KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 88. v.

Dr. D. Kaufmann

האסיף

לתקופת השנה

ספר כולל מְקֻדָּשׁ לתורה ולחכמה, למחקר ולבקרת, לעניני הדת ולעניני העם, להליכות עולם ולנמוס המדינה, יפרד לששה ראשים:

א) בינה לעתים. ישקיף בהשקפה כללית וישא דעו על מקרי השנה ועל תוצאותיהם, על שאלת היהודים כעת חיה, על חיי עמנו בארצות לגוייהם, ועל עניניהם העומדים על הפרק בבית ובחוץ, וכאלה רבות.

ב) אוצר הספרות. יכיל מאמרים מכל מקצעות התורה והחכמה, אשר יסודתם בדברי ימי עמנו, ובאורים במקרא, משנה ואגדה, תולדות אנשי שם, בקרת ספרים, וכאלה.

ג) ספורים. ילדי רוח סופרינו הגדולים, וילדי רוח גדולי סופרי העמים נעתקים לש״ע.

ד) שירים ומשלים.

ה) ידיעות הטבע מכל מקצעותיה.

ו) חלק הידיעות. כולל עניני מסחר ומרכלת, כלכלה המדינית וחרשת המעשה, ישובו של עולם, חקים ומשפטים בענינים שונים.
הודעות.

שנה חמישית, תרמ״ט.

הכינו וגם חברו בעזרת גדולי סופרי הדור

נחום סאקאלאוו

ווארשא

בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער נ״י

שנת תרמ״ט לפ״ק.

„ГААСИФЪ“

Еврейскій историко-литературный и промышленный Сборникъ.

Годъ V.

Изданіе Н. Соколова.

ВАРШАВА

1889.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Дозволено Цензурою.
Варшава, 23 Октября 1889 г.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Печатано въ Тип. В. Тиля, въ Варшавѣ, Мыльная 7.

תוכן הענינים:

אל הקוראים: V—VIII

חלק בינה לעתים.

שנת ה׳תרמ״ח בדברי ימי עולם ובדברי ימי היהודים:
מאת המו״ל. 1—12

ספר המסע לאה״ק.
מאת קלונימוס זאב וויסאצקי 13—32

עבודת הקוד״ש
מאת יוסף ראזענטהאל 33—38

מסע בארץ הקדם. דמשק. ארם צובה, אנטוכיא. אור כשדים. בגדד. השקפה כללית על היהודים בערבסתאן. פרס. המדאן. טעהעראן. משהד. היהודים בפרס.
מאת אפרים ניימארק 39—75

חזות הכל. השקפה על מקרי ישוב ערי ומושבות בנ״י באה״ק.
מאת יעקב גאלדמאן 75—95

יקרא דשכבי: ר׳ יהודא ליב ב״ר שלמה איגר. ר׳ יעקב משה אבעלאוו. ר׳ ישכר דובער באמפו. ר׳ יצחק גאלדמאנן. ר׳ אהרן דומאשעווסקי. ר׳ מיכאל היילפרין. ר׳ אליהו בע׳ לעווינזאהן. ר׳ אליעזר ב״ר מרדכי הלוי. מרת עממא לאזארוס. ר׳ ישראל ביימאן. ר׳ יהושע צייטלין. ר׳ יצחק עדואר קאנן. ר׳ צבי הכהן ראביגאווישש.
95—100

מזכרת נצח לשם הרה״ח המדקדק המצוין ר׳ חיים צבי לערנער (בשם תלמידיו).
מאת דר׳ שלמה צבי סקאמאראווסקי 101—104

חלק הספרות.

בקרת מדרשי אגדה
מאת חיים אפפענהיים 1—22

ספרי־היובלים. מאמר א׳. מחברת „אוהב נשים״ לר׳ ידעיה פניני הבדרשי. מאמר „גן עדן״ לר״ח ב״ר ישראל. „קונטרס המספיד״ דר׳ יעללינעק. „באר לחי״ לר׳ יצחק ב״ר טודרוס. „הלכות גדולות, הלכות פסוקות, הלכות קצובות״ י. ה. שור. „חושן משפט״ לר׳ שמעון בן יוסף. דר׳ קויפמאן ע״ד המחלקת בין תלמידי הרמב״ם ומתנגדיו, השקפה על מצב ההשכלה בעמנו בדור ההוא. פי׳ המשנה להרמב״ם תיקונים ע״י האוריגינאל הערבי מאת החכם דירנבורג. שירי ר״ש גבירול, מנוקדים ומדויקים ע״י דר׳ איגר. „פיוטי הקליר״ ע״י דר׳ פראנקל. אריסטו בהעתקות עבריות מאת דר׳ שטיינשניידער. באורי מקראות מאת דר׳ ראזען. התנגדות היהודים ברוסיא לחכמי היהודים בגרמניא. מהות התוספתא מאת דר׳ ברי״ל, דעת גרעטץ בזה. המשנה נמסרה לרב בכתב או בע״פ? „אגדה ומשנה אגדה״ מאת דר׳ גידעמאנן. מה הוא אגדה? האם נאסר לרשום אגדות בכתב? — ר׳ אברהם ב״ר נתן, בעל המנהיג, מאת דר׳ קאססעל.

מאמר ב׳. דיוואן לר׳ אברהם בן עזרא, נדפס ע״י דר׳ איגר, תוכן שיריו, איזה דוגמאות. קינה על גירוש היהודים ורדיפות נוראות בכמה קהלות בספרד; חקירה אדות זמן הרדיפות האלה, חדות להראב״ע.

מאמר ג׳. „עטרת צבי״ הוספות לספר הערוך מר׳ שלמה אבן גמע, מאת ר״ש בובער; חקירה ע״ד המחבר, דעת ר״ש בובער ודעת גרעטץ. מגלת פורי הקלעים, ע״י דר׳ קיש. תקנות קדמוניות מאיטליא, ע״י שזח״ה. ספר האות לר״א אבולעפיא, ע״י דר׳ יעללינעק. הערוך הקצר, ע״י דר׳ פערלעס. גירושי היהודים מצרפת במאה הי״ד למספרם, מאת החכם לאעב. האפודי בעל שבט יהודה, ר׳ שמואל אוסקי. דעת החכם לאעב. באור משנה סתומה מאת דר׳ שווארץ. אלהי הנקם מאת דר׳ גידעמאנן. „אבן בוחן״ לר׳ מנחם ב״ר שלמה, ע״י דר׳ באכער. הנערה הנלעגת, שיר מיוחס לר״ש הנגיד. שיר מאת ר״י הלוי ע״י דר׳ איגר. ירבעם בן נבט ופעולתו, דרוש מאת ר׳ מאיר פריעדמאן. דוד פריעדלענדער והכהן

M.T. AKADEMIA KÖNYV-TÁRA

טעללער, מאת דר׳ ריפפנער. ד׳ הוספות לספרי מאת דר׳ יאעל. חקירה ע״ד בשר שחוטה, חדוד תלמודי. חקירה ע״ד ספרי זוטא מדר׳ ברילל. ההתעוררות הראשונה של ההשכלה בעדת פוזנא, מאת דר׳ בלאך. בחירת ר״ע איגר ז״ל לרב בפוזנא. מחלקת בין הדור הישן ודור החדש; ר׳ דוד קארו ז״ל. קורות הרבנות של מדינת שלעזיא, מאת דר׳ בראנן. היהודים בני פולין בברעסלא, ר׳ נפתלי הכהן, ר׳ ברוך וויזל, מס היהודים, חוקי היהודים, ר׳ יצחק יוסף תאומים, המשכילים הראשונים, ביה״ס ליהודים, ר׳ ישעיה פיק ראב״ד, ר׳ מרדכי הירש שקלאווער ראב״ד. „רב המדינה" האחרון של שלעזיא. אות זכרון לחסיד שבאו״ה בערטהאלד דאווע, מדר״ר קויפמאן. היהודים בימי המלכה מאריא טהערעזיא. גזרת הגירוש בבעהמען ומעהרען. הצלת כבוד הגאון ר׳ יונתן אייבשיטץ. היהודים יוצאי פראג. שיבתם לפראג.

מאת דר׳ שמעון בערנפעלד 23—80

ספר יונה הומיה. כולל שירים יקרים ממשוררים קדמונים וגם אחרונים ששררו בזמנים שונים, על בני ישראל שנמשלו ליונים. נאספו יחד

מאת דוד כהנא 81—94

מדרש התלמוד בספרד תחלת אלף הששי

מאת אייזיק הירש וויס 95—110

לבוחן ובודק

מאת נחמן צבי געצאוו 111—114

בין אושא לשפרעם

מאת הנ״ל 114—119

להג יובל המאה ללידת המשורר האנגלי לארד באיראן.

מאת אברהם יעקב פאפירנא 120—124

להולדות ר׳ שבתי

מאת פרופ׳ דוד קויפמאן 125—130

לתולדות ר׳ מרדכי בנעט ומשפחת ראזענטהאל מעיר מאהר.

מאת הנ״ל 130—139

שלשת הרועים אשר היו לפנים בישראל.

מאת יעקב רייפמאן 139—141

מְעֻוָּת לתקון.

מאת ישראל טעללער 142—145

לקוטי אמרים (לספר „האסיף" שנה רביעית)

מאת יצחק ווארשאווסקי 146—150

מקוטעים. מאת שמ״ף 151—161

דברי חכמים וחידותם.

מאת קלמן שולמאן 161—163

תולדות משפחת שניאורזאהן.

מאת אלכסנדר זיסקינד ראבינאוויץ 163—180

פרק אחד מדברי הימים לבנ״י. חלק ג׳. מזמן מלכי בית החשמונאים עד חרבן הבית השני. פרק חמישי: מלכי בית החשמונאים עד תבוסתם ע״י הורדוס משנת ג׳ תרג״ד (106) עד שנת תשכ״ג (37) קוס״ה.

מאת שמואל יוסף פין 180—204

חקי השיר והמליצה. מושג המליצה. מושג למוד המליצה. המליצה הפנימית והחצונית. תוכן המליצה וחומרה. צורת המליצה. רוח המליץ וכשרונו. התלהבות המליץ. למוד מלאכת המליצה. כמות, נגינה ומשקל. מיני המליצה. המליצה השירית וכו׳.

מאת נחמן פרענקעל 205—213

אוצר התמונות.

תמונת ר׳ אליעזר הכהן צוויפעל ז״ל.

תמונת הסופר יהודה ליב לעוואנדא ז״ל.

תמונת ר׳ שמואל פאליאקאוו ז״ל.

תמונת ר׳ אברהם ווארשאווסקי ז״ל.

זכרון להולכים.

מאת י. ח. זאגאראדסקי 213—216

תמונת „קבר רחל".

חלק הספורים.

משא אסתר. שיר ספורי חבר בשפת פולנית מאת הסופר המפואר קאזלאווסקי ונעתק לשפת עבר ע״י ישראל פרענקעל 1—108

בת חיל. ספור מקורות אחינו בנ״י בימי הבינים בארץ ספרד

מאת יצחק ב״ר משה רומש 1—48

שימעלע. ספור

מאת שלום עליכם 49—64

על אם הדרך. ספור

מאת אברהם זינגער 65—102

חלק השירים.

דגל מחנה יהודה.
מאת אברהם יעקב פאפירנא 1—3

צפור נודדת.
מאת אהרן אליהו פומפיאנסקי 4

נר תמיד.
מאת יעקב קאפלאן 5—7

הערבי במדבר.
מאת נתן נטע סאמועלי 7—10

תפלה למחברים.
מאת אלעזר צבי הכהן צווייפעל 11—13

שיר ושבחה.
מאת איו"ב 13—14

הפרח והשירה.
מאת ד"ר ש. מאנדעלקערן 15

לידידי ה'...
מאת נפתלי זאב טור 16

רוח המשורר.
מאת הנ"ל 16

נאד הדמעות. ל"ח מצבות קבר
מאת יהודה ליב גארדאן 1—16

חלק ידיעות הטבע.

הלכות בקור חולים.
מאת דר' יהושע מאנזאהן 1—16

תורת הבריאות. פרק ט': כלי השאיפה (אטהמונגס ארגאנע). פרק י': כלי העיכול. פרק י"א: כלי ההוצאה.
מאת דר' אהרן פאריעס 17—38

מודעות ספרותיות.

אל הקוראים.

האסיף הזה אשר אנחנו נותנים לפניכם היום, באחרית שנת התרמ"ט, נועד לבא לידכם, קוראים נכבדים, זה כשנה תמימה. הסבות אשר בגללן אחר האסיף הזה, החמישי לאחיו, את מועדו, רבות ושונות הנה. אחת מהן היא, כי מקום המבקר מטעם הממשלה בעירנו פנוי היה בחורף העבר במשך ירחים אחדים, בגלל זה נעצרו ספרים רבים בעת ההיא מצאת לאור, וביניהם גם האסיף, אף כי כבר נגמר אז רוב בנינו. אחרי אשר סרה הסבה הזאת קמו מכשולים אחרים לשטן על דרך האסיף, ותרפינה ידינו להוציאו לאור ונוצא את בן לויתו אשר הלך לפניו בשנה הזאת, את ס' הזכרון, בחדש האביב, והאסיף נעצר לצאת עד היום. הננו מבקשים סליחה מאת החתומים על התוחלת הממושכה אשר הנחלנום. לו שקל ישקל במאזנים יחד כעשנו והותנו בכף האחת, ונדודי נפש הקוראים בכף השניה, אזי תכבד הראשונה מחול ימים והשניה תעוף למעלה, כי הרבה יותר משהקורא משתוקק לקבל את הספר אשר שלם דמי חתימתו, משתוקק המו"ל לקים את נדרו ולהמיש את צוארו מן העול הכבד, מן התנואות והתלונות — אבל ישנם מקרים חזקים מאד, חזקים גם מיד חרוצים ומרצון כביר שבכבירים. אם כה ואם כה הנה את אשר הבטחנו נקימה אם גם אחרי עבור מועד. האסיף לא נגרע מערכו גם אם יצא אחר מועדו, כי לא מכתב עתי הוא ואין הלנתו פוסלתו.

בראש הסבות אשר הצרו את צעדי האסיף, היה מעוט מספר החתומים. הננו מגלים את הסוד הזה מחדרנו בלי שום לב לדברי האנשים אשר יאמרו כי אין דורשים בסודות כאלה ברבים. אנחנו לא כן נדמה; אנחנו נחליט למשפט, כי ההעלמה וההסתרה בעניז זה הן מקור משנה ומכשול, כי מהן יוצאות דעות כוזבות להשגות עורים בדרך. לפי

דעתנו חובה היא לפתוח חלונות בבית האפל, ראוי להקוראים לדעת את עסקי המו"ל כאשר גם ראוי להמו"ל לשים לב אל רוח הקוראים. הספרות לא תוכל להבנות מבעלי התל לבדם או מבעלי החריץ לבדם, כי אם מן ההתאמה וההשלמה ביניהם. אם מזה ומזה יעשה הכל יפה בעתו, כפי הדרוש לתקון הספרות ולקיומה, אז יש תקוה לאחריתה, אך אם יחסר חק הפעולה מעבר האחד, ולא ישאו צמודים יחד בד בבד, אז תהיה גם התולדה היוצאת מהם, היא הספרות, צנומה ושדופה. כהרשות שיש להקוראים להעיר למוסר אזן המו"ל לתקן מעשיו כה וכה — ובזכותם זאת משתמשים הקוראים העברים בעין יפה — כן, עפ"י היושר וההגיון, יש רשות להמו"ל להעיר את אזן הקוראים ע"ד חובתם המה, למען יעשו את הראוי להם לעשות ולא יאחזו בדרך שומרי ב"י במצרים „תבן אין נתן לעבדיך ולבנים וגו'".

נבאר להקוראים באמרים קצרים מה הוא היסוד אשר עליו נוסד עסק האסיף ואז יבינו על נקלה את סבת הדבר אשר לרגליה נתמוטט הבנין הזה בימים האחרונים ונוכחו לדעת כי הסבה הזאת לא בהמו"ל היא תלויה כי אם בקהל הקוראים. האסיף נטע בתוך ספרותנו החדשה את המנהג הנהוג בין המתוקנים שבהם: תוצאות ספרים בעד העם במחיר קטן מאד, לזכות בהם את הרבים. התקון רב התוצאות הזה הראה פעלו והדרו בספרות אירופא וביותר נראתה הועלתו באשכנז להגדיל את ההשכלה ולהאדירה ולשים לה מהלכים בין העם. כהמצאה מלאכת הדפוס בשעתה, שהוציאה את החכמה והדעת ממסגר בתי המקלט ובתי עקד הספרים ותפלס להן נתיב רחב אל העם, כן גדלה פעולת התקון הזה, בפתחו את אוצרות הספרות גם להמון העם, תחת אשר עד עתה יכלו רק העשירים לגשת שמה. למען דעת את גדל פעולות התקון הזה די לשים עין על הגדולות והנצורות אשר עשו האשכנזים בפנה זו: בעת אשר מה"ע השבועיים האשכנזים, מה"ע המצוירים והכוללים ספורים ומאמרי מדע, לא יכלו למצוא קן להם בקרב העם, יען כי מחירם עלה לסך אשר לרוב העם היא הוצאה מרובה ונעלה על היכלת, התעורר מו"ל חרוץ אחד ויחל להו"ל מ"ע כהנ"ל (ה„גארטענלויבע"), כלול בהדרו בציורים ומפיק מזן אל זן בספורים ומאמרים מועילים, הכל ביד רחבה, ובמחיר קטן מאד — 6 מארק לשנה. חשבונו של המו"ל ההוא היה פשוט מאד: על המה"ע הזה ירבו הקופצים בגלל מחירו הקטן ורבוי החתומים יתן שלומים בעד מיעוט דמי החתימה, ובאמת לא שגה המו"ל ההוא בחשבונו, כי במשך שנים מעטות קבץ אליו חתומים למאות אלפים ויוכל עמוד עד היום הזה. כמעשה הזה אנו רואים בכל ענפי הספרות האשכנזית, וביחוד בענף המוקדש לידיעות הטבע, ספרים למאות ולאלפים נדפסים מדי שנה בשנה, הכוללים עניני חכמה מבוארים בסגנון קל ובטוב טעם, ומחיר הספרים מצער הוא, וכל ספר ימכר במספר רב מאוד ועי"ז יוכל המו"ל לעמוד ולהתקיים. בעקבות המוציאים־לאור באשכנז יצאו גם המו"ל וסוחרי הספרים בין יתר העמים המשכילים ויעשו גם המה כמתכנתם תוצאות ספרים בעד העם, ובזה הפיצו את דעת שפתם ואת ההשכלה וכל דבר תושיה בכל פנות העם, גם ראו ברכה בעמלם, כי העם אשר בגללו טרחו ויגעו — הכיר מעבדם ויתמוך בידם להיות להם תקומה.

הפעלים הנכבדים האלה היו נר לרגלינו בעת אשר יסדנו את האסיף על מכונו. ראינו את הספרות העבריה החדשה והנה היא מתנהגת בכבדות, ספרים מעטים נדפסים ומן הנדפסים יש אשר יבלו בעליות ובמרתפות של המחברים או בבתי מסחר הספרים, והמשובחים שבהם אשר ההצלחה תאיר אליהם את פניה, נמכרים במספר איזה מאות, ורק מעטים מאד יוצאים מן הכלל הזה, והם בטלים באלף; הספרות איננה מקבלת שפע מן העם, והעם איננו מקבל שפע מהספרות; ספרות־מדומה זאת צומחת, כצמח שאין לו קמח,

באהת הפנות הקטנות, בלי אור, בלי חום ובלי אויר, המחברים דלים ושפלים, המו"ס מהפכים בחררת העניים ואיש בשר זרועו יאכלו, הקוראים הם רבם כבלם מפרחי המשכילים ודברינו אשר אנו מדברים אל העם ישובו ריקם, כי העם לא ידע את דברינו,— בראותנו את העזובה הרבה הזאת אמרנו עם לבנו הבה נעשה הדשה בספרותנו, הבה ננסה לעשות כמתוקנים שבהם, נוציא ס' שנתי, אשר בתכן עניניו הכל יכיל וכולל יחד את כל חלקי הספרות ובזה ימשוך את לב המפלגות השונות אשר בעם, ונשית עליו מחיר מצער, ובזה נתן יד לכל איש יודע שפת עבר לקנות את הספר הזה. קצבנו על האסיף מחיר קטן ממחיר ספרי העם באשכנז, לפי ערך גדלו, אף כי לא עלה על לבנו לקוות כי נמצא קהל קוראים כהקהלות שמקהילים להם מו"ל ספרים בל' אשכנז המתהלכת בכל ארצות תבל. בגדולות ובנפלאות כאלה לא התהלכנו, אך חשבנו בלבנו: אם יהיה מספר קוני הס' עשרת אלפים ומצאנו שכר טוב לפעולתנו, ואם יצער המספר הזה והיה אך ששת אלפים—ויכלנו גם אז עמוד. נסינו — וגם עלתה בידינו! האסיף הראשון נמכר במספר שבעת אלפים ויותר, האסיף השני גם הוא נמכר בערך הזה, אך מני אז החל מספר הקונים ללכת הלוך וירד עד כי ירד מאד, ודעת לנבון נקל, כי ספר כזה הנוסד על חשבון ממכר רב, אם יגרע מספר קוניו, וכשל עוזר ונפל עזור, אם לא שיקדיש לו המו"ל מדי שנה בשנה סך רב להפסד. לפי שעור מדת האסיף בשנות תרמ"ה־תרמ"ח דרוש לו, למצער, מספר 4000־5000 קונים — לקיומו, ואם אין אלה לו אי אפשר לו לעמוד ולהתקיים.

ואם נשאל מדוע היתה כזאת? מדוע שב מספר החתומים עשר מעלות אחורנית תחת אשר קוינו כי עלה יעלה? ישיבו לנו רבים: מפני אשר בעקבות האסיף יצאו ספרי שנה אחרים אשר משכו את קהל הקוראים אליהם מזה אחד ומזה אחד, וע"כ נתחלק קהל־הקוראים כפטיש זה המתחלק לכמה ניצוצות, ונבלעו בין האברים; ויש אשר יאמרו לנו כי מספר חתומי האסיף נמעט יען כי לא שמר האסיף את מועדו, או יאמרו: אין הערוד ממית אלא החטא ממית, סבת גריעות מספר החתומים על האסיף בשנים האחרונות, צפונה היא באפן עריכת האסיף, שאינו רצוי להקוראים כבשנים הראשונות. כן יהגו, כן ילחשו על המכה, השופטים בעד הערפל, צך אתם הנבונים בעם, אל תשמעו להם ואל תפנו אליהם, כי חזון שוא ומקם כזב בפיהם. לוא כן היה! לוא היו אך אלה הסבות, אזי היה החזיון הזה רק חזיון־עובר, אך לבנו ידאב בדעתנו כי לא אלה הן הסבות. הן התחרות כבר עברה ובטלה, שמירת־הזמן תוכל להיות סבה למעוט החתומים ולא למעוט הקונים, ובקשת המוטין לא תחדל לעולם, כי דעות הקוראים שונות הנה ואת אשר זה מכשיר זה פוסל. — הסבה עמוקה היא ושרשיה בתכונת רוח עמנו שהוא נוח להתפעל ונוח לאבד. כבר אמרנו זאת באחד ממאמרינו: מסגולות עמנו הוא, כי לבו ער ורגש, ונוח להתפעל מכל רגש חדש, אבל זו רעה חולה, כי כאשר נמהר להתלהב כן נמהר להתקרר אח"כ וע"כ לא יעלה בידינו דבר. כי כשם שסגולת ההתלהבות דרושה ומועילה, כן דרושה גם סגולת ההתמדה, כן נחוץ כח המעמיד והמקיים את הרגש, כח הנושא והסבל. אשנו איננה אש של גחלים המחממת, כי אם אש של תבן העולה חיש קל למעלה ושוקעת במהרה ודועכת. בתכונתנו המבוהלה הזאת נתפש כשמטית ונלאה למצוא הדרך, נצעד צעד אחד קדימה וצעד אחד אחורנית וסוף סוף נעמוד על נקודה אחת. התכונה־קיקיון זאת בכל תבואתנו תשרש. — אומרים אמור שמספר קוני ספרים ומחזיקים ביד הסופרים נגרע כעת מפני צוק העתים. אל תאמינו! גם בראשית שנות 80 לא היו ימים טובים למסחר ולחרשת מעשה; ועוד: היום נתמעטו ההוצאות לכל ענפי המותרות שבמותרות בימים האלה, ומדוע נתכה חמת צוק העתים רק על הספרות לבדה? מדוע היתה היא השעיר לעזאזל, ולמה דשים בעקבן את ההוצאה הקטנה הזאת אשר בה נשמת הספרות

וחיי האומה תלוים? ואם לחשך אדם לומר אין הספרות טפיקה רצון וע"כ רפו ידי המחזיקים בה; לוא היו לה פנים אחרות ולא צורתה הנכחית אזי החזיקו בה — אל תאמינו! כי זו היא שיחה בטלה. הננו רואים כי רגש קהל הקוראים קהה כעת, ואין דבר מושך את לבם, גם אם נתן להם מעדני מלך. ועוד, אם גרועה הספרות, חטאת הקהל היא! הספרות יפה היא אלא שהעניות מנוולתה. התעוררו נא להחזיק בידה, הבו יד אל יד להעלות את מספר חתומי מה"ע העברים לרבבות וראיתם אם לא ידמו בערכם אל מה"ע המצוינים בתבל. אל תשימו לב אל כל „התשובות הדחוקות" האלה כי אך תואנות הנה. אין כאן לא סבת צוק העתים ולא סבת רוע הספרים, אך מחלה אחרת יש כאן, והיא הנזכרה למעלה: לאחב"י כבר יש רב; אחב"י החזיקו שנים אחדות בספרותם, טובי המשכילים בערי המדינה טרחו ויגעו להפיץ את מה"ע ואת הספרים — ועתה כבר עברה ההתפעלות הזאת, כבר רפו ידי העושים במלאכה.

לא נדרוש בזה דרשות ארוכות אך דברינו יהיו מעטים אל קוראינו, וזאת אשר נאמר להם: אם רצונכם להקים ולהחזיק בספרותנו ספרי־עם כאלה, רבי הכמות והאיכות במחיר מצער, יהי שמם האסיף או כנסת או כרם או אוצר הספרות, עליכם לדאוג בעדם כי ירבה העם לקנותם, יען כי בלעדי זאת רוח ישאם והיו כלא היו. נדיבים אין בנו אשר יסכו לראש הספרות בכנפי זהב, חברות אין בקרבנו אשר ההיה לאל ידם להעניק את הסופרים ביד רחבה, היינו כיתומים ואין אב — ואם אין אנו לנו מי לנו? אך ע"י סוכנים ומאספים שלא ע"מ לקבל פרס יוכלו ספרים כאלה להשיג את מטרתם לחדור אל כל פנות העם, ואם ידיהם תרפינה מעשות תושיה אז גם ידי המוציא לאור תרפינה.

בכל אלה לא רפו ידינו ונתעשת להוציא לאור את האסיף החמישי ואותו נשלח בזה אל החתומים אשר חתמו ידם לו מראשית השנה, ותקותנו חזקה כי גם בו כמו בהבאים לפניו ימצאו קוראינו חפץ. הדברים אשר כתבנו למעלה יבארו להקוראים דים את הסבה אשר בגללה הוכרחנו להקטין מעט את כמות האסיף בשנים האלה; לעמת זה השתדלנו לאסוף אל האסיף מבחר תבואת הספרות, דברים שלמים ומזוקקים שבעתים, ונדמה כי הקוראים העברים לכל פלגותיהם ימצאו גם באסיף הזה לקח טוב ושעשועים, למודים מועילים ועדן לנפש. מפני עכוב צאת האסיף לאור חלו שנוים רבים בתכן הענינים, ומאמרים רבים אשר הוכנו לבוא במועדם אהרי שנדחו — נדחו. כן הבאנו במקומם מאמרים אחרים אשר יפארו את האסיף וירוממו את ערכו בעיני כל מביני דבר לאשורו.

ווארשא סוף תרמ"ט. **בית מערכת האסיף.**

קבר רחל.

שנת התרמ"ח בדברי ימי העולם.

חשבון השנים אשר לנו לא נקבע בעניני המדינות ולא שם ולא זכר לאחד בתשרי מחוץ לגבול ישראל, כי הלא גם לדברי חכמינו איננו ר"ה למלכים, בכל זאת מה תניאנו להציב בו ציונים ולשימו לגבול להשקיף ממנו לאחור על כל אשר עוללה השנה החולפת בדברי העמים וארצותיהם? האם לא תוכל השקפתנו להיות חזות הכל ערוכה בכל ושמורה יען כי אנו עומדים בשנה המדינית ולא על הפרק? זה דמיון כוזב! כי אם ביום זה או ביום אחר נציב לנו ציונים, אחת היא. השקפה כוללת ומסֻיֶּמֶת בִּמְצָרֶיהָ לא נמצא, יען כי בכל יום אשר בו נשים עין על קורות השנה, נראה המון מקרים משולבים ועלילות מתלכדות ואוחזות אשה בעקב רעותה, בלי ראשית ובלי אחרית! בכל יום אשר בו נקבע את ראש השנה, אך בדמיוננו נתאר לנו את הגבול הזה, אבל בעניני בני אדם ופעולותיהם לא יודעו עקבותיו. אם נגש אל חוף הים הגדול ונדלה ממנו מעט מים בכלי, אם פה או שם נשאב את הנטפים האחדים, היעמוד ברגע ההוא הים הגדול מזעפו, הישבות מנשוא את גליו ואת שאון דכיו, היחסרו מימיו ויחכה לנו עד אשר נכלה את מלאכתנו להביט בקרן חזות מגדילת הראות על הנטפים אשר שאבנו בכלי, לבחון את אשר בתוכם? ים גדול וזועף הזמן והנטפים אשר אנחנו דולים מן הים הזה להתבונן עליהם הן השנים. אם כה או כה נקבע להן סדר, אם כה או כה נגביל ראשיתן ואחריתן — אחת היא. קביעת השנים אך מנהג הוא, מנהג אשר בני האדם ישימו אליו לב לשמרו, אבל קורות העתים לא ידעוהו. בקורות העתים אין מועד ושבת, אין מעצור וגבול לא באחד ביאנואר ולא באחד בתשרי. מרכבת הזמן תסע בלי הפוגות, הגלגל חוזר בעולם, האבות וההתולדות הולכים ובאים, ובעל כרחם הם באים בתקף חקי הטבע ושוא עמל אנוש לשים להם מעצור, לאסרם בכבלים ולהגישם לחרצבות. אין מקרה ופגע אשר לא חויב לבא—ובא, וכן גם אין מקרה ופגע אשר לא יוליד כצלמו כדמותו. אנו מוצאים באלף בני אדם עָקָר אחד, אבל באלף מקרים לא נמצא ערירי אף אחד, כי כמעט כל מקרה מוליד ומקים לו שם בדברי הימים. גם אשר יאמרו בני אדם: שנה זו טובה וזו רעה — אך חזון לבם ידברו. יש אשר בשנים הבאות יבשל הזרע אשר נזרע בשנים שכבר חלפו ועוד בשנים שתבאנה אחריהן יאסף הקציר, ואי זו אפוא השנה הרעה, האם זאת אשר בה נזרע זרע העמל באין איש שם על לב, או זאת אשר בה פרחה הרעה כראש על תלמי שדי? גם יש אשר נאמר: שנה זו ירתה את אבן הפנה לפעלים נשגבים, אך לא גמרה את בנינם, ושנה זו גמרה את הבנין, אך גם זה דמיון הוא, כי אין פה תחלת מעשה ולא גמר מלאכה, כי גמר־המלאכה החלה הוא למלאכה אחרת הנמשכת אחריה, וגם התולדה תהיה סבה אל התולדה הנולדה ממנה. בעניני המדינות הננו רואים את המראה הזה בעצם תמו ובהמון נפלאותיו. כל גל וגל העוברים על ראש העמים והממלכות הוכו ע"י הגלים אשר קדמו להם והכל הולך ממקום אחד. מקרי שנת התרמ"ז היו אבות למקרי שנת התרמ"ח ואלה יהיו אבות למקרי השנה הבאה וכלם יחד כשרשרות אחוזות מתלכדות אלה באלה. ואולם בכל זאת אם נבקש במבוכה והתמורה זו — חתם תכנית לשנת התרמ"ח, נראה, כי יש בה דבר אחד הראוי להקרא בשם תכונה ראשית, צד־השוה בכל תולדותיה ובריח התיכון המבריח אותה מן

הקצה אל הקצה, והוא החזיון אשר אותו ראינו במשך השנה הזאת, כי פעמים רבות אצו המקרים עד מאד, כמו נבהלו נחפזו להביא חליפות ולשנות סדרי תבל, אך באחריתם עמדו מלכת, והכל נשאר כשהיה. בארבע פנות העולם המדיני נראה החזיון הזה, בכל הענינים רמי הערך הנותנים ענין לאירופא לענות בו; כמעט כלם הגיעו עד משבר אבל כח לא היה ללדת; כמעט כלם רצו ארח עד קץ מטרתם ובהגיעם אל קרבתה, עוד כפשע ביניהם ובינה תם כחם ויעמדו מלכת. את המחזה הנפלא הזה ראינו גם בגבול השאלה המזרחית, זו שאלת עולם המביאה את אירופא ואת חכמי יועציה במבוכה זה מאות בשנים. האם לא היו ימים בבולגריא אשר העירו את הרעיון בלב כל איש כי הנה קרוב הקץ, כי הנה דחקו אוהו המקרים ולא ידח עוד? וכן הדבר גם בשאלה המערבית, בענין רע אשר בין אשכנז וצרפת, כמה פעמים דמינו לראות כי בעוד שעה, בעוד רגע יצאו דברי הריבות מגבול משא ומתן והחרב תחרוץ את משפטם? ובעניני צרפת בבית, האם לא האמין כל איש מאתנו כי באחד הימים נראה עליונים למטה והתתונים למעלה? ובאשכנז, בימים הנוראים, ימי מות הקיסר וילהעלם ועלות הקיסר פרידריך לכסא ובכל המקרים אשר באו אח"כ, האם לא ראינו בהם אותות כי חליפות תבאנה ותשנינה פני תבל? ובכל זאת עמד כל דבר בעינו, הכל שב על מקומו כבתחלה, אף קשר אחד לא הותר, אף שאלה אחת לא נפתרה.

למרות אהבת השלום המקננת בלב העמים אדירי תבל, יד המקרים עשתה זאת כי עמים רבים וגדולים חלוצי נשק המה במדה מרובה אשר כמוה לא היתה עד היום. נר לרגלי חכמי המדינות כעת הכלל החדש אשר קבעו למו לדחות את דברי הריבות ועניני המדינות מדחי אל דחי. פה יסהטו בעמל רב את אחד הבקיעים, שם יגדרו בזעת אפיהם פרץ נבעה; אך עצם דברי הריבות ופרוד הלבבות בכל יסודי עולם המדיני על עמדם יעמודו.

שנת התרמ"ח החלה בפגישת ביסמארק וקאלנוקי בפרידריכסרוהע ואח"כ בפגישת ביסמארק וקריספי במקום הזה. מטרת הפגישה הראשונה היתה לחזק את הקשר בין אשכנז ואוסטריא לעמוד יחד נגד כל צר ואויב, ותהי המעט לביסמארק להעשות אגודה אחת עם אוסטריא וישם לב לחזק את האגודה המשולשת. בימים ההם עוד היתה ברית אשכנז, אוסטריא ואיטליא, לוטה בערפל, ואז הודיעו הסופרים האשכנזים כי ביסמארק חפץ לעשות שלום בין איטאליא ובין האפיפיור וע"כ קרא אליו את קריספי. מטרת הסופרים ההם היתה להשיא את יודעי העתים לדבר אחר ולהסיח את דעתם מן האמת. אבל מה"ע האיטאלקים לא שקטו, כי חרפה היתה להם כי יאמינו יושבי אירופא כי עזרת ביסמארק ועצתו דרושות להם בענין המסור להם לבדם בקרב ארצם, בענין האפיפיור, וע"כ מהרו ויכחישו את השמועה הזאת. עי"ז הוסר קצה הצעיף ושולי המסך הורמו מעל סוד הברית המשולשת, ועוד לא הודיעו המודיעים בקול רם רק התלחשו מזה אחד ומזה אחד כי אשכנז, אוסטריא ואיטליא כרתו אמנה, ולאיטליא תשלם אשכנז את גמולה חלף הכנסה בברית, בעזור וסעד אשר תעזרנה ותסעדנה נגד צרפת במצרים ובטריפולים, מקום שם הן מתחרות אשה ברעותה. אך בחדש שבט יצאו לאור דברי הברית הכרותה בין אשכנז ואוסטריא עוד בשנת 1879, אשר עליה הסתפחה גם איטליא בשנת התרמ"ח ותהי הברית לאגודה משולשת. הברית נכרתה בלאט ובסתר אחרי התאסף סוד הקאנגרעס הברליני ואחרי כריתת ברית השלום בין הממלכות הגדולות ביחס אל השאלה המזרחית. ראשי דברי הברית נתפרסמו במה"ע לממשלת אשכנז כדברים האלה: ממשלות אשכנז ואוסטריא-אונגארן גמרו ונוסדו יחד להודיע גלוי את דברי הברית אשר כרתו ביום 7 אָקטאָבער לש' 1879, למען שים קץ לכל הספקות אשר עלו על אודות הברית הזאת.

המטרה אשר הציבו להן שתי הממשלות היא אך להגן על השלום ולשים מעצור להחפצים במלחמה, וע"כ יבטח לבן, כי אחרי אשר יהל אור על הברית הזאת ודבריה יִוָדעו ברבים יסורו כל הספקות. ואלה דברי ספר הברית: סעיף א': אם למרות חפץ שתי הממשלות והשתדלותן תצא רוסיא למלחמת תנופה על אחת מהן, אז חובה על השניה לעמוד לימין רעותה בכל אשר יש לאל ידה, ואין הצדקה לאחת מהנה לכרות אח"כ ברית שלום בלי רצון הממשלה השניה. סעיף ב': אם אחת משאר הממשלות תצא למלחמה על אחת משתי ממשלות הברית, אז חובה על השניה לעמוד מנגד ולבלתי עזור להממשלה הנלחמת בה, ותנאי התנו שאין זה כי אם כאשר תעמוד רוסיא מנגד, אבל אם תחיש רוסיא עזר להממשלה ההיא אשר יצאה למלחמה על אחת משתי ממשלות הבריה, אז מחויבת הממשלה השניה לעמוד לימין רעותה כאמור בסעיף א'. סעיף ג': תכלית הברית הזאת היא להגן על השלום, וע"כ לא הֻידע בקהל. אין רשות להודיע לממשלה זולתן את דברי הברית בלתי אם בהסכם שתי ממשלות הברית. שתי הממשלות מקוות כי עפ"י הדברים אשר הבִיע כבוד הקיסר אלכסנדר בעת הפגישה באלכסנדראָווא, אין כל רעה נגד פניהן מאת רוסיא. אבל אם למורת רוחן תוכחנה הממשלות לדעת כי שגו ברואה, אז מחויבות שתי הממשלות האלה להודיע להקיסר כי אם יקרא על אחת מהן מלחמה יחשב הדבר כאלו קרא מלחמה על שתיהן גם יחד. פתשגן הדברים האלה נדפס במלואו גם במ"ע „וויענער אבענדפאָסט" המדבר בשם ממשלת אוסטריא-אונגארן. מה ראו שתי הממשלות להוציא מאפלה לאורה את דברי הברית ולעופף על פני העמים העומדים מחוץ למחיצתה את להט החרב המתהפכת, אחרי אשר היו הדברים כמוסים וחתומים חותם צר כתשע שנים? ע"ד סבת הדבר הזה היו הדעות חלוקות. המה"ע האשכנזי הראשון אשר הדפיס את דברי הברית בשם הממשלה שלח דברו לפניהם כי הממשלה הסירה את פני הלוט הלוט מעל סתרי מדינות אלה להרגיע את לב העמים ולהראותם לדעת כי הברית המשולשת לא נכרתה לדכאות את העמים ולחולל ביניהם מדון וקרב. כל קוראי דברי הברית יכירו וידעו — כתב המה"ע הנ"ל — כי לא נבראה הברית לרחק כי אם לקרב, לא לגרות מלחמה אך לכלוא את רוח המשתוקקים לשפוך דם. אכן רבים חשדו את ביסמארק, כי לא פרסם את דברי הברית אלא להטיל אימה על הנבחרים יושבי הפרלמנט האשכנזים, כי בימים שאחרי הפרסום הזה עלתה על שלחן הפרלמנט הצעת ממשלת אשכנז לקיים בידה הון עתק מגנזי המלכות, לערך מאתים ושמנים מיליון מארק, למען הגדיל והאדיר בו את צבא המאסף והמלואים, ע"כ חשדוהו כי הקדים ונטל רשות מאוסטריא להו"ל את דברי הברית, להראות את נבחרי אשכנז לדעת, כי כל יגיעו ועמלו אך להחזיק את השלום ולהגן על אשכנז מחמת העוינים אותה במזרח ובמערב, לבל יקשו הנבחרים את ערפיהם ולבל יקפצו את ידיהם מתת להממשלה די מחסורה אשר יחסר לה. בימי מספר אח"כ קראו בבית הפרלמנט את דבר הממשלה ע"ד הכסף אשר דרשה לצרך חליצת הצבא, והנסי"ך ביסמארק קם ויאמר: לא אאמין כי אוכל למשוך את לבות רוב הנבחרים אחרי בקשת הממשלה, אך לא בגלל זה באתי לשאת מדברותי הפעם, רק למען חוות דעתי והגות לבי על עניני אירופא בעת הזאת. הן אמנם יכולתי למנוע את דברי ולאמר די בדברים אשר השמעתי בבית הזה לפני שנה, יען כי במשך השנה הזאת לא קרו שנוים כבירים. אז היתה מחתת מלחמה עם צרפת קרובה, אך עתה עלה לגדולה בצרפת איש אוהב שלום ורודף שלום, וע"כ אוכל להרגיע כעת את דעת הקהל בהבטחה כי הענינים אשר בינינו ובין צרפת נוטים כעת יותר לשלום. ועל דברת רוסיא כדעתי אז כן דעתי עתה כי אין לנו לפחוד פחד פן תתנפל עלינו. כל איש אשר ישפוט על הליכות המדינות עפ"י הידיעות הקטועות הבאות במה"ע — יוציא משפט מְעֻקל. לא אהן אמנ,

לדברי מה"ע הרוסים, אך מאמין אני באמת ובתמים בדברי כבוד הקיסר אלכסנדר. פני הענינים עתה הם דומים אל פני הדברים בשנת 1879. אודה ולא אכחד כי מסעי מחנות הצבא הרוסים הלוך וקרוב אל הגבול הם עלולים להעיר חתת ובלהות, אבל בכל אלה אינני רואה כל סבה לרוסיא לצאת בחרב ואינני רואה כל יסוד למלחמה אירופית כללית. הן לרוסיא אין כל צרך וחפץ לספח על מדינותיה את מדינות אשכנז או אוסטריא, ואדמה כי גם מלחמה עם צרפת לא תחריד את רוסיא ממנוחתה לבוא גם בסבך מלחמה עמנו, ורואה אני את דברי ההשערה כי רוסיא תהיה לנו מדברי ההשערה כי תהיה לצרינו. דעת לנבון נקל כי לא היה לי כל משפט וצדקה לדרוש מאת שר החיצון לממשלת רוסיא כי יבאר לי מה ראתה ממשלתו על ככה להקריב את צבאותיה אל גבולות המערב, אך בהיותי יועץ-מדינה רשות לי לשער את הקרוב לפי דעתי, כי חפץ רוסיא הוא, שתהיה דעתה נשמעת יותר לעת מלחמה כללית באירופא, ואולי תחשוב רוסיא כי השאלה המזרחית קרובה להתרתה וע"כ היא מתחזקת לקראת ההתרה הזאת, גם יוכל היות כי רוסיא חושבת כי יגדל כבודה וירום ערכה בעניני המדינות אם צבא כביר וחזק יעמוד בארצה מוכן וערוך לקרב. אם כה ואם כה ביחס אל השאלה המזרחית, אנו עומדים בשורה השניה ואין הדברים ההם נוגעים אל עצמנו ובשרנו. בהמשך דבריו העביר הנסיך לפני קהל הנבחרים את המשא והמתן בין פרוסיא ורוסיא משנת 1848 ועד היום, ויאמר: במשך השנים הרבות האלה לא אחת קרה כי מלחמה היתה קרובה להתפרץ בין שתי הממלכות האלה; אך בכל אלה, כל היועץ על השלום עצה שאינה טובה ומחשבה שאינה טובה הופרה עצתו, ע"י מתינות רוחם ויושר לבם של שרי הממשלה בפרוסיא אשר הבינו בכל פעם להסיר את הקוצים ואת הברקנים ולגדור את פרצת השלום. גם בשנת 1863 נזדעזעו הענינים ומכל עבר ופאה הפצירו בי כי אתן גם אנכי יד לחפצי קרבות, אבל אנכי בלמתי עצמי בשעת מריבה ובעת אשר שאון קָמַי עלה התחזקתי בכל עז ואהי מתון בדבר ואחכה עד אשר ישאו אחרים חרב אלינו ופרצו בנו, והנני רואה היום כי קלעתי אז אל השערה ולא החטאתי ואחרי כל הכרכוכים והזעזועים שֶׁבָּה ההתקרבות בין שלשת מלכי הברית. ובכל זאת גם עתה חובה עלינו להגדיל ולהאדיר את חילנו, למען אשר נהיה בְּהִדָּרְשֵׁנוּ עם עצום ורב אשר עוז בידו ותעצומות בימינו להכות אויבו אחור. אין קרבן אשר ייקר בעינינו אם אך דרוש הוא למטרה הזאת. התכונה הרבה אשר רוסיא וצרפת עושות במערכות צבאותיהן כופות ולוחצות גם אותנו להתחרות עמהן ולהחלץ גם אנו חושים. הן הנצחון הרב אשר נצחנו בש' 1866 לא נגעה בברית שלומנו עם רוסיא ולא הסיגה את גבולה. פרוסיא התהלכה תמיד בשלום ובתום עם רוסיא וכפעם בפעם עמדה לימינה וע"כ היו לה משפט וצדקה לקוות כי גם רוסיא תשלם לה גמולה וגם לא בושה פרוסיא מִשִּׁבְרָהּ זה. פרוסיא החזיקה תמיד במעוז רוסיא אף כי רוסיא לא עמדה לימיננו בימי מלחמת אלמיץ (בש' 1848). גם אנכי בימי כהני בתור ציר ממשלתנו בפטרבורג החזקתי בכל תקף בשלום בין רוסיא ופרוסיא ועמלי לא היה לתהו. הנני מתאמץ בכל עת להחזיק את ברית השלום עם רוסיא, אבל בכל יגיעי זה רפתה רוח האהבה מצד רוסיא. אזכרה זאת למען באר את הסבה אשר המריצתנו לכרות ברית עם אוסטריא אנחנו לא עשינו את הדבר אשר דרשה רוסיא מידינו לפני מלחמת תורגמא האחרונה, אז פנתה רוסיא אל אוסטריא וגם שמה לא הפיקה חפצה, ותפרוץ המלחמה. שמחנו כי המלחמה ההיא רחוקה היתה ממנו ולא נגעה אל גבולנו. בסוד הממשלות, אחרי המלחמה בברלין, התאמצתי למלא את כל חפצי רוסיא. אז קותה נפשי כי רוסיא תכיר לי טובה בעד עמלי, אבל בכל אלה לא יבולתי ולא אביתי להסיר מאחרינו את לב אוסטריא, לבלתי היות גלמודים ובודדים במערכות המדינות ותולים בדעת רוסיא לבדה. אחרים

אומרים אין תוחלת ותקוה לשלום, ואת פרסום דברי הברית המה רואים כעין בהלה וגערה, אבל המה ישנו ברואה. ספר הברית הזה יוכיח רק זאת כי עניני אשכנז ואוסטריא הם אחוזים ודבוקים אלה באלה, ואני חפצתי כי יכירו וידעו זאת כל עמי תבל, ולא הברית הזאת לבד אך גם בריתנו עם ממשלת איטליא מטרה אחת לה להיות לסתרה על שלום העמים למען יוכלו לעסוק בישובו של עולם בהשקט ובבטחה. אוסטריא כבר בחרה את הדרך הישרה הזאת בשנת 1870 וע"כ הטתה ערף לממשלת צרפת ולא עשתה את אשר דרשה ממנה והדבק באשכנז. טבע הענין מחייב כי אוסטריא היא בעלת בריתנו מול פני הרעה הנשקפת לנו מרוסיא ומצרפת. אל רגש השנאה השליט בלב עם רוסיא אל האשכנזים אין ראוי לשים לב, כי השנאה איננה עושה מלחמה ואיננה שוברת מלחמה. לוא חוללה השנאה מלחמות אזי היתה יד צרפת באיטליא ובכל העמים. צרך שעה הוא לקיים ביד הממשלה את הסך הדרוש להגדיל את הצבא ואז ירגע רוח העם וגם הבירזא ומה"ע מזעפם ומחרדתם כל היום. עפ"י החק החדש אשר ערכה הממשלה תמצא ידנו להוציא חוצץ אלף אלפים אנשי חיל מלומדי מלחמה על כל גבול מגבולות ארצנו, מלבד המאסף לכל המחנות והמלואים. הממשלות האחרות לא תוכלה לעשות כדבר הזה, וטעות היא ביד המחליטים כי יכול תוכלנה. ידינו רב לנו להציב במערכה צבא רב ועצום ולהפקיד עליהם פקידים חרוצים ואין אף אחת הממשלות יכולה להתחרות עמנו בפנה זו. אם יבוא מועד לצאת למלחמה אז יעמדו כל בני אשכנז איש על מחנהו ואיש על דגלו כמעמדם בשנת 1870. אם תפרץ בנו אחת הממשלות אז יבער כאש אף הגרמנים, ורמסו וטרפו ואין מציל. אולם בכל דעתנו אשר נדע כי ערוכים אנו לקרב ובכל בטחוננו אשר נבטח כי ידנו תרום במלחמה לא נסור מדרך השלום כמלוא שעל. לא נירא ולא נפחד מפני המחרידים אותנו. אקוה כי שלום יהיה בימי בין אשכנז ובין רוסיא. הננו בוטחים בכח צבאותינו העומדים ערוכים למלחמה. אנחנו הבראנדענבורגים את האלהים אנו יראים ולא נירא אדם, ויען כי אירא את ה' ע"כ הנני דורש שלום ומתאמץ להחזיקו. הממשלה אשר תרהב עז בנפשה לקרוא עלינו מלחמה תוכח לדעת כי אהבת הפרוסים לארץ מולדתם אשר קבצהם בש' 1813 תאסף עתה את כל האשכנזים; הממשלה אשר תפרוץ בנו תמצא על דרכה עם חלוץ בנשק ומגן וצנה מכף רגלו עד קדקדו".

החזות הקשה הזאת אשר חזה ביסמארק והמשא אשר נשא על העבר, על ההוה ועל העתיד, יתארו בשרד את תכונת רוח אשכנז בהליכות עולם. הכל לשם שמים, הכל לטובת הכלל ובעד השלום ותקון העולם ובין כה: הבו כסף, הבו כסף לקנות עוד רכב ופרשים וכלי תותח! ביסמארק נשא ידיו למרום ויבא באלה נפשו כי האגודה המשולשה נאגדה רק למען השלום, ובאותו מעמד, באותה דרשה, הוא דורש מאת נבחרי העם לאשר ולקיים את החוק החדש ע"ד צבא המלואים ולתת להממשלה עוד מאתים ושמנים מיליאן מארק; הפה הזה הממלל אמרי שפר והמפיק מרגליות כי עם אשכנז לא יירא בן אדם תולעה ואך יראת ה' היא אוצרו, אחרי כלותו לדבר את הדברים הנעימים האלה יגיל קוצים וברקנים, יעמיק שאלה ויגביה למעלה לדרוש בתור סניף ליראת שמים זאת המונים המונים אוכלסין חדשים וסוסים חדשים ורכב ופרשים וכלי חובלים, אשר כהמונם לא היה עוד למיום התחוללה מלחמה בארץ. הנה עמים גדולים ועצומים אשר לא השה אותם אלוה חכמה ודעת ולהם גם הון ועשר, אחוזות וכבוד, וידם רב להם לעשות גדולות ונצורות לתקון העולם, להאדיר כל דבר תושיה, לשובב נתיבות ולמלא פני תבל תנובה, עומדים מערכה מול מערכה, מתניהם חגורים וכלי נשק בידיהם, עומדים ולוטשים עיני זעם איש על רעהו, ומאין יצאה התלאה הזאת לכל הארץ? מאשכנז! כי מעת אשר הכריעה אשכנז את צרפת החתיה ותקרע מאתה שתי מדינות ותהי לממלכה גדולה ובצורה

תהיה היא על עוזה ונצחונה ויראה ומפחדת תמיד לבל יבלע לה ולבל יפול הטרף מבין שניה וע"כ היא מתחזקת בלי הפוגות, מרבה לה צבא וסוסים, ממעקת חקר בחכמת חרשים, ליצר לה כלי חובלים ומות חרשים לבקרים, ויותר שהיא מתחזקת בכח ידים ומשנסת בעז מתניה, היא מתהפכת מסבות בתחבלותיה לקשור קשרים ולאגוד אגודות, כי מה הברית המשולשת הנטויה כעת על אירופא ומה מטרתה זולתי להקים את הנצחון והעז ביד אשכנז, להשגב במבטחה ולעוז במעוזה נגד צרפת? היש לעם אחר זולתי עם אשכנז חפץ ותועלת בברית הזאת אשר בין עצומים תפריד? היש צרך לאוסטריא להחזיק מגן וצנה באין אף ממלכה אחת אשר תחרוש עליה רעה? או היש צרך לאיטליא לטפס ולעלות למעלה מיכלתה ולהיות גם היא לממלכת-צבא לחברתה ולפצעה, בעת אשר שלום לה מסביב? אמנם לכל תאמרנה שתים אלה: לא נחפץ בברית המשולשת כי מה בצע ומה יתרון לנו בה, עשה ביסמארק בערמה ויסכסך את אוסטריא ברוסיא ואת איטליא בצרפת. לא היה כל מדון בין רוסיא ואוסטריא, לולא השיאה אשכנז את אוסטריא בימי הקונגרעס הברליני לספח על מדינותיה את בוסניא והערצעגאווינה, ולאיטליא לא היה כל ריב עם צרפת, לולא משכה אשכנז אחריה את איטליא בעבותות אהבה. יד הדיפלומאטים האשכנזים עשתה את כל חיל הסכסוכים האלה למען תמצאנה גם אוסטריא גם איטליא חפץ בברית המשולשת. בראש כל מקרי שנת התרמ"ח עומד מקרה פרסום ספר הברית הזה, והוא ממלא את כל חללו של עולם המדיני. אמנם גם לפני התפרסם דברי הברית בל"ס ידועים היו להממלכות ורק להעמים נגלו כספר בפעם הראשונה, מראשית שנת התרמ"ח כבר ראינו באשכנז אותות הקשר האמיץ והרוח הרעה נגד הממלכות העומדות מחוץ לגדר הברית המשולשת; כל החרדות והבהלות אשר דכאו את שלום אירופא במשך השנה הזאת מברלין יצאו, וגם בעת אשר למראה עינים מוועץ היה מוֹצָאָם, מקורם הראשון היתה בירת אשכנז. מברלין הפילו אימה ופחד על אוסטריא ויתנו מגור בלבה כי רעה נגד פניהם. מה"ע הברלינים המדברים בשם ממשלתם יצאו בקולי קולות, ובראש המחנה המה"ע אשר אות אמונה במצחו (הקרייצצייט׳); בעקבותיו יצא מה"ע פאסט ויערוך את מאמרו „השמש יוצאת אדומה כדם על גבול גאליציא" אשר חולל רעש גָדוֹל שאין גדול בזמנו. אחרי השנים האלה בא המה"ע הקאֶלני ויערוך רשימה פרטית מכל גדודי חיל רוסיא ולגיונותיה אשר נעתקו בימים ההם ממשכנותם בקרב הארץ פנימה ויובאו לחנות במקומות הקרובים אל גבול אוסטריא. כאשר הביאו מה"ע האלה מרך בלב אוסטריא-אונגארן אז החלו גם מה"ע האוסטריים להתנבא כמהם במחנה והפּרעמדענבלאט הקרוב לממלכות בויען נתן קולו קול אדיר וחזק ויספור גם הוא את הגדודים אשר לפי דבריו תקעו אהלם על הנהרות ניעמען, נארעוו ובוג, ויעד ברוסיא, שאם תוסיף להגיש את צבאותיה אל הגבול אז הכרח גם ממשלת אוסטריא להרבות את מספר צבאותיה החונים בגאליציא. הריב הלך אז הלוך וחזק, ולא נעצר בגבול מלחמת סופרים ומ"ע מתוכחים אך עלה גם למרומים, וראשי שרי החילים אשר באוסטריא וביניהם הארכידוכס אלברעכט ראש מפקדי צבא המלחמה ובילאנדט-ריידט שר המלחמה וקאלנוקי שר החיצון התאספו תחת פקודת הקיסר פראנץ-יוסף בכבודו ובעצמו להמתיק סוד כדת מה לעשות לקדם את פני הרעה. אמנם כי בישיבה ראשונה נמנו וגמרו הנאספים כי אין לפי שעה פחד מלחמה, יען כי הוברר הדבר שהשמועות ע"ד ההכנות למלחמה מצד רוסיא על גבול אוסטריא הן בדויות מלב וע"כ אין צרך לאוסטריא לעשות הכנות אף לא תקרא לנבחרי שני חצאי הממלכה (דעלעגאציאָנען) להתאסף ולקיים בידה קצבה חדשה לצרך הצבא כאשר חשבה בתחלה, אכן בכל אלה עוד הוסיפו יודעי העתים לראות צל הרים כהרים, ולחרוד לקול עלה נדף, ומלחמת הסופרים עוד התחוללה ירחי מספר. אחרי הקולות

והברקים אשר יצאו מברלין ומוויען ע"ד הסעת חיל רוסיא אל גבולות אוסטריא יצא המה"ע נאָרד הבריססעלי ויבאר כי הפחד הזה לא היה פחד, כי מסע המחנות בצבא רוסיא לא יכונן למלחמה אך יצא לפעלו לרגלי סבות קלות התלויות בזמן ובמקום, למען יחנו אנשי הצבא במקומות הנכונים יותר להתבצר בהם ולהגן עליהם ולמען יוקל להם למצוא צידה ומספוא וכל מחסוריהם. אחרי המה"ע נאָרד יצא המה"ע „אינוואליד" כלי מבטאו של שר המלחמה בארצנו. „קול זועות שמענו זה כמה—יאמר המה"ע הזה—בסבה"ע באירופא ע"ד המון צבאותינו על גבול המערב ולא חרשה בראו מה"ע האשכנזים והאוסטריים בהקימם את השאון עוד הפעם. הם שמעו כי אנחנו מעבירים ממקום למקום גדודים אחרים בגליל ווארשא ויתנו שופר אל חכם ויתקעו ויריעו כמו היינו מקבצים את כל צבאותינו לעלות למלחמה. נקוה כי גם בלעדי דברינו אלה תעבור ההמולה והמ"ע ההם ינוחו עד מהרה מזועפם ויחדלו רגז, אבל למראה קלות הדבר, כמה נוחה רוח שכנינו לחרוד ממנוחתם, אנו מוצאים את עצמנו מחויבים לערוך מערכה מול מערכה את מעמד צבאותינו לעמת מעמד צבאות אשכנז ואוסטריא החונים על הגבול, למען יתברר ויתלבן הדבר מי הוא המגיים ומזעיק את צבאותיו ומי הוא המתון וקר הרוח העומד רק על נפשו להגן עליה". אחרי ההקדמה הקצרה הזאת ערך האינוואליד את מספר צבאות אשכנז וימנה ויספור את הגדודים אשר נוספו במשך חמש שנים האחרונות ואת מספר הגדודים החונים בקרבת הגבול אשר הסיעו אותם מקרב הארץ אל הגלילות העומדים על הגבולים. אחרי מספר מפקד צבאות גרמניא העביר „האינוואליד" תחת שבטו את עלילות מעשי אוסטריא-אונגארן במקצוע זה ומראה לדעת כי זו האחרונה אוחזת בעקב הראשונה בהיותה קשורה אתה בברית אשר כרתו ביניהן בשנת 1879 ומביא בחשבון את הוספת מספר חיל אוסטריא, את הסעת הגדודים מקרב הארץ אל הגלילות הנשענים אל הגבולות וגם את תקון הדרכים והמסלות המועדות אך להסיע בהם אנשי צבא וכל צרכי מלחמה מקרב הארץ אל גבול רוסיא. באחרונה פונה המה"ע אשר לפנינו אל הנעשה ברוסיא לעמת כל ההכנות האיומות ההן, ומוכיח, כי רוסיא לא נתנה את לבה להרבות כ"א להמעיט את מספר חילה, ועתה מספר צבאות רוסיא בעת שלום הוא פחות מבש' 1881 כדי חמשה ושבעים אלף איש, באותה שעה אשר שכניה הכבירו עד מאד את חילם, והאינוואלד חתם את דבריו: דעת לנבון נקל כי מסע איזה גדודים מקרב הארץ אל נפות הוייכסל יוכל לתת פתחון פה לסופרי מה"ע לחרוד עלינו חרדה גדולה ולדכאות את לבות כל יושבי תבל בשמועות מרעישות; אבל החכמים היודעים תכסיסי מלחמה באשכנז ובאוסטריא יבינו כי הדבר הזה אשר אנחנו עושים איננו מגן וצנה לנו. הנקל להם לחשב ולמצוא חשבון כמה גדודים ולגיונות היתה רוסיא נזקקה לאסוף על גבולותיה לוא רצתה להעלות את מספר חילה למספר חיל הממלכות הקרובות אליה, ואז יוכחו לדעת כי גם עתה בצאתם למלחמה עלינו ובפרצם בגבול ארצנו ירב מספר צבאותיהם מצבאותינו, והכמי תכסיסי המלחמה ברוסיא, אם כי שקטים המה ולא ייראו רעה גם אם יתקבצו עלינו כל צבאות ממלכות הברית, בכ"ז יודעים הם כי סדרי המשמרת על גבול ארצנו עוד לא הגיעו אל השלימות הדרושה ואם ממלכות הברית נוטלות רשות לעצמן להגיש את חילן לגבול רוסיא, יש גם לרוסיא משפט וצדקה להכין את אשר יוכן לקדם פני הרעה".

דברי המאמר הזה עפו כחץ מקשת מסוף העולם ועד סופו ומ"ע רבים המודים על האמת הודו כי במעשי רוסיא אין כל אות תגרה וקריאת מלחמה, ואחר אשר גם הזשורנ' דע ספ"ב כלי מבטאו של שר החיצון לממשלתנו, מלא אחרי דברי האינוואלד, הרגיע ברור דברים זה את כל אוהבי השלום זולתי את מחרחרי הריב באשכנז אשר הוסיפו אש ועצים על המדורה והמה"ע הקאָלני יצא לדחות את דברי האינוואליד בקש ויתוכח עמו בפרטי דברים

ע"ד החשבון והמספר והזמן ׃ הריב החד והנמרץ הלך ויחזק ופני להבים פניו וקלי האמנה הנואשים מתקוות שלום כבר דמו בנפשם כי הם שומעים את תרועת חצוצרות המלחמה במחנה, אך תכונת־השנה, אשר אותה זכרנו בראשית מאמרנו, הראתה אותותיה גם בזה, כי כאשר עלתה סכנת המלחמה עד מרום קצה, לפתע פתאום נהפך האופן, והגלגל נסב אחורנית. חדל פחד פתאום והענינים שבו לקדמותם.

אמנם אף סכסוך אחד לא הותר, אף מכשול אחד לא הורם מדרך השלום במשך שנת התרמ"ח. כמה פעמים באה שאלת בולגריא עד משבר ותשב אחור כי כח אין ללידה. אחרי דין ודברים רבים בין הממשלות נדרשה להן תוגרמא לעשות מעשה כביר. ראש שרי תוגרמא הודיע לסטאמבולוב כי ממשלת תוגרמא רואה את ממשלת הנסיך קאבורג בבולגריא כממשלת זדון אשר לא כדת. אמנם רק לצאת ידי חובתה וכמי שכפאו שד עשתה תוגרמה את הדבר הזה, אך אין אף אחת מן הממשלות אשר יצאה להקים לפעולות את השבתת ממשלת קאָבורג. הדבר הקשה הזה עמד בעינו בכל משך התרמ"ח ויהי למורשה גם לשנים אשר באו אחריה, והוא אות אמת, עד כמה רחקו דעות הממשלות זו מזו. לוא היתה רוח אחת את הממשלות אזי לא יכול קאָבורג להחזיק מעמד בבולגריא אף רגע קטן. אבל גלוי וידוע, כי ממשלות הברית תומכות בסתר את ידי קאָבורג ומרהיבות עוז בנפשו לבל יניח את מקומו, אך מפני דרכי שלום יעצו מלכות הברית לתוגרמא לקרוא על הנסיך פרדיננד קריאה כי לא כדת הוא מושל בבולגריא ולדרוש ממנו לעזוב את הארץ, יען כי יודעת הן כי לא תחת גערתה בקאָבורג ושאתה לא תבעתהו. ולא לבד אשר לא עשו הממשלות דבר בנוגע אל בולגריא אך גם לא הואילו באר את דעתן מה הן חושבות באמת על הארץ הזאת, רק ממשלת רוסיא האדירה הוציאה לאור ברור דברים במה"ע המדבר בשמה, ובו אמרה: ביסים האחרונים הביא התלגרף שמועות אשר הפיצו אנשים שונים בחו"ל כי ציר רוסיא היושב בברלין בא בדברים עם ממשלת אשכנז ע"ד בולגריא. והנה למען הבין את מעמד הדברים כעת דבר לאשורו יש צרך בדבר לשוב ולזכור את הגות לב הממשלה ע"ד בולגריא, אשר מראשית הודיעה ומלפנים גלתה. ספר הברית הברליני היה לראש פנה אשר עליו נוסדו הסדרים השוררים בחצי אי הבאלקאנים ברצון כל הממשלות, והוא נחשב כמבטח ומשגב מכל המבוכות והשערוריות אשר תוכלנה להמיט רעה ברבות השנים על הממשלות הצעירות והרכות ההן. בדעה זאת החזיקה ממשלתנו, והיא היתה נר לרגליה, בהעריכה את ערך כל המעשים אשר נעשו בבולגריא מן היום אשר ירד נסיכה הראשון מכסאו. כניסת הנסיך פרדיננד לסופ'א ותפישתו אשר תפש את מושכות הממשלה הבולגארית נעשו נגד תקנות ספר הברית הברליני, וע"כ הודיעה ממשלת הקיסר כבר אז, כי לא תוכל לאשר ולקיים את הנסיך ב־היר מושל בולגריא כדין וכמשפט, גם באה אז ממשלתנו בדברים עם יתר הממשלות ותשם לפניהן לגלות גם הן את דעתן כדעתה. עתה אחרי אשר נחה הרוח על כל הממלכות להסיר את העזובה השוררת כעת, אשר סבתה היא מצב בולגריא המסוכסך והמרחף על תהו, עתה חשבה ממשלת הקיסר לנכון לפניה לבוא עוד הפעם בדברים עם הממשלות להמריצן למען אשר תודיענה גלוי לכל העמים כי דברי ספר הברית הברליני ומשפטיהם על אודות בולגריא עודם עומדים בהקפם ובאיתנם, ונחוץ איפוא להשיב את סדרי הארץ לקדמותם. נקל להבין כי אחרי אשר תהיה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים כאלה אז תהיה חובה על הממשלות להריץ דבריהן לבירת תוגרמא לבקש את השלטון להודיע לעם בולגריא, כי האיש אשר יקראו לו עתה „נסיך", איננו מושל בולגריא כדת, אך עשה לו קרנים לנגח אפסי ארץ ויחמוס את הממשלה בכח. — ממשלת הקיסר תחשוב כי אין כל ספק אשר להשלטן התוגרי ראוי ונכון להחל בדבר, בהיותו ארוני הארץ,

והוא נוגע בדבר, לפי שהעזובה בבולגריא פוגעת לרעה בזכיותיו. ממשלת הקיסר חפצה להסיר ממנה כל ספק ע"ד תכליתה וחפצה ביחס אל בולגריא, ובלי הגיד מראשית אחרית, לא תחשוב לנחוץ לכסות מאת העמים את אשר אמרה בלבה לעשות ביחוס אל בולגריא, אחרי סור הסבות המקיימות המבוכה השוררת כעת. נודע למשגב כי בעמל רוסיא ובקרבנותיה קמה וגם נהיתה בולגריא, וע"כ בצרת בולגריא צר לרוסיא, ולבה ידוה על כל הצרות אשר אפפו את הבולגארים. חלילה לממשלת הקיסר, רחוק מלבה ולא לכבוד הוא לה, להכניס את ראשה במדנים בין אחים ובדברים שבגנו הנעשים בקרב הארץ ההיא וגם אין את לבה לתלות את הקולר בראש אחד האנשים לחייבו ולהאשימו בעד כל הנעשה שם עד היום. היא תקרב כל איש אשר יכיר עותתו והבא לטהר תסייע אותו ותבטח בו כי יזכה את ארחו ולא ישוב לחטוא. — הן אך טובת בולגריא היא חפץ רוסיא, ואחרי צאת ממנה חומס הממשלה, תחכה רוסיא במנוחה עד אשר ישמיעו הבולגארים באמת ובתמים את חפצם על ידי מחוקקיהם ובחיריהם, ואז תמחה רוסיא כעב את פשע בולגריא ושבה להתהלך עמה בנחת ובתום. גם חלילה לממשלת הקיסר מהתיצב לשטנה לבולגריא לדכא את חפשה ולכלוא את רוחה בכל סדרי הארץ ומשטריה פנימה אשר נוסדו בה עפ"י ספר הברית. הן רוסיא נתנה לבולגריא את החפש והדרור, היא נתנה רוח לעם עליה ונשמה לכל המונה, ונפשה יודעת מאד כי ראוי לה לשמור את פעל ידה ולהגן עליו, לוא רק לא יהיו החקים והמשפטים הטובים לקרנות ברזל להאנשים העומדים בראש לנגח בהם כל אפסי ארץ. מי יתן ובאה רוח חכמה ודעת בלב הבולגארים אחרי המסות הקשות אשר נסו בהנה וחדלו לזנות איש אחרי בצעו ותאנתו ונתנו את לבם לעבוד בכל לבבם ובכל נפשם את עבודת עמם וארצם, ואז לא יהיה כל צרך להתערב בעניניהם הפנימים, והמושל אשר ישימו עיניהם בו להושיבו לכסא ימשול בצדקה ובשלוה עפ"י דברי הברית. — כל הדברים והאמת האלה היו לקו להממשלה מאז חשבה בולגריא הנבוכה להתמוטט, ובגללם לא רצתה ולא העלתה על לבה לטן ראשית התגלע הריב להשיב את משטרי בולגריא על מכונם בחזקת היד. אכן בכל אלה נקל להבין כי עד עזוב חומס הממשלה בבולגריא את מקומו אשר לכד יהיה מצב בולגריא בעיני ממשלת הקיסר כדבר עומד וקים נגד הדין והמשפט, ותחזיק בדעתה כי העם הזה חלף חק ויפר ברית עולם ולמען רפא את הריסות הארץ אין עצה ואין תחבלה בלתי אם להפוך משרש את הסדר הנפתל והנלוז, ורק אז שלום יהיה להבולגארים וידם תמצא לכלכל דבריהם במשפט" —. בספר הגלוי הזה בארה ממשלתנו בשפת נאמנים את אשר יהגה לבה על בולגריא, אמרי יושר ודברים נכוחים אלה האמורים בטוענות ודעת יורו לנו אנה פניה מועדות וכי איננה שואלת מבולגריא בלתי אם לשוב אל דרך המלך, אל ארח משפט ומישרים הסלול עפ"י ספר הברית הברליני. אך הממשלות האחרות החשו או ענו דברים הנשמעים לכמה פנים וע"כ לא זזה שאלת בולגריא ממקומה אף כמלוא השערה. וכמה תהפוכות ומעשי להטים ואחיזת עינים ראינו במחנה הדיפלומאטים בארצות המערב אחרי צאת דברי ממשלת רוסיא לאור! בתחלה נשמע כי סה"ע הקרובים אל המלכות בוויען אינם מוצאים קורת רוח בהצעת רוסיא, אבל לא על פיהם יקום דבר כי אם עפ"י רוח ביסמארק ועצתו, והמה"ע האשכנזים הרבו להתוכח עם סה"ע הרוסים ואח"כ התרצו ויתפיסו להבטיח כי הנסיך ביסמארק ישתדל להטות את לב ממשלת אוסטריא כי תסכים אל הצעת רוסיא, ומה עלתה ביד אירופא? בכל המשא והמתן ההוא? תוגרמא גערה בנזיפה בקאָבורג כי כן צוו עליה הממשלות וקאָבורג לא קם ולא זע מפני הגערה הזאת והרגזה והמבוכה בבולגריא לא חדלו עד היום הזה. היו ימים בשנת התרמ"ח אשר אז נראתה סכנת מלחמה, ולמצער, סכנת כניסת צבא עם אחר לבולגריא (צבא תוגרמא)

קרובה מאד, ואולם כאשר הגיעו הדברים עד קרבת המטרה הוסנו אחור ולא השיגו מחוז חפצם.

לבני אשכנז היתה שנת התרמ"ח רבת העליליה ולא יסיף זכרה לאלף דור. היא היתה שנת שלשת הקסרים. בראשית השנה ההיא עוד הקיסר ווילהעלם הראשון חי, והוא זקן מושלי תבל, ישיש שבע ימים אך מלא כח ומדכא יותר מצער מחלת בנו יחידו מאשר מסבל משא שנותיו. ביום 9 מארץ לקח אותו אלהים, ביום ההוא כלו חייו המלאים פאר והוד, ובעת אשר נפלה עטרת צבי זאת מעל ראש האשכנזים הנה בחירם החדש אשר אליו נשאו עין נאבק עם מר המות בסאן-רעמא. באמרים קצרים נעביר פה לעיני הקוראים את הליכות המקרים לפי סדרם אשר סדרה להם החכמה העליונה. ביום 9 מארץ נאסף הקיסר ווילהעלם אל אבותיו. בימי מחלת הקיסר ווילהעלם כבר היתה מחלת הקיסר פרידריך אנושה והחולה התרפא בסאן-רעמא ובכל יום ויום באו שמועות טובות עם רעות. בעת ההוא התלחשו החשובים באשכנז להטות את לב פרידריך, והוא אז יורש העצר, למחול זכותו לבנו הנסיך (הוא הקיסר המושל כעת); בתחלה התלחשו ואח"כ נשמע הקיל הזה בימה ויחדור עד הדר משכב החולה. אך עצת האנשים ההם הופרה, הקיסר ווילהעלם מת ופרידריך לא מהל על זכותו ויעל בחליו על כסא אשכנז ואלה דברי הספר הגלוי אשר שלח על שם הנסיך ביסמארק, הראויים להיות לזכרון בדברי ימי העולם:

„אהובי הנסיך! בעלותי היום על כסא הממשלה נשאתני רוחי לשים דברי אליך הראש והראשון בכל עבדי אבי המנוה אשר שנים רבות עבדת אותו באמונה ובלבב שלם, יועץ וחכם חרשים היית לו בכל עת, אמיץ היה לבך בגבורים, עשוי היית לבלי חת וכל מחשבותיו ומערכי לבו בהליכות המדינה אתה הקימות, אתה הוצאת לפעולות ותבצע כל חפציו. אני ועמי חייבנו להודות ולשבח לך, ולכן יש לך משפט וצדקה כי תהיה הראשון בארץ אשר אגלה לו את דרכי אשר בחרתי ללכת בה בממשלתי. — מרום מראשון יהיה לי ספר דתי המדינה (קאנסטיטוציאן) לשמור חקי ומצותי אשר נתתי לפרוסיא ולאשכנז; הם המה יהיו נר לרגלי ואור לנתיבתי בדרך אשר אני הולך עליה. כי אדיר כל חפצי הוא שהחקים ההם יעשו ענף וישאו פרי בקרב העם, כי יסכין אליהם וילמוד ללכת בדרכיהם ולחיות על פיהם, על כן נחוץ הדבר להשמר ולהזהר עד אפסי היכלת מהביא חליפות והמורות ע"י שנוי החקים ומשטרי העוז הנוסדים בארץ. החפץ להאדיר ולפאר את בית אשכנז בכל ילפית בעמוד התיכון אשר בית פרוסיא נשען עליו. על ממשלת אשכנז חובה לשים לה לקו את העדות והחקים אשר בספר משפטי המלוכה הנוגעים לזכיות מלכי ברית אשכנז ולזכיות בית הנבחרים. גם חובה על אלה ואלה להגין על זכיות הקיסר. במה דברים אמורים בעת אשר הזהירות מזה ומזה מביאה ברכה ותיעלת להעם ולהצלחתו אבל בעת אשר טובת העם דורשת שנוי מאומה — השנוי היא חובה, וראוי ונכון לעשותו קל מהרה לפי צרך השעה. המבטח הנכון לשלומה של מלכות ולסררי המדינה הוא צבא היבשה וגם צבא הים אשר עליו המשרה לעבוד עבודה להרחיב את גבולנו ואחוזותינו במדינות הים. חיל הים והיבשה דרוש לעמוד תמיד על המדרגה הרמה בשליטות התקון וההכנה שעליה הוא עומד כעת, כי בכחו עשה את כל החיל הזה ועל הדרך הזה תהיה תפארתו גם לימים הבאים.

„מנויה וגמורה בסידי לנהל את הממשלה גם באשכנז גם בפרוסיא ע"פ כל הכתוב בס' תורת הקונסטיטוציא לאשכנז ולפרוסיא בלי סור ימין ושמאל. החקים אשר אזנו וחקרו להם את צרכי העם ואת משאלות חיי החברה והמלכות, הם יהיו קבועים וקיימים נשמרים ונעשים ונראה פעלם והדרם על עמנו והביאו לו ברכה ושלות השקט. כל

ישעי וחפצי הוא כי העיקר הגדול — הסבלנות השלימה והגמורה לכל האמונות והדעות, החקה הנקדשה והנערצה אשר במעוזה החזיקו אבותי המולכים לפני מדור דור, יהיה למבטח ולמשגב לכל הסרים למשמעתי, מאיזו דת שיהיו. איש איש מהם בלי הבדל דת קרוב אל לבי כאחד, כי כן במדה אחת הראו כלם את אמונת לבם לארץ מולדתם בימי הרעה. באשורי אבי האחז גם רגלי לתקן ולהיטיב את מצב הכלכלה בכל פנות העם, לשים את המעקשים וההדורים בין צרכי המפלגות השונות למישור, להקל ככל אשר תמצא ידינו את עמל בני האדם, את העוני, אך לא נעורר תקוה כוזבה כי הממשלה כל תוכל ובזרוע עז תרפא את כל תחלואי חברת האדם ומגרעותיה השונות. תקון חיי החברה הוא תלוי לדעתי בדרך חנוך הדור הצעיר. במדה אשר אנו חיבים להרחיב את ההשכלה השליםה, להפיץ מעינותיה חוצה ולהגיע את שפע תועלתה לכל העם, כה במדה עלינו להזהר מפני ההשכלה שאינה גמורה לבל תביא רעה וקללה לעולם, לבל תעיר בקרב העם מחסורים חדשים אשר אפני החיים ומצב החברה לא יוכלו למלא ספקם. ע"כ יש להשמר ולהזהר לבלי התרחק בדרכי החנוך לקצה מזה או מזה, אך להלוך באמצע בשביל הזהב. אך דור אשר יחנך ביראת אלהים ובמדות טובות יעצור כח לעמוד בקשרי המלחמה נגד כל הפגעים הנשקפים לחיי החברה בעת הזאת מפני תאות המותרות וקצר יד הכלכלה המדינית להשביע את הארי".

הדברים האלה הראו לדעת מה מגמת הקיסר הזה ואי זו הדרך שיבור לו בהליכות הממשלה. אך ה' חפץ דכאו ולא נתנו להוציא את כל הדברים הטובים האלה לפעולות. המחלה האכזריה כבר אכלה אז חצי בשרו והגע גם עד נפשו. בגו הנענה והמדכא הזה שכנה נפש גבורים, ואילותו זאת לא עזבתו ולא רפתה גם בעת אשר אפפוהו חבלי מות. כל בני אשפתם כלו בו הרופאים, כל תחבלות חכמת הרפואה והנתוח נסו בו, דקרו, נקרו מחצו גרונו. את החלקים הרבים והענונים האלה אשר כל מגע קל יכאיבם כאב נעכר שמו למכוסה ולאסקופה הנדרסת לכליהם, לקניהם ולשפופרותיהם, ועוד בעת ההיא דרכה נפש הקיסר החולה עז ועוד אז מצא און להחזק כשמשון בבית סרני פלשתים וללפות אחד עמודי התוך אשר הבית נשען עליהם: להסיר את פוטטקאממער מפקודתו. לא ארכו הימים אחרי כן ויבצע המות את מעשהו ויגזור מארץ החיים את הקיסר היקר הזה ויפרוש מעטה אבל על פני אשכנז ועל פני אירופא כלה.

אחרי מות פרידריך השלישי עלה בנו בכורו ווילהעלם על כסא מלוכת פרוסיא וקסרות אשכנז. כסא הוהינצוללירן נחלץ מצרה, כי ישב עליו קיסר בריא-אולם צעיר לימים. גם הקיסר הזה הפיץ אור על דרכיו ומחשבותיו בקריאות-גדולות ובחוות דעת על כל משפטי המלוכה והעם. הוא ערך דבריו אל העם גם נשא מדברותיו בפרלמנט האשכנזי ובפרלמנט הפרוסי. ברוב דבריו רוממם החת לשונו את זכר אבי אביו, הקיסר ווילהעלם, ויביע חפצו האדיר ללכת בדרכיו ולשמור מצותיו; גם את אביו הקיסר פרידריך המנוח זכר לטוב ואת מערכי לבו ופעליו לקח לו למופת ולמשגב. על דברי הקיסר ווילהעלם שפוכה רוח דת, רוח קדומים, ועל כן תמכו בהם המחזיקים בנושנות את יהדותיהם ויתגאו ויתברכו בלבם כי להם יהיו העז והמשרה וידם תרום בארץ, בשגם מימים עברו מצאו בתולדות חיי הקיסר ווילהעלם, מימי היותו נסיך, אותות וידים מוכיחות כי לבו רך עמהם. לעמת זה שמו בני מפלגת החפשים בדעות את זכר הקיסר פרידריך מעוזם ולא חדלו לספוד לו ולבכותו ולהזכיר את דעותיו ואת פעליו, ותהי המלחמה חזקה וארכה בין האדוקים והחפשים ונעשתה אשכנז כשתי כתות.

אך כדבר אחד דרך הקיסר ווילהעלם —לכל הדעות— בעקבות אביו המנוח. כאביו גם הוא קים וקבל עליו נגד כל העם לשמור שלום ולהחזיק את הסדרים באירופא על מכונם בלי תמורה. גם פרידריך הבטיח זאת על ערש דוי, אך הקיסר ווילהעלם כיד הכריאות הטובה עליו חשב לנכון לפניו להתודע אל איתני אירופא בתור קיסר ולהבטיחם בפיו כי ישמור את הבריות והאהבה עמהם ולא יסור מדרכי אבותיו, ותהי דרכו הראשונה לקרית מלך רב ס. פטרבורג ומשם נסע עבר לקאפענהאגען ולשטאקקהאלם ואחרי כן הרים פעמיו לוויען ולרומי, ויהיו כל הימים אשר בהם נסע הקיסר המשוטט בארץ הזה קדמה וימה ימי שלום ושלוה לאירופא, לא נשמע קול מדון, אין פרץ אין יוצאת ואין צוחה. הן אמנם לא נעה האגודה המשולשת ממקומה, והקיסר ווילהעלם נשא גם הוא נס ויתן אותותיו אותות כי הברית אשר איתה כרת אבי אביו ואביו אשרה ויקימה קדושה היא לו וכבבת עינו ישמרנה, בכל זאת הנה אותות האהבה והיקר מעבר האחר לממלכות העומדות מחוץ להאגודה, החלישו עד מאד את הפעולה אשר הדברים הנ"ל היו עלולים לפעול, וע"כ לא העירה האגודה המשולשת רגז וחרדה. גברת האגודה הזאת, אשכנז, היתה טרודה למכביר בעניניה ובמקריה אשר קרו בה, בחליפות המושלים, בריבי המפלגות לרגלי החליפות האלה; גם אוסטריא ואיטליא מצאה אשה אשה בארצה ענין לענות בו, ותהי אירופא שקטה ושלוה, וצעיף מנוחה היה פרוש על הסכסוכים השונים העומדים וקיימים מאז.

גם בצרפת קרו חליפות גדולות, ובעת אשר באשכנז חלה אותן המות המכלה-כל, בצרפת חוללתן תאות המהלקת והשנוים. בהגלות נגלות תועבות שונות אשר עשתה חברת שרים רודפי שלמונים ובראשם ווילסון חתן גרעווי, רגז המיניסטריום ממקומו ועמודי הממשלה התפלצו, כי מתנגדי הממשלה מצאו כר נרחב להעיר את חמת העם ויעמידו קול זועות במה"ע ובבית הנבחרים, ובית הנבחרים החליט כמעט פה אחד להביא את ווילסאן במשפט. בתחלה עוד ההחזק גרעווי על עמדו, אך בראותו כי בעטיו של ווילסאן נהדף גם המיניסטריום של רוביע ממשמרתו, אז נפל לבו ויודיע כי גמר בלבו להתפטר ממשמרתו ולעזוב פקודתו ועל מקומו נבחר סעדי-קרנא, וכמושל אשכנז החדש כן גם הנשיא החדש הצרפתי דבר שלום אל העמים והממלכות וכמהו גם הוא נסע יצא למסעותיו, אך לא לארצות אחרות כי אם לערי צרפת ויקדמו רוב בני העם את פניו בכבוד ורצון ותכון הנשיאות בידו.

החליפות והתמורות האלה וגם אהבת השלום המקננה בלב הממלכות הגדולות הרחיקו מאירופא כל נגע ופגע במשך שנת התרמ"ח ותעבור לה כלי חולל שנוי ותמורה ביחוסי הממשלות זו לזו.

ספר „המסע"

כו יבאו כל דברי הימים ומקריהם מיום צאתי מאדעססא ביום י"ב ניסן תרמ"ה (16/28 מארט 1885) עד בואי לארץ־ישראל ואת המראות אשר ראיתי שם. השקפתי בדברים הנוגעים לישוב הארץ ולהמושבות שעברתי בהן. תכונת האנשים שבאתי עמהם בדברים, במשא ומתן בענינים הנוגעים להתפתחות הישוב. תכלית מלאכותי והרבה ממכתבי ששלחתי מארץ־ישראל לחברות ולאנשים שונים.

מאת

קלונימוס זאב בלאמו"ר יעקב ז"ל וויסאצקי.

מספר זכרונותי

אדעססא, מוצש"ק אור ליום א' י"ג ניסן תרמ"ה.

היום בשעה הרביעית אחר חצות היום, השמיעה האניה הרוסית „צעזארעוויטש" קול שריקות לאות כי נכונה היא לפלס דרכה במים עזים; המלחים הסירו את המעברה האוחזת בשתי קצותיה על הגשר והאניה; מי הים כַּסּוּ מסביב להאניה בקצף על ידי גלגליה אשר הרתיחו את במותיהם. המון אחי ורעי — בתוכם הרב הגביר ר' אברהם גרינבערג נ"י, החכם מ. ל. לילענבלום וה' א. דיינארד — עמדו חוצץ על הגשר וישלחו לנו את ברכותיהם ברכת הפרידה. אנכי ובן לויתי ר' אלעזר רוקח עמדנו על ירכתי האניה, למען נתענג עוד מעט למראה אחינו, אשר באו להגיש לנו רחשי לבבם ולשלוח ע"י ברכת־שלום לאמם הזקנה שגלו מעליה זה קרוב לאלפים שנה. מעינינו זלגו דמעות, לא דמעות לב־נשבר ורוח נכאה, כי אם דמעות גיל טהול בתקוה ורגשי־קדש. ברגעים האלה ראיתי ונוכחתי, כי עוד לא כהתה עין ישראל, אשר כבדה מזקן לראות ימים טובים כאשר ירחם ה' את יעקב; ראיתי כי בהעצמות היבשות יש עוד מעט לחלוחית ואם תתקבצנה העצמות הנחרות למראה עין מכל העמקים אשר התגלגלנה שם התקוממנה לתחיה.

האניה הרחיבה את צעדיה, אחינו המלוים אותנו העיפו את מטפחותיהם הלבנות לעבר פנינו, כאלו נשאו נס להעיז ציונה. אדעססא נעלמה מנגד עינינו, ערפל הליט את עיר המרכלת הזאת. עודנו עומדים ורעיונותינו עפים ושטים בחללה של עולם היהדות ותקותיה לעתיד, ראינו סורת־דוגה שטה במים ורבים מאחינו יושבים עליה להביא לנו עוד הפעם את ברכותיהם והגות לבבם. בלב רגש הודינו להם על התפעלות רוחם. מי יתן, אמרתי בלבי, כשם שאחינו מרגישים ביקרת התעודה של רעיון הישוב בארץ־ישראל, כן יואילו להביא בפעל את תרומותיתם ונדבותיהם לתכלית זו, ואז נהיה בטוחים כי עמלנו לא יעלה בתהו. סירת־הדוגה שבה אל העיר ואני שלחתי את ברכת־שלומי האחרונה לאוהבי חובבי־ציון אשר בחרו במלאכותי.

רוח צח נשב על פני הים, מימיו לא רעשו, כי אם במנוחה התגלגלו הגלים

הקטנים בהמולה נעימה כמו ישוחחו חד אה אחד; השמש שלחה את קויה האחרונים ויפזו את שחרחרת המים, עוד מעט והירח עלה מבין סתרי העבים ועל ידו הכוכבים המזהירים. בלב מלא רגשות נשגבים התפללתי תפלת ערבית. מה יפה ונהדר היה מחזה פני הים לנגה הירח! מעולם לא ראיתי מחזה יפה ונהדר כזה. אבל אחרית שמחה תוגה: בהביטי על פני המים נזכרתי קורותינו ואמרתי: לוא נקוו דמי אחינו, אשר נשפכו כמים בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים, כי אז היו לים גדול ורחב ידים כזה. ספר קורותינו אשר נפתח לפני בדמיוני ברגע ההוא האדיב את רוחי עד למאד, עליו השחורים ושורותיהם הכתובים בדם באש ובדמעות הפילו עלי אימתה ופחד. הפניתי את עיני רוחי מהעבר והתבוננתי על ההוה והנה גם הוא אפל ואיום וחדרתי את עיני אל מסך העתיד והנה קו אור ושביב זהר מתבקעים מתוך החשך. מי יגלה את פני המסך העב הזה ויראה לנו מה הוא האור הנוצץ שם... פה הסתבכו רעיונותי ונתקו זמותי וירדתי החדרה לישן.

יום א׳ י״ג ניסן תרס״ה

כאשר זרחה השמש קמתי ממשכבי, השמים טהורים ושקופים ואף ענן קל לא יעיבם. הגלים הריטו מעט את ראשם וגם האניה התנועעה הנה והנה. אבל תהלה לאל לבי היה טוב עלי ואת מחלת הים לא טעמתי עוד, גם תאות האכל לא לוקחה ממני. כל היום לא השתנה מחזה פני הים, רק לפרקים ראיתי כי מחנות „חזירי-הים" — דעלפיני — שטו סביב האניה, ואחרים מהם נסו לעבור את האניה.

במשך היום הזה עסקתי בקריאת המכתבים, אשר מסרו לי רעי. בקבץ מכתבים הזה מצאתי דברי חפץ מאנשים פרטים היושבים בארצנו-הקדושה, מקולוניסתים העובדים שם אדמתם, ומאנשים רבים היושבים בחוץ-לארץ, ושיח ושיג להם עם עניני הישוב בא"י. מהמכתבים האלה קניתי לי איזה מושג מדברים שונים שאי-אפשר לדעתם מקריאת הספרים. ודנתי עם ה׳ רוקח, אשר הוא יליד ירושלים ויודע ומכיר את כל דרכי אחינו שמה על כל ענין וענין, פרט ופרט שמצאתי בהמכתבים. עוד אנחנו משוחחים ומתוכחים איש את רעהו והנה עבר היום, השמש ירדה לטבול בים, פני השמים הטהרו עד מאד, רוח קר נשב על פני הים, ויהי לי למשיב נפש. בשעה עשירית בלילה נראה לנגד עיני כעין כוכב מזהיר ונוצץ מרחוק, רגע יברק ורגע יועם. אני התפלאתי על החזיון הזה עד שבאר לי בן לויתי ה׳ רוקח, כי האור הזה הוא אור „מגדל-המאיר" של מעברות הבאספארוס, אשר בעוד איזו שעות תבוא אניתנו שמה. לא רציתי לרדת החדרה בטרם תגיע אניתנו עד הבאספארוס, ישבתי על מכסה-האניה והתענגתי על הוד הקסם השפוך על פני הים, הירח הפיץ את אורו החור על מרחבי המים, הכוכבים גם הם האירו יותר מאשר יאירו בארצנו, מי הים היו כראי-מלוטש והחזירו את קרני האור אשר נשברו ונתפצלו בנבכיהם. בשעה י״ב בלילה נגלה לנגד עיני הוד מעברות הבאספארוס, עם יפעת הריו והדר מבצריו הלבנים וסביב להם דיק וסוללות. מעל המבצר הראשון השמיעו קול כלי הותח לאות כי האניה תשליך עוגנה בחוף הבאספארוס ובעוד אניתנו שמה השמיעו בעוד רגעים אחדים קול יריה ממבצר השני, עד כי במשך עשרה רגעים האיר צי-אדיר העומד שם באור עלעקטרי, כלי-התותח שנו ושלשו את יריותיהם, אז עמדה אניתנו והשליכה עוגנה בקרבת חוף אחד מחופי הבאספאר. ירדתי לישון ושנתי ערבה לי.

יום ב׳ י״ד ניסן

בבקר השכם ירד אחד מרבי החובלים בסירת דוגה אל מבצר החוף ויתן את

מכתב-תעודתו לשר המצביא לחתום עליו כחוק ובשובו הרימה האניה את עוגנה ותשם פעמיה לבוא אל חף בירת תוגרמה. כשתי שעות נמשכו עד אשר עברה האניה בין מעברות הבאספארוס, משני עבריו המון בתים ומגדלי תלפיות מרהיבים לב, גנות ופרדסים נחמדים למראה, עצי ברוש ארז והדהר כלולים ביפים ובשיא חסנם. פה פזר הטבע ביד רחבה הוד ויופי על כל פנה ופנה, אך אין די מלים בפי להביע את יפי נוף זה משוש כל הארץ.

רעיון הישוב לא עזבני גם בהתענגי על הדר הטבע והוא הוסיף נופך משלו לכל רגשותי. אם הפרוזדור של ארץ-הקדם, חשבתי בלבי, נאה ויאה במדה גדולה כזו, מה הדמות אשר אערוך עתה להטרקלין? בשעה השמינית בבקר הגיעה אניתנו אל חוף „גאלאטא" ששם העמודנה כל האניות, ושמה ירדו הנוסעים אל עיר הבירה. עוד טרם נקשרה האניה בחבלים אל חביות הברזל השטות על פני מי התעלה — קאנאל — וסירות-דוגה למאות סבוה גם סבבוה.

עיני לא שבעו לראות המון האניות — מהן השטות בכח הקיטור ומהן על ידי הרוח — העומדות בתעלה, עד כי במקומות רבים התראינה כחורש מצל. בראש תרניהן יתנוססו דגלים שונים של ממלכות רבות. האניות ודגליהן עם שלל צבעיהן יוסיפו לוית-חן על פני המגדלים הגבוהים. בשעה השמינית עלו על האניה איזה סרסורים מאחינו, מלאכתם להוריד את אחינו בני ישראל העירה, ולהביאם לבית-מלון, גם להכין להם אחרי כן כתבי תעודות הנקראים „טעזכערעס" ולהעלותם אח"כ על האניה ההולכת ליפו או לביירוט. הסרסורים האלה רובם ככלם פושטים שלמה ואדר מכל הנוסעים הנופלים לידם ולא ידעו רחם. אוי לאיש אשר יפול ברשתם, כי אז שבע ישלם בעד כל דבר. הירידה והעליה על ידי הסרסורים האלה תבלענה כסף רב. בראיתי כי עוד מעט ואאחר את המועד לבער את החמץ, מהרתי לכרות כרה לכל אלה מאחינו שהיו על האניה, גם את הסרסורים קראתי לאכול אתנו לחם. אחרי אכלנו וברכתו על הטוגמר ירדנו אל סירה-דוגה לעלות היבשה. בבואנו אל החוף לקח שוטר אחד מאתנו את כתבי תעודתנו. חפצינו הובאו אל בית-המכס ואחרי אשר משש המבקר בידיו את הדבר אשר יעור גם עיני חכמים, לא דקדק בהורת חפושו ועד ארגיעה יצאנו מבית המכס. אחד מהסבלים לקח את חפצינו וישאם על פי פקודתי אל ביה-מלון אורחים של ה' יצחק ברזילי העומד בפרור „פערו". מימי לא ראיתי כי ישא איש על כתפיו המון חפצים כבדים מנשוא כאשר ראיתי איך ישאו הסבלים בבירת תוגרמה משאות כאלה, ולא הבנתי מדוע יקראו התוגרמים בשם „עצלים" בעוד אשר עמלם לפיהם גדול עד מאד, וכל אחד מהם חמור גרם, העמוס משא לעיפה מן הבקר עד הערב; אבל אין כל חדוש בזה, כי גם ספרי קורות הימים יוציאו משפט מעוקל על גוי ואדם יחד. אחרי נהנו מעט מעמל הדרך מהרתי לערוך מכתבים לאחינו חובבי ציון. בהם בשרתי משלום בואנו לבירת תוגרמה, גם לא חדלתי לתאר הרגשות והרשמים אשר פעלו בלבנו פנימה המראות והחזיונות אשר ראינו על דרכנו בים. גמרתי את כתיבת המכתבים ואשלח אותם לבי-דואר. אח"כ הלכתי בלוית ה' רוקח אל בית מרחץ תוגרמי, אשר רבות התענגנו על דרכי הרחיצה והזיעה שם שלא הורגלנו בהם באייראפא. בפנות היום יצאנו מבית-המרחץ והלכנו לבית מלוננו. שמה קבלתי עלי קדושת ליל החג.

אחרי תפלת הערבית הלכנו להשו"ב ר' אליעזר יליד ארה"ק, אשר בביתו מצאנו ארוחתנו בכל ימי החג בעד המחיר אשר שוה עלי. שם מצאנו את השלחן ערוך כדת, המצות אשר סדרו היו מקמח שמורה של ארצנו הקדושה. אם כי עודנו יושבים בחו"ל ועוד טרם דרכו רגלי על אדמת אבותינו, בכל זה הרגשתי בנפשי שנוי נמרץ, וכל מעשה

חג החרות וסדור הפסח כהלכתו קבל עתה בעיני צורה אחרת. ידיעתי הפנימית כי הנני הולך לארה"ק במלאכות רוממה להושיע לאחינו העובדים אדמת-הקדש, הנמצאים בכל רע, נשאה אותי על כנפי דמיוני להארץ אשר אליה עיני נשואות. האנשים החדשים אשר ראו עיני, מקומי ומצבי נתנו אותותיהם אותות כי יצאתי מחיצת איירופא וכי סביבי מרחף אויר ארץ הקדם אשר לא נשחת עוד בשנאת אח לאחיו. פה הרגשתי ביותר את קדושת חג יציאת מצרים, אשר עמנו יצא מאפלת השעבוד לאור חיי הדרור. אמנם כן, אין דבר קדוש ונשגב בארץ כקדושת „החרות" ואשרי העם המבין לחוג זכרון רם וקדוש כזה. כל הנסים והנפלאות המסופרים בההגדה מיציאת מצרים שהוצאתי מפי היו חדשים בעיני פה במקום הזה. רעיוני הרחיקו לעוף מעל לגבול המקרים והזמן ובעיני רוחי ראיתי עתיד נאור וימים טובים לעמנו... נעימים וחביבים היו עלי השעות היקרות האלה אשר לבי נמלא תקוה חזקה. הלילה הזה לא ימוש מזכרוני כל ימי חיי.

זכרונותי מימי חג הפסח.

בבקר יום טוב הראשון הלכתי להתפלל אל בית הכנסת אשר לעדת אחינו האשכנזים הנקראת „ביהכנ"ס האויסטריה". שמה מצאתי את ה' ברייטנער שהוא ראש העדה, ואשר אליו הבאתי מכתב מליצה מאת החכם ד"ר ל. פינסקער נ"י. אחרי התפלה מסרתי אליו המכתב והוא קבלני בסבר פנים יפות, ויבקשני לבקרהו בביתו אחר חצות היום, למען נשתעה יחד על דבר ענינינו. אבל אנכי לא מלאתי רצונו זה, יען רציתי להנפש ביום החג ומה גם כי חשבתי לאסוף ידיעות שונות בכל הנוגע להאנשים שעלי לבוא עמם בדברים טרם שאתודע אליהם, כי הגר הבא לארץ נכריה צריך להביט בשתי עיניו ולבדוק בשבע בדיקות את כל דבר ודבר וכל איש ואיש אשר יפגוש בדרכו, ובפרט אם הוא הולך במלאכות מחברה או מקבוץ ידוע, למען לא יוציא דבר מקולקל מתחת ידו.

ביום החג השני בקרתי את ה' ברייטנער. בתוך הדברים אשר דברנו בנוגע לתכונת השרים והמושלים פה, ספר לי ה' ברייטנער כי היה לו מהלכים עם ה' שייד — ציר הנדיב הידוע — שישב בקושטא ששה חדשים לרגלי עסקו בדבר המשפט של זכרון יעקב (לפנים סאמארין) ועל דבר השתדלותו להשיג רשיון הממשלה על בנין בתים שמה. ה' ברייטנער ספר לי לפי תומו, כי כל מעשי ה' שייד בקושטא היו נהתכים רק על ידי ה' אביללוס ווענעציאַני — אחי ה' ווענעציאַני נאמן בית הבאַראָן הירש — וזולתו לא היה לה' שייד כל משא ומתן עם שום אדם, יען שמר מאד את כל צעדיו והסתיר דרכיו מעיני כל. נפשי ערגה לראות את ה' ווענציאַני הנזכר ולדבר עמו למען יודע לי על ידו האמצעים אשר השתמש במו ה' שייד לבצע חפצו, למען אוציא איזה תועלת מדרך פעולותיו. ה' ברייטנער הבטיח לי להביא את ה' ווענציאַני לביתו ולהציגני לפניו, למען אוכל לדבר עמו ארוכות וקצרות ברעיון הישוב. —

התראותי עם הד"ר שווארץ.

מבית ה' ברייטנער הלכתי לבקר את איש המעלה ד"ר שווארץ. האדון הזה השתדל כבר רבות בעסקי „הישוב". לפני שלש שנים בעת שהחילה תנועת הישוב לרגלי הפרעות והמהומות ורבים מאחינו באו לקושטא בירת תוגרמה בעירום והסר כל ולא היה להם מקום ללון, כמעט היו בכל רע לולא קם הד"ר הנ"ל כמלאך מושיע. בהשתדלותו נוסד ועד לתמוכת הגולים האלה. ועל ידי השתדלות הועד פתחו רבים מנדיבי עמנו

ידיהם ויאצילו ברכה להאמללים האלה אשר עתדו לנוע ח"ו ברעב בראש כל חוצות. כן לקח הד"ר חלק גדול בפעולות הועד הראשי לישוב א"י בגאלאטץ וכל רז לא אנס לו במפעלות ה' אלכסנדר שישב במלאכות ה' קאזאלעט, להשיג רשיון על בנין מסלות ברזל מארם נהרים לסוריא וד"ר שווארץ השתדל בכל עת לעשות הטוב לישוב ארה"ק. הד"ר שווארץ הוא מעורב עם הבריות ויש לו מיודעים ומכירים רבים בין הפחות והסגנים ועל ידו קויתי לדעת הרבה ענינים נחוצים.

הוא קבל אותי בסבר פנים יפות, וירבה לשוחח עמדי אדות ענין הישוב בכלל ודרכי ממשלת תגרמה בפרט ומצבה ויחוסה להתישבות אחינו בארה"ק. לדברי הד"ר חייבים אנחנו היהודים מ-ומניא בדבר הגזרה שגזרה ממשלת תגרמה על אחינו היהודים ואסרה עליהם להתישב בא"י. ואלה הן האשמות אשר על פיהן חייב את אחינו: א) הרבוי וההפלגה של היציאה מרומניא לפתע פתאם, מרבית הגולים היו מדלת העם יחפים ורעבים ופחדה הממשלה פחד מהמון העניים האלה אשר יספחו על מחנות האביונים הנמצאים בארצותיה ואשר בלעדם כבר נבר העוני בתגרמה ורבים יתורו אחרי מחיה וכלכלה ולא ימצאו מקור נאמן לפרנסתם; ב) הקול והרעש שהרעישו סכה"ע העברים במאמריהם החוצבים להבות אש לטובת הישוב ולעתידותיו; ג) אין לך דבר ולו גם יהיה דבר טוב ומועיל להרמת קרן הממשלה אשר יצא מכח אל הפועל אם לא ילוהו אבן החן — הוא אבן-הפנה להבאת כל ענין אל הפעל בתוגרמה ואם לא ינתן על פיהם יתיצבו כצר לעמת כל דבר. ולו השכילו אחינו למצוא נתיבות הפחות אשר הדבר מסור בידם, כי אז השיגו רשיונות על כל דבר אשר בקשו, ועוד היה עולה בידם להשיג זכיות מיוחדות בנוגע לתשלומי המסים מחכירת-אדמה ומעשר פרי תבואה וכדומה, אבל אחרי שאחינו לא ראו את אשר לפניהם לכן מצאהם הרעה...

קשה לי לחתוך את דיני על כל דברי הד"ר ולהביאם בכור הבקרת, כי הרבה ידיעות חסרות לנו בנוגע לדבר זה, אבל על פי השקפתי השטחית ועל פי השגת המושכל הראשון מצאתי כי הרבה מדברי הד"ר צודקים ואמתים. בהתבוננו בדברי הד"ר שווארץ ובדברי בני ספכא אחרים בענין הישוב באתי לכלל דעה, כי מרכז פעולותינו דרוש להיות בבירת תגרמה דוקא. קושטא היא „הלב" של ארצות תגרמה וגם „הראש" שבו יתקבצו כל כחות החיים, לכן אם יהיה לנו חברים נאמנים בקושטא אשר ידעו לעות דבר, אז נסיר הרבה אבני נגף וצורי מכשול מעל דרכנו. את החברים האלה עלינו לבקש בין אחינו הספרדים. אמנם מרחק רב ועצום מפריד בין אחינו האשכנזים לבין אחינו הספרדים; האחרונים לא טעמו אף מעט מעץ הדעת ולא נהנו מאור ההשכלה המערבית ולפי ההשקפה הראשונה לא תגענה שתי הקצוות האלה זו בזו לעולם, אבל אחרי שקול-הדעת המיושבה נראה כי תקוה נשקפה לנו להתאחד, להתחבר וללכת שלובי זרוע עם אחינו הספרדים והיום הזה לא ירחק חק. התקוה הזאת נוסדה על רוח החדשות, השנוים והתקונים שהחל להתגנב ולחדור גם לאהלי עמי המזרח וגם הם התחילו ליסד בתי ספר לילדיהם שבהם ילמדו שפות זרות וידיעות התבל למען יחוברו אל החיים, אשר החליפו את צורתם, לכן עלינו להשתדל להראות ולהוכיח להם באותות ומופתים כי התקרבותנו אליהם תשא להם ענף ופרי, ואם נקנה את לבב אחינו אלה לאהבה אותנו אז נשיג בזה רב ורכשנו לנו מצב איתן ביחוס הממשלה התוגרמית אלינו, כי אחרי שאחינו הספרדים נחשבו בעיני הממשלה לבנים נאמנים והממשלה לא תבדיל בין אזרחיה הישמעאלים לבין אזרחיה אחינו הספרדים, אם הם ידברו טוב עלינו אז תשכיל הממשלה לדעת כי אין בנו כל נפתל ועקש וכי כל מגמתנו לחיות חיי ישרים.

האמצעי הזה גדול בעיני מאד ואחשבהו לציר, אשר עליו יסבו כל עניני הישוב.

יום ה' א' דחוהמ"פ תרמ"ה.

קמתי בבקר משנתי, התפללתי וסעדתי לבי ואח"כ ירדתי עם בן לויתי ה' רוקח מהמדרגות המובילות לחוף גאלאטא. משם עלינו על הגשר המוביל „לסטאמבול". מסביב הגשר עמדו אניות קיטור מחברת „אזיזיע" רבות עד מאד הבאות לבתי התחנה. ומשם נוסעים והולכים באניה לפרורי העיר: לכאזקיה, קוסגונזשוק ולקרן הזהב וכו'. ואחרי שברצוני היה ללכת לקוסגונזשוק לבקר את פני החכם פחה, כבוד הרב ר' משה הלוי קיימקאם עפפענדי, לכן ירדנו אל בית התחנה, אשר משם הולכת האניה קוסגונזשוקה, מקום משכן החכם פחה. שלמנו מחיר הנסיעה עד כאזקיע, יען האניה ההולכת לקוסגונשוק תלך מפה בחצי היום בעוד אשר לכאזקיע תלך בכל שעה, ומכאזקיע אפשר לעבור ברגל ובעגלה לקוסגונזשוק. עלינו על גג האניה ונשב שם על הספסלים הערוכים שם למושב, יען רצינו לראות ולהביט על יפי המקום. הפלג — קאנאל — הנהר במקום הזה כאגן הסהר, ורוכסי גבעות מעולפות בגנים ובבתים ומגדלים הנוססים מבינותם יכתירו את הפלג מכל עבריו, ורק במקומות אחדים יהפתח הפלג ויחבוק בזרועותיו גבעות אחרות אשר גם את ראשיהן יכסו בתים יפים ונחמדים. כל הגבעות האלה הם פרורים השייכים להעיר. ילא כח עטי לתאר את הוד הנוף הזה היושב על מים רבים. גבעותיו יראו כאיים או כחצי איים בין זרועות הפלג המהולל הזה.

כחמש פעמים נעצרה אניתנו בחופי פרורים אחדים שהורידה שמה איזה נוסעים ואחרים באו למלאות את מקומם. האניה היתה מלאה מפה אל פה, עד כי לא היה מקום לשבת. בכל תחנה התעכבה האניה מלכתה אך שנים או שלשה רגעים, ותיכף אחרי אשר עלו וירדו הנוסעים מהרה לחצות גלי רהב ובעבור שלשה רבעי שעה באה לכאזיקיע. שם לקחנו עגלה ונבוא עד בית הרב.

הבקור בבית „החכם פחה".

בשעה י"א לפני חצות היום באנו אל בית הרב. ראש המשרתים הודיע להרב את בואנו וכרגע בקשנו הרב לבא אל חדרו. הוא קבל אותנו בספ"י בקומו מעט ממושבו, גם המזכיר שלו קם ממושבו ויתן לנו שלום ובקש אותנו לשבת. המזכיר הוא חתן הרב. ה' רוקח אמר להרב: „אתכבד להציג לפני מעלת כבודו את ה' וויסאצקי, אחד מעשירי ישראל אשר במאסקוי, אשר כל ימיו כבד את ה' ועמו מהונו ובנדבת לבבו עזר לכל דבר טוב ומועיל בישראל, ועתה עזב את בני ביתו היקרים לפני החג והולך במלאכות חובבי ציון, על חשבון הוצאותיו, לבקר את אחינו היקרים החוננים עפר ציון ועובדים אדמתה, לראות שלומם ולהגיש עזר בצר להם". „ישמח לבי — ענה הרב — לראות איש נכבד כזה בצל קורתי ומקרב לבבי אברכהו שבע על עשותו הטוב בעמו ומי יתן וירבו כמהו בישראל".

„מבית אדוננו הרב יפיח רוח שערי ציון — אמר ה' רוקח — ואחינו ברומניא יאבו עתה לשאוף הרוח הזה, גם לקבל עצה מפי כבודו במה יורם המכשול מדרך עמנו ויוכלו לעבוד את אדמתנו הקדושה ולשמרה".

„אבל הטרם ידעתם", ענה הרב, „כי זה כשלש שנים אשר יצאה גזרה מאת הממשלה לאסור ליהודי רומניא מבא בשערי ארה"ק".

„ידעתי — עניתי — אבל הידיעה הזאת לא תרפה את תקותנו, יען נדע ברור כי אחינו לא עשו מאומה לבטל את רוע הגזרה, ולוא אבו אחינו הספרדים, ובראשם כבוד תורתך לעשות דבר מה לרוחתנו כי אז נתבטלה הגזרה".

„אבל — אמר הרב ברנש — הן לא שקטתי במכוני, ואנכי הייתי הראשון אשר דברתי עם ראש שרי ממשלת תוגרמה על דבר האיסור, והשר היושב ראשונה במלכות אמר לי אז כי להאיסור הזה יש שתי סבות גלויות ואחת נסתרת. הגלויות הן: א) יען ראתה הממשלה כי מרבים העניים ללכת לארה"ק, וכפי הידיעות אשר קבלה הממשלה משוטריה בערי החוף היו הגולים ידועי חולי גם כן, ולאשר ארה"ק היא מחוז קטן, ואם יהרבו בה תושבים כאלה, אז תפרוצנה לרגלם מחלות רבות והעני יגבר בארץ עד כי איש את בשר זרועו יאכל. ב) רוב העולים הם מרומניה ואחרי שאין רוח ממשלת רומניה נוחה מהתנועה הזאת, לכן לא תאבה ממשלת תורגמה להת תואנה בפיה להוליד סכסוכים בלתי נעימים. הסבה הנסתרת לא גלה לי השר. אבל אנכי התפללתי והתחננתי לפניו ובקשתיו כי יקל מעט את רוע הגזרה, ותהלה לאל בקשתי לא שבה ריקם. השר צוה לפחת ירושלים להניח להיהודים הבאים להתפלל על חרבות ציון לרדת אל חוף יפו, אבל לא להשתקע שם".

„אדוננו הרב — אמר ה' רוקח — התשועה הזאת אשר פעל כבודו מוכרחים אנחנו לדאבון לבנו להניחה בקרן זוית ולא להנות מאורה. הן לא רק לדרוש אל המתים יעלו העולים מאחינו ברומניא לארצנו הקדושה, כי אם לראות חיים על ידי עבודה ומלאכה המחיות את בעליהן. רב נכבד! עליך לדעת את מעמד ומצב אחינו ברומניא, ואז יבין כבודו עד כמה עמקו הפצעים בלבנו. אנה ננוס לעזרה ואנה נפנה? האם לצרפת? הן גם שם תשיגנו יד הרדיפות אם יתישבו שם הרבה יהודים, וכמו כן בשארי ארצות אירופא ומעשים בכל יום יוכיחו. או האם נסע לאמעריקא? אבל שם תפוג תורה מישראל ובעמים יתבולל, ואיך ננוס שמה לקבר בידנו את תורתנו, אמונתנו ומדותינו המצוינות, המבלי אין קברים ברומניה? ולא נשאר אפוא לנו לבקש מנוס ומפלט רק בארצות תוגרמה, שיושביה הם בני שם כמונו. תקותנו חזקה כי הממשלה תוכח לדעת, כי אחינו העולים לארצה יביאו לה אך תועלת כאשר הביאו אחינו הספרדים, אשר מעולם לא התערבו עם שונים, ולא נתנו יד לפושעים ומורדים במלכם ונהפוך הוא, כי אחינו בכל מקומות מושבותיהם, לרבות גם אלו הנרדפים על צואריהם יראים את ה' ומלך, ואז תשמח הממשלה לקראתנו. רב נכבד! אל תפחד מהמון העניים אשר נהרו לא"י לפני שלש שנים, כי אז ברחו על נפשם מבלי צידה לדרך. לא כן עתה אשר התאספו כל החובבים את ציון, מהם גאונים גדולים פארי ישראל, מהם חכמים מובהקים, רופאים מומחים, עורכי-דין, וסופרים נכבדים ומצוינים, וכלם כאחד נמרו אמר לנהל את „היציאה" בסדרים טובים ונכוחים, גם לאט לאט, באופן שנוכל להחזיק בידי אלה אשר יעלו לשכון בארה"ק ולעבוד על הרי ישראל, עד כי יעלה בידם להוציא לחם מן הארץ ולחיות בלי כל תמיכה מחוץ. וחלילה לנו לבקש עזר חסרי מאחינו הספרדים, אדרבא עוד נשלם לאלה מאחינו הספרדים, אשר יסקלו לפנינו המסלה עבור פעלם".

„חלילה לנו לבקש תשלומין — ענה הרב — מאחינו-בשרנו".

„האמת אגיד, כי אחינו ברומניא מתפלאים על קרירות לב אחינו הספרדים בדברים שנוגעים לטובת רבבות אלפי אחיהם האשכנזים הנתונים בצרה. הן אמנם כי הספרדים נכוו בחמים על ידי אחינו האשכנזים היושבים בבירת תוגרמה אשר העוו את דרכם. אבל לא כן היהודים מר' כי הם המה היהודים היותר מצוינים בתורה, במדות טובות, בהכמות ישראל ובידיעות השפה העתיקה, שפת-קדש. צא רב נכבד וחשוב. הנה לפניך איש אשר רק מקצת שבחו אגיד בפניו, הוא האדון וויסאצקי, אחד מהעשירים והוא איננו צעיר לימים, כאשר עיניך רואות, ובכ"ז עזב את עסקיו ובני ביתו והלך לנוע בארץ נכריה ולהריק את צרור כספו ובכ"ז למען טובת אחיו והוא איננו היחיד בין

עשירי ארצו. והאינם שוים אנשים כאלה המקריבים את נפשם לטובת הכלל כי אחיהם הספרדים יושיטו להם יד עזרה, עזרה מוסרית שאין בה חסרון כיס? ועליך, רב נכבד! החובה להיות הראשון בין העוזרים לעשות דבר מה לטובת עמך אשר תאהב סלה, וממך יראו וכן יעשו צאן מרעיתך.

„שמעו נא — אמר הרב בהתפעלות — דבריכם ירדו לחדרי לבבי, והנני נכון לעשות לטובתכם, ככל אשר יהיה לאל ידי, ואתם איפוא זאת עשו: כתבו לראשי חברתכם כי יערכו מכתב-בקשה בשפת עבר והעתקתו בצדו בשפת צרפת אל ראש הממשלה הוויזיר, כי רבים מאחיכם רוצים לקבוע ישיבתם בתוגרמה האזיאטית, בארם נהרים, בסוריא ופאלעסטינא לעבוד שם את האדמה ולכונן בתי חרשת המלאכה שונים, לכן תבקשו מאת ממשלת תוגרמה, כי תתן צו לקבל את היהודים הבאים להוכה לאזרחים. והאומנם כי כבר יצאה החלטה מבית מועצות השרים, כי כל היהודים הבאים לגור ולהשתקע בסוריא או בפאלעסטינא מחוייבים לקבל עליהם טרות תוגרמה, אבל ההחלטה הזאת טרם נכתבה בספר ועוד לא נחתמה בטבעת השלטון, לכן עליכם לבקש כי יאשרו ויקיימו את החלטה הזאת. מכתב בקשה כזה תשלחו לידי ואני אמסרהו ליד הוויזיר ואבקשהו כי ימלא שאלתנו. נשיג את הרשיון הזה, אז יסורו כל המכשולים".

אנחנו הודינו לו ממעמקי לבבנו.

משרתי הרב הביאו לנו ממתקים ומשתה הקאפפע. הרב שאל אותנו אם נתמהמה עוד בקושטא, והטעים את שאלתו זאת, כי רצונו לראות אותנו עוד הפעם בצל קורתו. הוא ברך אותנו והושיט לנו את ידו באהבה רבה ונפטרנו מאתו בשלום.

כל השיחה בינינו היתה בשפת-קדש.

הבקור בבית הפחה אליהו.

ביום ההוא הועיל הדר' שווארץ להציגנו לפני הוד כבוד אליהו פחה. הלכנו יחד ונבוא לביתו ברחוב פערו. עלינו על המדרגות שהיו מכוסות במעטפות טרוקמות רקמה ושש ובאנו אל הפרוזדור, שם הפשיט המשרת את השמיכות מעלינו ויוביל אותנו אל חדר קבלת האורחים, ואחרי עבור רגעים אחדים הופיע הוד כבודו אל החדר. הפחה אליהו הוא עודנו בעצם ימי עלומיו, יפעת בני ארץ הקדם והדרת תום וענות לב ילינו על פניו, עיניו השחורות תברוקנה אש פלדות וקרנים מידן לחדור אל תוך הלב. הוד הפחה דרש בשלום הדר' שווארץ בן לויתנו באהבה וחבה יתירה, כאשר ידרוש איש בשלום אחיו, והשתחוה למולנו. הדר' הציג אותנו לפניו באמרו: ה' וויסאצקי ההולך בשלאכות אחינו חובבי ציון לראות את שלום אחיו העובדים אדמת ארץ קדשנו וגם לסקל המסלה לפני אלה החפצים לעזוב את ארץ גלותם ולהתישב על אדמת התוגרמה.

מאד אשמח לראות — ענה הפחה בהושיטו ידו אלינו — אורחים יקרים ונכבדים כמוכם בצל קורות ביתי, והואילו נא איפא ארוני לכבדני ולבא אל ביתי פנימה. באנו אל אולם מיופה ומקושט בטעם בני ארצות הקדם (באולם הזה יקבל רק פני אוהביו הנאמנים והיותר נכבדים). שם ישבה רעיתו הכבודה בנשים. הפחה הציג אותנו לפניה ויבקש אותנו לשבת, ונשב על מטות רפודות ארגמן ומשי. דר' שווארץ באר להפחה את מטרת נסיעתי: כי בהפגש ראשי עמנו ברומניא בעיר קאטאוויץ לחוג את חג היובל ליום מלאת מאה שנה להשר ר' משה מאנטיפיורי, ואחרי אשר השר הזה אהב את ארה"ק בכל לבבו ונפשו, לכן קבלו עליהם אחינו בר', אשר גם הם חובבים ציון, לעשות מזכרת נצח להשר משה, וייסדו אגודה על שמו, ומטרתה לעזור להמושבות אשר כבר התכוננו

באה"ק ולהשהדל להשיג רשיון לבנות מושבות חדשות ולהכלית זו בא ה' וויסאצקי ואנכי נלויתי אליו לבקש מהוד כבודך, כי תהיה לו לעזר בדבר זה".

„אמנם כן — אמר הפחה — גם אני ידעתי על דבר התנועה הזאת, וזה לא כבר היה פה ה' שייד ציר הנדיב להשתדל, כי הממשלה תאשר ותקיים את קנין המושבה השייכת עתה לה' מ. ערלאנגער וגם להשיג רשיון לבנות שם בתים, והאדונים וועגעצ-יאני וה' שלמה פערנאנדעס בקשו ממני לעמוד לימין ה' שייד. בכל לבבי עשיתי כ"ה כל מה שהיה בכחי לטובתו, והשדלותי עשתה פרי ישוה לה. וגם עתה הנני מוכן לעשות כל מה שביכלתי לטובת הענין הזה.

„הוד פחה, אמר ה' רוקח, אם יתישבו אחינו בתוגרמה האזיאטית, היינו בארם נהרים (מעזאפאטאמיען) וסוריא וארה"ק, ויעבדו שמה את האדמה, ויבינו בתים לחרושת המעשה, גם ירבו את המסחר שהוא יליד העבודה בבית ובשדה, נביא ג"כ תועלת עצומה לממשלת תוגרמה. ועתה הננו פונים אל הוד כבודך בבקשתנו בשם עמך האומלל אשר שמחו בקראם מעל מכה"ע הבשורה הנעימה, כי הרים אותך הוד השלטון למעלת „עקסעלענץ" וישימך לרופאו, בשמם נבקשך כי תואיל לעשות דבר מה לטובתם, להמציא להם רשיון מאת הוד השלטון האוהב ישראל, כי ירשה להם להאחז בהמקומות הנזכרים, ולהקים להם שם בתי חרשת ובתי מלאכה, למען יחיו ולא ימחו מעל פני האדמה בעברת אויביהם".

„אמנם כן, ענה הפחה, הוד השולטן הנהו אוהב נאמן לישראל, וכמה פעמים אמר לי הוד מלכותו: „לבי ידאב מאד על עמך אשר צרות רבות ישיגוהו בכל מקומות מושבותיו". וידעתי נאמנה שכל הכבוד והיקר שאצל לי הוד מלכותו, לא אצל לי לנפשי רק ברצונו הטוב להראות אהבתו לעם ישראל בחר בי באשר יהודי אנכי. הוד מלכותו בטוח בעם ישראל, כי עבד נאמן הנהו למלכו. הנני רופא השלטון ולו עוד רופא אחד והוא מבני היונים, אשר זה כשלשים שנה הנהו רופא בחצר השלטון (הוא שרת עוד לפני השלטון אבדול מאדזשיד) והוא ישלח לשונו בי כל הימים ואני עוד לא דברתי עליו דבר באזני הוד מלכותו ומעולם לא נגעתי בו לרעה, והוד מלכותו יודע ומכיר זאת ולכן יחלק לי תמיד כבוד ויקר באשר עברי אנכי בן נאמן לעמי. אמנם התנועה של בני הגולה — עמיגראציה — משכה עליה חוט של חשד בעיני הממשלה, וזו היא סבת הגזרה שגזרה המלכות על אחינו לבל ישתקעו בארץ ישראל. הגזרה ההיא חלה מראש גם על היהודים היושבים בשארי מחוזות תוגרמה וגם עליהם נאסר לעלות לארה"ק ולהשתקע שם, ואך בהשתדלותי, כי בקשתי רחמים לפני פמליא של מעלה נשברה רוע הגזרה ונמתחה רק על היהודים הבאים מרומניא ורוצים להשאר רומנים מבלי קבל עליהם מרות תוגרמה, כי כן הסכימה האספה הכללית של יועצי המלוכה, שכל מי מהיהודים הרוצה לעלות ולגור בארה"ק ובסוריא עליו להיות עבד לתוגרמה. אכן היו בטוחים כי אעמול בכל כחי, לעשות דבר מה לטובת עמי ואברר לכבוד מלכותו את מצב הדברים כמו שהם, ואזכירהו כי אבותינו גולי ספרד שבאו לרבבות לתוגרמה, וזה כמאות שנה יושבים הם באדמתו ולא נמצא עולתה בהם, ורק שונאינו ומנדינו יאבו עתה לשום בנו עלילות דברים; כי עבדים נאמנים אנחנו למלכנו ובנים נאמנים לארץ מולדתנו המביאים לה תועלת לא מעט. אח"כ אדבר עם הוויזיר ראש שרי המלוכה, ועליכם לדבר עם ה' פערנאנדעס ותבקשוהו, כי יבוא אחרי ויגיש מכתב בקשה להדר מלכותו. תוכן הבקשה יהיה: כי רבים מבני ישראל ברומניא רוצים לבוא ולכונן להם מושבות "קטנות כל אחת מחמשים משפחות, יען אנכי יכול להיות לעזר לכם רק בדרך אגב ומן הצד, ותקותי חזקה כי ה' יצליח את דרכנו".

השתחויתי והודיתי להפחה ובקשתיו עוד הפעם למלא את הבטחתו.

„אעשה בעזרת ה׳ כל מה שבכחי ולבי ינבא לי כי עשה נעשה וגם יכול נוכל", אמר הפחה בקול חודר כליות ועיניו הפיצו זיקי שמחה.

מתי באתי לפה, שאלני הפחה, וכמה ימים עברו עלי בדרכי ממאסקוי עד הנה וכמה אתעכב פה.

אנכי עניתי לו על כל שאלותיו.

„טוב יהיה אם לא תחפזו ללכת מפה — הוסיף הפחה לדבר — ואקוה כי בעוד ימים אחדים אוכל לבשרכם את אשר דברתי עם הוד מלכותו ואת אשר ענני".

„האם נחפש פה, שאל הדר׳ שווארץ, אחרי עורך דין אשר יצא ואשר יבוא לפנינו?"

„חלילה לכם מזה — ענה הפחה — אל תפנו פה בענין זה לשום אדם מן השוק, כי כל צעד וצעד אשר יעשו עורכי הדינים יזיק לנו רב מאד והיו בטוחים כי ה׳ יהי בעוזרי לפעול מה לטובת עמי". אח"כ דברנו דברים רבים אדות בני בלי שם ותבליתם, אדות הרדיפות שיסבלו מהן אחיני. במרוצת הדברים אמר לי הפחה, כי רבים מבני לויתו של הציר הרומני היושב פה, ביניהם מזכירו הראשון ושר החיל עם בני ביתם יבקרוהו כמעט בכל עת בביתו, וכי יש לו מהלכים עם הציר בעצמו ה׳ נ. וכמה פעמים שמע מהם תהלת אחינו ה׳ אפרתי וה׳ הורוויץ. אבל מתוך דבריהם נכר כי אינם אוהבים גדולים לישראל.

המשרת הביא משקה הקאפפע לכבדנו. שני ילדי הפחה באו החדרה ודרשו בשלומנו ויניעו את ידם לאות ברכה. ואחרי אשר ישבנו כשעה וחצי קמנו ממושבנו ללכת. הוד כבודו בקש אותנו, לכבדהו ולבקרו עוד הפעם, ויבקש מאתנו את כרטיסנו.

אנחנו הודינו לו עבור כונתו הטובה והשתדלותו למען כלל ישראל.

— לא לכם להודות לי, אמר הפחה, כי אם עלי החובה להודות לכם עבור טרחתכם הגדולה שטרחתם לענות בדרך כחכם לטובת עמנו". נפטרנו מהגבירה, אשר הצטיינה בחכמתה ובכשרון מעשיה לפני הוד השלטון, ויגש לה אשכר אות כבוד ויקר, וכבוד הפחה לוה אותנו דרך כל המסדרונות עד המדרגות וישנה את בקשתו לכבדהו ולבוא אל ביתו עוד הפעם. ובזה נפרדנו מאתו בשמחה.

השיחה בינינו היתה בשפת אשכנז.

השיחה שהיתה ביני ובין הוד הפחה, פעלה על נפשי פעולה עזה. אמנם ישנם רבים מאחינו בארצות המערב, אשר ישימו תהלה בטבע בני ארצות הקדם, ויטילו ספק בהבטחותיהם. ולפי דברי בני איירופא היה לבני ארץ הקדם לטבע שני לדבר ולא לקיים, להבטיח ולא לעשות, וכבר הורגלו רבים מבני ארצות המערב, אשר מהלכים להם עם שרים גדולים בארצות הקדם שלא לבטוח על משענת קנה רצוץ, הן הבטחות הפחות וסגניהם, אשר כל היוצא מפיהם הוא כטל משכים... אולם בפעם הזאת נוכחתי כי יש ויש לנו לסמוך על הבטחת אחינו הפחה, משום כי מדבריו הכרתי כי הוא איש איירופא במלוא מובן המלה. הוא למד שנים רבות בשבת תחכמוני אשר בברלין, ואח"כ נסע לשאר עירות גדולות באיירופא ועשה שם נסיונותיו בחכמת הרפואה, ומשום שהדברים אשר זרמו מפיו ואשר יצאו מעמקי לבו נכנסו אל לבי ויצמיחו שם תקוה טובה.

מוצאי ש"ק 4 אפריל 1885.

ה׳ ברייטנער יעד את ה׳ אכילום ווענציאני לבא לביתו, וגם אותנו קרא לבוא,

בשעה ב׳ אחר הצהרים באתי עם בן לויתי ה׳ רוקח אליו. אנחנו מצאנו שם את ה׳ וועניציאַני. ה׳ ברייטנער הציג אותנו לפניו, ופניתי לה׳ וועניציאַני בדברים האלה: שמעתי מפי אנשים נאמנים, כי בהיות ה׳ שייד פה, היה לו מהלכים עם כבודך, ואתה עזרת על ידו להמציא לו מבוקשו, לכן יש את נפשי לדעת, אם הגביל ה׳ שייד את כח השתדלותו פה, היינו כי השתדל רק להקים מושבת „סאמארין" לקנין נחלה לה׳ ערלאנגער נ״י וגם להשיג רשיון לבנות בתים שמה, או כי הרחיב מעט את חוג השתדלותו והוא להשיג רשיון מהממשלה, כי תפתח את ארצה לפני היהודים להתישב בפלשתינא ולכונן למו מושבות, גם ליסד בתי חרושת המעשה, ונחוץ לי לדעת דבר זה כי יש את נפשי לנסות דבר להממשלה בדבר הרשיון הכללי לכל היהודים הבאים מרומניא להתישב בארץ הפלשת ויראתי אולי אקלקל ח״ו בהשתדלותי אם ה׳ שייד החל לעשות בדבר זה, ואם לא השתדל בדבר זה מאומה אז אין אני בן חורין לשבת בחבוק ידים מבלי עשות מאומה לטובת הענין הזה.

—אנכי הייתי העוזר לה׳ שייד, ענה ה׳ וועניציאַני, בכל דרכיו ומעלליו פה, לכן אדע ברור כי ה׳ שייד לא השתדל בזה מאומה, זולת לטובת „סאמארין".—הנוכל להשיג רשיון מהממשלה, לכונן בפלשת וסוריא בית-מלוה לעבודת האדמה —אגראַר באַנק—, שאלנו אותו, לא רק עבור היהודים, כי אם גם עבור הישמעלים, תושבי הארץ, אשר לדעתנו נועיל בזה לאחינו שכבר התישבו שם.

—אם תרו״ח מזה הממשלה, ענה ה׳ וועניציאַני, ואם תפזרו מעט מתן, באַקשיש, אז תשיגו רשיון כזה.

במרוצת הדברים נגענו בחברת כל ישראל חברים. ה׳ וועניציאַני אמר לי בפירוש, כי החברה איננה חפצה לעזור אף במאומה בנוגע לישוב א״י. ה׳ פֿערנאַנדעס אשר בכחו לעשות דבר-מה לטובת הישוב, גם הוא יעמוד מרחוק, יען הנהו פה ראש חברת כל ישראל חברים. ה׳ וועניציאַני יעצנו להשיג פה מכתב מליצה מפחה גדול אל פחת ירושלים, ובאמרי לו כי הוא דבר שאי-אפשר לי, הבטיח לי להמציא לי מכתב כזה בעצמו. אחרי כן ברכנו זה את זה ונפטרנו מה׳ וועניציאַני ומבית ה׳ ברייטנער.

מכל הדברים והשיחות שהיה ביני ובין האנשים הנכבדים, אשר הזכרתים למעלה עשיתי מכתבים פרטים, והכל רשמתי בכתב אמת ושלחתי לאדעסא לאחינו הנכבד ד״ר ל. פינסקער נ״י. ודוגמתו שלחתי ג״כ לאחי חובבי-ציון בווארשוי. במכתבי בקשתי: א) כי ישלחו תומ״י מכתב בשפת צרפת להוד אליהו פחה, בו יודוהו עבור יקרת לבבו והבטחותיו הנעימות ובקשה כי גם להבא יוסיף להיות מליץ טוב עבור אחיו האומללים; ב) לכתוב מכתב להד״ר שוואַרץ ולחלוף עמו מכתבים בתמידות, אחרי כי האיש הזה נחוץ הוא לנו מאד ועל ידו נוכל לדעת דברים רבים הנוגעים לעניננו. אחרי אשר בארתי במכתבי הנזכרים את כל החדשות הנוגעות להישוב שקרו ואתיו בקושטא, והצעתי לפני אחי התחבולות אשר עלינו להשתמש בהן לפי שעה, לקחתי לי מועד לענות לשולחי על פרטי השאלות אשר הציעו לפני, ואשר עלי היה לחקור ולדרוש אחרי פתרונן מדי אהיה בבירת תוגרמה.

הבקור שבקרתי את הציר ה״ר ה׳ N.

אחרי שהיה לי מכתב מליצה מאחות השר —(את המכתב הזה השיג למעני הגביר

אברהם גרינבערג נ"י) אל אחיה הצעיר, ובו בקשה מאתו, כי יתמכני בימין עוזו על דרכי, לעשות צדקה וחסד עם אחי העניים היושבים עתה על אדמת הקדש, לכן הלכתי הלכתי לקדם פני הציר ולמסור לו את מכתבי זה.

באתי אל הציר והגשתי לו את מכתב אחותו ע"י השליש אשר הוא נשען עליו. הציר מהר ויצא מחדרו ויקבלני בסבר פנים יפות, ויבקשני, כי אכבדהו לבוא בחדרו פנימה. הוא בקש אותי לשבת ואחרי אשר שאל ודרש בשלומי ובשלום מלאכותי, אשר העמסתי עלי ללכת לארה"ק, שאלני מה בקשתי מאתו, למען ימלא את בקשת אחותו, אשר תמליץ טוב עבורי ועבור מפעלי.

גר תנני בארה"ק, עניתי לו, ומי יודע מה יולד יום? לכן אבקשך כי תתן לי בטובך מכתבים לממלאי מקומך בביירות ובירושלים, כי יתמכוני בכחם. הציר הבטיח למלא את שאלתי. ולאשר הימים היו ימי חג ובית מועצות הציר היה סגור, לכן בקשני כי אבוא אחרי ימי חגם, ואז יצוה על סופרו לערוך לי המכתבים אשר אבקש. הבנתי מתוך דברי הציר, כי אין דעתו נוחה מתנוסת היהודים לארץ-ישראל.

הציר מלא את הבטחתו ויתן לי שתי מכתבים, א' להגענעראל קונסול היושב בביירות והשני להקונסול בירושלים, המכתבים היו סגורים וחתומים בחותם הציר.

הבקור השני בבית אליהו פחה.

יום ה' 9 אפריל.

האמת דורשת מאתנו להגיד כי גם בין אחינו הספרדים יש אנשים ישרי לב ויקירי רוח, אשר לא יפרידו ולא יפריאו בין אחים, ועוד נמצאים בקרבם בעלי רגש, אשר חוננו ברוח כביר ולבבם בוער באש אהבת הכלל כלו, ואחרי אשר טובת עניננו דורשת קרבת הספרדים, יען עלינו להשתקע במקומות שהם נחשבים לאזרחים גמורים, ומהם שכבודם גדול בעיני הרשות ומצבם במדינה גבוה, לכן השתדלתי בכל מאי דאפשר לחפוש בנרות את בני העליה המועטים שבתוכם, למען נבוא עמהם בברית, ובע"ה יגעתי ומצאתי.

אחד מאחינו הספרדים, היחידים והשרידים האוהב את עמו באהבה עזה, איש אשר חנן לא רק בשכל חריף והגיון בריא, אבל גם ברגש דק, הוא כבוד אליהו פחה רופא השלטון, ואלה הדברים אשר דברתי עמו, כאשר בקרתי אותו שנית ביום ה' 9 אפריל.

בשעה ד' וחצי אחרי הצהרים באתי עם בן לויתי ה' רוקח אל ביתו. המשרת הוביל אותנו אל חדר האורחים, אבל כרגע שב ובקש אותנו לבוא אל היציע פנימה, מקום אשר הפחה יקבל את אוהביו היותר נאמנים. באנו אל החדר, הפחה מהר לקדם את פנינו בכבוד ובחבה רבה, ויציגנו לפני האדון דוד פרעסקו נ"י המו"ל „אל טעליגראף" אשר הוא אחד מהחכמים המצוינים אשר לאחינו בקושטא.

אחרי חליפות דרישת שלום, ספר לי הפחה, כי שלשום דבר עם המיניסטר האססאן פחה, שר הממונה על חיל הים ואניות המלחמה, הלוקח חבל בכל אספת שרים כללית, על דבר מצב אחינו היהודים ואודות רצונם להתישב בתגרמה, ולקבל עליהם מרות מלכותה, וע"ז ענהו המיניסטר, כי כבר עלה המשא ומתן של השאלה הזאת על שלחן האספה הכללית של היועצים, וכלנו החלטנו כי „ר ש א י ם ומותרים יהודים ל ב ו א ל ת ג ר מ ה, ואם יקבלו עליהם שעבוד ממשלתנו הרוממה, אז יכולים העברים להתאחז בארצנו לארכה ולרחבה וליהנות מזיו הזכיות ככל יתר התושבים" ולפי דברי המיניסטר הזה — הוסיף הפחה לאמר — אין עוד כל מכשול על דרכיכם. — נעים לנו לשמוע,

אמרתי להפחה, כי האספה החליטה את אשר יספר כבודך, אבל ההחלטה הזאת טרם הוחקה בספר להיות לחק, ועוד טרם אושרה בחתימת יד הוד השלטון, ובכן עוד יש מקום להפקידים בארה"ק להתגדר ולהניח מכשולים רבים על דרכי אחינו העולים, ויסגרו לפניהם שערי הארץ. ומה תועיל לנו הפקודה המונחת בקרן זוית בבית-עקד הכתבים אשר להשרים, אם לא יצאה לפועל?

„אם כן, אמר הפחה, נסו איפוא ויבואו עשרים משפחות מבני ישראל מרומניא, ויקבלו פה עליהם שעבוד תגרמה באמצעות החכם פחה, גם ילבשו מצנפות אדומות (פעססען) כהתוגרמים, ואחרי אשר יקבלו פה מכתבי תעודותיהם כדת וכדין ילכו למקום שירצו בכל מרחבי תגרמה וגם לארצנו-הקדושה. ונראה מי הוא ואיזה הוא מהפקידים, אשר יהין לעצור בעדם או לגרשם מן הארץ"?

—מה לנו לבקש, אמר ה' רוקח, אותות מרחוק? הן ב"ה גם עתה יש לנו קולוניסתים בארה"ק, וצא נא וחשוב כמה הרפתק אות עברו ועוברות עליהם מחמת המציק ראאוף פחות ירושלים, אשר ירדפם באפו כי עז, ולא יניחם כי יבאו אל המנוחה והנחלה, לא ירשה להם לבנות בתים על אדמת אחוזותיהם שקנו בכסף מלא.

—האם קבלו הקולוניסתים עליהם עול מלכות תגרמה? —שאל הפחה--- ואם כבר ישנם באמת עובדי אדמה מאחינו בארצנו הקדושה? האם רב מספרם? ואם כבר קנו להם שדות וכרמים בארץ הזאת?

אנחנו ספרנו לו ממצב כל המושבות ומקורותיהן, מ„יסוד המעלה" היא המושבה הראשונה ועד „גדרה" וכל אשר עבר עליהן.

—מאד אשמח על זה, אמר הפחה. אנכי לא ידעתי רק מהקולוניא „סאמארין" וא"כ לא זזו דברי הראשונים ממקומם. עליכם לפנות אל החכם פחה ראש רבני תגרמה, אשר בידו נמסרו עניני מכתבי-התעודות עבור בני ישראל, ובקשוהו כי יאשר תמיד בחותמו את בקשת אלה מאחינו החפצים לגור בתגרמה ולקבל עליהם שעבודה, ואז יפתחו לפניכם שערי ארצנו.

—היינו אצל כבוד החכם פחה, אמרתי, וכבודו יעץ אותנו, לעורר את אחינו חובבי ציון כי יערכו מכתב בקשה אל ראש שרי המלוכה פה, כי אחינו אשר צר להם המקום בארץ גלותם יאבו לבא לתגרמה ולקבל עליהם מרות מלכותה, ואז יגיש הוא, החכם פחה, את הבקשה הזאת אל המיזיר, וישתדל להשיג רשיון מפורש ע"ז.

—חלילה לאחינו חובבי ציון ב"ד, ענה הפחה בלב נרעש, לעשות את הצעד המסוכן הזה. מפני אם יקבל ראש שרי המלוכה מכתב בקשה חתום מחברות רבות, אז לא יתכן הדבר שלא יודע מזה להציר הרומיני —היושב פה, כי המצב הפוליטי הנוכחי יחייבהו לעשות כזה, ואז תמוטו רעה גדולה על האש אחיכם היושבים ברומניא —— ואם גמרתם להגיש בקשה, אז רק אתם הצירים תוכלו לעשות הדבר בשמכם בעד קהל אחיכם, למען לא תמשוך הבקשה עליה עיני הממשלה. אבל גם מכתב בקשה פרטי למותר הוא ואין בו כל צרך, כי עוד לא באה העת, ומשום שכבר הסכימה הממשלה לרשיון כזה. אבל יקירי עוד לי להעיר אזניכם, כי התראו פנים עם ה' פערנאנדעס, אשר ידע פרטי הדברים על בורים, כי אנכי אין לי בזה רק מושג כללי, וה' פערנאנדעס הוא אחד מראשי העושים והמעשים לטובת אחינו בני ישראל", והוא ראש לחברת כל ישראל חברים פה וחשוב ונכבד בעיני שרי המלוכה, וגם הוא בעצמו יש לאל ידו לפעול לטובת ענין הישוב.

אני הוצאתי מצלחתי מכתב מליצה אשר נשלח לי מחברת כל ישראל חברים בפאריז לה' פערנאנדעס ואתנהו על יד הפחה, וכהתימו לקרוא בו, אמר אלי א"כ טוב איפוא,

השתדלו נא לראות את פני ה' פערנאנדעס ולדבר עמו אדות הענין הזה ומפיו תקבלו ידיעות נכונות.

—אבל למורת רוחנו, אמרנו להפחה, ה' פערנאנדעס איננו כיום פה ורק אחרי עשרה ימים ישוב מדרכו. ואת פני ה' בלאך משגיח בתי הספר אשר לחכי"ח ראינו ודברנו עמו והוא גם ממלא מקום ה' פערנאנדעס בדברים הנוגעים לעניני חכי"ח, ולדאבון נפשי נוכחתי כי צדקה השערתנו כי חברת כל ישראל חברים מתנגדת לרעיון ישוב א"י. ולבי יסיתני בשפק אם אפעול מאומה על ה' פערנאנדעס בנוגע להישוב, כי רצן חכי"ח לו לקו ומגמתה למשקלת. לכן אין לנו לפנות רק אל אבינו שבשמים ואחר כן אליך הוד הפחה! היה נא לפה לאחיך אצל שרי ממשלת תגרמה, באר להם כי היהודים הנם נאמני רוח גם בארצות שונאיהם ורודפיהם, פקח עיני השרים למען יראו את התועלת הרבה לממשלת הגרמה ולארצה הצרורה בכנפי מושבות היהודים שהם חרוצים ובעלי כשרון; אמור להם הטעם מדוע יבחרו אחינו רק בתגרמה? יען פה יש להם מבטח עז, אשר דברי ימי חמש מאות שנה האחרונות יתנו תקף לו, והוא, כי מיום באו גולי ספרד הנה וממשלת תגרמה קבלה אותם לאזרחים, מני אז לא שמענו מהם אנקות חלל, כי הם יושבים שלוים ושקטים בצלה, בעוד אשר גם בהארצות המערביות, גם בהיותר נאורות, עוד טרם שאפו אחינו רוח מהרדיפות הנוראות אשר סבלו מהן די והותר.

בעיני הפחה נראו אגלי דמעות מדי שמעו את הדברים האחרונים.

„עתה נפקחו עיני —אמר הפחה— ואבין את חין ערך רצונכם ומטרתם. ועתה אגיד לכם עוד הפעם כי אני אפנה בבקשתי רק אל הוד כבוד השלטון בעצמו, אחרי אמצא את השעה המוכשרת לזאת. בחדש העבר מצאתי את אדוני הוד מלכותו שלש פעמים שהיה לבו טוב עליו ועת רצון היתה לי אז לפעול דברים גדולים, ולפי ידיעתי את תכונת אדוני הגדול אשר הטבע חננהו בלב טוב ורגש לא יעבור עליו חדש בלא עת רצון. ואני מחכה לשעה רצויה כזאת, אשר אוכל לבקש מאדוני הגדול לא רק הבטחה, כי אם מופת ודבר מפעל נכבד. עד לפני שני חדשים הייתי רופא הבית של הוויזיר ועתה אינני עומד עמו בקשור ענינים, בכל זה אמצא עת מוכשרת לדבר גם עם הוויזיר. עם יתר המיניסטרים אתהלך כאח וברע, לכן אדבר תיכף עם כל אחד ואחד מהם. אבל עקר תקותי לדבר עם אדוני הגדול ולבאר לפניו כל הענין הזה. אבל לזה דרושה עת רצויה ולא בכל עדן ועידן ראוי לנגוע בענין נשגב כזה לפני הוד מלכותו. עוד הפעם אגיד לכם יקירי, כי רק בדברים גדולים אוכל לפעול, אבל ידי אסורות לעשות דברים קטני הערך, כי מצבי ומקומי לא ירשוני לעשות זאת. והיו בטוחים כי לא אעזוב מידי ולא אאחר את הרגעים היקרים המסוגלים להוליד פעולה נכרת ונצחית בדברי ימינו וקורותינו ובה' אשים מבטחי.

אח"כ דברנו אדות ראאוף פחה אשר בירושלים, והפחה אמר לנו כי יכיר את ראאוף. הודינו להפחה על הבטחותיו היקרות לנו.

—חלילה לי לקחת תודה מפיכם, אמר הפחה, אבל זאת חובתי ואעשנה, באשר יהודי הנני.

הפחה יעץ לי להתעכב פה עוד עת קטנה. אבל אנכי הסברתי לו כי עניני המושבות דורשים ממני למהר את נסיעתי ולבלי להתמהמה בדרך, יען עתה אביא להעוברים עזר זמני.

בין כה באה הביתה אשת היועץ הראשי של הציר הר' ועוד גבירות עדינות. הפחה הוביל אותן לחדר אשתו הגבירה והתפטר מהן, ובשובו אמר לנו: אשת היועץ תבוא לביתי פעמים בכל שבוע. אחרי עבור שתי שעות קמנו ממושבנו, הפחה הושיט לנו את ידיו באהבה ובחבה יתירה.

—באיזה מלון-אורחים הנכם מתגוררים? שאלנו הפחה.
—למה יטרח אדוני, אמרתי אליו, ומי אנחנו כי יכבדנו בכבוד גדול כזה?
—לא יקירי, השיב הפחה, לא לטרח יחשב לי הדבר הזה, כי אם אתענג מאד לבקרכם בבית מלונכם מחר בשעה א׳ אחרי הצהרים, ואתם הלא הנכם צירי ישראל!

באהבה רבה נפרדנו מאתו ומהחכם פרעסקו אשר הבטחנו לו לבקרהו מחר בשעה י"ב. הפחה לוה אותנו עד המדרגות ועוד הפעם קרא לנו לשלום ונלך.

יום ו׳ עש"ק 10 אפריל 1885

שלחתי היום מכתב לכבוד החכם פחה והתנצלתי לפניו על אשר לא באתי אליו לקבל מכבודו ברכת הפרידה, יען אין הדרך לפנינו ועניני הישוב דורשים את המהירות והזריזות מידינו, ומחר נאלצים אנחנו לשים בים דרכנו, ואחרי שבערב שבת אין את נפשי להטריחהו לבוא אליו, לכן שולח אני את ברכתי אליו במכתב.

בקרתי היום את האדון החכם הנכבד סי׳ דוד פרעסקו נ"י המו"ל „אל טעלעגראף" בלשכת-הסופרים אשר בבית-דפוסו. ה׳ פרעסקו הוא אחד מהחכמים המצוינים אשר לבני עמנו בקושטא, עודנו עול ימים, אבל אב בחכמה, ובעל רגש חי ורוח כביר הנהו. חכמי ארצות הקדם הם חסרי ההפעלות הנפש, את כל מעשיהם יעשו בעצלתים ובכבדות, אבל ה׳ פרעסקו הוא איש חי רב פעלים, והוא האחד החוצב להבות אש בעטו עט סופרים אשר בידו, ומטרתו להלהיב את לבב אחינו בתגרמה ולעוררם לכל דבר טוב ומועיל להיהדות. הוא יורה חצים שנונים ללב אחינו המתחכמים, החושבים כי מקור ישועתם היא שפת צרפת, בעוד אשר יעזבו את שפת עבר, ואת מטה זעמו ישא על הנוכלים והצבועים האומרים כי מות בסיר המדעים והשפות זרות; כן העביר את שבט בקרתו על אי-הסדרים השוררים בהקהלה הספרדית בעיר הבירה, ודבריו עשו רושם גדול על לב כל העם.

כן לבבו טוב לרעיון הישוב ואני מצאתי בו איש בעל כשרון רב, אשר יוכל להיות לנו לתועלת גדולה. רבות דברתי עמו על דבר מטרת נסיעתי, ואשמע מפיו דברים רבים בנוגע להישוב הנאמרים בהשכל ודעת, ואחרי אשר כבד אותנו במשתה הקאפפע כנהוג נפטרנו מאתו בשלום.—

באתי לבית מלוני ואמצא את הכרטיס של הפחה נ"י ודבר צוה לבעל המלון להצדיק אותו על אשר בא אלינו לפני העת אשר יעד, יען פתאם קבל פקידה מחצר המלך לבוא שמה, ואחרי שלא מצא אותנו בבית, לכן שלח לנו את ברכתו ממעמקי לבבו, בתקותו כי עוד מעט ישוב לראות פנינו אי"ה בעת שוב נשוב מארה"ק.

החילונו להכין לדרך פעמינו, לקנות דברים הנחוצים לנו לימי המסע גם צרכי אכל, יען גמרנו לנסוע מחר ביום השבת 11 אפריל בהאניה הרוסית „לאזעראף" ההולכת ליפו דרך חופי סוריא.

מוצש"ק 11 אפריל 1885

היום בשעה ב׳ אחרי הצהרים עלינו על האניה, עברנו דרך בית המכס, וכאשר קבל המבקר מתן לא חפש במלהחותינו כלל. הראינו את כתבי תעודותינו ומסענו להשוטר הממונה על מסע-הים והוא חתם עליהם בטבעתו אשר על ידו. סדרנו את חפצינו על האניה, ועלינו על ירכתיה מקום הטיול להנוסעים במחלקה הראשונה והשניה, ונשאף רוח צח הנושב על פני התעלה, ועינינו רואות הדר גבעות הפרורים ויפעת המגדלים המתנוססים בשיא חסנם על רוכסיהם, ואזנינו הקשיבו רב קשב שפות זרות ושונות, שפת הנוסעים וההולכים ללות אותם.

עודנו יושבים ורואים את החזיונות השונים ושומעים את ערבוב הקולות בא אלינו הד"ר שווארץ נ"י לתת לנו את ברכתו ברכת־הפרידה ולברכנו בשלום. שמחנו לקראתו ונשב ונשוחח הד את רעהו. הד"ר הבטיח לנו כי ידו תכון עמנו בכל מפעלינו, וכי לבבו אמונה ונפשו מסורה לרעיון הישוב שבו כל ישעו וחפצו. על האניה צלצלו בפעמון והשמיעו קול שריקות על ידי ארבת־העשן, האות הראשון בו תבשר האניה כי עוד מעט נכונה לדרך. הד"ר חבק אותנו ברגש ויפטר ממנו בשלום וירד אל סורת דוגה לשוב העירה ומרחוק העיף את מגבעתו ברוח לאות ברכה.

אחרי עבור עשרים רגעים ומעל האניה השמיעו עוד הפעם קול שריקות, ותקעה והריעה שלישית, גלגלי הקיטור התאבכו מארובת הקלחת, המלחים התירו את קשר החבלים הקשורים אל החביות הצפות על פני המים, ועד ארגיעה פלסה האניה בים דרכה.

עינינו לא שבעו לראות את חופי התעלה, והמגדלים הגבוהים אשר לבתי מסגד הישמעאלים, אבניהם הלבנים והמלוטשים זהרו עוד יותר מקוי השמש, אשר חזרו ונרתעו לאחוריהם בגלי המים.

אחרי עבור שלשה רבעי שעה ואניתנו עברה לפני ככר „סאן שטעפאנו" ומרחוק ראינו את העיר הקטנה הזאת עם חומותיה, מבצריה, מגדליה, סוללותיה והדיק אשר בתוכה. היא העיר שקנתה לה שם בספר התולדה ע"י שלום הגענעראל איגנ' בש' 1878. כל העיר היתה לוטה בערפל.

האניה צעדה צעדי ענק ולשמאלנו נראו חופי אזיה ונפלאתי כי חופי אזיה היו מעוננים, לוטים בשמיכה עבה, ואך מבינות לעבים הבריקו איזה קרני אור מאדמים, בעוד שהחוף האירופי היה כעצם השמים לטהר. הוד המראה ושפעת היפי והחן השפוכים על פני אזיה מעבר מזה, וקמטי חוף אירופי אשר נצח ועוז ילין בהם מעבר השני, פעלו עלי רושם עז ולא ימחו הרשמים האלה שנרשמו עמוק בלבבי לעולם...

יום א' 12 אפריל 1885

היום שלחתי מכתב גדול להד"ר פינסקער נ"י. בו הודעתיו מקבלת מכתבו בצירוף המכתבים ממאסקוי, ווארשא ופאריז, אשר קבלתי על ידי ה' שטאמפפער — הוכן מכתביו ימצא הקורא בחלק המכתבים— גם שלחתי לו פרוגרם נדפס בשפת צרפת, על אדות החוקים החלים על כל אחד ואחד אשר יקבל מרות תגרמה.

היום בבקר באה אניתנו אל חוף „טשענאקעלוס" אחד מחופי הדארדאנעלען היותר מצוינים ושמה השליכה עוגנה. רב החובל ירד לחתום תעודת אניתנו אצל השר המצביא על החוף הזה כדת, כי פה יקבל רב החובל רשיון להעביר את האניה הלאה. אין לתאר את הוד ותפארת הסוללות וכלי התותח העומדים אצלם צפופים. דגלי מלכות תוגרמה יתנוססו על המבצר ועל הסוללות. הים אינו רחב כל כך במקום הזה, ומשני עבריו מתנוססים בחונים וצריחים, סוללות ודיק, מלבד מבצרים שבנה הטבע בעצמו, הם ההרים הרמים המשתרעים על חופי הים, ומשם יגינו בני הצבא על המבצרים השוכנים למטה לרגלי החופים.

שתי שעות התעכבה אניתנו במקום הזה, ובמשך העת הזאת עלו רבים מבני העיר על האניה והביאו על שכמיהם כדים מצופים צעצועים ופטורי ציצים וכלי חרש יפים עד להפליא, אשר יעשו במקום הזה אסירי המלך. כמעט כל היום עברנו בין חופי הדארדאנעללען ומעברותיהם. לפנות ערב ראינו את ההר הנחמד, אשר עליו בנויה העיר היפה-פיה בהדרת גניה ופרדסאותיה, עיר „מעטלינא". עיר שרוב יושביה הם יונים. פה פזר

הטבע את כל סגולותיו היקרות וכל שכיות חמדהו.

בשעה התשיעית בלילה קרבה האניה אל לשון הים היותר מהולל ומפואר בחופי היפים המלאים ברכת ה׳ ממגד שמש עד מגד ירחים. על החופים האלה נטועים גנות ופרדסים עושים פירות נחמדים, אשר על ידם תתהלל אזיה הקטנה. לא רחוק ממקום הזה עומדת העיר „סמירנא״, אשר כל התירים הללוה, וגם יוצרי חזיונות שמוה לסמל היפי. בשעה עשירית וחצי נראתה העיר „סמירנא״ היושבת על ההר, עיר רבתי עם ורבת המרכולה, השולחת יבולה למרחקים. האניה עצרה מעט את כח הקיטור למען תלך לאט ובשעה י״א באנו אל הגשר הנאוה, אשר סביבו בנוים בתים טרוחים ויפים במשטר וסדר נכון, בתי-מלון נחמדים, בתי-קאפפע ושכר. פה בחוף הזה ירגיש הנוסע, כי כל אשר עיניו רואות סביביו נושא עליו חותם איירופי מעורב ובלול בטעם אזיה.

יום 13 אפריל.

בבקר השכם קמתי היום ממטתי. התפללתי ואח״כ ערכתי מכתב לה׳ יאשינאווסקי ואל אחינו ראשי חובבי-ציון. ביום הזה ערכתי עוד מכתבים שונים ושפכתי בהם את הגות לבבי וקורות נסיעתי. אור ליום ג׳ שעה עשירית בלילה הלכה האניה מסמירנא, ואני שכבתי לישון.

יום ג׳ 14 אפריל.

היום בבקר השכם באה אניתנו אל האי „כיאָס״ הנקרא בשפת תוגרמא „סאקיס״. האניה השליכה את עוגנה במקום הזה. מה מאד רחב לבבי ממראה עיני על הדר האי הזה, אשר תושביו יקראוהו בשם „אי-הבשמים״ ובאמת ראוי האי הזה לאותו שם, כי הוא מלא גנים ופרדסאות, כל מיני בשמים, שושנים ופרחים נחמדים. באי הזה נמצאים הרבה בתי משרפות י״ש הנעשה ממיני פירות מתוקים, ובכלל הנה האי הזה כגן ה׳. השמות אשר עשתה רעידת הארץ שהיתה בזה לפני איזו שנים ואשר החריבה והרסה בלי חמלה, אינן נכרות עתה, כי כבר הוקמו בתים חדשים מזהירים ונוצצים כלבנת הספיר, ורק זעיר שם זעיר שם יראו רשמי החורבן אשר הסבה רעידת הארץ.

ארבע שעות עמדה האניה במקום הזה, אח״כ הרימה עוגנה ותשם בים דרכה, ונעבור על פני איים רבים הפזורים על הים, ומהם המשתרעים ומתרחבים אל הים האֶזי עד כי יגעו בים הארכיפעל או ים האיים.

בערב ראינו מרחוק את האי „קאָס״ מקום מולדת היפאקראטעס, גם ראינו מרחוק את העיר הנקראת בשם הזה.

מעולם לא ראיתי את יפי הטבע והודו, כאשר ראיתי על האיים האלה במקום הזה. פה גלתה הבריאה את כחותיה השפונים והיוצר שפך על האיים האלה קסם נעלה וחן נעים.

יום ד׳ 15 אפריל.

היום שטה אניתנו בגאלף דע אדאליע בים האֶזי.

ביום הזה ערכתי מכתבים להחכם הגביר ר׳ אריה ליב קלאוואנסקי נ״י ולהחכם הר׳ ש״י פין, להחכמים דר׳ מאנדעלשטאם, קאצענעלזאהן ויהל״ל בקיוב, להרב הגביר אברהם גרינבערג באדעסא ולהגביר החכם יהושע צייטלין בדרעזדען.

יום ה׳ 16 אפריל 1885:

היום בבקר באה אניתנו אל חוף „מארסין״, החוף האחרון מאזיה התיכונה. קרוב

יסמוך לעיר מארסין עומדת העיר „תרשיש" הנקראת עד היום „תרסיס" ולא נשארו ממנה כי אם שרידי חרבות. הגדת יושבי המקום מספרת, כי שרידי החרבות האלה שייכים להיהודים ונקראים בלשון ערבי „חורבעת אל יהוד" (חורבות היהודים).

האניה עמדה עשרים וארבע שעות במקום הזה. מרחוק ראיתי יפעת המחוז הזה, הרריו המכוסים בירקרק דשא וגני תפארה. אנכי לא ירדתי העירה ורק בן לויתי ה' רוקח ירד שמה בסירת דוגה וילן שם הלילה ההוא ולמחרת בשובו האניה הביא אתו מזמרת הארץ: שבולת שעורים, שבולת חטים ופרחים שונים, עפאים מעצי תפוחי זהב וציטראנים, ענפים מעצי רמונים, ואשמח מאד לראות את המטעים המרהיבים עין ביפעת מראיהם. ה' רוקח ספר לי, כי העיר הזאת אף כי קטנה היא, בכל זאת הנה רבת המרכלת. מפה ישולח צמר וצמר גפן למכביר לבריטניה ולצרפת, מלבד המון פרי הארץ אשר ישולח למרחקים, ועל דעתו יש פה מקום רחב ידים לסוחרים מאחינו בנ"י להתגדר בו, ולעשות עשר במשפט על ידי מסחר כשר וישר; מלבד זה, הוסיף ה' רוקח, עוד יש ויש עירות רבות פה באנאטאל, שאין שם יהודים כלל, ומסחרים רבים מתגוללים בראש כל חוצות, מבלי אשר תגענה בהם ידים עסקניות. ולו באו אלה מאחינו אשר כספם אתם, כי אז הרויחו כסף רב ושלום היה להם מסביב מתחרות, מקנאה ומשנאה.

יום ו' עש"ק 17 אפריל 1885.

היום בבקר הלכה האניה ממארסין ותבא לפנות ערב לאלכסנדרעטטא, החוף של ארם נהרים וארם צובה. העיר הזאת קטנה היא, וכל תושביה הם סוכנים (קאמיסיאנערים) אשר על שמם התקבלנה הסחורות מאייראפא המיועדות לערי ארם נהרים וארם צובה ופה הן יוצאות מבית המכס וישולחו ליד בעליהן, וכן תתקבלנה על שמם הסחורות מזמרת הארץ הנשלחות לאייראפא, מרביתם צמר, צמר גפן, שומשמין ועלי מרורים לעשון. הסוכנים היושבים פה אספו הון גדול. כל חוצות העיר מלאים גמלים נושאים משאות וסחורות להעירות אשר בפנים המחוז, עד כי אין מקום פנוי, אבל אויר העיר רע ונשחת עד מאד מסבת אדמת הבצה ואגמי המים המכתירים את העיר היושבת בעמק, ובבוא הקיץ יעלו אדים מעופשים מהבצאות ויביאו תחלואים על השוכנים בעיר הזאת. עשירי העיר הזאת יושבים בימי הקיץ בנאות שדה אשר בכפר בולאן העומד בראש ההר.

בעיר אלכסנדרעטטא ישנם חמש עשרה משפחות מאחינו הספרדים. ומרביתם בעלי מלאכה, רודדי פחים, סנדלרים וחייטים, מלבד איזה מהם שגם הם סוכנים בבתי מסחר אשר בארם צובה (אלעפפא). רוב תושבי העיר הזאת הם יונים וארמענים; היהודים יושבים שלוים ושקטים ואין מכלים דבר.

לפי השמועות אשר אספתי על אדות ארם נהרים נוכחתי, כי גם שם יש מקום גדול לאחינו להתגדר בו, הן בעבודת האדמה והן בחרושת המעשה וגם במסחר, ויש יתרון גדול למקום הזה, באשר קרוב הוא לסוריא ולארצנו הקדושה. במחוז הזה חשב ה' קאזועלעט והבא בכחו ה' אלכסנדר לבנות את מסלת הברזל, אשר תתפשט עד נהר פרת מעבר מזה, ומעבר השני דרך חמת ודמשק ומעבר הרי הלבנון עד עזה ומשם לנחל סוכות (וואדי אל עריש) גבול מצרים, גם לכונן מושבות לאחב"י במקומות האלה. רב טוב היה צפון לעתידות ישוב ארה"ק בהתצעה הזאת, אבל לדאבון לבנו מת ה' קאזועלעט באותו יום שחשב השלטון למסור לידו את הרשיון על הדבר הזה, ונדחה הדבר לפי שעה.

מאד נהניתי ממראה הטבע במקום הזה. ההרים רמים, ראשם לשמים יגיע והים לוחך את רגלם בהטיה חרישית. נעים ונשגב המחוה הזה!

חוף העיר הזאת הוא החוף היותר טוב והיותר עמוק מכל חופי ים התיכון, או כפי

שקוראים אותו הגעאגראפים „ים הלעוואנטיני" ולכן ההאמצה בריטניה לרכוש לה את החוף הזה, עבור צייה האדירים וגם באשר פה היא פרשת הדרכים לערזרום ולבאטום וגם לנהר פרת, אשר משם יובילו הדרכים להודו.

סוצש"ק 18 אפריל 1885.

היום אחר הצהרים הלכה אניתנו מפה וכחצות הלילה באה לחוף לאטקיע (אנטוכיא). כשתי שעות עמדה פה ותלך לטראפלוס של דמשק. כל היום הזה בליתי בקריאת ספרים הנוגעים להישוב ולקורות ארה"ק ואת אשר עבר עליה, והכלית מחשבותי היתה, כי רק עוד תקוה אחת נשקפת לנו והוא הישוב ואם לא עכשו אימתי, ואם ח"ו נעביר את השעה המוכשרת ולא נחתור בכל מאמצי כחותינו להגיע אל חוף מנוחה זה, ה' אלהים יודע אחרי מהי עוד.

יום א' 19 אפריל.

היום בבקר השכם באה אניתנו לטראפלוס. פה ירדתי העירה עם בן לויתי ה' רוקח. באנו לעיר החוף ומשם הלכנו בעגלת צב (טראמאוויי), אשר כוננוהו בפקודת מידהאט פחה שהיה ראש השרים במחוז סוריא, העירה.

הדרך המוביל העירה הוא מלא גנים משני עבריו, הגנים מלאים עצי תפוחי זהב וציטראנים. שבעתי עונג מריח הניחוח אשר יפיצו האילנות ומהוד החזיון והקסם הנעלה השפוך על פני הכר הזה, אשר מאחוריו יתנוסס הר הלבנון, אשר מרום קצו יכסה שלג לבן גם יערים עבותים מאילני תותים, אשר עליהם למאכל לתולעי המשי, ועצי זית ועל כל כבוד והפארת ישהפך הים בגלי התכלת.

פה נתרחב המסחר בעורות כבשים ועזים, אשר יובאו הנה מהרי הלבנון, מדמשק וחמת, וגם פה אינם סוחרים יהודים, כי אם איזה משפחות ספרדים אשר יתפרנסו ממלאכת ידם. אויר המקום טוב וצח עד מאד. צרכי האכילה והשתיה הם בזול גדול, כי הארמה תוציא פה יבולה למכביר. באנו העירה ונמצא שם אחד מאחינו האשכנזים, אשר לו חנות בגדים תפורים. שלחנו את משרתו נער עברי ויקנה לנו בצים, לחם ובצלים ירוקים ומעט י"ש ונאכל כדת וברכנו את המשביע לכל חי רצון ונלך העירה לטייל ולבקר את השוקים והרחובות, ומשם הלכנו אל מעלה ההר מקום המבצר, אשר אסירי המלך אסורים שם, ולפי ראות עיני עתיק יומין הוא המבצר הזה ועל ראשו עברו מאורעות שונים. משם יצאנו אל בית התחנות המרכבות ונעלה המרכבה ללכת אל עיר החוף, שם אצל החוף ישבנו על ספסלים קטנים ונמוכים כמנהג הישמעאלים אצל בית משתה הקאפפע, ונשתה את המשקה הזה, אשר בארצות הקדם ישמש במקום יין ושכר, ובמקום חמין. חום היום עלה במעלות, אבל הרוח אשר נשב במקום הצללים קרר את האויר; שעות אחדות ישבנו תחת הצל ונשוחח חד את אחד על דבר טבע המקום ויושביו, ואחרי אשר קנינו תפוחי זהב גדולים, טובים ומהודרים במחיר מצער ירדנו בסירת דוגה לעלות האניה.

עד הלילה עמדה אניתנו בחוף טראבלוס, אח"כ הרימה את עוגנה ותשם בים דרכה. לא רחוק מחוף הרי הלבנון. לא עברה חצי שעה מעת עזבה האניה את חוף טראבלוס קם רוח סערה בים ויכה גליו, אשר רעשו והמו, נבכי הים הרתיחו כסיר נפוח. האניה עלתה שמים גם ירדה תהומות, אבל הסערה לא ארכה הרבה. הודות לאל כי לא נחליתי במחלת הים וכל התנועות העזות לא פעלו עלי שום רושם לרעה. אחרי הרעש ירדתי אל לשכתי ואישן ושנתי ערבה לי.

יום ב׳ 20 אפריל.

בבקר השכם עוד בטרם פרש השחר אורו על הארץ קמתי משנתי ויצאתי על גג האניה, כי חפצתי לראות את הוד יפי הלבנון. צפרים עפים באו מראש הלבנון וישבו על ראש התורן ורעיונותי גם הם עפו ודאו כצפרים עפות, עד כי באה אניתנו בקרבת העיר ביירות.

האניה אך השליכה את עוגנה והנה סירות דוגה סבוה לעשרות. קולות השטים מעל האניות הקטנות עלו עד למרום. מלחי האניות הקטנות רקדו כשעירים, מהם יחפים, פרועי ראש, חשופי שת ויחטפו את מלתחות הנוסעים קל מהרה ובעלי החפצים הכרים והכסתות והמלתחות רבו עמם בחזקה ולא הניחום לקחתם, ותהי האניה לשדה מלחמה. אנכי לא ידעתי פשר דבר, ואשאל את בן לויתי מה היא הצעקה והזעקה ועל מה יריבו אלה עם אלה. ויענני ה׳ רוקח לאמר: כי כל אחד ואחד מבעלי האניות הקטנות רוצה ומשתדל למצוא נוסעים אשר ירדו אתו העירה וחפצו לקפול את האניה כלה עם נוסעיה על קרש משוט אחד מאניתו, והנוסעים יודעים מראש, כי אם לא יפרטו מחיר מסעם אל העיר ישלטו אחרי כן שבעתים, לכן לא יתנו את חפציהם לבעלי האניות טרם שקצבו להם מחיר. כעבור חצי שעה עברה המהומה.

אנכי חשבתי מראש לבלי ארד העירה, יען הים סער עד מאד, אבל קשה היתה עלי הישיבה כיום התים על האניה אשר תתנועע כנוע עצי יער מפני רוח, לכן ירדתי גם אני העירה.

באתי לבית ה׳ בצלאל ברש״ח אחד מבעלי האכסניות של אחינו בעיר הזאת. אחרי אשר נפשתי מעט מעמל הדרך יצאתי אני ובן לויתי לראות את העיר הזאה, אשר היא מרובה באוכלוסין ורבת המרכלת, עיר החוף והמסחר של סוריא והרי הלבנון. העיר הזאת איננה נופלת במרכולתה וסחרה מיתר אחיותיה הידועות בסחר איים.

בעיר הזאת ישנם רבים מאחינו הספרדים שעשו עשר רב לרגלי מסחרם, גם פה נודף ריח ההשכלה המערבית, אף כי תושביה הם כמעט כלם בני אזיה. לדעתי יכולים גם פה אחינו היודעים בטיב המסחר לעשות עסקים ומסחרים גדולים המביאים הון ועשר לבעליהם.

בקרתי פה בתי-מסחר רבים וגם את בית המשפט, עם גן-הקיץ ושבתי לבית מלוני ונאכל שם ארוחת הצהרים ואח״כ עלינו על האניה. כארבע שעות אחר חצות היום הריטה האניה עוגנה ללכת. כל היום וכל הלילה לא עמד הים מזעפו, עד כי קשה היה עלי מאד ללכת ולטייל על הספינה. ירדתי אל לשכתי, אבל לא יכולתי לישון, רעיונותי ודמיונותי פרשו את כנפיהם ואתרומם לעולם נאור ואז התעוררה בי התשוקה העזה לראות במהרה את ארץ אבותי ולחונן עפרה ולנשק אבניה, ולא יכולתי מלט משא רגשותי אשר כבדו עלי ככבד אבן.

עבודת הקודש

לרגל התלאות והצרות שהשינו את בית יעקב בימים האחרונים, החלו סופרינו הרוצים ויודעים להתבונן לסבות הדברים ולתת לעצמם דין וחשבון מילדי היום, לשאת עינם אל ההרים, לרועי ישראל העומדים בראש עדר ה׳ ושומרים עקבי צאן מרעיהם, להם ישברו עתה, אליהם יפרשו כפיהם לעזרה, ולבם אומר להם כי בידם יושיע ה׳ את ישראל. לעומתם יצאו חוצץ הרבה מרועי ישראל ונושאי כליהם באמרם: המלאכה הזאת לא לרבנים היא. הם כהני ה׳ ושומרי משמרת הקדש; זה הים הגדול, התלמוד וכל אגפיו וכל מפרשיו הוא חלקם ונחלתם, אותו נתן ה׳ לרבנים לשגות בו תמיד ולהשתעשע בו כל ימי חייהם, ורק בעבור זאת הוקמו על ויתנשאו לכל לראש, בעבור הגדיל תורה והאדירה ולמען הפיץ מעינותיה חוצה, ולא למען היות שתדלנים ומליצי טוב לעמם לפני העמים והשרים, או לבקש פרנסות לאחיהם הרעבים. דברים כאלה טובים וראויים לבעלי בתים שבכל עיר ועיר. הם עתותיהם מסורות בידם ויכולים לעשות בהן כל מה שלבם חפץ, בעוד אשר עתות הרבנים מוקדשות לשמים, לתורה ולתעודה, ואם ישתמשו בהן לצרכי רשות ימעלו מעל בה׳ והשיאו אותם עון ביטול תורה. על פי הדברים האלה נהפכה השאלה: אם יש לנו הצדקה לבקש מרבנינו יצ״ו שיתעוררו ממעון קדשם ויצאו לעזרת אחיהם הנרדפים בעצה וגבורה — לשאלה יסודית בעצם תעודת הרבנים: מה העבודה שעליהם לעשות ולאיזו תכלית הפקידום על בית יעקב והנחילום כסא כבוד בראש מרומים? אם למלא כרסם בש״ס ופוסקים ולשעשע את נפשם בציצים ופרחים שיעשו לתורה, או לדאוג לטובת בני עמם, לשמור עליהם מכל צר ואויב, לקשט מעבדיהם וליפות מעשיהם, להסיר מכשול מדרכיהם ולישר מסלתם. השאלה הזאת איננה חדשה. נהרי נחלי דיו נשפכו כבר עליה; אלפי קולמסים נשתברו כבר בהתרתה — ועדיין שני הצדדים לא קרבו זה אל זה, עדיין הולכים איש איש בשם שיטתו מבלי לזוז ממנה אף כמלוא נימא. אי לזאת אחשבה למשפט כי יסכון עתה לקהל הקוראים להשקיף עוד הפעם אל השאלה הזאת מקרוב ולהתבונן עליה בעין פקוחה ובלב נכון מבלי שנאה וקנאה אף מבלי אהבה וחנף, ולהציגה בשער המשפט כמות שהיא מבלי כחל ושרק אף מבלי שקוצים ונבול, למען יכירו הכל וידעו למי הצדקה ולמי בושת הפנים.

כל מי שעינים לו לראות ולקרוא בספרי תורתנו ונביאינו ידע כי התורה אשר שם משה לפנינו היא עץ חיים לנו לא רק בעולם הנשמות, מקום חפש ודרור מכל צרכי החומר ותלאותיו, כי אם גם בעולם השפל הזה עם המון צרכיו עמליו וצרותיו. בשבת ישראל על אדמתו וימצא חית ידו מיבול ארצו ומחלבה, היו השמים והארץ שוטריו ושופטיו לעשות בו משפט ה׳ אם לשבט אם לחסד. בהיותו שלם עם ה׳ ובתורתו חפץ ללכת, הריקו השמים ממרום את ברכתם לו והארץ מתחת הקריבה לו מנחתה, ויענו השמים, ותענה הארץ, וימלאו גרנותיו בר ויקביו תירוש ויצהר, ויאכל, וישבע ויהלל את ה׳; אולם בהעותו, ויקרא ה׳ אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו, וילבשו השמים ברזל, והארץ שמה מצחה נחושה, וירעב העם ללחם ויצמא למים, וידכו וישחו, עד

אשר נכנע לבבם וירצו את עונם — ורפא להם. וגם אחרי כן בגלות יהודה מארצו הגלת שלומים, בבוא זרים בהר קדש אלהינו ותורתנו הקדושה גאון עוזנו וגם תפארתנו היתה מרמס לרגל גאוה — גם אז לא נפרדנו ממנו כלה, גם אז לא חדלנו להאמין ולדעת כי רק בה כל ישענו וגבורתנו, כי רק היא מנוסנו, משגבנו ומפלט לנו ביום צר, גם אז רוח ממרום נבא לנו כי בהחזיקנו במעוז התורה ונשמור לעשות ככל הכתוב בה נקום ממפלתנו ונשוב לאור באור החיים. הוא הדבר אשר דברתי: תורתנו הקדושה לא נתנה לאדם למען ינחל על ידה חיי עולמים בלבד, כי אם גם להיותה לו מקור חיים בעולם הזה למען ידע לנטות מפני המכשולים והחתחתים המונחים בארחות החיים, ולמען יוכל להתענג על כל הטוב אשר הכין ה' בעולמו באופן ובמדה הנכונה.

אם ההשקפה הזאת על תורתנו הקדושה היא נאמנה — וגדולי חכמי עמנו כמו הרס"ג, הר"ב בעל חה"ל, הר"י הלוי והרמב"ם ערבים בעדה — נדע כי אחרי אשר מגמת התורה והכליתה לתת חיים וחסד לשומריה, הנה גם תעודת הרבנים, הם תופשי התורה ואפוטרפסיה, לא תוכל להיות אחרת זולתה. יכולים הם לדאוג לטובת נפשות בני עמם, אך גם מטובות גופם אסור להם להעלים עין. טוב שישתדלו להצליח את אנשי עירם בעולם הבא, אך קודם כל דבר עליהם המצוה והחובה להשתדל לבל יחשך העולם הזה בעדם.

הנה נתברר הדבר מצד טבע הענין בעצמו אשר תעודת הרבנים איננה ולא תוכל להיות להסתופף כל היום בחצרות ה' על התורה ועל העבודה, כי אם לשמור ולעשות לטובת צאן מרעיתם. ומעתה נשימה נא עינינו על מצב הדברים כמו שהוא עתה לפנינו בפועל ברב קהלות ארצנו, ונראה אם בכלל יש מקום לרבני ארצנו לעשות מאומה לטובת עדתם, ומה המה הדברים בפרט אשר יש לנו הצדקה לדרוש מהם ואשר הם, רק הם, יכולים לעשותם. — — — —

אולם נביאינו שקר המנגעים את ערש הרבנים בצביעותם ובחנופתם למען ינומו שנתם ולא יקיצו לקול הרעמים והזועות המרעישים את כל העולם כלו, לא כן יתאמרו לחשוב, הם יצעקו כשופר על בית ה' לאמר: כל הרעות והתלאות שמצאונו מיד משכילינו המה. הם עכרו את ישראל ויביאו עליו השואה האיומה הזאת. בטרם ידע בית יעקב עקבות ההשכלה הארורה היה שלו ושאנן, שבע לחם ומלא ברכת ה', ואך מיום התגנב האורב הזה בחדרו החל לרדת מטה מטה, לחמו נשבר, כבודו הורד לעפר וגם חייו נעשו הפקר לכל בשר. ובכן יאמרו התמימים המזוייפים המלה: תבוא אתו ותקנה את צואתו, יבואו נא המשכילים האלה ויתקנו את אשר העוו! הלא הם באהבת העמים יתימרו וכל ימיהם שוקדים למצוא חן וחסד בעיניהם, יתיצבו נא עתה לפני שונאינו, יחלום יתחננו להם. הלא לשונם מדברת גדולות ושפתותיהם מלאו נפלאות, עטם עט־סופר מהיר וכל מ"ע פתוחים להם לרוחה. יקומו נא המה לדבר את אויבינו בשער, ולמה הדפקו את רבנינו הזקנים העמוסים מני בטן בעול התורה המתשה כחו של אדם, העיפים ויגעים מרב עבודה בפלפולא דאורייתא ובקיום מצות ה'? לא להם לבנות אשר הרסו זרים, לא להם לגדור אשר פרצו אחרים. אולם שלש תשובות בדבר, וכל אחת מהנה מספקת, ראשית: הממשלה תכיר למורשים ובאי כח הקהל רק את הרבנים העומדים לפני עדתם לשרת בקדש ולא את המשכילים, ולו יחכמו מכלכל ודרדע; וזאת שנית: עם כל התפארותם של איזה משכילים אשר חם לבם באהבת עמם וכל מעינם לפאר כבודו בישועתם ולהראות הדרו על כל סביביו, לדאבון נפשינו רבים בתוכנו משכילים מזייפים אשר כל השכלתם היא רק בשב ואל תעשה, ר"ל להכרית כל אמונה

מלב ולתת קדש וצבא מרמס, ללעוג למורשת אבות ולבוז ליקהת אמם. נציב קרח עולמים הסגור ומסוגר בעד כל שביב שמש ממרום — היש מקוה לישראל מהם ? הירצו להקדיש רגע אחד מזמנם ותנועה אחת מגופם בעד אחיהם, אשר טימים רבים לזרים נחשבו בעיניהם, לעצב נבזה נפוץ אשר כל הנוגע בו יטמא, לאות זכרון מזכיר עונם וקלונם, באשר גם הם לפצעם טבני ישראל! ואף אם יתחסדו רגע אחד ובשפת חנף ינסו לדבר את אויבינו משפטים, מה יושיעונו אלה המלים לא יועיל בם, היוכלו לעשות איזה רושם דברים ערטלאים שהורתם ולידתם רק בפה ובשפתים מבלי לב ונפש? מאמרים כאלה טובים ללמד בם בני הנעורים לשון וספר, כתובים המה כראוי על פי חקי הלשון והדקדוק, אבל ללב השומעים לא יכנסו בשום אופן. לא כן אמנם רבנינו יצ"ו, הם לא ירעימו נפלאות בקולם, שפתותיהם לא תטופנה נופת ולשונם לא תרוץ ארח, אך בכל מלה מטליהם אש שלהבת יה, בכל דבור מדבריהם הוצק דם, דמי לבבם הקרוע לגזרים. האש הגדולה הזאת והדם הרותח הזה יחדרו כליות ולב, יפרקו הרים וישברו סלעים. טפת דמע אחת שנפלה מעינו של אותו צדיק מרנא ר' יצחק אלחנן הי"ו מקאוונא בעת הועד בקרית מלך רב פעלה יותר מאלפי מליצות כלילות יפי. אנחה אחת אמתית חביבה ומועלת בעיני השרים יותר מכל אלי נביות שבעולם. כשתמסר מלחמת ה' זאת לידי רבנינו יחיו, אשר עם כל עצלותם וחסרון ההשכלה אצל איזה מהם, הם על כל פנים דבקים בעמם ובתורתו בכל כחות נפשם — נדע כי לא בזרוע בשר יצאנו להלחם נגד צוררינו, כי עמנו ה' אלהינו וחותמו האמת, הנשק הזה יתן כעפר חרב אויבינו וכקש נדף קשתם, בנשק הזה נעשה חיל אי"ה.

הלא רבי המשכילים כנכרים נחשבו בעיני ההמון, עצתם עצת רע להם ומשפטי פיהם לענה וראש, ומי כמו החנפים בעצמם יודע כל זה היטב, כי מי הבאיש ריח המשכילים בעיני ההמון? מי הסית בהם את העם לקרוא אחריהם מלא ולשומם לשמצה בקמיהם? אם לא הם בעצמם בקנאתם המזוייפה לה' ולהורתו, הם הציבו חומת הברזל הגדולה המפסקת בין משכילי עמנו לבני עמם, הם הציתו המדורה הגדולה בין שני אלה המחנות, ואך שוא ישקדו עתה לרחוץ בנקיון כפיהם ולתלות הקולר בצוארי המשכילים. לא, ידידי הנכבדים, אם באמת ובתמים תחפצו למשוך את המשכילים אל פני המלחמה הזאת, אם באמת ותמים תבקשו מהם לשחד מכחם בעד עמנו ותורתו, הבו תמים, רחצו, הזכו, השיבו להמשכילים את כבודם ושמם הטוב שגזלהם מהם בשקר ובהרמית לשונכם; דברו על לב ההמון וקראו אליו כי האנשים האלה לנו הם, עצמנו ובשרנו, בני אב אחד ואם אחת, חדשו להמון לב חדש ורוח חדש לאהוב אותם ולכבדם, להאמין להם ולבטוח בהם, אז תראו כי רבי משכילינו ידעו למלאות חובתם לעמם ולדתם כראוי, וגם אלה אשר מחמם קנאתכם הזרה ויראתכם המזוייפת הרחיקו ללכת מגבול ישראל ישובו אל ה' אלהיהם ואל תורתו הקדושה, אז שלום אמת יהיה בין הרבנים והמשכילים התורה והחכמה תפגשנה, הדעת והקבלה תשקנה ונחלת ה' תפריח ישע וצדקה לישראל.

אולם, זולת העבודה הגדולה הזאת לשמור על בית ישראל משונאיו ומנדיו מחוץ, עוד יש מלאכה גדולה להרבנים לעשות בקרב עמם. בדורות שלפנינו בטרם טעמו היהודים מעץ הדעת, בטרם לדת הצרכים החדשים שהתרגשו ובאו בשנים האחרונות, בעת אשר מצד אחד כל חוג הדעת של היהודי היה מצומצם רק בד' אמות של התלמוד ושו"ע, ומצד השני היו האבות שקטים במכונם ורעננים בהיכליהם ויולידו גם בנים שמנים ובריאים: בעת ההיא הנקלה היה להאב לחנך את בנו ולנטוע על לוח לבו כל התורה כלה, כי מבקר השכם עד חצות הלילה ישב הנער באהלה של תורה, ביד חזקה

(ת"א)

ובזרוע נטויה הכניס המלמד את התורה לתוך מעיו, כחמור גרם השה הנער את שכמו לתורת רבו ולמכותיו אשר הטעים בהן את סברותיו; כה עבד הנער את העבודה הקשת הזאת ימים על שנה עד אשר גדל ויהי לאיש יודע תורה אם מעט ואם הרבה, איש איש לפי כשרונותיו, ויותר מזה לא בקשו ממנו, אף הוא מעולם לא התאוה יותר, עמודי גוו לא התפלצו, עורקיו לא נתרו ובריאותו היתה חדשה עמו תמיד. בימים האלה לא היו נחוצים מלמדים נבונים לישראל. רבוי זמן הלמוד, אחדותו וקושי העבודה מלאו כל חסרון, ומה שהניחה בינתו של המלמד השלימה רצועתו. בין כה וכה נתחנך הנער על פי הדרך הכבושה בעת ההיא, בקשו את התורה אף מצאו אותה. אולם לא כן בימים האלה, צרכי האדם רבו למעלה ראש, אין לך יום שלא יביא הכרחים חדשים לבאי עולם, בעוד אשר מעינות הפרנסה לא יתגברו והלואי שלא יצערו, ובעבור זה חלל כל לב וכהתה כל רוח, יבשו כל עצמות ונס כל לח ממוחות. מאבות כאלה אין להפלא אם יולדו בני עני, ילדים חלושים ורפויי כח, אשר אם ידפקום יום אחד בעבודה קשה מנשוא וכרעו התחת משאם לבלי תקומה, עתות הלמוד לנערים כאלה מחוייבות להיות טפחות. מנוחתם צריכה להיות שלמה, וגום ראוי להיות חפשי ממכות. ומצד אחר חוג הלמודים הנחוצים רחב ונסב עתה עד מאד, ובכן אנחנו מחוייבים לחשב עתה עם עתות הנער בדקדוק גדול, כל רגע מהנה יקר ונכבד במאד מאד, ואם יאבד לריק לא ישוב עוד עד עולם. כחות הנפש של בני הנעורים קדש הם לנו עתה ואין לנו רשות להשתמש בהם שלא כהוגן או לפזרם לבטלה — עתה הגיעה העת לפקוד על המלמדים הנותנים מבחר ימי האדם למשסה ובכורי כחותיו לבוזזים, על המלמדים הנבערים מדעת העושים שקר בנפשם ללמד לאחרים מה שלא ידעו הם בעצמם, על המלמדים האוילים שאינם יודעים את נפש הילד ולא יבינו דרכיו ומיגעים בלמודם בשר הילד ורוחו הרבה ומביאים לו תועלת מעט, על המלמדים הנפתלים המוליכים שולל רוח תלמידיהם בעקלקלותם ומבלבלים מוחם ושכלם, ועל המלמדים האכזרים המושיבים את תלמידיהם צפופים ודחוקים בחדרים צרים ושפלים להמעיט חלבם ודמם ולעמום אור שכלם. עתידות כל האומה כלה מונחות בחיק עניי הצאן האלה, מהם יבנה באחרית הימים עדר ה׳ ואם לא נשתדל עתה לחנכם לפי דרכי ה׳ ותורת האדם, וחטאת כל עמנו. על הרבנים איפוא עתה המצוה לקרב למשפט את כל מלמדי בני ישראל, לזקקם כזהב ולטהרם ככסף, לבור מהם מתחלה כל אלה שאינם מוכשרים כלל למלאכת הקדש הזאת למען לא יהיו למכשול ולפוקה לישראל, ואחר לשום עינם ולבם על הנשארים, להראותם הדרך אשר ילכו בה בסדר ואופן למודם למען יוכלו להמציא לתלמידיהם חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

כשם שנחוץ חינוך לנער יען לא נתבשל שכלו ולא נתיישבה דעתו כראוי והוא עלול בשביל זה ללכת בשרירות לבו אל כל אשר ישאוהו חושיו — כן נחוץ חינוך להמון העם ההולכים כעורים אחר הרגשותיהם הגסות. כ מ ל מ ד לנער, כן ה מ ג י ד להמון העם. כמו שביד המלמד להטות לב תלמידו אל כל אשר יחפוץ אם לטוב אם לרע, כן גם המגיד מושל ברוח ההמון לפלס לו נתיב כרצונו. מי לא ידע או לא שמע כל הגדולות והנפלאות אשר פעל על לב שומעיו המגיד המפורסם דיינאָוו ז״ל! מי לא שמע כל הגדולות והנפלאות אשר פעל ופועל עוד עתה על לב שומעיו המגיד המפורסם מק׳. זכורני בהיות המגיד הזה בעירנו זה רבות בשנים הפיח כל הקריה ושם המון העם כמרקחה. פעם אחת הרים קול זועות בבית ה׳ על הנשים ההולכות בגילויי שערן, למחרת היום ההוא נקרעו רדידי נשים כאלה מעליהן בראש כל חוצות; שוב פעם אחת רמז לקהל שומעיו אשר בשוחט ר״א לפי דעתו נזרקה מינות, ובימים מועטים מצאו עליו תנואות ויושיבו עליו סנהדרין ויעידוהו ויגמרו דינו להעבירו מאומנתו ולקפח פרנסתו על

(ח״א)

לא חמס בכפיו, מעשים כאלה יקרו פעמים רבות. כללו של דבר כחומר ביד היוצר כן ההמון בידי המגיד, אל כל אשר ישאם רוחו ללכת ילכו כבהמה בבקעה. כדבר המגיד לעם בשם ה׳ לחבב כל אדם, לאהוב שלום ואמת, לחדול משנאת חנם, מלשון תרמית, מרכילות ולשון הרע, מגזלה וגנבה, ממאזני שקר ואיפת רזון זעומה וכדומה עברות הבאות מחמת אהבת האדם לעצמו יותר מהראוי — אז רוח חן ותחנונים יערה על כל שומעיו. תחת שנאה וקנאה יבואו רגשות חמלה ורחמים, במקום איבה ותחרות תבא אהבת הבריות. בכח דרשה כזאת יתמעט פירוד הלבבות ויתרבה השלום בעולם: רחוקים יעשו קרובים ואויבים יהפכו לאוהבים, הרבה גזלות תשובנה לבעליהן, הרבה מאזני שקר ישלכו החוצה. — אולם כדבר המגיד רתת על ההשכלה ועל מחזיקיה, כשיעביר לפני קהל שומעיו חיל מלאכי בלהה העומדים הכן לבלוע כשאול חיים את כל השותים חמים ממוליאר בשבת, את כל הלובשים מלבוש נכרי, את כל היוצאות ושערן מגולה, את כל הנותנים בניהם לגימנאזיען ושאר עברות ממין זה — אז רוח תזזית ושער קטב יתחולל בלבות שומעיו, קנאת הדת תוקד בקרבם כאש של גיהנם. כל משכיל אז בעיניהם כאויב ה׳ המביא קטרוג וחרון אף בעולם, כל חכמה ודעת אז בעיניהם כצרעת ממארת המטמאה את בעליה לעולם ועד. דרשה כזאת מביאה חשך אפלה על העולם, מרבה מחלוקת בישראל ומרחיבה הפרץ בבית יעקב.

על הרבנים איפוא, בתור נשיאים וממונים על עבודת הקדש לכל דבר בית אלהים, המצוה והחובה לשום עין פקוחה על המגידים לבל ישלחו פיהם ברעה ולבל ישתמשו בכח שפתותיהם להעיר ההרגשות המדבריות הנרדמות בעמק לבב ההמון. עליהם איפוא המצוה לבחור להם אנשים כלבבם טהורי רוח וישרי לב ולמלאות ידם לטעת בקרב ההמון דעות ישרות ומדות טובות. — אפס קצהו הראתי בזה מה שיש להרבנים לעשות; אולם יותר ממה שכתוב כאן יכולים הרבנים לפעול ישועות בקרב עמם, אם רק יחפצו. למשל: אין כמעט עדה אחת בכל מושבות בני ישראל שלא תהיינה בקרבה חברות שונות לעשות טוב וחסד עם החיים ועם המתים, כמו חברה ג״ח של אמת, חברה בקור חולים, גמילות חסדים, מלביש ערומים וכדומה חברות נכבדות המתנוססות כאבני נזר על לב ישראל, לאות ולעדות לכל באי עולם שהשכינה שרויה בישראל ושם אל רחום וחנון עליו נקרא, אולם לדאבון נפשנו, פעמים רבות מסורות הנהגות החברות האלה בידי אנשים שאינם מהוגנים, אשר בסבלותם, פחזותם או בחמס ידיהם יבאישו ריח החברות האלה בעיני הבריות וימעיטו פעולתן בעולם. להרבנים איפוא, בתור שרים ופקידים על עניני האמונה שמעשה הצדקה מכללה, יאתה להשקיף אל החברות האלה כפעם בפעם, לבדוק פנקסם, למשמש בכיסם ולפשפש במעשיהם ולהשגיח שיתנהג הכל כשורה בצדק ובמשפט לצאת ידי חובת שמים והבריות. עיקר הדבר הוא שהרבנים יכירו וידעו מה היא חובתם לעבודתם — ואז בלי ספק ישתדלו לקיימה כהלכתה איש איש לפי מקומו.

ומעתה לא נשאר לי רק להעיר על דבר אחד שזה לא כביר ימים נפל בעולם הרבנים, אשר מתחלתו עשה רושם גדול בעולם ההוא, ואשר גם עתה אף כי כבר עברה הבהלה הראשונה עוד לא יחדל להיות אבן מכשול, מגור מסביב להרבה רבנים שבארצנו; כונתי לכתב הדת של הממשלה על אדות הרבנים מיום 15 פעברואר 1885. לפי החק הזה כל רב שלא נתקיימה כהונתו מטעם הממשלה עד ליום צאת החק הזה, היינו 15 פעברואר 1885, אם לא השלים למודו באחד מבתי ספר האמצעים או הגבוהים לא יתקבל עוד לכהונה הזאת בלתי אם יבדק בתחלה בועד מומחה וימצא שלם בידיעות האלה: 1) הידיעות הכלולות בבתי ספר למתחילים משתי מדרגות היינו: א) לכתוב כראוי בלשון רוסית, ב) לחבר מאמר על איזה נושא קל בלשון צחה ומסודרת, ג) לקרוא

בפהירות על פי חוקי הטעמים ולהתיז התיבות כראוי ולספר בעל פה את הנקרא. ד) לנהח המאמר על פי דקדוק, לדעתכללי הכתיבה, נתוח המלות ושמוש הלשון היותר נחוצים ה) ולדבר בשפה ברורה בלשון הזאת וזולת זה 2) מחויב הרב לדעת כל החקים והמשפטים המתיחסים למשרתהרבנים ופרנסי העיר Божничный дозоръ.

כבר אמרתי למעלה אשר בהשמע דבר המלך ודתו זאת ובצאת עוד לרגלה מגלות עפות משרי המחוז לערי השדה לבקש מאת כל הרבנים העודות, כי נתקיימו מטעם הממשלה לפני יום 15 פעברואר הנ"ל או כי השלימו חק למודם באיזה מבתי ספר הנבוהים או האמצעים, ובאין תעודות כאלה להרחיקם מכהונתם עד שיעמדו בדין ויצאו בדימוס — אז נבהלו כל הרבנים אשר בארצנו, אשר נגע אליהם החק הזה ואשר הבחינה בועד הנ"ל נרמה בעיניהם כהר גבוה ותלול שאי אפשר לבוא עד מרום קצו. לרגל הפקודה הזאת גלה כבוד הרבנים בעיני הממשלה, אף כי בפועל ת"ל לא נטלה פרנסתם שברב הקהלות אינה תלויה מהרשות, וזולת חילול הכבוד יש לפחוד הרבה פן ימצאו אנשים בני בליעל מקרב אלה שגמרו חק למודם באחד מבתי ספר האמורים למעלה שיש להם הזכות לכהן במשמרת הקדש בתור רב שישתדלו אצל שרי המחוז למנות אותם, על פי הרשות שנתנה להם מגבוה, לרבנים בקהלות שנשארו בסבת החק הנ"ל בלי רב מטעם הממשלה, להרבות המהומה בישראל ולהשפיל כבוד התורה עד עפר. והנה מהרבנים הזקנים, ה' יאריך ימיהם, אשר מעודם עד היום הזה לא נסו לדבר בלשון אחרת אי אפשר עוד לבקש שעתה לעת זקנותם יאנסו מוחם וכלי מבטאם למלאכה זרה ובלתי מורגלת כמו דבור בלשון חדשה; לאלה מחויבים אנשי עירם לעזור בכל יכלתם בכל העצות והתחבולות, לבל יגע בהם החק הנ"ל לרעה ולבל ישאו ח"ו חרפת רעב לעת זקנתם אחרי אשר כלו כחם ואונם בתורה ובעבודה. אולם יש בנו גם רבנים צעירים לימים אשר כלי מבטאם לא נסגרו עדיין בחותם צר ואשר במעט שקידה יוכלו ללמד לשונם לדבר כן בשפת המדינה, מאלה יש לנו רשות לבקש כי ישימו אל לבם החק האמור למעלה וישתדלו לא לנטות מפניו כי אם למלאות אחריו בלב נכון ונפש חפצה, עליהם להשתדל לקבוע עתים ללמוד הידיעות האמורות למעלה למען יוכלו לשבת על כסא רבנותם בשובה ונחת, בהיתר ובכבוד. כל הידיעות הנ"ל לא בשמים הנה וקרובות ונקלות הן להתלמד לבעלי שכל וזכרון, אשר ת"ל רב רבנינו מכללם, ואם רק יחפצו ללמדן חפצם בידם יצלח.

סובאלק י"ט סיון תרח"ם.

יוסף ראזענטאהל

ארץ הקדם

מסע

מאת אפרים ניימארק

קורא יקר! ידעתי כי בראותך בראש המאמר את הרשום עליו „ארץ הקדם" יקחך לבך לחדור אל הארץ הזאת פנימה לחקור אחר עקבות בני קדם הראשונים ולראות את שרידי מעשיהם וחכמתם, יען תחשבני לחוקר קדמוניות או למגלה צפונות; אכן אם כה תחשוב תשגה בשפטך, כי אינני חוקר קדמוניות ולא צופה נסתרות. אך את אשר ראו עיני אתן לפני הקוראים, למען ידעו משפט הארץ ואנשיה ומשפט אחינו שמה. עת אנהגך למעון טורפי טרף למקום מארבים בדרך, אביאך דרך המקומות אשר שמם לא יפלא בעיניך, כי זכרם בא גם בכתבי קדשינו, ולפעמים לא רחוקות נחזה כי ידובר בם בכתבי העתים. אך דברי עליהם יהיו מעטים, כי לא אציג בזה רק את אשר אדמה כי נעלם הוא עד כה מאת הקוראים. שמות המקומות והמשפחות במאמרי זה כתבתי בסדר אחינו הספרדים שמה, המתאים עם כתיבת הערביים והפרסים תושבי המקומות אשר גם אותיותיהם ישאו בד בבד עם האותיות העבריות. האות ג' אשר קו נטוי עליו מלמעלה כזה: ג׳, הברתו דושע (дже ברוססית). האות צ' הברתו כמו ס' דגושה בחוזק. מנכבדי עיר ועיר כתבתי בשמותם אשר יוכל הקורא לשלוח אליהם מכתבים ע"י בית הדואר על שמם המבואר.

על כר נרחב מכוסה בידקרק דשא — אשר הרי גליל העליון יגבילוהו מימין — שכבתי בלילה תפוש ברעיוני לבבי, ורוח מבינתי נשאתני, ותעביר לפני חזיונות שונים. על פני כל הככר השלך הס, ורק קול החַמָּרים אשר ישיחו חד את אחד הפריע לפעמים את המנוחה. שמי תכלת פרושים כאוהל ממעל לראשי הסובב עלי כגלגל, ושמורות עיני מאנו הסגר. שעות אחדות התהפכתי על משכבי ומנוחה לא מצאתי, ואתחזק ואקום על רגלי לשאוף רוח, ואצעד צעדי מספר—והנני עומד על שפת הירדן ימה, ואשא עיני צפונה וארא והנה מנגדי יאור מים; „מה שם היאור הזה?" שאלתי את החַמָּר. „שמו בַּחר אֶל חולה" ענני, המה מי מרום. רגעים אחדים לקחתי עמו דברים, עד אשר קצף ויקרא: שוב שכב! הלא עוד בבוקר נשים לדרך פעמינו, ועתה עת לנוח. כן הדבר! אמרתי, ואשוב אל משכבי, אבל שנתי נגזלה, ושעיפי בקרבי יסערו. בבוקר! עוד בבוקר הזה עלי לעזוב את הארץ—ארץ הצבי, עוד בבקר הזה עלי לעבור את גשר-בני-יעקב (ג'סר בנאת יעקוב) אשר על הירדן ללכת אל ארץ ארם, הנני יודע את הבוקר הזה כי הנהו בוקר יום השמונה עשר לירח כסליו לשנת התרמ"ד, אך מי חכם וידע את הבוקר אשר בו אשוב אראה את הרי ישראל? רעיונות כאלה לאלפים התרוצצו בקרבי ויפריעו את מנוחתי. . . הידעת קורא יקר את הרגש אשר ירגש לב בן עמנו בעת עזבו את ערש ילדות עמו? תלא עט סופר מהיר ותקצר לשון כל מליץ נשגב לתאר את הרגש הזה. אך הה! עוד כמעט והנה אתא בוקר, ואנשי האורחה האיצו בי לאמר: נסעה ונלכה! את ידי נשאתי קודש, עיני דלו למרום, ואתפלל

ואומר: אנא! שמרני והצילני בדרך זו אלך, וחסדך לא ימוש מאתי עד שובי בשלום. וארכב על בהמתי ואסע ופני—צפונה? לא! עוד פני ימה. עוד הפעם שלחתי מבטי עיני על ארץ אבותינו. עוד הפעם נפלו שני אגלי דמעה מעפעפי עיני. „היי שלום ארץ חמדה!" המלים האלה התמלטו מבין פתחי פי; וכה נפרדתי מעל ארץ הצבי, כילד מבין זרועות אמו; ואתחזק ואסע צפונה. דרך שלשת ימים נסעתי עד בואי אל עיר מושב הראשונה אשר על גבול ארץ הקודש, לנכון תדע הקורא כי היא העיר

דמשק.

בפי תושביה תקרא „שאם". בעיר העתיקה הזאת ימצאו כחמשת אלפים בתים מאחינו אשר יחיו מעמל ידיהם. ביניהם נמצאו עשירים מצוינים בעשרם וחכמתם וטוב לבם. אולם בשנים האחרונות האלה רבו ביניהם היורדים, כי גם שמה ירד המסחר פלאים. כן רבו שמה אלה אשר הוציאו את הונם לפני שלש עשרה שנים לקנות את שטרות הממשלה המקומית, וכעת יתנהגו בכבדות למצוא טרף לביתם. בתי כנסיות גדולים וקטנים כארבעים במספר בנוים בה לתלפיות. העתיק מכולם הוא „ביהכ"נ מהרח"ו". אמנם עתיק ממנו הוא בהכ"נ בכפר ג'ובר הרחוק מן העיר כחצי שעה. לפי המסורה נבנה בידי ר' אלעזר בן ערך במקום אשר שמה משח אליהו את אלישע לנביא תחתיו (אך לא נאמנו דברי האומרים אשר זאת היא „בי כנישתא דבי גובר" הנזכרת בתלמוד ועיין ברכות דף נ' ע"א. וכבר כתב הגאון חיד"א בשה"ג [ערך ר' שמואל אבו הצירה] דכנישתא דבי גובר היא בערי בבל וזו בדמשק). על יד שדה הקברות ליהודים שמה מקום שדה הקברות עתיק לקראים אשר ישבו בדמשק לפנים לדברת התושבים. מנכבדי העיר ה' סי' מאיר ליסבונה ואחיו סי' משה ליסבונה, סי' יעקב סתנבולי ועוד. חכם-באשי שמה הרה"ג חכם ר' יצחק אבואלעפיא (מדי דברי על אודות המשרה הזאת הנוהגת בתוגרמה אמרתי להעיר אוזן אלה אשר יחשבו כי משרת פאשא נתונה על שכם החכמים בתוגרמה— כאשר ראיתי זה מקרוב באיזה מכתבי עתים היו"ל ברוסיא ואשכנז—ולהודיעם כי לא צדקו בדעתם מסיבת אי-ידיעתם כתב ולשון תוגרמה. תוארי הכבוד בתוגרמה המה: אפנדי, בֵּיק, פאשא 1). בתואר אפנדי יקרא כל אשר תדרוך כף רגלו צ"ד אחד באיזה פקודה מפקודות המלך. סופר העיר וגובה המס ועוד, גם מושל המחוז יקרא בתואר הזה. ולמעלה ממנו תואר „ביק" ולמעלה ממנו תואר פאשא אשר בו יתואר שר הפלך ואלה אשר ממנו ומעלה. התוארים האלה יבואו תמיד אחר שם העצם של נושאם, כמו „איליאס אפנדי", „אברהים ביק", „עותמן פאשא". מן התוארים האלה נתן להרבנים בתוגרמה התואר אפנדי, וכה יקרא לראש רבני תוגרמה: „הכם משה הלוי אפנדי", „קאימקאם חכם באשי". אכן השם חכם-„באשי" בנין אחר הוא שלא מענין פאשא 2), כי לראש וקדקוד האדם יאמרו בתורכית „באש", ובפרסית „סר". על כן יקרא לראש סופרי הלשכה „באש כּאתב"—ראש הסופרים. ומזה: אָן באשי, יוז באשי, בינק באשי—שר

---

1) גם התואר „באי" אשר הוראתו בפרסית עשיר וכן יתוארו כל העשירים בפרס, וביחוד נפגוש רבים בתואר הזה בערי בוכארא—הוא אחד מתוארי הכבוד בתוגרמה.

2) ואם ישאל המתחכם הלא בערבית אין אות פ, ובראותם ד"מ לומר פנחס יבטאו בנחס, וא"כ באשי ופאשי שוים,— ע"ז אענה כי ישאל ויגידוהו, כי אין זה נוהג רק בערבית, אבל בתורכית ופרסית ב' לחוד ופ' לחוד; וכי סלקא דעתך אשר שרי העשרות ומשנה המלך תואר אחד להם? ע"כ באשי לחוד ופאשא לחוד.

עשר, שר מאה, שר אלף. והעתקתו האמתית „ראש עשר" כו׳. וכן יקרא לראש הצבא בתוגרמה סַר אְל ַעַסְכַּר—ראש בני הצבא, כי מבטאים משותפים לשלשת השפות ערבית פרסית ותורכית. ומזה חכם באשי—ראש החכמים. ו„קאימקאם חכם באשי" העתקתו האמתית היא „ממלא מקום ראש החכמים". לא ח״ו לגרוע כבוד הרבנים באתי, אך למה נתפאר במה שאין בנו ולמה יקיפום מכה״ע שאלות כתנורו של עכנאי. והכל בסבת מה? בחשבם אותם לשרי מעלה המוכתרים בכתר פאשא. ולבד זאת אזכרה כי בשנת תרמ״ד עת עלה אחד מאחינו בקושטא למעלת פאשא, אז הודיעו מכה״ע כי ה׳ איליאס-פאשא הוא הראשון שזכה למדרגה זאת בתוגרמה, ומכאן שהחכמי-באשים מעולם לא זכו לגדולה זאת).

רבים המה בתי החרושת אשר בדמשק: לאריגת המשי אשר יובל משם למרחקים, לבגדי חופש ולקלעי חלונות ופתחים ועוד, ולאריגת צמר אשר ילבשו הערבים ממנו בגדי-גשם, ולאריגת בגדי צמר עץ אשר נלבשם אנחנו כל תושבי תוגרמה, גם בתי מטוה לצמר (אך חוטי צמר העץ יובאו מוכנים מבריטאניא) ובתי צבע רבים אשר בהם יכינו את כל המינים האלה לפי הצבע הנדרש;— רבים מהם מקנת כסף אחינו. גם בין הפועלים העובדים בבתים האלה ימצאו מאחינו לא מעט; כן ישנם מאחינו צורפי זהב וכסף היושבים בשוק הצורפים, גם חיטים לבגדי הצבא, לבד מחיטים וסנדלרים גלבים ועושי רקועי פחים ומתקני שעות ועוד כנהוג. אחרי כל אלה יחשבו ה„צאראפים": חלפנים במספר רב, כי בתוגרמה אין שער קצוב למטבעות הממשלה, לאשר לא נרשם עליהם כל מספר—לא כמו באירופא שכל מטבע נושאת עליה תו מספר הסינטים או הפרנקים, הקרייצר או הפלורין אשר תשוה—רק על כל מטבע חרות שם הסולטאן המושל בעת ההיא ומקום ושנת העשותה, ולכל אחת מהנה שם מיוחד כמו: לירא זהב, מאג׳ידי, זאהראווי, בישליק כסף, וכל אלה עולים ויורדים לפי סך ה„גרוש"—מטבע אשר לא היה ולא נברא ורק בדמיון יסודו ברוב ערי המדינה— אשר יתנו בעדם. והמטבעות אינן שומרות תמיד את היחס אשר ביניהן, רק אל הסוחרים נתכנו עלילות המטבעות. ברצותם ד״מ יחשבו את המאג׳ידי לסך 4 זאהראווי, וברצותם—לסך 3 ¾ זאהראווי, גם הגרוש הדמיוני אין ערכו שוה בכל המקומות, ד״מ בירושלים תחשב המאג׳ידי 23 גרוש ובחברון—29½ גרוש. גם לאוצר הממשלה לא יקובלו המטבעות בערך שוה בכל המדינה. בקינסטנטינופול וסביבותיה תחשב המאג׳ידי באוצר הממשלה לסך 20 גרוש—גם בין הסוחרים שמה תחשב בסך הזה, גם ישנם שמה מטבעות קטנות בנות גרוש אחד כסף אשר בסוריא ועוד תחשבנה 1¼ גרוש או 1⅛ גרוש, ובכל זאת הרוצה לפרוט מאג׳ידי עליו להפסיד 1 גרוש ולפעמים 2 גרוש— אכן בסוריא וארם תקובל המאג׳ידי לאוצר הממשלה בסך 19 גרוש. מכל זה יבין הקורא כי יש שכר לפעולת החלפן או הצאראף היודע להשתמש בהמון התמורות האלה לתועלתו. על כן נפגוש בערי תוגרמה שולחנים הרבה יתר מאשר במדינות אחרות, מן בעלי הון עצום אשר שיח ושיג להם עם ערי התבל הגדולות עד החלפן הקטן אשר יאחז את מטבעותיו בידו ויצלצל בהן על מושבו מן הבוקר עד הערב בהחליפו אותן אחת אחת מידו הימנית אל השמאלית וממנה אל הראשונה למען השמיע קול באזני העובר עליו. רוב הצאראפים האלה בדמשק המה מאחינו; לבד מאלה אשר ישבו בבתי מרכולתם כל אחד באשר בחר לו.—בית ספר שמה לאחינו אשר יתנהל ע״י פקידי האליאנס הפאריזית, ורוב ילדי אחינו יחונכו בבית הזה, מלבד בית ספר להמסיתים אשר ימצאו בו ילדי מספר בני קלי הדעת. ישיבות לתורה היו שם לפנים בכל אחד מבתי העשירים מחזיקיהם, אך כעת כשל עוזר ונפל עזור, ועוד היום שָׁם ישיבות לבתים האלה, כי גם לבית מלא ספרים

יקראו אחינו הספרדים בשם „ישיבה״; רק ישיבה אחת ישנה שמה אשר עוד היום יבואו בה כעשרה חכמים מדי יום ביומו לעסוק בלמודם כשתי שעות ביום ושֵׁם הג׳ הנכבד סי׳ רפאל הלוי סתנבולי מבירות יקרא עליה, כי הוא יתמוך את לומדיה באשר הוא יסר אותה בביתו אשר לפנים בדמשק, על כן לא יגרע עינו ממנה גם אחרי העתיקו את משכנו לבירות.

ארם צובה

מדמשק ילך הנוסע שנים עשר יום רוכב על הפרדה דרך חמת עד יגיע לארם צובה אשר תקרא כיום חַלֶב (Aleppo). גם שמה ישכנו כחמשת אלפים יהודים. שם ישיבות לתורה בנויות על תלן. ביהכ״נ העתיק שמה הוא הביהכ״נ הגדול, וכשמו כן הוא כי בו שלשה בתי תפלה מלבד בתים קטנים רבים הנשענים אליו מסביב. באחד מכותלי הביהכ״נ קבועה אבן חרותה על שם הבונה ושנת בנינה. רוב הכתב נמחק מרוב ימים, אכן עוד ניכרים התיבות „מר עלי מר נתן״; ולדברת התושבים היה חרות עליה „שנת קמ״א לשטרות״ (וכן כתב בעמ״ס „דבק מאח״). דבר מוזר יראו עיני האורח שמה, כי כבוא איש בחצר ביהכ״נ הזה יחזה נכחו את כותל הצפוני מביהכ״נ—אשר פתח הבית בו—בנוי מכוכין מסודרים זה על זה אשר על מרגלותיהם חרותים שמות נוחי נפש הקבורים בהם זה אצל זה בכל אחד מנדבכי הכותל. אמנם עבי הכותל יסתיר את אורך הכוכים האלה, ובפנים ביהכ״נ לא נודע מקומם, ולכן לא יראו רק הכתובות אשר בסדר אבני הכותל מחוצה לו. לפי המסורה היתה עת מצור אשר לא יכלו היהודים לצאת מקיר העיר וחוצה, ולכן נאלצו אז לקבור ככה את מתיהם. אמנם כן נפלא הדבר הזה הנעשה לפני שש מאות שנה בערך (כאשר תעידנה הכתובות), אך פליאה נשגבה מזאת כי בפנות איש על יד ימינו יראה בית גדול ורחב ידים המשתרע מפתח ביהכ״נ עד כלות אורך כותל הצפוני ימה ושם קברות רבני העיר משנות דור ודור עד שנותינו אלה. אכן נודע הדבר כי תחילתו באונס וסופו ברצון. בכל יום הששי לפנות ערב יפתח הבית הזה, ובא שמה כל אשר ידבנו לבו להדליק שמן לכבוד נפשות הרבנים נוחי עדן.—בעיר הזאת ישנה משפחה אחת אשר בשם „משפחת דַּיָּן״ תכונה, ובידה מגלת יוחסין מזרע דוד המע״ה. בשנת תרמ״ג הדפיס אחד מבני המשפחה הזאת פירושו על שיר השירים אשר קראהו בשם תפלה למשה (נדפס בליוורנו). שם הדפיס גם את מגלת היוחסין, וממנה נראה כי יתיחסו על זרע בוסתנאי ראש גלות. המחבר הזה חכם משה דין מונה חמשה ושמונים דורות מדוד המלך עד אבי המחבר חכם אברהם דין, הספון זה שנות מספר בחצר ביהכ״נ בבית מועד להרבנים נ״ע. עוד שני בתי כנסיות עתיקים מזה היו שמה לפי המסורה, אך ברשעת מושל אכזר מלפנים נעשו בתי מסג׳ד לישמעאלים. היהודים תושבי העיר המה מקהל מסתערבים (עיין שו״ת אבקת רוכל למוהר״י קארו), אך ישנה משפחה אחת הנקראת בשם פֿראנקוס, המה הבאים לגור שמה מספרד ועוד היום לשון היספאניולי לא מוזר למו. המשפחה הזאת נכבדה בעיר על עשרה ועל נדבת לבה מעולם, ועל דגלה יחשבו בית פיג׳וטו ובית סאלוירה. מנכבדי העדה ה׳ סי׳ משה פיג׳וטו ציר ממשלת אוסטריא ודנמרק ועוד ממשלה שלישית אשר לא אזכור כעת; ה׳ ישעיה אשכנזי, ה׳ דוד פרחי וה׳ שלמה פרחי. חכם-באשי לעניני הרת הרה״ג חכם ר׳ משה סוויד; חכם באשי לעניני הממשלה ה׳ חכם אברהם דוויך הכהן. שמה סדרים נכונים בעניני הצבור באופן מאד נעלה.

האורח אשר יבוא שמה וישתה את מימי חַלֶב בפעם הראשונה יצמחו בבשרו

אבעבועות בשנים ושלשה מקומות אשר לא במהרה תעלינה ארוכה ובמקומם ישאירו צַלֶּקֶת. בחלב נפגוש אנשים הרבה אשר עלה בגורלם כי נחו האבעבועות על פניהם וישאירו אחריהם רושם, ויש אשר הצלקת הזאת עלתה בזקנם ותעש בו קרחה קטנה. לפעמים יתמהמהו האבעבעות לצמוח שנה או שנתים עד אשר יחשוב האדם כי נקה מהם, אמנם אחרי כן יבואו למלאות פקודתם, רק ילידי חלב לא יפחדו את פחד האבעבועות ואת צלקתם לא ייראו. במיני המלאכות אשר יעסקו אחינו אשר בדמשק יקחו חלק גם היהודים הַחַלְבִּים במספר לא מעט. גם נראה ביניהם אלה העוסקים בהכנת מיני הַחַלְאווה—אשר תעשה מתערובת נפת נמסה או דבש ענבים גם קמח חטה והבלין ידועים, ואחרי אשר התקרר העיסה הזאת בשיעור ידוע אז תחלק במאכלת לחלקים קטנים אשר ימכרו במשקל—גם בהכנת ממתקי נפת.—גם שמה בית ספר לחברת כי"ח אשר יחונכו בו רבים מילדי אחינו.

אנטוכיא.

כשלשת ימים מחלב העיר יבוא הנוסע אל אנטוכיא (Antakie). בה כמאה וחמשים מאחינו. בדרך העולה משם לחלב נמצאים שרידי בנין עתיק אשר הר מצוק אחד מכותליו, ועליו חרותות כתובות בכתב יונית.

מהלך יום מעיר חלב יראה הנוסע את כיליז. בה כמאה מאחינו. יומים יסע משם עד יבוא אל עין-טב. בה כמאתים מאחינו, ולהם ביהכ"נ חדש בנוי בטוב טעם בעזרת אחיהם ה׳ לֶ׳ ים. לצפון העיר ההיא מהלך יום אחד ימצאו כשלשים בתי יהודים בעיר מַרַעַשׁ. דרך יומים מעין-טב יגיע הנוסע אל בארַאג׳יק אשר על נהר פרת; שמה מתי מספר מאחינו. משם ילכו אניות בנהר פרת אל העיר „ע׳ א״ אשר יאמר עליה כי זאת נהרדעא; שמה יהודים מעט מזער ומרבית תושביה המה קראים; גם בסביבות נציבין (ראה הלאה) ימצאו קראים רבים. בהיותי בבאראג׳יק ראיתי את מימי נהר פרת והנם עכורים מאד ויספרו לי התושבים כי שבעת ימים מימיו זכים ושבעה ימים המה עכורים. משם יסע יומים עד יגיע אל

אור כשדים

אשר זה שמה לדברת התושבים, וכעת תקרא: אורפֿא. שמה מעין מים המרהיב עין הרואה, ויצא והשקה את כל העיר. במקום מצאו בית מסג׳ד גדול לישמעאלים, ולדברתם הוא מקום כבשן האש אשר בו השלך אאע"ה. במעין הזה דגים רבים, ומהם אשר העלו עשבים על גבם מרוב ימים, כי התושבים היהודים והישמעאלים לא יצודו מהם, אך ישנם מן הנוצרים אשר יגורום במכמרותם בלילה עת לא תשורם עין. גנות ופרדסים מרהיבי עין בסביבות העיר הזאת אשר ישתו לרויה ממימי המעין הזה, והיו עליהם רעננים. מאחינו שמה כשלש מאות. חכם באשי להם ה׳ חכם אהרן בַּן מבני המשפחה המיוחסת אשר הזכרתי. נכבד האיש הזה בעיני כל התושבים לדת־הם, גם ציר הוא לממשלת פרס. מן הצבור לא יהנה כי עשיר הוא.

משם שני ימים עד סוויריק. בה כחמשים בע"ב מאחינו, ולהם ביהכ"נ קטן הנוטה לנפול, ואין בידם לכונן אחר תחתיו. היהודים תושבי העיר הזאת המה בלשנים חרוצים, כי תושבי הכפרים אשר סביבותיהם לא יבינו איש שפת רעהו, ולכן נאלצים המה היהודים לדבר עם כל אחד מהם בלשונו. כל איש יהודי תושב סוויריך יודע

השפות: ערבית, תורכית, ארמנית, כורדית (שפת כורדיסתאן—ארץ אררט, ואם כי תרגם אונקלוס הרי אררט „טורי קרדו" בקוף, אמנם כל התושבים שם הנם כותבים כורדיסתאן בכף דגושה) וזאזית. השפה הזאת האחרונה לא אדע מוצאה ומוצא שמה, אכן שמעתי מדברים בה; גם ימצאו ביניהם מדברי עברית, ובכן יודעים המה שש שפות לוא אך ידעו קרוא וכתוב בהן. משם שני ימים עד דיארבכר. בעיר הגדולה הזאת ימצאו כמאתים מאחינו. ביניהם גם עשירים השוכבים על דינריהם. בערמתם הצליחו להטות את לב השר הצדיק מונטיפיורי ז"ל לשלוח להם סך ארבעת אלפים פֿראנק לבנין ביהכ"נ אשר לא יבואו להתפלל בו כ"א משבת לשבת, חוץ לא נפרץ בין אחינו הספרדים יושבי ערבסתאן 1). במותר הכסף הנשלח מאת השר המנוח בנו להם סמוך לביהכ"נ בית משתה הקאפֿי אשר כסף תבואתו קודש הוא לביהכ"נ, ואל בית המשחק הזה יבואו ערב ובוקר. אמנם כן, השלג ברדתו על שדי התרומות ילבין גם את אהלי קדר הנשענים על ידם; אך הרואה בעיניו יבין כי צדקת השר המנוח היתה מכרת את מקומה בסוורידך יותר מאשר בדיארבאכר. ג'ארמוק, גם שם כשלשים מאחינו. וכן בנציבין וזאכו. גם בג'זירה ימצאו כעשרה מאחינו. בעיר ג'ארמוק נמצא מעין מים חמים אשר אליו ינהרו מעברים, ומימיו מתוקים בטעמם. את המקומות האלה לא ראיתי בעיני, כי מדיארבכר נסעתי על רפסודות אשר נודות נפוחים רכובם הדוברות משם במי חדקל ששה ימים עד עיר מוצל (מאסול).

לדברת התושבים היא אשור. שמה כאלף יהודים ולהם שני בתי כנסיות גדולים. שם יראה האורח כי עומד הוא על גבול בבל, כי דרכיהם ולבושיהם ומצנפות ראשם הגדולות, גם נטית לשונם הערבי ותבנית בתיהם המה לפי סדר הבגדדים, ושונים המה מדרכי אחיהם אשר בסביבות חלב. גם תחת אשר יתפללו אלה האחרונים אל עבר דרום נוכח ירושלים, יתפללו נכחה אלה אשר ממוצל והלאה מול עבר ים לפי מצב מקומותיהם. כל אלה יפעלו על האורח להשיב אל לבו כי בתחום חדש עומדות רגליו. מנכבדי העיר ה' יעקב מוסא; חכם-באשי שמה ה' ח' אהרן ברזאני.—גם בעיר הזאת ימצאו אומנים ובעלי מלאכה מאחינו, אך מעטות הנה מספר המלאכות אשר יעסקו ברנה התושבים בכלל ואחינו בפרט. לא אשגה אם אומר כי רוח כורדי או רוח פראי ירחף על פני העיר הגדולה הזאת, ורק מתי מעט ימצאו בה אשר יוכל האורח לקחת עמם דברים באיזה ענין ונער יכתבם. הרחק שעה אחת מן העיר יראו התושבים את הכפר נינוה אשר לדבריהם שמה קבר יונה בן אמתי, ועליו בית מסג'ד לישמעאלים אשר כללו את יפיו.

בלכת הנוסע משם דרך שני ימים יבוא אל העיר ארביל או ארויל. בה כמאתים יהודים. ומשם שני ימים עד כרכוך העיר, בה כארבע מאות יהודים. בכרכוך יראו התושבים את קברי חנניה מישאל ועזריה. לצפון כרכוך ומערבה עד מוצל ישכנו

---

1) בשם „ערבסתאן" יקראו התושבים לחבל הארץ אשר יושביו ידברו ערבית, כי הוראת „סתאן" בפרסית—ארץ, ובשם הזה יציינו את הארצות לפי השפה אשר תהלך בהן. ומזה: ערבסתאן, כורדיסתאן, תורכיסתאן—בשם הזה יקראו התושבים לחבל אזיא הקטנה ארץ שפת תורכית הלאה, ע"כ קראתי במאמרי הלז גם לתורכיסתאן הרוססית בשם תורכיסתאן המזרחית, אם כי לא יאות השם הזה כפי רושמי הארץ רק לתורכיסתאן הסינית—וכן אפגאניסתאן, בילוג'יסתאן, תורכיסתאן המזרחית—אשר שפת התושבים שמה לבד מבוכארה היא תורכית משובשת—וכן גורג'יסתאן (געאורגייען) ודאגאסתאן אשר בקוקז.

היהודים הגִ'בִילִים: יושבי ההר, ואלה עריהם: סלימאניא, כמאתים בתי יהודים בה; כוי-סינג'אק, בה כמאה ועשרים בתים; ריואנדוז—כמאה ועשרים; שקלאוא—כעשרה; בית-ואתה—כעשרים; אקארא—כמאה; שושא—כחמשים; סינדורא—כמאה; דיהוק, כמאה בתי יהודים, שפתם שפת ג'בילית הקרובה מאוד לארמית. מצב היהודים הרוחני שמה בשפל המדרגה, ומהם העומדים במצב הפראי במלוא מובן המלה הזאת. המקומות האלה לא ראיתי אך תושביהם היו לנגד עיני, ואת המספרים האלה הצלתי מפי איש אַרבילי הבא לגור פה היודעם ומכירם. המחמדנים שמה ידברו כורדית, ובשבועתם יאמרו „בחיאת קוטא פיגמבר": בחיי החולד הנביא (או החולדה הנביאה). הרחק שני ימים מכרכוך היא „דוז חורמאתו"—שמה כעשרים יהודים, ומשם יומים עד כופרי או צלאחיא, שמה כחמשים מאחינו. ומשם יומים עד העיר חאנאקין או חאג'י קארא או חאנג'ין העומדת על גבול פרס, — בה כשמונים יהודים.

זנגאבאד. כזרבאד 1). שהרבאן. באקובה. מנדלי. בכל אחת מאלה ימצאו כעשרה או עשרים יהודים, מהם תושבים ומהם רוכלים בגדדים המבלים רוב ימיהם שמה.

בגדד

כחמשת ימים יארך המסע מחאנאקין עד העיר הגדולה בגדד. בעיר העתיקה הזאת העומדת על שפת חדקל מזרחה שמש ומרחבת משכנותיה עד עבר הנהר ימה ימצאו כשלשים אלף מאחינו הספרדים, ולהם כשלשים בתי כנסיות לתפלה בנוים לתלפיות. מהם אשר יכילו בתוכם ארבעה וחמשה מקומות מיוחדים לתפלה, ולכולם יחד בשם אחד יקרא. מנכבדי העדה בחכמה ועושר ה' יוסף גורג'י, ה' חיים גבאי, ה' יעקב שאול. חכמים מצויינים שמה יושבים בישיבות גדולות בביהכ"נ הנקרא „בית זילכה" הבנוי תחתיים ושניים. גם מושב הדיינים בבית הזה. בבית העליון שמה כחמש עשרה חכמים, והרה"ג הישיש „חכם עבדאללה (עובדיה) סומך" בראשם, וכל דבר הקשה לפני הבי"ד יבוא אליהם. מן הבית הזה תצא תורה סמיכת חכמים ושוחטים לסביבות בגדד והודו המזרחית—אשר תושביה המה ילידי בגדד או בניהם—ולפעמים גם למדינת פרס, כי גם שמה ימצא לפעמים שוחט אשר ירצה לעמוד על המבחן לפני חכמי העיר הזאת, ובא שמה לשמוע לקח מפיהם ואם יכשר בעיניהם יתנו עליו עדותם. על כן יפנו חכמי המקומות האלה בשאלותיהם אל חכמי הבית הזה אשר גדלו על ברכיהם. החכם הישיש אשר אמרנו נכבד הוא עד מאוד בעיני כל תושבי המקומות האלה. בפי כל חכמי בגדד לא יקרא בשמו רק בשם „רבינו" יען כולם המה תלמידיו או תלמידי תלמידיו; מגדוליהם: הרב חכם אליהו מני חכם הראש לעדת הספרדים בחברון ת"ו; ה' חכם יוסף חיים בעמ"ס אדרת אליהו ועוד; ה' חכם ששון סמוכה; ה' חכם אלישע; חכם אברהם משה הלל החכם-באשי כעת; ידידי ה' חכם שלמה בכור חוצין. נפלאו דרכי אחינו בעיר הזאת, כי זה כשמונים שנה נחלקו לשתי מפלגות בדבר בחירת חכם באשי, הלא המה מפלגת החכמים ומפלגת הגבירים—אלה שמותם, אך ישנם גם חכמים גם עשירים בשתי המפלגות. את אשר תבחר האחת תשנא השנית, ואת אשר תקרב האחרונה תרחיק הראשונה, וכל אחת תמצא טענות מספיקות. לפעמים תנצח האחת ופעמים השנית. מיסדי המפלגות בראשיתן ינוחו על משכבותם, וכמה

---

1) זאת היא „כזראב אבאד" הנזכרת בהלשכה תרמ"ז בראשים הקיץ בעקבות האיזי' ;

חכמי באשים נגנזו נשמותיהם במרומים מני אז עד היום, אמנם המחלוקת עודנה בעצם תומה, ואם לפעמים הנום שנתה שנות מספר אז תתעורר אחרי כן ביתר שאת. מתי מספר המה האנשים אשר יוכלו לעשות כה׳ חכם ש׳ב׳ח׳ הנז׳ אשר ידיו רב לו להיות בשלום ובמישור עם שתי המפלגות. — בעבר נהר חדקל ימה כחצי שעה הרחק מן העיר יש בנין נחמד אשר בתוכו קבר יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול. בחיי אחינו עם שכניהם המחמדים יראו עיני האורח סרח העודף משנאת היהודים בפרס, כי גם בבגדד ימצאו בני השיע (עיין הלאה) במספר גדול אשר באו שמה מארץ פרס הסמוכה, וילמדו התושבים אל דרכיהם. לכן חזון נפרץ הוא בבגדד לראות נער מעם הארץ מסקל באבנים לעומת היהודי, או מחמדי מכה את היהודי על הלחי, גם אחינו שמה הסכינו בזה, ולא יערכו את משפטם לפני השופטים אשר לא ישאו פנים לתושב נגד היהודי כמשפט תוגרמה. על כן יבוזו ליהודי ועולם כמנהגו נוהג.

בעיר הזאת רבו אחינו העוסקים בכל מלאכת מחשבת. רובם מאלה אשר חשבתי בדברי על דמשק. גם נשי אחינו שמה לא תאכלנה לחם עצלות; בידיהן מלאכת שזירת המשי, גם רוקמות הנה ברקמת משי את יריעות הבד אשר לאבנטים ומצנפות המחמדים—החומרים הדרושים לזה יובאו אל בתיהן בפקודת בעלי החרושת, וככלותן את מלאכתן תשלחנה אותה ע״י אנשיהן אל יד אדוני החרושת. גם נשים כבודות ונשי תלמידי חכמים תעמולנה שמה בידים חרוצות ואין מכלים דבר; ובכל זאת הבת אשר תולד לא התן שמחה בלב האבות. אבל גדול להבגדדי אשר תולד לו בת גם אוהביו ישתתפו בצערו, ומעטים המה אבות בת אשר יעצרו כח לצפון דאגתם בלבם. בשכונת הבית אשר ישבתי בו נולדה בת חמשית לאחד השכנים, וירץ האב בחמת כחו להשחית נפש אותה ואת יולדתה, ורק בעמל רב הצליחו הנאספים להוציאו החוצה עד שוך חמתו. ואם בעיניך הקורא יפלא? בעיני לא יפלא! שמע נא ואחוך את תורת-הבת או את צרת-הבת הבגדדית. במלאת לה שמונה או תשע שנים החובה מוטלת על אביה לבקש לה מנוח אשר ייטב לה, וארש אותה באמונה לאיש אשר יבחר, בן שמונה עשרה או בן עשרים שנה, וישקול על כפיו מוהר ומתן ביד נדיבה, ובמלאת לה עשר שנים או אחת עשרה אז תנשא לו כרת מו״י והלכה אל בית אישה; וגם אז לא ינקה אביה, כי אם יקצוף בעלה אז... אז תשוב אל בית אביה כנעוריה, אך אוי ואבוי לאבי הבת שתים עשרה. הבתולה הזאת אשר... הלבין ראשה! בחיק ירא אלהים לא תנתן, ובגורל איש נכבד לא תפול; רק לאיש נקלה תהיה למנה—אם יתרפס אביה אליו ברצי כסף. סבת הדבר היא קדימת הבגרות בבנות בגדד. האלמנה לא תמצא אחד אשר יאות לקחתה, והמחרף את רעהו יאמר לו „זוג׳ אל אלמנה״ לאמר: בעל אלמנה; ואם לא הצחוק יהיה בעיניכם קוראים נכבדים, כי הספרים מדפוס ווילנא לא ימצאו למו קונים בבגדד, באשר נכתב עליהם „בדפוס האלמנה והאחים ראם״, ואם לא תאמינו לדברי, שאלו נא את פי ידידי ח״ר שלמה בכור חוצין סוחר הספרים שמה וינדכם! ובכן קוראים נכבדים מי בכם אשר לא הבין את דברי בן סירא באמרו: בת לאביה מטמון שוא וכו׳ (לפי נוסחת התלמוד סנהדרין ק׳ ב׳) ירים פעמיו לדרך בגדד, ובעיניו יראה כי צדקו כל דבריו, אך הפיסקא „הזקינה שמא תעשה כשפים״ לא אדע אם נאמרה על בנות בגדד. — גם שמה ביה״ס לחברת כי״ח, הילדים חניכי הבית הזה המה רוב ילדי העיר ומעט מהם נפגוש אשר יתחנכו ע״י מלמדים ע״פ המנהג הקדום.

חילה (Hilleh) העיר הזאת עומדת על עבר פרת ימה הרחק יומים מבגדד. בה כמאתים מאחינו. שו״ב שמה ה׳ חכם משה.

כיפיל (sil Kufa) כפר קטן אשר בו כארבעים תושבים מבני כת השיע. במקום

הזה הרחוק כחמש שעות מן העיר חילה נמצא מקום קבר הנביא יחזקאל ע"ה, ועליו בהכ"נ נהדר. באחד מחדריו מערה אשר בשם מערת אליהו תקרא. סמוך לו ארבעה קברי גאונים מזמן הגאונית בבבל, אשר שמם נעלם היום. מרבדים יקרים אדרת פרס פרוסים על שטח הרצפה, וקלעי משי מעשה רוקם בזהב ושלל צבעים יכסו את פני הכתלים. ארגזי ספרי תורות מצופים בכסף טהור מופז ועליהם מקלעות ופטורי ציצים כמנהג הספרדים בכל מקומות מושבותיהם. כל אלה מנדבות אחינו יושבי הודו המזרחית. סביב לביהכ"נ חצר רחב ידים אשר בו בתים כעשרים במספר, בהם ישבו עשרה חכמים בטלנים המקבלים פרס למחיתם ולומדים תמיד, וכעשרה בע"ב המוצאים חית ידם מעמל ידיהם בכפר הזה. כל החצר הזה קודש הוא מקופות לשם יחזקאל הנביא הנמצאות בהודו פרס וסביבות בגדד. ציון איש אלהים הלזה קדוש הוא גם בעיני המחמדים תושבי הכפר, וכל מקרה כי יבוא עליהם ובאו אל הבית הזה ובו יתפללו.

הינדייא, מציב,— בשתיהם כעשרים מאחינו. אחסין, המקום הזה כל בניניו גובה להם וחוצותיו מרוצפות. אליו ינהרו יום יום נוסעים פרסיים להתפלל שמה על קברות קדושיהם חאסן ואבאם הנהרגים בני עלי מחוקקם. יושבי המקום יצברו הון מן האורחים האלה. בפי הפרסיים יקרא המקום הזה בשם „כידבילא", ומי מהם אשר בקר אותו, לו יקרא כירבילאיי. גם מאחינו כעשרה בע"ב שמה.

סמוך לאחסין נמצא הכפר „משהד" אשר יקרא בפי הפרסיים „נג'אף" יען כי שם ניגף עלי בן טלב מחוקקם לפני מבקשי נפשו ויקבר שם, ולכן יבואו שמה מאמיניו בהמון.

השקפה כללית על היהודים בערבסתאן. דרכי חייהם, המלאכה והמסחר, חינוך הילדים, מוטות כנפי הישיבות. הימים הראשונים.

דרכי חייהם פשוטים המה מאד. בשפל ישבו ועל הארץ ישכבו, כסא ושולחן לא יראה בביתם, ומטה לא תמצא שמה, כף ומזלג אין, גם סכין לסעודה חזון לא נפרץ. ולעומת זה יכסו את רצפת הבית במרבדים, וכרים ממולאים צמר-עץ יכתירום מסביב על ידי קירות הבית להשען עליהם עת ישבו. הנקיון שורר בבית אשר יראה כרחב ידים, כי גם כל מגדל עץ לא יקטין את מרחב הרצפה. רק מגדלים ימצאו בכתלי הבית ודלתים למו, ובם יניחו את מלבושיהם ומצעותיהם ואת כל כלי הבית. תאות המותרות לא נפגוש שמה במדה גסה, כל תאות הנשים אך להרבות את תכשיטיהן זהב וכסף אשר גם המה יוכלו להיות לעזר לעת מצוא. רק בבתי הגדולים בדמשק וחלב ירחף רוח אירופא. בתי דמשק הגדולים יוכלו להתחרות את בתי ערי התבל אשר באירופא ביקרת תפארתם. אמנם כן לא נמצא במו בתים בעלי שש ושבע מכפלות, רק בעלי שתים ושלש, אך רצפות השיש וכלי היקר אשר בהם ישיתו עליהם הוד, וחצריהם רחבי הידים המרוצפים גם המה אבן שיש, וברכות מים החיים אשר יקוו במו ומשם יפכו החוצה להשקות את עצי תפוחי הזהב והאראנג'ין העומרים את החצר מסביב ירהיבו את עין הרואה, ולוית חן המה אל תפארת הבית. בחצר אחד העשירים מאחינו ישנו בית אחד (חדר אחד) אשר עלו הוצאות בנינו לסך 220000 פרנק, ארכו כחמש עשרה ורחבו כשמונה באמה, קירותיו מצופים שיש טהור משובץ באבני אקדח ואם הפנינה (בערינשטיין אונד פערלמוטער), מעל כל אחד החלונות עד הספון עומד עץ מאכל נחמד למראה יפה פרי תואר גם עלהו לא יבול ובין דליותיו תשכונה חיתו יער צעירי ימים ובענפיו צפרים יקננו, כולו אבן אחד שיש זך כשלג. באחת פנות הבית

יופיע אגן הסהר עגול אֲליפּסי וקו שבע באמה יקיף אותו סביב עומד על ששה אריות רובצים על הכן וכל אחד מהם יאחז טרף בידו גדי עזים רך וטוב . במרכז האגן אשר כאמתים גבהו נצב עמוד אחד ונחש עקלתון ילפת סביביו , ופיו יפער להריק שפעת מים אל תוך האגן , כל זה מעשה חרש נפלא יוצר פסל משיש אחד. כל בן אירופא הבא דמשקה יבקר את הבית הזה אשר אדוניו עזבהו (הוא המנוח הנדיב המפורסם סי׳ שמעי׳ ז״ל) ויתן את רפאים ביתו זה עשר שנים . אמנם בחלב לא נפגוש בבתי העשירים פזרון כסף כאפר במדה כזאת. בתיהם בנוים בטוב טעם אבני גזית על כר נרחב , ובתוכם כלי בית כבתי הבינונים באירופא . עשירי דמשק וחלב ילבשו בגדי אירופא בצאתם שער אלי קרת , ובבואם הביתה ילבשו בגדיהם הארוכים בטעם הערבים. את בגדיהם אלה ילבשו גם בבואם אל מקדש מעט לשפוך שיח ואל הישיבה לשמוע בלמודים, רק הדור הצעיר יעצר כח לכוון בתפלתו גם בלבשו קצרים . ככל אשר נוסיף ללכת מחלב קדמה כן ימעט מספר מנורות הנפט מנגד עינינו עד כי בבואנו אל מוצל נפגוש אור שמן זית זך או שמן שומשמין וריצין בכל העיר , גם בבגדד חזון מנורות נפט לא נפרץ. מלבוש אירופי לא ילבש איש נכבד בגדדי , רק הצעירים אשר גודלו על ברכי בית הספר האליאנסי . בתי הבגדדים גדולים המה ורחבי ידים מכלי כל הוד מבית ומחוץ; בכל בית ימצא מתחתיו חדר המקרה במרתף , גם בור מים בו אשר במדרגות ירדו בו להתקרר מחום היום . הכל בטעם הקדמונים עתיק יומין .

המלאכה והמסחר . על אודות המלאכה בין אחינו שמה כבר כתבתי מעט בדברי על עיר ועיר בפרט ובכלל אומר כי בערים הגדולות רבו האומנים והפועלים , אך בערים הקטנות יקטן מספרם, ובכל זאת נראה בכל אחת ערי ערבסתאן פועלים יהודים ובעלי מלאכה. המסחר עלה לפנים כפורחת בכל ערי ערבסתאן בכלל ובשלשת ערי הבירה דמשק חלב ובגדד בפרט , ורק בשנים האחרונות ירדה דמשק מעל הבמה ותשב—לכסא ! לא על הארץ. על חלב נוכל לאמר כמעט כי ככחה אז וככחה עתה (רק לפי הידיעות האחרונות ירד עשרה ומסחרה פלאים) , אך האחת היא בגדד אשר מצבה איתן מול הראשונות, בשבתה על גבול שלשת המדינות הודו תוגרמה ופרס. תחת אשר בדמשק נמצא את כל בני העיר איש על דגלו ספון בביתו ואת סחר הארג האירופי (מאנופאקטור) יביאו רובם על יד סוחרי בירות הסמוכה, נפגוש בחלב בתים גדולים וטובים אשר בעליהם לא יתלוננו בצל קורותיהם, אך את העיר מאנשסתר אשר בבריטאניא אוו למושב למו לכלכל שמה את סחר עירם . אמנם הבינונים והעניים הנם שוקטים במכונם, ובשתיהן סחר אירופא הנהו בידי היהודים על הרוב . אך בבגדד נראה אחרת. הגדולים יושבים ספונים בבתיהם ומצודתם פרוסה על ידי ציריהם עד חופי ים השקט , התיכון והאטלאנטי וביבשה עד דמשק חלב וצפון פרס גם התושבים המחמדנים יקחו חלק גדול במסחר אירופא כי הארץ הִנֶּהָ רחבת ידים לפני כל בעל הון . אחינו הנכבד החכם השלם סי׳ יוסף גורג׳י—יפרוש כנפי מסחרו לתימן דרך לשון ים הפרסי ומשם יפרד לראשיו עד קצות הארץ. גם לצפון מושבו ישלח קוי מרכולתו אל ערי פרס הגדולות, אשר הפקיד שמה את טוב מסחרו ביד נכבדי התושבים המחמדנים (גם נסה כבר להפקיד מאחינו שמה ויכשל בם) ולפעמים לא רחוקות יהיו הקוים האלה לקוי אור להאיר את אופל אחינו יושבי חושך וצלמות בארץ עיפתה , כי ישלח דברו אל בעלי ברית מסחרו לעמוד לימין רצוציץ משפט והמה לא ישנו אחרי דברו , כי עשרם אשר אספו על ידו יזכירם לתת כבוד למיטיבם . ועוד רבים מאחינו בבגדד אשר ילכו בעקבותיו לאט לאט. גם בין דלת העם הבגדדים נראה תנועת האימיגראציון אל הודו המזרחית, כי אניות הקיטור עומדות הכן בתוך העיר לקבל בזרועות פתוחות את כל

הבא אליהן, ואשר לא תשיג ידו לתת שכר אז ימצא עזר מנדיבי עם. ולפעמים תספיק מליצת אחד העשירים להגיע את העני למחוז חפצו חנם אין כסף ושם יתמהמה הנודד עד אשר ימצא את העת הצולחת ושכח את רישו, ולמצער לא ירעב ללחם. גם רבים מתלמידי החכמים הבגדדים ימצאו למו מצב נכון בהודו. מהם יהיו שמה מורים, חזנים מלמדים ושוחטים, ובעיר קטנה ישא האחד את כל המשרות האלה על שכמו.

חנוך הילדים בערבסתאן בערים הקטנות ללא סדר וללא משטר ולבלתי הועיל, על כן לא ימצא ביניהם גם אחד מצוין באיזה למוד. אמנם בערים הגדולות ישנם איזה סדרים בתלמוד תורה ובישיבות ובבתי הספר, אם כי לא נוכל לאמר על אחד מכל אלה כי הגיע אל תכלית השלמות. בקריאת התלמוד ונושאי כליו יצטיינו הנערים בחלב שכם אחד על רעיהם אשר בבגדד (ובדמשק ? לא נמצאו !), וסבת הדבר כי עשירי חלב המה מחזיקים ישיבות בבתיהם, ובכבודם ובעצמם יעסקו כמה שעות בכל יום בתורה, בתלמוד, בטור וש"ע ונו"כ בעיון ובשום לב, ובכל ישיבה ימצאו גם אוהבי העשיר וקרוביו — אשר במספר עניים לא יבואו — ואיש איש מהם גם מהחכמים הלומדים שם בקביעות יחד את פני רעהו. נקל להבין כי קנאת סופרים כאלה תרבה חכמה. ובני העניים הלומדים שמה ימצאו עזר ממחזיקי הישיבות הן במחיתם והן בלמודם, ולכן ראוים המה הישיבות האלה לכבוד, ומי יתן ורבו כמהם בישראל. רוב העשירים האלה המה מצויינים גם בלמודי חול: בידיעת כמה שפות ודרכי החשבון הנצרכים למו לנהל את מסחר ידם או את פקודת הממשלה הנתנה על ידם — אך לא בידיעת חכמות, כי גם בבה"ס האליאנסים לא ילמדו רק ידיעת שפות ודרכי החשבון — וידיעותיהם אלה לא תצרורנה ליהדותם.

מוטות כנפי הישיבות. — כבר אמרתי כי בדמשק לא נפגוש את הדר כל ישיבה מפוארה, כן אין לה עיירות אשר לתורתה ייחלו. אם נסב עינינו קדמה אז נפגוש במדבר הגדול. מימינה תופיע ארץ הקודש לנגד עינינו אשר לא תשא את עיניה אל תורת דמשק. גם מצפון לדמשק נפגוש ארץ לא נושבה בואכה חלבה. למערבה אמנם יושבת העיר בירות אך גם בה ימצאו חכמים במדה זעומה אשר יספיקו לה, והדבר אשר יקשה מהם יקריבו אל מכון הר ציון. אמנם חכמי העיר חלב להם הכבוד לשלוח מורים ושוחטים מתלמידיהם מאנטוכיא עד דיארבכר ועד בבלל, והמה יפנו בשאלותיהם חלבה. אכן חכמי בגדד יפרשו כנפיהם אל קצות הארץ, אל הודו וחופי חינא ולפרס ואשור. אם לא נשא פנים נאמר כי לא בחכמתם הרבה עשו את כל הכבוד הזה כאשר נוכח הקורא לדעת מדברי הקודמים. אך כבר ימצא שם גם את סבת הדבר (עיין בגדד), גם כבוד חכמי בבל לפנים עת תקופת התלמוד (אשר מימיהם נשארו בתפלת האשכנזים התיבות „למרנן ורבנן כו' ודי בבבל" ביקום פורקן) יגדיל את שמם כיום הזה. גם מצב המסחר יפעל הרבה על זה אשר הוא בעצמו נשען על מצב הגיאוגראפי.

הימים הראשונים. — אם נסב מבטנו כשלש מאות שנה ויותר לפנים, נמצא עדות הרלב"ח בתשובותיו — אחר שנת הרפ"ב ליצירה — „ומצאתי שמה (בחלב) אנשים נבונים קובעים עתים לתורה לומדים בכל יום הלכה ולמדתי בחברתם באהבה וחבה" (תולדות חכם ירושלים להרא"ל פרומקין פ"ג סי' ז'), ואם הרלב"ח למד בחברתם נוכל לשער כי היו אנשים של צורה, ובזמן ההוא נמצא בדמשק את ר' יוסף בן מוה"ר אברהם צאייח כי היה אחד מרבניה ובשנת הש"ח עלה לירושלים והיה שמה לראש, והוא מעיד לאמר: „כל ימי גדלתי בין החכמים ובחסדם גדלוני וחלק עמם בראש נטלתי" וכנראה גדל בין חכמי דמשק (שם פ"ד סי' ז'). אחרי שנות מספר נמצא בדמשק את

הרב המקובל מהרח"ו — שנת ש"ם-ש"פ, ומהר"ם גאלאנטי — בזמן ההוא (בשם הגדולים אמנם אין זכר כי היה זה האחרון בדמשק אף שם מנוחתו כבוד); ר' משה נג'ארה — שנת שמ"א, ובנו ר' ישראל נג'ארה. השנים הראשונים מהרח"ו ומהרמ"ג הנחילו לבני עירם כמה תקנות ומנהגים אשר יעידו אחינו היום כי הרבנים האלה יסדום, והאחרון השאיר להם פזמונים ופיוטים ונגינתם העריבה על אוזן שומעת, ובכל שבת ישוררו אותם בבתי הכנסיות באשמורת הבוקר, ושמות הרבנים האלה האחרונים ישאו אחינו עוד היום על דל שפתם כמו לוא תמול היו אתם 1). אך מני אז עד היום לפי מיעוט הספרים אשר

---

1) בשבוע הזה עלה בידי לראות את האסיף הרביעי ובעברי בין בתריו ראיתי בו את תולדות הר"י נג'ארה מאת הה' ד"ר בערנפעלד, אשר בתוך דבריו ימצאו גם מגדלים הפורחים באויר של השערות, ולאשר שם המשורר הזה בא במאמרי עוד טרם ראותי את דבריו, ע"כ לא חשכתי ממני את הזכות להעיר על דבריו. הנה יאמר שם „כי הר"י נג'ארה נולד לא יאוחר משנת ש"ך יען כי נמצאה חתימתו בירושלים על מעשה בי"ד משנת של"ט ואז היה לכה"פ בן עשרים" אמנם אם נשים לב לדברי ה' בערנפעלד האלה „כי בימי נעוריו חבר שירי חול אשר עליהם הוכיח אותו הרמד"ל (א"כ לא היה ילד קטן רק איש הראוי לקבל תוכחה) אכן אחרי כן שר שיריו ברוח הקבלה אשר עליהם אמר האריז"ל כי השירים האלה בשמים גם היה שוגה בקבלה" נבין על נקלה כי לא בן לילה נהפך הרי"נ ממשורר שירי חול למקובל, ולבד מזה קשה לשער כי בעת ההיא ימצא שוגה בקבלה פחות מבן עשרים. א"כ אחרי דעתנו ברור כי האריז"ל — אשר שבח את הרי"נ בעת היותו משורר־ומקובל — נפטר שנת של"ב (שה"ג ועוד), יצא לנו כי נולד הרי"נ לא יאוחר משנת ש"י לא ש"ך. כן יאמר ה' ב"פ „כי מהרח"ו נטר שנאה להרי"נ יען כי רבו האר"י הלל את שיריו וברצונו להשתרר על כל תלמידי רבו דבר סרה על הרי"נ כדברי ה' גרעטץ משם שבחי הרח"ו שאמר על הרי"נ „הפזמונים בעצמם טובים הם אבל הוא בעצמו אסור לדבר בו כי כל ימיו שותה שכור ופיו דובר נבלה" ועדות הרח"ו זאת פסולה אצלו מטעם האמור — שרצה להשתרר על כל"; גם פה יש מקום לבעל דין לחלוק ולומר כי אין ידים להשערה כזאת לאמר כי ברצונו להשתרר דבר סרה על המהולל בפי רבו, הלא ישאלוהו חבריו: רבך שבח ואתה מגנה? ולמה בחר לגנותו בדבר הנראה לעין כל לאמר שכור הוא? הלא כל חבריו וכל תושבי דמשק הכירו את מעשיו גם בלעדיו? כוונת ה' ב"פ רצויה היא אמנם לרגל המלאכה אשר לפניו לרומם את קרן הר"י נג'ארה, אך לא בשביל זה ישפיל בדברים בוטים כאלה את כבוד מהרח"ו אשר יותר שהיה מקובל היה חכם גדול בכל ענפי החכמה (עיין מדבר קדמות ערך חכמות) וחיבורים רבים נמצאו ממנו בחכמת התכונה בדפוס וכ"י; והסבה אשר הניעה את ה' ב"פ לזה היא כי העמיד את הרי"נ גם את שבחי הרח"ו על חזקתם ולכן הוכרח לגעת בכבוד הרח"ו ולוא נסה להעמיד את הרח"ו ואת הרי"נ על חזקתם ולפון בדברי הספר שבחי הרח"ו, אז עלה בידו לאמר כי אין כאן לא שכרות ולא דברי נבלה, לא דברי סרה ולא נטירת שנאה. ועדות נאמנה לזה כי אין כל קורטוב של אמת בדברים האלה — גם אם נמצאו באמת בשבחי הרח"ו אשר לא ראיתיו — המה דברי ס' החזיונות למהרח"ו (אשר הועד עליו בשה"ג כי הוא מכ"י הרח"ו) אשר לפני כעת דפוס לעמבערג. שם יסופר „כי צדיק אחד (עיי"ש) שלח לקרוא למהרח"ו ויצוהו לדרוש ברבים כי ישובו מדרכם, וישאלהו הרח"ו האקרא גם את החכם ר"י נג'ארה? (א"כ נראה שהחזיק אותו הרח"ו לאיש נכבד ונשוא פנים) ויענהו לא! כי אע"פ שהשירים שעשה משמחים אלהים ואדם והם מקובלים לפני ה' עם כל זה יש לו גנות בהיותו אוכל על שולחן מזבח ה' בראש מגולה (בלי מצנפת גדולה — טורבאן) בערקייא אדומה (כובע דק) עליו לבד, ותלמידיו מגולים (כן יעשו כל חכמי הספרדים בארצות החמות כי יקפלו את בתי ידיהם למעלה בעת שבתם בביתם) ויושב עם ערלאים ואוכל ושותה הוא והם ואינו נזהר בחברת ערלאים (היודע דרכי ארץ הקדם יבין כי יען אשר הוא היה גם מנגן נבלא, כי לכל אחד משיריו חבר נגון

בידי לא אדע שמות רבני דמשק נודעים בשמותם, גם מפי אחינו התושבים שמה לא שמעתי. בחלב נמצא בזמן ההוא את מהר"ש (ר' שמואל) לונייאדו אשר יאמר עליו בשה"ג כי הוא ראש על אר"ץ (ר"ל על ארם צובה) והוא בעהמ"ס כלי חמדה, כלי יקר, כלי פז. אחינו החלבים יספרו כי אז שלחו עשיריהם לצפת להביא אליהם את מרן מהר"י קארו להיות להם לראש, ויענם כי לא יוכל למלא את בקשתם וע"כ הנהו שולח להם את מהר"ש לונייאדו איש אשר כגילו. לפי המדובר היה ערך ש"ך—ש"ן, ובימיו גם מהר"ם (מרדכי) מטאלון, ואחריו נכדו מהר"ש לונייאדו השני (ר' שלמה) ומפי אחינו שמה נשמע זכרו עוד היום, ולו יקראו „סיניור חכם" ובשמו לא יקראוהו והוא בעהמ"ס בית דינו של שלמה. ואחריהם נמצאו שמה מהר"ש דוויך, ור' משה הררי. כל המשפחות האלה עודן היום בחלב גדולות בתורה ועושר, וכנראה, מהר"ש דוויך היה כהן ואם לא נזכר בשה"ג, יען כי כל משפחת דוויך באר"צ וסביבותיה גם מו"ל „הפרח" בכלכתה כהנים המה. ולבד מאלה נמצא חבורים רבים בזמנים שונים מדפוס ליוורנו מחכמי אר"צ מזמן מהר"ש לונייאדו עד היום 1). אך את שם חכמי בגדד לא ראינו בזמן המדובר. לבד מאחד מה"ר צדקה הוצין אשר יאמר עליו בשה"ג כי היה רב בארם צובה ואחרי כן בבגדד סביב לשנת ת"ק, והשערתי כי הח"ר שב"ח בבגדד הוא ממשפחת הרב הזה, וברוב ימים נתחלף ה' של הוצין בח' וע"כ יחתום חוצין (כידוע כי קרובים האותיות האלה להתחלף). ואם נטה אזנינו להקשיב רב קשב מפי אחים הבגדדים שמות רבנים מצוינים בזמן הקודם לא נעלה בידינו כל מאומה אך את שם ה"ר ששון נשמע מפיהם— נפטר סביב לש' תק"ע—ובעשר שנים האחרונות נדפסו חבוריו „מזמור לאסף" „וקול ששון" בהוצאת הגבירים ששון מהודו. רק בעת החיה ישנו שמה ח"ר יוסף חיים בעהמ"ס אדרת אליאו ועוד ע"ד הדרש והמוסר, גם ברמשק ישנו ח"ר יעקב סוכרי בעהמ"ס ויקרא יעקב, יורו משפטיך ליעקב — ע"ד הרמז והמוסר (וזה האחרון העתיק משכנו מקרוב אל בירות). לא אחליט משפט כי נוכל לקחת מזה קנה המדה לדעת בו

מיוחד וכל נגוניו ידועים עוד היום בדמשק, ע"כ התלקטו אליו אלה ההולכים בטל להתענג בנועם קולו בזמרו את שיריו בתוך סעודתו). הלא עיניך הרואות כי הרח"ו אמר כי יקרא לפניו את הרי"נ איש טרש, רק הצדיק ההוא לא בחר בו. וגם מדבריו נראה כי איש גדול ובעל בעמיו היה הר"י נגארה עד כי גם דברים כאלה יחשבו לו לחטאה. וגם הרח"ו בעצמו כותב ס' החזיונות לא נקה מתוכחתו, כי בצאתו מאת פניו אמר עליו הצדיק „הראו שהחכם ר' חיים טהר עמי גאוה וכו'" עיי"ש. ועתה היש מקום עוד להאמין בדברים אשר הובאו מאת ה' גרעטץ בשם ס' שבחי הרח"ו? וקרוב הדבר כי ה' גרעטץ כתב הדברים מזכרונו מבלי אשר היה הספר לפניו, אמנם מהרח"ו ומהר"י נגארה וכמותם נקיים ורוח שנאה לא עבר ביניהם וכבודם חדש עמנו; ואתם חכמי הזמן ההוא מתונים בדין.

1) לדוגמא ראה אוצר הספרים לב"י: אבל ישרים, ברכת אליה (דויך), דברי משה (סתהון), הולך תמים ופועל צדק, המעלות, זכור ליצחק, יושב אוהלים, כור מצרף אמונות, מר ואהלות, מר דרור (עמיא), קול רנה וישועה (עבאדי), רוב דגן, ריח שדה, שארית יעקב (מאמאלין), לבד מחיבורי בעל טור ברקת אשר כפי הנראה היה תושב צפת. וברבים מאלה לא נתבאר באוצה"ס כי מחבריהם המה מתושבי הארץ. ומאלה שלא הובאו בו: „ויוסף אברהם" גם „טוב טעם", שניהם לר"א דיין אבי שמחבר „תפלה למשה" (ראה למעלה ארם צובה); מעין גנים, לה"ר מרדכי עבאדי, ועוד רבים אשר לא אזכור כעת.

את מצב התורה בערבסתאן בימים מקדם, אך גם הפרטים האלה ראוים כי נשים אליהם לב. ואם שגיתי הבינו לי!

פרס

בבוא איש מבגדד העיר למדינת פרס יחזור על עקבו אל חאנאקין ומשם ילך דרך שבעת ימים עד אשר יפגוש בראשונה על דרכו את העיר כרמנשאה או כרמשאן, עיר גדולה היא ומאחינו ימצאו שמה כמאתים וחמשים ולהם ביהכ"נ אשר בו שלשה מקומות לתפלה. נכבדי העיר ה' חכים (רופא) אקא ג'אן. רופא הוא וממלאכתו זאת יתפרנס, אמנם שאר רוח לו, כי ידיו רב לו בתלמוד ומעט בפוסקים וגם בחכמה אשר כל זה חזן יקר הוא בין אחינו שמה. ואחריו ה' אברהם סרומי. מורה ושוחט שמה ה' מולא (חכם) יחזקאל יוזדי. העיר הזאת סמוכה היא לגבול תוגרמה, ע"כ יתראו בה הליכות בגדד, כן בין אחינו וכן בין התושבים. גם שנאתם ליהודים איננה במדה גדושה כאשר בפרס התיכונה.

כנגוואר, שמה כחמש עשרה מאחינו. בנהואנד כשלשים יהודים. העיר הזאת נזכרת בתלמוד (קידושין ע"ב א) וכנראה היתה אז עיר גדולה וחברותיה היו אז תחת ממשלתה. עוד היום נמצא שמה ארמון אחד עתיק ימים אשר בו ישב מושל הארץ מלפנים. אך העיר היא כעת תחת ממשלת המדאן. ואדמה כי זאת היא עיר מולדת הקראי בנימין נַהַוַנְדִי.

בתוצירכאן כחמש עשרה יהודים. בירוגירד עיר גדולה, בה כעשרים אלף תושבים, ומאחינו כשמונים.

המדאן 1)

בעיר המדאן הרחוקה חמשה ימים מכרמנשאה יראה האורח כי עומדות רגליו בארץ פרס על אדמת בני השיע, כי רחוקה היא מתוגרמה ודבר אין לה עם בני הסיני הישמעאלים. ורק זעיר שם ימצא גר אחד סיני אשר יגור מפני יושב הארץ להשמיע בחוץ קולו. בדברי אדות העיר הזאת מצאתי לנכון לתאר לפני הקוראים את ההלוכות

---

1) בעיני נעלה מעל כל ספק כי העיר הזאת היא חַמַּדָן המוזכרת ביבמות (י"ז א') וז"ל „וערי מדי? זו חמדן וחברותיה!" גם כלשון הזה בקידושין (ע"ב א') בתוספות „ואמרי לה זו נהונד וחברותיה" (עיין נהאנד), אך לאשר מבטא האות ח' בפרסית שוה אל ה' — לא רק דומה מעט אל ה' כבערבית — ע"כ התחילו לכתוב המדאן. ואהגם הורגלו אחינו שמה לקרוא לה בשם „שושן הבירה" ורבים המה גם המזייפים מכתבים בשם כל הקהל לקבץ נדבות באירופא לבנין או לתיקון ביהכ"נ על ציון מרדכי ואסתר בשושן הבירה, ובעיני ראיתי שמה איש אחד אשר שב אל ביתו ממסעו — להודו אוסטראליא אמיריקה ובריטאניא — דרך קאוקז אשר הספיקו לו ארבעת המלים „מרדכי ואסתר בשושן הבירה" להרעיש את כל כדור הארץ, ואיש לא שאלהו כי מעולם לא עלה על לב אחינו שמה לבנות או לתקן איזה בנין על ציוני מרדכי ואסתר, ורק מולא נוכל אחד שמה זייף לו מכתב בשכר בשם כל העיר, ועתה עשה לו חנות מרווחת אשר יאכל פירותיה בכבוד בזכות מרדכי ואסתר, ואנשי העיר יודעים ומתקנאים בו על אשר לא זכו המה להתפרנס בזכות ואין פוצה פה. ולבד מזה מקום שושן הבירה ידוע גם במפת הארץ אצל הכפר שושא הסמוך לשושתר (ראה הלאה) ובקץ שנת תרמ"ה באו שמה בריטים ברשיון השאה ויחפרו וימצאו דברים עתיקים רבים, כן ספרו לי רבים מתושבי שושתר אשר

הפרסים, למען יודע דרכם ביחוס אל אחינו. הפרסים בני אמונת השיע נבדלים המה בענינים רבים מן המחמדים בני אמונת הסיני. אמנם העקרים אשר נחלקו בהם אלה המה: בני כת הסיני יעריצו אחרי מחמד נביאם את אבו-בכר, ואחריו את עתמן, ואחריו את עומר, ואחריהם את עַלִי, בהאמינם כי בסדר הזה מסרו נבואתם זה לזה, וכל הקודם בזמן קודם הוא גם במעלה על הבא אחריו. אמנם בני כת השיע יאמינו כי מחמד מסר נבואתו ישר אל עלי, ואחרי אשר נמשח לנביא תחתיו עלה במעלתו גם על מחמד—רק את הדברים האחרונים האלה ישמרו מלהעלות על דל שפתם רק מכללא איתמר—ואחר אשר נהרג וימת מות קדושים אז הפקד במרום על אוצרות גן עדן וגיהנם ועל כל אוצרות מרום. הפרסי רגל על לשונו כקורא לעזרה את הפתגם „יאַעַלִי", אם בהרימו משא כבד ואם בהתפללו על עושר וכבוד וכאלה, אז תתפרץ אנחה מקרב לבו והפתגם הזה על לשונו; אכן הסיני יאמר בכל אלה „יאַ אַללה". ובמדה אשר ידימו השיעיים את עלי במדה זאת ישנאו תכלית שנאה את השלשה: אבו-בכר, עותמאן ועומר. בהזכיר הפרסי את אחד מהם יאמר „לענת אַללה עליהי": קללת אלהים עליו. רק יאמינו בשנים עשר אימאמים, ויחשבום ממחמד ועלי והאסאן חוסין ואבאס בניו ועוד, עד השנים עשר „אימאם מהדי" אשר לא בא עדנה ויתגלה בעת התחיה; תחת מאמר הסיני בעדותו „אין אל זולת אלהים". „ומחמד הוא שלוחו" (השלית כולל יותר מן הנביא) יוסיף הפרסי על זה „ועלי הוא פקידו". תחת אשר יתפלל הסיני בידים משולבות על לבו, יתפלל השיע וידיו תלויות לארץ. גם לפניו יניח על הארץ אבן אחת מאבני מיכה (מעקקא) אשר אליה ישתחוה בתפלתו ואם לא ימצא מאבני מיכה אז יקח מאשר תשיג ידו, ולאבן הזאת יקרא בשם „מוהר": חותם, ובלעדה לא יתפלל. הדבר הזה אסור לפי דת הסיני. אלה המה השינוים החיצונים אשר בהם יודע המחמדי אם בן שיע הוא או סיני. השיע שקועים המה בחשכת הפַאנאטיזמוס בכל מאמצי כחם. להם מלבושים דתיים מיוחדים לכל אחת המפלגות. אם תראה פרסי חובש כובע עור הכבשים גבוה אז תדע כי סוחר הוא. אם כפת צמר שחורה או לבנה בראשו תדע כי הוא אחד הפלחים, אשר יצנוף מצנפת (טורבאן) אשר עינה צבע איסטים כהה (אינדיגא) הוא סייד אשר יתיחס על זרע מחמד, ואין רשות לאחר ללבוש כמוהם. אך ישנם אשר בבואם למקום שאין מכירים אותם יעטפו שחורים כאלה בראשם ויקראו בשמם סייד למען הכשיל את הצבור. בעל מצנפת לבנה כשלג הוא חאג'י אשר בקר את קבר מחמד במיכה ומדינה; ואשר מצנפת צמר לבן גדולה בראשו לזה יקרא מֻשְׁתַּהֶד — מוסמך, כי הוא למד בבית מדרש הדת קרוא וכתוב פרכית גם דקדוק לשון ערבי הקדוש להם יען בו יתפללו ובו נכתב האַלקוראַן. המשתהד הזה נסמך לדון בין אדם למקום ובין אדם לחבירו. ועל פיו יהי' כל ריב וכל נגע. ישנם מן המיוחסים אשר גם נסמכו ומשתמשים בשתי כהונות ואז ילבשו מצנפת מיוחסים גדולה. הדיינים המוסמכים האלה רבים המה בכל עיר וכל אחד בונה במה לעצמו. הדבר האחד הזה דיו להרס תבל ומלואה ולמרר את חיי היהודים. היהודי נג"ס (טמא)

ארחו עמי בדרך משהד בקיץ ההוא (אולי ידעו הקוראים מזה מפי מכ"ע הבריטים אז טוב עשו לוא הודיעו זה במה"ע ואחינו המדאנים יעשו פשרה לאמר: כי בשוסתר או סמוך לה ישבו לפנים מלכי פרס בימי החורף, יען כי האויר שמה חם הנהו, אך בקיץ ישבו בהמדאן קרת האויר בשבתה ליד הר אלוונד אשר שלג עולמים יכסהו (שמה אמרו לי כי בחדשי אב אלול אחרי יבאם (?) השלג ירום תולעים לבנים כגודל אצבע, והתושבים אשר ילכו לטייל אז בראש ההר ימוצו את מימיהם הקרים מאוד. אנכי לא אעיד על אמתת הדבר הזה, ועיין אות זכרון לאלכסנדר פאן הומבלד 69).

יקרא בפי הפרסי ע"מ לטמא. כל דבר אשר בא במים, הלחם וכל מין מזון אשר תגע בו יד היהודי יטמא ואין לו תקנה, לכן לא יקנו מאת היהודים רק מיני תבלין ומיני ארג וכלים. אמנם המהדרין ישמרו לבל יגע היהודי גם בלבושם, ולכן אם יבוא היהודי אל ביתם יפרשו על הארץ מחצלת או אדרת בלה אשר עליה ישב היהודי, ולא יטמא את המרבדים הפרשים על הרצפה; כוס קטן מהעע מתוק — הנהוג בפרס במקום הקאפי בתוגרמה — וקנה קטורת הטבאק אשר מים בו, — אלה אשר בהם יכובד האורח בפרס בבית אשר בא שמה — לא יובאו לפני היהודי גם אם יהיה אורח הגון מפני הטומאה. עת ירד גשם נדבות ברחובות קריה אז יוקיר היהודי רגליו מבית פרסי לבל יטמא בבגדיו הרטובים את אשר בבית. לפנים הוכה היהודי אשר נמצא גם בחוץ בהמטר על הארץ, יען כי הגשם היורד על היהודי והפרסי כאחד חיבור הוא לטומאה, אמנם בשנים האחרונות האלה התחילו להעלים עין מזאת, רק ישנם נערים שובבים אשר ישביעו קלון את היהודי אשר יפגשו עת הגשם. ולכן ישב היהודי בעל הנפש כלוא בבית. סוף דבר הלכות הטומאה בפרס יזכירו את היהודי להזהר בכל מדרך כף-רגלו, כי אם יטמא את אשר לעם הארץ מרה תהי אחריתו; אם יבוא לקנות לחם או פרי העץ והאדמה מן הפרסי — כי יהודי לא ימכור אלה בשוק — אז עליו לקחת את אשר יבחר המוכר למענו. אך יש מוכרים טובים אשר ישמעו בקול הקונה אשר יראה באצבעו מרחוק לאמר מכאן ומכאן אני נוטל. אמנם לגעת בו הס כי לא להזכיר, כי יטמא כל הכרי. יהודי הממיר דתו בדת התושבים לו לבדו משפט הירושה מכל משפחתו. מומר אחד ערום היה בהמדאן אשר בהודעו כי חלה איזה יהודי מצא לו עדים מעם הארץ אשר העידו כי קרוב אליו החולה ואז סגר על מסגר את כל אשר בבית עד בוא קץ בעליו, וכה ירש בשנים אחדות בתים והון. הממיר כקטן שנולד דמי ונסלח לו כל אשר חטא עוה ופשע לאלהים ואדם. גם אחר אשר התחננה וגם הפגינה חברת כי"ח לפני המלך נאצר אל דין שאה 1) קאג'ר—במסעו באירופא בשנת תרל"ג—לבטל את חוק ירושת המומרים וגם אחר אשר הבטיח למלא בקשתם לא הועילה ההבטחה רק לאנשים פרטים בטהראן אשר הריצו מכתביהם אל החברה והיא שלחה לפני המלך ביד ה' תמסין הציר הבריטי שמה להזכירו את אשר הבטיח. אמנם לבטל החוק הזה כלה לא יוכל, כי חוק דתי הוא לא חוק המלך ובעניני הדת לא יוכל להתערב בארץ הפאנאטזים כמובן. ובאמת לב המלך טוב לישראל מאז חזר ממסעו, ולדוגמא אספר לפני הקוראים מקרה אחד נפלא אשר יעיד על תכונת רוח השאה כעת. לפני חמש שנים בא פקיד אחד מעיר הבירה לעיר נהואנד לפקח שמה על מכס הגבול ובזדון לבו הצר מאד ליהודים בחפשו במסתרי ביתם ובעוללו עלילות ברשע. ורוח לבשה את אחד היהודים, וילך אל בית התלגרף להודיע את מעשי העריץ אל כבוד השאה, אך פקיד התלגרף מאן לעשות בקשתו, וירכב היהודי על חמורו

---

1) בשפות אירופא הורגלו לכתוב תחת אות „ל' אשר בתיבת „אל" אות אחת אשר בה תתחיל התיבה שאחר „אל", ומזה יצא להם „נאצר עד דין" „גב"ל עם שריף" תחת אל דין, אל שריף, ועוד כמוהם. כן יכתבו ד"מ אבדול מאג'יד, אבדול עזיז, תחת עַבְד אַל מאגיד, עַבְד אַל־עזיז. וכן יעתיקום גם קוראי עברית. כן יעתיקו ד"מ משפת רוסיא „השאח" או „השאך" הפרסי תחת השאה. והפרש גדול ביניהם, כי שח בפרסית — קרן, ושך — שחן, ולמלך יקרא שאה. ואם הרוסים יכתבו שאח באשר אין להם אות „ה", למה נעתיקו אנחנו בטעות? (אחרי שלחי דברי אלה לבית המערכת ראיתי ראשיתם באחד גליוני הצבי מאת המגיה ד. ילין בבקורתו על האשכול, ודברי לא זזו ממקומם הקודם טרם ראותי דבריו בדפוס).

וילך אל תוצירכאן הקרובה ויודיע משם את כל הנעשה אל הדרת השאה, ובסוף דבריו הודיע לאמר: כי גם תשלומי הדרעפעשע אין בידו. ועוד בשבתו שמה הגיעה תשובת המלך לאמר: פקיד המסס יוסר ממשמרתו ואיש אחר יבוא למלא מקומו. גם משכר המשלות חפשי הנך". בשוב השאה ממסעו הדפים אז בפרסית את סדר מסעו ויספר לפני עמו את אשר חזו עיניו שרים ונכבדים יהודים אשר מהם גם יועצים למלכי אירופא, ואנכי כותב המאמר ראיתי את החוברת בפרס, אך בכל זאת לא יוכל להשקיט את שנאת העם אשר לא ישאל בעצת מלכי אירופא. רוב מדינת פרס נחלקה לשתי מחלקות אשר כל אחת מהן נתונה בחכירה ביד אחד מבני המלך הגדולים, גלילות אדרביג'אן וארדילאן וכורדיסתאן המה ביד בנו הבכור ואלי עַהְד יורש העצר, וגלילות פרסיסתאן ופוסיסתאן ולוריסתאן המה ביד השני „זילא סולטאן". זה האחרון יושב באיספאהאן והראשון בתבריז ועל כל אחד מהם לשלם סך קצוב לשנה לאוצר אביהם המלך. הבכור היושב בתבריז מקום מקור השנאה לישראל. עשה גם הוא כמנהג מקומו. אולם אחיו הקטן זילא סולטאן אוהב הוא את היהודים. גם סוחר הנהו באפיום אשר ישלח אל חינא, וגם עד לונדון יגיע מסחרו. בבואו אל אחת ערי ממשלתו יבואו היהודים לקבל פניו וכמו נגיד יקרבם וידבר אליהם טובות. מנהג היהודים שמה להביא כבש תמים אשר יותן ביד אחד מנכבדיהם והוא יאחזנו ויוליך אותו מסביב להאורח ההגון הזה לכפר עליו, ואחר ישחטוהו ואת בשרו יחלקו לעניים, והאורח ירחש להם רגשי תודתו, פעם אחת הלך זקן אחד יהודי ויסבבהו במעגל לאמר: הרי הוא כפרתו תחת אהבתו ליהודים; ויגער בו בן המלך באמור אליו: איש שיבה הנך ואנחנו חייבים בכבודך. משתהד אחד צורר ישראל היה באספהאן; וישלח זילא ויביאהו אל ביתו ויתן לפניו כוס יין שרף וימאן לשתות — כי היין ויין-דגן טמאים המה להם — וישאלהו בן המלך לאמר: הטוב טוב אתה ממני אשר שתיתי לעיניך? ואחר אשר השקהו לשכרה על אפו ועל חמתו צוה עליו לרקד לפניו במחול וישלחהו—אל ביתו. אמנם עקבותיו לא נודעו עוד ומי זה יעוז בנפשו לשאול את בן המלך מה נעשה יקר וגדולה להמן הזה?!— גם המה יתנו בחכירה עיר ועיר ליד השר אשר יוסיף במחירה 1). השר אשר עלתה עיר אחת בגורלו ימכור את היהודים אשר בה לשר קטן ממנו, כי חרפה היא לו לשפוך ממשלתו על הנקלים האלה. השר הקטן הזה יקרא בשם אַקָא יַהוּד: שר ישראל. אם ישמור עליהם כהוראת שמו? ישפוט הקורא. השר הזה אשר בכסף מלא קנה את היהודים הנבזים מיד מושל העיר איננו מרודפי כבוד אך מאוהבי בצע. מס היהודים שמה איננו לגלגולת, רק סך קצוב על כל עיר ועיר מימי אבאס שאה לתת בשנה לאוצר פקיד המלך, וראשי היהודים יטילו את המס הזה על איש ואיש לפי ערכו, או נאמר יותר בצדק לפי רצונם. שר ישראל אשר לא ישבע במס הקצוב הזה יראה לטכס עצות ולעולל עלילות להריק את בתי

---

1) בפרס לא נפגוש שם מיוחד לערי הממשלה המרכזים כאשר במדינות אחרות. ד"מ עיר הפלך ועיר המחוז: גובירנימט ואויאזד, ובתוגרמה: ואלַאיַה, סינג'אק, קודה, ועוד; אך בפרס שם מיוחד לכל עיר. להמדאן יקרא דר אל מייצה: עיר הרפואה, כי בה רופאים רבים, ולאחרות דר אל בְּלֶפַּה: עיר הבַּלִיפַּאט, דר אל סַלְטֶנֶה: עיר הממשלה. לאספהאן קורא לפנים דר אל יהוד: עיר היהודים, כי בה יהודים יתר מבשאר ערי פרס, רק זה שנות מספר החליפו התואר הזה בתואר דר אל סלטנה. גם המושלים לא ישוו בתואריהם. ד"מ בעיר אחת יקרא המושל אשר עליה בשם: אמיר כאן, ובשנית השוה אליה במדרגה: עלא אל דולא, ובאחרות: עלא אל מֻלְךְ, שריף אל דולא, אמיר יונאי (יוני ? !) ועוד כאלה רבים.

היהודים, ויהודי אחד ערום כנחש ימצא לו אשר יחפש ואשר יגלה מצפוני אחיו בכל עת מצוא. אם יתפש אחד בכף על כל דבר פשע ועלילה, אז לא יראה את פני השר ריקם, כי ישלם כסף ענושים ככל אשר יושת עליו. לאיש הבינים המפענח צפונות אלה תהיה שלישית הכסף למנה. להצלחת היהודים נמצא דבר אחד טוב בפרס, והוא כי ישנם רופאים יהודים רבים אשר בעצתם ירדשו התושבים כנקלה כנכבד. הרופא אשר יקרא חַכִּים נכבד הוא בעיני עם הארץ כי חייהם הפקדו בידו (דרכי רפואתם רחוקים מדרך רופאי אירופא), לו מהלכים בחצרות השרים והשופטים והמיוחסים, עמו לא ידקדקו כחוט השערה אם ירכב על סוס ברחוב העיר—דבר האסור ליהודי—יען יודעים עם הארץ כי לפעמים ישלח השר סוסו להביא אליו את הרופא בחפזון. גם לחמו ניתן ומימיו נאמנים. לפעמים רחוקות יצלח ביד אחד הרופאים אשר לבו טוב לאחיו (חזון לא נפרץ, כי האיש אשר זכה להיות רופא גם זקן ארוך לו אשר יצבעהו בצבע חינה אדמדם, ומהלכים לו בין הגדולים; ירום לבו גם הוא וכאחד התושבים יבז גם הוא ליהודי, כי חכם הוא בעיניו מאריסטו בטלמיוס ואפלטון, יען . . . יען כי יודע הוא קרוא פרסית ובעיניו ראה את שמות הפילוסופים האלה בדפוס באותיות פרסיות, ומי זה ישוה לו? מי זה יבין כי לא הבין את דבריהם? הלא בפיו מבטאים מחכמת הרפואה והתכונה אשר לא יבינם ההמוני, ונשק מוכן בידו מול אחיו כי ייראו מגשת אליו) ללמד עליהם זכות ולהוציאם ממצוקתם. עוד דבר אחד קטן מן הראשון נמצא שמה לאושר היהודים: עם הארץ מאמינים המה בקמיעות והשבעות וסגולות וכאלה; והיהודי הפרסי אשר למד ידיו לכתוב אשורית ולשונו לפטפט בלשון הקודש לו „מולא" יקרא, כאשר יקרא להמשתהד הפרסי מולא פלוני. ויש מן המולאים היהודים אשר ירצו להכבד על פני כל העם והלכו אל המשתהד ולקחו ממנו רשות בכסף מלא ללבוש מצנפת-מולא או משתהד. עם הארץ יאמינו על המולא היהודי בעל המצנפת, כי לו נתכנו עלילות רוחות ושעירים שוד וקטב, כי בקי הוא בשמות המלאכים הממונים עליהם, כי בידו להשביעם לעשות רצונו גם אהבה גם שנאה הכל ביד המולא בעל המצנפת, על כן יקנו ממנו קמיעות בכסף מלא. ויש אשר יצוה המולא להביא אליו תרנגול ותרנגולת במראה ידוע לפי מזל האדם והוא ישחטם יחד ויכתוב בדמם את הקמיע. הקורא האי-פרסי יבין כי את בשרם יאכל המולא וביתו, אכן להפרסי יספיק הפלא הזה להכיר עין בעין כי המולא שופט את שונאיו בדם ואש. אם ירפא אחד מאלף בעלי קמיעות האלה, אם ימצא את שאהבה נפשו, אז יעריץ את שם המולא היהודי בפני כל אוהביו ומיודעיו. המולא בעברו בחוצות לא יפחד ממתנת יד השובבים, כי ייראו מגשת אליו פן יגזור אומר ותיבש ידם. גם היהודי אשר בקר את ירושלים ת"ו יקרא בשובו לביתו בשם חאג'י בפי היהודים ובפי עם הארץ, ומצנפת בד יצנוף גם האיש הזה ונכבד הוא מאחיו. לא יפלא עוד בעינינו על מאמיני הבלי שוא כאלה, כי בקום אחד מבני עם הארץ ערום ונבון לחש יודע תכונת השמים וכסיליהם „חוסין" שמו ויגל את אוזן מאהביו סביב לשנת תר"ך כי נביא נאמן הוא, נהרו אליו המונים המונים, ויקרא בשמו „מירזא-חוסין-כאן", ודת חדשה יסד דת הבאבהי, כי כל ספריו אשר כתב מתחילים „בשם אבהא" אשר מספרו תשע הנשאר בחשבונו במספרו הקטן בכל מכפלותיו. בשיוית מספר נלוו עליו יותר משני מיליאן אנשים וביניהם גם רבים מב"י. ראשית הנגע הזה נראה בישראל בהמדאן ומשם נגע עד טהראן כשאן ועוד, ואחר אשר גרש אותו המלך נאצר אל דין שאה מגבול פרס, ויברח הנביא הזה לקושטנטינופול ומשם שולח בפקודת הממשלה אל עכו לשבת בה עד בוא חליפתו, ואחר אשר רדף מלך פרס חרמה את כל הנוהים אחריו, יען אשר נסו להתנקש בנפש המלך, אז שמו כתר פנים למו, ובמחשך יעשו את

מעשיהם. בכל שנה יביאו אליהם בסתר ספר קטן הכתוב ביד אבהא היושב בעכו, ואשר יזכה להשיג העתקתו ישקול כסף רב מחירו עד שלשים תימאן (ערך מאה רו״כ) ומאמיניו יקיימו כל הכתוב בו. היוצאים מדת יהודית לדת הזאת אשר פחדו מחמת המלך מצאו מחסה למו בצל המיססיאן האורבת לנפשותיהם, כי חומה היא עליהם מאימת מלך. את דת המיססיון המה יראים ואת אבהא המה עובדים. בין כה וכה פרשה המיססיון רשת לרגלי הנערים ביסדה בהמדאן בית ספר לנערי ב״י אשר ילמדו בו את התנ״ך, וסידור תפלה לא יבוא אל הבית הזה. תוצאות הילדים האלה המגודלים בנעוריהם על ברכי בית הספר הזה יבין הקורא, אך לא היהודי הפרסי, כי הערימה המיססיון להושיב מורים מב״י הכשרים אשר יקחו שכרם במיטב. האב רואה את בנו נתון בחיק מלמד הגון (?) חנם אין כסף ואל שתי השעות אשר יבוא מורה אחר ללמד את הברית חדשה ואל הנסיון אשר יבוחנו הילדים בכל חודש ע״י ראש המיססיון אחד אחד בחדר לא ישימו האבות לב. אמנם כן נמצאו ילדים המגלים סודות מן החדר כי יחקור אותם על אמונתם בעקרי הברית חדשה, אך מי יאמין לילדים שאינם נאמנים להעיד? בעת אשר תועלת הבית נראה לעין כל כי ישאר הכסף באמתחת האב, ועל הרוב אין ידו משגת לשלם שכר המורה. תלא כל עט לתאר את שבר בת עמנו בהמדאן אשר אין חולה עליו רק איש לבצעו מקצהו, עשיריהם חכמיהם ומולאיהם גם יחד. כי בשנות תרל״ט-תר״ם עת הרעב הגדול בפרס, עת המטירו נדיבי אירופא גשם נדבותיהם על ראשי אחינו שמה, גם אז מה ראו עיני העניים שמה? העשירים לקחו חלקם בראש כפי הראוי לכבודם, ומרפס רגליהם נשאר לפני העניים. עוד היום נראה שמה בתי העניים אשר מכרום אז בלחם והעשירים נתנו מחירם מכסף הנדבות. גדול כים שבר עמנו בכל מדינת פרס, אך מה אשוה לך ואנחמך בת המדאן? אין גם משפחה אחת אשר לא נראה בה נגע הבאבהים אשר בשם המיססיון ידגולו, ומה יהי עוד כאשר יגדלו הנערים האמונים בבית ספר המיססיון? ה׳ אלהים אתה ידעת! כשמונה מאות בע״ב מאחינו שמה (כמאה וחמשים ביניהם באבהים), ולהם שלשה בתי כנסיות. מנכבדיהם ה מאיר בן חאג׳י אלעזר, וה׳ חכים אברהם. מורה ושוחט שמה מולי רַבִּי (יחזקאל) ועוד. ה׳ מולא יאורה בן מולא חכם וה׳ חכים מוסא, שניהם אנשים ישרים. שמה בתוך העיר בנין עתיק אשר בתוכו קברי מרדכי ואסתר, בבוא איש אל הבית החיצון ופניו ימה יחזה פתח קטן ואחר אשר ישוח ויבוא דרך הפתח הקטן יראה בית עתיק רחב ידים ועליו כיפה גבוהה, ובה חלונות קרועים אשר יאירו מעט את חשכת הבית; באמצע הבית שני ארונות עץ ועליהם כתובות באותיות בולטות. הארון אשר לימין הוא ארון מרדכי ואשר אל השמאל ארון אסתר. תחת הבית הזה מערה אשר בה קברות מרדכי ואסתר מול הארונות אשר מלמעלה. מימין הבית בביאה על צלע צפון בית קטן אשר בו יתפללו הבאים שמה כי צר להם המקום. גם בבית הזה יקראו המגלה בימי הפורים (בי״ד ובט״ו לאדר). כותלי הבית טוחים בסיד ועליהם כתוב באותיות בולטות גדולות „איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי בן בן . . . עד יעקב" וכנראה הועתק מנוסח אשר בתרגום שני. הכתובה הגדולה הזאת תכסה את כל כותלי הבית. על ארונות העץ חרותים כמה פסוקים ממזמורי תהלים, ביניהם סי׳ ט״ז מתהלים כלו, כן חרותים שמה הדברים האלה המתמיהים את הקוראים: „לידת מרדכי שנת ג״א רפ״ט ימי חייו תל״ד שנים והיה גדול מאסתר ט״ו שנים, בשעת הנס היתה אסתר בת תשעים שנה, „מלכות אלכסנדר שבעה שנים קודם חשבון שטרות אחר ז׳ למלכו התחיל חשבון שטרות „ומרדכי נפטר אחר רפ״א מתחילת מלכות אלכסנדר מוקדון שהוא שנת ג״א תשכ״ג „לב״ע. בשנת א׳ תרי״ח נשלם תיקון הארון של מרדכי ואסתר ע״י ה״ה העניו מור

אבושעם בן אוהד זצ"ל", ע"כ על ארון מרדכי, ועל ארון אסתר כדברים האלה: „מרדכי נולד מ"ט שנים קודם חורבן בי"ר גכל ימי חייו תל"ד. אסתר נולדה ל"ד שנים קודם חורבן בית ראשון וכל ימי חייה תכ"ט שנים. נשלם מלאכת הארון אלף תרפ"ח ראש זה הקבר צותה לעשות האשה הכשרה מרת גמאל סאתם האחים הפקידים הרופאים מרואי אל דוולת יחזקאל וגמאל אל דוולת ישוע וימואל נ"ע". בכותל הבית אבן ובה חרות כדברים האלה „בחמישי בשבת ט"ו לחודש אלול שנת ד' תע"ד ליצירה נשלם תיקון הליבון של ציון מרדכי ואסתר ע"י האחים הנעימים כ"א אליה וא' שמואל בן הכ"א ישראל כאשי". בבית החיצון כתוב „בשנת התצ"ז ליצי' נשלם החדר החיצון ע"י שלום בעל שרה". ע"כ העתקת הכתובות, לבלי העיר עליהם מאומה עד שיבואו בעלי תריסין לדון עליהם. וכנראה שלא נעשו הארונות בפעם אחת, רק התחיתם מקודם ואחר שבעים שנה הוסיפו ראשיהם בגובה כמו כתרים על הארונות.—אל דוולת יקראו בפרסי להמושל בעיר, וכן לממשלת המדינה.

טהראן

מהמדאן ילך הקרוואן תשעה ימים ולפעמים שנים עשר יום עד יגיע לקרית מלך פרס היא טַהַראן. בתוכה כאלף בע"ב מאחינו, ולהם אחד עשר בתי כנסיות. מנכבדיהם: ה' דוד מרדכי כאשי ואחיו, ה' מירזא חאליל (עקיבא). ה' מולא רבי נשיא, מורה ושוחט ה' מולא אברהם ועוד. אם בעניני הדת לא רחב עדנה הפריץ בעדת טהראן כבהמדאן, לעומת זה רבתה העזובה בעניני הצבור. יש להם הכנסה תמידית מבית מלון אחד גדול הנבנה בפקודת המלך מכסף היהודים על חלקת אדמתם אשר היתה בתוך העיר, כן הכנסת מכס הבשר הנוהג בעירם, ואיש לא ידע אנה יבוא הכסף הזה. שבעה טובי העיר להם אשר הנזכרים בשמותם מהם המה והם ידעו את אשר לפניהם, אך שאר בני העיר אין אתם יודע עד מה, רק בבוא עת שלום המס אז יתן כ"א כאשר יושת עליו.— פה ישמע האורח מפי תושבי העיר שם חדש ליהודים, כי תחת אשר בכרמנשאה והמדאן יקראו בשם „יהודים" כבשפת ערב, יקראו בטהראן בשם „ג'הוד" ללעג וקלס, קרוב למבטא האירופים הקוראים ליהודי זשיד. אמנם היהודים הם המה בעוכרי נפשם, כי תחת אשר בהמדאן יעסקו במקנה וקנין במיני בשמים ומרכולת יעסקו הטהראנים במלאכת זהב וכסף—אומנות נקיה וקלה... והתושבים יכירו זיופם אחרי עבור ימי כספה—ובמכירת בגדים ישנים בשוקים וברחובות המעוררים גועל נפש בעיני הרואה, ובמכירת יין ושכר (כן יקראו להיי"ש) לנערי עם הארץ—אשר הוא אבי אבות הטומאה ליושב הארץ—ועוד כאלה. בבוא מלכם מאירופא בשנת תרל"ד קרא ליהודים ויתן להם מהלכים בשוק אחד גדול אשר בו יעסקו במרכולתם, אך המתנה הזאת לא מצאה חן בעיניהם ולא החזיקו בה כ"א שנים שלשה יהודים אשר ישמחו כעת בחלקם, ושאריתם נשארו במצבם הקודם. גם פה יסדה המיסיון האמיריקאנית זה חמש שנים בית ספר לנערי ב"י ולנערות ע"י הד"ר מארלעם ממלא מקום ציר האמיריקאני ורופא חנם ומיססיוניר. כעת טרם נראתה פעולתו עליהם, אך אחרית דבר מי ישורנו? מה מאד היטיבה חברת כי"ח לו עשתה כדברי האמנה אשר כרתה עם המלך בהיותו באירופא לכונן בתי ספר במדינתו עבור ילדי ב"י (כאשר בשרה אז החברה בעצמה במכתבה לפרס הנדפס בפאריז בשם „משלוח מנות לב"י בפרס"), כי מאד יחסרון בתי ספר האלה בטהראן והמדאן אשר חזו עיני. כי גם בהמדאן אשר פרץ הדת הולך וגדל מיום אל יום, בכל זאת אם בית ספר ישראלי יהיה שמה או אז ימנעו האבות הכשרים מתת את בניהם בחיק המיססיון.

ומי יודע אחרית אחינו בפרס אם לא תיסד החברה בתי ספר שמה! כעשרים שנה לפנים היה איש יהודי רופא למלך ושמו הכים משה. אמנם עת אשר מת בן המלך וידי הרופא קצרו מהעלות ארוכה למחלתו צִוָּה להכבד ולשבת בביתו. ורופא אנגלי ד"ר טולוזאן מלא את מקומו 1).

סמוך לטהראן ימצאו יהודים בדימיואנד מעט ויותר מהם בבארפורוש אשר בגליל מאזאנדירו. כעשר שנה לפנים קרה מקרה בברפורוש, כי אחד הרופאים אשר המיר דתו נקרא אל בית משתהד להמציא רפאות תעלה לבנו הילד, ובשתות הילד את סמי המרפא—מת. ויקומו כל התושבים ויחלו לקצות ביהודים בני דת הרופא לפנים ויהרגו מהם כמה נפשות, והנשארים המירו דתם. וימהרו להודיע את הדבר אל אחיהם אשר בטהראן ומשם אל אירופא. וישלח השאה שמה שר אלף ואלפיו ויתן להם הרשיון לחזור אל דתם, וישמור עליהם ירחי מספר, ועל התושבים פקד לשלם ליהודים את אשר שללו מהם בעת ההפכה. והיהודים נשארו בדת אבותם.—העיירות האחרות בפרס אשר שמה

1) לא יכולתי לתת מחסום לפי עטי מהעיר על דברי „הצפירה" אודות אחינו בפרס. בהצפירה השבועית תרמ"ו נומר 11 בא מאמר המדבר על טהראן. והנה לא אדקדק על ציוני המספר וחשבון בתי הכנסיות, כי אולי לא חקר ודרש בעל המאמר לדעת דבר מכוון. אך כי יאמר „על הפתח בביאה רשום בכתב עברי ופרסי (והפרסי על שום מה? אולי עבור אחד אחוז ממאה יהודים אשר יבינהו) הפסוק של נעלך כו'". ואנכי לא ראיתי הפסוק הזה רשום על הפתח לא בטהראן ולא בעיר אחרת. אך אמת הדבר כי אחינו הספרדים או המכנים עצמם בשם ספרדים יקיימו את הפסוק הזה בכל מקומות מושבותיהם. עוד יאמר „הרב הכולל שמה הרב ר' אברהמס". הקורא יחשוב כי הוא רב כולל למדינת פרס, ומה אעשה כי ה' מולא אברהם—לא אברהמס—הוא מורה ושוחט לא יותר. ועוד שוחטים כמוהו, ולומדים גדולים ממנו ישנם בטהראן. כן יאמר „הרב ימלא אחד מתלמידיו הצעירים לדרוש"—את תלמידיו לא ידעתי, אמנם ככל מקומות הספרדים כן גם שמה מולא מיוחד לכל ביהכנ"ס אשר ידרוש בכל שבת. עוד הלאה „היהודים המה אדוקים מאד באמונתם" ויש להוסיף: ושולחים בניהם לבית ספר מיססיוני. עוד יאמר „הממשלה תקנה מאורות הגאז בכל העיר כו'", ואנכי הכותב לא ראיתי מאורות האלה רק ברחוב אחד אשר לפני שער המלך, אכן לפני בתי צירי הממלכות לא יאירו המאורות האלה, ומי בקש להביאם ברחוב היהודים? כן בהצפירה היומית תרמ"ז כמדומה בחודש שבט בא מאמר העתקה מאנגלית „פרס כמות שהיא", שם יאמר: אם יכין היהודי משתה ובאו הפרסים ואכלו ושתו את כל אשר ימצאו עד בלתי השאיר שריד. הנוסע האנגלי הזה שכח ללמוד הלכות טומאה וטהרה בפרס. ישנם מן הפרסיים אשר במכרם דבר ליהודי ויקחו כסף מחירו ירחצוהו כדי לטהרו, ובשר טרפה כי יהיה ליהודי בפרס לכלב ישליך אותו באין קונה, אם לא ימצא לו אורח אירופי אשר יקנהו (גם הבהאהים היהודים לא יבושו לקנותו) ואיך ישלח הפרסי את ידו למאכל ומשקה ישראל? גם בהאסיף תרמ"ו צד 77 יאמר „צוררי היהודים שרפו ביהכ"נ בטהראן בשנת תרמ"ה" אני הייתי שמה אז ע"כ ידעתי כי לא נאמנו הדברים, הילכך פלגינן דיבורא צוררים לחוד ושרפו לחוד ומהראן לחוד, כי צוררי היהודים בבירוגירד עת התחילו היהודים לבנות למו ביהכ"נ חדש סוף שנת תרמ"ד ויבנו אותו עד הטפחות באו תושבי העיר כל העם מקצה, וכל אחד מהם לקח אבן (לבינה) בידו וישב אל ביתו, ויש אשר לא מצאו האבנים למו וישובו ריקם, כן היה הדבר בלי שפת יתר; גם בר"ה תרמ"ה ליל ש"ק נשרף ביהכ"נ בהמדאן בסיבת נר הדלוק תמיד בהיכל. אכן ביהכ"נ בטהראן כדקאי קאי. לא נפלא הדבר כי יבואו שגיאות בדברים הבאים בהעתקות מהעתקות שונות, אך את אשר ידעתי עלי להגיד לפני הקוראים.

מאחינו ואנכי לא ראיתים הלא המה: כאשאן, אספאהאן 1), שמה הקהלה הגדולה שבקהלות פרס וסמוך לה כולפיגאן ולונסאר; יזד הנקראת ע"ש המלך יזדגר מלך פרס שמה הקהלה המצוינת שבפרס בחכמה ויראת שמים, גם יש שמה חכמים העוסקים בתלמוד, חזון יקר בפרס. לא הרחק משם העיר כרמאן אשר גם בה כשלשים יהודים במספר. ולבד מהן שירז, ובנדר-אבו-שהר, גם סינה אשר בכורדיסתאן. ומלבד אלה ישנם יהודים בכורדיסתאן מעט מזער בהמקומות: ביג'אר, סאכס, סבלג, אורמי, בשקלאן, סלמז. המקומות אשר ישבו בהם יהודים לפני שלשים וארבעים שנה הלא המה: שושתאר—וסמוך לה הכפר שוש או שושן אשר שמה יראו קבר דניאל הנביא ואין רשות ליהודי או נוצרי לבוא שמה—קזוין, תבריז 2), רַשְת, סיבזיואר. אמנם רעות רבות עברו ראשי היהודים שמה, ולא פעם ושתים נאספו התושבים ויכינו להם מטבח, עד ספו תמו רגלי יהודים משם, כי מתי מספר אשר נותרו בהם מצאו מפלט למו בערים אשר יהודים שמה בהמון, ועוד היום נפגוש בערי פרס בין היהודים אנשים המכונים: שושתארי, קזויני וכו', על כי באו הכה או אבותיהם מערי המהפכה לגור בין אחיהם. לשון היהודים בפרס פרסית משובשת אשר עם הארץ לא יבינוה, גם היהודים תושבי עיר אחת לא יבינו שפת אחיהם תושבי עיר אחרת, כי שבושים שונים להם, ולכן כאשר יפגשו איש את אחיו ידברו פרסית צחה אשר יבינוה שניהם, ואשר בכורדיסתאן ידברו בשפת ג'בילי, רצוני: שפת ההר, והוא ארמית משובשת מעט מזער 3).

משהד.

אחרי הודעתיך קורא יקר את כל זאת לכה נא אתי אקחך אל צפון קדמת פרס עירה משהד העומדת שמה. . ברגעים אחדים אביאך שמה וראית אותה בחזון. אולם

---

1) לא רחוק מעיר אספהאן יראו אחינו את קבר שרח בת אשר, ועליה בנין אשר לא אדע הגדול הוא אם קטן? אם המה לא ישיתו לב לדברי ההגדה האומרת כי שרח נכנסה לג"ע בחיים (תרגום יב"ע, ויגש, ופנחס, וילקוט יחזקאל רמז כ"ח) הנשים אנחנו לב לדבריהם אלה? ומי הביא אותה לקברה בפרס? לא לי לדעת זאת! אך אות נאמן אתנה לכם אשר אותו ראיתי במכתב בני ק"ק אספהאן לאחב"י ק"ק טהראן בשנת תרמ"ה לאמר: כאשר הבנין העומד על ציון שרח בת אשר נטה לנפול וקצרה ידם לכלכל את הוצאות הבניה לכן יבקשו עזר מאחינו ק"ק טהראן, ומצוה גדולה היא ככתוב בתהלים מפורש מלכי שב"א וסב"א אשכר יקריבו, ר"ת שרח בת אשר וסרח בת אשר אשכר יקריבו ובזכות זה נזכה לישועת ישראל ואז מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו ונאמר אמן". האמת אגיד כי לא חקרתי אז לדעת אם הקריבו אחינו הטהראנים אשכר אם לא. ע"כ אל תחפוץ נא קורא נכבד לדעת יתר ממני.

2) משם יצא אל תבריזי הפרסי מבאר הקדמות ס' המורה. עיין אוצה"ס לב"י ערך מאמר 249 וערך שאלות 33.

3) בהחבצלת נומר 11 תרמ"ח גם בהצבי גליון י"א נאמר, כי מספר היהודים בפרס ארבעים אלף (כנים הדברים לפי ההשערה). עוד הלאה: הגדולה בקהלות פרס היא טַהְרַאן (לא טֶיהֶירן כהצבי כי רק בלשונות אירופא הורגלו לכתוב שם העיר בסגול ולא בלשונות הקדם) ומספר היהודים בתוכה אלפים וחמש מאות (באמת הגדולה בקהלות פרס היא אספהאן לא טהראן, ומספר היהודים לא יגיע לחשבון הזה רק אם נחשוב אולי למספר נפשות) מלבד מחמדים אשר קבלו עליהם דת ישראל (שקר מוחלט כי המגייר והמתגייר אחת דתו להמית) היהודי המוכר דבר למחמדי עליו לבקש

לא בזמן קצר יבוא שמה הנוסע מטהראן, כי עשרים וארבעה מסעות ימנו בעלי הכרואן (השיירא) מטהראן למשהד, אך בדרך ינוחו יומים ושלש בסימנאן, וכן בשהרוד, סיבזיואר ונישאבור (מקום מחצב אבן הפירוז או טורקים) אשר דרך עליהן יעבור הכרוואן, ובכן ימשכו ימי הנסיעה כשלשים יום ויותר. אך התדמה בנפשך כי כרוואן הנושא צרי ולוט משהדה הוא? לא לא! הכרוואן הזה נכבד הוא בעיני כל יושב פרס מיאור אורמי עד ים מאסקאט. חוב גדול הוא על כל בן שיע ללכת פעם בימי חייו למשהד להתפלל שמה על קבר קדוש „אימאם ריזא" אשר לסיבתו תקרא העיר בשם משהד, כאשר יקרא גם הכפר אשר עלי קבור שמה. אכן בפי בני סיני תקרא העיר בשם „רודא". האימאם הזה הוא אחד משנים העשר אימאמים אשר יאמינו בהם הפרסים, והוא גם הוא נהרג בידי אויביו ככל קדושי השיע, לכן יתקבצו הפרסים מכל מקומותיהם טהראנה לחיה והיו למחנה כבד ללכת משהדה. במלון הראשון בצאתי מטהראן עם הכרוואן הזה שמעתי אנשים בוכים בקול מר, ואנכי טרם ידעתי דרכיהם לכן חשבתי כי הכה האחד את רעהו. אולם אחרי שמעי קול בוכים זה גם במלון השני והשלישי הטיתי אזני להבין אמרותיהם, והנה קול קנים והגה והי על עלי ובניו חסאן וחוסין ועל כל קדושיהם אשר לפני בני עולה נפלו. ככה יעשו מספד כבד בכל לילה בדרך מסעם, האחד ישב במעגל ויספר בחרוזים את פרשת יום הנורא יום הוכן להם אז מטבח, וכל השומעים ידיהם מתופפות על לבביהם לאמר: הוי חסאן! והוי חוסין! בכל לילה יחפשו אחר בעל דברים חדש יפה קול אשר ישנה לפניהם את סדר המספד, ובתוכו יקללו את המכים נפשות קדושיהם כי יהיו לדראון עולם, וכן התמו סדר הלילה. חמשה ושלשים ללות עמל כאלה מניתי לי עד חניתי פני משהד. בכל הדרך הזה ישנם בתי מלון גדולים בעלי ששים ושמונים חדרים הבנויים מימי אבאס שאה—אשר הרבה לבנות בתים כאלה בכל מרחבי ארץ פרס—בם ילינו הנוסעים האלה. אך כאשר יצאו את סימנאן העיר לא ילינו עוד בצל אבנים, יען בתי המלון שמה מלאים המה יצורים קטנים ארסיים ממין הפשפשים, אשר כבוא אורח שמה ירחשו על גופו בשכבו בלילה, ובעת

מחירו בהגונים, עונש יענשו אותו אם יעוז לריב את יריביו. אין ליהודי ללכת בקומה זקופה (?) אסור לו ללבוש צבעונים, אסור ללכת אחורי מחמדי, אסור לבנות בית למעלה מבית מחמדי (כל אלה דברי רוח! אולי קרה מקרה אחד מאלו המינים, ומקרה כמוהו יקרה לפעמים גם בארץ חופש באמיריקה), מנהגי היהודים שונים מעט (?) מדרכי האירופים אבל בדרכי חייהם בכלל יחקו את היהודים האירופים (איכה יחקו את מי שלא ראו מימיהם? ואולי יחקו—את הבגדדים) גם סידור תפלה אחד להם עם יהודי אירופא (סידוריהם דפוסי ווין וליוורנו כסדורי כל הספרדים אשר גם באזיא ואפריקא, ומאי ס"ד מעיקרא כי סדר תפלתם מרועה אחר נסדר?). בכלל לא אדע מה היה לסופר העברי כי הביא מעט גרעיני אמת בלולים בגל גדול של תבן. ואדמה כי ראה את פני יהודי פרסי ומפיו הוציא מלים, ויכתוב על הגליון בדיו, והפרסי הזה כחש לו למען יוסיף לו כסף תועפות בהעירו את כל רגשי חמלתו.

עוד בהלבני שם בשם הספר „כי שר העיר הרמשון הטיל על מולא יחזקאל עונש סך חמשים תומאן, אמנם אחד מנכבדי העיר אגה חסן אוהב ליהודים עמד לימין המולא עד כי יצא חפשי" השמות האלה לא מוזרים לי. את מולא יחזקאל כבר הכירו גם הקוראים. וזה האיש אקא (לא אגה) חסן הוא מחמדי יליד ערבסתאן, ועל שכמו משרת ציר לממשלת תוגרמה ובריטאניא בעיר כרמנשאהן (לא חרמשון, כי רק נלעג הלשון יבטא ככה) ואוהב הוא את היהודים כי ... כי נאמן הוא בבית מסחר אחינו סי' יוסף גורג'י מבגדד בעירו (ראה בהשקפה כללית על ערבסתאן).

יחללו יטילו ארס בבשר האדם . לכן יקראו למו הפרסיים : גאריב גאז—נושכי האורח , או : שאב גאז—נושכי בליל . הנשוך הזה אם יחזיק בפיו מעט חלב רגעי מספר בלי בלוע אז יקפא החלב בפיו והיה לגבינה , ואז ידעו ברור כי נשוך הוא , ועל אופן זה תהיה גם רפואתו , כי ישקוהו חלב די שבעו ואז יקיאנו , ושבו להשקותו עוד הפעם כה יעשו ימי מכפר עד חיותו . אמנם אם רב הארס בבשרו אז לא יקיא את חלב משתהו כי יקפא במעיו והיה לאבן , ואז תקצר יד רופאי פרס לרפאותו , וימיו עוד לא ימשכו . מפחד היצורים האלה נעזבו בתי המלון מאדם , והנוסעים ילינו על פני השדה מעת צאתם מסימנאן עד קרוב לסיבזיואר מקום אשר ממשלת היצורים האלה לא תגיע שמה . הקורא הנבון יבין את אהבת המתקדשים האלה להיהודי ההולך עמם בדרך בראותם כי ישכב עת יתפללו ויתפלל עת ישכבו , כי ינוח עת יספודו , כי יקדים לפניהם דרך יום ביום הששי להגיע אל המלון אשר יגיעו המה ביום השבת . ובכל זאת יפחדו כנגוע באיש אשר יכירו כי איננו פרסי , יען לא צפון לבם מהשכיל אשר החוסה בצל ממלכה אחרת יש לו ציר אשר יוכל לריב ריבו . העיר משהד—אשר אליה ינהרו כל הפרסים גם בני השיע אשר בהודו ואפגאניסתאן בוכרא והרי קוקז—רבת המסחר היא , כי כל אשר יבוא שמה יביא אתו מזמרת ארצו ולקח תמורתה פרי ארץ אחרת . אמנם גם דבר יקר זולת זה ימצא שמה האיש השם עיניו ולבו על דרכי העיר ואנשיה , חזון יקר אשר לא ימצא בימינו אלה אולי בכל כדור הארץ . על הקורא לדעת כי גם משהד היא אחת העיירות אשר קמו יושביהן על היהודים להרוג ולאבד , עד . . . עד אשר המירו כבודם „ ומעט מהם באו לגור בכל ערי פרס אשר יהודים נתתים שמה . גם היום ימצאו בערי פרס יהודים אשר ממשהד מוצאם , אשר נסו משם בעת המהפכה . קול דממה דקה בין היהודים בפרס כי עוד ימצאו במשהד זקנים הזוכרים את דתם ושומרים אותו בסתר . אך הילדים הבאים מקרוב ולא ראו את היהדות מימיהם גוים גמורים הם . סוד כמוס הוא הדבר הזה בפרס . . . יען ישנם עוד זקנים אשר יזכרו עת מהפכת משהד המסובלת מלפנים ביהודים מצויינים בעושר וחכמים פייטנים , עת באו משם נסים ונמלטים להחבא בסתר אהלי אחיהם , ואחר אשר התישבו הנסים האלה איש איש באשר מצא קורא לכל אחד ואחד מהם בשם „סדומי" לבל יודע לאיש מעם הארץ כי ממשהד בא , יען כי כל איש אשר המיר דתו בדת הארץ וירצה לשוב ממנה דמו ישפך , ויהודי משהד הלא המירו כבודם , ואיך יבוא איש מהם לשמור דת אבותינו ? לא כן הבאים מערי מהפכה אחרות יקראו על שם מקומם הראשון בגלוי יען כי שמה לא המירו דת רק כרעו כולם לטבח לבד מהבורחים לנפשם , ולכן לא נשארו מזרע היהודים שמה כאשר נשארו במשהד . על כן הסבו שמות המשהדים לשם סדום , למען הסתירם מפחד אויב . אנשים בכנוי הזה ראיתי בכרמנשאה והמדאן . אכן אם יבוא איש למשהד ויתחקה על שרשי הדבר הזה בישוב הדעת או אז ידע דבר לאשורו . ישנו רחוב אחד במשהד אשר בשם „מחאלה אידגא" יקרא , רחוב היהודים , ויש אשר יקראו לו כיום „מחאלה ג'אדידהא": רחוב המומרים , שמה משכן היהודים לפנים , אמנם כיום אם יבוא איש יהודי אל הרחוב אז לא יניחוהו לדרוך על סף ביתם ולא יטמא כל אשר בבית , ואולי לבל יעלילו עליהם כי אוהבים המה בסתר לבבם את בן דת אבותיהם . אך בעמל רב נוכל להגיע אל מטרתנו לחדור כליות ולב האנשים האלה . ועתה הט אזנך קורא יקר ושמע קורות העיר הזאת אשר ספרו לי זקני ונכבדי העדה ההיא—אחר אשר עלה בידי להכירם—בסתר המדרגה . בשנת התקצ"ט י"ב לחודש ניסן יום חל בו אז מספד חוסין להפרסים , היתה יהודית חולה אשר פקד עליה הרופא לסוך בדם כלב . קרובי האשה מצאו כלב ויביאוהו אל חצרה , ולא מלאם לבם להרוג אותו , לזאת קראו לנער פרסי אחד כי יקח שברו להרוג

הכלב, ויפלו ביניהם דין ודברים בגלל שכרו ויצא הנער החוצה ויצעק מרה כי הג'הודים הביאו כלב ויכנוהו בשם חוסין, ויהפצו ממני כי יהרוג את הכלב הזה להתקלס במספד התושבים. הקנאים האלה לא הרבו בחקירות ע"ד היהודים שנואי נפשם ויקומו בחרבות וברמחים אשר בידם—להתגודד בעת המספד כמשפט היום עד שפך דם—ויחלו להרוג ביהודים. ואחר אשר הרגו בהם כחמשים נפש איש ואשה אז שתו עצות בנפשם להמיר כבודם כי אז יסלחו לחטאתם. בתי הכנסיות נהרסו בעצם היום ההוא, וספרי התורה נשרפו באש לבד מספר התורה אחד אשר עלה ביד היהודים להסתירו, והנו אתם כיום הזה. ומני אז שמרו עם הארץ את עקבותיהם ימים רבים לבל יעשו בערמה לשמור דתם בסתר. רבים מהם נשמטו אחד אחד להרת (הערֵאט) הסמוכה שמה דרך שנים עשר יום, ומהם לטהראן וכל ערי פרס, והנשארים תחתיהם נאלצו לעשות כמעשה עם הארץ, ולאט לאט שכחו דת אבותיהם, בלתי יחידים אשר פרשו מדרכי העולם ונשארו כלואים בבתיהם ושמה עשו כלבבם. מוריהם ושוחטיהם מהם ברחו ומהם נאכפו אל עמם, והעדה נשארה באין מעורר ובאין מזכיר, זולתי שתי סגולות נשארו בידם אשר נצרום כבבת עינם כצדיק כרשע, הלא המה צום העשור וחג המצות כהלכתו. תושבי העיר הרחוקים ממקום יהודים לא ידעו ברור מתי יהיו החגים האלה לישראל, ולא יכלו להעבירם על שתי אלה אשר שמרו בסתר אהלם. שתי הפנינים האלה היו להם כשני עדים נאמנים כי מזרע היהודים המה. גם נשואי תערובות לא נעשו שמה במשך השנים האלה בין ארבע מאות משפחות בערך הנמצאות שמה רק כחמשה וששה יוצאים מן הכלל. גם כל הבן הילוד להם מלו אותו כדת, באשר כן יעשו גם הפרסים, ועל הפריעה לא ידעו עם הארץ לשית לב. במצב כזה עברו עליהם כשלשים שנה, וזה כחמש עשרה שנה העיר ה' את רוח בני הנעורים מנכבדיהם וינהו אחרי ה'. גם נמצא בהם אחד זך הרעיון אשר הצליח מאליו בלמודי התורה וידיו רב לו כעת בספרי עין יעקב ומחקר דרוש ומוסר, וכל ימיו יהגה בתורת ה', כל העדה יאהבוהו עד מאד, והוא לא יהנה משלהם רק יתפרנס ברוחק מיגיע כפיו. האמת אגיד כי לא ראיתי שונא מתנות כמוהו בכל ערי פרס, ומני אז ישחטו צאן לעצמם כדת, את הטרפות ימכרו ע"י סרסורים ערומים במלאכתם יודעים לשמור סודם. בכל יום השבת יפתחו חנויותיהם ויניחו שם אחד למשמרת והמה יבואו במקום סתר להתפלל בעשרה. כחצות היום יתקבצו עוד הפעם בסתר המדרגה ויטו אזנם לשמוע בלמודים מפי מורם היקר אשר הוא כבן חמשה ושלשים שנה. גם חופה וקידושין יעשו בסתר ואחר ילכו לבית המסג'ד לעשות כדת יושב הארץ. על דלתי בית המסגד אשר על קבר אימאם ריזה ישקדו יום יום כמדקדקים שבפרסים, גם יסעו לבקר את קבר מחמד במיכה ובשובם ישובו דרך ירושלים ויראו שמה את פני הרה"ג ראשון לציון, וימתיקו עמו סוד... אמנם כן ישנם ביניהם גם אשר ילכו בשרירות לבם באין מוחה. אך את מי אין כמו אלה? אבות רבים הסירו מביתם כלי מרק פגולים והביאו חדשים תחתיהם בהשתדלות בניהם. טובי לב המה ובכל עת שלל וביזה בהרת העיר אספו למענם כסף ובגדים ולחם ושלחו אליהם ביד איש עתי. ואם יכירו כי יהודי בא מרחוק יחפשו עצות לדבר עמו בסתר ולשאול לשלום אחיהם, ולבקש מפיו תורה אם מענה בפיו. סוף דבר נאמנו דברי חז"ל באומרם מקל כי יירה ברוח, על הארץ ישוב לנוח; נכבדיהם לא אוכל לקרוא בשם פן אהיה מגלה סוד. אמנם אשר דבר לו אליהם יוכל לחקור אחריהם בשוק ניזשני אשר שמה יבואו בכל שנה מן האנוסים האלה. ואשר דעתו רחבה יוכל להכירם ויותר מזה ידע האיש אשר יבוא עירה מרו במסילה החדשה הזואקאספית. גם יוכל לשלוח אליהם מכתבים בכתב רש"י ולשון הקודש ע"י בית הדוהר אשר במרו, אם ידע שמה אחד מנכבדי העדה. הג'אדידים

האלה נכבדים המה במשהד בעיני הממשלה ובעיני הסוחרים התושבים, ומוחזקים המה לנאמני רוח. אם יבוא אחד התושבים לקנות דבר מה בערב וישלם את המחיר, או כי יגש לפרוט קראן אחד כסף על פרוטות נחושת, אז יבדוק החנוני את הקראן בשבעה עינים לדעת אם איננו מזויף, אך אם יבוא אחד הג'אדידים ובידו קראן כסף אז יקחהו הסוחר גם בלילה בסקירה אחת. אחרי עבור שלש שעות מן הלילה אז יתפשו השומרים הסובבים בעיר את כל אשר ימצאו לבד מן הג'אדידים. גם רבים מעסקי הצבור נתנו ביד הג'אדידים הנאמנים. בסתר לבם ידעו אמנם התושבים כי הג'אדידים אינם נאמנים לדת השלטת, אך העונה את הכל יעור את עיני המשתהדים בכל עת מצוא, והסוחרים ישמרו לפיהם מחסום פן יבולע למסחרם ובכלל לא יאבו התושבים לגלות קלונם, כי חייהם תלואים בידי האורחים המבקרים את קבר קרושם, ולכן לא יוכלו לחלל את כבודו, כי אם יודע הדבר אשר יהודים באו אל הבית הזה. גם מהם ממונים על עסקי הבית והכנסותיו, הלא אז יטמא הבית וירד ממנו כל הדרו, והמשהדים אנה הם באים? ואנה יוליכו את חרפתם? ובכן אין פוצה פה ומצפצף. באחת יבדלו ג'אדידי משהד מאחינו אשר בפרס, כי בכל ערי פרס יקנו אחינו פת פלטר מן השוק, ובכל ערי פרס לבד יזד לא ימצא לחם מאפה יהודי גם לו ישקל זהב מחירו. אמנם במשהד לא יקנו הג'אדידים (!) פת פלטר, כי כל אחד יאפה לחם לביתו, ועת יתום הלחם מכליהם וגם מקום לשאול אין, אז יקנו פת מן השוק בלי חמדה, המנהג הזה כנראה נשאר בידם עוד מימי קדם.

השקפה כללית על היהודים בפרס. דרכי חייהם, המלאכה והמסחר, חינוך הילדים, הימים הראשונים.

דרכי חייהם פשוטים המה עוד יותר מחיי אחיהם אשר בערבסתאן. כסא מטה ושולחן לא ימצא בכל מדינת פרס אף בבתי עשיריהם לבד מטהראן. מרבדים חדשים על הרצפה לא ימצאו רק מרבדים ישנים, אשר מחירם כאפס הוא בפרס, כי גם מחיר החדשים לא רב הנהו שמה. באמצע הבית יעמוד כסא אחד כאמה מעוקבת במדה בקיץ יצלח לשולחן, ובחורף יחפרו בארץ מתחתיו, ואחרי אשר יעמיקו לחפור מעט יעמידו שמה את האח מבוערת, ועל הכסא יפרושו מכסה עב ארוך ורחב וסרח העודף מעל הכסא יגיע לארץ ונכפל על הרצפה כאמה סביב, וסביב לכסא ישבו ארבעה אנשים ובסרח העודף יכסו את רגליהם וחם להם, ומחצים ומעלה ילבשו בגדים חמים. בבתי העשירים יעמדו כסאות כאלה רחבים למושב שמונה אנשים סביבם. כל הדר בתי העשירים המה פטורי הציצים ופרחים אשר יכסו את דלתות הבית, ולפעמים נראה ציורים כאלה גם בטיח הבית. מלבד אחינו ההמדאנים הלובשים בגדי צמר ילבשו כל אחינו בפרס בגדים קלי הערך, ובראשם כיפת לבד-צמר, רק הסוחרים בהמדאן והרופאים ילבשו כובעי עור הכבשים. אל דרך אחינו הבגדדים למדו גם המה להשיא בנותיהם קטנות לאנשים מגודלים. בסבת הלכות הטומאה אשר לעם הארץ שמה, נפגוש בכל אחת ערי פרס מרחץ מיוחד ליהודים (מלבד משהד) לא כאשר בערבסתאן אשר כל בתי המרחץ המה קנין כסף התושבים, רק מרחץ אחד ימצא בעיר אשר בו גם מקוה מים ושכרו יקחו בעליו מאת היהודים.

המלאכה לא נתפשטה ביניהם. בכל מדינת פרס לא נמצא חיט וסנדלר יהודי ואף כי בעל מלאכה אחרת מלבד הצורפים אשר בטהראן.

המסחר נפרץ בין אחינו בהמדאן אבל בשאר ערי פרס ימצאו רק יחידים סוחרים קטנים. אמנם הג'אדידים במשהד סוחרים נכבדים המה אל יזד וטהראן, בוכארא ורוסיא, והעשיר אשר ביניהם יערך הונו לסך שמונים אלף תומאן.

חינוך הילדים בפרס הנהו בשפל המצב. כי ישבו לפני המולא כעשרים ילדים, ואחר אשר ילמדם צורת האותיות, אז יתחיל להלעיטם תיבות שלמות, לא תנועה תנועה לבד כנהוג בין כל אחינו; ביום הראשון לשבוע יתחיל ללמדם פרשת השבוע, וילעיטם את השנים או את השלשה פסוקים הראשונים, והיה בזה יום מחר ומחרתו, וכן יתום סדר השבוע. אם שכל חזק להילד אז ידע ביום הששי קרוא את שלשת הפסוקים האלה, ואם לא? . . . ואם לא אז יתחיל בשבוע הבא את הסדר החדש. נקל להבין תוצאות למוד כזה, ובכן מעטים המה אלה אשר בשנה העשירית יוכלו קרוא בספר כמשפט למען יתחילו ללמוד את ביאור המלות אשר הלעיטום, ובכן אחרי עמל ויגיעה רבה יצא להם דור היודע להתפלל, ובתוכו אחד מעיר ושנים ממשפחה אשר ידע לתרגם את התורה פרסית. ביזד אמנם ישנם גם לומדי תלמוד, אך אנכי לא ראיתים, ולא אוכל לחוות דעי עליהם.

הימים הראשונים. זקני המדאן יספרו כי מולא יעקב יזדי היה הראשון אשר הרביץ תורה ביניהם, לפני חמשים שנה בערך, ולפניו—יאמרו—כי לא היה כמוהו. בטהראן היו מקודם בעלי כשרון בין אחינו יותר מאשר נמצא בהם כיום, ומהם אשר המירו דתם לפני ארבעים שנה ויכתבו כתבי שטנה על היהודים בשפת עם הארץ בשם רַד עַלַי יהוד: תשובות על היהודים, ויעתיקו מאמרים מן התלמוד אשר מצאו נכונים לענינם, ודבריהם הועילו לא מעט להוות היהודים בארץ מאפליה זאת, כי התושבים מצאו און להם לאמר: אחיכם העידו בכם. במשהד היו במאה החולפת ליצירה בעלי כשרון נפלא ובעלי שכל זך בערך מקומם, אשר ידעו מן המחקר והפלוסופיא, וכח היה בהם לנצח את התושבים בוכוחים. גם פייטנים היו ביניהם, הנכבד בהם היה מולא סימן טוב, אשר עוד היום יזמרו את פיוטיו במשהד ובוכארא. אמנם לא נמצא בהם את רוח השיר האמתי אך כוונתו רצויה. גם רבים היו ביניהם הבקיאים בספרות הפרסית. והמשהדים אשר נמלטו אל בוכארא נחלו כבוד מאת אחיהם עבור חכמתם, ועוד היום נמצא בבוכארא ילדי המשהדים אשר יקראו להם איראנים על שם מקומם, ורובם ידעו קרוא וכתוב פרסית. דבר אשר לא נמצא אצל כל אחינו הבוכארים. ואם נבוא לחקר הזמן הקודם לזה אז נמצא במשהד היא כורוסאן את מר יוסי ומר יוסף אשר לוקחו אחר כבוד לישיבת סוריא בעת ריב דוד בן זכאי עם רבינו סעדיה גאון למלא את מקומותיהם (ראה תולדות רס"ג מאת ד"ר הרכבי „בהכנסת" כמדומה השלישי). בזמן מאוחר ממנו נמצא „אל תבריזי הפרסי" בתבריז אשר עשה ביאורים לספר מורה נבוכים (ראה אוצר הספרים לב"י מערכת ביאורי המורה). על הזמן המאוחר עוד יותר ממנו יספרו אחינו הפרסים כי מהר"ם אלשיך—בזמן מהר"י קארו—היה במדינת פרס בתור שליח בוללות הספרדים אשר בצפת, וישם שם לחוק על היהודים עד היום כי כל זכר מבן עשרים ומעלה יתן חצי קראן בשנה לקופת ארה"ק בשם מחצית השקל, ואחרי שנים רבות דבו הספרדים הירושלמים הטברנים והחברונים את הצפתים לאמר: גם לנו חלק בכסף מחצית השקל הפרסי, ויתפשרו ביניהם כי יחלק הכסף באופן הזה: לטבריא 5% יען כי להם גם קופת רמבעה"נ; לחברון 10%; לירושלים 15%, וסך 70% לצפת יען כי יסוד הקופות היה ע"י שליח צפת, ומרוב פרסום הדבר בין הספרדים תושבי ארה"ק והפרסים נראה כי אמת הדבר, (גם הרא"ל פרומקין בספרו תוח"י מזכיר בפ"ט סי' ג' כי בראש ספר אלשיך עה"ת ד' ווניציא נדפסה התקנה שחייב כל בר ישראל לפרוע מחצית

השקל בכל שנה; ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר). אך את מצב אחינו בפרס אז לא ידענו מזה. על שנות המאה החולפת ליצירה (?) יעיד הגאון חיד"א (שה"ג ח"ב ערך תלמוד) כי שמע מפי מגידי אמת — בלי ספק המה שלוחי הספרדים אשר הלכו לפרס בימיו ערך שנת תק"מ — כי אחינו בפרס לא ידעו להתפלל לא בכתב ולא בע"פ, ורובם אינם יודעים כ"א פסוק שמע ישראל ואשרי יושבי ביתך, ומתוך דבריו נראה כי עכ"פ נמצאו ביניהם היודעים להתפלל לפני התיבה (עיי"ש). וא"כ נוכל לכוון כמעט עדותו עם עדות התושבים על אבותיהם. אך על העיר משהד לא נוכל לקבל עדות אשר כזאת, כי זה קרוב לחמשים שנה מעת באו בברית דת השלטת, ודברי קדמוניותיהם אשר יספרו זקניהם יסבו על זמן הגאון חיד"א, ועוד היום נכיר שמה עקבות אנשים בעלי כשרון היודעים לפתוח פיהם בחכמה, ויוכל היות כי שלוחי הספרדים לא באו שמה בימי הגאון הזה, כאשר לא ילכו שמה גם היום. אמנם בעת החיה לא נפגוש בערי פרס יהודי שאינו יודע להתפלל מתוך הסידור, רק במשהד, וביניהם גם היודעים קרוא וכתוב פרסית. מובן הדבר כי המרת הדת היתה בעוכריהם זה כמה שנים. גם בבוכארא נמצא מבלי כל סבה אנשים הרבה אשר יעמדו בדממה בבית התפלה ואזניהם קשובות אל כל מוצא פי החזן כי המה אינם יודעים מאומה, גם ילדים בני עשר שנה ויותר נפגוש בבוכארא אשר לא ידעו צורת כל אות למען לא יחסר בבוכארא צבור שאינו יודע להתפלל גם לימים יבואו. גם בערי כורדיסתאן אשר יקראו בני הספרדים פרס קטן — כי לערי פרס יקראו פרס גדול — נמצאים אנשים הרחוקים מכל דעת ואולי ימצאו ביניהם גם אנשים שאינם יודעים סדר התפלה. היוצא לנו מכל הדברים האלה כי עוד לא נתברר בזה מצב אחינו בפרס בשנות הבינים, ועוד מקום רחב ידים להוקרי קדמוניות להתגדר בו.

אפגאניסתאן

בעיר הרת (הערא́ט) הרחוקה שנים עשר יום ממשהד ישנם כשלש מאות בתי יהודים, רובם מפליטי משהד ומהם אשר באו משאר ערי פרס. עת באו שמה המשהרים בשנת ת"ר מצאו שמה כעשרים בע"ב, מנכבדיהם כעת ה' אגא יאודה כהן, ה' מולא יוסף גול, מורה ושוחט שמה ה' מולא מתתיאו. גם הוא לא יהנה מקופת הקהל כי ישא ויתן מעט להחיות נפשות ביתו ונכבד האיש הזה בעיני כל אחיו, ובשם חסיד יכנוהו. גם בגורייאן מעט יהודים רוכלים. מיימנה — בה כעשרים יהודים מתושבי הרת אשר יסחרו שמה, כי זה דרך ההרתים להתגורר כל ימיהם בכפרים יחידים, ופעם בשנה או אחת לשלש שנים יבואו לביתם בהרת. בכל עשר שנים יצאה העיר הזאת האחרונה מרשות אחת לרשות אחרת בסיבות מלחמות מלך פרס עליה לפנים, ואחריו מלחמות האפגאנים איש ברעהו, ובכל פעם היו היהודים לשלל, על כן אין ביניהם בעלי הון ועושר. העיר העתיקה בלך בה יהודים משנים קדמוניות, כארבעים בתי יהודים שמה בעת, ולהם ביהכ"נ גדול ועתיק, נכבדיהם מולא שמואל הראתי שוחט, מולא שם טוב, ומולא שמחה. כנראה יצא מן העיר הזאת חוי הבלכי או הכלבי וא"כ היו שמה יהודים עוד לפני אלף שנה (ראה הלאה בוכארא). גם בתשכורגאן כעשרה יהודים, מהו' ברוך כהן להם לראש. מלבד המקומות האלה לא ימצאו יהודים מאחינו בכל ארץ אפגאניסתאן. האפגאנים המה כתמרים סנים לא שיע, ולבד מזה יתיחסו מלכיהם על שבט בנימין. ועוד הגדות רבות בין העם, כי ישנם באפגאניא התיכונה יושבי אהלים המאמינים כי אם יבשלו בשר בחלב ימותו כל הצאן, כי ישנם אשר יניחו פאת ראשיהם — את זה

ראיתי גם בפרס—כי ישנם אשר ילבשו מין מלבוש הדומה לציצית, מכל אלה יוכיחו כי מזרע היהודים המה. אך את אשר ראיתי בעיני אגיד כי האפגאני ישנא את הפרסי ויאהב את היהודי, יחוס וירחם עליו ויחשבהו לאחיו; היהודי אשר המיר דתו לא יכופר לו כל עון אשר חטא, הוא לא יתקצף גם בראותו את היהודי שותה יין, היהודי לא יטמאנו, גם ילבוש ככל אשר תאוה נפשו. היהודים יצנפו בראשיהם כהאפגאני באין מוחה (ראה בוכארא). עד ראשית שנת תרמ"ו היו היהודים שמה פטורים מכל מס לבד מכס הגבול, כי כל מלכי אפגאניא משכום חסד. אך מיום מלוך אמיר עבדאל רחמן כאן החל להצר צעדיהם מעט מעט. בשנת תרמ"ו הטיל עליהם מס ערך 4 רו"כ לנפש בכל שנה. בחודש כסליו תרמ"ו הגלו היהודים יושבי כבול עיר מלכותו הגלת שלומים. לפנים היו שמה כשלשים בע"ב מאחינו, ומסבות שונות נשארו שמה ששה בתים מילידי קווין ויזד, גם אחד מילידי האנקין הסמוכה לבגדד ושמו ברוך שבתי נלוה עליהם. וזה הדבר אשר העלה עליהם את חמת האמיר עבד אל רחמן כאן: היהודים האלה היו מוכרים יין שרף לשר צבא האמיר לצורך אבקת השרפה במקח $2^1/_3$ קראן (ערך 85 קאפ') כל בקבוק, אמנם בשנת תרמ"ו הוכן היי"ש על הוצאות האמיר, ועלה לו החצי ממקח היהודים, לכן נתן צו לגרשם להאשכורגאן, ואחר אשר מכרו את כל רכושם וצרור הכסף לקחו בידם וירכבו על הגמלים, אז פקד לקחת מהם כסף ענושים את כל אשר בידם, וימצאו רכושם סך שבעת אלפים רופייא אפגאני (כ"א ערך 72 קאפ'), ואז שלחם לנפשם. — להאשכורגאן, ולצאת מגבולו לא יניחם. גם את בני דתו לא יחמול הרחמן הזה, כי בחודש אדר שנה הנ"ל סגר את גבולי מדינתו לבל יובילו סוחרי כבול את סחורת ידם לבוכארא עדי ישלמו סך לאק אחד (מאת אלף) תנגה (שלישית הרופייע), יען כי בהביאם את כנעתם מהודו שלמו מס הקצוב וכן בהוציאם אותה לבוכארא, אכן בהביאם כסף מחירה מבוכארא לא נתנו דבר כי גם מכסף וזהב מוזמן יוקח מס בבוכארא ואפגאניא, ויבוקש הדבר וימצא כי השכילו הסוחרים האלה לשלוח כספם מבוכארא ע"י שטרות דרך מאסקווא ולונדון לערי הודו המזרחית, ואחרי הודע האמיר מערמתם זאת למען הבריח את המכס שת עליהם כסף ענושים.

תורכמניא.

בצאת איש ממשהד ופניו קדמה ללכת אל התורכמנים יפגוש ביום השמיני למסעו את העיר סרכס. גם שמה ימצאו כעשרה רוכלים מאנוסי משהד. העיר הזאת נבנתה בימי נאדר שאה מלך פרס, ואחר נצתה מאין יושב. אך כאשר נכבשה הארץ לפני הרוסים בשנת תרמ"ד אז נהרו אליה התורכמנים ויכוננו שמה מושב למו. עתה לא ירעו ולא ישחיתו עוד כדרכם מימים ימימה. לפנים בלכת מסע המתקדשים מטהראן משהדה, הלכו בטח עד שהרוד, אך כצאתם את העיר הזאת אז לוו אותם אלפים אנשי צבא גם כלי תותח עברו לפניהם. כל זה היה למשמר על אנשי המסע כל עוד אשר לא פגשו את האהאלים מבני התורכמנים היושבים כעת באסחאבאד, אכן כבוא עליהם כעשרה במספר מן האהאלים גוי עז פנים, אז נמלטו אנשי הצבא על נפשם, והנותרים נפלו ביד צר אשר לשלל לשלל ואשר לשבי לשבי להיות עבד עולם להאהאלים האלה. כי שתי משפחות להתורכמנים מאמיני מחמד מכת הסיני ושתיהן עריצי גוי אשר שנים מהם יניסו רבבה. אמנם המצויינים בגבורתם אשר לזכר שמם הסמר שערת בן השיע שנוא נפשם המה בני משפחת אחאל היושבים על צפון גבול פרס סביבות אסחאבאד. ואחריהם בני משפחת תיכה היושבים למזרח פרס סביבות מרו. שודדי עולם אלה עשו נקמות

גוראות מעולם בבני פרס ותחשב להם לצדקה. פתגם נודע בין התורכמנים בנוסח הזה „האיש אשר עלה בידו לכבוש את בן שיע לעבד עדי הזקן, ואז הוליכו אל השוק ויחליפנו בחמור, ואת החמור הזה העביד עד מותו, ואז עשה מעורו מנעלים לרגליו ואחר אשר נקרעו נתן את בלאותיהם תחת ציר הדלת למען תסוב עליהם עד כלותם, האיש הצולח הזה עשה מצוה כתיקונה, ולא ימצא עוד כל משטין בלכתו בדרך גן העדן". הפתגם החרוץ הזה דיו להודיענו את עומק משטמתם זה לזה. המלך נאצר אל דין שאה נסה את כחו להלחם במשפחת התיכה אשר במֶרו החלשים מן האחאלים, ויתפוש את מבצר מרו כעשרים שנה לפנים, ואז סבוהו התיכים ויקחו מידו חמש עשרה כלי הותח אשר עודם היום במבצר מרו לזכר גבורתם ואת כל חילו הכו נפש. אמנם בבוא הרוסים ויראו את גבורתם על משפחת האהאלים וייסדו את העיר אסחאבאד (גם שמה נאחזו כמאה יהודים אחרי הוסדה ואך עברו שנתים ויגורשו משם בפקודת הממשלה, ולא נשארו שמה רק מתי מספר בעלי זכיות) אז נפל פחד הרוסים על משפחת התיכה, וימסרו את מקומם בשלום ליד הרוסים, ע"י השר עלי חאנוף איש הבינים. האיש הזה הפקד שמה למושל מקומי וייסד את העיר מרו אשר במזרח סרכס רחוק ממנה שבעת ימים, וסביבות מרו משפחת התיכה בשטח עשרה פרסאות בערך. מני אז חדל פחד התורכמנים, אנשי צבא לא ילוו עוד את נוסעי משהד, גם הכרואנים הנושאים סחורת משהד לבוכּארא דרך מרו ילכו לבטח דרכם, התורכמנים נעשו בזמן קצר עבדים נאמנים לממשלת רוסיא האדירה ואת פקודתה ישמרו ואיש על מקומו יבוא בשלום 1).

מרו (מערוו)

בעת הוסד העיר הזאת נמצאו שמה כעשרים יהודים הרתים אשר סחרו את התורכמנים, ואחרי שיצאה הפקודה עליהם כי יעזבו את העיר אם לא יקחו חלק בבנינה אז התאמצו ויקנו להם כברת ארץ ויבנו שמה בתים וחנויות. גם משהדים מן האנוסים נפלו עליהם עד נקבצו שמה כששים מאחינו אשר בני ביתם יושבים במשהד והרת (רק לאחינו האשכנזים הרוסים אין כל רשות לשבת שם ומהם ראיתי רק אחדים העובדים

---

1) ע"ד התורכמנים האלה לא נמצא כל זכר בספרותנו לפנים בהשקפה ראשונה. אכן כתר לי זעיר ואחוה דעי גם אני ואחר אוציא משפט. בס' שארית ישראל (כמדומה פרק כ"ז) יסופר כי מלך פרס הלך להלחם את אויביו כפר אל תורך עם עובדי רוח ואוכלי בשר חי, ואיש אחד הלך לפניו לנחותו הדרך אליהם וילך ויתעה במדבר עד הגיעו אל עיר מבצר אשר בה ממשלת יהודים, ויגידו לו היהודים כי ברית שלום ביניהם ובין העם כפר אל תורך ע"כ ישמר לנפשו, ויענש קשה כי אם יתעברו על ריב לא להם אז נקם ינקם מאת היהודים אשר בארץ ממשלתו. עיין שם באורך. כל קורא אשר לומד להשמיע לאזניו את אשר יקרא בספר יפלא לראות דברי תמהון כאלה, וימהר להוציא משפט כי דברי הפרק הזה מהבל המה יחד. גם אנכי לא הבנתי ימים רבים מי הם „כָּפַּר אֶל תוּרְךְ" ואיה ממלכת יהודים אצל פרס? אמנם בהיותי בדרך מסעי עלתה בדעתי השערה קרובה אל האמת לקרב דברי הספר אל המציאות אחרי נסיר מהם הגוזמאות אשר בם. שם העם הזה הוא „כּפּר אל תורך" לאמר: הכופרים התורכים, המה התורכמנים, כי עוד היום יקראו הטורכמנים והאפגאנים בני דת הסוני להשיע „כופרים", ובני השיע יקראו להתורכמנים ולהסונים אשר בתוגרמה וזולתה „כופרים". ולכן יקראו להם „הכופרים התורכים" להבדילם מן הכופרים הערבים וזולתם. עוד היום ישנו מבצר אחד על אם הדרך העולה ממשהד להרת בין הכפר הפרסי כאריז ובין הכפר האפגאני כוהסאן על גבול שתי

בצבא), ויקנו למו מקום למקדש מעט. יום הכפורים שנת תרמ"ו היה היום הראשון אשר התפללו יהודים בביהכ"נ על אדמת התורכמנים, ואחר באו גם מאחינו הבוכארים זעיר שם מְרְוָה. מנכבדיהם מולא משה כהן, ומולא אמין (בנימין) כורתוואני גבאים. שוחט שמה מולא יעקב. הגבאי האחרון משהדי הוא. גם ביולתאן הסמוכה למרו ימצאו כעשרים יהודים רוכלים, וכן בפנג'דה.

מדינת בוכארא.

בלכת הנוסע ממרו אל בוכארא הרחוקה ממנה מהלך חמשה עשר יום טרם יעבור את הנהר עַמו דַריָא יפגוש את ג'האר ג'וי. כשלשים רוכלים בוכארים מאחינו שמה. ומשם והלאה ארץ נושבת, כי מדבר החול לא ישתרע רק ממרו עד ג'האר ג'וי, ומשם והלאה כפרים קטנים על כל מדרך כף רגל בואכה בוכארא.

עיר בוכארא.

כארבע מאות שנה עברו מאת הוסד העיר הגדולה הזאת לפי דברת התושבים, תושביה המה מחמדים מכת הסיני, אכן רבים המה המנהגים ביניהם אשר למדום מבני השיע, כאשר יראה הקורא במרוצת הדברים. עת נבנתה העיר הזאת באו שמה כמה משפחות מאחינו מעיר בלך המסובלת אז ביהודים, וגם מעט מסיבזיואר ויאחזו בה. התושבים לא יאהבו את היהודי כהאפגאנים. מגע היהודי מאכליו ומשקהו לא יטמאו בעיני הבוכארים, אך לעומת זה יגבילו את היהודי במלבושיו. אין כל זכות להיהודי לצנוף מצנפת בראשו כאשר יצנוף התושב, רק ילבשו כובע אשר מחציו ולמטה הוא מעור הכבשים ומחציו ומעלה בד שחור, לכובע הזה יקרא תילפאק, ומלבד התילפאק לא יניח היהודי בראשו מין כובע אחר. היהודי בלבשו מלבושו העליון על בגדיו, יהי הלבוש העליון מאיזה צבע אשר יהי, יהי משי או צמר גפן, עליו לחגור מלמעלה בחבל צמר עב, אך כעת יש אשר יחגרו בפתיל משי תחת החבל הדרוש. אמנם לצאת ברחוב העיר בבגד פתוח כמנהג המדינה לא יוכל היהודי. תחת אשר יקרא האפגאני את היהודי בשם מוסאִוִי: מאמין דת משה, דרך כבוד, יקראהו הבוכארי בשם ג'הוד. הממיר דתו יסלחו לו פשעיו כהשיע. היו שנים בבוכארא אשר נצטוה כל יהודי לשום על פתח חצרו אות מבגד שחור בלה. — גם את ראש שנתם יחשבו הבוכארים מיום תקופת האביב כהשיע, לא מחודש מחרם כהסיני. אמנם את החותם אשר יניח השיע בתפלתו לפניו, את האבן הזאת לא יקנה הבוכארי ואליה לא ישתחוה. האמיר אחד כאן היושב כעת לכסא בוכארא אוהב הוא את היהודים, ובעת חלקו חליפות שמלות ביום שמחתו לכל

הממלכות, והמבצר יקרא בשם כַּפר ־קלַעא: מבצר הכופרים, על שם התורכמנים אשר ישבו בו לפנים, ומזה יעלה בידנו כי מלך פרס — שונא התורכמנים מעולם — הלך להלחם את עם חרמו זה, הכופרים התורכים אשר אולי היו אז עובדי רוח, ובאתו ממשהד תעה בישימון דרך מדבר החול אשר סביבות מרו, עד בואו אל עיר מבצר אשר ליהודים היא הרת — לפי ההגדות הרבות אשר יתנו עדותם כי האפגאנים יהודים המה לפנים — ויעידו בו לאמר ברית בינינו ובין התורכמנים, כי באמת גם היום ברית שלום לתורכמנים עם האפגאנים ושניהם עם היהודים. גם עוד היום יאכלו התורכמנים בשר המבושל כמאכל בן דרוסאי.

נכבדי העיר שלח שמונה בגדים לנכבדי היהודים, אשר ידעם בשמם. היהודים האלה אשר היו רחוקים עד כה מאחיהם, רחוקים היו לפנים גם מתורה. אך לפני שמונים שנה בא שמה אחד מחכמי המערב (אפריקא) ושמו חכם יוסף ממאן ואחרי הכירו אנשי העיר כי נכבד האיש הזה הפצירו בו גם יכלו לו וישב בבוכֿארא 1). פעם אחת בראותו אנשים כשרים באו מבית הרחצה ביום השבת וישאלם על ככה, ענוהו כי דין מפורש הוא להיתר, ובראותם כי לא האמין להם הביאו לפניו את הספר ויראוהו כתוב „עיר שיש מרחץ? מרחצת בשבת!" ואל סוף המאמר לא שמו לב, אך מעט מעט התחיל ללמד בניהם תורה עד כי גדלו מהם מורים. והיום ישנם בבוכֿארא גם לומדי תלמוד. לפנים היו אצלם ספרים דבר יקר המציאות, ואיש נכבד הראה לי ספרי זוהר ד. קאפוסט אשר זקנו שלם מחירם מאה זהב בוכארי (כ"א ערך 17 פֿראנקס) יען רחוקים היו ממקום דפוס. אמנם עת התחילו הרוסים לגשת אל בוכֿארא מעבר תורכיסתאן ויכבשו את קאז עלי (קאזאלינסק) נפתחה דרך רוסיא לפני הבוכארים, ויחלו לבוא אל מאסקווא לסחור אותה ומשם הביאו להם ספרים ככל אשר נשאם לבם. גם נמצאו בוכארים אשר למדו את התלמוד במאסקווא, עד אשר נעשתה עדת בוכארא עדה חשובה בישראל. אחר החכם הנ"ל הנקדש בפי אחינו הבוכֿארים על אשר היה הוא הראשון אשר חנך אותם בדרך התורה ועל ידו נפתחו כשרונותיהם, תשמענה אזנינו את שמות מולא פנחס גדול ומולא פנחס קטן אשר יזכרו ביניהם לברכה. זה מולא פנחס גדול הכהן כשמו כן היה האיש הזה משכמו ומעלה גבוה, גבור אשר לא יחת מפני כל. שנים רבות היה הוא הרב לעדתו ונכבד על פני כל העם לא בתורתו — אשר לא רבה בכלל בדור ההוא — אך בשכלו הזך ובאהבת האמת ושנאת הבצע — חזון יקר היום גם שמה—ואהבת עמו; פעמים רבות שם נפשו בכפו לבקש על עמו מלפני האמיר אשר בימיו הנורא על כל סביביו, ודבריו לא שבו ריקם. פעם אחת נודע

---

1) עוד היום בגמר כל תפלה אחר עלינו ישבו בבית התפלה במקום אחד, ואת ידיהם הפתוחות—לקבל השפע—יחזיקו מול לבם וזקן האספים יאמר: בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס וכל ישראל ממזרח וממערב מצפון ומים בכלל הברכה בהם אין ניעת מיבונים (בכוונה זאת נקרא) שיר למעלות אשא וכו' עד מעתה ועד עולם, ואז יעבירו כולם את ידיהם—שהיו פתוחות בכל זמן הקריאה—על פניהם למען יאירו באור השפע. בימי שבת ומועד ובבית משתה ישנה נוסח ההקדמה בארך בפרסית אמנם הסיום הנהו לעולם שיר למעלות—מעתה ועד עולם. בחקרי על יסוד המנהג הזה ספרו לי זקניהם כי עת בא שמה הר"י ממאן היה מנהגם—כמנהג המחמדים—לקרוא כמה בקשות פרסית ובגמר דבריהם היו אומרים אללה הוא אכבאר: האל הוא גדול. ועוד היום כי יהיה דין ודברים בין שנים מאחינו בבוכארא אז יתאספו נשיאיהם וגם משופטי המחמדים יבואו שמה—יען כי לפנים לא ידעו דת ודין ע"כ נהגו ללכת למשפט עם הארץ והדבר נשאר בתקפו—ובגמר המשא ומתן טרם יקומו ללכת משם יאמרו כולם אללה הוא אכבאר, ואת ידיהם יעבירו על פניהם ובזה יתום החזון והרשות נתונה אז ללכת; והר"י ממאן תקן להם תחת זה קריאת שיר למעלות. אמנם לבי יסיתני בספק אם ממנו יצאה התקנה, כי גם במשהד ובהרת—אשר שמה לא הגיעה ממשלת הרי"מ—ינהגו כן, אך באשר בערי פרס לא ימצא המנהג הזה. בני משהד והרת ינהגו לתרגם לפעמים פרסית את ההפטרה אשר תיטב בעיניהם בצבור, ואלה אשר שמעתי את תרגומם המה: חזון עובדיה, למה תאמר יעקב, רני ושמחי, הבאים ישרש יעקב. מה נעים המחזה לראות את השומעים יטו אזנם לשמוע אל תרגום ההפטרה בפרסית נאה המושכת באמת את לב השומע בחבלי קסם.

להאמיר כי רבו בבני עמו העוברים על דתם בשתותם יין ושכר לשכרה; בדעתו כי מבלעדי היהודים לא ישיגו העברינים את חפצם, צוה על רב היהודים להכריז בבית התפלה כי לא יעוז איש יהודי למכור משקה לבן עם הארץ, אך למרות הכרוז הזה נמצאו שכורים ברחובות קריה, כי רבו מחטיאי עמו להנאתם, ויצו על הרב במפגיע כי יגלה את שמות מוכרי היין. אכן הוא לא מצא נכון לפניו למסור אותם למלכות ויקצוף עליו האמיר, ויצו להעלותו אל ראש המִנאַר (מגדל הצופה) אשר בקצה העיר גבוה כששים אמה, אותו ועוד שבעה מגדולי היהודים ולהפילם ארצה. ברגע האחרון טרם נמלאה הפקודה הציעו לפניהם כי יבואו בברית הדת המושלמית ורפא להם. שנים המירו, והנשארים עמדו באמונתם, ויוטלו ברב חמה מאגרא רמא דרמא לבירא עמיקתא, אחר או שנים נפלו לבלי קום עוד ויהרם חיו אחרי נפלם וגם הרב ביניהם, ומני אז גדל כבודו שבעתים בין אחיו וגם בעיני האמיר.—בראותו כי לא ימצאו ספרים בעירו השתדל להמציא ספרים לאחיו. אנכי ראיתי סידור תפלה דפוס ווילנא כמנהג הספרדים המזרחים ועליו כתוב כי נדפס בפקודת הרב הגדול ר׳ פנחס הכהן רב בבוכארא, גם תרגום שני נדפס בהסכמתו בדפוס אחר. פעמים רבות פרצה מריבה נגד בנו מולא חיים כהן להדיחו משאתו. אמנם בכל עת כזאת יעמדו הישרים בלבותם לימינו בזכרם לו חסדי אביו הנאמנים.

השני מולא פנחס קטן—אבי האחים פינחאסוף—היה חתן החר״י ממאן. הוא היה איש עשיר וירא אלהים מרבים גם לימד תורה הרבה בערך דורו לכל בני הנעורים, במדותיו הטובות: יד נדיבה ודבר אמת וענוה צדק ואהבת תורה קנה את לבב כל בני עירו לאהבה אותו.

בעת ימצאו בבוכארא באלף בתים מאחינו. נכבדי העיר ה׳ אהרן פינחאסוף ואחיו; ה׳ חיים משיח; ה׳ בבא איליאיוף. נשיא שמה מולא מגזום, חכם העיר וראש השוחטים ה׳ מולא חיים כהן. עוד שנים עשר כולונתארים (ראשים) להם תחת פקודת הנשיא, המה יגבו את מס הגלגולת מן היהודים והביאוהו אל אוצר האמיר.

מכה בוכארית היא מחלת הרישתה: לאמר התולעת, כי בחדשי תמוז-אב יראה בבשר אנשים רבים כתם שחור ואחרי ימים אחדים יפתח הכתם הזה ומתוכו יצמח עוקץ קטן אשר הוא ראש תולעת ארוכה, ואם יניחו את העוקץ הזה אז יסבול האיש מכאובים רבים, ולכן יבוא רופא בוכארי המומחה לאותו דבר, וימשכהו בחזקת היד עד הראות התולעת ואז יכרוך אותה על עץ דק ובכל יום יוסיף להוציאה מעט ולכרכה על העץ, ובכלות ארבעים או חמשים יום יגמור את מלאכתו, ואז ימדוד את אורך התולעת לפעמים כשלשים אמה. ובקיץ הבא ישוב הכתם לבוא במקום אחר בגוף האיש הזה העלול למחלה זאת. אם יולד הכתם הזה בבשר פרק הרגל אז ישאר האיש פסח את רגלו. המכה הזאת לא תמצא מקיר העיר וחוצה לה. לפנים שלטה המחלה הזאת גם בפרס בעיר ר ש ת אשר על גבול קאוקז, ועל שמה נקראת העיר ר ש ת, אמנם זה שנים רבות אשר חלפה משם. בבוכארא יחשב אי-נקיון המים לסבת המחלה, כי בבוכארא אין נחל ואין מעין, רק מי גשמים יאספו אל יאור אחד אשר את מימיו ישתו כל תושבי בוכארא, ובימי הקיץ יבאשו המים האלה והביאו את המחלה על השותה אותם. גם בעיר קוקנד על גבול חינא ישנה מכה אחת היא מכת הזפק, כי לאנשים רבים יגדל בשר צוארם מתחת לזקנם אל מול הפנים, ויהי לזפק תלוי בצוארם. ישנו זפק אשר קוטרו יעלה לרביעית האמה, ושם יספרו כי לפעמים יבואו אנשים מיודקנד אשר בתורכיסתאן החינית בעלי זפק גדול רב יתר מזה; בשנים האחרונות נסו הרופאים הרוסים לחתוך את הזפק הזה ורבים מן החתוכים מתו, ומעט מהם אשר נרפאו.—לשון התושבים הבוכארים איננה פרסית צחה כאשר

באפגאניא החיצונה (כי באפגאניא הפנימית ידברו לשון אפגאן) רק פרסית משובשת מעט, וכן גם לשון היהודים שמה, בפיהם תקרא השפה הזאת תאג׳יקי (בהצפירה תרמ״ז נומר 74 בא מאמר על בוכארא מאת ב. אשר בפללו לא מצא חן בעיני, אך עוד יאמר שמה „כי יתרגמו את ההגדה בשפת תורקית ערבית״ שפה כזאת איננה שמה; גם יאמר „כי לא יראו בחוץ בבגדי לבן״ גם זה אינו אמת ויש לובשי לבנים בחוצות). כן ימצאו יהודים בוכארים בעיר כרמינה כששים בתים, גם בכתהג׳י בערך הזה, בכתה קורגאן כארבעים בתים, גם בפנג׳שנבה כשלשים. העיר הזאת נקראת על שם יום השוק אשר בה בחמישי בשבה, כי בפרסית פנג׳שנבא חמישי בשבת, כן ישנם עוד עיירות הנקראות ע״ש יום השוק אשר בם, ג׳האר שנבה (טשארשאמב) רביעי בשבת, סֶה שנבה שלישי בשבת, וכן פנג׳דה (פענדזדע) חמשה כפרים, ג׳האר ג׳וי (טשארדזוי) ארבע בורות. בעיר שהר סבז ימצאו כמאה בע״ב מאחינו, מולא יעקב כולונתאר נשיא להם. גם בכַּרְכִּי וקרשי ימצאו מעט מאחינו.

חִיוָא

בחיוא וארץ ממשלת ידה לא ימצא גם יהודי אחד, לבד משני מומרים בוכארים אשר מצאו מקלט למו בחיוא. לעיר הזאת יקרא דר אַל אַסלאַם: ארץ המושלמנים, וכן כתוב על מטבעות הארץ ההיא באותיות פרסיות, „דר דר אלאסלאם חוא״: תוך עיר המושלמנים חיוא. שפת הארץ קרובה לשפת התורכמנים, ושתיהן תורכית משובשת. לא הייתי כותב זאת אם לא שראיתי באחד מחלקי „המצפה״ חוקים עבור יהודי חיוא (?) ובוכארא, גם המאמר „אל חידור״ בהצפירה קיץ תרמ״ז בעקבות האיזר׳ אשר יספר נפלאות ובתוכו יזכיר את יהודי חיוא (?) ולבד מזאת לא ימצא השם חידור רק בערי ערבסתאן בשינוי מעט „חאֶדר״ לא „אל חידור״ (כנודע אשר תיבת אל בערבית היא במקום הא הידיעה בעברית, ומה להא הידיעה בשם עצם), אך בפרס ובוכארא לא ימצא השם הזה. גם בחיסאר אין יהודים, גם את שם השפה הדזואגאטית לא שמעתי שם. אך אולי נתחלף לבעל המאמר „תאג׳יכי (טאדזשיקי) ברזואגאטי, והנה זה בא „הצבי״ בגליון כ״ו תרמ״ז בההוספה, גם הוא לא נמ״ט כ צ ב י מיד הטרמהו, ויספר על חברת שערי ציון הנמצאת בחיוא להחזקת בחורים לומדי תלמוד (! !) בביהמ״ד ליהודי חיוא! גם זו לטובה; ומי יודע אולי בעת כתבי הטורים האלה קשר איזה מכ״ע מספד על ראש הישיבה התלמודית בחיוא! על הצבי היושב בירושלים ובכל יום יהודים בוכארים לנגד עיניו המקבלים מכתבים משם וברצותו לשאול את פיהם יוכל להודיע בקהל דברים ברורים משם, עליו אתפלא כי האמין לשמועות שוא ותפל, ולא שאל את פי הבוכארים הבקיאים בארצם ובארץ חיוא. כן הספור הסמוך לו כי פליטי אחינו מארץ הצפון מצאו מנוח בטהראן בירת פרס, לדעתי אין בו ממש, אך כבר העיר הוא בעצמו על חולשת יסודו.

סמרקנד.

בעיר העתיקה סמרקנד אשר קבר הגבור תמורלאן בהוכה ובשם אמיר תיטור יקרא בפי התושבים, שמה התישבו אחינו לפני ארבע מאות וחמשים שנה. ממשלת רוסיא בחקרה קדמוניות העיר הזאת נוכחה לדעת כי בראשונה באו שמה יהודים מסיבזוואר המלאה אז יהודים וישבו בסמרקנד. בעת ימצאו שמה כשבע מאות בתים מאחינו הספרדים (כן יכנו

את עצמם אם כי באמת לא ראו אבותיהם את מדינת ספרד, אך כן יכנו את עצמם כל אלה אשר מבטאם וקריאתם המה בסדר הספרדים), לבד מן האשכנזים מתי מספר אשר התישבו בסמרקנד החדשה—הרחק כויארסט מן הישנה—עת נכבשה הארץ לפני הרוסים בשנת תרכ"ח. אחינו הספרדים נתנו ידם אז להרוסים, גם עת קשרו יושבי הארץ על הכובשים החדשים גם אז עמדו היהודים בפרץ, ובראשם מולא משה כולונתאר אשר זכה לאותות כבוד רבים עבור אומן רוחו. כל הימים אשר חי האיש הזה היה חומה על אחיו, כי נשיא היה עליהם ונשוא פנים בעיני הממשלה, אך אחרי לכתו בדרך כל הארץ **נשכחו היהודים עמו, ופעלם לא יזכר עוד**. כעת נשיא שמה בנו ה' מולא רפאל כולונתארוף. חכם העיר מקום מטעה"מ ה' מולא אברהם אהרונוף, נקי כפים האיש הזה עד להפליא, ולכן נאמן הוא לפני הממשלה, גם מעשיו מרובין מחכמתו. יהודי סמרקנד ובוכארא נפוצו ממקומותיהם בשנים האחרונות האלה בכל תורכיסתאן המזרחית, ותקופתם עד אורינבורג ומאסקווא. עת נכבשה קוקנד לפני הרוסים נמצאו שמה כעשרים מאחינו אשר חייהם היו תלואים להם מנגד מחמת המציק, ואחר אשר היתה הרוחה באו שמה כשמונים בוכארים ויאחזו בה. ומשם באו לערי מרגילאן, נמנגאן ואנדיגאן הסמוכה לגבול חינא. בכל אחת מאלה בתי כנסיות לאחינו הבוכארים, יש אשר בנו בתים למו ויש אשר כאורחים הנמו שם, יען טפם ונשיהם המה בבוכארא או סמרקנד. בהיותי באנדיג'אן סוף שנת תרמ"ו ראיתי שני יהודים תאשכנדים ואחד בוכארי השבים אז מעיר כשגאר אשר תחת ממשלת מלך הסינים (חינא). כשלש שנים ישבו שמה חמשה יהודים לעשות מקנה וקנין, אך ראו שמה עמל ותלאה מן התושבים המחמדים, עד אשר נהרג אחד מהם—אשר היה מנהל המסחר ומולא ברוך שמו—בגן אחד התושבים עת הלך שמה לגבות את כספו, אחרי אשר ענוהו ביסורים נוראים אשר תצילנה אזני השומע, ולא נודע מקומו איו, עד אשר קם הקונסול הרוסי יושב כאשגאר וישתדל בחריצות נפלאה עד אשר גלה פני הלוט וימצא את הנרצח גם את הרוצח, אז שבו הנותרים אל בתיהם, אותם ראיתי לבד מאחד אשר התבולל בין התושבים וישאר שמה, גם בהאוליאתא (אאוליעטטע) ימצאו רוכלים בוכארים. בוג'נד (חודזענט), גם שמה מתי מספר מאחינו, גם יהודים אשכנזים היו שמה כעשרים, אך זה כמה שנים אשר גורשו משם, וכעת ימצאו מהם בחמש עשרה בסמרקנד וחמש עשרה במרגילאן ושנים בקוקנד.

השקפה כללית על אחינו בבוכארא.

דרכי חייהם. המלאכה והמסחר, דרכי החינוך, הימים הראשונים.

דרכי חייהם לפנים היו בשפל המצב, אמנם בשנים האחרונות התחילו לחקות את דרכי מאסקוי מקום מסחרם ובכן נראה בבתיהם דרכי אירופא רבים, וביחוד יאהבו להביא אל בתיהם כלי כסף ממאסקוי ממדרגת 84°.

המלאכה לא נתפשטה ביניהם במדה מרובה, ולכן לא נמצא ביניהם רק חיטים ועושי כובעים, גם רבו ביניהם אורגי משי. על מסחרם דברתי מקודם.

דרכי החינוך, גם אצלם בשפל המצב כי גם מלמדיהם ילעיטו את הילדים תיבות שלמות עת ילמדום קרוא בספר. בבוכארא ימצאו ילדי מספר הלומדים את התלמוד. בסמרקנד לא ילמדו רק עין יעקב, ובשאר ערי בוכארא רבה העזובה כי זה שבתם שמה מעט, ועוד לא הצמידו את הדברים הנחוצים לקהלת ישראל.

הימים הראשונים לא היו טובים מאלה בבוכארא במצב הרוחני כאשר נוכח הקורא לדעת מדברי הקודמים. הדבר האחד אשר שאר בידם מימי קדם הוא קריאת הזוהר בניגון לפי טעם הבוכארים המסוגל להשתפכות הנפש, וכל המטיב לנגן הרי זה משובח. קריאת דף אחד מספר הזוהר ימשך למצער חצי שעה אצל הלומדים או המנגנים המקצרים. מצבם המדיני לפנים היה מורה מאוד, כי התושבים העיקו להם על כל מדרך כף רגלם, לא הניחו אותם לנעול מנעלים גבוהים, לבל יגבהו מעל התושבים, גם שמרו עליהם לבל תגבה רצפת ביתם וחנותם לבל יגבהו על הארץ מן התושבים, ועוד רבות כאלה דברי עמל ורעות רוח אשר תקוץ בהם נפש השומע. כשמונים שנה לפנים או קודם לזה היה מלא אחד ליהודים אשר קנא לעמו, ושמו מולא שֶׁעין, וילך וימיר דתו בדת התושבים, ובירחי מספר הצליח להיות אחד מרואי פני הָאֱמִיר, כי עלה בחכמתו על כל יועציו, ויעש בתבונתו לטובת היהודים ככל אשר השיגה ידו, ויפר חוקי עמל רבים, כי נכבד היה לפני המלך ויחי בדת התושבים ארבעים שנה. ולעת זקנתו בא לפני המלך ויפהה במשל פיו ויצליח בערמתו זאת להשיג רשיון מאת המלך לשוב לדתו הראשון, ויקבלוהו היהודים בכבוד, ובצום העשור עמד לדרוש לפני בני עמו, ויציע את נושא הדרוש בפרסית לאמר „גֶ'ה תּוּר דִין אַל מֻסַּאלמון. בַעד אַז גֶ'הל סַאל פִּשִׁימון: מה היא זאת הדת המושלָמית? אחר ארבעים שנה הרטה עולמית! ועוד היום הפתגם הזה על שפתי אחינו שמה, כי בפרסית נחמדה המליצה הזאת בנגונה, ואולי לא תערב לחיך הקוראים—אז לא בי האשם! וכני אז החלו התושבים להקל מעליהם מעט מעט. מצבם המדיני כעת ברוסיא הנהו בכבוד. חוקים מיוחדים לטובתם ברוסיא אין, אך ממקום גבוה יפתרו שאלות רבות לטובתם כיוצאים מן הכלל. כמה פעמים קרה במאסקוי אשר השוטרים התוו על מכתבי מסעם כי ימהרו לעזוב את העיר יען אשר הוא מחוץ לתחום מושב היהודים. ויפנו המה בבקשה אל הגענ' גוב' ויצו את הנוגשים לבל יזידו לנגוע בהם, ועוד כאלה רבות, וממין הזה באה ידיעה בהצפירה 1887 — נומר 277 כי בית הפקודות בתאשכנד לא אשר את שטרי המקנה אשר להבוכארי פנחס בן אהרן קאזיוף על אחוזותיו שמה ויפן בבקשתו אל הסינאט, והשאלה נפתרה לטובתו, ופקידי הממשלה בהמקומות אשר הבוכארים נחתים שמה כמו במאסקוי אורינבורג וניזשני יודעים מהמסורה הזאת. אך חוק מפורש לזה אין, ולכן יכוו השוטרים לפעמים בנהלתם. אך לא כן גורל אחינו בתורכיסתאן הרוססית. המה לא יקראו עוד בשם בוכארים כי הלא עבדי רוסיא הנמו, ותחת החוקים אשר ליהודי רוסיא נכנסים גם המה.

תאשכנד (טאשקענט).

העיר תאשכנד היא האחת בתורכיסתאן הבנויה לתלפיות בטעם אירופא. העיר תחלק לשלש מחלקות: העיר הישנה הבנויה בטעם בני קדם הראשונים, כחמשים יהודים בוכארים מדלת העם שמה, משם יבואו אל העיר התיכונה מקום מושב רוב היהודים הבוכארים כחמשים בע"ב, ומשם יבואו אל העיר החדשה בעלת חוצות רחבות ומרוצפות הבנויות בטוב טעם. גם שמה ימצאו כשלשים בע"ב בוכארים, לבד מאחינו האשכנזים בערך חמשים בע"ב, אשר רק בעיר הזאת ישכונו. בתי כנסיות להבוכארים בכל חלקי העיר ולהאשכנזים ביהכ"נ אחד מפואר בעיר מושבם. דבר מוזר יראו עיני האורח בתאשכנד: עוד בהיותי במשהד התלוננו לפני אנשים הבאים מסרכס—אשר בהיותם בצל רוסיא התפללו בגלוי—כי ביוה"כ באו אשכנזים העובדים שם בצבא

להתפלל את האנוסים התושבים ולא פנו לצד ההיכל הוא צד מערב אשר שמה יתפללו התושבים, רק הסבו את פניהם לצד מזרח ולא הטו אזנם לבקשת התושבים אשר התחננו למו כי יתפללו כמוהם. כרקב היה הדבר הזה בעצמות התושבים הסרכסים. אנכי בנתי סבת הדבר כי אנשי הצבא הנעדרים ממנהל ומורה חשבו להם לצדקה להתפלל כאשר לומדו בנעוריהם—בשבתם על אדמת רוסיא האירופית—לצד מזרח, לא כן התושבים כי אם אינם נביאים בני נביאים הם, ולכן יתפללו מול ירושלים כדת, וכן יתפללו הספרדים יושבי דמשק חלב וכו' עד דיארבאכר לדרום, וממוצל והלאה עד בגדד פרס ומרו אפֿאגאניא בוכֿארא ותורכיסתאן יתפללו לצד מערב. רק אחינו האשכנזים בבנותם ביהכ"נ באסחאבאד בנוה לצד מזרח וכן בסמרקנד ומרגילאן, אך שם לא ניכר ההבדל כי מרחק רב בין ביהכ"נ האשכנזית להספרדית, לא כן בתשכנד בעיר החדשה אשר רק צעדי מספר בין שני בתי הכנסיות, שמה יראה הפלא הזה אשר האשכנזים הבאים מחדש לא סמכו על קבלת התושבים ויעשו כתבונתם (?) ויבנו למו ביהכ"נ לצד מזרח בעת אשר הספרדי הבנוי לפניו נבנה כדת לצד מערב; ולא שמו לבם אל המאמר ואל בינתך אַל תשען. ובאמת הדבר הזה נוגע לכמה מקומות ברוסיא וסיביר.

אפרים נאיימארק

חזות הכל *)

השקפה על מקרי ישוב ערי ומושבות א"י בארבע שנים האחרונות.
(הרמ"ה-מ"ו-מ"ז-מ"ח)

א.

העזבונות

בצוואת השר הצדיק מונטיפיורי זצ"ל — שנפתחה אחרית שנת תרמ"ה — כתוב לאמר: ששת אלפים לירא בשטרות הבאנק וחברת הגאז, וחמש מאות וחמשים שטרי אקציען אשר לחברת הבטחון, יהיו ביד ראשי העדה הספרדית בלאנדאן לקרן קיים, והפירות ישולחו מדי שנה בשנה לת"ח ועניי ישראל אשר באה"ק מכל המקהלות בלי הבדל, ארבעים למאה לירושלים וא עשרים למאה לחברון צפת ושברי', בכל שנה בחדש התמוז יחלקו הכסף — לזכר יהודית שנפטרה בחדש הזה —. סדר החלוקה ואופניה יעשה עפ"י ראשי עדת הספרדים בלאנדאן, והרב ד"ר לוי אחרי הועצם את ראש רבני הספרדים וראש רבני האשכנזים שיהיו בימים ההם בכל אחת מערי אה"ק. במשך שלשה חדשים הראשונים למותו יחלקו לת"ח ועניי ישראל, בירושלים, חברון, צפת וטבריא, א מאה ליקא.

ובחדש תשרי הרמ"ו בא הכסף — סך מאה לירא — שצוה השר לחלק בג' חדשים הראשונים למותו ירושלימה וכן ליתר ערי ארה"ק ויחולק לעניי כל המקהלות נפש בנפש כת"ח כעם הארץ בלי הבדל.

ובירח תמוז תרמ"ו שלחו אפוטרופסי השר ז"ל לחו"ר ירושלים להודיע כי פירות הכסף להשנה עלו לסך אלף ושלש מאות ועשרה לירא שטערלינג ומגיע לחלק ירושלים

---

*) המסך מהאסיף הרביעי (תרמ"ח).
(ח"א)

חמש מאות וארבע ועשרים לירא (לחברון מאתים וששים ושתים, וכן לצפת וכן לטבריא), ויבקשו האפוטרופסים מאת החכמים לרשום להם שמות ת"ח נצרכים שבעיר. ויצוו הרבנים על ממוני הכוללות לתת להם רשימות כאלה, וימאנו הממונים באמרם: כי בדבר כזה קשה להבדיל בין ת"ח ועני לת"ח ולא עני, ובין עני ולא ת"ח ומתיראים הם מפני המחלוקת. ויענו הרבנים כדברים האלה להאפוטרופ' ויבאו שנית דברי האפוטרופסים כי אי אפשר להם לשלוח הכסף רק בהנתן למו הרשימות אשר הם דורשים, למען מלאות אחר דברי הצוואה. ויועצו הרבנים משתי העדות ויסכימו אשר סדר הרשימות יהיה כן:

א) כל כולל וכולל יסדר רשימה בסדר הא"ב.

ב) כל הרשומים בכל אות ואות יתחלקו לג' סוגים האלו: א) ת"ח שתורתם אומנתם ובה יהגו יום ולילה. ב) מופלגי תורה ויש להם עסק אחר עם התורה. ג) אנשי ההמון הקובעים עתים לתורה בכל יום ויום, וכל אלה אינם אלא מהנצרכים להנות מהצדקה.

ג) רשימת אלמנות ויתומים של ת"ח עם מספר נפשות בני ביתם. — ויעשו ממוני הכוללות את הרשימות וישלחון לאנדאנה, וביום שלשה עשר לירח תשרי תרמ"ז בא הכסף ירושלימה (חמש מאות ושלשים לירא שטערלינג) וגם לחברון, צפת, טבריא הגיע חלקם א מאתים וחמש עשרה לירא. בירושלים נחלק הכסף למחצה, מחציתו לעדת הספרדים ומחציתו להאשכנזים, ואם כי העדה האשכנזית גדולה מאחותה במספר חכמיה, ענייה ואלמנותיה, אך הספרדים מלומדי מלחמה המה וימצאו טענות ותביעות ויבאו בעקיפין עד שלקחו חלקם משלם; שתי העדות — על הספרדית התלוננו ענייה כי לא היתה החלוקה כהוגן — חלקו הכסף עפ"י הרשימות. ויברך העם את זכר השר הצדיק זצ"ל. מחברון לקחו הספרדים ששים למאה, ולהאשכנזים נתן ארבעים למאה; בטבריא לקחו הספרדים שמנה וחמשים ולהאשכנזים נתנו שנים וארבעים למאה, וכן עשו יושבי צפת.

בחדש תמוז תרמ"ז באו פירות העזבון (חמש מאות לירא שטערלינג) במועדם על שם הרבנים לשתי העדות, ובהמכתב הבא עם הכסף פקדו האפוטרופסים לחלק הכסף „בין ת"ח עניים ובין עניים שאינם ת"ח בלי הבדל בין כולל לכולל"; וליתר ערי ארה"ק הגיע חלקם א מאתים וחמשים לירא, ואחרי ריב ומדון בין שתי העדות נחלק הכסף כבשנה החולפת ותשקט הארץ.

בחדש תמוז תרמ"ח הגיע הכסף ירושלימה במועדו ויחולק עפ"י הרשימות כדאשתקד, ורק מנהלי עיה"ק צפת בקשו יורשי השר לספח אליהם עת יעשו הרשימה גם את הד"ר בלידין למען יפקח על הממונים לבלי יעותו הישרה, וימאנו הממונים לספח אלידם את הד"ר המתנכר במעלליו לרוע [1]), ושכ־ריו — השועלים הקטנים המחבלים כרם הספרות — מהרו להריע על הממונים ויתנו שמם לשמצה במכה"ע ויצא מזה חה"ש וחלול כבוד אה"ק כלה, ונדיבינו בח"ל לא ידעו ולא יבינו כי רב יתר מהממונה לובש השטריימעלע יעות

---

1) הד"ר הזה נפקד מטעם הנדיב על אחוזותיו בהגליל. וכפי שספרו לי אנשים נאמנים — שאוכל לסמוך עליהם — אמנם, הנהו גבר רע מעללים וכל עמלו להבאיש ריח יושבי צפת בעיני יושבי חבל'. ועזי פניה שבעיר ההיא שיודעים לכתוב עברית מעט מזער התלקטו אליו ויהיו מגדילים שמו במכה"ע — המקבלים כל דבה רעה על בני ארעא קדישא ככסף עובר לסוחר — והוא שלם להם במיטב כסף נדיבי חו"ל, ויהי משפטו כמשפט רוב פקידי הנדיב באה"ק אשר... וד"ל

(ח"א)

הישרה בן הדור החדש המאריך בתחתונים ומקצר בעליונים . . .

מבין יתר מפעלי הטוב שפעל השר מונטיפיורי לטובת ירושלים יתנוסס דבר בנין הבתים. שלכל מפעליו לא היה שריד ופליט ורק הבתים שבנה מכסף עזבון הגביר י׳ טורא ז״ל [2]) נשארו הם וחלקת השדה שמסביב למו, והמקום ההוא יקרא עד היום בשם „כרם מונטיפיורי" ויהי לו למזכרת נצח. והבתים האלה וכל השדה אשר למו לא נזכרו ולא נפקדו בצואת השר, וישארו כמעט הפקר או תחת יד מחזיקיהם הראשונים [3]). ויהי כעבור ירחים אחדים אחרי מות השר, החל הועד אשר בלאנדאן, המפקח על ביה״ס-לתורה ולמלאכה פה להשתדל לפני אפוטרופסי השר כי יתנו את השדה אשר סביב לבתי „משכנות שאננים" לביה״ס לבנות שמה בתי למוד מלאכה נוסף על ביה״ס אשר צר מהכיל כל הדרוש לביה״ס כזה, ואחרי כי המקום הקדש הוא ולא יכלו האפוטרופסים להתו למטרה אחרת לצמיתות, אמר הועד להשיגו בתור שכירות לזמן רב, וביום הארבעה עשר לחרש השלישי שנת תרמ״ו נאספו יחדו האדונים: שמואל מאנטאגא, מאיאר גאלרשמיד, ד״ר אשר והענרי הארריס העומדים מצד הועד המפקח על ביה״ס הירושלמי, והאדונים: סעבאג מונטיפיורי וי׳ פיקשיאטא העומדים מצד אפוטרופסי עזבון השר, לשאת במשא הדבר ותהי תוצאת האסיפה לאמר:

א) ועד ביה״ס לתורה ומלאכה אשר בירושלים יאבה לשכור את השדה ובית הטחנה אשר אצל בתי י׳ טורא בעד לירא אחת שטערלינג לשנה על משך תשע מאות תשע ותשעים שנה, למען בנות שמה בתים וחנויות לעבודה ומלאכה.

ב) הועד יעריך מכתב לראשי חברת כי״ח אשר בפאריז ובו יציע כי תקבל החברה עליה דבר הנהגת מבנה הבתים, וכי תלוה מאת הועד המופקד „להקים שם וזכר עולם להשר מונטיפיורי" סך אלפים לירא שטערלינג אשר הועד אומר להלות לה על אפנים טובים ומובילים להמטרה הזאת.

ג) לארד ראטהשילד, האדון מאנטאגא, ומזכיר ועד ביה״ס הירושלמי הופקדו לבאי כח המתאספים לקחת דברים עם חברת כי״ח ועם הועד אשר על המזכרת ולהביא הענין למרום קצו.

ד) לה׳ י׳ סעבאג מונטיפיורי תערוך האסיפה מכתב לבקש להשכיר את המקום

---

2) מכ״ע „דזואיש מעססאנדזער׳ היו״ל בנויארק נדפס בגליון הראשון לשנת תרמ״ו לאמר: „האדון גדליה אחד מקרובי השר מונטיפיורי ומיורשיו שואל אותנו: מה יהיה גורל הבתים שנבנו על הוצאות טורא ומונטיפיורי בירושלים? השר מונטיפיורי הוציא על הבתים האלה סך כסף אשר יתאים כמעט עם סך הכסף שהגיע לידו מאפוטרופסי ה׳ טורא ז״ל, אבל מב׳ השותפים במפעל הלז לא נשארה אף פרוטה לתקון הבתים לימים יבואו ולכן נחוץ אחת משתי אלה: או כי יואילו מוקיריהם בבריטאני׳ ואמעריקא להתנדב ולאסוף כסף שנה שנה לתקון הבתים, או יושכרו הבתים וכסף השכירות יחזקו בדקיהם" עכ״ל. ואנחנו נוסיף על דבריו כי לוא היו בעלים להנחלה שיפקחו עליה בעין פקוחה כי עתה יכלו להשכיר את השדה בור והעלים לאכרים, וכסף השכירות היה מספיק למדי לכל ההוצאות, או לוא תקנו את הרחיים העובד בכח הרוח אשר בהנחלה כי אז היה די כסף והותר לכל הדרוש, אך אין גואל ואין משים לב, ויד השממון רוממה.

3) עפ״י התקנות שהתקין השר מ׳ בעד הבתים האל ויושביהם היה מהראוי כי מדי שלש השנים יעזבו גרי הבתים מקומם לעניים אחרים, וכן כתיב בתקנה י״ג: אין ליושבי משכנות שאננים (שם הנחלה) שום טענת חזקה על בתי משכנות הנ״ל אעפ״י שישבו בהו שלש שנים מיום אל יום כי לא יש חזקה על משכנות הנ״ל. אך השר לא הרגיז איש ממנוחתו בהבתים, עד כי יחשבום היושבים בהו לאחוזת נחלה להם ובמותם יורישום לבניהם אחריהם ירושת עולם:

(ח״א)

כפי אשר הסכימה האספה, ועל המכתב יחתמו כל חברי האספה.

ובחדש תמוז הגיעה השמועה ירושלימה, כי קרוב יום ובתי י' טורא ונחלתם ינתנו לביה"ס שתחת פקודת ה' בכר לכונן שמה ביה"ס לתורה ומלאכה, ותהום כל העיר. וידים נעלמות הדביקו מודעות בשערי בתי הכנסיות לאמר: נחלת טורא הנקרא כרם מונטיפיורי הפקר הוא, וכל הרוצה לזכות שם מקום לבנין בית ימהר ויבא לעשות חזקה בהנחת אבן ותקיעת יתד ויסמן מצריו וקם לו לצמיתות לו ולזרעו אחריו.

ההמון האמין בהודעות וימהר אל כרם מונטיפיורי. ויבאו שמה איש וביתם להחזיק בחלקת שדה, ויהי האחד מלקט אבנים ורעהו מקדימו לתקוע יתד במקומו, וירץ האחד לעבר השני ובא השלישי והדפו ממקומו, ותהי מהומה ומבוסה ומבוכה, והשדה נהפך לשדה מלחמה, ויראו זאת אחדים מהקופצים בראש ויאמרו להשתמש במקרה הזה לטובתם, ויכוננו אגודה והם עמדו בראש, ומכל חבר לקחו ערך 2 קאפ' באמרם כי נחוצים האגורות למו להוצאות, ובראותם כי מרבים העם להביא — כי האמין לקנות לו באגורותיו מקום מבנה בית — ויוקירו השער ויקחו גרוש — ערך 6 קאפ' — לגלגלת, ויהי דברם לכתוב מכתבים ולשלוח תלגרמות לאנדאנה, והבטיח הבטיחו לחותמיהם כי עוד מעט ונפלה הנחלה להם לירושת עולם.

אחרי שכבה הבהלה הראשונה, נתאספו בעלי הדעת שבין המחזיקים וימנו עליהם ראשים ויחלו לסובב בעיר להעיר ולעורר את עיני העדה, לבא לעזרתם, ויעריכו מכתב בקשה לאפוטרופסי עזבון מונטיפיורי לתת למו ולאגודתם נחלת י' טורא הנקנה על ידי השר ז"ל [4]), ושנאת רבים לביה"ס בכלל או לה' בכר בפרט, ואהבת אחדים לאחיהם העניים, היו נסיבה כי כל גדולי וחכמי העיר עזרו על ידם.

ובין כה וכה, ואחדים מהמחזיקים בנו למו על נחלתם בתי עץ — כי לבנות בתי אבן דרוש רשיום הממשלה ולא השיגוהו — וישבו במו, וביום ט"ז מנחם אב (יום מות השר מונטיפיורי זצ"ל) נתאספו יותר מאלף אנשים, מהמקוים כי יזכו במקום שהחזיקו בו,

---

4) בעת ההיא התאחדו בירושלים הרבנים הגאונים מקוטנא ופיעטריקאב, ויעזרו גם הם — כאשר יכלו — להמחזיקים, ועל המכתב ששלחו ליורשי השר כתבו גם הם לאמר „כאשר ראינו כי לעניות דעתינו ישרים מאד דברי העניים הצועקים אשר נכון לתת להם הקרקע שיבנו להם כל אחד בית דירה לדור עם ב"ב מצאנו לעצמנו כמחויבים בדבר לעורר לבבכם בדבר מצוה, לבל תדחו המצוה הגדולה הזאת, זכרו זאת והתאוששו ויהי ה' עמכם, פה עה"ק ירושלם ת"ו עשרה לירח הרביעי תרמ"ו ועה"ח

ישראל יהושע חוק"ק קוטנא

„גם אנכי אשר זכני ה' לעלות להר הקדש הר זה קנתה ימינו ולהיות פה ימים מספר לפקח פה לטובת אחינו ולטובת ארצנו הק', הנני ג"כ בא עה"ח ולהגיד דעתי כי כנים דברי המבקשים חסד הנ"ל וכי כן היה רצון הצדיק המנוח מ' משה עבד אלקים יכונה מונטיפיורי לעשות בתי מחסה לעניים, ובזה יקוים רצון הצדיק וימולא חפצו הקדוש.

דברי הבא עה"ח י' לחדש תמוז תרמ"ו לפ"ק ירושלם עה"ק ת"ו

חיים אלעזר וואקס. הבדק"ק פיעטריקאב גבאי ואמרכל הכולל ווארשא.

אחריהם כתבו הבד"צ: „גם אנחנו בד"צ בפעה"ק באנו כיהודה ועוד לקרא למלאות דברי הרבנים הגאונים המפורסמים הצדיקים וכו' הגאבד"ק קוטנא והגאבד"ק פיעטריקאב נ"י שאי"ה"ק שבאו עה"ח בח"י ממש ודבריהם א"צ חיזוק כי הגידו בצדקות לבבם כי ישר ונכון מאד להקשיב שועת העניים השואלים כהוגן ולמלא משאלותם בדבר ישועה ורחמים, וברכת העניים עליהם תבוא וברכת הגאונים גדולי מדינה פולניא שבאו לראות את מקום הקדש ולחבק את עפרה" עה"ח שלשה דייני ירושלם ומקום החותם.

(ח"א)

על נחלת י' טורא, והספרדים נטו למו שם אהל ויפארוהו בפרוכות נהדרות ויבואו שמה כל הנאספים ויתפללו בעד נשמת השר, ואחרים דרשו לסדר היום ויברכו את החיים ואת המתים. וזקניהם למדו משניות, ויברכו את כבוד הוד מלכות השולטאן ואת פחת העיר, את רבני ירושלם ובריטאניה ואת יורשי השר, ויקוו כי בזכו"ז לא יבושו מתקותם,

וחו"ר הספרדים עוינים את ה' בכר מאז הגדיל את בית ספרו על חשבון נדיבי חו"ל, ויחשבוהו כבא בגבולם וכגוזל פתם מידם, ובאמת נסה ה' בכר להסב אליו את מעייני הנדבות, ויאמר לקחת תחת ידו כל הנהגת העיר, בדבר הזה, וימצאו למו החכמים עתה מקום לקחת נקמתם מה' בכר, ויחזקו ידי מריביו בגלוי ובסתר, ויערכו מכתב להגאון מהר"נ אדלער אשר נחשוב לא למותר להעתיקו פה, וחובבי עמם וארצם, אשר עין חודרת להם ילמדו ממנו הלכות רבות... וזה דברי הספר:

„אחדשה"ט כמשפט, באנו לעורר את כבוד גאונו בדבר נוגע עד נפש אחינו העניים והאביונים מחונני עפר ציון.

„מי כרום גאונו היחיד והמיוחד אשר נשאר לנו לפליטה מהועד העתיק הנוסד בשנים החולפות לפקח על צרכי אה"ק היודע נאמנה את כל פעולות השר הצדיק המנוח סיר משה מונטופיורי זצ"ל, את חפצו ומטרתו בכל פעולותיו, ואת האמצעים אשר עמל להשיג למען הגיע אל מטרתו? מי כרום גאונו יודע את סכום הכסף אשר הקדיש הגביר המנוח מו"ה יהודא טורא ז"ל להרים קרן עניי אה"ק, וכי הכסף הזה בא כולו לאוצר הועד אשר כבודו עמד בראשו והשר מונטופיורי ז"ל היה סוכנו ואחד מחבריו? ומי ככבוד תורתו יודע כי מחלק הכסף הזה נקנה ע"י השר ז"ל בהסכם הועד הקרקע אשר תקרא עתה בשם כרם משה ויהודית, בחלק מהכסף הזה נבנו הבתים אשר עליו הנקראים בשם משכנות שאננים ובית הרחיים וכו', אין כל רז בדבר הזה נעלם מכבוד תורתו, ובלי תפונה יודע הוא נאמנה כי השר הצדיק כציר נאמן לשולחיו עשה את כל המוטל עליו, ואם כי כתב את שטר המקנה על שמו לא חדל מהזכיר בספר המקנה כי לטובת העניים מציון וירושלם קנהו, והקדש עולם הוא להם. לא עשה אמנם את ההקדש בשטר מיוחד כנימוס הממשלה בעת הזאת, אבל לפי רוח העת ההיא ולפי שיטת הזמן ההוא עשה את כל אשר ביכלתו להקים את הקרקע הזאת ובתי' לאחוזת עולם לעניי ירושלם לבל יוכלו יורשים ובאי כחו לנגוע בזה, ויד זרים לא תשלוט בה, ובטוח היה השר הצדיק הזה כי חפצו לא ישונה, ואות נאמן לזה — אם ידרש אות ומופת לדבר ברור כזה — כי לא הזכיר מאומה בדבר הקרקע בספר צואתו הגדול והארוך אשר באר בו באר היטב כל דבר על אופנו, יען מה? יען כי לא עלה על דעתו כלל אשר בהקדש עניים אשר הקדיש גביר מנוח מהונו וכספו [5]) ולו אין כל חלק בו יהינו זרים לקחת למו קרנים לשלוט בו. אם אין די באות ומופת הזה עוד אותות רבים לנו: שטר ההקדש אשר בו מבואר כל צדקת הנדיב טורא ז"ל ומכסת הכסף אשר הקדיש לזה כתוב על גויל, עודנו מונח בכלי חרש מתחת לאבן הפנה אשר מתחת לבתים האלה. ובהוצאות לא רבות יכולים לחפור מתחת האבן ולהוציאו, ועיני כל תראינה דברי אמת הכתובים בו, גם מכתבי השר הצדיק אשר כתב לספקחי הבנין פה קיימים, ובהם כתוב באר היטב כי אך מכסף טורא נעשה כל הבנין, ולהשר הצדיק בעצמו אין כל חלק בו, גם עדים נאמנים חיים וקיימים פה בירושלם — ובלונדון הרב ד"ר לוי והגביר ה' חיים גדלי' הי"ו — אשר ראו כי בבא השר הנה בשנת תרכ"ו וראה על פתחי הבתים אבן שיש אשר עליה כתוב כי הבתים האלה נבנו מאת השר משה

---

5) ראה הערה 2

ויהודית חרה אפו למאד, ולא זז ממקום ההוא עד אשר העבירו האבן הזאת באמרו „אין לי כל חלק בהקדש הזה אך שליח אני להוציא את כסף הנדיב טורא לפעולה, ולמה יקרא שמי על המצוה הזאת״.

„ובכן ידידנו גאון נכבד! תמה תמה נקרא איך נהיה ובא הדבר הזה כי יחפצו זרים לשלוט בהקדש עניים הזה ולהוציא מתחת ידם את אשר הקדישו למו וזכו בה זה שנים רבות? למה גאון וצדיק נכבד תביט בענין הזה והחשה? תחריש בראותך אנשים אשר לא להם הצדקה לשלוט בדבר הזה חפצים לבלע הקדש עניים ואביונים אלמנות ויתומים אשר זה כמה עיניהם כלות למקום הזה כי בו יבנו להם בתים למושב, ולא יאלצו להיות מושלכים ברחובות קריה באין לאל ידם לשלם שכר בתים למושב להם?״

„כאורח נטה ה׳ נסים בכר ללון בירושלם. בפה מלא הבטחות בא לגבולנו, ויפתנו ויאמר לנו כי יש את נפשו לבנות חרבות עירנו לקומם הריסותיה, לא יגע בקדשים, לא ישלח יד בעתיקותיה, כי אם חדשות יברא לנערה מעפר שפלותה, להרים את צעיריה בהור המעלה, לחנכם בחנוך ישר עפ״י התורה הקדושה וחוקיה, ללמדם כתב ושפת הארץ, הנותנת חיים ופרנסה טובה לבעליה, ונושיט יד עזרתנו לו, קרבנוהו כיכלתנו, אמצנוהו באמרי פינו, ומכתבי מליצה לתומכיו ומחזיקיו לא מנענו מטנו בכל אשר דרשו מאתנו, כדרכנו להטיב לטובים, ולשלם תודה לעושי טוב לעניי עמנו בארצנו, וגם אחרי ראותנו כי סר מדרכו הראשונה הרחיק מעט מעט למוד לשונות, וביחוד למודי שפת קדש ושפת הארץ וישם אך למלאכה מעינו, למלאכות אשר רבים מאד עושיהם בלעדו, הבן הוא מבנים לעפרים, בעוד אשר מספר אומניה רבה על האמנות הצריכה, הוא מוסיף לעשות אמנים ולהוסיף עניים, בכ״ז החשינו ואמרנו: ילך בדרכו הסלולה לו אחרי כי תפיק רצון מאת תומכיו, ולא הפרענוהו חלילה מדרכו״.

„אבל מעט מעט חלף עבר על כל הבטחותיו, החל להגדיל את בית ספרו על הוצאות עניים ואביונים, החל לשלוח יד בכסף הקדשים, הנדבות המוקדשות זה כמה למחית אלפי נפשות ת״ח אלמנות ויתומים הנועים ברעב הסב אותם לו למשען בית ספרו. וכ״ז איננו שוה לו כי לטש עינו גם על הבתים והקרקע הנז׳ אשר הקדיש הנדיב טורא ז״ל לעניי ירושלים עוד בטרם גוחו מרחם, היתכן הדבר הזה? הישר הוא בעיני אלהים ואדם?״

„זה כמה שמענו כי חפץ הוא לקחת לו את הקרקע הזאת לבנות עלי׳ בתי מלאכה ותמהנו על השמועה ולא נתנו אומן לה, כי אם יש את נפש גדולים ונדיבים לבנות בתי מלאכה בירושלים אשר הוצאותיהם יעלו לסך רב היכבד עליהם לשלם גם את הוצאות כברת ארץ קטנה הדרושה לדבר הזה, והאם לא הכון מחשבתם בלתי אם יקחו לזה הקדש עניים המוקדש לבתי מושב וישנו מצדקה לצדקה? לא האמננו לדבר הזה, וגם בנבור המהומה ועניי העם יצאו חוצץ כלם להגן על זכיותיהם ויתנפלו על הקרקע כחגבים לא התערבנו אנחנו בדבר הזה, ואדרבא מחינו בעניים כיכלתנו באמרנו להם: שמועת שוא היא. נדיבי לאנדון הי״ו לא יחפצו בדבר הזה, וכענן כלה תחלוף ותלך השמועה הזאת״.

אבל לדאבון לבבינו רואים אנחנו עתה כי באמת שם לבו אך לדבר הזה, עומד הוא על דעתו וכבר הצליח בתחבולות שונות להטות לב תומכיו הנדיבים לתמכו גם בדבר הזה, ובזרוע עוז חפץ הוא לרשת את נחלת טורא בלי צדקה ובלי משפט וצעקת העניים גדלה עד לשמים, העיר נעשתה כמרקחה, האביונים לא יתנו דמי לנו, וקול דמי העניים האלמנות והיתומים הנפוצים על פני הקרקע הזאת באהליהם אשר נטו להם שמה יצעקו אלינו מן האדמה ונמצא חובה לנפשינו להודיע צערם לרבים, ופנינו ראשונה לרום גאונו היודע את הענין הזה על בוריו, ובידו להרים המכשלה הזאת מאתנו לבל תהי חלילה

(ח״א)

לפוקה ולמכשול לירושלים ולאבן נגף וסלע מחלוקת עצומה בין תושביה".

„אנא רב וגאון נכבד תיקר נא נפש ירושלם העיר הקדושה בעיניך, שים כבוד לשם ה' עמו וארצו לבל יחולל חלילה ע"י הדבר הזה, חוס נא גם על נפש השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי ז"ל לבל תרגז מנוחתה בקבר, ועשה צדקה ומשפט לנשמת הנדיב טורא ז"ל, לבל יבלעו זרים נחלתו ובכחך כח התורה תעשה וגם תוכל לאמר לה' בכר: הרף! יפריעהו נא רום גאונו מבצע זממו ויעורר גם לב תומכיו הישרים בלבוהם למנוע אותו מהכאיב לב העם ומעורר מדנים בין אחים, ילך לו בדרכו ואל יבקש תחבולות להסב את כל צנורות הצדקה לו, ולבלוע גם חיל הקדשות אשר לו אין כל צדקה בם".

„לסליחת כת"ר על אשר הטרחנוהו בדברינו אלה אנו מצפים, ולתשובתו הרמה כי עשה את שאלתינו ומלא את בקשתינו אנו מחכים והננו דורשי שלומו ושלום תורתו מוקיריו ומכבדיו לעד מעתירים בעד שלומו ואשרו כל הימים — ירושלים א' דר"ח טבת תרמ"ו — ועה"ח הר"ם פאניזיל רל"צ ועמו כל גדולי וחכמי הספרדים [6]".

ובין כה וכה בנו להם מהמחזיקים עוד בתים מעץ או ממלט וחומר ויתחזקו על מקומם ואיש לא הניא אותם, ולא הפריעם עד היום הזה, וכנראה נואש ה' בכר מהנחלה המבוהלה הזאת, וגם יורשי השר יאבו לנער חצנם ממנה, כי כבר היו עליהם למשא המכתבים הרבים אשר יריצו אליהם בני ציון חדשים לבקרים בדבר הזה, ואם כי לפי דבריהם במכתבם לחו"ר האשכנזים והספרדים הנחלה הזאת נפלה להם למורשה עם שאר עזבון השר, ולכן הכח בידם לעשות בה כטוב בעיניהם, אך בראותם כי גם הרבנים לא יאבו קחת המכשלה תחת ידם, וגם אחרי אשר אמר ה' סעבאג להעביר הנחלה ע"ש הרבנים ולתת ההוצאות הדרושות מדיליה לא אבו הרבנים שמוע לו, מאז נשארה הנחלה הפקר והבונה לו בית עץ בה יבנה ואין מי יאמר לו מה תעשה, וההמון בראותו כי אין מוחה בידו רפו ידיו גם הוא ויישב השממון לשלוט שלטת בהכר הנרחב אשר לפני בתי טורא, ומי יודע מתי יבא קצו [7].

---

6) גם כל גדולי ורבני האשכנזים — לבד הריל"ד והרש"ס הי"ו — ומנהלי הכוללות יצאו במחאה נגד ה' בכר. ותהי עצתם לכונן שמה בית החולים אחרי כי לא תאבה הממשלה לתת לפקוא"מ דעי"ת האמסטרדם לכונן בית החפשית בחצר שקנו בעיר למטרה הזאת, והיו בתי החצר שבעיר למושב לעניי עם ובתי י' טורא לבית החולים, והיה הזאב שבע והכבש שלמה. ולא שמו היורשים אזן להצעה הזאת, כי עתה לא היה היה"ש באמור שפקוא"מ מאמסטרדם למכור החצר לכהני הקאטולים באשר אין בין העברים אשר יתן מחיר יקר כמוהם, ודי בזיון וקצף.

7) בשנה הזאת הרבו עניי ירושלם להאחז בכרם ההוא, ויבנו שמו בתי עץ ספונים רקועי פחים, ויעל מספרם כמאה בית, והנחלה גדולה עד אלף בית הכיל, ויהי כל איש מצוק ומר נפש אשר יודע הוא כי קצרה ידו לשכור לו מעון, מכר כל כליו או העביטם, ויקן לו קרשים חדשים גם ישנים ויקף לו בית, ובתים חדשים הלזו בהנחלה חדשים לבקרים — ובעלי זרוע היושבים מכבר הימים בהנחלה באו על שכרם מבעה"ב האלה לבלי אכל קורצא בי מלכא, אבל אין נסתר מפקידי הממשלה המבקשים למו מקום להשתכר, ויגיע הדבר עד הפחה ויצו לעצר בעד הבונים מבנות עד הביאם רשיון מבעלי הנחלה; והפקידים הוסיפו משלהם ויחלו להרגיז את יושבי הבתים ממנוחתם ולערות הבתים, ותהי מהומה ומבוסה ומבוכה בעיר, עד שהתעורר הגאון הרש"ס וילך עמו גם החכם הספרדי — האחד שכל כולל הספרדים נשען עליו — ה' יש"א ברכה הי"ו, ויבאו לבקש רחמים מהפחה בעד הפליטה הנשארה. ויעתר להם הפחה ויצו לבלי הוסיף להרוס עוד — וגם לא לבנות — עד בוא תשובת יורשי השר וידעו מה לעשות.

(ח"א)

2.

בירח טבת שנת התרל"ג גוע וימת הגביר האדיר רב הצדקות מוה"ר נסים שמאמא, מכונה גראף קאיד נסים שמאמא, ז"ל בעיר ליווארנא אשר באטליא, וימצא כתוב בצואתו כי הקדיש מאתים אלף פראנק לקרן קיים אשר פירותיו יהיו להוצאות ישיבה חדשה אשר תוסד בירושלם על שמו, ולערי: חברון, צפת, טבריא א חמשה ועשרים אלף פראנק לחלק לת"ח ועניים הגונים שמה;

המנוח ז"ל היה מילידי העיר תונים ומסחרו פרץ בארץ, ובעמדו החת מחסה ממשלת אטליה הרימו המלך וויקטאר עמנואל למעלות אציל (גראף) ויהי לו בית גם בליוארנא, ומסחרו גדל גם שמה; ויהי במותו אמרו חו"ר הספרדים אשר בירושלים לקחת למו כל הכסף, באמרם כי בהיות הנדיב יליד תונים אין להאשכנזים כל חלק בנדבותיו כפי הפשר שהיה אז לשתי העדות בירושלים, ולעומתם אמרו האשכנזים כי בעמוד הנדיב החת חסות ממשלת אטליא ובמותו בעיר ליווארנא על בני אטליא יחשב, ומגיע להם עפ"י הפשר חמשה וארבעים למאה מהנדבה הזאת, וצירים שלחו האשכנזים ארצה אטליא לתבוע חלקם בדין, וכסף רב הוציאה העדה על הוצאות הצירים האלה, אך בין כה וכה פרץ סכסוך נדול בין היורשים, והכסף הובא לאוצר ממשלת אטליא יחד עם כל הון המנוח העולה לעשרים מיליאן פראנק עד אשר יצא משפט היורשים אור [8].

שתים עשרה שנה עברו עד אשר נתפשרו הסכסוכים, ובאחרית שנת תרמ"ו קבלו היורשים איש חלקו וגם ההקדשות נמסרו לבעליהם, ויחלו מחדש ריבות וסכסוכים בין הספרדים והאשכנזים אשר באה"ק, ויהי דבר הספרדים הפעם כי אף אם לפי הפשר העתיק מגיע להאשכנזים 45 % מכסף הקדשים הבא מאטליא, אבל הכסף הזה הקדש הוא לישיבה, ודינו שונה מדין כסף הבא לחלק. ותהי אחרית הדבר כי ניתן הכסף בבית אוצר שדי בית ראטהשילד בפאריז לקרן קיים ופירותיו ינתנו: שמנים וחמשה למאה למקהלת הספרדים, עשרה למקהלת הפרושים, וחמשה למאה למקהלת החסידים.

גם ביתר ערי א"י באו הספרדים בעקיפין על אחיהם האשכנזים ויאמרו להסב אליהם כל הכסף, אך גם האשכנזים אינם עוד בעוה"ר את אשר היו לפני שנים רבות וכחם חזק לצאת המערכה מול הספרדים, אך בטבריא העיר נאלצו ראשי מקהלות האשכנזים להתפשר עם הספרדים ולקחת אך 15 % מהסך חמשה ועשרים אלף פראנק שהגיע להעיר בכלל מהעזבון, הנסבה שהסבה בזה היא:

בבא הכסף שמה היתה הממשלה מתקנת את דרך המלך משם לחיפה למען תוכלנה ענלות לעבור שם, ותתן צו כי גם העברים גרי טבריא יקחו חלק בעבודה, או לשלם שכר עבודה ותקון שש מאות מעטער לארך הדרך לחלק האשכנזים לבד, והשכר עלה ערך אלפים פראנק, ואוצר הכוללות היה ריק והלואה לא השיגו הממונים, ויהיו פקידי הממשלה נוגשים את האשכנזים להביא את הכסף או לשלוח מספר הפועלים הדרושים להעבודה, והעבודה מעל לכח איש עברי, ויאלצו הממונים למלא בקשת הספרדים בדבר הירושה, והם שלמו בעדם את המס על חשבון החמשה עשר למאה שיגיע לחלק

---

8) המנוח הלך ערירי ויהיו יורשיו אח ואחות ובניהם, ויעביר המנוח את אחיו מנחלתו, ויערער האח על הצואה כלה, וימסר הדבר בראשונה להבד"צ בליווארנא ורבים מחכמי העדה עמדו לימין האח — וישענו על זה: כי לא נמסרה הצואה לאיש ורק נמצאת בין ספרי המנוח — ומו"ת רבות נדפסו ע"ז ואחר דו"ד בדיני ישראל מרבה להכיל נמסר הדבר לפני שופטי הממשלה.

(ח"א)

האשכנזים מהעזבון, ויהי הדבר לחק עולם עד היום הזה.

מכסף הפירות יסדו למו הספרדים ישיבה תחת שם „מעשה נסים" ולדבריהם ילמדו בהישיבה חמשים ת"ח, והאשכנזים גם הם יסדו למו ישיבה כדמות ישיבות הספרדים שמתאספים בני הישיבה שעה ביום שמה ואומרים שילמדו במשך השעה לעלוי נשמת המיסד — ויהיו בני הישיבה לומדים גם לעלוי נשמת השר מונטיפיורי ז"ל וזה שמה אשר יקראו לה „אור זרוע לצדיקים", ועלינו להזכיר כי כאשר למדו הפעם האשכנזים אל דרך הספרדים בהנהגת הישיבה כן למדו מהם לקרב תחת כנפיה רק בעלי היחש.... וכהספרדים כן האשכנזים לא יצאו עתה ידי דעת המנדב. רק בירושלים נוסדו הישיבות וביתר ערי ארה"ק יחולק הכסף שנה שנה לחשבון גלגלות התושבים כמשפט החלוקה קטנה (ראה האסיף א' מאמר שאר ישוב).

3.

בשנת 1857 מת בנויארק ווילך עירירי הגביר ה' שמשון שאמסאן — ומיסד בית החולים „הר סיני" — וימצא כתוב בצואתו כדברים האלה (סעיף ד') „הנני מצוה את אפוטרופסי והבאים אחריהם שיתנו סך חמשים אלף דאללאר בשטרות ומלוות בערבנות בטוחים ופירותיהם לאכלה לבן אחותי מ"ר מ' אייזאקס כל ימי חייו. (סעיף ה') אחרי מות ב"א הנ"ל הנני ממלא ידי אפוטרופסי ומצוה אותם ואת הבאים אחריהם למסור את החמשים אלף דאללאר האלה ליד אחת מן החברות הבטוחות שתהיה בעיר במות ב"א הנ"ל ואשר לה קרן קיים הנותן כח לתעודתה, והיה הסך הזה בידה לחפץ הטבת מצב היהודים היושבים בירושלים באה"ק. והנני מבקש מהחברה הזאת כי תשלח שנה שנה את פירות הכסף הנ"ל לירושלים, למען הטיב בהם את מצב היהודים הדרים שמה ע"י שינהיגו ביניהם חנוך חכמה ומלאכה וילמדו חרשת המעשה ועבודת האדמה; ואם חברה כזאת לא תמצא בעירי בימי מות ב"א הנ"ל ואפוטרופסי הנ"ל, ואפוטרופסי הנז' או הבאים אחריהם ידעו אשר חפצי להטיב מצב היהודים בירושלים יוכל להעשות ע"י פקידי בית החולים העברי שמה, או ע"י אחת מהחברות הבטוחות אשר תואיל לקבל הכסף ולתת פירותיו לתכלית חפצי הנ"ל, הנני ממלא ידיהם למסור את הכסף ליד פקידים כאלה או להחברה כזאת אשר ימצאו לטוב לפניהם. (סעיף ו') אם צואתי בנוגע לחמשים אלף דאללאר האלה לא תצא אל הפועל אז הנני מוריש את הכסף הלז ירושת עולם להבנים והבנות אשר לבת אחי ה' ש' לעא אם יהיו בחיים במות ב"א הנ"ל, ואם מתו והיתה הירושה לזרעם הכשר אשר הניחו אחריהם".

באחרית שנת תר"מ מת ה' מ' אייזאקס, ומאפוטרופסי העזבון מתו גם הם, ולא נותר מהם איש כי אם ה' דשאן ריקלער וידרשו יורשי ה' לעא להת למו הכסף עפ"י סעיף ו' מהצואה, באמרם כי אין חברה כזאת באמעריקא, ויתעורר הישיש הנכבד ה' יאאכימזאן — לפנים שופט בנויארק — אחד מגדולי עדת ב"י בנויארק וידרוש הכסף בעד החברה „נארטה אמעריקאן רעליף סאסייעטי" שהיא מתעסקת בטובת א"י וגם שולחת היא כסף שנה בשנה לעניי אה"ק, ויעמיד את המליץ ה' אדאלף סאנגער לממלא מקום החברה ועניי ירושלים בדבר המשפט הזה, ויובא המשפט לבית משפט העליון לפני השופט אנדרוס, והוא לא הוציא מהרה המשפט לאור, באמרו כי לא בא עוד במשפט הזה לפניו ועליו להתישב הרבה טרם יחוה דעתו. ועפ"י הודעת מכה"ע „נויארקער שטאטס ציטונג" מיום כ"ו יאנואר 1887 חרץ בית המשפט כי הכסף מגיע לעניי אה"ק, וינתן ליד החברה הנזכרת לשלחם לאה"ק.

(ח"א)

— —

ובהודע דבר העזבון בירושלים קראו בעלי המלאכה עצרה ויאספו אספות, ויצברו חתימות — וההותם נתן גרוש שכר המקום בהנייר — ויהיו רוב בני העיר לבעלי מלאכות. ורק בדבר המלמדים נפלה מחלוקת בין מאספי החתימות אם לקבלם גם הם. ואחרי שהתרו במו כי אם לא יספחום אליהם ועשו להם אגודה לעצמם ונספחו עליהם כל שומרי משמרת הקדש כסופרי סת"מ ושמשי הקהלה... רק אז נעתרו העומדים או הקופצים בראש לקבלם גם הם, ותהום כל העיר ירחים אחדים ואחרי הרעש — אין קול ואין כסף [9], ואנחנו לא נדע הנסבה לזה. אם לא נגמר המשפט עדן או לא תדע החברה למי לתת הכסף.

4.

ביום השביעי לירח מנ"א שנת תרמ"ו גוע ויאסף אל עמיו הרה"ג מוהר"ר גדליהו טיקטין זצ"ל אב"ד דק"ק ברעסלויא ומדינת שלעזיען, ויעזוב אחריו שלשים אלף מארק קרן קיימת בשטרות אשר פירותיהם ארבעה למאה, להחלק בכל שנה ביום מותו לעשרים ת"ח בירושלים עה"ק ת"ו. אפוטרופסי העזבון המה גבאי הח"ק והבקו"ח בברעסלויא, ועליהם לשלוח הכסף ליד ראשי רבני שתי העדות, האשכנזית והספרדית, שבירושלים, ועל פיהם תהי החלוקה לעשרה ת"ח מהאשכנזים, ועשרה מהספרדים.

המודיע הראשון מהעזבון הלז היה מכ"ע איזראעליט המאיינצי. ולהמנוח קרובים בירושלים, מהמשפחות המיוחסות שלמדו להסב אליהם כל מעייני הנדבות, ויחבלו גם עתה מזימות להסב אליהם את פרי העזבון ולהיות ידם שלטת בו, כי יתנו להטוב בעיניהם למען יחזיקו בידם — בבחינת גומלין — ויהי בקראם במכ"ע ההוא את הדבר [10]) וימהרו ביתה הרב הראשי לעדת הספרדים ויבשרוהו הדבר, אף אמרו לו כי בהיותם קרובים להמנוח יותן חלק האשכנזים על ידם, ובכן נמנו וגמרו ביניהם ויעשו רשימה מבני משפחתם והרב הספרדי עשה גם הוא כמעשיהם ויקיים דבריהם, וישלחו לברעסלויא, ויהי בבוא הכסף והנה מתלאה! כי בא המכתב והשטר על שם הגאון הרש"ס עם הר"מ פאניזיל — רב הראשי להספרדים — והרש"ס הוכיחם על החלוקה ועל מעשיהם שעשו שלא כדין, אבל לא יכל להם — וי"א לא רצה לכנס בעובי הקורה ...— ונשאר כמעט הרשימה הראשונה כמו שהיתה [11]) ובשנה הואת נשלח המכתב על שם הרש"ס לבדו,

---

9) גם ה' בכר מנהל ביה"ס „לתורה ולחכמה" פה השתדל כי ינתן הכסף על ידו להגדיל בית ספרו, ובאמרו כי רק ע"ז היתה דעת הנודב, וגם מפקחי בית היתומים הברליני שגם הם מלמדים את היתומים תורה עם עמה מלאכה גם הם נשו כחם להסב אלו תעלת הכסף, אך לע"ע לא עלה עדנה ביד איש להסב אליו הכסף, וגם עמל ה' אליפהאנט שהשתדל הרבה כי ינתן הכסף ע"י אחת המושבות אשר להעברים בארץ הגליל, גם עמלו עלה בתהו, והכסף במקומו מונח.

10) נוהגים הם החיים על חשבון אחיהם בחו"ל בהתיחשם על אבותיהם או על העיה"ק ירושלים להחזיק מכ"ע האיזראעליט ולתתו למבין לקרוא למען ידעו על ידו שמות הנדיבים (שנפרטים בו עפ"י נדבותיהם), למען — יריצו אגרותיהם אליהם ולמען — ישלחו להם נדבותיהם, לבמותיהם שהם קוראים להם שם אם כי לא באו ולא יהיו, והספרדים לא ידעו עדנה מהסוד הכמוס הזה כי שפת אשכנז מוזרה להם, והמון לא ידע עד מה לא מנדבת נדיבים ולא מעזבונות עשירים.

11) לסתום פיות מוציאי דבה בירושלים שהתרגשו והתגעשו על אי היושר בחלוקת פירות העזבון, הו"ל הרב ר"מ פאניזיל מכתב גלוי לאמר: . . . „איך הרב הגאון ר' גדליה טיקטין זצ"ל הפריש מממונו סך (לגבי השלום עין הרע לא פורש כמה עלה הסך, גמ"י) לעשות למוד לאחרי פטירתו לחכמי (ח"א)

ואך השטר נכתב ע"ש שני הרבנים, אך המעות לא יוכל להתקן עוד ואין כל תקוה לתקנו, רק אם יאבו האפוטרופסים ויודיעו באר היטב כי רק עפ"י הגורל — כאשר אבה הרש"ם בהחלה — יחלקו הכסף, ובגורל ינתנו שמות כל ת"ח העניים אשר בשתי העדות, רק אז יש תקוה כי הצואה תשיג מטרתה.

5.

ביום כ"ז טבת התרמ"ח נאסף אל עמיו הגביר הנכבד חובב עמו וארצו מוה"ר יהושע בר' אהרן צייטלין זצ"ל ויעזוב ברכה לטובת ירושלם ואה"ק סך חמשים אלף פראנק בשטרי רוסיא הנושאים 5 % זהב וימסור הכסף לח' כי"ח, להיות למשמרת לבתי מפעלי הטוב באה"ק כזה: עשרים אלף פ' יתנו פירותיהם שנה שנה בהגיע תור שכירות בתים בירושלים, לעשרים ת"ח עניים עפ"י גורל בלי הבדל מפלגה [12]; מחמשת אלפים יתנו הפירות לח' עזרת נדחים בירושלים עזר לחלוקת מצה שהיא מחלקת שנה שנה בערבי פסחים; פירות חמשה אלף יותן להוצאת בית הבקו"ח בירושלם. ופירות אלפים פראנק יהיו לעזר לבית היתומים הברליני העומד תחת פקודת ה' הערצבערג בירושלים, ומותר הכסף ליתר בתי ומפעלי הטוב שבירושלים ויתר ערי אה"ק, ועוד לא הספיקה לנו העת לדעת אם תהי החלוקה כדת וכדעת המנדב, או — כאשר ינבא לנו לבנו — יפלו בידי אנשים הדואגים לשמם ולכבודם רב יתר מלטובת עניים. הבה נקוה כי פחדנו יהיה פחד שוא, והבן ישים עין לבלי ילך כסף אביו בדרך עקלתון. כן נאבה לקות כי הבאים אחרי הנדיבים הנזכרים ילמדו להזהר בהפרישם מהונם לטובת אה"ק לבל ילכדו במשגה בהראשונים.

הספרדים והאשכנזים הי"ו למען ילמדו ביום יא"צ שלו, וצוה למע' הגבאים דח"ק מעי"ה ברעסלוי יצ"א שישלחו המעות מדי שנה בשנה לעשות הלמוד לעלוי נר"נ, והנה נתבקש בישיבה של מעלה ז' מנ"א, ואחרי פטירתו בקשו ממני שאני הח"מ ראשון לציון (!) וגם הרב הגאון כמוהר"ש שלאנגע הי"ו ראש לעדת האשכנזים פה נהי' נמנים לדבר מצוה הזאת (לקבל הכסף ?!) וגם בזה הסכמתי, ובליל ז' שנתנו זאת תרמ"ז עשינו הלמוד בביתי ונתאספו שמה כלן (?) ההדרים חו"ר הספרדים וחו"ר האשכנזים ועשינו הלמוד (קדוש לחפור בו, גמ"י) ואח"כ קם מעלת הרב הגאון (!) מוהר"ר יעקב שאול אלישר יצ"א ברכה ודרש לכבוד הרב המנוח, ואמרתי קדיש. וגם הש"ץ עשה השכבה לנפש הרב המנוח ז"ל ומי שברך להגבאים, ובבקר נאספנו יחד כלנו בבית הרה"ג כמוהר"ש שלאנגע נ"י ויען ביתו זה קטן מהכיל (את מתי המספר ?) נכנסנו לביהכ"נ הגדולה ועשינו הלמוד וקדיש והשכבה... ומצוה לפרסם זאת (!!!) ברבים למען ידעו כל אחינו שבגולה שאנחנו עושים יתר מהצווי (אולי כוונתך כב' נכבד כי התת אשר עפ"י הצוואה היה לך לקבל עשרה ת"ח עניים דוקא לא לקחת רק עשירים, שהם אתה ובנך ומחותנך... והנ' שהנם עניים באמת לא לקחו רק חלק העשירי מחלקם והמותר ישאר אצלך ובאמת עשית יתר מהצווי) באין תמורה והיה זה שלום, ועה"ת הצעיר רפאל מאיר פאניזיל ס"ט ראשון לציון.

12) פרי הכסף הזה נשלח השנה להח' הנכבדה ה' עזרת נדחים, ויען כי המנוח הבטיח — בפה ובכתב — לתת להח' נדבתו לבנין שני בתים בגלע הר הזתים (מקום שם תבנה הח' בתים לעניי עם) ובהתמהמה השגת רשיון הממשלה התמהמה גם נדבתו, ובמותו שכח לפרוש כסף ע"ז, לכן לקחה החברה הפעם שמנה מאות פראנק לבנין הבתים — שכבר עשתה חוה עם הבונה על סמך הנדבה ויקרב אל המלאכה — והמותר חלקה כפי הצוואה.

(ח"א)

ב.

קהל עדת המערבים ומחלקתם עם הספרדים

אחרי נגרע קרן עדת האשכנזים בירושלים באחרית המאה החמשית לאלף הששי, הרימה העדה הספרדית ראש; העדה הזאת חברה לה יחדו מבני תוגרמה (צאצאי גולי ספרד) יון, מצרים, טריפאלים, טונים, אלגיר, מאראקקא, קוקז, תימן, ופרס, וגם מבני אטליא, האללאנד, בריטאניה, געארגיען ואוסטריה וכל איש ישראל אשר לא שפת אשכנז לשונו יפול על העדה הזאת, ותיף בגדלה ותשלח בדים ותעש פארות ויגבה לבה מאד, ותתנשא לכל לראש.

וכסף רב יב׳או אחי כל האנשים האלה יושבי חו"ל לאוצר העדה הספרדית אשר בירושלים, יש מהם שולחים נדבותיהם לבדם — בלי מעורר — ישר ירושלימה ויש אשר יעירום לזה „שליח הכולל" השלוח מחו"ר הספרדים ובראשם הרב הראשי המכנה א"ע תמיד בשם „ראשון לציון" — אם כי אחרון על עפר יקום... — ושנה שנה שלוחים יוצאים מטעם מנהלי העדה אל המקום הנועד להם, והכסף אשר יאספו[1]) יחלקו חו"ר העדה לצרכי העיר — כלומר לה"ח, ולעניים — כלומר לת"ח עשירים — ולת"ח הנצרכים באמת שגם להם יתנו לגרום העצמות; נוסף על הכסף הבא להעדה מהארצות שיושביהן העברים על הספרדים יחשבו, תקח העדה הספרדית חלק גם מכסף נדבת אחינו באשכנז עפ"י הפשר שמתפשרים מנהלי שתי העדות פה אחת לשלש או לחמש שנים[2]) ותחת כן תתן העדה הספרדית דבר מה לאחותה מכסף הבא מארצות מושב הספרדים.

העדה היותר גדולה מן העדות אשר תכו לרגלי הספרדים היא **עדת המערבים** אשר נושנה היא בארץ אולי רב יתר מגבירתה, וחו"ר העדה הזאת יתנו תמיד מהודם על העדה הספרדית ותתימר במו. כסף רב ישלחו בני ארצות המערב להעדה הספרדית, ויעניקו בעין יפה למשולחי הספרדים הבאים אליהם חדשים לבקרים, ואחרי כל אלה פוסעת היא העדה הספרדית על ראשי המערבים ולא תחשבם אף לבן חורג לה, ובהיות כי מוזרים המה לאחינו האשכנזים יושבי חו"ל נחשוב לא למותר לדבר דברים אחדים ע"ד אחינו המערבים או — כאשר יקראו בהספרות הישנה — המתערבים האלה[3]).

בני עדת המערבים המה באו מארצות אלגיר, טונים וערי ממלכת מאראקקא או גם ממחוז טריפאלים המערבית — טראבלוס אל ערב — ויתר ערי אפריקא. בני אלגיר וטונים כבר טעמו טעם השכלת מאה הי"ט ואור צרפת נגה עליהם, ויהיו בני הדור החדש הולכים לרוח העת החדשה, ויתנהגו עפ"י מנהג אייראפא בכל דרכיהם, ויתר המערבים המה פליטי ארץ אשר עיפתה כמו אפל, ארץ ציה וצלמות, ארץ אוכלת

---

1) עפ"י רוב יקנה השליח טרם נסעו את הכסף אשר יעלה בידו לאסוף במשך הימים הנועדו לו במשלחתו וישלם במוקדם, ואשר יאסף אח"כ אין לזר חלק בו.

2) הפשר הוא תמיד לטובת הספרדים המלומדים בהלכות לדקה שכם אחד על אחיהם ויודעים הם לקרב בזרוע — או בתוך הזרוע — את אלה שגורל הפשר ינתן בידם, וידעו להתנהג עם הקטנים — לאמר: האשכנזים — עפ"י הכלל העתיק שתהא שמאל דוחה וימין מקרבת...

3) עיין דברי בעל תה"ד בפסקיו סי' פ"ח וגם גדש את הסאה... והרב החסיד האלקי מהר"ח ויטאל ז"ל יאמר באחד ממכתביו לאמר: כבוד גדול לאיש בהתיחסו עם אנשי המערב המלויים ביראת השם וחכמה, והרב הגדול אשר מימיו אנו שותים, אור ישראל הוא הרב ר' יצחק אלפאסי ז"ל יוכיח עכ"ל, ועיין בס' אבן שמואל להרב"ח מהריל"ס.

(ח"א)

יושביה העברים ואשר שמה היה לחגא לכל קוראי מכה"ע.

אנשי הארצות האל — כהעברי כבן הנכר — המה מטבעם אבירי הלב וחזקי המצח, אפס עז ועברתם קשתה, ועל כל דבר קל יבאו בריב וגם יקראו למהלומות [4] רק התושיה המתשת כחו של אדם, רק התורה אשר יחזיקו בה אחינו אלה בכל עז רק היא תשים פדות בינם ליתר העמים המערבים, והנם נחים למקום ולבריות; בשפתם ומלבושיהם שוים הם להערבים שבקרבם הם יושבים, ותהי שפתם שפת ערב שונה מעט מהשפה הערבית המדוברת בפלשת ונוטה יותר לערבית המדוברת בארץ מצרים, ואשר נושנו בארץ הק' ילבשו מלבושי הספרדים ויש מדברים גם בלשונם.

מנהגיהם בדת יתאימו כמעט עם מנהגי הספרדים; ככל בני ארץ הקדם הנם גם הם מאמיני הזיות, ומנהגי הבל רבים ירשו משכניהם הערבים. מבטאם בלה"ק קרובה למבטא הספרדים, ונכונה יותר ממבטא האשכנזים, את התיו הרפויה יבטאו כמבטא הצדי וכמו כן הדגושה, והיה באמור המערבי „אתה" ידמה השומע הבלתי רגיל כי יאמר „אצה". סדר למודם נוטה יותר לסדר האשכנזים [5]) וכן במשטרי וסדרי התפלה נוטים הם להאשכנזים; מתאבלים על מת באופן זר ומבהיל, יללת הנשים תפלח כליות ולב שומען, מענות, מטפחות ומקוננות — כמנהג אבותינו בבבל לפני שנים קדמוניות —; מוקירים הם את העיר ירושלם מאד, ורבי שבועתם היא „חי ירושלם"; רובם ככלם בני תורה ויראים את ה' ושומרים מצותיו.

מספר נפשות העדה המערבית עולה לערך אלף ומאה (כ"י) ועול הגלות הכבד אשר על אחינו במאראקקא מגדיל יום יום מספר בני העדה. ישנם אחדים מהעדה פה אשר עשירים המה עשר רב, ורב מספר העניים ממספר הבינונים והעשירים בה. רובם מתפרנסים בקושי ועמל ותלאה; מהם סוחרים ממדרגה השפלה; אמנים שלא נשתלמו במלאכתם — ובהיותם בארצם הספיקה למו ידיעתם המעטה להיות בחירי האמנים — רב האמנים המה רצענים מתקני או עושי נעלי האכרים העשוים מעור הסוס והגמל בלתי נעבר, וגם נשותיהם יקחו חלק בעמל הפרנסה — לא כנשי הספרדים היושבות ספון בבתיהן ואומרות לאדוניהן הביאה ונאכל — מהן מבררות צרורות וזונין (ראה כלאים פ"א מ"א) מהחטים בבית מוכרי הקמח, מהן מרקדות קמח, ועושות מאכל הקוסקסו [6]).

---

4) בני הנכר מהמדינות הללו היושבים פה יחיו נפשם בהיותם נטורי קרתא, יען כי נודעים הם לאמיצי הלב ואבירי רוח. ובימים האחרונים אשר חברת איירלאפית חכרה את מכס הטאבאק מהממשלה לקחתם הם' לשמור על גונבי המס — אשר רבו מאד פה — ולאו כל אדם רוצה לשים נפשו בכף ולקחת העבודה הזאת על שכמו כי בנפשו הוא, ורק המערבים יקבלו עליהם ברצון משרה כזאת, ואוי לו להאיש הנופל בכפם.

5) חכמי הספרדים בני הדור הזה ישימו כל מעיינם בספרי השו"ת, ואך מעט מזער ילמדו את המקור הראשון את התלמוד, וגם הבחורים החדשים רק על סמך השו"ת המה בנוים... והמערבים ילמדו בעיון ורב עסקם בתלמוד, ולא יאהבו את הפלפול המעוי העשוי לבדח את השומע, ורק בחלק הדרוש לקחו למו דרך הספרדים לקו הוא דרך בעל הפרשת דרכים, אבל לא יגיעו לקרסוליו בחריפות השכל ורחוקים הם דרשותיהם מדרשותיו כרחוק מארצקא מאירופא.

6) טחינת החטה ורקידת הקמח מתנהג פה עפ"י מנהג הישן — ובשנים האחרונות החלו בני אירופא להנהיג פה גם בזה מנהגי אירופא — והרחיים יוציא קמחיו מעורב בסובין והמרקדות מפרישות את הסובין לבד, ומניפין הקמח בשלש נפות, ומוציאין ממנו סלת, חיורתא (נקרא פאלוזא) וגושקרא, דאתקריא (מורענע) — עיין מס' גיטין ד' כ"ס — גם לנקיון החטה לא יועילו כל מכונות שמביאים בני אירופא מארצם מפני הזונין השוים בגדלם וכיונן להחטה ויבוררו בידים על פסי נחשת

(ח"א)

באשר לומדו בארץ מולדתן. לגדולי העדה — לאמר: אשר יוכלו להגדיל פה על הספרדים ומתיראים הם מהם — יותן חלק נכבד מכסף תפארת ישראל [7]) ולההמון לא יותן כמעט מאום, ויש בהעדה ת"ח אשר הנם ת"ח-ועניים באמת אך הנם נחבאים בביתם ולא פתחו פה, ויניחום חו"ר הספרדים לנוע ברעב, והנם חיים על קב חרובין — פשוטו במשמעו — מע"ש לע"ש.

בשנת תרט"ו עלה ממאראקקו הרב הגדול עניו וטוב לבב, אוהב עמו וארצו באמת ותמים, מוהר"ר דוד בן שמעון זצ"ל — ויהי חותם שמו „הצעיר דב"ש" — וישכן בירושלים ובראותו בעני אחיו אספם תחת דגלו ויהי למו לראש, ויבנה למו — מנדבת אחיו בחו"ל ע"י השתדלותו — בתי ת"ת ובתי מושב לעניים, ולאט לאט נהיו המערבים „לעדה" כפופה תחת קהל עדת הספרדים.

פעמים רבות נסו גדולי העדת להמיש צוארם מעול הספרדים ולכונן למו עדה לבדם ולא עלתה בידם, והרב מוהר"ר משה ובנו מוהר"ר יעקב הורגמאן, ואחריהם האחים החכמים הגבירים מוה' יהודה ושלום פטיטו זצ"ל שהתאזרו עז לכונן לאחיהם המערבים עדה לבד עמלו לשוא, כי הספרדים ידעו תמיד לעמוד לשטן להמערבים.

ויהיו הספרדים נותנים להמערבים חלק קטן שנה בשנה מקופת הצדקה ובכל שנה היו גורעים מנתינתם, עד כי בשנים האחרונות עמד חלק המערבים על סך אלף גרוש לחדש, ומלבד זה נתנו הספרדים גם את העשכריה — מכס הצבא — להממשלה בעד המערבים, ובשנת תרמ"ה הביאה הממשלה חשבון העברים החוסים בצלה ויכתבו בספר, ויעל המס לסך גדול, ולא אבו הספרדים תת את המס בעד המערבים, וגם מהאלף גרוש גרעו, והממשלה האיצה בראשי המערבים להביא את מכס הצבא — ערך ששה אלפים ושבע מאות גרוש — וכאשר לא הביאו שמה אותם הממשלה (בירח כסלו תרמ"ה) במשמר, ויגדל השאון ותרב המהומה בהעדה המערבית, ותגמר אמר להפרד מאחותה הבכירה, ולהסב מעייני הנדבות מאפריקא לה לבדה, ויאמרו גם לכונן למו ח"ק לבדם ולקבר מתיהם בשדה הקברות אשר להם, ובחדש מנ"א שנה ההיא בטות אשה מערבית חפצו המערבים להפיק זממם ולקברה בכברת הארץ אשר להם מכבר במעלה הר הזתים, ושמשי עדת הספרדים אמרו להפריעם ממעשיהם ויהי ריב ומדון ויקראו למהלומות, ובעזרת הפאליציי נצחו המערבים את הספרדים ויקברו את המת בנחלתם, ויגדל הפרץ בין שתי העדות ויגיע למרום קצו.

והספרדים כמלומדי מלחמה ידעו לקנות להם לבות אלה אשר כחם חזק לעמוד בקשרי המלחמה, ויסכסכו את המערבים איש באחיו, ויהיו אחדים מגדוליהם מחזיקים בידי הספרדים, וההמון בחר לו את הר' אברהם חלואה לראש להם והוא ידע אמנם

גדולות. וכ"ז עסק נשי המערבים — ובשנים האחרונות גם נשי התימנים —. וזה מעשה הקוסקסו: מביאים קמח סלת ומעט מורסן וביצים מטורפות מעורבות במים ומיני תבלין, ובאה האשה המערבית ובללה הסלת עם הביצים ועשתה עיסה מקפא, ואח"כ תפרר את העיסה לפרורים, והעבירה את הפרורים בנפה העשויה לדבר, והנותר בנפה תשוב לפרר, עד כי תהפך העיסה כלה לכדורים קטנים מאד, ושוטחין הפרורין בחמה ומיבשין אותם ומכניסים אותם לקיום לימי החורף.

7) כל כסף הקדשים אשר יובא מחו"ל להעדה הספרדית, מעזבונות עד חולים השולחים נדבות להתפלל בעדם ואשר מביאים השלוחים מערי משלחתם, כל הכסף מובא לאוצר אשר בשם „תפארת ישראל" יכונה, לאמר: ללומדי התורה הנקראים בפי ההמון בשם „חכם" — תחת שם „רב" להאשכנזים — ואשר תפארת הם להגוי כלו, אבל סדר החלוקה מתנהג בלי יושר ובסדרים מקולקלים מאד.
(ח"א)

לאסר את המלחמה וידפים מכתבים רבים ויקהיל קהלות [8] וכמעט עלה בידו לעשות את אחיו חפשים, ולקומם עדתו מנפילתה הנטויה, אבל לאחרונה נצחוהו הספרדים, והעדה המערבית שבה להרכין ראשה ולקבל עליה אדנות הספרדים.

ופשר חדש עשו ביניהם שתי העדות בדבר כסף הנדבות הבא מחו"ל, וישובו המערבים לקבור מתיהם בשדה קברות הספרדים, ומהעני לא יקחו הספרדים מאום, ואם אין לו גם זורא ינתן לו מקופת הכולל, והעשיר והבינוני ישלם כאשר יושת עליו ביושר וברחמים —. את מכס הצבא העולה בימים האלה לסך אלף ושש מאות פראנק יתנו המערבים, והספרדים יעזרום בסך חמש מאות פראנק כסף. מהכנסת הגאבעללע — מכס הבשר — לא יקבלו המערבים אם כי קונים הם בשר מבתי המקולין אשר להספרדים, כי כן התפשרו ביניהם.

הנהגת העדה הפנימית והחצונית נתונה ביד ועד מארבעה אנשים הנקובים בשמותם: הרב כמהור"ר יששכר אצאראף הי"ו — זקן בן שבעים שנה — הוא הראש להועד וחותם ראשון במכתבי העדה; הרה"ג משה מלכא הי"ו שני לו, והגביר החה"ש כמר סי' שלמה

---

8) נחשוב לא למותר להעתיק פה את המכתב הגלוי שהדפיס העומד מצד המערבים ה' א' חלואה נ"י, ואת ספר הגלוי שהדפיסו לעומתו הו"ר הספרדים, והיודע מעט מזעיר דרכי ציון האבלות ילמד מהמכתבים דברים רבים, אשר אולי בהגיע העת — נדבר עליהם גם אנו, ואלה דברי הא' חלואה:
„לאחינו ב"י בארצות המערב... כולל המערבים נתון בידי החכמים והפקידים לעשות בו כטוב בעיניהם, מבלי פנות אל התקנות שנעשו משנים קדמוניות, ומבלי שמור את התנאים שנעשו מחדש בקגו"ש, ומצב עניינו האמללים הוא נורא ואיום, כי מסורים המה בידי הפקידים לשבט ולחסד, והפקידים אמנם משתדלים להרבות הכנסותיהם בכל מה שיש לאל ידם, וקוראים בקולם החזק כי תשע מאות נפשות עניים תלוים על צוארם, ובאמת מספר כל הנפשות מכולל המערבים אינו אלא תשע מאות (?) ומהם הרבה שאינם לוקחים כלל מקופת הצדקה, והלוקחים מקבלים ששה גרוש — ערך פראנק אחד — לנפש לכל השנה, וכששים נפש יש שמקבלים מחמשים עד מאה וחמשים גרוש לנפש, ואיה כל יתר הכסף? מפקידי כוללנו משיבים ע"ז כי מרובים צרכי עמנו, ומראים על מכס הצבא אשר היה עליהם לשלם, וגם המס הזה מנעו בשנה העברה — תרמ"ד — גם מעט החלוקה שהשבינו לחלק, אבל מה סכום המס לבלוע כל כסף הקדשים? ובפרט כי מחציתו נתנו לנו הספרדים, ואי' כל יתר הכסף?

„עוד גדולה מזה הצעקה בחלוקת „תפארת ישראל". ת"ת העניים מקבלים מעשרים עד שלשים ג' לחדש ות"ת העשירים ששים גרוש, ובמה זכו העשירים לחלק גדול? זכותם שמם השודות אשר יש בעוה"ר בכוללינו אשר יכולים הם לגלותם אם לא יכפרו פניהם בחלוקת משנה....

גם השליחות היא ביד הפקיד שאינו משגיח על דעת הקהל כי אם למי אשר יחפץ יתננה ולכן רוב שליחי כוללנו אינם שליחי צבור כי אם שליחי הפקיד, ולוא היו מאשרינו אנשי אמנה ודרשו באמת טובת עניים כי עתה כבר בטלו השליחות לגמרי, כי מכל כסף הרב שיפזרו אחינו הנדיבים לא ישיגונו רק שלשים למאה ושבעים למאה הולך על הוצאות וזה אבוד ממון של ישראל ממש ולב כל איש ישר יבכה ע"ז כי הם חסרים ועניי אה"ק אינם נהנים, ולוא נתנו לנו רק חצי, והחצי הזה היו שולחים לא ע"י שליח כי אם ע"י הפוסטה כי אז היטיבו לנו, ובהחצי השני יכלו להיטיב לעניי עריהם... לכן נדיבי עמי שמעו נא לקול הקורא אליכם בשם עניי אה"ק, רחמו נא עלינו וחוסו על כספכם ועשו כטוב וכישר בעיני אלקים ואדם... ירושלים חדש תמוז תרמ"ה, אברהם חלואה — מושבע ומורשה מהעניים זה שנים ימים".

ואלה דברי הו"ר הספרדים רודפי השלום (!) ירושלים עה"ק ה' תשרי שנת תרמ"ו לפ"ק.

„ראשי אלפי ישראל העמודים והעטרות, אשר בית ישראל נכון עליהם, שרי ורוזני ארץ, גבורים לעמוד בפרץ, ה"ה מע' הגבירים הרמים, מבחר עלמים היושבים לאמונה באשי' ערי מערב יע"א,

(ח"א)

אבושדיד הותם שלישי ואחריו חותם הרב כמו"ה עובדיה. ת"ת מיוחד להעדה ושנים מלמדים לה, האחד לתורה שבכתב והאחד לתורה שבע"פ, ולהם תלמידים ערך חמשים, בן יהבו! מספר מקבלי החלוקה עולה קרוב להשע מאות נפש, ויתרם יחיו נפשם מכספם ולא יקבלו צדקה. רב ראשי אין למו והנם תחת רשות הרב לעדת הספרדים המכונה בשם „ראשון לציון". אם יעמוד השלום לארך ימים או ישובו להתפרץ מפני אדוניהם זאת יורונו הימים הבאים וכנראה לא ירחקו חק.

ובתוכם כעין החשמל מע' הרבנים המופלאים דיי' דנה"ר דינה אשר מהם תורה יוצאה להורות לב"י, יחד כולם אתה ה' תשמרם וכצנה רצון תעטרם כיר"א.

„מאחר עלות גדול השלום, שלמא עלייהו מלכי! והפילתנו קבע מול אל עליון השוכן בציון והבוחר בירושלים, למען יאריכו ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים, והעושר והכבוד יחדיו יהיו תמים, ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו ברוב הצלחות ושובע שמחות כסו"א.

„באנו בשורותיים אלה להודיע למעלתם, כי מזה שני חדשים אשר שלחו אלינו אנשי בני המערב הפנימי יצ"ו כתב והחתומים עליה חמשה ב נ י א ד ם וכנו א"ע בשם וועד מאנשי מערבא, והחותם מהועד אנשים אשר אינם ידועים אלינו (!) בשם מנהיגים מאחינו בני מערבא יצ"ו כי זה חדשים המה שנתמנו, ודרשו מאתנו שנוסיף להם על הסך הקצוב בפשרה העשויה בינינו וכיוצא דברים אשר לא נתנו ליכתב (?) ועל כך שלא נסכים למלאת בקשתם הם יפרדו מאתנו, ואנחנו השבנו להם כי מלבד שלא נוכל לתת להם בקשתם, כי אם לפי המצב הרע העומד כוללינו לא נוכל לצאת ידי חובתינו גם על הסך הכתוב בפשרה, כי אם בזאת בנהיה יחד כולנו באחדות גמורה, וכיס אחד לכולנו, ויבחרו מאתם אנשים לשבת עמנו בבית ועד כוללינו יצ"ו ויחתמו עמנו בכל המכתבים, ומהטוב שיבוא לכוללינו גם לנו ולהם יהיה, ועניי אחינו בני מערבא ומע' הח"ה יצ"ו יקבלו חלוקה מדי חדש בחדשו בלי שום הפרש מח"ה הספרדים ועניייהם כי אם כ נ ג ד כאזרח יחד כולנו יקבלו חלוקתם, ושלחנו מכתבינו, ושמענו שהסכימו להפרד מכוללינו יצ"ו וכתבו וחתמו והסכימו בפירוד, ולא רצינו להודיע הדבר לק"ח כי אמרנו אין רופא כרופא הזמן, והנה בימים האלה נפטרו לב"מ מיחידי סגולה מעוב"י טראבלוס יע"א אשר באו לשכון כבוד בארצנו מזה ג' חדשים, ונצבו עלינו כמו נד וקבלו כל נכסי עזבונם, וקברו בחלקת שדה אשר הי' להם, ואם שהיה כח בידינו לעכב על ידם ע"י השררה יר"ה (?) עכ"ז לא רצינו (!) לצאת לפני ערכאותיהם, ועתה שמענו כי רצים מכתביהם לק"ח ומי יודע אם יגידו האמת, לזאת מצאנו חובה לנפשינו להודיע קשט דברי אמת. כי אנן בדידן באמת ובאמונה מבקשים ורודפים אחר השלום דוקא...

„ואחר כל אלה הדברים אשר אנו קוראים בגרון בואו אחי בואו רעי וכיס אחד יהיה לכלנו כי כולנו בני ספרד אנחנו, כל משכיל יבין לאשורו האמת לאמתו, ובכן תקותנו חזקה שיכנסו דברינו באמת לקיים מקרא כתוב דרשו את שלום העיר, ועד בשחק נאמן.

„ובזה בטוחים אנחנו כי יבא ד ב י ה ם בתוכחת מגולה שאינם רשאים לעשות במה בפני עצמם ולהפרד מכוללינו ולזכות בממון אשר לא זכתה התורה להם (?!) כי אם לכו' הספרדים יצ"ל בכח הסכמה מגאוני ארץ ראשונים כמלאכים לקדושים אשר בארץ המה זיע"א ועש"ת:

רפאל מאיר פאניזיל ס"ט ראשון לציון, אפרים מירקאדו, חיים נסים ברוך, אליהו נבון, יעקב שאול אלישר ס"ט.

והמכתבים האלה עשו שניהם מעלתם באמונה, כי נתחלל שם אה"ק גם בין אחינו באפריקא שהוקירו עד העת ההיא את אה"ק, והיו מנשקים כנפי כסות השליחים הבאים להם מא"י. ועתה נפקחו עיניהם לראות כי... ויהיו מלעיבים באנשי אה"ק ושם ישראל וארצו דל ונתדלדל בין בני ישראל.

(ח"א)

ג.

הגשם

גורל השנה, אם במחיר היבול ואם במחיר המים תלוי בהסתו, והיה אם תהיה השנה גשומה במועדה, והיתה השנה שנת ברכה, ואם יעצרו השמים ונשקף להשנה רעבון וצמאון יחד; ויש שיבא היורה במועדו והמלקוש יתאחר לבא והיתה שנת היוקר, או יתאחר היורה והיה כמשפט הזה; ויש שיהיה הגשם רק די רות האדמה והיה מחיר היבול זול ומחיר המים רב, ושנה שנה בהתאחר הגשם וישובו בני ארעא קדישא להזכיר קדמוניות, ולהביא חשבון השנים שנעצרו השמים ועכ"ז לא היה רעבון או צמאון, וטוב כי יכתבו זכרון הגשם בספר וידע דור אחרון מקרי שנות אבותיו מושב ארץ הצבי.

התרמ"ה

ירח מרחשון עבר וגשם לא היה. באחרית החדש הזעיקו שמשי העיר ויאמרו: מטעם חו"ר העדה יחידי העיר יתענו תענית בה"ב, ויתר העם יהאספו לבתי הכנסיות להתפלל על הגשם. בימים האחרונים התכסו השמים בעבים וקול רעם היה בגלגל. אבל גשם יורה לא היה רק רביבים מעט הורידו העבים ולעמת שבאו כן הלכו.

גם מחצית ירח כסלו חלף הלך בלי גשם. ובהתאסף חו"ר העיר לגזור תענית צבור לבשו השמים קדרות ויהי ענן כסותם, ויורידו גשם רביבים די רות את האדמה. אבל הבורות נשארו ריק וצמאון בני האדם גדל ומחיר המים עלה מעלה ראש, ובמחצה השנית לחדש גזרו חו"ר העדות צום בה"ב, ויצומו ביום השני, ויאמרו סליחות, והושענות ויתקעו גם בשופרות — בעת אמירת י"ג מדות של רחמים — וביום השלישי יום האחד ועשרים לחדש נפתחו ארובות השמים ומטרות עז ירד ארצה, ויתפלל העם תפלת ההודאה ולא יספו לצום עוד בחמישי ובשני.

והגשם לא היה רב ויהי בעבור עוד כשבועים וגשם לא היה ויחל חסרון המים להעיק שנית על יושבי העיר ומחיר היבול עלה מעלה מעלה. ויעבר גם מחצית חדש טבת ומטר אין. וישב העם לשקו ותפלתו ויאמר סליחות והושענות ויתקע בשופר ויקרא אל האלהים בחזקה. אבל — נשיאים ורוח וגשם אין, ורק טיפין טיפין הורידו העבים וירבו חלאת הרחובות, וחו"ר העיר החלו לבדוק בעניני העדה ויחפשו חטאים — וימצאו ויעשו שפטים... ויגזרו על העם כי יקדמו עיניהם אשמורות להתפלל סליחות והושענות. וירחם ה' על עמו ויוריד למו באחרית החדש גשם, ועבות שחקים זרמו מים שלשה ימים.

חדש שבט לא שמע קול שופר, אף לא תפלת הגשם, כי בו לקח החרף עמדתו באה"ק ויהי נשיאים ורוח וגשם, ורק החדש הבא אחריו הוא חדש אדר, זכה במחציתו השני לשמוע תפלת „ועננו" על הגשם, ומחיר היבול עלה בו מעלות אחדות, ושמשי העדה כתתו רגלם להודיע מטעם חו"ר העדות לאמר בעת התפלה הושענות וסליחות ובעת אמירת י"ג מדות יתקעו בשופרות ויעש העם כן.

עוד מעט ויעבר הסתו וגשם אין — ויגזרו חו"ר הערות על עדותיהם להתענות ערב ר"ח ניסן תענית צבור. ויתענה העם וישכם קום ויאמר סליחות והושענות ואחרי חצות היום נסגרו כל בתי מסחר, ויאסף העם לביהכ"נ ויאמר תהלים ותפלות הגשם ולא נענו, ובימים הראשונים לימי החדש שב העם להתפלל הושענות — ולא סליחות, בהיות

הימים ימי ניסן — ויתקעו בשופרות, ותעל שועתו השמימה. וארובות השמים נפתחו ויורידו גשם יורה ומלקוש, האדמה רותה למדי וגם הבורות נמלאו, ובחברון העיר, זרמו מים עבים וישטפו בתים תחתים ומרהפים ויסובו נזק רב. גם בירח אייר, החדש אשר על חדשי הקיץ יחשב ירד פעמים אחדים גשם מלקוש ויהי לעזר מעט להיבול. אשר אפילות היו בשנה הזאת; וגם בירח סיון — מקרה זר ומוזר — ירד מעט גשם מלקוש, ובאחד הימים המטירו העבים ברד כבד מאד, ברד אשר לוא ירד בחרף גם אז היה לפלא בגדלו ואף כי ביום הקיץ, ולדברת זקני ירושלים לא היה כזה מאז שבתם באה"ק, וגם באחרית ימי החדש ירד גשם מלקוש מעט ויהי לפלא. — השעורה לא עתה יפה בשנה ההיא, וגם זרע החטה לא הביא ברכה לבעליו ולולא היבול הרב שנאצר במטגורות משנת תרמ"ד ואשר הכנמה החלה לשים משכנו בו ותאלץ את בעליו למכרו כי אז היתה השנה שנת רעבון, ובעזרת היבול העתיק לא היתה השנה רק שנת היוקר. גם פרי העץ אמללו בשנה ההיא, יש שהשחית התולעת את העץ, ויש אשר מנסבת חסרון הגשם יבש העץ, ובין כה וכה לא היה כל ברכה בארץ; פירות האדמה עלו כפורחת וישלמו נחומים ליושב הארץ.

התרמ"ו

רעבים וצמאים יצאו בני ציון משנת תרמ"ה ובלב מלא תקוה קבלו את השנה החדשה אשר בראשיתה נראתה כמקימת תקותם. בעבור חג הסכות, בחמשה ועשרים לחדש תשרי התכסו השמים בעבים ויורידו גשם יורה שעות אחדות, המים לא נקוו בבורות מפני מעוטם, ולא רככו גם פני האדמה אבל התקוה להגשם התחזקה בלבות בני ציון, ויאמין העם כי יקרים הסתו לבוא בזאת השנה. אבל תקותם היתה מפח נפש. אחרי מעט היורה, באו ימי חום כבתקופת תמוז, וכה עבר כל חדש מרחשון — ראשון לחדשי החרף — בלי כל גשם וחשמים היו זכים ובהירים, והשמש בגבורתו להט כל אשר בארץ, ויצמא העם למים ועקבות הרעב נראה בגבול פלשת; גם ירח כסלו עבר ללא גשם ויגזרו חו"ר העיר תענית בה"ב, ויתענו כל העם וירבו תפלה ובכי על עצירת הגשם אבל — לשוא, עוד השמים בברזל, הבורות ריקים והאדמה יבשה. באחרית ימי החדש הורידו העבים נטפי רביבים אבל לא הרוו לא צמאון האדם ולא צמאון האדמה, ויצמא העם למים והיוקר פנה מקום להרעב לבא לאה"ק.

וירח טבת בא בא! עוד מעט ויעברו מחצית ימי החרף וגשם אין. ויתאספו יחד [1] חו"ר האשכנזים והספרדים ביום השנים עשר לחדש ויגזרו תענית בה"ב, ויקבל העם עליו בתפלת המנחה ביום ההוא להתענות למחר, אבל טרם קראו וה' ענם ובהשכים העם לאמר סליחות, והנה גשם שוטף נהך ארצה, ויאמר העם תפלת ההודאה תחת סליחות והושענות, ויקוו מים רבות בבורות והאכרים יצאו לפעלם ולעבודתם בשדה.

הימים הראשונים לירח שבט היו ימי הגשם, ומעט מעט ירד גשם רביבים, בהבורות לא באו מים רבים, אבל להשדות היה עזר מעט, ומחצית השני להחדש עבר ללא גשם, מחיר המים עלה, ומחיר היבול הרים ראש. עברו ימי שבט וחדש אדר

---

1) כאשר הגיד לי הגאון הרש"ס הי"ו ישאל תמיד בעניני ת"ל בהעדר הגשמים את פי חו"ר הספרדים, בהיותם תושבים בארץ, ומעורבים הם יותר מהאשכנזים עם הגוים התושבים, ויוכלו דעת ע"כ מצב השדות כמו שהם.

(ח"א)

הגיע, עוד מעט והסתו עבר, וגשם אין. בירח אדר ירד גשם מעט פעם לשלשה או לששה ימים, ובקושי הספיקו לרות צמאון האדמה, ואת צמאון בני האדם לא שברו כל עיקר. ויחל הרעב להראות באה"ק, ממוני הכוללות קראו לעזרה וממוני ווארשא, אונגרין, וחב"ד אשר בחו"ל קראו נדבות וישלחו קמח לבני כולליהם באה"ק, וגם פולים שלחו להם ותהי להם לישועה, ובני יתר הכוללות רעבו ללחם, ויעש ועד בה"כ חוה את הסוחרים ויביאו קמח לעיר וימכר במקח הזול ותהי רוחה [2]. באחרית החדש ירד מטר גדול וברד ושלג מעט, ויעזר להמית את הכנימה שהשחיתה את היבול, אבל פחד הרעב והצמא לא סר כליל עדנה, וכה עבר גם חדש האביב ללא גשם, ורק זעיר שם זעיר שם הורידו העבים טיפין טיפין, ויהי רעב וצמא מנת חלק בני ארעא קדישא, ורק הגשם שהיה במחצית הראשון לחדש אייר החיי' מעט את תושב הארץ, ותהי השנה לא שנת רעבון.

תרמ"ז

בשנה הזאת הקדים ה' לפתוח ארובות השמים ומראשית חדש מרחשון נתעטפו השמים בעבים ויורידו גשמי רביבים, והאכרים יצאו לעבודתם בשדה, וגם בהבורות נקוו מעט מים, אבל באחרית החדש גבר החם, וחסרון מים נרגש בעיר ושדותיה.

ובראשון לחדש כסלו זרמו מים עבות שחקים וימלאו את הבורות וירוו את האדמה ויתנו תקוה בלב בני אה"ק כי תהיה השנה שנת ברכה, אם כי כל ימי החדש עלה מחיר היבול יום יום, אבל נודע כי יד מפקיעי שערים היה בתוך. כה עברו כל ימי החדש ויהי נשיאים ורוח וגם גשם לרב; גם ירח טבת היה מבורך בגשם למדי ותקות בני ציון לשנת ברכה עלתה כפורחת. ולמרבה התקוה ירד באחרית ימי החדש שלג רב משך יום תמים ויכס את הארץ בגובה שלשים צענטימעטער ויהי לאות ולסימן ברכה ליבול השנה, גם בירח אדר ירד גשם למדי, ורק המלקוש לא בא בעתו ולא הספיק למדי, וימי ניסן היו כמעט ללא גשם, והמלקוש ירדו בימי ו' ז' אייר, וירוו את האדמה ויבואו גם בהבורות, ותחי החטה והשעורה, ולולא קדמו להשנה שנתים לא טובות כי

---

2) גם הסוחרים הביאו יבול למכביר בזאת השנה, ונחשוב לא למותר להעתיק פה חשבון הסחורות היוצאות והבאות בשנה זאת למחוז ירושלים, כפי שנדפס במכה"ע היו"ל בעיר הבירה, והחשבון למנין שמונין הנוצרים מראשית שנת 1886 עד סופה: הסחורה המובאה עלתה לסך ששה מיליאן, שבע מאות ששה וששים אלף וארבע מאות פראנק. בין הסחורות האלה ימנו: צוקער מאוסטריא צרפת ומצרים ורוסיא במחיר חמש מאות ושנים וששים אלף פראנק; ארז ממצרים ובריטאניה בשש מאות ותשעה וארבעים אלף פ'; קמח מרוסיא ואוסטריא בשלש מאות וארבעים אלף פ'; ברזל מבריטאניה צרפת ואוסטריא בחמשה ותשעים אלף פ'; עצים קורות וקרשים ורעפים מרוסיא ואוסטריא בשש מאות וחמשה עשר אלף פ', מטוה לבגדים מבריטאניה שווייץ וצרפת שש מאות אלף ושני אלפים פ'; חמר גפן מאוסטריא אשכנז ובריטאניה בארבע מאות וששים אלף פראנק. מחיר הסחורות שיצאו ממחוז ירושלים עלה לסך ארבעה מיליאן, שבע מאות שנים וארבעים אלף ומאתים פראנק. בין היוצאות נחשב: שומשמין לצרפת איטליא מצרים רוסיא ותוגרמה בסך מיליאן מאה ושבעה ושמנים אלף פראנק; בורית למצרים מיליאן מאה וחמשה ושמנים אלף פ'; ציטראנען ותפוחי זהב לאירופא ואמעריקא, מצרים ותוגרמה בסך שש מאות תשעה וארבעים אלף פ'; אבטיחים למצרים ותוגרמה במחיר שש מאות וחמשה ושלשים אלף פראנק. ארבע מאות אניות השליכו עוגנן בחוף יפו בשנה ההיא ומשאן: ארבע מאות ושמנים אלף, שמנה מאות ושלשים טון, כל אלה אניות קיטור, ועוד שש אלפים ועשרים ואחד אניות הרן נושאות משא, אחד ועשרים אלף, מאה וששה ושמנים טון.
(ח"א)

עתה היתה השנה שנת זול, אבל המסגורות היו ריק וימלאו סוחרי היבול ממגורותיהם ולא מכרו רק מעט מיבול, וגם אחור הגשם הועיל להות בני א"י ולא היה הזול בארץ, גם היוקר לא שפך ממשלתו ותהי שנה ממוצעת. ובשנים ועשרים יום לירח אלול — סוף הקיץ — התקשרו השמים פתאום בעבים ויורידו גשם יורה כעשרה דקים, וביפו היה אז גשם גדול, ויהי הדבר לפלא נשגב מאד.

התרמ"ח

השנה הזאת תכתב בדברי ימי אוירופא ואמעריקא לשנת ממשלת הסתו והקור, הגשם והשלג, ולעומת זאת יעמוד זכרה לנצח בלבות בני ארץ הקדם, ואב לבן באזיה הגדולה יספר — את ממשלת הקיץ אשר שלט בה גם בימי החורף ויתן חתיתו באה"ק ויפליא מכות בני אה"ק הפלא ופלא ועליה לבנינו נספר ובנינו לדור אחרון.

ירח מרחשון עבר ללא גשם, החם היה גדול מאד, וחסרון המים הכביד אכפו על בני ארעא קדישא. במחצית השניה להחדש גבר החם מעט, ורוח צפונית מערבית נשב ויביא עבים ע"פ רקיע השמים אבל גשם אין. מסביבות העיר בשפלה הודיעו כי ירד גשם מעט אבל ממעוטו היה כלא היה, וביתר המקום לא היה כל גשם; גם ירח כסלו עבר ללא גשם, השמים היו לפעמים מכוסים בעבים ויש אשר היה גם רוח אבל גשם אין. ויש שזרזפו ארץ רביבים ויהיו כאין כי לא היה די רות צמאון האדמה, ולא באו מהם מאום בבורות. במקומות אחדים ירד מעט גשם ובירושלים השמים כברזל, ובימים האחרונים לחדש ירד מעט יורה ויספיק לרכך את האדמה מעט והאכר נסה לצאת לעבודתו. ער"ח טבת היה מטר סוחף ויקוו מים גם בהבורות ויחדל הצמאון, במשך ימי החדש ירד הגשם מעט מעט ובאחריתו היה גם שלג, וישובו בני ציון לקוות לשנת זול. עבר חדש טבת ויבא ירח שבט ויהיו ימיו ימי גשם יורה די רות צמאון האדמה, ובבורות לא באו מים, וחסרון מים לשתיה הורגש בעיר מאד מאד, ובחצרים רבים לא היה מים בבורות כלל, ויאלצו היושבים לקנות מים לשתיה בחדש ההוא — מקרה זר מאד באה"ק — ויחל מחיר החטים לעלות גם הוא, אם כי לזרע השדה ירד גשם למדי, אך פחד הימים הבאים עשה זאת. חדש אדר עבר גם הוא כמעט ללא גשם, ופחד הצמאון מלא לבות בני אה"ק, האכרים מכל הארץ הביאו ידיעות רעות כי צמח השדה החל להתהפך לירקון ובמקומות רבים נראתה הכנמה, ותהי כל הארץ לחרדת אלהים, הצמאון והיוקר הרימו ראש, ופחד ההושבים מימים הבאים דכא לארץ חיתם. אך לא בכל הארץ נעצר הגשם. בערי הגליל היה מעט גשם, גם בנגב הארץ, עזה אשקלון וגת, יבנה ואשדוד היה גשם ויקוו רק כי יהיה גשם מלקוש בעתו ולא יהיה רעב.

וחדש האביב בא בא! ועוד לא המטיר ה' על הארץ, לשון התושבים בצמא נשתה, אין נשיאים ואין רוח ואין גשם. מחיר המים עלה מעלה ראש ועשירי העיר קנו למו מים ממי השלוח או הבאר יואב אשר מחוץ לעיר ויאצרום בבורותיהם שבחצרותיהם לימי הקיץ, ופחד הצמאון נתן חתיתו בלב כל בני א"י [3]) וישלח כבוד הפחה לחו"ר

---

3) זקני ירושלים מספרים כי לפני שנים רבות — ולא יזכרו ע"כ מספר השנה — נעצרו השמים כל ימי החרף, עד כי בערבי פסחים גבר הצמאון בעיר ולא יכלו להשיג מים אף במחיר רב, עד כי נאלצו רבים לרחץ ידיהם בליל הסדר ביין — כי יין לרב היה לפנים לכל תושבי העיר — ובאשמרת הבקר ירד גשם גדול וירד גם בכל ימי החג והבורות נמלאו מים. הספור הזה הפיג מעט פחד בני ציון שפחדו לבל ימותו כלם בצמא בראותם כי עבר החרף וגשם אין.

(ח"א)

העברים כי יתפללו על הגשם, ויתפלל העם ויאמר סליחות והושענות ויזעק אל ה׳, ובעבור שלשה ימים מן החדש נשב רוח ים חזק מאד וגשם וברד ירד בזעף כל הלילה, ותחי רוח העם, ומאז שב החם לממשלתו ורוח קדים מנשב ומיבש הכל וגשם אין והעברים קוראים אל ה׳ בחזקה, מדי יום ביום סוגרים החנויות מחצות והלאה ובתי הכנסיות מלאים אדם, מכל עברים ישמע קול השופר והחרדה גדולה מאד — וגשם אין.

וחג הפסח בא ומ״ט אין, ויהפכו לנו ימי החג לאבל, כל הימים היו ימי בכי סליחות והושענות ותקיעת שופר, ויהיו ימי החג עשרת ימי תשובה, ימי דמעות ולב נשבר, ימי פחד ורעדה מרעבון ועוד יותר מצמאון, ואם עתה לשוננו בצמא נשתה — אמרו בני א״י — מה יהיה בימי הקיץ?

באחרית החדש פתח ה׳ ארובות השמים ומטר גדול נתך ארצה שעות אחדות, ויקל מעט עול הצמאון לשעה, ופחד הצמאון לימים יבואו לא סר עדנה, והיוקר החל לפנות מקום להרעבון הנשקף לבוא לאה״ק, ובני ציון התעהדו לצמאון גדול ונורא.

וירחם ה׳ על עמו ועל נחלתו וביום הרביעי לירח אייר פתח את השמים ומטר חזק נתך ארצה, וירד כל הלילה וכל יום המחרת, וגם ברד נלוה לו, וביום ז׳ לחדש ירד עוד מטר, וגם ביום ל״ג בעמר היה גשם גדול ובני ציון לא יכלו ללכת — כדרכם שנה שנה — לבקר קבר שמעון הצדיק ולאכול ולשתות שם, ויחיה גשם החדש הזה את התבואות ואת בני האדם, ובהיות השנה החולפת שנת ברכה וחטים לרב נשארו לשנה הזאת. וגם השנה לא נאבד כל זרע השדה — אם כי החטה צנומה מאד — והגשם האחרון ישיב לתחיה מזרע השנה, לא נירא מהרעבון, אבל גם להזול אין כל תקוה, ועתה בקיץ גדל הצמאון והננו שותים מים עכורים ודלוחים וגם זה בכסף מלא וברב טורח נשיג. ובשנים ועשרים לירח סיון ירד מטר גדול משך עשרה דקים ויפליא לבות בני ציון.

יקרא דשכבי.

ר׳ יהודה ליב ב״ר שלמה איגר

נכד הגאון ר׳ עקיבא איגר זצ״ל, נפטר בעיר לובלין ביום השבת כ״ב שבט תרמ״ח בשנת השבעים לימי חייו. המנוח נודע בכל ערי פולין ומחוצה לה בשם „ר׳ ליבלי איגר, הרבי מלובלין״. הוא היה איש קדוש בכל דרכיו וצדיק תמים בכל מעשיו, הוגה בתורת ה׳ יומם ולילה, ודגול מרבבות במדותיו ובמעלותיו. חותנו ר׳ עזריאל מאיר גראדשטיין ז״ל מלובלין שנא תכלית שנאה את החסידים ולמען הנקם בו הטו חסידי קאצק את ר׳ ליבלי להדבק בם ובשיטתם. ויסע ר׳ ליבלי שנים רבות לבקר את הרבי מקאצק, ואחרי כן החלו חסידי ר׳ מענדיל קאצקער להעריץ אותו על תורתו צדקתו ודרכו בקדש, ומדי שנה בשנה רבו הנוהים אחריו. אך הוא לא לקח פדיונות, ויחי חיי צער, ע״כ אהבוהו גם המתנגדים והמשכילים ויתנו כבוד ויקר לשמו, ויחשבוהו כלם לאיש אלהים קדוש אשר כל מעשיו לש״ש. — כשני חרשים התהפך על משכבו בחליו, ובצאת נפשו הטהורה באו המונים מכל הערים מסביב ללווהו לבית עולמו. לזכר עולם יהי צדיק ותהא נפשו צרורה בצרור החיים.

(ה״א)

ר׳ יעקב משה ב״ר אייזיק אבעלאוו

נודע בשם „החזן מטראָקי״, נפטר בווארשא בליל יום ב׳ דר״ח אדר תרמ״ח בהיותו כבן ארבעים ושלש שנים. — הוא היה יליד העיר מערעץ (פ׳ ווילנא). אביו ואבי אביו היו חזנים מפוארים, וגם הוא אהב את השירה והזמרה וישמש את ר׳ שמואל יצחק הש״ץ הזקן בהוראדנא שנפטר בשנת תרמ״ה, וילמוד ממנו תורת החזנות ודרכה, ובפני עצמו למד את אותות הנגינה ואח״כ נתקבל לחזן בעיר טראקי ויהי עוד בערים אחדות בליטא ואח״כ נתקבל לחזן באחד בתהכ״נ בווארשא, וישמש בכהונתו זאת ה׳ שנים עד יום מותו. — המנוח היה אדם גדול בתורה, ופעמים רבות הגיד שעור דף גמרא לפני הבאים להתפלל בביהכ״נ, וכרב תורתו כן גדלה גם יראתו את ה׳ ויקרת רוחו, כי היה תמיד מושיע ותומך לכל קשי יום, חומל על דל ופורס מלחמו לעני ולגר, ויהי נח למקום ולבריות. הוא היה גם סופר מהיר בלה״ק והרבה מאמרים כתב בהלבנון והשאיר אחריו בכת״י ספר יקר ע״ד חכמת הנגון, וכן גדלה ידיעתו גם בלשון רוסית ואשכנזית. יהי זכרו ברוך ותנצב״ה.

ר׳ ישכר דובער באמפי

נפטר ביום השבת כ״ז אדר תרמ״ח בשנת הששים וחמש לימי חייו. הוא נולד בשנת תקפ״ג על ברכי אבות ישרים ונכבדים, ואביו זקנו הרה״ג ר׳ דובער היה אב״ד בראדושקאוויץ. הוריו חנכוהו בתורה וחכמה, והוא שקד מאד בלמודיו וברב כשרונו ורחב דעתו עשה חיל ויהי בקי בכל כ״ד ספה״ק, מדקדק גדול וסופר על טהרת לה״ק, גם היה בקי בשני התלמודים בבלי וירושלמי והעיר בם הרבה הערות נכונות. ביחוד שם אל לבו לבקש ולמצוא מקורים במקרא ובתלמוד להרבה מנהגים שבישראל אשר לא נודע עד הנה על מה נוסדו ומהיכן באו. במקצוע זה כתב ספר מיוחד אשר נשאר בכ״י ורק דוגמא קטנה נדפסה בס׳ „כנסת ישראל״ ח״א ובהכרם. הוא פזר הון לאסוף ולקנות לו ספרים חדשים וישנים יקרי המציאות, ובית העקד אשר לו היה מלא מבחר ספרי ישראל, קבוצים יקרים, ועל הגליונות רשם את הגהותיו והערותיו המחוכמות. מלבד זה היה נדיב ויקר רוח שמעטים כמותו בכל דור, ומצדקת פזרונו וחסדיו העצומים נהנו ונושעו אלפי אנשים. היה חבר לכל חברות הצדקה אשר בעיר מושבו מינסק, ולכל חברה למטרה נכבדה אשר בישראל. בנים לא השאיר אחריו, אך כל עדת מינסק בכתה על מותו, וזכרון צדקותיו יעמוד לדור אחרון. שלום לעפרו!

ר׳ יצחק גאלדמאנן

מדפיס בווארשא, נפטר אור ליום ו׳ ער״ח שבט תרמ״ח.

בעיר מצער יאשינאווקע הסמוכה לביאליסטאק, עיר מולדת חכמים ואנשי שם, ראה ר׳ יצחק אור חלד ביום י״ד אייר תקע״ב (1812). עודו בילדותו הפליא כל איש בעזוז שכלו ובזכרונו הנפלא, ואביו ר׳ יעקב אשר היה מיקירי קרתא ובאחרית ימיו היה ר״מ באמשטרדם, למדהו ארחות התלמוד ושפ״ע, ויצחק עלה והצליח בלמודיו ויחשב לעלוי. במלאת לו ט״ו שנים השיאוהו אבותיו אשה מעיר ביאליסטאק, כמנהג אחינו בימים ההם להשיא את בניהם ובנותיהם בעודם באבם. בעיר ההיא ישב המנוח כעשר

שמים וישקוד כל הימים בתורה ובספרי חכמה ומחקר, ובשנת 1836 נסע יצא לווארשא הוא וביתו ויהי למורה בבתי נדיבים. בימים ההם יצאה הפקודה מאת הממשלה לקבוע בווארשא ועד אשר יבקר את כל הספרים הנמצאים במדינת פולין ויעבירם תחת השבט. בראש הועד ההוא נתמנה המנוח ר' אברהם יעקב שטערן וה' טוגענדהאלד. שטערן ירע את הריג"ם ויפקידהו לעוזר בועד ההוא, ובהיותו נחשב לבר סמכא פעל ועשה הרבה לטובת הספרים העתיקים אשר עברו תחת בקרתו. ככלות המלאכה הזאת היה ג"מ למגיה בבית הדפוס של ר' דוד שקלאווער ועוד בבהד"פ אחרים, ויהי המגיה היחידי בכל עיר ווארשא, וכל הספרים אשר הגיהם יצאו מנופים כסלת ומזוקקים שבעתים. משפחתו ישבה בימים ההם בעיר פּאוואנזעק הסמוכה ונראית לווארשא, כי לא הותרה אז לילידי חוץ להכתב בכתב תושביה, וכל איש אשר בא לגור בווארשא שלם מס (טאג-צעטיל) עשרה קאפ' ליום. עדת ישראל אשר הכירה והוקירה ערך המנוח הושיטה בקשתה אל הקיסר ניקוליי נ"ע להתיר להריג"ם להכתב במספר תושבי ווארשא, זאחרי שנה בא על זה הרשיון מאת הקיסר ותהי לו הרוחה. בשנת 1853 נתמנה ג"מ למורה לה"ק וארמית ותלמוד בביהמ"ד לרבנים שנוסד בווארשא עוד בשנת 1823, ויהי מורה בבית ההוא עד הסגרו בש' 1862, ומאז נפקד למורה נתנה עליו גם פקודת מעתיק מושבע, להעתיק לפני שרי הסינאט (בימים ההם היה עוד סינאט בווארשא) ובכל בתי המשפט מלה"ק לשפת המדינה, ובכהונתו זאת שמש עד התכונן המשטר החדש בקביעת שופטי השלום, היא שנת 1876.

בש' 1857 העיר ג"מ את רוח המדפים ארגעלבראנד להו"ל את הש"ס וינהל את כל סדר ההדפסה ויהיה לו חלק עשירי מכל העסק אשר הביא ברכה רבה לבעליו, ובש' 1864 כבר מצאה ידו לקנות לו ביהד"פ בעיר, ובית דפוסו נודע לשם, כי ספרים רבים ויקרים מאד הדפיס גאלדמאנן על הוצאותיו, בהם ספר המורה להרמב"ם, העיקרים, ספר המצות, ילקוטים, שס"ם וכו' וכו', מלבד ספרי מחברים, וכלם עברו תחת הגהתו וידקדק להוציא מת"י דבר מתוקן.

עד חדש ימים לפני מותו היה זריז ושקד במלאכתו. לא כהתה עינו, לא נחלש כח זכרונו ולא קהה ברק שכלו השנון. הוא היה הוגה דעות לרוח הזמן החדש בעוד אשר רגליו עמדו בתחום הדור הישן. שכלו היה כמעין המתגבר, בבקיאותו הרחבה בכל מקצעות הספרות העברית הפליא לבבות, בקרתו חדרה עד תהום, ובחדודיו ובמשליו הנפלאים היה למופת. הוא ידע לערוך ערך כל איש, ויוציא משפטו על כל דבר בתבונה רבה. מהתלותיו היו כחצים שנונים, וספוריו המתובלים במילי דבדיחותא ובחדודים חודרים נשארו חרותים על לוח לב כל שומעם. — ירח ימים התהפך על משכבו בחליו, ואחרי יסורים רבים יצאה נשמתו, ויקבר ביום ב' שבט. תהי נפשו צרורה בצרור החיים! יה"ז.

ר' אהרן (ארנאלד) דומאשעווסקי

חכם מפואר בידיעת המשפטים, נפטר ביום ך' כסלו תרמ"ח בעיר הבירה פט"ב.— הוא נולד בעיר מאהילוב בש' 1836. אבותיו הישרים והעניים לא יכלו לחנכו על ברכי התורה מרב ענים, ועד שנתו הי"ג עסק במלאכה ואומנות, ויהי בתחלה נער משרת אצל אחד מבעלי ענלות ואח"כ עשה מלאכה בבית אחד החייטים ויעזור להוריו בפרנסת ביתם. בן י"ד בא לבית למוד עבודת האדמה שהיה אז בגאָרי גאָרעצק ויכל חק למודיו בש' 1855 בתור „ארים מלומד". בשעה שנגמר את למודיו בבה"ס כתב בעת ההיא

הרוזן באברינסקי מסמיעלא למנהל ביה"ס ההוא כי ישלח לו אח-דים מן התלמידים הטובים שגמרו חק למודם, למען יהיו לעזר להיוגב במטעי הלפת אשר לו. בתוכם היה גם דומאשעווסקי, אך בבואו שמה לא נתקבל לעבודה בהיותו יהודי, ויאספהו ר' אברהם בראדסקי בזלאטאפאל להיות עוזר להיוגב הראשי אשר לו. אבל הוא לא יכל לשבת עם היוגב ההוא יחדו, וילך לאדעסא. שם נתמנה לסופר בלשכת הממונים על יסוד קולוניות לבני חו"ל במחוזות רוסיא הדרומית, שהיתה אז באדעסא. שכרו היה מעט מאד, אך הוא הסתפק בזה ויקדיש שעותיו הפנויות להשתלם בלמודים. בימים ההם כתב הרבה מאמרים בל"ר במכ"ע „אד. וויעסטניק" אשר היה בו לעוזר תמידי. אח"כ היה כשנתים ימים מורה לשון רוסיא בבית הת"ת בעיר. במשך ארבע השנים שהיה באדעסא השתלם בבל למודי הגימנזיום ובש' 1859 נכנס לביה"ס הגבוה „ליצעאום של רישלייו" במחלקת ידיעת המשפטים. אחרי שנה הלך לפט"ב ונכנס להאוניורזיטט ובש' 1862 כלה חק למודיו ושם „קאנדידאט" קרא לו. בימים ההם העתיק מלשון אשכנזית לרוסית את ספרו של חוואלסאהן „О нѣкот. средневѣк. обвин. противъ Евреевъ". בפקודת הקיסר המנוח אלכסנדר השני נ"ע נשלח לשתי שנים לחו"ל, למען ישתלם שם בלמודי המשפטים והיה בשובו פרופיסור באוניוו'. אולם בשובו מחו"ל בש' 65 לא נתנה לו המשרה ההיא אך קבל משרה בלשכת שר ההשכלה ובשנה שלאחריה נמנה בין אנשי הועד שקבעה הממשלה לשנות את החוקים ששררו עד כה במדינת פולין הקדומה. — 1868 נתמנה למזכיר ראשי בסענאט, ובש' 1871 עזב משמרתו זאת ויהי למו"ל מכ"ע לידיעת המשפטים Судебный Вѣстникъ אשר קנה את זכותו מיד בעליו הראשונים שלא ראו בו ברכה, ובידו עלה המכ"ע ההוא והצליח ויביא לו שכר רב. גם חבר והו"ל „קיצור פסקי הסינאט בדיני ממונות" שנדפס במהדורות רבות והיה לעינים לכל עורכי הדין. מלבד עבודתו זאת הרבה לכתוב במכ"ע רבים אחרים, וכתב מאמרים ראשים בדיני ממונות. בכל עת אשר נאספו ראשי עדת ישראל בעיר הבירה להתיעץ בצרכי הקהלה ולקחת עצה מפי יודעי דת ודין היה הוא למו לעינים. בש' 1883 יצא לריב עם הצורר סובארין ולהוכיח צדקת אחיו היהודים.

עוד בש' 1880 תקפתהו מחלה עזה מעבודתו הקשה ומרב דאבון לבו על הגברת השנאה לישראל, ומחלתו גברה משנה לשנה. 1881 כתב שטר צוואה והשאיר מהונו סך 36 אלפים רו"כ קרן קיימת להאוניוורזיטט לתת מפירותיהם פרס לתלמידים לומדי חכמת המשפט, בתנאי שיהי הפרס נקרא בשם „פרס היהודי דומאשעווסקי". בן חמשים ואחת שנה היה במותו. בנים לא השאיר אחריו כי לא לקח לו אשה, אך שמו הטוב יעמוד לדור אחרון. הנצב"ה.

ר' מיכאל היילפרין

פילוסוף וסופר מהולל, נאסף אל עמיו ביום כ"ט אייר (10 מאי) תרמ"ח, בביתו בכפר סומיט במדינת ניו-דשרזיא הסמוכה לנויארק.

ר"מ היילפרין נולד בשנה 1822 בעיר טאמאשאוו בפולין לאביו החכם השלם ר' פינחס מענדיל. אביו חנכהו בתורה וחכמה יחד, והוא ברוב כשרונו ושקידתו עשה חיל בלמודיו עד להפליא. בראשית שנות הארבעים למאה זו הלך עם אבותיו לגור בארץ אונגריא ובפרוץ שם המרידה בשנת 1848 שת מיכל ידו עם האונגארים, והדר' לודוויג קאשוטה שמהו לסופר ומזכיר בחלק הספרותי בהמיניסטריום לעניני דוץ. אחרי המרידה הוכרח לעזוב את הארץ ויבא בש' 1850 לפאריז. בשנת 1858 כבוא קאשוטה לאמעריקא

בא גם ר"מ היילפרין עמו וישתקע בנויארק. שם כתב מאמרים למכה"ע הספרותים, ויכתוב בעד הענציקלאפעדיא האמעריקאנית החדשה שהוציאו לאור המדפיסים אפפעלטאן ושותפיו. אח"כ היה הוא העורך והמו"ל את הענציק' ההיא, ועוזר תמידי למכ"ע הספרותי והמדעי Nation וגם למכ"ע „איוונינג פאסט". 1879 הו"ל את החלק הראשון מספרו „המליצות ההיסתוריות של העברים הקדמונים" ובש' 1880 את החלק השני מספרו זה ופירושו לתולדות דברי הימים הצפונים במליצות כה"ק ונשאר חלק אחד מס' זה בכ"י. בשנת 1881 כאשר החלה האימיגרציה מאירופא לאמעריקא היה הוא ואחוזת מרעיו מן הראשונים אשר עמלו וטרחו ליסד קולוניות להנמלטים. הוא גם היה המנהל והמפקד בלשכת הסופרים של החברה שנוסדה בנויארק לתמיכת הגולים, ועבודתו אשר עבד מבקר עד ערב בלשכתו לפקח על צרכי הנודדים ולמלאות כל מחסורם—הכשילה את כחו ושיבה זרקה בו בלא עתו. מפני הארחי ופרחי הרבים אשר סביב שתו על ביתו תמיד ולא נתנו לו מנוח, הוכרח לעקור דירתו מנויארק וישב בסומיט, ויבא בכל יום בבקר לנויארק לעשות לביתו ובערב שם לסומיט. ויהי בעשותו דרכו בליל קר אחזוהו צנים ותדבק בו מחלת דלקת הריאה אשר בה מת.

המנוח היילפערין היה צנא דמלא ספרי, פילוסוף הוגה דעות רמות ונשגבות, וחכמתו היתה כמעין המתגבר. וכגודל חכמתו כן רמו דרכיו וכן שגבו מדותיו, כי היה טוב ומטיב, בעל נפש עדינה ורוח יקרה, ענו וצנוע ובורח מן הכבוד, ומעטים השאיר אחריו כמותו. תנצב"ה.

ר' אליהו בער לעווינזאהן

נודע בשם „ר' אליה קרעטטינגער", נפטר במוש"ק י"ח אייר תרמ"ח בשנת הששים ושש לימי חייו. המנוח ז"ל היה אחד מגדולי הדור, ובו התאחדו הורה ויראה, עושר וגדולה. כמה פעמים הציעו לפניו קהלות גדולות בארצנו להיות להן לרב, כי היה גדול בתורה כאחד הגאונים הגדולים, אך הוא לא חפץ להשתמש בכתרה של תורה, ויהי לסוחר ועסקיו פרצו מאד. שנים רבות נשא עליו משרת גבאי א"י דכולל ווילנא ויפק רצון מאת כל המפלגות, גם בכל עניני הכלל פעל ועשה בכל נפשו ומאדו, ואף כי באחרית ימיו רפה כחו, בא כפעם בפעם לאספות הרבנים בעיר הבירה ועוד לאספות רבות בערים אחרות, ודברי עצתו היו כדברי האורים. יהי זכר צדיק לברכה!

מרת עממא לאזארוס

משוררת מהוללה בכל ארצות אמעריקא, נפטרה ביום ג' כסלו תרמ"ח (19 נאוועמבר 1887) בעיר נויארק. — היא נולדה בשנת 1849, ועוד בעלומיה התגבר כשרונה לכתוב במליצה צחות ולחרוז חרוזים. בשנת 1866 בהיותה כבת י"ז שנים הוציאה לאור ספר שירים קטן אשר משך עליו עיני כל המשכילים מאחינו בנויארק. אח"כ נתנה לבה לקרוא הרבה בספרי גדולי המשוררים באירופא, וביחוד שקדה על ספרי המשורר געטהע, ותדבק נפשה אחריו עד כי שמתהו לגבור ספורה Alide שהדפיסה בש' 1874, גם שירי היינע אהבה מאד, ורבים מהם העתיקה לאנגלית ונדפסו במכ"ע „טיימס" היו"ל בנויארק ושאר כה"ע באמעריקא. בשנת 1871 הוציאה לאור קובץ שירים אשר גדלו המבקרים הללום מאד. כאשר התודעה לאזארוס להחכם ר' מיכאל היילפערין ז"ל עמדה לו חכמתו להטות את לב המשוררת לאחיה בני אמונתה, והחל ללמוד בשקידה רבה את

ספרות ישראל ודברי ימיו, ופרי למודיה אלה היו שיריה: א) Spagnolletto שיר חזיון מחיי היהודים בנעאפאל; ב) „שירי בני שם"; ג) „מחולת המות" שיר חזיון מימי גלות היהודים בבבל. מלבד מאמריה הרבים אשר כתבה במבחרי כה"ע באמעריקא לשאלת היהודים ועל למודי המוסר והמדות אשר בספרי ישראל. בשנות הפרעות הדפיסה במ"ע „הדור" (Century) מאמר גדול בשם „שאלת היהודים" אשר בו עוררה את אחיה המוכים לשוב לארץ אבותיהם. בימים האחרונים עסקה בהעתקת שירי משוררינו הספרדים, אך מפני מחלתה, מחלת הסרטן, לא יכלה לעסוק עוד במלאכתה זאת בשקידה. באחרית ימיה נסעה יצאה לאירופא, אך בהחישה בנפשה כי ימיה חוצצו, מהרה לשוב לארץ מולדתה ותצא נפשה אחרי יסורים קשים. יהיה זכרה ברוך!

ר' יהושע ב"ר אהרן ציטלין

נפטר אור ליום כ"ז טבת תרמ"ח בעיר דרעזדען. המנוח היה נצר מגזע היחש ממשפחה מפוארה בישראל. נולד בקיוב ביום ה' מרחשון שנת הקפ"ד, ונתחנך על ברכי התורה והמדע. כבואו באנשים ויחל לעסוק במסחר קבע מושבו בעיר מאסקוי, שם עשה עושר במשפט ומכספו פזר נהן לכל דבר שבצדקה, ויהי משען לדל מחסה לסופרים ולספרות ומשפיע מטובו לכל דבר טוב בישראל. בשנת תתמ"ג נסע יצא מרוסיא ויקבע מושבו בדרעזדען, וגם שם הרבה לזרוע צדקה וחסד, ולהביא לראשו ברכות הטונים הנושעים על ידו. תרמ"ז הלך לארה"ק לחונן עפר ציון ולראות שלום אחיו, וצדקת פזרונו שם מלאו כל כה"ע. לפני מותו עזב סך הגון מהונו לטובת ארץ הצבי, גם לחברת מרבי השכלה בישראל ברוסיא, ועוד לכמה חברות שבצדקה, גם לבימד"ר הרבנים של הדר' הילדעסהייסער בברלין ולבתי החסד בדרעזדען. בן ששים וחמש שנים היה במותו, ואלה הטורים אשר כתב הדר' מאנדעלקערן לחרות על מצבתו:

אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק:

יְדִיד הָאֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים שָׁמַיְמָה עָלָה
בֶּן אֲצִילֵי הָעָם, רָאשֵׁי וּגְדוֹלֵי נְדִיבֵינוּ
צְבִי תִּפְאֶרֶת הָיָה לַתּוֹרָה גַם לְהַשְׂכָּלָה
יָדָיו תָּמְכוּ חָכְמַת יִשְׂרָאֵל וּשְׂפַת קָדְשֵׁנוּ,
יְשָׁרָה נַפְשׁוֹ בּוֹ כְּרֹב יִתְרוֹן כִּשְׁרוֹנוֹתֶיהָ;
טוּבוֹ הִגְדִּיל לַיּוֹשְׁבִים לִפְנֵי יְיָ בִּירוּשָׁלָיִם,
לִרְאוֹתָהּ עָלָה טֶרֶם יָמוּת, לִרְצוֹת אֲבָנֶיהָ
יִתְעַנַּג עַתָּה עַל יִפְעָתָהּ בִּמְרוֹם שָׁמָיִם;
נַפְשׁוֹ תִּתְלוֹנֵן בְּצֵל שַׁדַּי, בְּאוֹרוֹ יִרְאֶה אוֹר
זִכְרוֹן צִדְקוֹתָיו לֹא יָמוּשׁ מִפִּי דוֹר וָדוֹר.

ר׳ יצחק עדוארד קאנן

מזכיר הועד המרכזי לחברת כי"ח בפאריז, נפטר ביום א׳ י"ח כסלו תרמ"ח (4 דעצ׳ 1887) בשנת החמשים ושבע לימי חייו. המנוח היה רב העלילה בועד חברת כי"ח ובקהל עדת ישראל בפאריז, ולא היתה בפאריז שום חברה או אגודה למעשה חסר ולמטרה נכבדה לטובת האדם אשר לא לקח בה המנוח חלק בשפע נדבותיו ובמועצותיו המחוכמות. הוא היה מגן ליתומים, מחסה לכל קשי יום, בעל לב טוב ונפש עדינה, ענו ושפל רוח מאד מאד. במסעיו בערי צרפת וחו"ל הרים קרן החברה כי"ח ויט לבב אחינו אליה. בשנת 1878 הלך בםלאכות הועד המרכזי יחד עם המנוח ה׳ נעטטער וה׳ וועגעציאני להשתדל בעד אחיהם לפני שליחי הממשלות בברלין, ומלאכותם לא היתה לריק, כי הצליח דרכם ודבריהם עשו שורש. בשנה ההיא הלך למאראקא לבקר את בתה"ס ותלמידיהם ולחקור אחרי מצב אחינו שמה. בש׳ 1881 כאשר פרצו השערוריות נוסד ועד בפאריז להמציא עבודה לאלה הבאים לבקש מפלט בעיר ההיא ולדאוג לחנוך בניהם, ויהי קאנן חבר הועד ויעמול הרבה לטובת היוצאים. הוא היה עוזר ותומך לתלמידי במד"ר הגבוהים וסלל לפני רבים מבני הנעורים דרך בחיים, ויתר כל מעשי צדקותיו רבו מספר. בשנת 1883 נתמנה למזכיר ראשי בהועד המרכזי ומשמרתו זאת נשא עד מותו. ינוח על משכבו בשלום ותנצב"ה.

ר׳ צבי הכהן ראבינאוויטש

שבחל"ח ביום י"ד שבט תרמ"ט (4 (16) יאנואר 1889) בעיר הבירה פעטערבורג.

המנוח המצוין אשר כאבן נזר התנוסס בין חכמי ישראל בארצנו, נולד בש׳ הקצ"ב (23 פעברואר 1832) בעיר מצער לינקאווא אשר בםחוז פאניוועז (פלך קאוונא). אביו ר׳ מאיר היה ראב"ד בעיר ההיא, וגם אמו היתה למודת לשון וספר, יודעת לה"ק והוגה בתנ"ך, ומרוחם אצלו ההורים על בנם זה אשר התנוסס בכח זכרונו הנפלא, בשקידתו בלמודים וברוחו הכביר. תחת השגחת אביו הגה בשקידה עצומה בספרי התלמוד והרמב"ם, אח"כ החל לשקוד גם בחכמת החשבון וההנדסה ובידיעת שפת אשכנז ויקרא בספרי מדע, חשבון ותכונה וחכמת הטבע, כהובים בשפה ההיא, ובהיותו בן עשרים שנה כבר היו חתומים ואצורים בזכרונו תכן ספרים רבים בכל סעיפי חכמת הטבע. בימים ההם בא רעיון בלבו לערוך בלה"ק בסגנון צח וקל ובשפה פשטה אוצר חכמה ומדע, אשר יכיל בקרבו את למודי המדידה והתכונה, הפהיזיק והכעמיע, ובשנת 1852 החל להוציא מחשבתו זאת לפעולות ויקרב אל המלאכה לחבר ספרו הגדול הנודע למשגב „אוצר החכמה והמדע" אשר כמוהו לא היה עוד בספרות העברית. מן החבור הגה יצאו לאור בחיי המנוח הספרים האלה: א) ה מ נ ו ח ה ו ה ת נ ו ע ה, יכלול יסודי חכמת המעכאניק וחכמת השמע (אקוסטיק) עם תר"ה ציורים. נדפס בווילנא הרכ"ו. בראש הספר ההוא מנויים מאות ספרים מאת מיטב חכמי העמים אשר היו לו לעינים בספרו זה. ב) מ ש פ ט י ה מ ג ב י ל י ם, משפטי חשבון השרשים והלאגאריטהםען (ספ"ב 1871). ג) לוחות המגבילים, העתקה מלשון צרפת עם הוספות. שם 1871. ד) ספר „אבן השואבת" בשני חלקים, עם המון ציורים, ווילנא תרל"ו. ה) „תולדות האש והמים" בארבעה חלקים עם רכ"ב ציורים, ווילנא תרל"ו. ו) ספר „ההרכבה וההפרדה" או חכמת הכעמיע, כולל ב׳ חלקים עם רי"ב ציורים, שם תרל"ו. מלבד המון ספרים גדולים ויקרים שנשארו אחריו בכ"י ותקופתם על כל קצות חכמת השיעורים, חכמת התכונה, תכונת האויר, חכמת מחקרי הארץ וחכמת הטבע וכו׳.

מקרי חייו הביאוהו לשבת בעיר דינאבורג. שם מררוהו ורבו בעלי חצים מורדי אור השכלה, אבל המה לא הצליחו לרפות ידיו בעבודתו והמטרה אשר אליה כונן בחייו לצאת לישע אחיו במצבם המוסרי והחומרי לא זזה מטול עיניו אף רגע אחד וישאף אליה ברב כח. בספריו עמל להביא אורה באהלי אחיו, ובפעולותיו בין האנשים היה לבו פתוח כפתחו של אולם לקבל כל התנה ובקשה, להיות עזרה בצר לכל נקשה ומדוכא. לו אך לו חיבת עיר דינאבורג הודה על ביה"ס ללמוד מלאכה שנוסד שם ועומד עד היום הזה, כי רק בהשתדלותו הנמרצה קם הבית על תלו בישע ימין הנדיבים בעם. גם בהעתיק המנוח את מושבו לעיר הבירה פט"ב היה מאור ושמש לכל ההולכים חשך מתגרת הזמן והעוני. אליו באו ויגלו את נגעי לבבם והוא היה למו למושיע, בדברו טובות עליהם לפני הנדיבים ראשי עדת בנ"י כפט"ב ודבריו לא שבו ריקם, כי נכבד מאד היה המנוח בעיניהם, ויאהבוהו וירוממוהו ואחרי דבריו לא שנו.

באהבתו לעמו נשא נפשו לא אך להשכילם בינה בספרי החכמה אשר כתב והנחיל למו, כי גם להיות למליץ למו על העונות והפשעים אשר יטפלו עלימו אויביהם. הוא יצא בזרוע עוזו להשיב דבר להצורר הידוע בראפמאן במאמר ערוך בספר העתי Еврей-ская Библiот. משנת 1873, וביתר שאת החל ללחום מלחמת עמו מאז החל להו"ל בש' 1879 את המכ"ע הנודע Русскiй Еврей. במאמריו הראשים שבר מלתעות כפירים אשר סביב ישיתו על שה פזורה ישראל, ובפוליטוניו היקרים הראה לכל באי עולם חין ערך היהדות, טהר דת ישראל ויקרת התלמוד וכו'. — בשנת 1885 החל להו"ל גם מכתב חדשי בשם Еврейское Обозрѣнiе מקדש לכפרות ומדע, אך לדאבון לב לא הוציא הספר ההוא שנתו. גם „הרוסקי יעווריי" לא יסף להופיע משנת 1886 והלאה.

לבאר יקרת הפוליטונים אשר כתב המנוח במכה"ע „רוסקי יעווריי" דרוש ספר שלם, כי כל מאמר מפיק זיו ונהורא מעליא, כל שורה היא אבן־יקרה. ועוד נקדיש מקום בהאסיף הבא לדבר עליהם בארוכה.

ספרו Статистическiе этюды אשר כתב והדפיס באחרית ימיו לגול מעל עמו את האשמה אשר טפלו עליהם כי הם משתמטים מעבודת הצבא נודע לשם ולמשגב ונחשוב למותר להלל את המהולל. כחכמה ועומק הרעיון אשר הראה בפרי עטו כן השמיע גם במדברותיו עם אנשים, כי פיו הפיק מרגליות, הגיוניו עמקי ורמו וכל דבריו כתפוחי זהב במשכיות כסף. מכתמים יקרים ומשפטי השכל רבים נשארו אחריו כתובים בספר־זכרון (טאג־בוך) ומה טוב היה לו זכינו ליהנות מאורם!

מזכרת נצח

לשם הרב החכם המדקדק המצוין מו"ה חצ"ל ז"ל.

(בשם תלמידיו).

עלה הכורת באהל חכמי ישראל! גוע ויאסף אל עמיו בזיטאמיר ביום החמישי לירח זיו (תרמ"ט) הרב החכם המדקדק הגדול ר' חיים צבי ב"ר טודרוס לערנער ז"ל בשנת השבעים וארבע לימי חייו.

בתור אחד מתלמידיו הרבים, אשר הוקירוהו וכבדוהו כערכו הרם והנשא, ארהיב בנפשי עוז להגיד פה קבל עם ועדה בטורים האלה ובלא צבעים צווחים כברוכיא, אך שמץ מגודל רוחו הכביר והנאור, מחכמתו הרבה והרחבה, מבינתו הנפלאה, מידיעותיו

העמוקות, משכלו הזך, מתכונת נפשו העדינה ומישרת לבו הטהור. סמוך לבי בטוח, כי המו"ל הנכבד יתן מקום לדברי ולרגשותי, אשר תסתערנה בקרבי על מות מורנו רבנו אלופנו ומיודענו חצ"ל ז"ל ובזה ימלא את שאלתנו להציב ציון לשמו המפואר אשר בכל מקום מוקטר לו, ויהיה נא מאמרי זה זר פרחים על קבר מורנו החביב והנכבד.

הרב החכם המדקדק המפורסם מו"ה חיים צבי ב"ר טודרוס לערנער ז"ל (נולד בדובנא רבתי מחוז וואהליניען ביום ערב פסח שנת הקע"ה 1815) היה אחד מנושאי דגל החכמה ונס ספרתנו במשך חמשים שנה; הוא היה אחד מן החכמים והסופרים, אשר חלוצים עברו במחנה ישראל ברוסיא, עת החשך כסה עין הארץ, ויסקלו המסלה ויפנו דרך העולה בית אל. הוא היה אחד מן המשכילים האמתים, אשר הזהירו כזהר הרקיע על אופק שמי חכמתנו. הוא היה אחד מיחידי סגולה, אשר ה' קרא להם להקים את לשוננו הקדושה מערמות עפרה, והוא הוא סלל לנו מסלה חדשה בדקדוק לשון עבר. זמן רב לא היה ספר בחכמת הדקדוק דרוש לכל חפץ וראוי לחנך את הדור הצעיר בשפתנו הנחמדה, עד שהופיע „מורה הלשון" וילמדנו את חקי לשוננו וכלליה, סגנונה, תכונת רוחה וחין ערך יפיה בטוב טעם ודעת, בסדר נכון ומשטר נפלא ובשפה צחה קלה ומזוקקה שבעתים ולכל המורים והתלמידים היה אור במושבותם. אין לתאר ולהביע את הרושם העצום, אשר פעל הספר היקר הזה בכל מקום שהגיע שם בארצנו ובחוץ לארץ: כולם פה אחד העידו והגידו, כי לא בא עוד כבשם הזה בהמון הספרים ממקצוע זה: מופת חותך לזה הוא: המהדורא הששית כבר נמכרה, אם גם בכל פעם ופעם נדפסו 1000 עקזעמפלארים ומספר דורשיו ירבה בכל יום. מחזה כזה בנוגע לספר עברי איננו נפרץ בימינו אלה. המהדורא השביעית, אשר בה עשה הרב המנוח ז"ל לפני חדשים אחדים הוספות רבות ותקונים הרבה, הובאה עתה תחת מכבש הדפוס.

הרב חצ"ל ז"ל העשיר עוד את ספרתנו בחבורים נודעים לתהלה: „תולדות הדקדוק" „דקדוק לשון תלמוד בבלי" ו„דקדוק לשון ארמית". הוא באר לנו באר היטב מקומות רבים קשים להולמם בכתבי קדש ותאורנה עינינו. בקסם על שפתיו בהעתקתו „רעיוני ליל" *) משך אחריו לבות חובבי שפת עבר ויקנה לו שם מפואר בין סופרינו הנשגבים והמעתיקים המהוללים. מאמריו המחוכמים והרבים אודות ענינים שונים רבי ערך נפזרים במכ"ע עברים שונים וימצאו חן בעיני כל מבין דבר לאשורו. בכתובים נשארו ספרים מוכנים לדפוס: „ילקוט חצ"ל" המכלכל ד' חלקים ביאורים במקרא, בתלמוד ובמדרש ומאמרי בקרת, „ארבע מדות" על תקונים בתנ"ך וספר „מכתבים" (מרוץ אגרות בינו ובין חכמי הזמן).

הרב המנוח ז"ל ידע על בורין השפות החיות: צרפתית, אשכנזית, רוססית וגם איטלקית ויקרא בהתמדה ובשקידה רבה ספרים כתובים בלשונות ההן, אך הן היו בעיניו אמצעי להעשיר את שפתנו הקדושה—מרכז עבודתו הספרותית וכוכב חיתו—באבנים טובות ומרגליות אשר דלה דלה שם, ויעש את הנכריות ההן המתהלכות בארץ לשפחות לגבירתו העבריה, כאשר עשה כמו כן במשך שנות חייו אחד מחביריו הנכבדים ואוהביו הנאמנים הוא מורנו היקר הרב החכם המנוח מו"ה צבי הירש פאליטשינעצקי ז"ל מחבר ספר „קרא מקרא".

---

*) המליץ האנגלי יונג חבר בלשון אנגלית כ"ד לילות המכונים „רעיוני ליל", בם לפונים רעיונים נשגבים מאד מאד על התבל והבליה, על השארת הנפש וכדומה, ונעתקו ללשונות רבות ורחצ"ל עוד בנעוריו העתיק חפשי מהעתקה צרפתית לעברית י"ג לילות. הראשון מהם נדפס במ"ע „המליץ" שנה א' והשאר עוד בכתובים. (עיין הערת רחצ"ל בחבורו „תולדות הדקדוק", וויען תרל"ו).

שנים רבות עמל ר׳ חצ״ל בתור מורה ראש בבית מדרש הרבנים בזיטאמיר ומגמת פניו היתה אך להביא תועלת לתלמידיו, אשר צמאו לשמוע לקח מפיו; עשרים וארבע שנה (שנותיו היו מלאות עמל ויגון, צער ומכאובים כחלק כל חכמי עם ישורון וכגורל כל סופריו ומשכיליו) נשא את המשרה הנכבדה העמוסה על שכמו באמונה ובהום לב וישם כל מעיניו אך בחכמה בכלל ובחקר שפתנו המסולאה מפז ופנינים בפרט. הוא הקים רבנים נכבדים ומורים מועילים, הוא גדל וירומם תלמידים מובהקים שיצאו להם עתה מוניטין בעולם המדע באירופא ונכתרים באותות כבוד מיושבי ראש בשבת החכמוני בארצנו ובחוץ לארץ; הוא גדל וירומם סופרים מהירים דוברי צחות בלשוננו הקדושה, השרידה היחידה מכל מחמדינו אשר היו לנו בימי קדם. סוף דבר, הרבה פעל הרב המנוח חצ״ל בעד ספרתנו, לשוננו ועמנו. הוא שמח אלי גיל כמוצא שלל רב, בראותו כי תלמידיו יראו סימן ברכה בתלמודם, ילכו מחיל אל חיל ויקנו מדי יום ביומו השתלמות יתירה ויובילו כפעם בפעם שי ואשכר—פרי עטם—לספרות העברית. תלמידים ותיקים כאלה היו מן היוצאים והנכנסים בביתו, אשר היה פתוח להם תמיד לרוחה; הוא היה ידידם הנאמן, יועצם ומנהיגם בכל דבר בכלל ובעניני הספרות בפרט. כל הדבר הקשה יביאון אליו. וידו היתה תמיד נטויה לתקן את המעות במאמריהם, לגלות עיניהם על החסרונות, לישר את המעקל, לרחק הלאה את הבארבאריזמען, אשר אליהם חמדה נפש רכה וצעירה, ליפות את הסגנון ברוח הקדש המרחפת על הספר הנצחי—תנ״ך, לערות בטוב טעם ודעת רוח מליצה ולצקת את חין יפיה כיד ה׳ הטובה עליו על כל היוצא מתחת קולמוסם. מעולם לא יצא מתחת ידו דבר שאינו מתקן ומקפיד היה תמיד על כל מלה ואות וקוצו של יו״ד. סדר מדויק בכל הפרטים ומשטר נכון בכל הדקדוקים היו האופן והציר, אשר עליהם סבבו שנות חיי מורנו היקר; מעולם לא שנה מגדול ועד קטן אף כחוט השערה במדותיו ונמוסיו בעולם הרוחני ובתהלוכותיו והנהגותיו בעולם הגשמי וישאר נאמן לסדר הקבוע כעבד כנעני ואך הוא—הסדר הנכון—היה ראש וראשון לזה, כי ר׳ חצ״ל הגיע לשיבה, אם גם חלש ורפה־כח היה מנעוריו. הקפדנות (פעדאנטיזמוס) במשך חייו בכל מעשיו ומשלח ידיו על כל צעד ושעל היתה למשל בפי בני עירו.

דורש טוב היה רחצ״ל בלב ונפש לעמו ורצוי לכל יודעיו ומכיריו; ישרו ואמון רוחו נודעים היו בשער בת רבים ושגורים בפי כל. רבים מקרוב ורחוק השכימו לפתחו לשחר דעת ולבקש תורה מפיהו ולשאול עצתו והוא מוכן ומזומן היה בכל זמן ועידן למלא שאלות כל דורשיו, למרות חליו האנוש וזקנתו וחוסר פרנסתו, אשר הם הם היו בעוכריו. עולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך את כל איש ובן אדם ואך האמת היתה נר לרגלו ואור לנתיבתו. זאת היא הצורה הספרותית והמוסרית (דיא ליטעראַרישע אונד מאראַלישע פהיזיאָגנאָמיע) של הרב החכם המהולל המנוח חצ״ל ז״ל. תנצב״ה.

הכותב ברוח נשברה בשם תלמידיו וידידיו,

דאקטאר מעד. שלמה צבי ב״ר אהרן סקאמאראווסקי.

קיוב, אפריל 1889.

בקרת מדרשי אגדה

מאת חיים אפפענחיים רב דקהל טהרן

כאיש מתהלך בגן מלא ברכות ה', אשר בכל פעם ופעם יתן מעדנים לנפשו, פה ימצא שתילי זתים ועצי הדר דשנים ורעננים אשר פרים למאכל ועליהם לתרופה, שם יצמחו אלוני יער, אשר בצלם נחמד לשבת, פה תשבע עינו מסגולת הנצנים ופאר הפרחים הנחמדים למראה, שם ינצו הרמונים, הגפנים סמדר נתנו ריח מור ואהלות יזלו בשמים ויטיבו לבו. כן מנת ההוגים באגדת חז"ל, אשר זרע קדש מצבתן, בהן ימצא החפץ חיים אמרי בינה צדק ומשפטי מישרים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, על ידן יעורר רוחו לצלח על דבר אמת וענוה צדק, להבין דעת דרכי אל ותעודת נבי עמנו ויציצו מלבו רגשי אהבה לאמונת אבותינו ומורשה קהלת יעקב, וכמו שאמרו חז"ל (יומא ע"ה) על המן, שממנו כתוב בתורה, והיה טעמו כטעם לשד השמן, מה שד זה מתהפך לכמה גוונים אף המן מתהפך לכמה טעמים, ואמרו עוד, שהמן היה שמן לתינוקות לחם לבחורים דבש לזקנים, כך היו מדרשי אגדה בכל עת מקור נאמן לכל מדה ישרה דעת ויראת ה' והשקפות לאומיות, הם היו שמן לנערים, הם היו לחם מספיק לבחורים לצרכי נפשם, למען ידעו את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ומה ה' שואל מעם בני ישראל בכל דור ודור, וגם הזקנים שאבו ממנו נופת צוף הנחמות ודברי כבושין, אשר להן נכספה וגם כלתה נפשם, כשהגיעו השנים אשר אין לנו חפץ בהם, כדי שתנוח דעתם ויכירו וידעו, כי יש תקוה לאחריתם, וכמו כן אמרו: שהמן דומה לאגדה שמושכת לב האדם כמים.

אמנם פעמים אין לאל ידינו לירד לעומק כונת חז"ל בזה, כי לא לבד שע"פ רוב הוציאו את המקראות מתוך מדרשם ממשמעותם, וכמעט נראה פעמים עין בעין שמה שלמדו ממנו אינה כונת הכתוב, אלא אף אם נחליט שהמדרשות אינן רק אסמכתא בעלמא, עוד נסתרה דרכם של חז"ל באגדה מעינינו מכמה טעמים, האחד מפני שטבעו בכתובים ענינים שנתחדשו להם בזמן מאוחר, ופעמים ג"כ דעות והשקפות בני דורם בלי ראיה ומופת ונתינת טעם שכבר היו לעולמים בימים קדמונים, ובקצתן אין ספק שלא ידעו טהן קודם לכן, ולדוגמא, כתיב על שאול ועל יהונתן בנו ועל עם ה' וגו' ואמרו שאול זה נשיא ויהונתן זה אב"ד (מועד קטן כ"ו.) והטוב בעיניך עשיתי שאמר חזקיהו המלך בתפלתו פירש ר"י בשם רב שסמך גאולה לתפלה (ברכות י':) וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה דרשו לעבדה זה תלמוד ולשמרה זה מצות (ספרי דברים פ' י' מ"א) וזהב הארץ ההיא טוב טלמד שאין

(ח"ב)

תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת א"י (ב"ר פט"ז) וידוע שבענין זה נתוכחו חכמי א"י עם חכמי בבל במאה השניה ובפרט במאה השלישית למספרם, ושם הבדולח ואבן השוהם מקרא משנה תלמוד תוספתות ואגדה (שם) במרדכי נאמר רצוי לרוב אחיו ופירשו לרוב אחיו אבל לא לכל אחיו שפרשו ממנו מקצת סנהדרין (מגילה ט"ז:) וגם זה השקפת זמן מאוחר, שרוח החכמים לא היה נוחה מן האנשים אשר יצאו לעבודת ממשלת רומי, ובפרט אם היו אנשים ידועים אשר עיני כל העם עליהם, וכהנה הרבה, ועוד בכמה מקומות הענין בפני עצמו קשה להולמו, עד כי נעלם דעתם ומחשבתם, וכמעט נוכל להחליט שכמו שאמרו דורשי רשומות על המן (מכילתא מסכתא דויסע פ"ד) שהיה בוצת אפך תאכל לחם כך פעמים אין לנו ליהנות טעם אגדה אלא מתוך יגיעה ועיון נמרץ לדעת מה רצו להשמיענו באיזה מאמר, ולאיזה תכלית נאמרו הדברים ומה זה ועל מה זה סמכו אותם אקרא. וידענו שכבר נתוכחו בזה כמה וכמה חכמים (הרמב"ם ר"י הלוי בכוזרי ר"ע מן האדומים ושאר גדולים וגם חוקרי זמנינו) ורבו ג"כ ספרי פותרי אגדות, עד שפתרון אגדות נחשב בקרב בני עמנו בענין מדע בפני עצמו. ואם אמנם שהצליח בידי חכמי הדורות, לפרש איזה אגדות קשות ולהאיר נתיב לבוא עד סוף כונת פרטי מאמרים סתומים, עכ"ז עיקר הדבר, דעת דרכי חז"ל בענין זה בכלל, ומאיזה טעם בחרו להם אלה הדרכים, להטות את לב העם לתורה ולתעודה עוד לא נתבררה היטב. הן אמת שמצינו בכל גויי הארצות, שבימי ילדותם הרגילו להלביש רעיוני רוחם בספורי אגדות ובשירים, כי בעת ההיא לא לבד שכח המדמה עולה על כח השכל, אלא שכל ידיעהם והתבוננותם לא נתבשלה כל צרכה, ולא היתה רק כעין חזון בעלמא שאינו נוקב פנימה, כי הם היו כשאר אנשים בימי נעוריהם אדוקים במחישה עד שכל מעשיהם ומלאכת עיונם לא היתה רק להוציא ציורים אבל לא מושגים הנצרכים להכרה בכלל מבלי יכולת הסתכלותם לקבץ הציורים השונים למושג אחד, ומה שלא יעשה השכל יעשה כח המדמה. אמנם כערך שבאו לידי הידיעה-העצמית ונתקרבו מעט מעט למדרגת חקר תבונה, כן החלו לגלות מורשי לבם והגיון רוחם במאמרים פשוטים בלי מליצה ומלין אחראין (אַללעגאָריען) *), והם כוללים עיקר מחקר תבונתם ופרי עיונם והשכלתם, ובמשך הזמן הלכו מחיל אל חיל לברר דעתם וילידי רוחם על דרך רחב את כל ונכחת, אבל חכמי התלמוד השתמשו באגדה בעוד שכבר עברו אלף שנים ויותר מעת שיצאה האומה מכלל ילדות ושחרות, וכבר פלפלו בהלכה ובשאר חכמות ונתוכחו עם בעלי דתות שונות, ביותר יש לנו לחקור מה החזיון הזה? וכמו כן יש לנו לדעת מפני מה שמו ע"ד זה בפי הקדמונים הרעיונות והענינים שנתחדשו בימיהם, ומאיזה טעם ולאיזה תכלית הרהיבו מורי ישראל בנפשם עוז לעשות כן.

אמנם אם נשים נגד עינינו תולדת ישראל והתפתחות השכלתו, יבורר לנו, שכמה סבות היו גורמות את הדבר. הנה המדרש הוא כנה נטעה ימין גדולי הדור בימים קדמונים, וברור הדבר שכבר ביטי הסופרים החלו להשתמש בו, כי ידוע ששפת עבר אף שהיא עשירה מאד בתפארת השיר והלצה ולשון למודים, מ"מ חסרו לה אותן מעלות וכשרונות הנצרכות כדי לחקק חקים ומשפטים בלשון מבוררת, שהכל מבינים אותה, עד שאין ספק בכונתם והגבלתם ולהתבונן מפקודתם בכל ענין, למשל כתוב בתורה כי תקנה עבד עברי וגו' הנה כתוב זה יש לפרש על שני אופנים או עבד מגזע העברים או עבד של איש עברי, וכמו כן יש להסתפק בהרבה מקומות בכינוים על איזה השם הם מורים, כגון אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו שכתוב זה סובל פירוש נפשו

*) זוהר (פ' שלח) השתמש במלה זו להוראת ע"ין אללעגאריא (ח"ב)

של המוטת ופירוש נפשו של הממית ונחלקו בזה ר' עקיבא ור' ישמעאל, וכן והמת יהיה לו שיש לפרש להניזוק ויש לפרש ג"כ להמזיק, אם שלש אלה לא יעשה לה שיש לפרש שלש אלה שארה כסותה ועונתה וכמו כן יעוד להאדון או לבנו או פדיון. ונתתה באזנו ובדלת וגו' ואף לאמתך תעשה כן, שכאן יש ספק אם כונת הכתוב רק לענין הענקה או אף לענין רציעה, והוצרכו להשתמש במדרש כדי להכריע, וכמו כן במאמרים מוסגרים ובמלות שהן משמשות בכמה לשונות, וגם קשה לגבול את הזמנים בפעלים בדיוק ויש להוסיף ע"ז כהנה וכהנה ובפרט שהרבה פעמים מצינו שבנים דברי חז"ל באמרם דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. ומשו"כ דעת לנבון נקל, שבלי המדרש לא מצינו ידינו ורגלינו בבהמ"ד, לפרש מצוה אחת ממצוה התורה, למען נדע אופן קיומה ואזהרתה בכל ענין, ואף שע"פ רוב היתה להם הקבלה לעינים, אבל כאשר התרעמו הצדוקים עליה, וההכרח הכריחם לעשות להלכות מקובלות סמוכים בקרא ולהביא ראיה שהן באמת כונת התורה, ואפשר שגם קודם לכן, בעוד שלא נתפשטו המריבות עם צדוקים, מכחישי תורה שבע"פ, דרשו את הכתובים כדי להסכימם עם מה שנתקבלה להם או להגביל ההלכות המקובלות או במקום שהיתה הקבלה רפויה בידם באיזה ענין, השתדלו לעמוד על עיקר הדבר מתוך מדרש, וכמו כן במקום שרצו להוציא דינים חדשים בשאלות שאירעו להם, וכיוצא בזה במקראות סתומים אשר אין לפרשן כפשוטן, ונראה שהמחוקק כיון בהן על איזה דבר שלא נאמר בפירוש. ומאחר שהרגילו החכמים לדרוש את הכתובים פעמים כדי לפרשם ופעמים כדי להתאים אותם עם הקבלה או להוציא מהם דינים חדשים וטעמים כיוצא בהם, השתדלו ג"כ לדרשם אף במקום שאין נפקא מיניה להלכה, כי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, ומי יאמר לרוח החקירה, אשר נתעורר בקרב איש החפץ תורה: עד פה תבוא ולא תוסיף, ובפרט שרעיונות המדות היו יקרים בעיניהם מאוד, וחשבו שלא לבד ההלכות אלא שגם הדעות המוסריות והלאומיות צריכין חיזוק מד"ת, וכמו כן הרגילו להשתמש בדרכי המדרש במקום שבעלי המתרגמים שנו נוסחת הכתובים מאיזה טעם או מפני שהיה קשה להם לעמוד על כונתם, ומטעם זה הכינו את לבם לדרשם ולפרשם באופן שיש לקיים נוסחת המסורה, כמו שהוכחתי בבית תלמוד (ח"ג במאמרי ביחוס שיש בין אגדת חז"ל לתרגומים שונים).

ובאמת מורי העם וחכמיו אשר הקדישו את כחם ואת ימיהם, לעשות פעולה גדולה על דרכי חייו ומנהגיו והשכלתו לא יצאו ידי חובתם, אם כל עמלם לא יהיה רק כדי ללמד את בני עמם מצות התורה, למען ידעו לעשותם או אם יאירו עיניהם בתולדות אבותיהם, כדי לעורר איזה רגשי אהבת לאומתם. כי משמרתם ג"כ לנטוע בקרבם דעות במדות ומדיניות, והרצון והחפץ לעשות חובתם בכל ענין, למען יבינו תעודת עמם בכלל, ומה שהשעה צריכה, הן לעמוד בפרץ נגד האנשים שיצאו מן הכלל, עקב היתה רוח אחרת עמם, ולסתור טענותיהם, הן להשיב את רוח אחיהם בצר להם ומצאום רעות רבות, וליתן פתחון פה למיחלים לישועה, ולתקן מה שנתקלקל בצוק העתים, ולהחזיר העטרה ליושנה, וכמו כן להרגילם להעמיק באותן דעות ותורות שקבלו מימים קדמונים, לדעת אם הן מסכימות עם המחשבות וההשקפות השוררות באיזה זמן, הן ללבן ולצרף את חדשות מקרוב באו כפי דעת תורתם, ולברר רעיוני המון עם כפי רוח הזמן ומעמד ומצב ההשכלה שבאותו הדור, למען יכירו כי תורת אמת נמצא בהם ואין עולתה בם. אמנם האנשים הוקמו על השתמשו להכלית זה בשני אופנים, או שישאו מדברותיהם בהתאסף עם להסביר להם רעיוני רוחם ויגדילו לעשות בהפארת מליצתם וניב שפתם הנמרצה ויציעו שיטתם בלשון למודים באר היטב, וירבו בראיות

במופתים, כדי להצדיק מהלך נפשם בעיונם, והוצאת דבר מתוך מעשים שאירעו, דרכי הנסיון כיוצא בהן, ויוסיפו להביא טענות על שיטת מנגדיהם ומחשבתם. וכל זה פעמים בהתלהבות ורוח קנאה להכותם בשבט פיהם וברוח שפתם, ופעמים בפלפולים חדודים כדרכם של המתחכמים, אשר כל פעלם רק לנצח ולמדו את לשונם דבר חלקות להשקיט ע"י חריצות שכלם ושינון ויכוחם והוכחתם תרעומת אנשי ריבם, עד כי אין מלה בלשונם להשיב להם דבר, וכל חכמתם תתבלע. או שבירור להם לעשות תעצומה על לב השומעים, להשכילם בינה, ולהלהיב את נפשם לאיזה ענין גדול או מעשה במתק מליצתם ובדברי כיבושין ובמשל ומלין אחראין או בספורי אגדה כדי לשבר את האזן כמנהג המטיפים, בחשבם שאם יצליח בידם למשוך עי"ז את לב העם אחריהם, גם חכמתם תעמוד להם או שהשכל הפשוט הנמצא בהמון עם, ידריך אותם להבין מה שדברו, ולירד עד סוף כונתם ולדעת כי נכוחה בפיהם, ומגמת פניהם רק לעזר ולהועיל, ויתנו את לבם להשכיל אל הוכחתם וימלאו אחריהם בלב ונפש חפצה. והנה האופן הראשון יכשר לצודד נפשות ולכבוש את שכלו של המון עם, ולהטותם כרצון המדבר, עד שהם תכו לרגליו ופעמים ג"כ להוליכם שובבים בדרך לבו ובמעצותיו, ולהפכם בתחבולותיו לפעלו אם לשבט אם לחסד. ובאופן השני בתחלה לא נפעל רק הלב. אמנם חופש השכל וחירות הגיון הנפש ומחקר תבונה לא נגרע, רק שע"י הרעיונות אשר אף שמקורם ברגשי לב בשר, עכ"ז נתעוררו בקרבם בהאזינם אמרי נעם, יולד החפץ בנפשם להבין ולהשכיל מה שעלה במחשבתם למשפטם מתוך הדברים ששמעה אזנם, ולהביאן אל כור הבחינה והבקורת לדעת אם טוב העצה היעוצה להם, אם בחכמה דברו וכונתם ג"כ רצויה או לא.

ואם נרדפה לדעת איזה הדרך ראויה ויכשר להביאנו אל מחוז חפצנו בענין זה, נבינה נא בדברי הפילוסוף קאנט בספרו בקורת כח השופט (חלק ב') וכה דבריו: יש מעלה יתירה למלאכת השיר והפיוט, באשר שעל ידה יתרחבו רגשי הלב, וחירות נתנה לכח המדמה, להוציא בתוך גדר מושג מה והגבלתו, ומבין רבוי צורות שונות לאין תכלית המסכימות עמו — אף שאינו בפועל אמנם הם בכח — אותה הצורה, אשר אם בצייר אותה תוליד כמה וכמה הגות הלב ורעיונות, מה שאין הפה יכול לדבר. אמנם היא תעלה מעלה למדריגת מחשבות מופשטות (אידעען) בבחינת היופי, היא (ר"ל מלאכת השיר) תאמץ את הלב, למען יכיר כשרונותיו שהם חפשים מחקי הטבע והגבלתו ותתן לו כח, להסתכל בטבע, לא לפי מראות עינו ולא לפי נסיונות השכל אלא בהבטה תבונית על מרומי הדמיון, ולגלות סימנים מובהקים, כדי לדרוש מה שלמעלה מן הטבע. ואף שנראה הפייטן כאלו מצחק עם דברים מרומים ומראות שאין בהן ממש, אמנם אין כונתו לפתות את האנשים ולגנוב דעתם ולהשיאם או להתעותן. כי הוא יורה בלי לכחש, שכל מעשיו הן כצחוק בעלמא, ואע"פ כן ישתמש בהן השכל בכל עסקיו. לא כן חכמת הלצה דהיינו חכמת הדבור בלשון צח ופנים שונים, היא היא מלאכת מחשבת, המעולה לכבוש את השכל ולהכשיל כחו ע"י פלפולים כדרכי המתחכמים, ומה שלמדו מן מלאכת השיר אינו רק מה שנוגע לתכליתם, להטות את לב האדם אחריהם, ולישום מעצר לחירות שכלו, ולכלוא את רוחו, למען לא יוכל עוד לכלכל דבריו ומחשבותיו במשפט, לכן אינה ראויה להשתמש בה, לא בב"ד ולא בבתי תפלה, ודבר מגונה הוא להוציא כאור משפט או ללמד את האדם התורות והמשפטים וחובותיו המוסריות ולעורר רצונו לעשותן רק ע"י אמצעים הללו. ואם אמנם שכונת האנשים, אשר אמרו ללשוננו נגביר, פעמים רצויה היא, והצליח ג"כ בידם להועיל ולעשות חיל, עכ"ז אינו ראויה שערך המחשבות במדות והיסודים העיקריים יגרע עי"כ

(ח"ב)

בבחינת המשיג, אף שהמעשה בעצמו, דהיינו הויכוח והפלפול והשתמשות דרכי הלצה בבחינת המושג אינה בגדר הלאוין ולא נחשבה כעבירה. אבל במלאכת השיר והפיוט הכל נעשה כשורה, השיר והאגדה אינן רק כמעשה צחוק עם כח המדמה, לשמח את הנפש בבחינת צורתו. אמנם אינן מתנגדין לחקי השכל, וכן אין כונתן לבלע את השכל, ולהביאו לידי מכשול ע"י ציורים מוחשיים. ובהערה הביא ראיה לדבריו באמרו: שמטעם זה ראינו ג"כ, שהחכמת הלצה עלתה באתונא וברומא בעת שכבר ירד רוח המוסרי באותן מדינות עשר מעלות אחורנית. ומזה יש ללמוד, שאף שמנהגם של אנשי מזרח כפי תכונת רוחם ומהלך נפשם היה להשתמש בפיוטים ואגדות, עכ"ז נראה שבכונה בחרו להם חז"ל דרך זה, ללמד את העם תורה ומשפט ותעודתם הלאומית ולגלות למוסר אזנם, מפני שגם לחז"ל לבב כלהפילוסוף קאנט, וגם הם ידעו שדרך זה יתכן מאד ותפארת הוא להולכים בו, ואם אמנם שגדול כחם של הנביאים בהלצה ולשון למודים, מי לא יבין כי גבהו שמים מן הארץ כן גבהו דרכיהם מדרכי חכמי יון ורומי המשמיעים את קולם בקהל רב, כי מעולם לא היה את נפש נביא בקרב עמנו, לשעבד את שכל השומעים, להיות להם כעבדים או כאנשים נבערים, אשר עינים להם ולא יראו, לב להם ולא יבחנו, תבונה להם ולא יבקרו, וכמו כן לא השתמשו בפלפולים. אמנם מצינו גם בדבריהם ענינים ומליצות שלא נאמרו רק כדי לשבר את האזן, באשר שגם הם שמו להם למטרה, להקיץ רגשי הלב מתרדמה שנפלה עליהם, ולהוציא כשרונותיו מיון מצולה ולחדש בקרבם לב טהור ורוח נכון, המעולה לקבל תוכחת מוסר וללמוד דעת ויראת ה', ועל ידן תתעורר ג"כ נפשם להבין ולהשכיל אמרות פיהם ודעת שפתם. וכאשר נדקדק במאמרי אגדה יודע לנו, שגם מגמת חז"ל היתה, להדריך את העם להקשיב על תהלוכותיו רב קשב, ולבחון את עצמם, אם נאמן רוחם לאלהים ולתעודת ישראל ולהישיר מדותיהם, ולהרהר אחרי הדעות אשר נתחדשו בימיהם ולבקרן, אם באמת ממקור יהודה יצאו או אם הם כזמורת זר על אדמת הקדש, ולצרף ולזקק הרעיונות שעלו בלבבם מתוך פעולת רוח הזמן או שאר דברים שעשו רושם בקרבם, ולהגה סיגים מכסף, ולהבדיל בין קדש לחול למען לא תצא תקלה מתוך ערבובי השיטות וההשקפות.

ואחרי שאין תכלית מאמרנו זה לעמוד רק על מקור אגדה בכלל ולחקור אחר הסבות אשר גרמו החזיון הזה בספרותנו, אלא להראות ג"כ שאם נשכיל אל מקורן והתפתחותן וההשקפות שיהיו לחז"ל בזה לעינים, יצליח בידינו לירד לעומק כונת כמה מדרשי אגדה, לדעת שרעפי האומרן ומחשבותיו, אמרתי להציע איזה דוגמאות הנוגעות לענין זה. הנה כבר הראתי לדעת, שכמה הגדות יסודן בויכוחים שהיו להם לחכמי ישראל עם בעלי דתות שונות וכתותיהם, ובארתי ג"כ פעולת הויכוחים על דרך ההגדה הלא הם כתובים על ספר (בהאסיף ח"ג), אמנם מצינו ג"כ הגדות שנאמרו נגד איזה דעות שנולדו בפרקים שונים בתוך בני עמנו, ונכשלו בהם פעמים חכמי הדור, וידענו שאין זה חדש, שכבר דברו מזה חכמי זמנינו, ואני לא באתי רק להוסיף על דבריהם ולברר את הענין כפי הנחותנו. אמרו חז"ל (ב"ר פ' ויחי כפי גי' רש"י) בקש יעקב לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה, וסמכו מאמר זה אקרא ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. הנה דברים הללו לא נאמרו רק נגד מחשבי קיצין שנזכרו בסנהדרין (צ"ז:) כי אף שמצינו לאיזה חכמים במאה השניה ואפשר גם במאה השלישית [2]) למספרם, שהשתדלו להוציא מן הכתובים שבספר דניאל באיזה זמן תהיה

[2]) כך יש ללמוד ממאמר ר"י ב"ח בכתובות קי"א שלש שבועות למה וכו' עיין שם ור"י בר חנינא היה בתחלת מאה הג' למספרם.

הגאולה, אמנם רובם של חכמי הדורות לא היתה דעתם נוחה מחקירות והשבונות כאלה, כי מי עמד בסוד אלוה וחקר אלוה מי ימצא, ומי ירהיב בנפשו עז, לגלות מה שכסה הקב"ה, וזאת ועוד זאת, כי אין ספק שכמה אנשים נכשלו עי"ז, באשר חכו שבימיהם יבא המשיח כפי חשבונם, וראו שתוחלתם נכזבה, לכן נתיאשו מן גאולת ישראל, ואפשר שקצתם באו לידי מינות, והנה אם יש את נפש מורה העם לתקן את המעוות וללחום נגד מעשה כזה, בראותו גודל הקלקול שיצא מתוך כך, לא יועיל לו, אם ירבה בויכוחים או בראיות וטענות, אף שנראה לעינים שהן מבוררות, ואין להשיב עליהן, ולא יהיה לאל ידו להשקיט תאות נפשו של העם לדעת מתי יגאל ה׳ את עמו, כי כך היא תכונת בני אדם, לעמוד בקשי עורף על הדברים אשר להם כלו עיניהם, ולהצדיק משאלות לבם בכל אופן, ובפרט בעתות בצרה, אשר רק לגאולה צמאה נפשם וכמה בשרם, וכל עוד שהם אסירי תקוה, ימצאו נוחם לנפשם ויוסיפו אומץ ברוחם ויחליפו כח לעמוד בנסיון, אבל אם ישמעו שכבר רצה יעקב אבינו לגלות את הקץ לבניו קודם מיתתו ולא עלתה בידו מפני שנסתלקה ממנו שכינה, ענין כזה יעשה רושם בקרבם, הוא יעורר את כח המדמה בנפשם, לעוף על כנפי הרוח ולצייר בדמיונם את החזיון הנשגב הזה בציורים שונים, ולשום נגד פניהם מורשי לבבו של יעקב אבינו באהבתו אשר אהב את בניו, ומה שעצר בעצמותיו והמון גלי רגשי רוחו אשר יהמיון ויחמרון, בהגלות לו מה שיקרא לבניו הצרות והמצוקות אשר יעברו על ראשיהם ברבות הימים, וחשק נפשו וגודל תשוקתו לשלם להם נחומים, ולהעלות ארוכה למכתם ולרפא את שברם, בהודיע להם הישועה שעתידה לבוא, ואעפ"כ נסתלקה ממנו שכינה, ולא היה יכול לעשות לטובת צאצאיו כאות נפשו, הנה רעיונות כאלה לא ישובו ריקם, כי אם עשו את אשר חפץ האומרן, והשומעים ישיבו אל לבם, שאם לא מלא הקב"ה משאלות אותו הצדיק, בודאי היתה לטובה, ועי"כ יבינו צדקת ה׳ אשר עשה, באשר הסתיר מסטירין שלו לבני אדם, ובאמת הרבה מדרשי אגדה נאמרו נגד מחשבי קצין, וגם שם בב"ר נאמר בשם חכם אחד שהקב"ה הסתיר את הקץ גם לדניאל, וזה למען לא יגעו לריק לדרוש את הכתובים לתכלית זה, והכי איתא בשוחר טוב (תהלים פרשה ט׳) אם אמר יאמר לך אדם מתי יבא קץ הגאולה אל תאמין לו שנאמר כי יום נקם בלבי, לבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי.

פעמים רמזו את דעתם במאמרים ארוכים והדרו את הענין בעדי עדיים של מליצות וצבע רקמתים של דברי שיר ופיוטין, ולדוגמא מאמר ר"י בן לוי (שבת פ"ח:) בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת להקב"ה מה לילוד אשה בינינו א"ל לקבל תורה הוא בא וכו׳ עיין שם כל הענין, ולפי דעתי אם נסיר לוט המליצה והפיוט הלוטה על מאמר זה כדי להרחיב את דבריהם ולשבר את האזן, ונחקור אחר עיקר הרעיון שרצה ר"י בן לוי בזה ללמדנו יתגלה לנו שכוונתו היתה להודיענו במה יודע אפוא, כי נפלאה תורתנו מכל התורות שנתחדשו או שנתנו לאומות שונות, הנה לפי שכל אנושי צריכה שתהיה בכל שיטה ושיטה שיצאה מפי החכמים הן בדבר אמונה ומוסר, הן בדרך ארץ ועניני מדינה ודומיהן איזה תועלת מעשית, היינו שיהיה ביכלת בני אדם לשמור ולעשות את החקים ואת המצות שנכללו בה ולהתבונן מטנה, לתקן דרכי חייהם ומנהגיהם ותהלוכותם כפי העיקרים והיסודות אשר עליהם נשען בנין זה, וכמו כן שהרעיונות אשר היו לאותן חכמים לעינים, ביסדם שיטה זו מתוך מחקר חכמתם, יכולין להיות כחק ולא יעבור לכל בני אדם, כי ערך פעולת המחוקק אינו תלוי רק בהמחשבות והדעות אשר הוציא ע"י רעיונו ועומק הגיונו, אלא גם באפשרית קיומן, אם באמת טבעו של אדם בכלל, וכשרונותיו מסוגלין כל כך, ויש בידו להוציאן מן הכח

אל הפועל, וזה הוא ג"כ אבן בוחן שבו יבחנו השיטות והתורות אם ראויות הן לסמוך עליהן ולפרסמן, למען תהיינה כמשנה הידועה לכל, אבל אם נמצא שרעיונותיהן פורחין באויר בלי מקום ובלי מצוא מנוח, ואינן מוכשרות לעולם המעשי, או אם אמר יאמר המחוקק בעצמו שמלכותו אינה בעוה"ז, אמנם היא רק בשמים ובמרומי עד, ויודה שבעולם המציאות וההוה אין מקום לקיים תורותיו ולא ימצאנו בפועל, אז יש להטיל ספק בשיטה זו, אם ראויה היא לכנותה בשם זה, כדרך שאמרו ז"ל לא נתנה תורה למלאכי השרת. והנה תפארת תורתנו היא שכל עוד שפירשה לנו הדעות במדות ועדות וחקים, הן במקום שהשתמשה בלשון המחוקקים ומנהגם, הן במקום שדברה כלשון נביאים ומשכילי העם ומוריו, הודיעה לנו ג"כ אופן קיומן ועשייתן. למשל היא באה ללמדנו עשית משפט וצדקה, והטילה מטעם זה עלינו ג"כ כמה חובות כדי להשלים חפץ זה, ולהרחיקנו מכל הדברים והמעשים וההרהורים המבטלים תכלית זה, לנצור אורחות יושר, ועד צדק ישוב משפט, היא נטעה בקרבנו הרעיון הנשגב אהבת בני אדם שהוא כלל גדול בתורה, וכמה מצות תלוין בו, ורובם נאמרו בפירוש, ובכולן לא מצינו אף מצוה אחת שאינן יכולין לעשותה כהלכה, או אזהרה אחת שאי אפשר להתרחק ממנה, רק שיגביר האדם את יצר הטוב על יצה"ר, וכמו כן במצות שמעיות שכולן הן בכח האדם לשמרן ולקיימן, ולא מצינו אף אחת שמתנגדת לתכונת האדם וטבעו או שיהיה צריך לסגף את עצמו יותר מדי, להרגיל בפרישות יתירה כאמרם ז"ל (ע"ז ג. ובכ"מ) אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ומה נמרצו אמרי ר"י בן קרחא (בפרקי דר"א פמ"א) משה היו רגליו עומדות בהר סיני וכולו בתוך השמים כטנדס שהיא פרושה ובנ"א יושבין בתוכה ורגליהם עומדים בארץ וכולם בתוך האהל, כך היה משה רגליו עומדות בהר וכולו בשמים צופה ומביט כל מה שבשמים וכו'. וכיון בזה לומר שאף שמשה ראשו היה בשמים ונתגלו לו תעלומות חכמה ומה שלמעלה מן הטבע, וציורי המחשבות הנשגבות ועולם המחשבות והדעות כמעט ערוך לפניו, עכ"ז היו רגליו בארץ, פי' שהכין את לבו לפעול גם בארץ. וכל מה שעשה והוציא מלבו לא היה רק מחוג הבטה של עולם המעשי, כי הוא לא הסתיר את פניו מטבעם של ב"א וצרכי החיים ויצרי לבב אנוש, אמנם רצונו היה לתקן עולם במלכות שדי ושתהיה מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, ומטעם זה מצינו שבכל מה שצוה ולמד את העם היתה כוונתו, כדי לקיימם בארץ, ומתוך כך נוכל לשער בנפשנו מעלת תורתנו הרמה, ולהאמין כי פי ה' דבר בה, וזה הוא עיקר הרעיון שנרשם במאמר ר"י בן לוי, הן להתנגד לשאר שיטות, הן להראות שתורתנו אינה כשיחה בטלה שלהם ושל הפלוסופים שבדו מלבם תורות ושיטות שאינן מוכשרין לצרכי חיי האדם, ופעמים הם מתנגדין לגמרי לתכונת לבו, ומשו"כ נגרע גם ערך מדותי שלהם, ואף שפעמים בחכמה דברו, וגם נמצא בהן כמה דעות נשגבות, אמנם רבי הדברים כמעט אינם לעזור ולהועיל לתקן עולם הנמצאים במלכות שדי, אשר הוא עיקר תכלית התורה, מפני שנתקו כפות רגליהם מן הארץ מתוך עיונם במה שלמעלה מן הטבע, ובנו להם עולם כפי רוח המדמה השורר בקרבם, וזה הוא ששמו בפי משה רבינו בהתוכחו עם מלאכי השרת כלום יש משא ומתן ביניכם, קנאה יש ביניכם, יצה"ר יש ביניכם וכו' עיין שם, ודעת לנבון נקל, שגם מאמר זה יעורר את לב האדם להשכיל אל דבר אמת יותר מכל השקלא וטריא של טענות ותשובות ודומיהן, וכל חכם לב אשר ישמע את הדברים הללו יוסיף לקח.

וכמו כן מאמר ר' אבהו (בשמות רבה סוף פ' יתרו) כשנתן הקב"ה את התורה לישראל צפור לא צווח עוף לא פרח שור לא געה אופנים לא עפו שרפים לא אמרו קדוש הים לא נזדעזע הבריות לא דברו אלא העולם שתק ומחריש ויצא הקול אנכי ה'

אלהיך אשר וכו', גם מדרש זה נאמר במעלת תורתנו הקדושה, כי הנה ר' אבהו שהיה בקי מאד בספרי הפלוסופים כידוע, ראה שיש מהם מכחישים בהתגלות הקב"ה, באמרם שלא היה מן הצורך באשר שכל חכם יכול לבוא למדרגת דעת אלהים ע"י העיון ומחקר תבוני, והיו רגילין להביא ראיות למציאות השם פעמים מתוך הסתכלות בעולם הנמצאים, שהכל יפה בעתו, ערוכה בכל ושמורה ובסידור נאה ונפלא, כמו שמצינו במחזות הטבעיים ובמערכות התולדה אשר ע"כ באנו לשפוט שהכל יצא מחכמת בורא אחד, ופעמים מתוך הסכמת כל האומות, שעובדין לאלהות השולטת ברומי עד, וכל עם ועם ציירו אותה כפי מהלך רוחו ומצב השכלתו, ומטעם זה אין ספק שרעיון זה נשקע בלבם מלידה, וראיות ומופתים כיוצא בהם, אמנם על כולם יש להשיב, וידענו שמה שבנו הפילוסופים באיזה זמן, סתר הבא אחריהם וביטל דעתם מתוך דעת עצמו, עד שמכל ההגיונות והויכוחים והחקירות לא תרום קרן האמונה, ומשענתם משענת קנה רצוץ, וגם הנפש לא תמלא מהם, באשר שעם כל המופתים שהציעו החוקרים לפנינו עוד לא ידענו מדרכי אלהים ומדותיו והשגחתו על בני אדם, כמו שיראה כל מי שיש לו איזה ידיעה בפילוסופיא של היונים והרומים, אשר אף שחקרו הרבה באלהות עוד לא עלתה בידם לשרש את הע"ז מלבם לגמרי, אמנם באשר שמרובים צרכי הרוחניים של ב"א, להשיג האושר האמתי ודעתם קצרה לחקור במה שלמעלה מן הטבע. גלה לנו הקב"ה על ידי נביאי עמנו הויתו ורצונו הקדוש, להדריכנו לדעת אותו להשיג ברוחנו מה שנסתר מעיני חכמי האומות, וזה הוא שרצה ר' אבהו ללמדנו כי תורתנו נעלה מאד מן האמונות שבדו הפילוסופים מתוך מו"מ של חקירות וראיות, כי היא אינה תלויה לא בהסתכלות הטבע (באמרו: צפור לא צווח עוף לא פרח וכו') ולא בהסכמת כלל האנושי (כמו שהוסיף לומר: והבריות לא דברו) ולא בכח המדמה כדי לעוף על כנפי השרפים והחיות עד מרומי שחקים, כי כולן היו שותקין כאשר נגלה הקב"ה לאבותינו בהר סיני, והם שמעו רק את הקול מדבר אנכי ה' אלהיך, אבל ע"י דבור זה נפתח לבם, להבין מדותיו של הקב"ה שהוא אל אמת רחום וחנון אשר יבקש את הנרדף, ולו העז והמשפט, והוא משגיח בהשגחה פרטיית על ב"א להיטיבם באחריתם, וברור הדבר, שמאמר אגדי כזה יעורר רוחם של השומעים בכל ענין, וממנו ילמדו בחכמת אלהות יותר מן כל פלפולי הפילוסופים ושיטותיהם, וזה יגרום ג"כ להחזיק האמונה בקרבם יותר ממה שיפעלו לתכלית זה ההגיונות והראיות המחודדות שנשנו בבתי מדרשם של הפילוסופים, ויכירו מחשבתו של הקב"ה בהתגלותו לעמו, ושהיא מקור נאמן לכל אמונות ודעות ישרות, ועיין מ"ש הראב"ע בפי' הכתוב אנכי ה' אלהיך.

ולתכלית זו נאמר ג"כ מדרשם בספרי (דברים פי' ש"ז) אל אמונה שהאמין בעולם ובראו, אין עול שלא באו ב"א להיות רשעים אלא להיות צדיקים והכ"א אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים, צדיק וישר הוא, שהוא מתנהג בישרות עם כל באי העולם, מי לא יבין בכל אלה שכוונתם היתה להתנגד לאותה הדעה שנתפשטה בימיהם, שהאדם מלוכלך בעונות ומדות רעות מימי צאתו מרחם אמו מסבת חטאו של אדם הראשון, וממנו באה לו בירושה נטית לבו לחטוא, וקראו לכל אחד ואחד פושע מבטן, ואמרו שאין זה דעת תורתנו כלל, שבודאי ברא הקב"ה את האדם כדי שיוכל להיות צדיק בארץ, כי הוא ית' עשה אותו ישר, באשר שנשמתו חלק אלקי ממעל, ומשו"כ אין ספק שהכונתו וכשרונותיו מוכשרין לעשות מעשים טובים, ואיך יעלה על הדעת לעשות חשבונות כאלה, שצריך האדם לנקות את עצמו מחטאו של אדם הראשון, הדבק בו מרחם, כדי שיהיה ראוי להמנות עם ישרים האמנם תסכים דעה זו עם צדקת ה' ויושר התנהגותו עם כל באי העולם, והנה הדרשן

פתח דבריו באמרו אל אמונה שהאמין בעולם ובראו, פירוש שהקב"ה האמין באדם שיהיה רצונו לטוב וישתדל ג"כ בכל כחו לכבוש את יצה"ר בלבו, וגם נתן לו כח שחפץ ה' יצליח בידו, להדבק במדותיו, כדי להשיג את הטוב בשלמותו, ונראה שרמז רמוז ג"כ בזה, שמי שהוא נאמן רוח, יאמין ג"כ בבני אדם שתהיה מגמת פניהם להשכיל ולהיטיב, ובצפיתו יצפה שירימו מכשול מדרכם ויעשו חובותיהם כיד ה' הטובה עליהם, אבל האנשים אשר במרמה והלקות ינהגו, ורק מזמות יעצו, יחשדו ג"כ את רעיהם ובני גילם שמחשבתם רק להזיק, ולא יאמינו בכל הבטחתם, וגם במוחזק להטיב ישימו תהלה, וזה באמת כלל גדול בתורת המדות וגם הנסיון מוכיח עליו.

ועל דרך זה השתדלו ג"כ להאיר את עיני העם בלמדם דעת ומוסר ובדברם מתעודת ישראל או מיקר ערך נביאיו וחכמיו בדורות הראשונים, ולדוגמא מאמר רבי אלעזר בברכות (ז.) אמר להן הקב"ה לישראל דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע שאלמלי כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. פה הראה ר"א לדעת שאם חוב הוא לכל אדם לדקדק במעשיו ובהרהורי לבו, למען לא יבוא לידי מכשול עון או לידי תקלה, עאכ"ו צריכין בני ישראל להיות נזהרין שלא ימצא בדרכיהם ומעלליהם שמץ דופי, וכל אחד ואחד מישראל יאמר לנפשו בכל עת: אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי, הן אמת שהקב"ה הפליא חסדו עלינו והצילנו מבאר שחת ומרשת זו טמנו לנו בכל מקום, וענה אותנו מגוב אריות, אמנם מי לא יודה שהצרות והשמדות והסכנות אשר מצאונו בארצות שונות, כמעט ע"פ רוב היו מסבת עונותינו וסכלותנו, והפכפך דרך איש זר אשר בחרנו פעמים. וכבר העיר ע"ז ר' יוחנן רבו של ר"א בעל המאמר (פסחים קי"ח:) בדרשו את הקרא גער חית קנה וגו' בגנותה של מלכות רומי, געור בחיה שכל מעשיה נכתבים בקולמוס, עדת אבירים בעגלי עמים ששחטו אבירים כעגלים שאין להם בעלים, מתרפס ברצי כסף שפושטין ידיהן לקבל ממון ואין עושין רצון בעלים, בזר עמים קרבות יחפצון מי גרם להם לישראל שיתפזרו לבין האוה"ע קריבות שהיו חפצין בהם. ואם אמנם שכל מי שהוא בקי בדה"י לרומים ידע שכנים דברי ר"י, כי כך היה מנהגם, להוריד גאון אבירים, וגם שריהם הלכו רק אחר הבצע, ושאר בני אדם אשר לא מבני עמם יצאו היו נבזים בעיניהם, ועל כן לא יחשבו להם עון, ונעשה לסנהדריו כהיתר, להטיל עול קשה על האומות, אשר התקרבו להם וזכו לכנות בשם אוהבי ובני ברית עם הרומים, אע"פ כן נראה שעיקר כונתו של ר"י היתה לומר שאף שממשלת רומי היתה באכזריות חמה, וכל מעשיה לא במשפט, וכל מחשבותיה רק כדי לבוז בז ולקבוץ על יד ולהסיר גבולות עמים ולכבשם לה לעבדים, עכ"ז אם תקפה ידה על ישראל ופזרתם לבין האוה"ע, הקולר תלוי גם בצואר בני עמנו, ואין ספק שאם לא היו חפצין קריבות באומה זו, גם מה שזממה לעשות יבצר ממנה ולא הצליח בידה להוריד לעפר כבודנו. כי רצונו של הקב"ה כך הוא, שיהיה הכל כל מה דאפשר בדרך הטבע, ובמדה שאדם מודד כן ימודד לו, ובפרט אם העת מוכשרת לכך, וכבר אמר החכם: אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, וככה הוכיח ר"י את בני עמו, שגם הם גרמו שנתפזרו ע"י הרומים לבין האומות לא להצדיק מעשה שונאי ישראל ולא לעורר את הדין, דשגור היה בפיהם: האומות אע"פ שחוטאין אינן כלום אבל ישראל חטאו ולקו (מדרש איכה רבתי בפסוק חטא חטאה), אלא להזהיר את בני דורו שלא יחפצו עוד קריבות עמהם; ואפשר שגם לבני דורנו יש לומר כדברים האלה, באשר שאף הם גמלו להם המאורעות הרעות בזמנינו, כי מתוך שהיו חפצי קריבות והתבוללות נתרחקו, ומתוך שלא חשו על כבוד

(ח"ב)

עצמם ואמונתם נתבזו בעיני העמים אשר בקרבם הם יושבים, ודי לחכימא ברמיזא. לכן אם יראו בני עמנו שזדים קמו עליהם ועדת עריצים בקשו נפשם, מחויבים הם להתנהג במדת הצדק והיושר על צד היותר טוב ולאסור איסר על נפשם ולהחמיר על עצמם בדבר המותר, מטעם חשש או מראית עין, כדי שלא יתנו פתחון פה למשטיניהם ואויבי נפשם, וזה שרצה ר"א להודיענו על מה שיש לנו להקפיד ביותר בעת צרה שנראה כאלו כועס הקב"ה, ואמר שגם בקום בלעם הרשע היתה שעת סכנה, אמנם עם בני ישראל היה בימים ההם חף מכל עון, כמו ששמו חז"ל בפי בלעם: מי יוכל ליגע באלו שמכירים את אבותיהם (במדבר רבה פ"ד) מי יוכל לקלל את אלו שהם משמרים מצות (תנחומא פ' בלק) ועיין בב"ב (ס'.) ואלמלא לא היו זכאין כל כך, בודאי היה יכול לנגוע בהם לרעה, וזה הוא צדקת ה' אשר עשה, שהקים להם אויב בעת שלא היה לאל ידו להזיק. אמנם ילמדו ממעשה זה, על מה שמחויבים לשום לבם כדי לסור ממוקשי בליעל, ורק אם יתקנו את דרכיהם ואת מעשיהם על צד היותר מעולה עד שאין פוצה פה ומצפצף הית להם תקומה ולא יוסיפו בני עולה לענותם עוד.

וכה"ג אמרם בשמות רבה (פמ"ז) מהיכן נטל משה קרני ההוד, חד אמר מן המערה שנאמר והיה בעבור כבודי וגו', חד אמר מן הלוחות, שהלוחות היו ארכן ששה טפחים ורחבן ששה טפחים והיה משה אוחז בטפחיים והשכינה בטפחיים וטפחיים באמצע ומשם נטל קרני ההוד, וחד אמר עד שהיה כותב בקולמוס נשתייר קמעא והעבירו על ראשו וממנו נעשו קרני ההוד שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. ואעתיק פה מה ששמעתי בילדותי מפי אאמ"ו הרב הגאון מו"ה ישכר בער אפפענהיים זצ"ל בבשרו צדק בקהל רב. הוא פתח ואמר: מתוך שלשה דברים יודע רום מעלת אדם גדול ומיוחד בדורו. האחד מתוך כח השגתו ועומק ידיעתו באלהות או בשאר חכמות, השני מתוך מעשיו ופעולותיו לטובת הכלל או לאיזה דבר יקר או להכלית נעלה, השלישי מתוך מה שיש עוד לקוות ממנו, כשתבוא השעה שמוכשרת לכך. הנה קרני ההוד רומזים על רום תפארת משה רבינו שהיה גדול ונכבד מאד בעיני העם, וכולם מקטנם ועד גדולם ידעו שאין כמוהו בכל הארץ, ושאלו חז"ל מהיכן בא משה לידי המעלה הרמה עד שגם המון עם הכירו את ערכו הרם, ואמרו: מן המערה, כי שם נגלו לו למשה דרכי הקב"ה ומדותיו והתנהגותו עם כל באי העולם, כמה שנאמר הודיעני נא את דרכיך וגו' ונאמר עוד ונצבת על הצור וגו' וראית את אחורי, ושם התודע לו למשה יותר ממה שהשיג ברוחו במראות הסנה, ונפתחו לו שערי בינה באלהות אשר לא זכה שום אדם לכך. השני אמר שבאה לו התפארת וההוד מן הלוחות, שהן משל וציור כל התורה כולה והדעות והעיקרים שנכללו בה. הם היו ששה טפחים, שליש מהן היה ביד השכינה וכו' כונתו ג' דברים גורמים לו לאדם שישיג את האמת ויבין דבר חק ומשפט, האחד מפני שנשמתו היא חלק אלקי ממעל וע"י נתעורר החפץ בנפשו להבין ולהשכיל, וזה הוא שליש שביד השכינה, השני מה שלמדו אותו החכמים או מה שהשיג מתוך שימושם, וזה הוא השליש השני שבו החזיק משה, והשלישי מה שיעשה הזמן או המקום וקורות הדורות שעל ידן יוסיף לקח, וזה הוא שרמזו ע"ד משל וטפחיים באמצע, מפני שהיא פעולה שנראה שבאה רק באקראי, אמנם אין ספק שע"פ רוב פעולת חכמי העם ומחוקקיו תעלה על כולם מפני שהם מקיצים את הכחות הרוחניים בלבנו, וגורמים ג"כ שנסתכל במעשים שנעשו תחת השמש בעין בוחנת, ולהתבונן בהן בינה, לכן אמרו ממה שהחזיק משה בלוחות נתנו לו קרני ההוד, כי מי כמוהו מורה ומי גדול ממנו שיודיענו דרך התבונות למען לא יצא משפט מעוקל. והשלישי הוסיף לומר ממה שנשתייר בקולמוס, פי' שידעו בני דורו שיש עוד כח ורצון בלבו לפעול לטובתן יותר ממה שעשה כבר,

ויש עוד בנפשו כמה מחשבות ומועצות נשגבות להוציאן מן הכח אל הפועל אם תבוא השעה המוכשרת לכך, ואף שמשה בענות רוחו לא האמין בכחו הגדול, אמנם כמו שכבדוהו על הנגלות כך כבדוהו על הנסתרות. ומי לא יודה שרעיונות כאלה, מתוך שנתבשמו בבושם המליצה ונתלבשו בלבוש אגדי יתנו עז ותעצומות לנפשם של השומעים, להעמיק בהם יותר.

וגם במקומות שנראה שהדעות והענינים שנתחדשו להם בימיהם עשו פעולה גדולה על דרכי מדרשם ופירשו פעמים את הכתובים כפי השקפת זמנם, ע"פ רוב טעמם ונימוקם עמם. וטרם אברר כונתם של הז"ל בזה, אעתיק מה שכתב הפילוסוף קאנט בספרו האמונה בבחינת חוקי התבונה לבד (בחלק שבו ידבר איך ינצח הטוב את הרע, מאמר א' פ"ד) על ענין מדרשות של חכמי דתו. הנה ידוע שהוא הבדיל בין האמונה שנמסרה לעם ע"י חוזיו כהניו ונביאיו, ובין האמונה אשר מקורה במחקר תבוני, ואחרי שהרבה לבאר תכונת שניהן, בא לעניננו, והא לך תמצית דבריו: האמונה אשר נמסרה לנו צריכה שתהיה מסכמת עם יסודי הורת המדות והמוסר, ומטעם זה נחוץ הוא לדרוש את הכתובים אשר נתגלו לנו באופן שיש להתאים אותם עם החוקים המעשיים וכלליהם של האמונה הטהורה אשר ממעין מחקר תבוני יצאה, כי חלק העיוני של האמונה המסורה (ר"ל העיקרים האמוניים „דאגמען") — כמו שיצא מן הכנסיה של כהני אותה הדת — לא יהיה לו שום נטיה צדדית ונגיעה להועלתנו המוסרית, אם לא יתעורר על ידו לב בני אדם לעשות חובותיו המוסריות מטעם מצות ה', ואף שפעמים נראה שבקושי מצאו ע"י מדרשם איזה סמך או רמז לדבר זה בכתובים, מ"מ יש לדרשם לכונה זו, כי אפשר שבאמת נרמז הענין בהם, ואין ספק שחביבין מדרשות כאלה מלפרש את הכתובים בלי שום סניף ורמז לאיזה רעיון מוסרי, וכך היא דרכם של מורי העם המופלגים בחכמה, וגם פילוסופי היונים (ר"ל שחיו באלכסנדריא) והרומים השתדלו להשוות השקפותיהם ותוצאות עיונם הפילוסופיות ומחקר חכמתם והסתכלותם עם האגדות שנשארו לבני עמיהם מימי קדם ממעשה אליליהם וטיבם וקורותיהם ומלחמותיהם זה כנגד זה, בחשבם שהם הם מורשי לבם של המשוררים ופייטנים הקדמונים ושרעפי קרבם, בצלות עליהם רוח המליצה והדמיון, וכמו כן עשו היהודים בימים מאוחרים, וגם המשיחיים הלכו בעקבותיהם [1], ואף שגם מדרשם לא היה כפשטות הקרא, עכ"ז השיגו ע"כ כמה תכליות טובות והכרחיות, וגם המחמדגים הכינו פעמים את לבם לפרש מה שכתוב באלקאראן מן תענוגי בשר שבגן עדן ע"פ ציורים מוחשיים באופן שהכל רק משל ומליצה ושעיקר תענוגי העוה"ב לא יהיה רק רוחניות [2], וכמו כן דרשו חכמי הודו את ספריהם הישנים, ובאמת רשות נתנה להשתמש במדרשות באופן זה אם לא שהן מתנגדין לאמונת העם בכלל, מפני שכבר בימי קדם קדמתה נוסס רוח המוסרי בלב האדם אף שלא בא לידי הידיעה-העצמית וגם כשרונותיו לא יצאו עוד לגמרי מן הכח אל הפועל, מ"מ נראה שהוא היסוד לכל עבודת אלהים תהיה איך שתהיה, וגם נמצא בה שמץ מקור רוחני וקצת קישור עם מה שלמעלה מן הטבע. וכן אין להרהר אחר מעשה זה ולומר שאין זה מדרכי היושר מפני שאין כונתם רק לומר שאפשר שהכתוב יסבול גם

---

1) עיין בדור דור ודורשיו (ח"ג פי"א)

2) למותר יהיה להעיר שלמדו כל זה מחכמי ישראל.

פירוש זה ובפרט שכתבי קדש לא נתגלו רק כדי ללמד אותנו דעת ומוסר ויראת ה׳ .
עד כאן תוכן דבריו .

והנה חכמי ישראל ונביאיו היו הראשונים שהודיעו לנו באר היטב, שעיקר תכלית האמונה ותעודתה היא להדריך את האדם לעשות משפט וצדקה בארץ ולהרחיקו מכל דבר מכוער והרהורים רעים, ולקרבו אל שלימות המדות, ועל דרך זה כתב ג״כ הרמב״ם (בספר המצות שורש ט׳) כל צוויי התורה ואזהרותיה הם בארבעה דברים: בדעות ובפעולות ובמדות ובדיבור, כגון שצותה התורה להאמין באחדות הבורא ולאהבו וכו׳ והזהירנו מהאמין דעת אחת מן הדעות וכו׳. וכן צונו בפעולה מן הפעולות כגון להקריב קרבן ולבנות בית המקדש והזהירנו מלהקריב לזולתו וכו׳. וכן צונו להתנהג במדה מן המדות כגון שצונו להתנהג בחמלה ורחמנות וכו׳ והזהירנו מן השנאה והקנאה והנקימה ודומיהן, וכן צונו מאמר מן המאמרים כגון להתפלל וכו׳ והזהירנו מהשבע בשקר ורכילות ודומיהן. ובאמת גם המצות והאזהרות שהן בדעות ובפעולות ובדיבור נאמרו ג״כ כדי להרגילנו במדות טובות ולהרחיקנו מן הפוכן, לכן הדעת נוטה לומר שכל הדעות המוסריות נרשמו בכתובי התורה והנביאים ובשאר כתבי הקדש, ויש לדרשם ג״כ לכונה זו, וזה הוא מה שאמרו בירושלמי (פאה פ״א) כל מצות התורה אינן שוות לדבר אחד מדברי תורה, כי עיקר כונת התורה היא להביאנו לידי שלימות המדות, וזה סוף מעשה במחשבה תחלה, ואם לא ישים האדם את לבו על ענין זה, מה יתן ומה יוסיף לו קיום מצות שמעיות, באשר שהן אינן רק האמצעים לתכליות מוסריות, אמנם מי שיבין עומק כונת התורה, ימצא באמת שדבר אחד מד״ת פי׳ רעיון אחד מן הרעיונות המוסריים, שנרמז באיזה קרא עלה על כל המצות, מפני שרק אם ידענו שהתורה לא כוונה במצותיה ואזהרותיה אלא כדי לעורר את רוחנו, ללכת בדרכי היושר ולשמרנו מכל מדות מגונות, אז גם קיום המצות יהיה לנו לעזר ולהועיל, להביא למוסר לבנו, ומשו״כ ברור הדבר שכונת חז״ל רצויה לדרוש את הכתובים לתועלת מדותית, לא לבד כדי לתרצם, אלא כדי להגדיל תורת המדות ולהאדירה, בהראותם שברובי הכתובים נרשמו פרטי חוקיה והובות המוסריות אשר ממעין מחקר תבונה נבעו. למשל מדרשם בספרי לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת, אשר כונתם להזהיר את העם מלהתפרד לכתות שונות מתוך חילוקי דעות שיש להם כמו שעשו הצדוקים ע״י שנחלקו על הקבלה, או כמו שיצאו שאר אנשים מן הכלל ע״י התנגדות כיוצא בה, אלא שיהיו אע״פ כן באגודה אחת ואיש את רעהו יעזרו, למען יעשה כל אחד ואחד חובתו כי אף שדעתן של ב״א פעמים שונות זו מזו, עכ״ז בנים הם לה׳ ותעודתם היא שיתחברו יחדו למלאות רצון אביהם שבשמים, ואם אמנם שיש מקום לחלוק ולומר שאין זה כונת הקרא לא תתגודדו, הנה הרעיון המוסרי שסמכו עליו הוא בוראי דעת תורתנו, ואפשר שהתורה כוונה בכתוב זה גם לכך, וכמו כן מדרשם (שם דברים פ׳ שמ״ז) ע״ד זה. וכיוצא בזה אמרו בשוחר טוב (תהלים פרשה א׳) על ר״א בן ערך שהיה יועץ עצות ומתקיימות ומצליחות, וכאשר שאלו אותו אם נביא הוא אמר להם לא נביא אנכי אלא מקובלני מרבותי כל עצה שהיא לש״ש סופה להתקיים, והנה דברים הללו יחזקו את לב האדם, לחשוב מחשבות טובות, ואף אם יראה שלא נתקיימו עוד על ידו, עכ״ז יצפה שלא ייגע לריק ושפעולתו תכה שורש למטה ועשה פרי למעלה, לכן הוסיף ר׳ מנשיא שם לומר מקרא מלא הוא שנאמר ועצת ה׳ היא תקום עצה שיש בה דבר ה׳ היא תקום פי׳ מה שנתעורר ע״י כונה טובה או לש״ש תקום. ועוד שם שפתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן שפתי חכמים אלו ישראל שמטליכין למקום בכל יום ומיחדים שמו ערב ובקר ולב כסילים לא כן אלו המינים שאמרו טומטום הוא העולם (ח״ב).

והנה מדרש זה נאמר נגד מהלך נפשם של איזה אנשים מבעלי כתות חדשות שקראו לעוה"ז עמק הבכא, באשר שהמאורעות הרעות הוגו לנפשם מאד והמרו את רוחם, ולא היה כח בהם לעמוד בנסיון, אמנם אנשים כאלה לא יחפצו לעשות מאומה לטובת הכלל, וכמו כן יבאו לידי כפית טובה ושאר דעות זרות מפני שבעטו בחיי העוה"ז, ואין ספק שדעה זו היתה מורת רוח לחז"ל ולחמו כנגדה בכל עת, לכן דרשו את הקרא שפתי חכמים וגו' כדי להראות ההבדל שיש בין עם בני ישראל שבטחו בה' ומיחלים לחסדו ובין אותן שנתיאשו מכל טוב בעולם הנמצאים, והנה אף שאין לומר שזה בודאי כונת הכתוב כאן, אמנם הרעיון שמצאו שנרמז בו הוא באמת דעת תורתנו כדכתיב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ע"כ חלילה לנו שתגעל נפשנו בחיי העוה"ז ולכנותה בשם עמק הבכא, ובפירוש אמרו ז"ל (שם בב"ר) שאף מה שנראה שהוא רע כגון המות והיצה"ר הוא בכלל הטוב, ולמותר יהיה להעיר שאלה הרעיונות הן בללי תורת המדות ושהשכל האנושי מסכים עם כולן.

ולפי הוכחה זו כנים ג"כ דברי הפילוסוף קאנט, רק במה שרצה לדמות מדרשי חז"ל לדרכי המדרש של פילוסופי היונים והרומים אין להסכים עמו כלל, מפני שהבדל גדול יש ביניהם, פילוסופי היונים והרומים שמו בפי משוררי בני עמיהם בימי קדם רעיונות ודעות מדעיות אשר בודאי לא עלו על לבם, באשר שהן פרי העיון והחקירה והנסיונות של כמה חכמים בדורות שונים, אשר כל אחד ואחד שקד על דברי הקודמים לו לצרפן ולבחנן, ופעמים טען עליהם וסתר את ראיותיהם ובירר אח"כ האוכל מתוך הפסולת או שהוציא ישן מפני חדש, עד שעמד על שיטה מיוחדת אשר ישרה לפי דעתו ומהלך נפשו, כדי לתרץ את השאלות במעשה בראשית ובפעולות כחות הטבע ובדבר ההויה וההפסד ודומיהן, אשר על ידן נתעוררה החקירה בבתי מדרשם. לא כן מדרשי חז"ל, הנה הרעיונות אשר השתדלו לסמוך על הכתובים הן באמת דעת תורתנו וזרע קדש מצבתן, וכמעט על כולן יש לומר שהן הענפים היוצאים מגזע חכמתה, כמו שהראיתי לעיל, וכל מעשי חז"ל במדרשם ע"פ רוב לא היתה אלא להסביר ולהרחיב את הענין על ידו, ולבשם את מורשי לבם המוסריות ולתבלן בדברי אגדה, ולהראות שגם בכתוב זה שדרשו נרמז איזה רעיון מפרטי הרעיונות המוסריים, אמנם בעיקר הדבר אין זה חדש שכבר היה לעולמים, וכל מי שיעמול לחקור בעיקרי תורת המדות והמוסר של תורתנו, ויבין דבר מתוך דבר, ימצא שרעיונות כאלה אשר סמכו על מקראות שונות או שמצאו שנרשמו בהן, ממקור תורתנו יצאו ועל מצותיה נשענו. וכה"ג אמרו ז"ל (תענית ט'.) מי איכא מידי דכתיבי בנביאים ובכתובים דלא רמיזי באורייתא, ועוד שלחנם נלאו פילוסופי היונים למצוא בשירי לאומתם בימים הראשונים ג"כ דעות מוסריות, סוף דבר מדרשי חז"ל נבעו ממקור תורתנו, וממנו למדו חוקי המוסר וכלליה והחובות שיוצאין ממנו, וידיעה זו היתה קודמת למדרשם, ואחרי שמלאו את רוחם בחכמת המדות והמוסר, הכינו את לבם למצוא לכל רעיון ורעיון המסתעף ממנה סמך בכתובים, ולהפך חכמי היונים, הנה הפילוסופים שהיו עד זמן אריסטו ועד בכלל, רובם חקרו בענינים שונים בלי להדריך את רוחם ממה שנאמר באגדות בני עמם ושיריהם, אשר היו בעיני קצתם לצחק, ורק חכמי אלכסנדריא שבאו אחריהם החלו לשום בפי המשוררים הקדמונים מה שנתחדש בבתי מדרשים של הפילוסופים, ומטעם זה אין לערוך אותם לרבנן דאגדתא, רק במקום שגם חכמי ישראל רצו לסמוך על כתובים דעתם בעניני חכמת הטבע ומעשה בראשית כמו שמצינו אגדות כאלה בחגיגה (פרק ב') ובב"ר (בפרשיות ראשונות) יש דמיון קצת לדרכי פילוסופי אלכסנדריא.

אמנם חז"ל הרחיבו שדי המדרשות בענין אחר, בחשבם אחרי שהתורה ושאר

כתבי קדש נמסרו לנו להעמיק בהן ולהוציא ממנו דעות נשגבות, הנה כמו שהם יפיצו אור גם על קורות זמנים מאוחרים יש ללמוד מסיפורי המעשים אשר ערכו לפנינו תעודתן של ישראל בכל דור ודור [1]) העבר והעתיד, כך יבורר לנו פעמים ענין הכתובים ממה שנעשה תחת השמש ברבות עתים וימים או מתוך הדברים שנתגלו לנו בדורות שונים, ועל ידם נוכל ג"כ לעלות מעלה מעלה בהבנת המקראות ובמה שהראו לנו לדעת, וזו הוא לפי דעתי כונת מאמרם בעירובין (נ"ד :) נמשלה התורה לתאנה מה תאנה כל זמן שאדם ממשמש בהן מוצא בהן תאנים (פי' רש"י מפני שאינן מתבשלין בבת אחת) אף ד"ת כל זמן שאדם הוגה בהם מוצא בהם טעם, פי' שפעמים לא יצליח בידנו להבין איזה כתוב על בוריו מפני שהשכלתנו לא נתבשלה כל צרכה, אמנם כאשר ארכו הימים, הנה כערך שנתרחבה ידיעתנו בעניני העולם ותולדות העמים ובשאר חכמות, כן תתגלה לנו כונת איזה כתובים ופירושם, למשל אם נאמר במרדכי שהיה רצוי לרוב אחיו דמשמע ולא לכל אחיו אע"פ שנאמר בהדיא שהיה דורש טוב לעמו ודבר שלום לכל זרעו, הנה כאן ישאל השואל מפני מה לא היה רצוי לכל בני עמו, למה יצאו אנשים מקרבם שהיו כפוים טובותיו, ובפרט דעל ידו באה הישועה לישראל, וע"ז אמרו ז"ל שפרשו ממנו מקצת סנהדרין, מפני שהנסיון וקורות היהודים הורו להם, שכמה אנשים שרצו לעשות טוב עם ישראל לא היו נכבדים בעיני כולם, ובפרט בעיני הצדיקים שבאותו הדור, מפני שיצאו לעבודת מלכי אוה"ע והטילו בהם חשש, שאפשר שינטו מדרכי אבותיהם ולא יהיה עוד לבם שלם עם אחיהם ודומיהן. מי לנו גדול מיוסף הכהן כותב קורות היהודים, אשר בימי נעוריו היה רוחו נאמן לעמו ולאמונת ישראל, ואחרי שההכרח הכריחו להסתפח בבתיהם של גדולי הרומים כמעט, הפך עורף לבני עמו ולא היה משתתף עמהם בצערם, אף שהיה גדול כים שברם, באשר שתפארת גאון ממשלת רומי עורה עיניו וסכלה את רוחו כידוע. וכיוצא בזה אמרם בירושלמי (מגילה פ"ג ה"א) ואת כל בית הגדול שרף באש זה מדרשו של ר"י בן זכאי ששם היו מתנין גדולותיו של הקב"ה כגון ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע. הנה אין ספק שבימיהם כינו אותן בתים ששם נתקבצו לשמוע מפי חכם סיפורי מעשים מגדולותיו של הקב"ה והשגחתו על ב"א ונפלאותיו אשר עשה עם ישראל, בשם הבית הגדול, וקאמרו שבודאי כמו כן היה הבית הגדול ששרף נבוזראדן, בעת שנכבשה ירושלים לפני מלך בבל והביאו

1) מדי דברי מענין זה לא אוכל לכלא מלהגיד, שנשאלתי על הא דתנן ביומא (פ"א) זכריה בן קבוטל אומר פעמים הרבה קריתי לפניו בדניאל, מה בא התנא להשמיענו, מה תועלת יש בדבר אם נדע את זאת? והשבתי דדבר גדול בא להודיענו, הנה בס' דניאל יסופר לנו מצדקת דניאל וחביריו שכבדם המלך נבוכדנצר והרימם מן הגולה ונתן להם מהלכים בין חכמי עמו ושריו. אמנם דניאל החזיק בתורת אלהיו, ולא רצה להתגאל בפת בג המלך וביין משתיו, אבל דבר זה לא מנע ממנו מלעשות רצון המלך, להודיע לו חלומו ופתרונו, ולהציל את שאר חכמי בבל מן הגזירה שגזר עליהם נבוכדנצר, לא כמו שעשו איזה אנשים מישראל, בעת שהיו תחת ממשלת מלכי סוריא, אשר הפרו ברית ויזנו אחרי אלילי היונים ויעשו כמעשיהם המכוערים, ועל ידם נכשלו בימי אנטיוכוס הרשע משכילי העם פליטת הצדיקים בחרב בלהבה בשבי ובבזה, עד שעמדו החשמונאים ובטלו את השמד, והנה ידענו שמעת שמלך הורדוס על ישראל היו ג"כ כהנים גדולים, שנהפכו להם לישראל לרועץ, וכבדו את האומות ונימוסיהם מבני עמם, וכל מגמתם היתה רק למצוא חן בעיני שרי הרומים, ורבי תורתנו כמו זר נחשבה להם, לכן קרא זכרי' ב"ק לפני כ"ג בליל יוה"כ קדוש בדניאל, אולי יתעשת ויפשפש במעשיו, אם עשה כמעשה מצדיקי רבים, כאשר יאות לכהן הגדול מאחיו, וזה שאמר זכריה שהוא אמץ את רוחו והרהיב בנפשו לעורר את לבו של כה"ג ע"ז, ולא יחת מפני הקטגורים והמלשינים, ובודאי היתה כונתו של אותו החכם רצויה, ומי יתן ויקראו גם בני דורנו שעלו לגדולה בספר זה וילמדו ממנו תעודתם בזמן הזה, מה טוב ומה נעים יהיה ג"כ אם יתנהגו במדת ענוה כדניאל בעת שעמד לפני המלך, ודי למבין.
(ח"ב)

ראיה שגם זמן רב קודם חורבן הבית הראשון היו רגילין לשמוע מבני הנביאים או משאר אנשים ממעשה הנביאים ומן הגדולות שעשו. ועל דרך זה ג"כ מדרשו של ר' אבין (במדבר רבה פי"ב) בקרא ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן, ידוע שמסורת אגדה היתה בידיהם שכל מקום שנאמר ויהי אינו אלא צרה כמבואר בכמה מקומות במדרש רבה, ושאלו איזה צרה היתה כשהוקם המשכן, אדרבה יש לומר שהיתה שעת חדוה, ופירש ר' אבין הענין כפי מה שלמד מדרכי העם סביבותיו והכונת רוחם, והאמצעים אשר השתמשו בהם מנהלי המדינות, כדי שלא יפרצו גדר ולא יפריזו על המדה, והנה ידענו שכלל גדול היה בחכמת המדינות של קסרי רומי וסנהדריה, לעוץ עצה ולחשוב מחשבות, כדי שיהיה להמון עם איזה ענין לענות בו, למען לא ימרדו בהם ולא יגנו את פקודותיהם ולא יבואו לידי שאר מעשים זרים מתוך הבטלה, וגם בתי תיאטראות וקרקסאות ודומיהן היו נחשבים בעיניהם כאמצעים הכרחים לתכלית זה, להשיא את לב העם לדברים אחרים, ומעשה זה היה לר' אבין לעינים, כדי לפרש עניננו באמרו משל למלך שהיה לו מטרונא רטננית וא"ל המלך עשי לי פורפירא (כדי שיהיה לה איזה עסק ולא תטריח אותו בתהפוכות מעשיה ומרי דרכיה) כל זמן שהיתה עסוקה באותה פורפירא לא היתה מרננה אחר ימים גמרה את הפורפירא וכו' והביאה למלך התחיל המלך וצווח ווי ווי שלא תחזור לרוטנניתה, כך אתה מוצא בישראל וכו', פי' שכל זמן שהיו עוסקים במלאכת המשכן לא היו מלינים על משה מפני שהיה להם עסק אשר נפשם נתמלא ממנו, וכאשר נגמרה המלאכה נתירא משה שיבואו לידי מחשבות זרות, וזה היה צערו של משה, ככלתו להקים את המשכן, וזה לנו לאות שעיני חז"ל היו פקוחות, להור בחכמה אחר המעשים שנעשו תחת השמש, ויו"עו ג"כ שדבר זה יסכן להם להשכיל אל דברי תורה, ומדרשות כאלה מצינו בהרבה מקומות בשיר השירים, ואפשר לזה כוונו באמרם שם (פסוק א') על הקרא ויותר שהיה קהלת חכם וכו' כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל ד"ת וכיון שעמד התחילו הכל סובדין תורה, פי' ע"י שהלכו בעקבות שלמה המלך והרגילו להור בחכמה אחר כל הנעשה, הצליח בידם לפרש כמה דברים סתומים שבמקראות.

וגם בימים מאוחרים השתמשו בדרכים הללו לפרש את הכתובים. ראה זה מה שכתב רש"י (סוף פ' הבא) שמעתי שאותו היום שנתן משה ס"ת לבני לוי באו כל ישראל לפניו וא"ל משה רבינו אף אנו עמדנו בסיני וכו' ומה אתה משליט את בני שבטך עלי' ויאמרו לא לכם נתנה לנו נתנה ושמח משה על הדבר וא"ל היום הזה נהיית לעם וגו' היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום. והנה אגדה יקרה זו לא מצאתי בשום מדרש וגם רש"י בעצמו אמר שהוא שמעה, ומטעם זה יש מקום לומר שנתחדשה בימי רש"י שחי במאה הי"א למספרם או בימי רבותיו, וכן אין ספק שהרעיון אשר נרמז בה נולד בלב בעל המאמר מתוך השקפת ימי הבינים, כי מודעת זאת שבימים ההם נתפרסמה הדעה בין העמים שברוב ארצות אייראפא, שרק כהני הכנסיה יבינו דברי תורה ורק בלבם נתנה חכמה, להעמיק בהם ולברר כונתם לאמתה, ורק להם נתונה הרשות והיכולת לפרשם ולדרשם, באשר שהם נסמכו מידי ראשי הכנסיה ועי"כ קלטו רוח חכמה להבין דעת תורתם, וכמה פעמים נתחדשה הפקודה מאת הכנסיה, שהאנשים אשר אינם מחבר כהנים, אף שלמדו שאר חכמות ותלמודים עלה בידם, עכ"ז לא יקראו בספרים הללו ולא יעסקו בהם, בלתי אם ישמעו ג"כ הפירושים אשר נתקבלו מן הכנסיה או שנמסרה לה מדורות הקודמים, וכבר בימי רש"י וזמן רב קודם לכן נחשב הדבר כאיסור גמור, לקרוא בתורה ובספרי הברית ולפרשם כפי מחקר תבונתו ושכלו, וגזרו עונש על העוברים אזהרה זו. וכונת הכהנים באסרם איסור זה על נפש המון וחכמיו היתה, כדי

לגדור גדר ולעמוד בפרץ, למען לא יבואו לידי אפיקורסית או לידי דעות המתנגדות לשיטת הכנסיה והקבלות שהיו בידיה, ומי לא יבין שלא הועילו בתקנתם כלום, ויצא שכרם בהפסדם, באשר שעי"כ רובם של בני עמיהם לא ידעו ספרי מקור אמונתם ודתם, ותהי יראתם את אלהיהם מצות אנשים מלומדה. לא כן עם בני ישראל, דמרגלא בפומיה דכל אחד ואחד מישראל שתלמוד תורה שקול כנגד כל המצות, ושהתורה נתונה לכל העם לדרשה ולקיימה, ולהגן בעדה, וכל אחד ואחד מחויב לעסוק בה או לכה"פ לקבוע לה עתים, כדי לשנן את דבריה ומצותיה לבניו. והבדל זה שבין דעתם של בני עמנו למחשבותם של כהני הקאתולים העיר מאמר אגדי זה ברוחו של איש חכם לבב, אשר שמו לא ידענו, באשר הוא שם נגד עיניו רגשי המון ישראל בעת שראו, שמשה נתן ס"ת לבני לוי, וחששו שבאמת היתה כונתו, שהתורה תהיה להם לבדם לנחלה ורק מהם יצאו תופשי התורה, ורק עליהם מוטל החוב להעמיק בה ולגלות תעלומותיה ולהפיץ מעיני חכמתה חוצה, באשר שהם היו מורי העם בימים קדמונים, אמנם מרבית העם וראשיהם בקנאתם קנאת שאר שבטים דאנו, שאפשר שבני לוי ירהבו אחרי כן לומר שאחיהם שאינם משבטם אינם רשאין לדרשה ולפרשה, ושערי החקירה ננעלו לפניהם, ואין להם זכות ומשפט, לחות את דעתם בדבר האמונה והדת, ומטעם זה התרעמו על משה, אמנם גם הוא חכם והבין מחשבותם וכוסף לבם, כי חשקה נפשם לתורה, לכן אמר להם, עתה ידעתי שאתם ראוים להיות עם לה׳, באשר לא רציתם לסמוך על הכהנים בני לוי, ובקשתם שגם לכם יהיה חלק בתורה, ולא היה את נפשכם להיות בני חורין להבטל ממנה ושמלאכתכם תעשה ע"י אחרים, וזה לי לאות, שתהיו אדוקים בה׳ ובמצותיו, ובאמת כל זמן שתורתנו לא היתה נחלת הרבנים לבד והשתדלו רוב בני הקהלה להגות בה ולשקוט על דלתי בה"מ יום יום, ויצאו מתוכה אנשים שהיו ת"ח מופלגים, אף שלא נתנה המשרה על שכמם, ולא שמשו ברבנות כל ימיהם, נתרוממה קרן ישראל וגם כשרונותיה עשו פרי קדש הלולים לה׳, והראו לכל האומות גודל כח אמונתם ורום מעלת תורתנו.

ומכל האמור יש ללמוד איזה הדרך שיבור לו החכם בפתרון האגדות, האחד שיכין את לבו להבין ולהשיג כונת חז"ל בעלמא, בהתנהגותם להלביש שרעפי קרבם והדעות המוסריות והלאומיות או מה שרצו ללמד בעניני ד"א בלבוש אגדה, וישתדלו להוציא עיקר הרעיון שהיה להם לעינים או ששמו להם למטרה במאמר שלפניהם, אף שאינו כונת הקרא שדרשו, מפני שע"פ רוב המדרשות אינן רק אסמכתות בעלמא [1]. אך פעמים יועילו לנו מדרשי הכתובים לשים מעצר לכח המדמה בקרבנו שלא לפסוע על סעיפים שונים בפתרון האגדות, ולא נאמר קשר לכל אשר נראה קשר לחריצות שכלנו, אשר רק בהרף עין ישפוט. השני אחרי שמצאנו עיקר הרעיון שרצו להשמיענו, וידענו לאיזה תכלית נאמרו הדברים, ראויה ג"כ שנדע שפעמים הוסיפו כמה מליצות ומליץ אחראין, בצלחה עליהם רוח המדמה, כדי לשבר את האזן או כדי לעשות פעולה גדולה על לב השומעים מתוך שרבו דברי פיוטין, למען יטו אזנם להם, ויהיו דבריהם נשמעים לתכלית הנרצה, ע"כ יש להזהר בפתרון אגדות שלא לעשות הגרר יותר מן העיקר, כמו שהראנו לעיל במאמר ר"י בן לוי בענין מתן תורה. השלישי שיש לחקור קורות הזמנים ותולדות ישראל והעמים אשר בקרבם הם יושבים בכלל ודה"י לבני דורו של בעל המאמר והשקפותיהם בפרט, מפני שעל ידן נחפשו פעמים מצפוני לבו על בורין ויצליח בידינו להבין רגשי נפשו ושעפיה, עד שיהיה הכל פתוחין לפנינו, ומה שהתעורר רוחו

1) עיין מה שכתב בענין זה בספר היקר סניגור (198) בשם הגאון ר"א ווילנא זצ"ל. (ח"ב)

תעורר ג"כ נפשנו, ובאמת אם אמרו חז"ל (ירושלמי שבת פ"א ה"ב) כל האומר שמועה מפי אמרה יהא רואה בעל השמועה כאלו עומד כנגדו, מדרשי אגדה שבהם הרבה פעמים כונות כמוסות עאכ"ו שצריכין אנו להסתכל בענינים הללו, למען נדע העלומות לבו של בעל אגדה והגות רוחו ומחשבותיו, ועל מה אדניהם הטבעו וממקור מי יצאו, ובפרט מפני שכמה אגדות לא נאמרו רק לשעתן, ובקצתן נראה עין בעין שמאורעות הזמן היו גורמין אותן, יש מהן נאמרו מתוך צער יגון ואנחה, ויש מהן מתוך ישועה והרוחה או שאר סבות כאלה. הרביעי שטוב אם נאחוז בזה וגם מהשקפות הדורות, שהיו מעת שנאמרו הדברים עד זמננו ועד בכלל, לא נניח את ידינו, כי כמו שיש להבין ולהכיר מה שיהיה מתוך מה שהיה, כן יועיל לנו מה שראינו ושמענו עתה, להשכיל מה שהיה כבר. ועוד הלא מצינו שכמה רעיונות שנתחדשו בספרי חכמי הדורות המאוחרים כבר נרמזו בדברי חז"ל, למשל אמרם (שמות רבה פמ"א, סנהדרין ק"ו.) כל מקום שאתה מוצא ישיבה אתה מוצא תקלה, שזה באמת כלל גדול בתולדות העמים ומנויה וגמורה בס"ד חוקרי דה"י, שבעת אשר נראה שמגמת האומה לא היתה רק לישב במנוחה ולנסך בשמחה ולהשביע את נפשה מתענוגי בשר, ונסתלקה ממנה התשוקה להרחיב פעולתה, ודי לה במה שהוציאה כבר מן הכח אל הפועל, באשר שקנאת המעשה אבדה ממנה, הנה גם מטה עזה ישבר וכל חכמתה תתבלע, אז נדע שזקנה קפצה בה ויטי הירידה ממשמשין ובאין, וגם ידיהן לא תעשינה עוד תושיה, כי אלהים ברא את האדם לא שישב בטל עד שתשש כחו מעצלות ורפיון ידים, אמנם תעודתו היא, לילך מחיל אל חיל ולעשות את הטוב ואת המועיל כל עוד נשמתו בו, כמו שדרשו את הקרא כי תבואו אל הארץ וגו' (תנחומא פ' קדושים) אמר הקב"ה לישראל אע"פ שתמצא אותה מלאה כל טוב לא תאמרו נשב ולא נטע אלא הוו זהירין בנטיעות שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל, עיין שם כל הענין. אבל כשנשתמש בדרכים הללו, כדי לפרש האגדות, צריכין אנו להיות מתונים במשפטנו ולא נאמר שכל הדעות אשר נתחדשו בימינו היו פרושות לפני חז"ל כשמלה, אמנם עלינו לחקור איזה מהן אפשר שהיו כבר נודעות להם, כגון אם ראינו שסופר אחד [1]) בזמנינו רצה למצוא באגדת חז"ל רשומי שיטת דארווין ודומיהן, אף שהראה לנו בספרו רוב חכמתו ועומק חקירתו, עכ"ז יפריז על המדה מאד מאד, עד שכמעט נוכל להחליט שמאהבתו לשיטה זו קלקלה את השורה. הן אמת שיש מקום לומר, שאפשר שבאו לידי השערה אחת מהשערות החוקר דארווין, אמנם לא השתדלו לברר את דעתם בזה, מבלתי יכולת חז"ל לחזק את הדברים מתוך ראיות מדעיות, ובפרט מפני שלא נגלו להם החקירות בחכמת הטבע והחדשות שמצאו החכמים שהיו מימיהם עד עתה, וגם חסרו להם האמצעים להוסיף לקח ע"י הנסיונות, אשר על ידן בא דארווין לידי שיטה חדשה. אמנם אף אם נאמר שאלה הרעיונות שנתחדשו בחכמת הטבע והדומה לה נסתרו מנגד עיני חז"ל או שעמדו על איזו דעה רק בהרף עין, ולא באו בענין זה לידי מדרגת ידיעה מדעית לא יגרע מערכם מאומה, כי תעודתם לא היתה רק להטות לב בני עמם למוסר ולדעת ויראת ה', ורק בתורה ובחכמת המדות ובדברים הנוגעין להן היתה להם יתר שאת ויתר עז, ועלינו רק להראות שהרעיונות אשר יסודתם בטהרת האמונה והמחשבות והדעות המדותיות אשר נולדו על ברכי מחקר תבוני והתבוננות על דרכי החיים היו שגורות בפיהם וכתובות על לוח לבם, והיא תהלתם.

ומדי דברי בענין זה, כתר לי קורא נעים, ואחוך, שאין דעתי נוחה מדרכם של

---

1) בהשחר שנה ששית.

אותן חכמים, אשר השתדלו להשוות הדעות וההשערות שנתחדשו בימינו במעשה בראשית ודומיהן עם דברי תורה, אף שחלילה לי להטיל ספק במחשבות לבם, וברור אצלי שלש"ש נתכונו, אמנם מה יתן ומה יועיל לנו להג הרבה ויגיעת בשר כזה? הן גם אם נאמר שאמת ונכון הדבר, שהתורה רמזה לנו הדעות שנתחדשו בימינו, מי בעל דברים יגש ויאמר שתורת אמת בפי חוקרי זמנינו, ומה יענו אם יקום דור אחר ויסתור כל השערות הללו במופתים שונים וראיות ברורות ויוציאו שיטות חדשות, אשר אין לאל ידינו להתאים אותן עם כתובי התורה — וחזיונות כאלה, שהשיטה השוררת בזמן מה נסתרה ונהרסה מן החכמים שעמדו אחרי כן, נגלו לנו כמעט בכל דור ודור —, ובפרט שהתורה נתנה לכל דורות עולם להאמין ולהחזיק בה, ומאחר שראינו שבכל פרק ופרק נולדו דעות שונות בחכמת הטבע ובמעשה בראשית, ופעמים ג"כ שיטות המתנגדות זו לזו או להקודמין להן, היתכן שהתורה תהיה מסכמת עם כל אחת ואחת מהן, או שענין זה, דהיינו הסכמתה עם צאצאי החקירה בזמננו יהיה לנו אבן בוחן שבו יבחן ערכה, עד שההכרח יכריחנו לעשות פשרה בינה ובין מה שיצא מבתי מדרשות של חוקרי הטבע, להסיר את העם ממוקשי אפיקורסית? אדרבה אם תתפשט הרעה, שחוב הוא שנשתדל להביא התורה והשיטה שנתהדשה עתה אל עמק השוה, יבא הדבר לידי תקלה. למשל אם יטעו החוקרים באיזה זמן ויעמדו שיטות משובשות בחכמות הללו, אשר בודאי אין להשוותן עם תורתנו, אז יאמרו האנשים שבאותו הדור, שאין אנו צריכים להאמין בתורה. אמנם כל מי שיש לו לב להשכיל, יבין שאין זה מטרת עזה של תורתנו, להאיר עינינו בחכמות כאלה, וגם מה שנאמר בה ממעשה בראשית אינו רק להכליות מוסריות ואמוניות לבד, כי עיקר כונתה היתה להודיענו, שאל אחד ברא את הכל והכינו על צד היותר טוב, ושחיבה יתירה נודעת לו לאדם שנברא בצלם אלהים ודומיהן, אשר ממנו נלמוד, שמחויבים אנחנו להכיר טובותיו וחסדיו של הקב"ה לכבד את כל בני אדם, אף שאינם מעמנו וםשבטנו, ולאהוב אותם מפני שאל אחד בראנו ושתעודת כלל האנושי היא שיהיה שלום אחוה וריעות ביניהם, באשר שכל משפחות האדמה אחים הם ויוצאי ירך אדם הראשון, וכמו כן להאמין שיש תקוה לאחריתנו מפני שנשמת האדם חלק אלהי ממעל, ומטעם זה נולדו בלב כל אחד ואחד הכשרונות להשכיל ולהטיב, ורעיונות נשגבים כיוצא בהם, שהם יסודי חכמת אלהות והמדות. ואפשר שלזה כיונו ג"כ חז"ל במאמרם שהביא הרמב"ם בפתיחתו לספרו מורה נבוכים: „להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר לפיכך סתם הכתוב בראשית ברא אלהים". ומשו"כ מה תועלת יש בדבר, להשוות תורתנו עם דעות של חכמי הטבע באיזה פרק? ואם תשיבני, הלא מצינו בכ"מ בתלמוד ובמדרשים, כגון בחגיגה (פרק שני) ובב"ב (כ"ה) שנחלקו חז"ל גם בענינים הללו והשתדלו להביא סמוכים לדעתם מתוך המקראות שדרשו, אף אני אומר לך, שע"פ רוב מחשבתם היתה, שבמקום שיש להסתפק איזה שיטה מן השיטות המתנגדות זו לזו נכונה היא, ואין לאל חכמתנו להתוך הדבר מתוך ראיות או מופתים, באמת יש לומר שיבוא הכתוב ויכריע ביניהן, אמנם לא כוונו לדרוש את הכתובים, להתאימם עם שיטה מיוחדת של החוקרים אשר ישרה לפי מראות עיניהם, כדי לעשות עי"כ חיזוק לדברי תורה, כי הם ז"ל ידעו שתורתנו אינה צריכה לכך, שהיא נהאמתה מתוך הדעות האמוניות והמדותיות שנכללו בה, אשר כולן מסכימות עם השכל הבריא ומחקר תבוני, ומה לה להשען על משענת קנה רצוץ כזה שבין דור היה ובין דור אבד. ועוד אני אומר, שאם יעשה מה שבאמת אי אפשר, דהיינו אם יקום איש אחד ויראני באותות וראיות, שנראה שאין להן תשובה שאי אפשר שבריאת העולם היתה כמו שנמסרה לנו בספר בראשית, לא יעלה אף

רגע אחד ספק או קרטוב של ספק בלבי, כדרך שאמר ר' יוסי הגלילי (סנהדרין צ.) בדבר נביא שקר שאפי' מעמיד לך חמה באמצע הרקיע לא תשמע לו כי מנסה וגו', ועוד שלפי דעתי אפי' כנסיון לא יחשב הדבר, אם נשים נגד נפשנו עיקר תעודת תורתנו. ואפשר שרעיון זה נרמז במדרשם (פסיקתא דר"כ פ' וזאת הברכה) „איש האלהים איש בשעה שעלה למרום אלהים בשעה שירד למטה", כונתם שעיקר פעולת משה רבינו היתה פעולה בעולם המעשיי, להדריך את העם בארחות יושר בתוך נתיבות אמונה טהורה, למען יאמינו באחדות הבורא ובהשגחתו ולהדבק במדותיו ולעשות משפט וצדקה בארץ ויטיב את דרכו בעוה"ז שהיא כפרוזדור לפני עוה"ב, וכל מה שלמד וצוה לתכלית זו הוא לנו לאות נאמן, שחכמת אלהות נטועה בקרבו ונגלה לו מן הקב"ה, וחלילה לנו לסור ממה שהורה ימין או שמאל, כי זה הדרך ישכן אור החיים וההצלחה והאושר המעולה, אמנם שאר ענינים אשר נתן אלהים בלב האדם לענות בהם, שאינם נוגעים לתורת האמונה והמדות, אינן רק כחכמות בעלמא, אף שהם יעוררו את רוחנו, לעוף על כנפי החקירה והנסיונות למרומי עד, עכ"ז אין לאל שכל האנושי לבוא עד תכלית מחקר הטבע, ומה שמצא מתוך התבוננותו במראות הטבע ודומיהן לא יועיל לנו רק להבין פעולת כחות הטבע ולהשתמש בהם, אבל לא להכיר מהותם ועצמותם, באשר אין בכחנו לחדור בהבטה פנימית בתוך הפנימי והחבוי של עצמות הדבר והכחות, כאשר הן בעצמן. הלא ראינו שאף שחוקרי הטבע עשו חיל בחלק המעשיי של הכמה זו, אמנם בחלק העיוני כמעט לא עלתה בידם רק לבטל איזה דעות טפלות, וגם מה שגילתה לנו התורה בזה אינו אלא לתכלית מוסריי בלבד אבל לא להרחיב ידיעתנו בחלק העיוני, וזה הוא שאמרו כל זמן שהיה משה במרום ונראה כאלו נסתלק מעולם המעשיי היה איש כמה שנאמר לו כי לא יראני האדם וחי, אבל כשירד למטה לעולם הנמצאים, דהיינו כשבא לפעול להכליות מוסריות ואמוניות אז נתודעה לנו שלמות חכמתו, שהוא נאמן ביתו של הקב"ה, ויודע התנהגותו עם בני אדם והשגחתו על בריותיו, ויש לאל ידו להורותם לעשות רצונו ית'. ומה נמרצו אמרי חז"ל בספרי (פ' וזאת הברכה): נתקבצו כל ישראל אצל משה ואמרו משה רבינו אמור לנו מה טובה עתיד הקב"ה ליתן לנו לעוה"ב א"ל איני יודע מה אומר לכם אשריכם מה מתוקן לכם", פי' כל זמן שהאדם בארץ אין יכולת בידו להשיג את הרוחני בשלמות ולהכיר עצמותו, לכן אמר אחרי ששערי הבינה בענין זה נסגרו לפניכם הנה לתכלית המוסריי די לכם שתאמינו שרב טוב צפון לכם.

ועתה נבוא לענינינו ואציע לפניך מאמר אשר יבורר לנו מתוך מה שראינו ושמענו בזמננו וגם בימים הקודמים. אמרו בספרי (פ' וזאת הברכה) על המקרא מימינו אש דת למו „אלמלא דת שניתנה עמה אין אדם יכול לעמול בה". ובעל זית רענן מביא כאן שני פירושים שהם דחוקים מאד ולא יסבול אותם הענין. ולפי דעתי דבר אמת השמיענו בזה. ותחלה ראוי להעיר, שאף שרגילין אנחנו לחשוב שהתורה והדת ענין אחד הן מ"מ אם השתמשו חז"ל במלות הללו באופן שנראה שהדת היתה בעיניהם חלק אחד מחלקי התורה, יש לומר שהתורה הוראתה עיקרי האמונה וכלליה כעין חלק העיוני, והדת הוראתה מה שנצטוינו בתורה לעשות או להזהר ממנו. והנה בימינו ראינו כמה אנשים, אשר התאמצו בכל עז להוריד גאון עוזנו ולהבאיש את ריחנו בעיני העמים בדברם סרה על תורתנו, שהיא אינה כוללת הדעות והאמונות אשר הוציאו ממנה חכמי ישראל המופלגים בתורה ובפילוסופיא, השתדלו להביא ראיה מן איזה כתובים כדי לחזק דעתם המשובשת, כגון שרצו להוכיח שהתורה הורה לנו שהבורא הוא אל קנא ונוקם ורק אלהי משפט, ורק בימים מאוחרים נתחדשה האמונה שהוא ית' אל רחום וחנון,

לכן ראויה היא להוציא ישן מפני חדש, ואף שבכל מקום שכפרו המערערים, תשובתם בצדם: הלא כמה וכמה כתובים מורים שהתורה למדה אותנו שאלהינו רחום וחנון ארך אפים ורב חסד, אמנם שבשתא כיון דעל על, וגם השנאה תקלקל את השורה, ומתוך משפטים קדומים באו לעקל את הישרה, ובפרט שבימינו השהדלו להוכיח, שרבי תורתנו נכתבו בימי הנביאים, ויש בה הוספות מזמן גלות בבל, זהשערות התלויות באויר כהנה וכהנה בספרי חכמי אשכנז שאינם ב"ב. אמנם גם בבני עמנו מצינו שהיו נבוכים בזמנים שונים בדברים שהם מעקרי האמונה, וזה מפני שכמה פסוקים בתורה נראים שהם מגשימים, ופירשו את הדברים כצורתם, ומתוך כך באו לידי דעות זרות וציירו גדלותו של הקב"ה בצורות מוחשיות ובשיעור קומה, עד שבא הרמב"ם ויאזר כגבר חלציו ללחום מלחמת אמונה טהורה בגבורים, אמנם כשנסתכל בדתי תורתנו נדע שהבל יפצה פיהם, ואין כאן מקום לטעות אפי' להרוצה לטעות, כי הן יתנו עדיהן ויצדקו שאלהינו רחום וחנון, באשר שצוה אותנו לרחם על בני אדם ולאהוב את הגר, ולבקש את הנרדף ושלא להסגיר עבד אל אדוניו, ולחמול ג"כ על בעלי חיים ולהרחיקנו ממדות אכזריות ודברים כיוצא בהם, וכמו כן נצטוינו שלא לעשות פסל ומסכה ושלא לעבדו כמנהג שאר אומות, ומי פתי יטעה עוד, להטיל ספק בטהרת אמונתנו, אם לא שיקשה את ערפו לשום אור לחשך וחשך לאור. וכמו כן ראינו שכמה כללים טובים שגורים בפי העם, אמנם כשיבא לידי מעשה יהפכו הדברים בתחבולותם, עד שבצדק נוכל לומר, כרחוק מזרח ממערב כן הרחיקו מעשיהם מכלליהם, כמו שהערנו לעיל; — הנה בימינו שרגילין לכנותם ימי ההשכלה, שגורה בפי הכל לאהוב את ב"א, ואע"פ כן נרדפו כמה אלפים ורבבות בלי עול בכפם רק מפני שהם מאומה אחרת. היונים עם חרף נפשם למות, שלא להשתעבד מאומה אחרת, וכל כותבי ד"ה ספרו לנו מגבורתם ואומץ רוחם בלחמם בעד חירות לאומתם נגד הפרסים, עכ"ז לא היו קוראין דרור בארץ ליושביה, והיו רודים בעבדיהם בחזקה, ובפרט השפארטאנים שהיו נוהגים בהם באכזריות חמה, וגם חכמיהם אמרו, שבאמת יש אנשים אשר נגזר עליהם מבטן שיהיו עבדים לעולם. ומטעם זה לא תועיל לנו התורה עם רעיונותיה הנשגבים, לא להישיר דרכיהם של האנשים המטים עקלקלותם בהתערבם עם שונים, לא להראות להעומדים במחישה, כי כפשע בין דעתם ובין הבלי האומות עובדי ע"ז, ולא לסתום פי דוברי שקר אשר בחלקת שפתם ידיחו את העם, עד כי כשלה ברחוב אמת, אם לא שנתנו לנו גם הדהות, אשר אף אם לא נאמרו בפירוש, השכל מחייב אותנו לשמרן, ובפרט אם נשכיל להבין דעת תורתנו בכלל, אמנם על ידי פרטי המצות תבורר לנו כונת התורה בכל ענין, לדעת העיקרים האמוניים והדעות המדותיות שנכללו בה ומה שיסתעף מהן בלי שום פקפוק, ומתוך כך ידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח.

ועל פי הדברים האלה יבואר לנו אמרם בירושלמי (נדרים פ"ט ה"ד) ואהבת לרעך כמוך ר' עקיבא אמר זה כלל גדול בתורה בן עזאי אומר זה ספר תולדת אדם זה כלל גדול מזה, ופירשו בב"ר (פרשה כ"ד) כוונת בן עזאי שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי וכו' אם עשית זאת דע למי אתה מבזה בדמות אלהים עשה אותו. וכעין זה כתב הראב"ד בפירושו לספרא (פ' קדושים), ובאמת דעתו של בן עזאי מבוררת יותר מדעתו של ר"ע, ומטעם זה יש לחקור, ר"ע אמאי לא אמר כבן עזאי. והנה ראיתי לחכם אחד שבא מתוך כך לידי השערה מוטעת, באמרו, שבכונה נטה ר"ע מדעתו של בן עזאי ואמר שהקרא ואהבת לרעך כמוך הוא כלל גדול בתורה, דהוא סבר רעך היינו מי שהוא בן בריתך ור"ע בקנאו את קנאת בני עמו הפריז על המדה, עד שחשב באמת שהקרא לא נאמר רק על בני ישראל, שרק הם נקראים רעים; אמנם חלילה לנו לשום

בפי חכם גדול צדיק וטהר לב כר"ע מחשבות כאלה ולומר שהתלהבות הלאומית גברה עליו להתעות אותו כל כך, חדא הלא נאמר ג"כ בגר ואהבת לו כמוך כי גרים וגו' ועוד שר"ע בעצמו אמר (אבות פ"ג) חביב האדם שנברא בצלם חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר וכו', ואיך יעלה על הדעת לחשוב שהוא הבדיל במצוה זו בין בן ברית ובין שאינו בן ברית? אבל לפי הוכחתנו בודאי יש לומר, שבעיקר הדבר לא פליג בלל על בן עזאי וגם הוא סבר שהתורה רמזה בסיפא דקרא זה ספר תולדת אדם שמחויבים לאהוב לכל אדם, מפני שנבראו בדמות אלהים, ולשון רעך משמע ג"כ מי שאינו בן ברית, ואין חילוק בין אדם לאדם, רק שדעתו היתה שיותר טוב לומר שכלל זה נרשם בקרא שנאמר בלשון צווי מלומר שנכלל בקרא שהוא רק כעין סיפור דברים בעלמא, דמאחר שלא נאמר כאן הרעיון בפירוש, שיש לאהוב לכל אדם מפני שכולם נבראו בדמות אלהים, יש לחוש שיבואו המתחכמים ויגבבו את הדברים כדי להוציא את הענין ממשמעותו ויפתו את הפתיים בפיהם ויסלפו דברי אלהים חיים, ופעמים יתעו ויעוותו את עצמם, כמו שראינו באמת, מה שאין כן בכתובי המצות, מפני שהמצוה היא כיתד תקועה במקום נאמן אשר כל הפלפולים והרהורי דברים לא יזיזוה ממקומה, ומי שלא יתעקש כל כך, לא יהין ולא יעיז לגמגם בה, בידעו שאפי' תנוקות של בית רבן כחשו בפניו יענו.

והנה כאשר נתבררה לנו כונת חז"ל באגדה בכלל והענינים שגרמו, שהשתמשו בה בכשרם צדק בקהל רב, ומצאנו שאין מקום לחשבה כזמורת זר על אדמת הקדש, וגם אין לנו שום מופת לומר שהם למדו דרכי מדרשי אגדי מן חכמי היונים שבאלכסנדריא — כי אף שפעמים נראה שהם עשו פעולה מעטה על איזה מן רבנן דאגדתא, מ"מ אין ספק שהאגדה היא תולדת רוח בני עמנו ונתפתחה מתוך סיבות שונות — אין אנו צריכין לחפוש עוד אחר טעמים, למה היתה ערכה יקרה בעיניהם כערכן של ההלכות כאמרם (ספרי דברים פי' מ"ח) שלא תאמר הואיל ולמדתי הלכות די לי ת"ל כי אם שמור תשמרון וגו' כל המצוה וגו' למוד מדרש הלכות ואגדות, עיין שם. וכן יש לומר ששני חלקי התלמוד, ההלכה והאגדה, דומים לפעולת שני פרנסים טובים שעמדו להם לישראל דהיינו משה ואהרן: ההלכה היא חלקת מחוקק, ומשו"כ צריכה שתהיה נמסרה לדורות בלשון צחה ונכוחה למבין ובמאמרים צרופים ומזוקקים שבעתים בלי הוספת דברים, למען נדע בבירור מה שנצטוינו בה לעשות או להרחיק ממנו, וכל עוד שנולד ספק בהגבלתה או בדרכי קיומה או במעשה שאירע, יהיה לאל ידינו להשתמש במדות שהתורה נדרשת בהן או בכללי ההגיון כדי להוציא דבר מתוך דבר או בשאר אמצעים של שכל הבריא, למען נצליח את עיוננו להוציא המשפט לאמתו; אמנם האגדה יש לה דמיון לעבודת הכהנים במקדש, כי אין ספק, שכל משמרתם ופקודתם לא היתה אלא כדי לעורר ברוח העם כמה דעות אמוניות ומדותיות ולזרזם, למען ישימו על לבם החובות המוטלים עליהם, כמו שהם יוצאים מתוך עיקרי האמונה והמוסר, כגון להודות להקב"ה על כל הטוב שעשה עמהם ולהתודות לפניו עונותיהם ולכפר על שגגתם ועל הרהורי לבם והדומה לזה, וכן מצינו לחכמינו שבכל דור ודור שהשתדלו להראות לנו הרעיונות שנרמזו במעשה קרבנות, וע"פ רוב צדקו דבריהם, ואף שפעמים קשה לנו להבין על איזה דבר מורים פרטי עבודות שבבהמ"ק ולבוא עד סוף דעתה של תורתנו בענינים אחדים, עכ"ז אין ספק בתעודת הקרבנות בכלל, וכמו כן ברור הדבר, שהמון העם בימים ההם נפעל יותר ע"כ ממנו בדורות המאוחרים, מפני שתכונת רוחם בעת ההיא היתה מוכשרת ומסוגלת יותר, להאזין ולהקשיב על מעשים כאלה, באופן שיעשו להם ציורים ומחשבות — ע"י כח המדמה שנגבר עוד

בקרבם — ממה שהיה את נפשו של המחוקק בצותו את הדברים האלה לעשותם; והבינו שכונתו היתה, שיתמחשו הרעיונות ורגשי הלב, שרצה לנטוע בקרב העם, וכמו שמגמת בעל האגדה היתה לזרז את רוח העם ע"י המליצות והמשלים שהביעה רוחו, למען יהיו הדברים נשמעים לתכלית הנרצה ויוסיפו לקח, כן תפעל העבודה לעורר רגשי לב וציורי כח המדמה להשכיל ולהטיב, רק שבעל אגדה מטיף את הגיוני רוחו בהשתמשו במליצות ומלין אחראין, כדי לשבר את האזן, שהיא כקנקן לגוף, וממה ששמעה אזנו יתעוררו כל קרביו, והכהן העומד לשרת בקדש מראה את הרעיונות שיקבלו בני אדם, ע"י מעשים חיצונים וציורים מוחשיים, כדי להאיר את עיניהם, וגם הנפש תמלא מהם. והנה הוכחנו לעיל, שאין לדמות דרכי חכמי היונים בדרשם את השירים של משוררי בני עמם בימים קדמונים למדרשי אגדה של חז"ל, מפני שאצל היונים הפיוטים קודמים למחקר חכמתם, משא"כ באגדת חז"ל, שהתורה קדמה לה, לכן היתה תעודתה רק להרחיב חכמת האמונה והמוסר בתוך העם. והבדל זה מצינו ג"כ בדבר הכהונה: כהני האומות עע"א לא לבד שאמרו שרק להם נגלתה תורתם אלא שבאמת בדו אמונתם והטפלה מלבם, והדת היתה בידם כחומר ביד היוצר, ברצותם היו מרחיבים וברצותם היו מקצרים ומסרו רק מעט מזער מן הענינים הללו לעם, עד שאפס קצהו הראו וכולה לא הראו, באשר שרק לכבוד עצמם היו דורשים, לא כן כהני ישראל שהתורה קודמת למשמרתם — ולמשה היה הדיבור ולא לאהרן — והתורה הודיעה להם חובתם ותעודתם, ע"כ פעולתם דומה גם בזה לפעולת הגדה.

ומכל האמור יתודע, שהחזיון הגדול הזה בספרות העולם דהיינו אגדת חז"ל רק ממקור תורתנו נבעה, ורוח בני עמנו גדלה ורוממה, אמנם קורות ישראל והשקפות בני אדם בדורות שונים עשו פעולה גדולה על התפתחותה והשתלשלות ענינה, ופעמים רוח הזמן דבר בה, ופעמים גם דעות העמים סביבותנו נשקעו בה, עכ"ז לא אבדה תכונתה וגם רשומי מקורה ניכרים בכל מאמר ומאמר. אמנם כמו שאמרו ז"ל על פעולותיהם של משה ואהרן, שהיו משלימות זה את זה, כך ההלכה והאגדה האומות תלכנה, ואשה את רעותה העזור, ושתיהן לתכלית אחד נתנו לנו, ילהחזיק חכמת האמונה והמוסר והדעות הלאומיות ותקות ישראל בקרבנו, ולהביאנו ליד "שלמות העיון והמעשה.

ספרי־היובלים '

מאת

דר' שמעון בערנפעלד, רב הבולל.

(תוכן הענינים).

מאמר א הקדמה, „תפארת שבה": „אוהב נשים" לר' ידעיה הפניני בדרשי; „מאמר גן עדן" לר' חיים ב"ר ישראל; „קונטרס המספיד", ד"ר יעללינעק; „באר לחי" לר' יצחק בר טודרוס; „הלכות גדולות, הלכות פסוקות, הלכות קצובות": ה. שור; „חושן משפט" לר' שמעון בן יוסף, ד"ר קויפמאן ע"ד המחלוקת בין תלמידי הרמב"ם ומתנגדיו, השקפה על מצב ההשכלה בין עמנו בדור ההוא; פי' המשנה להרמב"ם, תיקונים ע"י האוריגינאל הערבי מאת החכם דירנבורג; שירי ר"ש גבירול, מנוקדים ומדוייקים ע"י ד"ר איגר; „פיוטי הקליר" ע"י ד"ר פֿראַנקל; אריסטו בהעתקות עבריות, מאת ד"ר שטיינשניידער; באורי מקראות מאת ד"ר ראָזין; התנגדות היהודים ברוסיא לחכמי היהודים בגרמניא; מהות התוספתא, מאת ד"ר בריל, דעת גראֶטץ בזה, המשנה נמסרה בימי רבי בכתב או בע"פ? „אגדה ומשנה אגדה", מאת ד"ר גידעמאנן, מה הוא אגדה? האם נאסר לרשום אגדות בכתב? — ר' אברהם בר' נתן, בעל המנהיג, מאת ד"ר קאססעל.

מאמר ב דיוואן לר' אברהם בן עזרא, נדפס ע"י ד"ר איגר, תוכן שיריו, איזה דוגמאות; קינה על גירוש היהודים ורדיפות נוראות בכמה קהלות בספרד; חקירה אודות זמן הרדיפות האלה, חדות להראב"ע.

מאמר ג „עטרת צבי": הוספות לספר הערוך מר' שלמה אבן גמע, מאת ר"ש בובער, חקירה ע"ד המחבר, דעת ר"ש בובער ודעת גראֶטץ; מגלת פורי־הקלעים, ע"י ד"ר קיש; תקנת קדמוניות מאיטליא ע"י שזח"ה; ספר האות לר"א אבולעפיא, ע"י ד"ר יעללינעק; הערוך הקצר, ע"י ד"ר פערלעס, נחש ביעקב, אמונות טפלות מקובלות מן העמים, שיר „אחד מי יודע", מכתב מזוייף; גירושי היהודים מצרפת במאה הי"ד למספרם, מאת הח' לאֶב, האפודי, בעל שבט יהודה, ר' שמואל אוסקי, דעת הח' לאֶב; באור משנה סתומה מאת ד"ר שווארץ; אלהי הנקם, מאת ד"ר גידעמאן; „אבן בחן" לר' מנחם בר' שלמה, ע"י ד"ר באָבער; הנערה הנלענת, שיר מיוחס לר"ש הנגיד; שיר מאת ר"י הלוי, ע"י ד"ר איגר; ירבעם בן נבט ופעולתו, דרוש מאת ר' מאיר פריעדמאנן; דוד פֿריעדלאַנדער והכהן טעללער, מאת ד"ר ריפפנער; ד' הוספות לספרי מאת ד"ר יאָעל; חקירה ע"ד בשר שחוטה, הדור תלמודי; חקירה ע"ד ספרי זוטא מד"ר ברילל; ההתעוררות הראשונה של ההשכלה בעדת פוזנא, מאת ד"ר בלאָך, בחירת ר' עקיבא איגר ז"ל לרב בפוזנא, מחלוקת בין הדור הישן ודור החדש, ר' דוד קארו ז"ל; קורות הרבנות של מדינת שלעזיא, מאת ד"ר בראנן, ראשית התישבות היהודים בשלעזיא, היהודים בני פולין בברעסלא, ר' נפתלי הכהן, ר' ברוך וויזל, מס היהודים, הפרוסים בשלעזיא, חוקי־היהודים, ר' יצחק יוסף תאומים, המשכילים הראשונים, ביה"ס ליהודים, מחלוקת בין היהודים בדבר למוד התלמוד בביה"ס הזה, המשכילים התנגדו לזה, ידם

(ח"ב)

על העליונה, ר' ישעיה פיק ראב"ד, ר' מרדכי הירש שקלאווער ראב"ד, אריה ליבוש „רב המדינה" האחרון, דעותיו והגיוניו, התנצרותו, אחרית „רב המדינה" האחרון של שלעזיא; אות זכרון לחסיד שבאו"ה בארטהאָלד דאָווע ברומאניא ציר הולאנדיא, מר"ר קויפמאן, היהודים בימי המלכה מאריא-טהערעזיא, גזרת הגירוש בבאָהמען ומאָהרען, הצלת כבוד הגאון ר' יונתן איבשיטץ, השתדלות צירי הממשלות, פעולת נדיבי היהודים בכל הארצות, היהודים יוצאים מפראג, הגזרה בדבר גירוש כ ל היהודים מבאָהמען ומאָהרען נתבטלה, שיבתם לפראג, מכתבי ציר הולאנדיא; סוף דבר.

מאמר ראשון

מנהג יפה נוהג אצל אחינו שבמערב, כשיחוגו חג-מדעי, רצוני לומר חג של חכם במלאות לו מספר-שנים מסוים, ידפיסו לזכר-היום קובץ מאמרי חכמים ונבונים, וספר כזה יכנו בשם „ספר-היובלים". המנהג הזה בוודאי יש בו תועלת, כי ע"פ הרוב נזכה לכמה מאמרי מדע, ובהיותם במקצוע החכמה העברית, תתרחב על ידי זה חכמת ישראל. עוד נראה בזה התרבות הטובה והמדה הישרה של רבותינו שבמערב. אכן גם ביניהם לא כולם מלאכי השרת הם, וגם ביניהם יש קנאה-קנאת סופרים או קנאת איש מרעהו-וכל המדות שמנו בבני אדם, אשר אינן לתפארת למין האנושי; אלא שהחנוך הטוב הרגיל בארצות המערב הראה גם בפנה זו פעולתו לטובה, תלמידי חכמים המתוכחים זה בזה בהלכה ודעת ולפעמים יעברו הגבול הראוי יתקיים בהם את והב בסופה, ועוד יתהפכו לאוהבים, לכבד זה את זה מפרי תנובתם, ובין כך ובין כך הספרות היהודית מתעשרת.

ספרי-היובלים יצאו בשנים האחרונות שלשה, אשר בהיותם נדפסים רק במספר מעט ונחלקים רק בין יחידי סגולה, מוקיריו של החכם, חתן-היובל, לא יצאו להם מוניטין בקרב אחינו. הספרים האלה נדפסים בגרמניא, מקום אשר ספרותנו עשתה חיל בממאה ואיכותה, אבל קוראיה ומחזיקיה מעטים; ומאחינו שבצפון, אשר אמנם יחבבו את ספרותנו, לא ידעו אחינו שבמערב. הטבע חלק את מתנותיו במשפט ובשוה: הגרמנים כ ו ת ב י ם ספרים ואחינו הסלאוים — ק ו ר א י ם בהם.

שלשה ספרי היובל, אשר בחפצי להביא עליהם השקפה מערכם ותועלתם המה:

א) „תפארת שבה", הדפיסו בשנת תרמ"ד למלאות תשעים שנה ל ר י ט "ל צונץ (10 אבגוסט 1884) ר א ש י ח ב ר ת „מ ז כ ר ת צ ו נ ץ"; ב) ספר „ה ד י ו א ן ל ה ר א ב "ע", הדפיס הח' ד"ר א י ג ר ס בשנת 1886, ליום מלאת שבעים שנה להח' ר' מ ש ה ש ט י י נ ש נ י י ד ע ר (30 מאַרץ 1886); ג) ספר „ע ט ר ת צ ב י" מאת חכמים, ידידים ותלמידים למלאת שבעים שנה להח' ר' צבי גראֶטץ.

עלי להקדים עוד, כי אין ברצוני לכתוב „ב ק ר ת", ר"ל לחטט דוקא אחרי שגיאות וטעיות כדי לפטפט בדברים ללא תועלת, כאשר הורגל כעת בספרותנו (ובזה יחפצו המבקרים להראות רוב כשרונם). עיקר כונתי, רק להתת תמצית המאמרים הרבים האלה בשפתנו לפני קוראי ספרותנו, למען יתפשטו המושכלות גם בין קוראים, אשר לא הגיעו אליהם עד היום.

(ח"ב)

א

נפתח בראשונה את „ספר היובל", שנדפס בראשונה, היא ספר „תפארת שבה" לכבוד הריט"ל צונץ; הספר הזה כולל שני חלקים. החלק העברי, מכיל רק מאמרים בלשון עברית, והחלק הלועזי, מכיל מאמרים בלשונות אחרות. לחלק העברי נתן היתרון ונחל במאמריו. החכמים בגרמניא הראו גם בזה, כי יבכרו השפה הלועזית על שפתנו, כי לא הדפיסו שום הקדמה לחלק העברי, ובלי דפיקה על הדלת נפתח השער, כי אין כאן הקדמה, מבארת תוכן הספר ותכליתו. אמנם בשבילי אינו צריך כל זה, יען הייתי העסקן בדבר, להדפים את הספר ע"פ פקודת ראשי חברת „מזכרת צונץ", אשר הזילו זהב מכיסם לתכלית זו.

המאמר הראשון הוא מה שהביא הח' נ י י ב ו י ע ר באוקספֿורד מגנזי הספרים והכ"י העברים אשר שמה. אין פה המקום להתאונן על החסרון הגדול, לא יוכל להמנות, כי אוצר כל כלי חמדה כזה מוטל מעבר לים, הרחק ממרכז הספרות היהודית, מקום לא יבאו שוקדים על ספרותנו, והיה כל מבקש המדע ילך ויכתת רגליו לאוקספֿורד, דבר שאפשר רק לאמוני ההצלחה. המטמון הזה היה מוטל כאבן שאין לה הופכים שנים רבות בגרמניא; אבל בזמן התהפוכות בברלין לא היה לכסף מוצא בשביל ענין יקר כזה... כבר ספדו ספדניא להולך זה, אשר לא ישוב לגרמניא, כי החזיקה ממשלת אנגליא באוצר הזה ומאנה השיב.

המאמר הזה שהביא הח' נייבויער הוא „מחברת א ו ה ב נ ש י ם" לר' י ד ע י ה ה פ נ י נ י ה ב ד ר ש י. למען באר תכלית המחברת ותוכנה נביא הקדמה הקטנה של ר' ידעיה בעצמו, אשר בה ירשום ג"כ, כי כתב המחברת בעלומיו, בהיותו בן י"ח שנה.

הניעני רוח הזמן ואני בן ש מ ו נ ה ע ש ר ה ש נ ה, והשאני רוח העת להתעלם „בחברת נכבדים ומביני מדע בני השוע הנכבד דון שלמון דלאשאיפאנץ [1]). שני צנתרות הזהב השביעוני בחן חברתם הנכבדת, הניקוני שדי תשוקתם הרצוי מאלהים ואדם. ויהי בהפקדי מעליהם כימים או עשור ואני מהענג בעתות הפנאי במליצות הקדמונים ושיריהם ופיוטיהם הישנים ואראה בתוכם מליצה צחה קטנה למליץ הגדול ר' י ה ו ד ה ב ן ש ב ת א י ה ל ו י קראה „שונא נשים", והיא משובחת מכל מליצות הספרים ואומר: אעלה בהמרת המליצה, אוחזה בסנסניה ואחבר ספר יפליג בשבחי הנשים, בחלוף כונת הספר הנזכר, ועשיתיו מנחה לשני המאורות הנזכרים ושמתים שופטים להוכיח בינינו":

המאמר הזה הוא מאמר־שעשועים של בחורים מתענגים על המליצה, אולם יש לו ערך גדול בהפיצו אור על מצב המוסרי של אחינו באספמיא בזמנו של ר' ידעיה, כי גם החכמים ואנשי מדע לא היו מוטבעים ברגש התוגה והיגון, כמו שהיה שפוך בזמן ההוא בצרפת וגרמניא ואח"כ בכל הארצות על אחינו, כו בערך שפנו עצמם רק לצד אחד להלמודים הדתיים. חכמי ספרד נהנו גם מאור החיים ותענוגיהם וידעו להתעלם גם בחברת רעים באהבים ולזמר ולרנן מטוב לב גם על גביע יין. ר' ידעיה הפניני, אשר בהיותו עלם חבר שירי שעשועים דבר אח"כ בבואו בימים ובהיותו לאיש גבור,

---

1) בהקדמתו האנגלית (צד 138 והלאה) יבאר הח' נייבויער שם זה מן De las Jnfants או del Jnfanz כמו שמובא שם דילשפילש de les fils במנחת קנאות לאבא מרי. ומשער הח' הנזכר, כי יוכל היות שמזה נגזר שם המשפחה הידועה „מן הנערים" באיטאלית.

להלחם מלחמת ההשכלה, דברים נוקבים ויורדים ללבו של אדם, להגן על החכמה מול בוזיה ושוסיה.

סגנון המחברת הוא סגנונו של ר' יהודי אלחריזי בהתחכמוני וזה של רבי עמנואל הרומי; תוכנו ספור משלי להתקלס בשונאי הנשים ולהגן עליהן. מי מלל לעמי אירופא, אשר בזמן ההוא שכנה עליהם עננת תוגה ובערות, כי אז קם מחבר לישראל, חכם ודורש תושיה, אשר בי פי המליצה דבר בשבח הנשים וערכן? — ע"פ הרוב מלוקטות מליצות המחבר מכתובים ומלשון המקרא, וזה ינעם ביותר לאוהבי צחות לשוננו. ולפעמים ישלב המחבר משלים ופתגמים, אשר יתן בפי האמת נגד השקר, החכמה נגד הסכלות, הנדיבות נגד הכילות. ואם אמנם לפעמים תקש המליצה בלדתה ומשליה אינם מובנים בנקל, אבל גם משלים ופתגמים נעימים קלי ההבנה ומלובשים ביופי המליצה לא יחסרו, כמו הפתגם היפה:

יְבַקֵּשׁ הַזְּמַן אִישׁ תָּם לְרָדְפוֹ;
וְיִשְׁתַּעֲשַׁע בְּחוּר פִּתְנוֹ חֲנָפוֹ.
יְבִיאֵנִי יְקָרְבֵנִי בְּתוּמִי 1)
וְיִפְצַר בִּי בְּכִסְלָתִי: חֲנֵה־פֹה! (צד 5)

או גם הפתגם אשר יתן המליץ בפי החכמים נגד הכסילים המתפארים עליהם, כי עתקו וגם גברו חיל:

זְדוֹן פֶּתִי וּפָתְהוּ בִּין 2) יְבִיאוּ 3)
כְּאֵשׁ תְּפַתֶּה, כְּחֶרֶב אֶל נְדָנָהּ.
וְתֵת נַפְשׁוֹ חֲבוּרַת 4) תַּאֲוָתוֹ;
אֱוִיל תִּדְבַּק אֲזַי נַפְשׁוֹ בְּדִינָהּ. (שם)

וכן נעימה מליצתו להחכמים והנבונים, אשר בנפול פחד הכסילים עליהם ידבקו בהם, ועצת המחבר אל הנבונים:

וְתַחַת בֵּין נְמָלִים – בֵּין נְמֵרִים;
וְתַחַת בֵּין פְּחוּתִים – בֵּין 5) פְּחָתִים. (שם)

על הכסילים האוספים הון ועושר ידבר ויהתל בהם:

שְׁאָלוּנִי: אֱוִיל רַע־מַעֲלָלִים,
אֲהָהּ. יַצְלַח! רְכוּשׁ וָהוֹן בְּאוֹצָרוֹ;
עֲנִיתִים: לַעֲזוֹב לָהֶם – אֲבָל לֹא

---

2) לפני הגירסא: „יביאני יקר בני" מה שאין לו מובן ואחשוב כי יפה תקנתי.

2) תקנתי במקום „בין ופתהו" נגד המשכל והכוונת.

3) במקום יביאהו ע"פ המשכל.

4) אולי צ"ל: המורת?

5) כך תקנתי אני במקום בוחר, נגד המשכל ונגד הכונה.

(ח"ב)

לְהַשְׁמִין אֶת בְּשָׂרוֹ.. אֶל עָרוֹ;
וְכֵן 1) יָבִין (לְהוֹעִיל אֶת שְׂרוֹתָיו)
אֱנֹשׁ – תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא לַחֲמֹרוֹ (צד 16)

על פרידתו מאהביו ימליץ:

אִם בֵּין נְוָיָתוֹ וְדוֹר 2) הִפְרִיד נְדוֹד,
לִבִּי וְרַעְיוֹנַי יִרְאוּן אָהֳלוֹ –
קִירוֹת לְבָבִי – וְנִשְׁאַר לִי מָקוֹם
לִבִּי. אֲשֶׁר נָטָה שָׁמָּה אָהֳלֹה. (צד 19)

עלי להעיר עוד, כי לתועלת היה להדפיס המחברת בפני עצמה, כדי לחנך נערי ישראל ביפי המליצה הביבלית; אולם בתנאי להשגיח יותר על הנקוד והפרדת המליצות והענינים, מה שיחסר בספר היובל, ולכן קשה ע"פ הרוב לעמוד על הכונה. כאשר קבלתי אני סדור המאמרים לספר הזה, כבר היה המאמר הראשון מסודר לדפוס והמדפיס סירב לעשות הגהה נחוצה בפנה שהזכרתי, ולכן נשאר המאמר בתמונתו הנוכחית המבלבלת את הקורא ובקריאתו ינהוג בכבדות.

ב

המאמר השני הוא חסר-התועלת והלמוד, הוא „מאמר גן עדן לחכם ר' חיים בן ישראל נר"ו" (?) בפלסופיא מבולבלת שהיתה שגורה בין חכמי ספרד ואיטליה במאה הי"ד וט"ו, שהעלו גרה איזה מליצות שגורות בפי הפלסופים האמתים. המאמר הזה לא על עצמו בא ללמד כי אם על מעתיקו ומוציאו לאור הוא החסיד שבאו"ה הכהן פייטרו פירו Pietro Perreau) הנודע לחובב ספרותנו. מי זה הח' ר' חיים בן ישראל? החכם הנוצרי הנזכר בהקדמתו האיטלקית יאמר לפי השערתו, שכבר נעתק המאמר בשנת 1272 מאת ר' משה בן יוסף (הלוי אבולעפיא ?) והעתקה אחת יש מ..נת 1277 ע"י ר' שמואל הלוי. רופא אחד בשם ר' חיים ישראל העתיק משפת ערבית השיר ארגווה מאבן סנה ויחשוב הח' פירו, כי אולי הוא זה מחברנו הנוכחי (צד 141).

במאמר הזה נפלו הרבה שנוים ע"י כמה נוסחאות מכ"י שונים. מרשימות שעשה הח' נייבויער מכ"י אוקספורד העמדתי אני היותר גדולים בסוף המאמר. אם ראוי היה זה המאמר לכל הטורח הזה לא אוכל להחליט. בהאסיף הרביעי כבר התאונן החכם המוהק רא"חה וויים על החפץ הנמרץ השורר בעת במחנינו להדפיס כ"י ישנים, מבלי לחשוב בתחלה אם ראוים המה לזה. המאמר הנוכחי כתוב בסגנון חכמי הזמן, אשר בכל בנפשם שתדלו לטעת פרחי הפלסופיא היונית על הלמי היהדות. וכאשר עשה הרמב"ם

---

1) במקום וכן יבין. להקל על ההבנה סגרתי המלות הבאות להלן בשני חצאי לבנה (...)
2) מלשון סדור החטפים לא נמנו פה תמיד במקום יתד.

עם התורה וספרי הנביאים, ובעל העקרה עם מדרשי חז"ל, כן נסה ר' חיים ב"ר ישראל לפרש סוד הגן עדן ע"פ הפלוסופיא והטבע, ע"פ מערכת המזלות והכוכבים, ובעיקר המאמר ילך בעקבות הראב"ע. ואנחנו אשר אין לנו עסק בחכמה זאת, אשר כבר עבר עליה כלח נמצא במאמר זה תועלת רק למתחקים על התפתחות החקירה העיונית והפלוסופית בין אחינו, אשר בודאי יקצבו מקום גם למאמר זה.

* * *

אחרי המאמר הזה יבא „קונטרס המספיד" להחכם ד"ר יעללינעק מווינא, והוא קבוצת כל הנספדים (ע"פ א"ב) אחרי מותם [1], אשר זכרונם יבא בספרי המספידים. המאמר הזה הוא ממין הביבליאוגראפיה ויש לו תועלת מדעית למתעסקים במקצוע זו, לפלא בעיני שהשמיט החכם המחבר את מרן בעל שו"ע, אשר כפי האצור בזכרוני נדפס הספד על פטירתו, אם כי לא אוכל לרשום כעת שם המספיד, יען נשמט זה כרגע מזכרוני. (אח"כ מצאתי ר' משה אלבולרא בספרו „דרש משה" ור"ש ק"ב בספרו „י"ב דרשות").

* * *

המאמר הרביעי הוא מאמר „באר לחי" (דרוש נגד המגפה, חברו ר' יצחק בן טודרוס) והוציאו לאור בארון דוד גינצבורג. החכם הזה מחיב עשירים, כי בזמן שעשירי עמנו ע"פ הרוב יביטו על פליטת ספרותנו כעל בלואי-הסחבות ראוים למאכל עכברים, הנה הח' גינצבורג לא רק מכספו ישחד בעד ספרותינו, כי גם בכבודו ובעצמו יטריח בה. כפי שיודיע המוציא לאור היה המאמר מוכן לצאת לאור בימי משול המגפה (כּוליראַ) ברוסיא, אבל הופרה העצה ע"י איזה מקרה ולכן נדפס בספר היובלים. ולאלה שישאלו: מה ענין „דרוש נגד המגפה" לחג היובל של צונץ, ואולי יוסיפו עוד כי אין המאמר הזה מכיר את מקומו, הנה נשיב להם, כי כזה יש להעיר גם על מאמרו של הח' יעללינעק. אולם כשם שאומרים בעלי אסופות: הטבעים אינם מאוסים, כך נאמר: מאמר מדעי יכירנו מקומו בכל ספר.

והנה אם לחשך אדם ויאמין, כי ממאמר זה ילמוד איזה רפואות בודאי יטעה, אלא שיש במאמרים כאלה בשביל הביבליאוגראפים. עד כמה ילמדו ממנו ישפטו הם.

* * *

סדור המאמרים בספר היובל היה ע"פ מקרה, ר"ל, כי לא היתה שום כונה לאחר או להקדים איזה מאמר; רק בסדר שהובאו המאמרים מידי בעליהם מסודרים נדפסו בספר. עם כל זה על פי מקרה נראה פה מנהג התגרנים, מראים בתחלה את הפסולת ואח"כ את השבח. המאמרים שהובאו עד הנה יש להם לכל אחד ואחד תועלת

1) יוכל היות שרבים יתמהו לראות, כי רוב הנספדים והמספידים (אני אומר רוב וכמעט שנוכל לומר: כל) הם של הספרדים, ואולם זה יבואר, אם נדע מנהג של הספרדים להספיד לכל איש ואשה — בין גדולים בין קטנים — כן לעשות למוד ביום מותם ולדרוש לזכות נשמתם, וזה ע"פ הרוב כל פעולתם של החכמים וספרדים, והיה בחפצם לכתוב איזה ספר אספו דרשותיהם האלו והשאירו לזכרון, מה שאין כן אצל האשכנזים. בזה סרה גם תמיהתו של הח' יעללינעק כי רוב ההספדים ... „הם דברי תורה לבד", כי כאמור לא לספר בשבחו של הנפטר העיקר, רק לעשות נחת רוח לנשמתו ע"י למוד תורה. אגב אעיר, מה שהביא פעם אחת את השם „גאמולה" ואח"כ השם זאמולה, כי היינו הך. ובשניהם צריך להיות ג'אמולה. הג' בנקודה שעליה בהברתה כמו dzi או ż בפולנית. ויען שאין הברה כזאת בעברית כתבו אחדים באות ז' הקרובה לה.

(ח"ב)

ברב או במעט, אבל התועלת היא רק ביחס והצטרפות; אחריהם יבא מאמר אשר תועלתו המדעית היא בהחלט. הזקן „מבית המדרש הישן" החכם ר׳י.ה. שור, הידוע מכבר לאחד מבני עליה, הוא מזקני ת״ח, אשר כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם. פה נסה את כחו לעת זקנתו בחקירות מועילות בסגנון יפה וּבר, כאשר הורגלנו מהחכם הזה מאז.

ה׳ שור יחקור אודות קבוצות ההלכות הנקראות בשם: א) הלכות גדולות; ב) הלכות קצובות; ג) הלכות פסוקות, אשר נודעו כבר לפוסקים הקדמונים, אבל נפלה מבוכה בחקירת מחבריהן וזמן חבורן. בכלל נדע התקופה שבה נתחברו, היא תקופת אסיפת ההלכות להקל על המבקש דבר ה׳. כבר בימי הגאונים התחילו לשחות בים התלמוד הגדול ורחב ידים, ולאסוף ההלכות ברורות בלי שקלא וטריא ובלי ספקות ופקפוקים. ועוד לפני הרמב״ם בל״ס היו הלכות מאוספות כאלה יותר ויותר ממה שיש בידינו, ולכן כאשר התנצל לפני משיגיו, אשר פקדו עליו את אהבתו להסדר הנכון, כמרד ומעל, אמר כי כבר קדמוהו בזה הגאונים והגדולים כר״י אלפסי ועוד; אלא שהוא הניף ידו כבוצר על סלסלות והשתלם במלאכה זו (כך אמרו: כי מ ל א כ ה גדולה עשה) תכלית השלמות, כאשר יחייב טבע הענין, כי דבר כזה בפעם הראשונה לא יבא להשלמות הראויה. והנה אין אנו מצטערים על אבדן ההלכות שקדמו להרמב״ם, יען כי בכלל דבריו דבריהם, עם כל זה לתכלית חקירת ספרותנו נעים ומועיל לשום עין על הקודמים — בערך שישנם לפנינו — למען ראות את הצעדים שעשתה ספרותנו זאת להשתלם מימות הגאונים עד הרמב״ם. אמנם גם אחרי הרמב״ם היו בעלי אסופות כאלה, כמו בעל הטורים והאחרון ה כ ב י ד: מרן בעל שו״ע; אולם כמו שנראה עד הרמב״ם ה ע ל י ה, כך נראה בחבור הרמב״ם השלמות היותר גדולה; ומימות הרמב״ם ואילך ה י ר י ד ה, ולקורא מבין יספיקו אלה הדברים.

והנה לשלש הלכות מקובצות ישים החכם שור ע״ניו: הלכות גדולות יחסו אותן ראשוני המחברים פעם על שמו של ר׳ שמעון קיירא ופעם על שמו של ר׳ יהודה גאון. הרב שי״ר (בכ״ח ו׳ צד 236) החליט, כי בתחלה היו הלכות גדולות לר״ש קיירא והלכות פסוקות לר׳ יהודאי גאון ותלמידיו והלמידי תלמידיו; אולם ה״ג אשר בידנו מחוברות מה״ג האמתי לרש״ק ומה״פ לרי״ג. ומוסיף הרב שי״ר ואומר, כי נוכל לדעת מה נלקט מה״ג ומה נלקט מה״פ, כי כל מקום שנאמר „פ ס ק" בצדו נלקט מה״פ, וגם במקום שנשמט מלת „פסק" נבין זה מסגנון הלשון, כי ה״פ היו כתובות בל״ס בלשון ארמית צחה, כדרכם של חכמי בבל וגם בס׳ שערי צדק מובאות תשובות רי״ג בלשון ארמית צחה; וה״ג הן כתובות בלשון המשנה. ולכן כל מקום שאתה מוצא לשון ארמית נלקט מה״פ ולשון המשנה נלקט מה״ג הישן לר״ש קיירא. הרב שי״ר מחזק עוד דעתו בכמה ראיות ישרות למבין בכ״ח שם וכולן עולות בקנה אחד, כי כן הדבר: א) כי ה״ג בעיקרן נתחברו מר״ש קיירא; ב) ה״פ מר׳ יהודאי גאון; ג) ה״ג שבידנו נאספו משתי הראשונות ביחד. על הדעה הזאת חלק החכם שד״ל (בית האוצר דף נ״ה), יען מצא במחזור ויטרי ה״פ דרי״ג (פורים ומגילה וערובי חצרות וסוכה ולולב) והן כולם בלשון המשנה, א״כ בטלו כל דבריו של הח׳ שי״ר. דברי שד״ל מצאו סעד בדעת הח׳ חיים מאיר הורוויץ, אשר הדפיס „ה ל כ ו ת ק צ ו ב ו ת" לרי״ג (ולדעתו הן „הלכות פסוקות") מכ״י די רוסי בפארמה וסגנונן גם בלשון המשנה כאותן שמצא שד״ל במחזור ויטרי. אולם הח׳ שור הוכיח, כי קצובות לחוד ופסוקות לחוד, ולכן תנא דמסייע של ה׳ הורוויץ בטל, כי הקצובות נלקטו מה״ג וכן גם הפסוקות. והנה בה״פ ובה״ק אע״פ שבעיקרן מלוקטות הן מה״ג לרש״ק לפעמים הלכו מלקטיהן בעקבות רי״ג ונחלקו על

בעל ה"ג. ויען כי מדבריהם נכנסו אח"כ להעתק ה"ג שבידנו, אשר בעיקרן הן בודאי לרש"ק. לכן נראה כי לפעמים קשיא דידיה אדידיה. ר"ל שה"ג סותר דברי עצמו. והסבה מבוארת, יען הכניסו בין דברי רש"ק גם דברי בעל פלוגתיה.

הח' שור העמיד דבריו על ראיות חזקות ומוכיחות, ותמצית דבריו הוא: כי ה"ג הן לרש"ק כאשר החליט הח' שי"ר; כי ה"פ שמזכירים הפוסקים אינן אלו של רי"ג רק מלוקטות מה"ג לרש"ק ובאו בהן גם הלכות מרי"ג ומאחרונים מאוחרים לו; הלכות פסוקות (של שד"ל בכ"י ויטרי) או קצובות (של ה' הורוויטץ) אינן מרי"ג וא"כ מכאן אין סתירה להחלטת שי"ר; אע"פ שנתיחסו אלו ההלכות לרי"ג במחזור ויטרי, לא ממנו הן; גם הקדמונים מסופקים היו בזה; ה"ג שבידנו נכנסו בהן דברי מאוחרים, הם בעלי ה"ק וה"פ המיוחסות בטעות לרי"ג.

והנה חפץ הח' שו"ר להחליט, כי ה"ג שבידנו הן ה"ג של אספמיא, אבל הח' שור סתר החלטתו זאת ולפ"ד סדר בראשונה הרש"ק ה"ג שלו ועל פיהן סדר ר' יהודאי גאון או אחד מתלמידיו ונקראו הל' דמר יהודאי וגם ה"פ או פסוקות סתם והן ע"פ הרוב לקוחות מרש"ק אלא שנטה לפעמים מדבריו; הקובץ הזה העתיק ר' יוסף טוב עלם וקראו ה"ג על שמן של ה"ג לרש"ק. העתק אחר מה"ג לרש"ק נקרא בשם ה"ג של אספמיא. ואחרי כן אספו מה"ג של רש"ק ומהלכותיו של רי"ג ועשו ה"ג שבידנו:

ג.

הח' ד"ר קויפמאנן הביא מאמר נעים בל"ם לכל אוהבי ספרותנו, בהיותו מועיל מפאת צורתו ומפאת תוכנו. ידועה היא המחלוקת הגדולה שהיתה בין מכבדי הרמב"ם ובין מתנגדיו, המחלוקת אשר אמנם בעצם היתה לשם שמים, והוא ריב ישן בין הדת והפילוסופיא, הנה עברה המחלוקת הזאת את גבול רשות הרבים ונכנסה כמה פעמים לרשות היחיד. והשכל מחייב, כי ריב דתי כזה אי אפשר שיהיו תמיד בעליו נקיים מכל שמץ התערבות תועלת פרטית. ובהכנס התועלת הפרטית בריב אשר עיקרו הוא דתי נראה פרי משונה ומוזר ולפעמים פורה ראש ולענה. כבר חויתי דעתי כי עיקר הריב אודות חקירות הרמב"ם היה צודק משני צדדיו ומר כדאית ליה; ואילו לא היה מתפרץ הריב הזה היינו משתוממים. גם צורת הריב היא טבעית כאשר תחייב טבע המין האנושי.

אנו, אשר מרחק רב יפרידנו מהזמן ההוא ושנאתם וקנאתם של בני ההוא כבר אבדה, כבר נוכל להתרומם על מרום ההשקפה התולדתית ולהגיע לסוף דעתם של בעלי המחלוקת, רק בתנאי שיהיו דברי שני בעלי הריב נשמעים אצלנו. ובהגיענו להחלטה זה הנה נראה פלא גדול: בעיקר הענין נצחו התחתונים את העליונים, כלומר בטלטול הגלות נצחה הקבלה וההזיה על הפילוסופיא, למוד התלמודי על החקירה; אבל בנוגע לספרות-המחלוקת הזאת נשארו לנו יותר כתבי מתנגדיהם של בוזי הדעת. מזה הטעם נבין בנקל, כי לא לעתים רחוקות הוצאנו משפט מעוקל, ובכלל חשבנו, כי מתנגדי הרמב"ם היו חשוכים ובוזי הדעת, כי היו גם במותם ביניהם אי אפשר לכחש; אבל כי כולם היו מסוג זה יתנגד אל האמת.

הנה יש לנו למשל השר יהודה אלפאכר, אשר אין ספק אצלנו, כי היה איש חכם ונבון דבר, והוא הרגיש קלקול הפלוסופיא של הרמב"ם באמת. לא מהשקפתו הדתית התנגד לדברי הרמב"ם, רק בחושו כי דת ישראל ופילוסופיא של אריסטו הן תרתי דסתרי וא"כ הזווג של הרמב"ם לא עלה יפה. כבר נודע לנו, מה שחטאו ועוו

(ח"ב)

בזה תלמידיו של הרמב"ם, כלומר אלו השועלים הקטנים, אשר פטפטו הבל ושטות בדרשות של דופי והלו את עצמם באילן גדול, כי מתורתו של הרמב"ם שאבו זה. מובן מאליו שהצדק היה לחכמים אמתים וגם להמון העם להתנגד לתעלולים כאלה. הראשונים מצד חקירתם והאחרונים בחושם בנפשם התנגדות לפטפוט כזה, אשר אמרו המפטפטים לתת להם במקום האמונה, מקור מים חיים, הגיונים שדופי קדים ומעוקבים; תחת האמונה בה' מצד מורשת הדת, הגיונים: אלו היה כך יחייב כך וכחוטה.

מבלי להקדים אשר צריכים אנחנו להביא אח"כ, נקדים רק דברי הח' קויפמאנן, אשר יוכיח, כי הפטפוט הזה ממקור גבוה נובע: מפילון היהודי, „כשנקרא הדברים האלה לא נוכל לדחות מזכרוננו חקירות פילון ודעותיו. ההתדמות הגדולה של החקירות האלה (מתלמידי הרמב"ם) לבאורי פילון בכתבי הקודש, איננה מקרית רק יש קשר תולדתי ביניהם, פה נרגיש רוחו, פה נראה את פילון, אשר נגלה עלינו ע"י אבות הכנסיה הנוצרית... אם נקרא דברי אמברוזיוס על (אודות אברהם II, 7): חמשה המלכים הם חמשה החושים, הראות, השמע, הטעם, המשוש, והריח.. הנה אין זה ע"פ מקרה, אם כך יבארו החוקרים מלחמת הארבעה מלכים עם החמשה... כן יאמר ריכארד די סט. ויקטור, כי י"ב שבטים הם י"ב כחות של התפעלות השכל והרוח... וכן באמת נמצא בפי' שיר השירים לר' משה אבן תבון: השכל החומרי מחבר בין העליונים והתחתונים ועומד בפני מלחמות ארבעת המלכים עם החמשה ואולי הם רמז לארבעת היסודות וחמשת החושים„ (מובא בספרו Die Sinne צד 18 הערה 46).

כאשר מוכיח הח' ק"מ מכמה מכתבים בספר מנחת קנאות היו דורשים דרשות של שטות כאלה בכל עת ועידן, בבתי כנסיות ובבתי מדרשוה, בחופות, ובקרקסאות, ולא נשתומם, על כי עלתה שועת העם מרה נגד הפטפטנים האלה. כי לא ידעו חכמי הדור להפריד האוכל מן הפסולת וחפצו „להשליך הילד עם מימי הרחצה", זה אינו נוגע כעת לעניננו.

הח' ק"מ הביא לנו הפעם מנחה חדשה למנחת קנאות, כ"י שהיה טמון עד הזמן ההוא בכ"י אוקספורד, והוא קונטרס „חושן משפט". הקונטרס הזה הוא מאחד מבעלי בריתו של הרשב"א וממתנגדי הפילוסופיא, כתוב מאת החכם ר' שמעון בן יוסף המכונה דון דוראן די לוניל, לבקשת דון אשטרוק די לוניל (אבא מרי) והוא תשובה לקונטרס שכתב בריב הזה הח' דון וידאל שלמה (ר' מנחם מאירי, בעל „בית הבחירה"). מכתבו של ר' מנחם מאירי אמנם נאבד, אולם מתשובתו של הח' ר' שמעון בן יוסף מבצבצים הרבה מרעיוניו של ר' מנחם מאירי, שהיה יחיד בדורותיו באהבתו להחכמה, להגיון וסדר ישר בלמוד התלמוד, גם בחקירותיו לא הלך בעקבות המפטפטים מסוג שהזכרתי והתרחק מהם כמטחוי-קשת.

סגנונו של הקונטרס „חשן משפט" הוא מנחה בלולה מלשון הכתוב ומלשון חכמים, מליצות מלוקטות מכתבי הקדש ומדברי המשנה, גמרא וכו'. הח' ק"מ טרח להראות מקור המליצות האלה ומאיזה מקום לקחו.

לדוגמא נביא מסגנון ההוא, אשר בלי ספק מצא חן בעיני בני דורו, איזה מליצות אשר כּנּנו נגד ר' מנחם מאירי בגלל הדבקו באוהבי הפילוסופיא.

„מה זה מהרת למצא בני חפץ הראשון בריבו, פסלת המאוחרים כאדם עברו בריה חלפו חוקים. ומה לא חקרת ודרשת היטב, והיית שואל ומשיב בין הפרקים ועל ספר יכתבון מליך תלוי במסופקים, תסיר ממך עקשות פה המדברים בשער, כי שמאלך דוחה המחלוקת בקש וימינך מקרבת כלל ופרט המרוחקים, ולא הרחקת מיודעיך מלבבך אשר ידות להם במעלותיך מטפחים ומספקים. אמנם שנה קולמוסך באמרך: סבור הייתי

(ח"ב)

חכם היה שכנגדכם חלוק עליהם, אלא ידעתי לא נמניתי עם העומדים עליכם שן חורקים. וכדאי הוא הנעלה החכם לא זכרתו אתך להכנים דבריך ודברי משטמה מפניו, גם בנו יש ויש, לא יתכן אשר יקרא להם האדם אלו הם הלוקין ויותר לרואי שמש. מעלתך אהבת עולם אהבוך בידידות משכנותיך נטו אהל בתחלה, בכוסף הכמתך שוקקים, השכחת חנותנו עמך, היותנו לאחדים בידך; מדברך נאוה חכך ממתקים. מדוע קדמונו ברכי השכחה, נשתנו סדריך לא ישוו החלקים. העברת מפנינו כוס של בשורות, אשר היית משקנו ממשקה ישראל. הורשנו כל המשקים, נתת הכוס ביד פורעי מוסר, המספרים אחרינו ונחל עדניך השקם. היד והדר תלבישם וכל צדקותנו כבגד עדים.., מי יתן לבבך שלם עם לבבנו לא יבדילו בינינו ולא יפסיקו המפסיקים, אם ה׳ הסיתך בנו ירח מנחה ואם בני אדם יהיו מעשינו לשם שמים נבדקים"..

עד כאן יהיה די דוגמא של מליצת ר׳ שמעון בן יוסף. אם לא נחשוב כי יש בין מליצותיו גם הפרזה גדולה ומיטבן כזב, הנה תתראה לפנינו השנאה הגדולה של שתי המפלגות זו לזו, בהתאונן המליץ על הפילוסופים: „נותני לחמנו פת של כותים ומימינו מים הזדונים והזעומים... אומרים כי ציד בפינו... וה׳ אלהים אמת חוקר, וודע כי נכה פניו דרכנו, לא נפנה דרך כרמים". (צד 145)

נשמע נא מה יאמר המליץ במכתבו ועונות הפילוסופים הוא פורט: שמע נא הגבר הוקם על, עמוד הימיני, ארי שבחבורה, הבט נא שמי שכלך וראה למי מדנים למי שיח, למי שיג, למי פצעים וחבורה. אבי ראה גם ראה, איה האש והעצים, איה מבעיר את הבערה, ואיה חמת המציק, אשר לא כדת וכשורה. שאל נא עוברי דרך, עברו מעברה, נאמנה רוחם את אל ועם קדושים תרבה בדרישה ובחקירה. תשור מראש אמנה, היו דברינו בתחלה. הקולות יחדלון מלדרוש בית מקדש מעט יקרא בית תפלה.... ובלל שפת האמת שאינו ראוי לבילה. פעמים שבא לעלות בסלם של עליה וחבילות ת א ר י ו על כתפו, ושמא תשמט הצליבה מתחתיו ותתפרד החבילה. נשארו אימות ההריסות ופנו, עד כי חדל קהלנו הנכבד להיות לו ארח בדרשות בית התפלה. נ כ ת ב ו נ ח ת ם ב ח ו ת ם ג ד ו ל י ה ק ה ל, ל ש ו ם כ ף ב פ י ה ד ר ש נ י ם ו ל ע צ ו ר מ ה ם מ ל ה. יען כי נמצאו מהם מחטיאי כונת התורה, נתנו לאלהים תפלה. האמנם התודה השנית [1]) פה ההרה [2]) לא הסכימה בעת ההיא לדעתנו, הרי היא לעצמה סגולה מן הסגולות ונקראה קהלה. ויהי היום יום חתונת אחד מגדוליה, והנה איש מנכבדי הארץ ומאציליה דבר אתנו קשות בראש הומיות, ק ר א ע ל א ב ר ה ם ו ש ר ה ש ב מ ק ר א ש ה ו א ח ו מ ר ו צ ו ר ה. ועל פרשת אברהם בצאתו מחרן עד ולאברם הטיב בעבורה בנה עליה טירת כסף... ותהי הקריה חומה על פלוני המדבר ח י ל י ת א ר י ו י ג ב ר... אילו לא ראיתי בו לא האמנתי, אמנם אני שם וישבתי בצדו על הרוכן. (צד 47- 146)

הר׳ מנחם מאירי כתב בהתנצלות בעד החכמה ומכבדיה כזה: באמת החכמה יקרה בעינינו ורבת התועלת בפרטיה ובכלליה בכל מה שחברו בה חכמי ישראל ואם לפעמים נמצא בקצתם דבר אולי צריך תיקון לדעתנו, ניחם הדבר ללאות שכלנו ונניחה למי שידע בו יותר ממנו ונלך לפנים לרעות בגנים וללקוט שושן מחדק, ולא נניח ספר מלא כמה מרגליות בשביל דבר אחד או ב׳ או שלשה ולפעמים נהפך ונהפך בדברים לדונם לכף זכות כמו שנוכל לפי מה שהוא אדם וכ"ש אם זכרנו מאמר מפני שראשו

---

1) ר"ל המפלגה השניה, עיין נחמיה י"ב, ל"ג.

2) Montpellier

וסופו דברי תורה. גם ספרי היונים בעצמם המועתקים אצלנו מפי חכמי ישראל שלמים הם אתנו בכל מיני הפנות המושכלות במציאותו יתב' ופשיטות אחדותו מכל צד והיותו משולל מכל גשמות ונפרד מכל דמות". (צד 157)

הדברים האלה יקרים במאד ונאים למי שאמרם, אולם דון דוראן לא יחשוך מלים להוכיח פחיתות המתחכמים וז"ל:

וזאת לשונם [של הדורשים להפוך פני המקרא] תגביר כמה תקלות, לאה הנפש המרגשת ובניה ה' חושים והכח המשותף. ראובן הוא חוש הראות, ושמעון השמע, ולוי המשוש, יהודה הריח, יששכר הטעם, כי יש שכר לפעולתו, זבולון החוש המשותף, דינה היא התפעל המוחשים מן המדמה הפועל בהם, בלהה היא המדמה ובניה דן ונפתלי, כי כשמדמה על נכון יקרא דן, ופעולתו במה שהשיגו החושים, כאמרו: ובני דן חושים. וכשדמה הנמנעות והפתילים בהרכיבו המוחשים נקרא נפתלי, כאמרו: נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי שהיא המרגשת, זלפה היא הכח המתעורר, ובניה גד ואשר, בקשת הדבר נק'א אשר והבריחה ממנו נקרא גד, לשון גדו אילנא, רחל רוח אל והיא הנפש המשכלת, ובניה יוסף, והוא המעשי, ובנימין, שהוא העיוני. ולזה יחס קריאת שמו לאביו בענין שת (?) ולהיות שתוף בין יהודה ובנימין, טוב הרוח זיחזק המוח והרוח הנפשי ויזדכך בו השכל, ע"כ יחסו ליהודה המלוכה ושממנו יבא משיח בן דוד, כאמרם: רצועה נפקא מחלקו של יהודה ונכנסה בחלקו של בנימין והוא העיוני, ובני יוסף מנשה ואפרים שהוא המלאכותי והמחשבי. המלאכותי קרא מנשה, כי הנה המעשים ישכיחו האל מן האדם כטעם, כי נשני אלהים. לכן יעקב שכל את ידיו בברכו אותם וישם ימינו על ראש אפרים, ואם הוא הצעיר. אלה שמות בני יעקב ונשיו ופלגשיו, מלבד אברהם ושרה עשו מהם חומר וצורה, ויצחק ורבקה השכל הפועל והנפש המשכלת... (צד 158)

פטפיט כזה, ערבוב מאמרי התלמוד בכתובים ופטפוטים של הבל יביא המליץ הקטגור הזה עוד להלן, ובחשבנו לתת ציור לקוראינו ממושגי העת ההיא בין אחינו, נביא עוד:

וילך איש מבית לוי, נאמר כי בית לוי הוא רמז לכלל הרכבת האדם ולויתו וחבורו, והאיש הוא הצורה, ובת לוי היא החומר השלם והיא שנולדה בין החומות, ר"ל שנברא אמצעי בין העולם הגשמי והרוחני, ומה שבכח למה שבפועל, כי דרך הפשט לא יתכן, שהרי מיום הכנסם למצרים עד שנולד משה היה ק"ל שנה, ואלו היתה יוכבד בת ק"ל שנה בלדתה היה ראוי לכתוב ולפרסם זה הנס יותר מנס שרה. ותהר האשה ותלד בן, זה השכל. ותרא אותו כי טוב ותצפנהו, אחרה מלהוציאהו לפועל... (צד 160).

והנה נוכל להביא רק דוגמאות קטנות, כי לולא זה היינו צריכים להעתיק כאן כל הקונטרס ואין זו מטרת מאמרי.

ד.

החכם דירנבורג בפאריז הביא תשורה אשר הנעם בלי ספק לכל דורשי החכמה. הוא נתן עיניו ולבו לענין נחוץ מאד, אשר למרות נחיצותו נשאר בלי דורש ומבקש מפאת חוסר-דעת. כל מוקירי חכמתנו ישקדו על פירוש המשנה להרמב"ם, ואולם רק מעטים מן המעטים ידעו, כי כמה קושיות וסתירות ודחיקות באו להם רק לרגלי הטעיו־ ־־יות שנפלו בהעתקת הפירוש הזה מערבית (שבו כתבו המחבר (ח'ב)'

לעברית. הח׳ דירינבורג, אשר היה לנגד עיניו עצם החבור בלשונו המקורית (הערבית) חקר ברעת והשכל על אודות המעיות הגדולות, אשר טעו המעתיקים והראה איך למשל פלפל הרבה הרב ר׳ חיים בכרך בשו״ת „חוות יאיר״, בדבר החלטת הרמב״ם, בהקדמתו לפירוש המשנה, מה הן הלכות למשה, וכ״ז בא לו מטעות המעתיק. הח׳ דירנבורג לא באר אופן התרת הספקות, רק ירמז בקוצר מלים, כי כל הקושיות יתורצו, אם נתקן ההעתקה העברית ע״י האורגינאל הערבי.

ה׳ דירנבורג כמומחה לאותו דבר יאמר, כי רוב הטעיות נפלו בסדר טהרות (אגב אעיר, כי בצדק ינקד הח׳ ד. טָהֳרוֹת Tohoroth ולא כמו שהורגלנו אנחנו בביהמ״ד טַהֲרוֹת, טעות בל״ס), יען כי המעתיקים לא הבינו כראוי לשון ערבית; יען לא הבינו כראוי לשון עברית; ויען כי לא היו בקיאים בנושא ענינם. מחוסר ההבנה בלבלו המעתיקים את הסדר הנכון שעשה הרמב״ם בהקדמתו, כאשר הורגל האיש המצויין הזה לאהוב בכל ענין הסדר והמשטר. הטעיות הן רבות ולפעמים רבות סותרות הכונה, כאשר יראה הח׳ דירנבורג, כי ציין המעתיק מלות: הבגדים והאדם, במקום: הבגדים והכתלים, או כי השמיט בענין טומאת נבלה המלות: וזה שהגבלה בעצמה אב הטומאה. כן יובן מה שאמר הרמב״ם בדבר זרע אדומה, אם נעתיק כהוגן כזה: ורוב מה שיצא הזרע כזה (אדום) הוא שיכוף האדם את עצמו לתשמיש הרבה פעמים זה אחר זה בזמן קרוב ואז וכו׳. מה שהביא המעתיק מלת ויתנגב שאין לו שם שום מובן כי החליף מלת ויגותף במלת ויגוחף בערבית, כן החליף שמה פעמים מספר מלת „גדר״ במלת „חדוש״, יען בין חרת לחדה נתחלף לו, כן החליף פעמים רבות וכתב לחם במקום בשר, מבלתי הבין מלת אללחם בערבי. המאמר האחרון בהקדמה אין לו הבנה ויובן ע״י העתקת דירנבורג כזה:

„ואין זה דומה אלא למי שעמל לקבץ חרובים ויגע לילך בדרכים לאסוף בהן הון רב אשר בו יגיע אל כל חפצו, אם קנה זה הממון אחר שיגע ימים רבים ולא היה מכיר עוד את כחו ידע עתה את ערכו וכמו זה אם בא זה לידי איש נבון, אפילו בלא יגיעה ימלא בו חפצו וידע בראותו עניני שאר האנשים שעור היגיעה אשר היה צריך לה, אם לא מצאו״.

הח׳ דירנבורג מביא עוד כמה דוגמאות מתקוניו במסכת אהלות ונגעים ופרק הראשון של מסכת כלים. כפי שאחשוב היה המאמר הזה סבה, כי התעוררו בעלי חברת „מקיצי נרדמים״, להדפיס את פירוש הרמב״ם לטהרות כולו ע״פ האוריגינאל הערבי. עד כמה השלימו מלאכתם, לא נודע לי פה, בישבי הרחק ממרכז הספרות והחכמה.

לא אמנע הטוב מבעליו להביא הצעת הח׳ דירנבורג בדבר שם אהלות, אשר יחפוץ לתקן אֲהִילוֹת, כאשר כן הוא בתוספתא, ויהיה שם זה שם מפשט והכונה מסכת מדברת מעניני אהילות. וכן יציע יְבָמוֹת במקום יְבָמוֹת, יען כי לא רק מְיַבָּמוֹת תדבר המסכת כי גם מיבם, ולכן יהיה הכונה עניני יבום. ההצעה הראשונה יכולה להשמע, בשניה נפקפק מעט, מדוע לא אמרו — יבום השגור במשנה, אלא בע״כ צריך להיות יְבָמוֹת, כאשר אמרו ג״כ נשים ולא אישות כאשר אמר הרמב״ם בכונה ישרה.

* * *

נטייל מעט בשיר ומליצה, אחרי כי הוגענו עצמנו בדברי מחקר. החכם ד״ר אינרס הביא שני שירים לר״ש גבירול, אשר אמנם כבר נדפסים, אבל הוא זקק אותם ע״פ כ״י ודפוסים שונים ונקדם בהגהה מדוייקת. הראשון הוא שיר הענק, שיר

בדקדוק (שכבר הזכירו הראב"ע בספרו מאזנים) והשיר השני קראהו הד"ר איגרס „ה נ ב ו ר ב ר ו ח ו" והוא הנמצא בשירי שלמה להד"ר דוקעס צד 22 ומתחיל: כשורש עץ יהי ארך אמיריו.

4. ההגהה בשני השירים האלה היא בדיוק גדול ותראה רוב שקידתו של הד"ר איגרס, כי הרבה שקד לברר הפסולת מן האוכל. עם כל זה נמצא עוד איזה גרגרים צריכים תקון (ההגהה נעשתה מידי הד"ר א. בעצמו), כמו בשיר הראשון שורה 16 יגרום: שַׁתָּתִי בְּשׁוּרִי – כִּי אֲנִי צָעִיר לְיָמִים, ואני חושב שההפסק בין המלה השלישית להשנית הוא יותר גדול מאשר בין השנית להראשונה וצריך להיות ע"פ המובן האמתי: שַׁחוֹתִי בְּשׁוּרִי כִּי אֲנִי וכו'. כן שורה 36: ישבע קלונו בור, אני חושב שצ"ל בּוּר. שורה 43 יגרום: גַּם לֹא עֲזָבָהּ גָּר בְּאֶרֶץ לְעָזִים, פה הכונה למשה שהיה גר בארץ נכריה ולא שכח לשונו, א"כ נגרום יותר נכון: גם לא עזבה גֵּר וכו'. שורה 53 לא הבין ה"ר א. את הכונה ונקד שלא כהוגן. המשורר יריב בבני עמו הדבקים בלשון נכריה ושוכחים שפת אומתם, ומזכיר איך התמרמר על זה נחמיה בן חכליה ואח"כ ישאל: יִיטַב הֱיוֹת אֻמָּה גְּבִירָה שֹׁכְחָה דָבָר וּפִלַגְשָׁהּ תְּהִי שֹׁמֶרֶת? הכונה תהיה לפ"ז, האם ייטב שתהיה איזה אומה, שהגבירה תשכח איזה דבר ופלגשה (של הגבירה, או של האומה?) תהי שומרת זה, ומה טעם יש בזה? אם היו בני ישראל עוזבים השפה ועמים אחרים מחבבים אותה היינו אומרים כזה, אבל רק בזמננו יצדק כזה (ובל"ס זה הטעה את הח' א.); אבל בזמן המשורר לא היו הם מחבבים שפתנו יותר מעמנו, וגם הם אינם פלגשים לעמנו, ואין זה מכונת המליצה. כל זה יבואר בנקל ע"י שנוי קל בנקוד, לפ"ר כזה: יִיטַב הֱיוֹת אֻמָּה גְּבִירָה שֹׁכְחָה – דַּבֵּר; וּפִלַגְשָׁהּ תְּהִי שֹׁמֶרֶת? ר"ל אם יתכן כי אמה תשכח הגבירה (שפת מולדתה) לדבר בה, ותשמור את הפלגש (שפת עם אחר)? וכן יאמר להלן: הה לה! אשר לא נטרה כרמה אבל כרמי אחרים היתה נוטרת (שורה 54). כן שורה 57 במקום לְשׁוּם בפי עבדו אמת צ"ל: לָשִׂים, שורה 71 (בסוגר) בעדות יתכן יותר לגרום כעדות.

בשיר השני שורה 34 יאמר ולבי פִּתְּחוּ, מדוע לא: פָּתְחוּ? הבנין הכבד יבא רק מלשון פתוחי חותם. שורה 35:

וְיָדִי בִּזְמָן תָּמִיד קְשׁוּרָה   וְאֶקְשׁוֹר יַד־לְבָנָיו עַל־שְׁחוֹרָיו.

יבין הד"ר איגרס, כי אף אם הזמן יבגוד בו, אבל עוד יתגבר עליו, ואני חושב שהטעם, כי המשורר קשור בזמן, פעם תאיר לו ההצלחה ופעם תבגוד בו. המליצה בעצמה לקוחה ממאמר התלמוד, שחור ע"ג לבן זכר לחורבן. שורה 41 בסוגר: לְמִלְחָמָה יַאַסֵּף אֶת גְּבִירָיו. ע"פ המשקל וע"פ הנכון הנקוד האמתי: יֶאֱסוֹף.

* * *

טונח היה אצל החכם ד"ר שטיינשניידער כ"י אחד מכיל „פ י ו ט י ה ק ל י ר" וגם העש מאס בו לכלותו עד תומו ויחמול עליו הח' ד"ר פ ר א נ ק ל ז"ל והדפיסהו בספר היובלים אשר לפנינו. להצלחתו השאיר הח' פראנקל ז"ל ספרים, חבורים ומאמרים יקרי הערך ואין אנו נזקקים לשפוט אודות יכלתו הרוחנית, ר"ל אודות ערכו בספרותנו, מאמרו שכתב בהקדמה לפיוטים האלה; לולא זה היינו נזכרים מליצת אחד חכמי גרמניא, הלועג לפטפטני עמו, העושים להם שם בחקירתם ע"ד שם בלתי נודע, של מחבר בלתי נודע, של ספר בלתי נודע. המשפט הזה לא יצדק על הקליר,

(ה"ב)

כי הוא נודע ופיוטיו נודעים, אולם עכ"ז לא היה חסר מן הספר כלום, אם גם לא היינו זוכים לפיוט הזה שנאבד מאתנו, עד שנגלה עלינו הח' פראנקל והמציאהו לנו. זכורני, כאשר הייתי עסוק עמו בנקוד הפיוט, אמרתי לו בהלצה: יישר כחך, שלא מצאת את הפיוט הזה לפני שלש מאות שנה, כי אז היו מדפיסים אותו בסדורינו ובמחזורינו, והייתי מוכרח בימי ילדותי לאמרו.

הפיוט בעצמו איננו שוה כלום, וגם המוציאו לאור שפט על ארותיו, שנכתב או בימי ילדותו של הפייטן או בימי זקנותו. התועלת הקטנה הצא לנו מזה, כי נראה סתירת דעת האומרים, כי הקליר היה מא"י, שהרי יש לנו קרובות מכופלות (ליו"ט שני של גליות) לשבועות (הפיוט הנוכחי שגלה הח' פ"ר הוא לשבועות) לסכות ולעצרת. וגם לפסח כנראה עוד נטמנו איזה קרובות בכ"י, והלואי שלא נמצאן. אולם הח' פר' בעצמו החליש ערך התועלת הזאת, שהרי בעצמו רמז שיש כפלים גם לת"ב, והכל מודים שאין ת"ב שני של גליות. באמת נראה בחקירות הקליר ופיוטיו, רק תועלת אחת, מה שטרחו הרב היידענהיים והרב שי"ר ז"ל להוכיח, שהקליר איננו תנא, אם המשא ומתן הזה נגמר בשלילה, ר"ל כי נדע שאיננו תנא, נשארה לנו עוד החקירה לדעת, באיזה מקום ובאיזו מדינה חבבו את הפיוטים האלה. השערתו של שי"ר שהיתה איטליא ארץ מולדתו תתקרב ביותר אל האמת, מאחרי שנראה כי הראב"ע בהיותו באיטליה צוח עליהם, ונשפט: שנתפשטו ביותר במדינה זו. מה שהשיב הח' שד"ל על טענותיו של שי"ר כבר נתבטל מאליו, וגם החכם צונץ ז"ל היה תנא דמסייע להח' שי"ר [1] ונאמנים עלינו הדיינים האלה.

חסל החלק הראשון (העברי); עתה נחזה בשולמית הלועזית (החלק הלועזי) ונדבר בה.

ה'

החכם ד"ר שטיינשניידער פתח תחלה במאמר: „ספרטה שאחרי הטבע לאריסטו בהעתקות עבריות". המאמר הזה מראה על עוצם בקיאותו של המחבר בכל ספרותנו, וכי בכל הביבליאוגראפיה העברית נאמן הוא. גודל התועלת של המאמר הזה וערכו המדעי יכיר כל שוגה בלמודים ובמושכלות בנקל. ממטרת מאמרי זה, לבלי תת תוכן המאמר היקר הזה לקוראינו, יען דרך הח' שט. לבלי להרבות בדברים ולקצר בתכלית הקצור, ולכן כל המאמר הוא רק כתוכן חקירה ורחבה ואין מיעוט אחרי מיעוט כזה. להעתיק את המאמר הזה כלו באופן שיובן לכל הוגה בחכמה צריך חבור שלם ואין כאן מקום לזה. עם כל זה פטור בלא כלום אי אפשר, וכי יען מאמרו של הד"ר שט. מלא חכמה יפסיד לעבור עליו בלי לדבר עליו? אטריח עצמי לרמז עכ"פ על מפתחות פרקיו.

החכם שט. מזכיר, דבר שנודע לנו מכבר, כי ספרו של אריסטו, במה שלאחר הטבע, משל ממשלה בלתי מוגבלה בין הפלסופים והאלהיים, הכונה, חוקרי הדת. האחרונים עמלו בו, כדי למצא סתירות נגדו ולהפר מחשבותיו. במקום אחר (בחבורי „אברהם בן עזרא") יחדתי לזה חקירות יותר רחבות והוכחתי שבאמת אין סתירה גדולה כל כך בין הדת ושטתו של אריסטו בפלוסופיא, ומטעם זה היתה שטת אריסטו

---

1) כך הוא אומר במכתב מג' כסלו התקצ"ט: „ואצלי ברור, כי מושב הקליר בצרפת או באיטליא או ביון". כ"ח ח"ו צד 8. אולם הדר בו מהאי כמובא בספרו ל"ג ד. סינ. פאעזיע (צד 33) נדפס בשנת תרכ"ה (1865). כי יש ידים לשער שמושבו היה או בסוריא אז בא"י. (ח"ב)

הראשונה, אשר השלימה עם הדת, או כי שהדת השלימה עמה. זה גרם לה, כי עמדו ימי ממשלתה ימים רבים ונשכחו שטות יותר אמתיות ויותר מושכלות מפניה. כנודע לא קרא אריסטו בעצמו את ספרו בשם „מה שאחרי הטבע" רק בשם „פלסופיא ראשונה", או טהילוגיה, מה שהעתיקו החוקרים היהודים בשם „חכמת האלהות". השם הזה נאה להשטה של אריסטו ביחוד, יען כי הרבה והרבה מהגיוני הדת נקשרים בה, ולכן נמצא כי שלש אמונות היחוד השלימו בנקל עם הפלסופיא הזאת, אם כי חתרו להחליש איזה סתירות נמצאות עוד ולפשט איזה עקמומיות. אצלנו מצאה הפלסופיא של אריסטו פתח פתוח ובשמחה רבה נתקבלה מאת חלק גדול מחכמי ישראל, אם כי נמצאו גם הרבה מתנגדים לה. סוף סוף גברה היא, אף כי הכבידו עליה עבטיט, וכמעט יתעורר גועל נפש בקרבנו למקרא הפטפוטים של חכמי ישראל, אשר עד הפלסופיא של אריסטו לא הגיעו, אבל בטויו ומליצותיו והגיוניו, בלבוש עברי, לקחו להם ודמו כי מתפלספים המה. הפטפוט הנבזה נפגוש גם כעת עוד בין רבני עמנו בצפון, אשר בשאבם איזה בטואים של הגיון מספרי הרמב"ם יתפלספו, בגדר המציאות, כחות הנפש, האפשר והנמנע וכהנה. ישנם מוצאים נחת בפטפוט כזה; כשאני לעצמי אודה, כי זה יזכירני את השחורים בנגב אפריקא לובשים מלבושי אירופא בקדקדם ובידיהם, ותחסר להם כסות לכסות ערותם.

עד כמה שגו חכמי ישראל בספרו הראשי של אריסטו נראה מזה, כי נעתקו פעמים רבות, לפי אשר רשם לנו במאמרו זה הח' שט'.

העתקה אחת יש לנו ממעתיק בלתי נודע בשמו, והיא נקראת בשם „מאמר בכוונות אריסטו בספרו מש"ה", ונמצאה בכ"י בודליינא (אקספֿורד), וקצור מזה בכ"י ליפציג. פרק א' עד י"ב (הפרק הי"ב יקרא אות הלמד, לפי א"ב העברי, אולם ביונית היא הי"א וגם הלמדא ערך מספרו י"א, ולכן נקרא הפרק הי"א בסתם אצל חכמי ישראל בשם „מאמר הלמ"ד" ור' יוסף בן שם טוב בספרו „כבוד האלהים" ידבר מפרק הי"א ויאמר: במאמר הנרשם באות הי"א והוא הלמד מספר מש"ה, כי יגרום הד"ר שט. האות הלמד והוא הי"א, לא נהירא לי, ואין זה מן הצורך) העתיק (לערך שנת 1485?) ה"ר ברוך אבן יעיש לבקשת ר' שמואל צרפתי. המעתיק אומר: כי הספר היותר נבחר ונכבד במקצוע זה הוא ספרו של אריסטו במש"ה וראוי למשכיל שישתלם בו וכו'. ההעתקה לא נעשתה משפת יון, רק מלשון רומית.

כידוע מצאה הפלסופיא של אריסטו גואלים לה בין הערביים, ואילו לא הוציאוה הם מערמות עפר, כי אז מי יודע, אם היתה נשארת לפלטה. אולם הערביים עשו כמה שנויים בה להתאימה יותר עם השקפת דתם, ולכן נדע שאותו אריסטו של הערביים איננו עוד אריסטו האמתי. בין הערביים בעצמם נחלקו אח"כ תלמידי אבן-רשד ותלמידי אבן-סנה. אבן-סנה היה יותר מקובל אצל הנוצרים ואבן-רשד אצל היהודים, אם כי היו גם חכמי ישראל שחלקו עליו. ספריו של אבן-רשד נעתקו לעברית, מר' משה תיבון, מר' שם טוב פלקירה (מהעתקה זו נעשתה העתקה לטינית) מר' זרחיה בן שאלתיאל, מר' קלונימוס בר קלונימוס. הרלב"ג כתב פירוש ובאור לספר מש"ה; כן כתב ר' יהודה ב"ר יחיאל (מסיר ליאון), ר' אברהם ביבאגו ועוד ועוד.

כאמור נגע הח' שט. רק במקצוע הביבליאוגראפיה, אולם ביחס ההשפעה של הפלסופיא הזאת על היהודים, כבר הרבו לדבר בזה חכמים, בעלי אסופות, רינאַן, מונק, גראֶטץ, והאחרון ד"ר קויפֿמאנן בספרו „דיע אטטריבוטענלעהרע".

* *
*

את זה לעומת זה עשה לנו אלהים. במקום שיושב ודורש החכם הנודע גראֶטץ

ומעקם עלינו הכתובים בביאוריו למקראות הנודעים, יושב ידורש (בביהמד"ר בבריסלוי) החז ד"ר דוד ראָזין. בבאוריו לכה"ק הוא נוטה אחרי הפשט הגמור, בלי שום פלפול ועקימת הכתובים, ובדרכי למודיו הוא נודע לאוהב הפשט ולפעמים עוד יותר מדי. חבתו להפשט בבאורי המקרא הראה גם בחקירתו הנכבדה אודות הרשב"ם, בהדפיסו את הפירוש הנפלא של הרשב"ם על התורה עם מלואי כל ההשמטות והגהה מדוייקת, מה שחסר עד עתה. גם לספר הנוכחי הביא באורים טובים וראויים להשמע, וכולם ע"פ הפשט הנכון, מבלי לעשות גרסאות מוזרות ולשבש את המקרא כדרכו של גראֶטץ בקודש. דוגמאות אחדות נביא פה: בישעיה (מ"ג, ד') נראה ע"פ באור המפרשים וגם ע"פ נתוח בעל הטעמים, כי הכוונה: מאשר יקרת בעיני (וגם) נכבדת (וגם) ואני אהבתיך (לכן) ואתן אדם וכו', מה שהוא חסר יפי המליצה. ויותר נכון נתוח החז ראָזין: מאשר יקרת בעיני (לכן) נכבדת (אצל כל האומות); (ומאשר) ואני אהבתיך (לכן) ואתן אדם וכו'. פסוק ח': הוציא עם עור וכו' אשר מלב־ זרות מלת הוציא (לפי הבאור המורגל: הכוונה שהשם יוציא את ישראל) שהיה צ"ל אוציא (וכן שבש עיואלד) הנה לא נדע מה טעם בדברים קשים כאלה נגד ישראל, בזמן שהנביא מנחם ומבשר ישועתם: יותר יתכן פירושו של ר. כי הכונה שהשם יצוה לעמים עובדי אלילים: הוציא (אתה) עם עור (את ישראל) וכו':

איזה פירושים ובאורים אמנם ישרים הם, אבל לא נראה הכרח לנטות מן הבאור הרגיל, למשל, משלי י"ב, א': אוהב מוסר אוהב דעת ושונא תוכחת בער, שנבין בפשיטות, שבחציו הראשון של הפסוק נושא המאמר הוא האוהב מוסר, והטעם, מי שאוהב מוסר הוא ג"כ אוהב דעת, וכן במאמר המקביל, וזה ששונא תוכחת הוא בער. הד"ר רי יבחר בהפוך זה: אוהב דעת הוא אוהב מוסר, ובער שונא תוכחת (וזה פירוש הרמ"ק). אמנם גם זה יתכן, אבל באמת אין פה הבדל. אם א'-ב', בכל האופנים גם ב'-א', כידוע. פירושו למשלי י"ב, ב': טוב יפיק רצון מה' ואיש מזמות ירשיע, הכונה שאיש חושב מזמות יגרום רע לאחרים, כמו ובכל אשר יפנה ירשיע (שמואל א', י"ד, מ"ז) לא יפיק רצון ממני, באשר יחסר השווי לראש המאמר. ויותר נכון שמלת ירשיע הוא מלשון רשע, והכונה כאשר יפיק איש טוב רצון מהשם, כן איש מזמות הוא רשע לפניו. ויהיה טוב איש מתהלך בתמו מאיש מזמות, ערום ומתנכל באחרים. טוב בעיני הוא הבאור לי"ג, א': בן חכם (הוא פרי) מוסר אב ולץ לא שמע (מעולם) גערה. שם י"ד, י"ד: מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב, יפרש הד"ר ר.: סוג לב (רק) ישבע מדרכיו, אבל יותר לא ישא בעמלו, אולם איש טוב הוא נעלה עליו. הרעיון הזה לא ימצא איש בפסוק הזה ואין זאת מליצה עברית. ולולא דמסתפינא הייתי גורס: מדרכיו ישבע סוג לב וממעלליו איש טוב, ע"פ אוי לרשע רע, כי גמול ידיו יעשה לו, אמרו לצדיק כי טוב וכו'. — הדוגמאות האלה ישפיקו להוכיח, כי כדאי הוא החכם ר. לתהות על קנקנו, כי מלא הוא חדש שדעת הזקנים (המתנגדים לשבש הכתובים) גוחה ממנו.

ו.

כל מה שאנו מוצאים באהלי יפת — ואפילו באהלי חם — אתה מוצא ג"כ חגמתו באהלי שם. באירופא יש איזה עמים פתאים, שבעצמם לא הגיעו עוד אפילו למדרגת דרדקי בלמודים ומושכלות, אולם יתביישו ללמוד מעם אחר, ולא עוד אלא כדי לכסות ערותם הם פוסלים אותם הלמודים והמושכלות החסרים להם. בינינו לבין עצמינו נראה ג"כ כזה. אחינו שבמערב הגאונים מביטים בשאט נפש על אחיהם

(ח"ב)

שבצפון. בלי ספק יש בזה מדה מכוערה שאין כמוה. ומה עושים אחינו שבצפון, וביחוד חכמים שביניהם? המה פסלו את למודיהם של אחיהם אלה והחליטו שאינם כלום. הכל מודים שיש כשרונות הרבה לאחינו ברוסיא, ואין ספק אצלנו, שאילו היו יכולים להשתלם בלמודים היו עושים חיל. עדים הם הצעירים הרבים שברחו מארץ מאפליה בהיותם בין אחיהם ההולכים בחושך, ומכיון שנגה עליהם אור הדעת היו לברכה, לשם ולתהלה. אבל על זה אנו דאבים, שהתחילה יהירות יתירה לעקם הישרה, ותחת לראות מה חסר לאחינו בעלי הכשרון, כדי שישתלמו, ימצאו אחדים לנכון להם להקטיר קטרת אש זרה לפני אחינו ולומר להם: מה אתם צריכים? חכמתם של אחיכם שבמערב? אינה כלום. בחור חובש ביהמ"ד ברוסיא עתיד לחדש מה שכל חכמי ישראל שבמערב לא יחדשו. במטותא מינייכו רבנן, גם אני יודע שבחור ברוסיא הוא מפרק הרים וטוחנן זה בזה בפלפול וסברא, אולם עד שאתם מגדילים כל כך ערך הלמוד הזה, נחזה התועלת שיצאה ממנו. כל הבחורים ברוסיא שוקדים על ספרותנו ועל תורתנו, אבל איה שוקל ואיה סופר את החכמים האמתים והמובהקים שיצאו מן הבחורים האלה? אמנם יש חכמים ברוסיא, אולם גם אלה מתורתם של אלו שבמערב שאבו מימיהם. וגם אלו הפוסלים את תורתם — תלמידיהם הם ומימיהם הם שותים. למה"ד? לננס שהגביה אותו ענק על כתפו ואמר לו הננס: אני גדול ממך.

יתרון חכמת אחינו שבמערב הוא בסדר הישר, שהם מאספים ידיעותיהם ובשביל כך הם מפיצים הדעת ומרחיבים גבול החכמה. שיחתם של אלה יפה מתורתם של התלמודיים המפלפלים, אשר לעולם לא תגיע שום תועלת מחקירותיהם, להיהדות. אלא שהפלפול הזה בדבר שלא בא לעולם, ההויות בהזיות תלויות בשערה ומרחפות באויר הדמיון, הביאו ועוד יביאו טמטום הלב, בלבול המושגים, הרחקת היהודים מעולם ההוה לעולם הדמיון, התכוצותם בחוג שאין לו מקום בארץ ובשמים; יהירות יתרה להאמין, כי בחקירות של הויה כאלה תבנה ותכונן אומה. מרוב הגיונם בספרותנו לא ידעו רוב הצעירים מה הוא עמם, מרוב האילנות לא יראו את היער. יפה מעוטם של אחינו שבמערב ותועלת מרעית בה מרובם של אחינו בצפון נעדר התועלת.

חקירה נכבדה של החכם ד"ר נ. בריל בפראנקפורט, הנודע כבר בתור אחד מבעלי אסופות, הביאתני לידי הרעיונים הרשומים למעלה. הד"ר בריל שם עיניו על ענין נכבד בספרותנו התלמודית: „מהות התוספתא ומקורה", ובדרך חקירתו זאת הראה סקירתו הנפלאה בדברי חכמינו והבנתו המשובחת.

מאיזה מקור נשאבה התוספתא שבידנו ומי הולידה? גרסינן: סתם תוספתא ר' נחמיה (סנהדרין פ"ו). אולם השקפה עיונית תראה ברור, כי אי אפשר להאמין, כי כונו להתוספתא שבידנו, שהרי בזו נזכרים כמה מאמרים של ר' נחמיה שחולק על חבריו ואם רק אלו דברי ר' נחמיה, מכלל דסתם תוספתא אינו ר' נחמיה!

הח' ד"ר בר. נסה בתחלה להעמיד על מכונו את מושג „תוספתא" ולפרש מהותה. על מדוכה זו כבר ישבו חכמים רבים, מבלי שבאו לכלל משפט מוחלט ומוסכם. הח' גראֶטץ (דה"י חלק ד' צד 419) גוזר אומר, כי „תוספתא" „ומשנה" חדא היא, שהמשנה נקראת ג"כ בשם תוספתא. ומה שיסופר בקהלת רבה (ח' א'): ר' אבהו חמתיה תלמידוי אפוי נהורין סלקין אמרין לר' יוחנן ר' אבהו אשכח סימא, א"ל למה, א"ל דחמיתיה אפוי נהורין, א"ל דילמא אורייתא חדתא שמע, סליק לגביה, א"ל מה אורייתא חדתא שמעת, א"ל תוספתא עתיקא, קרא עליו חכמת אדם תאיר פניו, ירמז על מציאות תוספתא עתיקא בימי ר' אבהו. אבל עכ"ז לא נחתינן לעוקמא דדינא, יען אין אנחנו בקיאים בחדודם של חכמים ראשונים. כי יש כאן איזה חדוד יכיר כל איש בנקל.

(ח"ה)

והנה מן המספור הזה בנו להם שני חכמים כל אחד ואחד במה לעצמו. גרֶאטץ הוכיח מזה (ונראים דבריו), כי התוספתא שבימיהם לא היתה באמת הוספות על הלכות של המשנה, רק אסיפה של הלכות בפני עצמה. ולא בפירוש אלא מכללא איתמר זה בבית מדרשו של גרֶאטץ. כי כנראה לא חש לעיין הרבה בזה; וזה גרם לו שהרס החכם ברילל את כל יסודותיו ואמר, כי אי אפשר לחשוב כן, שהרי קבוץ הלכות אי אפשר שיהא נקרא בשם „תוספות". אולם מי יורה לנו דעה, שמלת תוספתא, הכונה הוספות להלכות נשנות מכבר? מדוע לא נאמר שמעיקרא הכונה „אסיפת הלכות", וא"כ יצדק גרֶאטץ, כי כעין משנתו של רבי יהודה, כבר היתה תוספתא דר' נחמיה, ותוספות דר' נתן, כאשר כבר היתה משנתו של ר' מאיר, כלומר שחכמים שקדמו לרבי יהודה מסדר המשנה כאשר אספו להם הלכות, איש איש כפי יכלתו וצרכו קראו להם או „משנה" או „תוספתא", ואין השם מן העיקר.

גם הח' בר. הביא המספור בקהלת רבה (ובירושלמי ועוד בכמה מקומות), אלא לפ"ד ימצא החדוד בזה, כי כמעט התל ר' יוחנן באורייתא חדתא של ר' אבהו וכונתו אל אסיפות הלכות, חדשות מקרוב באו, עד ששמעו התלמידים שמצא ר' אבהו תוספתא עתיקא. כל זה לא נהירא לי, ואם הרשות להשמיע השערות הייתי אומר, כי החדוד יהיה בכאן כלפי הכת החדשה, אשר כנודע היתה כבר גם בקיסרין ור' אבהו התוכח עם בני הכת הזאת ויוכל היות שדעת ר' יוחנן לא היתה נוחה מזה, ולכן אמר על ר' אבהו שנהורין אפוי, כי הנאה לו מ א ו ר י י ת א ח ד ת א ע"ד שאמרו לר' אליעזר: שמא דבר מינות בא לידך והנאך, ור' אבהו ענה שתוספתא עתיקא ש מ ע (ולא אמר ש מ צ א) ולא אורייתא חדתא.

וכבר הקדמתי שהח' ברילל איננו רוצה בכך להחליט, שהתוספתא היא משנה ישנה, או כמו שאמרתי קובץ הלכות שקדם לזה של רבי יהודה הנשיא. לפ"ד החכם הזה יובן זה על הלכות ש ה ו ס י ף אחד מחכמי ישראל, ולאו דוקא שהביא רק התוספות שלו, אלא שהביא דברי האחרים והוא הוסיף מה שהוסיף ובשביל כך נקרא תוספתא. והנה שם תוספתא לא יכריחנו לזה ומה שהביא ראיה לדבריו איננו ראיה. הח' ברי הביא כמה משניות שנאמר בהן, ה ו ס י ף ר' עקיבא, הרי מכאן ראיה לפ"ד שהיה מדרך החכמים להביא דעת חבריהם או רבותיהם ו ל ה ו ס י ף עליהם, וזה יתבן שנקבץ בשם תוספתא. אולם המעיין יראה, שאין כאן ה ו ס פ ת ה ל כ ו ת, רק הוספת ד ע ו ת, מה שהביא מסדר המשנה. למשל מה שהובא בעדיות ב' משנה א', שהוסיף ר' עקיבא, או במשנה כלאים א' ג' הוסיף ר' עקיבא, וכן ערלה ג', ז': ר' עקיבא מוסיף אף כברות של בעל הבית, הנה בכל אלה אין אף צל ראיה ואפילו כחודו של מחט, כי הכל מודים שיש כאן רק חדושי דינים, שהוסיף ר' עקיבא, וזה הביא מסדר המשנה, ויובן כמו: ר' עקיבא אומר וכו'.

בעיקר הענין, אם כי סבב הח' בר. דרכים עקלקלות בא להחלטה ישרה ויקרה: הנה מצאנו עדות ר' יוחנן: סתם משנה ר' מאיר, סתם תוספתא ר' נחמיה, סתם ספרא ר' יהודה וסתם ספרי ר' שמעון, וכולהו אליבא דר' עקיבא. וזה נבין, כי כאשר שנן ר' עקיבא את הלכותיו לתלמידיו, הנה כל אחד ואחד כפי הלך רוחו עשה לו קובץ הלכות, לפי אשר חשב להביא תועלת. ואין הכונה, כי כל מקום שנמצא בתוספתא הלכה סתם היא מר' נחמיה, או משנה סתם היא מר' מאיר, רק שרוב דברי התוספתא ממקור הלכותיו של ר' נחמיה באו, הוא קבל ההלכות מר' עקיבא ומסרן לתלמידיו. ואפילו הדעות המתנגדות לר' נחמיה ממנו שמעו, כן הורו רבותיו וכן הורו חבריו, אפילו שהוא אינו מסכים להם. והטיב אשר דרש הח' ברילל, כי ר' מאיר בהיותו בעל שכל שנון

וחד אהב יותר את הקיצור וחדוד תלמידים, שיהא המועט מחזיק המרובה (כמאמרו: לעולם ישנה אדם לתלמידיו בדרך קצרה) ולכן הוא המציא את התמצית הרוחנית של משנת ר' עקיבא. אולם ר' נחמיה בא ואסף שמועות רבותיו והלכותיו, מבלי החדוד והשנון, רק הכמות (היתה) העיקר, כי לא הודו חביריו לר' מאיר שעיקר הוא המהות וחדוד תלמידים, והם חפצו בהלכות ומשנות חכמים ולכן לא קבעו הלכה כר' מאיר, אף כי לא היה ברורו כמותו בשכלו החד, וחבריו, ר' נחמיה ור' יהודה ור' שמעון, עשו קבוץ הלכות (בזה אטה מהחלטת הדו"ב. כי לא היתה התוספתא רק הלכות והוספות, כי אם קובץ הלכות ע"פ מה שעשה ר' מאיר, רק בדרך אחר, לברר הכמות על פני המהות), למען תהיינה ההלכות בפי התלמידים.

והנה מדוע לא קבעו הלכה כר' מאיר כבר מובא בתלמוד, אבל נוכל לחשוב ג"כ כי רבי יהודה הנשיא משנאתו לאלישע בן אבויה פקד על תלמידו ר' מאיר עונו. שנאתו של ר' יהודה הנשיא לאלישע בן אבויה נראה למדי מהמסופר בתלמוד, כי גער בבתו שבאה לבקש פרנסה ממנו, ולכן מחקו שמו, וגם מה שהובא משמו בנזיר שנו את שמו, כאשר העיר כבר ה' סמולינסקין והסכים לו החכם רא"ה ווייס. ובלי ספק רק באקראי בעלמא נשאר מאמרו באבות ולא נמחה שמו לגמרי.

אם ברור לנו נעלה על כל ספק, שהתוספתא שנמצאה כעת בידינו איננה התוספתא הקדמונית של ר' נחמיה נשארה עוד השאלה, אם יש איזה יחס בינה ובין הקודמת לה. דעת הח' בר. כי נדחתה משנתו של ר' מאיר מפני משנתו של ר' יהודה הנשיא וכן תוספתא של ר' נחמיה מפני זו שבידנו לא נהירא לי. יותר יאומת שר' יהודה הנשיא השתמש במשנתו של ר' מאיר והשלים אותה. וכן נבין מאמרו של ר' יוחנן, סתם משנה ר' מאיר, ר"ל רוב המשנה וקובץ ההלכות, בין שהן מר' מאיר בעצמו בין מה ששמע מרבותיו ומחבריו, כולן באו בקובץ ר' יהודה הנשיא ועיקר המשנה וההלכות הוא של ר' מאיר, אלא שהביא ר' יהודה הנשיא הענין לשלמות יותר גדולה, בסדר נכון, ובהרחקת כמה הלכות בלתי ראויות לפי דעתו, אשר סוף סוף נקבצו אח"כ מידי בעלי הברייתות והתוספתא [1]). והנה כאשר השתמש ר' יהודה הנשיא במשנתו של ר' מאיר, כן השתמש בתוספתא של ר' נחמיה וזו של ר' נתן וכל מה שהיה מצוי בימיו ולקח התמצית והעיקר, ולכן כאשר נבלעה משנתו של ר' מאיר במשנתו כן נבלעה גם התוספתא של ר' נחמיה, אלא שהשאיר עוד עוללות, מה שהרחיק הוא מצד השקפתו ותכליתו, וכאשר אספו כמה הלכות שדחה הוא בברייתא, כך אסף אחד התלמידים את התוספתא מה שנשאר מזו של ר' נחמיה, ומה שמצא בעצמו.

הענין המדובר היה דורש הרחבת הדבור, אלא שקצרתי בכל מאי דאפשר והעמדתי רק עיקר החקירה. ובאתי להוסיף שכל זה בנוי על דעת החכם רא"ה ווייס, אשר נכרים דברי אמת, כי המשנה היתה מסודרת כבר בימי רבי בכתב, וגם קובץ הלכות מאלה שקדמו לו, ולא כדעתו של שר"ל, אשר תלה עצמו בדברי רש"י ז"ל ואחריו נטה הח' גראֶטץ; כי צדקו דברי רא"ה ווייס, כי בענין אשר השכל הפשוט טוען כנגדו, לא נוכל לשום אמון בדברי איזה חכמים, כי היות המשנה של רבינו יהודה הקדוש והברייתות והתוספתא וכו' מסודרות בעל פה הוא נגד הדעת. ואין כאן המקום להאריך בזה, ואחשוך דברי לעת אחרת.

* * *

---

1) עיין ע"ז ברחבה גראֶטץ דה"י ח"ג צד 220 ואילך. והרב ר' זכריה פראנקל במבוא המשנה.

(ה"ב)

חקירה כיוצא בזו מוצאים אנחנו בספר היובל מאת החכם הנודע ד״ר גידעמאנן, ראב״ד בעיר ווינא. החקירה הזאת היא אודות „האגדה ומשנת אגדה״, לדעת מה טיבה. הח׳ ג. יחליט בצדק, כי בזה נראה הבדל גדול בין ספר תורתנו ובין תורות האומות, כי בעוד שהאחרונים לא יכלו לגרש את אמינות העמים, שהיו להם טרם לדת חקם, ולכן הסתפקו בזה, כי שנו פני האגדות והספורים, ילידי האמונה הקודמת, ונתנו להם תאר חצוני, מתאים יותר עם עיקרי אמונתם, הנה אמונת היהודים דחתה מכל וכל את ההגדות והספורים הדתיים הקודמים למתן תורה. מטעם זה נראה העדר ספורים כאלה בתורתנו, אם לא נטה לדברי הפטפטנים, אשר בעל כרחם של ספורי דתנו החלישו את ערכם ההיסתורי ועשו אותם לספורי-המיטולוגיה. מה שנגע הח׳ ג. רק בקצה מטהו אחשוב לנכון להרחיב מעט הבאור. היינע נתן לנו ציור כוללי ומספיק להראות יסוד כמה אגדות וספורים אצל העמים, אשר נשארו מימי ממשלת האלילים, רק הלבישו איתם מחלצות האמונה החדשה. יוכל היות שבעצם החקירה הזאת נשתלמה יותר ע״י חכמים אחרים וביחוד ע״י האחים גרימם; אבל היינע חדר בכלל להחקירה היקרה הזאת ונתן לנו ציור כוללי וכללי, מבלי שנשים לב אל הפרטים. גם מצד אחר נתאמת זה לנו, כמו שנדע שקדושם של הקאטולים המכונה סאנקט וויט (St. Veit) המקודש ביותר אצל עם ביהם. היה בתחלה אליל הסלאווים מקדמת דנא שהיה מכונה סוויינטוביץ, אשר לא יכלו הקאטולים להכחידו מן הסלאווים. כן עשו גם עם יוחנן הוסס שנשרף בחמת הקאטולים, וכאשר ראו שעוד העם מחזיק בו ומכבד את זכרונו, שנו פני האגדות המקושרות בזכרונו והתאימו אותן עם קדושם יוחנן ניפומוק; וכהנה יש רבים. זה לא נמצא בספורי אמונתנו, אשר אם גיחס להם איזה מטרה, הנה מטרתם רק להביא איזה למוד מוסרי.

עכ״ז לא יתכן להחליט, כי לא היו לעמנו גם אגדות, אשר אם לא באו בכתובים, הנה היו מקובלות אצל העם, ואלו האגדות יתכן שנמצאו בשיחות חכמי ישראל, באסיפת הדרשות והאגדות. והיטב אשר דבר הח׳ יוליוס ברוין, כפי אשר הביאהו הח׳ ג., כי לא נוכל להחליט שכל האגדות המובאים בתלמוד ובמדרשים המציאו חכמי ישראל ובדו מלבם; כי יתכן היות מקובלות אצל האומה כמה אגדות אשר רשמו אותן החכמים בכתב, כמו למשל מקורות חיי אברהם בימי ילדותו ומכור הכבשן באור כשדים וכדומה. אם גם נסכים להחכם הנזכר, לא נוכל כחש, כי הרבה אגדות הן מולדות חוץ, מה שהביאו מתורתם של העמים ועשו אותן על טהרת הקודש.

עתה נעמוד על עיקר החקירה הנוכחית. הח׳ ג. החליט, כי אותן האגדות המקובלות באומתנו, אשר לא נוכל לחשוב שלילתן בשום אופן, הן ראשית הספורים, אשר קצתם באו בספרות התלמודית והמדרשית, אשר אסור היה להעלותן בכתב, משום: דברים שבע״פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב. והנה יפה דן הח׳ ג., כי כבר בימי הנביאים היו מאספים ספרי נביאים ונחשבו לקדושים בעיני העם ויפה כוון את הנאמר ביחזקאל: ובכתב בית ישראל לא יכתבו (י״ג ט׳), הכונה, כי דבריהם לא יקובלו בכתבי הקודש. אולם בעיקרא דדינא יש לי פרכא. החכם ג. תמך יתדותיו ביחוד על המאמר הנודע: דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע״פ ודברים שבע״פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב, אשר חכמי ישראל הרבו לבנות על המאמר הזה, ואלמלא חוששני הייתי אומר, כי כל המאמר הזה ריח דרוש נודף ממנו ואין לו ערך היסתורי. מלבד מה שיתנגד להאפשר בטבע, כי יהיה חק בעם, שלא יאמר בע״פ מה שיש לו בכתב, ולא יכתוב מה שיש לו בע״פ, הנה רבי שעבר על זה, ולפי דברי דעה מאוחרת עשה זה משום עת לעשות לה׳ וגו׳, (ה״ב)

הנה יחויב שעכ"פ יביא מסדר המשנה את המאמר הזה, מה שאינו באמת, ורק ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דר"ש לקיש דרש זה, וגם דבי ר' ישמעאל הוא רק ברייתא ודרש. והנה בהיותי מכחיש שהיה בזמן מן הזמנים איסור נוהג לכתוב דברים שבע"פ ורק בדרך דרש שמענו מאיסור, שלא היה נוהג מימיו, הנה לא נוכל להסכים לדעת הח' ג. (צד 115) כי בכונה סירבו לקבל איזה כתבים לקובץ כתבי הקודש, למען הרחיק את ספורי האגדות מעמנו, אשר ברובן התנגדו להיהדות הפשוטה. כתבי הקודש שנשארו עד זמן שנקבצו תלוים היו במזל, כי יתכן שנאבדו כמה ספרים שערכם הגדול לא היה מוטל בספק, ורק בצוק העתים לא שמו אל לב לבררם ולאספם, וכן נשארו איזה מהם (שאח"כ נתרחקו בזרוע) ע"י מקרה. ובזמן שעשו הקובץ הקודש כמו שהנהו בידנו, הנה נדע שכבר קמה ההתנגדות החזקה להחכמה היונית, אשר כבר נראו רשמיה באיזה כתבים שנתרחקו מאצלנו ונתקבלו מהם, וגם להדת החדשה. וע"פ הרוב נראה, כי למודי החכמה היונית היו סרסורים להדת החדשה, ונבין חפץ החכמים להרחיק מקרבנו כל הספרים אשר השפעת הדעות החדשות נכרת בהם, ולכן מעולם לא נאמין שהיה הפקפוק, אם להתיר לכתוב תורה שבע"פ, כי כל ספרי הנביאים היו בע"פ ואינם נופלים בגדר תורה שבכתב, ר"ל תורה הנמסרת ממשה רבינו, ואם נוציא מן פסוק כתב לך וגו', כי חוץ מתורתנו אסור לכתוב דברי תורה בכתב, הנה גם ספרי נביאים יתיחסו על תורה שבע"פ. אלא שהשכל נותן, שמעולם לא היה נוהג האיסור הזה, והמאמר הנודע אינו אלא דרש.

ובדבר האגדות נאמר, מה שכבר האריך החכם רא"ה וויים בספרו היקר דדו"ד, כי האגדה איננה רק ספורים, כי בעיקרה היא דרשות מושכות את הלב, בניגוד להלכה אשר הן תורת היהודי בתור בעל דת ישראלית, והאגדה היתה חביבה על העם למשוך לבו לדת ישראל ולאלהיו שבשמים. ואמנם האגדה כבר נכללה — אם כי במועט — גם במשנה, דרש הכתובים ע"פ הפשט ונגד הפשט, כמו למשל מה שאיימו על העדים המובא במשנה דסנהדרין(פ"ד מ"ה) וגם הדרוש היקר של ר' עקיבא ביומא (סוף פ' בתרא) ע"ד עברות שבין אדם לחברו, והשתמש בכתובים נגד הפשט, ע"ד דרשתו של ר' עקיבא: מקוה ישראל ה', מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל וכהנה רבות.

והנה אם נבטל את דעת הח' ג., כי מובן הגדה הוא ספורים קדמונים חצוניים אשר נדחו מכה"ק לאיזה תכלית (ולא נכחש כי היו ספורים כאלה מקובלים באומה, רק שזה מובן האגדה) הנה לא נסכים לו, שזאת כונת המאמר: אומר לפניה דברים של הגדה ומעשים שארעו בכתובים ראשונים, מלבד שנוכל לגרום כמו שהובא בספרי: אומר לפניה דברי הגדה מעשים וכו' והכונה מבוארת, שדברי הגדה (כדי לדבר על לב האשה הנחשדת שתודה על חטאה ולא ימחה שם הקדש) היו מיוסדים על מעשים שאירעו ונזכרים בכה"ק שכמה גדולים הודו ולא בושו, הנה גם אם נקיים נוסחת התלמוד בסוטה, שאומר לפניה דברי אגדה ומעשים וכו' נבין זה באופן שהזכרתי; ו' קטנה זו שבנה עליה הח' ג. כל בנינו, כי אגדה היא ספורי מעשים נודעים באומה ונדחים מהסתפחת בנחלת ה', לא תשא כל המשא הכבד הזה ותפול תחתיה ועמה כל בנינו של הח' ג. ובכל האופנים לא נוכל ללכת אחרי דעת הח' ג., כי דברים של אגדה הם ספורים, ולכן העתיק בכונה Sachen ולמה לא Worte ?

יפה כיון הח' הזה, כי מדרש יבא על הלכות ועל דברי הגדה, כי העיקר הדרש להשתמש בכתוב נגד ההבנה הפשוטה, יהיה השמוש הזה בהסכם להפשט או נגד הפשט. וזה נראה בדרושו של ר' עקיבא שהבאתי כבר: את זו דרש ר'

עקיבא ומו' לפני ה' תטהרו, עברות וכו'. הנה המובן האמתי איננו כדי להוציא עברות שבין אדם לחברו ועכ"ז דרושו של ר"ע איננו נגד הפשט שרמז ביחוד על לפני ה', שרק לפני ה' יטהרו בעונם אבל לא בעברותיהם בינם לבין חברם. ומוסיף ודורש: מקוה ישראל ה', מה מקוה מטהר את הטמאים וכו'. הנה פה נראה עקום הכתובים, אם כי ינעם לנו הדרוש הזה וכהנה רבות. ולכן יפה בעיני גרסתו של הח' ג., כי במקום שנאמר: שהתקין משנה ומדרש והלכות והגדות, יותר יתכן: משנה ומדרש הלכות ואגדות, ויהיה מדרש סמוך לשניהם וק"ל.

בדבר האגדה ומשנה-אגדה, מה שגינו ושבחו אותה חכמי ישראל איש איש כפי השגתו והלך רוחו, כבר דברו בזה בעלי אסופות צונץ, שי"ר ורנ"ק, והאחרון הרחיב ראה"ו בהשקפתו היקרה בספרו דור דור ודורשיו, מה שיספיק לכל דורש האמת, ובזה לא הניח לנו עוד מקום להתגדר בו. ואסיים בקרתי על מאמרו של הח' ג. (אשר יש בו הרבה מן המושכלות כאשר הבאתי איזה דוגמאות) בבקרת מה שאמר, כי כל דברי אגדה היו מיוסדים על קראי וזה יהיה גם לפ"ד, שהאגדה היתה קובץ ספורים, ומביא ראיה שגם משליו של ר' מאיר היו מיוסדים על קראי (צדיק מצרה נחלץ; מאזני צדק אבני צדק; אבות אכלו בוסר). אם יש הרשות לחלוק נאמר. כי לא סמך ר' מאיר את משליו על קראי, רק קרא למשליו שם בלקחו מליצה מכה"ק, כאשר יעשו המחברים גם בימינו.

* * *

דרכו והליכתו של החכם ד"ר דוד קאססעל בחקירותיו נודעות. הוא אינו מרבה בענינים שאינם נוגעים לעצם חקירותיו, גם לא יפלפל הרבה בענינים בלתי נודעים לו בברור בלי שום פקפוק; אינו מרבה לשער אומדנא. מעין חקירותיו הנודעות מכבר היא גם זו אודות ר' אברהם בר' נתן מלוניל, בעל ספר „המנהיג". השערות מבריקות לא נמצא פה רק מה שחקר ודרש המחבר בשקידה רבה. פרי שקידתו יתן לנו המחבר בתולדות חיי בעל „המנהיג", אם כי רזות ודלות הן, מה שלא אשם בזה הח' ק. בעל „המנהיג" נולד באמצע המאה הי"ב למספרם והיה מעיר לוניל (אם נולד שם לא נוכל להחליט, כי אפשר שבא שם בימי נעוריו), אך סבב הרבה בארצות שונות, והיה גם בטולידו (טוליטולה) בימי נדודו. ע"י סבובו במדינת אספמיא למד את שפת ערבית וידע להעתיק תשובה אחת של הגאון ר' סעדיה, כן נדע כי כבדוהו הרבה בבואו בפעם שניה לטולידו לעת זקנתו והיה חשוב בעיני חכמי-זמנו. יותר לא נתן לנו הח' ק. מתולדותיו של ר' אברהם, וכאשר אמרתי יסרב הח' הזה להביא איזה השערה. מאמרו הוא ציור של מחבר „המנהיג", תוכן הספר, חקירה אודות עצמותו, אם בא לידנו כמו שנכתב מעיקרא או נשתבש (ובזה יוכיח הח' ק., כי כבר בימי הרשב"א היה „המנהיג" קצר וארוך, ובכלל השמיטו והוסיפו עליו), חקירה מועלת לחכמים שבמערב, ולא לנו, אשר רגיל על לשוננו: ניתי ספר ונחזה.

חסל „ספר היובל" של צונץ.

מאמר שני

ביום 30 מארץ שנת 1886 חגג הח' ד"ר שטיינשניידער בברלין את יום מלאת לו שבעים שנה. כבר יצאו מוניטין להח' הזה בכל העולם, והוא אחד מגדולי חכמינו המעטים, ובהיות כי ידו מושלה לו לכתוב בכמה לשונות המתהלכות בארץ.

לבן זכה לשם טוב בין כל העמים. וגם שקידתו וחריצותו לא יאומן כי יסופר, עד כי בשנת השבעים לחייו זכה לפרס של האקדמיה בפאריז. בו נתקיימו דברי הראב"ע, אשר שר לכבוד ב"ע אחד:

אֶל נַהֲרֵי טוּבוֹ נָהֲרוּ חֲכָמִים,
עַד כִּי יְקַנְּאוּ בוֹ כּוֹכְבֵי מְרוֹמִים;
פִּיהוּ וּמִכְתָּבוֹ אוֹצְרוֹת עֲצוּמִים. (דיואן סי' 195)

והנה פרשת גדולתו ואת אשר פעל ועשה לבית ישראל כתבתי במאמר ליום חגו, נדפס במ"ע „המליץ", ובזה אודיע רק מספר היובל שהוציא לאור החכם ד"ר א י ג ר ס, רעו ותלמידו של חתן היובל, הוא ספר יקר הערך ה ד י ו א ן ל ר' א ב ר ה ם ב ן ע ז ר א.

הכל תלוי במזל! עד לפני שנים אחדות כבר נואשנו מהדיואן להראב"ע וחשבנו כי נאבד כאשר נאבדו כמה ספרים יקרי הערך. „מהדיואן להראב"ע לא נשאר כלום" אמר צונץ (ליטעראטורגעשיכטע דעם סינאגאגאלען פאעזיע צד 208), וכזה חשבו גם החכמים גייגער ושד"ל. ע"פ מקרה נודע, כי נמצא הדיואן ב ת ו נ ס והח' שטיינשניידער טרח הרבה להביאהו לאירופא. המו"ס הנודע שאפירא, אשר שלח יד בנפשו באחרית ימיו בנפלו בחבלי זיופיו, הוא קנה את הדיואן אבל לא ידע מה הוא, והביאהו לברלין. להצלחתנו לא ידע ה' שאפירא, כי זה הוא הדיואן של הראב"ע, ההעתקה היחידית ואין שניה לה, כי אלמלי ידע כזה, כי אז היה דורש הון רב. הוא חשב שזאת היא העתקת הדיואן של ר' משה ב"ע, אשר יש ממנו העתקות למדי, לכן מכר הדיואן שלו במחיר לא רב לאוצר הספרים של ממשלת פרוסיא בברלין, ושם הוא מונח משנת 1881 ואילך. הח' ד"ר איגרס הדפיס ממנו איזה דוגמאות במ"ע החדשי של גרעטץ בשנת 1883, ביחוד שני שירים נפלאים של הראב"ע על בנו, שהמיר כבודו בקלון. ובצדק החליט הח' ד"ר קויפמאנן, כי השירים האלה מפיצים אור בהיר על קורות הראב"ע, מרוע שבע נדודים כל ימי חייו, כי המקרה הזה של בנו יחידו הדריך מנוחתו. כן יוכלו השירים האלה לשים מחסום לפי פטפטנים ידועים בספרותנו, אשר שפכו עבטיט על הראב"ע וחפצו להוציאהו מכלל ישראל. מי שמתאבל כל כך על בנו, יען המיר דתו, הוא בודאי ישראל גמור. אהבתו של הראב"ע ודבקותו בהיהדות נראה בכמה שירים ופיוטים יקרים, שאין ערוך להם בספרותנו.

הדיואן לא בא לידנו שלם, כי חסרים ממנו הרבה והרבה שירים, יען נקרעו איזה עלים מקובץ הדיואן, שנכתב לפי הנראה בצפון אפריקא מאיש חכם ומבין. כן נמצאו גם איזה טשטושים בגוף הכ"י, ולכן באו איזה שירים מקוטעים. באופן זה י ר ו ש ת פ ל י ט ה לנו הדיואן ועכ"ז הוא יקר בערכו, ואפילו לא נמצא החסר, כבר נשבע מתק מליצת הראב"ע והיתה זאת נחמתנו על האבדה שאינה חוזרת.

כאמור היה המאסף (הבלתי נודע לנו בשמו) איש חכם ונבון דבר, ואפריון נמטי לו כי נתגלגלה זכות על ידו והצלנו משירי הראב"ע מה שהצלנו. כדי לדעת עד כמה חייבים אנחנו לו תודה נביא הקדמתו היקרה:

„.... הנה שירים יקרים מחרוזי מרגליות ומבריקים מאבני-יקר, יפים יעורר בלבך המהון ותוכנם רגש כבוד ויקר..... מי אשר יבאו לידיו עוד שירים אחרים מיד הראב"ע יוסיפם על השירים האלה, יען לא אחשוב כי באתי באסיפתי עד תכלית השלמות. שיריו היקרים הם נפזרים לכל רוח, אין ביכלתנו לאספם כולם וגם לא נוכל

(ח"ב)

לדעת לכוון את זמן כתיבתם. הנה המעט שקבצתי פה, טרחתי ועמלתי זמן מרובה, עד שבאו לידי"....

„מי אשר ימצא כי שירים אחדים שהבאתי פה אינם להראב"ע יבא ויוכיח, אותי לא יקרני עון בזה... אני סמכתי באסיפת השירים הנגכחים על היסודות האלה: א) אספתי שירים, אשר התיחסותם להראב"ע נודעת ומוסכמת; ב) אם נמצא שם א ב ר ה ם בראשי החרוזים. היסוד הזה הוא באמת רעוע, יען כי נמצאו הרבה משוררים בשם אברהם, ובעצמי הרחקתי כמה פיוטים עם שם אברהם בראשי החרוזים, ולכן סמכתי עצמי ביחוד ג) ע ל ס ג נ ו ן ה מ ש ו ר ר, וזאת באמת הראיה היותר מבררת, כי כנראה יש לכל משורר גדול סגנון מיוחד לו".

עינינו הראות, כי לא נפלנו בידי אחד המאספים, אשר הם בבחינת בהמה, בלתי יודעים בין ימינם לשמאלם, ולכן בדרך המלך נלך ונתענג על צוף דבשו של משוררנו הגדול, בלי פקפוק, אם באמת שירי הראב"ע לפנינו.

והנה בספרי „אברהם בן עזרא" הנדפס גם הוא באסף אשר לפנינו, כבר הבאתי חקירה ארוכה על דבר שירת הראב"ע ואין בחפצי להכפיל דברי. אולם בכ"ז פטור בלא כלום אי אפשר, וגם השארתי עוד עוללות, אשר אלקטן פה ואביא דוגמאות מזמירות אברהם:

לחנוכה!

אַבְנֵי יְקָר עַל הַר צְבִי הִתְפָּרְקוּ,
בָּאוּ יְמֵי שְׁלוֹם עֲדֵי הִתְחַזְּקוּ;
רָמָה יְמִינָם יוֹם יְוָנִים דָּלְקוּ,
הֵיכָל אֲזַי הִנְכּוּ וְנֵרוֹת דָּלְקוּ;
מִצּוּף יְשׁוּעוֹת אֵל לְבָבוֹת מָתְקוּ.
עַל זֹאת לְבָרֵךְ שֵׁם כְּבוֹדוֹ חָשְׁקוּ (דיואן ג' 14)

בשורה ד' בא דלקו בקל תמורת הדליקו בהפעיל, ויוכל היות שכוון המשורר, שהיהודים חנכו ההיכל והנרות דלקו, ויהיה פה דלקו פעל עומד ונושא המאמר הוא „הנרות".

נתמר ויקר השיר הזה. עם ישראל ישאל באנחה מקרב לבו:

אֵלִי! לְפָנִים יְמִינְךָ רָמָה,
הַבֵּט לְבִנְךָ בְכוֹרְךָ, לָמָּה
נִמְכַּר לְעֶבֶד בְּיַד הָאָמָה.
אַיֵּה דְּבָרְךָ בְּתוֹרָתְךָ, אֵל!
כִּי לִי עֲבָדִים בְּנֵי יִשְׂרָאֵל!

בִּי אֵשׁ קִנְאוֹת לְבָבִי תַבְעִיר,
כִּי נֶאֱחַזְתִּי בְכַף אִישׁ שָׂעִיר;
נֶהְפַּךְ דְּבַר־רַב יַעֲבוֹד צָעִיר.
(ה"ב)

כִּי אֵיךְ קְדוֹשׁ אֵל בְּיַד מִתְגָּאֵל .
יִצְעַק לְפָנָיו וְאֵין לוֹ גֹאֵל !

דַּכּוּ נְגָעַי וְיָדַי רָפָה ,
אַחַר הֲרוֹג כָּל יְלִידֵי רָפָה
לֹא אֶפְתְּחָה עִם מְחָרְפֵי שָׂפָה ,
נִרְדָּם ! וּמַה יַּעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל
עַד עֵת אֲשֶׁר יַעֲמוֹד מִיכָאֵל ?!

ועל זה יענה קדוש ישראל וגואלו :

מִיּוֹם גְּלוֹתֵךְ , נָוַת אַהֲבָתִי ,
שַׁבְתִּי מְרוֹמִים וְחָרַב בֵּיתִי ;
אָכֵן בְּעִיר זָר אֲנִי לֹא בָאתִי .
עַתָּה בְשׁוּבֵךְ לְעִיר הַהַרְאֵל ,
גָּדוֹל בְּקִרְבֵּךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל (די׳אן סי׳ 62 — **שוא נע לפעמים פה יתר ולפעמים נח**)

השיר הז"ה בכל יפיו ויקרת ערכו הוא קל ההבנה. החרוז האחרון (תשובת השם) ירמז על האג"ה הנודעה, כי עם חורבן ביהמ"ק שבה שכינה למרומים, ולכן יצדק הד"ר אינגרם לגרוס : שַׁבְתִּי מרומים ולא שָׁבְתִּי מרומים .

השירים היותר חשובים (בין מהנדפסים בהדיואן ובין הנדפסים זולתו) כבר הבאתי בחבורי אב"ע שהזכרתי , ולכן אביא פה שיר היסתורי , אשר לאיזה סבה לא הבאתי שמה :

אהה , ירד על ספרד רע מן השמים ,
עיני , עיני יורדה מים .
בכות עיני , כי עיני על עיר אליוסאנה 1) ,
באין אשם , בדד שם הגולה שכנה ,
באין חלף עד אלף שנים ושבעים שנה 2)
ובא יומה , ונד עמה , וגם היתה כאלמנה .
באין תורה ואין מקרא והמשנה נטמנה ;
והתלמוד , כמו גלמוד , כי כל הודו פנה .
ויש הורגים וגם עורבים 3) מקום , אנה ואנה
מקום תפלה והלה , לבית תפלה נהכנה .
לזאת אבכה , וכף אכה , ובפי תמיד קינה .
ואין לי דמי , לאמר מי יתן ראשי מים ;

ראש אקרח ומר אצרח, על גולת 4) אשביליה 5)
על אצילים , הם חללים ובניהם בשביה ,
ועל בנות מעודנות נמסרו לדת נכריה 6) .
ואיך 7) עזובה 8) עיר קורבה 9) ותהי כיום שאיה 10) ;
ושם חכמים ועצומים מתו ברעב וציה .
ואין יהודי גם יחידי בגיאן גם אלמריה .
ומיורקה 11) ועיר מאלקה 12) לא נשאר שם מחיה .
והיהודים השרידים הוכו מכה טריה .
לזאת אספדה , ומר אלמדה , ואנהה עוד נהי נהיה .
לשאגותי בתוגותי , וימאסו כמו מים .

(ה"ב)

הוי אקרא כמצרה על קהלות סלמאסה .
עיר גאונים ונבונים , מאורם חשך כסה ,
ושח עמוד התלמוד והבניה נהרסה ,
והמשנה לשנינה , ברגלים נרמסה .
ועל יקרים מדוקרים עין לא חסה .
אהה ! אפס כל קהל פאס יום נתנו למשסה .
אי חוסן , קהל תלמסאן והדרתה נמסה .
וקול ארים בתמרורים עלי סבתה ומכנסה .
זסות 13) אקרעה על דרעה 14) אשר לפנים נתפשה .
ביום שבת , בן עם בת שפכו דמים כמים.

מה אען , כי למען חטאתי , זאת היתה ,
ומאלי , צור חילי , רעה אלי כלתה ?
למי אשבר ומה אדבר והכל ידי עשתה ? ;
חם לבי בתוך קרבי , על נפשי אשר עותה ,
ומארצה מחוז חפצה לארץ נכריה גלתה .
ונכלמה ונאלמה , לספר תלאות ראתה .
ועם כאבה בלבבה — לחסד צורה קותה .
לצוות פדות מעבדות כי בצל כתפיו חסתה .
בביה כלאים,בכל עת אם זכרה שמו אז חיתה ,
רק בביה עלי לחיה ביד אמה אשר קִשתה
מאוד תורה 15) , עדי ירא ה' משמים .

מה שיש לי להעיר על השיר הזה בתחלה בדקדוקיו : 1) בהדיואן יש : אל יום אנה, ורק המאסף הפלאי הוסיף בצדו אליוסנה והוא שם עיר, ונראים דבריו ; 2) כבר בחבורי פקפקתי בזה אם יש לקרא אלף שָׁנִים או אלף שְׁנַיִם ושבעים , ועיין להלן ; 3) עורגים מלשון כאיל תערוג , הכוונה : חושקים ; 4) „גולת" יוכל היות הנכבדים של אשביליה . והח' א. תקן „גלות" ואין צורך ; 5) אשביליה היא Sevilla ; 6) בנות מעודנות נמסרו לדת נכריה, הכונה שבאונס (זה הוא מעודנות) המירו דתן ; 7) בדיואן נאמר : איך, ותקנתי ע"פ המשקל ; 8) בדיואן יש עוזבה, והבוחר יבחר ; 9) ציין הח' א. קורטבה, ונראים דבריו ; 10) ציין הח' א. כְּיֹם־שְׁאִיָּה , ומה טעם במליצה זו ? ויותר נכון כְּיוֹם-שאיה , ואולם אני ורם : ותהי כַּיּוֹם שאיה , הכונה : כיום הזה ; 11) Majorka ; 12) Malaga ; 13) מלשון וכדם ענבים סותו (בראשית מ"ט, י"א) ; 14) עיר בספרד וידוע הח' הקראי ר' מ ה דרעי , אשר הדיואן שלו מוזכר בלקוטי קדמוניות לר"ש פינסקער ; 15) החרוזים האחרונים קשי ההבנה . הנקוד קשתה הוא מיד המאסף הפלאי , ותהיה הכונה , כי הָאָמָה בְּקַשְׁתָּהּ מאוד תורה . ולפ"ד הגירסא כך : ביד אמה אשר קָשְׁתָה (כי בכל החרוזים אין תיו דגושה ואין מפיק ה') מאוד מורה (מלשון הכתוב מורה מאד , במלכים ב' י"ד , כ"ה) :

השיר מדבר מרדיפה כוללת שהיתה נגד היהודים בספרד , ואין שום ספק (אם השיר הזה הוא מראב"ע) שכוון להרדיפה שהיתה שם ע"י כת „ה מ א ח ד י ם" הקנאים והחשוכים , הנה לא נדע לכוון המספר אלף שנים ושבעים שנה , אם נאמר אלף וע"ב שנה לחורבן שני (לפי השבון חכמי ישראל) ס"ח למספרם , הוסף עוד אלף וע"ב הרי 1140 למספרם , וזו שנת דתת"ק למספרנו , שנה שכתב בה הראב"ע את פירושו לקהלת . אם נחזיק בדעת הח' ג י י ג ע ר (בדיואן של ר' יהודה הלוי צד 129) שבשנת דתת"ק עזב הראב"ע את ספרד , הנה נבין מה שיקונן הראב"ע בהקדמה לפירוש איכה , כי מארץ מולדתו הוציאה אותו חמת המציקים . אבל מה נעשה ועדות שאר החכמים תטפח על פני ההשערה הזאת . כי לפי דבריהם התחילה הרדיפה הזאת בשנת תתק"ו (1146) . והנה נותר על השערתנו כי „חמת המציקים" של הראב"ע היא הרדיפה הגדולה , ונאמר , כי שונאיו ומקנאיו רדפוהו בארץ מולדתו (וכן רשמתי בחבורי אב"ע) , עכ"פ חפצנו לכוון המספר ואומר , כי הראב"ע חשבון הנוצרים תפש , כי הבית נחרב בשנת השבעים למספרם . הוסיף עליהן אלף וע"ב שנה , הרי כאן דהתתק"ב ולפ"ד הראב"ד בספר הקבלה היתה הרדיפה בשנה זו . אלא שהח' גראֶטץ פוסל עדותו משום עדות אחרת (דה"י ח"ו צד 171 בהערה) . ואולי נסמוך בזה על שיר קינתו של הראב"ע לקיים דברי הראב"ד , ויש לעיין בזה .

(ח"ב)

נציג בזה עוד חידות יפות להראב"ע :

א) עשירית כף בראש השם, עשירית כף באחריתו.
והשני בחשבון כף, בחסרון כף ומחציתו.
והאות השלישי כף ותבא עד תכונתו. (הפתרון : יעקב).

ב) ידידי מה תבישני. ואנכי שמו אפרוש.
תנה ידך עלי ראשי ועינך על חצי הראש.
ושאני אלי ביתך, ושם המצא אשר תדרוש. (הפתרון: נ"כ יעקב).

ג) הפוך החן ותמצא את אשר לא מצאו, כי מאוד נמאס ונגעל.
ומום יש בו ואין תוכו בתוכו, ויש בו תוך וגם מרמה כשועל.
(הפתרון : מנחם).

חסל ספר היובל של הח' שטיינשניידער.

מאמר שלישי

א

ספר-היובלים של הח' גראֶטץ הוא יקר בערכו מהקודמים לו. כי נקבצה בו שפעת מאמרים יקרים, אבנים שלמות לבנין חכמת ישראל. גם ספר הזה יפרד והיה לשני ראשים, לחלק עברי ולחלק לועזי. כאשר עשיתי בספר היובל של צונץ, אעשה גם הפעם ואתחיל בחלק העברי.

החכם ר' שלמה בובער, הידוע למדי לחובבי ספרותנו, הביא חקירה מאותן שהוא רגיל בהן ומצוי אצלן, אודות „הוספות לספר הערוך". רבינו שמואל אבן גמע העתיק את ספר הערוך לרבינו נתן בר' יחיאל רומי וכתב מבוא והוספות לספר הזה. ההוספות האלה עם ההקדמה היו לעיני הר"ש בובער מכמה כ"י ואותן הביא תשורה בספר היובל אשר לפנינו.

והנה לא אתגדר במלאכה זו (העסק בענין המדובר הוא כעת מרוב כלי מכשירים שישנם לתכלית זו מלאכה ואינו חכמה), יקומו המבקרים הבקיאים בזה לדקדק אחרי הערות הר"ש בובער. כי יושב אני במקום שאין לי קובץ ספרים אחר, רק המעטים אשר חנני השם, וביניהם נמצא רק הערוך לרבנו נתן הוצאה פשוטה, והפרוץ מרובה על העומד, כי עצמו הבלבולים והשגיאות. לכן די לי רק להביא תמצית דברי הר"ש בובער בנוגע למחבר ההוספות לערוך, אשר נקראו בשם ס' האגור, ע"ש שמו של המחבר גמע שהוא בערבית אגור.

ר' שמואל אבן גמע היה בן דורו של הראב"ע, כמו שנראה מכמה שירים שחבר הראב"ע לכבודו ונדפסים כעת בדיואן שהזכרתי למעלה. לפי הנראה היתה עיר קאבאס באפריקא עיר מולדתו ומשם פנה והלך לו לצרפת הדרומית, אולי לעיר נרבונא (גראֶטץ בחוברת ז' למ"ע החדשי שלו שנת 1887). והנה מוזכר בהעתקה אחת של ס' האגור בראש ההקדמה מיד המעתיק כזה : „זה החיבור אשר חבר רבנא שמואל החכם המופלג, הגאון המעולה, בן כבוד הרב המובהק פטיש החזק מרנא ורבנא יעקב אב"ד ז"ל הדיין - (ה"ב)

שבאקבס שמרהו צורו. והנה שפט הח׳ מהרי״ל דוקעס כי אקבאס היא עיר Aix אשר בפרובינצא ונקראת מלפנים אצל הרומים Agua Sexta או Aguas. א״כ לא נדע שנולד הר״ש אבן גמע באפריקא. אולם בכ״י קעמברידש נזכר: הדיין בקאבס ווו עיר באפריקא כדעת גראֶטץ. ויען כי לפ״ד הר״ש בובער לא יתכן היותו דיין באפריקא, אחרי שהיתה לו התחברות בנרבונה. לכן רצה להחליט, כי אביו של אבן גמע היה דיין באפריקא, ומלות „הדיין שבאקבאס" מוסבות על אביו. אבל לא נהירא לי, שהרי הפסיק המעתיק בינתים במלות ז״ל על אביו, ואחרי כן הזכיר הדיין באקבאס ש״ץ. ועוד הא סתירה מניה וביה, הוא אומר שהיה אביו אב״ד ואח״כ חוזר ואומר שהיה דיין, אטו בשופטני עסקינן?

יהיה איך שיהיה, זה נדע אל ברור שהיה בן דורו של הראב״ע ונוכל לכוון את זמן היותו על האדמה. (לאיזה צורך הטיל הר״ש בובער ספק חדש בשנת הולדתו של הראב״ע לא נדע. והכי קאמר: הראב״ע נולד דתתנ״ג ונפטר ד״א תתקכ״ח, ויש אומרים: נולד ד״א תת״ם ונפטר ד״א תתקל״ה. מה טעם יש בפקפוק זה? כבר מבואר למדי שנפטר הראב״ע ר״ח אדר א׳ שנת התקכ״ז בן ע״ה שנים). וכבר שיער הח׳ רש״ל ראפאפורט אל נכון, כי חי הר״ש אבן גמע כארבעים או חמשים שנה אחרי רבנו נתן בעל הערוך (שסיים ספרו ד״א תתס״א) וזה יתאים עם מה שהבאתי.

הקדמת הר״ש אבן גמע כבר נדפסה בלקוטי קדמוניות לר״ש פינסקער וכבר בארו ופירשו החכמים את דבריו ואין לי להוסיף על זה. סגנון הר״ש א״ג הוא פנים אחרות של סגנון הר״א בן הקליר וצריך הרבה זמן והבלגה לבוא עד תכלית דבריו, ואין זה מן התועלת, ביחוד למטרת מאמרי זה.

* * *

הח׳ הדרשן ד״ר קיש דיין בעיר פראג ספר לדור אחת מפעולות ממשלת אויסטריה הצדקנית ועושי רצונה נגד היהודים. „מגלת פורי-הקלעים" היא טבעת אחת משלשלת ארוכה של רדיפות וצרות שסבלו אחינו במדינת גרמניא הקדושה וביחוד מעת משול היעזואיטים בארץ אוסטריא. המקרה הזה קרה בשנת שפ״ג (1623) ונרשם ע״י השמש ר׳ חנוך בר׳ משה אלטשול, אשר רשר בשביל בנו. והנה נסלח לו כי כתב המעשה שקרה בלשון עלגים ולא ידע לכתוב על טהרת לה״ק. המקרה המעציב הזה איננו צריך להידור המליצה. — המגלה הזאת נקראת זה רס״ה שנים בליל כ״ב טבת מדי שנה בשנה במשפחת הח׳ קיש הנ״ל לזכר המקרה הזה. אנכי אעתיק תוכן הספור בלשון קל ההבנה ויהיה בפי רבים מאחינו, לדעת מה היה גורל אבותינו בשעת שלום, ובשעת חירום עאכו״כ.

בפראג משל אז מטעם המלך (פירדינאנד השני) נציבו הדוכס ליכטענשטיין. ויהי בהיות השר הזה בווינא נגנבו מביתו קלעים (Vorhänge) יקרים, והממונה על ביתו צוה להכריז בכל בהכנ״ס מטעם הב״ד, שכל מי שיודע היכן נמצאה הגנבה יבוא ויגיד. השמש הכריז ביום החמישי י״ז טבת על הגנבה, ותיכף אחרי ההכרזה בא ר׳ יוסף טיין והביא הגנבה לידי השמש ואמר, כי קנה אותה משני אנשי צבא. ע״פ הסכמת טובי העיר הלך הפרנס ר׳ יעקב תאומים (ראש העדה) לאשר על בית הדוכס והשיב לו הגנבה, וזה קבלה בספ״י ות״ח. הדבר נודע לשר העיר רודאלף וואלדשטיין, „אשר היה איש מהיר במשפט ודן דיני נפשות בהרף עין". העדות הזאת יספר השמש הזה לפי תמו. זכן חיו משרתי הממשלה הצדקנית באוסטריא. שר העיר שלח לקרוא את פרנסי היהודים שיבאו בלי אחור, וכאשר בא ראש הקהל ר׳ יעקב הנזכר אמר לו השופט הצדיק, כי

(ח״ב)

ליום מחר יביא לו את האיש שהחזיר הגנבה ואם לא יתלו אותו (את ר' יעקב) על עץ. הר' יעקב התנצל שבעצמו לא ידע מי האיש, יען כי זה הביא הגנבה אל השמש, והשמש מושבע ועומד, לבלי לגלות שם האיש, למען לא ינעל דלת בפני שבין. אולם השר אטם אזנו וקפץ ונשבע, כי אם לא יביא את האיש למחר, אזי למחרתו בבוקר יתלוהו על העץ, ותיכף צוה לשר-הטבחים להכין עץ לתלות עליו את היהודי.

הר' יעקב שב לביתו ואסף טובי העיר וספר להם כל המאורע ועלה בהסכמתם, שישימו את ר' יוסף קונה הגנבה במאסר, ור' יעקב ילך עם השמש לשר העיר, אולי תתקרר דעתו, ואם לא אזי יהיו מוכרחים לסגור את ר' יוסף הנז' בידו. ר' יעקב עשה כן, וכשבא עם השמש לפני שר העיר אמר לו השר: אתה פטרת את עצמך, וזה (ברמזו על השמש, בחשבו, כי הוא קנה את הגנבה) יתלה על עץ. השמש בכה והתחנן לפניו, כי הוא לא קנה את הגנבה ורק מושבע ועומד הוא לבלי יגלה את שם האיש מחזיר הגנבה. אולם השר אחת גזר: מחר יתלו אותו. אז ראה השמש עצמו ברעה לגלות את שם האיש, והשר אמר לר' יעקב: ראה להביאהו אלי, ואם לא יתלו גם אותך. הר' יעקב רץ למלאות פקודתו, וכאשר חפץ גם השמש ללכת, אמר לו שר העיר: אנה תלך, הלא גם אותך יתלו. וגם קרא את משרתיו וצוה לאסור אותו בכבלים ולמחר יתלו אותו עם בעל הגנבה. כל תחנוניו היו ללא הועיל. וכבר נתיאש אותו השמש ונחם את נפשו, אולי יזכה להכנס במחיצת עשרה הרוגי מלכות.

אמנם לא מלא הבטחתו וכאשר הביאו את ר' יוסף התירו את כבלי השמש וחופשה נתנה לו לשוב לביתו. אולם על ר' יוסף יצאה הגזרה לתלותו — יען קנה את קלעי הדוכס מידי הגנבים.

מובן מאליו, שפרנסי העיר וטוביה טרחו והשתדלו להסיר מר המות מאחד מבני קהלתם ולא חשכו עמל ויגיעת בשר. כי מרה בעיני כל העם הגזרה שיצאה על ר' יוסף לתלותו על עץ ושני כלבים עמו*). גם אצל הכומרים היעזואיטים היו וחלו את פניהם, כי ישתדלו בשביל הנדון. אולם גם המה פחדו לגשת אל שר העיר, בספרם, כי זה מעט תלו את אחד מאנשי הצבא והוא היה אח לאחד הכומרים, וכאשר השתדלו להציל נפשו אמר שר העיר: אחת דינו לתלותו על העץ, ומי שיפלל בעדו יתלה עמו.

אולם סוף סוף עלה בידי היהודים להשתדלות שר אחד, משנהו של שר העיר, לפדות את אחיהם מרדת שחת, וכופר הושת עליו — עשרת אלפים זהובים, סך עצום בזמן ההוא. וגם בזה שתו מצו את כוס התרעלה, כי כאשר הביאו הפרנסים את הסך במטבעות טובות של זהב, צעק השר, כי בחפצו שיביאו מטבעות קטנות בשקים, עשרה שקים ובכל שק אלף זהובים במטבעות קטנות. וכל הלילה עמדו הפרנסים כדי להחליף את הכסף במטבעות שגזר עליהם השר. כאשר הביאו את הכסף בסלים גער בהם השר בשצף קצף: יהודים ארורים! למה אתם מביאים הכסף מכוסה? השוחד תתנו לי? ויצו השר להעמים על כתף עשרה הפרנסים, איש איש שקהו וישאו הכסף ויתנו אותו לבית פקודות העיר, והכסף יהיה מגולה ולא מכוסה. וכן הובילו את הפרנסים דרך רחוקה ועשו אותם ללעג ולקלס. הכסף נחלק אח"כ בין פקידי בית הסהר.

---

*) כך היה מנהגם בזמן החשכה, כשתלו את היהודי תלו עמו כלבים או חזירים, כדי לבזותו גם אחרי מותו. החכם וועבער בספרו „דימוקריטוס או הפלסוף המצחק" יספר הלצה יפה של אחד היהודים. אחד האצילים שח עם יהודי וכדי להרעימו אמר לו: „התדע, יהודי מחמדי, כי לפני שנות מאה שרר המנהג לתלות יהודי בחברת חזירים?" — אמנם ידעתי, ענה היהודי, ושנינו נתן תודה לה' כי כבר עבר הזמן ונתבטל החוק הרע הזה.

„זה הוא המקרה שאנו קוראים במגלת פורים של קלעים. לא לבקרת הבאתיו כאן; כי מעשי שרי אוסטריא בימי ממשלת היעזואיטים הם למעלה מכל בקרת. אך אולי יתעורר אחד המשוררים ויליץ את המקרה התשייט — אבל מעורר תוגה — במעטה השיר והמליצה.

* * *

ציור אחר מחיי אחינו שבגולה יתן לנו הח' ש ז ח"ה הנודע בהוציאו לאור (עם הערות מבארות) את „ת ק נ ו ת ק ד מ ו נ י ו ת" (נעשו בבולוניא ופורלי בשנת קע"ו וקע"ח בכל איטליה). התקנות האלה יפיצו לנו אור על חיי אחינו באיטליה בזמן ההוא.

על שלשה דברים המלחמה עומדת, אמר המצביא מונטיקוקולי, על כסף, כסף וכסף. והנה חיי עמנו בעמים בעת הגלות המר היו בעיקרם רק מלחמה נוראה, מלחמת הקיום, לא במובן דרווין, כי אם במובן פשוט. ולהמלחמה הזאת היה נחוץ כסף במתכונת יותר גדולה מאשר היה דרוש למלחמותיו של מונטיקוקולי. הן כבר ראינו מחזה, איך פדו נפש יהודי בסך עשרת אלפים זהובים. ומה חשובה נפש אחת בישראל מול אלפי קהלות שעמדו על הפרק להשמד ולהאבד לולא גאלם חי — הכסף. לזאת נבין, כי השתדלו אחינו תמיד לבל יחסר המזג. וכל תחבולות מלחמה, שעשו כדי להנצל מכף אויביהם בנפש, היו רק אסיפת כסף הרבה.

קהלות ישראל באיטליה שלחו מורשים לעיר פורלי ושם נועדו וישאו ויתנו בסדר גבית הממון מכל הקהלות לצרכי רבים, כי ראו „כי צריך עכ"פ לשלוח להאפיפיור... לבקש מלפניו על עמנו ולעשות לנו בריבליי (Privileg¹) וקיומים חדשים ולקיים הישנים כמנהג האפיפיורים*) ואין ראוי לאחר יותר. ובאלו אמרו מקדימים ולא מאחרין ובזה צריך הוצאות גדולות כידוע לכל משכילים".

והנה גבית המס המשותף להוצאות הכלל היה כפי שאבין על ארבעה אופנים:

א) גבית מס מכל בית, נחלה, או כסף מ ז ו מ ן דוקאט וחצי מאלף (0,15 למאה);

ב) כל משפחה (ר"ל אבי המשפחה) שהיה לה חמש מאות דוקאט ויותר במסחר וקנין נהנה ג"כ דוקאט וחצי;

ג) „ויען כי זאת ההוצאה היא צריכה להצלת הגופות והעמדתם ואולי היה מן הגיאוה שתגבה לגלגלה", לכן הסכימו: כל מי שיש לו מסחר וקנין בערך מאה דוקאט עד חמש מאות יתן דוקאט אחד, מלבד מה שהיה מחוייב לתת בשביל ממון מזומן (בלי שיעשה עמו קנין ולא ירויח בזה) הסך א' וחצי לאלף שהזכרתי;

ד) מי שקנינו הוא פחות ממאה דוקאט יתן חצי דוקאט.

לפי ראות עינינו נראה, שהמין הראשון היה מס-הקנין (Vermmögens-Steier) ושלשה האופנים האחרונים מס-ההכנסה (Einkommen-Steier). כי כל מי שיש לו חמש מאות דוקאט ועושה בהם קנין יכול יותר בנקל לשלם דוקאט וחצי, מאשר ישלם מאלף דוקאט במזומנים — שאינם עושים פירות — או מביתו.

מן המס הזה לא פטרו ש ו ם א ד ם זולת העניים מקבלי הצדקה.

---

*) מי שהוא חפץ לדעת באיזה אופן עשו להם האפיפיורים הכנסות, ע"פ הרוב בבטלם חוקי הקודמים להם (ובכלל היה נחוץ לחדש תמיד כל הפריווילגיין של הקודמים למען יהנו גם החדשים), יקרא בספרו של הח' ראנקע: „האפיפיורים בד' מאות שנה האחרונות".

(ח"ב)

התקנות האלו נעשו בשנת קע"ו ובשנת קע"ח נתחדשו שיעמדו בתקפן עד שנת קפ"ו, וכפי הנראה נעשו התקנות הראשונות להשתדלות הקהלה הראשית רומא, שלא תהא היא מוכרחת עוד לבזבז בשביל טובת הכלל רק משלה, אלא שתשלם לפי ערכה בהשתתפות כל הקהלות. לתקנות בשנת קע"ו הסכימו מורשים מקהלות: רומא, פרואה, פירה, בולוניא, רומאניא (Romagna) וטוסקאנה. ומתחלה נעשו על עשר שנים, כי בזמן שיראו הממונים כי נחוץ לעשות גבוי בשביל טובת הכלל יעשו, אלא שהגביה לא עלתה יפה, ובשנת קע"ח שבו וחדשו התקנות אחרי שבאותו פרק משחו את מרטין (V) לאפיפיור [1]), וחזקו אותן התקנות בכל תוקף ועוז, כמו שמובא בשלשלת הקבלה.

התקנות יש לנו בהן עוד תועלת אחרת, לשפוט מהן על מצב המוסרי של אחינו באיטליה בזמן ההוא. כי נמצא שגזרו, שלא יהא רשאי שום יהודי להחזיק „בביתו ולא בגבולו ולא ברשותו עדת משחקים, לא עברים ולא נוצרים, וגם לא יהא רשאי שום יהודי מהתושבים מהקהלות הנ"ל וגם לא מתושבי הכרכים והכפרים לצחוק בשום צחוק הקובייאות (Würfelspiel) ולא בשום צחוק מצחוקי-הקלפים (Karten), ולא בשום צחוק אחר, לא הוא ולא לאחרים בעדו, ולא הוא בעד אחרים, לא עם יהודים ולא עם נוצרים לא בביתו ולא בבית אחרים. אך בצחוק עם טבלאות וקובייאות יחד (Dammebrett, marelle) ובצחוק הסקק"י (Schach) בלתי קובייאות, באלו השתי צחוקות יהיו רשאים לצחוק, ובתנאי שלא יצחק בפ"א יותר מארבעים בולוניי כסף או שויים בצחוק אחד ולא יותר" [2]).

גם אהבת המותרות היתה אז בין היהודים באיטליה, ובזה העלו עליהם קנאת ההמון. בשביל כך גזרו אז על זמן עשר שנים שלא ילבשו הרבה מלבושי כבוד, לא הגברים ולא הנשים, שלא ירבו בטבעות על אצבעותיהם ובתכשיטין וכו'. כן גזרו שלא יתאספו בכנופיא לטייל בשוקים וברחובות, כדי שלא תשלוט בהם עינא בישא של עם הארץ. לכן לא תלכנה יותר משלש נשים ביחד וגם יטיילו רק בחגים ומועדים. „גם האנשים לא ילכו הרבה בחבורה אחת וגם לא יתעכבו בפרשת דרכים ולא מחוץ לבתים אשר בתי כנסיות בתוכם יותר מששה אנשים יחד".

כדי להמעיט הבזבוז וההוצאות בסעודות של מצוה עשו לחוק, שלא יזמינו יותר מעשרים אנשים ועשר נשים וחמש בתולות, בין חצונים ובין בני עיר, חוץ מקרובים עד דור שלישי ורביעי. על סעודת מילה לא יזמינו יותר מעשרה אנשים וה' נשים חוץ מקרובים. כאשר תבא הכלה מעיר אחרת רוכבת על סוס, לא ילוו אותה יותר מעשרה אנשים רוכבים וארבעה אנשים רגליים. ואם תבא בספינה, לא יוכלו ללותה מהספינה עד הבית רק י"ב אנשים או נשים.

אולם לא רק עברות קטנות כאלה (צחוק הקלפים, אהבת המותרות ובזבוז יותר מכפי המדה) שאדם דש בעקביו היו מצויות באהלי יעקב, כי אם גם עברות חמורות ומכוערות, כאשר נמצא בהתקנות:

„גם מפני אשר ראינו הדור פרוץ בעברות ובשבועות שוא ובעריות ואפילו עם הנשואות, ואינם נותנים לבם אל חומר העון... והנשים הנכריות מותרות בעיניהם... לכן הסכמנו שיהיו הממונים הפרטיים, אשר בכל עיר ועיר מדינה ומדינה

---

1) הוא נמשח בירח נובימבר שנת 1417 שהוא שנת קע"ח.

2) עיין מה שנסתבכו בזה הח' שזח"ה והח' גידעמאנן. ולי נראה הדבר פשוט, כי אסרו רק כל שחוק שרק ע"י המקרה ירויח הזוכה בגורלו ולא שחוק שעיקרו העיון והתשבון. והנה יש שחוק עם טבלאות וקובייאות, אשר גם בו נחוץ עיון גדול ומכונה „טוף", או „טריק-טראק" וזה התירו.
(ח"ב)

מתבוננים ומביטים לחקור אחרי הפושעים בעברות או בשבועות שוא או בעריות וזהירום . . . ולא יהיו עוד פרוצים בעריות ובמופקרות ולא יתערבו בנכריות וכו׳ וכו׳״. הנה אם יקרה כזה בדורנו, הלא יש לנו חשכים ומחשיכים התולים הקלר בחכמת מורנו הרמ״ד, ומה יענו אותם הטפשים על זה?

ב.

אולת לקרתא הלך בנימוסיה. הח׳ יעללינעק שהכנים בספר היובל הנוכחי מאמר, התאימו עם המאמרים היקרים בחבור זה. המאמר שהכנים בספר היובל לצונץ הוא טוב בדורותיו; אבל אותו המאמר המונח פה, הוא טוב בהחלט. בספר היובלים לצונץ יש עדית, בינונית וזיבורית; אבל בספר היובל של גראטץ יש עדית דעדית. זאת ראה הח׳ יעללינעק ונתן אל לבו לקיים מה שנאמר: איזה חכם המכיר את מקומו.

„ספר האות״ (הוא ספר נבואי לר׳ אברהם בן ר׳ שמואל אבולעפיא הספרדי, נשלם בשנת המחז״ה). ר׳ אברהם בר׳ שמואל אבולעפיא הוא מיודענו מכבר, הוא אחד ממולידי הזהר ומרי דקבלה, וכבר חשדו אותו חכמים שהוא בעצמו כתב הזהר עד תומו, וכבר הזמינו אותו חכמים לדין הבקרת, ואמנם יצא נקי בהשפטו, לא יען הוכיח את זכיותיו ובור לבבו, רק יען חסרו מופתים חותכים לחתוך עליו הדין. אמנם מן החשד לא נקה, אבל לגזר דין לא הגיע, ועדיין הדבר מוטל בספק, עד שיבואו חוקרים חדשים ויגזרו דינו. פה הביא הח׳ יעללינעק אמרות נבואה מפי הר״א אבולעפיא, ויען ידוע לנו שמיודענו רבי אברהם זה איננו מההולכים בתומם, אשר מעולם לא העבירו מימי היאור, וראוי להביט עליו בשבע עינים — לא מראגה מדבר פן יקח מה משלנו, רק אולי יניח לנו מה שלא משלנו — הנה ראוי לשים לב גם למאמר הנוכחי ולבדקו בשבע בדיקות; וצעקת לגימא יש לנו על הח׳ יעללינעק שהדפיס את „ספר האות״ לר״א אבולעפיא ולא הביא לנו פירוש וביאור לדבריו הסתומים. אמנם הבטיח לנו כזה כיד חכמתו הטובה עליו, אבל קשה לנו לחכות. אולם ההכרח לא יגונה, ולכן כעת רק בקשתנו שיקיים הח׳ יעללינעק את דברו, כי הכל צריכים למרי חיטי, ומי לנו גדול בקבלה מהח׳ יעללינעק אשר כל רז לא אנים ליה בזה?

אני אמרתי, כי הר״א אבולעפיא חשוד בעינינו ונביט עליו בשבע עינים. עוד אזכיר את החשד הגדול הרובץ עליו, אשר לא נקה ממנו עד היום. גם במאמר הנכחי מוסיפים אנחנו חשד על מה שהיה לנו מכבר. הוא פותח דבריו כזה:

„את פי ידוד (במקום: ה׳) קדשתי
מהז (במקום: מאז) מיום דעתי שמו
עד היום הזה, ועוד
אתקדש בשמו, ועל
פי קדושתו אחיה באמת״.

הנה בל״ס אין לנו כלום נגד דברים כאלה, אולם מה נעשה ותיכף בחרוז השני הוא מוסיף ואומר:

בשמו נשבעתי מהז (מאז). אח אדוני, המהפך
כי בו אשבע בשנת בשמי נגבהה לקש״.
שבע למלכות משי

הנה החרוז הזה יעיר חשד בלבנו, בידענו כי ר׳ אברהם זה החזיק עצמו למשיח (כך הבין זה גם הח׳ לאנדויער אשר גלה סתרי הר״ם אבולעפיא; עיין ליטבל. ד. (ח״ב)

אריענטס שנת 1845 עמוד 384, שמביא את „ספר האות"). ועוד יותר יגדל החשד בקרבנו בקראנו את דבריו:

„ואתנבא בשמו, מרובע ומשולש"...

לשונו של משיחנו זה היא צחה ולפעמים נעלה ונשגבה, כמו לדוגמא בציירו את יום הדין, אשר אמנם הרעיון לקוח משלהם, אבל המליצה נשגבה היא:

היום הבא יום
הדין הוא ויום
הזכרון יקרא!
ועת המשפט
הגיעה וזמן ה-
קץ תם ונשלם.

השמים יהיו ארץ
והארץ תהיה ש-
מימית, כי אלהי
המשפט ידוד (ה')
שמו ודינו דין אמי-
תי ומשפטו ישר.

וגם זה הציור לקוח משלהם:

ובתארי שמותיו
יגלה פעולותיו וב-
התיחד שמו יודי-
ענו עצמו ושפע
דברו ישמח לבבנו.
ובהכירנו רוח קדשו
ואיר מאורו — נחיה
חיי עד. ולמה לנו
חיי הבל בלעדיו.
הלא פרד ממזר
חזק בגופו מאדם
ואריה מבן אנש.

היו היודעים שמו
נאנחים על שכחתו;
ועתה למי גיל, למי
רון, למי שמחה, למי
ששון, למי עונג,
למי הוד, כי אם ליודעיו
המכירים באמת וב-
תמים דרכיו· על כן
כל דורשיו, החוקרים
סתריו בואו ואודי-
עם כל סגולות תעלומו-
תיו בספר סגלה זה.

סגנון האין-גליון (ביחוד מחזיונו של יוחנן) נכיר פה בנקל. אבל גם סגנון מליצי לא יחסר כמו:

יְמֵי הַתִּקְוָה
וְתוּ הַתַּאֲוָה
נִפְגָּשׁוּ.

יְמֵי הַשִּׂמְחָה
וְקוּ הַתּוֹכֵחָה
נִפְרָשׁוּ.

צרופי שמותיו של ר' אברהם אבולעפיא לא אבין, אבל כי ידבר בפירוש כי הוא הנביא נראה מדבריו:

„שמע צעקת בני יעקב וישלח מבשר לעמו וזכריהו שמו".

זה זכריה האיש, הוא ר' אברהם מיודענו, הוא ולא אחר, כאשר הוכיח הח' לאנדויער באר היטב.

ובשביל שלא תגיע לנו תועלת, אם אביא עוד איזה דוגמאות מספר האות (כי מי שיחפוץ להבין סודותיו יצטרך בכל האופנים לקרא את כל דבריו, ומי שאיננו חפץ ביאלה יספיקו לו הדוגמאות שהבאתי), לכן הייתי מפסיק בזה; אולם ר' אברהם מכיון דאתי לידי, לא אפטרהו עד שאזמינו לדין מחדש, כאשר כבר רמזתי כי זכאי בדין לא יצא, רק לא נחתך דינו: חייב, מחוסר מופתים חותכים.

(ח"ב)

ג.

נחל כעת עם חלק הלעזי. החכם ד"ר פ ע ר ל ע ס רב בעיר מינכען הביא מאמר אודות „הערוך הקצר כ"י בערן", אשר ממנו נלמוד הרבה. התועלת היא גדולה מאוד, כי ע"י כמה ענינים בערוך הקצר הזה (כ"י בערן הוא משנת 1290) נלמוד לדעת מצב המוסרי של אחינו בגרמניא, בימי ההשכה. מן ערוך הקצר הזה יש כ"י אחד בעיר מינכען, אשר נבוכו בו חכמי ישראל להקציב זמנו, אלא שהח' קויפמאן גלה, כי זה הוא העתקה מאותו הכ"י הנמצא בבערן, ושם נרשם כפירוש, כי נעשתה ההעתקה הזאת בשנת 1290, א"כ בהכרח חי מחברו עוד קודם לכן, ועכ"פ לא יאוחר זמנו משנה ההיא.

הרוח ששרר אז במחנה ישראל בגרמניא נכיר מאיזה מאמרים מסיחים לפי תומם. מעתיק הכ"י היה ר' אשר בר' יעקב, אשר יש ממנו פירושים לתפלות בכ"י, וכבר הביא זכרם הח' פערלעס במ"ע החדשי לגרעץ. לדעת מה טיבו של עובר זה יספיקו מאמרים אחדים; כמו: ואני אשר בר יעקב הלוי מאוזנברוגא (אוסנאבריק) שמעתי מפי ר' אליעזר הדרשן ז"ל, שכור אל יתפלל שתוי מהפלל, רמז מן הפסוק ר"ת שפתי תפתח ופי יגיד — שתוי. ובערוך הקצר מביא: ויאמר לנו ר' אליעזר הדרשן, כי „תיקו" למפרע ואתה קדוש יושב תהלות.

הערכים שמביא הד"ר פערלעס לבאר מלת גרמניות ישנות, אינם נוגעים לתכלית מאמרי, וכאמור כבר לא אוכל לשפוט על הדברים האלה, אם כנים הם, בחסור לי כל הספרים הנוגעים למקצוע זה. לעומת זה אביא פה מהוספות הערוך הקצר, אשר רשם הרופא ר' ברוך בר שמשון, חי באמצע המאה הט"ו בארנוויילער (סמוך לקובלינץ בגרמניא). הערוך הקצר היה ברשותו והוא הוסיף בו מה שנביא להלן וזה יפיץ אור על מצב אחינו באמונות ודעות בזמן ההוא. הרופא ר' ברוך היה כפי הנראה גם נבון-לחש. ברשימתו נמצאו הדברים האלה (אעתיקם לעברית מבלי תועלת להביאם בלשון גרמנית הישנה): אני החכם meyschter בנדל (ברוך) מארווילער היהודי, חכם החכמים meyschter vuer al meÿschter יודע ומבין כל התחבולות וערב לבו לעשות כל דבר בלי ערמה ותחבולות שקר. בין רשימותיו נמצא פתקא לרפואה (ריציפט) וזה תארו: bendel de iude

עשה אבק

פי' פיט פולווירא Rp. pul.

פי' בלילה

פי' פייט מיקשטורא Rp. mixturae

בין ההוספות יש עוד סגולה אחת (לפי עדות הח' פערלעס יתכן שהיא מגוף הכ"י משנת 1290) אשר ממנה נראה, עד כמה שגו אחינו בהבלים ואמונות טפלות.

ויר הולדא גיט מיך אורלוף דש איך גא אין אורין הוף אינד בריכא אין בלט דש מיך זי גיט ויקצוץ הרצא בלט, איר שלוגיט אורין ודיר אונר אורין מודיר מיט בלודגן הנדן גינדר צו גרינגא דינקא לודא זשן דינגן זיך וירמשין אלר בווא דינגש זי ורגשן אזא מושא אלא די רון די מיך ארך וילן רון ין גודיש נמן אמן. אוריאל המלאך יהא בעזרי. ג' פעמים.

(הולדה יפיפיה תני לי רשות שאכנס לחצרך ואטרוף עלה אחד למען ייטב לי (ח"ב)

(ויקצוץ הרצא [ה?] את העלה). את הכית את אביך ואת אמך וידיך רטובות מדם, ילדים של אנשים פחותים (?), אשר יהינו לעשות וישכחו כל דבר רע. כן יהיו מוכרחים לעשות החפצים להרע לי בשם ה' אמן. אוריאל וכו') . מי היא הולדה נרע שהיא וינוס (Venus) הנזכרת בשיר טאנהייזיר הנודע. טנהייזיר הגבור היה אצלה בארמנה שנים רבות ואח"כ חפץ לעזבה ובקש רשותה היינע דבר בארוכה אודות ההגדה הזאת בספרו „לקורות הספרות בגרמניא". כי היתה ההגדה הזאת של טנהייזיר והולדה (ווינוס) ידועה בין אחינו יוכיח הד"ר פערלעס ממה שמצאנו בכ"י מינכען: תחבולה לרכוש לו אהבת כל אשה:

קנה ממופקרת מטבע דען זיא האט בור דינט (דען זיע האט פערדיענט, אשר הרויחה) בשבת בלב צום (טרם שהסעידה) בבקר אם זרעו וקנה עבורו מראה בקנין ראשון והמית חתול די דא ראמיליך אישט (אשר תתיחם) נקבה וטבול המראה ברמה וקח לבה ועשה לעפר ושים העפר תחת המראה ט' ימים והסר משם וכתוב בהעופר שָׂמָה ושים בעץ ותראה בו.

הח' פערלעס יביא עוד תחבולה אחרת בכדומה לה, אבל אחשוב, כי זאת המובאת פה תספיק. לרפא מחלת הקוליק Kolik (בלשון גרמנית ישנה בערמוטער) יביא תרופה מכ"י מינכען לעשות השבעה ויאמר כזה:

בערמוטער (היא המחלה) לייג דיך, טיט זולכן ווארטען בשווער איך דיך מיט נויין דורות (תורות) אונ מיט נויין רייני ספר דורות (תורות) אונ מיט נויין מלאכים אז גוט אז זיא בייא אונזרם ליבען הערן זיין דש דו דיך לייגשט אויף דיא רעכט שטט, דש גביט איך דיר בייא גאטש נרפט, דש זייא ווער אין גאטש נמן אמן.

עוד יש תחבולות למצוא מטמונות בארץ, שלא אחפוץ למלאות הגליון בהן, ומי שמתחקה על מנהגי־אחינו ומצבם המוסרי בכל זמן ועידן יקח הדברים האלה מספר היובל, כי ראוים הם לשים להם לב.

עוד אזכיר, כי מצא הח' פערלעס, כי השיר הנודע „אחד מי יודע" הוא בתבנית שיר של הקאטולים, כאשר הובא מסימרוק בספרו „שירי הגרמנים" צד 520. השיר אצלם בסגנון זה:

גוטער פריינד, איך פראגע דיך!
גוטער פריינד וואס פראגסט דוא מיך?
זאג מיר, וואס איסט איינס?
איינס אונד איינס איסט גאטט דער הערר,
דער דא לעבט אונד דער דא שוועבט,
אים הימטעל אונד אויף ערדען.
גוטער פריינד א. ז. וו.
וואס זינד צווייע?
צווייע זינד טאפעל מאזעס

וכן שלשה האבות, ארבעה המבשרים (עוּאנגליסטים), חמשה פצעי המשיח, ששה פכיין אדום, שבעה בריתות הקדש (סאקראמענטע), שמונה שמחות נצחיות (זעלינקייטען), תשעה נדודי מלאכי צבאות, עשרה דבריא, עשתי עשר אלף בתולות קדושות, שנים עשר תלמידי המשיח. השווי הגדול של השיר אחד מי יודע לשיר המובא בכאן נראה בחוש לפי דעת הח' צונץ (גאָטטעסד. פאָרטר. צד 126). חובר השיר אחד מי יודע במאה הט"ו ויחסר

בכל אגדות הספרדים ואיטליא (באגדות החדשות הדפיסו גם זה) וברוב האגדות העתיקות של האשכנזים נדפס גם תרגום השיר בלשון אשכנזית, ויסיים בכל חרוז „אחד אלהינו שבשמים וארץ", בגרמנית:

אונזער גאטט דער דא לעבט אונד דער דא שוועבט אים היממעל אונד אויף ערדע.

מזה נראה למדי, כי ממקור השיר הגרמני שאבו היהודים, רק שנו כל מה שלא יתאים עם האמונה הישראלית.

עוד מביא הח' פ. רשימת דברים, שאם היתה אמתתם נעלה על כל ספק היתה הידיעה הזאת חשובה לנו מכמה פנים. אולם באמת הידיעה הזאת מזוייפת מתוכה. בערוך הקצר כ"י בערן מובא כזה:

אני יצחק בר דורבלו ראיתי בוורמיישא כתב ששלחו אנשי רינוס לארץ ישראל בשנת תש"ך לפרט ושאלו לקהלות שבארץ ישראל על שמע ששמענו על ביאת משיח ועל סירכא דליבא, מה אתון כיה. תשובה: על ביאת משיח לא הייתם כדאי להשיב, וכי אינכם מאמינים לדברי חכמים וסימניהם ועדיין הסימנים לא באו. וסירכא שבשומן הלב נחנו סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה אוכלין אותה וכו' וחתם הכתב ר' יעקב בר' מרדכי מרוסייא וכל דורו. וגם כתבו טוב היה לכם לשאל לנו בעומקי יבמות ועירובין.

וכבר הטיל הח' פ. חשד באמתת המכתב מפני שנמצא בו: סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה, וכי בשנת תש"ך (960 למספרם) היה בארץ הקדושה קבוץ גדול של יהודים שיהיה להם סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה? ומי זה הוא ר' יעקב בר' מרדכי? אבל גם סגנון המכתב וביחוד סופו: טוב היה לשאול בעומקי יבמות יוכיח זיופו. גם אם נאמר שזה ר' יעקב בר' מרדכי מרוסייא היה מגליציאה וגם מדינה זו תכונה בשם רוסיא, הנה לא נאמין שחכם ראש סנהדרי גדולה וקטנה באה"ק שמוצאו מגליציאה או מרוסיאה יהיה שמו טכוסה במשאון, מלבד שנדע שבזמן ההוא לא היה שום ישוב חשוב באה"ק, ואם היה קשה להם איזה דבר, הלא היו ישיבות מפורסמות בבבל ובספרד ובפרובינצא. ואילו היה קם משיח שקר בא"י עד שהגיע שמעו לארצות הרהיין יהיה פלא, שלא נשאר שום זכר ממנו מסופרים וחכמים אחרים, מלבד שכל הסגנון של המכתב יוכיח זיופו.

ד.

„גירושי היהודים בצרפת במאה הי"ד למספרם" הוא מאמר גדול התועלת מאת החכם איזידור לאֶעב בפאריז, כי במאמר זה הוסיף כמה פרטים בלתי נודעים עד הנה וגם הסיר כמה מבוכות שנפלו בקורות ישראל של הזמן ההוא בצרפת, לרגלי רושמי־הקורות, אשר שגו והשגו ובלבלו את הקוראים.

הזמן אשר עליו יסבו דברי החכם ל. הוא משנת 1306 (ס"ו לחשבוננו) עד שנת 1394 (קנ"ה), ובזמן ההוא גלו היהודים מצרפת גלות אחר גלות. הגלות הראשונה בשנת 1306, יאמר הח' ל., כבר נגעה עד נפש היהדות בצרפת, ושיבת היהודים שמה וגלותם פעם שנית, ושיבתם עוד הפעם וגלותם פעמים רבות עד שנת 1394 היתה רק כמו תרדמת המסוכן הנוטה למות. בשנת 1394 כלתה הנשימה האחרונה של היהדות בפֿראנציא.

מלכי צרפת בימים האלה לא שנאו את היהודים מפאת אמונתם, רק נטו אחרי הבצע. וכל מה שעשו עם היהודים, לרעתם או לטובתם היה רק משום עסק וריוח. לפעמים התירו להיהודים להאחז בצרפת נגד רצון העם, רק בשביל בצע כסף, ולפעמים

גרשו אותם נגד רצון העם בשביל תקותם להרויח ע״ז. ע״פ הרוב היתה דעת הקהל בצרפת נגד היהודים, ולכן גם בעת הותרה להם ישיבתם בארץ סבלו הרבה מרדיפות ההמון. המלכים שמשלו אז בצרפת בחפצם להרויח גרשו את היהודים ואת כל נשייהם אשר נשו בנוצרים החרימו לאוצר המלכות; ויען כי הלווים לא החישו פעמיהם לשלם לאוצר המלך את חובותיהם במקום שחסרו המלוים, לכן קראו המלכים את היהודים, למען יתבעו את חובותיהם ויחלקו עם אוצר המלכות ע״פ תנאים שהותנו ביניהם וע״פ זמן קצוב. וכשראה המלך כי השעה משחקת לו, גרש אותם חזרה. ולא רק עם היהודים נהגו כן, כי גם עם הלומבררים שגרו בצרפת.

בשביל שנפלה מבוכה ע״י סופרים בלתי בקיאים בשנות הגירושין השונים שהיו בצרפת בתקופת תשעים שנה שהזכרתי, לכן דבר גדול עשה הה׳ ל. שבקש ריוח והצלה ממקום אחר, מכתבי הממשלה המונחים באוצרה למזכרת עולם, וכתבים כאלה הם בודאי בני סמכא היותר גדולים. למען המעיט מעט המבוכה בסדר השנים אביא פה בתחלה שמות המלכים שמלכו בצרפת בזמן פ״ח שנה האלה.

כאשר היה הגירוש הראשון בשנת 1306 משל אז המלך פיליפ (הרביעי) היפה משנת 1285 עד 1314; אחרי מותו מלך בנו לואי העשירי שתי שנים (1314—1316); אחריו מלך בנו השני של פיליפ היפה, אחיו של לואיס, ושמו כשם אביו פיליפ (החמישי) שש שנים (1316—1322); אחריו אחיו הצעיר (הבן השלישי לפיליפ היפה) קארל הרביעי (1322—1328). כנודע מת גם המלך הזה ולא השאיר בנים, לכן החליט המלך עדוארד השלישי מאנגליה בן איזאבילא (אחות שלשת המלכים האחרונים), כי לו משפט הירושה, בעוד שהצרפתים המליכו את אחד ממשפחת המלוכה, את פיליפ הששי (1328—1350) ובימיו היתה מלחמה עצומה בינו ובין אנגליה ע״ד משפט הירושה. המלך הזה מת פתאום בימי המלחמה ודבר כבד שרר בארץ ותהי קללת העם, אשר שנאהו על עצמותיו. אחריו מלך בנו יוחנן הטוב (1350—1364) ואחריו קארל החמישי (1364—1380) ואחריו בנו הצעיר קארל הששי (1380—1422). המלך הזה ישב על כסא מלכותו והוא עודנו נער בן י״ב שנה ובשנת 1393 נשתגע מפחד שנפל עליו בעת נשרף ארמונו, ולכן משלו דודיו בשמו. אלו המלכים שמשלו בצרפת במשך תשעים שנים מעת החל הגירוש הראשון תחת המלך פיליפ היפה 1306 עד הגירוש האחרון 1394 תחת ממשלת קארל הששי.

נפרוט נא הגירושין שהיו בזמן ההוא:

הגירוש הראשון היה בשנת 1306, אולם למתי מספר מהיהודים נתן רשות מהמלך פהיליפ הרביעי להשאר בארץ וגם לחזור למען יתבעו את נשייהם לטובת המלך, ואלה נגרשו ביום 22 אנוסט שנת 1311. בנו לואי העשירי נתן להם רשות בשנת 1315 לחזור על י״ב שנה וגם התנו, אם יחפוץ לגרשם מהארץ אחרי עבור י״ב שנה אזי יתן להם ארוכה עוד שנה אחת. בדרום צרפת סבלו היהודים רדיפות נוראות בשנת 1320 הנודעות בשם גזרת הרועים, ובשנת 1321, כי העלילו עליהם, כי שמו רעל במעינות וגם כי נדבקה בהם הצרעת. משנת 1356 עד 1360 היה המלך יוחנן (השני) שמשל אז בצרפת שבוי בידי האנגליים ובנו (קארל) שמשל אז בשמו הרשה להיהודים לשוב לצרפת, מבלי שנדע מתי עזבו את הארץ; אחרי שכבר הותר להם לשבת בה בשנת 1315 (אם לא נחפוץ לשער, כי אחרי שעברו י״ב שנים שהתנה עמם המלך לואי העשירי ושנה אחת נוספת, עזבו את הארץ כפי התנאי, אולם הה׳ ל. מוכיח, כי כבר נגרשו בשנת 1822, כאשר ישב המלך קארל הרביעי על כסא המלוכה והיה דרוש לו כסף רב, וכן עשה גם עם הלומבררים). זה היה בשנת 1358 או 1359.

כאשר יצא המלך יוחנן לחפשי אשר וקיים את פקודת בנו בחודש מאי שנת 1360. בכתב הזה הרשה המלך להיהודים לשבת בארצו זמן עשרים שנה (עד שנת 1380); המלך קארל החמישי האריך בשנת 1864 את זמן ישיבתם על שש שנים אחרות (עד שנת 1386), ובשנת 1374 הוסיף המלך הזה עוד עשר שנים (עד 1396) במחיר סכום 3000 פראנק במטבעת זהב שנתנו למלך זה. כאשר מת המלך הזה ובנו הצעיר ישב על כסא המלוכה הוסיף (ביום י"ד אקט. שנת 1380) הנסיך לואי די אנשו המושל בשמו עוד חמש שנים (עד שנת 1401). אולם היהודים כבר נגרשו כמוזכר למעלה בשנת 1394. אולם גם בהיותם על אדמת צרפת משנת 1359 עד שנת 1394 לא חיו במנוחה שלמה, כי סבלו כמה רדיפות במשך זמן ההוא. בשנת 1380 סבלו רדיפה נוראה, אשר לא נודעה עד עכשיו בכל פרטיה. רבים המיתו ורבים ברחו מן הארץ מבלי לשוב אליה עוד. בצדק יאמר הח' ל. כי היה גם זה גירוש בלי חוק (expulsion illégale) וכבר נראה בו עקבות הגירוש הכללי והמוחלט. כן היתה גם רדיפה בשנת 1382 בפאריז וסביבותיה. וכזה עברו על היהודים שנות היותם בארץ עד יום 17 סיפט. שנת 1394 אשר בו נגרשו כלה.

הח' ל. יחקור כעת בנוגע לקורות היהודים משנת 1315 עד שנת 1359. כאשר הזכרתי כבר נמצא שבשנת 1359 הותר להם לשוב לפראַנציא, מבלי שנדע מתי נגרשו, אחרי שהותר להם בשנת 1315 לחזור לארץ. דעת הח' ל. כבר הזכרתי. אולם יש מרושמי הקורות, הרושמים גירוש בשנת 1321, שבו נגרשו במקצת, וגירוש כללי בשנת 1346 או 1348 בימי ממשלת המלך פֿהיליפ הששי. ולפ"ד חזרו בשנת 1350 על פי רשות המלך יוחנן (בעלותו על כסאו) וחזרו ונגרשו בשנת 1356 או שנה אחת אח"כ.

אחרים מרושמי הקורות רשמו כן. בשנת 1321 נגרשו מחדש; בשנת 1328 או מאוחר מעט חזרו ע"י פֿהיליפ הששי; בשנת 1348 נגרשו על ידיו, וחזרו בשנת 1359.

הראשון (בזמן ומעלה) של רושמי הדורות היה האפודי שאסף וקבץ זכרון השמדות והביאו האברבנאל בספרו „ישועות משיחו". הוא יספר, כי נגרשו היהודים בשנת הס"ו (1306) ע"י פֿהיליפ היפה, שונא היהודים (ונותן סימן: בשנת ויגרשהו וילך). בנו לואי העשירי החזירם בשנת השלש למלכותו (וזה יתאים עם מה שאמרנו כי חזרו בשנת 1315). אולם שבע שנים אח"כ הוכרח לגרשם נגד חפצו לבקשת העם 1322. „עוד שבו היהודים בשנת ק"ח לפרט, כי עשה המלך יואן להם חזרה ועמדו שם כל ימי המלך הנזכר וימי בנו קאראלוס (החמישי) עד מלוך בנו שנקרא קאראלוס ג"כ (הששי) והוא מגרשם פעם אחרת... והיה זה בשנת קנ"ה וטימנך כל"ה גרש יגרש" (17 סיפט. 1394). הנה האפודי יוכיח בזה, כי בוון לכל הענינים והודיע בפרוטרוט שמות המלכים ויחסם להמלכים הקודמים בלי טעות, רק מספר ק"ח של החזירה הוא טעות דמוכח, שהרי המלך יואן לא מלך בשנת ק"ח 1348 ובל"ס צריך להיות קי"ח (בטעות נדפס שם קי"ה, אבל החשבון למספרם הוא מכוון: 1358).

בעל שבט יהודה, אשר כפי הנראה השתמש בזכרונותיו של האפודי הוסיף עוד איזה גוזמאות באמרו: „והיו היהודים רבים כחול באותם מלכיות עד שאמרו שהיו כפלים כיוצאי מצרים". פה נראה כבר בלבול החשבון שירשום הרדיפה הזאת בימי ממשלת פֿיליפו בן פֿיליפו (זה פֿהיליפ היפה או הרביעי) בשנת ארבעים ושש לאלף החמישי, וכבר התקן גראֶטץ (דה"י חלק ח' צד 383) את הטעות ס"ו במקום מ"ו. האפודי ספר, כי פֿהיליפ היפה מת בלכתו לצוד ציד, כי נפל עם הסוס במצודה (וזה יזכירו גם הרושמים הצרפתים, באשר יביא הח' ל. צד 43 הערה 3), ומזה עשה לו בעל שבט יהודה: וידעו הכל כי אכזריותו על היהודים גרם לו אותה המיתה (הח' ל. מביא סופר (ה"ב)

נוצרי שאמר, כי יען כי מרה המלך את פי האפיפיור ורדף את הטימפליר הידועים קרה לו כל זה). עוד יבלבל הדבר ומודיע מגלות ומחזירתם בלי סדר נכון.

יותר ויותר נראה הבלבול בספרו של ר' שמואל אוסקי (Consolacao). הוא יספר כי הגירוש היה בימי פהיליפו בן לואיס נכדו (neto) של פהיליפ היפה בשנת הס"ו. והנה ערבב את הגירוש שהיה בשנת 1322 בימי פהיליפ בן פיליפ (המולך אחרי אחיו לואי) עם הגירוש הראשון (בימי פהיליפ היפה) ואחרי כן מת המלך בלכתו לצוד ציד ובנו לואי החזירם ונגרשו עוד הפעם לבקשת העם... אחרי כן נגרשו בימי קארל בנו של קארל בשנת הק"ב (זה טעות וצ"ל הקנ"ה ומה שחשב גרעטץ לתקן הקנ"א לא אבין).

והנה יארכו הדברים להביא כל הוכחות הח'ל., כי בהכרח טעו החכמים בחשבונם ובלבלו את המקרים. והאמת תורה דרכה, כי רק בשנת 1322 היה גירוש ומשנת 1322 עד 1359 (או 1358) לא היו יהודים כלל בארץ, וכל הגירושין שהביאו הרושמים הם רק פרי טעותיהם שטעו בדברי האפודי. נשאר רק להוכיח, מתי היה הגירוש בשנת 1322, אחרי שבהכרח היה גירוש. שהרי בשנת 1315 שבו ובשנת 1359 שבו מחדש, א"כ היה גירוש בינתים. וכבר אמרתי שהשכל הפשוט מחייב, כי הלכו משם אחרי נמלאו י"ג שנה לפי התנאי, אלא שהח' ל. מוכיח, כי אמת בפי האפודי, כי נגרשו אחרי שבע שנים. כי מיום 20 פיבר 1322 יש כתב המלך קארל הרביעי בדבר היהודים בלאנגידוק ועם הספר אמר להשתמש בכל האמצעים לחסות עליהם (כידוע היה לבו טוב על היהודים) ומגירוש לא נזכר כלום; בינתים קמה הרדיפה מצד ההמון ונגרשו באותה השנה.

עתה נשארה עוד השאלה, אם שבו עד שנת 1359 בינתים או לא. דעת הח' ל. בשלילה ונראים דבריו. ואף כי מצאנו כי גרו איזה יהודים במספר מעט בעיר St. Denis בשנת 1353, מזה אין הוכחה כלום, שהרי נדע כי אזרחי העיר הזאת בקשו מהמלך שיניח להם איזה יהודים לתועלתם, וזולתם לא נמצא אף רמז קל בכל כתבי הממשלה מהזמן ההוא, שירמז על שיבת היהודים וגירושם מצרפת, דבר שאי אפשר הוא, אם בינתים קרה כזה. והנה הראיה הזאת היא מכרעת, כי היתכן, ששבו היהודים ונגרשו עוד הפעם ואין זכר לזה בזכרונות המלכות? אלא שהח' ל. כפי הנראה פחד שלא יאמרו לו: לא ראינו אינה ראיה, לכן הוסיף עוד ראיה חיובית. הוא מביא עוד פתשגן הדת שנתן מיום ב' לירח יוני שנת 1340 שממנו ראיה, כי לא היו יהודים באותו זמן בצרפת וז"ל:

Philippe VI défendit de faire les transactions et marchés avec les Jtaliens Ultramontains et Juifs demeurant à l'étranger sur les confins du royaume.

אולם ראיה זו היא ראיה לסתור, כי אם לא היו יהודים בארץ, מה לו לומר, היושבים מעבר לגבול הארץ? והיה די לאסור לעשות מקנה וקנין עם האיטלקים והיהודים, אם לא שנאמר שרק עם היהודים והאיטלקים היושבים מחוץ לארץ אסר לעשות מקנה וקנין, לבלי יוציאו את הכסף מארצו. ואמנם נוכל להחליט, כי רק אגב שטפיה כתב כן; אלא ראיה בודאי אין כאן, לולא היה הדבר מחוור גם בלי זה.

לא יהיה מחוסר התועלת להודיע מריב אחד שפרץ בין שני גדולי היהודים, אשר היה הסבה להבאיש ריח היהודים בעיני המלך והשרים, ויוכל היות שזאת היתה סיבת גירושם אחרי כן. המלך מנה את היהודי מנשה (זה הוא בל"ם כוון השם Manecier) למדברנא ופרנס היהודים בארצו (procureur général des Juifs), יען הוא היה השתדלן בדבר החזרת היהודים לצרפת, הוא נתן מספר היהודים השבים, נשא ונתן בדבר זכיותיהם והמסים אשר ישלמו לאוצר המלך, גם היה ערב קבלן בשביל ההתחיבות (ח"ב

הזאת. האיש הזה היה רצוי בעיני המלך ועל משמרתו עמד ימים רבים, ובעבודתו זאת עזר לו אחיו חיים (Vivant). אחרי כן נפגוש בהיהודי יעקב מפאריש (מכונה בשמו De Pont Ste Maxence) אשר נהג עם מנשה עסקי הכלל של היהודים בצפון צרפת, וכפי הנראה גם הוא היה רצוי להמלך. אחרי איזה שנים שהיו שניהם אוהבים נהפכו לאויבים ויעקב אכל קורצא בי מלכא על מנשה: כי קבל מסים מן היהודים בלי רשות המלך; לא נתן חשבון של הכסף שאסף; בחלקו איזה מס בין כל היהודים העמיס על יעקב מס כבד מנשא שלא לפי החשבון; הוא הכין לו בסתר ביהכנ"ס (בביתו) מבלי לקחת רשות מהמלך ומביה"כ הזה גרש את יעקב; הוא לא נתן למול את אחד מחבריו (של יעקב) ושמו ליאון, עד אשר נאלץ לבקש עזרת היושב ראשונה במלכות; הוא הכריז נדוי ושמתא נגד יעקב, והשמתא הכריז נגד איסור המלך; הוא שכר על יעקב אציל נוצרי אחד, אשר הכהו מכות גדולות ונאמנות. מנשה התנצל על זה וכפי הנראה צדקו דבריו, אולם בנוח עליו חמת המלך נענש מהמשפט הגבוה (Parlement) לבקש מחילה מהמלך ומהיהודי יעקב ולשלם 1000 פר. להמלך וסך 500 פר. ליעקב ושיאָסר בבית אסורים, עד שישלם כל זה. אולם לא ארכו הימים ופתח המלך את דלתות בית הסהר למנשה והושיבו שם את — יעקב בשביל כי העלילו עליו, כי רמה את אוצר המלך בחכירות שקבל. אמנם אחרי זמן נמצא שהשליטו ביניהם; מנשה עמד אחרי כן על משמרתו לכל הפחות עד שנת 1376.

* * *

„באור משנה סתומה" הוא מאמר מאת הרב הח' דר. שווארץ בקארלסרוה. המשנה הזאת היא המרוכה שישבו עליה רבים מחכמי ישראל: המניח איסר של מעשר שני אוכל עליו אחד עשר באיסר ואחד ממאה באיסר (מעשר שני פרק ב') ולא עלתה בידם לתרצה. הח' ש. מביא את כל הפירושים ומראה, כי בכולם שוברם בצדם ולכלהו אית פירכא חוץ מפירושו. האמת אגיד שחושש אני בראשי, כי מיגע הדבר הרבה לקרא דברים כאלה בלעז, והיו מספר מלות בגרמנית ומספר מלות בעברית. ואם היה כותב פירושו זה בעברית ברורה היינו מבינים דבריו. הצעתו היא לשנות את הנוסחא ולגרוס בית שמאי במקום בית הלל, והפלוגתא תלויה בפלוגתא ישנה: נאמן על הראשון נאמן על השני וכו' ובע"ה שהביא תבואה למכור מיירי והפריש מעשר שני וכו'. והנה הפירוש הזה יהיה מכוון, אלא לפע"ד העיקר חסר מן הספר, ומי שקורא המשנה סתם יחשוב, כי המניח... אוכל, הכונה מי שמניח יאכל וע"ה מן דבר שמיה? אמנם המשנה סתומה, אולם זכורני הלצה יפה ששמעתי מפי החכם ד"ר קאסעל נ"י: מקרא סתום הוא ככאב שנים. אלף תרופות יש בשביל מי שחושש בשניו; אבל מי שיש לו כאב זה לא יפטר ממנו...

* * *

„אלהי הנקם" דרוש מאת הח' גידעמאנן, נגד האומות שמונים אותנו, כי יראתם של בני עמנו הוא אלהי הנקם. ונגדם כתב הח' ג. את מאמרו היקר ושפתים ישק משיב דברים נכוחים, בהראותו, כי דת ישראל היא דת החמלה והחנינה. הוא אומר: אם לפעמים הוכרחה הדת לצוות האכזריות (לא תחיה כל נשמה וכדומה) הרי זה מוכיח, כי בטבע עמנו היתה החמלה הרגש העיקרי (היה יכול להוסיף, דת שהיה מן הצורך

לכתוב בה: ו ר ל לא תהדר בריבו כודאי לא נתנה לעם אכזרי). והנה הדברים נאים למי שאמרם, עכ"ז לולא דמסתפינא הייתי אומר: אינו צריך! יש גם לפעמים אכזריות, למשל מה שעשה דוד עם מואב ועם בני משפחת שאול וכדומה. אין אנחנו ח י ו ת ט ו ר פ ו ת ואין אנחנו מ ל א כ י ה ש ר ת. היהדות היא התפתחות תולדתית של שלשת אלפים שנים ויותר. לפעמים האכזריות היא מדה טובה, וגם מה שנאמר: „לא תחיה כל נשמה" היה יפה בעתו, להשמיד עושי תועבה מקרב הארץ, למען לא ילמדו אבותינו מהם. שהרי החנינה נגד עוברי עברה היא אכזריות נגד הישרים, כאשר יאמרו גם כעת נגד החפצים להעביר משפט מות שהם מרבים רוצחים, וכאשר טענו כבר נגד ר' עקיבא ור' טרפון. סוף דבר, הדרוש הוא נחמד ונעים, אבל — אין למדין מן הדרוש.

* * *

„א ב ן ב ח ן לר' מנחם בר' שלמה" היא חקירה ר ב ת ה ת ו ע ל ת של הח' ב א כ ע ר בפיסט. החקירה הזאת נוגעת במקצוע הפֿהילולוגיה העברית, אשר הח' ב. מצוי אצלה. במאמרו זה הוא מראה טיבו של הספר הזה (חלק ממנו נמצא בכ"י מינכֿען) והערה את מקוריו, מהיכן שאב, ומה שפעל ועשה ר' מנחם בספרו. אולי לעת מצא אאריך מעט הבקרת על המאמר הזה; ופה אין מקומו.

* * *

מקנאים אנחנו בכם חכמי גרמניא, שאתם יושבים ועוסקים בתורה בהרחבת הדעת; ולכן כל דבר ודבר חביב עליכם ואתם מטריחים עצמכם ותבארו דבריכם ותדרשום כמין חומר, בעוד שאנחנו כותבים מקוצר רוח ומעבודה קשה. הח' דר. א י ג ר (כבר ידענו טיבו) מחבב שירי קדמונינו ועל כל קוץ וקוץ דורש תלי תלים של הלכות. הוא מצא „נ ע ר ה נ ל ע ג ת" ופרש כנפיו עליה והכניסה במחיצת החקירה והחכמה. „הנערה הנלעגת" תתבייש בל"ס לעמוד במקום גדולים ולא תדע מה לה.

במ"ע ליטבל. של אריענט שנת 1850 עמוד 489 מביא הח' דוקעס שיר קטן מיוחס לר"ש הנגיד:

אַיֵּה צְבִי עֲלֵג וְאָנָה פָּנָה	עֹפֶר מְקֻטָּר מָר־דְּרוֹר וּלְבֹנָה?
כִּפְּתָה לְבָנָה אֶת־מְאוֹר כֹּכָבִים:	דוֹד יַעֲלֶה *) כִּסָּה מְאוֹר הַלְּבָנָה.
צִפְצֵף בִּלְשׁוֹן רַךְ וְהִשְׁעַן עַל	שָׁם פֶּה לְתוֹר וּלְסִיס בְּעֵת בֹּאָנָה.
בִּקֵּשׁ לְדַבֵּר: רַע וְאָמַר לִי: נַע;	נַשְׁתִּי אֲנִי כַּאֲשֶׁר לְשׁוֹנוֹ עָנָה.
חָפֵץ אֱמֹר: סוּרָה וְאָמַר: סוּגָה;	חַשְׁתִּי אֱלֵי סוּגָה כְּמוֹ שׁוֹגָה

על השיר הקטן הזה נולדה אח"כ שאלה בבית מדרשם של חכמי גרמניא (וביניהם רבנים כמו גייגער, קימפף ועוד) אם השיר הזה יסב על נערה או על אוהב (דעת שר"ל) ופסק הח' א. כי כון המשורר לנערה אע"פ שנאמר בלשון זכר, כי כן דרך משוררי הערבים, אשר אהובותיהם דרך א נ ש י ם להם.

*) ואיכא גרסי: יעלה, ואיכא גרסי: הוד יעלה, והבוחר יבחר ואין נ"מ לדינא. (ח"ב)

יפה היא השיר שהביא הח' א. ממשוררנו הנעלה ר' יהודה הלוי שלא נרפס עדיין ולרוב נעימותו אעתיקהו כאן עם איזה תקונים:

אַתְּ עָפְרָה צְבִיַּת אַרְמוֹן 1),
תְּמוּרָה כְּעֵץ הָרִמּוֹן,
שְׁכוּרָה וָתָנַע כְּאַגְמוֹן 2).
אִמְרִי נָא, הֲמֵרוֹב מִשְׁתֵּךְ 3)
גְּרוֹנֵךְ 4) אוֹ שִׁכְרַת מִתִּירוֹשֵׁךְ?

בְּסָעִיף שְׁנֵי רִמּוֹנִים,
פֶּן תָּעִיף בָּם עַיִן שׁוֹנִים
בְּעַד צָעִיף דְּמוּת צִפְעוֹנִים,
נָחָשׁ בִּלְתִּי יְמַשֵּׁךְ;
שַׁעֲרֵךְ מִרְחוֹק לְבָבוֹת מוֹשֵׁךְ 5).

צִפְעוֹנִי! אֲבָל הָשְׁלַם לָךְ;
בַּת עֵינִי! חֲמוּדָה כֻלָּךְ,
כִּרְצוֹנִי לְאַט תִּתְהַלָּךְ;
רֵיחַ קִנָּמוֹן מִלְּבוּשֵׁךְ,
אַבְרֵךְ! יִקָּרֵא אֶל פְּנֵי פָרָשֵׁךְ.

בֹּאִי נָא לְאַרְמוֹן וָעֶרֶשׂ,
בַּת לְבָנָה אֲבָל בַּת חֶרֶס,
בֶּאֱמוּנָה אוֹתָךְ אֲאָרֵשׂ.
כִּי אֶצְמְאָה לְטַל מַלְקוֹשֵׁךְ.
יֶעֱרַב הַמֶּזֶג בְּנַחֲלֵי דִּבְשֵׁךְ 6).

יְפַת מַרְאֶה וְקוֹלֵךְ עָרֵב
בָּךְ אֶרְאֶה יְיִ מִתְעָרֵב
מוֹצָאֵי בֹקֶר וָעֶרֶב.
עַל לֶחְיֵךְ וּשְׂעַר רֹאשֵׁךְ
אַבְרֵךְ: יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ.

לפ"ד נפלו טעיות בהעתקת השיר, וזה מה שיש לי להעיר בו: 1) צבית ארמון, הכונה השוכנת בארמון, או ראויה לשכון בארמון; 2) אינרם הביא: שכורה כיין הרטון, המורה ותנע כאגמון ואין טעם למליצה זו. נבין שכ.ורה מיין, אבל לא שכורה כיין בשביל שהיין בעצמו איננו שכור רק משכיר. ומה טעם תטורה ותנע כאגמון? לכן

(ה"ב)

החלפתי ותקנתי: תמורה כ ע ץ הרמון, ימשיל את יפתו לתמר ולעץ הרמון ויש לה תנועה חיונית בכל אבריה כאגמון; 3) א. הביא: אמרי נא, הַמְּרוּךְ חָמְשֵׁךְ יָקְרָהּ? אם תנועי בשביל שרכה את? ומה טעם בזה? ומה הוא רוך־חמש? לכן תקנתי: אמרי נא המרוב משחך קרך? אם יען משחת עצמך בבשמים וסמים נהרכך גופך ויש לך התנועעות כזאת, או יען כי שכורה את? המליצה יפה היא במאד; 4) קרך במקום יקרך ע"פ המשקל (א"כ אין פה המשקל מדויק) וגם בשביל הכונה; 5) א. הביא לבבות נושך, ואין טעם למליצה זו, ששער ראשה ישך, וגם יתאים יותר עם הדלת „מושך"; 6) א. הביא יַעֲרֵהּ המזוג בנחלי דבשך. ולא ראינו שימזגו יער, ולפ"ד יפה תקנתי, כי יערב לו המזג בנחלי דבשה.

* * *

מאמרו של הח' דירנבורג אך במקרה בא לקובץ הזה, יען נזכר בספורו ע"פ מקרה שם „יהודים", בלי שנלמוד כלום מזה. עכ"ז שיחותיהם של ת"ח ערבות הן.

* * *

„ירבעם אז חלוקת המלוכה בישראל" מאת החכם ר' מאיר פ̇ריעדמאנן הוא דרוש וכבר אמרנו: אין למדין מן הדרוש. הח' פ̇. בל"ס כונתו לטובה להציל את ירבעם מגהנם ולהשיב לו חלקו לעולם הבא, בהוכיחו כי לא היה כל כך חוטא. כל מה שאמר פה הח' הזה כבר נשנה ונדרש בבית מדרש, ועכ"ז דרוש טוב הביא לנו פה. באמת אמרו שלא נוכל לדרוש תועלת מדעית ממאמרים כאלה. החדושים שחדש במח"כ עוד אינם מוחלטים; למשל נעימה הצעתו כי העגל שעשה דור המדבר היה דגל אפרים, ע"פ שנאמר בכור שורו הדר לו; כאמור נשמעים הדברים האלה וינעמו, אבל עכ"ז יש ספק גדול אם אמתים המה, כי לא יתכן שבני אפרים עשו המרידה נגד משה, ויהושע לא ידע כלום, וגם לא נזכרים הם בספור כה"ק ובין כך ובין כך הוא עתיד ליתן את הדין, שהרי הכתוב כסה על פשעם והוא גלה. כי לא העמידו את העגל במקום הבורא, רק במקום המנהיג, כבר דרשו כזה חכמים רבים וזה נראה בחוש ומאי קמ"ל? כן בנוגע למחלוקת ישנה שהיתה בין יהודה ואפרים, כבר הרבו בזה החכמים בחקירתם.

הח' פ"מ יצדק בטענו נגד המהרסים המחליטים, כי מה שאמר הכתוב: והגותם אותם חג לה' וכו' בחדש השביעי תחוגו אותו (ויקרא כ"ג, מ"א), הדברים האחרונים (בחדש השביעי תחוגו אותם) מאוחרים הם והם מכוונים נגד מה שעשה ירבעם לדחות החג לחדש השמיני. בל"ס אנחנו בני ישראל מאמינים בני מאמינים מצד הקבלה לא נאבה ולא נשמע להם; אבל לא טוב עשה לבא על המינים האלה בעקיפין, לומר: הרי אתם אומרים שהתורה בימי יאשיהו המלך נכתבה, ובזמן ההוא כבר אבד זכר לאפרים, הנה יאחז בדאי, שהרי הם אומרים שרק ספר דברים נכתב בזמן יאשיהו והתורה לכל המאוחר בזמן יואש המלך (ראה מה שהביא גראֶטץ ע"ז); וגם יוסיפו ברשעתם ויאמרו, כי לזה כיון גם הכתוב באמרו להלן: למען ידעו דורותיכם וכו' בהוציאי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם, ר"ל לא העגלים שאמר ירבעם שהם העלו את ישראל ממצרים. מזה אנו למדים שיפה אמרו חכמים, שאסור להתוכח עם מינים, כ"ש דפקרי טפי.

(ח"ב)

* * *

החו׳ ד״ר בנימין ריפפנער רב בגלאגוי גירר מחדש עצמות דוד פריעדלאנדער, במאמרו „דוד פ״ל והכהן טעללער״, מוסב על העסק הישן שהיה בין שני ת״ח אלה, חררה שכבר הפכו בה כמה וכמה. החו׳ ר. עון חדש גלה על דוד פ״ל, כי מה שהעיז גומפירטץ פו״מ בברלין לכתוב להממשלה, שהרבנים הם רק שומרי משמרת הכשרות, לא מכח סברתו עשה, אלא שה׳ דוד פ״ל היה נחש המסית, ולכן בשם רבני גרמניא ישלם לו כרוב פשעיו. והנה אין טוענין למסית ולכן אי אפשר לי להציל את החו׳ פ״ל (השעיר המשתלח בשביל כל הנלקים בקטנות דמוחא, שלא יוכלו להבין מחלת הזמן שרחפה באויר, וחושבים כי דוד פ״ל היה האשם בדבר, העניווערזיטעט הירץ הסבה כל אלה וכדומה. רבותי! היהודים בברלין היו מסירים את כבודם בקלון גם בלי פ״ל ונשי ישראל יתנו אהבים עם נוצרים גם בלי השכלה!) ולומר שלא הוכררה עוד אשמתו בדבר הרבנים; אבל להצלחתו כבר נחתמה המשנה ואסור להוסיף עליה, לכן לא נמנה עוד את פ״ל בין ההדיוטות שאין להם חלק לעוה״ב ולעולמית ירשו גהינום. חבל שלא נוכל למצא ממלא מקום לירבעם החוטא, אשר הצילהו החו׳ פ״מ מתוך כבשן האש.

* * *

החו׳ ד״ר יואל, רב בעדת ברעסלוי הביא מאמר קצר מכונה בשם „הוספות לספרי השקפות בתולדות התפתחות הדת״. כל מקום שאתה מוצא דברי החו׳ יואל עשה אזנך כאפרכסת, כי נאים הדברים למי שאומרם. וגם שיחה קצרה של החכם הזה יפה מתורה שלמה של כתה חוקרים. החכם היקר הזה הוא אחד מגדולי חכמי ישראל האמתיים והעשיר ספרותנו בכתה ספרים, אשר תועלתם גדולה בהחלט. חבל, שאחינו ברוסיא כפי הנראה לא ידעו לטדי את החכם הזה ואינם שוקדים על ספריו, אשר מהם נוכל ללמוד הרבה והרבה. ואולי לעת אחרת אביא מאמר אודות חכמנו זה וכל מה שפעל ועשה לבית ישראל בספריו המחוכמים; כי ראיתי בני עליה באלה בין בני עמנו והם מעטים, לבד שהחו׳ הזה הוא אב הדרשנים בגרמניא ואחד מן היוהר משובחים בכל העולם כולו.

פה כאמור הביא רק הערות קצרות, אבל גם מהן נראה תועלת חקירותיו. לדוגמא בדבר הוכחתו, כי גם הנוצרים נזהרו מלאכול דם עד המאה העשירית לחשבונם, וזה מוכיח לא רק מהאבנגליון, כי גם מספרים מאוחרים ומחוקי מושלים מזמן המאוחר. ועוד יוכיח, כי לא אכלו רק בשר שחוטה, וזה כונת האבנגליון שאסרו בשר בהמה חנוקה, ר״ל שהמיתוה מבלי לשפוך דמה ע״י שחיטה. מזה אנו למדין הרבה נגד העלולות צוררינו בזמן הזה, מה שהם חושבים לאסור עלינו את השחיטה. כן יוכיח כי מה שנאמר אודות ז׳ מצות בני נח, אין זה אלא דרוש, כי המספר שבע לא היה מוגבל ורק ע״פ דרוש הוציאו את המספר הזה. כן מביא את המאמר הוכוחי של התלמוד: אלו שלשים מצות שקבלו ב״נ ואין מקיימין אלא שלשה. אחת שאין כותבין כתובה לזכרים ואחת שאין שוקלין בשר המת במקולין ואחת שמכבדין את התורה (חולין צ״ג). והנה נראה פה דברים דוקרים נגד הכת החדשה, בהלצה שאמנם מטמאין עצמם במשכב זכור אלא לכה״פ לא יכתבו כתובה לזכר, כאשר מצינו שיספר דיו קאסיום מנירון שנשא לו את ספורום והסיב את שמו לסאבינה ובארץ יון עשה חופה וקדושין ונתנו לו (לספורום) (ח״ב)

בתוכה כחוק. בדבר שוקלין בשר המת, לפ"ד הח' יואל יפה דן רש"י שהכונה בשר אדם, שהרי נאמר על ר' עקיבא שהיו שוקלין את בשרו במקולין (אגדה היא ואין למדין ממנה לפ"ד). אולם יוכל היות שגם לבשר מת של בהמה יכוונו, ור"ל שהם נזהרים באכילת נבלה.

* * *

„ספרי זוטא" הוא נושא ענין מאמרו של הח' בריל שכבר נודע לנו. במאמרו זה הוא יחקור ע"ד הספרי זוטא המובא מכמה חכמי ישראל ודן הח' וויס שמאוחר הוא, ולפ"ד הוא מזמן המשנה, ומראה שכמה מאמרים ממשנות ובריותות לקחו ממנו, ומה שהביא הח' וויס, כי נזכר מאמר של הספרי זוטא, וזה הוא של ר' פפא ושל רב אשי, הנה הח' בריל יוכיח ההפך, שרב פפא ורב אשי לקחו מהספרי זוטא. ונראים דבריו שיפה דן, ואב"מ להאריך.

* * *

נעים ומועיל הוא מאמרו של הח' ד"ר בלאָך רב כעיר פוזנן „אודות התעוררות הראשונה בפוזנן להרחבת ההשכלה". נעים הוא בכלל להעמיק רעיוניו בתולדות הימים האלה, ימי נעורי ההשכלה, ימי המלחמה שקמה בין הזקנים והצעירים. במאמר זה יש עוד הרבה ידיעות חדשות ומועילות, אשר לא נודעו עד היום. ואפריון נמטיה לחח' בלאָך על שקידתו הנפלאה שהראה בענין זה, לאסף ולקבץ כל הידיעות המפוזרות במקצוע זה ולתת לנו ציור שלם, ואין כל ספק אצלי, כי כותב קורותינו לעתיד לבא ישתמש הרבה במאמרו.

בחירת הגאון ר' עקיבא איגר לרב בפוזנא היתה שדה המלחמה בין הזקנים והצעירים, הדור הישן והחדש. בשנת 1806 (25 נאוו.) ירחים אחדים אחרי המגפה הנוראה במחנה פרוסיא, נפטר הגאון ר' משה שמואל בעל „בית שמואל אחרון". לרגלי המבוכות ותרועות מלחמה במדינה (ירחים אחדים אחרי כן נקרעה מדינת פוזנא מפרוסיא ונחברה להנסיכות ווארשא תחת מלך סאכסען) לא שמו ראשי העדה לב לבחור להם— אב"ד במקומו, ורק חמשה דיינים (מכונים בשם „בני ישיבות") הורו איסור והיתר בעיר פוזנא. באסיפה אחת שהיתה (כנהוג בכל שנה) לפני פסח תקע"ר (13 מאַרץ 1814) ששם נתאספו פרנסי הקהלה ותופשי התורה בקהלת פוזנא נמנו וגמרו לשים עליהם רב. וכאשר הציע אחד הנאספים לבחור בהגאון ר' עקיבא איגר שהיה אז רב בעדת מאַרקיש־פּריעדלאַנד, נתקבלה הצעתו בשמחה. אולם כאשר נודע הדבר בעיר לא הפיקה ההצעה ההיא רצון מאת בני הדור החדש, המשכילים הצעירים ובניהם רבים מהעשירים, יען כי יצא הקול, כי הגאון רע"א הוא קנאי גדול ורדף באף וחמה את כל המשכילים בעירו הקטנה וביחוד השפיל כבוד ההשכלה ברשותיו. לכן פחדו המשכילים, כי בעיר כפוזנא אשר רק בעמל וטורח נתבטלו איזה מנהגים מכוערים של הדור הישן (כמו נשואי בסר, המלבושים הארוכים) תשוב הבערות לכבודה הראשון. בהיות הגאון רע"א מפורסם לאחד מארזי התורה פחדו ג"כ שלא ידיח את הנערים והבחורים מאחרי הלמודים הנחוצים בהיות כבודו גדול בעיני העם. אמנם נודע הגאון רע"א לישר במדותיו ולצדיק הולך נכחו; אולם גלל זה פחדו עוד יותר, שעל ידו ירב כבוד הזקנים.

פרנסי הקהלה בראותם כי יד רבים של בני העיר תכון עם הצעירים הערימו לעשות את הדבר בסתר, להביא את הרב (מבלי הודעה בתחלה לבני העיר

לעירם. אחרי אשר חכו יותר משנה תמימה, עד אשר נחרץ גורל פוזנא לשוב לפרוסיא, נאספו בירח אב התקע"ה בעיר מאָשין הסמוכה לפוזנא והחליטו לקבל את הגאון רע"א לרב עליהם, בחשבם, כי לפני הימים הנוראים לא יעיזו לבייש את פני גדול ישראל, אם כבר יהיה במחניהם. אולם עצתם הופרה, כי למרות כל זה נודע הדבר והצעירים התרו בכל עוז להפיר מחשבתם, בהגישם מחאה לפני שר המדינה, כי העיקר חסר מן הספר: לעדת פוזנא נחוץ רב ו ד ר ש ן, והכל יודעים שהגאון איננו דרשן; הוא כבר איש זקן וידוע חולי; על העדה רובץ משא חובות למכביר, ומהיכן תשלם לרב סך 1400 ר"ט לשנה? ועוד הוסיפו, כי הרב הוא קנאי גדול ואויב ההשכלה הגרמנית וכו'. ביום 31 אוגוסט כתב שר המדינה לפרנסי העיר, כי בחירת הגאון רע"א יש בה לפקפק, כי לא נודע לו שהיה להם הזכות לבחור ע"פ הסכם כל הקהל; גם לא ידע, אם ברור להם שהרב רע"א יש לו הכשרון לפקודתו זאת וכו', ועכ"פ הוא דורש מהם שישלחו לו כתב הנשתון של הבחירה. ביום הראשון של סיפט. השיבו הפרנסים, כי הכתב הדרוש נכתב בלשון עברית וצריך להעתיקו; בחירת הרב היתה כדין וכהוגן; הרב רע"א כבר שמש עשרים שנה ברבנות בעיר מ"פ ועולתה לא נמצאה בו; „הרב כבר מחל על פקודתו במ"פ, והיה אם לא יקבלוהו בפוזנא, מי ישלם לו בעד נזקו שגרמו לו?" וכו'. ביום 6 סיפט. ענה ע"ז שר המדינה (אחרי אשר בינתים בא לידו כתב מחאה של הצעירים עוד הפעם) כי הבחירה שהיתה בטלה ומבוטלה היא; הפרנסים יאספו כל בני העיר, שיש להם חות דעת בעניני הקהלה ורק ע"פ בחירה כללית כזאת יקום דבר. אם לא יבוחר הרב אזי ישלמו פרנסי הקהלה מ כ י ס ם בשביל כל ההוצאות וכו'. הדבר הזה נגע עד כ י ס ם של הפרנסים ולכן מהרו להשלים עם הצד שכנגדם. בספר הזכרונות של הקהלה נמצאו תנאי השלום שהותנו בין הני תרי צדדי: א) אסור לו להרב החדש להחזיק יותר משׁשה בחורים שיבאו מערים אחרות (יען כי עד הנה באו מערים אחרות כעשרים עד שלשים בחורים והיו על הקהל למשא); ב) אסור להרב לתת תאר חבר ומורנו לבחור, יען ע"פ תארים כאלה הכניסו בלב הבחורים יהירות יתרה ושנאה להשכלה; ג) אסור להרב להשפיל כבוד המשכילים בדרשותיו, וגם לא יחרחר ריב בין איש ובין רעהו בשביל אמונה; ד) פרנסי הקהלה מחוייבים לאסוף בכל שבוע ושבוע סך 150 פלורין פולניש (50 ר"ט) משך שמונה שנים לתמיכת נערים עניים שילמדו אומנות.

ע"פ ברית השלום שכרתו ביניהם נוספו עוד שנים מהמשכילים על חברת הנכבדים שהלכו למ"פ לתת את כתב הרבנות להגאון רע"א, ובפירוש הותנה, שעם שלא יחתום הרב על כתב הברית, שגם ידו תכון עם זה, לא יתנו לו כתב הרבנות. פנקס הקהל הביאו עמם למ"פ, וביום 7 סיפט. חתם הרב על דברי הברית האלה, ככתבו וכלשונו: „למען השלום והאמת וניכר הדבר כי מפי ה' יצא הדבר להוליכני לק"ק פוזנא לא אבטל הדבר ויקויים כפי הפונקטען הנ"ל הנוגעים אלי הנזכרים לעיל. וה' יתן הכל לטובת הכלל כעתירת הק' עקיבא גינז מא"ש [מאייזענשטאדט] אור ליום ה', ב' אלול ג'א'ל י'ש'ר'א'ל לפ"ק פה ק"ק פרידלאנד". ביום 8 סיפט. נתן כתב הרבנות בידו.

המשכילים הראו כי כונתם לשם שמים ולהחזיק השלום וגם הודיעו לשר המדינה, כי מעתה אין להם עוד שום פקפוק בבחירת הרב. שר המדינה ענה, כי עכ"ז הוא עומד בדעתו לעשות בחירה כללית ובפומבי. ביום 12 סיפט. היתה הבחירה תחת השגחת אחד מפקידי הממשלה. משתי מאות בוחרים באו כמאה וששים ופה אחד בחרו בהגאון ר' עקיבא איגר. ביום 14 סיפט. אשרה הממשלה את בחירתו לאב"ד של עדת פוזנא, וכן הופיע שמה בו ביום הרב אשר כהן שמה עד יום פטירתו (בשנת תקצ"ז).

כן ינעם לנו, כי יודיע החי' בלאך מקורות החכם ר' דוד קארו אחד מהמאספים

(ח"ב)

ומסופרי מ"ע „בכורי העתים". הח' הזה הרבה הטריח עצמו והשתדל להפצת הדעת בין אחיו, אולם כל ימיו היה מחסור ועוני גורלו. רד"ק נולד בעיר פֿאָרדאָן לערך בשנת 1782 וכבר בימי עלומיו נברקה בו אהבת ההשכלה והחינוך הטוב, ובשביל זה סבל רדיפות מצד הקנאים והצבועים. בשנת תק"ע הדפיס מאמרו „גדול בנים" במ"ע המאסף, אשר בו הציע הצעות טובות לתקון החנוך; או"ם דבריו נשארו כקול קורא במדבר. בשנת תקע"ו פתח ביה"ס לבני עשירים להכין אותם להכנס לגימנאזיום. כנראה לא נתעשר ממלאכתו זאת, כי ממכתב אחד של ר' ישראל יאקובזאָהן, הנדיב הידוע, מחוה"מ סכות תקע"ח, אשר כתב לרד"ק, נראה את רוב עניו של זה האחרון. במכתב מט' ניסן תקע"ז הודיע ר' דוד קארו את אשר עבר עליו ובקש מהח' יאַקובזאהן שיתמוך בימינו. ע"פ הרבה סיבות נתעכבה תשובתו עד חוה"ס תקע"ח. הח' יאקובזאהן לא יכול למלאות בקשתו (כפי הנראה בקש שיכין לו איזה בית מסחר, יען בחלה נפשו בהמלמדות), יען כי נודע לו שהרד"ק אין לו כשרון למסחר. לתת לו תמיכה תמידית אי אפשר לו, יען כי הרבה פותחים ידם לפניו (החכם יאקובזאהן היה נדיב הלב והרבה פזר נתן לאביונים) וכבר פזר יותר מחמישית; עכ"ז שלח לו 50 ר"ט והבטיח לו לתמוך בימינו לכל עת מצא. בשנת תק"פ הדפיס בעיר דיססוי את ספרו ברית אמת (בשם פלאי: אמתי בן אבידע אחיצדק מקונסטנטינה) ונחלק לב' חלקים, ברית אלהים וברית כהונה, הראשון להתנצלות בשביל התקונים שעשו בני עדת „ההיכל" בהאמבורג, והשני אודות הרבנים וצורך התקונים הנחוצים בזה. החלק השני שם בכליו הח' מיזעס מלעמבערג בספרו „תכונת הרבנים", וגזלת העני בביתו (עיין אללג. צייט. ד. יוד. בגליון 39 שנת 1837). רד"ק מת בשנת 1839, מספריו שנשארו בכתובים הכי נכבד: ספר „כנסת ישראל" העתקת ספר הראשי של צונץ גאָטטעסדיענסטליכע פֿאָרטראֶגע, אשר היתה לעיני צונץ וקלם אותה, גם הוסיף איזה הערות. הספר הזה לא נדפס עד היום.

* * *

אחרון אחרון חביב. המאמרים האחרונים הבאים בקובץ זה הם יקרים ונחמדים מכל צד. מאמרו של הח' ד"ר בראנן רב בעיר פליס בשלעזיה „קורות רבנות המדינה של שלעזיה" הוא פינה יקרה בבנין תולדת עמנו. ואם היה באפשרות להעתיק את המאמר הזה כלו, מובטחני להפיק רצון של כל דורשי תושיה. אולם המאמר כמו שהוא גדול באיכותו כן הנהו בכמותו, ולברר דוגמאות ממנו אי אפשר, כי כולו נחמד וכולו ממתקים. עם כל זה אתן מעט מפרי תאוה זה.

ההכם בראנן השתמש בכתבים שלא נגלו רק לו ושקידה עצומה הראה במאמרו זה. אנחנו נקנא בספרות העברית הגרמנית, כי זכתה בחבור זה, יען כי ברובו נוגע הענין הזה אלינו; קורות היהודים בשלעזיה הן כרוב קורות היהודים בפולין, כי היהודים בשלעזיה ברובם ממעי היהודים הפולנים יצאו. היהודים בבריסלוי היו תמיד מורת רוח התושבים הקאטולים, אולם עם כל זה חבה יתרה נודעת להיהודים מצד הסוחרים, אשר ראו ברכה במסחר היהודים. הם קשרו את מדינות פולין עם ארצות המערב; הם הביאו בשערי ערי שלעזיה את תבואות האדמה של פולוניא, ומגרמניא הובילו כל פרי חרשת המעשה למדינת פולוניא. היהודים בבריסלוי — עיר הבירה של שלעזיה — נלקטו מארבע רוחות העולם, אולם רובם באו מפולין, ולכן נמצאו קהלות מיוחדות של בני ערים גדולות; כן היתה קהלת לעמבערג, קאליש, קראָטשין, ליססא אשר היו להן בתי כנסיות בפני עצמן, ובשום לב הביטו וראו לבלי לעזוב אף אחד המנהגים היותר קלים, אשר הביאו

עמהם מעריהם למושבותם. על פי הרוב גרו היהודים במגרשי העיר.

אולם כל החושב, כי מצאו שמה מנוחה אינו אלא טועה. למסחרם התאוו הסוחרים במצאם בזה הנאה לעסקיהם, אבל לא שכחו כי יהודים המה, ולכן בכל עת מצא הציקו להם. הכהנים לא חדלו להתרעם, כי יתאספו היהודים בבתי כנסיותיהם ובודאי הם מחרפים את קדשי הנוצרים; ומנהלי העיר כפעם בפעם הראו להכהנים הקנאים כי ישמעו לקולם. פה לקחו סחורות היהודים הבאים מפראג, למרות זכיותיהם הישנות המאושרות ומקוימות; לסוחרי גלאגוי אסרו לסחור בבגדים מתוקנים; לקהלה אחת סגרו את בית תפלתם, יען כי חלונות פתוחים לו לחצר־הקברות של הנוצרים; בעונש ממון הענישו למי שעבד בנוצרי וכאלה מן הרדיפות הקטנות כחדודי המחט. כל אלה סבלו היהודים, יען ידעו, כי לא ימצאו מפלט טוב ממנו במקום אחר, וכל זמן שהותר להם לשאוף אויר הטו שכמם לסבול.

מן הרבנים ששמשו בבריסלוי ובנותיה לא נודעו הראשונים בשם טוב בספרות התלמודית, יען כי עברו שנים רבות עד שנתאחדו היהודים בשלעזיא לקהלות עומדות על תלן. בשביל היהודים הפולנים הרבים שגרו בבריסלוי היתה העדה הזאת כפופה תחת ועד ארבע ארצות הנודע, כאשר נראה שהרב ר' ברוך וויזל נאמר עליו: „והורם והונף מרבני ומנהיגי ד"א פולין יצ"ו לאב"ד ומו"ץ לאנשי פולין הנמצאים בעיר ברעסלא וחוצה לה" (כלומר המגרשים). כן נאמר אודותו בהסכמתו לדפוס החומשים בדירנפורט משנת תפ"ח. כי היתה עין השגחת הועד דד"א על היהודים הפולנים עוד מקדמת דנא יוכיח הח' ב. מזה, כי בשנת 1637 (שצ"ז) נפגוש בר' שמעלקא מיארוטשין הבא לבקר את החדרים והישיבות מטעם פרנסי וד"א. ר' שמעלקא זה נפטר בשנה זו, וכאשר חפצו להוביל‏הו לקבורת ישראל (בל"ם בדירנפורט, כי בבריסלוי לא היה עוד ביה"ק ליהודים), הוכרחו לשלם בשביל זה לכהני הדת הנוצרית סך 18 ר"ט 27 גראשען!

הרב הראשון ששמש ברבנות בבריסלוי ושמו נודע ע"פ חוצות היה הגאון ר' נפתלי הכהן. כנודע היתה שרפה נוראה בעיר פראנקפורט דמיין בשנת תע"א (11 יאנואר 1711) ונאשם הרב ר' נפתלי הכהן כי ע"י נתגלגלה השרפה הזאת בהיותו עסוק בהשבעות. אחרי שישב בכלא זמן רב יצא לחירות וילך לו לעיר פראג, ששם חסה בצל הרב ר' דוד אופפינהיים, בבריסלוי שמש ברבנות משנת תע"ב עד תע"ו ובשנת תע"ג החרים שמה את חיון הנודע. כנודע פנה משם ללכת לאה"ק, אולם נפטר בדרך בעיר קונסטאנטינאפאל בשנת תע"ט בו ביום שהיתה השרפה בעיר פראנקפורט, אשר בגללה סבל כל כך.

[illegible]תים נתרבו היהודים בשלעזיה ובפרט בעיר הבירה. לערך בשנת תע"ט בא לבריסלא הגאון ר' יחזקיה יהושע פייבש תאומים. הרב הזה שמש בתחלה בעיר פרעמיסלא בגליציא והלך משם לרגלי הרבה קטטות שפרצו בקהלתו. בנו הרב ר' חיים יונה שמש בברעסלא ברבנות כל ימי חייו ונפטר בקיצור ימים. התחלת רבנותו לא נוכל להקדים משנת תפ"ב ופטירתו היתה בירח טבת תפ"ח (29 דעצ. 1727; הח' בראנן הסכיל עשה להעמיד רק המספר הנוצרי ואין לי הפנאי לשוב ולחשוב לפי מספרנו). הוא השאיר בן קטן (בן שש שנה) ר' יצחק יוסף, ששמש אחרי כן ברבנות בברעסלא ובכל מדינת שלעזיא (משנת תקי"ד עד שנת יום פטירתו ט"ו מרחשוון תקנ"ד) כאשר עוד אספר להלן.

מספר היהודים שגרו בברעסלוי בשנת תפ"ב (לפי רשימה של הרשות) היה 775 נפשות. מהם 509 (143 אנשים, 100 נשים, 197 ילדים 69 משרתים ושפחות) שגרו שמה בתמידות, 266 גרים. מן הגרים היו 159 מפולוניא.

בשנת תפ"ח נשלח מטעם וד"א הרב ר' ברוך בר' ראובן וויזל, אשר כבר הזכרתיו למעלה. הוא היה ממשפחה מיוחסת ורמה בישראל, ואע"פ שמוצאה מפולניא נתפשטה

באשכנז, הולנד ואוסטריא. אבי זקנו של הרב הזה היה ר׳ אליה גומפרעכט, אשר השתדל לטובת היהודים מגורשי ווינא שנתקבלו בפרוסיא מן הדוכס הגדול בשנת 1671 (תל״א). בנו של זה היה הסוחר הגביר ר׳ ראובן, שהיה שאר בשרה של המשפחה המהוללה לאצארוס, ג״כ ממגורשי ווינא ואחד מן המשתדלים לפני הדוכס הגדול. הרב ר׳ ברוך היה עשיר מופלג ועתיר נכסין, העושר ירש מאביו (שהיה גיסו של פהיליפ לאצארוס הירשל, האפפאקטור של קיסר גרמניא וחוכר מס היהודים בשלעזיא) ובהיותו חפשי מדאגת פרנסה היתה התורה אומנותו. הוא נתקבל בכמה קהלות לאב״ד [כן נאמר עליו בראש הסכמתו שכבר הבאתי: אשר נ ת ק ב ל לאב״ד ור״מ בכמה קהלות תהלות בישראל, וטעה הח׳ ב. לחשוב, כי ש מ ש ברבנות בכמה קהלות, אולם מלבד שלא נודע לנו מכל זה, הנה הסגנון מוכיח, כי רק נ ב ח ר אבל לא קבל הרבנות, וכן היו נוהגין לכתוב על רבנים שנ ת ק ב ל ו ע״פ בחירת העדה, מבלי ששמ ש ו ברבנות. עיין לדוגמא תולדות אנשי שם ללאנדסהוטה שמביא כתב הרבנות של הגאון בעל קרבן העדה ושם נאמר: „שהגאון הגדול מוהר״ר דוד נ״י ה״ה האב״ד דק״ק דעסא והגליל ו נ ת ק ב ל ג״כ לק״ק פפד״א״, צד 37, והכל יודעים שבזמן שבחרו בר״ד פרענקעל לראב״ד בברלין לא שמש עוד ברבנות בפ״פ דאדר, רק נ ת ק ב ל שמה, וכאשר נודע הדבר בברלין, ושם כבר שמו עיניהם בו, מהרו לבחור בו כמובא שם, צד 36]. בבריסלא כפי הנראה היה דיין ואחד מב״ד מזמן תפ״ד ואילך, ואחרי פטירת הרב ר׳ חיים יונה בחרו בו לאב״ד. הכנסה קבועה לא היתה לו, יען עוד לא נתאחדו הקהלות להקציב שכירות להרב, ורק איזה הכנסות בלתי קבועות הספיקו תמיד לפרנסתו. ר׳ ברוך זה ירד אח״כ מנכסיו ולכן השתדל בין אחיו הגרים עמו במגרש בריסלא (אָדערטהאָר) להקציב לו שכירות. העדה היתה קטנה אבל ברובה עשירים, ולכן בחרו בהרב ר׳ ברוך והבטיחו לו שכר מוקצב. כאשר התחיל לנהג ברבנות ולהתפרנס מזה נסה להנהיג רבנות גם מחוץ, כלומר שגם הרשות תאשר ותקיים אותו לרב העדה. ההנאה שקוה מזה היתה, שימעטו המס הקצוב עליו. לפי החוקים המעיקים ששררו אז בין המושלים נתנו את מס היהודים בחכירה (ליהודים או לנוצרים). החוכרים העריכו את כל התושבים היהודים ושמו עליהם מס לפי ערכם, ואם עשה יהודי עושר, מיד העלו את גבית המסים שבחלקו, ואם ירד עשיר מנכסיו, הנה לא הורידו את המס רק בקושי גדול. ר׳ ברוך בזמן שעוד היה עתיר נכסין שלם מס של סוחר ממדרגה הראשונה, עכשיו שהעני בקש להוריד המס למדרגה שניה, בנתנו אמתלא לדבריו שהוא רב ומתפרנס בדוחק מקופת הקהל. החוכרים שבו בפניו ריקם; וכאשר סירב הרב לשלם המס ששמו עליו נתפשה אשתו הרבנית בחפצה ללכת העירה ולא נתנוה ויסגרו לפניה הדרך ויבזוה „כאחת הזונות״ (auf prostituirliche Art), וגם הודיעו החוכרים להרשות, כי הרבנות של ר׳ ברוך היא רק משרת־הכבוד ואין לו הכנסה מזה, וכמאז הוא עושה מסחר וקנין בעיר. לשוא הוכיח הרב שזה שנים שלא דרכה כף רגלו בעיר, ושכבר ירד מנכסיו ויתפרנס רק מהכנסתו בתור רב. דברי התחנונים לא פעלו כלום, וביום רע (15 יולי 1734) נתפש הרב והובל לחצר המטרה ושם אמרו לו, כי אם לא ישלם תיכף סך 55 פלארין, אזי יובילוהו בלוית שוטרי העיר לבית הכלא. הרב הוכרח למלאות חפצם. אחרי איזה ירחים הודיעו החוכרים להרשות, כי ר׳ ברוך כבר איננו עוד רב במגרש העיר, „וטתחלה דחק הוא עצמו להרבנות ונתקבל רק לשרת בקדש בכל הצריך בלי התאר רב; אולם הוא שקד רק להרבות הכנסתו בזה, אף כי בפירוש הותנה עמו שלא תהיה לו שום הכנסה מכל זה, ועוד התנהג שלא כשורה במסחרו, עד שדחו אותו בני העדה״. הרשות המקומית ענתה, כי היהודי ר׳ ברוך ישלם כמאז את המסים וישקוט במכונו. וכן נראה עוד בשנת 1737 ששלם מס ממדרגת

הראשונה ועל שטר קבלת המס לא נכתב תאר „רב". ויוכל היות שבאמת נדחה מהרבנות במגרש בריסלא, אבל רב ומו"ץ של היהודים הפולנים בעיר ההיא נשאר גם אז.

מבוכה גדולה היתה אח"כ לכל היהודים בשלעזיה. הקיסר קארל הששי, (אביה של הקיסרית מאריא טהערעזיא) הוציא חוק בשנת 1738, כי היהודים שנולדו בשלעזיא, ולאביהם היתה הזכות לגור בארץ, לא ירשו זכות זאת, ולכן הם ושאר היהודים שבאו מארצות אחרות יגורשו בתור יהודים בלתי מורשים לגור בארץ (unpriviligirtes Gesindel). לכל שרי המדינה ומנהלי הערים צוה במפגיע לגרש את היהודים האלה בזמן שלשה ירחים וכל העובר על החוק הזה ישלם בשביל כל יהודי אלף דוקאט. בינתים מת הקיסר הזה שהיה תלמיד ותיק להיזואיטים (20 אקטאבער 1746) והמלכה מאריא טהרעזיא הצדקנית, אם כי היה כסאה רופף מאד, חדשה את הגזרה הזאת י"ד ימים אחרי עלותה על הכסא (הח' ב. לא באר אם נעשה כפי הגזרה של הקיסר ורק אותם ששבו בלי רשות או שנשארו בלי רשות צותה המלכה לגרש, או אם לא הספיקה גזרת הקיסר להתקיים ונתחדשה מבתו. מיום נתנה הדת של הקיסר עד שנתחדשה ע"י בתו עברו שתי שנים). אולם לאורך ימים לא היתה הגזרה הזאת, כי בינתים בא המלך פריעדריך השני מפרוסיא בשערי בריסלא, והצדקנית מאריא־טהערעזיא היו לה דאגות אחרות מאשר לדאוג בשביל היהודים לגרשם.

המלך פרידריך נתקבל מהיהודים בבריסלא בחבה יתרה, כי קוו לגאולה על ידו. הרב ר' ברוך שר שיר לכבודו בעברית ובגרמנית. אמנם זכר המלך חסדו לר' ברוך, אבל ביום 6 מאי שנת 1744 נתן המלך חק בעיר ברעסלא לגרש משם את כל היהודים אשר אין בהם צורך (unnützes JudenVolk) ורק הסוחרים הגדולים ישארו. עכ"ז נראה שנוי לטובה שחדלו היעזואיטים למשול, וסוף סוף היו לכה"פ אח"כ חוקים קבועים בשביל היהודים ולא היו תלוים עוד בדעת איזה טפסר או שוטר אוילי.

להרב ר' ברוך נתן התאר (מצד המלכות) „רב המדינה" של שלעזיה והיהודים נצטוו למלאות אחרי הפקודה הזאת, אבל בפירוש הותנה עמו מצד הממשלה, כי אין לו הזכות לדין בעסקי ממונות, אין לו הרשות לנדות או להחרים לשום יהודי, וגם לא יקח לו הכנסות בלתי שייכות לו. להיהודים נתנה הרשות לקנות להם ביה"ק, בתנאי שישלמו בכל שנה 25 ר"ט לאוצר הממשלה; גם לשכור להם בית לביהכ"נ. שני פרנסים מאושרים מהממשלה יש להם הרשות לגבות המסים וארנוניות לקופת העדה.

ע"פ החוק הזה נתאחדה קהלת ברעסלא, אשר כשלש מאות נפש מהיהודים היו בה (יען הרבה נגרשו משם) ור' ברוך התחיל לשמש בתור רב בברעסלא והמדינה. גם אז כפי הנראה לא היתה הכנסה קבועה לרב המדינה, אולם הכנסות בלתי קבועות הספיקו לפרנסתו, בפרט שנתרבו הקהלות בהמדינה (בשנת 1753 היו במדינת שלעזיה — מלבד ערי גלאגוי וצילץ — 3510 משפחות מהיהודים). מלבד בתי כנסיות הפרטיים שהיו להגרים (כי לסוחרים גדולים ומשרתיהם היתה הזכות לגור בעיר) היה בית הכנסת אחד ליהודים התושבים המכונה „לאנדשול", אשר שם התפלל גם רב המדינה. בליל שבת, ה' תמוז תק"ט, קרה מקרה נורא, כי נפלה דליקה באבק השרפה שהיה מאוסף במגדל העיר; יותר מששים נפשות (וביניהם 33 יהודים) נהרגו, ומני אז עשו התקון לעשות אזכרה בכל שנה לנפשות המומתים (באזכרה זו נזכרו גם הקדושים שמסרו עצמם על קידוש השם בערים אחרות וביניהם גם האחים הקדושים ר' חיים ור' יהושע רייצעס מלעמבערג, ע"פ טעות המרשים כנה אותם הח' ב. בשם רייזעלעס, וזה הוא טעות כנודע).

המומתים נקברו בדירנפורט, קראטאשין, ליססא וצילץ, כי עדיין לא היה עוד

ביה"ק להיהודים. בשעת הכושר הזאת השתמשה הממשלה להזכיר לעדת ברעסלא, כי יש לה הזכות לקנות ביה"ק, לא מרוב חיבתה להיהודים, רק בשביל הסך 25 ר"ט אשר צריכים להתּ לאוצרה. היהודים ענו, כי אין להם די כסף לקנות ביה"ק שהוא ביוקר גדול, וגם הלא להם הרשות להשתמש בזכות שנתנה להם או לחדול. התשובה הזאת לא מצאה חן בעיני הממשלה ומשנת 1750 ואילך נתחייבו לשלם סך 25 ר"ט בשביל ביה"ק שלא היה להם; ועוד הצלחה יתרה נודעת להם, שותרה הממשלה בשביל מה שתבעה מהם עד שנת 1750. ר' ברוך השתדל הרבה למצא הכנסה לזה, למען לא תהיה עדת בריסלא בלי ביה"ק, אולם בינתים נפטר הרב ולא הפיק זממו (יום פטירתו לא נודע בבירור, רק שהיה זה בשנת תקי"ג או שנת תקי"ד).

במקום הרב הזה נבחר הרב ר' יצחק יוסף תאומים לרב המדינה. מקורות חיי הרב הזה בנעוריו לא נודע כלום. בשנת הי"ח נשא לאשה את טריינה בת אחד מעשירי פולין. לערך בשנת ת"ק נבחר לאב"ד בקהלת קראקוי בהיותו עוד צעיר לימים. והרבנות הזאת קנו בשבילו קרוביו ממשפחת אשתו. מרוב בני העיר לא הפיק רצון הרב הצעיר הזה וברב או במעט הראו לו שנאתם, ולכן אחרי איזה שנים הסיר העול הזה מעל שכמו ושב לברעסלא (מקום אשר כבר כהן שם אביו ברבנות כמסופר כבר למעלה), פה יסד בית מסחר גדול ומסחרו פרץ בפולוניא, ליטא ורוסיא. ממסחרו זה לא משך ידו גם אחרי שנתמנה לרב אב"ד של ברעסלא והמדינה, ובזמן שישב הוא על התורה ועל העבודה ועשה מלאכת הקודש באמונה, הגדילו עושי רצונו את מסחרו למכביר. התמנותו הנזכרת היתה בשנת תקי"ד ושכרו הוקצב לסך 444 ר"ט לשנה. ראשית מלאכתו היתה להשלים מה שהחל הרב ששימש לפניו לקנות ביה"ק, ואחרי עמל גדול ויגיעת בשר (רוב המקומות המוכשרים לזה היו קנין הכהנים, אשר לא אבו תת ארדמתם לביה"ק ליהודים) קנו ארמה בשנת תקכ"ב והקציבוה לביה"ק. בינתים יסד הרב גם „חברה קדישא" בשנת תקי"ט ותקנותיה אושרו בשנת הקכ"א. החברה קדישא קנתה בשנה ההיא בית לצרכיה והכינה שם בית החולים לישראל.

כאשר מסופר כבר פרץ גם מסחרו לרוב. בשנת תקכ"ד (11 יוני 1764) נתן לו מאת המלך כתב כי חקה אחת לו ולבניו אחריו בכל דבר הנוגע למקנה וקנין עם הסוחרים הגדולים הנוצרים. הזכות הזאת נתנה לו, יען כי בית מסחרו היה לתועלת המדינה בהיותו קשור בברית המסחר עם סוחרים גדולים, ברוסיא, פולוניא, מלדווא, וואלאכיא, ליטא ועוד; והעיקר יען שלם לאוצר המלכות סך 1455 דוקאטען.

בימי הרב הזה התחילה ההתעוררות בין אחינו בגרמניא לטעת נטע ההשכלה ביניהם. בברעסלא נוסדה „חברת אחים" להפיץ השכלת ודעת בין היהודים. ההתחלה אמנם כבר נעשתה, אולם הרב ורוב בני העדה בני הדור הישן השתדלו להפיר עצתם בכל מה דאפשר. השתדלות המשכילים היתה קשורה עם חפצם לזכות בזכיות הארץ, בין המשכילים היה גם נכדו של הרב, שהיה גם נכדו של הרב ר' הירשל לעווין בברלין. בתו של הרב ר' יצחק יוסף תאומים נשאת לר' שאול לעווין בנו של ר' הירשל לעווין הנודע למדי בסכסוכיו שהיו לו בדבר ריבו נגד ר' רפאל הכהן בהאמבורג וגלל זיופו את שו"ת בשמים ראש ליחסו על שם הרא"ש. מטעם זה עזב את רבנותו בפ"פ דאדר וילך לו לנוע בארצות ויבא ללונדון ושם נפטר ביום כ"ג מרחשוון הקנ"ה. בנו אריה יהודה לעווין (עוד ידובר ממנו להלן) נולד בשנת תקכ"ה ונתגדל על ברכי אביו זקנו הרב דברעסלא. ובהיותו נער היה מריץ אגרות בתורה ופלפול בין אביו זקנו ובין הגאון ר' ישעיה פיק.

שר המדינה בשלעזיה, השר Hoym מצא קורת רוח בהשתדלות המשכילים וגם טרח

בשביל היהודים בנוגע לזכיותיהם המדיניות, ופעולתו נכרת בדת הנתנת ביום 21 מאי שנת 1790. ע"פ החוק הזה הוכרחו היהודים ליסד ביה"ס לנערים, שבו ילמדו כל הידיעות הנחוצות בצרוף למודי הדת. שר המדינה בהיותו אוהב נאמן להיהודים חפץ בכל כחו להנהיג גם למוד התלמוד בביה"ס הזה, למען יקנה לו גם אהבת בני הדור הישן. אולם מחשבתו זאת הופרה, יען התנגדו לזה המשכילים. בין העומדים בראש ביה"ס היה החכם הנודע יואל ברי"ל, וכפי הנראה ממנו יצאה ההתנגדות הגדולה ללמוד התלמוד. המשכילים פחדו, כי עם למוד התלמוד ישובו הסדרים (או יותר נכון: חוסר סדרים) הישנים לביה"ס ויתהפך בין יום לחדר. ביה"ס נפתח בלי לפנות מקום ללמוד התלמוד ולשר המדינה הודיעו, כי היה הדבר בלתי אפשרי, כי הרב סירב לתת הרשיון למורים טובים, אשר מוכשרים הם להורות תלמוד לנערי ישראל, להכנס לביה"ס הזה, ועל מכתב מנהלי ביה"ס לא השיב כלום, רק בחשאי גלה, כי לא יוכל להרשות הדבר, בלתי אם ינתן כל הענין הזה תחת השגחתו. וכאשר עשו כזה ורק התנו עמו שבלי רשות המנהלים אסור לו לשנות איזה דבר מהסדר המוגבל, סירב לקבל הדבר הזה ואמר, כי יותר טוב לבלי להורות שם תלמוד כל עיקר. ע"ז בא מכתב מהרשות להרב מדבר קשות עמו ומהתנצלותו במכתב אל המלך נראים הדברים, כי מנהלי ביה"ס התירו לעצמם לעקם את דבריו ולהעיד עליו עדות שקר. במכתב הזה יתאונן הרב כי על לא עון בו יסרהו המלך לדבר בו קשות והוא לא חטא ואשם. ע"ז באה תשובה למנהלי ביה"ס, כי שקר טפלו על הרב, ולהרב באה תשובה, כי הממשלה תסוכך עליו כמאז גם עתה, אבל תבקש ממנו שישתדל שיהיה שלום אמתי בין כל בני העדה, שימנע להיות בלתי סבלן וכו' ואם לא ישמע בקולה אזי ענש יענש. ע"ז כתב הרב עוד הפעם, כי הדברים האלה נגעו עד לבו; מעולם לא העיז להמרות פי המלך, ובקשתו מהמלך, כי יסיר ממנו כל העול הזה, להיות משגיח על למוד התלמוד, כי סוף סוף תתפרץ איזה מחלוקת בענין הזה בינו ובין מנהלי ביה"ס ואין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת. הממשלה השיבה, כי חלילה לה לכעוס על הרב, והוא נודע הוא לה לאיש אוהב השלום, ולכן יעשה בקשת הממשלה ויפקיד איש כדאי והגון למורה התלמוד. הרב מלא חפץ הממשלה והפקיד את ר' אורי פייבש ספרי למורה בביה"ס, אולם רק י"ז ירחים ארכה ישיבתו שם. בחג הפסח שנת תקנ"ג חדל התלמוד להיות לו אורח בביה"ס, וכפי הנראה לא אשם הרב בזה, רק מנהלי ביה"ס, אשר התלמוד היה על אפם ועל חמתם, השתמשו באיזה עת מצא והפיקו זוממם. הרב נחלה בינתים, ועוד פרנסי העדה עושים כה וכה להעמיד לו עוזר ותומך במלאכת הקדש ושמו עיניהם בהגאון ר' ישעיה פיק למנותו לממלא מקום האב"ד נפטר הרב ביום ט"ו מרחשון תקנ"ד.

אחרי פטירתו נתפרדה העדה בחפצה; בני הדור החדש גמרו לבחר רק בראב"ד (ולא באב"ד) ומשכורתו וכחו יגרעו הרבה ממשכרת הרבנים שלפניו וכחם וממשלתם, בעוד שבני הדור הישן לא חפצו לגרוע מכבוד האב"ד כלום. ותעז יד המשכילים, אשר העשירים היו בעצה עמהם, ונבחר הגאון ר' ישעיה פיק (אשר צדקתו וחכמתו נודעו לכל איש) ברוב דעות לראב"ד ומשכורתו הקציבו 240 ר"ט לשנה ומחצות ההכנסות, ומחצית השניה תהיה להדיינים. ולמען להרע כחו של הרב החדש עוד יותר גמרו כי ההכנסות של רבנות המדינה יחלק עם הרב דקהל צילץ. הגאון ר' ישעיה פיק ברוב צדקתו ותמימותו לא שם לב לזה, כי גרעו הרבה מזכיותיו וישב בשלוה ובמנוחה על כסאו על ההורה ועל העבודה ולא התערב בעניני הקהלה, הוא היה נוח לשמים ולבריות. לא היה קנאי ולא רדף שום איש בשביל דעותיו; כנודע התהלך במישרים גם עם המשכילים, ונפטר בשיבה טובה בשנת תקנ"ט וכל בית ישראל התאבלו על פטירתו.

(ח"ב)

T. AKAD... KÖNYVTÁRA

אחרי פטירתו עברה שנה אחת ועדת ברעסלא היתה כאלמנה. בשנת תק"ס נבחר הדיין ר' מרדכי הירש שקלאווער לראב"ד ואת כחו הגבילו עוד יותר מהראב"ד הקודם, באופן שכמעט לא היה רק דיין ראשון. לדיינים בחרו בר' אהרן בר' יהודה הכהן בעל שו"ת שאלתות אבי"ה ובר' יהודה ליב בר' משה ברבי. הדיין הראשון (ר' אהרן בר"י הכהן) לא הפיק רצון מאת הרשות המקומית ובמכתב לשר הממשלה הודיעה, כי בחרו בו היהודים בלי רשותה וכי נודע האיש הזה לקנאי והולך חשכים, אחד הפולנים השונאים להשכלה ויש לפחד כי יקלקל מה שתקן ביה"ס הנודע. עכ"ז טוב להשאירו במקומו, לבלי העלות חמת הקנאים; אולם למען לא ירום לבו הציע לפניו הגביר ליפמאנן מאיר לבחור באריה ליבוש לעווין (או פרענקעל) ולמנותו ל ר ב ה מ ד י נ ה, והיה כל זמן שחי הרב מצילץ יחלק בהכנסות הרבנות עמו, ואחרי מות הרב הזה, או אם ימות בינתים הראב"ד ר' מרדכי הירש, אזי נראה איך יפול דבר. אריה ליבוש לעווין המדובר הוא איש חכם ודרשן ונבון דבר. המכתב הזה כפי הנראה רוח המשכילים דבר בו, ושר הממשלה אשר וקיים הצעת הרשות המקומית.

אריה ליבוש זה היה ר ב ה מ ד י נ ה ה א ח ר ו ן בשלעזיה, וכבר דברנו ממנו, שמצד אחד היה נכד הגאון ר' הירשל לעווין ומצד אמו נכד הגאון ר' יוסף יצחק תאומים, ששמש ג"כ ברבנות בברעסלא והמדינה. הרב הזה (אריה ליבוש) קצץ בנטיעות והמיר דתו באחרית ימיו, כאשר רמז כבר הח' לאנדסהוטה בספרו „תולדות אנשי שם".

כאשר קבל אריה ליבוש את רבנות המדינה הביטה עליו הממשלה בעין יפה. למען הרבות הכנסותיו עשתה לחוק, כי כל היהודים בשלעזיא לא יקחו נשים מבלי רשות רב המדינה, ובשביל הורמנא זו ישלם החתן מהנדוניא שיקבל ג' ר"ט אם היא פחותה משלש מאות ר"ט, א' למאה מג' מאות עד אלף ומהשאר חצי למאה. אמנם היהודים במדינה התנגדו לזה, לשלם לרב המדינה ללא צורך, אבל דבריהם לא עשו פרי.

הציור שיעשה הח' בראנן מהרב הזה מראה לנו דמות איש בעל כשרונות נעלים, אבל הפכפך בדרכיו וידיעותיו הרבות נהפכו לו לסם המות, יען לא עכלו במעיו כראוי. בזה היה דומה הרבה לאביו הגאון ר' שאול, אשר פסח ג"כ על שתי הסעיפים, והתחבר כלט עם החרשים. אולם אריה ליבוש זה עוד מלא כרסו בכמה ידיעות וחכמות וכולן באו בערבוביא ונתבלבלו אצלו. בהקדמתו לספר אור עינים להר' שלמה ב"ר אברהם פניאל (הקדמתו קרא בשם „כבב נוגה") שהדפיס בראשית שנת תקס"ז הוא מערבב כל ידיעותיו שכולן מבצבצות ועולות בקנה אחד ואחת דוחקת רגלי השניה. שם יקונן ג"כ ואומר: „מבטן אמי אח לצרה נולדתי ומיום היותי יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואף כי זה שתים עשרה שנה אנכי שרוי בלא טובה בלא חומה בלא שלום בלא ברכה, יען שדי המר לי וחצי הזמן נחתו בי, כספי וזהבי נחלו זרים וקנאת בני בלי שם עלו עלי, נוסף ע"ז צוררי יחרפוני לאמר אין ישועתה לו באלהים ועם כ"ז אנכי לא שניתי ובהורת ה' חפצי" (מובא מלאנדסהוטה בספרו הנזכר צד 110). הדברים האלה כתב, טרם שהמיר דתו וכפי הנראה רבו רודפיו ומשנאיו בעיר, אחרי שעל אפם ועל חמתם של היהודים נבחר לרב המדינה ע"פ עצת המשכילים, למען החליש כח הדיינים.

בינתים היו השנויים הנמרצים בצרפת, אשר כנראו הלמו את מחו של אריה ליבוש. כאשר אסף נאפוליון את הסנהדרין בפארים אבה גם אריה ליבוש לנסוע פאריזה, אולם בדרשו תעודת-מסע מן הממשלה חששה אולי יתחבר להסנהדרין (מה שהיה למורת רוח לה) ולכן שאלה בתחלה את מנהלי הקהלה, אם אמת כפי רב המדינה שיש לו איזה קרובים וגואלים בצרפת. לפני הפרנסים ספר, כי אחד מקרוביו המיר דתו והשר פאלפי לקחהו ויהי לו כבן והניח לו הון עצום. בנו של זה המתנצר מת כעת בפאריז בלי בנים

(ח"ב)

ועתה חפץ הוא ללכת שמה לחלוק בירושה ; כל הענין הזה לא נתאמת ולא נתברר עד היום , אם שקר או אמת בפיו . אולם גם בלי זה קבל תעודה מן ממשלת פרוסיא וילך לפאריז . טרם עזבו את עיר מולדתו הדפיס ,מכתב גלוי לבני אמונתו בדבר המקרים והשנויים הנמרצים שנתהוו בין הנוצרים בימים האחרונים" בשפת גרמנית. במחברתו זאת אשר כתב ביום כ"ח אב תקס"ז כבר נראה בו עקבות שגעון וערבוב הדעות. שם ינסה לפשר בין האמונה הנוצרית והדת הישראלית ועוד כמה הזיות , מוצאן מהשקפות הדור ההוא . בראשית שנת תקס"ח עזב את ברעסלא , בחורף שנת תקס"ט נדפסו במ"ע אחד בשלעזיא אלו הדברים : רב הכולל של מדינת שלעזיא לוי בן שאול פֿרענקעל (הוא אריה ליבוש מיודענו) החליף את דתו הישראלית בדת הקאטולים , ולכן עזב את פקודתו בתור רב הכולל של המדינה וממלא מקום אב"ד בברעסלא".

הסבה לצעד זה היתה רק הערבוביא ששרה במוחו לרגלי השנויים שהלמו אז ראשי חכמים רבים . אח"כ התחרט על מעשהו זה . מעיר לעיר הלך ולא מצא מנוחה , חצי הנחם אכלו כעש את לבו והכו אותו בתמהון . בבואו לעיר שהיו בה יהודים הלך לבית המדרש ושקד בלמוד התלמוד , גם כתב הערותיו בשולי היריעות , והערותיו אלה משכו עליהן עיני תופשי התורה . באחרית ימיו בא לפ"פ דמיין חולה מדוכה בעירום וחוסר כל ונתקבל בביה"ח להיהודים שמה . מביה"ח כתב מכתב להרב ר' מאיר בר' שמחה ווייל ראב"ד בברלין והתודה על כל חטאיו ולא כסה על כל פשעיו . ביום כ"ז מרחשוון שנת תקע"ו מת בלב נשבר ושבע רוגז . בחשאי נקבר ,רב המדינה" האחרון של שלעזיא , לא הספיד לו איש ולא לוהו עד בית עולמו .

* * *

הח' פראפ' ד"ר קויפמאנן בפעסט שלם חוב לחסיד שבאו"ה בארטהאָלד דאָווע כורמאַניא , אשר הטריח עצמו הרבה והרבה — להטיב גורל היהודים בבאָהמען שנגזר עליהם הגירוש בחמת המלכה מאריא טהערעזיא. כנודע כרת אביה הקיסר קארל הששי ברית עם כל מושלי אירופא , למען יאשרו ויקיימו את החוק החדש שתקן הוא , כי גם בת תירש נחלה , ובתו מאריא טהערעזיא תשב לכסא על ארצות אוסטריא והנספחות לה , בעוד שבעלה הנסיך פראנץ יירש כתר גרמניא . כמעט נסגרו עיניו הפרו ברית . קארל אלבריכט מבייערן נבחר לקיסר גרמניא וזה דרש ג"כ משפט הירושה בכל ארצות אוסטריא , צרפת תמכה בימינו , ופתאום עלה אריה מסבכו , המלך פריעדריך השני מפרוסיא , אשר לפי דעתו היה לו משפט־הקנין על שלעזיא : במשך ימי המלחמה הארוכה הזאת באו פעמים רבות אויבים בשערי פראג וגם נטשו על כל אדמת באָהמען ומאָהרען . היהודים יושבי המדינות האלה סבלו כפלים. בבוא האויב בארצם נלחצו ונדחקו כמו יתר התושבים ואולי עוד יותר , יען תמיד היו השעיר המשתלח וגם אצלם חשבו למצא כסף מזומן . כאשר עזב האויב את הארץ התנפלו עליהם יושבי הארץ בחמתם , באמרם , כי יד היהודים תכון עם אויבי ארצם . החשד הזה טפלו עליהם הפתאים עוד בעת שטפו הצרפתים על הארץ , יותר ויותר נתרבה החשד הזה כאשר פרץ המלך פריעדריך השני בירח אוגוסט שנת 1744 בגבולות באָהמען. המלך הזה היה פרוטיסטנתי ושנוא נפש הקאטולים והיעזואיטים , ולכן הפיצו השמועה , כי יד היהודים תכון עמו , כי הם הראו לו הדרך בארצם , כי פריעדריך הוא „אבי היהודים" . כל איש יודע , כי בשנאתו להיהודים היה המלך הפלוסוף הזה רע ומודע להצדקנית מאריא טהערעזיא ; אבל ההמון עור העינים האמין להבלים כאלה . ביחוד גדלה חמתו בראותו את הפרוסים

משוחחים עם היהודים, וזה היה מטעם ברור, יען כי היהודים ידעו לדבר אשכנזית, מה שחסר להבהמיים הפתאים. כמעט עזבו הפרוסים את הארץ באו צבאות אוסטריא והחריבו כמה קהלות בבאָהמען, וביום 18 דעצ. 1744 ושני לירח יאנואר 1745 נתנה הדת לגרש את כל היהודים מבאָהמען ומאָהרען. עוד בשנת 1742 יצאה גזרה על היהודים במאהרען לשלם עד כלות ז׳ ימים הסך חמשים אלף פלארין, ואם לא כלה יעשה עם כל היהודים במדינה זו, ורק ע״י השתדלות הנדיב. בארון דיעגו די אנילאר נתבטלה הגזרה אשר שבה כלה ונחרצה בסוף שנת 1744 על כל היהודים בבאָהמען ומאָהרען.

ידוע הוא, כי גראֶטץ בהטותו אוזן לדברי הגאון יעב״ץ העמים על הגאון ר׳ יונתן אייבשיטץ, כי היה האשם בדבר, יען בהיות הצרפתים בבהאָמען נתן ידו אליהם ויצא הקצף על בני עמו. רק שנאתו העצומה של הגאון יעב״ץ נגד ר׳ יונתן אייבשיטץ הולידה השמועה המוכחשת הזאת ושנאתו של גראֶטץ לר׳ יונתן א״ש הניעתהו להכפיל הדברים האלה. הרב ר׳ יונתן אייבשיטץ עזב את פראג אחרי פסח שנת תקל״ב ואמנם הלשינו עליו, כי היתה ידו עם הצרפתים, אבל כידוע הלשינו הפתאים עוד על אנשים אחרים. הגירוש היה בשנת תקל״ה, ותעז יד היעזואיטים על המלכה מאריא־טהערעזיא, יען גדלה שנאתה נגד פריעדריך הפרוטיסטנתי מאשר נגד הצרפתים. מי שיקרא מאמרו של הח׳ קויפמאנן יראה, כי לא רק שלם חוב לחסיד שבאו״ה שהשתדל לטובת ישראל, כי גם גלל אשמה וחרפה מעל גדול בישראל, אשר אף כי נאמין, כי טעה בעניני אמונות ודעות, דבר כזה, כי הביא רעה על עמו, לא יאומן בשום אופן, ולכה״פ לא נטה אוזן לשמועות של דופי, אשר בדו להם משרתי מאריא־טהערעזיא והיעזואיטים שלה. וכאשר מוכחשים דברי השמועה האלה בנוגע לכל היהודים כן אין בהם קורטוב של אמת בנוגע להגאון אייבשיטץ, אפילו אם יאומת ארותיו מה שטפלו עליו, ואין דנין מדחשיד אהאי חשיד נמי אהאי, מלבד שגם באמתת יתר החשד יש לנו הרשות לפון, אם לא נלך בעינים עצומות אחרי גוזמאותיו של בעל דבביה הגאון יעב״ץ.

כאשר נודע במחנה היהודים את אשר נגזר על היהודים בבאָהמען ומאָהרען נכמרו רחמי אחיהם עליהם וכולם השתדלו להמתיק המרירות הזאת. נכבדי עדה אויגסבורג נלוו לבקשת היהודים לאחיהם שבעיר ווענעציא לפעול לטובתם במכתב בקשה גם הם, ר׳ יונתן אייבשיטץ ערך מכתב בקשה ליהודים ברומא וגם העיר בכל מקום רחמי אחיו על גורל היהודים הנרדפים *). שרי הממשלה בבאָהמען ומאהרען גם הם כתבו אל הממשלה, כי אין כל סבה לגרש את היהודים על לא חמס בכפם וכי יגרום זה נזק גם להמדינה, כל זה ללא הועיל. המלכה אטמה אזניה לקול צעקת האמללים גם לקול עצת שריה, יען כי היעזואיטים משלו עליה ממשלה בלתי מוגבלה; ולחנם טרח הח׳ ק״מ עצמו להמציא טעם לשנאתה זאת. מי ידע את אשר בלב אשה קלת הדעת, אשר כהנים קנאים משלו בה? מכל תשובותיה נראה הרעיון מבצבץ ועולה, כי הרשות לה לעשות עם היהודים כחפצה. המלכה עמדה ברעתה, כי עד סוף יאנואר שנת 1745 יעזבו היהודים בפראג (יותר מעשרים אלפים נפש) את העיר, וגם אסרה על יתר ערי באָהמען מלתת חנינה

---

*) גם בזה גלל הח׳ ק״מ אשמה מהגאון ר׳ יונתן א״ש. גראֶטץ התפלא על זה מדוע הזכיר הגאון רק את גורל היהודים בבאהמען ולא מה שקרה לחם במאָהרען, וע״פ דרכו דרש בזה, כי חש הגאון בעצמו, כי הוא אשם ברעה אשר מָצאה את היהודים בבאהמען. אולם הח׳ ק״מ מוכיח כי מכתב הגאון לקהלת רומא נכתב טרם גזרת מאָהרען, כי כנודע היתה הגזרה ההיא י״ד יום מאוחרת מגזרת באָהמען.
(ח״ב)

להם ולפתוח להם את שעריהן; כן יעזבו כל היהודים מבאָהמען את המדינה עד כלות חודש יוני.

המלכה אפרה על שריה ופקידיה לחבר טוב על היהודים בפניה ובשום אופן לא חפצה לרחות את יום הגירושין. השרים אשר לבם היה טוב להיהודים עמדו מלבקש עוד, יען כי המלכה החליטה, כי לכה"פ בימים האלה אשר היתה הרה ללת (היא ילדה ביום 1 פיבר. שנת 1745 את בנה קארל יוסף, אשר מת בדמי ימיו בשנת 1761) דרושה לה המנוחה. אבל היהודים לא יכלו לחכות, ובינתים יעבור הזמן ובאמצע החורף יהיו נודדים באין מחסה ללין. בצר להם פנו אל אחיהם ביתר הארצות. בהשתדלות נדיבי עמנו (ברוך או בינידיקטוס לוי גומפירץ מנימוועגען, וואלף ווערטהיימער באויגסבורג ועוד) צוו ממשלה אנגליה, הולאנדיה, סאַכסען, מאינץ, ברוינשווייג, פולוניא, טורקיא למלאכיהן בווינא להשתדל בשביל האמללים, וגם האפיפיור ברומא הרים קולו לטובתם. אם יפלא זה בעיני רבים, הנה עלינו לדעת, כי פעמים רבות נלחם האפיפיור נגד היעזואיטים הקנאים, וגם בשביל האנוסים בספרד נלחם האפיפיור נגד הכהנים הקנאים.

ביחוד נכנס ציר ממשלת הולאנדיא בארטהאלד האָווע בורמאניא בעובי הקורה, כאשר נראה מסכתביו שערך אל ממשלתו, והדפיסם הח' ק"מ. הוא לא עשה בשביל מצות ממשלתו, רק מאהבתו את היושר, ולכן לפעמים עבר את הגבול הנהוג בין שרי מעלה ואמר להיושב ראשונה במלכות אוסטריא: אל תתפאר המלכה בגבורתה, ה' ישפוט על מעשיה אלה! כאשר דרש משרי הממשלה שיגידו לו, מה ראו על ככה לגרש את היהודים ענו לו: לטובתם, למען לא יסגרו לפניהם שערי ארצות אחרות, כסו על פשעם! התשובה הזאת בל"ס בדה אחד היעזואיטים. עם כל זה האריכה המלכה — אם מחפצה הטוב או אנוסה ע"פ הדבור של מלאכי הממשלות — את זמן הישיבה בעיר פראג עד סוף ירח פיברואר. ובדת אשר נתנה בסוף ירח יאנואר אמרה בפירוש, כי בשום אופן לא תאריך יותר הזמן להיהודים בפראג. עוד הפעם השתדלו היהודים בהולנדיא לטובת אחיהם, וציר הממשלה קבל פקודה להשתדל בשביל היהודים אצל המלכה. מאריא־טהערעזיא האריכה להיהודים בפראג את הזמן עד סוף מאָרץ, אבל קפצה ונשבעה, כי זה הוא הזמן היותר מאוחר. בינתים עזבו כמה יהודים את העיר, יען כי הארוכה הזאת שנתנה להם נהפרסמה בימים האחרונים של פיברואר. בלי ספק אמרה המלכה הצדקנית להבעית לכה"פ את האומללים עד היום האחרון.

בורמאניא יעץ להיהודים שלא יעזבו את העיר למרות פקודת הממשלה ויראה מה תעשה המלכה כדי לגרשם ביד חזקה. הוא חשב, כי סוף סוף לא תעשה הצעד האחרון. אולם היהודים פחדו להעלות חמת המלכה עוד יותר. גם השתדלות ציר אנגליא לא הועילה. וכן עזבו ביום האחרון לירח מאָרץ את עיר פראג אחרי ששלמו עוד סך מאה וששים אלף גולדען לאוצר הממשלה. הצעקה היתה גדולה ביניהם כמובן. כי צדקו היהודים במאנם להשאר על אפה ועל חמתה של המלכה נראה ממכתב אחד של בורמאניא (מכתב VI), כי גם הוא גם ציר ממשלת אנגליה (רובינזאהן) שטעו מהשר אולפירט, כי שרי הממשלה של אוסטריא אמרו, כי אמנם לא יוציאו את היהודים בחזקת היד, אבל לא טובה העצה להציע לפניהם להשאר בעיר נגד רצון המלכה.

בינתים קרב גם יום הגירוש להיהודים בבאָהמען ומאָהרען (סוף ירח יוני). הממשלה בהולנדיא צותה עוד הפעם את צירה בורמאניא להשתדל לטובת האומללים האלה; אולם האיש הישר באדם הזה נחלה בינתים במחלה מסוכנת, באופן שא"א היה להיהודים לגשת אליו. ביום 18 יוני הופיע בורמאניא בחצר המלכה אחרי אשר קם מחליו ונתקבל ממנה בכבוד גדול, יען ע"פ סכסוכי הזמן ההוא נדרש להמלכה שלום הולאנדיא ולהיות בברית

(ח"ב)

עם הארץ הזאת. השתדלות בורמאניא לטובת היהודים עשתה הפעם פרי טוב, ועוד ביום 15 מאי (טרם שקם בורמאניא מחליו) נתנה הדת להשאיר לע"ע את היהודים בבאֶהמען ומאֶהרען. מלבד השתדלות צירי הממשלות באירופא הועילה עוד עדות שרי הרשות בשתי המדינות, אשר דברו טוב על היהודים. היהודים בהולאנדיא בקבלם את הבשורה היקרה הזאת טבעו מטבע לזכרון רוח והצלה שעמד להיהודים. מצד אחד טבעו דגל (וואפפען) עם הולאנדיא ובשפת רומית הדברים: „אל תשם המלכה בעבדה דבר" (ע"פ שמואל א', כ"ב, ט"ו) ולמטה: י"ג טבת — י"ח דיצימביר (באותיות רומיות); מצד השני פסוק כ"ח מקאפ. ט' באסתר ולמטה: י"ג אייר ט"ו מאי.

אמנם היתה הצלה פורתא להיהודים, אבל חמת המלכה לא שככה עוד. יהודים אחדים באו כפעם בפעם לפראג ופקידי הממשלה העלימו עינם מזה; אולם בראשית שנת 1746 נתנה הדת ונשנתה ביום 25 יוני בשנה ההיא, לבלי תת מדרך כף רגל להיהודים בפראג וסביבותיה. גם במאֶהרען הגיעה שאלה לשרי הממשלה להציע באיזה אופן יוכלו לגרש את היהודים לאט לאט בזמן שש שנים. עוד הפעם השתדלו צירי הממשלות לטובתם וגם בורמאניא טרח ועמל כפי יכלתו; אולם כבר נואש מרוח והצלה ובראותו כי היהודים חדלו לדפוק על שעריו נוכח לראבון לבו, כי גם הם כבר נואשו. אולם רוח והצלה עמד להם ממקום אחר. כל פקידי הממשלה, מורשי העם חלו את פני המלכה להשיב את היהודים לפראג לתועלת המדינה. המלכה הושיבה ועד מיוחד להועץ על זה וביום 9 מארץ 1746 ענה הועד הזה, כי כל עם הארץ ויושבי המדינה „נאנחים" ומחכים לקראת היהודים. ביום 18 דצ. 1746 (שתי שנים אחרי יצאה הגזרה) העבירה המלכה את רוע הגזרה, ותתן רשות להיהודים לשוב לפראג „למלאות בקשת יושבי המדינה".

מכתבי בורמאניא שהביא הח' ק"מ ככתבם וכלשונם בלשון הולנדיא, מלבד שהם חשובים בשביל ידיעת הולדות עמנו, עוד הם מזכרת נצח לתהלה ותפארת לחסיד שבאו"ה הזה. יהי זכרו ברוך!

* * *

הח' ד"ר ר א ה מ ע ר במאגדעבורג הביא „לקוטי־אגדה מדרושים המיוחסים להירונימוס" אחד מאבות הכנסיה הנוצרית בסוף המאה הד' למספרם, להראות יחס המדרשים שלנו לדרושיהם, כן יביא למשל מה שדרשו הם על ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים וכו' אפרתי. מן הרמתים, מן שתי רמות, ממשפחת מ ל ו כ ה ומשפחת כ ה ו נ ה, כי מצד אביו היה ממשפחת לוי, ומצד אמו ממשפחת כלב הה"ד ויקח לו כלב את אפרת. בצדק יחליט הח' ר. כי דרוש כזה יש לו שווי למדרשים שלנו, ולפ"ד לזה כיון גם המדרש שמואל: ר"א אמר תרתין רמין הינון, חרא דדוד וחדא דשמואל. צופים, הביאו: אלו הנביאים, וכן מאמר התלמוד: אחד ממאתים שנתנבאו לישראל. ועוד הרבה כזה.

* * *

הנה הבאתי לקוטים מפרי תבונת חכמי גרמניא, ויותר מה שהבאתי יש כאן. אמנם לא אחליט, כי הכל הוא סולת מנופה; יש גם גרעיני שעורים מאכל בהמה. אבל בכלל נראה שחכמי גרמניא עומדים על מרום ההשקפה המדעית. וראה זה מצאתי, כי אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה. היהודים באונגריא היו שנואי נפש היהודים הגרמנים, אבל מיום שנוסדו בתי מדרשות באונגאריא לתורה ולחכמה, גם שם שגשגו אילני הדעת. ואין כונתי לדבר סנגוריא על ביה"ס לרבנים: אבל זה יורה כל איש

(ח"ב)

שחטיבה אחת נמצאה בבתים כאלה, מרכז ספרים וכ"י הנחוצים לכל דורש תושיה. פה נוכל להשתמש במליצת חז"ל: הרי התורה מונחת בקרן זויות וכל מי שרוצה ללמוד יבא וילמוד. מה גדול ערך קובץ ספרים אחוש אני בנפשי בחסור לי אוצר כל כלי חמדה וזכור אזכור ימים שישבתי על קופה של ספרים בברלין. „אין חכמתו של אדם מגעת אלא עד שספריו מגיעים". אין ספק אצלי, שאם היו כל כלי מכשירין אלו ברוסיא וספרים פתוחים לרוחה לכל דורשי דעת, כי אז עשו חיל, ומה גם במקצוע אחד: בספרות התלמודית, אבל מה נעשה ואצלנו אמנם כל „היד כותבת", אבל אין „הפנקס פתוח", ולכן נסתפק בזה שנלמוד מספרי הגרמנים. אמנם יש עמים שישתמשו בחבה יתרה בסחורתם הפסולה, ואינם חפצים להביא סחורה משובחת מן החוץ, כדי שלא להעשיר את העמים שכניהם; אבל במה דברים אמורים בסחורה. אבל דברי תורה וחכמה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, וכשאנו מצטרכים לפרנסה רוחנית נתפרנס זה מזה, עד שתבא שנת הגאולה ולא נצטרך זה לזה.

ב י ל ו נ ר א ד ו, בירח אייר תרמ"ח.

ספר

יוֹנָה הוֹמִיָּה

כולל

שירים יקרים מן משוררים קדמונים, וגם אחרונים, ששרו בעתים שונים.
על בני ישראל שנמשלו ליונים.

נאספו יחד

מאת

דוד כהנא

לפרט (ולא מצאה היונה מנוח
לכף רגלה) תרמ"ח

יונה הומיה

הראשון בישראל היה דוד המלך שהמשיל את כנסת ישראל לכנפי יונה, וישר בשירו הנפלא לאמר: אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף וגו׳ [1]. בעקבותיו הלכו חז״ל אחריו ואמרו: „אתמשל כנסת ישראל ליונה, מה יונה הביאה אורה לעולם, כך ישראל מביאין אורה לעולם; מה יונה משעה שמכרת בן זוגה עוד אינה ממירה באחר, כך ישראל משעה שהכירו להקב״ה לא המרוהו באחר [2]; מה יונה פושטת צוארה לשחיטה כך ישראל, כי עליך הורגנו כל היום; מה יונה כנפיה מגינות עליה, אף ישראל מצות מגינות עליהם״[3]. המאמר הנפלא של חז״ל, כי נמשלה כנסת ישראל ליונה, עשה רושם גדול על לב רבים מן משוררי ישראל שבאו אחריהם, ובכל דור ודור כאשר יצאו המשוררים לשיר שירי יגון ותוגה על שבר בני עמם זרע ישרון הנתונים לבוז ולמשיסה בידי עמים פראים ואכזרים, אז שמו אל היונה את פניהם, ועל גורלה המר שרו שירים וקינות, אשר בהם שפכו את צרות נפשם והגות רוחם.

המשורר הגדול ר׳ יצחק בר׳ יהודה אבן גיאת אשר היה רב בעיר אליסאנה בספרד בימי ר״ש הנגיד, היה מן המשוררים הקדמונים שיצא בשירו לקונן על היונה, היא כנסת ישראל, ולהגיד את אשר מצאה לה מן העת שנגדדה מקנה; ר׳ יצחק אבן גיאת נולד בשנת ד״א תש״צ ליצירה ונפטר בשנת התתמ״ט[4], והוא היה חכם גדול בתורה ובחכמה יונית משורר ופייטן גדול והרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים הרבה; ועליו אמר אלחריזי בזה״ל: „ושירי הרב בן גיאת ר׳ יצחק, על מצח היקר הוחק, ולמבצרי המליצה ישחק. ובספרו אשר חבר למעמד יוה״כ הראה נוראות, היו לו לאות, כי שיריו צלחה עליהם רוח נבואות״[5]; וריב״ג עשה פיוטים וסליחות הרבה מאד, אך בתוכם יתגוסס לחן וליופי שירו זה ששר על היונה; והוא

יוֹנַת אֵלֶם קָבְעָה מְעוֹנָהּ
בְּמַעֲמַד רִאשׁוֹן בְּבֵיתְךָ חוֹנָה
תְּהִלּוֹת עוֹנָה וְנֶגְדְּךָ פוֹנָה
לַעֲנוֹת הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה:

צְעִירָה נֶהְפְּכָה וְהָיְתָה גְּבֶרֶת
לְהַעֲלוֹת אֲרוּכָה לָהּ וַעֲתֶרֶת
לֵבָב שָׁפְכָה בְּרֹאשׁ אַשְׁמוּרֶת

---

1) תהלים (סח, יד).

2) כונת חז״ל שלא החליפו בני ישראל את ה׳ באחר לגמרי, כמו שעשו שאר האומות לטשל היונים הרומים וכדומה. ואם לפעמים זנו בני ישראל אחרי אלהי הנכר אבל מיד שבו אל ה׳ מלכם כמקדם.

3) כי ע״י שמירת המצות יהיו תמים עם ה׳ ואנשים ולא תאנה אליהם רעה; וכל מאמרי חז״ל בדבר היונה עיין בגמ׳ ברכות נ״ג ע״ב; שבת ק״ז; שה״ש רבה פ׳ הנך יפה, וכדומה.

4) עיין בס׳ הקבלה להראב״ד, ובס׳ חמדה גנוזה (ד׳ כט ע״ב) ובס׳ נד״י לגרעץ (חלק ו׳ צד עד).

5) עיין בס׳ תחכמוני שער ג׳. ובס׳ עמודי העבודה (מח׳ א׳ צד קי״א).

הַתִּיכוֹנָה וְהַקִּיצוֹנָה:

חֲשׁוּקַת נוֹעַר לְבַעַל בְּחוּרוֹת
בְּלֵיל קָמָה לְרֹאשׁ אַשְׁמוּרוֹת
וְשָׁלְחָה תְּשׁוּרוֹת אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת
תֵּת בְּכָל עוֹנָה שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה:

קִשְׁרֵי אֲהוּבִים הִתְפָּרְקוּ
וּמֵיתְרֵי אֲהָבִים בְּרֹאשׁ נֶחְשְׁקוּ
יוֹם יוֹם חִזְקוּ וְלֹא נִתְּקוּ
וְזִכְרָם שׁוֹנָה בְּפִי לֹא שׁוֹנָה:

אֵל תִּלְבּוֹשֶׁת גְּבוּרָה נֶאְזָר
קָרֵב אֵשֶׁת נְתוּנָה בְּחֵיק זָר
בְּכָל צַד פְּלֶשֶׁת וֶאֱדוֹם כַּזָּר
וְיָם וְצָפוֹנָה נָדְדָה כַּיּוֹנָה:

תְּשׁוֹבֵב בְּרֹאשׁ עַל כִּסְאָהּ בְּנַחַת
דְּרוּכַת נַעַל לְמִזָּה וְנַחַת
וְשִׂים מִמַּעַל אֲשֶׁר מִתַּחַת
וְהָעֶלְיוֹנָה תְּנָה תַחְתּוֹנָה[1]:

המשורר הנפלא ורב תבונות ר' משה בן עזרא מרימון ספרד, היה מתלמידי הרב מהר"י בן גיאת [2]; נולד בערך ד"א תת"ל ונפטר בשנת התתצ"ח[3]; ועליו אמר אלחריזי: שָׁמוֹשֶׁה הפנינים, ממצולות הרעיונים[4]. והוא עשה הרבה פיוטים, שירים וסליחות אין מספר, ונקרא בשם הסלחי[5], וגם שר על היונה הרבה שירים, ובתוכם שיר הקטן היקר מספירים; והוא

יוֹנִים בְּיָדֵי יוֹנִים
אֲשֶׁר נִפְזְרוּ לְכָל רוּחָה

---

1) השיר הזה נמצא בס' שפתי רננות (ד' ס"ט) ובראשי החרוזים נרשם שמו „יצחק"; וכל שורה היא בעלת ח' תנועות, ובמקום: אֵל תלבושת וכו' איזר, תקנתי פה אֵל̤ תלבושת גבורה נאזר, והוא ע"ד הכתוב (תהלים סה ז). נאזר בגבורה; מזה ונחת הם שני עמים (בראשית ל"ו י"ג).
2) עיין בס' חמדה גנוזה (ד' ז).
3) גר"י לגרעץ חלק ו' צד קל"ה).
4) עיין תחכמוני שער ג'.
5) עיין בס' עמודי העבודה מחברת ב (צד רמ"א).

אוֹנִים מִבְּלִי אוֹנִים
וְהוֹגֵי בְּפַחֵי אֲנָחָה
בִּמְעוֹנִים שַׁאֲנַנִּים
וּבָתֵּי עֹז וּמִבְטֶחָה
יִתֵּן ה' לָכֶם וּמְצֶאנָה מְנוּחָה1) :

מֵעַל הַר אֶל גִּבְעָה
עָפוּ עֲדֵי עָיֵפוּ
וּבְאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה
לְהַקְדִּיחַ נֶאֱסָפוּ
וְהָיוּ שָׁם רַק זַוָּעָה
כִּי כַנְפֵיהֶם רָפוּ
וְרַגְלֵיהֶם נִגָּפוּ
וְלֹא מָצְאוּ מְנוּחָה :

טָשׁוּ רְעֵבִים צְמֵאִים
כִּי אֵין לָהֶם פּוֹרֵשׂ
וּבְמִישׁוֹר וְעַל שְׁפָאִים
צַיִּד רִשְׁתּוֹ פּוֹרֵשׂ
חֲרֵדִים מִפְּנֵי לְבָאִים
וְהַנֶּשֶׁר וְהַפֶּרֶס
אֲסִירִים בְּבָתֵּי כְלָאִים
סוֹרְרִים שָׁכְנוּ צְחִיחָה :

הַגֶּפֶן אֲשֶׁר כָּסוּ
אֲרָזִים בְּגַן אֵל צִלָּהּ2)
וְעוֹבְרֵי דֶרֶךְ שָׁסוּ
וַאֲרוּהָ כֻלָּהּ
וּצְלָלֶיהָ נָסוּ
מֵאָז חָשַׁךְ הִלָּהּ
וְהִיא כִּי מַיִם אֵין לָהּ

---

1) וכונת המלות במעונים שאננים וכו', כי לפנים בטרם שנפזרו לכל רוחה ישבו במעונים שאננים, וכעת הוגי בפחי אנחה, וכן הורה הראב"ע ואמר: דרך צחות בשירים מבלי להזכיר מי הם האומרים, עיין בפירושו לתהלים (קי"ח כח).

2) המליצה הזאת היא ע"ד לשון הכתוב (תהלים פ, יא).

שְׂרוּפָה בָאֵשׁ כְּסוּחָה[1]:

בדור הזה של הראב"ע היה בספרד המשורר הגדול ר' יהודה הלוי, אשר לפניו ישתחוו כל בנות השיר והוא שר הרבה שירים על הזונה, ובתוכם שירו זה הנפלא מאד, האומר לשמו ולזכרו כבוד והוד; והוא

יוֹנַת רְחוֹקִים נָדְדָה יַעְרָה
כָּשְׁלָה וְלֹא יָכְלָה לְהִתְנַעֲרָה
הִתְעוֹפְפָה, הִתְנוֹפְפָה, תוֹפְפָה
סָבִיב לְדוֹדָהּ סוֹחֲרָה סוֹעֲרָה
וַתַּחֲשׁוֹב אֶלֶף לְקֵץ מוֹעֲדָהּ
אַךְ חָפְרָה מִכֹּל אֲשֶׁר שִׁעֲרָה.
דּוֹדָהּ אֲשֶׁר עִנָּהּ בְּאֹרֶךְ נְדוֹד
שָׁנִים, וְנַפְשָׁהּ אֶל שְׁאוֹל הֶעֱרָה
הֵן אָמְרָה לֹא אֶזְכְּרָה עוֹד שְׁמוֹ
וַיְהִי בְּתוֹךְ לִבָּהּ כְּאֵשׁ בּוֹעֲרָה
לָמָּה כְּאוֹיֵב תִּהְיֶה לָהּ, וְהִיא
פִּיהָ לְמַלְקוֹשׁ יִשְׁעֲךָ פָּעֲרָה
וַתַּאֲמִין נַפְשָׁהּ וְלֹא נוֹאֲשָׁה
אִם כִּבְּדָה בִשְׁמוֹ וְאִם צָעֲרָה
יָבֹא אֱלֹהֵינוּ וְאַל יֶחֱרַשׁ
עַל כָּל סְבִיבָיו אֵשׁ מְאֹד נִשְׂעֲרָה[2]:

בימי המשורר הזה סבלו היהודים צרות רבות ע"י הישמעאלים, אשר התנפלו לרוב עליהם, ויכו אותם על לא חמס בכפיהם, גם לבני אדום היו היהודים אז כמעט טרף לשניהם, ובמר רוחו יצא רי"ה לקונן בשירו הנפלא, על מצבם הרע והנורא, ועל היוגים הנתונות בצרה; והוא

יְמֵי הַגַּאֲוֹת הזּוֹמוֹת בְּפַחְדָּן
גָּלָה מַחְמַדָּן, וְנִקְלָה נִכְבַּדָּן

1) עיין בס' ששתי רננות (ד' מו ע"ב) ונדפס ג"כ בס' אגרות שד"ל (צד תקט"ז) אך בשניהם יש בשיר הזה הרבה שגיאות. וברוב עמל צלח לי למצוא הנסחה הנכונה, וכל שורה היא בעלת שש תנועות, ושם „משח" בראשי החרוזים. ומלת להקדיח שנמצאה בשיר הזה הוא מלשון קדחי אש (ישעיה נ, יא), ובסוף כל חרוז יבוא פסוק מן כתבי הקודש לחן ולתפארת.

2) השיר הזה נמצא בדיואן לרי"ה שהוציא הח' שד"ל סי' מ"ג (ד' מז ע"ב) וראשי החרוזים שמו „יהודה הלוי". מלת יערה הוא מלשון יער והכונה נדדה ביערים. שערה, מן שער בנפשו (משלי כג ז); צערה מן ויצערו ולא יבין (איוב יד כא). והכונה לא נואשה מן הגאולה לא כשהיתה בכבוד וגדולה, ולא כשהיתה בשפלות.

יִתְרָן וְחֶמְדָּן, לְיִתְרָן וְחֶמְדָּן
לְהֶרֶג וְאַבְדָן, הָצְבוּ לְכַבְדָן
זֶה אֶלֶף שָׁנִים, לְצִנִינִים בְּצִדָּן
כִּי לְדִינָן אֵין דָּן, וְיִסְפְּדוּ כָּל חֶלְדָּן
עֶדֶן וְעִדָּנִין וּפֶלֶג עַדְן[1]:

הָחְשְׁכוּ נִשְׁפֵיהֶם, וְדָעֲכוּ רִשְׁפֵיהֶם
וְרָפוּ כַּנְפֵיהֶם, וְקַלּוּ רוֹדְפֵיהֶם
וְנֶעֱרוּ כַּפֵּיהֶם, מִכְּבוֹד כַּסְפֵּיהֶם
וּבַאֲשֶׁר אַפְּאֵיהֶם, תַּנִין שׁוֹאֲפֵיהֶם[2]
עֲרָב לִנְשִׂיאֵיהֶם, אֱדוֹם לַאֲלוּפֵיהֶם
וּמֶשֶׁךְ וּפְלֶשֶׁת נָתְנוּ עַל־פִּיהֶם
וְנִבְדְּלוּ הֵן לְבַדָּן. וְאֵין עוֹזֵר כְּנֶגְדָּן:

וּנְבָיוֹת וְכוּשִׁים, רָדוּ בַחֲמֻשִׁים
וְהֶעֱלוּם וְהֵגִיחוּם, רְטוּשִׁים וּנְטוּשִׁים
גְּדוֹלֵיהֶם דְּרוּשִׁים, וּבָתֵּיהֶם בְּרוּשִׁים
וְנָשִׁים וַאֲנָשִׁים, בְּכָל רֶגַע עֲנוּשִׁים
וּמֵרוֹב הַכְּחָשִׁים, דְּלָקוּם הַנְּחָשִׁים
וְהִיְתָה חֲבוּשִׁים, וּבוּשָׁה מְלוּבָּשִׁים
נְתוּנָה עַל מַדָּן, כְּמוֹ עוֹרָן וְעֶדְיָן[3]:

דִּבְרֵי הַיָּמִים, נִפְתְּרוּ לַחֲכָמִים
וְקִצֵּי נֶעֱלָמִים, סְתוּמִים וַחֲתוּמִים
וְאֵין נְבִיאִים וְחוֹזִים, וְאֵין אוּרִים וְתֻמִּים

---

1) השיר היקר הזה בלי נקודות הדפיס הח' רמ"ש בס' רשימת כ"י מעיר ברלין (צד קכ"ח), וכן נמצא השיר הזה בכ"י באקספארד, אך בשניהם הנוסח משובש הרבה, ואנכי עמלתי לתקן ולנקד אותו ; לשם יהודה בראשי החרוזים, ואין ספק שהוא לרי"ה, כנראה מסגנון לשונו, וכן דומה בענינו לשירו: „יונה נשאתה" עיין בדיואן שלו שהוציא הח' שד"ל (סי' עד: ד' לא ע"ב); וכונת המלות: ונקלה נכבדן הוא כמו (ישעי' כג ט) להקל כל נכבדי ארץ, ור"ל כי נכבדן כלומר הנכבד שבהם נקלה; יתרן וחמדן הם שני עמים (בראשית לו כו). ופה השתמש המשורר בלשון נופל על לשון, כי כל יתרן כלומר הון ועושר וכן חמדן הוא מחמד עיניהם, לקחו טהם שני העמים האלה אשר שמותם יתרן וחמדן; וכן אמר ג"כ רי"ה בשירו (עיין בס' טל אורות צד מט) יתרן חמדן ומדן וכו'.

2) כונתו באשר אמר ה' אפאיהם, ע"כ תנין שואפיהם וכו', ודרך שפת עבר לקצר ובפרט בשיר בנודע. ועיין לעיל בדברי הראב"ע; ומלת אמר תחסר לרוב, עיין בס' אגרת המליצה (ד' מ"ט).

3) נתונה על מדן, הכונה כי הבושה נתונה על מדן הוא בגדיהם כמו עורן ועדן, מן לשון וכבגד עדים (ישעיה סד ה); אצל רמ"ש ובכ"י אקספארד נאמר פה: רטושים בכל פנה נטושים; ואנכי עזבתי שתי המלות „בכל פנה" למען יעלה מספר התנועות, כי כל שורה בחרוז הזה בעלת עשר תנועות.

וְצֶדֶק עוֹלָמִים, נֶחְלַף בִּקְסָמִים
וּבְנוֹת מְלָכִים שְׁפָחוֹת – – –
פָּרְקוּ הַנְּזָמִים, וְזָרְקוּ הַבְּשָׂמִים
וַעֲבֹדוֹן יִתְעַדָּן, בְּקִנְמוֹן וְתִרְדָּן(1):
הָעֲבֵר טַבַּעְתָּם, מֵעַל יַד גַּעְתָּם
וּמֵעַל רֹאשׁ קֵדָר, פְּאֵר מִגְבַּעְתָּם
וְאוֹהֲבֵי מַפַּלְתָּם, הַשְׁקֵם קֻבַּעְתָּם
וְגַלֵּה קֵץ נִסְתָּם, וְהָאֵר אוֹר גֵּעְתָּם
וְדִגְלְךָ הָרֵם עַל דִּגְלֵי מִשְׁמַעְתָּם
וּמַתָּנָה כֹּהֲנֶיךָ תְּנָה בְּתוֹךְ אַרְבַּעְתָּם
וְיַצִּיעוּ מַרְבַדָּן, מִבְּאֵר שֶׁבַע וְעַד דָּן(2):

המשורר הגדול ר' אברהם בן עזרא אשר עם כל שבע חכמות היה נאמן ועם־אל רד, וכרע כאח התהלך עם רי"ה בהיותו בספרד, וכל פיוטיו נוראים, ושיריו בפז מסולאים, שר ג"כ על היונה בחרוזים נפלאים, ושירו מר ונעים.

אֱלֹהֵי קֶדֶם מְעוֹנָה
יְשׁוֹבֵב יוֹנָה הֻגְלָה
אֲשֶׁר פַּעַם רִאשׁוֹנָה
נֶשֶׁר גָּדוֹל הֶחֱלָהּ
גַּם בְּפַעַם אַחֲרוֹנָה
חֲזִיר יַעַר הִבְהִילָהּ
וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה
מָנוֹחַ לְכַף רַגְלָהּ:
בֵּין שְׁפַתַּיִם תַּחַת
הָאֵפֶר נִרְמָסָה
וּבְשׁוּב מַרְאָה מָשְׁחַת
לְכָל עַיִן נִמְאָסָה
וּבְעֶבְרֵי פִי פַּחַת
לְהִמָּלֵט קֵן עוֹשָׂה
הָהּ יָרְדָה לַשַּׁחַת
וְכָל עוֹף רֹאשׁוֹ נָשָׂא

1) ועל דרך זה אמר ג"כ בשירו „יונה בשאתה" לאמר: ואין מופת ואין אות, ואין חזון ומראות וכו' ובנות עדינות הגלו ממדינות וכו', וכן אמר ג"כ בשירו (טל אורות צד מ"ט) יתעדן חמדן ומדן.

2) געתם ומשמעתם, הם שני עמים (בראשית כה ד; לו יא); בתוך ארבעתם: כונתו על ארבעת דגלים של מחנה ישראל עיין בס' במדבר (ב א) ומטעם זה אמר מקודם: ודגלך הרם על דגלי משמעתם.

וּמִקּוֹל צִפּוֹר תֵּחַת
וְצָעֲקָה יוֹם נִתְפָּשָׂה
כְּמוֹ נַעֲרָה מְאוֹרָשָׂה
אֲשֶׁר אֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ:

דָּעָה נְזָרוֹ שְׁחָקִים
וְהִנֵּה בָּאָה כַּלָּה
לְיוֹנַת אֵלֶם רְחוֹקִים
וְסָר מִמֶּנָּה בַּעְלָהּ
וְאוֹיְבֶיהָ שֵׁן חוֹרְקִים
כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ
וְלַיְלָה וָיוֹם חוֹנְקִים
אֶפְרוֹחֶיהָ לְמוּלָהּ
הִיא תְקוֹנֵן וְהֵם מְשַׂחֲקִים,
וְאִם תַּגְבִּיהַּ קוֹלָהּ
אֵין אוֹמֵר הַרְפֵּה לָהּ
כִּי נַפְשָׁהּ מָרָה לָהּ:

הָעוֹן הוֹשִׁיבָה
שׁוֹמֵמָה בִישִׁימוֹן
וְקוֹלָהּ כְּאוֹב בְּכָאֵבָהּ
וְקוֹל רוֹדְפֶיהָ כְּקוֹל הָמוֹן
וּמַעֲלָה עַל לְבָבָהּ
יוֹם שִׁבְתָּהּ בְּאַרְמוֹן
נְחֻשָּׁה בַּכֶּסֶף וְטוּבָהּ
נָגַע עַד הַר חֶרְמוֹן
אָז בְּפָרֵשׂ שַׁדַּי בָּהּ
מְלָכִים תַּשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן
וְלָשׁוּב אֶל קֵן קַדְמוֹן
מִי יִתֵּן אֵבֶר לָהּ:

בָּרְחוּ כָּל שְׁכֵנֶיהָ
כְּנָפֵיהּ בִּצְדִיהּ
גַּם יָרְקוּ בְּפָנֶיהָ
בַּיִת שָׁם הָיָה

לָמָּה לֹא תִתְנַיָּה
צוּר כִּי בָךְ חָסָיָה
לְחַיַּת אַל תִּתְנָהּ
עַד מוֹתָהּ בַּשִּׁבְיָהּ
אִם הִיא כְּשִׁפְחָה קְנֻיָה
וְאִם בַּת הִיא וְחַיָּה
וּזְכוֹר נְבוּאַת יְשַׁעְיָה:
הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָה
וְשׁוֹבְבָהּ אֶל גְּבוּלָהּ
וְחוֹמַת אֵשׁ תִּהְיֶה לָּהּ(1):

אחר מות הראב"ע יצא המשורר הרם והנשא, ושמו ר' מרדכי הארוך, אשר טעמו ברוך, והוא עשה פיוטים יקרים ושירים שונים(2) אך שירו על היונה עולה על כלם עשרת מונים; והוא

מִבֵּית צְבִי אַרְמוֹנָהּ
וּמִנְוֵה עוֹנֶג זְבוּלָהּ
נֶעְתְּקָה יוֹנָה וְשָׁכְנָה
בָּדָד מִחוּץ לְאָהֳלָהּ
וְתַחַת אֲשֶׁר נִתְעַדְּנָה
בְּהֵיכְלֵי מֶלֶךְ בְּצִלָּהּ
הִתְנוֹדְדָה כִּמְלוֹנָה
מִמְּלוֹנָהּ וְהֵיכָלָהּ
וַתֵּתַע מִמְּעוֹנָהּ
בַּיְּעָרִים וַתֵּלֶךְ
וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה
מָנוֹחַ לְכַף רַגְלָהּ:

רֹעֶה בַּשּׁוֹשַׁנִּים
וּבַשּׁוֹשַׁנִּים סוּגָה
וְיוֹשְׁבָה בְּצֵל הַמּוֹנִים

---

1) השיר הזה מהראב"ע אשר שמו אברהם בראשי החרוזים, נמצא במחזור רומניא וכן במחזור רומי לשחרית יום כפור, וגם בדיואן שלו שהוציא הח' איגר (סי' רי"א) אך בכולם בנסחאות שונות, וכל שורה היא בעלת שש תנועות.

2) עיין בס' עמודי העבודה מחברת ב' (צד רא).

וּבֵינוֹת בִּשְׂמֵי עֲרוּגָה
אֵיךְ תִּצְרַח בְּצִמְאוֹנִים
בְּסֵתֶר הַמַּדְרֵגָה[1]
וְכָאַיָּל לְמַעְיָנִים
בֵּין הָרִים עוֹרְגָה
וּבֵין חֲרֻלִים וְקִמְּשׁוֹנִים
מְהַלֶּכֶת בְּרוֹב תּוּגָה
הָרַכָּה וְהָעֲנוּגָה
לֹא נִסְּתָה כַּף רַגְלָהּ:

דַּיָּה וְאַיָּה קִנְּנָה
עַל קִנָּהּ וְהִיא תוּשָׁה
וְיַנְשׁוּף וּבְנֵי יַעֲנָה
נִקְבְּצוּ שָׁמָּה לְבַלְּעָהּ
וַיַּפִּילוּ בְתוֹאֲנָה
הַגּוֹרָלוֹת לְרָעָה
וַיִּפּוֹל עַל יוֹנָה
הַגּוֹרָל וְהִיא נָסְעָה
מִמְּקוֹם שַׁמְנָה וְעֶדְנָה
וּמִתַּחַת הַיְרִיעָה
אָכֵן שָׁם הִרְגִּיעָה
לִילִית וּמָצְאָה לָהּ:

כְּכוֹס חֲרָבוֹת נִשְׁאֲרָה
וְגַם בָּעֲרָבָה כְעַרְעָר
וְנוֹדֶדֶת בְּתוֹךְ מְעָרָה
בִּגְבוּלֵי אֱדוֹם וְשִׂנְעָר
וְנֵץ מִחוּץ מַסְגִּירָהּ \
וְנָחָשׁ פְּנִימָה יִפְעַר
וְהִיא בֵּינוֹתָם מְצֵירָה
וְתָסִיר כָּנָף וְתִסָּעֵר,
וְאֶשְׁקְפָה וְאֶרְאֶה בְצָרָה
מְצָאַתָּה מֵרוֹב צָעַר
וְהָיְתָה כְּאַרְיֵה בַיַּעַר
נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ:

יוֹנָה בְּתוֹךְ מִכְמָרוֹת
לְכוּדָה כְלוּאָה חֲבוּשָׁה
וְעַל סֶלַע וּפִי חִירוֹת
כְּסַלְעָם יָשְׁבָה אֲנוּשָׁה[2]
הִנְנִי אֲעוֹרֵר גְּבוּרוֹת
וְאוֹתָךְ מִשָּׁם אֶחְפְּשָׂה
וְאַעַלְךְ בְּתֻפִּים וְשִׁירוֹת
וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי לְאִשָּׁה
וְעַל רֹאשֵׁךְ הָעֲטָרוֹת
וְהַנֵּזֶר אֶחְבּוֹשָׁה
הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה
תְּשׁוּאוֹת חֵן חֵן לָהּ[3]:

גם המשורר ר' אברהם בר' יצחק טויל, היה משורר גדול בדורו, וכמעט רוח הראב"ע מדברת מתוך גרונו, והרבה שירים השאיר לנו למנה, וממנו השיר היקר על היונה; והוא

---

1) בס' שפתי רננות נשמטו שתי השורות האלה, ומצאתי אותן בס' סדר אשמורת הבוקר.

2) כונת המשורר כך: בעת שישבה היונה על סלע כסלעם אנושה, נתנה בקולה כאריה ביער, על ה' מרוב צער, ואמרה: יונה בתוך מכמרות וכו', וה' השיב לה לאמר: הנני אעורר גבורות וכו'; ומה נכבדה המליצה הזאת.

3) עיין בס' שפתי רננות (דף סח ע"ב) ובס' סדר אשמורת הבוקר (דף נג) וכל שורה בעלת שש תנועות, ושמו „מרדכי" בראשי החרוזים.

אַנְשֵׁי מְלִיצָה וּתְבוּנָה
וְדוֹבֵר שָׁלוֹם וֶאֱמוּנָה
מָה לִידִידִי שַׁאֲלוּ נָא
כִּי הִתְעַבֵּר בְּצִיּוֹנָה
וַיְשַׁלַּח אֶת הַיּוֹנָה[1]:

בֵּיתָהּ וְקִנָּהּ שֻׁדָּדוּ
וְאֶפְרוֹחֶיהָ חָרָדוּ
מִפְּנֵי חֲרָבוֹת נָדָדוּ
מִפְּנֵי חֶרֶב הַיּוֹנָה:

רְעֵבָה לְמַרְבֶּה לִסְלוֹחַ
צְמֵאָה לְמֵי הַשִּׁילוֹחַ
וּלְכַף רַגְלָהּ מָנוֹחַ
לֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה:

מָתַי יָבֹא הַגּוֹאֵל
וְיַעֲמוֹד הַשַּׂר מִיכָאֵל
כִּי שֶׂה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל
וַיְהִי אֶפְרַיִם כְּיוֹנָה:

טָשׁוּ נְשָׁרִים לְסְפוּתָהּ
אַךְ שָׁם נִקְבְּצוּ לְפַתּוֹתָהּ
אַךְ חַיּוֹת אִשָּׁה רְעוּתָהּ
לִבְלוֹעַ אֶת הַיּוֹנָה:

וְרָאָה כִּי אוֹרָהּ אָפֵל
וְכוֹבַע מַלְכוּתָהּ שָׁפֵל
וְהָיְתָה לְאוֹכֶל כִּי נָפַל
הַגּוֹרָל עַל יוֹנָה:

יָהּ הַשְׁקֵף מִמְּכוֹן שִׁבְתָּךְ
אֱמוֹר דַּי לְקֵץ הַנָּחְתָּךְ
וְשׁוּר כִּי סָר צִלָּהּ וַתַּךְ
הַשֶּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה:

לָךְ בְּצַר תַּעֲרוֹג אֲמָרִים
רְצֵם כְּחֶלְבֵי שׁוֹר פָּרִים
כְּדַל הִקְרִיב מִן הַתּוֹרִים
אוֹ מִן בְּנֵי הַיּוֹנָה[2]:

המשורר והפייטן הנפלא ר׳ בנימין אשר חבר הרבה פיוטים וסליחות, אך זמנו ותולדתו לא נודעו לנו עוד[3]), שר ג״כ על היונה שיר קטן בלי מגרעת, ונעים לאזן שומעת; והוא,

בּוֹרֵא עַד אָנָה יוֹנָתְךָ בִּמְצוּדָה
הֲגוּהּ פַּח הַמּוֹקֵשׁ עֲנִיָּה וּמְרוּדָה
וּבְלִי בָנֶיהָ יוֹשֶׁבֶת גַּלְמוּדָה
צוֹעֶקֶת אָבִי:

נָעָה גַּם נָדָה מִקִּנָּהּ הַיּוֹנָה
וּלְקֶרַח וְחוֹרֶב יוֹם וָלַיְלָה חוֹנָה

1) בסוף כל חרוז יבוא פסוק מן כתבי הקודש כדרך המשוררים הקדמונים לחן ולתפארת.

2) עיין בס׳ שפתי רננות (דף מז ע״ב) ושמו „אברהם טויל״ הוא בראשי החרוזים. ועיין בס׳ נאכטראג צור ליטער׳ דער סינאג׳ פאעזיא (צד מז), והעיר אותו על זה לנכון הח׳ הג׳ שחז״ה, במ״ע: שם ויפת, חוברת ג׳ (צד כ).

3) עיין צונץ בספרו: ליטעראטורגעשיכטע דער זינאגאגלאען פאעזיא (צד תקמ״ה) ובספרו נאכטראג הנ״ל (צד גב) ועיין בס׳ נחלת שד״ל ח״ב (צד יח).

הִיא מִתְהַרֶדֶת מֵחֶרֶב הַיּוֹנָה
מִשִׁנֵּי לָבִיא:

יָהּ עֵת עֲזַבְתָּ אוֹתָהּ בְּיַד טוֹרֵף
אָכַל הַצַּוָּאר וּמָלַק הָעוֹרֶף
עָבְרוּ הַשָּׁנִים גַּם קַיִץ גַּם חוֹרֶף
אֶשָּׂא עוֹל כְּאֵבִי:

מִי יִתֵּן אֵלֶיהָ אֵבֶר כַּנְּשָׁרִים
לָעוּף בַּגְּבָעוֹת וּלְדַלֵּג בֶּהָרִים
לָבֹא עִם דּוֹדָהּ אֶל תּוֹךְ הַחֲדָרִים
אָז אֶשְׁכַּח עָצְבִּי:

יוֹעֲצִים עָלֶיהָ עֵצוֹת הִיא אֲנוּשָׁה
צָרִים הָעוֹבְדִים אֱלִילִים שְׁלֹשָׁה
אֵשׁ, מַיִם, וְרוּחַ, כִּי אֵין לָהֶם בּוּשָׁה
גָּדוֹל מַכְאוֹבִי[1]:

נַחֵם עַל לִבָּהּ אֵל שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים
דַּבֵּר נֶחָמָה עַל לֵב הָעֲגוּמִים
קַבֵּץ נִדָּחִים פְּזוּרִים בָּעַמִּים
וְגוֹאֵל תָּבִיא[2]:

אחריו יצא המשורר והפייטן ר' ישראל בר' משה נאגארה שהיה רב בדמשק, ונפטר שם בשנת ה"א שמ"א, ור' ישראל בנו נתקבל אחרי כן לרב בעזה[3]) והוא שר הרבה שירים, ובתוכם שירו על היונה שעשה בטוב טעם, גם בחן ונעם; והוא

יוֹנָה נָדְדָה מִקִּנָּהּ
עַל גּוֹזָלֶיהָ תְּרַחֵף
תִּפְרוֹשׂ כָּנָף בַּמַּנְגִּנָה[4]
בְּאֵין אוֹנִים תְּעוֹפֵף:

1) בקצת נוסחאות נאמר „זרים העובדים" אך בס' נחלת שד"ל ח"ב שם נאמר „צרים העובדים" והחרוז הזה נתקלקל בהרבה דפוסים, עיין בס' עמודי העבודה מחברת א' (צד נד, סי' סח).
2) שם המחבר „בכימין" נרשם בראשי החרוזים, וכל שורה גדולה בת י"א תנועות, וכל שורה קטנה בת ה' תנועות, והשיר הזה נדפס בס' סדר ארבע תעניות (צד קי) דפוס ווין.
3) עיין בס' עמודי העבודה מחברת ב (צד קלז).
4) כמו מגנת לב (איכה ג סה) וענינו דאבון לב.

שׁוּר גּוֹלָה אֲהָלָהּ
אֲהָלָהּ כּוֹסֵף
בִּזְבוּלָהּ כְּבַתְּחִלָּה
בְּהָרָה הִסְתּוֹפֵף :

שְׁבִיב אֵשׁ בִּלְבָבָהּ דּוֹלֵק
כִּי רְדָפָהּ יֵין דּוֹלֵק
אֶת צַוָּארָהּ הוּא מוֹלֵק
עָלֶיהָ יָד יְנוֹפֵף :
שׁוּר גּוֹלָה וכו׳.

רָאֲתָה בָנֶיהָ כְּדָוִים 1)
מִיּוֹם בָּרַח דּוֹד נָעִים
לִשְׁכּוֹן עַל שְׁמֵי רְקִיעִים
וַעֲמוּדָיו יְרוֹפֵף :
שׁוּר גּוֹלָה וכו׳.

אָמַר אוֹיֵב לְכַלָּה
שׁוּר שֶׂה גְּדִי וְטָלֶה
וּבֵיתוֹ עֲדָרִים מָלֵא
יוֹם יוֹם הוֹלֵךְ וְטוֹפֵף :
שׁוּר גּוֹלָה וכו׳.

לְעִיר מְהֻלָּלָה נָאוָה
הַעֲלֵה אַסִּיר תִּקְוָה
אָז יָשִׁיר בְּרוֹב חֶדְוָה
וּבְיָדוֹ תוֹף יְתוֹפֵף :
שׁוּר גּוֹלָה וכו׳ 2)

אחרי המשוררים הרמים והנשאים האלה, צלחה רוח השיר על מהר"ם לעטערים זישר בשנת תקצ"ח את שירו הנפלא על היונה בשם: „יונה הומיה" ובו הראה את כחו וגבורתו, ועל היונה הדרתו; והוא

אוֹי כִּי עוֹטְיָה אָנִי
אֲנִי אַךְ נוֹדֶדֶת,
מִמְּעוֹן חַגְוֵי סַלְעִי
הוֹי! אֲנִי יוֹרֶדֶת.

סְבִיבִי יָחוּל סַעַר
בָּדָד אָדוּד כָּנָף
וּבֵין סִבְכֵי יַעַר
עֲרִירִי אֶבְחַר עָנָף.

דּוֹדִי עֲזָבַנִי
עֵת בִּי אַפּוֹ חָרָה
יָשָׁן הוֹלִיכַנִי
שׁוֹלָל רוּחַ סָרָה.

בָּגַדְתִּי בוֹ בֶּגֶד
לָלֶכֶת אַחֲרֵי זָרִים
רָאוּ זֹאת מִנֶּגֶד
וַיִּרְדְּפוּנִי צָרִים.

מִיּוֹם חָלַף דּוֹדִי
עֵינִי מָלְאָה מַיִם
בִּלְעָדֶיךָ הוֹדִי
לָמָּה זֶה לִי חַיִּים?

טוֹב לִי שְׁכוֹן צַלְמָוֶת
מִנְּדוֹד בְּרַחֲבֵי חָלֶד
לְקָשָׁה יוֹם הַמָּוֶת
כִּלְצָרָה אָח יוּלָּד;

שָׁם צִפֳּרִים שְׁנַיִם
שָׁם עַל פֶּה יִשָּׁקוּ
וּמִן חֵן שְׂפָתַיִם
צוּף עֵדֶן יִינָקוּ;

שֶׁאַנַן מָצְאוּ בַיִת
נִשְׁקָף בֵּין עֳפָאִים
סָבִיב שְׁתִילֵי זַיִת
סָבִיב פְּאֵר דּוּדָאִים;

1) בדפוס נאמר „כנוים" ואנכי תקנתי על כדוים, והוא כאב וצער ושרשו דוה, או צ"ל: בנוים ?
2) עיין בס׳ פזמונים לר"י נאגארה, נדפס בווין (צד לא), ושמו „ישראל" בראשי החרוזים.
(ה"ב)

אַהּ אָנֹכִי גוֹלָה
אָנָה אֶמְצָא בָיִת?
בִּמְעוֹן חַגְוֵי סְלָעִי
עָלָה שָׁמִיר שָׁיִת.
דוֹדַי עזבוני
עֵת כִּי אַפּוֹ חָרָה
יַעַן הוֹלִיכַנִי
שׁוֹלָל רוּחַ סָרָה.
ַם פֶּרֶס וְעָזְנִיָּה
הֵם לְמִינָם שְׁנַיִם
יוֹנָה אַהּ הוֹמִיָּה
יְחִידָה בֵּין הַחַיִּים.
יַחַד בְּקִן יִשְׁלָיוּ
שׁוֹפְכֵי דְמֵי נְקִיִּים
תְּמִימִים אַהּ יִבְכָּיוּ
אָבְדָה תִּקְוַת עֲנִיִּים.
אוֹי כִּי עוֹטְיָה אָנִי
אֲנִי אַהּ נוֹדֶדֶת
מִמְּעוֹן חַגְוֵי סְלָעִי
הוֹי! אֲנִי יוֹרֶדֶת;

סְבִיבִי יָחוּל מַשַׁר
בָּדָד אֶדּוֹד כָּנָף
וּבֵין סִבְכֵי יַעַר
עֲרִירִי אֶבְחַר עָנָף;
שׁוּבָה חַיֵּי רוּחִי!
שׁוּבָה נֶחָמָתִי.
רְאֵה נָא כְּרִי שִׂיחִי
נַהֲלֵנִי מְעוֹנָתִי.
חֲמוֹל עָלַי עֲזוּבָה
הָשֵׁב לִי דוֹדֶיהָ
חַגְוֵי סְלָעִי שׁוּבָה
וְאֶחֱסֶה בִכְנָפֶיהָ;
כֵּן אָזְנִי שָׁמָעָה
בַּלַּיְלָה יְלֵיל דְּמָמָה
רֶגֶשׁ יָהּ נִמְלָאָה
כָּל נְאוֹת אֲדָמָה;
וְעֵת אָזְנַי שׁוֹמַעַת
קוֹל יוֹנָה הוֹמִיָּה
מְאֹד נַפְשִׁי יוֹדַעַת
בַּת עַמִּי בוֹכִיָּה 1).

גם בימינו שנת תרח"ם, שר המשורר י"צ שפערלינג על היונה שיר קטן נפלא מאד, ובדברים מעטים בעוז וכח, הגיד איך היונה לא תמצא מנוח; והוא

בַּת עַמִּי עֲנִיָּה, תֶּהְגֶּה כַּיּוֹנָה
מִשָּׁלוֹם נַפְשָׁהּ תִּזְנַח זָנוֹחַ,
סָבִיב לָהּ הָרִשְׁעָה כַּדּוֹר הוֹנָה
הַמַּאֲכֶלֶת הוּחַדָּה לִטְבוֹחַ;
אָנָה תָעוּפָה? אַיֵּה תִּשְׁכּוֹנָה?
מִמַּבּוּל דְּמָעוֹת, הָהּ, אֵיפֹה נוֹחַ?

רֵעֶיהָ אֵלֶּה יִקְרָאוּ: „צִיּוֹנָה
שָׁם עֲלֵה־זַיִת יִפְרַח פָּרוֹחַ";
וְאֵלֶּה: בְּאֶרֶץ הַחֲדָשָׁה לָהּ מְעוֹנָה
אַהּ שָׁמָּה תְנוּחִי, יְגִיעַת כֹּחַ;
וּלְמִי תִשְׁמַע? וּמַה בְּפִיהֶם נְכוֹנָה?
הָהּ–הַיּוֹנָה לֹא מָצְאָה מָנוֹחַ 2)

ופה המו השירים, שירי יונה היקרים, אשר אספתי מפי הרבה ספרים הנחמדים מפז וספירים, ועמלתי להסיר מהם כל טעות ושגיאה, ועשיתי אותם כמעט כסולת נקיה, וקראתי את שמם: „יונה הומיה".

---

1) השיר הזה נדפס בהמאסף החדש שלו „הצפירה" חוברת ראשונה (צד א).
2) נדפס בם"ע העברי לשנת תרמ"ח גליון ד' (צד כט).

מדרש התלמוד בספרד תחלת אלף הששי.

אחרי תם פרק זמן הגאונים פרחה חכמת ישראל בספרד לכל צדדיה. מגפן תורת בבל גפנה אשכלותיה הבשילו ענבים כדבש למתוק ויינה כיין הלבנון משמח אלהים ואנשים. שם נסו רבים לחתום תורה בלמודיה. כל גדולי חכמי התורה בארץ ספרד בקשו בכל מאמצי כחם להפשיט מתורת התלמוד את הפלפול ולהציג את ההלכה ברורה כפי אשר היא דרושה אל החיים, להודיע את הדרך ילך בה היהודי ואת המעשה אשר יעשה, כי הבינו על נכון כי אין תכלית התלמוד כי אם להביא לידי מעשה, וכל אשר בו מן המשא ומתן והפלפולים אינם התכלית עצמה כי אם האמצעיים להביא אליה, ולרוב הם רק הציצים ופרחים שעשו לתורה. כבר לפנים בבבל היו רבים אשר אמרו מה לנו ולקושיות התלמוד ופלפוליו אנחנו רוצים את ההלכה הפסוקה לדעת מה יעשו בישראל, וגם היו מחכמי בבל הגדולים אשר נעתרו לבקשה הזאת ועשו הלכות קצובות שונות כמו הלכות גדולות ופסוקות. אכן בתחלת המאה התשיעית לאלף החמישי כאשר גדלה והצליחה דרישת התורה בספרד גם אז היה זה הדרך הקצר והברור אם דרך לדורשים. יש אשר עשו קובצי הלכות ענין ענין לבדו מכל הענינים הנדרשים לחיים הדתיים. ממין הזה היו רבים ונכבדים כמו הלכתא גברתא מר׳ שמואל הנגיד מקורטבה וספר הלכות אשר עשה ר׳ יצחק בן יהודה אבן גאות וספר העתים שחבר הנשיא ר׳ יהודה בן ברזילי אלברצלוני, וכיוצא באלה עוד ספרי הלכות אחרים בני הזמן ההוא. ויש אשר הציגו לפנינו — מקובצות בספר — כל תורות חכמי התלמוד אשר הן הלכה ומדה למעשה בצורת התלמוד עצמו, כמו הלכות הרב רבי יצחק בן יעקב אלפסי כלם ברו להם אלה הדרכים כי היו דרושים לחפצי זמנם, ועל כן כצאת ספר האלפסי לאור עולם כל ישראל ראו כן תמהו ונחשב להם כגואל מטורח הפלפולים, ואף בעבור זה השתדלו כמה חכמים גדולים ונכבדים בדורות ההם לזרות ולהבר הלכות האלפסי ולהשלימן ולמען לא תחסר כל בהן. בההשתדלות הזאת התעלו מאד חכמי פרבנצה. חכם אחד מחכמי בדרש — ר׳ משולם בן משה — בחבורו „ההשלמה" משלים הלכות הרי"ף פעם להוסיף עליו ופעם להצדיקו נגד משיגיו (ס׳ דור דור ודורשיו ח"ד צד 289) ויש אשר פרשוהו ובארוהו כמו רב יונתן בן רב דוד הכהן מלוניל ורב יצחק בן אבא מרי בעל העטור ממרשייליא (שם 286), ויש אשר עשו עליו השגות והערות כמו רבי אפרים תלמידו ורב זרחיה הלוי בעל המאור ורב אברהם בן דוד מפשקירו, ואין בזה כל ספק כי גם המשלימים גם המבארים וגם המשיגים לא כונו במעשיהם להטיל מומים בספר ההלכות ולהקטינו כי אם מחשבה טובה צרפו עם מעשיהם, יען כי היה חפצם בו והכירו תועלתו וגדולת המעשה אשר עשה על כן נדבו לו כח מעשיהם לנקותו מכל משגה קטן.

התשוקה הזאת לקצר את התלמוד ולהוציא ממנו את תכנית ההלכה הדרושה למעשה באה עד מרום קצה על ידי הרב רבי משה בן מיימון. קנאת האמת יקדה בקרבו והחפץ לפלס נתיבות התורה לכל עובר ע"כ שם על לבו לקבץ על יד כל דיני ישראל בהלכה ברורה נבדלת מן המחלוקות ובהפלת האריכות והפלפולים, ואמר מפורש לו היה אפשר לשים התלמוד כלו בפרק אחד לא הייתי משים אותו בשני פרקים (מאמר תחית המתים). הרמב"ם אשר כל דרכיו מישרים ואין בו נפתל ועקש באמת ובתמים הגיד את הדברים אשר בלבו למה ולאיזה תכלית אסף כל דיני התורה שבעל פה בקצרה ובשפה ברורה, ולא שעה אל הרוגנים בין החכמים אשר רע עליהם תכלית קצורו. לא הסתיר מחשבתו מפני כל ואמר מפורש כי כל חפצו ומגמתו באספתו להרחיק את כל הדברים אשר לדעת ההלכה הברורה הם אך למותר, כי מה יסכן ויכוח החכמים ופלפולם

בקושיות ופרוקים ומהלקותיהם למבקשים לדעת את המעשה אשר יעשון, ולא לבד כי היו כל אלה בעיניו למותר כי אם חשבם גם למחסור כי הפלפולים לדעתו הם אבוד זמן (אגרת הרמב"ם לר"י עקנין). הוא ראה בעיניו והבין בלבבו כי ידיעת המבוקש מן הדת למען יזכה היהודי את ארחו למצוא את המעשה כמצות התורה לא הושג לכל מבקש דעת זאת על פי החקירה והעיון בתלמוד לפי שדרכו עמוקה עד מאד אשר לא רבים יחכמו לבא עד תכונתו. גם מעשי ידי הגאונים תשובותיהם פירושיהם והלכותיהם לא הספיקו לו לתכלית אשר רצה בה, מפני שבזמנו לא הבינום עוד על בורים, ואולי גם בעבור זה יען שהחבורים מצד עצמם לא היו נאותים ללמדנו על נקלה הלכה ברורה מכל דין ודין. כל אלה הבחינות היו מנהיגיו והן העירוהו לחבר חבור מכל הדברים המתבררים מתוך כל ספרי התורה שבעל פה עד שתהיה זאת התורה סדורה בפי הכל בלא קושיא ובלא פירוק ובלא מחלקת, ולא יהיה צריך האדם המורה הלכה לעם או המורה לעצמו לחבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל אלא יהיה הכל ערוך לפניו בחבור הזה, ובו ימצא כל מבוקשו. החבור הגדול והנפלא הזה מדי צאתו לאור ויפוצו מעינותיו בכל הארצות עשה רושם בישראל וכל הלבבות דורשים אותו יחד, אף כי לא חסרו לו מנגדים ומקנאים נרגנים באהליהם אשר שמו בו תפלה על כי חדל להביא תעצומותיו אל הדינים מתוך המקורות אשר שאב מהם, בכל זאת גם הם הודו כי מלאכה גדולה עשה מאין משלה בכל החבורים שקדמוהו. כן דברו גם מקנאיו, אף כי מכבדיו! לרוב המורים באפריקא וביחוד בספרד היה ספרו הכנית כל התורה כלה. ממנו למדו ממנו הורו ויהי להם למשיבת נפש מן הבלבולים והפלפולים. כן עמדו הדברים בספרד בעת התפשט בה חבור משנה תורה, כאשר המחבר עצמו הודיע לתלמידו עקנין אשר אהבו כבן כי לא טרח ראשונה לחבר זה הספר רק לעצמו ולנפשו למען ינוח מן החקירה ומן המשא ומתן ושלא יהיה צריך לבקש ולחפש מה שיצטרך אליו (אגרת הרמב"ם) ובקש זאת המנוחה למען ירוח לו זמן לדרוש בחכמות המביאות להשגת הבורא וידיעת מדותיו במה שיש בכח האדם להשיג ולדעת כי זה כל האדם וזה תכלית כל עמלו בתורה ובחכמה לפי דעתו, אף מטעם הזה באהבה ובשמחה קבלו חכמי ספרד את הספר הזה כי שם כגדל תשוקתם אל התורה אף כן גדלה תשוקתם אל כל החכמות, שם פרחה חכמת הלשון כשושנה והמליצה והשיר העלו אבר כנשרים, שם החקירה הפהילוסופית מלאה את חיי רוחם ובכל אות נפש הגו ודרשו בכל החכמות החצוניות, ועל כן אצל השתדליות כאלה כמה נחלשה בם התשוקה אל הפלפולים ואיך בנפש שוקקה בקשו גם הם את המנוחה מן המשא ומתן ברעתם כי עוד עליהם חובות אחרות בעבודת הרוח אשר נדבו לה חייהם.

אכן באשכנז וצרפת כבר למבראשונה למן הימים אשר הודעה מציאות חכמת ישראל בארצות האל לא עמדו הדברים כן. שם תחת להגביל את התלמוד ולהפריד את תמצית ההלכה אשר בו ואשר הוא עקר תכליתו מכל הדבק בו מן הפלפולים והחדודים עוד הרחיבוהו והגדילוהו בהמצאות הגיונים חדשים ופלפולים חדשים, תחת לגרוע ממנו המותרות עוד עשו לו תוספות על תוספות לאין תכלה. דרך הדרישה הזאת בתלמוד היה להם תכנית כל המרעים ומבחר כל החכמות. ואף זולת ההגיון בתלמוד חכמת מה להם? ובמה יכלו למלאות זמנם? כי לא כספרד צרפת, שם בתוך עם שוחרי חכמה היו יושבים ומהם ראו ועשו כמוהם, אבל בצרפת ואשכנז יושבי הארץ בזמן הקדמון ההוא היו עם לא חכם חסר השכלה ואין לו דבר עם החכמה והמרעים, ועל כן גם ליהודים חסרה כל הערה מחוץ לדרוש בחכמות העולם. גם חכמת לשון הקדש ומדע הדקדוק אך למיעוטם

היו ענין לענות בהן[1]). ועתה נמשך מזה ההבדל הגדול אשר בין דרכי חכמי צרפת ואשכנז בתלמוד תורתם ובין דרך חכמי ספרד, ובאמת אין בכל חכמי צרפת ואשכנז ובכל ספרותם שמשנים קדמוניות כל רושם אשר יורה על החפץ להביא סדרים בחכמת התורה, ואין בהם אף חבור אחד אשר מבוקשו לחבר כל דיני ישראל הנדרשים למעשה בחיים הדתיים בקצרה בערך וסדר הגיוני ובצורת הלכה ברורה. כי החבורים ההלכותיים וספרי הפסקים מעשי ידי חכמי צרפת ואשכנז כלם משוקע בהם משא ומתן פלפולי זקלועים במחלוקות וארוכי המדה כמעט יותר על התלמוד[2]).

מראה מפליא הוא כי כבר בתחלת האלף הששי נהפך הדבר ורוח חדשה בלמודים מרחפת על פני ארץ ספרד. גדולים חקרי לב קמו בקרבה אשר מרוח ארצם עליהם בבינה ובדעת ובהשכלה ובכל זאת ינקו משדי חכמת צרפת ומצאו חפץ בדרך תלמודה עד שכמעט ברוב ישראל נצחה דרך הצרפתים את דרך הספרדים. עד ימי הרמב"ם אך למזער נודע בספרד ובארצות הקדם מחכמת בני צרפת. ר' אברהם בן דוד בס' הקבלה לא ידע עוד את רש"י ולא הזכירו בין הגדולים אשר עשו להם שם בחכמת ישראל. ומהרב ר' יעקב תם נכד רש"י אשר הזכירו לא ידע רק מפי השמועה, ואולי נודע שמו בספרד יען כי היתה לו קרבה גדולה עם החכמים שבפרבנצה וגם בספרד כמו הראב"ע אשר כבדהו יהר על גדולתו בתלמוד גם בעבור השכלתו בחכמות. ואמנם מעט מעט דרך הצרפתים צלחה ומשפט חכמתם ודרך למודם מצאו מאהביהם ומכבדיהם גם בספרד. שתי סבות פעלו התודעות אלה אל אלה. מעת אשר התלהטה המחלוקת בעולם נגד ספרי הרמב"ם לקחו הצרפתים חלק בראש ואז נודע בספרד גדולת חכמי צרפת ותוקף מעשיהם בתלמוד והגיע אליהם שמע צדקתם והסידותם עד כי רבים מבני ספרד הלכו לישיבותיהם ובקשו תורה מפיהם וגם רבים בקשוה מפי כתביהם, ועוד זאת הלא רוב הימים ההם היו ימי גזרות ושמדות באשכנז גם בצרפת ואז רבים מחכמיהם ברחו מארצם ומולדתם להמלט על נפשם ויתישבו בספרד והביאו אתם תורת ארצם ודרך למודם. כבר בימי מסע הצלב הראשון מצאנו חכם גדול מצרפת ורב פריגורס אשר בחר למושב לו את קורטבה ויהי רבו של רב יצחק בן ברוך בן אלבאליא בן זמנו של הרב אלפסי (עי' דדו"ה ח"ד צד 281) ועוד מזומן אל זמן חכמים אחרים[3]). ואמנם נראה כי מהלך

---

1) נזכיר פה מן החכמים שבצרפת ואשכנז שעסקו בחכמת הלשון. ר' מכיר חבר ספר שרשי לה"ק ונקרא אלפא ביתא דר' מכיר ומזכירו רש"י בפירושיו כב"מ עי' תולדות רש"י שלי. ר' מנחם בן חלבו שפירש המקרא ע"פ ורש"י בכ"מ סמך על פירושיו ועי' בתולדות הנ"ל צד 50. ונראה בעיני ר' יעקב בן יקר רבו הזקן של רש"י עסק בפירושים לפי פשוטו של מקרא שכן קראו רש"י תלמידו „המורה במקרא ובגמרא" (פסחים קי"א) ר' יוסף קרא הנזכר בפירושי רש"י בקצת מקומות, ופי' הרשב"ם עה"ת בפ' וישב קראו ר' יוסף קרא חברנו. אך קודם זמנו של רש"י לא מצאנו אחד בצרפת ואשכנז שפירש המקרא על פי פשוטו, והעיד על זה הרשב"ם בבראשית ל"ז פסוק א' ואמר: הראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחר הדרשות שהן עיקר ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא. רש"י אף שגם הוא נטה אחר הדרשות לא נמנע מלדרוש הרבה בחכמת לשון הקדש ואחריו נמשכו שני נכדיו הרשב"ם ורבנו תם אשר אין ערוך אליהם בחכמה בין כל חכמי צרפת ואשכנז. ודברתי על זה באריכות בתולדות רש"י ור"ת שלי. לא נזכיר הפייטנים בהיות רובם לא כתבו פיוטיהם על פי מדת חכמת לה"ק.

2) כל הקובצים מעשה ידי הצרפתים והאשכנזים הם כעין גמ' עם תוספות פלפולים ופסקי הרא"ש והמרדכי יוכיחו. ונראה בעיני שלפי המדה והכמות פסקי הרא"ש גדולים מן התלמוד עצמו. וכבר בזמנם ולאחריו חבינו המעיינים שלתכלית ההוראה מזקת האריכות עד שהוכרחו לעשות מהם קצורים.

3) הרדיפות באשכנז וצרפת במאה הא' לאלף חששי רבות היו, ובפרט בימי הגרוש שבצרפת בשנת ס"ו ואז ברח גם הרא"ש האשכנזי מפני עלילה לספרד והתישב בטולטילה. ואולי מסבת הרדיפה הזאת יצא ר' משה די ליאון מצרפת וישב לו באוילה בספרד.

חכמת גדולי צרפת לספרד היה על דרך מדינת פרבנצה הקרובה לצרפת ולספרד, חכמי המדינה הזאת היו אנשי שם גדולי תורה כבר לפני זמנו של הרמב"ם ועוד יותר בזמנו והם קבלו תורת הצרפתים והגדילוה והאדירוה, ודי לנו לרמוז על הרב רבי זרחיה הלוי מלוניל בעל המאור, אשר במקומות הרבה וכמעט בכל שטה ושטה מביא פירושי רש"י ונושא ונותן בהם ומביא גם פירושי ר"ת בקצת מקומות. ועל הרב רבי אברהם בן דוד מפשקירו בעל השגות על הרמב"ם שמשתמש בחבוריו בפירושי רש"י וקראו הרב הצרפתי (פי' לספרא) ומזכיר גם הצרפתים החדשים (תמים דעים) אשר זה מכוון על בעלי התוספות הראשונים (תמים דעים) ועל הרב רבי אברהם אב"ד חמיו של הראב"ד, אשר היה מנרבונה בעל ספר האשכול המזכיר בכמה מקומות את חכמי צרפת (דרו"ד ח"ד 288). כן מעט מעט נתפשטה תורת הצרפתים בפרבנצה והרבנים מסרוה לתלמידיהם ולא ארכו הימים ותהי דרך תלמוד הצרפתים גם בפרבנצה ומשם יצאה לספרד, ובדור אחרי הרמב"ם אחזו רוב חכמי ספרד דרך הצרפתים, ויהיו מחקרי תלמודם מבני התערובות. וכבר בימים ההם נכזבה תוחלת הרמב"ם אשר כתב לתלמידו ר' יוסף עקנין. בראותו בזמנו שרבים מן הקנאים קמים עליו וגנו תפארת ספרו ויפיו והפחיתו מעלתו, אמר במר נפשו „אני יודע בודאי כי בזמנים הבאים כשהפול הקנאה ובקשת השררה יתאוו כל ישראל לו לבדו ויונח זולתו חוץ ממי שיבקש דבר שיעבור בו זמנו". כי תקותו הזאת אשר קוה לא באה. בדורות שאחריו אשר גם שנאתם גם קנאתם אבדה, עוד נשארו רבים אשר בקשו דבר אשר לפי דעתו הוא אבוד זמן. אם אמנם כי נתאמת שהתאוו אליו כל ישראל עוד לא התאמת שיונח כל זולתו, ותהי להפך. דרך חכמי צרפת הצליחה וגם עשתה פרי בכל הארץ גם בספרד, וחבור הרמב"ם עצמו אשר היה נועד ממחברו להגביל המשא ומתן ולהעביר הפלפול מן הארץ הוא עצמו גרם בדורות הבאים להגדיל המשא ומתן ולהרבות הפלפול ואין ספר בעולם אשר בו נסו בעלי החריפות את כחם להתחכם עליו ולחקור בו בחדוד פלפוליהם יותר מבספר משנה תורה.

בסוף האלף החמישי ובתחלת הששי התהפכו כחומר חותם הדעות בספרד. חכמות הדעת נזרעו כלאים. בשדה הפהילוסופיא הדתית ערבו הקבלה, בין ערוגות מטעי חכמת התורה שבעל פה אשר נטעום חכמי ספרד שקדמו שתלו נצר מטעי הפלפול אשר על אדמת צרפת צמחו. הראשון אשר בחר לו בלמודו את דרך חכמי צרפת היה הרב ר ב י מ ש ה ב ן נ ח מ ן המכונה רמב"ן. הוא שאב ממעיני חכמת הצרפתים. רבו ומורו בתלמוד היה חכם תלמודי ושמו ר ב י י ה ו ד ה. לא הגיד לנו מה שם אבי רבו ומה שם ארצו אבל זאת ידענו מפיהו כי רבו היה תלמיד ר' יצחק בן אברהם המכונה ריצב"א אחי ר' שמשון משאנץ, על כן קרוב הדבר כי רבי יהודה הזה היה צרפתי (עיין לקוטות לפסחים לרף קי"ז). יש אומרים רבו השני היה ר' ע ז ר א (שה"ג) וגם הוא היה צרפתי ממולדתו [1] אבל אין זה ברור כי ר' עזרא ור' עזריאל הידועים שהם רבותיו לא היו רק רבותיו בקבלה. ברוב ספריו מזכיר באהבה את גדולי בעלי התוספות הראשונים ונושא ונותן בדבריהם [2] ביראת כבוד ידבר מהם ואומר במקום אחד (הקדמת קונטרס דינא דגרמי)

---

1) ר' עזרא נזכר בתוספות ב"ב (כ"ח.), ונזכר גם ר' עזרא הנביא בתוס' גיטין (פ"ח.) ובתוס' שבועות (כ"ה.) ומסגנון לשון התוס' בגיטין נראה שהר"י הזקן השיב על פירושו וע"כ אין ר' עזרא הנביא ר' עזרא סתם הקודם וכן ר' עזריאל נזכר בתוס' בכ"מ וגם הוא נראה שקדם מאד לרמב"ן וע"כ נראה מאד שר' עזרא ור' עזריאל שנאמר עליהם שהיו רבותיו של הרמב"ן כמבואר בריקנטי על התורה פ' נשא אינם אותם ר' עזרא ור"ע שהובאו בתוס' וגם לא מצאתי בשום מקום בספרי הרמב"ן התלמודיים שיזכיר אחד מהם.

2) עי' בחידושיו לקדושין שהביא את ר"ת וספר הישר בכ"מ וכן רבותינו הצרפתים סתם, ושם (לא.) (ח"ב)

וחכמי הצרפתים אספו רובן אל עמן הם המורים הם המלמדים לנו כל נטמן. מן הדברים האלה תגלה לנו מחשבתו הרמה אשר חשב על חכמי צרפת כי נתן להם יתרון על כל חכמי הדורות שכל סתום חכמת התורה לא עממום ומצאנו במקום אחד (לקוטות ברכות נ.) שמתפאר בפירוש אחד שחדש בגמרא ואמר לא ראיתי מי שקדמני, ואמנם מחשבו כי הם המלמדים כל נטמן והכל גלוי וידוע להם אמר: אלא שאי אפשר שלא הקדימני בפירוש הצרפתים הבקיאים בחדרי ההלכה. ואולם המשפט הנעלה והנשגב הזה לא חתך על חכמי צרפת בכללם כי ידע מאד כי לא כהצרפתים הראשונים היו הצרפתים החדשים שברוב הימים עמדו ביניהם גם מתחכמים ופלפלנים אשר הפריזו על מדת הסברה הישרה ועליהם אמר „דמעיילי פילא בקופא דמחטא" (חי' יבמות כ:).

הרמב"ן היה מעוטר במדת הענוה עד הקצה האחרון כאשר יעידו דברי מוסרו אשר כתב לבנו מירושלים אשר בהם בקש מבנו שיחזיק ביותר בענוה „שהיא מדה טובה מכל המדות הטובות". ואם נתבונן בקצת מנהגיו ומשפטיו בדרישתו בתורה נראה כמה גדול היה פחד הראשונים עליו ויירא לחלוק עליהם אף אם ידע בלבו שדעתם אינה כדין. ואמרו משמו שאמר על כיוצא בזה: ואף על פי שאין זה מחוור אנו נותנים ראשנו תחת כפות רגלי הראשונים (אסיפת זקנים כתובות מביא שה"ג). וזה אות אמת על גדל ענותו. מהכנעתו לפני דעות הראשונים בטל דעתו אשר יש לו ראיה עליה מפני שכבר הורו הראשונים (ח"ד יבמות כה:), וביותר כשנוגע הדבר בהוראת הגאונים ומנהגם אף שאין מי שיסכים עמהם, ולמה כל זה? מפני שאין ליגע במה שהונהג על פי הגאונים (לקוטות מגלה כא:). משרש מדתו הזאת להחזיק במעוז הראשונים לבלי סור ימין או שמאל מכל דבריהם יצאה בקשתו להעמיד דבריהם ודעותיהם על כל אודות ויהי כמעט הגדול והראש לכל בעלי סניגוריא. ואמנם עם כל הכבוד אשר נכבד את הרמב"ן בעבור מעלותיו במדות, גדולתו בתורה, וכשרונו ויתרונו בכל דבר חכמת בינה, לא נעלים מעינינו כי זאת המדה כדופי נחשבה, כי הסניגוריא לא בכל עת תנחנו בדרך אמת. ראשית מלאכתו להצדיק דברי קדמונים היה ספרו מ ל ח מ ו ת ה' אשר חבר להשיב על מה שהשיג הרב רבי זרחיה הלוי מלוניל על הלכות האלפסי. בתשובותיו האלה לא בכלן קלע אל מטרת האמת, ברבות מהנה ידע מאד בלבו כי תשובתו תשאר מעל לפני המעיינים אשר לא ישאו פנים. ועל זה הלא הוא עצמו מודה, באמרו מפורש (בהקדמה למלחמות ה') ויש אשר אנחנו מלמדים זכות על דברי רבנו עם היותם עדיין רחוקים מפשטי הסוגיא או הסוגיות.... ואין לנו מעלימים מהגיד לכל מסתכל בספרנו מה שנשאר מן הספק וזה מותר לנו אנחנו, מפני שאנו באים ללמד זכות על רבנו הגדול ודברי הראשונים. בימי זקוניו עשה ה ש ג ו ת על מ נ י ן ה מ צ ו ת שהעמיד הרמב"ם בבימול מנינו של בעל הלכות גדולות ואמר בהקדמתו שמנעוריו עד זקנה ושיבה החזיק במדהו ולא יזניחנה ללמד זכות על הראשונים וזה כל חפצו וחשקו לקיים דבריהם ולהעמידם, וזה באמת מדת הסניגורים על כל אודות אבל מי זה יכחיש כי זאת המדה לפעמים תרחיקנו מן האמת הישרה ותביאנו לידי משוא פנים.

אכן גם קשה מאד להתאים מדת הענוה אשר בו עם משפטיו אשר הרגיל בהם. הנה זה משפטו בכמה מקומות לשבח ולפאר חדושיו ולהפליג טובם ואמתתם אין מספר.

את הר"י הזקן הידוע בעל התוס'. ושם (כ"ב.) את ספר יראים לר' אליעזר ממיץ ובלקוטות מס' ראש השנה (ט:) את רבנו שמשון ז"ל והוא הר"ש משאנץ, ובפסחים (קי"ז.) את הריצב"א אחיו של הר"ש שאנץ ובכ"מ בלקוטות את רבותינו הצרפתים גם תוס' סתמא ובהדושי בבא בתרא בכ"מ את פירושי הרשב"ם ואת ר"ת והר"י, ומכנה את הר"י ביחוד בשם בעל תוס', מזה נראה שהיו לו תוספות הר"י בחבור מיוחד והן עלו אח"כ בתוס' שאנץ כמו שכתבתי במ"א.

לכל החרושים אשר יחתמם בחותם תהלתו ויעיד עליהם בתהלת פיהו שכן נמן וישר ואמת שהם כפתר ופרח, וכיוצא באלה השבחים אשר ישבח מעשה ידיו. והמנהג הזה עם מדת ענוה לא יתאחה לעולם. ונפלא הדבר מאד כי זה המנהג נמצא בהרבה מן המחברים בין חכמי יש־אל ובפרט מן האחרונים, שכמעט בכל חדוש וחרוש שחדשו מדעתם מתהללים בפיהם ומפארים המצאתם וזה רפיון גדול אשר דבק גם בהרמב"ן וכל ענותו הצל לא הצילתהו ממנו, ועוד נפליא על הרמב"ן בהיות שהוא עצמו הרגיל בכמו אלה איך בכל זאת נשאו לבו לפעמים לשום דופי באחרים העושים ככה. פעם אחת יעתיק לשון הראב"ד המתהלל בטוב אחד מפירושיו ואמר: לא שמעתי שקדמני אדם בפירוש זה. ועל זה כתב הרמב"ן בדרך התול: דבריו כדברי רש"י ולא הוסיף בהם אלא השבח הזה שהוא שבחן (לקוטות ברכות נ'.). אבל גם זה היה רפיון בתכונתו, שעם כל חסידותו וענות רוחו לא יכול לעצור בעד התוליו ולדבר בלעג נגד מי שחלק עליו או גם למלא פיהו תוכחות קשות נגדו וזה אות אי־סבלנות באדם. לפעמים דבריו בתשובותיו על השגות בעל המאור חדים כחרבות, ומה עולה מצא בו כי דבר נגדו לפעמים כאויב? והלא במקומות הרבה הוכרח להודות כי הצדק אתו מבלי היות לו תשובה על דבריו, לפעמים הודה מפורש ושום שכל ולפעמים בשתיקה, ובקצת מקומות שהשיב ידע בלבו כי השיב רק מדוחק מחפצו להצדיק הרי"ף על כל אודות, שכן מודיע לכל מסתכל בספרו שיש בתשובותיו דברים הרחוקים מפשטי הסוגיות ולא אמרם רק ללמד זכות על הרי"ף. ויותר מזה גלויה תכונתו הזאת במחלקותיו עם ראב"ע. הנה אחד מן הספרים אשר חבר ואשר נתן לו שם עולם הוא פ י ר ו ש ו ע ל התורה ונראה כי אחת מן הסבות שהשיאוהו לעשות זה הספר היתה לעשות התנגדות לפירושי ר' אברהם אבן עזרא אשר בבר בזמנו עשה לו שם בארץ וגדולי ישראל בצרפת וספרד כבדוהו וינשאו חכמתו. די לנו להזכיר את ר"ת הצרפתי אשר נשא ונתן עמו בחכמה וקראו „ידידי" וכתב אליו: אני עבד לאברהם למקנה, ואקודה ואשתחוה לאפיו. והרמב"ם הספרדי שמשבח ספריו לאין קץ בכתבו לבנו ואמר עליו שהוא כמו אברהם אבינו ברוחו. ובלי ספק היו פירושיו אהובים למעיינים, ובהיות שקצת פירושיו לא נעמו להחסיד הרמב"ן יען כי לא נשא פנים למדרש חכמים על כן שם על לבו לבטל קצת פירושיו. וכה אמר גם בהקדמתו: ועם רבי אברהם אבן עזרא תהיה לנו תוכחה מגולה ואהבה מסותרת. והנה מלא דברו מן התוכחה המגולה, ועוד הוסיף על התוכחה התולים ולעג וחרפות. האף אין זאת דברי חרפה ולעג באמרו: זהב רותח יוצק לתוך פיו של החכם הזה. ומה היה פשעו הגדול עד שיהיה ראוי לעונש הזה? רק מפני שלא רצה לקבל מדרש הגדה הרחוק מן השכל, והלא גם הוא לא ידע פשר לדבר ולקח מנוסו אל הקבלה מן הנסתרים שהם לדעתו יסוד התורה (פי' לפ' ויגש) וכן יהתל בו בכמה מקומות אף יחרפהו [1]). גם בדברו מן הרמב"ם אשר באמת היתה לו אהבה מסותרת וגם גלויה כי ידענו שהיה לו למליץ לפני בוזי כבודו אשר נתנו דופי באמונתו ובתורתו כאשר נראה מן האגרת אשר כתב לרבני צרפת להתנצלות הרמב"ם ובכל זאת לא אחת ולא שתים השיג עליו מבלי לשמור פ י ו ו ל ש ו נ ו מ ד ב ר א ת ו ק ש ו ת [2]), אמנם הוא הדבר אשר דברנו כי זה הרפיון היה בתכונתו

---

1) עי' בפ' חיי שרה אמר עליו זה המתהדר ב ס ו ד ו ת י ו תאלמנה שפתותיו מלהלעיג על דברי חכמים. ובפ' בשלח על זכרון בספר אמר ר"א זה ספר מלחמות ה' וכתב הרמב"ן ואין בדבריו אלה רק תואנה, ובענין העזאזל מהתל בו ואמר: והנה ר"א נאמן רוח מכסה דבר ואני הרכיל מגלה סודו. סוף בחקותי כתב ואל תהי נפתה בהבלי ר"א, ואחרים כיוצא בו.

2) בפ' וירא בפי' ויאכלו מביא דברי הרמב"ם במ"נ וכתב עליהם ואלה הדברים סותרים הכתוב. אסור לשמעם כ"ש להאמין בהם. ובפ' ויקרא הביא טעם הקרבנות שפי' הרמב"ם במ"נ וכתב; והנה הם

והוא היה תקיף ממנו מענותו ולא היה יכול למשול ברוחו.

אם נחפשה דרכיו ונחקרמו ידמה לנו הרמב"ן כאיש מלא נגודים. פעם נראהו כאיש מלחמה מעיר קנאה בפלפולו בלי שאת פני איש בתורה, וכנגד זה היה בעל סנגוריא ומליץ יושר לראשונים ממשוא פנים אליהם, הוא היה אוהב ומשבח את החכמות העיוניות, ומצד האחר הלא הוא מפליא לעשות בקבלה עד אין קץ. מנשא למעלה את המושכלות, גם מרומם הקבלה שהיא חלופן, הוא היה הפשטן במקרא ומפרשו לפי פשוטו, גם היה דרשן בעצם מובנו דורש דרך אגדה ורמז. אמנם יובנו אלה הנגודים בשום לב על תכונתו המדעית, ועל הבדלתו מתכונת הרמב"ם ודרכו המדעי. הרב רבי משה נחמן לא היה בעל שטה מיוחדת בחכמת התורה, לא היה כרבנו משה בן מיימון אשר היה לו שטה מפורשת אשר היתה מנהיגתו ונוצצת בכל מחקריו וממנה לא יזוע. שטתו היתה שכל מה שיאומת מן הקבלה האמתית במעשה המצות וכל מה שיאומת מן המושכל הפשוט באמונות ואין החכמה העיונית המוסכמת סותרת אפשריותה זו היא מדת התורה שבכתב ושבעל פה, אבל כל דבר אשר אין מופת על קבלתו, גם לא נעזר מן המושכל, ולא נסבל מן החכמה אף אם בתלמוד יסודו לא יחייבנו לקבלו ונוכל לדון אותו כדעה יחידית. לא כן הנחמני, לא שטה זו היא שטתו. מרוך לב באמונות ומתומת חסידותו היה ירא מהפיל דבר ארצה מכל מה שאמרו הקדמונים, כבר מציאותו וזכירתו בדבריהם נחשב לו מופת על קבלתו, על כן עם היותו אוהב את פשוטו של מקרא לא הניח ידו מן המדרש אשר בו ראה את הענין המקובל [1]), ועם היות ידיו רב לו בחכמות נפשו דבקה גם בקבלה לא בעיונית לבד כי אם גם במעשית [2]). המיימוני הכין עינו ולבו רק לתכלית מעשית על פי התלמוד, כי זאת תורת התלמוד לא נבראה כי אם להכין לנו דרך החיים ולהודיענו את המעשה אשר נעשה לא שתהיה מדע ולמוד, אבל הנחמני עשה את התלמוד לחכמה למודית על פי פלפולו, פעם עושה קטיגוריא ופעם סניגוריא, עתים נוטע עתים עוקר נטוע. עם כל ההפלגה שהפליג את ספר משנה תורה אין להאמין כי רצתה נפשו בשטת הרמב"ם ה ע צ מ י ת אשר הניחה יסוד לספרו, והיא להגביל את משא ומתן של התלמוד ולהוציא רק תמציתו מן הקליפות הדבקות בו. הלא כל מעשיו בתלמוד יוכיחו כי לא כן דעתו, כי בכלם נראה כי דרך הצרפתים בחר לו לנתיבתו, הוא נטע מטעי חכמי התוספות על אדמת ספרד, וכי אין זה ההפך מבקשת הרמב"ם ושטתו בחבורו?

הרמב"ן אשר היה ספרדי ממולדתו היה לפי הלך רוחו והכנות נפשו וקצת תכונותיו צלם דמות החכמים הצרפתים. בטבעו היה חד השכל חריף מפולפל ככל גדולי חכמי

דברי הבאי וכו׳. ובבראשית בפסוק ויבא קין וגו׳ כתב: וזה יחסום פי המבהילים בטעם הקרבנות וזה מכוון על הרמב"ם.

1) ע׳ פ׳ נח בענין נמרוד משיג על הראב"ע שפי׳ גבור ציד כפשוטו גבור לצוד חיות וכו׳ ואמר הרמב"ן ואין דבריו נראין והוא מצדיק רשע כי רבותינו ידעו רשעו בקבלה. כ׳ומר גבור ציד שהוא צד דעתן של בריות. ואמר הרמב"ן בפירוש בפ׳ בראשית כי מדרשי הכתוב ורמזיהן מקובלים. וכמה מתנצל הרמב"ן בפ׳ נח על נטייתו ממדרשם ואמר כיון שרש"י מדקדק במקומות אחרים מדרשי ההגדות וטורח לפרש פשטי המקרא הרשה אותנו לעשות כן כי שבעים פנים לתורה ומדרשים רבים חלוקים בדברי חכמים.

2) ע׳ בפירושו בפ׳ זה ספר תולדות אדם מה שהביא בשם רש"ג בענין הכרת פנים וסדרי שרטוטין וכו׳ ובדרשת הרמב"ן מביא ר"א יעללינעק במחבורותיו על הקבלה מ"ב צד 5 כתוב מה שכתב הגאון ז"ל בפסוק זכר ונקבה בראם הוא חכמת הכף והשרטוטין עכשו משתמשין בהן בני אדם וכו׳. ובפתיחתו על פירושו על התורה מדבר משמוש בעלי הקבלה בצרופי שמות. ובפי׳ בראשית פ׳ ואחות תובל קין יזכיר כתבי שמושי השדים. ויש עוד כמה מקומות בכתביו אשר הייתי יכול להביא הנה לראיות על דבקותו ואמונתו בקבלה מעשית אך אין זה מעיקר תכליתו להאריך בשטתו בקבלה.

צרפת, ויהי אומן נפלא לתרץ סתירות, להשוות נגודים ולפשר הפכים. וכמעט נוכל לאמר עליו מה שאמר ר"ת על עצמו אפילו כשיש בתלמוד חייב במקום אחד ופטור במקום אחר אני יכול לתרצם יפה כל שכן קושיות אחרות (ס' הישר ד' וויען ע"ח ע"ב). ואף בעבור זה רחקה נפשו מהגהת הספרים ואמר בפירוש הגהת הספרים עברה היא (חי' ב"ב קל"ד.) כי איש חריף כמוהו אשר לפי עומק שכלו וחדודו אין מעצור להוהו להשוות הכל ולפשר הכל למה לו להגיה הספרים בהיות לאל ידו לישב הגרסאות בחריפותו ובלא הגהה, והטיבו אשר דברו האחרונים שלסבת הגרושין והטלטולים כמעט נשכחו התוספות ולמדו חדושי הרמב"ן, ובאמת לפי הסגנון והרוח אשר בהם הם נצר משרש בעלי התוספות, גם בתמימות חסידותו הנפרזה דמה מאד לחכמי צרפת. יש אשר אומרים כי ר' אליעזר מגרמייזא היה רבו בקבלה (שה"ג וקוה"ד), ויש להרהר אחר זה כי באגרת הרמב"ן לרבני צרפת בהתנצלות הרמב"ם מעתיק דברים מהרוקח ומזכיר את המחבר ר"א מגרמייזא בשמו ולא קראו רבו (עיין הערות בסוף ס' שה"ג ד' ווילנא) אבל על כל פנים ברור שלמד מספריו, ואולי גם ר' עזריאל ור' עזרא רבותיו המובהקים בקבלה היו ממקור צרפת [1]. ובאמת עד ימיו לא היה בספרד חכם אשר כמוהו היה אחוז בחבלי הקבלה. הוא עד נפש היה שקוע ברמיונות הגיוניה, בשעיפי חזיונותיו דרש חקר לבא בסוד שדי, כי איש מלא כח דמיון והלך נפש היה הנחמני מבטן ומלידה, מכל אלה נראה כי היה קרוב יותר בדעות אל הצרפתים מאל חכמי ספרד.

מצבו לעמת הרמב"ם עוד הוא לנו חדה בלתי נפתרה. הרמב"ם איש המדע וההגיון האמתי איש חסיד רועה אמונה מונהג מן המושכל, איש מקדיש קדש את התלמוד ומתימר בשכל מליו אבל גם לא ירא לעשות קצת דעותיו דעות יחידות אשר לא יתכנו, איש אשר כצנינים בעיניו הפלפול ועושהו כדבר שאין בו אלא אבוד זמן, איש אשר בז את הקבלה ולעג לה ותהי הקבלה המעשית בעיניו שגעון (מ"נ ח"א פס"א) ובעלי צרופי שמות סכלים אשר קרא עליהם פתי יאמין לכל דבר (שם פס"ב) איך יתכן כי יהיה איש שלומו של הרמב"ן אשר בכל אלה היה הפוכו, ובכל זאת נראה כי כן היה, בכל עז במכבד נאמן היה מקנא קנאת הרמב"ם נגד הקמים עליו במונטפישליר ובצרפת, והמליץ בעד ספרו מדע ומורה ומגיד עליו ישרו תומתו ואמונתו ומכל הטובות אשר עשה לישראל ואמר עליו כי לא קם כמוהו בכל גלות צרפת וספרד, ומוציא כל רוחו נגד המנגדים לאמר: „הוצאתם עתק מפיכם דברים הנראים מקנאה ושנאה אסור לשמעם אף כי לכתבם ומכל שכן לאמרם". והמדבר ככה להצדקת הרמב"ם ובשבחו הלא הוא איש שלומו ומכבדו באמת! אמנם כאשר ראינו לפעמים אחרות שהיו מדותיו של הרמב"ן מתהפכות כן נראה גם הפעם. אם גם מפליג את הרמב"ם ויחשבהו לאיש אשר לא קם כמוהו בכל ארצות הגולה לא עצרו זה לחשבהו פעם אחרת כאחד המבהילים, והוא הדבר אשר אמרנו כי היה זה רפיון בתכונתו אשר לא היה יכול לו. הרמב"ן אם גם יוציא רוחו על

---

1) ר' עזריאל ור' עזרא שהזכרתי לעיל הערה 4 שהובאו בתוס' והם בלי ספק צרפתים, כבר אמרתי שם שאינו ברור שהם אותם הנודעים לרבותיו של הרמב"ן בקבלה. וכבר הוטל ספק אם ר' עזריאל ור' עזרא שנים היו או היו אחד וקצת מחברים שהעתיקו מחבורי ר' עזריאל כתבו בטעות ר' עזרא. ועיין במחברות הנ"ל מ"א צד 34 שהביא ר"א יעללינעק ד' ראיות מן הריקנטי שמחליף בספריו ר' עזריאל בר' עזרא. ועדיין הדבר שקול אצלי. החלוף בשמות ודאי שהוא ראית על טעות הכותב אבל אין ראיה מזה שהאחד לא היה ולא נברא. ואדרבה הטעות עצמו מוכיח שהיו שנים. והרי הריקנטי עצמו מזכירם בשני אנשים כמו שהובא במ"ב צד 4 בהערה, שבפ' נשא כתב הריקנטי וז"ל והוא (הראב"ד) מסרה לבנו ר"י סגי נהור... והוא מסרה לשני תלמידיו האחד ר' עזרא שפי' שיר השירים והאחד ר' עזריאל ואחריהם נמשכה להרמב"ן מטעמים האלה כתבתי שניהם בפנים.

קצת דעות הרמב"ם לא נשפוט מזה כי היה מנגדו לכל דבר. ככל הספרדים אשר שמו כל דברי הרמב"ם עטרה לראשיהם עשה גם הוא. התהלות הנשגבות אשר יספר במכתבו לרבני צרפת מגדולת הרמב"ם, חכמתו צדקתו וחסידותו, אינם דברי מתנגד, והמשתדל כמוהו ללמד זכות עליו בכל מקום שהוא מדבר נגד מוציאי דבתו רעה (שער הגמול בכ"מ) הוא קרוב לו בדעות אף אם לא בכלן. ואמנם בעבור הכבוד והיקר אשר נתן להרמב"ם לא קם כאויב ומתנקם נגד מלשיניו ומחרימי ספריו מחכמי צרפת כאשר עשו אחדים מחכמי ספרד ופרבנצה כי גם חכמי צרפת היו גדולי נכבדיו, גם הם בעיניו הקדושים אשר בארץ, ואולי יותר מאהבתו שאהב את הרמב"ם השתדל ממשוא פניו אליהם, להחזירם מדעתם ולהשקיט סערם אשר התחוללו על הרמב"ם וספריו בחרמות ונדוים כי היה ידוע לו כי לא ישמעו הקהלות לחרמם ולא יחושו לו ועל כן לכבודם היה דורש מאתם שישובו מדעתם שלא יהיו הם עצמם גורמים בנזק כבודם אם לא ישעו הקהלות בדבריהם. זה הנזק היה בעיני הרמב"ן כחלול התורה, כי נחשבו לו חכמי צרפת שרי התורה וגדולים במעלה על כל חכמי ישראל בתלמודם ובפלפולם. הם היו מוריו ומלמדיו אשר התוו לו הדרך בתלמוד תורתו. ובדבר הזה סר מאחרי שטת הרמב"ם ורוב חכמי ספרד אשר היו לפניו הרחוקים מן הפלפול וחפצם רק להורות הלכה למעשה, ובחר לו דרך הצרפתים ולא נתעה אם נאמר כי היה הרמב"ן הראש והראשון אשר בטלת בספרד, ויטע מטעי צרפת על אדמתה [1].

מחלקת חכמי צרפת לעמת ספרי הרמב"ם היתה משני צדדים. מצד האחד היו מלינים על ספרו מדע ומורה נבוכים בעבור דעותיו הפהילוסופיות אשר הניח בהם מחברם וביחוד על שטתו באמונת העולם הבא ותחית המתים ומנצחיות העולם וקיומו לעד אשר פרסם הרמב"ם באלה הספרים וחשבה כעיקר דת היהודית, דברים שלא שמעתם אזן צרפתי מעולם ולא ידעום ולא הבינום מהמשכם בכל דבר אחת פשוטי דברי התלמוד. והנה במחלקותם מצד הזה היה הרמב"ן כמתנגד אל חכמי צרפת, ואמנם מצד השני היתה בלבם עוד תלונה אחרת והיא: כי רעה עינם בשטתו אשר עשה את התורה שבעל פה הלכות קצובות בהעדר הראיות והרחקת הפלפול. המחלקת הזאת לא היתה מחלקת בין אישים לאישים כי אם מחלקת בין שטה לשטה. שטת הרמב"ם ואשר עמו בספרד היא שעיקר התורה הוא תלמוד המביא לידי מעשה, ושטת חכמי הצרפתים היא שהדרישה והפלפול בתלמוד הם הכלית לעצמם. אף שכל חכמי פרבנצה וצרפת מנגדי הרמב"ם הודו תמיד והבטיחו כי לא על הרמב"ם התלמודי תלונותיהם כי אם על הרמב"ם הפהילוסוף ועל דעותיו באמונות, בכל זאת אין להכחיש כי בלבם גם בהלכותיו שמו הפלה ולא רצתה נפשם בשטתו, את סוד לבם הזה גלה הרב רבי שמשון משאנץ באחת מתשובותיו לר' מאיר הלוי (ס' אגרות לרמ"ה צד קל"א פרים תרל"א) אשר כתב שם: ואיש אל ישים יגיעו בספרים הסתומים כי המסדר לא סדרם לעכב את הגאולה. הנה בלי ספק כונת הדברים על ספר משנה תורה של הרמב"ם ועליו אמר בלי העלמה שאין הספר הזה ראוי ליגיעה, והנה מפורש יוצא מפי חכם צרפתי, העומד לנס עמו בזמנו, האזהרה שאל ישים איש יגיעו בספר יד החזקה, ומטעם יען כי לא ישרה בעיניו שטתו להפשיט מן ההלכות המשא ומתן המחלקת והראיות ולהעביר הפלפול מן הארץ, למרות פני תלמוד הצרפתים ושטתם מאז ובכל הזמנים.

---

1) הרב ר' מאיר הלוי אבולפיא מטולטילה מנגד עז להרמב"ם ודעותיו הפהילוסופיות (דודו"ד ח"ד 302 ובתולדות הרמב"ם שלי) וגם הוא כבר היה מתלמידי הצרפתים, אבל החכם הזה לא עשה כל כך רושם בתלמודו כהרמב"ן ועל כן אמרתי שהרמב"ן היה הראש והראשון בדבר הזה.

ויהי בדור אחרי הרמב"ם עשו כמה גדולי ספרד חוזה עם הצרפתים ומצאו חפץ בתלמודם ומעת ההיא שטת הרמב"ם נעשה מדחה בפני שטת חכמי צרפת[1]. כבר ראינו לפני זה כי ר' מאיר הלוי אבוליפיא הספרדי אחז דרך הצרפתים לכל דבריהם, מכל כתביו גם מהשגותיו על ספר משנה תורה נראה כי דרכו דרך פלפוליהם[2] ואחריו החזיק הרב החסיד רבי יונה מגירונה אשר הרביץ תורה בטולטילא בעת ההיא. הוא היה קרובו של הרמב"ן ממשפחתו, ותלמיד מובהק של הרב רבי שלמה בן אברהם מן ההר הוא ר' שלמה אשר קנה לו פרסום גדול על ידי מחלקותיו על ספרי מדע ומורה נבוכים. ר' יונה הזה גם הוא מצא חפץ בשטת חכמי צרפת, ומתוך הפירוש אשר עשה אחד מתלמידיו על האלפסי למסכת ברכות ואשר רובו מתורת רבו הלא נראה כי מדת התלמוד הצרפתי היתה מדתו[3]. כללו של דבר אם נוציא אחד מכל חכמי ספרד התלמודיים אשר היו בעת ההיא מן הכלל, והוא הרב רבי מנחם בן שלמה לבית מאיר המכונה הרב המאירי, כמעט כלם עזבו דרך רבותיהם הקדמונים, הספרדים הראשונים, והלכו בעקבות הצרפתים[4]. ואמנם אף כי רבים היו ההלכו וא בדרכם בכל זאת כנים הדברים אשר אמרנו כי הרמב"ן היה הראש והראשון אשר בענין הזה היה מנהיגם. הוא אשר היה מופת לדורו וכמל חכמת התורה לכל הדורשים,

---

1) עי' בספר תולדות החנוך וההשכלה בין יהודי צרפת להר"ר משה גידעמאנן צד 67 והלאה.

2) בלקוטות לברכות פ' אלו דברים כתב הרמב"ן: והוצרכתי לשאול מן הרב ר' מאיר הלוי, ובמס' ב"ב לדף ל"ג ע"ב כתב: שאלתי לרב רבי מאיר נשיא נשיאי הלוים והעתיק שם תשובתו וסיים: זה השיב הנשיא הגדול שפתים ישק משיב דברים נכוחים. ובלי ספק כוון על דברי הרמב"ן האלה הריב"ש בתשובתו סי' שצ"ב וז"ל וקלס הרמב"ן בחדושיו את הרמ"ה וקרא עליו המקרא הזה שפתים ישק משיב דברים נכוחים. והרמב"ן מביא דבריו בכ"מ וגם הרשב"א בחדושיו, ומכל מה שמצאתי בשמו נראה כי היה מפולפל חריף וכן נראה מן התשובות שהשיב על הרמב"ם עי' ס' אגרות לרמ"ה פריס תרל"א.

3) ר' יונה מגירונא היה קרובו של הרמב"ן כאשר נראה מתוך המכתבים שכתב הרמב"ן ומתמרמר ומתאונן על המוציאים דבה רעה על ר' יונה שהוא ממשפחה פסולה עי' קבוצת מכתבים שהו"ל החכם האלבערשטאם סי' ט' י'. ובחדושי ברכות על הרי"ף המיוחסים לר' יונה כתב המחבר (פ"א) כך מנהגו של מורי הרמב"ן נר"ו אבל מורי רבנו יונה קרובו וכו', מבואר שהיו ר' יונה והרמב"ן קרובי משפחה. ודע שזה הפירוש על הרי"ף חברו אחד מתלמידי רבנו יונה, ובכל מקום שנזכר בו מפי מורי הרב נרו הכונה על ר' יונה, והיה גם תלמידו של הרמב"ן ומזכירו בכ"מ בשם מורי הרמב"ן. ובשעה שחבר אותו התלמיד את הפירוש עוד היו שני רבותיו חיים שברוב המקומות כתב עליהם „נרו" ואם תמצא במעט מקומות שכתוב „ז"ל" אין זה אלא תוספת מעתיק, שכשמצא בנוסחא שכתוב שם רבו סתם בלא בוכה הוסיף מעצמו ברכת המתים אבל ברכת החיים „נרו" בהכרח שהוא מן המחבר. ועי' בשה"ג ע' ר' יונה שעמל וטרח על אודת ר' יונה והוא אך למותר. ומכל מה שכתבתי מבורר היטב יחוסו אל הרמב"ן, ס' היראה וס' שערי תשובה שחבר יצאו לאור בדפוס כ"פ. ונמצאו ממנו גם חדושים על מס' ב"ב וסנהדרין עי' שה"ג. ומצאתי בחדושי רשב"א לנדרים (מ"ו:) שמזכיר גם ספר מגלת סתרים למורו הרב ר' יונה:

4) הרב המאירי המכונה ר' מנחם בן שלמה לבית מאיר כתב בפתיחת פירושו לאבות בסופה שרבו היה ר' ראובן בן ר' חיים, ולא כדעת בשה"ג שכתב שר' יונה היה רבו עי' בהגהות שבסוף שה"ג. ועשה חבור על ל"ו מסכתות מן הש"ס קרוב לדרך רב אלפס בהלכות. ונבדל ממנו בלשון ומליצה שהוא לא כתב ספרו בלשון הגמרא אלא בלשון הנהוג אז בין הספרדים. וגם אין מאריך במשא ומתן, אך בקצת מסכתות ומהן בביצה נוטה מסגנון לשונו ומפלפל קצת עד שהיינו חושבים אולי זה הנדפס אינו ממנו, לולא שמצאנו שמביא שם את הרב קרובו ר' נתן בן ר' מאיר מטרינקטאלא והביא גם בפתיחתו לאבות את ר' מאיר הזה וכתב עליו שהוא ממשפחתו. וברפ"א הביא מה שבאר בחבורו הנקרא בית הבהירה ומשמע מזה שהפירוש לביצה אינו מכלל חבורו בית הבחירה. עוד מצאתי בכ"מ בספרו שישם לב גם לאגדות לאו דוקא לפרשן כי אם לעשותן הלכה מקוימת על דרך הרמב"ם. המאירי נולד ה"א ט' ולא זכה ליטי זקנה עיין תולדותיו מר"ז שטערן צד X. ובשו"ת רשב"א נמצאו כמה תשובות אליו ובסוף הפתיחה לאבות מזכיר את רשב"א לשבח.

אף הוא טבע מטבע רוחו לעמו ולארצו, ועל כן מן העת ההיא החלה תורת התלמוד בספרד לשנות פניה. ומה היתה אחרית אלה? החדושים פרו ורבו, הפלפולים עברו חק, ובאו לרגלם משפטים כל ידעום בספרד מעולם. ובכן נכזבה תוחלת רבנו משה המיימוני אשר חשב וקוה כי ספרו משנה תורה יספיק בעד כל החבורים יען כי אין דין מדיני ישראל אשר לא מצא בו מקומו — ומה יהפוץ היהודי הנאמן עוד יותר? — כי תקותו לא באה. אם גם היה ספרו לחשן משפט, לאורים ולתומים לא היה. שטת הצרפתים נצחה שמתו גם בספרד, ודרך הפלפול של בעלי התוס' היה שם לאם הדרך, ורבוי ההויות הקושיות והפרוקים והפלפולים הולידו והצמיחו דינים חדשים, דינים אשר המציאו או הוציאו מתוך משא ומתן של רבותיהם הצרפתים והיו כלם מדיני ישראל, רבנו משה בן נחמן פלס הנתיב והגדילוהו והרחיבוהו בכל הדורות הבאים עד זמננו.

יש אשר חשבו זה לצדקה לדת ולאומה כי נתגלגלו הדברים כן וחפץ הרמב"ם לא הצליח, באמרם כי זה הדרך אשר הלכו בו רבני צרפת ואחריהם הרמב"ן והנמשכים אחריו דרך הקדש יקרא לו כי הוא הציל לנו את החקירה החפשית בתלמוד, והמה מתאוננים רע באזנינו לאמר: זה משה האיש חשב עלינו רעה „שהיה רוצה להביא את כל ישראל תחת עול המסקנא אשר ישרה בעיני חכמי התלמוד או בעיניו (שד"ל כרם חמד ח"ג צד 66). אמנם האין רוח כביר אמרים כאלה? המשכיל על הדבר ויודע תהלוכות הרבנים התלמודיים משפטם ומעשיהם הלא ידע כי לא הרמב"ם נתן עלינו עול המסקנא, כי מעת שנחתם התלמוד כל הגאונים והרבנים שאחריהם לא נטו ימין או שמאל מן המסקנא, ואף אלו יהיה אמת כי הרמב"ם הוא לבדו היה החרש והמסגר אשר היה חורש עול הברזל הזה ונתנו על צוארנו, האם היה יהיה זה אסון גדול, האם היה מגדיל המון הדינים וכבד החומרות יותר מאשר הם עתה אחרי אשר נצחה שטת רבותנו הצרפתים וסיעתם את שטת הרמב"ם ואחרי אשר החקירה החפשית המהוללת פעלה פעלהּ? הלא שבע כעול המסקנא של הרמב"ם הכבידה השטה הפלפולית אשר יקראוה חקירה חפשית מועקה על הדת ועל ישראל, ומעת אשר נכבשה שטת הרמב"ם הפשוטה והמבוררת, הלא היו המצות מתרחבות, פרו ורבו הדינים והמנהגות לאין קץ ולאין מספר ואך זה כל פרי הסר שטת הרמב"ם. אך צחוק עשו לנו הדוברים עתק על הרמב"ם ואומרים „כי היה בעוכרנו" (ג"ז שם). ויען מה? יען כי „בתחלה היו דברי חכמים כדרבונות להנהיג את הבהמה (הלא הוא ההמון) אל כל אשר יראו החכמים טוב ומועיל לפי המקום והזמן, והוא הרמב"ם עשה אותם כמשמרות נטועים לא יזוזו ממקומם, הוא כתב הלכות פסוקות ובקש להסיר כל הספקות ולהשכיח כל המחלקות... תחת כי במשנה נזכרו גם דברי היחידים למען ידעו דור אחרון שתי הסברות יחדו ויוכלו לפסוק כדברי זה או זה לפי ראות עיניהם ולפי צורך זמנם" (שם צד 67). כאלו לא היו ההכרעות ופסק המסקנא שבתלמוד כבר כמסמרות נטועים בימי הגאונים והרבנים אחריהם וקודם הרמב"ם, וכאלו הוא היה הראשון אשר אמר על התלמוד עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. אבל הבל ורעות רוח הוא לבוא במשפט עם הרמב"ם בזמנו לפי מדת חכמי המשנה בזמנם. מדת משנתנו של רבי יהודה הנשיא היתה אחרת ממדת הרמב"ם. תכלית רבי במשנתנו היתה לקבץ על יד חמרי ההלכה המוסכמת והמסופקת והיא נתנה לחכמי הדורות להדרש איש איש כפי הרוח וכשעור החכמה אשר האציל עליו החונן לאדם דעת, וחכמי התלמוד אשר באו אחרי המשנה באמת עשו חובתם, ואזנו וחקרו ודרשו במשניות, וגם דבריהם נתנו להדרש, והניחו לבאים אחריהם מקום להתגדר. ובכל גם המשנה גם התלמוד לא היו מאושרים מאת פועליהם להיות הכל כאשר לכל כמסמרות נטועים. אמנם! ההיתה בזאת בדורות הבאים? לא כי מעת חתימת התלמוד נעשה כל דבור ודבור היוצאים מן

התלמוד לא כמסמרות נ ט ו ע י ם בלבד אשר לא יזוזו ממקומם ; כי אם היו כ נ ט י ע י ם אשר לא ימישו מעשות פרי, כנטיעים רבי הענף אשר כל ענף וענף היה למסמר נטוע, ועתה מי חשב טובה וצדקה על ישראל ודתו, הרמב"ם אשר עשה נטיעותיו כמסמרות נטועים; או אלה אשר עשו המשמרות הנטועים לנטיעים פרים ורבים עד אין תכלה? לצדקה גדולה היה נחשב זאת לנו אלו היו לנו רק מסמרותיו הנטועים ולא יותר אבל עתה המסמרות הנטועים אשר קבע הרמב"ם לא זזו ממקומם, כי מי נשאו לבו לעקור אף אחד מהם? אבל בעלי החקירה החפשית אשר באו אחריו אך נטעו על מסמרותיו מסמר על מסמר, ויהי פרי החקירה המהוללה רק תוספת על עול המסקנא, היא הכבידה המעמסה, לא שברה עול המסקנא לפי צורך הזמנים, ומרבית חכמתה אך הולידה מרבית דינים ומשפטים בל ידעום קדמונינו.

כאשר ראינו כי מעט נצחה שטת הצרפתים והתאמצה גם בספרד על ידי הרמב"ן, תורת התלמוד שנתה פניה, כי הדקדוקים העיוניים והפלפולים הלמודיים הולידו והצמיחו דינים על דינים חדשים לא שערום אבותיהם והיו ברוב הימים כלם מדיני ישראל. אף בן מצד אחר נבראו בעת ההיא חדשות בארץ וגם בהן לקח הרמב"ן חלק בראש. וכונתנו בזה על ח כ מ ת ה ק ב ל ה אשר בימי הרמב"ן עלתה נצה ותהי פורחת. בתעצומה חזקה הפעילה הקבלה על רוחות חכמי ספרד לא לבד באמונות ודעות כי אם גם במעשה מצות התורה שבכתב ושבעל פה. הנה אמת נכון הדבר כי כבר בשנים קדמוניות היה העסק ברזים ובסודות והשמ"ש בצרופי השמות הקדושים וכן מנהג הקמיעות והלחישות והאמונה בכל אלה נפרץ מאד בעם ובין חכמי ישראל. הדרישה במעשה בראשית ומעשה מרכבה, והשמוש בשמות הקדושים והחקירה במה שלמעלה בהיכלות ובמעמד המלאכים ודומיהם כבר נזכרים ונעשים בתלמוד ובמדרשים. העסק בענינים האלה ישן נושן (עיין דדו"ד ח"א פכ"ג). בימי הגאונים השתלשלה הפנה הזאת יותר ויותר. רבים היו בבבל אשר היו פועלים בשמות ובהשבעות ומאמינים בקבלה מעשית ובגלוי אליה ליחידים אשר זכו לעמוק בסוד שדי ובסתרי תורה, ולעדות רב האי גאון היה זה לרוב בסורא הקרובה לבבל ולמדו כן מן הכשדים (שם ח"ד בכ"מ). אמנם מעת אשר גדלה ההשכלה ונפרצו לרוב החכמות בספרד נמצא שם כזאת אך כיוצא מן הכלל. אנשי המעלה בחכמות לא רצו בחכמה הזאת ולא האמינו באמתתה. עד ימי הרמב"ן ורבותיו לא מצאנו בספרד בעלי קבלה ולא חוקרים בסתרי העולם לפי מדת המקובלים באלף הששי. הן אין ספר בכל הספרות הישנה בישראל אשר נתן עלה יותר לפרשו לפי דעות המקובלים מספר יצירה כאשר עשו באמת מפרשיו האחרונים, ובכל זאת מפרשיו הספרדים הראשונים לא עשו כן אך השתדלו לפרשו בדרך חכמתם. והרמב"ן היה בספרד הראשון אשר פירש ס פ ר י צ י ר ה בדרך קבלה[1]. והרב ר' משה בן מיימון הספרדי הלא בפירוש יתן דופי

---

1) בענין המחבר של פי' ס' יצירה הידוע להרמב"ן ראיתי במחברות הנ"ל שהמחבר ר"א יעללינעק מ"ב צד 34 כתב שבעל הפי' לס"י המיוחס לרמב"ן אינו ממנו כי אם מרבו ר' עזריאל. ונראה שחזר ממה שכתב במ"א צד 40 הערה 5 שהרמב"ן הוא בעל הספר וכן מבואר מדבריו מ"א צד 10 שכתב שהרמב"ן למד ס' יצירה מרבו ר' עזריאל, ופירושו שונה מפירושים אחרים ע"י קצורו, ובדבר זה היה לו רבו לעינים כלומר בענין הקצור. ונראה מזה שאולי חזר במ"ב או הן ולאו רפיא בידיה. ואמנם אחרי שדקדקתי בפירוש הזה לא מצאתי בתוכן הפירוש שום עלה להעביר את הרמב"ן מנחלתו ואדרבה הקצור וחפץ המחבר להסתיר הכונה יזכירוני את דרך הרמב"ן בפיה"ת במקום שפי' ע"פ הקבלה, ויקשה עלי הדבר מאד שהרי כבר בדור שני אחר הרמב"ן נתיחס זה הפירוש לרמב"ן ולא יתכן שכבר בעת ההיא טעו במחברו ויחסוהו למי שלא כתבו. והנה בעל מערכת אלהות המיוחס לר' פרץ הכהן רבו של הרנב"ר (לא ר"פ בעל התוס') והוא הביא בפ"ח את פי' ס' יצירה להרמב"ן בענין מדת יסוד ונמצא באמת כן בפי' שלפנינו פ"א מ"ד. ועוד מביאו

במעללי המקובלים וידבר משפט מרשיע על שגעון כותבי הקמיעות; דברים כאלה לא יאות לאדם שלם לשמעם כל שכן להאמינם (מ"נ ח"א פס"א) ומזהיר מפניהם וקראם משוגעים מבני אדם שהם מהבלים בשם המפורש (פיה"מ סוטה פ"ז) כי צרופי השמות שהם פועלים בהם סכלות הם וכזב אשר בראום הפתאים (מ"נ ח"א פס"ב). אמנם איך עמדו הדברים מימי הרמב"ן והלאה? הלא כאשר הרמב"ן היה משוכב נתיבות בתלמוד תורתם בספרד כן גם הוא היה המיסד את חכמת הקבלה בארצו בכל הספרד.

הרמב"ן אשר היה נס זמנו וארצו, איש אשר רוח חכמה ודעת מלאתהו, אשר לא רבים כמוהו יחכמו במקרא במשנה ובתלמוד, בפהילוסופיא, בחשבון, בתכונה, ברפואה ובכל דבר חכמה, ובכל זאת חשב בכל לב בחכמת הקבלה והעמיק בה, ודרך האמת קרא לה, איך יתכן שלא יפעיל משלו על חכמי זמנו וארצו? ובאמת כבר בזמנו ועוד יותר בדור שאחריו מלאה פני ספרד תנובת הקבלה, ורבו הדורשים בה מיום אל יום. ולא מקרה הוא כי לא ארכו הימים אחרי הרמב"ן ונגלו על פני כל הארץ גם ספרי קבלה ועד יום גלות הארץ היה הדבר כן. לפי הנראה לא ישרה נפש הרמב"ן בפרסום החכמה הזאת. וכבר בהקדמת פירושו על התורה מזהיר את הקורא בו מהשב מחשבות בדבר מכל הרמזים שכותב בסתרי תורה. ובכל פירושיו על פי הקבלה הוא כנוגע ואינו נוגע מגלה טפח ומכסה עשר טפחים. ובכמה מקומות בפירושו אמר שאין להאריך בכמו אלה במכתב. ואמנם מה יסכן מאמרו שדברים הללו לא נתנו לכתוב והוא בכל זאת כותב! מה לי אם מאריך או מקצר? ואולי הקצור עוד יותר מעורר את התשוקה לגלות נסתריו. ובאמת הגיעו הדברים ככה כי לא נעשתה עצתו הלא ר' יצחק דמן עכו אשר אמרו עליו שהיה תלמידו כבר גלה סודותיו בספרו מאירת עינים. וכן ר' שם טוב בן אברהם גאון כתב ספר כתר שם טוב לפרש סודות הרמב"ן בפירושו על התורה (מצרף לחכמה דף ל"ד ע"א). בדור שני אחר הרמב"ן כבר עמד בספרד העסק בקבלה ברומו של עולם ובקנאה גדולה עשו בה ספרים. אז יצא לאור ספר הזהר וקראוהו על שם ר' שמעון בן יוחאי התנא, והנה כבר נחתם הדבר כי אין זה אמת שר' שמעון חבר ספר הזהר אלא הוא מעשה ידי מקובל ספרדי שחי כמו דור אחרי הרמב"ן ועוד כמה ספרי קבלה עלו בספרד כצמח האדמה[1]) הבקשה להסתיר סודותיה ולהמניע פרסומה לא היתה עוד כבראשונה, ותהי להפך כי קמו אנשים אשר פתחו שעריה לכל המבקשים לבא בסודה. ואחד מתלמידיו תלמידי ר' יוסף בן אברהם בן גיקטליא אשר היה

כפ"ה, אבל הענין שמביא שם בשמו לא מצאתי בהוצאה שלפני. שהפי' הנדפס חסר וקטוע. עכ"פ מבואר שבזמן לא כביר אחרי הרמב"ן כבר נתיחס לו הפירוש לספר יצירה.

1) את ס' הזהר יש מיחסים לר' משה די ליאון כן כתוב ביוחסין דפוס אמ"ד וביוחסין השלם ואחריו החזיק ר"א יעללינעק במחברותיו והביא הרבה דוגמאות אשר ישוו קצת רעיונים ומליצות של הזהר עם מה שכתב ר"מ די ליאון בשאר ספריו. והחכם לאנדויער מביאו יעללינעק מ"א צד 21, מיחסו לר' אברהם אבוליפיא הוא אותו אברהם שרמז עליו הרשב"א בתשובה סי' תקמ"ח ומביא דבריו ר"י חייט בסוף הקדמת פירושו לס' מערכת האלהות, ומעתיקו בעל מצרף לחכמה דף י"ג ע"ב. איך שיהיה ברור שהזהר הוא בן ספרד ואין להאריך בדבר שברורו מוסכם רק אעיר על מה שכתב החייט בהקדמת מ"א כי אסף כל מה שנמצא מהזהר מעט פה ומעט פה עד שרובו היה בידו מהנמצא ממנו מזה נראה כי עוד בחצי המאה הג' אחר ה"א לא היה הזהר מקובץ. ועי' במ"א הנ"ל סי' III, VI, ותימה שלא העיר על זה. שני החכמים הנזכרים חברו הרבה ספרים בקבלה. ונזכיר גם את ר' מנחם ריקאנטי שעשה פי' עה"ת בדרך קבלה וס' טעמי המצות שרובו קבלה, גם נזכיר ס' מערכת אלהות המיוחס לר' פרץ הכהן, ואת ר' יוסף בן גיקטאליא שהיה בדור שאחרי הרמב"ן כהוכחת יעללינק במ"ב סי' **VIII** שחבר כמה ספרי קבלה ועוד אחרים שהבאתי בפנים ואשר עוד אביא להלן שהרביצו הקבלה:

(ח"ב)

מקובל מפורסם, חבר ס׳ שערי אורה הפותח שער למתחילים בעיון זאת החכמה, ומסר כללים ועיקרים אשר על ידם בקל יכולים לכנוס לפנימיותה. ור בי בחיי בן אשר מסראקוסטה עשה פי׳ עה״ת אשר רבים מפירושיו על פי הקבלה אבל כותב בלשון מובנת לכל קורא משכיל. ובמשך הזמנים השיגה הקבלה פרסום בספרד עד שלא נמנעו עוד מלדרוש בה ברבים, יש דורשים בכתב בעשותם ספרים אשר יעדו להמון כל החכמים והדורשים והנבוכים באמונות „להורות סתרי הדת ולפקות עינים עורות" וכונתם לגלות סתרים פנימיים „כדי שישובו האובדים לגדר האמונה" (גנת אגוז לר״י גיקטאליא סוף ח״ב) ושיהיה הספר „הר גבוה מבשר כל העולם" (שם סוף ח״א). והלא עיקר תכליתו של ספר הזהר היה לתת פרסום לסתרי תורה ולגלות שפוני טמוני הקבלה לכל דורשי התורה מה שהיה לפנים נחלה רק ליחידים והיו עומדים תחת האזהרה לבל ישלחו כל אחד ואחד בדרישתה ידיהם, כי לא לחנם מאריך דברים בכמה מקומות בגנות בני אדם אשר יניחו ידם ממנה ובשבח המשתדלים לדעתה[1]). ואמנם ברוב הימים היה המנהג בספרד שהדרשנים הכניסו לתוך דרושיהם שדרשו לפני המון העם דברי קבלה[2]). והנה אין מטרת הקירתנו פה לדבר על חומר הקבלה וענינה רק חפצנו להעיר כי מעת אשר התפשטה הקבלה בספרד נשתנו הדעות והאמונות ונסבכו הרוחות במושגים חדשים מקרוב באו, ולא לבד האמונות שנו טעמן כי אם גם מעשה המצות התפעל מן הקבלה. המון דינים חקים ומנהגות אשר אין להם מקור אחר כי אם בדברי המקובלים בזהר ובספרי קבלה אחרים עלו בספרי הפוסקים ונעשו דינים מדיני ישראל[3]). וביחוד גדול מספר המנהגים בבתי כנסיות ובתפלה שנהגו על פי בעלי הקבלה וכן עלו כמה תפלות שיסדו ותקנו המקובלים ועלו בסדר תפלתנו כאלו הן מיסוד אנשי כנסת הגדולה ובאמת רוב כל אלה חדשים מקרוב באו. ונראה מכל זה כי דעות הקבלה, אשר מזמן הרמב״ן ורבותיו השיגו מעלה רמה והיו לאמונה כוללת, חזק מאד על דת ישראל ומצדדים שונים הפעילו עליה והכניסו בה דינים ודיני דינים.

כל מה שכתב הרמב״ן בעניני קבלה היה רק ברמז ובסוד ודבריו קשים להבינם. והוא עצמו מזהיר את כל מסתכל במה שכתב בסתרי תורה שלא יסבור בו סברה כי לא יושגו דבריו זולתי מפי מקובל חכם לאזן מקבל מבין (פתיחה לפי׳ עה״ת). וכמו כן פירושו לספר יצירה כמעט כלו רמזים דקים. אך בעבור זה לא נאמר יען כי היה נזהר לגלות סתרי תורה על כן כל מה שנקרא על שמו מספרי קבלה נתיחס לו בטעות, הלא עם זהירותו לא נמנע מלכתוב סתרי קבלה בפירושו על התורה ואם כתב אלה למה לא יהיה אפשר שכתב גם אחרים. וכבר ראינו לפני זה (לעיל הערה 16) שפירוש ספר יצירה המיוחס לו כבר נקרא על שמו כמו שני דורות אחריו. אפס בכל זאת מתינות גדולה דרושה בשפטנו על ספר מעניני קבלה שיחסוהו להרמב״ן. כי דרכו בהעלותו על ספר דברים מדברי קבלה עוד לא היתה עקומה כמו שהיתה אצל הבאים אחריו אשר כבר התפעלו מספרות הקבלה המאוחרת, ועל כן אם נמצא כתוב על שמו פירוש עשר ספירות (כ״י

---

1) עיין הראיות בפי׳ מנחת יהודה למערכת אלהות בהקדמה, והאריך בדבר הר״ר יש״ר מקנדיא בס׳ מצרף לחכמה דף ד׳ ע״ב ודף ה׳ ע״א.

2) עי׳ בס׳ מצרף לחכמה דף י״ב ע״א שקורא תגר על הדרשנים ואומר: לא ידעתי מי נתן רשות לדרשנים לדרוש ולחדש סודות וכו׳ ואמר עוד שהדרשנים הבודקים מלבם כמה ענינים הם היו בעוכרי החכמה ואף אם נוציא מלת „דרשנים" ממשמעו ונאמר שהכונה אינה על הדורשים ברבים כי אם על הדורשים בספרים מ״מ נראה מתוך הרבה דרשות של הדרשנים ברבים שהיו מכניסים דברי קבלה רמזים וגימטריאות בתוך דרשותיהם.

3) אך למותר להביא ראיות פרטיות על זה בהיות הדבר ידוע לכל משכיל ועי׳ בספר מצרף לחכמה דף כ״ג עד דף כ״ז ע״ב ותמצא המון דוגמאות מענין זה.

מינבען) ופירוש שם המפורש (אוצר הספרים ערך פירוש) צריכים דרישה וחקירה ודקדוק אם מתאימים עם דרך הרמב"ן בקבלה. ספר האמונה והבטחון אשר מאז ומקדם היה מיוחס להרמב"ן גם בו בזמננו הוטל ספק אם הוא ממקור הרמב"ן [1]. ואולם איך שיהיה אין בזה כל ספק כי משלו של הרמב"ן מופת זמנו בספרד פעל מאד על התפשטות הקבלה בכלל, ממנו ראו וכן עשו תלמידיו ואחריו ותלמידיהם. ועתה סוף סוף לא נפלינ אם נאמר כי התעצומה אשר פעלה הקבלה על הדת על האמונות ועל מעשה המצות בכל הדורות המאוחרים היה לרוב סבתה הראשונה הרמב"ן.

כמה דינים מחודשים שאבו הפוסקים ממקור ספרי הרמב"ן התלמודיים, חדושיו להלמוד נאהבים ונעימים לכל המורים שבאו אחריו כי מאד עמקו מחשבותיו וכל דבריו בדקדוק רב, עד כי יש מבעלי כללי הגמרא נתנו גם כללים מוסדים בלשונות הרמב"ן (שה"ג בערכו), ומעידים עליו כי סומכים עליו בכל גלילות קטלוניא כבעל משה מפי הגבורה (שו"ת ריב"ש סי' תט"ו). ספרי פסקי הלכות אין לנו ממנו רק מעט. הוא חבר לתשלום הרי"ף ספר הלכות נדרים ובכורות ותלמידיו קראום פסקי הלכות (חי' רשב"א לנדרים כ' :) וכן נתקיים ספרו תורת האדם מהלכות אבלות והלכות נדה. אמנם הספר תורת האדם להלכות אבלות מלא משא ומתן ופלפול רב בהלכותיו אבל הלכות נדה כלן כהלכות פסוקות ועל דרך הרמב"ם ולקוטות ממאמרי חכמים הקדמונים, ובחדושיו לגיטין נמצא ממנו פסק הלכה מדיני דגרמי וגם הוא אינו פסק הלכה בעצם מובנו כי אם פסק בפלפול עצום. אחד מתלמידיו (הרשב"א) כתב בכמה מקומות בחבוריו „וכן כתב מורי הרב בהלכותיו" (חי' שבת כ"א :) ונוכל לשפוט מזה כי כתב הרמב"ן ספרי הלכות חוץ מאלה שרשמנו אבל קרוב יותר כי התלמיד לא כיון על מורו הרמב"ן כי אם על רבו המובהק הרב ר' יונה ובאמת מצאנו שהוא מזכיר במקום אחר הלכות רבו רבנו יונה (שם ה.). ואמנם מרוב הלכותיו שבידינו נראה שגם בהן אחז מעשי חכמי צרפת בהלכותיהם.

החדשות האלה אשר ברא הרמב"ן בספרד הרחיבו תלמידיו ורוב חכמי ספרד אשר באו אחריו. גם היה לכלם אשר אחריו הלכו וכמלאך אלהים כבדוהו,

---

1) על אודת האמונה והבטחון כתב הר"א יעללינעק במ"ב צד 40—42. ומביא דעת ה' לאנדויער באריענט שבטעות מיוחס לרמב"ן אבל בלא ראיה. ויעללינעק מסכים עמו ומביא ראיות א) שהרמב"ן נזהר מאד לכתוב דברי קבלה. ב) שבאמונה ובטחון מביא פי' לעשרת הדברות ובפי' עה"ת מפרש באופן אחר. ג) שהריקאנטי מעתיק בפי' התורה כל דברי הספר ובשום מקום אינו מזכירו על שמו של הרמב"ן. אבל לדעתי עדיין הדבר שקול. שאין אלה הראיות החלטיות. ואני מצאתי בס' טעמי המצות להר"מ ריקאנטי שכתב במצוה מ"ה ובענין כוון החבור כבר פרשנו וכו' וזה סוד ענין המקלות וכו' וכבר באר זה הרב הגדול זצ"ל עד ואל יקשה עליך. ודבר ידוע הוא שכל חכמי הדורות ההם כשמזכירים את הרמב"ן סתם בלי הזכרת שמו קוראין אותו „הרב הגדול" כן הוא הרשב"א וברא"ה ובחיי וריטב"א. וע"כ בלי ספק כוון גם הריקאנטי על הרמב"ן וסוד ענין המקלות כפי שבארו נמצא בס' האוה"ב פט"ו הרי שהריקאנטי יחסו להרמב"ן. גם מצאתי שם פ"ט כבר ארז"ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו ובאמרו א"מ יוצא לא אמר מקרא נדרש כפשוטו למדנו כי אע"פ שיש לתורה ע' פנים אין כל אחד מהם מכחיש הפשט. והם הם ממש דברי הרמב"ן בהשגותיו לס' המצות שורש ב'. עוד מצאתי להחיט בס' מנחת יהודה שמעתיק דרוש ארוך מטעמי המצות לריקאנטי בפ"ג מדף כ"ח ע"א ל"ו ע"ב (בטה"מ שלפני לא מצאתיו) ובדף ל"ב ע"ב מביא פי' על מאמר הרוצה להחכים ידרים על שם הרמב"ן והוא בס' האמונה והבטחון בלשונו פ"ה. אך כל זה אינו שוה לי להחליט בפרט מפני הסתירות שיש מספר זה למש"כ הרמב"ן בפי' התורה ע"ד האמת ואזכיר אחת בעל הספר כתב וקרוב לומר שהמלאך שנשתלח להם לישראל הוא המלאך הממונה על הסרת העון והוא השרף של ישעיה והרמב"ן אמר ועל דרך האמת הוא המלאך הגואל ששמו בקרבו וכו' וע"כ עדיין צ"ע.

(ח"ב)

עולמו ראה בחייו ובאהבת תלמידיו אליו אשרו, ואמנם איך דלפה נפשו מתוגה בראותו כי אחד מבחירי תלמידיו הקדיח תבשילו ברבים והמיר דתו. התלמיד הזה אשר יצא מן הדת היה שמו אבנר, והוא הצר לישראל ויהי נורא לכל הארץ (שלשלת הקבלה מ"ג). אבנר זה כתב ספרים בעניני הדת היהודית „מלחמת ה'", מנחת קנאות" וחרף מערכות ישראל ואמונתו. לעדות אחד מגדולי חכמי איטאליא (ר' יהודה אריה די מודינא) אשר היה הספר מנחת קנאות בידו, היה מחברו פילוסוף הגיוני ותלמודי עד כי רצה לשרפו מדאגה מדבר פן יגיע הספר לידי מי שאינו בקי להשיב לאפיקורס ותטרף דעתו עליו. ואולי לא נתעה אם נאמר כי בעת ההיא הפילוסופיא והקבלה המזויפת רבים חללים הפילו גם בין התלמידים. הפהילוסופיא משכה לכפירה והקבלה המזויפת למ י נ ו ת, לפי ההגדה היה זה התלמיד הבועט ברבותיו מצר להרמב"ן והכעיסו והרעימו [1]. ובכלל היתה העת עת צרה לישראל, כי גם כהני הנוצרים באו עליהם בטענות והוכרחו להתוכח עמהם בעניני הדת. גם הרמב"ן היה לו ויכוח עם חכם נוצרי ששמו פאול לפני המלך אלפונסו והעלה טענותיו על ספר אשר נתקיים לנו וקראו מלחמת חובה. אלה המאורעות ומצב הדברים בין היהודים בספרד אולי היו הסבה כי רבני ספרד ראו ברוע עין על משפט הדור ההוא ומעשהו והיו מקנאים באנשי צרפת ואשכנז רועי אמונה ותמימים בחסידותם, אשר לא ידעו דרך החקירה הפהילוסופית ולא רצו בה ותחת זה נתנו נפשם על התורה ועשוה אומנותם. והרמב"ן באמונתו הלא גלה חפץ לבו בענין הזה מפורש, לחזהיר את הצעירים להניח העסק בחכמות מכל וכל, וראוי לכל ירא שמים כי ישוב וישקוד על ספר תורה שבכתב ותורה שבעל פה כי היא בית חיינו ובזה מעלתנו תגדל (אגרת קנאות ד' ליפסיא צד 10). ואף כי לא נעשתה עצתו מיד ועוד היו מן החכמים והתלמידים אשר היה להם זה הפלפול כמשפט הצרפתים כאבוד זמן, ועוד אחרי מות הרמב"ן היתה זאת דעת אחרים מן התלמידים שאמרו מה לנו ולצרה הזאת ללמוד כל הששה סדרים ולאבד בהם שנותינו, יותר טוב ללמוד הפסקות ולהתעסק אחר כך בחכמות אחרות (חייט בשם ריקאנטי פ"ג דף ל"ג ע"א), בכל זאת הדרך החדשה אשר פלס הרמב"ן בספרד והוא דרך הפלפול והמשא ומתן בהלכה נהיה מעט מעט אם הדרך ותלמידיו הבאים אחריו עוד האריכוהו והרחיבוהו עד אשר הגדיל מאד וזה הדרך לא פסק עוד שנות מאות כבירות.

איזק הירש ווייס.

---

1) בשלשלת הקבלה דף מ"ג ע"ב מסופר כל המעשה אודת אבנר ואגדות התלויות בו אשר קצתן אולי הן אמת. ועי' במבואו של החכם יש"ר מגוריציאה לספר בחינת הקבלה מאת ר' יהודה אריה ממדינת שהאריך בענין אבנר הזה (XIII) וכתב שם (xv) שחבר ספר מלחמות נגד ספרו של ר"י קמחי הנקרא ג"כ מלחמות ה'. וחבר גם ס' מנחת קנאות והוא הספר שהזכיר ריא"ם בשם ס' אלפונסי בהקדמה לספר ההוא שהעתיק יש"ר במבואו. ובס' קול סכל שהיא ה"א מבחינת הקבלה, מעתיק (צד 51) כמה משפטים אשר זכר אבנר בס' הנ"ל להתלוצץ עליהם. ודי בזה לערך תכליתנו.

לבוחן יבודק

מעשה באדם אחד שלקח סנפרינון לבודקו, והניחו על גבי הסדין והכה בקורנס. נשבר הקורנס ונחלק הסדין והסנפרינון לא זז ממקומו (מדרש).

בהמאסף „הכרם" העלה החכם המבקר ה' אטלאס את ספרי „על נהרות בבל" על שלחן הבקרה. אחרי קראני כאורח נכבד, ככבב חדש על אופק הספרות, לא נהג בי מנהג מכניסי אורחים. כי פתאום ואראה והנה — לקוי המארות!

אין ספק, כי הבקרת הנאמנה, היודעת לשמור תעודתה ואינה יוצאה חוץ מגדרה, מביאה טובה לעולם; כי גם כור לזהב ומצרף לכסף. המחבר החפץ באמת ובהבנתה ולא רק בהתגלות לבו, ישמע ברצון את דברי הבקרה, ואם לא צדק המבקר כמשפטיו ובא רעהו וחקרו. ע"פ השקפה כזאת הכל בכלל העמדה והערכה, אחד ספרי מחברים ישנים ואחד ספרי מחברים חדשים. על כן כל המשל הכפול מכלי היוצר אשר פתח בו המבקר הנזכר את דבריו, כדי לשבר את האזן, הוא משנה שאינה צריכה. ואף אמנם גם משלו אינו עולה יפה ותחת לשונו חרודי חרש. דברי תורה לא קרוצים מחמר המה ולא נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר. יש אשר יאמר ר' אלעזר: תברא! בכל זאת אך שגגה היא מלפניו, ודברי המחבר כולם שלמים כולם ברורים ולא זזו ממקומם.

המבקר יצא ללמד על הכלל ואחרי כן אל הפרטים, אבל אנחנו נקח רשות לבלי נמתין בפרוזדור כי אם נכנס לטרקלין. על ההערה הקטנה שהעירותי בספרי (במקום שדברתי ע"ד חומרי הלמודים בישיבות בבל) על אדות חקרי הלשון לחז"ל ודרכם לפרש הכתובים גם על פי לשונות אחרות, וכהבתי: אעיר בזה על מה שאמר ר' אבהו מאי כרוב כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא (סוכה ה), הלא בא"י מצוי יותר לשון רוביא לינוקא בכ"מ? על זה כתב המבקר וז"ל: „אם כי השאלה היא שלא כענין שעומד בו עתה (?) בכל זאת שאלת חכם היא; אבל הנקדנין תופסין אותו על כך למה נאבדו לו כלי מלחמה מבלי השיב כהלכה. נחזי אנן! דברי ר' אבהו אלה נאמרו בסוכה שם על הכרובים דכפורת שעשה משה, אבל נמצא אותם במקום אחר (חגיגה י"ג) על הכרובים שראה יחזקאל על נהר כבר, ומעתה נבין היטב מה שרחק לר' אבהו לומר: שכן בבבל. מפני שבאמת היה קשה בעיניו לגזור אומר כי בכתבי הקדש ישתמשו במלה ארמית? ועל זה הוסיף: שכן בבבל ומראה נבואת יחזקאל היה בבבל ע"נ כבר ולכן נשתרבבה בדבורו מלה בבלית. לפי זה מצינו הכרע כו' ובדרך אגב יצא לנו כלל חדש בדרכי התלמוד שהשתמשו בדברי האומר במקום אחד גם למקום אחר כו'". אמנם באמת לא השיב המבקר כהלכה ואין לו הצדק להתלונן עלי מדוע לא חשבתי כמוהו. הן לא יסתפק כל איש, כי ר' אבהו בא לפרש מלת „כרוב" ב כ ל מקום, כי לא י ח ז ק א ל המציאה והיא מלה בפי העברים מקדם קדמתה. ובאמת נראה כי דברי ר' אבהו אמתים ואינם נאמרים רק דרך דרש. וראה גם במק"א (ב"ב צ"ט), תניא אונקלס הגר אומר: כרובים מעשה צעצועים הם (כדאמרינן מאי כרוב כרביא, רש"י). כי העברי המציא מלה זו לצורת הכרוב להיותה בדמות ילד, והוסיף למלה הארמית כ"ף הדמיון ועי"ז ברא לו מלה חדשה. ודוגמאות כאלה מצאנו לא רק בתלמוד (כמו: כלומר) כי אם גם במקרא „כברה"

(ה"ב)

ארץ, לדעת רד"ק הכף לדמיון. אך נראה כאשר נזכרה איזה פעמים במקרא, שהיתה אחרי כן הכ"ף ליסוד המלה להוראת מדה ידועה לא רק לאומדנא. וכן מלת „כדור" שבישעיה (כ"ב וכ"ט) הכ"ף לדמיון ומלת „דור" בארמית דבר שחוזר חלילה בעגולה (כמו בחולין ס' „הדורות": עגולות) ומזה יצאה המלה „כדור" שהכף נתעצמה ביסודה וכבר נמצאה באיוב בתמונתה החדשה „כידור".

ואולם, לא יבצר ממנו להשיב כהלכה על שאלתנו. כי אף אמנם ר' אבהו תלמידו של ר' יוחנן דרכו לפרש מלות שונות כמו בברכות (ל"ט) מפני מה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו, וכן (ב"ב כ"ה) מאי אוריה אוירייה, ועוד; בכל זאת ר' אבהו זה אין זה ר' אבהו ההוא מא"י, כי אם ר' אבהו המאוחר והוא בבלי, שכן אביי מדבר שם עמו (והוא נזכר גם ביומא פז. עם רב יוסף בר חבו), על כן להיותו בבלי פירש על פי מבטא בני ארצו, אבל לא ידע מלשון סורסי שבא"י שקורין ג"כ לינוקא רביא. — וע"ד החדוש שלמד מזה המבקר אגב אורחא, כלל זה אמנם נאמן הוא ונלמד ממקום אחר. כי כן בברכות (ח) „תנא ליה ההוא סבא, תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר", הדברים האלה לקח התלמוד מטה שנאמרו בשבת (כג) לענין אחר, ראה הגהות מהר"ץ חיות ז"ל בברכות שם.

לבלי הלאות את הקורא בדברים קלי ערך נעיר בקצרה על איזה דברים שתפס עלי המבקר. על מה שכתבתי „כי מחיר נזמים היה עשרת מונים מחלקת ארץ קטנה" והראיתי המקורים לזה, מצא המבקר על פי חכמת החשבון כי המספר איננו מדויק. לפלא הוא כי יבקש איש למצוא בהמבטא „עשרת מונים" מספר מצומצם! (הלא ידוע לו גם בתלמוד ב"מ ל"ח, אר"כ רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבים של חברו כו' גוזמא קתני!) ואמנם אנכי מרובה לא תפשתי כלל! כי כבר אמרתי שם שהתכשיטין ההם לא היו יקרי המציאות רק שוים לכל נפש ומזה נבין כמה הזילו כסף בעד עדיים יקרים!

כן המעשה (סוף פא"נ) של רב אשי עם רבינא „שלח ליה בהדי פניא דמעלי שבתא לישדר לי מר עשרה זוזי דאתרמי לי קטינא דארעא למזבן" כן היה באמת ולא רק לנסותו בא רב אשי כמחשבת המבקר, יען האריך התלמוד בפרטי הספור. והלא רב אשי ששלח לרבינא: „ואנא נמי? לא חכה שיבקש ממנו רבינא עדים ושטר, ואיך היה יכול להוציא משפט מנסיון כזה? אלא כדאמרן!

עוד יאמר המבקר: „בהחלטתו על עולא כי ארץ מולדתו היתה בבל לא נדע מזה נדון בזה; כי מהמסופר בתלמוד: עולא אקלע לבבל חזי פורחות כו' מכל אלה נראה כי בבל לא היתה ארץ מולדהו, עד שלא ידע כלל את תכונת אוירה וטבע פירותיה בטרם בואו שמה". לדידי פשיטא לי כי עולא מולדתו בבל מלשון הש"ס (נדרים כ"ב): עולא במיסקיה לא"י. ואם משום קושיתו, בוא ואראך דוגמתו גבי ריב"ל ור"ח שלא ידעו מטבע פירות בארצם בואם לבבלא (כתובות קי"א). ובאמת שאלתו אינה כלום. ראה בעירובין (כ"ח) כי רב לא ידע מטבע בני בבל שאוכלים את החזיז עד בואו לשם מא"י. וכן בתענית (כ"ח) לא ידע מנהגי בבל שהם מדלגים בקריאת ההלל בר"ח (מש"כ בספרי צד 84 שמצא בבבל המנהג לברך על הלל בימים שאין גומרין, כתבתי לדעת ר"ת בתוס' שם); האם גם על רב יסתפק אם הוא בבלי? יש אשר יראה האדם פעמים הרבה ובכל זאת יתעורר על דבר רק לאיזה מקרה.

אמנם כדי להניח דעתו הנני להגיד לו כי תחת שם „בבל" כוונו לפעמים לא על בבל הכללית, כי אם על מחוז קטן ידוע בסביבות סורא, וזה מוכרח מכמה מקומות. בכתובות (נ"ד) בבל וכל פרוורהא נהוג כרב, נהרדעא וכל פרוורהא נהוג כשמואל גיטין (ס"ה) התקבל לי גיטי במתא מחסיא וזמנין דמשכחת ליה בבבל, הכוונה ג"כ על המקום

(ח"ב)

הקרוב למתא מחסיא, וכן בקדושין (ס"ה) הנהו תרי דשתו שיכרא הותי ציפי בבבל, אין בזה הכוונה על המדינה, כי זאת ידענו גם לולא השמיענו, אבל היא בבל הפרטית. גם בב"ב (כ"ב) הני דיקולאי דאייתו דיקלי לבבל אתו בני „מתא" וקמעכבי עלייהו. והארכתי בזה במק"א. ועל עיקר ענין זה כבר התעורר בס' ערך מלין (ע' אנטונינוס אות י"ט) אמור מעתה, כי עולא הבבלי קרה למקום ההוא, ארץ לא נודעה לו עוד.

עוד כתב המבקר: „מה שרוצה לפרש דברי רבא": קאקי חיורי משלחי גלימי דאינשי הוא ע"ש מלבושיהם הלבנים (כת"ח שבבבל), רחוק הוא מאד בעינינו; כי לפי משמעות הלשון נראה שרבא אמר זה דרך התול ושחוק, ומדוע יכנם בשם כזה שהוא לכבוד להם?" ואני אומר, כך היא דרכם של החכמים האמתים לדבר דרך כבוד גם בעת התולים עמדם. רבא דבר במליצה מוסרית יפה לאמר: אתם „קאקי חיורי" תלמידי חכמים מצוינים בבגדי לבן — בגדי אחרים תפשיטו! ואם כי הכנוי „אווזי" גם הוא תואר לחכמה כנודע בפרק הרואה (וידוע הספור הקדמוני שהאווזים הצילו את רומי מן הגאלים אשר צרו עליה) בכל זאת, יש במלה זו גם קורטוב של התול. לעומת זה אדמה, כי פירושיו אינם מתקבלים על הלב; מה גם סברתו, כי מדאמר ר"ה בר דר"י „הני מוליתא דבי בירי ודבי נרש מוקינין" כי כמו כן רב פפא „בודאי הזקן גם הוא בלא עת" ואהדרו ליה תמני סרי דרי חיורתי! גם מה שמעיר המבקר: „ומה שיהליט המחבר על מצב ישראל בבבל בימים הראשונים בחכמה ודעת שהיה בשפל המדרגה והביא ראיה מן המדרש מעשה כו' (לא לענין זה הבאתי, כי אם להראות אמון-הרוח לדעת ומסורת אבות גם בין העם כמבואר לכל קורא שם) זה המעשה באמת מאוחר הרבה אחרי זמן התלמוד ומקורו בסתדב"א". אף אמנם הספרים שמובא בהם הספור מאוחרים הם, אבל הספור בעצמו נראה שהוא קדמון באשר העירותי על ספור כזה בילקוט (הערה צד 68), שמראה שעל כל פנים הוא ספור עתיק עד שמיוחס גם לזמן עזרא.

עתה נבואה נא אל ענין יותר נכבד ויקר והוא, על דבר גליות הסנהדרין שהרחיב בהן המבקר את דבריו ובהן התם את דברי הבקרת.

בנגעי בספרי בענין אושא לא יצאת חוץ למחיצתי; כי כאשר טבריא היתה אז המטרה הראשית, אשר אליה נהרו חכמי בבל, על כן לא יכולתי לעבור בשתיקה גם על דבר אושא, המקום הנכבד ההוא, אשר לדעתי לא חדל להיות מרכז לחכמים ולכל הקון גדול גם בימים המאוחרים ההם, כאשר מצאתי על זה רושמים בולטים ואותות נאמנים. מאז שם הנשיא רבן גמליאל השני את מושבו בה הננו רואים, כי דור אחר דור יפקד זכרה לטיבה. כאשר נלמוד (בסוכה כ.), א"ר חייא ובניו לא נחלקו ר' דוסא וחכמים על מחצלות של אושא שהן טמאות ושל טבריא שהן טהורות — נבין, כי מחצלות של שני המקומות הנזכרים לא נאמרו באקראי בעלמא, כי אם להיותן ידועות לתלמידי החכמים המצויים פה ושם. ר' יוחנן באמרו „שמעתי מהולכי אושא" (ב"ב כ"ח) ולא „שמעתי משום הולכי אושא". זה מראה בעליל, כי הוא בעצמו שמע דבר זה מן החכמים ההולכים בזמנו לאספות אושא; כן לחכמי הדורות הראשונים לא יצדק התואר „הולכי אושא" יען אז היה שם מקום הועד והסנהדרין בקביעות ¹). ר' אבהו הלמידו של ריו"ח מצאנוהו עומד באוכלסא דאושא (כתובות נ.) עוד פעם אחרת שמענו מפיו של ר' אבהו: באושא התקינו שיהו אומרים אותו (בשכ"מ) בקול רם מפני תרעומת המינין (פסחים נ"ו. לגירסת ר"ח שכל דבריו דברי קבלה). ואלה האחרונים התרבו בימי

---

1) מה שפירשתי „מאן הולכי אושא ר' ישמעאל" היינו שהם בשטת ר' ישמעאל, בוא וראך ביומא סס. „בוא וראה שאילת הראשונים" ומפרש לא שאילת הראשונים ממש, רק „כשאילת הראשונים".

ר' אבהו שהיו מיחסים מלכות שמים לשני ולא לה' א ח ד. רב אחא שר הבירה (בימי ר' אמי) מעלה הלכות לפני חכמים באושא (כתובות כ"ב ב"ב קמ"ו). ומתיישב לנו מה שהניח בסדר הדורות בצ"ע (ע' ר"א שר הבירה), הלא אושא היתה בזמן ר"ג? כי נמשכה גם עד הימים ההם. התקנה האושית שלא לנדות זקן, נראה ג"כ שהיא תקנה מאוחרת בזמן האמוראים (ע' ירושלמי מו"ק פ"ג). כן מצאנו (ברכות כ"ב). כי אתא רבין אמר ב א ו ש א הוה עובדא בקילעא דרב אושעיא אתו ושאלו לרב אסי.

כמדומה אני, שדברי אלה ינוחו על יסודות נאמנים (ועל כמה דברים מזה כבר דמזתי בספרי שם צד 94). ובכל זאת המבקר הזה מצוות עלי בבי מדרשא: „מרגלית טובה היתה בידך ובקשת לאבדה ממנו!" (ראה למטה) ובסוף דבריו הוא מוסיף שנית ידו וכותב: „ולפי זה דברי הערתו שהעתקנו למעלה אין להם כל יסוד מתחלתן ועד סופן כו', זכן למה שיאמר, כי בימי ריו"ח הלכו להתאסף שם לעתים, לא נמצא כל מקור לזה כו'". ולעומת זה על חדושיו והגהותיו בגליות הסנהדרין הוא מעיד על עצמו לאמר: „כי התקון שחדשנו בהם מ ו כ ר ח הוא עד ש א י א פ ש ר ל ה ס ת פ ק עוד ב א מ ת ת ו"... סופרים! הניחו לי ואדרוש ונבחנה נא את דבריו. במערכה הבאה נחליף את משמרתנו• ה' אטלאס יעמוד לפנינו בתור מבוקר ואנכי — אשב על כסא רם של המבקר.

הענין הזה שאנו דנים עליו רב־ערך הוא. פועלי התקופה הנוראה ההיא רבי־העלילה יתיצבו לפנינו כמו ענקים. שארית האומה עם תורתנו היתה אניה סוערה בין גלי ים זועף; רק חובליה המעטים גבורי־הרוח עמדו כחומה להחזיק כן התרנם והיא עם כל קנינה הרוחנים — נצולה, ההצלה הנפלאה ההיא היתה.

בין אושא לשפרעם.

הכורם הביא לפנינו את מאמר ר' יוחנן על דבר עשר גליות הסנהדרין: מלשכת הגזית לחנות, מחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לצפורי, ומצפורי לטבריא (ר"ה ל"א). הוא בקש למצוא ולכוון את זמני כל המקומות האלה ולהראות על הסבות שהביאום לנוע אנה ואנה. ואחרי השקפה אחת על איזה מקומות ומקרים לפי ראות עיניו (אשר נביט בה להלן) — ילד יולד לנו, נוסח חדש במאמר ריו"ח הנ"ל, שיצא לו ממה שבתלמודים — שראה בע"ס „דקדוקי סופרים", נשמטו המלות: „מאושא ליבנה ומיבנה לאושא", על כן הוא מכריע מדעתו למלאות מספר עשר ולתקן המאמר ככה. „מירושלים ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא לשפרעם ומשפרעם לאושא ומאושא ליבנה ומיבנה לבית שערים..." ובכן הוא מוליך אותנו דרך כל העשר גליות בשלום.

הן אמנם הכורם הזה רב חיליה לאורייתא לבור לו דרך לעצמו ולהסביר פנים לשטתו החדשה; אבל כי נשים לב נראה את המכשולים על דרכו וכמה טעיות טעה שר של בקרת!

נצאה בעקבותיו אל המקומות הראשים שעליהם אנו דנים. כמוני גם דעתו כי ר"ג עוד עזב את יבנה והלך „ל א ו ש א"... ועל אותה שעה אמרו (ב"ב כ"ח) מאן הולכי אושא ר' ישמעאל! ואין הכוונה בזה כי רק ר' ישמעאל הלך לאושא, אבל הוא בא רק למעט כי ר' ע ק י ב א לא הלך; כי במשנה שם פ ל י ג י ר' עקיבא ור' ישמעאל בענין חזקה, על כן כשבא ר' יוחנן והעיד מהולכי אושא בדין חזקה, אמרה הגמרא: מאן הולכי אושא ר' ישמעאל ולא ר' עקיבא שהוא לא הלך לאושא רק נמשך אחר בר כוכבא ונלחם מלחמותיו. ע"כ זו היא המרגלית שלו שמצא בזכותי בעת שאני רציתי (ח"ב

לאבדה. ולהלן בסיום דבריו הוא אומר עוד; „ריו"ח זה המספר ברה"ש מכל העשר גליות שגלתה סנהדרין הוא יספר ג"ב מה ששמע מהולכי אושא בדין חזקה". ואני אומר, כי נאמנים עלי יותר דברי ר' יוחנן בעצמו שאמר מפורש (ירוש' כתובות פ"ד ה"ח): וכי ידעין אנו מי הוה במנין (אושא)? ובאמת, הכורם בזה אגב חורפיה שבשתא! כי לא נחלקו כלל ר' עקיבא ור' ישמעאל בענין זה שאמר ר' יוחנן, כאשר כתב, כי שניהם בשטה אחת הם, כאשר נאמר מפורש בתלמוד (ב"ב ל"ו:) „דאמר ר"י אמר רב זו דברי ר' ישמעאל ור' עקיבא (דאמרי במתניתין אבל בשדה אילן כנס את תבואתו ומסק את זיתיו וכנס את קייצו הרי אלו שלש שנים. רש"י) אבל חכמים אומרים חזקתה שלש שנים מיום ליום כו', דאמר ר"י אמר שמואל זו דברי ר"י ורע"ק כו'". ומה שהזכיר התלמוד רק את ר' ישמעאל לא בשביל למעט את ר' עקיבא בא, כי רע"ק עוד מקיל יותר, כי אם מפני שר' ישמעאל אומר מפורש במשנה: במד"א בשדה הבעל אבל בשדה האילן כנס את תבואתו וכו'. ועתה אם יפרש שהגמרא באה להודיענו מהולכי אושא בימים הראשונים, הלא בהכרח הוא מביא ראיה לסתור את דבריו! יען ר' ישמעאל ורע"ק אמרו דבר אחד ואם כן גם ר' עקיבא מהולכי אושא! גם בדבר הזה שר' עקיבא יצא ללחום במלחמות בר כוכבא, אין לנו מקורות נאמנים על זה, כי בתלמוד לא נאמר רק שרע"ק אמר עליו שהוא משיח, ורק הרמב"ם כתב (בהלכות מלכים) שהיה נושא כליו של בר כוכבא ולא ידענו מקורו. ואולי כוונת הרמב"ם בדרך משל, שהיה נושא כליו במובן מוסרי, להיותו ממאמיניו ומעריציו. אלא שהכורם נמשך בזה אחרי החכם גראֶטץ. הננו רואים, כי אמר ר' אלעזר לדרוש בה מרגניתא ודרש בה חספא!

„לשפרעם". היסוד אשר בנה עליו דבר זה להקדים את שפרעם כבר כתב למעלה: „בסנהדרין (י"ד) יספר התלמוד, פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל שכל הסומך יהרג, ועיר שסומכין בה תחרב ותחומין שסומכין בהם יעקרו. מה עשה ר' יהודה בן בבא? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות ובין שני תחומי שבת — בין אושא לשפרעם וסמך שם חמשה זקנים ואלה הם, ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון ור' יוסי ור' אלעזר בן שמוע — ר' אויא הוסיף אף ר' נחמיה — כיון שהכירו אויבים בהם, אמר להם: בני רוצו! אמרו לו; רבי! מה תהא עליך? אמר להם הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכין. אמרו לא זזו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה. הנה ממה שמסופר בזה, כי ישב לו בין אושא לשפרעם נראה כי שני המקומות האלה היו ידועים כבר להאויבים למקום מושב הסנהדרין ועל כן הפקידו שומרים לשום עין עליהם לבלי יתאספו שמה, ולזה בחר לו ר' יהודה בן בבא מקום בין שתי העיירות ההנה; כי לולא היתה שפרעם מקום למושב הסנהדרין, מה זה תפס המספר את העיר הזאת דוקא, וכי לא היו גם כן עיירות אחרות סמוכות אלה לאלה? המעשה דריב"ב היה שנים מעטות אחר חרבן ביתר שאז גזר אדריינוס שלא יעסקו בתורה ובכללה גם על הסמיכה". ההוכחה הזאת שהוציא ממה שנזכרו רק אלה העיירות יחד, כן נמצאו וכן היו בגליות הסנהדרין זו אחר זו — אין זה כי אם זכר לדבר ולא ראיה גמורה; כי אם לדין יש תשובה: אדרבה! למען הסתיר דבר ראוי היה לר' יהודה בן בבא לבחור מקום יותר בטוח, לא בין שתי הערים הידועות להאורבים. ובאמת המקום „בין אושא לשפרעם" הוא ידוע ומצוין, ולכן תפס אותו המספר ולא באופן אחר, שכן מצינו (תוספתא מקואות פ"ו) אמר ר' יהודה: מעשה במקום שבין אושא לשפרעם והושיב בה ר' דוסא ת"ח כו'", מזה נראה כי זה המקום נודע עוד מקודם. נשוב לדבריו בזה: „בימים הראשונים למלוך אנטונינוס פיוס אחרי מות אדריאנוס נסו א־דים מחכמי ישראל להשתדל לפניו לבטל גזרותיו של ההולך

(ח"ב)

לפניו. לפי הנראה הלכו אז ר׳ שמעון בן יוחאי וחבריו לרומי (מעילה י״ז) גם הדברים האלה הם לפי שטתו למעלה, כי המעשה שהלך רשב״י לרומא לבטל הגזרות של אדריאנוס (?) קודם להמעשה שנטמן במערה י״ג שנה (שבת ל״ג) „ומכריח זה: כי איך יתכן שאחר שנגזר עליו שיהרג יעמיד עצמו בסכנה וילך לרומא? ועל פי זה מה שפירש״י במעילה שם „שמלומד בנסים שנעשו לו במערה״ אי אפשר לאומרו; ולדעתנו הנסים המה מה שנעשו לו בעת שברח מפני הרודפים כשסמכו ריב״ב והוא ניצל מידם״. פירושו זה לא מחוור כלל, יען ההצלה ע״י הבריחה איננה נס כל כך, וגם לא הוא לבדו נמלט, כי אם כל חבריו נמלטו אז. ואולם לפי פירש״י ראוי לומר: כי הוא מלומד בנסים במשך י״ג שנים. ועוד מטקומו הוא מוכרע כפירש״י, שהרי מפורש אמר רשב״י על עצמו שם, אלו היה יוחאי אבא קיים יכולים אתם לומר לו תן בנך להריגה?״ הננו רואים, כי באמת מסר את עצמו לסכנה (מה שאין כן ר׳ יוסי לא חשש לסכנה זו רק מיראת רשב״י, עיי״ש).

לאושא... וכן מה שנמצא בהוריות שרשב״ג תקן למעט בהכבוד שיחלקו להחכם (ר׳ מאיר) כו׳, כנראה קרה כל אלה בשבתם אז באושא, כי כשבאו ליבנה לא נמנה ר׳ מאיר בין הנכנסים לכרם ובודאי לא היה עוד בחיים בעת ההיא״ החליט לודאי נגד הידוע, כי ר׳ מאיר האריך עוד הרבה שנים אחרי כן, כי היה עוד בעת נשואי ר״ש בנו הצעיר של ר׳ יהודה הנשיא (ירוש׳ ביצה פ״ה ה״ב). ולפי דרכו כשבאו ליבנה היה עוד ר׳ יהודה הנשיא (הנולד עם מות רע״ק) קטן המוטל בעריסה. גם בעיקר הדבר שהקדים כל כך המעשה דהוריות, לא יתכן בעינינו כלל; כי רשב״ג היה בעת ההיא עוד רק בשנים, יען בעת חרבן ביתר היה עוד קטן, אחד מחניכי בתי-הספר אשר שם, כמפורש בירושלמי (תענית פ״ד ה״ה): תני רשב״ג אומר חמש מאות בתי סופרים היו בביתר וקטן שבהם אין פחות מחמש מאות תנוקות והיו אומרים אם באו השונאים עלינו במכתובים הללו אנו יוצאים עליהם ומנקרים את עיניהם, וכיון שגרמו עונות היו כורכים כאו״א בספרו ושורפין אותו ומכולם לא נשתייר אלא אני כו׳; אבל השררה והמשטר ההוא לא ינהיג כי אם איש בא בימים או עכ״פ שעברו רוב שנותיו — לפי הנראה — יאמר עוד — היה באושא גם המעשה המסופר בשבת (לא משמע שם כן) דיתבי ר׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון ויתיב יהודה בן גרים גבייהו פתח ר׳ יהודה ואמר כמה נאים מעשיהן כו׳; אשר בהשקפה ראשונה נראה כזר מה רצה ר׳ יהודה בפתיחתו זו? ועוד נפלא מה שפתח ר׳ יהודה בטרם שיבה להיות „ראש המדברים״ מטעם המלכות? כו׳ וכאשר נשמעו דבריו למלכות אז יצא הקצף על כל הישיבה באושא, ר׳ שמעון שגנה יהרג כו׳״ דבריו אלה לשטתו שמאחר זמן המעשה הזה עם רשב״י. הן אמת, כי יש ראיה על איחור זמן שבת רשב״י במערה, מה שלא שם הכורם לבו לזה שהיה יכול להסתייע ממנה לשטתו, והיא, כי האגדה תודיענו שם, כי הגיעה עת החפשה לרשב״י בעת „מת הקיסר ובטלה גזרתו״. ועתה נראה באיזה קיסר אמרו? לומר שהוא אדריאנוס לא יתכן, יען בעת מות רע״ק מצאנו את רשב״י שהיה אצלו בבית האסורים כאיש חפשי ובעל הקיפות (פסחים ק״ב), ואיזה שנים אחרי כן כבר נכרת אדריאנוס מן החיים, ואם כן על כרחנו היה זה במות אנטונינוס פיוס (161 לסה״נ)! ואולם לדעתנו אין לאחר זמן המעשה כל כך, ולא רחוק לפרש, שאף שנאמר שמת קיסר, בכל זאת הכוונה על אחד הנציבים הסוריים (כי מצאנו לרז״ל שקראו אותם לפעמים בשם: מלך, כמו על ארסקינס, ירוש׳ יבמות פט״ז ה״ג, כי „עבד מלך כמלך)״ וקרה לרשב״י כמו לר״ג שאף הוא נגזר עליו שיהרג ונטמן מן ההגמון וכשמת ההגמון יצא (ח״ב).

לחופש „וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלין לגזירתא" (תענית כ"ט). ובאמת היו יותר תלוים בדעת הנציבים הסוריים תמיד.

ליבנה. אם נאחר זמן יבנה כפי שטתו, לא ידעתי איך יפרנס לשון הגמרא: באותו היום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב; שנראה שבאותו היום ממש נתקנה הברכה ולא אחרי הרבה שנים ביום זה. (וע' כתובות ח' שנראה כי גם מזמן קדום תקנו בבית האבל כוס אחת נגד ברכה זו).

הכורם עשה את הילד לפי מדת הבגד, כאשר יאמר המשל; על פי השקפותיו בסדר הגליות והמקרים, יצר לו גם את נוסח הגמרא. ובכל זאת לא עלה בידו מטע להתפאר כאשר ידמה. ובשעה שהוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה, לא ראה כי על שבכה יתהלך נאחז בסבך השגיאות. אבל אנחנו ננסה לישב את הדברים על אופניהם על פי גירסת רש"י ז"ל וכן נראה שהיה הנוסח לפני בעל היוחסין (מאמר ראשון ענין המתחיל שמואל הקטן) שהיו לפניו נוסחאות ספרדיות. ואם נשמטו אצל איזה מעתיקים המלות שנראו להם ככפולות, לא נשבש בשביל זה את הגירסא הנכונה. כן לא נדרוש במופלא ממנו למצוא סבות מיוחדות לנדודי הסנהדרין ממקום למקום; אחרי כי גם הוא לא ידע סבת הגלות לבית שערים ולטבריא. הגזרות והרדיפות לבדן דַּיָּן להיות סבות מספיקות למסעות הנשיא וישיבתו לבקש מנוח ובטחה. גם לזאת לא נשים לב לחקור מי ומי היו במנין, ומדוע נפקד מקום זה או זה? מה שכתבו כל כותבי התולדות אשר „שגו זה בכה וזה בכה" לפי דבריו לא נודע לי כעת.

מיבנה לאושא. לפי הנראה, עוד בימי טראיאנוס כאשר פרצה מרידה בא"י בסוף ימיו (114 — 117) ועל ידי זה נהפך לצר ואויב, הוכרחו להתרחק מארץ יהודה. ע"כ העתיק ר"ג מושבו לאושא מיבנה הקרובה לירושלים. שם מצאנו את ר' אלעזר ברבי צדוק שאל לפני חכמים באושא כו' אמר להם כך פירשו הכמים ביבנה (נדה י"ד). במשך שבתם באושא התחוללה מלחמת בר כבבא ואחריתה הרעה. גם ר"ג נראה שמת בעת ההיא (ב"מ נ"ט).

מאושא ליבנה. איזה זמן אחרי חרבן ביתר נהרג רע"ק ואז נגזרה הגזרה גם על הסמיכה. אז אסף ר"י בן בבא את גדולי החכמים לצאת מאושא ובמקום נסתר בין ההרים, בכפר קטן בין אושא לשפרעם סמך את חמשת הזקנים, אך בכ"ז נודע להאורבים, הוא מסר עצמו על קדושת השם ותלמידיו נמלטו ע"פ מצות הזקנים הנסמכים באו ליבנה, כי הסיחו האויבים דעתם מן המקום ההוא. ובשעה שנכנסו לכרם ביבנה בפעם הראשונה אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל שנאמר הנה ימים באים וגו' וכתיב ונעו מים עד ים ומצפון וגו' (שבת קל"ח). המלים האלה מתאימים מאד עם מאורעות השעה ההיא שגזרו על עסק התורה והחכמים הרחיקו נדוד מצפון ליבנה אשר על הים. בעת ההיא נשאלה בפניהם השאלה על מחלת אסכרה (שבת ל"ג). יען לפי המספר מתו זה לא כבר תלמידי רע"ק ע"י מחלה זו (יבמות ס"ב). כאשר נתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו פה הטוב והמטיב. בהיותם ביבנה פתח ר' יהודה להלל את מעשי והקוני המלכות, כי הוא ידע כי אורבים למו מכל עברים על כן פתח פיו בחכמה. כי מה שנקרא „ראש המדברים", נראה שהיא מעלה נפשית ולא תואר כבוד לבד. אמנם שאלת הגמ': ואמאי קרו ליה ראש המדברים? הוא, מדוע נשאר לו התואר הזה קבוע אף שגם ליתר החכמים היו תוארים לפי מעלותיהם (ע' גיטין ס"ז וע' בספרי צד 145). ואולם רשב"י לא יכול לעצור ברוחו לדבר קשה על רומי, והדבר נתגלגל ובא לאזני המלכות ונגזר עליו להריגה. שנים רבות ישב בבור שאון עד אשר יצא למרחב. ביבנה נמצא אותם נושאים מדברותיהם בכבוד התורה ובכבוד אכסניא של תורה (סוף ברכות).

ח"ב

מיבנה לאושא. זמן שובם לאושא נראה לי עתה להסכים לדעת הבורם ולאחרו לימי אנטונינוס פיאוס, יען בירושלמי (תענית פ"ד) נאמר, כי עמד מלך אחר ונתן רשיון לקבור הרוגי ביתר, א"כ כבר מלך הקיסר הזה עוד בהיותם ביבנה. אם לא שנאמר, כי גם פה לא נבין בשם „מלך" רק את אחד הנציבים. שם נראה אותם נאספים בשלפי השמד (מדרש שה"ש). אף אמנם כאשר לא נאמר שנכנסו „ל כ ר ם באושא" כדרכם לומר ביבנה, אפשר כי הכניסה ההיא אינה לועד הסנהדרין כי אם קבוץ ככל יתר האספות לאושא ככל הזמנים המאוחרים. באושא הכין רשב"ג משכן כבודו ושם נשמע את רבי קורא את המגילה בהיותו קטן לפני ר' יהודה (ירוש' מגילה פ"ד). אמנם גם בימי אנטונינוס פיוס היתה עוד יד הגזרות נטויה עליהם; כי ידענו מפי כמה סופרים שהקיסר הזה התקרב אל הנוצרים, ע"כ נדמה שהשתדלו לרעת היהודים. כאשר יצא רשב"י ממחבואו לראות אור בחרו בו ללכת לרומי לבטל הגזרות, כי גדול שמו ומהולל מאד לקדוש ה' ומלומד בנסים. כן נדין, כי לרוב ההתבודדות והקדושה בשנות שבתו במערה היה לנורא על כל סביביו, על כן פחד ר' יוסי פן יאנף על בנו ויענשהו, כאשר קרה אחרי זה באמת (מעילה שם). ובאמת רבו הגזרות והשמדות פעם אחר פעם. בימי דומיטיאנוס עוד גזרו על המילה (ב"ב ס' וע' שבת ק"ל); אחרי כן גזרות אדריאנוס; בימי אנטונינוס פיוס עוד הפעם על המילה ועל הטבילה (מעילה); בימי רשב"י ניטלו דיני ממונות מישראל (ירוש' סנהדרין פ"ז); ר"י בן שמוע הלך לבטל גזרות והצליח חפצו (ר"ה י"ט); בימי אלישע בעל כנפים גזרה המלכות שכל מי שיניח תפלין יקרו את מוחו ונעשה לו נס (שבת מ"ט.). בעתות הרעות האלו נסעה הסנהדרין מאושא לשפרעם ומשפרעם לבית שערים.

רק כאשר מלך מרקוס אווריליוס היו ימי מנוחה והשקט לישראל בימי רבינו הקדוש, אז פרחה הנשיאות והתורה הרימה קרן. מונטסקיו יאמר: בקראך תולדות מרקוס אורליוס, תרגיש עונג מיוחד, תחל לערוך יותר את ערך עצמך, יען יבוא בלבבך משפט יותר טוב על מין האדם!

הנני שב למקומי! פשטתי איצטלא של המבקר ועל משמרתי אעמודה, לא אתוכח עם המבקר על הסדר שבספרי שאינו רצוי לו (ערבוב סדר בא גם מסבת תלויה בבית הדפוס), וכי שרשיו מרובין מנופיו; לא א־כ־ב לו על שאר דברים מבוטלים שאינם ממין הבקרת. אמנם על דבר הסגנון שבחרתי לכתוב, בדרך הספורי השוה לכל נפש, שפה אחת ודברים אחדים — לא חצי-עברית וחצי-ארמית — גם לא בכל מקום נוכל לקחת את אבני היסוד ולשקען בבנין כמו שהן באופן נאות, אשר רק לדעת המבקר חטאתי בזה נגד חקי ה י ו פ י, על זה אעיר בשביל דבר שנתחדש. כבר העירותי בספרי (צד 115) על דרכי חז"ל לקבוע כל המאמרים, בין שמקורם בלשון בבלי ובין שמקורם בלשון ירושלמי, בשיחה (דיאלעקט) המורגלה בבית המדרש אם בבבל ואם בא"י איש כלשונו, וכן העתיקו להם התלמידים הבבלים את לשונות חכמי א"י לשיחתם בבבל ולהפך תלמידי א"י, כדי להשוות השפה והסגנון. ואנחנו נאמר: יהי טעמם ברוך! עתה אעיר על לשון הגמרא (סוכה ל"ט): מתיב רב ששת כו' הוא מותיב לה והוא מפרק לה, בכדי מ ן שנו, וכן אמר רבה בב"ח אמר ר' יוחנן בכדי מן שנו. מאי משמע דהאי מן לישנא דמזוני היא? דכתיב וימן להם המלך (וכן פירש"י בחומש: ויאמרו בני ישראל מ ן הוא) פה יפלא מאד בעינינו. רב ששת בחר בזה מבטא שנמצא רק פעם אחת בתלמוד, עד שהוצרכו לבארו בגמרא. והנה רב ששת אמר מילתא ואיתאמרא משמיה דר' יוחנן

בוותיה; אבל כווני לדעת אחת בפירוש המשנה דשביעית, איך נתכוונו שניהם למ כ ט א המיוחד הזה גם כן? אמנם התלמידים כאשר שמעו, כי גם ריו"ח בא"י פירש כרב ששת העתיקו לשונו של ריו"ח להשוותה ללשון רב ששת.

את הדוגמא שהביא ממה שכתבתי, כי בני ישראל יצאו בצבא מסנהדרין צ"ז כי לפירש"י נשכר להיות ג ו ל י י ר, הנה הוספתי עוד ציון (צד 58) מב"ב קמ"ד. כי גם היהודים היו בעלי מלחמה ופולמוסטוסין ומלבד זה, האם גוליירין לא עדרו בשדה מלחמה? תדע, שהרי גוליירין מתגרין וגבורים מנצחין! (סוף נזיר).

ואסיים בתפלת רנב"ה: יהי רצון שלא אכשל בדבר הלכה, וישמחו בי חברי ואני בהם:

נחמן צבי געצאוו

נאוואגרודאק שבט התרמ"ח.

לחג יובל המאה
ללידת המשורר האנגלי לָארד באַירָאן.

בשנה זו חגגו סופרי כל העמים הנאורים בארציהם ללשונותם חג יובל המאה ללדת אחד הגבורים אנשי השם, גבור מלחמה מצויין ומזוין — לא בחרב וחנית, לא ברמח וקשת, כי אם בעט וקסת הסופרים, גבור, אשר הראה נפלאות נצחונותיו ויך את העריצים הפריצים, המתקדשים והמטהרים בעמק הרפאים, לא בחיל ולא בכח, אך בעז רוח-אל, רוח השירה, המחצבת רהב ומחללת תנין, המפרקת הררי עולם ושוברת סלעי מגור, אשר מעוזה עמודי עולם יתפלצון ומבצרי אבירים יתמוטטו, גבור הרוח הזה, זה ארון השירה, הוא המשורר האנגלי; לארד באיראן (נולד ביום 22 יאנואר 1788 ומת ביום 19 אפריל 1824).

משוררים בינונים, שרוחם--רוח מצויה, ומעשיהם — מעשים בכל יום, המה צמחי ארץ מולדתם ובני דורם, פרי המעמד החמרי והרוחני, אשר עמדו עליה בני דורם בארצם וכלי המבטא לרגשי לב עמם בעתם, לדעותיו והלך נפשו, משושו ויגונו, תקותו ופחדו. לכן הגות לב משוררים כאלה תובן רק לבני עמם ויכובדו רק בארץ מולדתם ואין לזר חלק בהם. ימי משוררים כאלה — ימי הדור שבו חיו ופעלו את פעולותיהם, ואח"כ ישכחו כמת מלב ויודעו רק לדורשי רשומות. לא כן גאוני המשוררים (גענאס), שמוטות בנפי שירתם מלוא כל רחבי ארץ, שרוחם תחבק זרועות עולם וכל מין האנושי — משוררים כאלה מובנים בכל עת ובכל מקום, להיותם תרף ותמצית (עססענץ) כל הרגשות הטובים והדעות הנשאות, אשר אליהן ישאו נפשם כל הטוב והמיבחר בכל העמים והלשונות מימות עולם. אנשי רוח כאלה אינם נטעי ארץ אחת ופרי השכלת עם אחד ודור אחד, רק מכל הארץ נצבר עפרם, עפרות טור ואהלות, אלפי דורות הטיפו ללבותם ממבחר דמם טפות, טפות, מאורות כל השמים גנזו למענם זיקים ורשפים מאור שבעת הימים, פרחי כל העמקים אצלו לטענם כליל יפים, חבצלות כל הגבעות את ריחם הניחוח

(ח"ב)

וכל הנשמות הטהורות התאחדו ונתגלגלו בענקים האלה ותהיינה לנר אלהים נשמת האדם המעט מאלהים, לרוח החיה באופני תולדות האדם תחת כל השמים. בני עליון אלה נערצים ונקדשים ולשמם מקטר מגש בכל הארץ ובכל הגוים.

לא יפלא איפה אחרי הדברים האלה אם כל הארצות הנאורות השתתפו ביום 22 יאנואר שנה זו בשמחת ארץ בריטניה, בחגגה חג יובל המאה ללדת המשורר הנפלא לארד באיראן, האחד המיוחד לא לבד במשוררי האי ההוא, אך במשוררי כל העמים והלשונות. היום הזה היה חג להספרות הכללית. חכמים, סופרים, בעלי אספות ויושבי בשבת תחכמני בכל מדינה ומדינה קראו ביום ההוא מועד ועצרה לזכר המשורר, אשר סלל דרך חדשה לרוחו הכביר ואשר מאורו נהנו ולאורו הלכו אלפי סופרים ומליצים זה רבות בשנים. באספות חכמים אלה נשאו מליצים מדברותיהם על חין ערך פעלי המשורר, ומבקרים ויודעי בינה לעתים בקרו וחקרו פעולת ספרי המשורר על חיי העמים והתפתחותם וכל מכה"ע ללשונתם בגוייהם הקדישו את עליהם לזכרון היום ההוא.

מה נהדרו ונאדרו החגים האלה! חגי קדש המה לחכמה וחרשת, חגי האסיף והקציר לעובדי בשדי הספרות, וימי מועד לחשבון הנפש אשר עשה מין האנושי ולמספר מעלותיו אשר עלה בסלם הציוויליזציה!

אקוה כי קוראי „האסיף" לא יתרעמו עלי אם אצרף גם אותם למנין זה. כי הלא גם אנחנו בני ישראל בגוים נתחשב ולבדד לא נשכון עוד כבימי בן-צפור ובנו-בעור. למני אז נתקו כפות רגלינו מארץ מכורתנו לשוט בארץ ולהתהלך בה לארכה ולרחבה הרבה אמנם פעלנו על העמים סביבותינו, אבל גם הרבה נפעלנו מהם. „מכל מלמדי השכלתי" יאמר ישראל וע"פ היסוד הזה חי במשך שלשת אלפי שנה ויהי כספוג שסופג את הכל שמצא לטוב בין העמים זולתו. קבתו בלעה ותאכל ידיעות הכשדיים וחכמות היונים והערביים, מחו קלט כל שטות הפילוסופיה השונות במאות האחרונות ותבואנה כשמן אל קרבו ותהיינה עצם מעצמיו ובשר מבשרו, כי נפש חושבת חננהו ה' ולב מרגיש להוקיר כל נשגב ויפי, לחקור ולדרוש בכל חכמה וחרשת ולקשר מהם כתרים לעמו ולתורתו, אולם לבד אשר עלינו להודות להמשורר הנעלה הזה על השפעתו הכללית על בני דורו שבה לקחנו חלק כיתר העמים, הנה עלינו עם ישראל ביחוד לזכרו לטוב על רגשותיו, רגשי אהבה, רחמים וחנינה אשר הגה בשירותיו „זמירות ישראל" אל „העם הנע ונד נצח. עם אות אלהים על מצח", על הכבוד והפאר אשר חלק לגבוריו משיחי ה', שאול ודוד. ועל ההוד והתפארת אשר שם על שירת משוררינו ועל כנורותיהם אשר תלו על הערבים.

אולם יקר ערך פעולת באיראן לעמנו תגדל עוד יותר בעינינו, אם נשים על לב, כי בימיו היו עוד שם ישראל פרוע לשמצה ברוב ארצות אירופא. רק בארצות צרפת והולאנד היתה הרוחה כמעט, אבל בכל ארצות הסלווים, במלכות ההונגר, גם באיטליה ואוסטריה היו עוד בנ"י שלולים משפטי אזרחים ונאנחים תחת עול חוקים לא טובים ומשפטים בל יחיו בהם. גם בארץ המשורר, בארץ הנאורה מכל ארצות איירופא, בארץ אשר צדק ומשפט מכון כסאה, עוד לא סרו הדעות הקדומות על עם דל ישראל ולא נכר עוד לאזרח. באוסטריה, אחרי מות הקיסר הישר באדם יוסף השני, אשר התאמץ להטיב מעמד ישראל פנימי וחיצון, ירדו בני עמנו עשר מעלות אחורנית. גם בפרוססיה, בזו ארץ הפילוסופיה, בארץ קאנט וליבניץ, גם שם היה היהודי אז לקוץ מכאיב ולסילון ממאיר לא לבד בעיני עם הארץ, אבל גם בעיני הסופרים החכמים והמשוררים, שלא ידעו או עשו עצמם כלא יודעים מהפעולה העצומה שפעל בן-מנחם על ספרות גרמניה, כולם כבר שכחו את „ס א ק ר א ט ע ס ה ע ב ר י" הזה, זה סמל היהדות

(ח"ב)

האמתית, גם לא זכרו עוד תורת אפרים לעססינג הטהורה והנקיה ממשפטים קדומים; עד כי גם מבחרי משורריהם (וגאטהע ושיללער בכללם) דרשו לגנאי את היהודים, וקטגורי ישראל שרצו אז כארבה לרוב וכתבי פלסתר על היהודים מלאו שוק הספרות. בעת ההיא היה באיראן האחד במשוררים, אשר לבו רחש טוב לנו, האחד אשר ידע להוקיר כבוד „קדמות נעורינו" ולהרגיש בחום לבו את כל העול והחמס הנעשה לנו בגלותנו. שירותיו ע"ד עם ישראל אינם דברי מליצה שנאמרו מן השפה ולחוץ. כי המשורר הזה, כידוע, לא ידע חנף, אבל כל אשר לו חיך טועם ולב מרגיש יראה כי דבריו יצאו מקרב ולב עמוק ולכן באו ללב קוראיהם, וקולו, קול אל שדי בדברו, קולו החוצב להבות אש, נשמע ברמה ובשפלה ויפעל את פעולתו לטובה.

ניתי ספרו ונחזי למשל שירתו:

עַל שְׂפַת הַיַּרְדֵּן.

עַל שְׂפַת הַיַּרְדֵּן, בְּזוֹ אֶרֶץ הַפְּלָאוֹת,
יָהֵל עֲרָבִי, בְּנֵי קֵדָר יִפְרְעוּ פְּרָעוֹת,
לְבַעַל יְקַטְּרוּ עַל צִיּוֹן הַר קָדְשֶׁךָ —
הֲתֶחֱשֶׁה אֵלִי? לֹא תֹאכַל זֵדִים אִשְּׁךָ?

עַל אַדְמַת קָדְשְׁךָ זוֹ, בּוֹ אֵל נָאוֹר!
יְנַאֲצוּךָ גוֹיִם, יְחָרְפוּ שִׁמְךָ דַּת זוֹר —
וְאַתָּה אֵלִי תַּחֲרִישׁ, לֹא תְקַלְּעֵם בְּכַף הַקָּלַע?
לֹא תָרִיץ גֻּלְגְּלֹתָם, לֹא תְנַפְּצֵם עַל הַסָּלַע?

עֵינֶיךָ, אַדִּיר, בָּרָק וְלַהַב אֵשׁ אֹכֶלֶת
וְקוֹלְךָ חֲזִיז וְרַעַם מְזָרֶה אֵימָה,
עַד מָה לֹא תָקִים סֻכַּת דָּוִד הַנֹּפֶלֶת?
תִּרְאֶה בְּבֶלַע רָשָׁע תּוֹרָתְךָ הָרוֹמֵמָה
וַעֲרִיצֵי אֶרֶץ יְרוֹצְצוּ עַם סְגֻלָּתֶךָ
וַחֲרוֹן אַפְּךָ לֹא יַשִּׂיגֵם, לֹא יְהוּמוּם בְּרָקֶיךָ?!

או שירתו בת-בלי-שם, אשר פי יקבנה:

בְּדָתִי אֲמוּתָה

או

לְאָחִי לְעֵשָׂו

לוּ לִבִּי מָשְׁחָת כַּאֲשֶׁר תֹּאמַר אַתָּה
רָחוֹק מִירוּשָׁלַיִם לֹא נָדַדְתִּי עַתָּה;

לוּ בִנְזִיד עֲדָשִׁים מָכוֹר בְּכוֹרָה הוֹאַלְתִּי
וּמֵאֶרֶץ חֶמְדָּתִי הֵן לֹא שֻׁכַּלְתִּי,
הָפֵר דַּת־אָבוֹת לוּ אַךְ נַפְשִׁי חָרְצָה
וּכְבָר סָרָה הַקְּלָלָה עָלַי רָבָצָה.

צַדִּיק אַתָּה אָחִי – הֵן יִפְשַׁע רַק הֶעָנִי;
עָזוּז וְיָשָׁר אַתָּה, אֵין־אוֹנִים וְחוֹטֵא אָנִי;
לוּ כִדְבָרֶיךָ: אָבְדָה תוֹחַלְתִּי מֵאֲדֹנָי,
גַּם גַּחֲלֵי תֹפֶת לֹא יְטַהֲרוּנִי מֵעֲוֺנִי –
אֲבָל, בִּי נָא אָחִי, עֲזוֹב לִי זֶה אֱלָתִי.
חֲיֵה לְךָ בֶּאֱמוּנָתְךָ, וַאֲנִי אָמוּת בְּדָתִי!

אֲמוּתָה בְדָתִי, לוּ הִקְרַבְתִּי מֵעוֹדִי
כָּל הוֹדִי וּכְבוֹדִי, כֹּחִי וּמְאֹדִי.
נוֹרָאָה מְאֵרָתִי, מִמָּוֶת הִיא מָרָה –
אַךְ לִמְנוֹת חֶסְרוֹנִי הֵן יָדְךָ קָצָרָה;
עַצְבִּי וְרָגְזִי, שִׁבְרִי וְעֶזְרִי בְּיַד אֵל חָי,
בְּיָדְךָ רַק חַיַּי – וְגַם אוֹתָם אַקְרִיב לֶאֱלֹהָי!...

אותות האהבה הבלתי תלויה בדבר, אותות החנינה, החמלה והכבוד, אשר הראה ביתר שאת המשורר הזה לשה פזורה ישראל, שהיתה זה אלפי שנה „לעג וקלס בגוים" יכחישו ויטפחו על פניהם של אלה, אשר יטפלו עליו עון ש נ א ת ה א ד ם (מיזאנטראפיע). אמת הוא כי על פני כל שיריו הנפלאים „בצאילד הערולד", „מאצפרעד" וביחוד בשירתו „דאן זשואן" מרחפת לא רוח צח שפיים, אך רוח זעומה, רוח סערה, אשר תעקור משרש כל אשר תפגוש על דרכה. שירת באיראן היא הר־געש, הר־שרפה המוריק ומשליך מחיקו אבני אלגביש, גחלי רתמים, גפרית, אש ותמרות עשן, או ערפלי עלטה הרות רעם, ברק וחזיז קולות, עד כי הקורא אותם לשטחיותם, הקורא אשר לא יעמיק חקר, ידמה כי יסוד ואבן פינת ההיכל, אשר העמיד באיראן כמו רמים הוא המשפט האיום של מעפיסטופעל (בהפויסט של גאֶטהע): „ש ה ט ו ב ש ב כ ל נ ב ר א ה ו א ע ת י ד ת ו ל ה י ו ת כ ל ה ו נ פ ס ד ו ל ש ו ב ל ת ה ו ו ב ה ו", אמנם כן הוא: באיראן ידע לשנוא, ושנאתו היתה שנאת מות, וחמתו אש בערת, אבל הוא גם ידע לאהוב אהבה בלי מצרים. האיש אשר שנאתו קש, גם אהבתו חשש ורק בני עליה המעטים יודעים לאהוב ולשנוא בכל לבבם. בשאלות מוסריות, מדעיות ומדיניות השנאה לצד אחד נובעת ממקור אהבה לצד שכנגדו והשנאה בדברים כאלה היא אמת המדה היותר מדויקת לגדל ערך האהבה. ממקור אהבת באיראן לבני דורו היתה אהבתו הבלתי מוגבלת להאדם. הוא שנא תכלית שנאה את בעלי הזרוע אשר יאמרו להם הארץ, את בעלי האגרופין הרוצצים דלים וחומסים אביונים, את הריקים המתגאים ביחס אבותיהם ואת כהני האון אשר ירדו על ידיהם, את שלטון החנופה, השקר והחרמית אשר גבר בארץ, אתו ערך קרבות בכלי מפצו הנוראים, עליו המטיר חצי זעמו ונהרי נחלי

אשו, בו אך בו כלה כל חצי אשפתו המשוחים ברעל הסתירה והסארקאזם, אבל במקום שאנחנו מוצאים את שנאתו להעולבים שם אנחנו מוצאים את אהבתו וחמלתו אל הנעלבים.

שני עמים קרמונים היהודים והיונים (אשר האחד מהם למד את בני האדם להכיר שבילי דרקיע והשני — שבילי דארעא) שני אלה אבות האמונה, החכמה וחרשת המעשה, שני אלה עמודי התוך אשר כל בית הציוויליזציה הארופית נכון עליהם, שני המאורות הגדולים האלה, אהלי שם ויפיפותו של יפת, היו משאת נפש המשורר המרומם הזה וכל בהם חיי רוחו. וליגון לבו ראה, כי שני אלה אהובי נפשו, שני אלה מורי בני אירופא, אשר בלעדיהם עמדו אולי עד היום במדרגה אחת עם ההוטינטוטים והזולוסים, היו בימיו אסירי עני וברזל, היונים צאצאי סולון, פעריקלעס, סאקראטעס, אריסטו ואפלטון נאנחים ונאנקים תחת שבט ישמעאל, והיהודים בני משה, שמואל, שאול ודוד, היהודים יוצאי ירך החשמונאים — נפזרים כצאן לכל רוחות השמים, נאנחים ונאנקים תחת שבטי כל העמים, מתגרת יד ישמעאל ואדום, שם, חם ויפת גם יחד!

כי אהבת המשורר אשר הגה בשיריו הנפלאים להעמים הנדכאים האלה, לא היתה דברי הבאי וממיטב השיר, רק מבחר הגיוניו וחיי רוחו — על זאת תעיד ארץ יון, אשר למענה הקדיש המשורר לא לבד טורי זהב, נקודות כסף וחרוזי פנינים בכל ספריו — אבל גם הקריב על מזבח אהבתה כל כחו ורכושו גם חרף נפשו למות עליה ועל חפשיותה, ובשנת 1823, כאשר התאזרו בני היונים עז לפרוק מעליהם עול התוגר, חש באיראן לעזרתם בחרבו ובקשתו, ויאסוף על הוצאותיו גדוד אנשי חיל, אשר כלכלם בכל צרכיהם, גם נבחר וראש למפקד צבאות המורדים ובמשך המלחמה הזאת חלה וימת בשנת שלשים ושש לימי חייו. המשורר האומלל, אשר ככה התאבל על חורבנה ושעבודה של ארץ יון, לא זכה לראות בבנינה ובחירותה, אשר השיגה מהר אחרי מותו!

עוד היום „הקול — קול יעקב, והידים — ידי עשו", „ברא כרעא דאבוהא". גאולת עם יון וישועתו מהרו לבוא, כי הושיעה ידו לו וזרועו היא סמכתהו, גם לא שרש גזעו מארצו ונחלתו, קרוביו וגואליו חיים בכל הא־ץ — אחיו בני אמונתו, לכן יכול משוררנו לחכות על גאולתו, גם לשום נפשו בכף למענו. אבל מה יכל המשורר הזה לעשות למען עם ישראל? „מי יקום יעקב כי קטן הוא"? מי מכל משפחות הגוים יחיש לעזרתו בגבורים? מי בכל הארץ ירגיש מכאובי מוכה ומעונה אלהים הזה? היש צרי למכתו? היש לו תשועה גם באלפי משוררים כבאיראן? ההמה יחיו את ציון מערמות עפר? ההמה יקבצו את נדחי ישראל, את הצאן האובדות האלה הצאן הנפוצות אל ההרים תחת כל השמים? לעם כזה שוא תשועת אדם. עזרו רק מעם ה'! לעת הזאת נשאר רק הקול, קול רנה ותפלה „אולי יחום? אולי ירחם?" אבל אם שערי דמעותיהם לא ננעלו, שערי שמים, שערי רחמים עד כה ננעלו, וה' יגן בעדו מעבור בתפלה. ה', הבוחר בציון, יראה „עבדים על כסאות גביריה" „בפי כלבים כפיריה" „ובפי עורבים נשריה" — יראה ליחשה, יראה את עם סגולתו „כצאן לטבח יובל, להרוג לאבד, למכה ,לחרפה" ולא ירד לשחת ארץ ולהרוס מוסדי תבל! על זאת דוה לב המשורר, ,יתכו כמים שאגותיו!

כְּעַל נַהֲרוֹת בָּבֶל בְּכוּ, בְּכוּ בְּלִי הֲפוּגָה:
הַמִּקְדָּשׁ שָׁמֵם, בְּשֶׁבִי בַּת צִיּוֹן הָעֲנוּגָה,
עַל הַסֶּלַע נִפַּץ כִּנּוֹר דָּוִד, כִּנּוֹר הַפְּלָאוֹת
וְאֱלִילֵי שָׁוְא יָרִימוּ רֹאשׁ בְּמִשְׁכַּן אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת! (ח"ב)

אֵיֵה נִמְצָא מָנוֹחַ לְרַגְלֵינוּ הַבְּצֵקוֹת
מִנּוֹעַ וְנוֹד, מְשׁוֹט בַּאֲרָצוֹת רְחוֹקוֹת?
וְשִׁירַת צִיּוֹן הַעוֹד תְּחַדֵּשׁ עַצְּבוֹתֵינוּ –
וּבְנֹעַם צִלְצְלֶיהָ הַעוֹד תַּרְנִין לְבוֹתֵינוּ?

הוֹי עַם מְרֻדָּף בְּלִי חָשְׂךְ, עָיֵף וְיָגֵעַ!
אַיֵּה תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם תִּמְצָא מַרְגּוֹעַ
לִשְׁאֹף רוּחַ כִּמְעָט, לְגַהֵה לִבְּךָ הַחוֹלֶה,
לִפְרוֹק עוֹל מְצַוָּאר, מְשֶׁכֶם כְּלֵי גּוֹלֶה?
יֵשׁ מְאוּרָה לִצְפְעוֹנִי, „קֵן לְצִפּוֹר דְּרוֹר
וּלְיִשְׂרָאֵל אֵין כֹּל – זוּלָתִי קֶבֶר וָבוֹר!...“

זה יותר משבעים שנה עברו מני אז יצאו האנחות האלה, השוברות לב ומתנים, מלב המשורר. מני אז ועד הנה הקים ה׳ לנו כמה גואלים, מליצי יושר ופרקליטים, אשר אמרנו בצלם נחיה בגוים. „שאפנו רוח כמעט" אף נסינו „לפרוק עול מצואר, משכם כלי גולה" — והנה הה פתאום לפתע קרה מטורים באה וסער גדול התחולל מצפון וקדם לשדד רבצנו ולהרוס עמדתנו עד היסוד. ועוד הפעם יעשה לו ישראל כלי גולה ובמקלו ותרמילו יעבור את הירדן ואת הים הגדול לבקש מנוח לרגליו הבצקות. הימצא אותו? אל אלהים הוא יודע! אבל עוד היום כלפני שבעים שנה נקרא עם המשורר:

יֵשׁ מְאוּרָה לִצְפְעוֹנִי, „קֵן לְצִפּוֹר דְּרוֹר
וּלְיִשְׂרָאֵל אֵין כֹּל. זוּלָתִי קֶבֶר וָבוֹר!

אם לא נושענו עד כה — לא פשע המשורר ולא חטאתו; אבל רגשי האהבה והכבוד אשר הגה לנו, והמַחֲאָה אשר ערך על עוות דיננו נגדה נא כל העמים, לא נשכח, וזכרו הטוב לא יסוף מפי זרעינו עד עולם.

פלאצק. ה׳ תמוז, תרח"ם;

אברהם יעקב פאפירנא

לתולדות ר׳ שבתי *)

להיות אשר ראיתי הסליחה המשובחה של הסופר ר׳ שבתי מפרעמישלא יוצאת לאור פעם שנית בהאסיף בשנה הרביעית צד 192 אחרי אשר נדפסה בהשחר שנה שניה צד 191, אמרתי כדאי הוא הסופר המהיר הזה שינופפו יודעי תולדותיו וצדקותיו אשר עשה עם ישראל את ידם החזקה עליו ויצילו את זכרונו מצול הנשיה למען יעמוד לדור דורים, וגם יאוספו מעשי ידיו להתפאר ולא יוציאום עוד לאור זעיר שם זעיר שם זה בכה וזה בכה ולא ידע איש את חברו אשר קדם לו בהודעת איזה דברים מפרטי חייו, והיה כאשר נביטה אז על כל אשר פעל ועשה האדם היקר הזה כי נבוא על שכרו, גדול יהיה כבודו האחרון מן הראשון, והתמה יתמהו על אירו אשר זרח והופיע בין עם ההולך בחשך, על טוב טעמו ורוחב בינתו אשר שקד על טהרת תפלות ישראל ועשה סיג וגדר פרצה לחזק את הבדק ולבנות את ההריסות ולבו כלב האריה ללחום בימין צדקו מלחמת תנופה להוציא לאמת משפט ויוצרו עשאו לבלי חת, ובאהבתו לחכמת הדקדוק ירד עד התהום ודלה פנינים מעמקי המסורת וכל אשר חזה לו עינו הבדולח לא הרפה עוד כי אם החזיקו והתיצב לפני מלכים, מאן מלכי רבנן, להוציא כנגה צדק הנוסחאות האמתיות והברת השמות, להסיר סיגים ולהבר את קדמוניות שפתנו הקדושה מכל חלאתן אשר נמצאה בהן ואשר גם לה — קדוש יאמרו לה, ואם יתמלט מדברי אלה ניצוץ אהבה בלב אחד מדורשי רשומות וסופרי קורות חכמינו בארץ פולין אשר קרוב לו האיש להתחקות על שרשי ימי חייו ולספר לנו את כל הקורות אותו על פי בארות נאמנים אשר יכילו עוד מים חיים להחיות את נפשו העיפה בציון השכחה, ישמח לבי גם אני; כי רק להעיר עליו יצאתי וכל דברי אשר הנני נותן לפניך היום, הקורא, לא לספר את תולדותיו באו כי אם להראות כי רשומו ניכר על שדמות ספרותנו וכי אין לנו כי אם לפשוט יד לקבץ הנהלאה ולהציגו לפנינו בעצם תקפו.

כאשר יורו למדי ראשי בתי סליחתו האחרונים אחרי כלותו את בתי הא״ב חתם את שמו: שבתי סופר בר׳ יצחק ז״ל (חזק ואמץ אמן ואמן), והיה עוד בחיים חיתו בשנת ש״ג (עיי׳ המזכיר לרמש״ש שנה ט״ו צד ל״ג). שמעו הטוב כבר החל לצאת על פני חוצות בסוף המאה הי״ו למספר הנהוג, כי בשנת שנ״א כבר שר את שירו להתפארת בן עירו הרב ר׳ משה ב״ר אברהם אבד״ק פרעמסלא בספרו „מטה משה״. ובשנת שנ״ז כאשר היה בפראג כבר הביא אתו את מחברתו על ס׳ המכלול להרד״ק ושם הרשה את בעל אכסניא שלו ר׳ מאיר בר׳ חיים להעתיקה, וממנו לקחה ונתנה אל כליו ר׳ משה בן אברהם הוא ר׳ יהודא אהרן משה בן ר׳ אברהם חנוך אלטשוליר אב״ד דק״ק קרומנוי ובעל מחבר ס׳ ויחל משה כאשר נודע לר׳ שבתי בנסיעתו השניה לעיר פראג בשנת שע״ז (עיי׳ רמש״ש באוצר ספרי אקספורד 2243) ובהסכמתו של ר׳ יהודא ליוא בן הר״ר עובדי׳ ז״ל איילנבורג אב״ד דק״ק נ״ש משנת שע״ג על ס׳ ויחל משה נראה באמת שיזכיר חבור שלישי של בעל ויחל משה „הנקרא בשמו ספר (בחורי חמד) והוא ביאור ופירוש על ספר המכלול שהוא מקור כל המדקדקים״, אבל הספר לא נדפס ור׳ יצחק אייזק בן יעקב בספרו אוצר הספרים הלך בעקבי בעל שפתי ישנים אשר הקים שם (ח״ב)

*) עיי׳ שובר ציון הנאמן רמ״ט:

מחברו ר׳ שבתי על נחלתו והבליע את המעשה אשר נעשה בנעימה באמרו: והובא בס׳ ויחל משה. קודם שנת שס״ג נתודע ביערסלב להגאון ר׳ מאיר בן גדליה ה״ה מהר״ם לובלין אשר היה אז ר״מ דק״ק לבוב ואב״ד הגליל, והוא בכבוד גאונו ועם כל יקר תפארת גדולתו הרשה את ר׳ שבתי להריץ אליו מכתבים ולשאול את פיו על כל הדבר הקשה לעת מצוא, והבטיחו שישיב לו על שאלותיו, ור׳ שבתי עם כל ענות רוחו לא התמהמה לגשת לפני כסא כבודו ולבקש ממנו מענה: אם אמת הדבר שהוא צוה להגות את שם האדנות אדני באלף בשו״א ולא לפתוח בחטף פתח כאשר הורו המדקדקים וכאשר הסכן הסכינו לעשות בכל תפוצות הגולה. תשובת הגאון נדפסה במנהיר עיני חכמים פ״ג ומשם נדע ונכיר מדוע לא שקטה רוחו של ר׳ שבתי ומדוע יצא עוד הפעם להשיב על דברי מהר״ם ולשוב ולשאול את פיו הקדוש, וכדאים המה הדברים שיוצגו פה אם כי נדפסו כבר בס׳ „תשובת הגאונים" ע״י ר׳ יוחנן בר׳ איצק ר׳ היללש מהעלישוי (אמשטרדם תס״ז דף ג׳ — ה׳): „הנה כתב מכ״ת וז״ל אך כדי להסיר המכשול מעמנו ולהודיע שאין חכמת הדקדוק עיקר בענינים כאלה, וגם שלא יחזיקו אותי הכת לטועה וכו׳. ומי יתן שיזכה מכ״ת להסיר כל המכשלות מישראל, ולא תשאר רק המכשלה הזאת כי זה הקלקול הוא תיקון כבוד שמו יתברך. ומה שכתב מכ״ת להודיע שאין חכמת הדקדוק עיקר, על זה יש להפליא עד מאד כי ידוע שחכמת הדקדוק היא יסוד כל התורה, כמאמר אברהם אבינו עליו השלום בספר יצירה בפ״ב כ״ב אותיות יסוד וכו׳, ועל משנה זו בנאו כל המדקדקים בנינם כל ספריהם ואיך יתכן לומר שאין חכמת הדקדוק עיקר וכבר הוכחתי בקונטרס מיוחד חייב (צ״ל חיוב) לימוד חכמה זו. והכרחה הראיות בתורה מן השכל ומן הכתוב ומן התרגום ומן המשנה ומן הגמרא ומן המדרש ומן ספר יצירה ומהזוהר ומהתיקונים ומן הקנה ומן ספר הקמיצה לרב האי גאון *) ומהפרדס ומראשית חכמה ומהמפרשים ופוסקים וכו׳". וסתירת תשובתו של הגאון מהר״ם הזאת נכתבה ונחתמה ביום ח׳ ניסן שס״ג ור׳ שבתי לא נח ובקנאתו הקדושה פנה גם אל הרב המקובל ר׳ מנחם עזריה אשר בא עמו במסורת הברית והוא הסכים עמו בדברים פשוטים וברורים, ור׳ מאיר הודה ולא בוש בצדקתו והמת לבבו כאשר נודעה לו תשובת רמ״ע ע״י שליח מיוחד של ר׳ שבתי ואמר: „נעניתי לו כי נצחני". ובשמחת לבבו על נצחונה של האמת ובעבור אשר חס בכל נפשו ומאדו על טהר הגית שם הקדש ספח את שאלתו הראשונה והשניה אל תוך סדורו אשר הראה לנו את מתכנתו ידידי ר׳ אברהם נייבויער במ״ע הנקרא „איזראעליטישער לעטטערבאדע" של הח׳ מ׳ רוסט באמשטרדם שנה י״א צד א׳ — ה׳. ואלה דברי ר׳ שבתי בכ״י הסדור: „שבתי אני להשלים את אשר יעדתי בהקדמה הכללית סוף פ׳ ז׳ להעתיק כאן את השאלה אשר שאלתי דרך תימה מן הגאון מוהר״ר מאיר בםהור״ר גדליה כשהיה ר״מ ואב״ד בק״ק לבוב והשיב לי מה שהשיב וכתבתי לו שנית סתירת תשובתו בראיות ברורות, ואחרי מות הגאון נדפסה תשובתו שהשיב לי בכלל שאר תשובותיו, ושאלתי וסתירתי לא נדפסה, ויראתי פן יכשלו רבים בתשובתו ע״כ כתבתי הנה מה שהחסרו.**) בשנת שס״ט הוציא לאור בהגהה מדויקת „שלשה ספרים" והם ס׳ היראה לר׳ יונה גירונדי ואגרת המוסר לר׳ שלמה אלעמי וס׳ דת נשים להר׳ יונה הנ״ל בדפוס קראקא.

---

*) עיין מה שחרש על הספר הנחשד הזה, אשר דמו לדבר שהורתו ולידתו בכזביו של הבוטרילי, הח׳ הרכבי במ״ע הטצפה.

**) המעשה הזה נודע גם ממקום אחר, „כי תלמידו של ר׳ שבתי אשר יצק מים על ידי ר׳ חיים באכנער בספרו אור חדש כ״ב, כתב: „ויורשי הגאון לא נתנו להמדפיס תשובת מ״נ ז״ל ונתנו מכשול לרבים".

(ח״ב)

א״ל הגות רוחו וכל מאמצי כחו הקדיש לעבודתו עבודת הקדש: ללבן ולצרף ולזקק שבעתים את נוסח התפלות ולעשות מטעמים בהגהותיו ופירושיו, וביום ה׳ כ״ג לחדש כסלו שנת יב״א משי״ח לפ״ק (שע״א) כבר חתם את הקדמתו, אבל מתוך דבריו בסדורו נראה כי עוד הוסיף לעבוד במלאכתו בשנת שע״ד (עיי׳ לעטטערבאדע שם צד 2). ולא בן לילה יולד מעשה נפלא כזה אשר נכירהו בעצם תקפו וגבורתו אם נפקח עינינו על רב טוב הצפון בקרבו ועל רוחב בינתו ועומק ידיעותיו בספרי הראשונים והאחרונים ושקידתו העצומה וקנאתו העזה אשר הצליח והשכיל בהן לאסוף ספוני טמוני קדמוניות סדורים כ״י אשר לא שזפתם עין זולתו. ולהיות שחביבים דבריו על כל דורשי ספרותנו אציגם הנה כאשר העתיקם הה׳ נייבויער שם צד 3: „ואחר שהגעתי עד הלום, בעזרת י״י המברך את עמו בשלום, אמרתי למלאות את הדברים, אשר בתחלת ההקדמה נזכרים, להודיע מקום מוצא שנויי הנוסחאות, אשר בסידורי תהיינה נמצאות, כי שם דבר לא מלבי אחדש, ולא אכתוב דבר כי אם אשר אמצא בספרי הקדש. והם הספרים המדברים בעניני התפלות, להודות ולהלל ליושב תהלות, והם: הגמרא ורש״י ותוספות, ופרקי רבי אליעזר והרמב״ם והרוקח וספר המנהיג, והרא״ש, וספר מנורת המאור, וספר אדם וחוה, וטור או״ח עם הגהות של מהר״ר אברהם מפראג ועם בית יוסף, והשלחן ערוך, והאגדה, וספר חסידים וספר תניא, וספר כל בו, והאבודרהם, והאגור, וספר צדה לדרך, ותשובת ר׳ [י׳] ווייל, והמהרי״ל, והמנהגים, ומעיני הישועה, ומאמר השכל, ולב אבות, ונחלת אבות ומילי דאבות, וחסדי אבות, ופרקי משה, ומדרש שמואל. גם מספרי האחרונים, כגון ספר א״ת אמת, ותשובות מהרש״ל, וספר לבוש מלכות, וספר מטה משה, וספר עמק ברכה, וספר חכמת משה, וספר לחם רב. והרבה כאלה. גם בקשתי ומצאתי הרבה דקדוקי תפלות בספר הזהר, ובתקוני זוהר, ובספר הרקנטי, ובספרי בעל הפרדס וספר כנפי יונה, וספר תולעת יעקב, וספר סדר היום, וספר הכוונות להאר״י ז״ל וכיוצא בהם. גם בקשתי ומצאתי את שאהבה נפשי הרבה מחזורים וסדורים ישנים כתובים בקלף, גם אנה אלהים לידי את הסדור כתוב בקלף אשר רוב פירושו מיוחס לר׳ יהודה החסיד. ומתוך אותו הסדור הועתק רוב הפירוש הנדפס בסדורים באות אות חוץ מה שהעתיק מסדורי של מהרר׳ הירץ ומהאבודרהם ומפי׳ הרד״ק בפסוקים. גם את זה עשה האלהים והמציא לידי את הסדור שכתב לעצמו הגאון מרש״ל. וכבר היה אותו הסדור בירושלים תוב״ב ביד הגאון מהרר׳ ויטל זצ״ל כי הוא היה חתנו של מהרש״ל ז״ל ועתה הובא אותו הסדור לידי ומצאתי בו דקדוקים וחדושים מאשר מצא הגאון זצ״ל בסדורים ישנים שהביא בדבריו כגון סדורו של רש״י, ורמ״ח, ורא״ק, ור״י ברונא, ור׳ אביגדור קרא. והרבה כאלה הגאונים שהביא הגאון מה שמצא בסדורים שלהם. ולפעמים כתב סתם ספרים מדוייקים אכתוב את כל אחד בשמו במקומו אי״ה. ובבואי לק״ק פראג להדפיס הסדור מצאתי בב״ה של הנדיב כה׳ מרדכי מייזל סדור ישן נושן כתוב בקלף ובו הרבה חדושים אזכרם במקומם אי״ה. וגם עיינתי ומצאתי הרבה דקדוקים בספרי הראב״ע ובספר הזכרון של ר׳ יוסף קמחי, והמכלול להרד״ק והמתורגמן, והתשבי, ואחרון חביב המקובל האלהי הגאון החסיד מהר״ר מנחם עזרי׳ הנקרא עמנואל בתשובותיו ובכתבים שכתב אלי. ובסדורי ספרד ובסדור מהר״ר הירץ ובסדור שהגיה מהר״ר אברהם מפראג ונדפס שם שנת רע״ו כולם הם לאחדים בידי לברר מהם הנוסח האמת״.

והנה על קורות הסדור הזה בדפוס לא אוכל לדבר ברב או במעט כי לא ראיתיו מימי ולא מצאתי זכרו ברשימות הספרים ורק ע״פ שער דפוס לובלין משנת כי יבא שילה (שפ״ח) אשר מצא נייבויער בכ״י הסדור נוכל לשער כי לא לחנם כתת ר׳ שבתי את רגליו לעיר פראג כי אם הפיק את זממו, כי שם הכירו את גודל פעלו וגם עזרוהו

להדפיס את הסדור מוגה ומזוקק שבעתים אבל פירושו לא ראה אור ונשאר בכתובים כי דפוס לובלין וגם דפוס דיהרנפורט אשר נשאבו מתוכו לא יכילו את הפירוש. כנראה נדפס הסדור בראשונה בעיר פראג בשנת שע"ג ולרב יקרו כמעט נבלעו הספרים בעודם בכף המדפיס, ועשר שנים אחרי צאתו לאור בתחלה כבר תם ואפס עד שאמרו עליו בשער דפוס לובלין מעבר לדף: „ולעזרת ה' יצאו הגבורים המה גאוני עולם אשר החזיקו יד האלוף הנ"ל [ר' שבתי] כאשר נדפס בק"ק פראג כדי לזכות בהם את הרבים עד אשר נמכרו כולם ולא נמצא א' בעיר ושנים במשפחה שיהיה תחת ידם זה הסדור בכל, אזרנו כגבר חלצינו להביאו לבית הדפוס מוגה מסדור האלוף הנ"ל ומתוקן מכל טעיות ע"י המדקדק הגדול אשר בעצמו הגיה מחדש". ואם המצא ימצא עוד דפוס פראג הזה הראשון באיזה אוצר ספרים מי יתן וידברו עליו ויודיעוהו על פני חוצות, כי גם צונץ המנוח לא ידעהו ולא ראהו וע"כ נפקד מקומו בין דפוסי פראג אשר נופף עליהם את ידו החזקה בספרו הנקרא „צור געשיכטע" צד רס"א והלאה. ולהיות שגם דפוס לובלין משנת שפ"ח איננו נפרץ אציג הנה את דברי השער אשר הו"ל נייבויער ע"פ הדף הקרוע והמיוחד אשר מצא בתוך כ"י הסדור: תפלות מכל השנה ועם סדר ההגדה ופרקי אבות והושענות ומערבים ושיר היחוד מוגה מאד עם תוספת הרבה חדושים ודינים ומנהגים ומתגים לא נדפסו בסדורים אחרים הגיהו המדקדק הגדול האלוף מהרר' שבתי סופר מפרעמיסלא ונוסף שמתוקן כל הטעיו' על פי לוח הטעיו' מן הראשונים ונוסף על זה הובא לידינו כתיבת ידי המדקדק אשר בעצמו הגיהו מחדש גם לקחנו אנשים חשובים אשר יש להם יד ושם בחכמת הדקדוק להתקן כל הטעיות אשר נפלו בחדשים וגם ישנים והרואים את שניהם יבחרו הטוב בעיניהם נדפס פה ק"ק לובלין תחת ממשלת אדונינו המלך זיגמונד השלישי יר"ה על ידי צבי ב"ר אברהם קלונימוס יפה זצ"ל בשנת כ י י ב א ש י ל ה לפ"ק". ואם כי הללוהו בפה מלא מעבר לדף וכתבו „שהמדקדק הגדול האלוף מהר"ר שבתי פקח עיני עברים אשר היו ממששים באפילה כעורים בדקדוקי קריאת דברי התפלה בדגשות ורפיון נח ונע טעו ונבוכו בין ימין ושמאל לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו", בא וראה עד היכן ידו של שר השכחה מגעת: צדקותיו של ר' שבתי נשכחו כמת מלב ורק זקן ביתה של חכמת תפלות ישראל צונץ המנוח אשר כל רז לא היה אניס ליה נשא גם את שמו עלי שפתיו בספרו הנקרא „דיא ריטוס" צד קע"ד*).

ועתה בהגלות נגלות כ"י הסדור השלם כאשר יצא מידי מחברו, אשר היה טמון וגנוז באוצרות בית המדרש דק"ק אשכנזים בלאנדאן [כ"י 37] עד שקם הח' נייבויער והיה סופר ומונה את אשר ראו עיניו ברשימתו אשר הוציא לאור ליום מלאת שבעים שנה לחיי רמש"ש שליט"א בשם Catalogue of the hebrew Manuscripts in the Iews College London (אקספורד 1886) — עתה נדע איך הוקירו גאוני זמנו את רום מעלת ר' שבתי וכבוד הדר מלאכתו וכי הסכימו על ספרו ר' פלק בעל הסמ"ע ור' יואל בעל הב"ח ור' נתן בעל מגלה עמוקות ור' שמואל אידלש בעל החרושים ור' ישעיה הקרוש בעל השל"ה ועוד אחרים וכן שלמים. ומי יתן ונזכה במהרה לראות את הסדור יוצא לאור כלול בהדרו מהחל ועד כלה עם פירושו ועם השירים הנמצאים בתוכו אשר אסף ר' שבתי ובקרבם גם השיר אשר כתב על ראשו: זה אשר יסד ד ו ד י הגאון הרב מהר"ר שאול בעל המחבר טל אורות" ולא עבר זמנו כי ספרים כאלה לא יבלו וטעמם לא יפוג וריחם לא נמר.

---

*) שנת שס"ג אשר הזכיר בצדו נשאר כנראה משאלת ר' שבתי הנדפסת בתשובת הגאונים הנ"ל. (ח"ב)

ואעידה לי עוד שני עדים *) נאמנים על הכבוד והיקר שנהגו לר׳ שבתי הסופר בדורות שאחריו, הלא הם תלמידו ר׳ חיים באכנער ור׳ שבתי בס. ר׳ חיים באכנער אשר היה מילידי קראקא וישב על מדין בק"ק לקנבך ואיבנפורט ומת בפיורדא, קבל תורה בנעוריו מפי ר׳ שבתי והעתיק לעצמו את כתביו וקונטרסיו וגם עטר את שוקי ספריו בפירות אשר לקט בגן רבו, וכאשר הודיע לנו בראש ספרו „אור חדש" (א"ד תל"א) כתב ספר „בית תפלה" אשר נתן בו טוב טעם ודעת „במקום שהגיה המדקדק הגדול מהור"ר שבתי סופר ז"ל מפרעמסלא בלי שום תת טעם" ועוד היה בדעתו להוציא לאור את הסדור הנפלא אשר השאיר רבו אחריו ברכה פעם שנית, ואלה דבריו אשר חוה בהן את מגמתו: „וכבר העיר ה׳ את רוח מ"ו החסיד המדקדק הגדול מהרש"ס ז"ל שהיה בקי בכל חדרי התורה להדפיס סדור מוגה באמ"ת (ר"ת בא"ותיות מ"לות ת"נועות) ואם יגזור ה׳ „בחיים" נדפיסו שנית ולתת בכלן טעם נכון לכל הגירסאות שהגיה" (אור חדש כ"ב ע"ד). ועוד זאת יזכירו כמה פעמים בספרו כמו מ׳ ע"א: „ונוסח זה מצאתי כתוב ע"ש מ"ו החסיד מהרש"ס ז"ל מפרעמישלא" ובנוסח הברכה על תפלין של ראש שצריך לאמר על מצות בפתח הוא"ו להורות על הסמיכות (דף מ"ח ע"ב) יאמר: „וכן האריך ע"ז מ"ו רש"ס ז"ל בקונטרס שבידו והסכימו עליו כמה גאונים", ועוד שם: „ומ"ו רש"ס ז"ל האריך בדברים של טעם שיש לקרות בציצית בפתח תחת הב"ית", וגם בהקדמתו א׳ ע"ג במנותו ובכנותו בשמות את כל הספרים אשר לקט מהם לא שכח את רבו ויזכיר את „סדור רש"ס וכמה ניירו׳ מכתביו כתבי הקיד׳".

ועדותו של ר׳ שבתי המשורר תצא לנו מהקדמתו אשר כתב לסדור רש"ס (דפוס דיהרנפורט ת"ז): „אמר המדפיס מנעורי שמעתי וראיתי ההגהות להסדור תפלה של המדקדק הגדול.. ונתתי את לבי לדרוש איה אנה מקום מוצא מקור ההגהות אלו עד שקצתם הבנתי מתוך ספרי דקדוק וקצתם שמעתי מפי מדקדקים (עיין רמש"ש שם של"ד).

ואחרי אשר נגעתי כבר בקצה המאמר הנכבד על פרעמישלא וגאוניה אשר כתב הח׳ ר׳ שמעון מנחם לאזער בהאסיף הקודם, יסלח הקורא אם אספח פה עוד איזה הערות הנוגעות לדברי ימי הקהלה המפוארה הזאת ואלה איפוא הנה:

ר׳ אשר אנשיל בן ר׳ יצחק מחבר ספר שמנה לחמו (דעסא תס"א) לא יסד את בית המדרש בעיר מולדתו פרעמישלא אשר יכנה בהקדמתו לכבוד ולתפארת בשם פר"י אמ"ת ל"ה, כי אם אביו ואחיו ר׳ נתן, ועדותו יוצאה מפורש מפיו באמרו שם: „אספרה אל חק, מעלת אבי יצחק, ועד בשחק, כי מלבד אשר עשה רב פעלים צדקה וחסד בלי נערכה, אשרי שלו ככה, הניח עוד אחריו ברכה, להתפלל בתוך ד׳ אמות של הלכה, בבית המדרש הגדול אשר הקדיש לשמים בביהו הבנוי לתלפיות הל שהכל פונים אליו בק"ק הנ"ל זכותו יעמוד לזרעו של יצחק. ואחריו קם בנו תחתיו הוא ניהו אח וראש הנדיב המנוח מהור"ר נתן זצ"ל עשה סמכין לאורייתא להספיק לומדי תורה... ועזב אותי בינון ואנחה, ביום השבת מנוחה, כ"ב חשון תס"ל אשריו שיצא בשם טוב ותהלה מן העולם. והקדיש סך מסוים להספקת לומדי תורה בבית המדרש הגדול הנ"ל".

ומס׳ שמנה לחמו ח"ב ט"ו נודענו נאמנה גם את יום מותו של הרב משה אריה יהודה ליב, כי שם הדפיס קצהו מן ההספד אשר דרש בבה"כ הגדול ק"ק פרעמסלא

*) להראות איך נפרץ ונתפשט סדורו אעיר רק על בעל עטרת זקנים אשר יזכירו לפעמים כמו ס׳ נ"ד וקט"ו וקכ"ב.

על מ"ו המאור הגדול החסיד המפורסם בדורו מהור"ר משה אריה יהודא ליב חסיד זצ"ל אב"ד בק"ק הנ"ל והגליל שנפטר ביום השבת י"ג אייר תנ"ד לפ"ק ונקבר במבחר קברינו ק"ק הנ"ל יום א' פ' אמור".

ויש בזה הספר הנ"ל עוד דבר הנוגע לקורות ק"ק פרעמיסלא כי בפרק י"א יש דרוש שדרש „בפ' שלח לך ביום כ"ג סיון שהוא יום התענית להחברא קדישא גומלי חסד של אמת קברני' דק"ק פרעמיסלא יצ"ו מחמ' המאורע שנתחטטו בעו"ה המתי' ונתגלה הדבר ע"פ החלום ביום הנ"ל בשנת תכ"ז ל' וקבעו יום זה לתענית מדי שנה בשנה".

ומה שכתוב במאמר הנ"ל צד 197 מי"ב קדושים אשר נשכחו מלב העלה בזכרונו מה שכתב ר' שמואל בן הקדוש הר"ר דוד בסוף ספרו חסד שמואל (ד"א תנ"ט) על ההרוגים והנטבחים בגזרות שעברו על ישראל ובעדת קדושים האלה יזכיר גם „הקדו' הר"ר יהוד' בהר"ר אהרן מפרעמסלי שחתכו את לשונו בחייו מאחוריו ואחר כך חתכוהו על ד' חתיכות כצאן טבחה".

לתולדות ר' מרדכי בנעט ומשפחת ראזענטהאל מעיר מאהר

שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. לוא שמעו לעצה ולמצוה הזאת כי אז לא נתפרדה חבילת הדורות ושלשלת ההעתקה בין הזמנים אשר היו לפנינו ובינינו לא נתקה; אבל זה דרכם כסל למו של בני חלוף שלא יחושו ולא ידאגו לכל הבאים אחריהם ויחוסו על העמל הקטן לחקות על ספר מה שעיניהם רואות וברוב הימים הבאים הכל נשכח והדור השלישי לא ידע עוד את זקניו ודברי ימיהם יהיו לו כדברי הספר החתום. כמה דיו ישתפך וכמה קולמוסים ישתברו על דברים אשר טפה אחת של דיו בקולמוס אחד היהה משגת להצילם מםלתעות הנשיה ולפטרנו מענשן של ההשערות הבלתי מיוסדות וההזיות המדומות אשר תצמחנה כשמיר ושית על שדה איש עצל בכל המקומות אשר נבערו מדעת ברורה ומזכרונות יודעי בינה לעתים.

רעיונים כאלה סליקו עלי בראותי כי השכחה מצויה בישראל גם בדברים שידנו שולטת בהם עוד, וכי אבני הבנין אשר תולדות גאוני דור הקודם נכונו עליהן נתמעטו הלוך וחסור עד שלא מצאתי בכל כותבי דברי ימי ר' מרדכי בנעט זצוק"ל רושם מכל אשר אציע לפניך, הקורא! הן בתולדותיו אשר כתב בנו ר' יעקב עבריל הן במה שכתבו החכמים ר' מ"ו בארדיטשעווסקי בהאסיף ש"ד צד ס"א והלאה והרב החכם ר' חיים אפפענהיים בהצפירה שנה ט"ו גליון 2 — 1 לא נמצא זכר לדברי ימי נעוריו אשר קרה לו בארץ מולדתו הגר בעיר שחוברו לה יחדו התורה והגדולה פרעשבורג המהוללה, וליחוסו להמשפחה המפוארה ראזענטאהל ילידי עיר מאהר ולהרב מהר"ם ברבי אשר ישב על כסא ק"ק פ"ב בימים ההם.

ולהיות אשר נגעתי בקצה מטה ראזענטהאל, אעיר בקצרה כי איש היה במאה העברה בעיר הקטנה מאהר בארץ הגר, אשר היתה ראש הקהלות אשר זרחה עליהן שמש ההשכלה והשלמות בחכמה ובמדעים, ושמו ר' נפתלי ראזענטהאל. כראי הוא האיש אשר היה ממנהיגי הדור ביטיו ומראשי השתדלנים אשר אליהם הביאו כל ריב וכל נגע שיכתבו תולדותיו על ספר. התורה והגדולה מצאו קן להן בביתו בית נגיד אשר תמיד חכמים היו מאוכלי שלחנו וכמה מחברי ספרים מצאו כסא שלחן מטה ומנורה

בארמונו אשר היה פתוח לרוחה וישבו כמה חדשים אתו עמו במחיצתו בטח ואין מחריד ואין מכלים דבר, וגדולת האב היתה נוספת על שני בנים ה"ה שני צנתרות הזהב ר' אליה ור' שלמה, אשר היו מהמצוינים בקהלת פעסט בכבוד תורתם חכמתם ועשרם, ובספריהם אשר אספו בביתם עשו להם שם כאחד מיסדי בתי עקד הספרים הנודעים (עיי' צונץ, צור געשיכטע צד רמ"ג). וגם עליהם ועל הקשר והיחס אשר היה ביניהם ובין חכמי זמניהם, כמו על אביהם אשר היה רע דבק מאח לר' משה בן מנחם (עיי' במ"ע בן חנניה ש"ו, תי"ח), לא אעבור פה כי אם במעוף עין, כי לכתוב עליהם כאשר יאות להם לפי ערכם נדרש ספר מיוחד.

ויהי בבואי הנה זה י"א שנים נכספה וגם כלתה נפשי לדעת אם ימצאו עוד שרידי פלטה מעזבון ר' אליה ור' שלמה מאהר, כי שמעתי שמע הסגולות הטובות והאוצרות אשר היו נצברים כעמיר גרנה בבתי ספריהם, ות"ל זכיתי להציל האוד האחרון אשר נשאר מהשרפה אשר שרפו מחמדיהם, כי הסיקו כמה שנים את התנור ואת הכירים בכתבים ובאגרות אשר השאירו אחריהם לברכה כאשר ספר בן ר' אליה ראזענטהאל ה"ה ד"ר ראזענטהאל המנוח כאשר נסע למסעיו להשתקע בחכמת הכימיא בארץ צרפת ואנגליא. האוד האחרון הזה הם המה המכתבים אשר כתב ר' נפתלי לבנו ר' אליה כאשר גר בעיר פרעשבורג בישיבת הרב מהר"ם ברבי לשמוע בלמודים והמה כעת בבית עקד הספרים אשר לבית מדרש הרבנים בעיר פעסט. ואל יהיה דבר כזה קל בעיני הקורא כי רב טוב צפון באגרות האלה, ויותר שיראו לנו כבראי מוצק המונת איש נהדר ומכובד בעיני בני דורו עוד יגלו לנו נצורות אשר לא ידענו וחדשות אשר ראות פניהן לא פללנו עוד. ויהי בהפשי באמתחת המכתבים האלה מצאתי את האגרות אשר ערכתי לפניך, הקורא, אשר יספרו לך גם מדברי ימי ר' מרדכי בנעט, ולהיות שהדברים ברורים מתוך אגרות ר' נפתלי האלה לא אשנה פה את תוכנן. הלא דבריו ברור מללו כי לא מצאו למודי מהר"ם ברבי חפץ בעיני ר' מרדכי וכי רק על כן נסה להתפרד מישיבתו עם רעו ר' אליה ראזענטהאל אשר שמח באהבתו ודבק בו עד שהיה קשה ביד ר' נפתלי להפריד בין הדבקים אשר כרע כאח יחדו התהלכו ולמדו ביחד ונפש ר' אליה קשורה בנפשו של ר' מרדכי. ועוד הפעם נתעכב הדבר שלא יבוא ר' מרדכי במסורת הברית עם משפחת ראזענטהאל, כי כאשר יספרו עוד היום רצתה בי נפש ר' נפתלי ובקש שיהיה לו לחתנו לוקח בתו ולא עלתה בידו, וכאשר הודיעני הרב ביכלער אב"ד דק"ק מאהר נמצאה בידו אגרת ר' שלמה ראזענטאהל אל ר' ש"ל גאלדענבערג אשר נמצאו בה הדברים האלה: „אנכי הייתי מנוער תלמיד חבר לר' מרדכי הנ"ל כאשר היה מקדם כמה שנים בבית אבותי זצ"ל והיה ברצון אבותי ליתן לו אחותי ז"ל לאשה, אך מן השמים עכבוהו נתבטל והופר עצתם, אך זאת לדעת שמשפחת הרב מו"ה מרדכי בנעט בא מגזע אנשים פחותים...."

ויתר גדולת ר' נפתלי וכבוד תקפו וגבורתו ופעולותיו וצדקתו אשר עשה עם ישראל ימצא הקורא על לוח מצבתו ועל מצבת אשתו היקרה בנשים מטרנה, אשר העתיק בעדי בטובו הגדול הרב ביכלער הנ"ל.

פ"נ

איש צדיק וישר ונאמן לאלהיו

כל ימיו עסק בתורה ומצות מעשיהו באמת

(ח"ב)

ובתמים: יד עני ואביון החזיק
אב ליתומים ורחום לאלמנה.
פזר נתן לאביונים ומרודים הביא
בית: בכל כחו אזר חיל להרבות
תורה בישראל. מהונו וטובו החזיק
בני עניים קרובים ורחוקים לקרבם
אל התורה להביאם בית הספר
ללמדם חקי ה' ותורתו: אף כי בבניו
שם עינו לבו וכל חפצו להצליחם בתורת
ה' ולהדריכם בדרך טובים ביראת ה'
כל היום גם נתן צוארו לעמוס עליו
צרכי צבור מכל בני המדינה ובכל פגע ומקרה
רע אשר שלח ה' לנסות בהם בני
עמו הנטושים בקצוי ארץ היו ידיו
ראשונים להזיל כסף וזהב מכיסו
להרבות רעים ובתחנונים דבר לפני מלך ושרים
לבטל גזרות רעות מישראל להציל לקוחים למות
ולהקים הדת על תלה ורבים השיב מעון
הוא התורני מרנא ורבנא רבא דעמיה
פרברנא דאומתיה *) כבוד מהורר
נפתלי בן החבר ר' יצחק יהודה
זצ"ל תנצב"ה. ויום שובו למנוחתו עדי עד היה
ביום ב' כ"ג לחדש טבת תקנ"ט לפ"ק

---

*) על מצבת בתו שנפטרה בשנת תר"ג לפ"ק כתוב בזה"ל:
שרה בת התורני והמפורסם מופלא ומופלג בתורה
נשיא אלקים פאר הדור מהורר נפתלי זצ"ל
ועל מצבת בתו פריידל שנפטרה בשנת תקל"ג לפ"ק כ' בזה"ל:
מרת פריידל ז"ל בת התורני המופלא הקצין מהורר
נפתלי מאאר גרו יאיר.

(ח"ב)

פ"נ

אשה גדולה חשובה וחכמה מאד אשר
בחכמתה ובאמונתה בנתה בית גם חצבה עמודיה
וצאצאיה עמה לגדלם וללמדם ספר כתב
יושר דברי אמת וצדק, צדיקים ילכו בם, גם
בני אדם מדלי העם, גם בני איש האמונים
עלי תורה ועבודה יקרה נפשם בעיניה להנותם
מנה אחת אפים לא אחת ולא שתים תמיד הרבתה
מטובה השפיע והשביע לרעבים גם
צמאים שמעו דבר השם החזיקה בידם ומיד
זאת להם למנוחה להת משאת וארוחה
החפץ ימלא ידו לא שלחה ריקם וגם לנכרי
אשר לא מעמינו ידה נטויה למלאות החפץ
בידה הטובה עליה תמיד, זאת האשה
וזה פריה להלל בשערים מעשיה נושאת
חן בעיני כל רואיה וכל רואיה הכירו יקר
מקורה אשר יקרה מפנינים היא ממשפחה
הכהונה זכרה לברכה ומנוחתה כבוד
טשרנה בת איש צדיק ישר ונאמן לאלהיו
כבוד |קש"ת| מהור"ר יוסף כ"ץ זצ"ל ויום הפרד'
לחיי עד חיה ביום ג' ח' ניסן תקנ"ז תנצב"ה

בספר קטן בין ספרי הרב ביכלער נמצא כתוב בזה"ל

*) שייך להב"ח הנחמד יניק וחכים כש"ת יוסף בן מהו' שלמה מאהר יום ב' י"ב ניסן תקנ"ג לפ"ק. קבלתי היום במתנה גמורה מאמה"ז א"ח מרת טשרנה מלייפניק לע"ע תחת כנפי טהורים ה"ה המפורסם אין צריך ראיה מהור"ר שלמה בן הנגיד הטפסר והכחם מהור"ר נפתלי נרו י"ר.

א.

ב"ה מאהר יום ג' כ"ו כסליו תקהל"ל

החיים והשלום לה"ה אה"ו בני הבח' השנון כ' אלי' שי' לאי"ו:

ראיתי ושמחתי כי הראיתני ישע מעל גמולות השם גמר אומר להאמירך להחליטך להטיבך, בבריאות גופך, ואף אנחנו בעז"ה מוחזקים כראי מוצק מיסודים רהבי ענבי אשכולות שכולם מתאימות בעז"ה. ע"ד אשר שאלת ממני להלבישך מכלול לבוש לחום

(ח"ב)

לך, תמהני מדוע סוגרו פתחי פיך ולא עוררתני עד כה, אחרי אשר שאלת ודרשת כמשפט דבר הכרחי ושוה לכל נפש לחסות מזרם קרה וקרח נורא, ע"כ מהר מעשיך צא ועשה, אמנם תרא איש נבון יודע ומבין עייני סחורה הטובה היא, ומה טוב אם אהובתי מחותנתי הקצינה מ' מרים תחי*) תמחול לא"פ לבחור לך הטוב בעיני' באשר היא מבינה ורוח' נאמנת תמיד נגדי לבל אוציא כספי לריק בבלויי סחוב והשלך ארצה רצי כסף, ואל ישט לבך לדברי מהתלות וחלקות יחלקו לך מראים אהבת העקבה ורוח אחרת ממארת ומגערת, לרוות מרווי דודי נקודי כסף להזיל מכיסך, ע"כ תבקש מחותנתי תחי' לבחור ההגון לך אצל מחו' הק' ר' מענדל נר"ו, וגם לשכרה עם הב"מ איך ומה לעשותו על יותר נכון, ואודיעך הב"ח כ' מרדכי בן כ' אברהם שורגא כעת בביתי, וארצה לעכבו פה שבוע או שבועיים, ואז אשלה לחיים ולשלום עם עגלה שלי על ראב' ומשם לק"ק פ"ב אי"ה, ומעתה אסתגר ואומר שלים דברי אביך ד"ש הק' נפהלי בהרי"ל ז"ל . . .

ושלום להה"ה מחותנתי הגבירה והקצינה המפורסמת מ' מרים תחי' עם בנה מח"ו, הבח' השנון המופל' כ"ה בענדט שי' ואחותי המהוללה הב"י מ' גיטל תי', ושלום למחו' נגיד המפורסם כ"ה מענדל נר"ו עם זוגתו מחותנתי הקצינה ומושכלת מ' ציפי תי' ובנם הבחור הח' כ"ה דוד שי' לאי"ו, להתו' מוהר"ר צבי דוד נר"ו ע"ז התחי' ובניהם שי' ותי' שוד"ש לא"פ, זוגתי היא אמך הגבירה תי' ובניי שי' ותי' וחתני התו' מוהר"פ נר"ו עם זוגתו בתי מ' שרה תי' ונכדנו פריידל תי' שד"ש.

ב

ב"ה מאהר יום א' ג' טבת תקהל"ל

החיים והשלום להה"ה אהובי בני הבח' המופלג השנון כ' אלי' שי' לאי"ו;

שמח שמחתי בראותי מעשה ידך בקרבך קרבות אלקים יחפצו וכי חזקת למוסר מוסד סר יסד המלך צבאות להצבי על במות רמי הקוטה חומה נשגבה שוגבי ישע עורכי מערכה ארוכה מאר"ץ מדה בעז"ה וגם בענייני המוסר ישורו אנשים צדיקים מלובשי מדי כלולי תמימי דרכי נועם ולא התרפת, השם ישלם משכורתך כי הקשבת מוסר אביך ולא פנית אל רהבי תניבי ניבי נבזה חדלי אורחות ויבחרו וימירו מרורי אשכולות תחת שקלי משכילי מזהירי אורי אור נוגה ברק להבי נאהבי נעימי תמיפי דרך, זולות החדושים לא אדע אך אודיעך כי הב' כ"ה מרדכי שי' עוד ישב בקרב ביתי, ומי יתן אה"ש בני תלמוד מאורחותיו ישרי צעדיו ושבוע הבע"ל אראה אי"ה לשלחו שמה מקום חפצו לשלום, ותמיד תבקש חברתו לפחות בלמדך כל שבוע ענין מעניני

---

1) על האשה היקרה והעדינה הזאת בת ר' ליב ווערטהיים נכד ר' שמשון וו"ח מווינא אשר היתה לאשה לר' אליה, בן ר' בענדיט נײמעגען, ואחרי אבדן בעלה שבה לעיר מולדתה וישבת שוממה ועגונה אלמנות חיות, ולהשקות בניה הקטנים מבאר מים חיים היוצאים מן הקודש נאחזה בעיר פרעשבורג הקהלה הקדושה אשר היתה עיר ואם בישראל, ועל בניה ר' פייבל אשר הרים לו בחור מעם ר' נפתלי מאהר להתנו ועל ר' בענדיט ראש בית אב למשפחת גאמפערץ אבי מורי חמי זקני ר' ליב גאמפערץ מחבר ס' מערכי לב, אנופף ידי אי"ת בספר מיוחד על תולדות המשפחה הזאת. והאשה מרים החסידה והמשכלת היא היא אשר בשלומה ידרוש ר' נפתלי בסוף כל אגרת ואגרת אשר ערך לבנו בעודו בעיר פרעשבורג יושב בשבת תחכמוני בישיבת מהר"ם ברבי.

שבוע לשמוע בלמודי חדושי אמ"ש הרב נר"ו תלמוד בחברת האברך הב"חב' מרדכי שי' זאסתגר ואומר שלום דברי אביך ד"ש הק' נפתלי בהרי"ל ז"ל. ושלום לה"ה אהובתי מחותנתי היקרה והגבירה הקצינה ומושכלת מ' מרים תי' ובנה הבח' המופל' השנון כ"ה בענדט שי' ואחותו המהוללה הב"י מ' גיטל תי' וד"ש למח' הנגיד המרומם כ"ה מענדל שי' עם זוגתו מחותנתי הקצינה והגבירה ונעימה במעשיה מ' ציפה תי' עם בנם הבח' החתן כ"ה דוד שי' לאי"ו ושלום לש"ב התו' ורבני מוה' צבי דוב נר"ו ע"ז ובניהם שי' ותי'. זוגתי אמך הגבירה מ' טשרנה תי' וחתני התו' מוהר"פ נר"ו עם זוגתו אחותך מ' שרה תי' ובניי שי' ותי' ונכדנו פריידל *) תי' שוד"ש.

ג.

ב"ה מאהר יום א' טו טבת תקהל"ל

החיים והשלום לה"ה אהו' בני הב"ח המופל' השנון כ' אלי' ש"י.

דבריך באו אלי יום אתמול ש"ק העבר וכבר הודעתיך, בדבר אורחות המעוקלות נתקלקלו השבילים ולא ידעו ללכת כתמול ושלשום מבלי התלבטות ונטות דרכם אנה ואנה פנים מועדות למצוא דרך הנכון ולא פנים קלקל, וע"ד סבה זו גם הלוכי הפאסטן נלאו למצוא ישר דרך אשר עפלו וישרו מימים העוברים, וגם בפעם הזאת נעכבו ג' ימים, ומכתבך הראוי לבא יום ה' העבר קבלתי אהמול יום ש"ק, והדברים אשר שמת על לבך ותדאג, או אולי יה' משנה ודבר מה יקום לך למפגע, לא תחוש ולא תאמן, ואל תשרש בלבך שנאת חנם, עם יושבי בטח ודורשי שלומי תמיד וכבר קבלתי שני כתבים זא"ז, לקרב ימי ידידות ידידים וקשר בעבותות אהבה, ולולי אשר נעכבו הפאסטן זה פעמים, כבר הקדמתי אולי שבוע זו להת דרכנו למקום המעותד, אמנם אשר מה' יצא הדבר להתחדש המקרים בעתים שונים, ע"כ כתבתי היום לידידנו הגביר המרומם התו' מו"ה יודא ליב נר"ו, לקבוע המועד בתחלות ימי שבט הסמוך אי"ה. ואז אראה מה יענה ומה ידבר בי, וגם אליך אשוב אדבר את אשר אראה מתשובתו הנכבדת, ובין כך בכל עת תהי' נכון ומזומן, ביום אקראך אי"ה. ואבקש ממך לחבר עם הבחור כ"ה מרדכי שי', אשר מימי לא ראיתי לרכות שנותיו ומעט ימים למלאות ספק כאפיק נחלים זרם מים מושכים בשבט ומחוקקי חקי חכמי חדות בים התלמוד פוסקים ראשונים ואחרונים, ועם כל אלה יראתו קודמת לחכמתו, וע"ב התחברו אליך, אולי תלמוד ממדותיו הנעימות זאסתגר ואומר שלום דברי אביך ד"ש הק' נפתלי בהר"י ז"ל. ושלום למחותנתי המושכלת הקצינה מ' מרים ת' ובנה ה"ה השנון כה' בענדט שי' ואחותי המהוללה הב"י מ' גיטל ת' ושלום לידידי ש"ב התו' מו"ה צבי דוד נר"ו ע"ז הגבירה תחי' ובניהם שי' ותחי'.

על גב הכתב:

אהו' בני שי' הזכור לדבר עם ידידי ש"ב התו' מו"ה צבי דוב נר"ו ע"ד הבח' כ"ה מרדכי שי' אשר תוך ימים מעוטים יבא שמה, ויהי' מוכן לפניו איזה שבתות לשבתו

---

*) הילדה הזאת בת ר' פייבל גאמפערץ נכד ר' נפתלי מאהר אשר נתגדלה על מרומי העושר היתה תמימה וחסידה כאחת האמהות, ועוד היום יתנו את צדקתה ומעשיה הטובים והישרים הזכר פריידל מאהר לא יסוף מקרב ק"ק פעסט, כי קרן קיימת עשתה במותת, והיא היתה אשת הגביר קאלמוס בפראג אשר פנה עורף לדתו עם בני, ורק בת יהידה נשארה עם אמה האומללה —.
(ח"ב)

בבטח והשקט ללמוד ולעשות, ותוך ימים לא כבירים אכתוב ביחוד לידידי ש"ב נר"ו והבח' הנ"ל בקש ממני לכתוב עבורו, למען לא יהיה נשכח זכרו, בודאי יבא אי"ה ימים מקרוב, גם לפני רבך אמ"ו נר"ו תזכירהו ולא תשכח.

ד.

ב"ה מאהר יום ו' עש"ק י"ב שבט תקהל"ל.

החיים והשלום לה"ה אהו' בני הבח' המופל' ומופלג השנון כ' אליה שי'.

דבריך מן יום ב' ח' שבט העבר הגיעני ושמחתי בשלומך הטוב, אשר אף אנחנו פה יושבים ומתענגים בשלום ובטח, אמנם מאוד ומאוד תמיהני עליך אהו' בני שי', אשר הרחקת אהלך מבית מאהבך ידידי אמ"ו הרב נר"ו אשר גם אהמול קבלתי איגרת מהרב נר"ו הנכתב מפי חתנו התו' מו"ה זעליגמאן נר"ו, ושם הראני והודיעני איך כי אהו' בני ש"י נפרד מאלוף ביהודה אמ"ו הרב והתחבר עם הבח' המופלא כ"ה מרדכי שי' ואנכי מימי לא עלתה על לבי דבר זה, וחלילה לך לעשות זה וכיוצא בו, והימים האלה אשר אתה יושב שמה בק"ק פ"ב יע"א תרווה דודים ממתקי דברים עתיקים אמ"ו הרב נר"ו, לא תטה ולא תסור מקום אהלו בהלו נרו עליך, ואם הבח' כ' מרדכי נר"ו טוב בעיני כמלאך אלקים מה אעשה, אם רבים הקמים מרשיעי ברית המלשנים מלשנים בסתר המדרגה במחשך מעשיהם להחליק ולהריק נפש צדיק אשר בצדקתו ילך ותמים בדרכיו מעודו, והשם ישלם איש כדרכיו, ואנכי לא אוכל לעשות דבר קטן וגדול חלילה להמרות עיני כבוד הרב נר"ו, ואף אתה אהו' בני שי' חלילה לך לשנות אמרי, ואקוה כי לא יטרידך קשוריך עם בת גילך תחי' בענייני למודך, אך תוסיף יום ליום ולילה כיום יאיר לך בענייני למודך, וגם הודיעני התו' מו"ה זעליגמאן נר"ו, אשר אמ"ו נר"ו יתחיל ללמוד שמעתין דגת בעוטה במסכת ע"ז, אשר בעיני ישר וטוב אם תלמוד שטה זו, אשר היא מהדברים ההכרחים ויסוד מוסד בענייני חוקי אלקים והתורות, ע"כ בני, אל תמנע דבר הזה ותלמוד שטה זו בעיון רב עם פוסקים ראשונים ואחרונים ואז תחריץ ותהיה אהוב בעיני אוהבי השם, ועוד חזון ליטים אי"ה ללמוד הלכות נדה בימי קיץ הבא, אשר אדבר עם אמ"ו נר"ו פא"פ, אי"ה, ואבקש עוד לאחוז דרכך בענייני שטה ההיא, בעיון רב לברר וללבן עומקי חבושי טמון בשטה ההיא, וכאשר אראה בעיני גדלה הלהב אחר הנצב לריב עם הב"ח ידיד נפשי כה' מרדכי שי' ומה טוב אם יפנה דרכו לחיים ולשלום לק"ק נ"ש יע"א ושם ישב ימים אחדים עד ישוב חמת וחרי האף הגדול, תאמין לי אהו' בני שי' אשר מאד הרביתי לבקש ולחנן עבור הבח' הנ"ל. אמנם מה אועיל כי אפגע, בפגעו בו גועל המגועל לנעול דלתי החסד והרחמים, גם אהו' חתני התו' הרבה מאוד בדברים המתישבים ולא אדע אם יועילו, ומעתה אסתגר ואומר שלום מא"ה ומנאי אביך ד"ש הק' נפתלי בהרי"ל ז"ל.

אעירך עוד הפעם אהו' בני שי' תדבוק כאזור ותשאוב מים ממעין אמ"ו הרב נר"ו ללמוד מחכמתו, ואף אם יפגעו בך חרשי משחית ידברו אליך כזבים, גם יעטרוך בפחי מלשני בסתר ויוטרוך למזמות חרפות יחרפוך לשמע אזניך, גם אם יחניפוך למראה עיניך ובשוט לשון בסתר ומחבא ריח, ידברו עליך דברים לא המה, אל תדאוג עבור זה ואל הקצוף, וברוך השם אהו' בני כבר העמדתיך והכנותי לך מקום תשב ותשכון לאורך ימים עם אהובת' האהובה ונאוה לחי' בתוארי אדם המעלה רבת השם ועטרה לך. אך תשב ימים אחדים אי"ה, עד יגיעו ימי העתים ימי החתונה אי"ה, אמנם בין כך תרבה

ותוסיף יום ביומו בענייני למודך, אולי החרץ ותשנן ותלמוד מעט מקצות דרכי אמ"ז הרב נר"ו הוא יהיה לך לאב ואתה תהיה לבן חיל, ממקומו לא תמוש ולא תזוע.

ושלום להה"ה אהו' ידידי הבח' המופל' השנון כה' מרדכי שי' ושלום להה"ה אהו' ש"ב התו' ורבני המופלא ומופלג דיין מצויין, כ' מו"ה צבי דוב נר"ו עם זוגתו היקרה והגבירה מ' לאה תי' ובנם ר' יחיאל נר"ו ואחיו הבח' כ' דוד שי' ושלום לידידי כנפשי הקצין המפורסם התו' כ"ה יודא דעמבץ נר"ו עם זוגתו הקצינה ומושכלת תי' ובניהם שי' ותי' זוגתי היא א"מ הגבירה תי' וחתני התו' מו"ה פייבל נר"ו ע"ז אחותך מ' שרה תחי' ובניי שי' ותי' גם נכדנו תי' שוד"ש שלומך הטוב, ושלום להה"ה מחותנתי היקרה והגבירה המושכלת הקצינה מ' מרים תחי' ובנה הבח' השנון כ"ה בענדט שי' ואחותו המהוללה הב' מ' גיטל תי'.

ה

ב"ה מאהר יום ג' א' דר"ח אדר ראשון תקה"לל,

החיים והשלום להה"ה אהובי בני הבח' החתן המופלא השנון ושלם במעלו' כ' אלי' שי', דבריך אלי מן כ' כ"ב שבט העבר הגיעני יום א' העבר, וכבר הודעתיך יום ו' עש"ק העבר אשר נעקמו ונעקרו נתיבות המישור מרוב השלגים ושנות ענות גבורות הרוחו' לישא השלגים כהר גבוה ותלול, ולסבה זו נסבו ונסוגו אחור משיגי הגבול הנה לימים אחדים בין כך שמחהי שלומך ובריאותך הטובה ב"ה, ואף אנחנו פה שוכנים מבלי פחד והלאות אנשים מהם והמונם לא נחת, ושבתנו נתן בהשקט ושובה ונחת, ותמהני עליך אהו' בני שי' מה זה מהרת כמהרי לב, לשכוח הדברים אשר עוררתיך, לבל תרבה לפזר לפתוח ידך כפתחו של אולם, ואתה אהו' בני לא תדע מה קשה הקבוץ לקבץ על יד על יד ברצות השם דרך איש לתת ברכה לאט לאט במעשה איש כברכתו ואנכי נתתי לידך מיום לכתך מעמי מפה כ"ז זהו', ובהיותי בק"ק באלטן בורג נתתי לידך כ"ח זהו', עוד י"ב זהו', אשר לא יכולת לחשוב ולידע מקומם אי' לטי נתת או נאבדו ממך ס"ה ס"ז זהו', ומה לך להוציא הוצאות על הבח' כ' מרדכי כל שבוע יותר מא' זהו', על חנם ללא תועלה ואף אם תלמוד עמו בחבורה אחר אין מהתחייבות להשליך ולכזבז יותר ויותר, ודי לך אם תוציא עליו לפעמים דבר מועט, לכבדהו, בדבר מה, ע"כ אהו' בני אל יסיתו רעיונך, גם אם רבים יהי' דורשי שלומך ידרשו ויבקשו ממך לכבודם ולהנאתם לשאוף צמים חיל בצע כסף, לא תשמע ולא תאבה להם ולא תדאג אם ישבחוך או ינגוך, וכבר ידעת אהו' בני אהבה התלויה בדבר כמעט נשכח ונעזב ויכחשו בך להיות שונאיך ואף אם תמלא משאלותם אלף פעמים ויותר, אם באחת תבער עצהם ותשכל ממלאות משאלותם יהפכו לאויב ולא יזכרו טובות הרבות אשר הרבת מוהר ומתן, ע"כ אהו' בני הרחק הדרך הזה והנצל מהמוני אדם חושבי מחשבות לכלות המון אדם יקר לבלוע כרסם מעדנות מגיע אישים וטנעמי נאמני רוח.

ואודיעך שבוע העברה קבלתי אגרת שלוחה אלי מר' אברהם ביאלי, אשר דמה במחשבתו למהר ולהחיש מעשה הקשור, והדבר הזה נקל בעיניו, ומונח בפלס עם הרוצה לקנות דבר מה מהשוק בפרוטה אחת קטנה. אמנם אנכי השיבותי לו הדבר זה גדולה היא עלי לא ליום אחד או ליומיים, רק אחר התבוננת רב לעתים רחוקי', ואם השם פעל זאת וממנו הסבה מי הוא ישוב אחר המלך אשר כבר עשה לשנות תפקידו, ע"כ עוד חזון לימי', וטרם אכלה לדבר אזהירך עוד לחוס על ממון של יושר אשר חלק לי השם, ואל תפזר דבר גדול וקטן ללא צורך, גם תקבל איגרת השלוחה אליך מחותנתי הקצינ'

ר' שמואל קינינש ווירט הוא אחי מיועד להיות חמיך הנגיד מוהר"ר יודא ליב נר"ו, זדע מה תשיב אליו, ותסגור אותו במכתב אשר תכתוב למחו' הנגיד ר' יודא ליב נר"ו והוא ישלח ליד אחיו הנ"ל אחרי אשר לא תדע מקומו אי' אשר דרך שמה ילך הפאסט, ואסתגר ואומר שלו' מ"ה ומנאי אביך ד"ש כ"ה לרבות הק' נפתלי בהרי"ל ז"ל.

ושלום להה"ה אהובתי מחותנתי היקרה והגבירה הקצינה ומושכלת מ' מרים תי' עם בנה מחותני הבח' השנון כ"ה בענדט שי' ואחותו המהוללה הב"י מ' גיטל תי' וד"ש לש"ב ההו' המופל' ומופלג דיין מצויין כ' מוהר"ר צבי דוב נר"ו עם זוגתו היקרה מ' לאה תי' ובנו התו' ר' יחיאל נר"ו מגודל הטרדות לא אוכל להשיב אליו, בשגם אין זה דרך נכון לפני, כלל וכלל, להקצין ר' יודא דעמבץ נר"ו ד"ש לא"פ ע"ז ובניו שי' ותי'. זוגתי היא אמך הגבירה מ' טשרנה תי' וחתני התו' המופל' מוהר"ר פייבל נר"ו ע"ז בתי שרה תי' ושאר בניי שי' ותי' ונכדי פריידל תי' שוד"ל לא"פ, ומאד חרה עליך אחותך רייזל תי' אשר לא דרשת שלומה ולא זכרת בשמה אשר גם בעיני יפלא.

אחר כל דברים האלה, אעורר אותך, להחזיק בלמודך ולא יהי' לך למכשול להרבות ולהשיב אמרים, על מכתבים לא המה ואמרי' ריקי', ומה לי ולך, להשיב אל אשר לא יועילוך אך אם תקבל מהמכובדים, אף אתה לא תגרע שיחה, להשיב אליהם בגודל ובכבוד ומעתה ש"ל.

ו.

ב"ה מאחר יום ג' כ"א אדר ראשון תקהל"ל

החיים והשלום לה"ה אהו' בני הבחור החתן השנון כ"ה אלי' שי'.

גי"ה מן יום ב' י"ג א"ר קבלתי יום א' שבוע זו, ומעתה הניחותי לי מעט מעוצבי, ואצפה העתיד ליום ה' הבע"ל, אראה מהטוב, אשר גמלך השם להחזיקך בחסות בצלו להרוותך מרווי דודי חמודות הנחמדים בעז"ה, אנחנו פה בעז"ה חונים איש על דגלו שקט ושאנן. ע"ד הצמר אודיעך כי כבר מכרתי' זה שניה לסוחר קיזלינג, המעט הנמצא אתי, בין כך תפרש דבריך בברור אשר תשמע מאנשים נאמני רוח, יודעים הדבר על נכון, עד היכן יגיעו השערים מהצמר, פן ואולי, המצא ידי עוד לקנות סך מה, ואודיעך אשר זה שלשה שבועות נתקשרה האלמנה מירש בשדוכין עם כ' אברהם בן ר' ליב בודק ז"ל, הדר בפאלאטי, ואם תדע איזה דברים מהמתחדשים שמה תודיעני עי"מ, גם הודיעני, אם כבר כתבת להה"ה הק' ר' שמואל ק"ו [1]), גם למיל"ג [2]) ר' אהרן בער על פראג כאשר צוויתיך, ואנכי כתבתי ד' מכתבים זא"ז, ועדיין לא השבות שמץ דבר מה, גם תכתוב אלי, שורש דבר מה נמצא במהות הבח' כ"ה מרדכי באנעט, אם כעת ימצא חן עם שרידי חרידי דבר מאמ"ו הרב נר"ו, ואם ישאר שמה, או יעקור נתיבו למקום חפצו נוה מרגועו לק"ק נ"ש יע"א, גם תדרוש למהי יהיה השוק שמה, גם בפעסט, וכבר עוררתיך ע"ז, ולא השבות אלי, ע"כ תקרא היטב אותן ארבעה האיגרות אשר כתבתי לך ותשוב אלי הכל על נכון, ואקוה למודך הטוב כמאז תצלח ועוד הוסיף ביראת השם כל היום. דברי אביך ד"ש כ"ה הק' נפתלי בהרי"ל ז"ל — ושלום לה"ה מחותנתי היקרה והגבירה הקצינה מ' מרים תי' עם בנה מחו' הבח' השנון כ"ה בענדיט שי' ואחותו המהוללה ומעטירה הב"י מ' גיטל תי' גם להתו' הקצין ר' יודא

---

1) קעניגסווארט 2) למיועד להיות גיסך.

(ח"ב)

דעמבין ד"ש ע"ז ובניהם שי' ותי', ושלום לה"ה ש"ב התו' המופ"ל דיין מצויין מו"ה צבי דוב נר"ו ע"ז היקרה מ' לאה תי' ובניהם התו' ר' יחיאל נר"ו ואחיו הבחור כ' דוד שי', זוגתי היא אמך הגבירה מ' טשרנה תי' ובנם שי' ותי' וגיסך חתני, התו' מוהר"פ נר"ו ועם אחותך מ' שרה תי' ונכדנו פריידל ת' שוד"ש.

ז

ב"ה מאהר יום ו' עש"ק כ"ט א"ש תקהל"ל.

החיים והשלום לה"ה אהו' בני הבחור השנון המופלא ומופלג החתן כ"ה אלי' שי'.

לא אכחד מהודיעך שלום ביאתי לחיים ולשלום יום ד' העבר, ומצאתי מעוני גרי ביתי ישכנו משכנות שאננות ובוטחות ממרגיזי גזי רהבי נעוה לב מעקשי נלוזי אורחות, מה גם אהו' בני אקוה תמיד לשמוע ולהתבשר ממך חדשות בארץ אתה תצמח כצמחי רבבה בגדלך הדור וכבוד במכובדי השם יושבים חברים לחבר דודים מיין מסך נוסכי בשמחה ודבר ה' זו הלכה, ואבקש אהו' בני תמיד תשקוד על דלתי אמ"ו הרב ולא הבוש מפניו, ואף אם לפעמים תשמע זעקה לא תחת מגערתו ולא תשוב אחור מהביט תמונתו ואור פניו, אשר ידעתי בצדקתו אשר תמיד הוא חושב לטוב לך לגדלך וללמדך מנתיבי היושר ודרבוני נבוני השכל וידוע יודעי בינה דברי חכמי יושבי קדם סלה חכמי התלמוד ועומקם, ולא תלמוד אהו' בני קטן וגדול מבלתי עיון רב, לא בהעברה כמשוט בארץ נבוך וסבוך כבסבכי יער ולא ידע עומק הדבר ושורשי רתמי לחומי רשפי חשפי שובל חכמי חדות, ודבר הזה תלמוד בני מדרכי הב' כ' מרדכי באגעט, איך הוא לומד ביישוב הדעת ומוצא שפתיו בהשכל ובלאט ונחת, אף אתה עשה כן תצליח ותשכיל, והשם יפתח לך מעינות החכמה והשכל, להשכילך בינה, גם בענין לשון הצרפת ולשון אשכנז אל תניח ידך ומעתה שלום דברי אביך דו"ש ומתפלל בעדך תמיד הק' נפתלי בהרי"ל ז"ל.

שלשת הראשים אשר היו לפנים בישראל

א) לפנים היו שלשה ראשים שונים על קהל עדת ישראל אשר נקבו בשמות: **נשיא, אב בית דין. חכם**, יעיין מועד קטן (כ"ב ב') על **חכם** חולץ מימין, על **אב בית דין** משמאל, על **נשיא** מכאן ומכאן. **חכם** שמת בית מדרשו בטל, **אב בית דין** שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטלין וכו', **נשיא** שמת בתי מדרשות כולן בטלין וכו' עכ"ל. וקדושין (ל"ג ב'): **חכם** עובר עומד מלפניו ד' אמות וכו', **אב בית דין** עובר עומד מלפניו מלא עיניו וכו', **נשיא** עובר עומד מלפניו מלא עיניו ואינו יושב עד שישב במקומו עכ"ל. והוריות (י"ג ב'): **כשהנשיא** נכנס כל העם עומדים וכו',

(ח"ב)

כשאב בית דין נכנס עושים לו שורה אחת מכאן וכו׳, כשהכם נכנס אחד עומד ואחד יושב וכו׳. רשב״ג נשיא ר׳ מאיר חכם ר׳ נתן אב בית דין וכו׳. אמר ליה ר״מ לרבי נתן אנא חכם ואת אב בית דין עכ״ל. ושלשת הראשים ההם נזכרים גם בתרגום שיר השירים (ז׳ ה׳) וז״ל ואב בית דינא דדאין דינך חסין על עמא לבפתא יתהון ולמנגד מן די יתחייב בדינא לנגדא וכו׳ ספריך מלין חוכמתא וכו׳ וידעין למנני חושבני עבורין, ומעברין שנין, וקבעין רישי ירחין ורישי שנין. ורב בית אבא לבית יהודה דמי לדוד מלכא עכ״ל. הנה „ואב בית דינא״ הוא: אב בית דין; „ספריך מלין חוכמתא״ הוא: החכם, „ורב בית אבא לבית יהודה דמי לדוד״ הוא: הנשיא שהיה חוטר מגזע יהודה ונצר משרשי דוד כידוע. ולפ״ז תמוה עד מאד האמור בכתובות (ק״ג ב׳): שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא וכו׳. שמעון בני חכם, מאי קאמר? ה״ק אע״פ ששמעון בני חכם גמליאל בני נשיא וכו׳ עכ״ל. למה זה לא נפרש „שמעון בני חכם״ כמו „ר׳ מאיר חכם״ הנ״ל שענינו פקיד בתור חכם ולא בתור נשיא ואב בית דין? ועוד יותר תמוה: הלא למטה שם יסופר: נכנס שמעון אצלו מסר לו סדרי חכמה וכו׳ נכנס ר״ג אצלו מסר לו סדרי נשיאות עכ״ל. וכונת זה הוא בלי כל ספק שמסר לר״ש סדרי משמרת חכם ולר״ג סדרי משמרת נשיא, לאיש ואיש סדרי משמרתו וחקי ומשפטי פקדתו. ולמה לא יוכיח זה למדי אשר כונת אמרו „שמעון חכם״ הוא שלשמעון תהיה משמרת חכם? ומי יתן לי מגיד פשר הדבר הקשה הזה.

ב) תעודות נשיא ואב בית דין ומהות משמרתם נדע היטב משמותם. אבל תעודת „חכם״ ומהות משמרתו לא נדע אל נכון. ובספר יוחסין (ח״א י״א א׳ דפוס זאלקווא) כתוב: המדרגה של חכם שא״מר בהוריות ר׳ מאיר חכם לא ראיתי טעם לזה עכ״ל. והנה בפי׳ על הרי״ף המיוחס לרש״י (מ״ק פ״ג ד״ה חכם) כתוב: חכם ממונה שבעיר שמבקשין ממנו הוראה עכ״ל. ובספר יוחסין (שם) הובא זה בשם רש״י סתם, בלי ציון „פי׳ על הרי״ף״. ולפי זה היתה משמרת חכם להורות איסור והיתר. ואע״פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר במדרש במדבר רבה (סדר נשא פרשה י׳), שכתוב שם: דיין ששתה רביעית יין אל ידין, וכן חכם ששתה רביעית יין אל יורה עכ״ל. וכן בתלמודנו יבוא שם: חכם לרוב על עניני איסור והיתר, ועיין ביצה (כ״ו ב׳) „אחוייה לחכם אשתרי ליה״. וכתובות (ע״ב א׳): פלוני חכם טיהר לו את הדם. ושם (ע״ד ב׳) „הלכה אצל חכם והתירה וכו׳ חכם עוקר את הנדר מעיקרו״. וחולין (י׳ ע״ב) „לא אמרו להראות סכין לחכם אלא מפני כבודו של חכם״. ושם (ל״ז ב׳) „שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם״. ושם (מ״ד ב׳) „חכם שטימא וכו׳ אסר אין חברו רשאי להתיר״. ונדה (כ׳ ע״ב) „כזה התיר לי פלוני חכם״. אולם איככה מתאים שם „חכם״ עם משמרת הוראת איסור והיתר? מה ענינו אצלה ואיככה מורה עליה? ולמה התיחד השם ההוא אך למורה איסור והיתר ולא לדן דיני ממונות? הכי אך מורה איסור והיתר הוא חכם ולא דן דיני ממונות? הלא ר׳ ישמעאל אמר עוד להיפך: הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן והן כמעין הנובע (ב״ב קע״ה ב׳ במשנה)? וגם לפי הפירוש הזה כונת „ר׳ מאיר חכם״ הנ״ל הוא שהיה מורה איסור והיתר. ואיה רמז וזכר מהוראתו איסור והיתר בשני התלמודים? ועוד קשה למה נמנה ר׳ מאיר למורה איסור והיתר ולא ר׳ יהודה בר אלעאי חברו? הלא ר״מ ור׳ יהודה הלכה כר׳ יהודה (עירובין מ״ו ב׳), וזה מורה, כי ר׳ יהודה היה בקי יותר בדינים מר׳ מאיר ובגלל זה היה מורה הוראה בבית רבי, כאמור במנחות (ק״ד רע״א): ר׳ יהודה מוריינא דבי נשיאה הוה עכ״ל, ופי׳ רש״י: והיה להם לבית רבי מורה הוראות ועל פיו היו עושין כל דבריהם עכ״ל. וכן בתוס׳ שם: מוריינא דבי נשיאה של

בית רבי עכ"ל. ולמה בימי אבי רבי נבחר ר' מאיר למורה הוראות (יעוין הוריות שם)? ועוד קשה איככה יכלו לסמוך על הוראותיו, הלא בעירובין (י"ג ב') אמור שלא יכלו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים, ובעבור זה לא קבעו הלכה כמותו? ולפי הכתוב בתרגום שיר השירים הנ"ל „ספריך מלין חוכמתא וכו' וידעין למִמני חושבני עבורין, ומעברין שנין, וקבעין רישי ירחין ורישי שנין" היתה תעודת „חכם" למנות מספר לעבורי השנים ולתור ולדרוש מתי יקבעו ראשי החדשים וראשי השנים. ועם המשמרת הזאת מתאים היטב שם „חכם", כי הענין הזה יכונה בשם „חכמה ובינה". ככתוב יודעי בינה לעתים (דה"א י"ב ל"ב) ומתורגם בארמית „חכימין למקבע רישי שנין ורישי ירחין ולעברא ירחיא ושניא". ויעוין מדרש אסתר (פסוק ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים). וכעין זה אמור בשבת (ע"ה א'): א"זו חכמה ובינה שהוא לעיני העמים הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות עכ"ל.

וכונת „ר' מאיר חכם" הוא לפי דעת המתרגם שהיה מונה מספר לעבורי השנים זתר ודרש מתי יקבעו ראשי החדשים וראשי השנים. ויוכל היות כי גם כונת „ר' מאיר חכם וסופר" (גטין ס"ז א') הוא כן. וסופר איננו פה בהוראת כותב כי אם בהוראת מונה, והוא ככתוב בתרגום שיר השירים המובא למעלה „וידעין לממני חושבני עבורין". וכפל „חכם וסופר" הוא ע"ד כפל ארמת עפר (דניאל י"ב ב'). ולבבי נוטה מאד לדעת המתרגם, גם כי לא מצאתי ע"ד רמז וזכר בשום מקום לעסק ר"מ במנין עבורי השנים ובדרישה מתי יקבעו ראשי החדשים וראשי השנים, כי לפיהו מתאים מאד שם חכם עם משמרתו. ויש עוד פי' על „חכם" מבעל עין יעקב והוא בהוריות (שם) וז"ל: וחכם הוא הגדול שבחכמים שנושאים ונותנים עמו בהלכה ויודע טעמי תורה עכ"ל, והוא דחוק ורחוק מאד, כי רעיו „נשיא ואב"ד" יגידו עליו היות גם הוא כמוהם בעל פעולה המיוחדת לו לבדו ואין לזרים אתו. והמשא והמתן בהלכה עם הנשיא ואב"ד איננו מיוחד להנקרא בשם חכם לבדו, כי כל הדיינים נשאו ונתנו עמהם בהלכה איש איש לפי מדרגתו בחכמה, וטעמי תורה ידעו הנשיא ואב"ד יותר ממנו כי הם גדלו ממנו בחכמה ולכן היו משמרותם גבוהות יותר ממשמרתו.

ג) לפי הכתוב בתרגום שיר השירים הנ"ל: ואב בית דינא דדאין דינא וכו', היתה תעודת אב בית דין לשפוט את העם וללחצו לעשות כמשפטו, ואף גם ליסר במכות את אשר הוא בן הכות, והוא עצמו היה אך שופט, אבל לחצו לעשות כמשפטו היה ע"י השוטרים ולא על ידי עצמו, ככתוב בפי' רש"י (ראש פרשת שופטים): שופטים דיינים הפוסקים את הדין, שוטרים — הרודין את העם אחר מצוהם, שמכין וכופתין במקל וברצועה, עד שיקבל עליו את דין השופטים עכ"ל, וגם במדרש לקח טוב שם כתוב: ושוטרים — אלו שוטרי ישראל בעלי אגרופים המכריחים את העם לשמוע דברי תורה למען לא ילכו איש איש בשרירות לבו עכ"ל. וגם יסרו במכות את אשר הוא בן הכות לא היה ע"י עצמו כי אם ע"י חזן הכנסת, ככתוב במכות (כ"ב ב' במשנה), אך הוא היה קורא את הפסוקים כאמור שם (כ"ג א'): הגדול שבדיינין קורא עכ"ל. ואב בית דין הוא הגדול שבדיינין. ומבעל ערך מלין נעלמה דעת המתרגם ולכן לא זכרו ולא פקדו בערך אב בית דין יעו"ש.

ד) שלשת הראשים ההם היו גם בימי הגאונים. אך שמות: נשיא וחכם נשתנו בימיהם, הנשיא נקרא: גאון, והחכם: אלוף. והוא מַלשון ואאלפך חכמה (איוב ל"ג). ויעוין מחברתי: קול מבשר.

יעקב רייפמאנן

(ח"ב)

מְעֻוּת לְתַקֵּן

הַקָּהָל חֻקָּה אַחַת לָכֶם וְלַגֵּר! (במדבר ט"ו ט"ו)

ערבה נפשי בזה, להעיר את אחינו הסופרים העברים על דבר ישר־הכתיבה להמלים הנכריות אשר עלינו להשתמש בהן בלשוננו מלים, אשר לא נוכל לתרגמן, כי אם להעתיקן כמו שהן, כמו שמות הא־צות והערים, ההרים והימים, המשקלים, המדות והמטבעות ורב שמות הסופרים למשפחותם וללשונותם ועוד ועוד.

ידוע הוא, כי אך רבי האותות והתנועות שוים הם במבטא בכל הלשונות וגם באלה אין הַשִּׁוְיוֹן תמיד מצמצם וּמְכֻוָּן, אשר על כן דבר נמנע הוא, להעתיק מלה מלשון אל לשון לְסַמֵּן אותה על נכון, לְהִקָּרֵא וּלְהִשָּׁמַע בארץ מגוריה, כמו שהיא נקראת ונשמעת במקום אשר היא באה משם. מלבד זאת יש בכל לשון אותות ותנועות בדבור ובכתב מה שאין באחרת, ואז כבדה המלאכה עוד יותר ועלינו להבל תחבולות על ידי חבור שני סמנים או שלשה יחד, מבלי אשר תמצא ידנו להוליך בזה את הקול נאמן ויציב ונכון כמו שהוא. גם בלשון אחת אשר כבר קבועה ומגבלת היא על ידי חקים ומשפטים ומסדרת ומצוינת על פי הדקדוק, אשר חקקו סופריה בספרותה, רבו בה השפות השונות, הן הדילקטים למדינה ומדינה, עד אשר לא יבין איש שפת רעהו ואף כי הם בעלי לשון אחת.. שנים הם האמנים המנצחים במלאכה הזאת, המשנים והמחדשים את הלשונות: המקום והזמן. לפנים היתה ממשלתם בלתי מגבלת, אשר על כן רבו אז הלשונות חדשות לבקרים. אולם גם עתה, אף כי קשתה עליהם יד המדקדקים העוצרים בעדם, עוד רב כחם ועשה יעשו זעיר שם זעיר שם, לשנות פני הלשון בכל דור ודור. אין עניני בזה להרחיב דבורי במקצוע הנכבד הזה, כי לא בלשן אנכי ולא עלי להתהלך בגדולות להרבות חקר ולהציע משלים, ללמד ולהורות את אשר נעשה ואשר יעשה על שדה המלחמה הזאת, אשר בין הטבע ובין המלאכה, כי אנכי לרגל מלאכתי אשר פה לפני, רק נגיעה קלה אמרתי לנגע בענין הזה כפי הנדרש למגמת חפצי. נבוני דבר ימצאו דים ברמיזה הקטנה הזאת, לשים לב אל דברי אשר אני משים לפניהם בזה ולא יזלזלו בהם.

היהודים בארצות אשכנז, כאשר החלו להשתמש ולכתוב בשפת ארצות מגוריהם באותות לשון עבר באגרות שלום ומסחר ואחרי כן גם בספרים אשר כתבו הסופרים בעבור ההמון, לקחו להם את האותות: א ה ו י ויעשו אותם לסימני התנועות, ויתנו להם מקום בין כל האותות בטור אחד כמנהג הלשונות באירופה. ויהי כי לא מצאו דים חברו גם שנים שנים, למלאות כל סמני התנועות הדרושות. עוד חסר להם סמן התנועה „e" אשר הוא הסגל העברי; מה לעשות? בקשו וימצאו! מבטא העין כבר נשכח כלה מפינו והנהו עוד רק אות למראה עינים לא למשמע אזנים. השבוש הזה החל עוד בימי בעלי התלמוד, כי כבר היו אז אנשים אשר לא ידעו להבדיל קריאת האלף והעין, אשר על כן נאסרו לרדת לפני התבה בתור בעלי תפלה לפני הצבור. ובהיות יסוד צורת העין כצורת הסגל, בעל שלש נקדות, שמו עליו יהודי אשכנז את ידם ויקחוהו למלא מקום הסגל. והיה במקום אשר אין ה„e" תנועה, כי אם סמן ההמשך לתנועה, היה גם

(ח"ב)

העין לסמן ההמשך והוא נח נסתר. כן היה להם הה"א לנח נסתר באמצע המלה כמשפטו בגרמנית, וכאלה נעשועוד דינים ומשפטים ביושר-הכתיבה לשפת אשכנז בכתב עברי, מבלי הבט לחקי הדקדוק אשר לעברית. על כל הדברים האלה אין אני דן, כי באמת השכילו להעזר בצר ואין לי כל סבה לבקר, לנקר ולעקר. אולם בראותי סופרים ע ב ר י ם, הכותבים ספרים ע ב ר י ם לקוראים ע ב ר י ם, כי הואילו ללכת אחרי שטת הכותבים האלה ויביאו ממזר בקהל ה׳, להשחית הוד פני לשוננו בצלמי זרים ותמונות נכריות, הנני עומד ושואל: מה להבן את הבר? נבינה במראה! איש עברי מבין עברית יושב וקורא בספר עברי, כתוב הדר לכל משפטי הלשון וההגיון ומלא חן ויפי בנאום המליצה והשיר וכל תפארת הדבור הנשגב. מתענג הוא על כל אמר ומלה, על כל הגה ושיח, כי כל דבר דבור בהוד ניב הנביאים וחוזי יה, הנהו כליל כל פאר ונעם וכבוד ועז, אין כל מום ומגרעת ואין מחסור כל דבר. הקורא הוא יליד ארצות המזרח, מאזיה או אפריקה, אשר אין לו כל ידיעה משיטת ישר-הכתיבה אשר ליהודי אשכנז לשמות אנשים ונשים, ארצות וערים, אשר בלשון כל עם ועם. אולם הספר היקר אשר לפניו הוא מעשה ידי סופר מפאר אשר בארצותינו אלה, והנה פתאום יעמוד הקורא וישתאה, יתבונן ולא יכיר מראהו את התמונה המוזרה אשר לנגד עיניו, יחקור ולא ישיג! הסופר מדבר במקום אחד על אודות החכם הר"מ בן מנחם אשר כתב את שמו על פי הגרמנית כזה: מענדעלזאהן, כתוב על פי ישר-הכתיבה הנזכר. אך הקורא המזרחי הזה, אשר לא ידע לא גרמנית ולא יהודית-גרמנית או גרמניה-יהודית, מאין יבא עזרו לקרא את השם הנכרי הזה? הוא רואה לפניו עשרה קנסוננטים גמורים, כי גם האלף הוא לו קנסוננט, בעבור התנועה שאחריו. מבטא העין הוא לו קרוב למבטא הגמל אשר לנו. ההא לא יוכל להיות אצלו נח נסהר, בהיותו עברי, בלתי יודע רק עברית ודקדוקה. הקמץ הוא לו קמץ גדול, בהיותו אצלו הברה פשוטה והוא a לא o. וכן יוסיף ימצא כה וכה שמות, אשר תקהינה בהם שניו, כי לא ידע לְבַוֵּן בהם את שמועתו. וגם אנחנו יהודי גרמניה לא נדע לקרא על נכון רַבֵּי שמות כאלה, אם לא נודעו לנו מכבר ואם לא הטיב הסופר לכתבם שנית על מסגר באותות לטינה כמשפט. לכל לשון דקדוקה ומנהגיה וכן ללשוננו העבריה, אשר על כן כל מלה הכתובה בה באותותיה נחוצה להכתב על פי דרכה. כ ג ר כ א ז ר ח! משפט קדש לנו בתורתנו.

הלא יש לנו דמות ומשל בכתבי הקדש ובכל ספרי חכמינו בדור דור, לראות איך השתמשו גם הם במלים נכריות ויעתיקו שמות מלשונות עם ועם, אחרי אשר פשטו מעליהם את צורתם הראשונה וילבישום מחלצות עבריות, נתנו להם צורה חדשה, צורה עברית. בעלי המשנה אשר מפני סבות רבות הכרחו להעזר במלות ארמיות, יוניות ורומיות למאות ולאלפים, לא עקשו הישרה להשחית הוד יפעת ספרותנו בתמונות זרות. כי מלבד אשר השמיטו את אותות התנועה אשר במור אחד עם כל האותות בלשונות הנכריות שלא כמנהג העברית, עוד הוסיפו ויגרעו וישנו את פני המלים, עד היות להן תאר מלים עבריות לכל מראה עיני הקוראים העברים, מבלי אשר חשו המורים הנאמנים האלה בזה לעבור על המצוה: חיב אדם לומר בלשון רבו. כי באמת בלשון רבו כון איש איש את שמועתו ובהעתיקו את השמועה ללשון הקדש ראה חובה לעצמו לשים דבריו באזני הקורא העברי. אלה דברי הראהו"ו בספרו „משפט לשון המשנה": „בהיות כלל מוסד אצל בעלי לשון המשנה להת להמלות אשר לקחו מלשונות זרות צורה ונטיה עברית שנו לפעמים גם את השרש עצמו, למען השג את התכלית הזאת, כמו הפעל פרכם והשם ממנו פרכום. הפעל פרנם והשם ממנו פרנסה. הפעל קָנֵס והשם ממנו קְנָס. הפעל טִגֵּן ושם הפעלה ממנו טגון ועוד ועוד".

(ה"ב)*

ובדרך הזה הלכו כל הסופרים, המעתיקים והמתרגמים אחריהם ויעשירו את לשוננו עשר מלים רבות, מבלי אשר עקמו את פניה בתמונות נכריות. סופרינו חושבים לטובה, להישיר את הכתיבה ולהקל את הקריאה במלים חזרית על ידי המנהג החדש אשר הנהיגו יהודי אשכנז. אך התקנה היתה לתקלה. והנה בספרים מנקדים אין לנו כי אם לנקד גם את כל מלה זרה על פי הדקדוק העברי כאשר נקדו כאלה גם בבה"ק, ובספרים שאינם מנקדים אין טוב כי אם להוסיף תמיד את המלה כתובה שנית ככתבה בלשונה מאשר באה. להקורא הנבער אין אנחנו דואגים. וכמה הם באלפי ישראל אשר ידעו לקרא על נכון הספרים שאינם מנקדים? אך מתי מספר הם. וגם המבינים בעם אינם מהירים תמיד לקרא כראוי. ויש גם סופרים נאמנים לא יָכוֹנוּ לקרא את אשר יכתבו המה, כי קשתה עליהם יד ההרגל המשבש ברב דברים ונוקשו ונלכדו. בדבר הזה שונה היא העבריה מכל יתר הלשונות, כי בעוד בכל יתר הלשונות תקדים הקריאה הנכונה להידיעה השלמה, בעבריה ההפך הוא כי לא כל המתהלל להבין על נכון יתהלל גם כן לקרא במרוצה את אשר לפניו, להכיר תמיד את התנועה הדרושה לכל הברות המלים. מכשול הוא אשר יכשלו בו גם גדולי הסופרים! גם ערב רב העלו הסופרים, כי הואילו הלך אחרי מנהג לשון המפרשים, הדרשנים והפוסקים בלשונם הבלולה והמבלבלת מכל לשונות הגוים. צדקו האחרונים האלה בדבורם ובכתבם על פי כונתם, לתת להמון דעת ולהבינם בתורה, על כן היטיבו להקל על קוראיהם ויכתבו את כל התנועות מלאות וישימו את הוו בכל חולם וגם בקמץ קטן ובקבוץ ואת היוד בכל צירה וגם בחיריק קטן. אך „המתוקן והמקובל והמרוצה" אצלם איננו מְתֻקָּן וּמְקֻבָּל וּמְרֻצֶּה אצלנו הסופרים, הכותבים על טהרת לשון הקדש. ואם המפרש „מעיין ומכוון ומעוות" יאמר עליו הסופר המדקדק, כי הוא איננו מְעַיֵּן וּמְכַוֵּן, כי אם מְעַוֵּת עלינו את הכתובים. הַמַּרְאֶה נחמד הוא, לראות על שער תורתנו: חמשה חומשי תורה, מדויקים על ידי החכם המובהק וכו'!

אל נא תאמרו סופרים נכבדים, כי הדבר הזה קל הערך הוא ואין להרעיש עליו את כל הרעש הגדול הזה. לא כן הוא, כי כל שגגה היא רבת פעלים ולה צאצאים וצפיעות אין חקר. אולם האם כן כבדה יד ההרגל עליכם ולא תוכלו עוד מלט משא השגיאות האלה, להדיח כל כתם מלשוננו ולטהר את ספרותנו מכל מום ומגרעת! בכתבנו עברית עלינו להיות רק עברים בארץ העבריה וּלְשַׁוּת לנגדנו קוראים עברים, אשר לא ידעו רק עברית בהודה ומאורה, בהגיונה והונה וְחִתָּהּ וצביונה ודרכיה ומנהגיה. אין אנחנו אז יהודי אשכנז, יהודי ספרד, יהודי איטליה או בריטניה, יהודי אוסטריה או רוסיה, יהודי טרכיה, רומניה, סרביה או בלגריה, כי אם יהודים בארץ יהודה, המדברים וכותבים יהודית! עת נפשנו חושבת והוגה עברית וידנו כותבת בלשון הקדש, אז קדושים אנחנו, עומדים על אדמת הקדש לפני אלהים וכל קדושיו עמו, ואסור לנו לדבר ולכתב כל דבר חל ולחלל את הקדש! מקבלים אנחנו את הגרים, כל זר וכל נכרי הבא לְהִתְגַּיֵּר. אך עלינו לעשות על פי התורה, הלא כה דבריה: „וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה', המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו והיה כאזרח הארץ". אין בעברית שלשה נחים נסמכים על תנועה אחת, על כן לא נוכל לכתוב למשל: פראנץ באָ', פטרבורג בו'. אין קמץ קטן בסוף מלה עברית ואין לו נח נסתר, על כן לא נוכל לכתוב דאָקטאָר. תחת אות כפול כותב העברי נקדה בתוך האות והיא סמן הכפל, על כן לא נוכל לכתוב מילליאָן. וכן אין הע' סמן תנועה או סמן ההמשך ואין הה' נג"ם באמצע המלה. יש אמרו לתקן, מבלי אשר דקדקו היטב ויכתבו אַקְסְטַא דגש בהק' שלא כמשפט. גם הפתח בהא' ובהט' בלתי נכון, כי משפט המלה כזה: אֲקְסְטָא. שובו וראו בכל כתבי הקדמונים איך כתבו הכל עברית וחשו למראית עין, כן בשמות וכו'.

(ח"ב)

בשאר מלים, כמו: אגריפס, נירון, אנטיגנוס, יוסיפון, טודרוס, טרפון, פילון, פטר, ליאון, אלברט, מוריץ, אנטולי, אנשיל, וכו' וכו', כן נכתוב גם אנחנו למשל: הרמן, מרקו, איזידור, אדלף, אננץ, איזק; גיאולוגיה, גיאוגרפיה, כמיה, ציבילזציה, קטולים, פרוטסטנטים, אבנגלים, ברונים, מליונים, דקטורים, וכ'. והיה במקום אשר נדאג, כי אולי לא יבין הרואה לְכַוֵּן את השם נוסיף ונכתוב אותו באותות לטינה או באותות הלשון אשר הוא משם. ועלי לספר פה את אשר קרני פעם. בעת הוציא הר' יוסף כהן צדק את ספרו „המבשר והנשר" בלבוב הייתי פעם שם לרגלי עסק ואמרתי לבקר את הסופר הזה ולראות את פניו. ויהי בשאלי עליו בשמו הנודע לי מעל ספריו לאמר: איה משכן ה"ר יוסף כהן צדק? לא היה לי כל שומע ואין עונה אותי דבר. עד אשר השכלתי לתארהו בסמניו התעורר איש נבון דבר אחד וישער, כי הוא יוסף כ"ץ, אף היטיב עמדי ויראני את הרחוב ואת ביתו. כן לא ידעתי ימים רבים לכון קריאת השם „הרכבי" הוא הרב הד"ר הנודע אשר בפטרברג. וכן מי יגיד לאיש בארץ אחרת איך לקרא את השמות: גארדאן, גאטלאב בפתח או בקמץ, a או o! על כן אומר אני ג"כ כי היא חובת כל איש לכתוב את שמו באר היטב באותות וציונים מבארים על נכון את הקריאה מבלי השאיר כל ספק וזאת בעברית על פי חקותיה ובשאר הלשונות על פי חקותיהן. ביותר היא חובת העורכים והמוציאים ספרים ומאמרים במליצה ושיר, מנד תבואות מבחר הסופרים העברים, כי יתנו את לבם אל הדבר הזה לתקן כל מעות ולהישיר כתיבת המלים הנכריות או כל מלה עברית וארמית, אשר זה דרך הסופרים לכתוב אותה על פי ההרגל הישן שלא כדת, לשנות לטוב הכל על פי ההלכות הקבועות בדקדוק לשוננו. וגם במלים, אשר בכה"ק הן כתובות על פי המסורה שלא כמשפטי הדקדוק עלינו לכתוב ע"פ הדין ולא ע"פ המסורה, כי אין להמסורה דבר וכל ענין עם הלשון, כי אם עם כה"ק. אחרת היא אם מעתיקים אנחנו כתוב אחד או יותר מתוך כה"ק בתור ראיה או סמך, אז עלינו להביאו כצורתו כמו שהוא במקומו, לא כן בדברים אשר מדברים וכותבים אנחנו, אז אין לנו כי אם הלשון ודקדוקה. משנה גדול הוא לכתוב למשל: גל מעלי ע"פ הנמצא בכה"ק, ת' גל בחולם, וַתְּנִיקֵהוּ ת' וַתֵּינִיקֵהוּ, ויחמנה ת' ותחמנה, וַתֵּתַצַּב ת' ותתיצב וכאלה. ביותר עלינו להבדיל בין החולם הקים ולכתוב אותו תמיד בו' ובין החולם המשתנה ולכתוב אותו בלא ו', הכל ע"פ דקדוק הלשון, כי הבדל רב ביניהם, הראשון הוא au והשני הוא o. במקום אחר אבאר הדבר יותר, כי פה כבר רבו דברי ולא אוכל עוד —.

נאלאץ ישראל טעללער

לקוטי אמרים

(לספר „האסיף" שנה רביעית)

א) בהאסיף שנה רביעית צד 141 העביר הרנג"ט תחת שבט הבקרת את דברי הראד"ד, ולא ישר בעיניו מה שהעלה על לשונו „בעלי שרשים", „בעלי שרשינו" (אונזערע לעקסיקאגראפהען); אבל לא הביע את רוחו ולא נתן טעם לדבריו, מה ראה על ככה ומאין יצא לו שהבטוי הזה לא יתכן. ואשר אני אחזה לי שנכונים דברי הראד"ד, ואין בם כל עון אשר חטא נגד חקי לשוננו וסגנונה, כי בצדק נוכל לכנות את מחברי ספרי המלין בשם „בעלי שרשים" (כאשר נכנה את ספריהם בשם „אוצר השרשים"); ובהיות כי הכנויים הנופלים על הבטויים המרכבים מנסמך וסומך יתחברו על הרוב אל זה האחרון (כמו: הר קדשי, מיין הייליגער בערג; כלי מלחמתו, זיינע קריעגסגעראַטהע; אלילי כספו, זיינע זילבערנען גאָטצען, והדומה לזה), על כן מן בעלי שרשים נאמר בעלי שרשינו. וכן נוכל לכנות את המדקדקים בשם בעלי דקדוק ולאמר ג"כ בעלי דקדוקנו (אונזערע גראמאטיקער), ומן בעלי אספות נאמר בעלי אספותינו, מן בעלי בתים — בעלי בתינו, אונזערע הויז בעזיצטער, מן אוצרות שרשים, ספרי מלים — אוצרות שרשינו, ספרי מלינו, אונזערע ווערטערביכער, והדומה לזה. והנה בסוף מאמרו (שם צד 145) בטרוצת הדברים הוסיף לנגוע במקצע זה, וגלה דעתו שדבר ברור הוא בעיניו כי לא יתכן לאמר מכתב עתי (מיינע צייטשריפט), מכתב עתך וכו', וגם שם לא נתן טעם לדבריו, ולא שם אל לבו להשוות את הנדון למה שנמצא במקרא בטויים מרכבים מנסמך וסומך שעל הרוב הכנויים מתחברים אל הסומך כמו שהזכרנו, שעפ"ז נוכל לאמר גם כן מכתב עתי מכתב עתך וכו' וזה ברור.

ב) בהאסיף שנה שניה (צד 708) השיג הרי"ד על ה"ר יונה ממודינה והוכיח שהשגור בפי חז"ל לגלגל את מספר השם הנסמך על הסומך ולאמר בתי כנסיות, בתי מדרשות, בתי דינים והדומה לזה, הוא נגד חקי הלשון, והביע דעתו כי ברור הדבר כשמש, שבכל המקומות האלה צריך להיות: בתי כנסת, בתי מדרש, בתי דין וכו'. והרנג"ט בהאסיף שנה רביעית (צד 143) השתדל להגן על דברי חז"ל, ולמצא סמך לדבריהם בדרכי הלשון; אבל הביא מטרחק עדותו, ועל יסוד רעוע בנת ארמנותיו, בהשוותו את הנדון להתחברות אותיות השמוש אל אותיות השרש הנמצא גם בלשון המקרא, כי מה ענין ההתפתחות הלשון והשתלמותו, המתנוססת בשרשים מיוחדים על פי תבונות הלשון והענין אשר ידבר בו, לכללי הדקדוק בנוגע לשמוש הלשון, אשר ישתמש בהם המדבר לא כרצונו ואות נפשו כי אם כשומר חקי הלשון כלליים *). והרי לפנינו שאלה כללית פשוטה ומבוארת: היתכן לרבות את הסומך מסבת רבוי הנסמך, אם לא? הנה כן מצאנו בדברי חז"ל, הנכונים דבריהם על פי חקי הלשון? היש למצא סמך לדבריהם בלשון המקרא? על השאלה הזאת אין פתרון בפי החכמים הנזכרים, והיוצא לנו מדבריהם כי דברי חז"ל הם נגד חקי הלשון וכמו זר

---

*) נוסף לזה אם טעם הדבר דעת דרנג"ט, מפני שהורגלו להשתמש בהם במלה אחת, היה צריך להיות הרבוי רק בסומך: בית כנסיות, בית מדרשות, בית דינים וכו'.

(ח"ב)

נחשבו. אבל שניהם שגו בראה, ונעלם מעיניהם כי גם במקרא מצאנו שיתרבה הסומך רק מסבת רבוי הנסמך, כמו שרי החילים (מ"א ט"ו כ' וט"ב כ"ה כ"ג), גבורי חילים (דה"א ז' ה' ועוד). וכן מן איש מדה הרבוי אנשי מדה, וגם אנשי מדות (במדבר י"ג ל"ב). וכן אנשי שם ואנשי שמות (דה"א ה' כ"ד, י"ב ל"א). וכן מן בית כלא הרבוי בתי כלאים (ישעיה מ"ב כ"ב). וכן נדיבי עמים נאספו (תהלים מ"ז י'), הרבוי עמים הוא רק מסבת רבוי נדיבים (ע"פ פי' רש"י ז"ל), והראיה עם אלהי אברהם.

ג) עוד שם צד 144 ידבר הרנג"ט על אודות הסתעפות ההוראות וההשאלה בלשון משם לפעל ולהפך, וכן מענין לענין, ויחוה דעתו כי לשון רוסיא קרובה בזה ללשון עברי משאר לשונות החדשות, ומוסיף לאמר: „ועל פי זה יתבארו היטב כמה מקראות קשים והוראת מלות רבות לאמתם, ויש לי בקונטרסי הארות כאלה הרבה מאד, וכבר קדמני בהרבה מהם אחד הסופרים מחוקרי לשון זה כמה שנים, במה"ע День שיצא לאור באדעססא, אבל נשארו אצלי עוד הרבה יותר אשר לא נגע בהם". הנה למען העיר את אזן הקורא על גדל הענין הזה, ומה רב ערכו בחכמת הלשון וידיעת תכונות רוח העמים (פֿאֶלקערפזיכאָלאָגיא), ועד כמה יגעתי ומצאתי חדשות במקצוע זה, כיד ה' הטובה עלי, לא אכלא את שפתי מלהודיע בזה כי דברי במ"ע День לשנת 1871, אשר עליהם ירמוז הרנג"ט כי קדמתיו בענין המדבר, הי' רק דרך עראי ואגב אורחא; כי במ"ע הנ"ל כתבתי בימים ההם מאמר בקרת על תרגומי סדור תפלותינו בלשון רוסיא, אשר יצאו לאור ראשונה בימים ההם מאת החכמים וואהל והורוויץ, ורק בנוגע לתרגום התפלות העירותי במאמרי הנ"ל, והראיתי דוגמאות שונות, שהמתרגם מלשוננו הקדושה ללשון רוסיא צריך לכוון אל השתוות הלשונות האלה בדרכי ההשאלה והסתעפות ההוראות, ולתרגם את דברי שפת קדשנו במלים המסכימים להם בד בבד בלשון התרגום, אשר הרבה ימצאו בלשון רוסיא, ולהמתרגם בלשון ההיא נקל לכוון בענין הזה יותר מהמתרגמים בלשונות אחרות. וגם המאמר ההוא לא בא כלו בדפוס, מסבת בוא הקץ למ"ע День בשנה ההיא. ע"כ על גוף הענין הזה הוצאתי לאור בקצה שנה שעברה באדעססא ספר מיוחד (הרנג"ט בלי ספק לא ראהו, ולא יכול עוד לראותו בעת כתבו דבריו אל האסיף) בלשון רוסיא, בשם: „העברים והסלוים, או בני שם ובני הדו-אירופא. וכוח נגד המבדילים הבדל אנתרופולוגי בין בני שם ובין בני הדו-אירופא", הוא הספר אשר דברו עליו הסופרים מבקרי ספרים בהצפירה שנת תרמ"ח בגליונות כ"א, כ"ב וכ"ג, ובהוואסחאד בחוברת יענוואר — פעווראל לשנת 1888 ועוד. אבל הסופרים האלה לא פרטו דברו, ולא הודיעו לקהל הקוראים את תכונת ספרי הנ"ל באר היטב, כי אם נתלבטו בבאורי המקראות אשר בספרי הנ"ל, וינסו כחם לחוות דעתם את מה לרחק ואת מה לקרב. ע"כ למען לא ישתאו קראי עברית, ולא ישאלו לאמר: איך הלה עושה תורתו קרדום לערף בו אנשים קשי ערף בני בלי-שם, ומה לבאורי מקראות לידיעת תכונות העמים (עטאלאגיא), לדבר על גוי ועל אדם יחד, להקים חברת לאומים לקרב את המרוחקים בזרוע ולהתיר שאלות העומדות ברומו של עולם המדיני — אודיע בזה בקצרה את תמצית דברי בספרי הנ"ל. כי הנה חכמי העמים בעצמם, אשר קימו וקבלו את ההבדל האנתרופולוגי בין בני שם ובין בני הדו-אירופא (אשר ישתמשו בו שונאינו מנגדינו האנטיסמיטים, להשליך עלינו שקוצים, לאמר כי רוחנו זרה להם ולא כדרכיהם דרכינו), יעידון ויגידון, כי אין להבדל הזה שום יסוד בטבע האדם, מבנה גופו ומזגו, כי הוא בנוי רק על הבדל הלשונות (בהיות לדעתם הבדל כללי בין לשונות עמי שתי המחלקות הנזכרות), אשר על פיו יגזרו אמר, שיש בין העמים הנזכרים הבדל טבעי, כי הלשון הוא פרי טבע האדם ותכונותיו. ולולא זאת לא עלתה על לב אדם

מעולם להפריד בין עמי המפלגה הקוקאזית, ולחלקם לבני שם ובני הדו-אירופא. ע"כ בספרי הנ"ל מצד אחד חזקתי והמכתי את דברי הבלשנים החדשים, אשר העלו בחקירותיהם העמוקות, כי כל לשונות המפלגה הנזכרת בנות שפה אחת הנה, כי גם לשונות בני שם משתוות בשרשיהן לשרשי שפת סאנסקריט, מקור לשונות בני הדו-אירופא; ומצד השני העירותי, כי למען שפוט מלשונות העמים על טבעם ותכונותיהם, אין ראיה כלל מהשואות והערכות הלשונות בנוגע למבטאיהן והברותיהן ולכללי דקדוקיהן אשר עסקו בהן הבלשנים עד עהה, ועל פיהן חלקו את לשונות המפלגה הקוקאזית למחלקות שונות, כי אם מכרחים אנחנו להעמיק חקר ברוח הגיוני הַמְפַעֵם את הלשונות, ורק אם על פיו יחלקו למחלקות, אז בצדק נוכל לשפוט, כי גם העמים המדברים בלשונות ההן שונים המה בטבעם ובתכונותיהם. והנה אם ככה נאחז דרכנו, עד מהרה נְוָכחה לדעת, כי שקר נחלו הבלשנים, אשר הבדילו הבדל כללי בין בני שם ובין בני הדו-אירופא. כי אם נשוה ונעריך את ההשאלות מענין לענין והגזרת השמות מן הפעלים ולהפך (המורות על הרוח ההגיוני המפעם את הלשון, ועל יצר מחשבות העם הדובר בו), בין לשונות המפלגה הקוקאזית, לא נוכל לעצום עינינו מראות, כי יש לשונות בני הדו-אירופא, היותר קרובות בענין הזה ללשונות בני שם, מקרבתן ללשונות אחרות אשר למחלקת הדו-אירופא תחשבנה. ולדוגמאות הצגתי השואות והערכות רבות מענין הזה, בין לשונות הסלוים, אשר לבני הדו-אירופא יחשבו, ובין שפת עבר, האחות הבכירה ללשונות בני שם, והעליתי בראיות רבות כי בנוגע לרוח ההגיוני המפעם את הלשונות, שפת הסלוים קרובה לשפת עבר, יותר מקרבתה לשפת הגרמנים והרומנים (ממחלקת בני הדו-אירופא). אמנם לכל עם ועם יש תכונות מיוחדות לו לבדו, ברוח השורר בקרבו, בנטיותיו ומגמת רעיוניו, ולא יעלה על לב אדם להפריד בגללן בין גוי לגוי, ולזרוע שנאה ואיבה בלאומים (כי גם לכל איש ואיש יש תכונות מיוחדות לו לבדו, ואין לזרים אתו, ועם כל זה אהבת האדם הוא חק טבעי ומוסרי, אשר אין מעיז פניו לדבר עליו תועה), אף כי לא לנו, בני אברהם יצחק ויעקב, לבוש במדותינו ובתכונות רוחנו, אשר נחלנו מאבותינו מלדה ומבטן, ואשר טפחו ורבו בקרבנו חקי תורתנו הקדושה ותנאי חיינו, באלפי שנים, מימי קדם עד היום הזה; ולמותר לנו להתפאר כי גם אנחנו כאחד האדם, ולא נופלים אנחנו מעמי אירופא. אולם נגד שונאינו ומנדינו, אשר בדו מלבם כי יש הבדל כללי בין בני שם לבני הדו-אירופא, למען הרחיק אותנו כנצר נתעב עם יתר בני שם, מעמי אירופא הנאורים, ולהבאיש ריחנו בעיניהם, נגד שונאינו אלה החריש לא נוכל, וחובה עלינו להלחם נגדם, להכות על קדקדם ולהראות כי דבריהם הבל ורעות רוח, ואין להם יסוד לא בחכמת הטבע ולא בחכמת הלשון.

ד) עוד שם הציג הרנג"ט דוגמאות מחדושיו בענין הזה, אשר לא קדמתיו בהם במאמרי במ"ע הנ"ל. הנה למען ברור הדברים לאמתם לא אחשה, וצריך אני להעיר על דבריו ואומר: בנוגע למה שהשוה את הפעל צוץ (בבנין הפעיל) הכולל בקרבו שתי הוראות: גוקען (מציץ מן החרכים) וגם אויפבליהען, שפראססען (ויציצו מעיר, ויצץ ציץ) להפעל הרוסי зрѣть הכולל (לרעתו) ג"כ את ההוראות הנזכרות, הנה בגוף הענין קדמתיו גם בזה, לא במאמרי, כי אם בספרי הנ"ל (צד 52), אבל בפרטיו רחקה דעתי מדעתו, ולא אוכל להסכים לדבריו; כי שתי ההוראות הנכללות בפעל הרוסי зрѣть הלא הנה האחת מענין ראיה והבטה והשנית מענין בשול וגמול, והנה השתתפות ההוראות תאלה לא בהשאלה והתדמות ענין לענין מקורה, כי היא השתוות מקרית, אשר השתוו כמבטא שני שרשים הנודעים ממקורים שונים (יעוין ספר המלין העטימאלאגי (ה'ב)

רוסית וצרפתית להבלשן הנודע פ. רייף). וגם השרש צוץ בעברית איננו מורה כלל על ענין בשול וגמול (רייפען, רייף ווערדען), והרנ"ט בעצמו תרגמו אויפבליהען, שפראססען כנ"ל, אשר על זה לא יורה הפעל הרוסי כלל; ובעבור זה בספרי הנ"ל לא דברתי מאומה משתי הוראות הנכללות בהפעל הרוסי зрѣть, וגם לא הזכרתי את הוראת הפעל העברי על ענין אויפבליהען, שפראָססען, כי אם על ענין גלאָנצען, שטראהלען (ועליו יציץ נזרו, תהלים קל"ב י"ח), כי היא עיקר ההשאלה, וממנה הושאלה אח"כ הוראת אויפבליהען, שפראסען *), והשויתי לזה מה שבלשון רוסיא ג"כ המלות המורות על ענין ראיה והבטה ממקור אחד הנה עם המלות המורות על ענין קרני אור וזהר, יעו"ש. גם בנוגע להשרשים ידע, נשא, שמע קדמתי את הרנ"ט בספרי הנ"ל (צד 29, 40, 53) אבל רחוקים דברי מדבריו, ואין כאן המקום להאריך בזה.

והנה פה מקום אתי להזכיר דבר אחד — אשר נשמט בשגגה מספרי הנ"ל, וגדול הוא אלי — בנוגע להשתוות לשון הסלוים לשפת עבר בהגזרת השמות מן הפעלים. כבר אמרו הפילולוגים, שהשם הרוסי земля תוצאותיו מן הפעל הסאנסקריטי Zemo המורה על ענין הולדה הצמחה והפריה; והנה כן הוא גם בלשוננו הקדושה: ת ב ל משרש י ב ל (מענין יבול ופרי הארץ), כי הוראתו בעצם וראשונה א ר ץ פ ו ר י ה (יעוין סה"מ להחכמים געזעניוס ופירשט), הפך המדבר, כאמור שם תבל כמדבר (ישעיה י"ד י"ז), והושאל אח"כ להורות על כדור הארץ בכלל, כמו מכין תבל בחכמתו (ירמיה י' י"ב), תבל וכל צאצאיה (ישעיה ל"ד א'); והוא נרדף עם השם א ר ץ, ונבדל ממנו רק במה שזה הונח בעצם וראשונה להורות הפך השמים, ומקורו לדעתי בארמית: א ר ע א מן הפעל א ר ע, המורה על פגיעת דבר מה והיותו קרוב אלינו **): ויפגעו את משה, ת"י וארעו ית משה, והוא הפך השמים, מלשון ש ם, ש מ ה, המורה על דבר רחוק גבוה ונשגב. והנה לפנינו בזה עוד דוגמא לראיה, בנוגע להתרת שאלה נכבדה בידיעת לשונות בני שם, והוא על דבר קדמות הלשונות ההן אשה מרעותה; אשר בצדק נוכל לשפוט כי שפת עבר ושפת ארם לא כאם ובת תחשבנה, כי אם אחיות הנה, ויש בכל אחת מהנה מלין ובטויים היותר קדומים מהמקבילים להם בחברתה. כי מצאנו ראינו בזה שני שמות המורים על ענין אחד (דבר והפוכו), והם ש מ י ם וא ר ץ, אשר האחרון מורה על קדמות לשון ארם, אשר בה הפעל א ר ץ והשם א ר ע א נשארו כהויתם, כיום צאתם ממקבת בור נקרו, בעת אשר בשפת עבר בשם העצם נתחלפה העין בצדי, ועל הפעל ע ר א עברו חליפות שונות, עד כי נשתנו פניו ולא נמצא בכל המקרא בתמונתו המקורית, ונמצא תחתיו רק הפעל ק ר א: פן יקראנו אסון, את אשר יקרא אתכם והדומה לזה (חלוף עין בקוף והפוך סדר האותיות כבר הזכירו המדקדקים וחוקרי הלשון); והראשון מורה על קדמות שפת עבר, כי בה שה"ע ש מ י ם ותאר הפעל ש ם נשארו כהויתם בתמונתם המקורית, בעת אשר בלשון ארם

---

*) כי כן השרשים המורים גלאנצען, שטראהלען, לייכטען משאלים על ענין צמחים ופרחים; ומזה א ו ר ו ת בהוראת צ מ ח י ם, וכן נץ, נצה, נצן (בלומע, בליטהע) כלן משרש נצץ המורה שטראהלען, גלאנצען: ונוצצים כעין נחשת קלל (יחזקאל א' ז'). יעוין סה"מ לה"ח געזעניוס:

**) הנה כי כן לחנם נתלבטו הבלשנים בתוצאות השם הזה, עד אשר התרחקו זה מזה מן הקצה אל הקצה: יש אומרים כי שרש ארץ הוראתו המקורית לשון רכות, כלומר מקום רפש וטיט, ככר שכלה משקה, ארץ פוריה (דיעטריך); ואחרים אומרים להפך, שהוראתו ענין קשוי וחזק, ונקראת כן היבשה הפך המים (פירשט).

(ה"ב)

בתאר הפעל נתחלפה השין בתיו: די גנזיא מהחתין ת מ ה בבבל (עזרא ו׳ א׳) והדומה לזה. אין זה כי אם כמו שאמרנו, ששפת עבר וארם אחיות הנה; רק על לשוננו הקדושה נוכל לאמר כי היא האחות הבכירה, בגלל קדמות ספרותה וחשיבותה.

ה) עוד שם (צד 145) השיג הרננ״ט על הרי״ב לעווינזאהן, על מה שכתב בספרו תעודה בישראל „טעות זה״, „בא הטעות״, ועל הר״ש פינסקער ז״ל, על מה שכתב בספרו לקוטי קדמוניות „הטעותים״. וכתב על זה הרנ״ט וז״ל „וטעות הוא, כי הנפרד הוא טעות מן טעה, כמו גלות מן גלה והרבות: טעיות, וכן בפירוש בתלמוד (מכות י״ב): שלש טעיות עתיד לטעות וכו׳, וכן גלות (לשון נקבה, עמוס א׳, ו׳, שם שם ט׳), וכן חנות (מן שרש חנה) החנות פתוחה וכדומה הרבות: גליות, חניות, וכן מלכות, מלכיות, הנכון לאמר גלותים? או מלכותים? לא, כן לא נוכל לאמר טעותים, רק טעיות, וכן לא נוכל לאמר „טעות זה״ או „חנות זה״ רק זאת, כי בכלם ההיו ס״נ, ואף במלות ההסכמיות בדברי בעלי אספות איכות, כמות, ברבוי: איכיות, כמיות, וכן מן זכות: כתבנו בספר זכיות״ עכ״ל. הנה במה שטען נגד הריב״ל בלי ספק צדקו דבריו, כי ה״א ותיו הנוספות על אותיות השרש בסוף השמות הן תמיד לסימן נקבה, ולא יתכן לחבר שמות כאלה עם שם התאר, שם המספר או מלות הגוף בלשון זכר; ובעבור זה לא יתכן לאמר: טעות גדול או טעות זה, כי אם טעות גדולה או טעות זאת (או זה בחולם), כאשר ג״כ לא יתכן לאמר עד״מ שלשה חניות פתוחים, ארבעה מלכיות גדולים, כי אם שלש חניות פתוחות, ארבע מלכיות גדולות, והדומה לזה. אבל במה שטען נגד המדקדק הגדול הר״ש פינסקער ז״ל, לא אוכל להסכים עמו, כי הרבוי טעותים איננו מתנגד לחקי הלשון, כי הרבוי יוד מם יבוא גם בשמות ממין נקבה, ואשר בסופם סימן נקבה, כמו חטה חטים, תאנה תאנים, תזנות תזנותים (יחזקאל י״ו ט״ו). וגם ממה שהביא מדברי הז״ל „שלש טעיות״ אין ראיה, כי כן השם אחות יתרבה בשתי דרכים: אחיות וגם אחותים; ועפ״ז נוכל לאמר ג״כ טעיות וגם טעותים, וכן רגיל בלשוננו לאמר שטותים ולא שטיות, ואין בזה שום התנגדות לחקי הלשון כמבואר.

אדעסא בחדש תמוז הרט״ח

יצחק ווארשאווסקי

מקוטעים

התורה מגילה מגילה נתנה.
(גיטין ס׳).

ר׳ אבא ורבה בר מרי.

אמר ליה ר׳ אבא לרבה בר מרי כתיב כל... (סנהדרין ק״א). נראה לענ״ד כי ר׳ אבא הוא רבא סתם בשמו השלם, כאשר רבה ב״מ בקי גדול היה במקרא ורבא כו״כ פעמים שאל אותו „מנא הא מלתא״ (ב״ק צ״ב, ב״ב ח׳).

אביי.

נמנו וגמרו דאביי עני היה, ויסודם הא דאיתא: דנחמני מכפין נפשיה (שבת ל״ג; כפין עניא ולא ידע (מגילה ז׳:), וזהו לשון התוס׳ „שגם הוא (אביי) לא היה עשיר״ (חולין קל״ג. ד״ה משקל), וכן דעת בעל סה״ד, ואפשר שמצד זה לא שתי חמרא (כתובות ס״ה), כי על שלחן עניים יין אינו עולה. אולם כמה מקומות בתלמוד מראים ההפך, פתרון בר הדיא החלומות של אביי שיהיה ראש ישיבה, עתיר נכסין והדומה (ברכות נ״ו.) נתקיים בפועל, כגון שעסק בגמ״ח; אשתו חוטה קבלה יין - חוקה במדה גדולה; הוה סייר נכסיה ופגע באריסיה (ר״ה י״ח, כתובות שם, חולין ק״ה.), וידוע כי עני אינו בעל גמ״ח*), לעני אין מרתף יין לשתותו בכלי מחזיק מרובה, ולעני אין שדות ואין אריסים, הרי דאביי עשיר היה, ולא מטעם עניות היה מכפין נפשיה כ״א מטעם שחש בחולי מעיים כפירוש הרי״ף, רא״ש והערוך „אנסא ליה עידניה״ (חולין קל״ג), ועל כן היה נזהר באבילה כדי שביעה שלא תזיק להאצטומכא והסתפק באבילה כדי רעבון כמעט, כמו כן לא שתי חמרא בכדי שלא יגרור לבו ויביאהו לידי אכילה מרובה, אך בני ביתו בהיותם בריאים אכלו ושתו כדי שביעה וכדרך כל העשירים.

בעל „מנחת יהודה״ הרגיש בזה וכתב „אולי קודם שנעשה לראש היה עני״ (צד 48 ווארשא תרל״ח), ובאמת מצינו כו״כ מבעלי התלמוד שהיו „עני ונתעשר״.

בר מר שמואל.

בר מר שמואל פקיד (קודם מותו) דליתנון תליסר אלפי זוזי לרבא (נדרים נ״ה.). להוריש סך מסוים כזה, מובן, שהמוריש עשיר גדול הוא, והנה לשמואל היו ארבעה בנים: לוי, רב פפא, רבה, ורמי, (סה״ד שמואל), ולא אשכחינן בש״ס שאף אחד מהם היה עשיר מפורסם כהמוריש דידן, וא״כ מי הוא זה המוריש? ונראה לענ״ד שהוא רב מרי בר רחל אשת איסור גיורא שהפקיד בידי רבא י״ב אלף זוז (ב״ב קמ״ט.), כהאב וכהבן היו מכיריו ומיודעיו של רבא, הוא איסור גיורא דאמר לרבא דיהודאי לא מנטרי שבתא, הוא רב מרי שבא עם רבא במשא ומתן אודות איזה בית, והוא הוא דשאל אותו על דבר מליחת בשר שחוטה וטרפה ביחד (ע״ז ע׳. ב״מ ע״ג: חולין קי״ב:), ולהמסופר שרב מרי הוציא מידי רבא הסך תריסר אלפי זוזי שהפקיד-אצלו אביו, ורבא

---

*) ואפשר דעסק בגמ״ח לא בממונו כ״א בגופו (סוכה מ״ט).

בעד ההפסד הזה אקפד (ב"ב שם), קרוב לשער, כי רב מרי בא טרם מותו לגול מעל לבו אבן שנאת רבא, ולקנות שלומו בהחזרת הסך הנזכר — אשר הפסידו לו — ע"פ צואתו.

לרש"י (ב"ב שם) היתה רחל בת שמואל, וגמירי דבני בנים הרי הם כבנים, וא"כ שפיר קרי ליה בר שמואל אף שהוא נכדו, ואולי חסר תיבת בת וצ"ל בר בת מר שמואל. איך שהוא, טוב לגרוס בתרוייהו תריסר או תליסר ואז יעלו שני הספורים בקנה אחד.

בר שידא.

ההוא בר שידא דהוה בי רב פפא (חולין ק"ה:). מי הוא בר שידא? לרש"י „שהיה משמשו" אין הכרע אם הוא שד ממש אם לא, לתו' „לפי שהיה ירא שיקפידו עליו שאר השדים" (ד"ה חזנהו) הוא שד ממש, אכן לדעת הגאון מהרש"ל, שהאנשים אשר לא יתנו מעצור לתאותם העזה, ורוצים לרומם רוחם ולהגביה כל דמיונם למעלה מכח אדם פשוט נקראו שדים, ובני אדם כמו אלה היו אצל חכמי בבל ונחשבו לשדים, וגם נקראו בשמות עבריים — כי היו עברים ממש — כמו יוסף שידא ויונתן שידא (פסחים ק"י, יבמות קכ"ב וגיטין ס"ו), בר שידא ד״ן הוא אדם ממש (עי' ערך טלים אשמדאי), והנה לרש"י שפירש דיוסף שידא לא מנטר שבתא ויונתן שידא שד היה או בקי בהם (עירובין מ"ג, יבמות שם), בנקל לומר כי בר שידא של ר"פ נקרא מטעם שלא היה נזהר במצות, או שהיה בקי במעשה שדים, ור"פ גדלהו בביתו למען התלמד ממנו תהלוכות השדים ופעולותיהם, כאשר מצאנו אותו ר"פ שהוא קבל מיוסף שידא מה שנוגע לעניני שדים (פסחים שם), ופתרון בר שידא כאשר יאמר „בעל שדים", הוא איש שיודע לדבר על השדים ומעשיהם, כמו בר אורין, בר אמוראי, בר נגר, שהכונה בעל תורה, יודע לשחות במים, בעל מלאכה.

ואין להתפלא על ר"פ בהיותו בעל תורה ישאל ג"כ בהלכות שדים, כי כזה מצינו ברב יצחק בר יוסף דאבלע בארזא (סנהד' ק"א.), ופירש"י שהיה שואל במעשי שדים, והוא רי"ץ בר יוסף, לפי הנראה, דיתיב קמיה דר' ירמיה, הוא אמר הלכה משמיה דר' יוחנן (גיטין י"א, יבמות ע"ט:) ועוד; יוסף שידא בפסחים עוסק בהלכות שדים ובעירובין עוסק בשב שמעתתא; ר' חנינא אחד מהתלמודיים למד מבנו יונתן שידא על דבר צורת השדים (גיטין ס"ו.), הרי שהיו בעלי תורה ועסקנים בדברי שדים יחד, והוא הדין לרב פפא.

רב הונא ורב אשי.

בעא מיניה רב הונא מרב אשי (שבת ס':). לסכת מרחק הזמן שבין ר"ה סתם ור"א סתם, הוכרח בעל סה"ד להסברה כי רב אשי הוא הקדמון (אות ה'). והנה כו"כ מבעלי התלמוד נושאים שם אחד (עי' קיצור כללי הגמרא למבוא התלמוד, סה"ד שמות רב הונא, רב המנונא, רב חסדא ועוד ועוד), והיו כמה רב הונא בימי רב אשי האחרון (סה"ד), וא"כ מאי חזית דרב אשי אינו סתם דלמא רב הונא אינו סתם ור"א כדקאי קאי? עוד אפשר שבמקום רב אשי צ"ל רב אסי שהיה גדול מרב הונא (עי' תו' חולין י"ט.) וסה"ד במקומם.

רב הונא ורבא.

כדבעא מיניה רב אבא מרב הונא וכו' אמר ליה וכו' איתביה וכו' א"ל מי קא (ח"ג)

מדמית והו' סכנה שאני א"ל רבא מאי שנא ספק וכו' א"ל אביי ולא שאני וכו' א"ל וכו' ברשות היחיד (חולין ט'). אם נבין הסוגיא כהויתה שר"ה ורבא הרצו דברים פנים בפנים, אז בוקעת ועולה השאלה היכי משכחת לה?, הלא רבא נולד שתי שנים אחרי מות ר"ה (גרעטץ גד"י ח"ד), וא"כ איך יכול החי להתוכח עם המת?*), והיא שגרמה לבעל מ"י להחליט, כי רב אבא הוא רבא בשמו השלם, אך רבא ואביי דהכא אינם סתם, כ"א רבא בר ירמיה או בר נתן ואביי בר הונא, והמה היו תלמידי רב הונא.

לשיטתו נושאי הסוגיא ארבעה שהם שלשה, רב אבא שהוא רבא, רב הונא ואביי. השתא דאתינא להכי מצאתי החידה באופן אחר ואיפוך אנא, רבא ואביי סתם המה ורב הונא אינו סתם, כי כמה ר"ה הוו בימי רבא, כגון ר"ה בר יהודה, בר מנוח, בריה דרב יהושע (סה"ד) ועוד, ואיתא דרבא ואביי סתם היו בני דורו של ר' אבא (ב"ק ק"ד: חולין מ"ג: צ"ז:), נמצא שנושאי הסוגיא המה ארבעה ממש, רב אבא, רב הונא, רבא ואביי, כולם שקלו וטרו בהדדי בתור רב ותלמיד או חבר וחברו.

אולם אחרי התבוננתי נלענ"ד לבאר הסוגיא ביתר דיוק. הסוגיא נערכה ממעריך הש"ס בשתי מהלוקות, האחת מתחלת „כדבעא" ומסיימת „שאני" ובה נשאו ונתנו רב אבא ורב הונא רבו, והשנית מתחלת „אמר ליה רבא" ומסיימת „ברשות היחיד" ובה שקלו וטרו רבא ואביי סתם, שבאו לברר ההלכה של ר"א ור"ה שקדמום, כדרך האחרונים לפלפל בשמעתות של הראשונים למען העמיד אותן על בורין, ותיבת „ליה" דרבא אינה מתיחסת לרב הונא כ"א לאביי.

מעתה הסוגיא הולכת במישרים, נושאיה ארבעה ממש המה וכולם סתם שבכל הש"ס המה, ותקותי כי הקוראים הנכבדים יסכימו על ידי.

מר.

מר הוא שם עצם פרטי לבעלי התלמוד, לדוגמא מר בריה דרב אשי, דרבינא, דרב יוסף. כן הוא שם משותף, כגון אבא מר, אמימר (מורכב מן אמי-מר), מרימר (מרי-מר). גם מורה הפך מתוק, טפה (ישעי' מ' ט"ו), חלוף (במר דשחוטה, חולין צ"ד), ועוד לו הוראות שונות. כן גם הנהו שם כבוד מאשה לאישה, מבנים לאבות ומתלמיד לרבו, כלשון אשת רב אסי לבעלה „ומר לא עביד הכי"; בנות ר"ח לאביהן „לא בעי מר מינם פורתא"; רבא לאביו „מ"ט עביד מר הכי"; רבא בריה דרב"ר הונא לאביו „דמשבח לן מר בגויה" (שבת י"ב, עירובין ס"ה. ב"ק צ"ז, חולין קכ"ד:), ולזה שהתלמידים כברו את רבותיהם בלשון מר אין צריך ראיה כי מצוי מצוי הוא בש"ס. אמנם נפגוש גם ההפך, אב לבנו ורב לתלמידו מדברים מר ותלמיד לרבו בלשון נוכח, כדברי רב יהודה לרי"ץ בנו „רברבנותו דמר... גרמא ליה למר" (פסחים ק"ד:). רפרם בר פפא ורב פפא נקראו מפי רבא רבם מר; וכן רבא מפי רב נחמן רבו; רב יוסף מפי רב המנונא רבו; אביי מרבו רב יוסף (ברכות ח', כתובות פ"ה. מ"ק כ"ח, כתוב' נ': זבחים ס"ב.). רבא דבר לר"ח רבו „נדרוש משמך": אביי לרב יוסף רבו „מאי חזית דסמכת" „את אמריתה ניהלן"; רמי בר חמא לר"ח רבו „לכי תשמש לי... אם נהנית"; רבא לר"נ רבו „לרידך דאטרת" (ביצה כ"ח, יבמות פ"ג:, נדה ס"ג:, ב"ק כ':, ב"ב י"ג.**).

*) אך להשערתי שרבא נולד לא בשנת 299 כ"א 279 (כ' ישראל 3 צד 336 תרס"ח), אין רחוק שרבא דבר פה אל פה עם ר"ה שמת 297 (גרעטץ), כי במות ר"ה היה רבא בן י"ח.

**) אכן ללשון הרשב"ם בפסחים שם „סרורותיה דמר. כעס עליו על שלא הלך הוא בעצמו". אינה ראיה, כי להדורי לבנו הוא דבעי.

גם חברים קרו אהדדי מר, כגון רבא לרב ספרא חברו „לאו כגון מר"; ר"נ ורב ששת (חברים, ד"ד ודורשיו צד 181) אמרו חד לחבריה „מ"ט עביד מר הכי" (פסחים קי"ג:, כתובות צ"ד:) ועוד. ומצינו ג"כ ששני אחים כרבא ורב סעורם כבדו אהדדי בשם מר (מ"ק כח.). עוד משמש מר במקום „פלוני", רצוני לומר, מסדר הש"ס בהזכירו איזו הלכה שנאמרה למעלה, במקום שם העצם של בעל ההלכה מסתפק בתיבת מר, ואב לכולם הוא „אמר מר" המצוי בש"ס, במקום שהיה לו להאריך בנקיבת שם של מרא דשמעתא שנזכרה למעלה מקצר בתיבת מר, וכן: דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד (ברכות כ"ז.) הוא במקום רב חסדא ורב יצחק, מר משתעי... ומר לא משתעי (כתובות ס"א.) במקום אבוה בר איהי ומנימין בר איהי; לא כמר דייקי ולא כמר דייקי (ע"ז ז':) תחת ר' אליעזר ור' יהושע, ועוד ועוד. ולא עוד אלא אף בענין אחד מצינו שדברו איש לרעהו בשתי הלשונות — נוכח ונסתר — יחד, כדגרסינן: אמר ר"ז לר"ש בר אבא ראה שאתה מטיל... ומר פשיט לה מפשט (חולין צ"ח.).

לדאמרן אין רגלים להוכחת המגיה בברכות (ס"א:), דלא רבא כ"א רבה הוא דאמר „כגון אנו בינונים", מטעם דאביי אמר ליה „לא שבק מר חיי לכל בריה", ועל כרחך לרבה רבו ולא לרבא חברו דבר מר, ומחזק הוכחתו מתו' דעירובין [טעות וצ"ל עירכין] (ה'.), ולאו מלתא היא, כאשר בארנו דתיבת מר אינה לשון כבוד דוקא והשתמשו בה כחפצם, בשגם מפורש איתא בסוגיא דהואיל, שאביי פנה לרבה בלשון נוכח (פסחים מז), וא"כ גם מצד זה אינה הוכחה, כי אין מבריח לאביי לדבר לרבה רבו בלשון מר.

רב נחמן.

רב נחמן משדר גוזאי אמר אי לאו תורה כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא (קדושין ל"ג.), רש"י „סריסים שהיו תמיד לפניו לפי שהיה שר חתן הנשיא [אולי צ"ל חתן שר הנשיא] ואב ב"ד". בעל סה"ד נושא ונותן מי הוא ר"נ סתם, בר יצחק, בר יעקב או בר אבא? ודעה האחרונה אינה מתקבלת לו, כי איך אפשר שר"נ סתם שבש"ס ור"נ בר אבא דהכא יהיו שניהם חתנים לשר הנשיא ואב"ד?

והנה למלת בר יש כמה פתרונים ואינו דוקא בן לאב, פעם הוא משותף לשם עצם, כמו בר-קמצא, בר-פיילי (האסיף תרמ"ו 240) וכן בר-ארא פירש"י „שם האיש" (עירובין נ"ז:) ועוד. פעם מורה בן-מקום אחד, כמו בר-גלילאה, בר-מערבא (עירובין נ"נ, כתובות ח'.); בר-כוזיבא לגרעטץ הוא „מעיר ששמה Kesib" (ח"ד 159). פעם מורה מלאכתו ועסקו (למעלה בר שידא). אבא בלשון התלמוד נקרא יער, חמור (מ"ק י"ב, ב"ב ע"ד.), וא"כ אין לנו הכרח לקבל הסברה שר"נ דקדושין הוא בן ל„אבא" אביו, והא דאמר כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא לא על עצמו קא מכוין כ"א על בני דורו, אשר מצד היהירות שבו (דדו"ד 180) ורמת רוחו, זרק בהם מרה והחשיבם כקליפת השום וקרא אותם בר-אבא, לאמר: שוטים כחמורים, בני-יער אשר אין להם מותר מן הבהמה.

אכן לגרסת רש"י „כמה נחמן איכא בשוקא" מבלי תיבות בר אבא, אשר כך היא גרסת גם רב אחא משבחא בשאלתות פ' קדושים*), אין מקום להשקלא וטריא אם

ולדאיתא דתלמיד חבר אמר לרבו מי בדלת ולא אמר מי בדיל מר (ברכות כ"ז:), אפשר שהתלמידים הכא דברו בלשון נוכח משום שהיו תלמידים חברים, והלכך שמעו מפי רבותיהם הלשון מר גם כן.

*) לשון בעל מ"י „כמה נחמן (בר אבא) איכא בשוקא. בר אבא ?", ואישתמיטתיה רש"י במקומו. (ח"ג)

ר"נ דילן בן „אבא" הוא, אבא מאן דכר שמיה? וממילא הוא ר"נ סתם דכל הש"ס, בנו של יצחק או של יעקב.

עולא ורבא.

עולא הוה יהיב... איתביה רבא לעולא... ואי אמרת כהן... אמר לו רבי מטונך... (חולין קל"א:). בעל סה"ד מקשה איך קרא עולא את רבא תלמידו רבי? הוא מותיב לה ובעל ס"י מפרק לה, שרבא דידן אינו רבא סתם כ"א ר' אבא דאיתביה לעולא (קדושין נ"ח.).

לטעמייהו הוו מצי להקשות גם מצד השני, איך דבר רבא לעולא רבו ואי אמרת ולא ואי אמר מר? אולם לשיטתנו (למעלה) אין קפידא בזה, ולא אכפת לן אם נשמע לשון חשיבות מהרב להתלמידו ומתלמיד לרבו לישנא קלילא, ובכן עולא הוא רבו דרבא ואין נחיצות לנו לראות ברבא שם קצר מן ר' אבא.

והנה דעת הגאון מהרש"ל בנידון דידן דתרי עולא הוו (ע"מ מלת איטליא), ולסה"ד גופיה הוו כמה וכמה עולא, וא"כ תשובתו בצדו, עולא דנן אינו עולא סתם כ"א תלמידו ממש של רבא, כדאיתא: עולא בר רב נחית קמיה דרבא, וכן בעא מיניה (פסחים קי"ז: מגילה כ"א:), או הוא עולא שהיה בימי אביי ורבא ושקלו וטרו בהדדי (סנהדרין ס"ה.), ואפשר שתיבת רבי מוטעת וצ"ל רבא, היינו שעולא אמר לו: רבא! מטונך... וכדרך חברים לדבר איש ורעו בלשון נוכח.

רבא.

ידוע דרבא בבלי הוא, כלשון סה"ד „ורבא לא עלה לא"י", וא"כ רבא בגמרת ירושלמי מאי עבידתיה? כגון: רבא בשם רב יהודה, רבא בר בריה דרב פפי, רבא בשם ר' ירמיה (תרומות פ"ח ה"ה, שבת פ"א ה"א, סוטה פ"א ה"א), ואולי נפלה טעות בדפוס וצ"ל בהפרד ר' בא הרגיל בכל תלמוד ירושלמי, והוא ר' אבא, כי דרך הירושלמי להחסיר אות א' שבתחלת השם או איזו תיבה, כמו ר' בון, ר' לא, ר' פס תחת ר' אבין, ר' אילא, ר' אפס; וכן הלשון ומר תחת ואמר*).

רבה ורב חסדא.

הענין אשר ידובר בו פה בונע לשיטת הרב הגדול מהרא"ה וויים; אי לזאת, מקמי דאפתח בשמעתתיה אבקש סליחתו אם אטה מדרכו. לא פלגאה אנא ולא לקפח בהלכות באתי, כי אם לאסוקי שמעתתא אליבא דאמת, והלואי שקניתי אותה והעלה לי לקבל הסכמת רומעכ"ת ואז רב לי. וזהו:

א

דעת הרה"ג שהתלמידים בישיבת סורא בימי הראשות של רב חסדא שם, עזבו הישיבה והלכו לפומבדיתא לקחת תורה מפי רבה (דדו"ד ח"ג צד 192). משענתו היא גמרת ע"ז (י"ט.), אשר מצאתי לא למותר לרשום פה הענין בשלימותו: אמר להו ר"ח לרבנן בעינא דאימא לכו מלתא ומסתפינא דשבקיתו לי ואזליתו בכל הלומד תורה מרב

---

*) אלה הדברים נאמרו באחת מההערות למאמרי אודות רבא (כ' ישראל צד 333 ס' שלישי תרמ"ח). אך מאיזו סבה אשר נעלמה ממני, לא באו עדיין לדפוס ונשארו בכתובים.

(ח"ב)

אחר אינו רואה סימן ברכה לעולם שבקוהו ואזיל קמיה דרבא אמר להו הני מילי סברא אבל גמרא מרב אחד עדיף כי היכי דלא לפלוג לישניה. המגיה גורס רבה במקום רבא, ומעתה השאלה א) מי יכריע איזו גרסא היא עיקר? ואם גרסת רבא עיקר אין סיוע כלל לשיטת הרב; ב) לו גם שגרסת רבה היא עיקר, מה ומי יוכיח שהתלמידים הלכו מסורא למקום אחר לרבה? יוכל היות שבסורא גופה פנו לרבה, כי אחרי אשר רבה עלה בחדוד ובפלפול יתר על כולם, אין ספק שהיה שני לר"ח וראשון לכל התלמידים, ולפעמים היה גם ממלא מקום ר"ח, וא"כ קרוב מאד שהתלמידים אזלו לרבה בעצם סורא לשמוע תורתו, בשגם לסה"ד היו לאביי ורבא ישיבות בחיי רב יוסף רבם (אות ר'), ולהחלט הרב גופיה היה לרבה בר הונא בית מדרשו בסורא אף בחיי רב חסדא ראש הישיבה ורבו (צד 195), ומדוע לא נוכה גם את רבה בבית מדרשו בסורא אף בחיי ר"ח הראש? ; ג) לדעתי סוף דברי ר"ח „הני מילי"... משמע שהתלמידים לא זזו ממקומם וישבו תחתיהם בסורא, כי לו זזו מסורא והלכו לפומבדיתא, איככה יוכל ר"ח לדבר עמהם עוד הפעם תוך כדי דבורו הראשון? הא אמר להו כל הלומד וכו' והא אמר להו הני מילי וכו'? והא כיצד? איפה ראה פניהם? האם הלך אליהם לפומבדיתא? האם שבו עוד הפעם לסורא? אלא ודאי שלא עזבו את סורא, וכיון שראה ר"ח כי דבריו הראשונים „כל הלומד" עשו רושם, והתלמידים הכינו א"ע לעזבהו ולילך לרבה בסורא גופה*), חזר תיכף ואמר להם „הני מילי כו' לישניה", וא"כ מאין הביא הרה"ג עזרו?

ב

עוד. דעת הרב כי רבה לא תלמיד ר"ח היה כ"א חברו ולכן נהג עמו במשאו ומתנו כדבר איש עם אחיו בלשון נוכח, ולא כדבר איש עם רבו בלשון נסתר ודרך כבוד (צד 190), ויחזק דבריו משני מקומות בש"ס (עירובין ל"ח:, ביצה כ"ח). בעיקר הדבר פליגי רש"י ותו', להראשון רבה תלמיד ר"ח ולהאחרון חברו הוא (ע' סה"ד), אך כח העדות מהדבור בלשון נוכח יש להחליש מהמבואר למעלה, כי התלמידים נהגו לפנות לרבותם גם בלשון נוכח, ועתה נלכה נא ונחקורה אחרי ציוני המסכתות המסייעות לדעת הרה"ג ונראה אם יש מקום להם.

א) כי נח נפשיה דרב הונא עייל רב חסדא למרמי דרב אדרב... אמר רבה התם משום הכנה... אמר ליה אביי אלא הא דתנן כיצד... אמר ליה רבה מי סברת... אלא הא דתנן ר' אליעזר... מי סברת... אלא הא דאמר רב יהודה... אמר ליה מי סברת... (עירובין ל"ח). הרב הבין הסוגיא דרבה דאמר מי סברת (לשון נוכח) לר"ח הוא דאמר, אבל כל מעיין בעל שכל ישר יבין כי „מי סברת" לא לר"ח נוגע כ"א לאביי. שלש פעמים שאל אביי בהלכה זו את רבה, אשר בכל פעם השיב לו מי סברת כלתלמידו מובהק, אבל רב חסדא מאי בעי הכא? מן אמר רבה ואילך מסדר הש"ס הוא דקאמר לה, הוא מגיד לנו מה שהיו שבין רבה ואביי בנידון זה, אכן עם ר"ח לא דבר כלל בזה הענין, וא"כ ציון דעירובין אין מעיד כלום, וכשל עוזר.

ב) א"ל רבא לרב חסדא נדרוש משמך הלכה... (ביצה כ"ח.). אין ספק שהרב גרס רבה, וכיון שלשונו ממשמע מוכח שחברו הוא, אבל מה אעשה אם לא מצאתי גרסת רבה בששה דפוסים: אמשטרדם, בערלין, ווארשא, וויען, ווילנא ולעמבערג? בכולם הגרסא רבא כבמס' ביצה וכבמס' כתובות (ס"ח) ולא רבה, ואם פי בסה"ד (אות ר"ח) הגרסא רבה מסופק אני בהכרעתו כיחיד נגד רבים, מה גם סה"ד שאני משתמש בו

*) הלשון שבקוהו ואזיל אינו כהויתו אלא שהכינו א"ע לעזוב את ר"ח ולילך לרבה. (ח"ב)

נדפס בקאפוסט שנת תק"ע [לראבוני אין ת"י סה"ד החדש] שחרות הדיו ולובן הנייר עש חליפין זה בזה, האותיות הוכו לרסיסים ובקיעים, ונקל להאמין שע"פ איזו טעות נדפס רבה במקום רבא, וא"כ גם עמודי עדות זאת ירופפו*).

וסולת.

אר"ז ומה המרקד קמח מלמטן וסולת מלמעלן אף המשמר יין מלמטן ושמרים מלמעלן (ירושלמי שבת פ"ו ה"ב). כל מבין יסכים כי תיבת וסולת מוטעת וצ"ל ופסולת, כדרך כל כברה להוריד את הדק מלמטה ולהשאיר את הגס (סובין) מלמעלה, וע' רש"י ותו' תענית ט:.

לטפשים.

תני בר קפרא יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים וכן שלמה אמר גם אויל מחריש חכם יחשב ואצ"ל חכם מחריש (שם פסחים פ"ט ה"ט). [בגמרת בבלי פסחים (צ"ט.) ליכא הסיום „ואצ"ל חכם מחריש"]. אבל לקורא מבין לא יפה השתיקה מלשאול האיך הנדון דומה לראיה? מתחיל ששתיקת הטפש היא קלה להתלמד משתיקת החכם החמורה, ומסיים להפך, ששתיקת החכם היא קלה להתלמד משתיקת הטפש החמורה. וע"כ נראה לי שתיבת לטפשים מוטעת וצ"ל מטפשים, ששתיקה להם היא חמורה מהשתיקה לחכמים, וכעדות הכתוב גם אויל מחריש, אפילו אויל הוא חכם כשמחריש ומכש"כ חכם מחריש.

תורת ה':

ויקראו בספר תורת ה' זה המקרא (שם מגילה פ"ד ה"א). טעות בדפוס וצ"ל: ויקראו בספר תורת האלהים, וכן הוא מקרא מפורש בנחמיה ח' ח'.

דשחירין ודקרין.

(ר' יוחנן) ולמה היה עושה (משה) כך אלא ללמד את ישראל שיהיו יגעים בתורה ביום ובלילה ר"ש בן לקיש אומר לתלמידיו באו ולמדו תורה דשחירין ודקרין בלילה ור"י היה אומר לתלמידיו באו ולמדו תורה דאמטין אלא אעפ"כ מודה היה ר"י שאין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר קומי רוני בלילה וכן הוא אומר ותקם בעוד לילה (מ"ר שמות פרשה מ"ז). ר"י אמר אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר קומי רני בלילה ור"ל אמר ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה. ריש לקיש הוה פשיט קראי וכדהוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה קומי רוני בלילה הוא אומר יפה למדני ר"י חזר ואמר לית אתון חמון אולפני מה נהיר באפוי ולמה דהוה דלילי ודימטא (שם ויקרא פ' י"ט).

סתירת הדברים תנקר עיני כל מבין, ר"י דהכא דריש במעלת למוד תורה ביום

---

*) גם ענין זה הכינותי בהערותי לטאטרו הנזכר למעלה. ומסבה שאינה תלויה בי לא יצא לע"ע מדפוס.

המבקר החכם שבקר שיטת הרה"ג בענין זה והעיר על הא' דביצה [כנסת ס' ראשון תרמ"ז צד 895 הערה ד' וצד 897), לא העיר כלום על הא דעירובין.

(ח"ג)

ובלילה ור"י דהתם דריש במעלת למוד לילה לחוד, שם משבח ר"ל תורת לילה ופה משבח תורת יום ולילה, והיכי תמצי? אף כי אודות ר"י כבר העירו בעל מ"כ בשמות, בכתבו „ומאמר זה צ"ע נגד הגרסא שבויקרא רבה", והגאון מהרש"ל (נוספת לע"מ תיבת אמטין, ולפלא שלא הזכיר דברי מ"כ), אך מדוע הם מחשים אודות ריש לקיש? והרש"ל, לפירושו דשחירין ודקרין ביום הוא, מוחק בדברי ר"ל דשמות תיבת בלילה ובמקום מודה היה „ר' יוחנן" גורס „ריש לקיש", אבל מה הועיל החכם בתקנתו אחרי כי ר"ל דויקרא מצדד ללמוד יום ולילה?

לישר המסלה, נראה לקצר הבנתי, לקיים תיבת בלילה בדברי ריש לקיש, והוא באור של דשחירין ודקרין, באשר לילה מראהו שחור ואוירו קר משא"כ ביום (ואפשר שמתחלה היתה תיבת בלילה כתובה בצד, כעין פירוש לשחירין ודקרין, ובהמשך הזמן הכניסוה ע"פ איזו סבה לפנים), וגרסת מודה היה „ר' יוחנן" כדקאי קאי, ולא פליגי ר"י ור"ל דאמרי תרוייהו שמצוה ללמוד ביום ובלילה, ואסמיך ר"י על למוד משה בהר, ור"ל אסמיך אקרא דוהגית, אך איזה למוד הוא היותר חשוב? דיום או דלילה? והיה ר"י מעיקרא סבר למוד יום (הוא פירוש „דאמטין" לדעת הגאון שם) חשוב ביותר, אך לבסוף קא סבר דעיקר חשיבות למוד לילה כעדות הכתובים קומי וגו' ותקם וגו', ולזה מסכים גם ר"ל כדהוה מטי לפני קראי ויעץ לתלמידיו ללמוד בלילה, (פירוש ל„דשחירין ודקרין"), אולם בל יפטרו א"ע מללמוד גם ביום, כי אולפני דר"י נהיר ע"י זה שלמד בלילה וגם ביום, וע"כ בל יספיקו א"ע בתורת לילה לחוד.

הא דר"י ור"ל מחשיבים למוד תורה בלילה נמצא גם בתלמוד ובאסמכתא אקראי אחריני, פסוק ושבע ילין ופסוק העומדים וגו' בלילות ילמדו לר"י החשיבות (ברכות י"ד, מנחות ק"י), וריש לקיש דאמר לא אברי סיהרא (עירובין ס"ד.) מסמיך אקרא דיומם יצוה וגו' (ע"ז ג':).

אימת יתוש.

חמשה אימות הן אימת חלש על גבור אימת יתוש על הפיל וכו' (שבת ע"ז:). נהירנא כד הוינא בימי חרפי קראתי מסעות דיומאן ובהם כתוב לאמר, כי הפיל נרדף משונאו והוא נחש קטן הרוחש בחוטמו ומגיע עד ראשו והורגו. לפ"ז אולי יש לגרוס נחש שמטיל אימתו על הפיל.

אשכח מרגניתא.

ידוע הספור שיוסף מוקיר שבי קנה דג אחד ובקרעו מצא בו מרגניתא (שבת קי"ט.). הבליעה והמציאה בבטן דגים חפצים יקרים מצויות, שנאמר בהשחר: מלך יון אחד ושמו פאליקראטעס הסיר את טבעתו מעל אצבעו וישליכה הימה, ויקר אחרי איזה זמן מקרה כי דיג אחד הביא דג גדול מנחה להמלך, ויהי בנתוח המבשל את הדג מצא בבטנו את הטבעת וימסרה להמלך אשר שמח על דבר הזה (תרמ"א חוברת ו' צד נ"ג הערה ס"ז). כן באחת ממגידי חדשות אשר בעיר הבירה מצאתי כתוב: באחד השוקים שבעיר העלסינגפארס קנתה אשת איזה בעל-מלאכה דג (העכט), כבואה לביתה ותסיר קרבו מצאה בקיבתו כף כסף קטנה ועל גבה רשומים אותיות C. H. (חודש יוני שנת 1879).

(ח"ב)

שגל כלבתא.

שגל דכורש פירשו בגמרת ר"ה (ד'.) שהיא כלבתא ממש, או היא מלכתא והושיבה במקום שגל. לקרב הענין אל שכל ישר, נלע"ד שפירשו ע"פ שיטת האמונה להפרסיים, כי כלב (או כלבתא) קדוש עומד ושומר את היכל אלהיהם Ормуздъ (פועל טוב) מבלי יתקרבו אליו שונאיו (פועלי רע), כי האמינו בשתי רשויות (עי' אֶנציקלופדיא Березина תיבת Персія ספ"ב 1876), וידוע אשר מלכי קדם עושים עצמם כאלוה בכל זמן ועדן, וע"כ הושיב כורש את הכלבתא אצלו לשמרהו מאויבין מבלי יתקרבו אליו, או שהושיב את המלכה במקום השגל.

אינו אדם.

וא"ר אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם שנאמר השמים וגו' נתן לבני אדם (יבמות ס"ג.). משמע שדריש לשבח קרקע ולמטה אמר שאין אומנות פחותה מן הקרקע, תרתי דסתרי, הא קרקע לשבח והא קרקע לגנאי? (עי' תוס' ומפרשים), ולענ"ד נראה שגם מאמרו הראשון לגנאי קרקע הוא, ואזיל ר"א לשיטתיה בהדרש „לא נתנה קרקע אלא לבעלי זרועות" (סנהדרין נ"ח:), וכפירש"י: שהתגר רבה ע"י קרקע וכו' וצריך שיהא חזק לעמוד כנגדן, ובעל זרוע דהתם הוא אדם דהכא, אדם אינו משתנה*) וחזק הנהו בכח אמיץ, משא"כ איש משתנה הנהו וכחו נחלש, כמו א־ישון מורה קטנות, אשה כחותיה נרפים לעומת כחות איש, אֱנוש ומכנו אֱנוש הוראתו חולה, וכונת ר"א כל שאין לו קרקע מובן שאינו אדם ואינו בעל-זרוע. ואפשר שהוציא דרשתו מדכתיב לבני אדם ולא כתיב לאנשים.

בעלי אומניות.

ואר"א עתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע שנאמר וירדו מאניותיהם וכו' יעמודו (יבמות שם). פתח באומניות וסיים באניות? ואולי טוב לגרוס בעלי אניות ותהי הראיה דומה לנדון. ונראה שהנותן סימנים למאמרי ר"א וסמן מאמר זה בתיבת הגרי מכוין לזה, כי אומנים אינם סוחרים.

הפוכי בעסקא.

רב על לביני שיבלי חזנהו דקא נייפן אמר להו אי נייפת איתנופי הפוכי בעסקא טב מינך (שם). משמע דרב לגנאי קרקע קא דריש, והוא בעצמו זרע גנתא; הוא זבן לנפשיה האי ארעא דרבב"ח יהב ליה זוזי לקנותה למענו; הוא קנה לגנתא דבי רב**) (קרושין ל"ט, נ"ט, ב"ב נ"ד), הרי דהחשיב קרקע עדי שבעצמו עס־ק בה. ונלענ"ד דרב ביבמות משום עין הרע הוא דחייש ולא משום גנאי קרקע, ואזיל לשיטתיה בב"מ (ק"ז) דאסור לו לאדם שיעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמותיה, משום עיה"ר דחייש לה, כלשונו „תשעים ותשעה (מתים) בעין רעה" (שם), וזוהי כונתו אי נייפת איתנופי כו', כל מה שהשבלים יגביהו א"ע יותר תשלוט בהם עיה"ר יותר, משא"כ במסחר שהוא בחנות ומרהף ואין מראית עין.

*) והשינוי אדמה אין מקטין ואין מחליש, אדמה היא גוש עפר בצר גדול וחזק.

**) לפי הנראה היא הגנתא דקדושין ל"ט, ובעל סה"ד שציין המאמרים לא העיר כלום; (ח"ג)

ותלחוש לה.

ההולך בעצת אשתו נופל בגיהנם וכו' והא אמרי אינשי אתתך גוצא גחין ותלחוש לה (ב"מ נ"ט.), רש"י [אתתך גוצא. אשתך קטנה כפוף עצמך ושמע דבריה]. כנים דברי המגיה, כי אם נבין שהבעל לוחש לאשתו הקטנה, אין הוכחה שמותר לילך בעצת אשתו ועל כן ההכרח להבין להפך שהאשה לוחשת לבעלה, הרי שמקבלים עצת נשותיהן. אכן לפ"ז מהנכון לגרוס „ותלחוש לך", כי להגרסא שלפנינו תיבת ותלחוש משמיע נוכח לזכר ובאמת כונת ותלחוש נסתר לנקבה.

בלשון ארמי.

אדה"ר בלשון ארמי סיפר דכתיב ולי מה יקרו רעיך אל (סנהדרין ל"ח:). אין נות בכל הפירושים לעדות הכתוב הזה, ונ"ל דמסיפא לרישא קדריש ועדותו היא מהכתוב למטה אם תקטל וגו', שעיקר „קטל" לשון ארמי.

ניסא איתרחיש.

תרי זימני בשתא. אבל בעצרת שאינו אלא יום אחד לא היו כ"כ מתאספין ושמא ניסא איתרחיש להו וראיתי בספר כו' ששמע שהיה עמוד של אש יורד מן השמים עליהם בכלה דאלול ובכלה דאדר (תו' ברכות י"ז:).

הבאתי כל דברי התו' למען הבין שאין מעשה נסים מתיחס כלל אל מיעוט האסיפה בעצרת, נם מאי עבידתיה? מאן דכר שמה של איזו סכנה הנחוצה להנצל ע"י איזה נס דוקא? ולולא דמסתפינא ראוי לסדר דברי התו' כזה: אבל בעצרת כו' מתאספין וראיתי בספר כו' דאדר ושמא ניסא איתרחיש להו. מבלי להתפלא איך לא נשרפו בני הכלה מעמוד האש? הרי זה פסיק רישיה ולא ימות, והתשובה „ושמא ניסא"... וניצולו בדרך נס.

אפר מקלה.

לרש"י הוא אפר ממש ולא עפר ולתו' הוא אפר הבא מעצמות אדם הנשרפים (תענית ט"ז). מובן שלרש"י אין נחוץ אפר של עצמות אדם דוקא וסגי באפר כל דהוא, וכן מפרש אפר מקלה דברכות (כ"ח), דקדושין (נ"ח) ודבכורות (כ"ט). בעל מ"י מקשה „דבריהם ז"ל נפלאים, מי יגיד לנו שהיו שורפים עצמות אדם?", אבל יוכל היות שמכונים לשרופי מלכות, כיהודים כאינם יהודים שנתחיבו שרפה ע"פ מצות המלך, אותו אפר נתנו ע"ג התיבה, בשנם איתא להדיא: אמר שרפוני וכו' אם אין שורפין אין נותנין (ירושלמי כתובות פ' אלמנה ה"א), היינו שכיב מרע שצוה לשרפהו אחר מיתתו, הרי שנהגו גם אחב"י בשרפת גוף המת, מה גם לשרוף המתים נהגו זה בשנים קדמוניות בארצות הקדם [וגם בימינו יש באירופא ובאמיריקא חברות לשרוף מתיהם, למען בער ריח רע ואדים מזיקים להבריאה] האינם יהודים, ובנקל היה להשיג אפר כזה.

אשר אזכיר.

הכי תני בספרי בכל מקום אשר אני נגלה שם תהא מזכיר את שמי (תו' ד"ה הרי, סוטה ל"ח.). הכונה כאלו כתוב תזכיר, וזהו לבעל „מורה הלשון" הכלל כי אותיות א'-ת' מתחלפות מצד שדומות בכתב עבר או שמרוני, כמו וארא תחת ותרא, אזכיר (ח"ב)

תחת הזכיר (נוספות 129), וע' תו' שע"פ הדחק מפרשים דברי הספרי „שם אני מצוך להזכיר שמי".

בחודש תמוז תרמ"ח ש"מ"ף

דברי חכמים וחידותם.

ר' יהודה אומר: אף חולדה מבני בניה של רחב הזונה היתה, כתיב הכא בן תקוה (מ"ב כב י"ד) וכתיב התם את תקות חוט השני הזה (יהושע ג'). הפליאה במאמר הזה נשקפת היא לכל גלוי עינים, הלא רק שלום איש חולדה היה בן תקוה ואם בן היה רק הוא ולא חולדה מבני בניה של רחב. והנה רש"י ז"ל גם הרש"א בחדא"ג ועוד מפרשים רבים התאמצו לפתור את הפליאה הזאת איש לפי דרכו, אך הפליאה לא זזה ממקומה כבראשונה, על כן ארהיב בנפשי עוז לחות דעי גם אני על דבר המאמר הנפלא הזה — אך בתחלה אקדים הקדמה קטנה הנוגעת בהליכות שפת קדשנו.

מודעת זאת כי ביום ברא ה' אלהים את האדם זכר ונקבה קרא אותם רק בשם „אדם" שם משותף לזכר ולנקבה (בראשית ה' ב') ורק האדם ק־א אותה גם בשם „אשה" כי מאיש לוקחה (שם ב' כ"ג), ואחרי חטא עץ הדעת קרא לה גם שם פרטי „חוה" כי היא היתה אם כל חי (שם ג' כ'), וכשם שהיה שם אדם משתף בראשונה לזכר ולנקבה, כן היה גם שם „נער" משותף לזכר ולנקבה ורק בדורות רבים אחרי כן נתוספה אות „ה" על השם נער להבדיל בין שני המינים האלה נער לזכר ונערה לנקבה. בכל זאת נמצא עוד בספר התורה שלש עשרה פעמים שם נער תחת „נערה" (דברים כ"ב ט"ו עד סוף הפרשה) יען כי בעצם וראשונה היה השם נער שם משתף לזו"נ. גם שם בן היה בעצם וראשונה שם משתף לזכר ולנקבה ורק אחרי כן נעשה הבדל ביניהם, שם בן לזכר ושם בת לנקבה „בחסרון נון" וראוי בהשלומו „בנת" כי שרשו בנה לנקבה, והדברים בזה ארוכים, אך לא זה הוא מקומם. והנה גם אחרי אשר בכל ספרי הקדש נמצא ההבדל המבדיל בין שני המינים ההם, נשאר עוד מקום אחד אשר בו אין ההבדל הזה, ובת נקראת בשם „בן" כאשר היתה בראשונה, המקום הזה הוא בדברי הימים (ב' י"א י"ח) „ויקח לו רחבעם אשה את מחלת בן ירימות" ורק הקרי הוא „בת" אך הכתיב הוא „בן" — והנה ר' יהודה בעל המאמר הנפלא אשר לפנינו אשר כל רז מרזי התורה לא אנס לו ככל חכמינו ז"ל תופשי התורה, הוא ידע כי כאשר שם בן הנמצא בד"ה, שם הוא באמת שם נקבה כמו „בת", כן גם שם בן תקוה (במלכים ב' כ"ב י"ד) הוא שם תאר נקבה כמו „בת" כאשר היה בעצם וראשונה שם משתף לזכר ולנקבה והכתוב חולדה הנביאה אשת שלום שהיא „בת תקוה" ובן תקוה הכונה היא בת תקוה, כי היא רק היא היתה „בת תקוה", ומזה הוכיח ר' יהודה כי חולדה הנביאה בת תקוה, היתה מבני בניה של רחב אשר קשרה את תקות חוט השני על חלון ביתה.

כתנות עור.

„ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם" (בראשית ג' כ"א). בתורתו של ר' מאיר נמצא כתנות אור ב„אלף" אלו בגדי אדם הראשון שהם דומים לפיגם, רחבים

מלמטה וקצרים מלמעלה (ב"ר פרשה כ'). המפרשים התרו לרדת לסוף דעתו של ר' מאיר במאמר הזה וישובו ריקם, ואשר אחזה אני בזה כי קשה בעיני ר' מאיר איזה „עור" נמצא אז אשר ממנו עשה ה' כתנות לאדם ואשתו? הלא אז לא מתה עדיין ולא נהרגה שום חיה ובהמה? על כן יפרש ר' מאיר את תיבת „עור" בעין כמו אור באלף שפירושו עשב וצמח השדה, כמו כחום צח עלי „אור" (ישעיה י"ח ד') כי טל אורות טלך (שם כ"ו י"ט). וידוע כי עד היום נמצאים בארץ הודו גם ביתר ארצות הקדם מיני עשב רמים ונשאים אשר עליהם רחבי ידים הם מאד. ויושבי הארצות ההן יעשו להם מעשבות שדה ההם כתנות לכסות את מערומיהם וממין „אור עשב" כזה עשה ה' כתנות לאדם ולאשתו, ור' מאיר נתן סימן למיני עשב ההם שדומים לפיגם והוא מין עשב שקורין „חטא" כמו שפירש הערוך, ומיני עשב ההם עליהם רחבים מלמטה וקצרים מלמעלה, ולפי זה ידמה הכתוב: „ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות אור" אל הכתוב „ויתפרו עלי תאנה ויעשו להם חגורות" (בראשית ג' ז') אך הם עשו להם מעלי תאנה רק חגורות לכסות ערוה, וה' עשה להם כתנות אור לכסות כל הגוף.

מי יורה דעה.

ת"ר מעשה בר' יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים הלך ר"י ועמד על פתח בית האסורים ואמר מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים? ענה אותו תינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו (ישעיה מ"ב כ"ד) אמר מובטחני בו שיהיה מורה הוראה בישראל כו' (גיטין נ"ח). כל העובר על המאמר הזה. יעמוד משתאה ויעמיק שאלה: וכי בשביל שהשלים אותו תינוק לקרוא את חצי השני מהפסוק הנזכר אשר קרא ר' יהושע האם בשביל זה היה ר' יהושע מובטח בו שיהיה מורה הוראה בישראל? הלא גם בר בי רב דחד יומא יכול להשלים חצי הפסוק השני אשר חצי הראשון יקרא לפניו ולא דרוש לזה בינה יתירה ושאר רוח עד שיהיה השומע סמוך ובטוח כי יהיה מורה הוראה בישראל? והנה רבים וכן שלמים מהמפרשים הנותנים בים התלמוד דרך חתרו בכל עוז למצוא את החידה הזאת ולא מצאו. אך על נקלה נמצא אותה במקום אחר, כי ד"ת עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. כי המעשה הזה של ר' יהושע והתינוק יספר גם בתלמוד ירושלמי (מסכת הוריות פרק שלישי) בשנוים אחרים, ועל פיהם יופיע אור על המעשה הזה המובא בתלמוד בבלי במאמר שלפנינו, והא לך נוסחת הירושלמי במעשה הזה: מעשה בר' יהושע שעלה לרומי, אמרו על תינוק אחד ירושלמי שהיה ארמוני יפה עינים וטוב רואי וקוצותיו סדורות לו תלתלים והוא עומד לקלון, הלך ר' יהושע לבודקו כיון שהגיע לפתחו נענה ר' יהושע ואמר לו מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים הלא ה'?! נענה התינוק ואמר לו זו ה' חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו, מיד זלגו עיניו דמעות ואמר מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שאיני זז מכאן עד שאפדהו ופדאו בממון הרבה ושלחו לא"י וקרא עליו את הפסוק הזה בני ציון היקרים וגו' עכ"ל. והנה עינינו הרואות כי ר' יהושע הלך לבדוק את התינוק ההוא לבחון אותו ולנסותו ולתהות על קנקנו אם חכם לבב הוא ונבון דבר להבין דבר מתוך דבר, אם תורת ה' בפיהו ודברי נביאיו חרותים על לוח לבו, אם איננו מתרעם על מדותיו של הקב"ה ומאמין אמונה אומן כי צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, ואם איננו מואס מוסר שדי ולא יקוץ בתוכחתו. ואת כל הדברים האלה כלל ר' יהושע והכניסם בחצי הפסוק ההוא מחזון ישעיהו ויקרא

בתמהון לב ובאנחת נפש, „מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים הלא „רק" ה'? ומדוע עשה ה' ככה לישראל עם קרובו, גוי צדיק שומר אמונים? על הדברים הנמרצים האלה האמין ר"י כי התינוק האבד והאמלל ההוא לא יבליג על יגונו ובמר רוחו וצרות לבבו ריב יריב עם שדי וידבר אליו משפטים על הרעות הנוראות אשר יעשה לישראל גוי צדיק, על תתו את צאן מרעיתו צאן קדשים כצאן מאכל וכל אוכליהם לא יאשמו. איה ה' אל צדיק אלהי המשפט, אל אמונה ואין עול? אך מה השתומם ר' יהושע ויחד נכמרו נהומיו בשמעו כי התינוק השיב לו על דבריו את חצי הפסוק ההוא השני ולשונו מהרה דבר את דברי הנביא הקדוש לאמר: „הלא כל זאת באתנו על אשר חטאנו לה' חטאנו עוינו ופשענו, לא אבינו הלוך בדרכי ה' לא שמרנו את מצותיו לא עשינו את חקי תורתו אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. צדיק הוא ה' על כל הבא עלינו רק נחנו פשענו ומרינו ורק אנחנו הרשעים — וכשמוע ר"י איך הפליא התינוק להבין את דבריו אשר העטה במליצת הנביא הקדוש וכמוהו העטה גם הוא את הגות רוחו הטהור בדברי הנביא ההוא בפסוק ההוא. זלגו עיניו דמעות ויקרא מנהמת לבו הוי בני ציון היקרים המסלאים בפז כבן יקיר זה, איך נחשבו לנבלי חרש מעשי ידי יוצר; ונשבע בשמים ובארץ כי לא ימיש ממקומו עד שיפדהו. ועתה דעת לנבון נקל כי שני המאמרים בבבלי וירושלמי עולים בקנה אחד ורק במקום שכתוב בבבלי מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים צריך להוסיף מלות „הלא ה'" כמו שהוא בירושלמי —.

קלמן שולמאן.

תולדות משפחת שניאורזאהן.

מקצוע אחד יש בדברי ימינו אשר כמעט לא נגעה בו יד סופר, והוא — תולדות משפחת שניאורזאהן אשר כמעט במשך מאה שנה פעלה פעולה נמרצה על הליכות הקורות לאחינו יושבי רוסיא. אם אמנם אחרים דברו בה, אך שנאתם להקבלה ולהחסידות עורה את עיניהם עד כי בשגגה או גם בזדון הוציאו משפט מעקל ויחפאו עליה דברים אשר לא כן, ובהניפם עטם פעם אחת אמרו להוציא משפט מחייב על רבבות אנשים מבני ישראל.

אמנם ההתעסקות בנסתרות הביאה אסון רב להיהדות בימי שבתי צבי וההולכים בעקבותיו אשר היו „לאבן נגף" לבית ישראל כאשר כנה בצדק ה' כהנא, אבל טובה רבה הביאה על ידי בני המשפחה ההיא, כי הם הכניסו את תלמידיהם לפרדס הקבלה ויוציאו אותם משם בשלום, וגם אם נתנו תוקף ועוז לרוח הדמיון וירימוהו אל על לראות במרחבי האין סוף, בכל זאת לא שכחו גם רגע כי יסוד היהדות הוא המעשה ועיקר תורתה היא התורה הנגלית, ובלמוד הקבלה והחסידות היו לצור מעוז לבל ילכדו בני ישראל בפח ההשכלה הפרוצה. בצדק יתפארו חסידי חב"ד כי מחברתם אך מתי מעט יצאו לקצץ בנטיעות. כי יעבר איש בדרך ואטון משי טעון על עגלתו והנה פתאום התקדרו השמים בעבים ומטר סוחף נתך ארצה ובא רעהו ושמיכה בידו ויכס את הסחורה היקרה עד אשר הטהרו השמים, היעיז האיש בעל הסחורה לחרף את רעהו על בואו

לכסות בשמיכה ישנה ומטלאה את המשי היקר? הלא יודה לו בכל לבב, ותמיד בראותו את השמיכה יזכור על הטוב אשר הביאה לו בהיותה למחסה ולמסתר לסחורתו היקרה מזרם וממטר ויציל את כל הונו ורכושו מאבוד וכליון חרוץ. כן גם בנדון שלפנינו: ההשכלה כזרם מים כבירים עברה להשחית את סגלתנו אשר נשארה לנו לפליטה, ותבוא משפחת שניאורזאהן ותכס עליה בשמיכת הקבלה והחסידות עד אשר תעבור התסיסה ולא נתנה בחזקת ידה כי יגעו בה המים הזדונים לרעה; הנצדק אם נאמר ככפויי טובה: „שקול טיבותך ושדי אחיזרא"?.. כשאנחנו לעצמנו נאמר כי הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו, אבל לשעתה היתה הקבלה כסם מרפא נגד הרעל אשר הפרישה השכלת ברלין ועל כן בואו ונחזיק טובה לה.

זולת זאת, הפעולה אשר פעלה משפחת שניאורזאהן בקרב בני ישראל גדולה ונכבדה היא, כי פעולה כזאת לא יכלו לפעול כל הרבנים וכל הגאונים שקמו בישראל. כי לא לבד בענינים הרוחנים נראה אותה כי אם גם בחיים החומריים. בידה החזקה אגדה לבבות רבבות אנשים ותמשל בהם כאשר הורה רוח מבינתה, ולא בחרב ולא בזרוע בבשה את בני עמם כי אם ברנה נעלה, על כן היתה ממשלתה עצומה וחזקה מכל ממשלת גבור עריץ.

עוד טובה רבה עשתה לנו כי לחמה תמיד נגד גאות התורנים הגסים אשר החזיקו טובה לעצמם ויחשבו את עצמם לבני עליה. פתגם החסידים היה תמיד: „אם צדקת מה תתן לו", „כי אני ה' לא שניתי", „וכלא קמיה כלא חשיבא" וכדומה מן הפתגמים הנעלים המביאים לידי הכנעה ושפלות לפני רוממות ה' והדר גאונו. אלה אשר בחנו את דרכי המתנגדים החשכים (פערשמאלצענע מתנגדים — כאשר יכנו החסידים אותם) המה יודעים כמה מן הסכלות נתדבק בהם בהתם לנפשם ערך יקר מאד וגם כל אשר להם חשבו לקדש קדשים; ואם נגע איש בסדורם, בעמודם אשר הם מתפללים עליו או אם ערב איש לשבת על מקומם רעמו פנים ויתקצפו כי חרה להם עד מות. וגם מבלי כל סבה האריכו את חטמם „כתרנגול הודו" ובודדים ישבו במועדיהם ולא התרועעו עם איש, כי כל אחד היה נכוה מחפתו של חברו. ומכל שכן אם חלילה העיז איש בפניהם לדבר דבר ולא רוחם אז היו נכונים לרדת עמו עד לחייו... החסידות באה ותרד את סמל הגאוה ממכון שבתה, קטן וגדול יחד נשתוו, יחדו התרועעו; כל הלבבות נקשרו יחד באהבת אחים.

אמנם גם מגרעות החסידים לא נסתרו מעיני ובהמשך מאמרנו לא נכחד אותם מהקורא, אבל בכלל ראוים הם לשבח ולתהלה.

ב

לו אמרתי לספר כמו כל תולדות המשפחה הנכבדה הזאת כי אז היה לי להתחיל לכל המעט מראש המשפחה, הוא הרב הגדול ר' שניאור זלמן בעל „התניא" הנקרא בפי החסידים בשם „אדמו"ר הזקן" ולספר אחרי כן תולדות בנו ר' דובער ז"ל — הנקרא בשם אדמו"ר האמצעי — ואחריו תולדות הרב הגדול ר"מ מענדל ז"ל ובניו. אך לזה דרוש חמר רב ולי אין ספרים וגם לא אוכל לאסוף כל הידיעות הנחוצות מחייהם, לכן אמרתי לשום לפני הקוראים אך את הדברים אשר נשארו בזכרוני מימי ילדותי, ואותו אציג פה לזכרון. ותקותי חזקה כי גם החוקרים בתולדות ישראל וגם כל קהל הקוראים ימצאו חפץ בדברי, כי „טוב מראה עינים מהלך נפש" — אמר קהלת — ואנכי יליד עיר לאדי ויטים רבים התאבקתי בעפר רגלי הרב ר' שניאור זלמן האחרון בן הרמ"מ ז"ל. ועיני ראו רבות בהליכות הרב והחסידים ובעד אמת לא אכחד את תהלתם וגם ממגרעותיהם

לא אעלים עין, כי אשר תשים האמת בפי אותו אשמר לדבר.

אמנם בראשונה נשים עין על הפעולה הגדולה אשר פעל הרב ר' מנחם מענדיל ז"ל, כי אך אז נבין במה גדל כח בניו. שמש החסידות עלתה עד מרום אופקה בימי ר' מנחם מענדל, אשר איתן מושבו היה בליובאוויטש. רבבות אלפים מבני עמנו נהרו אליו מכל קצוי ארץ רוסיא וייחלו למוצא שפתיו כאל מלקוש. הרמ"מ היה איש נעלה וכביר כח לב היודע לעצור בעמו. ה' חננו בזכרון נפלא ובשכל ישר, לבו היה כבור סוד שאיננו מאבד טפה ולא שכח דבר ממשנתו.

שמעתי מאחד החסידים כי פעם אחת בא בנו ר' שמואל ז"ל, אשר היה אהוב לו כי בן זקונים היה, ויביא אתו איזה ספר חדש אשר קנה ממוכר ספרים וישאלהו הרמ"מ בשחוק: למה לך הספר הזה, הידעת את כל הכתוב בספרים אשר בארוני? ויאמר לו הר"ש: ואתה התדע את כל הכתוב בהם? ויענהו הרמ"מ: שאלני ונסני. וימהר הר"ש ויוציא מהארון את ס' המכלול וישאלהו דבר ולא אחר הרמ"מ מהגיד לו באיזה דף כתוב הדבר.

אם גם נחשוב את הספור הזה להגדה בדויה, די לנו אם נשים עין על ספריו הרבים אשר עזב בכתובים, מלבד רבים אשר היו לשרפה מאכלת אש בתבערה הגדולה אשר נפלה בליובאוויטש — כי נתפלא הפלא ופלא! הן הרמ"מ ז"ל ככל רבני החב"ד התפלל שעות רצופות בכל יום וגם בלה עת רבה בהשיבו לכל שואליו, הן בענינים הנוגעים לנפש והן בענינים המוגעים לגוף, ולעתים לא רחוקות היה עיף מהיחידות עד שכמעט נפסק הדבור מפיו, כי לא עצר כח לדבר — ומתי מצא לו עת ללמוד ולכתוב בענינים עמוקים, לא לבד בקבלה כי אם גם בשו"ת כאחד הגאונים הגדולים, כאשר יעידו על זה ספריו שו"ת „צמח צדק" ובאוריו על המשניות והדרושיו על הש"ס? ומה רבו הדרושים אשר כתב על פי דרך החסידות!

אנכי ראיתי רבים מכתבי ידו והכתב ברור וזך עד אשר ירוץ כל קורא בו, ואך מעט המה המקומות אשר מחק ויתקן. ולפי הנראה היה אמן נפלא להוציא את הגות לבו הרחב כפתחו של אולם בלי מעצור, כי כמעין הקרה חכמתו בלי דוחק ולחץ.

אם נשים עין על רבי תשובותיו והדרושיו נמצא בהם סדר יפה ומשטר נאה אשר בזה לא יוכלו להתפאר רוב בעלי תרסין. בראשונה הוא מתחיל תמיד בגמרא ואח"כ הוא הולך ופורט את דברי הראשונים ובסוף כל סימן הוא בורר את תוכן הדברים בקצור נמרץ, וכן הוא חודר לעומק ההלכה ומוציא את המרגלית — התשובה הברורה. בתשובותיו לא תמצא כי יטה ארחו ללכת נתיבות עקלקלות ולבלבל את הקוראים בענינים צדדיים כאשר הרגלו הפלפלנים, כי אם ישר ילך לדרכו ואחרי אשר יראה בענין אשר הוא דן עליו פנים לכאן ולכאן הוא הולך ומכריע איך לפסוק הלכה למעשה. בתשובות חמורות לא אבה להשען על שכלו ותמיד חתם את תשובתו כי לדעתו ההלכה כך וכך ואם יסכימו לו עוד שני רבנים אז תתר העגונה מכבלי העגון.

בדרושיו בחסידות נמצא שנוי גדול מדרושי הרב האמצעי ז"ל. כי הרב האמצעי לקח לנושא דרושיו על פי הרוב את ספר הזוהר והעץ-חיים, וגם הלך לטייל באריכה במשלים רבים, והרמ"מ בחר לנושא דרושיו את המדרש והאגדה. ובסוף כל סימן הוציא את תוכן הדברים בקצור כמו בתשובותיו, ולא הרחיב את דבריו כחותנו. לפי דברת רבים גם הס' לקוטי תורה מעשה ידיו הוא ואך תלה את עצמו בזקנו רש"ז הזקן נ"ע יען כי תורתו לקח ויבארה. ולדעתי נכון הדבר, כי דרושי האדמו"ר הזקן נאמרו בקצרה ובסגנון אחר כאשר ראיתי אותם בכתובים. כאשר זקן הרמ"מ ולא עצר עוד כח לכתוב הרבה הוסיף בדרושיו ציונים רבים כדרך הגר"א ז"ל.

(ה"ב)

גם מחכמת חוקרינו הגדולים אשר האירו בימי הבינים לא משך את ידו, וייש מאמר גדול ממנו בכתובים ע"ד חדוש העולם וגם בזה מדרכו לא סר: מתחלה סדר את דברי הקדמונים: הרס"ג, הרמב"ם והרלב"ג וכדומה ויוסף נופך משלו ובסוף כל סימן חתם „בקיצור".

כן ראיתי מאמר אחד יקר מאד אשר כתב על דבר המטבעות הנזכרות בתנ"ך ובש"ס ביחושם אל מטבעות רוסיא ולא אדע אם יצא בדפוס אם לא.

עוד שני תשובות ראיתי אשר תוכלנה להיות לנו לעד כי לא היה שומר הבלי שוא וגם לא משגה עורים. האחת, אשר נשאל על מאמר חז"ל: הרואה קרי ביוהכ"פ ידאג כל השנה, וע"ז ענה כי לבני הדור הזה אין לפחד מאומה מזה, כי אף אם רחוק הדבר שיעלה על לב איש ישראל בערב יוהכ"פ מחשבת זנות חלילה, בכל זאת יכול להיות כי בפחדו כל היום פן יקרה לו מקרה לילה יראה קרי בשנתו. והשנית, ע"ד החלומות שצוו חז"ל להתענות עליהם וע"ז ענה הרמ"מ ז"ל כי זה היה אך בדור החכמים הראשונים אשר חלומותיהם היו קרובים לנבואה אך בזמנינו החלומות השוא ידברו.

זאת היתה פעולתו בספרות עמנו.

עתה נראה נא את פעולתו בחיי בני ישראל.

בכל יום ויום פנה שעות אחדות לקבל ביחידות את האורחים הבאים אליו לשאול בעצתו. אם אמנם הרב הזקן ז"ל באגרת הקדש התרעם על החסידים הבאים לשאול מאת בן תמותה עצות בדברים אשר נגלו אך לה' לבדו, בכל זאת מאז ועד היום הזה לא חדלו החסידים לבקש עצת הצדיקים גם בענינים הנוגעים למשא ומתן וכדומה. ואחרי אשר היה הדבר למנהג קבוע לא יכול עוד הרמ"מ להשיב את פני חסידיו ריקם. ואם לפעמים אמר בפה מלא אשר לא תחת אלקים הוא, אך החסידים לא הרפו ממנו עד אשר יחרץ הוא את משפטו מה לעשות. כל שדוך, כל גט, כל מסחר, אך על ידו נגמר, כל ריב עדיו הביאו למשפט, בלי הסכמתו לא לקחה כל עדה רב או שו"ב במלה אחת: כל צרכי בני ישראל היו גלוים וידועים לפניו, משאם ומתנם, חיי משפחתם וחיי חברתם והוא היה כרוח החיה בכל אפני מעשיהם, הוא היה הקשר אשר על ידו נתקשרו לב רבבות הסרים למשמעתו והוא נטע בקרבם אהבה אחוה ושלום.

פעם אחת בא עני ויבקש לבוא אל הרמ"מ ז"ל לשאול בעצתו ולא נתנו המשרת חיים דוב ויאמר העני להטות אליו לבו בשחד; אבל יען כי כסף לא היה לו, על כן נתן להמשרת בעבוט סדור תפלה ויתן לו לבוא. ואחר אשר שאל העני מהרב את שאלתו ספר לו גם את העשק והמרוצה אשר עשה לו המשרת, ויקצוף הרב על המשרת וימהר אליו אל הפתח ויאמר לו: כפי הנראה טוב יותר לעמוד על הפתח משבת על הכסא להשיב מענה לשואלים, על כן תן לי לעמוד על הפתח ולקבל השקלים ואתה לך ושב על מקומי על הכסא...

כנודע בין המסכימים על הדפסת התנ"ך עם הבאור והעתקת אשכנז נמנה גם הרמ"מ ז"ל. אפס זה עשה מיראה פן ילשינו עליו, ועל כן לא עשתה הסכמתו כל רושם בין החסידים ויוסיפו לחשב את הביאור לפגול ותועבה. אם התנגד הרמ"מ בכלל לחכמת העולם הדבר מוטל בספק אצלי. קרוב הדבר כי הוא הכיר את תכונת האנשים אשר התנבאו להשכלה ועל כן התרחק מהם. פעם דברתי עם אחד החסידים הנבונים ע"ד חכמת הדקדוק, ויענני לאמר: אמנם חכמת הדקדוק טובה היא מאד וידעתי כי גדולי ישראל עסקו בה, אך מה נעשה? עתה היא מסורה בידי רעים וחטאים ועל כן לא נוכל לגשת אליה...

(ח"ג)

הדברים האלה המה נוקבים עד התהום... ועלינו להודות כי אמת היתה בפי החסיד הזה.

הרמ"מ יסד ישיבה בליובאוויטש, אך מטעם הכמוס ממני לא עשתה פרי רב, ולא יכלה להתחרות את אחת מהישיבות הגדולות אשר בליטא.

בקופת הרמבה"ן לטובת עניי א"י הגדיל רמ"מ לעשות, בשלחו שדרי"ם (שלוחי דרבנן) לקבץ נדבות מאנשי שלומו.

עד יומו האחרון לא מש מאהלו של תורה. גם כאשר עזבהו כחו ואור עיניו לא היה אתו, לקח לו איש אחד אשר קרא לפניו משניות וגמרא. ולא חדל מדרוש לפני הקהל בכל שבת אף כי לא עצר עוד כח ללכת ברגליו ובקושי הבינו העומדים על ידו את מבטא שפתיו. בימים האלה חדל מדרוש על פה ויקרא מתוך הכתב. מבלי שום לב על רפיונו קבל את האירחים, ובשכבו על משכבו, כי לא יכול עוד לשבת, הטה אזן קשבת לכל מבקשי עצתו, ואם ראה כי הענין מסוכסך ודורש מתינות והעמקה צוה על דורשיו ללכת אל אחד מבניו כי ישפטו הם.

עתה ישפוט נא כל קורא ישר האם תמים היה הרמ"מ אם נוכל וצבוע? הכזה יעשו הצבועים אשר אין עיניהם כי אם לבצעם ולתאות נפשם? הנם הם ירבו לעמול כמוהו בענינים רמים ונשאים ולא ירפו מהם רגע גם בכלות כחם ושארם? אם לדעתנו שגה בחשבו את חכמת הקבלה למסורה מסיני לא הוא אשם בדבר כי רבים וכן שלמים אחוז בה בכל אות נפש, אבל חלילה לנו לחשבו למשגה. איש צדיק וישר היה בכל הליכותיו וזכרו יהיה לברכה.

כרוח נבואה נזדקרה מפי החסידים אשר קראו את הרש"ז הראשון בשם „אדמו"ר הזקן" ואת בנו הר"ד ז"ל בשם „האמצעי" ולפי זה יהיה הרמ"מ „האחרון"... אמנם אחרון היה, כי במותו לא עזב את כל כבוד נשיאותו לאחד מבניו, כי הם לא הגיעו עדיהו בחכמת התורה הנגלית והנסתרת ולא יכלו עוד לקנות כמהו את לב כל החסידים לאספם למרכז אחד. וימי ירידת החסידות והנשיאות הגיעו, אף כי עוד צלן מתהלך בארץ עד היום.

בדברנו על דבר הרמ"מ נזכיר גם את תלמידו המובהק ר' הלל ז"ל הנקרא בשם ר' הלל פאריצער. הוא דלה מתורת רבו והשקה את אחינו יושבי רוסיא הקטנה בסבבו מעיר לעיר. מחידושיו בקבלה נדפס אך באורו ל„קונטרס ההתפעלות" אשר להאדמו"ר האמצעי, ורבים ישנם בכתובים. ועוד תלמידים רבים מגדולי ישראל היו להרמ"מ אך לא אוכל לפורטם.

בזה אכלה את השקפתי על חיי הרמ"מ ז"ל ועל פעולותיו. ידעתי כי אך מעטים הם דברי לפי ערך הפעולות אשר פעל ומי יתן ויבואו החוקרים למלא את החסרון הזה. עתה עוד נוכל לשאוב ידיעות נאמנות על תולדותיו כי רבים הם עוד האנשים אשר זכו לראותו פא"פ. אך עלינו להזהר מאד במשפטנו, כי ידוע אשר דרך החסידים לספר הגדות מגוזמות ולפעמים גם ברויות על חיי הצדיקים והליכותם בקדש. *)

ששה בנים היו לרמ"מ. אחד מהם ר' יעקב מת עוד בחיי אביו, ואלה שמות החמשה הנותרים: ר' ברוך שלום, ר' ליב, ר' זלמן, ר' ישראל נח, ור' שמואל. כאשר אמרנו למעלה גם אחד מהם לא הגיע למדרגת אביהם, אך ר' ישראל נח לבד הצטיין מכל

---

*) תמונת הרמ"מ ז"ל נמצאה בידי רבים. לפי הנשמע אחד הפוטוגראפים התגנב בלאט לחדרו ויערך את תמונתו, למרות רצון הרמ"מ, כי רבני החסידים לא יחפצו להשאיר תמונותיהם לדור אחרון... אמנם טוב לנו לכבד את דברי חכמינו מכבד את תמונותיהם.

(ח"ב)

אחיו בחכמת התורה הנגלית, כאשר ראינו בשו"ת „צמח צדק" להרמ"מ, אשר כמה פעמים הביא חדושים בשם בנו הרי"ן ז"ל, אך בחכמת החסידות לא גדל כחו, וזולת זה לא היה בקרבו הרוח הנעלה אשר היתה באביו למשוך אחריו כל החסידים. ור' ליב היה גדול בחכמת החסידות אך בנגלה לא הגדיל. והשלשה הנותרים בינונים היו גם בנגלה גם בנסתר, אפס החסידים אשר זה שנים רבות הרגלו לסור למשמעת אדם גדול, ובמות הרמ"מ נשארו כצאן בלי רועה בקשו לשום נשיא עליהם, אז נחלק לב העם: החלק היותר גדול נהה אחר ר' ליב ואחדים נהו אחר ר' שמואל אשר פתאם לפתע התנשא אחרי מות אביו, כי כל ימי הרב רמ"מ לא יצא לו שם בגדולים והחסידים לא חשבוהו, וכן היתה מפלגה אשר נטתה אחר ר' זלמן. הפוחזים והרקים שבחסידים התאמצו לחרחר ריב ומדון, והאחים אשר כל אחד מהם לא רצה למחול על כבוד הנשיאות המו אזן לקול הולכי רכיל ותקם מהומה גדולה במחנה העברים. רבנים רבים התאספו לדון בדבר אך לא יכלו לפשר בין הדעות החלוקות, והראשון היה ר' ליב אשר מהר להעתיק את מושבו לקאפוסט. אך לא האריך ימים ולא הוציא שנתו. אחר כן יצא גם הרש"ז מליובאוויטש לשבת בלאדי, ור' ישראל נח תקע אהלו בניעשוין מקום קבורת האדמו"ר האמצעי, ואך שני בני הרמ"מ ר' ברוך שלום ור' שמואל נשארו בליובאוויטש ור' ברוך שלום גם הוא לא האריך ימים וישאר ר' שמואל לבדו בליובאוויטש. הרמ"מ ז"ל השאיר צואה אחריו אך לפי הנראה ע"ד הנשיאות לא הזכיר מאומה.

פלגות הדעות גרמה כי ירדה נשיאות משפחת שניאורזאהן ועמה נפלה גם חכמת הקבלה. כי לרגלי הריב חדלו רבים מנסוע עוד אל אחד מבני הרמ"מ ויבחרו לשבת בביתם, וערך הנשיאות לא היה עוד יקר כבימי קדם, ותחת אשר מלפנים לא נועז כל חסיד לקרוא את רמ"מ בשמו העצמי כי אם בשם „רבי" סתם, עתה לא נמנעו רבים מלקרוא את האחים בשמותם, וכל היודע את תכונת החסידים יבין כי בזה השפל כבוד הנשיאות ולא רמה עוד קרנה כבראשונה.

ג.

כאשר שמעו נכבדי עיר מולדתי לאדי כי ר' שניאור זלמן נכון להעתיק את מושבו מליובאוויטש מהרו לבוא אליו לבקשו כי יתישב בתוכם*) ויעתר להם הרש"ז, לשמחת לבב כל אנשי עירנו.

באחד מימי הקיץ הבהירים בירח אב שנת ה' תרכ"ח יצאו רבים מאנשי עיר מולדתי לקדם את פני הרש"ז ז"ל. העשירים יצאו במרכבות ודלת בני העם ובתוכם גם אני ורבים מהנערים בני גילי יצאנו ברגלינו, ונבוא עד הכפר אשר שם ילך נהר הדניעפר, הרחק כשבעה ויערסט מהעיר.

כל אשר לא ראה שמחתנו אז לא ראה שמחה מימיו! כמדומה לי שגם השמש הזריחה אז את אורה ביתר שאת ותשלח את קויה, קו פז, לברך בשלום את האורח הנכבד הבא לשכן כבוד בתוכנו. השבלים המלאות עמדו בלי נוע ביראת הכבוד כאנשי צבא ערוכים במערכה ומחכים לבוא אלופם המפקד צבא מלחמה; על פני כל הככר היתה שפוכה רוח שמחה וצהלה, גלי הדניעפר לא הריטו את ראשיהם בשאון והמולה

*) בני ר' ליב ז"ל — ר' זלמן נ"י (ראש החסידים בקאפוסט) ואחיו ר' שמעריל נח (מו"ץ בבאברויסק) בתורם מקום להתישב עם אביהם ז"ל באו גם הם ללאדי ומסבה לא נודעה לי לא רצו להתיישב בה, אף כי אמרו בני העיר לתת להם את המקום אשר עליו ישב זקנם הרב הזקן לאחוזה.

(ח"ב)

כדרכם תמיד כי גם המה נחו שקטו וילכו אט. זקנים ובחורים נערים וילדים רצו הנה והנה ולרגעים נשאו את עיניהם למרחוק לדרך העולה ליובאוויטשה ויטו אזן ויקשיבו רב קשב...

כאשר קרבה מרכבת הרש"ז אשר עליה חכינו בכליון עינים ויקרא כל העם קול אחד: שלום עליכם! ובקול תרועת שמחה בשירים וזמירות רצנו כלנו מי לפני המרכבה ומי אחריה. אמנם המרכבה הלכה לאט ובלי עמל יכלנו ללותה. כאשר באה המרכבה העירה מהרו אחדים מהמון העם ויתירו את הסוסים ממרכבת הרב וימשכו את המרכבה בידיהם, והמשוררים הולכים לפניהם הלך וזמר.

אנכי לא אחשד כי דעת הרש"ז היתה נוחה מהמעשה הזה כי ישרתו לו אחיו בני עמו כבהמות, ולא אזכור עוד אם מחה בהם או לא. אמנם לו מחה בהם כי גם אז לא היה לו שומע, כי לשמחת העם לא היתה קצה ובעונג רב אשר לא יסולה בכל תענוגי העולם משכו את מרכבת הרב עד הביאם אותה אל חצר שארו ר' לוי ב"ר אברהם בן הרב הזקן נ"ע. כי שם התאכסן הרב לפי שעה, עד אשר קנה לו בית גדול ורחב ידים.

עם הרש"ז באו גם אורחים רבים מהנוהים אחריו, ותחי עיר לאדי ושמחה וצהלה נראו על פני כל יושביה.

אמנם לא לשוא ששו כל בני העיר, כי תחת אשר עד העת ההיא ישבו בחבוק ידים מבלי מצוא במה להשתכר, עתה בביא הרב לשבת בה היתה העיר כמטרפולין, ומעין הפרנסה נפתח לכל יושביה. העגלונים הביאו את האורחים בכל יום מבית הנתיבות העירה ומהעיר אל בית הנתיבות, בתי האכסניא נתוספו וכלם היו מלאים אורחים רבים. הטבחים מכרו בשר במשקל רב והחנונים מצאו קונים רבים לסחורתם, ובתוך כך כרתו גם הסוחרים הגדולים ברית מסחר עם האורחים, אשר לפעמים בסורם ללאדי לשמוע מפי הרב חסידות לא שכחו גם את עניני התבל הגשמי ויעשו חוזה עם סוחרי העיר בכל מסחר וקנין.

הרש"ז לא היה גבה הקומה, זקנו ארוך וירד על פי מדותיו, בטנו היתה רחבה אך לא יתר מדי ותוסף לוית חן להזות פניו אשר האירו מחכמתו; מבבות עיניו נשקפו תם וענוה ועל מצחו שכנה תמיד מנוחה נעימה. לבושו היה מעיל משי ארוך ושחור כמנהג כל יהודי פולין, ועל מתניו אזר משי רחב ועל ראשו מגבעת שער עגולה ובימי השבת לבש כבע בעל זנבות — שטריימיל בלע"ז —, על רגליו אנפלאות לבנות כשלג ונעלים קלים — פאנטאפיל בלע"ז —. הוא וכל בני משפחתו שמרו תמיד את הנקיון והטהרה כיאות לכל בן תרבות ומה גם לת"ח.

כשנה אחרי בואו ללאדי מלאו הרבנים את ידו להיות „רבי" וילבישוהו בגדי משי לבנים.

בני הרמ"מ היו כלם מפונקים מנעורם וחלשים בגופם ועל כן שמרו את בריאותם על פי חוקי הרפואה, וכל משקה המשכר לא בא לפיהם. בימי הקיץ נסע הרש"ז בלוית משרתו לשוח בסביבות העיר. מובן מאליו, כי כל מותרות (לוקסוס) הרחיק מביתו וכל מנהגי ביתו היו כמנהגי העשירים מבני הדור הישן. בחדרו היה אך שלחן וכסאות אחדים ומטה, ועל הקירות מסביב מערכות ועליהן ספרים רבים וכתבי יד. כמדומה לי שבכל ביתו לא נמצא ראי מלוטש, ואולי בחדרי הנשים היה נמצא; לא כן היה הר"ש מליובאוויטש, כי הוא אהב להתהדר בפאר רב ומנהגיו היו כמנהגי הנסיכים: דירתו היתה מקושטת בהדר כלים יקרים ויסע במרכבה יקרה רתומה לסוסים אבירים וגם רכבו היה לבוש כרכבי השרים.

לפי הנראה לא הצטין הרש"ז בידיעת התורה הנגלית כי על כן כאשר נשאל פעמים אחדות בעניני או"ה פנה אל הרב ר' סעדיה ז"ל מו"ץ דק"ק לאדי לחוות את דעהו ולהשיב

לשואליו. ולא ראיתי ממנו כל חרושים בגפ"ת. אך פעמים רבות ראיתיו הוגה בתלמוד ועל שלחנו היו תמיד ספרי התלמוד ושו"ת רבים בין ספרי הקבלה. אוצר ספריו היה רב למאד כי הרבה ירש מאבותיו ועוד הוסיף עליהם מאשר קנה בכספו.

אחרי מות ר' ליב נתוספו חסידי הרש"ז במספר רב. ואף כי בן הרי"ל — ר' זלמן — ישב על כסא אביו בקאפוסט בכל זאת רבים מחסידי ר' ליב אביו עזבוהו וילכו אל הרש"ז כי אמרו לנפשם: „יפה כח הבן (של הרמ"מ ז"ל) מכח הנכד". רוב החסידים נסעו ללאדי בימי הקיץ ובימי החורף אך מעט, כי בימי החורף העשיר טרוד במסחרו והעני אין לו במה לכסות את בשרו ומחמת הקור הוא נאלץ לשבת בית. אפס בימי הקיץ כמעט לכל שבת נתאספו כמאה איש ויותר ולחג השבועות כשלש מאות (לחג השבועות ע"פ הרוב נתאספו הרבנים), ולימים הנוראים כחמש מאות איש.

ראו נא על הדרך העולה מ־ודניא (התחנה אשר על מסלת הברזל ארעל-וויטעבסק) ללאדי משרכת דרכה עגלה גדולה מצפה במחצלת בלה כסכה שחמתה מרובה מצלה רתומה לשני סוסים אשר עצמותיהם יראו מבעד העור המרוט פה ושם. על קצה העגלה על יד הסוסים ישב זלמן-בונם העגלון ואומר תהלים וממרר בבכי... הוא היה איש תם וישר אך „מתנגד" הוא על כן יבכה... הסוסים מתנהלים לאטם ואדונם לא ידחקם כי יודע הוא את נפש בהמותיו אשר תתענינה יחד עמו, כמוהו לא תאכלנה לשבע, כמוהו לא תדענה מנוחה, כמוהו אבדו את כחן אשר התימרו בו בילדותן, כמוהו באין אונים השאנה את העול הכבד אשר נטל עליהן, וכמוהו תשמענה תמיד גערה מהנוסעים, אשר יקוצו בשבתם על העגלה...

בעגלה יושבים צפופים כעשרה אנשים: בם גבירים אחדים לבושים שלמות יקרות ועל חזיהם התנוססה שרשרות זהב ועניי עם לבושים בגדים קרועים ומטולאים, אפס אך בשלמותיהם נבדלו איש מעל אחיו, אבל ברוחם לא נכר שוע לפני דל. כי בנסעם ללאדי שכח כל איש את מצבו, כלם כאחד יודעים כי חסידים הם, כלם כאחד עליזים ושמחים: העשיר שכח את קניניו הרבים והעני את מחסוריו העצומים, בזכרם כי עוד מעט ויהיו בלאדי מחוז חפצם וחיי רוחם.

חוק הוא לעשיר כי לא יסע לבדו ללאדי כי גם יקח עמו על הוצאותיו את המלמד החוזר בשובו את דרושי הרב, ולפי גודל עשרו כן ירבה לקחת אתו את עניי עמו לרוות את נפשם השוקקה לחסידות. העשיר החסיד הוא יודע את ערכו וערך החסידים העניים... הוא יודע כי הוא נוסע אל הצדיק אך למען דבר עמו פנים אל פנים לבעבור יחזק לבו באמונה או לקחת מפיו עצה בעניני משא ומתן, אבל אחיו העניים נוסעים בשביל תכלית אחרת גבוהה ונשאה, כי הם מבינים גם את הדרשות אשר ידרוש הצדיק ולומדים שם את הדרשות על פיהם ובשובם יפיצו מעינותיהם חוצה. שם יאספו אל מעונם הצר בחירי הבחורים והאברכים הלומדים ולפניהם יחזרו את הדרשות. והעניים יודעים כי „כלא קמיה כלא חשיבא" ועל כן לא ילחכו את עפר רגלי העשירים, לא יכפו ראשם לפני העשירים, כי אם כאחים ורעים יתהלכו יחד ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות.

—רב לך למרר בבכי, אשה פתיה — יקרא אחד החסידים אל זלמן בונם העגלון — שתה אתנו כוס יין והיה לראש ואל תהי לז... ובדברו ימלא לו את הכוס. הסוסים באהבם את אדונם יעצרו פעמיהם לבל ישפך היין ויבוא בשלום אל גרון העגלון.

אהבתיכם, חסידים יקרים! מי יתן לי ידים ארוכות וחבקתי אתכם ולחצתי אתכם אל לבי. די לי המדות היקרות האלה המתנוססות בלבבכם לאהוב אתכם אהבת עולמים! די לי כי בקרבכם בוערת אהבת תורתנו הקדושה כאש אף אם תלבישוה לבוש אשר לפי דעתי לא נאוה לה. די לי כי תדעו ותכירו אשר אחים אתם בני אב אחד ורוח אחת

(ח"ב)

לכלכם ולא תתגאו איש על רעהו. די לי כי תוכלו רגע להסיר מעל לבכם כל סבל המצוקות הנוראות אשר יסבול העברי בחייו ובהלך נפשכם תתרוממו אל על מקום הענג הנצחי, אור אין סוף! ועל אלה אכבדכם מאד ואהבת עולם אֹהב אתכם! לא דמים קרים כדמי הדג יזלו בעורקיכם. לא ידעתם את רום ההשכלה הנהבלה אשר שמה את לב בני ישראל ככפור ודמם כקרח, ועל כן בני אדם אתם, בני אברהם יצחק ויעקב, רחמנים בני רחמנים.

הנה הסוסים משרכים דרכם הלאה והחסידים ברנה יגילו ישירו ויזמרו, ישתו כוס יין ויחזרו דרשת הצדיק ועמל הדרך לא ירגישו, וגם פני זלמן בונם העגלון נהרו ויטח דמעותיו ויקשב אל דברי התורה כי גם הוא יודע ספר מעט.

— הגם אתה איהב דברי חסידות? הלא מתנגד אתה, אמר איש אחד אל העגלון.

— אמנם אנכי מתפלל נוסח „אשכנז" כי כה הרגלתי מנעורי — אמר זלמן בונם בתם לבו, — אבלבכל זאת הנני הולך בכל שבת לשמוע „חסידות".

— אם כן — אחינו אתה! שתה עוד כוס יין!

— שלמה המלך ע"ה אמר: דבש מצאה אכול דייך פן תשבענו והקאותו, ענה העגלון בשומו את עיניו השקקות בכוס.

— אין דבר, שתה עוד. כוס היין גם הוא כשליח מצוה שאיננו נזוק לא בהליכתו ולא בחזירתו...

הנה באו החסידים ברננה העירה ויסורו אל בית מלונם המלא מפה לפה. אך הם לא ישימו לבם לזה, כי לא למצוא חדרים מרוחים ומאכלים ערבים באו הנה. ונהפך הוא כי עוד ימצאו ענג בשבתם יחד בקהל רב ואפותיא דספסירא ישכבו ומצא להם.

— הידעתם מה טוב יותר כאב הבטן או כאב הראש? שאל בעל האכסניא בראותו כי אורחים רבים אשר לא פלל באו אליו.

השומעים ישחקו לשאלה המורה הזאת ויבקשוהו לפתור אותה.

— אני אומר כי כאב הראש טוב יותר מכאב הבטן. אנכי נסיתי בשתי המחלות האלה פעמים רבות ומצאתי כי אמנם כאב הראש גם הוא מחלה, אך מהרה תחלף ואיננה, וכאב הבטן ימשך ימים רבים... למשל, לפעמים הנני חושב כי יבואו אלי כחמשים אורחים ליום השבת ואכין בעבורם אוכל ומשקה לרוב ואחרי כן יבואו אך עשרים, ואז הנני נאלץ לאכול ולשתות בעצמי את כל הנותר ומזה יכאב בטני ימים רבים... אבל לפעמים הנני מכין אך לעשרים אנשים ואחרי כן יבאו חמשים, אז ראשי כגלגל סובב הולך למצוא אוכל לפיהם, ואיך שיהיה, אנכי מיישב את הקושיא בדוחק. ואחר השבת ישלמו לי כל החמשים במיטב כספם, וכאב ראשי יחלוף כענן בקר.

מ־אה נפלא נגלה לעיני ביום הזכרון בעת אשר שבו החסידים עם הרב „מהתשליך". אז יצאו גם כל אנשי העיר ללות את הרב ובפתח כל בית על היציע עמדו הנשים והבתולות להביט במראה ההוא. כל הרחוב מלא אדם, כלם צפופים ודחוקים יחד כעדרי רחלים. בתוך עמדו שתי שורות אנשים גבורי כח כגדר חי מזה ומזה לתת להרב ללכת בין השדרות, ויעצרו בעד ההמון לבל יפרוץ פרץ. המשוררים נתנו קולם בשיר, והרב לבוש בגדי משי לבן ואחריו בנו חתנו ונכדיו הולכים בתוך ועל ידם הרבנים והגבירים. אף כי פעמים אין מספר ראיתי את הרב בכל זאת ביום הזכרון חתרתי בכל עז ללכת קרוב אליו ולהביט בפניו... אמנם פניו היו יפים מאד, מנוחה נעימה נסוכה עליהם גם תם וענוה, וכל רואה בם הכיר כרגע כי אמנם שאר רוח לו על כל ההמון הרב ההולך לפניו ולאחריו.

כבוד גדול כזה לא נחל כל איש ישראל מעת אשר חדלו ראשי הגולה והנשיאים

לעצור בעמם. למראה הנפלא הזה עלה על זכרוני כבוד עמי מלפנים, כבוד מלכינו ושרינו, כבוד כהנים הגדולים בצאתם מן הקדש ולבבי פחד ורחב כי דמיתי אשר על אדמת אבותי הנני יושב ועיני תראינה ציון קרית מועדינו!...

ד.

הרב דרש בכל שבת אחר קבלת שבת בדברים קצרים כעין הקדמה להדרשה אשר ידרוש מחר. ובבקר קודם התפלה דרש שנית בארוכה. ולפעמים אחר הסעודה השלישית הוסיף על דרשתו „ביאור הדברים".

בחצי שעה לפני הדרשה נתאספו החסידים וכל אחד התאמץ לעמוד על יד השלחן אשר עמד באמצע ההיכל כי שם דרש הרב. וכל אשר הצליח לעמוד על יד השלחן לא עזב את מקומו ויגן על נחלתו בזרוע עז לבל יסיגוה זרים. בעת אשר היו אורחים רבים התלקחה תמיד מלחמה גדולה ובפרט בימי ר"ה. אלה הדפו את אלה בצד ובכתף ולעתים רחוקות לא חשכו את ידם מהרים אותה על לחיי הקופצים בראש... גם אם רצה ישראל המשרת להעמיד בחזקה איזה אורח נכבד על יד השלחן לא הוציאו גם אותו נקי ויחלקו לו מתנות הזרוע בלחיים והוא לקח מעשר מזקן הקמים עליו... ואנכי אשר ילד רך הייתי ורפה כח ונפשי חשקה מאד לשמוע כל הגה מפי הרב נחבאתי פעמים רבות תחת השלחן. שם ישבתי שלו ויכלתי גם לנשק שולי בגדי הרב, אך החת העונג הזה נאלצתי לפעמים לסגר את אפי בחזקה...

אחרי אשר עמדו כל החסידים על מקומם אשר ירשו להם ויחדלו מהלחם נתנו רבים קולם בשירה וזמרה. אך ה' הוא היודע מי היה הקומפוזיטור אשר המציא את נגוניהם. אפס זאת ידעתי כי ממי יהודה יצאו, כי רוח העברי היתה בם: קינה מסוכה בשמחה, אבל ונחמה, יאוש ותקוה, ועל כן נעמו לאזני ויעוררו את רגשי לבי.

— הס! הס! נשמע קול, וכל החסידים נאלמו דומיה. המשרת יצא מחדר הרב לפנות דרך ואחריו הלך הרב בלאט ויגש עד הכסא אשר על יד השלחן וישב. מימינו עמד בנו ר' דובער ומשמאלו „החוזר" (עליו נדבר הלאה) ומאחריו נכדיו.

בשנים הראשונות בבואו ללאדי העמידו עוד כסא על יד כסא הרב ושם ישב דודי הרב ר' יצחק חימינאער ז"ל, איש ישיש כבן שמונים ומופלג גדול בהורה. דודי הר"י לא היה חסיד ואך בבוא הרב ללאדי התודע אתו ויחדו נקשרו נפשותיהם באהבה יתירה ויחלקו איש לאחיו כבוד ויקר. יפה היה המראה לראות את הזקנים האלה בשבתם איש על יד אחיו ופניהם מוסבים איש אל רעהו, ועל ידם המון אדם רב מביטים עליהם ביראת הכבוד.

בשבת הרש"ז על הכסא הוציא מאפו איזה רגעים קול זמר כמו ערך אז במחשבתו את דרושו ואחרי כן החל לדרוש במתינות. שפתו היתה צחה וברורה ולעתים בבואו לדבר דברי כבושים הרים מעט את קולו.

במוצאי השבת נתן את דרושו אשר היה נערך בכתובים מלפני השבת על יד הסופרים והמה מהרו להעתיק את הכתב בעקזעמפלארים רבים וישכרו להם עוד סופרים רבים ממלמדי העיר ומבחוריה לעזור להם במלאכתם ואחרי כן מכרו את הכתבים להאורחים, ומזה מצאו חית ידם ברוח. וגם למלמדים העניים ולבחורים היתה הרוחה כי קבלו מסופרי הרב כששה ק"פ מכל גליון. אפס במהרם לכתוב להפיק רצון כל האורחים לא הגיהו את הכתבים ומה גם כי רוב הסופרים כתבו ולא הבינו את הכתוב שמה, על כן

רוב הכתבים האלה מלאים שגיאות רבות ולפעמים חסרות גם שורות שלמות אף כי בסוף הדרוש כתבו באותיות גדולות: „מוגה".

בכל שבת דרש הרב מפרשת השבוע. בתארן החיצוני דרשותיו לא נבדלו מדרשות האחרונים בעלי הפלפול, היינו מתחלה הקשה קושיות אחדות ואחרי כן לקח לו ענין אחר מתנ"ך או ממדרשי חז"ל ויוסף להקשות עליו וכן הלך הלאה ויקשר ענין אחד בחברו בשומו ביניהם מרכז כללי ויחבר אותם להיות לאחד. ואך בזה נבדלו כי תחת אשר הדרשנים בקשו תמיד חדודים ושנונות בדרך הנגלה, בחר הרש"ז ללכת בפרדס הקבלה ויוציא משם פרחים וציצים לעשות זר הפארה לתורה הנגלית. ואף כי בדרכו זה נתן להתירה והמצות צבע אחר חדש בכל זאת לא נגרע בזה מהיהדות מאומה, כי איך שיהיה, תמיד הזכיר את שומעיו ע"ד נחיצות תלמוד תורה וקיום המצות, במובנן הפשוט, ופעמים שמעתי ממנו גם באורים רבים על דרך הפשוט.

מובן מאליו כי הדרך הזה איננו מיוחד להרש"ז לבדו כי גם כל הרבנים אשר קמו ממשפחת שניאורזאהן הולכים בו. כלם חפשו למצוא בתורה ובמצות סוד נעלה ויתנו להם על פי מושגם טעם לשבח, אבל לא חפשו להוציא מהקבלה חקים ומצות, או במלות יותר מובנות: הם הכריחו את הקבלה כי תתאים עם הנגלה אבל לא הכריחו את הנגלה כי יתאים עם הקבלה. ועל כן לא יצא כל נזק מדרשותיהם, ולהפך, הם פעלו הרבה להגדיל את התורה והמצות במצאם להן טעמים בקבלה, אחרי אשר על פי דרך הנגלה נעלמו טעמי מצות רבות ואין להן פתרונים.

בדרשו אחר סעודה שלישית, כאשר אמרנו למעלה, הוסיף על דרשתו „באור הדברים". אך הביאור ההוא היה תמיד ההיפך מהמובן אשר עליו תורה המלה „באור" לפי מושג הפשטנים. כי בבאור ההוא היו המושגים המופשטים נקראים בשמותם המיוחדים להם על פי בעלי הקבלה בלי כל פרוש ובאור, ועל כן לאיש אשר לא ידע את תכונת השמות והוראותיהם יקשה הבאור מגוף הדרוש. כי תמצא שם: רדל"א, או"א, זו"נ, ה"ת, ה"ע, א"א, ז"א, א"ק, ו"ק וכדומה משתמשים יחד בערבוביא וכמעט כל הבאור היה מלא מראשי תבות כאלה. אמנם לאיש היודע בטיב השמות האלה והוראותיהם בנקל יבין כי הבאור ההוא לא בא אלא להרוות את לבבות השוקקים לחכמת הקבלה כמו שהיא, תחת אשר בגוף הדרוש שם בחוק יד משטרו על הכתובים להטותם כחפצו אל אשר תשאנו רוח הקבלה, ומובן מאליו כי לא חשש גם לעקם את הכתוב ולהוציאו ממובנו הפשוט בדרך רחוקה וזרה ולפעמים נגד חקי הלשון ולמרות סיגי הדקדוק.

אפס אם לפי שכלנו דרשותיהם בכתובים רחוקות וזרות, הלילה לנו לפתות פה נגדם בעזות וחוצפא לאמר כי היו משוללי השכל הבריא. הן הרב „אדמו"ר הזקן" הראה בשלחן ערוך שלו ואחריו הרמ"מ ז"ל בחדושיו הנפלאים על הלכות כי שכל ישר היה להם אשר כמוהם לא רבים יחכמו, ועמם גם רבים מהסרים למשמעתו היו חכמים נבונים ומופלגים בתורה וכלם ידעו כי קינה ודימונה וערערה מתוותא דא"י קא חשיב. כן אין בדעתי להצדיקם בלי צדק ולאמר כי העיקר היה להם החפץ להוציא הגות רוחם במוסר או בחכמת הקבלה ובדרך אסמכתא סמכו עצמם על פסוקי כ"ק. זאת לא זאת! כלל הוא ביד החסידים כי אורייתא סתים וגליא, מהנגלה אשר בתורה לא סרו אף צעד אחד אבל לקחו לעצמם רשות למצוא גם את הנסתר שבתורה לפי דרכם, כן גם בספורי התורה וכן גם במצותיה. ויען כי חכמת הקבלה היתה בעיניהם כדבר אמת מוחלט, ע"כ היתה מגמתם למצוא אותה בתורה ואם לא מצאוה בפשטות המלות, חתרו למצוא אותה בדרך נוטריקון, בסים האותיות וכדומה אשר הדרך הזה לא זר הוא להקבלה. ולפי דבריהם, לכך נתנה התורה בלי נקודות למען נוכל לקרוא את

(ח"ג)

המלה כאשר תורה חכמת הקבלה או גם לצרף אותיות מלה אחת עם האותיות של המלה שלפניה או שלאחריה. התורה היתה תמיד בעיני עמנו כאוצר כל סגלות החמדה. ואחרי אשר במשך הימים הרבים אשר עברו על עמנו ותורתו נתחדשה על ידי החכמים מבני ברית ומשאינם בני ברית שטות חדשות לא שערון הראשונים, על כן בני ישראל האוהבים את תורתם אהבה עזה כמות, בהמשכם אחרי השטות החדשות, חפשו תמיד למצוא להן משען בדברי תורתנו. כי כאשר משלה איזה שטה פלוסופית בתקופה ידועה לא יכלו חכמי ישראל לעמוד מרחוק ולבלי המשך אחריה בכל לבם. אך באהבם את השטה החדשה לא שכחו את אהבתם לתורת היהדות העתיקה ויחתרו בכל כחם לחברה יחד עם השטה החדשה למען תהיינה לאחת בידם. כזה ראינו בחכמי ישראל האלכסנדרונים ואחרי כן בתקופת הפילוסופיא הערבית וגם כאשר נתפשטה חכמת הקבלה.

אפס שלומי אמוני ישראל הנאמנים לה׳ ולתורתו שמו להם את חוקי התורה לקו, ואם מצאו כי השטה החדשה מתנגדת להם אז דחו את השטה ההיא מפני היהדות העתיקה. כן ראינו בהרמב״ם ועוד רבים מגדולי חכמינו אשר בכל אהבתם שאהבו את הפילוסופיא בכל זאת דחו אותה מפני חוקי התורה, וכן ראינו בחכמי הקבלה ממשפחת שניאורזאהן אשר אם גם נהו אחרי הקבלה בכל זאת פלסו דרכם על פי דרכי התורה הנגלית. הדבר הזה מבואר הוא לכל איש אשר יחפוץ לשום מעינו בספריהם וספרי תלמידיהם, ולאלה אשר יתעצלו לחפש בספריהם הנני להציג פה דברי הרב ר׳ הלל פאריצער ז״ל (או אולי הם מדברי האדמו״ר האמצעי) בהקדמת „דרך חיים" הנדפס בקונטרס ההתפעלות, ווארשא תרכ״ח, וז״ל: „שכל דבר ודבר שהוא עושה הן בלמוד התורה והן בעשית המצות לא יהיה העיקר מצד הכונה והטעם המלובש בה.. (ר״ל ע״פ הסוד) רק יהיה מצד שהוא רצון ה׳ וצריך לקיים רצון ה׳.. הגם שבודאי מצות צריכות כונה ג״כ. אבל עיקר עסקו הוא אינו מצד הכונה רק בשביל קיום הרצון". וכן הוא אומר בבאורו לס׳ קונטרס ההתפעלות שם דף מ״ח: „שכשאדם מישראל יהיה מי שיהיה עושה איזה מצוה אפילו בלי שום כונה רציה לה׳ רק לעצמו, לקנות שם, ואפילו כשאינו רוצה כלל רק שכופין אותו, מ״מ מלבש במעשה זאת כח אלקי"... הדברים האלה יעידו למדי כי גם המה אך אל המעשה שמו פניהם ולא נתנו היתרון על כל הכונות והמחשבות והרעיונות, באשר המעשה הוא יסוד היהדות.

אבל אלה אשר אהבתם להשטה החדשה גבריה על אהבתם לתורת היהדות, או כפי מה שאמרו חז״ל: „שחכמתם קודמת ליראת חטאם", נואלו לשום את חכמתם לקו ולפלס על ידה את התורה ובמצאם כי התורה לא תוכל להתאים עם חכמתם דחו את התורה ויוציאו ישן מפני חדש. כאלה עשו האלכסנדרונים, בשומם את כל חקי התורה לדבר טפל אשר אין צורך בעשייתם ובזה טעו גם רבים מחכמי הקבלה מבעלי כת ש״צ. וכן גם בדורנו המחזיקים בהשכלת ברלין אשר זרו הלאה רבים מחקי תורתנו על אשר מצאו כי הם אינם מתאימים עם רוח ההשכלה האירופית.

אחר כל אלה לא יפלא בעינינו כי הרבנים ממשפחת שניאורזאהן התקוממו להשכלה ויזהירו את בעלי בריתם תמיד להתרחק ממנה. לא מכל חכמה הטתיה את בעליה צוו להתרחק (כמבואר בתניא פ״ח) אבל מהחכמה הבאה להניף גרזנה לברות את עץ חיינו פעם אחת*). נגד החכמה ההיא התקוממו בכל יכלתם, וכגברים משכילים היו מעוז

---

*) הלעג־השנון היא תכונה מיוחדת לחסידי חב״ד והוא היה תמיד לכלי חפץ בידם להרך את מתקוממיהם. החסיד הגדול ר׳ זלמן יאנאוועד התאכסן פעם אחת יחד עם משרתי הג׳ ר׳ יוזל גינזבורג (ח״ב)

להדת והתורה. אמנם לא נעשה שקר בנפשנו לאמר כי אוהבי חכמות החצוניות היו. אבל לו ראו כי דורשי החכמות החצוניות לא ירמסו את חקי הדת תחת רגליהם, כי אז לא קמו להלחם נגד החכמות ההן. אך בראותם כי המתחכמים ישחיתו יתעיבו עלילה על כן נאלצו להזהיר להסרים למשמעתם: „לך לך אמרינן נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב"*).

ה.

מנהג הרש"ז ז"ל היה להתפלל בימי החול בחדרו וכל חסידיו התפללו בההיכל הגדול אשר על יד חדרו. לא אכחד כי מנהגי החסידים בתפלה לא ישרו בעיני, החזן עומד ומתפלל לפני התבה וחסיד אחד יושב ומקטיר מקטרתו, השני מדבר עם רעהו שיחת חולין, השלישי רץ הנה והנה, הרביעי רוקד כאיל ומזמר: „יחיד חי העולמים מלך"... החמישי צועק כברוכיא: „יוצר משרתים ואשר משרתיו"... הששי מקמט את מצחו ומשתאה... והשביעי מחליק את זקנו... כל סדר וכל משטר לא נמצא בתוכם, ובזה עברו על דברי חז"ל (שה"ש רבה ע"פ השמיעני את קולך) ויקלקלו כל פני התפלה. הרב הזקן בעל התניא ז"ל, כפי הנראה ממכתבו הנדפס בסדורי התפלה בדפוס ראָם, רצה לעשות סדר ישר בדרכי התפלה כי יתפללו החסידים בצבור במתינות בקול אחד ובנעימה אחת, אך לא עלתה בידו. אפס, איך שיהיה, לא היה מהחסידים גם אחד אשר לא התפלל. ואלה מהמתחכמים אשר השליכו עליהם שקוצים כמעט לא היה אחד אשר התפלל... ראיתי, למשל, בקאהר-שול במ... החזן והמשוררים מתפללים כמצוה בקול אחד ובנעימה אחת וכל באי הבית (מלבד מתי מספר) מקשיבים אל השירה והזמרה אך אל הרנה ואל התפלה אין שם על לב... אין זאת כי אם זה לעמת זה עשה האלקים: במקום האור יש גם צל ובמקום הצל יש גם מעט אור נדעך, אור מתעה...

בימי השבתות והמועדים התפלל הרש"ז בהיכל התפלה יחד עם כל החסידים. ומקום מיוחד היה לו בקרן מזרחית דרומית, שם עמד או ישב ופניו מסבים אל הקיר וכדרך כל חסידי חב"ד זמר בתפלתו וגם הכה בידו בכותל. בכל שבת ויו"ט עלה לתורה ויקרא מפטיר. בימי חג הסכות אמר הלל לפני התיבה, וזמר מיוחד היה לו אשר שר באמירתו את ההלל. קול ערב היה לו ועל כן נעמו זמירותיו לאזני שומעיהן.

ז"ל, אשר רבם היו ממשכילי הדור הישן. בבואם לאכול את ארוחת הצהרים ישבו כלם, כנהוג, בלי נטילת ידים ובראש גלוי לאכול את הארוחה. ור' זלמן הלך לבקש לו כלי לטול ידיו ויבדק את הכלי אם נמצא בו סדק, והם שחקו למעשיו המוזרים, ואחרי אשר ישב גם הוא עמם, פנה אליו אחד מהמסבים ויאמר: למה תהבל לעשות דבר שאין בו טעם וריח, הלא ידעתי כי איש חכם אתה וברור לי כי אינך מאמין בהבלים כאלה. טוב טוב לך כי תהיה כמונו ולאלף ארחותינו. ע"ז ענה הר"ז ז"ל לאמר: ידעת אחי כי יבוא יום וידרשו מאתנו דין וחשבון על מעשינו. והיה אם ארחץ תמיד בנקיון כפי ושם במרומים ישאלוני לאמר: למה רחצת כסיל ידך טרם הסעודה והדבר הזה אך למותר הוא, הבל הבלים; — אז אענה: שלמה המלך אשר היה חכם מכל אדם רמה גם אותי בתקנו נטילת ידים ונואלתי להאמין כי חוב קדוש הוא לי. אבל אם עתה לא ארחץ ידי, ובעמדי לפני כס המשפט ישאלוני: מדוע לא רחצת ידיך בן בליעל? והיה כי אמר להם: משרתי ה' גינזבורג אמ"ז כי אך הבל הוא, הלא יענה לי הקטגור: למצות שלמה החכם מכל אדם לא הטית אוזן ובקול בני בליעל, סכלים ונהבלים אשר כל חכמתם מאפע שמעת? ומה אענה על דברי הקטגור ההוא, רבותי?

*) מבית הרש"ז ז"ל הלך מורה ללמד את נכדיו שפת רוסיא וחשבון. המורה ההוא לא נחשד בעיניו כאפיקורוס כי איש תמים היה ועל כן נתן לו הרב מהלכים בביתו. ואם אמנם ידיעת המורה בשפת רוסיא וחשבון לא היתה כי אם „כמאכל כן דרוסאי", אך בזה לא אשם הרב ז"ל מאומה. ולו היתה ידיעתו רבה כי גם אז לא חשב הרב לו זאת לחטאה, אחרי אשר היה נאמן לה' ולתורתו.

(ח"ב)

בכל יום ויום מלבד ביום השבת קבל הרש"ז את כל דורשיו מן השעה הרביעית אחר חצות היום עד השביעית ולפעמים עוד יותר. אז עמד משרתו ישראל על יד הפתח זיתן לכל איש לבוא החדרה אחד אחד למען יוכלו לדבר עם הרש"ז ביחידות. רוב הבאים ביראם פן יסתתמו דבריהם, בבואם אל הרב הציעו את בקשותיהם על הגליון, ואלה אשר לא יכלו לכתוב כן שמו פניהם אל סופר הרב כי יכתב הוא „פתקא" למענם. וזולת מכתב הבקשה הוסיפו עוד „פדיון" וזה נוסח הפדיון: (מלמעלה באותיות גדולות) לכ"ק אדמו"ר שליט"א (לכבוד קדושת אדוננו מורנו ורבנו שיחיה לארך ימים טובים אמן). לעורר רחמים רבים ממקור הרחמים והחסדים על נר"ן (נפש רוח נשמה) ח"י (חיה יהידה) של ראובן בן לאה שיחזק ה' לבו לעבודתו וישלח ברכה במעשי ידיו וכו'. בעד הפדיון נתנו להרב לצדקה מחמשה ק"כ ויותר איש איש כפי נדבת לבבו וכסף הפדיונות לא לקח הרב לעצמו כי אם חלקם לעניים.

לפי הנראה נסמכו החסידים בזה על מאמר חז"ל: תפלת צדיקים מהפכת מדת אכזריות למדת רחמנות (במדבר רבה יו"ד). על יד הפתח התאספו כל האורחים וכל אחד התאמץ כי יתנו לו לבא מהר אל הרב. ורבים היו מהם אשר הכסף אזל מכליהם ולא מצאו במה להחיות נפשם ונחוץ היה להם למהר לשוב אל ביתם, אך המשרת כנהוג בכר את העשירים אשר נתנו לו שחד על פני העניים, ועל כן בהקבץ אורחים רבים היתה שם מהומה גדולה. מרי הנפש שפכו את כל חמתם על ראש המשרת ולפעמים גם מרטו לחייו. אחדים הלכו להגיש עצמותיהם לפני הרבנית, אך גם מאתה יצאו וידיהם על ראשם. אך החסידים לא התפלאו על זה כי ידעו אשר לא בת הרב היתה הרבנית כי אם בת סוחר, עגל הזהב . . . אפס בימי הקיץ כאשר יצא הרב לשוח בשדה לבשו מרי הנפש עוז ויצאו השדה ויתחבאו שם וכאשר יצא הרב ממרכבתו מהרו אליו עם פתקאותיהם, והרב ז"ל לא גער בם ולא הכלימם על אשר הפריעו מנוחתו וישב לכל איש כשאלתו.

כבר אמרנו כי הבאים אל הרב ליחידות שאלו בעצתו לא רק על עניני הנפש איך לעבוד את ה' ולעשות תשובה על חטאת הנעורים וכדומה *), כי אם גם בכל דבר מסחר וקנין, בדברים שבין אדם לחברו ובין איש לאשתו, ובעסקי הקהל וכו'. להמונים מרע מצבם ומגודל לחצם היתה להם עצת הצדיק וברכתו כעוגן לספינה הנטרפת בים. כי הרב בדבריו נחם אותם וידבר על לבם, ובזה הפיח בהם רוח תקוה ויאמץ את לבם לשאת את ענים וסבל דלותם. והעשירים והנבונים לא חדלו משאול בעצתו גם הם, וכמה פעמים שמעתי התנצלותם, כי לעתים יקרה לאדם אשר הוא נאחז בסבך הספק ולא יוכל לחרץ משפטו אם לאחוז במסחר פלוני אם לחדול, ולהתיר את הקשר הגרדי הזה יבקשו להם איש אשר יוכלו לסמוך עליו, איש אשר הוא בקי בהויות העולם, איש אשר אין לו כל פניה, איש ירא את ה' מרבים אשר עצתו הוכל להצליח וכמאמר חז"ל: „כל עצה שהיא לשם שמים סופה להתקים ומצלחת (שוח"ט א'), ואת כל אלה מצאו בהרב, כי בדברו עם אנשים חדשים לבקרים נגלו לפניו כל ענפי המסחר, כל תוצאותיהם והליכותיהם, ועל כן היתה בידו לפעמים לתת עצה ישרה אשר הצליחה את דורשיו, וכל פניה גופנית לא היתה לו כי הוא לא שלח במסחר ידו, וגם המעלה השלישית לא חסרה ממנו כי הוא עסק תמיד בתורה ובעבודה ולכל הפחות רחוק היה מכל עון גס וחומרי. לכן כל איש ברצותו לבחור לו איזה עסק פנה אל הרב, וכל אשר היה לו דין ודברים עם רעהו באו שניהם אל הרב כי ישפוט אותם לפי מדת היושר. כל בעל אשר

*) סימן יפה היה זה לבני ישראל כי רבם לא נכתמו רק בעון מקרה לילה.
(ח"ב)

לא מצאה אשתו חן בעיניו, או כי לא ילדה לו בנים, בא אל הרב להועץ עמו אם לגרש את אשתו; אשה עלובה הגישה משפטה על בעלה לפני הרב; חתן או כלה אשר מצאו ערעור על התנאים הגישו משפטם להרב; כל עדה אשר קם בה פרוד הלבבות ע"ד רב, שוחט ושאר עסקי הקהל, חכו למוצא שפתי הרב, ואחרי אשר הוציא הרב משפטו אז לא נועז כל איש למרות את פיהו, כי רבתה אמונתם אשר יענשו קשה אם ימרו את פיו.

הגטין וקריעת התנאים היו קשים בעיני הרבנים ממשפחת שניאורזאהן מאד ובכל יכלתם עצרו בעד הסרים למשמעהם לבל יפרדו קשר הנשואים. בפרט קריעת התנאים אשר חשבוה לעון יותר גדול מגטין, ומהם יצא המשל: „טוב לכתוב על קלף מלקרוע ניר". ועל זה יודו להם כל ישרי לב, כי באמת קריעת התנאים תעטה על הכלה העלובה חרפה ובוז הרבה יתר מבשת האשה בהפרדה מבעלה על ידי ספר כריתות.

מנהג הרב היה לתת לכל שואל מטבע להצלחה וכפי הנראה נסמכו החסידים בזה על מאמר חז"ל: „כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך". גם אביו הרמ"ם ז"ל נהג כזה. את המטבע שמו החסידים בכנף טליתם הקטנה ויתפרוה למען יוכלו לשאתה גם בשבת. אבל הר"ש ז"ל מליובאוויטש לעג לזה, ובהיותי פעם אחת אצלו ובקשתיו כי יתן לי מטבע אמר לי בשחוק לצון: אותה תוכל להשיג במקום אחר" — כי ידע אשר בן לאדי אנכי.

גם חולים באו אליו להועץ עמו לאיזה רופא יפנו ובזה הביא הרב תשועה גדולה לחולים, כי הוא אסף תמיד ידיעות נכונות ע"ד הרופאים המובהקים ולאיזו מחלה נחשב כל אחד מהם כמומחה. הר"ש מליובאוויטש ידע הרבה מחכמת הרפואה, כי חולה היה כל ימי חייו ועל כן שם מעינו בספרי רפואה.

סגלה מוזרה נתן הרש"ז ז"ל לנשים משכלות. לא אחשדהו כי משנה היה, כי קרוב יותר אשר גם הוא שגה בחשבו כי יש בה תועלת: בבוא אליו משכלה צוה הרב עליה תמיד לפנות לסופרו והוא יכתב לה על הגליון את אשר תעשה, הסופר ירע את הסגולה מכבר כי כתובה היתה אתו למשמרת, והיא — לעשות משעוה צלמי אנשים ולהניחם תחת המפתן וללחש עליהם כי יהיו כפרה עליה ועל בעלה... ועוד שטותים רבים והבלים כאלה. אמנם הרש"ז לא היה פתי וחסר לב, ולו ידע כי סגלתו הבל כי אז לא השתמש בה כי לו לא השתמש בהבלי שוא כאלה כי אז לא נגרע מכבודו מאומה בעיני חסידיו, כי לא באחיזת עינים ורמאות לקח את לב העם כי אם בדרושיו ובעבודתו את ה' ועוד יותר מזה בזכות אבותיו; אין זאת, כי אם גם הוא האמין בתומו כי יש בכח הסגולה ההיא לרפאות את האשה מחליה, ולמען הועיל לה נתן לה את סגלתו אשר אולי נחל אותה מאבותיו. ועל כן לא שמר את סגולתו בסוד כמוס אצלו כי אם נתנה על יד סופרו אשר בידו היה להתת אותה לכל דורש. אנשי מרמה לא יעשו כאלה, כי הם יעמלו להסתיר את סודם בחבם למען יוכלו להוציא מזה כסף רב בכל אות נפשם, והרב ז"ל בעד עצותיו וסגלתיו לא לקח מאומה.

לאלה אשר שאלו ממנו תקון על ח"ן לא צוה לסגף את הנפש כמצות הראשית חכמה והרוקח, כי אם צוה ללמוד על פה מס' אבות ולקרוא בכל יום בס' אגרת התשובה הנספח לס' התניא. בכלל היו הרבנים ממשפחת שניאורזאהן מתנגדים לצומות ולסגופים, כי יצאו בעקבות זקנם הרש"ז הזקן ז"ל כאשר כתב למחותנו ר' לוי יצחק מבארדיטשוב. לאנשים המוניים צוה לקרוא בכל יום עשרה קאפיטלים תהלים.

כבר אמרתי כי הרבנים בני המשפחה הנכבדה הזאת היו מעוז להדת. כל איש אשר לא היה חסיד לא יוכל לשער בנפשו את הרושם העז אשר שמו הרבנים ההם ז"ל על הסרים למשמעהם בדברם אליהם ביחידות דברי מוסר. שמעתי כמה פעמים מהחסידים

כי בהרגישם בנפשם כי אמונתם החלה להתמוטט מרפיון ועצלות, אז מהרו לנסוע אל הרב, והוא בדבריו הביא מזור למחלת נפשם ויעודדם ללכת בדרכי התורה.

גם אני, כותב הטורים האלה, אזכרה כי באתי אליו להפרד ממנו ולבקשהו כי יברכני על דרכי, בנסעי לחוג את חג כלולותי. אחרי אשר ברכני בברכת הכהנים, שאלתי ממנו כי יאמר לי דבר מוסר, ויאמר לי כדברים האלה: „ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, כי עינא ולבא תרי סרסורי דחטאי נינהו, ועל כן אנחנו לובשים תפילין על הראש כנגד המוח, ועל הזרוע כנגד הלב, כי נשעבד את לבבנו וראשנו אל ה' ית"ש". אף כי הדברים האלה לא חדשים היו לי, בכל זאת בשמעי אותם מפיו ירדו עמוק עמוק אל חדרי לבבי וימים רבים צלצלו באזני דברי מוסרו...

ו.

מקור מחיתו היה נדבות העשירים אשר הביאו לו בבואם אליו, או אשר מסרו ליד השד"ר אשר עבר בערי ישראל ושם נתאספו אליו החסידים והוא חזר לפניהם את דרושי הרב, והחסידים קבצו נדבות וימסרו על ידו. אך מעודו לא תבע בפה לא הרש"ז ולא כל הרבנים ממשפחת שניאורזאהן, כאשר עשו וגם יעשו צדיקי פולין.

כסף הפדיונות, כאשר אמ־נו למעלה הוציא הרב לצדקה ליושבים לפניו אשר נקראו בשם „זיטצער" (יושבים). „היושבים" האלה היו לרוב אנשים צעירי ימים, אברכים אשר נשיהם סמוכות על שלחן אבותיהן ועל כן התנדבו לשבת אחר חתונתם בלאדי כחצי שנה או גם כשנה וללמוד תורה וחסידות. מהם היו בני עשירים אשר ישבו על הוצאותיהם והיושבים העניים קבלו תמיכה מבית הרב מחמשים ק"כ לשבוע עד א' רו"כ. בשבתם בלאדי למדו את דרשות הרב על פיהם וגם אספו כתבים רבים, ומה פחד ורחב לב חותניהם בשוב חתניהם מלאדי ובדרשם בפני קהל עם את דרושי הרב! אחרים מהיושבים שמו רוב מעינם בתלמוד ופוסקים עד שיצאו מלאדי וסמיכת הרבנות בידם.

זולת זאת הוציא הרב לכל איש עני מהאורחים אשר לא היה להם במה לשלם בעד ארחת השבת כשלשים ק"כ לגלגלת לכל שבת ולאחדים נתן משען גם להוצאות דרכם.

בליובאוויטש היה שלחן ערוך בבית הטבשלות של הרב ר' שמואל ז"ל וכל רעב בא שמה וימצא את לחמו חנם.

פעם אחת בשנה נסע הרש"ז לליובאוויטש להשתטח על קברות אבותיו, ואז סר על רגעים אחדים אל בית אחיו ר' שמואל; לפי הנראה, כדי לצאת ידי הבריות... כי אמנם אהבת אחים לא היתה ביניהם. גם בהשיא אחד מהאחים את בנו או בתו לא בא אחיו לשמוח עמו, כי אם הסתפק בזה ששלח לו מתנת־דרשה. וכן כל האחים בני רמ"מ קנאו איש באחיו ומיום הפרדם איש מעל אחיהו לא ראו איש את אחיו עד יום מותם. אפס חכמתם עמדה להם לבל ידברו תועה איש באחיו באזני זרים. ויכסו את שנאתם במשאון... גדולה היא קנאת הרבנות כי תכניע אהבת אחים מפניה!

כאשר חלה הרש"ז את חליו אשר מת בו, בא הר"ש מליובאוויטש אליו לבקרו בלוית אחד הרופאים הגדולים, וישב בבית אחיו כחצי יום וישב לביתו ואת אחיו עזב לנצח... אמנם את הר"ש לא נוכל להאשים, כי בעת ההיא היה גם הוא חולה תמיד. להרש"ז היה איש עתי אשר תעודתו היתה לחזר את דרשותיו לפני החסידים, שם האיש ההוא „גרום החוזר", הוא היה מלפנים חוזר לר' הלל פאריצער ז"ל. האיש ההוא ידע לחזר מלה במלה כל דרוש בשמעו אותו פעם אחת מפי הרב כמו סטענאגראף, ובעד עמלו קבל שכר מן האורחים העשירים. ולבלי כחד האמת הננו נאלצים לאמר כי אם

קרה לפעמים בין האורחים משתה הוללות שיצא מגדר המוסר היה הקולר תלוי בצואר החוזר, כי הוא כבד מאד את האליל באַלֹום ויתאמץ להרבות עובדיו. כח רב היה אתו להגיח ירדן יין שרף אל פיהו ואחריו משך גם את לב החסידים הנבערים לסבוא עד כי התהללו וישתגעו, תעו וקאו... אמנם משתה הוללות כזה קרה אך לפרקים, אבל לרוב לא יצא משתה החסידים מגדר הצניעות, הם אהבו להתבסם מעט במסבת רעים אך לא שתו לשכרה. וכל האומר שכל החסידים התמכרו לשכרות אינו אלא טועה.

הרב מת בשנת... תנצב"ה ויקבר בלאדי בכבוד גדול. על קברו נבנה אהל ונר תמיד דולק שם.

בהעבירי לפני זכרון כל הימים אשר ישב הרש"ז ז"ל בלאדי לא מצאתי אף פעולה קלה אשר פעל הרב נגד היושר והצדק. ועל כן לא נחטא גם אנחנו בשפתנו להעמידו במדרגה אחת עם איזה יהודים-הטובים מצדיקי פולין הנבערים והרמאים אשר עיניהם לבצעם וכעלוקות ימצו את לשד כל הסרים למשמעתם. הוא לא הראה כל אות ומופת, ולא הבטיח לעקרה שתלד ולעני כי יתעשר בהבטחה ברורה כמו מפתח הפרנסה והבנים בידו, כי אם כה היה דברו תמיד: „יברכך ה׳ וימלא משאלות לבבך".

ומה נאמנו דברי רבינו מלבי"ם ז"ל אשר פירש את הפסוק: „תמנו חפש מחפש וקרב איש ולב עמוק" לאמר, כאשר תמו לחפש עוני ולא מצאו אז החלו לחפש בקרבי ובעמק לבי אולי ימצאו כי מחשבת פגול תקנן שם". האדם יראה לעינים ואחרי אשר מצאנו כי צדק ויושר היו תמיד אור לנתיבתו ועל פיהם פלס כל דרכיו, איך נעיז פנינו לבוא בחוזק יד לחקור אחר עמקי מחשבותיו לגלות את טומיו? אך המתחכמים אשר כל קדש לא נחשב בעיניהם, המה לא ימנעו מלהביא בדין גם את מחשבות הצדיק (כאשר עשה ה׳ רודערמאן במאמרו „על הצדיקים ועל החסידים").

הרש"ז מת ואחריו גם אחיו הר"ש מליובאוויטש ואור החסידות כבה, כי בניהם לא נחלו את כסא אבותיהם. בני הר"ש לא אבו לקבל את הנשיאות אף כי היו אחרים אשר דברו על לבם כי ישבו על כסא אביהם. ובן הרש"ז, אף כי חתר למשך את לב חסידי אביו אליו ולהתנשא עליהם לראש, אך לא עלתה בידו. לבד חתן הרש"ז, אשר העתיק מושבו מלאדי ויאל לשבת בסיראָטינא עיר קטנה בפלך וויטעבסק וילבש לבוש צדיק, אך לפי הנראה חוג פעולתו קטן מאד.

עתה נדבר דברים אחדים על הר"ר זלמן נ"י היושב בקאפוסט. הוא לפי הנראה הולך בדרכי א"ז הר"ר דובער ז"ל כי יאריך לדרוש לעתים עד שתי שעות, ועל כן קנה שם בין החסידים כדרשן נפלא. אמנם הוא לא ינהג נשיאותו ברמה, לא ילבוש לבנים וגם איננו יושב סגור בחדרו, ורשות לכל הבא לבוא אליו בכל עת. חסידיו דבוקים בו בחבה יתרה וגם יאהבו זה את זה באהבה רבה וכל איש מאנשי חברתם אם עני הוא יתמכוהו בכל האפשר. אפס כגדל אהבתם איש אל אחיו כן גדולה שנאתם לאלה אשר לא מחסידי קאפוסט הם. שמעתי כי בדינאבורג ישנם שני אחים, אחד מהם עשיר והוא חסיד קאפוסטי והשני עני וחסיד ליובאוויטשי. ויהי היום ותמת פרה לאחד מחסידי קאפוסט — איש עני, וימהרו בני הברתו וילכו אל בן בריתם, אחי החסיד הליובאוויטשי, והוא מהר ויקן פרה לבן בריתו העני. וישמע זאת אחיו החסיד הליובאוויטשי, ויתקטט עמו לאמר: מדוע תרחם על איש זר ועל ענות אחיך לא תשים לב. ויען לו אחיו החסיד הקפוסטי: טובה בעיני פרה של חסיד קאפוסטי מאח חסיד ליובאוויטשי...

המדה הזאת תמצא תמיד בכל חברת בני האדם הנקבצת יחד לתכלית איזה דעה ואשר רוח אחת תחברה יחד. באהבתם אשר יאהבו אישי החברה את הדעה ההיא תגדל לה קנאתם עד אשר איש לא יכיר את אחיו ופרי בטן לא ירחמו, אם הם חלוקים מהם

(ח"ב)

בדעותיהם. אבל לבני ישראל, העם המפוזר והמפרד, אשר גם מבלעדי חלוקי הדעות הוא חלש ורפה כח, תביא הקנאה והמשטמה רעה רבה. עלינו החוב מוטל לאחד את עמותינו בכל האפשר למען תהיה תקומה לנו ולא להפרידם ולהחלישם.

יש עמי עוד דברים רבים על תכונת שיטת החסידות אשר לרבני שניאורזאהן תמיתה מן שיטת הקבלה הנושנה וכן משיטת צדיקי פולין כנראה מדרשותיהם. אך יען כי הדברים ארוכים על כן אחשך אותם לעת אחרת, אם יגזר ה' בחיים.

אלכסנדר זיסקינד ראבינאוויטש

פרק אחד מדברי הימים לבני ישראל. חלק ג' מאת רשיי פין.

מזמן מלכי בית החשמונים עד חרבן הבית השני

פרק חמישי מלכי בית החשמונאים עד תבוסתם ע"י הורדוס, משנת ג' תרנ"ד (106) עד ש:ת תשכ"ג (37) קוס"ה.

א. יהודא אריסתבול

א §. יוחנן (הירקאנוס) הכהן הגדול והנשיא מת בשנת ג' תרנ"ד (106 קוס"ה). ועמו מתה חבת הקדש, אהבת התורה ואהבת האומה, אשר עליהן חיו נשיאי בית החשמונאים, בעבורן חרפו נפשם למות ובשמן עשו חיל. קנאת אלהים אשר החלה לפעם בלב החסידים ומלאה אותם כח וגבורה לריב ריב אמונתם ואֻמָּתָהּ נחה שככה, אחרי אשר הפליאו להעזר ותושע זרועם להם להכות אויביהם אחור, להסיר סבלם מעל שכמם ולהשיב שבות ארצם, וישובו איש איש לעבודתו, לאכול מפרי הנצחון ולשבוע מטובו בהשקט ובטחה; שרי קדש אלהים אשר הנחילם העם כבוד לשים פאר נשיאות לראשם בגלל הגדולות והנפלאות אשר עשו עם עמם ולמען אשר יצוו את בניהם אחריהם לשמור דרך ה' ולהכין בצדק כסאם, נאספו אל אבותיהם, ובניהם אשר קמו תחתיהם מהרו שכחו מעשה אבותיהם, שכחו את חובתם לאמונתם ולאומתם, לא שמו אל לבם, כי אך למען תכון אמונת ישראל בידיהם, מסרו אבותיהם את נפשם, לפרוק עול ממשלת הזרון מעליהם ולכונן להם ממשלה קטנה לעמם ולארצם, וידמו בלבבם כי כל הצלחת העם עצורה בגאון ממשלה, וחקר כבודם כבוד, ויתנו את לבבם כלב מלכי קדם אשר בחרבם ובקשתם ירשו ארץ ואך לטובתם והצלחתם גברו, והעם וכל סגולות מחמדיו נתן בידם ככלי חפץ לעשות בהם כרצונם להפיק זממם, ולא יסרום כליותיהם מלחלל כל קדש ומלהפר ברית הכרותה לאחות אחים ולכבוד הורים ומורים, וכל זה למען רק יהיה כסאם נכון לפניהם. והיה אם נחקור דרכיהם ונחפשה לדעת איכה פשה הנגע הזה בבית ישראל? איכה נהפך לב בני החסידים המופלאים לרעה כמו רגע? נמצא ונוכח כי רוח הטומאה אשר יצקו היונים על היהודים וביותר על גדולי העם עוד לא חלף עבר מהם, עודנו נשאר במוס עטדם, כי אם הכניעוהו הבריעוהו החסידים הראשונים לא גרשוהו כלה ומצא און לו לשוב ולהתחזק כעבור זעם. עקוב הלב ואנוש הוא לעמוד בפני רעיון רוח אשר משכו בכח כל חמדות חיי בשרים, והפרץ הגדול אשר נפל נבעה בחומת האומה ויחצה לפלגות שונות הצדוקים, הפרושים והאיסיים, קרע את אחדותה לקרעים ומלבד שלא מצאה ידם להתחזק כנגד האויב הכללי — רוח היונים, הנה היה היו המפלגות השונות גם בעוזרי הפרעות אשר פרע הרוח ההוא בישראל, העמיקו שחתו את בתי הנשיאים. כי ראשי המפלגות אשר החרו לקנות לבב השרים להחזיק במעוזם החניפו להם בחלקות ויאשרו מעשיהם הרעים. ובכן חנפה ממשלת

יהודה תחת יושביה, ומחץ מכתה הגדיל הרחיב עד לאין מרפא. אולם נר התורה אשר העלו גדולי חכמי ישראל בארצם, מאז קמה האומה לתחיה, לא נדעך באשון חשך כלה והאיר גם את הלילה לאשר חשך עליהם היום. בבתי מועד לחכמים, שמה בקשו מפלט למו החרדים לדבר האלהים מרגשת פועלי און. שמה נמלטו ונשגבו להחזיק מעמד בימי רעה, והאור הזרוע לצדיקים בסתר אהליהם הלך הלוך ואור לבית ישראל כלו, לארך ימים, ויקם עדות ביעקב, כי לא למוצא פי הצלחה המדינית לבד יחיה כי גם על מוצא פי תורתו ואמונתו, ואך בהן חיי רוחו.

ב §. ליוחנן (הירקאנוס) כהן גדול ונשיא ישראל היו חמשה בנים, יהודה (המכונה אריסתבול), אנטיגנוס, ינאי (המכונה אלכסנדר), אבשלום ועוד אחד שלא נודע שמו, ובטרם מותו צוה את אשתו לגבירה על העם ואת יהודה אריסתבול בנו הגדול צוה לכהן גדול, אך אריסתבול אשר כבר הריח מלחמה ולמד ידיו לקרב בחיי אביו, לא שמח במתנת חלקו אשר חלק לו אביו ויתחזק לקחת לו גם הממשלה, ויהי הנקל בעיניו כבוד נשיא ויתן כתר מלכות בראשו ואת אמו ואת שלשה מאחיו שם בכלא, לא הותיר לטוב כי אם את אחיו אנטיגנוס אשר אהבו ויפקידהו למשנה ולשר הצבא. ותהי ראשית מלאכתו לעשות מלחמה בהיטורים, והם בני יטור מבני ישמעאל, השכונים באהלים צפונה מזרחה לארץ יהודה, נוסעים בעדר ושולחים גם בשלל ידם לפשוט בחוץ עוברי ארח, וכפי הנראה החל יוחנן אביו לקצות בהם, ואריסתבול מלא אחריו ויבצע את מעשהו, הוא ואחיו אנטיגנוס אשר כבר הראו זרוע עוזם במלחמת יוחנן אביהם את השומרונים וגם במלחמה את היטורים גברה ידם עליהם הכום מכה רבה, כבשו חבל גדול מארצם ויכניעום לקבל עליהם עול מלכותו, וכמעשה יוחנן את האדומים עשה אריסתבול את היטורים ויביאם בחזק יד במסרת ברית היהדות. אך ההצלחה אשר האירה פניה אליו בתחלה עד מהרה אספה נגהה ותקפוד חוט חייו כרגע באפה. לפי דברי בן מתתיה חלה המלך אריסתבול מחלה אנושה בעת המלחמה וישב לביתו להתרפא ואת אנטיגנוס השאיר תחתיו, לגמור את המלחמה, אנטיגנוס השכיל בכל אשר פנה ולימי חג הסכות שב לירושלים, ויבוא להתפלל בבית המקדש ועליו כלי נשקו יפים ויקרים מאד והוא יפה תאר ויפה מראה להלל, ויתפלא כל העם על יפיו וטובו. ואויבי אנטיגנוס באו אל המלך המתהפך בחליו על משכבו ויגידו לו כי אנטיגנוס חורש עליו רעה להמיתו ולהסב את המלוכה אליו ועושה מעשים לגנוב את לב העם, המלך באהבתו את אחיו לא האמין לדבריהם, אך מורא עלה על לבו ויצו לקרוא לאנטיגנוס לבוא אליו, בלי כלי נשקו, ויצו גם להעמיד אחוזי חרב בסתר מבוא האולם המוליך אל חדרי המלך הנקרא בשם סטראטאָן לשמור על אנטיגנוס להמיתו כרגע, אם בא יבוא אל המלך חגור כלי מלחמה. והמלכה אשר שתה ידה עם אויבי אנטיגנוס שמעה את אשר צוה המלך, השיבה את הציר השלוח אל אנטיגנוס ותצו עליו בשם המלך לאמר לאנטיגנוס לבוא אל המלך חגור כלי נשקו כי חפץ להשתעשע על חין ערך כלי הנשק הנאוים לטוב יפיו, ויבוא אנטיגנוס אל המלך כאשר צֻוָּה, כי לבבו היה שלם עם המלך ולא ידע להזהר, ויהי אך דרכה רגלו במבוא האולם, והשוטרים ראוהו חגור כלי מלחמה ויפגעו בו וימת על השל. אז נחם המלך על אשר עשה לרצוח נפש אחיו אהובו ויכהו לבו ומוסרי כליותיו הכבידו את חליו, וכמו נפתח מקור דמי לבבו החל לרוק דם למכביר. ויהי כאשר הוציא משרתו את הדם בכלי לשפכו ויקר מקרהו, כי נפל הכלי מידו וישפך הדם על רצפת המבוא במקום אשר שם נהרג אנטיגנוס ועוד רושם דמו הנשפך היה נכר, ולמראה עיניהם חרדו עבדי המלך מאד ויצעקו צעקה גדולה ומרה והקול נשמע בחדר המלך ויבקש לדעת מה דבר הזעקה הזאת, והעבדים נבהלו מפניו ולא מצאו את לבבם להגיד עד

אשר גזר עליהם בחרות אפו, ויהי בשמעו את אשר קרה לדמו, נשבר לבו בקרבו תכלית שברון ויקיא דם לרוב. ויאנח אנחה גדולה ומרה ויבך בכי גדול ויתודה ויאמר: קול דמי אחי צועקים אל אלהי המשפט. דם נקי שפכתי ולא יכופר העון כי אם בדם שופכו. ובדברו יצאה נפשו וימת, אחרי מלכו רק שנה אחת.

ג §. דברי הספור הזה נחשבו בעיני דורשי הדורות כדבר אגדה שאין אחריות לאמתתם. וכן נחשבו בעינינו, לפי שקשה לשמוע כי כן ישחית איש צעיר לימים מחונך ומעוהד להיות נגיד בית אלהים, את רחמיו לשים את אמו במשמר ולהרעיבה עד מות, ולשפוך דמי אחיו על דברת עלילת שוא, וכל זה במשך שנה אחת, ובן מתתיהו כמו מכחיש דברי ספורו בעצמו במה שמביא דברי סופר יוני תימאגען בתהלת אריסתבול, שהוא היה איש טוב ועניו מאד, ועדות גדולה מזו שמענו מפי המטבע אשר טבעו בימי אריסתבול שחרות עליה לאמר: יהודה כהן גדול וחבר היהודים, ונלמוד לדעת כי לא קרא עצמו לא בשם היוני אריסתבול כי אם בשם יהודה שנקרא בישראל, לא התפאר בתאר מלך, אבל שתף שם חבר היהודים בשמו, כאשר עשה יוחנן אביו להודיע גלוי לכל, כי לא לקח גדולה לעצמו למשול בעם לבדו, כי אם בעצת חבר היהודים (הסנהדריא) — ואיך לא עצרו בעדו מעשות התועבות הגדולות האלה? ע"פ הדברים והאמת האלה נוכל לשפוט בצדק כי רק מחיק שנאת העם אל המלכים מבית החשמונאים האחרונים על אשר נטו אחרי הצדוקים והרבו לשפוך דם נקי בישראל במלחמותיהם איש באחיו, יצאה הדבה גם על יהודה אריסתבול לטפול עליו ועל ממלכתו הקצרה עונות גדולים.

ב.

אלכסנדר ינאי 108—78 (קוס"ה) מן תרנ"ז עד תרפ"ב

ד §. אריסתבול מת ואשתו שלמה המכונה אלכסנדרא הוציאה את אלכסנדר ינאי מבית הכלא ותמליכהו תחת אריסתבול אישה, וגם את ידה ולבה נתנה לו ותהי לו לאשה, ואלכסנדר ינאי היה למלך ולכהן גדול גם יחד, אלה דברי בן מתתיהו, ומוסיף לספר עוד כי יוחנן הכהן הגדול באהבתו את בניו הגדולים את אריסתבול ואת אנטיגנוס שאל את פי ה' הנראה אליו בחלום מי משניהם ישב על כסאו אחריו, והנה המונת אלכסנדר ינאי לנגד עיניו וירע לו מאד וישלחהו מעל פניו אל הגליל לגדלו שם, אבל עצת ה' קמה וגם נצבה, ואלכסנדר שנוא נפש אביו מלא מקומו אחרי מות אריסתבול. בעלותו על כסאו הוציא להורג את אחד מאחיו אשר התנשא לתפוש את המלוכה, והותיר לטוב את אחיו השני אשר קיבל עליו עול מלכותו וכהונתו ולא התערב בעניני המדינה כלל. גם בדברי בן מתתיהו אלה מטילים סופרי דברי הימים ספקות וחושבים אותם לדברי אגדה, לפי שלא יעלה על הדעת כי נשא ינאי שהיה כהן גדול אלמנת אחיו שלא כהורה, כי יסד כסאו ברשעת רצח נפש אחיו אשר התענה עמו ימים במשמר, ויותר קרוב לשמוע, כי לא בעזרת אלמנת אריסתבול עלה לגדולה כי אם בכח משפט הירושה אשר לו יאתה אחרי מות אריסתבול, ולא אלמנתו נשא כי אם אשה אחרת בבתוליה לקח כמשפט.

ה §. בן עשרים ושלש שנה היה ינאי במלכו, וכמעט התחזקה המלוכה בידו נתן את נפשו להשיב אל ממשלתו את ערי החוף, ערי מושבות עמי הנכר אשר פרקו מעליהם עול ממשלת ישראל, ולהרחיב גבולות ממשלתו. אך כמעט נסה דבר מלחמה, השתרגו עלו עליו קשרי מלחמות הרבה אשר השתלשלו זו מזו וימררו את חייו וחיי

העם כלו ובבכי קצרו גם את פרי נצחונותיו. ומאשר בלה ימיו במלחמות וילמוד לשפוך דם היה נקל בעיניו להשיב צור חרבו גם לאחיו בני עמו ולעשות הרג רב גם בהם בחרות אפו בם. ויהי כל ימיו אשר מלך עשרים ושבע שנים ימי מהומה ומבוכה לביתו ולעמו, במלחמה החל למלוך ועל שדה המלחמה מת, בלא חמדה. ראשית דברו היה לקרוא מלחמה על עיר החוף עכו (פטאלמאיאס) ויך את אנשי חילה במלחמה מכה רבה, אבל אנשי עכו לא נענו מפניו ויבחרו להסגר בחומות מבצרה, ויצר עליה אלכסנדר. ואנשי עכו שלחו אל צאיל נגיד (טיראַן) העיר דאַרא והמגדל (שטראטין) לבוא לעזרתם, ובראותם כי החיל* אשר שלח צאיל לא יעצר כח לעמוד בפני חיל המלך אלכסנדר שלחו אל פטאלמאוס לאטהור בן קלעאפאטרא מלכת מצרים אשר הרים יד באמו ותפש לו מעמד באי **קיפריא, ויבקשוהו כי יבוא להושיעם מידי אלכסנדר, ויבטיחוהו, כי בבואו עם חילו ילוו עליו צבאות עיר דארא ויושבי צידון, ועמהם שאר עמים אויבי מלך יהודה. ויאות להם לאטהור ויצא עם שלשים אלף איש חיל ללכת אל עכו. עודו בדרך ואנשי עכו נחמו על אשר עשו, כי דימינטוס אחד מגדוליהם הבינם והוכיחם כי טוב להם להנתן ביד אלכסנדר מנפול בידי לאטהור ולגרות בהם גם את אמו קלעאפאטרא העוינת אותו ומבקשת רעתו ולא תחדל לשפוך חמתה על הנותנים לו ידים להגדיל כבודו. ולאטהור שמע את העשוי בעכו ולא שת לבו אליו, ולא שב מדרכו וינהג את אניותיו ויחן בסיקאמין. שם פקד את חילו וישם פניו אל עכו, אבל אנשי העיר הזאת לא נתנו את המלאכים אשר שלח לפניו לבוא העירה ולא אבו שמוע את הדברים אשר שם בפיהם, רק צאיל ואנשי עזה פנו אליו ויבקשוהו כי יצא לעזרתם להושיעם מיד מלך היהודים, ויכרות אתם ברית, וינאי ראה ויירא, ויאמר לאחוז את החבל בשני ראשיו: שלח אל קלעאפאטרא מלאכים חרש לבקשה כי תשלח צבאותיה לבצור רוח בנה המתפרץ בה, ואת לאטהור לקח דברים לאמר כי אם ימסור לאטהור בידו את צאיל ואת כל ארצו ישקול לו בעדו ארבע מאות שקל כסף, ולאטהור נאות לינאי בשמחה, וכבר אמר לתפוש בכף את צאיל, והנה נודע, כי בעקבה יתהלך עמו אלכסנדר ובסתר יכרה לו שוחה, ויחר אפו בו מאד, וישלח מקצת צבאותיו לצור על עכו אשר סגרה שעריה לפניו, והוא פנה ויפשוט על ערי יהודה לשלול שלל ולבוז בז, ואלכסנדר יצא לקראתו בעם כבד מחמשים עד שמונים אלף איש לערוך עמו מלחמה. ויהי טרם קרב אליו אלכסנדר, התנפל לאטהור ביום השבת על העיר אסכים (סוכו שיכין) בגליל פתאום ויכבשה ויבז אותה וישב ממנה שבי — עשרת אלפים איש, משם פנה וילך אל צפורי ויאמר להבקיע גם אותה, אך אנשי צפורי עמדו על נפשם ויכו מכה רבה בחילו ולא יסף לאטהור לצור עליה וילך עם כל חילו לערוך מלחמה עם אלכסנדר ינאי בשדה המערכה וימצא אותו באספאן (צעפיון) על יד הירדן, וינגפו אנשי אלכסנדר ינאי לפני אנשי לאטהור מגפה גדולה מאד, כשלשים אלף איש נפלו חללים, הרבה מהם נשבו והנשארים נסו. ולאטהור עבר בשטף קצף בערי יהודה ויהרוג באף את כל אשר נפלו בידו ולא חמל על הנשים והטף ובאכזריות חמה נשפט ביהודים, יען וביען כי היהודים נצבו כצר לו בארץ מצרים ומהם היו יועצי אמו המלכה ואנשי סודה, וגם העיר עכו נפלה בידו. והשמועה הגיעה אל קלעאפאטרא, כי לאטהור בנה עושה מלחמות גדולות, הולך הלוך ומצליח ותשלח חיל גדול דרך היבשה והים, לארץ יהודה ולסוריא, ובראש החיל הגדול פקדה שני שרי צבאותיה היהודים חלקיה וחנניה (בני חוניו) השרים הגדולים אשר כוננו כסא מלכותה, ואת בנה אלכסנדר שלחה לפיניקיא, והיא הלכה אל עכו וכאשר מאנו יושביה לפתוח לפניה שער העיר הביאה אותה במצור והיא באה אל עזה ותשב שם כל ימי החורף. ופטאלמאוס לאטהור יצא מארץ יהודה וילך

מצרימה, כי אמר בלבו עתה תמצא כקן ידו לחיל מצרים ויסב אליו את המלוכה, אך המצרים לא נתנוהו לבוא בשעריהם, וחלקיה אשר הלך אחריו לשמור צעדיו סגר הדרך לפניו לשוב אל ארץ יהודה, וישב לאטהור סר וזעף אל מקומו אל קפרין — ובין כה וכה, לכדה קלעאפאטרא את עכו, ותתן משכנה שם, ואלכסנדר ינאי בא אל עכו לחלות במנחה את פניה, והיא גם היא קדמה פניו ברצון. בעצם הימים ההם ימי שמחה לאלכסנדר, כי נצל מכף לאטהור ויטי תקוה טובה כי עתה תרום ידו על כל מתקוממיו, התנכלו לו שרי קלעאפאטרא להדיחו משאתו ולעשות כלה אתו ואת כל ממשלת יהודה, כי השיאו את קלעאפאטרא לרשת את כל ארץ יהודה בחילה הגדול ולספחה לארצות ממשלתה. אך חנניה שר צבאה אשר מלא גם מקום אחיו חלקיה אשר מת ברדפו אחרי לאטהור, יצא לישע אלכסנדר ולישע עמו ויציע לפניה כל פרשת האשם אשר תשיא על נפשה אם תפר את הברית אשר כרתה עם מלך היהודים והוא גם קרובו וגואלו, והוכיח בדברים נמרצים כי בעשותה את הרעה הגדולה הזאת, יהפך לב כל עבדיה היהודים לשנוא אותה שנאת עולם, אז נוכחה לדעת כי צדקו דברי חנניה ותשב לחדש את בריתה שלום את אלכסנדר בבית שאן (שציטאפאָלים). אז מצא אלכסנדר און לו לשוב ולקרוא מלחמה על הערים אשר התפרצו בו וילך אל גדרה ויצר עליה עשרה חדשים ויקח גם את אמאטהוס (חמת) העיר הבצורה הגדולה בכל ערי המבצר על יד הירדן מידי טהעאדר בן צינין אשר אסף אליו את הרוצח אשר רצח את שמעון אבי אביו; אך אלכסנדר לא ידע להזהר מטהעאדר אשר הכה במלחמה, ומבלי משים התנפל על אנשי חילו ויהרוג בהם עשרת אלפים איש וישא את כל כבודת אלכסנדר. ואלכסנדר הבליג על הנזק הגדול הזה ויתחזק וילכוד את רפיה עיר החוף ואת אנטהידון ומשם פנה אל עזה ויצר עליה, כשנה תמימה נלחם בה, ולא יכול לה עד אשר בגד ליזימאכום באחיו שר העיר, וימסרה ביד אלכסנדר. ויהי כי הבקעה לפניו זכר את כל הרעה אשר עשתה לו וישפוך עליה כל חרון אפו, נתנה למשיסה, ואת כל נכבדיה המית, ופחדו נפל על כל יושביה עד כי רבים מהם בחרו להמית את נשיהם וטפם בידיהם מתת אותם לנפול שבי בידי היהודים ואת בתיהם שלחו באש. וגם מחיל אלכסנדר נפלו חללים הרבה בעת המהומה והמבוסה ההיא. — מן המהפכה הזאת שב אלכסנדר לירושלים.

ו §. תשע שנים היה אלכסנדר ינאי נאחז בסבך מלחמות גדולות בקצוי ארץ ממשלתו ולא שם לבו אל הנהגתה פנימה, אשר כפי הנראה מסר ביד אשתו, וסופר דברי ימיו לא הודיענו דבר מאשר נעשה בפנים הארץ לטובתה, ואך את זאת ראה לספר כי גדלה שנאת העם אל ינאי עד להשחית ובבואו בשובו ירושליטה אל המקדש בחג הסכות, ועלה להקריב, זרקו בו העם את אתרוגיהם ויגדפוהו גדופים נמרצים לאמר כי האיש אשר היה שבוי לא נאוה לו כבוד מלך ואין לו צדקה לשרת בקדש. ויקרא המלך לאנשי חילו השכירים אשר שכר מארץ פיזידיא וציליציא ויצום לפגוע בעם, ויהרגו בעם ביום ההוא יותר מששת אלפים איש, ושמחת החג נהפכה לאבל, ויצו לעשות מחיצת עץ מסביב להיכל ולמזבח באסור אסור על העם לבוא לפנים מן המחיצה בעת העבודה (המחיצה הזאת נקראת לפי הנראה סורג במשנה תמיד, כ' ג'). לפי הנשמע מדברי בן מתתיהו היתה שנאת העם לינאי על דבר מלחמותיו הרבות והעצומות אשר החריבו מקור מחית העם ודלדלו את כחו, ולא על דברי היותו צדוקי. אף שמספורי קורות ימיו האחרונים נלמד לדעת כי היה נוטה אחרי הצדוקים, למרות עיני הפרושים, אשר ע"כ נראה לנו לשער כי לא צדוקי ולא פרושי היה כי אם בעל מלחמה. לא להגדיל תורת הצדוקים חפץ לגבור בארץ. כי אם להגדיל כבוד מלכותו ולרודד עמים תחת רגליו, ואך בזה היה כל מעיניו. ולזאת לא חטל על מיטב פרי יגיעת עמו, לא

יקר היה בעיניו המותה לאלפי רבבות בני עמו, ויבחר במלא כף נחת נצחון על העמים שכניו אשר נגעו בנחלתו ממלוא חפנים מנוחה מנוחת אהבה ונדבה בקרב עמו. מלך אשר כזה אין עתותיו בידו ואין לבו עמו להביא במשפט תורות האמונה ולדעת איזו מהן תכשר, תורת הצדוקים או תורת הפרושים, וכאשר מסר את המלוכה פנימה ביד המלכה ויועציה מסר בידם גם המשפט והצדקה, לקרב את אחת מן התורות האלה או לרחקה כטוב בעיניהם.

ז §. על אחת המטבעות אשר טבעו בימי אלכסנדר חרות לאמר: יונתן הכהן הגדול וחבר היהודים, ושלש זו נשמע מפיה: כי בעת מן העתים ראה ינאי כי טוב לו להקרא בשם שנקרא בישראל, להסתפק בתור מעלת כהן גדול לבד ולחבר אליו את חבר היהודים, וזה כנראה עשה בתחלת מלכותו (עיין בסמיך), אם בתומת נפש או בתחבולה למצוא חן בעיני העם, אך מעשי מלחמותיו רחקוהו מהם, וגם אחרי אשר נוכח לדעת שנאת העם בעליל, לא נוסר ולא שם אל לבו למצוא נתיבות השלום וללכת להרגיע שאון העם, אך בחמת רוחו עזב את עיר המלוכה ויוסף לעשות מלחמות בעמי הארצות הקרובות לארץ יהודה, וידמה בלבבו כי בנצחונותיו יתן חתיתו על עמו וכאשר יגדיל ויאדיר כבוד ממשלתו יהפך לב עמו לכבדו ולרוממו. ובכן הוסיף לשכור לו שכירים, יוצאי צבא מארץ פיזידיא וציליציא, ויצא להלחם בעמים היושבים במזרח ים המלח ומעבר הירדן. נצח את הערבים במדבר, הכניע את המואבים ואת הגלעדים וישם מס עליהם, משם פנה לו עוד הפעם לחמת קרית טהעאדר ויחריבה וישב להתגר מלחמה עם עובד מלך ערב, אך עובד השכיל לשום לו מארב, ולהדריכו ואת כל חילו בעמק צר מלא נעיצים וחריצים. שם נפל כל מחנה אלכסנדר שדוד בידי עובד ואלכסנדר התמלט בעור שניו וישב לירושלים אבל וחפוי ראש. אז עלתה חמת העם עליו עד להשחית ויכעיסוהו כעם תמרורים בכל אשר מצאה ידם, ובראות אלכסנדר כי כלתה אליו הרעה התהפך בתחבולות מתחבולות שונות להשביח שאון העם, פעם ענש את המתפרצים מוסר אכזרי ופעם נסה לקחת עמם דברי שלום דברים טובים ונחומים, וכל זה לא לעזר ולא להועיל, כי הכביד העם את לבבו משמוע אליו, וגם אחרי אשר התרפס וחנן קולו לשאול את פי העם במה יכף להם ובמה יכפר פניהם ענו ואמרו לו מיתתך תהיה כפרתך: — שש שנים רצופות ארכו ימי הרעה בירושלים, וחמשים אלף איש הוציא להורג בימים ההם והפרץ הלך הלוך ונגדול עד לאין מרפא. הקשחת לבב העם הוליכתם שולל ובלעה עצתם עד כי אמרו לשלוח יד באמונתם לחירות ארץ אבותיהם ויקראו לאנטיאכום אייקאֶראס מלך סוריא, לבוא למגר את כסא אלכסנדר, ואייקאֶראָס בא לקול הקריאה בשלשת אלפים פרשים ובארבעים אלף איש רגלי ובהם גם הרבה יהודים, ואלכסנדר יצא לקראתו בששת אלפים ושתי מאות איש שכירי מלחמה, ובעשרים אלף איש יהודים אשר נשארו באמונתם עמו. בסביבות העיר שכם נגשו שני המחנות למלחמה באומץ רוח גדול. ובגבורה נפלאה נלחמו שניהם, יהודים ביהודים ויונים ביונים, ויכו איש את אישו וחללים רבים נפלו משתי המערכות ובהם כל שבירי אלכסנדר עד אחד מהם לא נותר, וימלט אלכסנדר על נפשו ויתא בהר אפרים. אז נכמרו רחמי היהודים עובדי עבודת אנטיאכעס על מלך היהודים ויעזבו את אנטיאכעס, וישיתו ידם את אלכסנדר. ואנטיאכעס ראה כי יצא נקי מחילו ויצא מארץ יהודה; אבל היהודים אויבי אלכסנדר הניחו עליו מלחמה, אך לא עצרו כח וינגפו לפניו וינוסו אל עיר המבצר ביתום ויצר עליה אלכסנדר עד רדתה ולא השכיל אלכסנדר לתת חנינה לאויביו אשר נפלו בידו למען מצוא לבבם להודות לו חסדו, ועברתו השיאתו לעשות בהם שפטים נוראים, וישלחם לירושלים ויוקיע שמנה

מאות איש מהם ברחוב העיר ובטרם יצאה נפשם שחט את נשיהם ובניהם לעיניהם, והוא ישב על הבימה נגדם הוא ופלגשיו לאכול ולשתות לשכרה — לעיני כל העם. רעדה אחזתה את אויביו ושמונת אלפים איש מאנשי החיל ברחו מירושלים בעצם הלילה ההוא ויתהלכו באשר התהלכו בארץ נכר ולא שבו לביתם כל ימי מלוכת אלכסנדר. בגלל האכזריות הגדולה הזאת קראו לו היהודים בשם החרפה טראַצי: איש מעובדי עכו"ם מבני היונים בטראַציא. דומית מות שררה בירושלים ובכל ארץ יהודה, ובצלה ישב אלכסנדר לבטח ימים לא כבירים. וכמו נגזר עליו לבלות כל ימיו במלחמה קפץ עליו גם בעת ההיא רגז מלחמה אשר לא שער. אנטיכוס דיאניזעס מלך סוריא וארעטעס מלך ערב נלחמו זה בזה וישימו את ארץ יהודה מסלה למעבר חילם ולשדה מערכה, וכאשר הבקיע דיאניזעס ביהודה מהר אלכסנדר לחפור תעלה עמוקה וארוכה מאנטיפאטריוס עד יפו ולבנות חומה ומגדלים לחסום את הדרך לפניו, אך דיאניזעס מלא את התעלה עפר וישלח אש בחומה ומגדליה, ויעבור דרך ארץ יהודה ללכת לקראת ארעטאס, ובפרוץ המלחמה ביניהם נפל דיאניזעס במלחמה וכל חילו נפוצו. ואנשי דמשק שונאי פילאלטעאוס אשר מלך אחרי דיאניזעס המליכו את ארעטאס מלך ערב על כל חיל סוריא, וכמעט תפש ארעטאס את המלוכה הגיח אל ארץ יהודה ויכה את אלכסנדר במלחמה על יד אדידה מכה רבה, ויתן לו אלכסנדר את אשר שאל מעמו ויכרתו שניהם ברית וישב ארעטאס לארצו.

ח § ורוח מלחמה לבשה עוד הפעם את אלכסנדר, ויצא לרשת מערי הארצות הקרובות לארץ יהודה להרחיב גבולות ארצו ולמלא טרף חורי אוצרותיו אשר נתרוקנו בימי המלחמות האחרונות. ובפעם הזאת האירה ההצלחה את פניה אליו ובכל אשר פנה השכיל והצליח, כבש הרבה ערים גדולות ובצורות את פעללא ואת גֶּרָזָה בעבר הירדן ואת גולן (גויילאניטים) על ים כנרת ואת סילייקיא, ואת העיר הבצורה גמלא ועוד ערים אחרות. שלש שנים עשה אלכסנדר מלחמותיו (משנת 86 — 83 קוס"ה) וישב לירושלים שבע נצחון ומלא ברכות שלל, ובפעם הזאת קדמוהו יושבי ירושלים בכבוד, כי הגדיל לעשות. והנה אך החל לטעום טעם מנוחה בהיכלו, נתן בכוס עיני לשתות לשכרה ומחלת קדחת רביעית שולחה בעצמותיו וענתה כחו שלש שנים, וכאשר גברה עליו מחלתו כן גברה עליו אהבת המלחמות כי אמר למצוא רפואתו בעבודת המלחמה וטרדותיה, וישם פניו אל עבר הירדן מזרחה ויצר על ארגוב. ובימי המצור הכביד חליו מאד ועת פקודתו קרבה לבוא ויצו על אשתו המלכה לאמר: העלם תעלימי את דבר מותי עד אשר ילכדו אנשי החיל את העיר, ובשובך לירושלים בתהלת נצחון תוליכי את גויתי עמך, ושם תקראי לראשי הפרושים ותאמרי בשמי כי צויתיך לתת את גויתי בידיהם לעשות בה כרצונם לתת לי קבורה או להשליכני כפגר מובס, כי ידעתי את אשר הרעותי, ואת תדברי עמם דברי שלום תבטיחם נאמנה להושיבם בסוד המלוכה ולעצתם היחלי, ולבי סמוך ובטוח כי יאותו לך האנשים ההם ויקברוני בקברות המלכים בכבוד גדול, ולך יתנו את בריתם שלום, וכסאך יהיה נכון לפניהם, כי כבוד הפרושים גדול בעיני העם מאד ולהם עוז ותושיה".

ויהי ככלות אלכסנדר לדבר דבריו וימת, כדברים האלה יספר בן מתתיהו, ולפי הנראה נאמרו הדברים בהפלגה יתרה, אך שמץ דבר אמת יצוק בהם, כי לפני מותו נחם על כל הרעה להקציף ולהרגיז מאשרי העם, ובגמרא מסופרת צואתו באופן אחר: אמר לה ינאי מלכא לדביתיה אל תתיראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין אלא מן הצבועין שדומין לפרושין שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס (סוטה כב ע"ב). בן ארבעים ותשע שנים מת אלכסנדר (49) ועשרים ושבע שנים מלך להרום

את שלום האומה מבית, ולהגדיל כבוד המדינה מחוץ, כי הרחיב גבולות ארץ ישראל מסביב, הציב לו יד באדום, במואב, בפיניקיא, בסוריא ובציליציא, ובכל אשר הרגיז מנוחת הארץ והביאה במה פעמים לעברי פי פחת, הניח לה בסוף ימיו והעלה אותה למעלת ממלכה חשובה כאחת ממלכות הארץ בימים ההם.

ט § באוצרות המטבעות העתיקות נמצאו מטבעות שונות אשר טבע המלך הזה, כמה מהם טבועות בלשון עברית מצד אחד יהונתן המלך ובלשון יונית מצד השני אלכסנדר באזילעאס (אלכסנדר המלך), ויש שטבועות בלשון עברית לבד ונאמר: ינתן הכהן הגדול וחבר היהודים. כמו כן יש אחת טבועה בלשון עברית לבד לאמר: יהונתן הכהן הגדול והיהודים (לעווי), ומהן נלמוד לדעת כי היו לו עתות אשר מצא את לבבו להפיק רצון העם, אז קרא את שמו כשם שנקרא בישראל, הסתפק בתאר כהן גדול לבד ושתף עמו חבר היהודים, או היהודים בכלל והכל בלשון עברית, והיו לו גם כן ימים אשר לא רצה לשתף לשמו את חבר היהודים או את היהודים בכלל, ולא להתפאר במעלה כהן גדול כלל כי אם במעלת כבוד מלך להקרא גם בשמו היוני וגם בלשון יונית. אם לא שנאמר כי את האחרונות האלה טבע להיות מהלכות בערי הככר אשר כבש ויספחן למלכותו — אשר לא ידעו מעלת כהן גדול ולא ידעו קרוא עברית. על כל פנים דבר גדול ועדות נאמנה שמענו מפי המטבעות שבעת מן העתות הכיר לטוב משמרת חבר היהודים וקרבה אליו לתת לה חלק ונחלה בהממשלה. והחבר ההוא הוא בלא ספק מה שנקרא בדברי חכמינו בית דין הגדול או הסנהדריא הגדולה, אך מי הם אשר ישבו בסוד המלך וכלכלו את הנהגת המדינה, מה מעשיהם ומשפטי הורתם? בדבר הזה אין אמר בפי בן מתתיהו, ורק ממאמרים שונים שבאו בספרי התלמודים מפוזרים במקומות שונים, מצורף אל האמור בנוגע אל המצב המדיני הפנימי והרוחני בימי יוחנן כהן גדול אבי אלכסנדר ינאי נוכל לצייר, על פי ההשערה הברורה, ציור כל שהוא, ממצבים האלה בימי אלכסנדר — למלא את החסר בספרי בן מתתיהו.

מאז נפלגה האומה למפלגות הצדוקים והפרושים לא לאמונות ולדעות לבד נפלגה כי אם גם להלכה ולמעשה, ובסבת התגרה אשר פרצה בין יוחנן הכהן הגדול ובין גדולי הפרושים נתמוטטו רגלי הפרושים בסנהדריא ומעט מעט פנו מקומם לפני גדולי הצדוקים המסובלים בעשר וביחוס, והסנהדריא היתה סנהדריא של צדוקים. וביותר בתחלת ימי אלכסנדר, אשר המלחמה היתה אומנתו ותורתו וגדולי העשר אנשי עצתו.

שמעון בן שטח

בימים ההם קם גואל לתורת הפרושים ושמעון בן שטח שמו, איש מוכשר מעלת מדות נעלות, רך כקנה וקשה כארז לעשות רצון קינו, גבר חכם בעז יוד[illegible], מלחמת תחבולה ומלחמת תנופה להכריע את אויביו, ולפי מסרה אחת היה גם אח המלכה, אהוב נפשה ומחמד לבבה, אשר על כן מצאה ידו להשיב שבות תורת הפרושים אשר הורד לארץ נצחה, וזרח בחשך אור לישרים. ספורי הקורות אשר קרו לשמעון בן שטח והמעשים אשר עשה מסופרים בסגנון מליצת האגדה (לעגענדע) ובכל זאת שמץ דבר אמת יצוק בהם ועל פיהם נוכל לראות, ואם לא כמתוך אספקלריא מאירה, תאר פני איש המעלה הזה למדותיו ומעלליו; שלש מאות נזירים עלו בימי שמעון בן שטח (והיו צריכים להביא תשע מאות קרבנות ולא השיגה ידם) מאה וחמשים מצא להם פתח (חרטה ונפטרו מלהביא קרבנות) ומאה וחמשים לא מצא להם פתח ויבא אל ינאי המלך ויאמר

(ח״ב)

שלש מאות נזירים באו והם צריכים תשע מאות קרבנות ואין ידם משגת, והנה אנכי נותן המחצה תן אתה המחצה השניה, ויתן לו המלך ארבע מאות וחמשים בהמות לקרבנות, לבסוף הלשינו על שמעון לפני המלך כי לא נתן מאומה ויקצוף עליו המלך, ויירא שמעון ויתחבא. לימים באו אנשים גדולים ממלכות פרס לבקר את המלך, ובשבתם עם המלך אל השלחן לאכול אמרו זכורנו כי היה אצלך איש זקן והיינו שומעים דברי חכמה ממנו, ויספר להם את אשר מצאו, ויפצרו במלך לשוב ולקרוא לו ויעש המלך כדבר אורחיו וישלח ויתן לו אות נאמן ויבוא וישב לו בין המלך והמלכה. ויאמר לו המלך מדוע התלת בי, ויען שמעון לא התלתי, הלא כה אמרתי: אנכי נתתי המחצה האחת ואתה תן המחצה השניה, איש איש מאתנו במה שיש לו, אתה בכספך ואנכי בתורתי כי צל החכמה בצל הכסף. ויאמר לו המלך ולמה זה נחבאת לברוח, ויען שמעון שמעתי כי קצפת ואמרתי לקיים את הכתוב: חבי כמעט רגע עד יעבור זעם. ויקרא עליו המלך: ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה, ויוסף המלך וישאלהו עוד: ומדוע זה ישבת ביני ובין המלכה? ויאמר שמעון כבר כתוב בספר בן סירא: סלסלה ותרומטך ובין נגידים תושיבך (ירושלמי ברכות פרק ז' ה"ב נזיר פרק ה' ה' ב"ר פ' צ"א קהלת רבה). מן הספור הזה נשמע כי קודם המעשה של הנזירים היה שמעון ראש לחכמי ישראל המבקש ומוצא פתח חרטה למאה וחמשים נזירים וגרול גם בבית המלך ואיש הבינים בינו ובין העם, ושמענו עוד גדולות מתכונת נגשו, כביר כח לבו והוקירו את חכמת תורתו. ובדבר נצחונו את הצדוקים מסופר: בעשרים ושמנה בטבת יתיבא כנשתא על דינא מפני שכשהיו צדוקין יושבין בסנהדרין שלהם ינאי המלך ושלמינין המלכה יושבת אצלו ולא אחד מישראל יושב עמהם חוץ משמעון בן שטח והיו שואלין תשובות והלכות ולא היו יודעין להביא ראיה מן התורה, אמר להן שמעון בן שטח כל מי שהוא יודע להביא ראיה מן התורה יהא ראוי לישב בסנהדרין וכל מי שאינו יודע להביא ראיה מן התורה אינו ראוי לישב בסנהדרין. פעם אחת נפל דבר של מעשה ביניהם ולא היו יודעין להביא ראיה מן התורה חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו, אמר לו תן לי זמן ולמחר אני משיבך נתן לו, חלך וישב לו בינו לבין עצמו וכיון שראה שלא היה יודע להביא ראיה מן התורה למחר נתבייש מלבוא ומלישב בסנהדרי גדולה והעמיד שמעון בן שטח אחד מן התלמידים והושיבו במקומו אמר להם אין פוחתין מסנהדרין של שבעים ואחד וכך היה עושה בכל יום ויום עד שנסתלקו כולם וישבה סנהדרי ישראל על דעתה ובאותו היום שנסתלקה סנהדרין של צדוקין וישבה סנהדרין של ישראל עשוהו יום טוב (מגלת תענית פרק י').

מן הספור הזה נלמוד לדעת מעלת חכמתו להתגבר על הצדוקים לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח דעת והשכל ובידיעה מופלגת בחכמת התורה ובהבנת טעמה ורוחה החי וקיים לעולם, ואשר על כן בצדק אמרו עליו חז"ל „שהיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה" (קדושין ס"ו ע"א). והנה אין בידינו לכוין את הזמנים, באיזה מהם במלכות ינאי קרו הדברים האלה, אם בתשע שנותיו הראשונות טרם פרצה המריבה בינו ובין העם או בסוף ימיו בשובו כמנצח ממלחמותיו ובשבתו לבטח בביתו. „ההשערה הקרובה תורנו להקדים את מעשה שבות הסנהדריא של פרושי ולא לאחרו ולמצה זמנו לסוף ימי ינאי, שאלו היה כן לא היה ירא לפני מותו מחמ הפרושים ולא היה מצוה לאשתו לעשות מעשים זרים למצוא חן בעיניהם, אם נאמנים עלינו דברי בן מתתיהו.

אבל הסברה הישרה תאמצנו לשער כי גמר נצחונו של שמעון בן שטח על הצדיקים בסנהדריא היה בימי מלוך המלכה שלמה אחרי מות בעלה ינאי.

(ח"ב)

בשבת שמעון בן שטח כסא למשפט נחה עליו רוח גבורה ואמץ לב מפליא שלא הדר פני חבריו ולא נשא גם את פני המלך ינאי אשר כבר ידע את טיבו. ומסופר על אדותיו בתלמוד: עבד ינאי הרג את הנפש, ויאמר שמעון לחכמים תנו עיניכם בו ונדיננו, שלחו לינאי לאמר: עבדך הרג נפש וימסרהו ינאי ביד החכמים, ויוסיפו וישלחו עוד להמלך להזמין גם אותו לדין. וישמע ינאי לקול החכמים, ויבא וישב לו במקומו וירע הדבר בעיני שמעון ויאמר: ינאי המלך עמוד על רגליך ויעידו בך ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, אמר לו ינאי לא כשתאמר אתה אלא כמה שיאמרו חבריך, נפנה לימינו כבשו פניהם בקרקע נפנה לשמאלו וכבשו פניהם בקרקע, אמר להם שמעון בן שטח בעלי מחשבות אתם יבוא בעל המחשבות ויפרע מכם וכו' (סנהדרין יט ע"ב). ובנוגע לישרת לבבו ואמונתו במשאו ומתנו והיות כבוד קדושת התורה יקר בעיניו מכל הון, מצאנו מסופר עליו: שהיה מתפרנס בדוחק מעבודת הפשתים (והיה נושא חבילי פשתן על שכמו) ובראות תלמידיו את טרחו ומשאו אמרו לו הננו לקחת לך חמור לעמוס פשתיך עליו ולא תיגע נפשך כל כך. הלכו וקנו לו חמור מאיש סרקי ומצאו מרגליות טובה תלויה בצוארו, ויבואו אליו ויאמרו לו מעתה לא תצטרך ליגע נפשך בעבודתך כי על החמור אשר קנינו לך מצאנו תלויה מרגלית טובה. וישאלם האם ידע בעל החמור זאת בשעת המכירה וכאשר ענו לו: לא, צוה עליהם להשיב לו את המרגלית ויוסף לאמר: אל תחשבו כי שמעון בן שטח ברברין הוא. חלילה לכם. יקר לשמעון בן שטח לשמוע אומרים ברוך אלהי היהודים מכל סגולות העולם כלו, (ירושלמי ב"מ פרק ב' הלכה ה'), ועדות נאמנה על כביר כח לבבו בשמירת טהרת הקדש ולכלות קוצים מכרם ישראל, גם בדרך אכזריות גדולה ובעקירת מצוה מן המצות לטובת כללית התורה יעיד לנו המעשה שתלה שמנים נשים מכשפות באשקלון ביום אחד (סנהדרין מ"ה ע"ב וירושלמי סנהדרין פרק ויו) ובירושלמי אמרו עליו על זה שהיו ידיו חממות (שם) ולהיות מהיר צדק, גבור כארי ועז כנמר לעשות דברו בעז משפט יסד לחק כלל גדול בהלכות המשפט: הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר (אבות א').

בן זוגו של שמעון בן שטח היה יהודה בן טבאי. במשנה באבות בסדר הזוגות נזכר חברו זה קודם לו כאלו היה בן טבאי הראשון במעלת נשיא ובן שטח שני לו אב בית דין. אך לא מצאנו מבן טבאי כי אם מאמר אחד ולא נשמע מסופר על אדותיו כי אם מעשה אחד וגם זה שלא לכבודו, כמו שנזכיר בסמוך. ולזאת יתכן לשער כי היה בן טבאי גדול מבן שטח בשנים וקדם לו במעלת המשמרת זמן מה ובן שטח כרוב ימיו הרבה חכמה ומעשים טובים וגדולים וְעָמַם בגדלו את חברו הזקן ממנו, אשר גם קרוב לשמוע, כי נאסף לאבותיו ימים הרבה לפני בן שטח. מאמרו של יהודה בן טבאי הוא באבות: אל תעש עצמך כעורכי הדינים וכשיהיו בעלי דין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאים כשקבלו עליהם את הדין (אבות א' ח') וממעשיו יסופר: אמר ר' יהודה בן טבאי אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם להוציא מלבן של צדוקין שהם אומרים אין העדים זוממין נהרגים עד שיהרג הנדון, אמר לו שמעון בן שטח אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי שהרי אמרו חכמים אין העדים זוממין נהרגין עד שיזומו שניהם ואין לוקים עד שיזומו שניהם מיד קבל עליו רבי יהודה בן טבאי שאינו מורה הוראה אלא לפני שמעון בן שטח וכל ימיו של ר' יהודה בן טבאי היה משתטח על קברו של אותו העד (מכות ה' ע"ב) ובמכילתא (משפטים פרשה ב') נאמר להפך: כבר הרג שמעון בן שטח עד זומם, אמר לו יהודה בן טבאי אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי כו'.

(ח"ב)

י' § תקנות והלכות שמעון בן שטח

שמעון בן שטח באהבתו את התורה, נתן את נפשו לטעת את ידיעתה על תלמי לבות צעירי בני ישראל ותקן שיהיו התינוקות הולכין לבית הספר (ירושלמי כתובות פרק ה' הלכה י"א) ובעשותו את למוד התורה לחובה על בני ישראל ירה אבן פינה למוסדות בנין עדי עד לידיעת התורה בישראל. ומתקנותיו הנכבדות לטובת כלל העם היא תקנת כתובה לאשה (בבלי שבת דף י"ד ירושלמי כתובות פרק ח' ה' יא). בפרטי התקנה הזאת באו פירושים שונים בתלמודים, אך בשום לב אל התקנה בכללה נראה שתכליתה היתה להיטיב מעמד הנשים בישראל לתת להן אחרית ותקוה טובה בבית בעליהן שלא יהיו חייהן תלוים ברצון הבעל ובהקפדתו, כי בהיות הבעל מחויב לשלם סך ידוע לאשתו כשירצה לגרשה לא תהיה קלה בעיניו להוציאה. ומיוחסת לו גזרת טומאת כלי מתכת (שבת ט"ז ע"ב). בגמרא דקדקו לפרש הגזרה ההיא לטומאה ישנה אחרי שעיקר טומאת כלי מתכת היא מן התורה, ולא רחוק לשער כי בן שטח לא חדש אסור הטומאה כי אם גזר לשמור את תורת הטומאה ההיא אשר החלו העם להקל בה, ולא על טומאת כלי מתכת לבד פשטה גזרתו כי אם גם על כל הטומאות, ובכוונה להרחיק את העם מן הצדוקים, אשר כפי הנאמר עליהם היו עשירים גדולים והיו משתמשים בכלי כסף ובכלי זהב. ונזכרו קצת דינים שנוסדו ונקבעו להלכה ע"פ מעשה שנעשה עמו. במשנה קבלת עדות בדיני נפשות שנו שמאיימין עליהם שמא תאמרו מאמד וכו' ובברייתא הורו על מקור ההלכה הזאת ותנו אמר רבי שמעון בן שטח אראה בנחמה אם לא ראיתי רודף אחר אחד נכנס לחורבה נכנסתי אחריו ומצאתיו הרוג וזה יוצא וסייף מנטף דם. אמרתי לו אראה בנחמה שזה הרגו אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי אלא היודע מחשבות יפרע מאותו האיש, לא הספיק לצאת משם עד שהכישו נחש ומת (ירושלמי סנהדרין ד' ה' ט').

קנאתו לטהרת הקדש, הביאה אותו במועקה גדולה. חברי רשעים אמרו לעשות נקמה בשמעון בן שטח ויתיעצו להעיד עדות שקר בבנו בפני בית דין למיתה וכאשר הוציאוהו למות נחמו העדים על בנו ואמרו אדוננו עדי שקר אנחנו ויאמר שמעון להחזירו, ויען לו בנו ויאמר אבי אם בקשת להביא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה (ירושלמי סנהדרין פרק ו' הלכה ג') מתשובת הבן האומלל אנחנו רואים כי נחה עליו רוח אביו, ויאמר למסור נפשו על קדושת משפטי בית דין הגדול, שלא יהרהרו אחריו ולא יאמרו הבריות שאינו מדקדק בחקירת העדים ומוציא משפט מעוקל, והאב גם הוא כבש רחמיו להקים כבוד המשפט על תלו.

תמים היה שמעון עם אלהיו, לא הלך בגדולות ובנפלאות ממנו ולא ישרו בעיניו דרכי החסיד הגדול בדורו אשר האמינו בו שדבריו נשמעים בשמים ולא הסכים עם חבריו בסנהדריא אשר נתנו צדק לפעלו והפליגו בשבחו. פעם אחת לא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו, עג עוגה ועמד בתוכה, אמר לפניו רבש"ע בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך, אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות, ירדו בזעף אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין

(ח"ב)

מתפללין על רוב הטובה, אעפ"כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש"ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לעמוד לא ברוב טובה ולא ברוב פורעניות יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה וכו׳. והנה בגלל הדבר הזה שלחו לו מלשכת הגזית ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכך נגה אור וכו׳ אבל שמעון בן שטח שלח לו אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי (תענית ירושלמי פ"ג).

וכמו כן לא הלך לב שמעון בן שטח עם המדקדקים במצות יותר מדאי, המתקנים תקנות חדשות שלא כתורה. תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי להאכילם גדיים מקולסין בלילי פסחים שלח לו שמעון בן שטח אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ (ברכות יט ע"ב).

אהבתו לארץ ישראל היתה נפלאה מאד, ולכבודה חדש הלכה ואמר: מי שנגמר דינו בבית דין ליהרג וברח מארץ ישראל לחוצה לארץ אין סותרים את דינו, מחוצה לארץ לארץ ישראל סותרים את דינו מפני זכותה של ארץ ישראל (מכות דף ז׳ ע"א).

ג.

שלמה אלכסנדרא המלכה משנת תרפ"ב עד תרצ"א 78-69 קוס"ה

יא §, שַׁלְכָּה המלכה עשתה כאשר צוה עליה אישה המלך ומיד אחרי כבשה את ארגוב הלכה לירושלים והוליכה עמה את גוית המלך המת ותקרא לחכמי הפרושים ותדבר עמהם טובות ותאמר למסור בידיהם את גוית אישה, וייטב הדבר בעיניהם ויתנו לה את בריתם שלום, את ינאי המלך קברו בכבוד גדול מאד והחזיקו בידה לתפוש את המלוכה.

ולה שני בנים, הבכור הירקאנוס איש תם אוהב מנוחה, והשני אריסתבול איש נבון דבר, אמיץ לב ואוהב מעשה ועלילה, ובעצת זקני הפרושים צותה את הירקאנוס לכהן גדול. שלמה היתה אשה חכמה ומשכלת טובת לב ונדיבת רוח ויראת אלהים על דעת הפרושים. את פקודתם שמרה רוחה ומצותם היתה לה לחק ומשפט, ואף הודיעה ופקדה גלוי לכל העם לשמור ולעשות ככל אשר יורו הפרושים ולהשיב שבות התורות וההלכות אשר בטל יוחנן הירקאנוס, בהצותו את הפרושים. וכן מלאה את ידם לקרוא דרור לאסיריהם ולהשיב את נדחיהם, סוף דבר הכל נשמע כי היתה יד הפרושים רוממה לכל דברי הנהגת העם, לא נשמע לפני המלכה כי אם כבוד שם המלוכה ולמען תהיה ממשלתה נכונה לפניה על כל המחוזות והערים אשר כבש בעלה ולמען תת חתיתה על כל אלופי הארצות הסמוכות, הגדילה מספר אנשי חילה בשכירים מחיל ארצות הנכר, וחפצה הצליח בידה, כי חכמתה ועצמת חילה היו לה למבטח עוז ולתפארת גדולה. כל בני ערי הנכר נשאו עול מלכותה באהבה ואלופיהם השיבו לה מנחה ושלחו לה בני תערובות, אך הפרושים הפריזו על המדה ויהי הנקל בעיניהם כי מצאו און להסב אליהם את כל כבוד הממשלה בפנים המדינה ולהושיב את תורתם על תלה ויאמרו גם לעשות נקמה באנשים אשר השיאו את ינאי להוקיע את שמונה מאות האיש כמסופר (ז §) והאנשים ההם היו כלם אנשי שם מגדולי שרי הצבא, ויהי כאשר החלו להוציא להורג באחד מגדולי נכבדיהם ודיאגענס שמו והוסיפו לעשות הרג רב בכל אשר מצאה ידם אחזה חרדה את כל שנואי הפרושים ויתקבצו יחד ויבואו אל המלכה לבקש על נפשם ובראשם היה גם אריסתבול בנה הצעיר, שפכו שיח תחנוניהם לפניה והזכירו לה את עבודתם הטובה אשר עבדו את המלך בעלה וכי חרפו את

(ח"ב)

נפשם למות במלחמותיו, וכי חלף עבודתם ואמונתם הבירם לטוב ויושיבם בין נדיבי ארץ, אי לזאת נפשם בבקשתם לבצור רוח שנאת הפרושים ולא יוסיפו עוד לאכלם ולכלותם, אך אם לא תאות להם בזאת תתן להם רשיון לצאת מאת פני הארץ או לבקש להם מנוס ומפלט בערי המבצר, שם יבלו יתר שנותם בבטלה עד יעבר עליהם כלח. ואריסתבול מלא אחריהם ודבר קשות עם המלכה אמו, כי רעה גדולה נגד פניה מאת הפרושים ונכליהם. והמלכה ראתה כי אין טוב לה כי אם לתת להם בקשתם האחרונה ותצום להיות פקידים על רוב ערי המבצר, וישבו שנואי נפש הפרושים בערי המבצר והארץ שקטה; אך הדבר הזה היתה לשלמה אלכסנדרא למוקש בבוא עתה למות, כמו שיסופר בסמוך.

עד כמה היתה נפש המלכה נאמנה עם תורת הפרושים בדקדוקיהם נשמע מתוך ספור מעשה אחד שנזכר בתלמוד: מעשה בשלציון המלכה שעשתה משתה לבנה ונטמאו כל כליה ושברתן ונתנן לצורף וריתחן ועשה מהם כלים חדשים ואמרו חכמים יחזרו לטומאתם הישנה (שבת ט"ז ע"ב) וכל זה מפני שגזר שמעון בן שטח על טומאת כלי מתכת (י §), ומסרת אצל חכמי התלמוד מעשה בימי שמעון בן שטח בימי שלציון המלכה שהיו גשמים יורדין מלילי שבת ללילי שבת עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדנרי זהב וצררו מהם חכמים והניחום לדורות הבאים. כמה חטא גורם (ספרא בחוקותי א, תענית כ"ג ע"א).

כל ימי מלכותה היו ימי שלום וברכה בארץ, לא נשמע קול תרועת מלחמה בארץ יהודה, לא בא צר ואויב בגבוליה ולא קראה מלחמה על העמים מסביב ורק פעם אחת שלחה את אריסתבול בנה לקראת פטאלמעאוס מענעאוס מלך דמשק להלחם בו ולגרשו כי החל להבקיע בערי הגבול, ולא עלה ביד אריסתבול לעשות דבר תושיה. אחרי הדברים האלה נשמע כי טיגראן מלך ארמניה עלה על סוריא למלחמה בחיל כבד מאד וכי פניו מועדות לארץ יהודה, מפני שם המלך האדיר הזה נחתה שלמה ותשלח מלאכים אליו לחלות במנחה פניו, מלאכיה מצאו את טיגראן צר על עכו (פטאלמעאס) אשר שבה עוד הפעם לסוריא, ויקבלם שם באהבה והבטיחם נאמנה כי אין נפשו רק לשלום המלכה ולשלום ארץ ממשלתה וישלחם, וכאשר נלכדה עכו לפניו וישמע כי לוקוללוס שר צבא רומא אשר רדף אחרי מִתְרִידַתֶּעס מלך הפרתיים ולא השיגו הבקיע בארמניה ובוזז את עריה, שב טיגראן לארצו.

תשע שנים מלכה שלמה בהשקט ובטחה תחת צל הפרושים, באין משים כי מפריע שלום הארץ יושב לה בחדר וזרע המדון טמון וזרוע בחיק המנוחה המדומית. שלמה חלתה את חליה למות ואריסתבול אשר התנשא למלוך אחרי אמו ירא פן תמליך את אחיו הירקאנוס תחתיו, ויד הפרושים תסעדהו וירא ויצר לו ויברח מירושלים עם אחד מעבדיו אל גבתה עיר המבצר בגליל. ויהי דבריו עם גאלעטום פקיד המבצר, מאנשי סוד המלך ינאי, וגאלעטום קדם פניו באהבה וימסור המבצר בידו, משם פנה אל שאר ערי המבצר, וכל פקידיהם פתחו לו, כי כולם היו מאוהבי אביו אשר גורשו מירושלים על ידי הפרושים. בחמשים יום היו בידו עשרים ושתים ערי מבצר, שמה מצא אריסתבול הון רב אשר שכר בו שבירי מלחמה הרבה מן העמים יושבי הר הלבנון וטרכוניא. ויהי כהודע להמלכה כי יצא אריסתבול מירושלים ואת פיה לא שאל ותבן לרעו כי חורש הוא מחשבות און ותשם את אשתו ואת בניו במשטר. אך בהגיע דבר הגדולות אשר עשה אריסתבול אל המלכה ואל שרי העם הפרושים אחזתם רעדה ויבואו שרי הפרושים לפני המלכה לחלות פניה לעשות דבר להפר עצת אריסתבול. אולם כבר הכביד עליה חליה ועתה קרבה לבוא. במרירות נפש נאנחה ותאמר: הולכת אנכי אל בית עולמי

ותושיה נדחה ממני. הנני נותנת בידכם הממלכה וכל אוצרותיה, הבו לכם עצה ועשו כטוב בעיניכם ואלהי ישראל יהיה בעזרכם. ונפשה יצאה בדברה את הדברים האלה.

תשע שנים מלכה שלמה ובת שבעים ושלש היתה במותה, היא הלכה למנוחות ואת ארצה עזבה לאנחות. לא היתה כמוה בישראל גבירה מולכת לצדק ולמשפט שלום, נושאת הוד מלכות ועוזבת את חילה בידי מהרסים ומחריבים ועיניה רואות בטרם תסגרנה.

י"ב § אריסתבול ויוחנן (הירקאנוס השני).

אם ריב אחים על דבר ירושת נחלה כל שהיא ירושש את המריבים גם יחד, יפריע שלום כל בני המשפחה יפח באפס רוח שנאה וקנאה, רוח עושק ומריבה ועד אחריתו ישים עליהם את נויהם וכל חלקה טובה, ולאיש זר בעל תחבולות אשר לא עמל בה תפול לחבל בנעימים —, ריב אחים בני מלך על דבר ירושת מלוכה ירושש ישפיל יכריע את המתחרים, ישים את כל הממלכה כמרקחה יסכסך איש באחיו ומשפחה במשפחה, יקרא לחרב איש ברעהו וכה יכה את כל הארץ חרם ואדמתם לנגדם זרים יאכלוה.

חזיון ריב משחית כזה יראה כל אוהב עמו לדאבון לבו בין שני האחים הירקאן ואריסתבול כמעט הובלה אמם המלכה לקברות. שלמה נתנה את המלוכה להירקאן, ואריסתבול אשר התנשא למלוך ערך מלחמה על אחיו הירקאן הכהן הגדול ועל יד יריחו ערכו מערכותיהם ובטרם עוד נגשו אל המלחמה עזבו הרבה מאנשי חיל הירקאנוס את אלופם ויתנו ידם אל אריסתבול והירקאן נמלט על נפשו לירושלים וישב במצודה מקום אשר אשת אריסתבול ובניו היו אסירים שם על פי פקודת המלכה שלמה (י"א §) ומעט החיל אשר היו עמו התמלטו אל בית המקדש, וסגרו שעריו בעדו ועד מהרה שבו נחמו גם המה ויצאו אל אריסתבול. אז החלו האחים הנצים לקחת דברי שלום ביניהם ויבואו לפשר דבר: כי ימסיר הירקאן את המלוכה לאריסתבול, והירקאן יסתפק בכבוד הכהונה ובטוב הנאוה לבן מלך ולאחי המלך. את ברית השלום כרתו בבית המקדש ונשבעו שניהם לשמרה, תקעו כף וחבקו זה את זה לעיני כל העם. אריסתבול בא וישב בהיכל המלך והירקאן ישב לו בבית אריסתבול ולאות הברית התחתנו ביניהם ואלכסנדר בן אריסתבול נשא את אלכסנדרה בת הירקאן לאשה ובכן שקטה הארץ כמעט. אך מאדמת אדום יצא און ציץ המטה ופרח הזדון להכות את ארץ יהודה פלאים.

איש אדומי אנטיפטר בן אנטיפאס עלה כיונק מארץ ציה ויגדל וישגשג עד מאד ויהי למטה עוז ולמקל חובלים לחבל ולבלע. אביו אנטיפאס היה איש גדול ונכבד בארץ אדום ואלכסנדר ינאי המלך שמהו לנציב באדום ובמשמרת זאת שרת גם לפני המלכה שלמה אלכסנדרא, וברוב עשרו ורוח בינתו עלה בידו לקנות לו אהבת הערבים, העזתים והאשקלונים, ואנטיפטר בנו אשר נקרא לפנים גם הוא אנטיפאס אשר קם תחת אביו ומתהלך בבית המלך היה איש ערום בדעת, בעל נפש רחבה הרודף אחרי הכבוד והגדולה וירא כי טוב להתרועע עם הירקאן טוב המזג קל הדעת ואוהב מנוחה מהתחבר אל אריסתבול אמיץ הלב, נבון דבר ורב העליליה, החניף בחלקות להירקאן ויקנה את לבבו לאהבה אותו ולהאמין בו. ומעת נדחה הירקאן מן המלוכה והמשלה נגוזו ועברו כל תקותיו להגדיל כבודו ויתן את נפשו להסית את הירקאן להפר את הברית אשר כרת עם אחיו ויוכיח בדברים כי לב אריסתבול לא שלם עמו ובקרבו ישיב ארבו להגותו מן המסלה למען לא יהיה לו למכשול מזכיר עון. וייעצהו לצאת חרש מירושלים ולהמלט

אל ארתם מלך ערב המוכן לקבלו באהבה ולבוא עמו בברית לעמוד על ימינו לעזרו ולגרש את אריסתבול ולהסב אליו את המלוכה.

ימים רבים דבר אנטיפאטר על לב הירקאן ולא הרף ממנו עד אשר נרצה לו, כי לא אבה הירקאן להפר את הברית ואת האחוה, ויואל אנטיפטר ללכת אל ארתם לבקשו כי יאסף אליו את הירקאן ויהי עליו סתרה, ויאות לו ארתם וישבע לו כי יהיה הירקאן משמרת עמדו ולא יסגירנו ביד אריסתבול. שבע רצון שב אנטיפטר ירושלימה ויקח את הירקאן ויצאו שניהם את העיר לילה וילכו דרך המדבר כמה ימים עד בואם אל פעטרעא (סלע המדבר) קרית ארתם ותשורות רבות הביאו אתם ובשחד מתן רב הטו את לבבו לכרות ברית עם הירקאן לצאת למלחמה על אריסתבול לקרוע את המלוכה מידו ולתתה להירקאן, ובשכר זה ישיב הירקאן למלך ערב שתים עשרה ערים אשר לקח אלכסנדר ינאי במלחמה מידי הערביאים. ויצא ארתם עם הירקאן בחמשים אלף איש למלחמה על אריסתבול, ויגגף אריסתבול לפניו, ורבים מאנשי חילו נפלו אל הירקאן. ואריסתבול נס וישגב במצודת בית המקדש, ועמו רק הכהנים שומרי משמרת המקדש, וארתם והירקאן וכל איש מירושלים צבאו ויצורו על אריסתבול, וכאשר קרבו ימי חג הפסח לבוא יצאו רבים מנכבדי העיר מירושלים מצרימה לחוג שם את החג הזה, וכנראה בבית מקדש חוניו, ואשר לא רצו לעזוב את בתיהם בירושלים ולא יכלו לעשות פסחיהם במקדש נועצו לפנות אל חוני (המעגל) אשר היה בימים ההם נודע לקדוש קורא אל ה׳ ויענהו, ולבקשו כי יתפלל אל ה׳ ויקלל את אריסתבול ואת אשר עמו אשר סגרו דלתות המקדש. וחוני הִסְתַּתֵּר מאז פרצה המלחמה וילכו ויבקשוהו עד אשר מצאוהו ויביאוהו ירושלימה ויפצרו בו להתפלל ולא הרפו ממנו, ויעמוד חוני ויתפלל ויאמר: רבש״ע! אלה הצרים על המקדש הם בני עמך והנצורים שם הם כהניך יהי רצון מלפניך שלא תשע להפלותיהם לא להפלת הצרים ולא לתפלת הנצורים לרעת אחיהם. כמעט כלה חוני את תפלתו ואנשים מן הירקאן והפוחזים בעם השליכו עליו אבנים לרגמהו.

ויהי כאשר תמו הבהמות לקרבנות וחג הפסח קרב לבוא פנו הנצורים במקדש בבקשה אל הצרים למכור להם במחיר אלף דרכמונים לכל בהמה ובהמה ולמסור בידם את המחיר מקודם, ואריסתבול צוה וישלשו מן החומה בחבל את הכסף במחיר הקרבנות, אבל הצרים הקשיחו לבבם לחלל מוצא פיהם, את הכסף לקחו ובהמות לקרבנות לא נתנו, ויהי קצף על כל ארץ ישראל, כי בעצם היום ההוא נעור סער גדול מאד בכל הארץ אשר פרק והשל את כל פירות ותבואות האדמה, ויכבד הרעב עד היות איפת שעורים באחד עשר דרכמונים (בן מתתיהו קדמוניות). ובברייתא מספר המעשה הזה בקצת שנוים. כשצרו מלכי בית חשמונאים זה על זה היה הורקנוס מבחוץ ואריסתבלוס מבפנים, בכל יום היו משלשלין דינרים בקופה ומעלין להם תמידים, היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית אמר להם כל זמן שעוסקין בעבודה אין נמסרין בידכם, למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר, כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפורניו ונזדעזעה ארץ ישראל ת׳ פרסה (מנחות ס״ט ע״ב, ב״ק פ״ב ע״ב, מנחות ס״ד ע״ב).

יג § בימים ההם גדלה והצליחה ממלכת רומא ותשלח שרי צבאותיה ללכת למרחבי ארץ לרשת ממלכות לא להן ולרושש עמים גדולים ועצומים ובכל אשר הפנו הרשיעו, כי כגודל זרוע גבורתם כן גדלה ערמתם ותרמיתם, וכמו קשהה עברתם כן עזה חמדת בצעם, כי הרחיבו כשאול נפשם לבלוע חיל גוים ולמוץ שארית דמם. אל משלחת מלאכי רעים אלה פנו האחים הנצים לבקש מהם תשועת נפשם ולהפקיד שלום ארץ אבותיהם בידיהם. פאמפעאוס גבור מלחמת רומא היה נלחם בימים ההם עם מלך

ארמניה וישלח את שר צבאו סקוירוס אל סוריא ויחן בדמשק ומשם שם פניו אל ארץ יהודה, לשמע בואו שמחו שני האחים הנלחמים זה בזה באמרם כי קרובה ישועתם לבוא, וישלחו את ציריהם לקדם במנחה פניו ולבקשו כי יצא לעזרתם, ותרב משאת אריסתובלוס ממשאת הירקאנוס, ויכרות סקוירוס ברית את אריסתובול וישלח דברו אל ארתס מלך ערב, ויצו עליו במפגיע כי לא יוסיף עוד לצור על ירושלים וישוב אל ארצו, ואם לא ישמע לקולו ידוע ידע כי כאויב לרומא יחשב. ופחד סקוירוס נפל על ארתס וישב לו אל ארצו וגם הירקאן ואנטיפטר הלכו עמו. ויצא אריסתבול מן המצור וירדוף אחרי ארתס וידביקוהו על יד פפידאן, ויהרג במחנהו כששת אלפים איש וגם פהאליאן אחי אנטיפאטר נפל בתוך החללים ואריסתובלוס תפש את המלוכה. לא ארכו הימים ופאמפיוס בעצמו בא לדמשק לבקר בערי סוריא, ומן הממלכות הקרובות באו מלאכי שלום לשאת במנחה פניו ממצרים ומכל מחוזות סוריא וגם מלאכי הורקנוס ואריסתובלוס באו לשחרו לשלום, ומנחה גדולה יקרת הערך שלח אריסתובלוס אליו: גפן של זהב גדולה חמש מאות ככרי כסף מחירה אשר עשה אלכסנדר ינאי אביו ושמו א ל כ ס נ ד ר מ ל ך ה י ה ו ד י ם חרות עליה, וכפי הנראה היתה עומדת בבית המקדש לנוי. פאמפיוס וכל שריו התפלאו על יפי המלאכה, ואחרי כן בא אנטיפטר בשם הירקאנוס וניקדום בשם אריסתבול ויגישו את עצומותיהם לפניו וישב פאמפיוס את הצירים הנכבדים האלה ריקם ויצום אל אדוניהם, כי יבואו המה בעצמם לפניו ויקח עמם דברים להוציא לאור משפטם. בלב נשבר הלכו שני האחים לעמוד למשפט פאמפיוס בדמשק ואיש איש מענותיו בפיו להצדיק נפשו ולהרשיע את אחיו, ופאמפיוס ראה כי טוב לו לכבוש את משפטו ולהעבירו לעת אחרת, עד אשר ישוב מהכות את בני נביות אשר נבאשו בו ויצו על האחים הנדונים לפניו לשבת תחתיהם בשלום עד אשר ישוב מדרכו, ובעקבה דבר למען אשר לא יקום אריסתובול לשטן לו. ואריסתובלוס ראה כי ערום יערים ולא עמד לחכות עד בוא דבר פאמפיוס ויפן וילך לו אל המבצר אלכסנדרון אשר על קצה ארץ יהודה ויתחזק שם. ואויבי אריסתובלוס הגידו לפאמפיוס כי ברח אריסתבול ונחם על אשר הביא משפטו לפניו, ופאמפיוס אשר אך תואנה בקשה נפשו אמר כי הכלימו אריסתבול ויחדל מלכת על בני נביות ויאסוף את כל חילו וירדוף אחריו ויעבור את בית שאן ויבוא אל קרעא ומשם שלח דברו אל אריסתבול לצאת מאת המצודה ולבוא אליו לעשות בו כטוב בעיניו. אריסתבול לא מצא עז בנפשו להקציף את רוח נגיד רומא וירד אל פאמפיוס, ופאמפיוס נכ׳ם עמו בדברים אבל לא חרץ משפטו וישלחהו בשלום אל מצודתו. ויהי מטחרת וישב ויקרא לו שנית וידבר עמו וישלחהו גם הפעם בלא דבר. ככה עשה פאמפיוס עמו שלש פעמים להתעלל בו, ויהי כי הרבה להעציבו עד דכא צוה עליו בחוקת היד להסגיר בידו את כל ערי המבצר אשר בהר המלך או אז יוציא לאור משפטו. ואריסתובול נבהל ונחת מפני פאמפיוס ויעש כאשר צוה עליו, אך מהרה הכהו לבבו כי הסכיל לעשות, וימהר ללכת לירושלים להתעודד ולהתחזק שם, ופאמפיוס מצא תואנה גדולה לרדוף אחריו ויבוא עד יריחו, ושם באתהו הבשורה הטובה כי מתרדת מלך פאנטוס, האדיר והאביר בכל אויבי רומא, שלח יד בנפשו. שבע ששון ושמחה על הבשורה הזאת השכים בבקר ללכת ירושלימה, ואריסתבול ראה כי פאמפיוס הקריב וייָרא מאד ויצר לו וישם נפשו בכפו ויצא לקראתו לכפר פניו במנחה אשר הביא עמו, ויבטיח כי אם ישא לפשעו הפעם יפתח לו שערי ירושלים ויריק לו ברכה גדולה מאוצרותיו. ופאמפיוס נעתר לבקשתו וישלח עמו את השר גבינוס לבוא העירה בשם פאמפיוס ולקחת את הברכה אשר אמר, אך החרדים לשלום ירושלים סגרו את דלתותיה ולא נתנו לגבינוס לבוא העירה. אז חרה אף פאמפיוס וישם את אריסתבול

במשמר ויקרב אל העיר להבקיעה. והעיר בצורה מאד ולה חומות גבוהות חזקות ומוצקות עד מאד. ויביא את העיר במצור.

יד §. וירושלים עיר האלהים נבוכה כי חלק לב העם ונפלגו לפלגות, צוררות אשה את רעותה. בני ברית הורקנוס אמרו לפתוח שערי העיר לפני פאמפיוס ובני ברית אריסתבול אמרו לעמוד על נפשם. ויהי חרב איש ברעהו. וההירקאנים הראו לפאמפיוס אחד ממבואות העיר לפאת צפונה דרך שם נוחה היתה להכבש, ושר הצבא פיזאן לכד את העיר ואת בית המלך באפס יד. אך הכהנים ובני ברית אריסתבול נקהלו ובאו אל חומות ההיכל הגבוהות והבצורות ויסגרו בעדם ויתעתדו להלחם מעל החומה, ופאמפיוס נוכח כי עז רוח הנצורים ולבם אמיץ בגבורים ויביא את מצודת ההיכל במצור ויכרת את כל העצים אשר במסבי ירושלים וימלא בהם את התעלות ומחי קבליו הביא מצור ויתן בחומת ההיכל ויפרוץ בהן פרצים. שלשה חדשים ארכו ימי המצור והרומאים עבדו עבודתם בשטף אף, ומי יודע עד כמה לא השיגו חיל לולא שמרו הנצורים את השבת שמירה יתרה. כי לפי עדות בן מתתיהו לא התירו להם בימים ההם היהודים ביום השבת כי אם עבודת מלחמה גלויה לעמוד על נפשם, ולהשיב מלחמה אל הנלחמים בהם בעליל, אבל אסור היה להם לעשות דבר להניא ולפרוע את מלאכת הצרים לחזק את המצור. והרומאים ידעו זאת ויחדלו לירות בחצים ולסקל באבנים ביום השבת, ויעשו מעשיהם לבנות דיק ולהעמיד את אילי הברזל ומחי הקבלים ליום המחרת, והנצורים ראו ולא הפריעום ממלאכתם, ע"כ השיגה יד הרומאים לכלות מעשיהם בשלשה חדשים ובחדש סיון ביום צום (?) נפלה חומת המקדש, והרומאים עלו בפרצות ויעשו הרג רב בנצורים. כשנים עשר אלף נפלו חללים בחצרות בית אלהים ביום ההוא ורבים מהם שלחו יד בנפשם. וגם אבשלום דוד אריסתבול נפל שבי בידי הרומאים. המקדש היה למטבח ונהרי נחלי דם מלאו אותו מפה אל פה, חולל כבוד קדושתו ונשבת מטהרו. ופאמפיוס בא עם אחוזת שריו אל ההיכל לפני ולפנים, מקום לא תדרוך בו גם רגל הכהן הגדול כי אם אחת בשנה. אך פאמפיוס לא היה נטהר ברוחו לשלוח יד לקחת את כלי הקדש ולא נגע באוצר ההיכל אשר היה בו לעת ההיא אלפים ככרי כסף.

למחרת היום ההוא צוה פאמפיוס לטהר את המקדש ולהשיב את העבודה למקומה ואת הירקאנוס צוה לכהן גדול, אבל קרע את המלוכה מעליו וקראו בשם עטנארך נגיד העם ואת אנטיפטר פקד לאפוטרופוס עליו. את חומת ירושלים הרס, על כל ארץ יהודה שם מס, ויקרע מעליה את כל הערים והמחוזות אשר לקחו בני בית החשמונאים מאת העמים שכניהם. את ערי החוף עשה לערי חופש ויתנם ביד בעליהם היונים לפנים ואת הערים אשר כבש יוחנן הירקאנוס ואלכסנדר ינאי מעבר לירדן את פעללאהיפפאם (סוסיטא) וגדרה ספח למדינה סוריא העומדת תחת משמעת נציב רומא (פראקאנזול). את ראשי המתקוממים כנגדו המית, ואת אריסתבול ואת אנטיגנוס בנו ואת שתי בנותיו ואת דודו אבשלום הוליך עמו לרומא, ללכת לפני מרכבת גאונו, ביום חג נצחונותיו. —

זה כל פרי ריב האחים על דבר המלוכה. אש קנאתם יצאה ותאכל את יגיע אבותיהם אשר יגעו להגדיל כבוד ארצם זה מאה שנים. והאש ההיא גם אחרי אשר כבתה למראה עינים נשארה עצורה בעצמות הפליטה הנשארת, למען התלקח לעת מועד בזעם אף לדשנה כליל ולתתה אפר תחת רגלי הרומאים —.

טו §. אנטיפטר, אשר לא נשבר לבו בקרבו לראות תבוסת יהודה, ולא המו מעיו לו להריסותה, ולא שת לבו כי אם להמלא מחורבנה ולבנות לו בית נאמן על עיי מפלתה, נתן את נפשו להחניף לשרי הרומאים, ולהתרצות להם במיטב פרי יגיע היהודים ובראשיהם, בכל עת מצוא. ושרי הרומאים אשר בידם הפקידה ממשלת רומא

ההשגחה על ארץ יהודה, לא היו מחויבים לתת דין וחשבון מכל מעשיהם ומעבדיהם בה, לפני כנסת הזקנים. כי עוד לא נחשבה ארץ יהודה כאחת המדינות הנכללות בכלל ממשלת רומא, אשר עין הממשלה פקוחה עליה לטובה, כי אם רק כמשעבדת להעלות לה מס ואין אחריות טובה ושלומה עליה. על כן מצאו הנציבים אשר הרכבו אלופים לראשה און להם לפלס בה חמס ידיהם באין מעצור לרוחם. ואנטיפטור עמד על ימינם להמכם ולסעדם ככל ישעם וחפצם.

אחרי צאת פאמפיוס מארץ יהודה לשוב אל רומא, יצא סקוירוס להלחם בארתס מלך ערב. וכאשר לא השיגה יד סקוירוס להמציא מזון ומחיה לגדודיו בלכתם בדרך לא עבר בה איש, כלכלם אנטיפטר וינ־לם בלחם ומזון מתבואות הארץ, וילך גם במלאכות סקוירוס אל ארתס להתפשר עמו, וחפצו הצליח בידו, כי הטה את לבב ארתס לשאת את פני סקוירוס בשלש מאות ככרים.

אם נגזרה ארץ יהודה לגזרים, לא נגזר עוד רוח אהבת החירות מבית יהודה, ולא כבתה בם גחלת השנאה למהרסיה ומחריביה, ובכל עת מצוא שקדו להשיב שבות כבודם וחירותם, וכאשר לא עצרו כח לעמוד לפני גבורת הרומאים ולפני נכלי אנטיפטר לא הועילו כי אם להותם ולהפליא מכותיהם.

טז §. אלכסנדר בן אריסתבול ברח מרומא וישב לארץ יהודה ואליו נאספו עשרת אלפים איש רגלי ואלף וחמש מאות רוכבים יהודים, ויבצר את ערי המבצר אלכסנדריום היקראניום ומאכרות על גבול הררי ערב, ומשם החל להבקיע בארץ יהודה, ויגיע עד מסבי ירושלים, אך עד מהרה יצא אליו גבינוס שר צבא רומא נציב סוריא וגם אנטיפטר עם חיל גדול נלוה אליו, וישיגו את אלכסנדר בקרבת ירושלים; שם ערכו מלחמה עליו וינגף חיל אלכסנדר לפניהם. כשלשת אלפי איש נהרגו והרבה נשבו, ואלכסנדר עם שארית חילו נמלט אל המבצר אלכסנדריום ויתחזק שם. וישב הירקאנוס לירושלים וילך גבינוס עמו להשיבו על כנו ולהזק את משמרת כהונתו בידו, אך לא נתן לו שאלתו אשר שאל, לשוב ולבנות חומת מצודת ציון אשר הרס פאמפיוס, ומירושלים פנה גבינוס להשיב ידו על אלכסנדר, אשר התבצר במבצר אלכסנדריום ויביאהו במצור ובמצוק ימים הרבה עד אשר כשל כח אלכסנדר לסבול עוד ויסגיר את שלשת ערי מבצרו ביד גבינוס, וגם את נפשו הפקיד בידו לעשות בו כטוב בעיניו, ואך לבקשת אלכסנדרא אם אלכסנדר אשר השכילה לרצותו נעתר גבינוס ולא פקד עליו עונו וישלחהו לנפשו. ואת שלשת המבצרים הרס.

בימים ההם צוה גבינוס לבנות את חרבות הערים אשר קרע פאמפיוס מעל ארץ יהודה וישיבם לבעליהם היונים הראשונים למען אשר ימצאו היונים את ידיהם להתחזק כנגד היהודים, ובזאת בנה ויקף על ארץ יהודה מחוץ, וסדרים חדשים עשה גבינוס במשטרי ההנהגה הפנימית. חלק את כל ארץ יהודה לחמשה מחוזות ויכונן בתי פקודות ממשלה לכל מחוז ומחוז באחת מעריהם הגדולות, בירושלים למחוז המערבי. ביריחו למחוז המזרחי, בצפורי (זעפפאהרים) לארץ הגליל, בגדרה למחוז פירעא הצפונית, באמתום (חמת) למחוז פירעא הדרומית. לדברי בן מתתיהו היתה החלוקה הזאת למנוחת העם אשר שמח בצאתו לחירות מתחת עול מלכות ובאו אל תחת משמעת אלופים מקרב נדיבי העם (אריסטאקראטיא) (קדמוניות י"ד ס"ו). והדבר הזה קרוב לשמוע, כי כבר בחלה נפש העם במלוכת בני החשמונאים, וביותר במלכות הירקאנוס, אשר כלכלה אנטיפטר, אבל כנראה לא למנוחת העם

(ח"ב)

עשה גבינוס דברו כי אם להשפיל כבוד מלוכת יהודה ולזלזל כחה בגזור אותה לגזרים. (גראֶטץ).

בימים לא כבירים אחרי כן ברח אריסתבול השני עם בנו אנטיגנוס מרומא ויבוא לארץ יהודה להסב אליו את המלוכה, ויחן במבצר אלכסנדריום הנהרס ואליו נאספו הרבה יהודים מאוהביו וגם פיתלאוס שר הבירה ירושלים בגד באדוניו הירקאנוס ויבוא אליו בראש אלף איש חיל. אחרי אשר חזק את בדקי המבצר בחר מאנשיו שמונה אלפים איש בחור מזוינים היטב וילך אל המבצר מאכערוס, לשוב ולבצר גם אותו. הוא בדרך וגדודי הרומאים הדביקוהו ויכו מאנשיו חמשת אלפים איש והנשארים ברחו איש איש לנפשו. ורק באלף איש נמלט אריסתבול אל מאכערוס, ובדקי מאכערוס רבו מאד ולא יכול אריסתבול להשגב שם יותר משני ימים ויצא אל הרומאים הוא ובנו אנטיגנוס וישלחם גבינוס שנית אל רומא, ויתן הסענאט את אריסתבול במשמר ואת בניו שלחו חפשי לירושלים כאשר הבטיח גבינוס לאמם המלכה.

יז §. עוד לא נרפאו המכות אשר הוכו היהודים בימי המלחמה הזאת ומכות גדולות מאלה נכונו להם מידי גבינוס ואנטיפטר. גבינוס הלך למצרים להושיב את פטאלמעאוס על כנו ואנטיפטר נהל וכלכל את חילו בלחם ומזון ובנשק לכל מחסורם וגם הפיק רצון מאת שרי המבצר פלוזיום היהודים לפתוח לפני חיל גבינוס את שערי הארץ. כמעט יצא גבינוס מסוריא והארץ מלאה מבוכת פרעות כי נלאו הסורים לשאת עול רומא וגם היהודים אויבי רומא הסיתו את אלכסנדר בן אריסתבול לפרוק עולה מעל צוארם, וגדודים הרבה התלקטו אל אלכסנדר ויחלו לקצות ברומאים ולהרוג את כל רומאי אשר נפל בידיהם. והשמועה הגיעה עד גבינוס וימהר וישב ממצרים ואת אנטיפטר שלח לפניו לדבר על לב היהודים אשר נאספו אל אלכסנדר לסור מאחריו ולשוב אל אדוניהם, ויעל בידי אנטיפטר להשיב רבים מעל אלכסנדר אך עוד נשארו באמונה עמו שלשים אלף איש חיל ואומץ רוחו הוליכהו שולל לצאת למלחמה עם הרומאים, על יד הר תבור, וינגף חיל אלכסנדר מגפה גדולה מאד. עשרת אלפים נפלו חללים על שדי המערכה והנשארים נסו, וגבינוס בא לירושלים וישם שם חק ומשפט כאשר אותה נפש אנטיפטר, ואחרי אשר הכה את בני נביות, נקרא לשוב לרומא.

יח §. בימים ההם חברו יחד שלשת אלופי רומא: יוליוס צעזאר, הנודע לשם ברוח מבינתו, פאמפיוס, אשר עשה לו שם גדול בגבורת ישע ימינו במלחמה, וקראסוס אשר עשה לו שם בעשרו הגדול, ויכרתו ביניהם ברית, לשבור גאון הסענאט ולמשול לבדם בכל ארצות ממשלת רומא, ויחלקו ביניהם את מיטב הארצות להיות כל איש שורר בחלקו באין מפריע. ותפול סוריא ובכללה גם ארץ יהודה חבל לקראסוס, והוא איש אוהב כסף לא ישבע כסף, ובצאתו למלחמה על הפרתיים זכר את האלפים ככרי הכסף אשר נמצאו באוצר בית המקדש בירושלים אשר ראה פאמפיוס ולא נגע בהם, ויסב דרכו ויבוא לירושלים ויצו לתת לו את אלפים הככרים, ויבוא אלעזר נגיד האוצרות איש תם וישר לפני קראסוס ויתחנן אליו לחמול על אוצר בית ה' ויאמר לשאת פניו במנחה יקרת הערך מאד קורה של זהב שלש מאות מנים משקלה, עשויה מלאכת ידי אמן אשר היתה נעלמה גם מעיני חבריו הכהנים. ויאות לו קראסוס, וישבע לו לקחת רצון מידו את הקורה ולא ישלח יד בשאר האוצרות, אפס אך נתן לו אלעזר את הקורה גברה עליו אהבת הבצע ויפר את השבועה אשר נשבע לאלעזר ויבוא ויקח בחזק יד את אלפים הככרים ואת כל כלי הזהב אשר ישרתו בהם בבית ה' וינצל את המקדש ויצא ברכושו הגדול אשר גזל ואשר חמס למלחמה על הפרתיים. אך שם מצא קצו אמת בצעו, כי נפל חלל על אוצרותיו וחילו הגדול הכה מכה גדולה. ממאת אלף איש בחור אשר היו עמו,

לא נשאר לפני קאסיוס שר צבאם, אשר נס מפני הפרתיים לסוריא כי אם עשרת אלפים. הפרתיים רדפו אחרי הרומאים, ועמי סוריא אשר אמרו כי קרבה פקודת רומא לבוא, תמכו את הפרתיים חרש, אז נשקפה תקוה טובה גם ליהודים, ויתעודדו להרים יד ברומאים והמון עם רב נקהלו ויבואו להתבצר במבצר תרמכעא על ים טבריא וכנראה היה להם פיתאלאס אשר נשא דגל אלכסנדר לשר צבא, אך גם הפעם לא עצרו כח לעמוד לפני קאסיוס ואנטיפטר אשר הביאו את המבצר במצור, והנצורים בצר להם הסגירו את נפשם בידו וקאסיוס מכר שלשים אלף איש חיל יהודים לעבדים ואת פיתאלאס המית לבקשת אנטיפטר.

אור חדש האיר עוד הפעם על אריסתבול בהיותו אסור בחשך כלאו וכרגע נדעך נכבה עדי אובד. יוליוס צעזאר הפר את בריתו אשר כרת עם פאמפיוס וישב צור חרבו עליו ועל הסענאט, ויברחו מפניו לארץ יון (יאניען), אז הוציא את אריסתבול מבית כלאו ויתן לו שני לגיונות וישלחהו לסוריא ולארץ יהודה, להציב לו יד ושם, אך בני ברית פאמפיוס סבבוהו בכחש וישימו רעל בכוסו וימת. ואוהביו לקחו את גויתו ויתנוה בדבש ויוליכוה ירושלימה, ויקברו אותו בקברות המלכים, וגם לנפש בנו הבכור צדו לקחתה ויביאוהו במשפט וסציפיא בן ברית פאמפיוס דן דינו למיתה ויכרתו את ראשו באנטוכיא.

ופטאלמעאס בן מענעאוס נסיך מדינת כאלצים אשר לרגלי הר הלבנון, חמל על בני בית אריסתבול הנשארים וישלח את בנו פהיליפיאן לאשקלון לקחתם ולהביאם אליו לחסות בצלו, ויעזוב אנטיגנוס ואחיותיו את אמם וילכו עמו כאלציסה ותדבק נפש פהיליפיאן באלכסנדרא בת אריסתבול הצעירה ויקחה לאשה, אך גם אביו הנסיך פטאלמעאס אהבה וישלח יד בבנו וימיתהו ויקח את אלמנתו לו לאשה וייטב לאחיה בגללה.

יט § כל הימים אשר היה פאמפיוס חי היתה יד אנטיפטר עמו להיות בעזרו למרות רוח יוליוס צעזאר אויבו, אך כמעט קט סגר פאמפיוס את יומו במצרים ואנטיפטר הפך את לבו לאהבה את צעזאר והתבולות ההפך להראותו את אמונת לבבו וחוסן ישועת עזרו, לחלצו מן המצר אשר נמצא בו במצרים בימים ההם, כי החיל אשר היה עם צעזאר היה אך מתי מספר והמצרים אויבי רומא רבים ועצומים עוטרים אותו וגם מרומא רחקה ישועה ממנו, אז נמצא לו אנטיפטר בעזרה בצר ויחזק את ידי מתרדת מלך פערגאמוס אשר יצא ללכת מצרימה לעזור לצעזאר ויט את לב נסיכי סוריא ואלופי הר הלבנון להתחבר אליו ומשך בכחו גם את הערביאים אשר דרך ארצם עבר מתרדת להיות בעוזריו, ומחיל היהודים לקח עמו שלשה אלפים איש וילך עמו מצרימה, וכאשר סגרו המצרים שומרי המבצר פילוזיום את הדרך לפני מתרדת וחילו עמד על ימין מתרדת להביא את פילוזיום במצור וילחם מלחמת תנופה ורוח עצה וגבורה נפלאה להשתער על המבצר ולהבקיעו, ועלה ראשונה בפרץ אשר עשה בחומותיו ולא עצרוהו הפצעים אשר נפצע במהומת המלחמה, ואחרי אשר פתח אנטיפטר את מנעול הארץ בגבורתו השכיל לפנות לו הדרך לפנים הארץ בערמתו ויחפוש את לב היהודים שומרי המבצרים אשר נצבו כצר לקראתו, לפתוח לו שעריהם, כי הראה להם מכתבים כתובים ביד הירקאנוס מלך ישראל לעזור למתרדת ולאנטיפטר בדרך אשר המה הולכים לישע צעזאר, ועוד הפליא לעשות גבורות גדולות בחרוף נפש עד בואם אל מחוז חפצם, ובהם נושע צעזאר תשועה נצחת.

וצעזאר ידע להוקיר את כל מפעלות אנטיפטר ויגמלהו חסד להריטו למעלת אזרח במדינת רומא, לעשות ביתו חפשי, לציהו לאפטרופוס על ארץ יהודה. ולא פנה אל עצומות אנטיגנוס בן אריסתבול כי לו משפט המלוכה ואל תחנוניו לזכור לו חסדי

אביו ואחיו אשר נהרגו בגלל אמונתם עמו בעת אשר אנטיפטר והירקאנוס החזיקו ביד פאמפיוס אויבו, ולבקשת אנטיפטר קיים ואשר צעזאר גם את הירקאנוס בתורת מעלת כהן גדול ונגיד העם (עטנארך) וגם לארץ יהודה עשה הנחות. נתן רשות לבנות חומת מצודת ירושלים, לשוב ולספח על ארץ יהודה את ארץ הגליל ואת הערים בעמק יזרעאל ואת העיר לוד; פרק מעל היהודים את עול מסי המלחמות וכלכלת לגיוני הרומאים אשר היו חונים ביהודה כל ימי הגשמים, ותחת זה הטיל על בעלי הקרקעות להרים אחת בשתי שנים, לבד משנת השמטה, את הרבע מקציר תבואותיהם ולשלחו למחית הצבא אל המקום אשר יהיו שם. וכן שם לחק על היהודים להביא את מעשר תבואותיהם לאוצר הירקאנוס, ועל עיר יפו להביא את כל הכנסותיה לצרכי בית הירקאנוס, וכמו כן הטה צעזאר חסד אל כל היהודים יושבי שאר המדינות הסרות למשמעת רומא, קיים ואשר את זכיות יהודי אלכסנדריא של מצרים להיות משפט אחד בהלכות המדינה להם וליונים, התיר להם לשלוח את שקליהם לבית המקדש בירושלים ופקד על שרי הפקודות שלא יוסיפו להניא אותם בזאת, כאשר הסכינו לעשות זה כעשר שנים. וגם אל היהודים אשר בערי אסיא הקטנה משך חסד לקים בידיהם את מצות תורת ישראל, וגזר על היונים שבניהם שלא יוסיפו להפריעם מעבודת אלהיהם ומבנין בתי כנסיות לתפלה ושלא יזמינו אותם לדין ביום השבת.

הטובות וההנחות אשר עשה צעזאר לבני ארץ יהודה על ידי אנטיפטר לא הטו את לבם להודות לו חסדו, ולא השביחו שאון רוח שנאתם את הרומאים ואת אנטיפטר אשר העלה את עול מלכות רומא עליהם. ובשוב אנטיפטר משלח את צעזאר לרומא ויבוא לירושלים ויחל לבנות את חומותיה, ראה ונוכח, כי אין טוב לו כי אם לשקוד למצוא את לב העם ולהפק רצונם, ויעבור בכל ערי ארץ יהודה לקחת דברים את ראשי העם לבקשם ולהזהירם לשמוח במתנת חלקם ולהכיר כח מלכות מלכם ואדוניהם ושלא יוסיפו להפריע מנוחת העם בפרעות מרד, ודבריו עשו פרי עד ארגיעה.

כ § ואנטיפטר הלך הלוך והתחזק בכבודו ובממשלתו לפי אשר כבוד הירקאנוס ועוז ממשלתו הלך הלוך וחסור מעצלותו ורפיון ידיו, ויצו את בנו פהזאל לפקיד נגיד על ירושלים ואת בנו הצעיר הורדוס לנציב על ארץ הגליל, ובמעלליו התנכר הנער כי יקום לשטן משחית לחבל את מלכות ישראל ולנבל כבוד תורתו. ותחת אשר פהזאל כלכל מעשיו בהשכל ודעת ועשה לו שם טוב בתוך עמו, היתה ראשית דרכי הורדוס בסופה ובסערה. בארץ הגליל נמצא בימים ההם איש יהודי ושמו חזקיה, אשר לפי דברי בן מתתיהו היה ראש לחברי שודדים וגנבים אשר פשטו בארץ לשלול שלל, ולפי הנראה היה הוא ואנשיו מיתר פליטת החרדים אל חירות ישראל, אויבי רומא ובית אנטיפטר, וינסו דבר להשיב שבות עמם, ויצא הורדוס עליהם ויתפוש את חזקיהו ואת אנשיו וירהיב בנפשו לחרוץ עליהם משפט מות ואת פי הירקאנוס והסנהדריא לא שאל, ובדבר הזה קנה לו לאהבה את לב סעקסוס-צעזאר נציב סוריא ושאר בשר יוליוס-צעזאר הגדול, וכל הסוריים הללוהו בתשבחות. ובהגיע הדבר לירושלים רגזו זקני העם תחתיהם ויצר להם מאד, כי נטל איש צעיר לימים גדולה לעצמו להיות דן יחידי דיני נפשות אשר לא כתורה, ויפצרו בהורקנוס לקרוא להורדוס לעמוד למשפט הסנהדריא ולא אבה הורקנוס לשמוע להם כי ירא את אנטיפטר, אך כאשר חזקו עליו דברי הזקנים ונשי ההרוגים צעקו חמס בבית ה׳ יום יום ולא נתנו דמי לו, קרא להורדוס לבוא לירושלים והורדוס שמע לקול הקריאה ויבוא לירושלים, אך לא בגפו, כי אם בלוית קצת גבורי חילו, להיות נכונים עמו לשמור עליו לבל יאונה לו כל רע, כי כן יעצו אביו אנטיפטר, וסעקסטוס צעזאר נציב סוריא נתן בידו מכתב אל הירקאנוס לאמר: הנני מפקיד את

נפש הורדוס בידך, שים עינך עליו ושמרהו כי דמו מידך אבקש. ובכן בא הורדוס ויעמוד לפני הסנהדריא לבוש ארגמן וקוצותיו תלתלים מסולסלים ואנשיו על ימינו להגן בעדו. ויפול פחד הורדוס ואנשיו על כל זקני הסנהדריא אשר הרבו להרשיעהו שלא בפניו ולא יכלו לפתוח פה בפניו. אז קם שמעיה (נשיא הסנהדריא) גבר צדיק בעוז, ויאמר: אדוני המלך ואדוני השופטים! הנראה או הנשמע כדבר הזה כי יערה איש גאון וגובה בעמדו למשפט להתחייב בנפשו? כי יביא עמו אחוזי חרב להיות עליו סתרה? הלא הוא במשפטנו יתקלס ותורתנו משחק לו; ואני לא עליו תלונתי, כי יקר פדיון נפשו בעיניו מקדושת המשפט והתורה, אך עליכם השופטים תלונתי וביותר עליך אדוני המלך, כי לעיניכם נעשתה התועבה הזאת ואתם מחשים! וישם פניו אל השופטים ויקרא: שימו על לבבכם ודעו כי אלהים אל שופט צדק הוא לו נקם ושלם, ומסבות יסבב, וביד הורדוס זה האיש, אשר נשאתם לפשעו היום לעשות רצון המלך הורקנוס, יסר אתכם ואת מלככם בתוכחות על העון הגדול הזה! ודברי שמעיה לא שבו ריקם כמו שיסופר בהמשך.

הדברים הנמרצים האלה הרגיזו את השופטים ובראות הורקנוס, כי יש את לבב השופטים לדון דין הורדוס למות, אמר להלין את הדין למחר, ובלילה ההוא נתן לו להמלט על נפשו, ויברח הורדוס אל דמשק אל הנציב סעקסטוס צעזאר אוהבו, ובהיותו שם שאנן מפחד רעה שלח דברו לאמר: כי אם ישוב הירקאנוס לקרוא לו לא ישמע לקולו ולא יבוא. וידע כל ישראל, כי נבאש הורדוס במלכו, ויירא הורקנוס מאד מפניו ויצר לו, אך לא מצא עז בלבבו להדיחו משאתו, והורדוס הלך הלוך וגדול ובכל אשר יפנה ירשיע, ובשוחד הון עתק הפיק רצון מאת סעקסטוס צעזאר ויצוהו לנציב על כל מדינת חילת סוריא, אז התאזר הורדוס עוז לצאת בחרב מלחמה על הורקנוס מלכו, לנקום ממנו נקמת כלמתו אשר הכלימו לקרוא לו לעמוד למשפט לפני בית דין הגדול בירושלים, ולא זכר לו את החסד אשר עשה עמו לשלחו לנפשו. אך אנטיפטר אביו ואחיו הגדול פהזאל קדמו פניו בבקשה ותחנונים כי ישוב ממחשבתו הרעה ולא יבוא בדמים, וישמע להם הורדוס וישב למקומו, אך בלבבו שמר את הדבר.

כא § כל הימים אשר חי יוליוס צעזאר לא נשמע בארץ יהודה קול נוגש, כי שמר האדם הגדול הזה את הברית אשר כרת עם הירקאנוס, ודבר צוה למלכי הארצות שהיו סרים למשמעת רומא, שלא יגעו ביהודים החוסים בצלם לרעה, אך לא ארכו ימי המנוחה לארץ יהודה ולכל היהודים, כי נרצח צעזאר לעיני הסענאט מידי בני ברית ממשלת הרעפובליק, קאססיוס, ברוטוס וחבריהם, ואלופים חדשים מקרוב באו להפוש את הממשלה, אשר לא הלכו בדרכי צעזאר והפרו את ברית השלום אשר נתן להורקנוס, מאלופי רומא אשר יצאו מארצות ממשלת ידה לעשות להם נפשות ולרכוש להם רכוש, בא קאססיוס לארץ סוריא וקנה את לב נציביה באססוס ומארקוס להתחבר עמו, ואחרי אשר הציב לו יד בסוריא, התהלך מעיר לעיר ויקח את כלי הנשק אשר נמצאו שם, אסף לו חיל הרבה וישם על הערים מס גדול, שבע מאות ככרי כסף. אך לא כימים הראשונים היו הימים האלה, אוצר בית ה' נתרוקן, ומעינות הפרנסה בעם כבר דללו וחרבו גם המה, ויחלק אנטיפטר את גבית המס הגדול הזה בינו ובין שני בניו הורדוס ופהזאל ובין השר מלוך, ויהי הורדוס הראשון אשר גבה את חלק המס אשר הוטל עליו, כי להיות כל ישעו וחפצו למצוא כן בעיני שרי רומא רדה את העם בחזק יד ויגזול עורם מעליהם, אך שאר השרים חמלו על העם ולא יכלו לגבות את המס למועד אשר יעד קאססיוס, והוא נחפז מאד למלא טרף חוריו, כי ירא פן תגבר עליו יד אלוף רומא אחר ויגרשו מן הארץ. ויניח על ארבע ערי יהודה: גפנו, אמעאוס

לידע ותהאמה ויתפוש מאנשיהן מכל הנופל בידו למכרם לעבדים ויאמר גם להמית את השר מלוך, לולא מהר הירקאנוס לשלוח מאת ככרי כסף מאוצרו ביד אנטיפטר, כופר נפש מלוך, וישב קאססיוס למקומו.

כב § ומלוך היה אוהב נאמן להורקנוס מעודו, ומה גם עתה, אחרי אשר פדה ממות נפשו, והורקנוס גם הוא ראה ונוכח, כי אנטיפטר ובניו יסובבוהו בכחש ובנכליהם יכתירוהו לעשותו לכלי הפץ למחשבות אונם ויבקש להתרפק על אהבת מלוך ואמונתו. ומלוך איש תחבולות וערום דעת יועץ ובעל מזימות, ובאיבתו את אנטיפטר לא זכר את החסד אשר עשה עמו לשכך חמת קאססיוס מעליו, ויתקשר קשר להמיתו בשלי, ויודע הדבר לאנטיפטר וימהר ויצא מירושלים וילך לו אל עבר הירדן לאסוף אליו גדודי חיל מן היהודים וביותר מן הערביאים להגן בעדו. וירא מלוך כי נגלה סודו, ויצא אל אנטיפטר לדבר על לבו ולבקשו כי לא יאמין לדברי מלשיניו בסתר ובטועל ידיו נשבע, כי שקר ענו בו והוא יושב לבטח עמו ואנטיפטר נרצה לו וישלים עמו. אבן דבר סוד מלוך נגלה גם לקאססיוס ובתוספת מרובה על העיקר, כי לא לבד לשלוח יד באנטיפטר אמר מלוך, כי אם גם לגעת בסדרי הממשלה ביהודה ולהפכם משרשם, ויאמר קאססיוס להמית את מלוך, אך אנטיפטר חלה פניו גם הפעם, וירף ממנו.

אך בעוד מלוך חושב מחשבות הבל נוטה קו תהו על אבני בהו, הורדוס הולך הלוך והתחזק במחשבותיו ובתקותיו, כי קאססיוס ומארקוס צוהו לשר צבאם ביבשה ובים על אניות מלחמותיהם ולנציב בחילת סוריא, ויבטיחוהו גם להמליכו על ארץ יהודה אם יעלה בידם להכות את חיל אנטניוס וצעזאר הצעיר המכונה אויגוסטוס, שני שרי רומא אשר יצאו להלחם בהם. לשמועה הזאת כי באה נבהל הורקנוס ואוהבו מלוך מאד ובחפזו גמר מלוך אומר, להמית את אנטיפטר בסתר, למען אשר לא תכון ידו עם הורדוס בנו. ויהי בשבת אנטיפטר אל השולחן לאכול במסבת הורקנוס ואנשי ביתו שם המבשל סם מות בקערה אשר שמו לפני אנטיפטר. הקול יצא כי מת אנטיפטר פתאום ויחרדו כל יושבי ירושלים וירגזו תחתיהם, כי היה אנטיפטר גדול ונכבד בעיני כל העם, וימהר מלוך לעבור בעיר ועמו גדוד חיל להשביח שאון רוח העם, ופהזאל והורדוס באו לספוד לאביהם ולבכותו, ועד מהרה הבינו כי יד מלוך במעל הזה, ומלוך התחפש ועשה בנפשו שקר לבכות עמהם על אנטיפטר. שבועי שבועות נשבע להם כי נקי הוא מעון רצח זה. האמנם לא האמינו לו כי חנן קולו והעמיד פניו, בכל זאת מנע פהזאל הנשמר ברוחו את אחיו הורדוס המר והנמהר לפגוע במלוך באותה שעה לבלי הביא מלחמה בשערי הארץ, וישמרו את הדבר בלבם לעת מצוא.

ובכן נפל אנטיפטר שדוד בידי האיש אשר הצילו ממות פעמים, ואנטיפטר בכל אשר היה ראש מסבי כל הרעה אשר באה על מלכות יהודה, הנה נמצאו בו דברים גדולים וטובים, כי השכיל בחכמתו להציל משני האריות את אשר היה ביכלתו להציל, והיה סתרה על שארית הפליטה לתת לה תקוה בסערות הימים, ואם היה רודף אחר הכבוד ושקד לבנות לו בית נאמן בישראל לא השגיא פעלו לקרוא שמו על כל המעשים אשר עשה להפיק רצון אדירי רומא ואך בשם הורקנוס מלכו נתן גם להתנוסס, ובכל כתבי האמנה אשר כרתו אדירי רומא ובתוכם גם יוליוס צעזאר עם הורקנוס נזכר לטובה אך שם הורקנוס לבד, ומי יודע אם היה הורדוס מרהיב עוז בנפשו להסב את המלוכה אליו אם היה אנטיפטר מגן הורקנוס חי, ולא התגנב בלב הורדוס חשד כל שהוא כי גם יד הורקנוס היתה במעל עם מלוך. סוף דבר במות אנטיפטר סר צלו מעל הירקאנוס ומלוך מלא מקום אנטיפטר היה יועץ אוילי להורקנוס מלכו, ולא ידע לכוון לא את

השעות ולא את הרוחות, ומעשיו היו לא להועיל ולהניח, כי אם להשחית ולהרגיז, ובא האות גם בדבר הזה.

כג §. הורדוס רצה לבוא עם חילו לירושלים לחוג את החג אשר חל בימים ההם, ויירא מלוך פן יבוא הורדוס לפקוד עליו עונו, ויסת את הירקאנוס לשלוח להגיד להורדוס, כי לבדו יבוא ולא בלוית אנשי צבא מבני הנכר, כי לא יבוא זר בקהל החוגגים חג לה׳, אך הורדוס לא היה מן המדקדקים במצות ולמרות עיני כבוד הורקאנוס בא בלילה הוא ואנשיו לירושלים, ויבהל מלוך מאד ויבוא אל הורדוס לשחרו לשלום ולבקשו כי לא ישיא עליו עון מיתת אביו. וגם בפעם הזאת כבש הורדוס את כעסו והאריך אפו עד עת קץ. ויוסף לשנוא את הורקנוס על אשר אמר להכליתו לעיני אנשי חילו.

והקץ אשר חשב הורדוס בלבבו לא אחר לבוא, כי בלכת מלוך לצור לפדות את בנו אשר היה נתון בערבון שם, שלח הורדוס את אנשיו לקראתו וימיתוהו עודו בדרך. כשמוע הורקנוס כי מת מלוך נבעת מפחד ויתעלף, אך כאשר הגידו לו, בשוב אליו נפשו, כי קאססיוס צוה לתת לו חנינה, לא בוש הורקנוס להתכחש להורדוס ולאמר: ברוך ה׳, כי נפרע מאויב עמו וארצו.

האמנם הרגיזה תבוסת מלוך רבים מן היהודים אוהביו והפילה פחד הורדוס עליהם, וגדודים נדודים נקהלו לדרוש דמי מלוך מידי פהזאל אחי הורדוס ולהחזיק מעמד כנגד הורדוס, ופעליקס שר צבא רומא, אשר חנה בירושלים המך את ידי המתקוממים וגם הורקנוס לא כהה בהם, וכבר עלה ביד אחי מלוך להפיש כמה וכמה מבצרים וגם את המבצר הגדול מסזה על יד הים המלח. ולעת ההיא חלה הורדוס והתהפך על משכבו ולא יכול לעשות דבר. אך פהזאל אחיו השכיל לנצח את קמיו לבדנו, ובבוא הורדוס לירושלים, אחרי שובו לאיתנו, לא בא כי אם לעולל אחריו. אז שפכו חמתם על הורקנוס וינערו ויריבו בו, כי תמך ידי אויביהם, כמו נגע בנחלתם ואין לו צדקה ומשפט לעצור בעמו.

כד §. בימים ההם התעורר אנטיגנוס בן אריסתבול השני לנסות דבר נגד הורדוס כי עזרו פטאלמעאוס מענעאוס גיסו נסיך כאלצים לקנות במתן רב את לב פאביוס נציב סוריא להיות ידו אתו, ויאסף לו גדודי חיל ויכרות ברית את מאריאן אשר שמו קאססיוס לנגיד צור, ויצא אנטיגנוס ומאריאן לפשוט בערי הגליל והציב לו מצב, וכבר כבשו שלש ערי מבצר ויתבצרו שם, ויצא הורדוס אל אויביו החדשים האלה ויכם מכה רבה ויבריחם מעליו, ואנשי הצבא אשר נפלו שבי בידו שלח לחפשי וגם מתנות נתן להם וישב לירושלים. ואנשי ירושלים קדמו פניו בעטרת תהלה נצחון וגם הורקנוס גם הוא שת עטרה כזאת על ראשו וגם את מרים בת בתו אלכסנדריא אשר ילדה לאלכסנדר בן אריסתבול אחיו נתן לו לאשה, כי ראה הורקנוס רפה הלב והידים, כי אחרי מות שני אוהביו ויועציו אנטיפטר ומלוך אין לו על מי להשען כי אם על הורדוס המצליח בכל דרכיו, ויאמר בלבו כי אך בו ימצא משען נאמן ומשגב עז לו ולבית מלכותו. אך בחתון הזה היה משגב עז רק להורדוס לבד ומחתה לבית הורקנוס. חתן דמים היה בראשיתו ואחריתו. אבי הכלה (אלכסנדר) הומת מטעם אבי החתן (אנטיפטר) (יח §) וידי חתן בית המלך נגואלו בדמי בני הבית ההוא, וגם בדמי האשה עצמה אשר הוכיח לו הורקנוס.

כה §. בעצם הימים ההם נהפך הגלגל על ממשלת הכנסיה ברומא, כי האלופים האבירים אנטאניוס ואקטאפיוס נוסדו יחד לרכא תחת רגלם את ממשלת כנסיות העם (רעפובליק) ולבער אחרי כל המחזיקים בבריתה, ואחרי אשר גברה ידם על חיל אויביהם על יד פהיליפי, וקאססיוס וברוטוס הורגי צעזאר שלחו יד בנפשם חלקו המנצחים ביניהם

(ח״ב)

את כל ארצות ממשלת רומא. אנטאניוס לקח לו את כל ארצות המזרח ואקטאפיוס את כל ארצות המערב, ויבוא אנטאניוס לביתוניא בגאון עזוז וכל מלכי הארצות אשר תחתיו באו לברכו ולשחר פניו במנחה. בלב חרד באו גם פהזאל והורדוס לפניו, כי חלו פחדו פן יפקוד עליהם אנטאניוס את עון החנופה אשר חנפו לקאססיוס ומה גם אשר באו הרבה מגדולי היהודים לצעוק חמס על פהזאל והורדוס בני הנכר, כי לקחו להם קרנים לנגח את ארץ יהודה. אך חלקת לשון הורדוס וההון העתק אשר הביא אתו הטו את לבב אנטאניוס להפק רצונו להורדוס ואחיו ולאטום אזנו משמוע צעקת ראשי העם, והורקנוס גם הוא שלח מלאכים אל אנטאניוס ועטרת זהב למנחה ויבקש כי יצוה לשלוח דרור את השבוים אשר שבה קאססיוס מערי יהודה וימכרם לעבדים, ולהשיב גם את הערים אשר לקח מארץ יהודה ויתנם לצור, ויתן לו אנטאניוס את שאלתו.

החסדים האלה אשר הפיק הורקנוס מאת אנטאניוס לטובת העם לא הרגיע המית שנאתם אל משפטי ממשלת הורקנוס המסורים ונתונים בידי שני האחים האדומים. ויבואו מאה איש מנכבדי העם שנית אל אנטאניוס בהיותו בדפנו של אנטוכיא להפיל תחנה העם לפניו לפרוק עול ממשלת הזדון מעליהם, וגם הפעם השכיל הורדוס להצטדק, והורקנוס עמד על ימינו לזכותו ופיו מלא תהלתו, ויחר אף אנטאניוס בהמלשינים ויגרשם מלפניו, אף נתן כמה מהם במשמר ואמר להמיתם לולא עמד הורדוס לבקש רחמים עליהם. ואת הורדוס ואת פהזאל אחיו הרים למעלת שרי יהודה בתור מעלת טעטראַרכים (שרי רביעית הממשלה).

גם קבלת פנים כזאת לא החרידה את העם ולא עצרה בעדם משלוח מלאכות שלישית גדולה ועצומה מן הקודמת, וכאלף איש הלכו לצור אל אנטאניוס. וגם הפעם מצאו ידי הורדוס ופהזאל להצדיק את נפשם. ויצו אנטאניוס לגרש את המלאכים ויענוש את העזים שבהם. והורדוס העביר על מדותיו ויצא לדבר על לב משנאיו ולבקשם כי ירפו ממנו, וגם הורקנוס יעצם לחדול מריב. אך המלאכים הקשיחו את לבם ולא נסוגו אחור, אז פקד אנטאניוס לפגוע בהם. הרבה מהם נהרגו והרבה נפצעו והנשארים נסו. ובכן שבה הסערה אשר קמה להתחולל על ראשי האדומים לדממה.

חקי השיר והמליצה.

מושג המליצה

על השאלה: מה המליצה? נשיב: המליצה היא השעשועים אשר ישתעשע המליץ בבראו בכח דמיונו ובהתרגשות לבו בריאות חדשות מדמיונים וציורים כפי העולה על רוחו מבלי תכלית מכוון אשר יכונן אליו דעתו, ובלבד שתהיינה הבריאות האלה אשר יברא בדמיונו נעלות ונשגבות ושלמות מאד (אידעאלע), ושיצייר אותן לפנינו באופן היותר נאות, ר"ל שיבטא הדמיונים והציורים האלה בשפה ברורה ונעימה, ולפי דעת אריסטו המליצה היא המעשה אשר יעשה המליץ בכח דמיונו מה שיעשה הטבע במציאות (ח"ב)

בפועל, והנה אנחנו נבאר בזה דברי אריסטו אלה. הטבע לא יעשה דבר מושלם בתכלית השלמות מבלי חסרון מין אחד מכל מ״ני השלמיות האפשריות ב פ ר ט, אבל יעשה אותו ב כ ל ל. המשל בזה, לא נמצא בטבע בפועל א״ש אחד מושלם בגופו ובנפשו בכל מיני השלמיות האפשריות מבלי חסרון ומגרעת, אולם השלמות הזאת המצא מפוז״ת ומפורדת בכל מין האדם בכלל. אבל הציר האמן והמליץ המפואר יקבץ בדמיונו כל חלקי השלמות המפוזרים בכל המין ויציגם לפנינו באיש אחד פרטי נעלה ושלם מאד (אידעאל). וכן יוכל לקבץ כל החסרונות המפוזרים ויציג לפנינו איש אחד בעל מום רע ובליעל בגופו ובנפשו אשר לא נמצא בטבע בפועל. ובזה יעשה המליץ במאוחר (א פאסטריארי) מה שיעשה הבורא בהקדם (א פריאָרי) על פי דעת אפלטון. כי לפי הדעת הזאת היו לו להבורא יתעלה דמיונים וציורים נעלים ונשגבים מאד כעין התמונות וצורות שלמות בתכלית ההשלם לפיהן יעשה כל המין הנבראים למיניהם. אולם מפני חסרון חומר המקבל לא יצאו התמונות ההן לפועל המציאות ב א י ש כי אם ב מ י ן בכלל, והמליץ יציג לפנינו את הטופס הנעלה אשר במחשבת הבורא באיש פרטי.

מושג למוד המליצה.

הדמיון יוכל לקבץ דברים מפוזרים מקצה תבל ועד קצהו ולהרכיב מהם בריאות זרות ונפלאות אשר לא יתכן מציאותם בטבע. ולכן אם ישתמש המליץ בכח דמיוני לבד יהיה כמשתגע אשר ירכיב וידבר דברים אשר אין להם שחר. ולמען שום מעצור לדמיונו ולנהלהו על פי חקי האפשרות, בהכרח שישתמש גם כן בשכלו ובהבונתו. ידיעת חקי השכל והתבונה על פיהם ינהג המליץ דמיונו כאשר ינהג איש פרא-לא-למד במתג ורסן ללכת ארחות ישרות, תקרא למוד המליצה (פאעטיקא). ובכלל הלמוד ההוא ג״כ למוד חקי השפה והלשון אשר יבטא בה המליץ דמיונותיו ורעיוניו.

המליצה הפנימית והחיצונית.

אם נביט על תוכן המליצה נראה כי תפרד לשני ראשים: א) מליצה פנימית (סוביעקטיפֿע פאעזיע), אם יציג המליץ לפנינו במליצתו רק השתפכות נפשו ורגשי לבבו כפי מה שירגישם בנפשו לבד מבלי יחס והצטרפות לדברים הנמצאים חוצה לו בתבל, ב) מליצה חצונית (אביעקטיפֿע פ.), אם יכון המליץ להציג לפנינו במליצתו רק דברים נמצאים חוצה לו בפועל מבלי שים עין על החלוף והשנוי אשר יתחלפו וישתנו הדברים האלה בעב״ם דרך דמיונו ולבו, להיות כל איש יראה וידמה הדברים ההם בעצמם באופן אחר כפי תכונה נפשו ומעמד לבו, המליצה השירית (לירישע פאעזיע), כרוב ספר תהלים, היא פנימית, והמליצה ההגדית (עפישע פ.) כשירת הים ודבורה היא חצונית.

תוכן המליצה וחומרה.

חומר המליצה יכול להיות כל דבר אשר יוכל הדמיון לדמ״ת ולצייר, והלב להרגיש והלשון לדבר בשפה ברורה ושלמה, יהיה הדבר ההוא נמצא בפֹעל חוץ לנפש, או נמצא בנפש המליץ בלבד, רק שהוא ידמהו ויחשבהו לדבר נמצא בפועל. ולכן יכלול תוכן המליצה כל דבר היה הוה ויהיה, כל מקרה ותולדה, כל דמיון, רעיון, מושג שכלי והרגשת הלב, והרשות נתונה ביד המליץ להטעות את הקורא או את השומע או

את הרואה ולהציג לפניו דבר אשר לא היה לעולמים, או אשר היה כבר ואיננו כאל הוא עתה עומד לעיניו בפועל בכל תכונותיו ואיכיותיו.

צורת המליצה.

הדבור, ר"ל השפה והלשון, אשר יציג בו המליץ לפנינו את החומר או התוכן אשר חשב או ברא בנפשו נקרא צורת המליצה. ובשלמות שניהם, ר"ל החומר והצורה, תושלם המליצה ככל מעשה ידי אמן הנשלם בשלמות חומרו וצורתו. ורק באמצעות השלמות המכפלת הזאת תוכל המליצה להשיג תכליתה הנעלה לפעול בחזקה על כחות נפש בני אדם ולהטות לבותם אל כל טוב ויפה ומועיל. ונקל להבין כי כל צורה תשתנה כפי השתנות חמרה.

רוח המליץ וכשרונו.

היכולת אשר בנפש המליץ לסלול לו במליצה מסלה חדשה ולברוא בדמיונו בריאות חדשות ונצורות אשר עדן לא היו לעולמים נקרא רוח המליץ (געניע). ואם אין ביכלתו לפעול בדמיונו חדשות, כי אם להרכיב ולסדר דמיונים נתונים ממליץ אחר אשר ברא אותם מלבו על אופן טוב ונאה נקרא כשרון המעשה (טאלענט). הכשרון יכול המליץ לקנות על ידי ההרגל והלמוד, אולם רוח המליץ הדובר בו מתת אלהים הוא אשר חנן אותו מבטן אמו והבינו בבינה יתרה בלב רגש ובדמיון מפליא לעשות להיות כאלהים בכח הבורא (שעפּפֿונגסקראפֿט). נביאינו וחוזנו הרגישו בנפשם מתת אלהים זאת אשר כאש עצורה בקרבם ובפה מלא התפארו בה לאזני המון שומעיהם, ולהיות כל דבריהם קדושים המה לה', לכן קראו חכז"ל רוח האלהים הדובר בם „רוח הקדש" —. הרוח והכשרון הם התכונות היותר הכרחיות למליץ, ומבלעדי אחת מהן לא יתכן היותו מליץ. אפס כי לא יספיקו לבדם בעת הנוכחת אשר שלמות המין האנושי וידיעות בני אדם ילכו הלוך ורב, כי צריך שידע ג"כ חוקי המליצה ומשפטיה, וישלוט בחומר ותוכן מליצתו כרצונו, ויבין בטוב טעם השפה והלשון אשר הוא דובר בה ושתהיה נפשו ורוחו מזוקקת ומלובנת בכור החקירה והדרישה למען יוכל לבקר בין טוב לרע

התלהבות המליץ.

העת אשר תתנשא בה נפש המליץ והוא מרגיש בנפשו שרוחו מוכשר אז יותר לפעול בחזקה ולברוא בריאות נעלות ונשגבות נקרא התלהבות המליץ (בעגייסטערונג). מבלעדי ההתלהבות לא יפעול המליץ גדולות, וכל מליצה שאין רוח ונפש המליץ עמה לא תצלח, ולכן צריך המליץ מעת לעת לסבות חצוניות ופנימיות המעוררות רוחו בקרבו להתנשא ע"י על כנפי דמיונו. אחת מהסבות ההנה הוא התפארת והכבוד הפנימי שירגיש המליץ בנפשו בראותו כי יפעול ברוחו פעמים ושלש על המון רב אם לשבט או לחסד. פעם יתחבר אל הכבוד הפנימי גם כבוד חצוני שיכבדוהו וינשאוהו בני דורו ויענדו עטרות לראשו, ואז תחזק סבת ההתלהבות, ופעם ינחל קלון תחת כבוד וישלמוהו רעה תחת טובה אשר חשב לעשות עמהם בהשיבו את דרכיהם ומעלליהם, בכל זאת לא תחלש בזה התלהבות המליץ ולא ידף מעשות, כי די לו בכבוד הפנימי אשר ירגיש בנפשו ובזכר עולם אשר יהיה לו אחר מותו בראותו כי יפעול בחזקה בקרב לב שומעיו ובני חין שהמה לפנו לפלח כבדם, והרעה אשר קרהו היא לו לגאוה ולעדות על חוזק

(ח"ב)

פעולתו, וכזה קרה ביטי קדם לנביאינו. אולם יזהר המליץ מאד לנהל דמיונו במרחבי מרום אשר הוא עולה שמה בעת התלהבות רוחו במתג השכל ורסן הבינה לבלתי עבור הגבול אל ההזיה (שווערמערייא). במשל הבן כפר ובן עיר שהמשילו חכז"ל על היחס שבין הנביאים ישעיהו ויחזקאל רמזו על תגבורת כח הדמיון או הבינה בצורות המליצה. — מכל מה שאמרנו מבוא־, כי כל התכונות ההכרחיות הנדרשות למליץ הם: הרגשה הלב חזקה מאד, כח הדמיון המפליא לעשות בבראו דמיונות גדולים ונצורים, התלהבות הנפש ותשוקתה לפעול תמיד פעולות חדשות לבקרים, כח השופט חד ודק לבקר בין טוב ורע, טעם מזוקק שבעתים לטעום היפה והנעים, שכל נאור ומלובן בחקירה ודרישה, עט סופר מהיר ולשון מדברת גדולות, ויתרון דעת חכמה ומדע.

למוד מלאכת המליצה.

אם אמנם המליצה איננה חכמה או מלאכה אשר נוכל ללמוד וללמד, יען כי מתת אלהים היא, ומי אשר לא חננו יוצרו מבטן אמו בכל התכונות והמדות הנזכרות הנדרשות למליץ לא יועילנו כל למוד וכל הרגל, בכל זאת את איש הנעלה אשר אלה לו יורה הלמוד לדעת חוקי צורת המליצה ומשפטיה החיצוניים, ר"ל חוקי הערך והיחס בין חלקי המליצה, שיתאימו לעשותה מעשה חושב מלאכת ידי אמן, ומשפטי בנין הדלתות במשקל ובמדה, אורך וקוצר ההברות וחין ערכם. ידיעת החוקים האלה נקראת למוד מלאכת המליצה (פראזאריע).

כמות, נגינה ומשקל.

כבר העיר הרמבמ"ן בהקדמתו לבאור שירת הים שהמליצים והמשוררים העברים הקדמונים לא ידעו ולא רצו לדעת ממספר ההברות ומשקלן וחרוזים שבדאו המליצים החדשים, למען אשר יערבו שיריהם ומליצותם לאוזן בשר, כי כל מגמת פניהם היתה נעימות רוח ונפש, ולכן מדדו ושקלו דבריהם במדה ובמשקל על פי תוכן הענין ורעיון הנעלה המכוון בהם, לא על פי שמיעת האוזן, והיא מדת מאמרים שלמים לא משקל ההברות. אולם בכל זאת אין לכחד, כי אם לראשונים יתר שאת, הנה לאחרונים יתר עז לפעול בלב השומע, כי לא יפלא מטליץ אמן למנות כמות ההברות, למדדן באורך וקוצר, לשקלם בחוזק וחולשה, במהירות ואחור ולערוך הדלתות בחרוזים, למען ינעם השיר לאוזן השומע כנגן המנגן מבלי השחתת הכונה. מספר ההברות נקרא כמות (קוואנטיטעט), מבטא ההברות בקול ענות חזקה או חלושה, במהירות ואחור נקרא נגינה (אקצענט), וערכם זו לזו באורך וקוצר נקרא משקל (רהיטמוס). — בהתחבר שתים או יותר מהברות ארוכות או קצרות, חזקות או חלשות יתהוו רגלי הדלתות (פֿערזפֿיסע) אלה הם סימני אורך וקוצר: - הברה ארוכה, ˘ הברה קצרה, ⏓ בינונית, ⏗ ארוכה ושתי קצרות. ההברה אשר נבטא בקול חזק נקרא הגבה (העבונג, ארזיס), והברה אשר נבטא בקול חלש נקרא השפלה (זענקונג, טהעזיס). חלוף ההברות האלה ושנוים בסדר וערך הוא המשקל (רהיטמוס). — סימני האורך והקוצר, האחור והמהירות בשפת עבר הם התנועות הגדולות והקטנות, השוא הפשוט והמרכב (היהדות) והנגינות. והנה לא אאריך בזה בבאור משקלי השירים אשר השתמשו בהם משוררי עמנו בשפת עבר בימי הבינים, לפי שאין להם בו חוק קבוע כהקסמט־י ואלכסנדרני הנהוג אצל משוררי יון הקדמונים ואשר היה אחרי כן להוק גם אצל משוררי ארצות המערב האחרונים, להיות רוב משוררי

עמנו ובראשם הספרדים בחרו להם משוררי ערב לנס ובעקבותיהם הואילו ללכת גם בקשור המאמרים ותמונות המליצה, איש איש מנה לו מספר התנועות והיתדות בדלת וסוגר כאשר יעלה על רוחו או כאשר מנה לו משורר הערב אשר אוה לו למופת וכמעט לא ימצאו שנים מתאימים למשקל אחד. אך בזה הסכימו כולם לחרוז שיריהם בחרוזים דומים, כל דלתות שיריהם תענינה בקול אחד בלי חלוף ותמורה. הפיטנים בתפלותיהם ובתוכם גַן גבירול בשיר כבודו הנעלה והר׳ יהודה הלוי בציוניו גם מחברי ספרים בהקדמותיהם כולם חרזו שיריהם הארוכים בחרוזים דומים כאלה. והנה אם נחקור אחר שרש דבר הזה, מדוע מצאו החרוזים הדומים חן בעיניהם וגם אצל המון העם המתפללים נתקימו תפלותיהם עד הנה בכל כבודן וקדושתן ולא הרגישו בהן לאות וקצור נפש כאשר נרגיש בכל דבר הנשנה ונשלש פעמים רבות, נראה כי סבת הדבר יסודתה בנפש. כי אם אמנם החלוף והשנוי בחרוזים יערב לאזן, הנה אין זאת כי אם ערבות בשר הנאותה לשירי חול, אשר כל כבודם היא צורתם, לא כן שירי קדש כשירי תפלה הלל והודות לאל אשר כל הודם והדרם הוא תכנם הנעלה המשביע למתפלל נעימות נפש, עת כי ישפוך שיחו, להם יאות השווי בחרוזים, להיות החלוף יפזר נפש המתפלל ויסיח דעתו מתוכן התפלה אל צורתה, והשווי יצמצם מחשבתו אל תוכן התפלה, יתן ערבות בשר לאזנו ונעימות נפש בלבו, ישפיך עליו רוח אמונה ובטחון בה׳ וינשא את נפשו על על כנפי דמיונו. הרגשות כאלה ירחש לב כל מתפלל מדי קראו במבחר הפיוטים וכל הגה בהקדמות הכתובים בחרוזים דומים ע״ד השיר.

מיני המליצה.

המליצה נחלקת לשלשה ראשים: א) מליצה שירית (לירישע פאֶעזיא), ב) מליצה ספורית (עפישע פ.), ג) מליצה וִכּוּחִית (דראמאטישע פ.). במליצה השירית ישפוך המשורר רק רחשי לבבו, וכל דמיונותיו ורעיוניו העולים על רוחו יציג לפנינו, ולכן המליצה הזאת היא פנימית (סוביעקטיף). במליצה הספורית יספר המליץ בדרך שיר דברים אשר נקרו ויאתיו חוץ לנפשו במציאות בפועל, ולכן המליצה הזאת היא חצוניה (אביעקטיף). במליצה הוכוחית יציג המליץ לפנינו אנשים מדברים ומתוכחים, איש איש ככל העולה על רוחו. בתחלת ההשקפה נראה כי המליצה הזאת מצערה ודלה בספרי המליצים העברים הקדמונים, אולם אחר החפוש והעיון נמצא כי מלבד ספר איוב וקצות מזמורי תהלים, הנה גם חמשה ספרי תורה ורבים מחזיוני הנביאים נאמרו על דרך מליצה וכוחית, אך בימים האחרונים מאז פס כל חזון וחדל ישראל מהיות עם ושפת עבר מהיות לשון מדברת, היא עזובה ונטושה באין מליץ דורש אותה.

המליצה השירית

נקראת כן על שם המנהג הנהוג בימים הקדמונים לשיר אותה בקול זמרה וכלי נגן. במליצה הזאת תשתפך נפש המשורר בהתעטף עליו רוחו או כי יתחמץ לבבו בקרבו וכל רגשי נפשו ורחשי מעמקי לבו תבענה שפתיו בדברים שקולים וערוכים ערבים לאזן רוח ובשר, ומגמתו לעורר הרגשות כאלה בלב הקורא או השומע. חומר המליצה הזאת וצורתה שניהם נעלים ונשגבים מאד, ולכן ישמר המליץ לבלתי השפל דברים נשגבים, ולשגב דברים שפלים, לעשות הנקלה לנכבד והנכבד לנקלה. תכונת הלשון במליצה הזאת כתכונת ההרגשה המתרגשת בלב המליץ, אם לשמחה וששון או לאבל ותוגה, לכעס וחמה או לחמלה וחנינה. גם ס נ ג ו ן הלשון ו מ ד ר ג ת השפה אשר יבטא בה

המליץ רחשי לבו תשתנה לפי מ ד ר ג ת ההרגשה, פעם תגביה עוף כשוא גלי ההרגשה בקרבו ופעם תרד מטה בהרגע המית גליה. וכפי השתנות החומר והצורה, ההרגשה והדבור כן תשתנה המליצה השירית ותפרד למינים רבים: שיר תפלה ותודה, הלל וזמרה, קינה והלולים, ובכלל תחלק לשני ראשים: שיר קדש ושיר חול.

שיר קדש.

השיר הקדש (רעליגיאָנסליעד) ישורר בבית התפלה בקול זמרה ובכלי נגן. חמרו: הרגשות הנפש ורחשי לב המתחדשים באדם בבחינת יחוסו אל בוראו. והם: תודה ואהבה, יראת כבוד והשתוממות, ענוה, תוחלת ותקוה ודומיהם. פעם תשתפך נפש המליץ בתודה וקול זמרה על הטוב והחסד אשר עשה אלהיו עמו, ידבק בד׳ ויאהבהו בכל לבו, ופעם ישתומם לבו בקרבו בראותו מעשה ד׳ נפלאות תמים דעים או ידו הקשה בקומו לערוץ ארץ ולהשיב גמול למשחיתים את דרכם, או אז יכנע לבבו וישלך על ד׳ יהבו. ובכלל ההרגשות האלה גם הלמודים אשר תורה לנו הדת והאמונה. בשיר הזה לא יתכן שידובר בו דברי חקירה ודרישה נעלמים ונשגבים משכל אנוש ולא דברים קלים פחותי הערך כאשר עשו רבים מהפיטנים בימים התיכונים, כי אם דברים היוצאים מהלב מבוארים וגלוים. לא כן שיר חול (וועלטליכעס ליעד), כי בו ידובר בדברים שקולים וערוכים מעניני חול אשר בין אדם לחברו, ממצבו ומעמדו בחייו הפנימים והחצונים, חיי נפשו וגופו.

הלל.

שיר הלל (אָדע) הוא השיר היותר נעלה, ורחשי לב המשורר והרגשותיו ובכלל כל מעמדי נפשו והשתפכות רוחו אשר ישורר בשיר הזה הם נשגבים מאד, כי בו יתנשא המליץ על כנפי רוחו על, וכל מגמותיו והשתדלותו להשיג השלמות היותר אפשרית. ימאס בעניני הבל ועסקי המון עם ויבחר בענינים נעלים ונשאים העומדים ברומו של עולם, ולכן יצטרך בו להתלהבות והתנשאות גדולה. וכחמרו כן תהיה צורתו, ר״ל השפה והדבור, נעלה ונשגבה ערוכה ושמורה בכל.

קינה (עלעגיע).

בשיר הזה כמו בשיר הלל ישפוך המשורר רחשי לבו, וכל הרגשותיו גם הם נעלים ונשגבים. אך בזאת יבדלו, כי בהלל תתגבר ותתלהב נפש המשורר ותמשוך בחזקה כפרץ מים לב השומע אחריה, ואולם בשיר הזה תתנהל עמו לאט ובדברי אבל ויגון רכים וענוגים תטוף מלתה כגשם מטר ותמס לבו בקרבו. שם תשלוט ברוח השומע במקל חובלים, ופה תנחהו במקל נועם, שם יגביה המשורר את האדם אל האין-סוף, ופה ישפיל את האין-סוף מטה אל האדם, ומזה תולד בקרבו הרגשת יגון ועצב על הגבול, קץ ותכלית אשר הושם לאדם בכל כחות גוו ונפשו ועל חיי הבלו ומכאוביו כל ימי היותו על פני האדמה.

הלולים (דהיטראמבע).

לא אמנע שפתי מלזכור במעט מלין גם השיר הזה, אף כי לא השתמשו בו

המשוררים העברים הראשונים אשר כל מעינם קדש לה׳ (מלבד קצת משוררי הספרדים ואטלקים בימי הבינים), כי אם משוררי הגוים היונים והרומים. בשיר הזה ידובר בדברים שקולים מעסקי חול ושעשועים, תענוגי בשר, צחוק ויין. והוראת שמו בלשון יון „דהיטראמבע" היא: שתי השוקים, על המונת אליל היין באקכוס הפֶּסַח אשר היו מהללים ומשבחים בו. התלהבות המשורר פה איננה התנשאות הרוח מעל רגבי האדמה אל מרחבי מרום, כי אם התלהבות השכר ותבערת היין הבוער בו. ולכן הרשות ביד המליץ לשלח רסן דמיונו באין מעצור ולדבר ככל העולה על רוחו, ובתנאי שלא יגאל נפשו ושפתיו בתועבות ונבלות.

המליצה הספורית.

במליצה הספורית (עפישע פאעזיא) יספר המליץ בדברים שקולים מעשי בני אדם אשר יעשו ברצונם ובחירתם החפשית. ולמען יעשה הספור רושם בלב הקורא או השומע כאשר עשו המעשים ההם בעתם וזמנם רושם בלב בני אדם אשר התהלכו אז בחיים, צריך שיבחר המליץ במעשים גדולים יקרי הערך, מעשים אשר יעשו שנוי ותמורה לטובה או לרעה במין האדם בכלל או בעמו ולאמו בפרט או בדתו ואמונתו, יהיו המעשים האלה נעשים בפועל וכתובים לאמת בספר דברי הימים או בדואים מלב המליץ. בתוך המעשים הראשים האלה יכול המליץ לשלב גם מעשים אחרים טפלים (עפיזאָדען), ובלבד שלא יהיו מעשים קלים פחותי הערך ושלא יתנגדו למעשים הראשים ולא יחלישו הרושם שעשו המעשים הראשים ההם. ואף לזאת צריך המליץ הספורי לשים את לבו שיתאימו המעשים המסופרים, יהיו טובים או רעים, עם הכונות נפשות האנשים העושים אותם מזגם ואיכיותם ועם המנהג הנהוג בעמם, בדתם, במקומם ובזמנם. כי בהעדר ההסכמה הזאת תהיה גם האמת נעדרת וכדובר שקר יחשב המליץ בעינינו. אולם אינני מההכרח שיתאימו המעשים האלה לחוקי הטבע, כי הרשות נתונה ביד המליץ להשתמש במעשים נפלאים נעלים על חוקי התולדה ולעשות מבני אדם בני אלהים המפליאים לעשות, כמעשי אליהו ואלישע ושאר הנביאים. ולהיות המעשים האלה נעשו בחיי בני אדם, ברצונם ובחירתם החפשית, יכול המליץ לשלב בתוכם גם ספורי המקום והזמן אשר נעשו בהם המעשים ולתאר אותם בשרד המליצה למען חזק הרושם בלב השומע וליפות הספור. הכונה ודתכלית הנעלה אשר הניעו לב העושה לעשות מעשים גדולים כאלה תאורנה מבין חרכי הספור ותתאימנה עם המעשים. הסכם הסבה עם המסובב. וכחומר המליצה הספורית כן תהיה צורתה, ר״ל הלשון והסגנון, צחה ושלמה, תתנשא למעלה מהספור הרגיל אשר יספר איש לרעהו, אבל לא תרום יותר מדי אל ההזיה והשחפת (שוואולסט). גם יספר המליץ המעשים כהויתם בשלוב סבה ומסובב ובאחדות שלמה מאד. ספרי הקדש מלאים ממין המליצה הזאת.

שירי עוז ונצחון (העלדענגעדיכט)

השיר הזה הוא היותר נעלה במליצה הספורית, ושם „עפאָז" בלשון יון שהוראתו: אני מגיד ומספר, הונח על המליצה הספורית בכלל ועל השיר הזה בפרט. בו יציג המליץ לפנינו מלחמת איש נעלה מאד אשר ילחם בזרוע עזו וברצון חפשי עם פגעי הזמן ומקריו הרעים הקמים לנגדו לרגלי הצדק והיושר אשר יעשה, כאמרם ז״ל: איזהו גבור הכובש את יצרו. המלחמה הזאת היא טבעית ומוסרית כאחד בבחינת גופו ונפשו. יצר לב האדם ומלחמת החיים והקיום יסיתוהו לנטות מדרך הצדק והיושר ולעשות מעשים

רעים המובילים ע"פ חוקי הטבע אל אושר הגופני וחיי עונג, אולם חוקי המוסר המיוסדים בנפש האדם ומצוים מתורתו יעוררו בקרבו החפץ לעמוד נגד המסיתים האלה לחיות חיי צער ועוני אך בשלות השקט ואושר הנפש. במלחמה הכבדה והמכופלת הזאת יעוז וינצח פעם על אויביו בשתיהן, ואז תגל נפשנו בקראנו את הדברים ובראותנו כי אחרית צדיק לטובה, אולם לרוב יכנע תחת מקרי התבל ופגעי הזמן ויפול שדוד במלחמה הטבעית מפאת רפיון כחות גופו בעלי התכלית להתגבר על חוקי הטבע, אך במלחמה המוסרית יגבר על אויביו, ונפשו תתיצב הכן כצור נגד כל המקרים והאסונים המתרגשים עליו מבלי הנתק מדרך הצדק והיושר פשע. מלחמת היצר כזאת אם תסופר בדברים שקולים וערוכים, ערבים ונעימים העשה רושם גדול בנפשנו ותחדש בקרבנו הרגשת עצב ותוגה מהולה ביראת כבוד והתרוממות לאיש הנלחם המעורר אותנו לעשות כמעשהו ולהתרומם על כל המקרים העוצרים בעד הצדק והיושר בעולם החזיון הלזה אשר אנחנו חיים בקרבו. משוררי העמים גדולים וטובים כהמרוס, ווירגיל, טאסאָ וקלאפשטוק נסו את כחם בשיר הזה, גם משוררי עמנו קדמונים ואחרונים רבים וכן שלמים הראו עוזם בשירי תפארתם. חיי עם בני ישראל מאז היה לגוי עד היום הזה הם השיר התפארת היותר כולל ונעלה, אשר לא יסופר בדברים בלבד כי אם בפועל ובמעשים אשר יחקו בעט ברזל ועופרת ובדמם השפוך כמים בקורות דברי הימים. כי גם בני ישראל ילחמו מלחמת תנופה נגד כל הקמים עליהם בכל דור ודור, גם הם יכנעו במלחמה הטבעית תחת מנדיהם הנלחמים עמם בזרוע בשר וביד חזקה, אולם יעוזו וינצחו עליהם במלחמה המוסרית, ובאמונתם יתחזקו ויעמדו הכן כצור נגד כל בני שחץ המתרגשים עליהם מבלי הנתק פשע מדרך האמת ואחדות אלוה הנמורה. ומי יתן ויקום בתוכנו איש אשר רוח בו וישחו אליו בנות השיר, איש אשר שפת חוזינו תבענה שפתיו כהקיר ביר מימיה ויספר לנו בדברים שקולים וערוכים נפלאות מעשי המלחמה הארוכה והכבדה הזאת מהחל עד כלה והיה זה שיר עוז אשר היה עוד לעולמים.

משלי שועלים (פאבעלן).

המשל האזופי יחשב גם הוא אל המליצה הספורית, אך בזה יבדלו כי במליצה הספורית יסופר ממעשי בני אדם בעלי שכל ותבונה אשר יעשו אותם ברצון ובחירה חפשית, ואולם במשל האזופי יסופר ממעשים אשר יעשו בעלי חיים הבלתי מדברים או נטעים וצמחים באונס מפאת התולדה (אינסטינקט), וממנו ילמדו בני אדם חכמה ומוסר השכל לעשות כמעשיהם בדעת וברצון חפשי, כמו משל יותם בן גדעון ורבים ממשלי שלמה החכם. המעשה אשר תעשה הבהמה והחיה או הצומח צריך שיסכים לטבעם ולמזגם עד שיכיר אותם הקורא על פי הספור בכל תכונותם ואיכיותיהם הרעות והטובות. מעשי האנשים אשר ראשם לא נכון להם כשוטים ומשוגעים, אשר יעשו זרות בלי השכל ודעת יחשבו גם הם אל משל האזופי. מליצה ספורית כזאת כתב המליץ הספרדי מיכאל סערוואנטיס בספרו המפואר „דון קשוט" אשר העתיק כותב המאמר הזה לשפת עבר עודנו בכתובים, וספור מעשה גבורות שמשון השופט ידמה לו. האומנים והפדגוגים ישתמשו במשל האזופי בספרי חנוך הנערים בבתי ספריהם לטעת בלב הצעירים חכמה ומוסר השכל. בשנות קדם הוקירו מליצי בני עמנו את משל האזופי מאד ככתוב בספר מלכים על שלמה החכם וידבר שלשת אלפים משל, וידבר על העצים ועל האבנים וכו', וחכז"ל שבחו את רבן יוחנן בן זכאי במותו שלא הניח דבר גדול ודבר קטן משלי שועלים ומשלי כובסין, ובימים התיכונים חבר הגאון רבי

(ח"ב)

ואולתם בהתנגדות אל רעיון האמת, הטוב והיופי, רעיון הצדק והיושר, אשר יתכן שיתאמץ כל אדם להתקרב אליו בחייו כפי יכלתו. ומגמת פני המליץ בהציגו לפנינו החיים האלה להראות לעיני אנשים יחידים אשר עליהם יכונן חצי התוליו או לכל מין האדם בכלל ר א י (שפיעגעל) אשר יראו בו אולתם וסכלותם אשר יהיו בה למשל ולשנינה. פעם יתמרמר עליהם, ידבר אתם קשות ויגיד להם העונש אשר יקרה אותם אם יוסיפו ללכת בדרך תועה, ופעם ישחק וילעג למו ויתנם לצחוק בעיני הקורא, למען יבושו וייטיבו דרכם ומעלליהם. ובשתי הדרכים האלה ישמר המליץ לבלתי היות כמוכיח בשער וכמטיף לעם להגיד להם פשעיהם וחטאתם הגסים כגנבה ורמיה, או לנקוב החטאים בשמותם, כי אז ירע להם תחת חשבו להיטיב עמם, ישנאו אותו וישליכו דבריו אחרי גום. וכל אשר יסתיר דבריו ויכונן עליהם חצי התוליו לירות במו אפל, כן ירדו חדרי בטנם, יצחקו וילעגו למו, ובצחוק על פניהם ומחלת לב יגזרו אומר בסתר לבם להיטיב דרכם למען לא יהיו לבוז. אחדות המליצה, ציור האנשים החטאים בתולדתם ותכונותם המוסריות דרכיהם ומעשיהם כאשר הם בחיים, חדוד השכל, ערמה, הכרת האנשים בכל מצפוני לבם עם טהרת המחשבה וזכות המדות, אלה הם התכונות הנדרשות למליצה המוסרית.

משל חידותי (אללעגאריא).

כן כנה המליצה הזאת החכם הר' איציק אייכל בהקדמתו לבאור ספר משלי על שם הכתוב: בן אדם חוד חידה ומשל משל אל בית ישראל (יחזקאל ז' ב'). ואף שאיננה מין מליצה בפני עצמו, כי אם מפוזרת ומפורדת בין שאר המליצות, כי הרשות נתונה לכל מליץ לדבר בחידות ובמשלים, בכל זאת לרוב מציאותה בספרי הקדש לא יפקד מקומה בבקורת חוקי המליצה. המליצה הזאת מדברת בתמונות (פאראבעלן) וכנוים (אללעגאריען), להיותה מכנה איכיות הדברים אשר לא יושגו בחוש כי אם בשכל ובמחשבה בשמות הדברים עצמם נושאי האיכיות האלה כאשר הם נראים לחוש, כן יכנה הנביא תארי הגבורה, המהירות והטרף בנשר, ותאר הגדולה וההצלחה בצמרת הארז, וכן ידמה שלמה המלך החכמה לאשה הבונה ביתה ועורכה שלחנה, ברכות יעקב, משה ובלעם הם ממין המליצה הזאת, ספרי משלי ושיר השירים מלאים ממנה, ובכלל כל מליצי ארצות הקדם אהבו להשתמש במשלים וחידות. האיכות המתוארת במליצה הזאת בדמות הדברים עצמם הנושאים אותה, צריכה שתסכים בכל חלקיה לטבע הדברים ההם ותכונתם, עד שתוכר ותבדל בם בנקל משאר איכיות.

מליצות העברים והיונים

העברים והיונים, העמים אשר הניחו ברכה אחריהם בכשרון מעשיהם, בתבונת כפם ומפעלות רוחם ופעולתם חזקה בחיים הרוחנים והמוסרים ובמצב ההשכלה בדורות הבאים, העמים הגאורים האלה בני שם ובני יפת שונים ומתחלפים זה מזה בכל שנוי וחלוף עצמי ומקרי, ברוחם ותכונות נפשותם, בטבעם ומזגם, בדעתם ומנהגיהם, בכל ההלוכותם ודרכי חייהם, ולכן לא יפלא בעינינו אם ישתנו גם כן בשיריהם ומליצותם. תכונת העברי היא כובד הראש ועצבון רוח, ותכונת היוני היא קלות הראש עונג ושעשועים. העברי יעבוד אדמתו בזעת אפים, והיוני יבחר לו להתענג בשעשועים על הר אלימפ ומגרשי בית אליל דעלפי ויעזוב עבודתו בבית ובשדה ביד ההילוטי אזרח הארץ אשר כבש לו בחזקה לעבד עולם. העברים חיו חיי נפש ורוח וישימו להם לנס רעיון הדת, המוסר ותקון המדות, והיונים חיו חיי עולם מדיניים אהבה בתענוגים ויבחרו להם לנס

(ח"ב)

רעיון היופי והנעים. העברי ישא וירים דגל אלהיו, אליו ימשוך לב כל בני אדם לדמות אליו להיות בני אלהים, כי מאתו יצא ואליו ישוב כל דבר וכל העולם הוא אחדות, שלמה כגוף אחד בעל אברים אשר רוח אל אחד תחיהו, והיוני יגביה דגל האדם למעלה ראש, אליו ישפיל את אלהיו, כי כל העולם בעיניו כגל אבנים גדול, חבור מקרי מחלקים רבים בלי אחדות וסדר וכמספר החלקים מספר אלהיהם, ורק נפש האדם תחיהו ותשים בו ערך וסדר נאה. כל מעיני רוחם וכל הגות לבם שפכו העמים הקדמונים בשיר ומליצה, ולכן ישתנו העברים והיונים במליצותם כאשר ישתנו בהשקפותם ומחשבותיהם. מליצות העברים הם מליצות ליריות, המליצות האלה הן כאשר אמרנו, מליצות פנימיות להיות כל חיי העברים חיי נפש פנימיים הם, את כל רוחו יוציא בהן המליץ ורק רחשי נפשו והשתפכות לבו תבענה שפתיו מאין פנות אל דבר חוצה לו, וגם במליצה הספורית אשר יספר בה המליץ הקורות אשר נקרו ויאתיו לעמו תשלוט נפש המליץ והתפעליות לבו הפרוצנה והעבורנה על כל פני הספור, כי תכלית הספור הזה איננו הדברים עצמם, כי אם המוסר היוצא מהם, להראות היחס אשר בין עם בני ישראל לאלהיו והשגחתו עליהם לטובה או לרעה כאשר ייטיבו דרכיהם או כאשר ירעו לעשות. רעיון המוסר ותקון המדות הצדק והיושר, טהרת המחשבה והתנשאות רוח בני אדם מעל רגבי האדמה אל מרחבי מרום לדמות אל בני אלהים, אלה הם הרוח באופני שירי העברים. פעם יתחמץ לבב המליץ וישפוך מרי שיחו על השחתת המדות ופריעת המוסר, יתמרמר על עושי עולה אשר ידכאו אביון בשער, יתרעם על דרכי אל והשגחתו בתבל ובמרת נפש ישאל: מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד? ופעם תטוף מלתו צוף דבש אמרי נוחם על לב נדכה ונכאה, ויזרה סמי תרופה על מחץ מכתם. פעם יקונן בשברון מתנים על שבר בת עמו, ופעם יתפרץ בעליצות נפש במצהלות הלל והודה על פדות עמו ושובו לבצרון, כי ירחם ה' עמו ויחדש רוח השכל ודעת את ה' בקרבו. לא כן שירי היונים ומליצותם, להיות תכונת נפשם נוטה אל העונג ושעשועים, וחייהם חיי עולם אהבה בתענוגים, לכן כל שיריהם הם חצונים (אביעקטיף) מתארים הדברים עצמם פפי מה שהם בשרד המליצה יפה אף נעים מבלי רגשות נפש והתפעליות הלב, כי איך יתפעל הלב מדברים שפלים פחותי הערך? ובהעדר חומר והוכן נעלה ונשגב לשיריהם, כל מגמת פני מליצי היונים ליפות צורתם וסגנון לשונם. כל שיריהם ומליצותם ככל פסלי אבני משכיתם ובתי מקדש אליליהם אשר הרימו לגאון ולתפארת, ישאו חותם תכנית רעיון היופי והנעים וכל רוח אין בהם. קנצי למלין, שירי העברים מלאים רגשות נפש נעלות ונשגבות, ישאו רוח הקורא אל אלהיו בורא תבל ומלואה, רעיון הטוב והצדק ומשגיח על כל בריותיו ברחמים, ושירי היונים יפים אף נעימים, מעשה ידי אמן הם, יתענג בהם הקורא וישעשעו נפשו, אבל ישאירו את לבו קר כאבן השיש אשר יפסלו היותים ממנה פסלי משכיתם, ולכן לא מיתרון הכשר חכמה היא, אם יתעצמו היונים בנושאי שיריהם וישימו מעצור בעד רגשות נפשם, כי אם מהעדר כל רגש נעלה ונשגב, כי מאין להם זאת, אם יחסר להם רעיון המוסר, הצדק והיושר, רעיון האל הטוב ומטיב לכל? — ספר „פויסט" המהולל מהמשורר געטהע, ידמה בחמרו והכנו אל שירי העברים ובצורתו אל שירי היונים, בו יתחברו רגשי לב עם סגנון נעים, רעיון המוסר ורעיון היופי. —

יאסי בחדש תמוז' תרמ"ח, (ח"ב). נחמן פרענקיל,

זכרון להולכים.

ר' אליעזר צבי הכהן צווייפעל.

לא נספר פה בארוכה תולדות החכם הזה ואשר פעל ועשה בספרותנו, כי יקצר המצע מהשתרע, גם יחסר לנו החמר הדרוש לעבודה זאת. חובה קדושה מוטלת על כל החכמים והסופרים אשר ידעו את עתות המנוח הזה בנעוריו או בערב ימיו, להציב לו ציון עולם ולהזכיר בארוכה כל פרט ופרט מדברי ימי חייו, כי אנשים כצווייפעל יחידים הם בכל דור. אנחנו פה לרגל מלאכתנו נעלה על ספר רק את אשר מצאנו על אדותיו בספרים ובכה"ע והיו דברינו מעט"ם.

ר' אליעזר צבי הכהן נולד באחת ערי ליטא ביום ה' ניסן שנת תקע"ה. אביו אשר „היה תורני יקר וחכם מצוין בזמנו בעירו" חנכהו על ברכי התורה והחכמה, והוא משחר טל ילדותו התנוסס בכשרונותיו ובתשוקתו לקרוא בספרים הרבה. „אבי השיאני אשתי הראשונה—יאמר המנוח בתולדותיו אשר כתב בעצמו כשנה לפני מותו—בשנת הבהלה (עת יצאה הפקודה, שבן שמונה עשרה הוא ראוי לחופה לא קודם) שהיתה לא כלבבי והוכרחתי לנוע ולנוד שנים רבות עדי נרצתה לקבל גט פטורין וספר כריתות ממני, ובימי נועי ונודי הוספתי והרביתי לקרוא בספרים ובספרי העמים, עדי נודעתי לגדולי חכמי עמנו". בימי נועו ונודו ההם היה מורה בבתי עשירי עם ויעמד תלמידים הרבה. כאשר החל מכ"ע „המגיד" לקבוע בתוכו מקום גם למאמרי תורה וחכמה הדפיס בו גם מהרא"צ מאמרים מחוכמים. בהוסד בית המדרש לרבנים בזיטאמיר נקרא ה' צווייפעל להיות בין המורים וישמש בכהונתו זאת יותר מעשרים שנה. במשך הזמן ההוא חבר את ספריו המהוללים אשר עשו לו שם עולם בספרותנו. ואלה הם:

א) מ י נ י ם ו ע ו ג ב והם הערות במקראי קדש, בנוסח התפלות ודברי חז"ל, מעט מחקר ובקרת ומעט דרוש ושיחת חולין, מעט מליצה ושיר, מעט מזמור ונצוח וכו' (ווילנא 1858).

ב) מ ו ס ר א ב כולל ב' מכתבים: א) מכתב הרמב"ם לבנו ר' אברהם, ב) מכתב ר' יהודה אבן הבון לבנו ר' שמואל, עם הערות נכונות מאת המו"ל (זיטאמיר 1865).

ג) פ ר ד ס ר מ ו נ י ם על הגהות התלמוד, חבר הרב המובהק שלם בכל החכמות כמוהר"ר שם טוב שפרוט, נדפס פעם ראשונה בסביוניטה שנת שי"ד ועתה יצא לאור שנית סוגה ומנוקה מהרבה טעיות הדפוס הראשון עם הקדמות והערות מאת המו"ל (זיטאמיר 1866).

ד) ל ק ו ט י צ ב י דברי תורה וחכמה מאת צבי הירש סג"ל מראוונא עם הערות ותקונים מאת המו"ל (שם כנ"ל).

ה) ת ו ש י ה, ספור (שם 1869). ו) ש ל ו ם ע ל י ש ר א ל בקרת ע"ד החסידים, דעותיהם ספריהם ודעות מתנגדיהם — מענות על טענות ותשובות על שאלות שנטענו ונשאלו על החסידות הראשונה וביחוד על אותן הטענות והשאלות שנמצאו בספר „נפש החיים". ג' חלקים (1868—73).

ח ש ב ו נ ו ש ל ע ו ל ם (ווארשא 1878).

ח) ס נ י ג ו ר מליץ יושר ופרקליט לעם ישראל ותורתו, מול מגידי פשעיהם (ווארשא 1885).

ואין מספר כמעט להמון המאמרים בחכמה ובקרת אשר הדפיס במכ"ע ומאספים שונים. גם בשפת יהודית המדוברת ערך מטעמים, ונזכיר פה ספרו „תוכחת חיים" (ווילנא

1869). „דער נעקויפטער מפטיר״ (ווארשא 1887), ובהמאסף הזארגוני מאת שלום עליכם—שיר יקר ומאד נעלה בשם „דיא פארקעהרטע וועלט״.

סגנונו הנפלא בספריו נודע למדי לכל ההוגים בספרותנו. אחד היה ואין שני לו בשפתו המלאה מרגליות יקרות משפת התלמוד והמדרשים ומפיקה חן, נועם ועוז. גם במלאכת השיר ידיו היו רב לו, ונעתיק פה השיר אשר כתב בסוף ספרו „סניגור״ כי יקר הוא מאד:

אֲנִי שַׁיִט, בַּיָּם זוֹעֵף, תְּרוֹמֵם תַּשְׁפֵּל
הַחַיִּים לְךָ אָדָם, מִיּוֹם הֻלֶּדֶת,
מָרוֹם שָׂא עַיִן, מִבַּעַד לַעֲרָפֶל,
תַּעַל לֹא תָגִיל, לֹא תִוָּאֵשׁ בְּרֶדֶת.

שָׁמַיִם וּתְהוֹמוֹת רְאֵה, בְּנָשְׁקָם יַחַד,
וּזְרוֹעוֹת הַגִּיל עֵת חוֹבְקוֹת הָעַצֶּבֶת,
חֲשׁוּקָה וְחוֹשֵׁק בָּהּ, בִּטְחָה וָפַחַד,
וּכְאַחִים תְּאוֹמִים הַחַיִּים וְהַמָּוֶת.

בְּאָנִי זֹאת גַּם אֲנִי יָרַדְתִּי הַיָּמָּה,
אַחַת בָּהּ חִדַּתְנִי בְּשָׁכַב וּבְשָׁבֶת,
פְּנֵי רַב הַחוֹבֵל מִדֵּי רְאוֹתִי שָׁמָּה,
גַּם בְּעֵת רְאִיתִיהָ לְהִשָּׁבֵר חוֹשֶׁבֶת.

הֵידָד! נִרְאָה הַחוֹף, עָבְרוּ יְמֵי עֲבָרוֹת.
זַלְעָפָה חָלָפָה, בְּעָתָה שָׁבָתָה.
הָשְׁבַּח שְׁאוֹן גַּלִּים, חָדְלָה הֶמְיַת סְעָרוֹת,
הִנֵּה שְׂפַת הַיָּם, יַבָּשָׁה נִגְלָתָה!

אור ליום ט׳ אדר תרמ״ח בשבתו על שלחנו וכותב אחזהו השבץ וימת בלילה ההוא בעיר גלוחאוו בבית כתו. תנצב״ה.

ר׳ יהודה ליב לעוואנדא.

נולד ביום י״ז תמוז שנת תקצ״ה בעיר הפלך מינסק. בקר את בית מדה״ר בווילנא, ובימים ההם החל לכתוב חזון ולהעלות על הספר בלשון רוסיא מחזות מחיי בני עמנו. כאשר נוסד בארצנו מכ״ע הראשון לעברים בשפת רוסיא בשם Разсвѣтъ ע״י ר׳ יוסף ראבינאוויץ מאדעסא הדפיס בו לעוואנדא את ספורו הראשון Депо бакал. товаровъ, שנעתק אח״כ גם לעברית בשם „המרכלת״ ע״י ה׳ רייצעסזאהן. בראשית 1861 נתנה עליו משרת „יהודי מלומד״ לפתור שאלות הנוגעות ליהודים בלשכת הגענו״ב בווילנא. מן העת ההיא והלאה הקדיש לעוואנדא כל מבחר עתותיו להספרות, ויהי עוזר במכה״ע „פט״ב וויעד.״ אשר המו״ל היה הסופר קארש, אוהב ישראל ודובר אמת, וירבה לכתוב גם למכ״ע אחרים ויעש לו שם עד כי נתמנה למו״ל מכה״ע הדובר בשם הרשות בפלך צפונית מערבית ויצטיין מאד בעבודתו זאת. בש׳ 1863 כתב ספורו Горячее время. שנתים אח״כ נתמנה לחבר הועד להטבת מצב אחב״י בגלילות צפונית מערבית אשר ראש הועד היה יועץ המדינה ה׳ פאראסאוו. בש׳ 1868 נתמנה לחבר הועד לעניני היהודים ויחוסם לעם הארץ, שנוסד אז ע״י העלולי המוטר בראפמאן. בעת ההיא הרימתהו הממשלה למעלת אזרח נכבד גם זכה לאות כבוד. מלבד ספוריו הנ״ל כתב עוד הספור Исповѣдь дѣльца, ס׳ Большой Ремизъ; Іоска и Яша; אספת ספורים בשם Очерки Прошлаго וספור Абрамъ Іосефовичъ (נעתק ללה״ק ע״י ר״ש צוטראן) ומאמר „לקורות היהודים בפולין״, ועוד כמה ספורים נפלאים. בשנה לפני מותו חלה מחלת הרוח ויובא לבית החפשית בפט״ב וביום ב׳ ז׳ ניסן תרמ״ח נפטר בבית ההוא.

ר' שמואל פאליאקוו ור' אברהם ווארשאווסקי:

שני גדולי עמנו בפטרבורג, הלכו לעולמם ביום עברה אחד. השר ר"ש פאליאקאוו בילד בעיר ארשא, מחוז מאהילוב, בשנת 1836. בגדלו אחזה במסחר הקבלנות ידו, וברב חריצותו הנפלאה ורוחו הכביר הגדיל חוג משלח ידו וילך מחיל אל חיל, וההצלחה האירה אליו פניה ויעש עשר רב. בשנת 1868 בא לעיר המלוכה ורבות פעל ועשה במשך עשרים שנות מפעליו אשר בהם עשה לו שם עולם. הוא סלל מסלות ברזל רבות בכל רחבי ארץ רוסיא להרחבת המסחר, ויצטיין בצדקת פזרונו וידו הרחבה לתועלת החכמה להמציא לתלמידי האוניוורזיטט פרנסתם. בש' 1867 יסד בית הספר ביעלעץ לחרשים בוני מסלת הברזל, והוצאותיו עלו לסך עצום מאד, גם בי"ס גימנזיום יסד בעיר ההיא, גם בי"ס בארשא עיר מולדתו, בי"ס בדובראוונא, בית מקלט לתלמידי האוניו' בפט"ב ועוד רבות פעל ועשה האיש רב הפעלים הזה. נדבותיו שנודעו במכ"ע עולות לשני מיליון רו"כ, לבד מאשר לא נתפרסמו כלל. הממשלה נשאתהו למעלת שר יועץ סתרים והעניק לו אותות כבוד הרבה מאד, ובסוף ימיו מנהה אותו לפקיד עומד על יד שר ההשכלה. גם בקרב עמנו בפרט עשה המנוח הרבה חסדים גדולים ויפליא נדבותיו לכל דבר טוב ומועיל וישתתף עם הצבור בהונו ואונו. הוא יסד קרן קיימת למשען המלאכה ועבודת האדמה בישראל, ומהקרן הקיימת הזאת יצא נצר נחמד, בית חנוך המלאכה בדינאבורג, אשר ששים נערים ילמדו שם מלאכת כפים וגם לה"ק ושפת המדינה, ועוד למודים נחוצים. הוא היה הראשון אשר השתדל להעמיד מורי האמונה לילדי ישראל בהגימנאזיען ולעשות את הלמוד הזה לחובה וירם תרומה הגונה לזה. בנדבתו והשתדלותו נבנה ביהכ"נ מפואר לעדת ישראל בפט"ב ויקף גדר אבנים סביב ביה"ק לאחב"י בעיר ההיא. כאלה וכאלה עשה בעיר מגורו ובעיר מולדתו ובכל מקום אשר התמהמה שם זמן מה. ביום ח' אדר תרמ"ח בעת הלוית הגביר ווארשאווסקי, גוע פתאם השר הנעלה הזה, ודבר מותו היה כרעם מחריד לכל בית ישראל. הלויתו היתה ברב פאר והדר וכבוד רב, הלא הם כתובים על ספר מכ"ע בימים ההם. רבנים רבים באו מקרוב ומרחוק לספוד לו ולבכותו ולהגות תקף פעולותיו וצדקותיו. יהי זכרו לעד.

המנוח ר' אברהם ווארשאווסקי נאסף אל עמיו ביום ה' אייר תרמ"ח, בשנת הששים ושש לימי חייו. הוא נולד בעיר ניקאלייעוו ונתחנך בבית הוריו ואח"כ בא לשבת בעיר פאלטאווע ויהי שמו הולך וגדל בעולם המסחר וגם קנה לו שם טוב במעשה צדקותיו, אשר ביניהם עומד לנס ביה"ח המתוקן לבנ"י שיסד בפאלטאווא, המתכלכל עוד היום מקרן קיימת שיסד לו. לעיר המלוכה בא בעת שהתחוללה התנועה החזקה בין בוני מסלת הברזל ויקבל עליו בנין המסלה מאסקווא-סמאלענסקית ומפעלו זה הצליח בידו ויגדל שמו ויסול אח"כ הרבה מסלות אחרות בארצנו ויתמנה לראש בהרבה חברות בוני המסלות. בצדקת פזרונו הצטיין בעשותו הרבה מפעלים טובים בלי חפץ להתפרסם. הוא התנדב הרבה עשרות אלפים רו"כ ליסוד בתי ספר ובתי מקלט, ויתן מתן בסתר לכל מבקש עזרה וביותר לתלמידי חכמים שומעי לקח בבת"ס אשר הרבה מאד כלכל בכל צרכיהם. כמה משפחות נושעו על ידו תשועה גדולה, כי היה למליץ עליהן לפני השרים אשר עתותיהן בידם. הממשלה הנחילה לו אותות כבוד הרבה, והקיסר יר"ה כבדהו עוד בהיותו יורש העצר בצלם דמות תבניתו הפוטוגרפית למזכרת. לבר מזה נבחר ר"א ווארשאווסקי לאזרח נכבד בערים שונות.

תמונת ר׳ אליעזר צבי הכהן צווייפֿעל ז״ל.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

תמונת הסופר ר׳ יהודא ליב לעוואנדא ז״ל .

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

תמונת הג׳ ר׳ שמואל פאָליאַקאָוו ז״ל .

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

תמונת ר"א ווארשאווסקי ז"ל .

ספורים

משא אסתר

חזיון

בשש מערכות

יסודתו בדברי הימים,

מאת

הספור הפולאני

קאזלאווסקי

(נדפס בפעליעטאן של מכ"ע גאז. פאלסקא ובספר מיוחד בווארשא שנת 1886).

ומתרגם עברית

מאת

ישראל פרענקעל

שמות המדברים

קַזִימִירְז	הגדול, מלך פולין.
יַנוּם סוּבִיוִילֶק׳	המזכיר.
בּוּדְזַנְטַא	כהן הראש.
סְפִּיטֶק	פקיד נגיד בחצר המלך.
אַנְדְרְזֶעי	גבור ציד.
גַיזַא	שר האורות.
וֶירְזִינֶק	שר האוצר.
בַּרִיטְשְׁקָא	כהן משנה.
קְחַן רַבַּה	
יַנוּם גָבָרֶק	סריסים.
יְהוּדָה	מנצח על סכרת מלח.
לוּטָן	נכדו.
קְרִיסְטִנַא	אשת אנדרזעי.
אַנְנַא	בת גיזא.
אֶסְתֵּר	אהובת המלך.
עָדָה וְרָחֵל	שפחותיה.
שְׁלשָׁה אִכָּרִים	
שְׁנֵי מְשַׂחֲקִים	
תַּלְמִידֵי בֵּית מִדְרָשׁ	
סַלָצַר	(כלם נֹצרים מלבד יהודה, לוטן, אסתר ונערותיה).

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

מַשָּׂא אסתר.

מערכה ראשונה.

ארמון המלך בכפר לִבְזוֹב. חדר מַשְׂכִּית אשר מוצאו אל המדרגות מהלאה להן גן. אסתר עדה ורחל צונפות צניפות פרחים. וירזינק בא ואחריו נער נושא ארגז זהב.

מחזה א.

(אסתר, וירזינק, עדה רחל ונער משרת).

וירזינק קַדְּמִי פָּנַי בְּתוֹדָה כִּי צִיר מֶלֶךְ אָנֹכִי
וְאֶשְׁכָּר יְקַר מִיָּדוֹ הַטּוֹבָה קְחִי לָךְ, מְשֹׁכִּי.

(מושיט לה את הארגז)

פֹּה תִּמְצְאִי חֶמְדַּת צַעֲצוּעִים וַעֲדִי עֲדָיִים
הוֹבִיל לָךְ אֲדוֹנֵיךְ דוֹרֵשׁ שְׁלוֹמֵךְ יְפַת-עֵינָיִם.

אסתר (בכליון עינים)

מַה-זֹּאת בָּאַרְגָּז?

וירזינק (פותח את הארגז ומוציא את העדיים)

רְאִי-נָא שַׁרְשֶׁרֶת עֲבֻתָּה זָהָב טָהוֹר כֻּלָּהּ
מַעֲשֵׂה יְדֵי חָרָשׁ אָמָּן וְחֹשֵׁב מַחֲשָׁבֶת
וּרְבִיד כֶּסֶף מְעֻלָּף פְּנִינִים מֻנָּח מְמֻלָּא
לִוְיַת חֵן וָהוֹד כְּתַבְנִית עֲטֶרֶת מְחֻטָּבֶת,
אַבְנֵי חֵן וָחֵפֶץ אֵלֶּה מֵרָחוֹק בָּאוּ
לָךְ, יַכְלִילוּ יָפְיֵךְ, חִנֵּךְ וְהוֹדֵךְ יִתְרָאוּ,
יָרִיקוּ מֵעָלַיִךְ נֹגַהּ מַרְאֵה הַקֶּשֶׁת.
בְּגָדֵי חֲמֻדוֹת אֵלֶּה תִּהְיִי-נָא אַתְּ מְלֻבֶּשֶׁת
וְקֹרֶן עוֹר פָּנַיִךְ קַרְנֵי-אוֹר שִׁבְעָתַיִם
וּבְתוֹךְ אַבְנֵי-אֵשׁ תִּתְהַלְּכִי בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים.

אסתר (מעלה עדיי הזהב על לבושה).

אֶל מִי עַתָּה דָּמִיתִי?

עדת אַתְּ חֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן!

רחל אַף גַּם זֶה רְבִיד הַגָּרוֹן,
כְּלִיל-יֹפִי, עָלַיִךְ שִׁיתִי!

וירזינק מַה-יָּפִית וּמַה-נָּעַמְתְּ עַתָּה בַּת הַנָּשִׁים
מֶלֶךְ בְּיָפְיֵךְ עֵינָיו תֶּחֱזֶינָה בְּשׁוּבוֹ הֵנָּה
וְהִתְעַנֵּג עַל תַּעֲנוּגַיִךְ לַבְּקָרִים חֲדָשִׁים
מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ לָךְ יִתֵּן וְלַחְמֵךְ שְׁמֵנָה.

אסתר (בגאוה וכגדל לבב)
מַה-תֹּאמַר נַפְשֵׁךְ? הַאוֹהֵב אוֹתִי הַמֶּלֶךְ?

וירזינק זֶה לָךְ הָאוֹת כִּי לֹא שְׁכֵחֵךְ אַף רֶגַע קָטָן.

אסתר יְצַו לוֹ אֱלֹהִים מַלְאָכָיו לִשְׁמָרוֹ בְּעִיר וָפֶלֶךְ.

וירזינק אַל יְהִי לוֹ פֶּגַע רָע וְאַל יְהִי מוֹקֵשׁ וְשָׂטָן
בְּדַרְכּוֹ מַלְכֵּנוּ הָרַחֲמָן, מֶלֶךְ רַב-חֶסֶד;
דְּרָכָיו בְּכָל עֵת יָחִילוּ וְהֵיכָלוֹ תְּיֻסַּד.

אסתר הוּא עַל נְדִיבוֹת יָקוּם, יָדוֹ מְלֵאָה וּפְתוּחָה.

וירזינק עַד הָעָם הַזֶּה, הֶעָנִי וְהַדַּל בָּאָרֶץ:
רָעָב כִּי יִהְיֶה, שֹׁד וְכָפָן יִפְרְצוּ פֶרֶץ,
יָכִין בְּטוּבוֹ „אֲבִי-אִכָּרִים" אַדִּיר בִּמְלוּכָה
לַעֲנִיֵּי-עַמּוֹ יֶשַׁע רָב רֶוַח וְהַצָּלָה.

אסתר נוֹדְעָה בַשְּׁעָרִים צִדְקָתוֹ כִּי רַבָּה לְמָעְלָה.
אַךְ בַּמֶּה זָכִיתִי אֲנִי לִרְאוֹת בְּצֵל קוֹרָתִי
פְּנֵי שַׂר הָאוֹצָר, יוֹעֵץ גָּדוֹל בִּמְדִינָתִי?

וירזינק הַיּוֹם הִשְׁכִּים הַמֶּלֶךְ לָקוּם לָצוּד צַיִד
וּבְעוֹד לַיְלָה מִשְּׁנָתִי גַּם אוֹתִי הֶעִירוּנִי
לְהֵרָאֹה פְּנֵי מַלְכִּי וַאֲדוֹנִי צִוּוּנִי
וָאֵלֵךְ. שָׁם בָּאַרְמוֹן כְּבָר שְׁאוֹן קָרָאוּ
מַשְׁכִּים בְּקֶרֶן הַיּוֹבֵל קוֹלָם הִשְׁמִיעוּ,
נַחֲרַת סוּסִים וְנִבְחַת כְּלָבִים אָזְנַי מָלְאוּ,
וַהֲמוֹן עֲבָדִים חוֹגְגִים הִצְרִיחוּ אַף הֵרִיעוּ
וְרַבִּים צַיָּדִים אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם סָבִיב הָעַיִט.
הַמֶּלֶךְ עָבַר בַּמִּסְדְּרוֹן צֹעֶה בְּרָב-כֹּחוֹ
בְּדַרְכּוֹ, צִלְלֵי יְעָרוֹת שָׁאַף, פָּנָיו צָהֲלוּ.
וָאֶקֹּד וָאֶשְׁתַּחֲוֶה לְאַפֵּי הוֹלֵךְ נְכוֹחוֹ,
שָׂם לִי חֹק וְצִוּ, כְּדַת יוֹם יוֹם, מִפִּיו נִשְׁאֲלוּ.

וַיְהִי בְּתֵת קֶרֶן הַיּוֹבֵל אוֹת לְהָרִים פְּעָמִים
אַרְגָּז נָתַן בְּיָדִי וַיֹּאמֶר: „לֵךְ אֵלֶיהָ
וְהָבֵא לָהּ אַרְגַּז-זָהָב טָהוֹר מָלֵא נְזָמִים
וַעֲדִי עֲדָיִים. הַיּוֹם יֵרָא הֲדָרִי עָלֶיהָ".
וּמֵאַהֲבָתִי לְמַלְכִּי עַל גֹּדֶל צִדְקָתוֹ
בָּאתִי עַד הֵנָּה וַאֲדַבֵּר עַל לֵב אֲהוּבָתוֹ.

אסתר הֲיָבוֹא אֵלַי? מָתַי יָבוֹא הֲלוֹם?

וירזינק הֲלֹא הַיּוֹם בְּנֶשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם!
בָּאַחֲרוֹנָה הִגִּיד לִי בְּשִׂמְחַת כָּל לְבָבוֹ:
„מָחָר תַּעַשׂ נָא לָנוּ אֶסְתֵּר מִשְׁתֵּה-שְׁמָנִים,
תַּקְדִּישׁ קְרוּאִים רַבִּים אִישׁ אִישׁ עַל מוֹשָׁבוֹ
אֲנִי אָצוּד לָהּ צֵיד חַיָּה אֲאַכִילָהּ מַעֲדַנִּים,
תִּקְרָא גַּם לִמְשַׂחֲקִים וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ,
כְּלֵי כַסְפִּי וּזְהָבִי יֵרָאוּ עַל שֻׁלְחָנֵנוּ,
בָּאוּרִים תְּכַבֵּד אַרְמוֹן, כָּלִיל יְהִי בַּהֲדָרוֹ,
תָּגֵל נֶפֶשׁ אִישׁ וָאִישׁ, חָפֵץ אֲנִי בִּיקָרוֹ".

אסתר עַל שַׁי-מַלְכוּת זֶה רָחַשׁ לִבִּי אַהֲבָה וְתוֹדָה,
לַהֲדוֹם רַגְלָיו אֶשְׁתַּחֲוֶה, אַרְצָה אֶקֹּדָה.
רְצוֹן מֶלֶךְ אַעַשׂ, לִקְרַאת בּוֹאוֹ אֶכּוֹנָה,
מָחָר בַּמִּשְׁתֶּה יִשְׂמַח הַמֶּלֶךְ שָׂמוֹחַ
אַף לְשָׂרָיו יִתֵּן חֵלֶק לְשִׁבְעָה גַּם לִשְׁמוֹנָה.

וירזינק הֲלֹא אַהֲבָתֵךְ לַמֶּלֶךְ נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ?
הֵן גַּם אֲנִי, אִישׁ זָר, אֹהֲבוֹ אַהֲבָה נֶאֱמָנָה
וְנִפְלָאָה יוֹתֵר מֵאַהֲבַת נָשִׁים וּבָנִים.
עֹשֶׁר רַב יְקָר וְכָבוֹד, יָדוֹ לָנוּ נָתָנָה,
כֻּלָּנוּ נִתְעַדֵּן בְּטוּבוֹ זֶה יָמִים וְשָׁנִים;
לִפְעֻלַּת שַׂר וָשָׂר יֵשׁ שָׂכָר טוֹב וָנַחַת,
כֻּלָּנוּ מְאֻשָּׁרִים חוּץ מִנַּפְשׁוֹ הָאַחַת.

אסתר בְּכָל-עֵת שִׁבְתּוֹ עִמִּי לִבּוֹ שָׂמֵחַ וְטוֹב עָלָיו.

וירזינק לֹא כֵן! אַךְ לֵב יוֹדֵעַ מָרַת נֶפֶשׁ בְּעָלָיו.
אַל יַשִּׁיאוּךְ מְאוֹר פָּנָיו וְשֵׁמַע הָאָזְנַיִם,
סֵתֶר-פָּנִים הוּא יָשִׂים מֵרוֹאִים לָעֵינַיִם;
אָכֵן יֵין מִשְׁתָּיו יְנַחֲמֵהוּ מְעַט מֵעִצְּבוֹנוֹ
אוֹ יְגִיעַת עֲבוֹדָתוֹ תַּשְׁכִּיחֵהוּ רָבֵּי יְגוֹנוֹ.

נְבוּאַת קְדוֹשָׁיו כִּי יִתְנַבְּאוּ עָלָיו הָרָעָה
לֵאמֹר: „לֹא יִהְיֶה לְךָ בֵּן״, עַד נַפְשׁוֹ נָגָעָה.

אסתר בֵּן יָלַדְתִּי לוֹ אָנִי.

וירזינק כִּי יָלַדְתְּ לוֹ בָנִים — יָדַעְתִּי נֶאֱמָנָה,
אֲבָל בָּנַיִךְ אֶסְתֵּר, בָּאֵי הַבְּרִית הַיְשָׁנָה,
הַזֹּכֵר יַזְכִּירוּ לוֹ אַהֲבַת חֶסֶד נְעוּרַיִךְ
לְבִלְתִּי עָזְבֵךְ וּלְבִלְתִּי שׁוּבוֹ מֵאַחֲרַיִךְ,
אַךְ לֹא יִצְלְחוּ לַמְּלוּכָה. בֵּן יוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ
יִוָּלֵד לוֹ מִבַּת-מֶלֶךְ, מֵאֵשֶׁת בְּרִיתוֹ.

אסתר יָדַעְתִּי וְיֶרְזִינֶק אֲדוֹנִי, זֹאת גַּם אֲנִי יָדַעְתִּי;
דְּאָגָה זוֹ בְּלֵב-מֶלֶךְ, בָּהּ מַמְרוֹרִים שָׂבָעְתִּי,
אִם אָמְנָם תַּגִּיד, לֹא אֵשֶׁת בְּרִיתוֹ אָנֹכִי —
הָסֵר עַצְּבַת לֵב מַלְכִּי הִתְאַמַּצְתִּי בְּכֹחִי.

(מצהילה פניה)

בְּשִׂגּוּת מֶלֶךְ בְּאַהֲבָתִי, בְּחַבְּקוֹ חֵיקִי בְּכָל-עֵת
אֵרוֹמֵם אֶנָּשֵׂא, בְּמַתַּת-אֱמֶת אֶתְהַלָּלָה,
לְבָבִי יִרְחַב מִגִּילָה, הִתְהַדֵּר אוֹכְלָה
לִפְנֵי מֶלֶךְ גָּדוֹל, בָּעַמִּים עֹמֵד לְנֵס.
מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ כִּי יִשָּׁקֵנִי זֶה דוֹדִי
נֹגַהּ לֹא-עָבוֹת כַּשַּׁחַר לִי יִבָּקַע,
שִׁמְשִׁי עָלַי יִזְרַח, זוֹ תִּפְאַרְתִּי וּכְבוֹדִי,
מְקוֹר אַהֲבַת נֶפֶשׁ מֶלֶךְ, לִי נַחַל נוֹבֵעַ.
כְּפֶרַח שׁוֹשָׁן נָתַתִּי לוֹ רֵיחַ נִיחוֹחִי
וּכְשִׁפְחָה נֶחֱרֶפֶת עֲבַדְתִּיהוּ בְּכָל כֹּחִי;
בְּשִׁבְתּוֹ אִתִּי, תֵּבֵל כֻּלָּהּ לְפָנָיו מְשַׂחֶקֶת,
כּוֹסִי רְוָיָה יִשְׁתֶּה וְעַצְּבָתוֹ מִתְחַמֶּקֶת,
נַפְשׁוֹ תִּשְׂבַּע בְּהָקִיץ תְּמוּנוֹת גַּן הָעֲדָנִים

(בגאון)

מֶלֶךְ שָׂבֵעַ שְׂמָחוֹת אֶת פְּנֵי אֶסְתֵּר אֵם-הַבָּנִים.

וירזינק אִם לְשִׂמְחָתוֹ זוּ יִלְטְשׁוּ בְּנֵי אָדָם עֵינָיִם
אָכֵן זֹאת מְנוּחָתוֹ מֵעֲמַל יוֹם אוֹ יוֹמָיִם.

אסתר כֵּן אֲדוֹנִי דוֹבֵר!

וירזינק כָּל הָאָדָם שׁוֹגֶג, מִי יִמְצָא מֵבִין שְׁגִיאוֹת?
אַךְ לֹא לָנוּ הָבִיא בְּמִשְׁפָּט יוֹעֵץ פְּלִיאוֹת,

לֹא לָנוּ תֵּת תִּפְלָה וָדֹפִי בְּהוֹד הַמְּלוּכָה,
כִּי מֶלֶךְ גָּדוֹל אֲדוֹנֵינוּ זֶה שַׂר-הַמְּנוּחָה.

אסתר אָמְנָם כֵּן דְּבָרֶיךָ אֲדוֹנִי טוֹבִים וּנְכֹחִים.

זירזינק הַעֲלוֹת מְלָכִים בְּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט לֹא רַבִּים זַכִּים.
לְאַחַד הָעָם אִשָּׁה אֲסוּרָה, בִּלְתִּי אִם קִדְּשָׁהּ
לוֹ כַּמִּשְׁפָּט, אֲבָל לְמֶלֶךְ... שִׁמְעִי-נָא, חֲדָשָׁה
אַגִּיד לָךְ, כִּי כְמוֹ אֵשֶׁת בְּרִית אַתְּ לוֹ נֶאֱמֶנֶת.

אסתר טוּב טַעְמְךָ וְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ אָזְנִי בֹּחֶנֶת.

וירזינק מָה אַכְבִּיר מִלִּין? מָה אַעְתִּיר עָלַיִךְ דְּבָרִים?
אֲנִי אֲהוּבֵי הַמֶּלֶךְ אֹהֵב, בְּעֵינַי מְאֹד יְקָרִים.

אסתר (משתחוה לו)
מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבְךָ זֶה טוֹב אֵלַי לְעוֹלָם.

וירזינק יְהִי שָׁלוֹם בִּמְעוֹנֵךְ! (יוצא)

רחל (אל אסתר בהראותה בגן)
הֵן רַגְלֵי בְּנֵי-אָדָם בָּאִים יַשְׁמִיעוּ קוֹלָם.

מחזה ב.

(אסתר, גיזא, אננא וקריסטינא בתוך הבית. רחל ועדה)

גיזא מַה-יָּפָה עֵת הַבָּצִיר! אוֹר בָּהִיר בַּשְּׁחָקִים!
עֵת-צַיִד! שָׁלוֹם יַעֲבָר-מֶלֶךְ הָרִים וַעֲמָקִים.
(מציג את אננא לפני אסתר).
זֹאת בִּתִּי, הַרְאִיתִיהָ בִּרְעוּתָהּ בַּגַּנִּים?
דִּמְיוֹנָהּ כַּצְּבִיָּה, שִׂפְתוֹתֶיהָ שׁוֹשַׁנִּים.

אסתר (אל חנה)
מֵרָחוֹק נִרְאֵית לִי גְּבִרְתִּי רַק פַּעַם אֶחָת.
עַתָּה, מִקָּרוֹב אֶרְאֶה פָּנַיִךְ בְּרֹב נַחַת.

אננא (בחרדה)
בְּכָבוֹד אֲקַדְּמָה פָּנָיִךְ.

ניזא (אל אסתר)
אַל-נָא תַּרְהִיבִי לֵב בִּתִּי, יוֹעֶצֶת נְדִיבוֹת!
רַבַּת שָׂבְעָה בָהּ נַפְשִׁי צָרָה וּדְאָגָה,
כָּל הוֹנִי אֵין דֵּי קְנוֹת-לָהּ הַנְּטִיפוֹת וְהַשֵּׁרוֹת,
תְּאֵנִים הֶלְאָתְנִי, וְעוֹד לָהּ אַךְ דְּגַן שָׁמָיִם.

אסתר גַּם בּוֹ שָׁוָה בִתֵּךְ, כִּי אֲדוֹנִי שַׂר הָאֲוֵרוֹת!

ניזא הָהּ בָּנוֹת! עֵינַיִם מְכַלּוֹת וְנֶפֶשׁ מְדִיבוֹת;
יוֹם לֶדֶת בֵּן–יוֹם חָג, וְיוֹם הֻלֶּדֶת בַּת – חָגָּא!
הִיא תְּיַלִּיל כָּל הַיּוֹם, תֶּחֱרַשְׁנָה הָאָזְנַיִם,
כִּי הִנֵּה זֹאת הָרָעָה מִקָּרוֹב קָרָתָה:
לְאַהֲבָה עֶלֶם יָפֶה וְטוֹב רֹאִי, לִבָּהּ נָטָה,
וָאֹמַר בְּלִבִּי: אוּלַי יִצְלַח זֶה הַצֶּמֶד,
אוּלַי תֵּצֵא מִבֵּיתִי וּמָצָאתִי מְנוּחָה,
וָאֶשְׁאָלֶהָ: הֶחָפֵץ בָּךְ בַּחוּר הַחֶמֶד
גַּם הוּא? וְהִנֵּה חָוְרוּ פָּנֶיהָ מֵרֹב מְבוּכָה.
מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ אָנֹכִי, הוֹי בִּתִּי הַיְקָרָה!
אִם לִבְחִירֵךְ, בּוֹ רָצְתָה נַפְשֵׁךְ, רוּחַךְ זָרָה?

אננא (מדברת אל אביה בלט)
אַךְ לְלַעַג רַבִּים וְדִבַּת-עָם אַל-נָא תְּשִׂימֵנִי,
יָרֵא חֶרְפַּת אֱנוֹשׁ פֶּן יוֹשְׁבֵי שַׁעַר בִּי יָשִׂיחוּ.

קְרִיסטינא (אל אסתר)
אוּלָם אַנְנַא לִבְזוּבָה הֵרִימָה פַּעֲמֶיהָ
כִּי נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשָׁהּ לְחַצְרוֹת אֲדוֹנֶיהָ,
בָּהֶם נְסִיכִים שְׁתוּלִים, מֶלֶךְ וְשָׂרִים יַפְרִיחוּ,
בַּאֲשֶׁר חֶמְדַּת נָשִׁים, שָׁמָּה בְּכָבוֹד מֹלֶכֶת.

ניזא הַמַּלְכָּה!

קריסטינא (אל לבה)
הַיְּהוּדִיָּה!

אסתר לִקְרַאת קְרוּאֵי מוֹעֵד כֻּלָּם אֲנִי עַז דֹּרֶכֶת.

(על לבה בהביטה בפני קריסטינא)

זֹאת אוֹיַבְתִּי בְּנֶפֶשׁ, שִׂנְאַת מָוֶת תִּשְׂנָאֵנִי,
בְּאָשְׁרִי יְקַנֵּא לִבָּהּ, לְשַׁכִּים בְּעֵינֶיהָ הִנֵּנִי.

ניזא גְּבֶרֶת יְקָרָה! אַחַר עָשְׁרֵךְ לֹא הָלַךְ לִבִּי,
עִנְיָן רַב וּמְאֹד נַעֲלָה טָמוּן עַתָּה בְּחֻבִּי;
דְּבַר-סֵתֶר לִי אֵלַיִךְ, בְּאָזְנַיִךְ אֲדַבֵּרָה.
עַתָּה תַּעֲבֹרְנָה הָעֲלָמוֹת בָּאַרְמוֹן כֻּלּוֹ,
תִּרְאֶינָה חֲדָרָיו, תָּשִׁיתֶנָה לִבָּן אֶל זְבוּלוֹ
וְהִתְעַנְּגוּ עַל הֲדַר פִּתּוּחָיו, בָּם נִתְפָּאֲרָה.

אסתר רָחֵל (רחל הולכת וקרבה)

(אל קריסטינא ורחל)
הוֹאֵלְנָה נָא וְלֵכְנָה אַחֲרֶיהָ הַהַרְמוֹנָה;
עָלַי עַתָּה לָשֶׁבֶת פֹּה עַד כִּי תָּבֹאנָה.

(אל רחל) הַרְאִין מִכְּלַל יֹפִי, צְבִי חֶמְדַּת כָּל הַבִּירָה.

גיזא הִשָּׁמַרְנָה בְּנַפְשׁוֹתֵיכֶן לְבִלְתִּי תֵצֶאנָה
מִדַּעְתְּכֶן, אִם רַבּוֹת רַבּוֹת תִּתְפַּלֶּאנָה.

קריסטינא אַל תִּירָא אֲדוֹנִי גֵיזָא, אַל תִּירָא!

(קריסטינא, אננא, רחל ועדה יוצאות).

מחזה ג.

אסתר (ברוח אמיץ)
מָה הֵן הַחֲדָשׁוֹת, אֲדוֹנִי הַשַּׂר יַגִּידֵנִי?

גיזא הֲלֹא יָדַעַתְּ כִּי בְּכָל לְבָבִי נַפְשִׁי וּמְאֹדִי
גְּמַלְתִּיכֶם טוֹבוֹת, בֶּצַע שָׂנֵאתִי מֵעוֹדִי.

אסתר אִישׁ אֵין בָּאָרֶץ אֲשֶׁר עַל-זֹאת בְּשֶׁפֶק יְסִיתֵנִי.

גיזא בְּכָל-זֹאת אֹמְרִים אָמוֹר כִּי בְּכֶסֶף נִמְכַּרְתִּי
לָכֶם הַיְּהוּדִים, בְּשֹׁחַד מִשְׁמַרְתְּכֶם שָׁמַרְתִּי.

אסתר הַאִם דִּבַּת שָׁוְא כָּזֹאת עַד לִבְּךָ נָגָעַת?
הֵן אֵין קֵץ לְרָעַת הָאָדָם נַפְשְׁךָ יוֹדַעַת.

גיזא גַּם בּוֹשׁ לֹא יֵבוֹשׁוּ דֹּבְרֵי-שֶׁקֶר בַּשָּׁעַר.
כֵּן, טוֹבַתְכֶם אֶדְרֹשׁ, כֹּחִי וּלְבָבִי אָעִר
לְמַעַנְכֶם, אַךְ בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט כָּל הַיָּמִים.
וְאִם אֶקַּח כֶּסֶף נִמְאָס מִכֶּם רַבּוֹת פְּעָמִים
מַה-פִּשְׁעִי וּמַה-חַטָּאתִי, אֶסְתֵּר הַגִּידִינִי
הֲיֵשׁ בָּזֶה עַוְלָתָה? עַל הָאֱמֶת הַעֲמִידִינִי.

אסתר כָּל יְגִיעֶיךָ עָוֹן אֲשֶׁר חֵטְא לְךָ בָּזֶה לֹא יִמְצָאוּ

גיזא אִם כֵּן הוּא, לָמָּה זֶה עֵינַיִם לִי יִלְטְשׁוּ?
שׂוּם לִי עֲלִילוֹת דְּבָרִים רָעִים לֹא יֵבוֹשׁוּ,
סְפִּיטֶק וְרֵעָיו כָּל הַיּוֹם מָלֵא אַחֲרַי יִקְרָאוּ.

אסתר בַּמֶּה בָּזָה סְפִּיטֶק אֶת שִׁמְךָ וּכְבוֹדְךָ?

גיזא אָמַרְתִּי אֵלָיו: „אָנָּא אֲדוֹנִי, פְּקִידִי נְגִידִי!
עֲמוֹד לִימִין הַיְּהוּדִים, יוֹדְעִים הֵם לְהַכִּיר טוֹבָה„
וַיִּגְעַר בִּי וַיֹּאמֶר: „הַאַף אַתָּה יְדִידִי
בֶּגֶד בּוֹגְדִים בָּגַדְתָּ, תֵּת לְזָרִים יָדְךָ,
וְקִנְאָתְךָ לִכְבוֹד עַמְּךָ, רַק בְּפִיךָ קְרוֹבָה?„ —
וַאֲנִי כִּמְעַט עָשִׂיתִי רָעָה בְּנַפְשִׁי מִכַּעַס,

אַךְ לֹא אֶשְׁקֹט עַד אִם כִּגְמוּל יָדָיו עִמּוֹ אָעַשׂ.

אסתר עַיִן בְּעַיִן אֶרְאֶה כִּי לֹא בְהַשְׂכֵּל וּבְדַעַת
הֲכִינוֹתָ לְבָבוֹ, וְכָל מְאוּמָה הָהּ! לֹא עָשִׂיתָ.
תַּחַת תָּפְשׂוֹ בְלִבּוֹ, כְּמַדְקְרוֹת-חֶרֶב בָּטִיתָ.

גיזא גַּם אַתְּ תְּמַלְּלִי אֵלֶּה, אֵשֶׁת כַּעַס וּמְדָנִים!
כָּל מְאוּמָה לֹא עָשִׂיתִי? שָׁגִית הַרְבֵּה מְאֹד מְאֹד.
אִישׁ בְּשׂוֹרָה אֲנִי לָךְ הַיּוֹם אֲשֶׁר אֵלַי גֻּנְּבָה
בְחָכְמָתִי, בַּלָּאט לָקְחָתָהּ אָזְנִי. מָחָר בְּסוֹד
מֶלֶךְ וְשָׂרִים דְּבַרְכֶם יָבוֹא, בְּעֵצָה וּמַחֲשָׁבָה
מִשְׁפַּט עַמֵּךְ אוֹר יֵצֵא לְאֹרֶךְ יָמִים וְשָׁנִים.

אסתר אַחֲרִית מִשְׁפָּטֵנוּ, אֲהָהּ אֲדוֹנִי, מִי יוֹדֵעַ?
כְּדַבֵּר סְפִיטֶק רָתֵת, בַּחֲמַת קִנְאָתוֹ הַגְּדוֹלָה
עַל עַמִּי רָעָה, גּוֹרָלוֹ יַשְׁחִית יָרֵעַ;
בִּהְיוֹתוֹ עֶבֶד אֲבִי-הַמֶּלֶךְ מֵאָז, עוֹלָה
עֲצָתוֹ עַל עֲצַת רַבִּים גְּדוֹלִים וְטוֹבִים מִמֶּנּוּ,
וּבְכֵן נִסְתְּרָה דַּרְכֵּנוּ, סוֹף דָּבָר מִי יְשׁוּרֶנּוּ?

גיזא אַל תִּוָּאֲשִׁי עַד מְהֵרָה! אַךְ זֹאת לָךְ אֲגַיְּדָה
כִּי לֹא דָבָר רֵיק מִכֶּם עַל נַפְשִׁי לָקַחְתִּי,
גַּם כְּדַבֶּר-פִּי עִם בּוֹדְזַנְטָא לֹא אַחַת נֶאֱנַחְתִּי,
לְבָבִי יָדַע, כִּי לֹא נָכוֹן לְכֹהֵן כָּמוֹהוּ
לַעֲמוֹד לִימִין יְהוּדִים כּוֹפְרִים, לֹא יוּכַל עֲשׂוֹהוּ;
אוּלָם בְּשָׁקְלֵי חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים שֶׁקֶל עַל-כַּפּוֹ
קֹדֶשׁ לֵאלֹהִים לַכֹּהֲנִים, שָׁב כִּמְעַט אַפּוֹ...

אסתר (על לבה) לִדְבָרָיו אֵלֶּה לֹא אַאֲמִינָה.

גיזא (בפה מלא) גַּם הִבְטִיחַנִי לְבִלְתִּי הֱיוֹת לָכֶם עוֹד לְשָׂטָן.

אסתר חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים שֶׁקֶל! הוֹן רָב! לֹא דָבָר קָטָן!
נְדָבָה גְדוֹלָה כָּזֹאת, עוֹד אָזְנִי לֹא הֶאֱזִינָה.

גיזא כִּי אֱמֶת בְּפִי שָׁמַיִם וָאָרֶץ בִּי אָעִידָה.

אסתר (לנפשה) שֶׁקֶר בִּימִינוֹ! הֵן בּוֹדְזַנְטָא הוּא נְקִי-כַפָּיִם.

גיזא בִּגְלַלְכֶם גַּם הַמַּזְכִּיר כִּמְעַט בִּי הִתְעַבֵּר,
מֵאֵן יָנוּם הָלֹךְ אַחֲרַי, לָרָשָׁע הִתְחַבֵּר;
אַךְ בָּאַחֲרוֹנָה דִּבֵּר לִהְיוֹת לִי לִישׁוּעָה.
אֶחָד הוּא וֶוֶרְזִינֶק, אוֹהַבְכֶם בְּלֹא שִׂפְתֵי רְמִיָּה,
וְגַם שָׂרִים עוֹד אֲחֵרִים בְּלִבִּי תִּקְוָה נָתְנוּ.

בִּטְחוּ כִּי עַם יִשְׂרָאֵל בְּכָל עֵת, לֹא תֵבוֹשׁוּ;
לֹא אֶחְשָׂךְ-פִּי וּלְשׁוֹנִי, יְדִידֵינוּ אִתָּנוּ
לַעֲשׂוֹת לְמַעַנְכֶם טוֹבוֹת כַּאֲשֶׁר תִּדְרְשׁוּ,
רְאִי אֶסְתֵּר כִּי רַבּוֹת רַבּוֹת לְמַעֲנֵךְ עָשִׂיתִי!

אסתר אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר, עַל טוּבְךָ גַּם אֲנִי אוֹדֶךָ,
אַךְ מַה נַּעֲשֶׂה לְסְפִּיטֶק הָרָע וּקְצַר הָאַפַּיִם?

גיזא אִישׁ אֶחָד הוּא סְפִּיטֶק, דַּעְתּוֹ דָּן יְחִידִי,
לֹא תַכְרִיעַ דֵּעוֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ כֻּלָּנוּ,
לֹא יִפּוֹל אַרְצָה מִשַּׂעֲרַת רֹאשׁ אִישׁ יְהוּדִי,
בַּאֲשֶׁר יַד מַלְכֵּנוּ הַגָּדוֹל תִּכּוֹן עִמָּנוּ,
כִּי יֹאמַר: „הֲלֹא בָּנַי הֵם, רְאוּ אֶתְכֶם צִוִּיתִי”.

אסתר יַד סְפִּיטֶק תַּקִּיפָה לְהָרַע לָנוּ כְּיָדְךָ.

גיזא אָנֹכִי לֹא אֶעֶרְבֶנּוּ, מִפָּנָיו יָרֵאתִי
בְּכָל-עֵת, אוֹדֶה עַל הָאֱמֶת כִּי אוֹתוֹ שָׂנֵאתִי.

(אחרי חשבו כרגע קטן)

פְּנִי נָא לָךְ אֶל כֹּהֵן רַבָּה, יְדִיד סְפִּיטֶק וְרֵעֵהוּ
וְאִם הוּא יָשִׁיב פָּנַיִךְ, אֵין אִישׁ מַכְנִיעֵהוּ.

אסתר לַדָּבָר הַזֶּה לִבִּי אָשִׁיתָה.

גיזא וְעַתָּה עֲנִיָּה! עָלַי לִמְנוֹת מִסְפַּר לַכְּסָפִים,
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי לְמַעַנְכֶם כַּמָּה וְכַמָּה אֲלָפִים.

(אסתר נבוכה מרב עשתונותיה)

הַצְהִילִי פָּנַיִךְ, הַכֹּל יֵהָפֵךְ לְטוֹבָה
לָכֶם, עוֹד אַחַת מְעַט וְאֶשְׁמַע קוֹל מִצְהֲלוֹת אַחַיִךְ,
קוֹל אוֹמְרִים: הוֹדוּ אֶת יְיָ! מִכָּל עֲבָרַיִךְ,
כִּי עָלֵיכֶם גָּבַר חַסְדּוֹ. הָעֵת הַהִיא קְרוֹבָה!

אסתר (לנפשה) הַאִם בַּחֲלוֹמוֹת שָׁוְא כָּאֵלֶּה שׂוֹשׂ אָשִׂישָׂה?

(הולכת וקרבה אל פתח בצד החדר)

(אל גיזא) בּוֹא הַחַדְרָה וְשָׂא כַּסְפְּךָ בְּמִסְפַּר מָנִיתָ.

מחזה ד.

קריסטינא ואננא

אננא זֶה עֵדֶן גַּן הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הִנּוֹ!

קריסטינא וְגַם חַוָּה הַבּוֹגְדָה בּוֹ קֵן לָהּ מָצָאָה.

אננא הֵן עֵינַי רָאוּ וְלֹא זָר הֲדַר הָאַרְמוֹן וְחִנּוֹ,

בכל-זאת כמו בחלום מהקיץ נפשי נמלאה
מקסם חלק וחזון שוא למראה כליל היפי,
אין על עפר משלו, מבלי פחתת ודפי.

קריסטינא במרום שם המלך קן, בו תקנן יונתו.

אננא מה טובו ומה יפיו, מנגה ברק יפעתו
כמעט כהו עיני מראות כבוד ותפארת.

קריסטינא ובבית מלכות זה, הנה בת-בליעל שוררת!
קנאתו תאכלני לילה ויום כאש אכלת,
ואמר: מי יתן בפי קללה ותבואה,
ויצאה מזה אשה, מלך ושרים מחללת.
גדולים חקרי לב לפלגות רב תענוגיה!

אננא מי יודע אם לא יתנו לה כתר מלוכה?

קריסטינא לא היתה פלגש לפניה, אשר עורה
כמוה עיני מלכנו באהבה יתרה,
וככה תרדיפהו הה! תדריכהו מנוחה.
גבור כמוהו איכה ילחך עפר רגליה!

אננא בעבורה יגרע עינו מהביט אל אחרת.

קריסטינא שמעי אננא עצתי מה יעצתי עליה;
כי איככה אוכל וראיתי עוד בעטרת
ראש יהודיה היולדת בנים למלך?

אננא תחת כנפי מלך כל רעה לא תקרה.

קריסטינא ואני אגיד לך כי לא ימשכו ימיה.
בעזרי יהי בעלי גבור הציד שר הפלך,
יען צורר הוא לעמה, עם סורר ומורה,
גם יד אביך אתנו, חציו צדיהם יורה.
(בשפתים דולקים)
אננא בת-חיל שמעי שמוע מלתי:
ארמון מלך זה, כבוד והוד אמר כלו,
חדרי משכיות אלה, זהב סגור מצפים
מכלי זהב ושלמות עד כל הספים,
חצר המלך בלבוז וכל העץ אשר בכל-גבולו,
לך יהיו כל אלה, אננא רעיתי תמתי!

אננא לי יהיו? אשר אשר לא נראה לי גם בחלום!

קריסטינא אך שאי חן בעיני מלך, קחיהו בעפעפיך,

וְעַל יְהוּדִים מֵעַל צַוָּארֵנוּ שִׁבְרִי בְּיָדֵיךְ.

אננא: לֹא, כִּי אָהַבְתִּי אֶת קְהַן רַנָּה, לֹא אָשׁוּב עוֹד הֲלוֹם.

קריסטינא: אַךְ עַתָּה אֵין נַפְשׁוֹ אֵלַיִךְ, כִּי בִבּוֹז הֲדָפֵךְ,
אַחֲרֵי מֶלֶךְ יָבוֹא... וּלְאוֹהֵב לָךְ יֵהָפֵךְ.

אננא: הַאִם לֹא יִמְצָאוּנִי בָּזֶה עָוֹן וָפֶשַׁע?

קריסטינא (לנפשה): עַל זֶה הַמַּרְאֶה הַזָּר מְאֹד אֶשְׁתּוֹמֵמָה,
בַּת צְנוּעִים תִּירָא חֵטְא, תָּגוּר מִפְּנֵי אַף וְחֵמָה!

אננא: אֲחֵרוֹת בַּקְּשִׁי לָךְ, מִמֶּנִּי תִּשָּׂגַבְנָה יֶשַׁע,
רַבּוֹת בָּנוֹת תִּמְצְאִי לָךְ תּוֹמְכוֹת שֵׁבֶט הָרֶשַׁע.

קריסטינא (בחמדת לצון): נְעָרוֹת רַבּוֹת אֶמְצָא, כִּנְעוּרֵיהֶן מְגֻדָּלוֹת
לְבִלְתִּי רְאוֹת פְּנֵי זָר, כִּי אִם בִּצְעִיפִים וּרְעָלוֹת,
עֲנֻגּוֹת וּצְנוּעוֹת! אָכֵן אַתְּ הִסְכַּנְתְּ מֵעוֹדֵךְ
עִם יוֹעֲצֵי אֶרֶץ, דַּרְכָּם רָאִית וַתֶּחְכְּמִי,
גַּם עַל הַבָּנוֹת כֻּלָּן עָלִית בְּיָפְיֵךְ וְהוֹדֵךְ,
סַפִּיר גִּזְרָתֵךְ, לְבֶן־שִׁנַּיִךְ כְּלִבְנַת צֶמֶר,
עֵינַיִךְ כְּעֶצֶם הַשָּׁמַיִם וְחִכֵּךְ כְּיֵין חֶמֶר,
נָאווּ מַרְאַיִךְ לַמֶּלֶךְ, עֵינָיו יִשְׁאָלוּ
כָּאֵלֶּה. הִרְהִיבוּהוּ וּפָנָיו יִצְהָלוּ,
יִתְאָו הַמֶּלֶךְ יָפְיֵךְ, וְצַלְמָהּ יָבֶז בְּלִבּוֹ,
עַד נַפְשׁוֹ תִּבְחַל בָּהּ וִיגָרְשֶׁנָּה מִמִּסִבּוֹ.
אַךְ אַתְּ תַּעֲשִׂי וְגַם תוּכָלִי, בָּךְ אָפִיק זְמָמִי.

(גיזא ואסתר באים)

מחזה ה.

(גיזא, אננא, קריסטינא ואסתר)

גיזא: הַאֲמִינִי לִי אֶסְתֵּר כִּי נִגְבַּהּ עָרֹם לְבָבִי.

אסתר (על לבה): כִּכְפִיר אֶת טַרְפּוֹ, זֶה הַזָּקֵן נִצְלָט.

גיזא (אל קריסטינא): הִגִּיעָה הָעֵת לָשׁוּב אֶל אֲחֻזַּת מוֹשָׁבִי.

קריסטינא (אל אסתר): מָחָר לְעֵת עֶרֶב תַּעֲשִׂי מִשְׁתֶּה גָדוֹל לָנוּ?

אסתר: הֲתוֹאֵלְנָה בּוֹא אֶל הַמִּשְׁתֶּה אִתָּן גְּבִירוֹתַי?

קריסטינא: נָבוֹא, נַאֲבֶה אוֹ נְמָאֵן, בְּחֶזְקַת יַד מַלְכֵּנוּ.

אסתר: עַל פְּגָעוֹ בְּנָשֵׁי חַיִל, לֹא שָׁמַעְתִּי מִנְּעוּרוֹתַי.

קריסטינא: הַפְּכֵךְ! קֶרֶן נָשִׁים כְּבוּדוֹת בֶּעָפָר יְעוֹלֵל,

וְתַעֲנוּגֵי אֶרֶץ וְתֵבֵל לַנְּבָלוֹת יָדוֹ תְחוֹלֵל.

אסתר — הִיא לְעֵינֵי הַשֶּׁמֶשׁ תָּשִׂים כְּבוֹדִי לִכְלִמָּה.

גיזא — הַמֶּלֶךְ אוֹהֵב כָּל בְּנוֹת הָאָדָם כֻּלָּנָה,
פְּנֵיהֶן יִשָּׂא יֶהְדַּר, בִּשְׁכְנוֹ כָּבוֹד בְּתוֹכָהֶנָה.

(אל לבו) — עַתָּה אֶרְאֶה בַּמֶּה תָּחֵל קְרִיסְטִינָא לָרִיב רִיבֵנוּ.

קריסטינא — הֲשָׁלוֹם לְאָבִיךְ הַחַיָּט אֲשֶׁר בְּאָפָּמְשְׁנָא הָעִיר?

אסתר — שָׁלוֹם שָׁלוֹם לוֹ וּלְכָל בֵּיתוֹ, נֵרָם יָאִיר.

קריסטינא — הַעוֹד אָבִיךְ עֹשֶׂה כְּתֹנוֹת לַאִכָּרִים?

אסתר — בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיָּיו, אֵינֶנּוּ חָסֵר מְאוּמָה.

גיזא (לנפשו) — קִנְאַת קְרִיסְטִינָא בִּשְׁלוֹם-אֶסְתֵּר כִּשְׁאוֹל קָשְׁתָה
רָקָב לַעֲצְמוֹתֶיהָ, לְלִבָּהּ אֶבֶן מַעֲמָסָה.

קריסטינא — מַלְכֵּנוּ זֶה גִּבּוֹר אַרְצֵנוּ – הָהּ שֹׁד וְשֹׁאָה!
אַךְ טוֹב הוּא לָאסַפְסוּף וְרַב חֶסֶד לְבָנִים זָרִים!

אננא — נָקוּמָה וְנֵלֵכָה.

גיזא — מָחָר אֶל הַמִּשְׁתֶּה כֻּלָּנוּ לָךְ נָבוֹאָה.

קריסטינא — בְּטֶרֶם אֵצֵא מֵעִמָּךְ אִיעָצֵךְ נָא עֵצָה,
שִׁמְעִיהָ, כִּי בָהּ נַפְשֵׁךְ מִצָּרָה אֲחַלֵּצָה:
אַל תַּעְדִּי בִּימֵי הַמַּעֲשֶׂה פְּנִינִים וְאַלְמֻגִּים,
לְבִלְתִּי יִשְׁטְפֵם הַגֶּשֶׁם, בַּל תִּשְׁזְפֵם הַשֶּׁמֶשׁ,
פֶּן יִמְאָסֵךְ מְאַהֲבֵךְ, בַּעֲבוֹר בּוֹ רוּחַ אַחֶרֶת,
וּבָחַר בִּרְעוּתֵךְ, אָז יְשׁוּפֵךְ חֹשֶׁךְ וָאֶמֶשׁ,
וְשָׁלְמוּ יְמֵי שָׂשׂוֹן, וְחָלְפוּ יְמֵי אַהֲבָה וְתַעֲנוּגִים;
לְעֵת צַר וּמְצוּקָה זוֹ, הַנִּיחִים לָךְ לְמִשְׁמֶרֶת.

(יוצאים)

אסתר — נְשִׁיכַת צִרְעָה זֹאת, עַל פִּי רַבִּים הָיְתָה שׁוֹמָה.

(נכנס יהודה, מנצח על מברת המלח אשר למלך, בעל זקן ארוך אשר שיבה זרקה בו, לבוש בגדי עירונים).

מחזה ו.

(יהודה ואסתר)

אסתר — טוֹב כִּי בָאתָ הַפַּעַם הֲלֹם, רֵעִי מִנֹּעַר!

יהודה — מַה לָּךְ כִּי לָבַשְׁתְּ חֲרָדוֹת? אֶסְתֵּר יְפַת הַתֹּאַר!

אסתר — רֵעִים אֲהוּבִים בָּאוּ אֵלַי לְבַקֵּר בְּהֵיכָלִי,
גִּיזָא וּשְׁתַּיִם נָשִׁים אֲשֶׁר בְּרַגְלָיו הָלְכוּ,

קְרִיסְטִינַא וְאַנְנַא שְׁמוֹתָן, הִרְבּוּ עָצְבִּי וַעֲמָלִי.
הִיא, קְרִיסְטִינַא, מִתְפַּלֶּלֶת כָּל הַיּוֹם וְצָמָה
אֶל אֱלֹהִים, כִּי תָאֳרִי וְעֵינַי מִשְּׁחוֹר יֶחְשָׁכוּ,
אוֹ בְרִיאָה יִבְרָא וְתַחְתַּי תִּבָּקַע הָאֲדָמָה,
יִתְאַבֵּל עָלַי מֶלֶךְ, וְשָׂרִים יִלְבְּשׁוּ שְׁמָמָה,
מְעַט קָט, אַחַר, שְׁמִי וְזִכְרִי מֵאֶרֶץ יִמָּחוּ.
הֵן זֹאת הָרְשָׁעָה תַּכְלִית שִׂנְאָה תִּשְׂנָאֵנִי,
כַּנָּחָשׁ תִּשֹּׁךְ וּכְצִפְעֹנִי תַּפְרִישֵׁנִי.

יהודה אָנָא אֶסְתֵּר! אֶל אֵלֶּה לִבֵּךְ אַל תָּשִׁיתִי.

אסתר חֲמַת-רַעַל וּמֵי מָקוֹר מָשְׁחָת רוּחִי שָׁתָה;
לְאֶרֶז בּוֹ שֶׁבֶר צַמֶּרֶת, מֵאָז דָּמִיתִי,
אֲנִי כְּשֶׂה נִדָּחָה וְאֹבְדָה וּכְיוֹנָה פֹתָה,
אֲשֶׁר קוֹנֵיהֶן הִתְעוּ, עַל נַפְשָׁן לֹא יָחוּסוּ.

יהודה עֵינֵךְ תִּדְמַע, הֲהֵן תַּמְרוּרִים אוֹתָךְ הִכְעִיסוּ?

אסתר מִי יִתֶּן לִי אֵבֶר כַּיּוֹנָה אָז אָעוּפָה
וְאֶשְׁכְּנָה בְּצֵל קוֹרַת אָבִי יוֹלְדִי וּמַדְרִיכִי,
מְקוֹם שָׁם אֵין קִנְאָה וְשִׂנְאָה, אֵין שֶׁקֶר וַחֲנֻפָּה,
בּוֹ גַאֲוָה וְתַאֲוָה אַיִן, בּוֹ כָּל חַיֵּי רוּחִי.

יהודה אֵין מָקוֹם חֹשֶׁךְ לְהִסָּתֵר מֵרָעַת הָאָדָם.

אסתר כָּאֳנִיָּה בְּלֵב יָם אָנִי, לְהִשָּׁבֵר מְחַשָּׁבֶת.

(שבה למנוחתה)

אָכֵן בְּאַרְמוֹן מֶלֶךְ זֶה, כְּאֶזְרָח הִתְעָרִיתִי,
גַּם בָּנִים יָלַדְתִּי לַאֲדוֹנִי בְּרָב-עַצָּבֶת,
יְלָדִים נֶחֱמָדִים, יְפֵי עֵינַיִם וְתָאֳרָם מְאָדָּם;
אֲנִי לְמַלְכִּי, וּמַלְכִּי לִי עֹז מָגֵן וָשֶׁמֶשׁ,
חַיַּי בִּרְצוֹנוֹ, חֲסָדוֹ מֵאִתִּי לֹא יָמֶשׁ.

יהודה הִתְיַצְּבִי נָא לִימִין הַמֶּלֶךְ כְּאֵשֶׁת חַיִל,
שְׂאִי מָרוֹם עֵינַיִךְ וּמִצְחֵךְ שִׂימִי נְחוּשָׁה,
רְוִי לַעֲנָה אַף שְׂאִי כְלִמָּה יוֹמָם גַּם לַיִל
לְמַעַן עַמֵּךְ — כְּאָבוֹ נֶצַח וּמַכָּתוֹ אֲנוּשָׁה.

(בהשתפך נפשו)

בְּמוֹסְדוֹת תֵּבֵל בְּהִבָּנוֹ, שָׂם אֱלֹהִים מִשְׁטָרוֹ,
חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ עוֹלָם נוֹסָדוּ,
אַחַת לֹא תֶעְדַּר, לֹא תִשָּׁן אַחֲרֵי דְבָרוֹ.
סְלָעִים מַחֲסֶה לִשְׁפַנִּים בְּרוּחַ פִּיו עָמָדוּ,

לְחַיָּתוֹ שָׂדַי שָׁם מְעוֹנוֹת – חוֹרֵי עָפָר וְכֵפִים,
נְקִיקֵי סְלָעִים וְנִקְרוֹת צֻרִים קֵן לָעֲטַלֵּפִים,
רַק בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נֹדְדִים לַלֶּחֶם, לַהֹרְגִים עֲיֵפִים,
לְכַף רַגְלָם אֵין מָנוֹחַ, מַרְגֵּעָה לֹא יִמְצָאוּ,
חֲרָפוֹת וּמַכְאוֹבִים רַבִּים יִסְבְּלוּ יִשָּׂאוּ.
„גַּם יוֹנָה מָצְאָה קֵן, מָעוֹן כָּל גֶּבֶר,
סֶלַע הַשָּׁפָן, וִיהוּדָה רַק קֶבֶר".
אֱלֹהִים יַעֲזָר־לָךְ אֶסְתֵּר, יִסְלַח לְכָל עֲוֹנַיִךְ
וּפְשָׁעַךְ יִמְחֶה, גּוֹרַל עַמֵּךְ אִם תִּזְכֹּרִי,
אִם תַּקְלִי מֵעַל לְאֻמֵּךְ, אוֹיְבָיו תְּנַצֵּחִי,
בְּדַרְכֵי אֱלֹהֵינוּ תֵלְכִי מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרִי.

(בקול עוז)

קוֹל ה' שֹׁבֵר אֲרָזִים וְרוּחוֹ מְפָרֵק הָרִים
וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים, אַף הֹפֵךְ מְשָׁרֵשׁ עָרִים,
מַקְשֶׁה אֵלָיו לֹא יִשְׁלָם – יֶלֶד לַבֶּהָלָה,
עִמּוֹ עֹז וּגְבוּרָה, זְרוֹעוֹ בַּכֹּל מָשָׁלָה.

אסתר

מִי אָנֹכִי וּמִי חַיַּי? אֲמָתוֹ בַּת אֲמָתוֹ.
רַב! עוֹד לֹא עָזַב מֵעִמִּי חַסְדּוֹ וְטוּבָתוֹ,
נָתַן חִנִּי בְּעֵינֵי מֶלֶךְ גָּדוֹל וָטוֹב.

יהודה

לֵב מֶלֶךְ טוֹב לָנוּ, וַאֲנַחְנוּ אֲסוּרִים בְּזִקִּים!
אֶחָד הוּא מַלְכֵּנוּ אֲשֶׁר לֹא יָבֹז צַלְמֵנוּ,
אֶחָד אֲשֶׁר לֹא יוּכַל גֶּזֶל מִשְׁפַּט עַמֵּנוּ;
אוּלָם בִּנְפֹל אֶרֶז רָם זֶה, בְּבוֹא פִּתְאֹם יוֹמוֹ,
בְּרֶדֶת כּוֹכָב נָגְהוֹ פֶּתַע מִשְּׁמֵי שְׁמֵי מְרוֹמוֹ,
תֵּהָפֵךְ לָנוּ אֶרֶץ זוֹ – זָבַת דְּבַשׁ וְנֹפֶת –
לְאֶרֶץ מְשַׁכֶּלֶת, לְגֵיא הֲרֵגָה וּבָמוֹת הַתֹּפֶת.

אסתר

אֲנִי אִשָּׁה וַאֲנִי אֶסְבֹּל כָּל מַדְוֵי מִצְרַיִם,
אוּלַי אוּכַל הוֹעִיל לְעַמִּי רְפֵה הַיָּדָיִם.

יהודה

הִתְחַנְּנִי נָא לַמֶּלֶךְ, מִלְּפָנָיו בַּקְּשִׁי:
יָקִים מַאֲמָרוֹ דִּבְרֵי הַחֻקִּים הַצַּדִּיקִים,
בִּימֵי בּוֹלִיסְלָב הַנָּשִׂיא בְּסֵפֶר נִכְתָּבוּ;
הַזְכִּירֵיהוּ נִשְׁכָּחוֹת, נוֹשָׁנוֹת חַדְּשִׁי;
בְּאֵין מִשְׁפְּטֵי צֶדֶק, כְּצֹאן טִבְחָה יְהוּדִים נֶחְשָׁבוּ.

אסתר

סְפִי גֵיזָא שָׁמַעְתִּי כִּי לְמָחָר בַּבֹּקֶר
קָרְאוּ מוֹעֵד הִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם הָאַרְמוֹנָה.

הַיּוֹם הַשְׁכֵּם מֶלֶךְ הַצַּיִד צֵאת הַיַּעַר,
בְּשׁוּבוֹ דֶרֶךְ הֵנָּה, כֹּחִי וּלְבָבִי אָעַד
עָלָיו, וְהִשְׁבַּעְתִּיו בְּחַיֵּי נַפְשׁוֹ כְּבָרִאשׁוֹנָה.
אַךְ אֲשֶׁר אֲדַבֵּר הוֹרֵנִי, לֵב מְלָכִים אֵין חֵקֶר.

יְהוּדָה (בְּיֶתֶר עֹז)
אִמְרִי לַמֶּלֶךְ כִּי לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר עָזַבְנוּ
הָהָר הַטּוֹב, הַלְּבָנוֹן וַאֲרָזָיו הָרָמִים,
רֶגַע אֶחָד בַּגּוֹלָה בֶּטַח לֹא יָשַׁבְנוּ
וּדְבֵקִים אֲנַחְנוּ בָהּ, כֻּלָּנוּ חַיִּים;
בָּאנוּ בָאֵשׁ לֶהָבוֹת, עַל רֹאשֵׁנוּ צָפוּ מַיִם.
מִגּוֹי אֶל גּוֹי נִתְהַלֵּךְ נִבְהָלִים וְנִדְהָמִים; —
הַגִּידִי לוֹ כִּי כָלוּ עֵינֵינוּ בַּדְּמָעוֹת,
פְּלָגִים יִבְלֵי מָיִם, עֵת נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל מְחוֹלֵנוּ,
בָּאָרְחוֹת עֲקַלְקַלּוֹת נָתַע, נֵרָא רַבּוֹת רָעוֹת,
וּכְשָׁמִיר חָזָק מִצֹּר נָתַן גִּיד-בַּרְזֶלֵנוּ.

חַוִּיהוּ כִּי מֵרָעָה אֶל רָעָה מִמֶּנָּה
נֵצֵא, חֶרְפַּת אֱנוֹשׁ נִשָּׂא, פָּנֵינוּ יוֹבִישׁוּ,
חִנָּם יִרְבּוּ פְּצָעֵינוּ, כְּמוֹהֶם לֹא נִהְיוּ עֶדְנָה,
חַבְּרוֹתֵינוּ יוֹם יוֹם יִמַּקּוּ יַבְאִישׁוּ;
הַלָּשׁ אֲשֶׁר אֵין לוֹ מָגֵן וְחֶרֶב בַּמִּלְחָמָה
שָׁמַיִם יִלָּחֲמוּ בוֹ, וְאֶרֶץ לוֹ מִתְקוֹמְמָה.

דַּבְּרִי בְאָזְנָיו: שָׁבַר הָאֱלֹהִים מַטֵּה אוֹתוֹתַי
וְיוֹשְׁבֵי תֵבֵל כֻּלָּמוֹ בָנוּ יִתְעַבָּרוּ,
כִּי אוֹת קָלוֹן שָׂם עַל מִצְחֵנוּ דְּמוּת אוֹת קַיִן
לִקְלָלָה נְתָנָנוּ בָּעַמִּים וְאוֹהֵב—אַיִן.
חַיֵּינוּ אֵינָם חַיִּים — נַפְשׁוֹתֵינוּ מָרוּ,
קוֹל פְּחָדִים קוֹרֵא אַחֲרֵינוּ תָּמִיד: בְּנֵי מָוֶת!
בְּנֵי הַכּוֹת! בְּנֵי מוּסָר אַכְזָרִי וְאֵשׁ צָרֶבֶת;
אֵלֶּה וְכָאֵלֶּה גּוֹרַל יִשְׂרָאֵל מְנָת מִדּוֹתָיו.

אַךְ הַגִּידִי לוֹ כִּי עָמֹק עָמֹק בְּלֵב הַיְּהוּדִים
צְפוּנָה תִקְוָתָם, יָבוֹא יוֹם וְשָׁכְחוּ עֳנִי וּמְרוּדִים
אָז יִרְאוּ הָעַמִּים חֲדַל-אִישִׁים כְּתוֹר הָאָדָם,
וּבֹשׁוּ מִדַּרְכָּם כֶּסֶל וְנָתְנוּ לָמוֹ יָדָם.

אֶסְתֵּר (בְּקוֹל בֶּכִי)
מִלֶּיךָ אֵלֶּה עֶרֶב לַמֶּלֶךְ אֶעֱרֹכָה.

יהודה בְּכִי וְהִתְחַנְּנִי לוֹ לֵאמֹר: „מַלְכִּי וַאֲדוֹנִי!
בְּשָׁלְחֲךָ אוֹרְךָ וַאֲמִתְּךָ לִמְעוֹנוֹת בְּנֵי הָעָם,
הַהֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ וְהַקֹּדְרִים מִנִּי אֲפֵלָה,
בִּנְגֹעַ גּוֹרָלָם עַד לִבְּךָ לְשַׂגְּבָם מֵעָנִי,
יִשְׁלַח הָאֱלֹהִים מַלְאָכָיו בְּכָל אֲשֶׁר תִּפְנֶה שָׁם,
לִשְׁמָרְךָ מִפֶּגַע רָע, מִפִּיד וּמִכְשֵׁלָה
עוֹד כָּל יָמֶיךָ, עַד כִּי יִקָּחֲךָ הַשָּׁמַיִם,
בְּרֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ חַי חַי וּגְלוּי עֵינָיִם",
תְּחִנָּתֵךְ זֹאת אֶסְתֵּר בְּאָזְנֵי הַמֶּלֶךְ תָּבוֹא.

אסתר לוּלֵי מְתֵי סוֹדוֹ וְיוֹעֲצָיו הַמַּטִּים אֶת לִבּוֹ;
מִי כְּמַלְכֵּנוּ יוֹדֵעַ עֲשׂוֹת צֶדֶק וּנְכוֹחָה?

יהודה וְקָמַן-רוּחַ מַה יִּפְעַל? הֲלֹא הוּא מוֹדָעֶךָ?

אסתר כּוֹ עֶזְרָתָה לָנוּ, גָּדוֹל הוּא לְמֶלֶךְ וְשָׂרִים.
אַךְ מִפָּנָיו אֶבְהַל, עַל לְבָבִי יַעֲלוּ דְבָרִים.
תְּחִלַּת דִּבְרֵי פִּי עִמּוֹ בְּמֶתֶק וְחֵן שְׂפָתַיִם
לְהַטּוֹתוֹ בְּלֶקַח נָשִׁים בְּטוּב טַעַם וָדַעַת,
שְׂאֵת חֵן וָחֶסֶד לְפָנָיו בְּבַקָּשָׁתִי כִּמְעַט קָט.
עַתָּה הָהּ! בְּהִשָּׁמְעוֹ לְקוֹלִי לִשְׁמֹעַ אָזְנַיִם,
יֶחֱרַף לְבָבִי מְאֹד כִּי נִקְלוֹתִי וָאַעַשׂ
מִדְחֶה בְּפֶה חָלָק, וָאֶתֵּן לְחַטַּאת-קֶסֶם יָד.
שְׁמַע נָא יְהוּדָה! אַחֲרִית דְּבָרֵינוּ מְאֹד שָׂגְתָה.
קְמַן-רוּחַ רֵעֵה הַמֶּלֶךְ עֵינָיו אֵלַי נָשָׂא...

יהודה הָאַהֲבָה! כִּשְׂחוֹק וְתַעֲנוּג הִיא רַק לְשַׁלְוֵי עוֹלָם.
אָכֵן אַתְּ זִכְרִי עַמֵּךְ, בִּבְכִי יִתְּנוּ קוֹלָם!

אסתר הִנֵּה לְמַעַנְכֶם לְמַעֲנָם אֶעֱשֶׂה כָּל אֲשֶׁר אוּכָלָה.
מִי יִתֵּן לִי יְכֹלֶת כְּבִרִי חֶפְצִי, כְּלִבִּי אֶשְׁאָלָה.
אֲבָל בִּרְאוֹתִי פְּנֵי קְמַן-רוּחַ פַּלָּצוּת תֹּאחֲזֵנִי,
מָלֵא חֵלֶב זֶה לְפָנִים, קָם עַתָּה לִזְאֵב עֲרָבוֹת.
יְדִידוּתוֹ חָלְפָה, אַהֲבַת נָשִׁים יֶאֱהָבֵנִי,
עֵינָיו מַאֲכָלוֹת בְּלִבִּי, שִׂפְתוֹתָיו כַּחֲרָבוֹת.

יהודה שְׂאִי אֶסְתֵּר סִבְלֵי גַּם אֵלֶּה לְמַעַן אַחַיִךְ.

———

מחזה ז.

(יהודה, אסתר, ולוטן)

אסתר מַה-לְּךָ לוֹטָן כִּי פָנֶיךָ עַד מְאֹד חָוָרוּ?

לוטן יָגוֹן בִּלְבָבִי, לְנֶגְדוֹ אֵין חָכְמָה וְאֵין עֵצָה;
שָׁמֵינוּ יְכַסֶּה חֹשֶׁךְ, עוֹלָם לֹא יִטְהָרוּ,
לָרוֹגֶז לְמַכָּה וּלְחֶרְפָּה הָהּ! נִהְיֶה עַד-נֶצַח,
כַּאֲשֶׁר לָמוֹ הָיִינוּ בָעַמִּים מִדֹּר דֹּר;
הֲקָרוֹב יוֹם יְיָ, יוֹם צָרָה, יוֹם חֹשֶׁךְ וְלֹא אוֹר,
בּוֹ נִנְהֹם מִשֶּׁבֶר רוּחַ מֵרֹב עַצֶּבֶת,
בּוֹ נִבְחַר מָוֶת מֵחַיִּים בְּלֵב וָנֶפֶשׁ חֲפֵצָה,
נִפְלָה מֵתִים כְּמוֹ-מֵאַחֲרֵי הַמֵּפִיץ-קֶצַח,
וְעַם יִשְׂרָאֵל כֻּלּוֹ יִתַּם, יִישַׁן הַמָּוֶת?

יהודה אַךְ רָעוֹת לְעַמְּךָ תֶּחֱזֶה, הָיִיתָ כְּכוֹס חֳרָבוֹת.

אסתר לָמָּה זֶה חָלַמְתָּ הַלַּיְלָה חֲלוֹמוֹת רָעִים?

לוטן חָלַמְתִּי חָלָמְתִּי! מַכּוֹת שֶׁבַע עַל לֶחִי!
וּכְלִמּוֹת וָרֹק הָהּ! עַל כָּל פָּנִים וָמֵצַח!
אַתֶּם שֹׁקְטִים פֹּה; קוּמוּ נָא צְאוּ הַפַּרְבָּרָה
וּרְאוּ לָעַיִן כִּי קָמָה בָּעַמִּים צָרָה:
חֲנִיכֵי בֵּית הַחָכְמָה מַכִּים שָׁם אֶת אַחֵינוּ,
שִׁמְעוּ קוֹל נָשִׁים מַר-צֹעֲקוֹת יוֹרְדוֹת בַּבֶּכִי,
הַבִּיטוּ וְהִשַּׁמּוּ מְאֹד עֲלֵי מַרְאוֹת נוֹרָאִים,
אֲשֶׁר שָׁם תֶּחֱזֶינָה עֵינֵיכֶם, מַרְגִּיזֵי לְבָבוֹת.
נְעָרִים פֹּחֲזִים בְּנֵי בְלִיַּעַל, יִסְחֲבוּ בְתוּלוֹת יָפוֹת
בִּשְׂעַר רֹאשָׁן, וּלְחָיֵי יְשִׁישִׁים יַכּוּ בַּחֲרָפוֹת.

יהודה רַבָּם וְאַלּוּפָם הִבְטִיחָנוּ כְּפוֹת אַף וְחֵמָה,
אִם לְבֵית-חָכְמָתָם, שָׁנָה שָׁנָה מַס נְשַׁלֵּמָה.

לוטן שַׁלֵּם תְּשַׁלְּמוּ! אֲהָהּ! אַךְ בְּכֶסֶף כָּל מַעֲשֵׂיכֶם
וּבְזָהָב פְּדֹה תִּפְדּוּ כְּבוֹדְכֶם וְחַיֵּיכֶם!
שְׁמַע אָבִי זְקֵנִי! אִם נוּכַל קְנוֹת חֵן וָחֶסֶד
לְאֻמִּים בְּכֶסֶף מָלֵא, אֵין טוֹב וְכָשֵׁר לְפָנֵינוּ
כִּי אִם נִוָּעֵד עַד מְהֵרָה, יַחַד נִוָּסֵד
לְהָרִיק פַּעַם אַחַת כָּלָה אֶת אַמְתְּחוֹתֵינוּ.

יהודה אִמְרָתְךָ מַה מָּרָה, אַף אִוֶּלֶת פֹּרֶשֶׁת.

אסתר הֵרָגַע נָא לוֹטָן, מַה זֶּה נַפְשְׁךָ גֹּרֶסֶת?

לוטן אַחַת אֶשְׁאָלְכֶם, אִם שָׁגִיתִי לִי הָבִינוּ:
לָמָּה זֶה הָעַמִּים כֻּלָּם עַד כֹּה יְתָעֲבוּנוּ?
כִּי כַּאֲשֶׁר נָנֵס אֲנַחְנוּ הַצָּג כַּף רַגְלֵנוּ שָׁם
תְּעֵבָה אוֹתָנוּ קִנְאַת עָם, בְּחֶרֶב אֵשׁ וָדָם,
סְעָרָה תְּפִיצֵנוּ כַּשִּׁבֳּלִים אַחֲרֵי הַקּוֹצְרִים,
נֶחְשַׁבְנוּ כְּקַשׁ נִדָּף בָּעַמִּים, כִּנְבְלֵי יוֹצְרִים!

יהודה עַל מַה זֶּה וְעַל מַה זֶּה חָפַצְתָּ בְּנִי לָדַעַת?
יַעַן נִדָּדִים נְבָאִים אֲנַחְנוּ בְּאֵין מֶלֶךְ וָשָׂר,
הַכֹּל יִשְׂמְחוּ לְאֵידֵנוּ, יִרְדְּפוּ בְּבוּז וָכַעַס,
נֻכָּה כָּל הַיּוֹם תָּמִיד מַכַּת אוֹיֵב וָצָר!

לוטן לֹא כֵן אָבִי! לֹא זֹאת הַסִּבָּה הַנֶּאֱמָנָה
לַשִּׂנְאָה הַגְּדוֹלָה וְלַחֶרְפָּה הַנּוֹשָׁנָה;
מִיָּדֵנוּ לָנוּ גּוֹרָל זֶה הָרַע וְהַמָּר.
הֲכֹל הַיּוֹם רַק קִלְלַת חִנָּם תָּבוֹא עָלֵינוּ?
אֲנִי אַגִּיד לָכֶם דְּבַר סֵתֶר, אוֹצִיא תַּעֲלֻמָּה
אַל תְּגַלּוּהָ לַאֲחֵרִים, אַל תּוֹדַע לְאִישׁ זָר:
נַחְנוּ פָּשַׁעְנוּ וּמָרִינוּ בֵּאלֹהֵינוּ!
וְנִקְמָתוֹ הַגְּדוֹלָה תִּרְדְּפֵנוּ, לֹא נְקוּמָה,
עַל אֲשֶׁר נָסַכְנוּ עָלֵינוּ רוּחַ תַּרְדֵּמָה,
רוּחַ עִוְעִים. הָהּ! שְׁאֵרִית גַּחֶלֶת הָאֻמָּה
כָּבְתָה בְּקִרְבֵּנוּ, כַּפִּשְׁתָּה כֵּהָה דָעֲכָה,
לִבֵּנוּ מֵת, וְתוּשִׁיָּה מִמֶּנּוּ נִדָּחָה;
בַּעֲוֹן בִּצְעֵנוּ רַבָּה עָלֵינוּ הַמַּשְׂטֵמָה.

יהודה שִׂימָה יָדְךָ עַל פִּיךָ, הוֹי יֶלֶד חֲסַר טַעַם!
עֲצֹר בִּלְשׁוֹנְךָ מְדַבֶּרֶת גִּדּוּפִים הַפָּעַם!

לוטן לְעֵגֶל-זָהָב עַמִּי מִשְׁתַּחֲוֶה, אוֹתוֹ עֹבֵד;
בִּגְלַל מִשְׁחָתוֹ זוּ אֲהָהּ! אַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אֹבֵד.
עֲתִידוֹת לָמוֹ אֶחֱזֶה, אֶרְאֶה כְּמוֹ עַיִן בְּעַיִן
בְּעוֹתַי אַל יַעַרְכוּנִי, אֶמְאַס כַּחַיִּין;
יִדַּל כְּבוֹד יַעֲקֹב, חַיֵּי בֹשֶׁת וְקָלוֹן יָחִי
בְּתוֹךְ הָעַמִּים, כִּי יֵצֵא מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי.
כְּשֻׁעָלִים בָּחֳרָבוֹת, כַּפֶּרֶס וְהָעָזְנִיָּה
יֹאכְלוּ גוֹיִם שְׁכֵנֵיהֶם, עַצְמוֹתָם יְגָרֵמוּ,
בָּתִּים יִבְנוּ בְּדָמִים וּמִשְׁכְּנוֹת בְּכַף רְמִיָּה,
מִבְּשַׂר זָרִים נַפְשָׁם יַשְׂבִּיעוּ וְאוֹתָם יַעֲשֹׁקוּ,

יַעֲלוּ זָהָב רָב עַל לְבוּשֵׁיהֶם וַעֲדִי עֲדָיִים,
עַל כִּסְאוֹת שֵׁן יֵשְׁבוּ, מֶשִׁי וְרִקְמָה מְחֻטָּבִים.
אַךְ אִם גַּם יַגְבִּיהוּ אֵבֶר כְּנִשְׁרֵי שָׁמַיִם,
בְּרֹאשׁ סֶלַע יָשִׂימוּ קִנָּם אוֹ בֵּין כּוֹכָבִים,
מִשָּׁם תּוֹרִידֵם יַד אֵל, אֶל עָבְרֵי פִּי־פָחַת,
יַד אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט תּוֹבִילֵם עַד בּוֹר שָׁחַת.
מִקּוֹל נִפְלָם יִרְגְּזוּ יוֹשְׁבֵי תֵבֵל מִמְּקוֹמָם,
בְּעֵת עֲוֹן עַמִּי קֵץ, אַמַּת בִּצְעוֹ, יָבוֹא יוֹמָם.

יהודה עַיִן תִּרְאֶךָ תְּעִידֶךָ, כִּי תִבְגֹּד בְּעַמֶּךָ.

אסתר רְאֵה דִּמְעָתוֹ עַל לְחָיָו, שְׁמָעָה נָא קוֹל בִּכְיוֹ!

יהודה (בקול בוכים אל אסתר)

הָהּ! לֹא בֶן אִמּוֹ (הִיא בִתִּי) הוּא, זֶה הַנַּעַר;
כִּי אִם בֶּן אָבִיו, בֶּן רוֹפֵא נוֹדָע בַּשַּׁעַר
אֲשֶׁר תּוֹרָתוֹ פָּנָה וֶאֱמוּנָתוֹ מְעֻקָּלָה,
נֶפֶשׁ הָעֶלֶם הִשְׁחִית וַיַּעַשׂ בָּהּ כָּלָה.

לוטן מִי יִתֵּן עִם זֶה בְּיָדִי, לֵב בְּשָׂרִי לוֹ תַּתִּי,
כִּי רַחֲמֵי יְשָׁרִים וְאַהֲבַת חֶסֶד לִבּוֹ חָסֵר;
רוּחִי וְנִשְׁמָתִי אֶפַּח בּוֹ לְמַעַן יִוָּסֵר
וִיהִי לְגוֹי צַדִּיק בָּאָרֶץ, אָז בְּשִׂמְחָה מֵתִי!

יהודה הַחֲרֵשׁ! אַל תּוֹסֶף גַּדֵּף עוֹד עַם יְיָ בְּחִירוֹ,
לְפָנָיו נִצְּבוּ גַּלֵּי יַם סוּף, לִגְזָרִים גֻּזָּרוּ;
עַם שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר בְּקוֹלוֹת וּבְרָקִים,
מַיִם מִצּוּר הִזִּיל לוֹ כְּמוֹ מֵעָבֵי שְׁחָקִים,
וְאוֹתוֹת גְּדוֹלִים וּמוֹפְתִים רַבִּים הֶרְאָה לָמוֹ.
אַךְ רוּחַ זְנוּנִים הִתְעֲךָ, שֶׁקֶר עָנִיתָ בָּמוֹ!
עַתָּה שְׁאַל פִּי זְקֵנֶיךָ, הֲלֹא הוּא יַגִּידֶךָ:
בְּאַחֲרִית הַיָּמִים יֵרֵד יְיָ עַל הַר גָּבוֹהַּ
בְּעַב הֶעָנָן, לִשְׁפֹּט כָּל הַגּוֹיִם וְהַלְּשׁוֹנוֹת;
מִפָּנָיו יִרְגְּזוּ עַמִּים, לְקוֹלוֹ יִשְׁמְעוּ שֵׁמַע,
בְּרוּחַ נְבוּאָה יִנָּחֲמוּ עַל חַטָּאוֹת רִאשׁוֹנוֹת;
אָז יְכַתְּתוּ חַרְבוֹת לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹת לְמַזְמֵרוֹת,
מָגֵן אִם יֵרָאֶה וָרֹמַח, יֶחְפְּשׂוּ בַּנֵּרוֹת;
רוֹמְמוֹת אֵל בִּגְרוֹנָם וּזְמִירוֹת דָּוִד בְּפִיהֶם,
אָז יַכִּירוּ כֻּלָּם וְיֵדְעוּ מִי אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם.
בַּיָּמִים הָהֵם יֵלֵךְ בֵּית יַעֲקֹב בְּרֹאשׁ כֻּלָּהֶם:

אַף אִם יִהְיוּ חַטֹּאתָיו כַּתּוֹלָע וְכַשָּׁנִים
אוֹ יִכְבְּדוּ מֵחוֹל יַמִּים וּמִכֹּבֶד אֲבָנִים
יַשְׁלִיכֵמוֹ אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אַחֲרֵי גֵוּוֹ,
עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל יְרַחֵם, יֶחֱבַשׁ וְיַחְשֹׁךְ כְּאֵבוֹ,
כַּשֶּׁלֶג וְכַצֶּמֶר נַלְבִּין כִּי יִכְלֶה זָעַם.
יִשְׁמְרֵנוּ יְיָ, לֹא יִתֵּן לְעוֹלָם מוֹט לָנוּ
כִּי יִסְלַח לַאֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ (מכה על לבו)
יַעַן בִּישׁוּעָתוֹ בָּטָחְנוּ לֹא פָּחָדְנוּ;
לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קָדְשׁוֹ עַל מִשְׁמַרְתֵּנוּ נִצָּבְנוּ,
לִשְׁמֹר בְּרִיתוֹ וְעֵדוֹתָיו כָּל הַיּוֹם שָׁקָדְנוּ,
יְחָנֵּנוּ וְיִרְצֵנוּ, כִּי אוֹתוֹ לֹא עֲזָבְנוּ.
אָכֵן הַבֹּגְדִים בּוֹ יְשָׁרֵשׁ מֵאֶרֶץ חַיִּים,
יְחַתֵּם וְיִסָּחֵם מֵאֹהֶל, חֶרֶב יְאָכְּלוּ,
אוֹ תִבְעַר בָּם אֵשׁ תָּפְתֶּה וְנַפְשׁוֹתָם יְאֻכָּלוּ,
בִּמְקוֹם תַּנִּים יִשְׁכְּנוּ וּשְׂעִירִים בַּעֲלֵי קְרָנַיִם.

אסתר הִכָּנַע נָא לוֹטָן, אֶל אֵל פָּרֵשׂ יָדֶיךָ.

יהודה רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַקְּלָלָה
אֲשֶׁר תְּבוֹאֶךָ, כִּי כַחַשׁ וָפֶרֶק מָלֵאתָ;
עַל־כֵּן שְׁמַע בְּקוֹל מוּסָרִי אֲשֶׁר עַד כֹּה שָׂנֵאתָ
הָסֵר חַטַּאת מְרִי וָמֶרֶד מִלִּבְּךָ כָּלָה
פֶּן אֶתֶּנְךָ עוֹד לַחֵרֶם בִּשְׁבֻעַת הָאָלָה
אִי אַכֶּבָּה אַרְצָה, בְּכַף זוּ תִּתָּפֵשָׂה.

אסתר עֶבְרָתְךָ, יְהוּדָה, קָשְׁתָה מְאֹד, פַּחַז כַּמַּיִם
(אל לוטן) הִתְרַפֵּס בְּנִי וְחַל נָא פְּנֵי אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם!

לוטן סְלַח נָא אֱלֹהֵי אָבִי! וְאָשׁוּבָה לְךָ בְּכָל לְבָבִי.

יהודה יְחַזֵּק וִיאַמֵּץ הָאֱלֹהִים לִבְּךָ בְּתוֹרָתוֹ,
זָכַר לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ חַסְדּוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ
אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּנוּ בְּחֹרֵב אָז מִתּוֹךְ הָאֵשׁ;
זָכַר אֵלֶּה בָּנַי: לְהַנְחִיל אוֹהֲבָיו וְאוֹיְבָיו יֵשׁ וָיֵשׁ.

(שלשת אברים מביאים את באריששקא הכהן מתעלף)

מחזה ח.

יהודה, אסתר, לוטן, באריטשקא, ושלשה אכרים.

יהודה מַה־זֹּאת? פִּתְאֹם קָרוּשׁ חֲדָשׁוֹת אִישׁ לֹא חָשָׁן!

אסתר (מרעדת) מַלְאֲכֵי יָהּ הַצִּילוּ! אֲהָהּ אֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים!

אכר א לֹא מֵת הַכֹּהֵן, כִּי אִם חַי חַי הוּא עוֹדֶנּוּ.

אכר ב׳ בִּהְיוֹתֵנוּ בַּדֶּרֶךְ, שָׁם תַּחַת הָאֵלָה
וְהִנֵּה בָּרִיטְשְׁקָא כֹּהֲנֵנוּ שָׁכַב, וְנַפְשׁוֹ חָדֵלָה,
וַנְּבִיאֵהוּ עַד הֵנָּה, לְהָשִׁיב אֵלָיו רוּחוֹ.

אסתר חוּשָׁה לוֹטָן אַל תַּעֲמֹד, מַיִם! מַהֵרָה מָיִם!

יהודה אַל נָא תִשְׁכַּח מֵהָבִיא לוֹ גַּם יַיִן יָשָׁן! (לוטן יוצא)

אכר ג׳ אִישׁ קָדוֹשׁ הוּא! מִתְגּוֹרֵר בְּמִסְבֵּי כְפָרֵינוּ,
מִתְהַלֵּךְ בְּשַׂקּוֹ וְתַעֲנִיתוֹ, גַּם יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ
לִפְנֵי יְיָ תָּמִיד כָּל הַיּוֹם עַל רוֹב עֲוֹנֵינוּ,
מִכּוֹת שִׁבְטֵי יָהּ גֵּוּוֹ, עַד שָׁפַךְ עָלָיו דָּמוֹ.

אכר ב׳ כְּבוֹד שְׁמוֹ נוֹדַע בַּשְּׁעָרִים, מִי לֹא יְדָעֶנּוּ?
קָנֶה רָצוּץ לֹא יִשְׁבֹּר, לֹא יִרְמוֹס תּוֹלֵעָה,
יִמְאַס בְּכֶסֶף וְזָהָב, תַּאֲוַת בְּנֵי אָדָם כֻּלָּמוֹ.

אכר א׳ בְּפִיו כֵּן לִבּוֹ, שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן הֵם לְרוּחַ נְכֵאָה.

אכר ב׳ לִימִין דַּל וְאֶבְיוֹן יַעֲמֹד, לֹא יָבֵז הַלְכָּאִים,
בְּכָל כֹּחוֹ יְחַזֵּק יְאַמֵּץ לְהַחֲיוֹת לֵב נִדְכָּאִים.

אכר ג׳ נֶפֶשׁ טְהוֹרָה וּקְדוֹשָׁה! בְּבוֹאוֹ אֶל הַכְּפָרִים
יֶחֶרְדוּ לִקְרָאתוֹ כָּל יַלְדֵי הָאִכָּרִים.

(לוטן שב ואחריו עדה נושאת מים ויין)

יהודה (אל לוטן) מַהֵר זְרוֹק עַל פָּנָיו עַל מִצְחוֹ וְעַל רַקָּתוֹ.

אכר א׳ הִנֵּה הוּא מִתְעוֹרֵר! רְאוּ נָא! הִנֵּה הוּא מְזוֹרֵר;

יהודה (אל אסתר) עַתָּה שִׁפְכִי לְמוֹ פִּיו יַיִן חַיִּים מְשַׂמֵּחַ.

באריטשקא (בקול נמוך) יְשַׁלֵּם יְיָ פָּעֳלֵךְ בְּנִי מִשְּׁמֵי שָׁמַי מְעוֹנָתוֹ

(אסתר תשקהו יין) בִּתִּי! מֵעִם יְיָ תְּהִי נָא מַשְׂכֻּרְתֵּךְ שְׁלֵמָה.

(נאנח בשברון מתנים)

אֲנִי הִתְהַלַּכְתִּי עַד מֵעֵבֶר לְנָהָר וִיסְלָה
לַחֲזוֹת עַל חוֹלִים, כָּל עוֹדָם בַּחַיִּים הֵמָּה,
לְתַקֵּן עָוֹן אַחַי, חַרְצֻבּוֹת רִשְׁעָם לְפַתֵּחַ
וּלְהָתֵם חַטַּאת עַמִּי, כָּל יָשׁוּבוּ לְכִסְלָה;
בַּאֲשֶׁר יוֹם צוֹם הַיּוֹם, בְּרֶגֶל קֹדֵר הִלַּכְתִּי
מַהֲלָכַי וּבְלֹא כֹחַ לָאָרֶץ הָשְׁלָכְתִּי.

אכר ב׳ (מנשק ידי הכהן) הִנֵּה שָׁם אֲנַחְנוּ מְצָאנוּךָ הוֹד כְּבוֹד אֲדוֹנֵנוּ
וַנִּוָּעֵץ יַחְדָּו חִישׁ, וְאוֹתְךָ הֲלוֹם הֲבֵאנוּ.

אכר ג׳ (מנשק יד באריטשקא גם הוא)

בָּרִאשׁוֹנָה גָּדְלָה בִּמְאֹד מְאֹד חֶרְדָּתֵנוּ

כַּאֲשֶׁר לְמֵת חֲשַׁבְנוּךָ, אַךְ חִישׁ שָׁבָה תִּקְוָתֵנוּ.

באריטשקא תִּקְוַתְכֶם בַּיְיָ שִׂימוּ, אֵלָיו תְּיַחֵלוּ!

אכר א׳ יָדַיִם רָפוֹת כָּמוֹנוּ חַזֵּק תְּחַזְּקָה!

באריטשקא עַל־זֹאת מִיַּד מְשִׁיחֵנוּ שְׂכַר טוֹב תְּקַבֵּלוּ.

(אל אסתר) אוֹדֵךְ בִּתִּי! יַד יְיָ הַגְּמוּל לָךְ תְּחַלֵּקָה

עַל כִּי חִיִּיתִנִי בְּטוּב לְבָבֵךְ מִיּוֹרְדֵי בוֹר.

(פתאם) אָנָה אֵלֶּה הֱבִיאוּנִי?

אכר לְאַרְמוֹן לִבְזוֹב הֻבָאתָה!

(באריטשקא ננער ומביט סביביו)

באריטשקא וְעַיִן מִי פֹּה עָלַי חָסָה?

אכר. הַאֻמְנָם עֵינֵי כְבוֹדְךָ לֹא תִרְאֶינָה אֶת אוֹר פְּנֵי אֶסְתֵּר? וְאֵלֶּה שְׁנֵי הַיְּהוּדִים לֹא יָדַעְתִּי.

באריטשקא (מתחזק וקם במטתו) חִישׁ מִזֶּה הוֹצִיאוּנִי!

אוֹי לִי אִישׁ טְמֵא שְׂפָתַיִם, שֵׁם יְיָ הִשְׁמַעְתִּי

בְּאָהֳלֵי רֶשַׁע, בְּבָתֵּי זָדוֹן, בְּמִשְׁכַּן הַבֹּשֶׁת,

שָׁם הַתַּאֲוָה וְקָלוֹן נִסְתָּרוּ בִּמְעוֹן דַּלְתוֹת נְחֹשֶׁת!

(כל שומעיו יתמהו)

אכר א׳ אַךְ עוֹד מְעַט קַח שְׁבָה נָא פֹּה אֲדוֹנִי אָבִי קְדוֹשִׁי!

עַד כִּי תֶחֱזַק לַעֲמֹד אוֹ לָלֶכֶת בְּרַגְלֶיךָ.

באריטשקא אֶפְּלָה נָא מֵת בַּחוּץ, לֹא יַעֲמֹד עָלַי רֹאשִׁי!

רָקָב בְּבַיִת זֶה, עוֹד מְעַט וְנָפַל עָלֶיךָ,

קורא בכל כחו) הַעֲלוּ אֲנָשִׁים תְּמִימִים מִסָּבִיב לְמִשְׁכָּנָם,

כִּי יוֹשְׁבָיו הָאֹכֵל אֵשׁ, לְעוֹלָם יַעֲלֶה עֲשָׁנָם.

(לואט את פניו)

אכר ב׳. הֵן גָּדֵל חָלִילָה אֲדוֹנִי יִתֵּן לָנוּ מוֹרָא.

באריטשקא חוּשׁוּ! הוֹצִיאוּנִי מִמָּקוֹם זֶה סְדוֹם וַעֲמֹרָה!

(האכרים מוציאים אותו בצעקו מרה. יהודה לוטן ואסתר נאלמים, סביטים ותמהים איש אל רעהו)

מערכה שניה.

(גן המלך בכפר לבזוב ובתוכו ארמון. יהודה ולוטן נכנסים)

מחזה א.

יהודה ולוטן.

יהודה (קורא בקול) אֶסְתֵּר!
(יוצאת) הַמֶּלֶךְ וְרֵעָיו סָרִים דֶּרֶךְ הֵנָּה!
(מרחוק נשמע קול מושכים בקרן)

אסתר לְקוֹל הַתּוֹקְעִים בַּשּׁוֹפָרוֹת לִבִּי אֶתְּנָה.

לוטן (מביטים נכחם) מַלְכָּם בְּרֹאשָׁם, סוּסוֹ יֹאמַר הֶאָח וְיָשִׂישׂ בְּכֹחוֹ.
עַתָּה אֶחֱזֶה מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ, אַהֲבָה רָצוּף תּוֹכוֹ!

(קול נגינות הולך וחזק. נכנסים: המלך, אנדרזעי, קחן רוה, ינוס גברק, סריסים ונערים משרתים אחרים)

מחזה ב.

כזימירז, אסתר, אנדרזעי, קחן רוה, ינוס גברק ונערי המלך. מהלאה להם: יהודה, לוטן, עדה ורחל.

אסתר **בשאלה לשלום המלך** בָּרוּךְ אַתָּה בְּבוֹאֶךָ! מַה־מִּשְׁפַּט צֵיד הַיָּעַר?

כזימירז הַרְבֵּה יֶתֶר צַדְתִּי מֵאֲשֶׁר אִישׁ בְּנַפְשׁוֹ שָׁעַר.
הֲיָדַעַתְּ אֶסְתֵּר, בַּמָּה אוּכַל אֶתְהַלָּלָה?
בִּשְׁלַל דֹּב אֹרֵב וְשַׁכּוּל, יָדִי לִי שָׁלָלָה.

אסתר כַּבִּיר מָצְאָה לְךָ יָדְךָ הַטֶּרֶף וְהַשָּׁלָל!

כזימירז רָדַף הַדּוֹב בַּיַּעַר, הִתְחוֹלֵל כַּסַּעַר,
בִּמְרוּצָתוֹ שִׁבֵּר לָאָרֶץ כֹּל אֲשֶׁר מָצָא,
בַּחֲמַת כֹּחוֹ רָץ אֵלַי, עוֹד מְעַט וְאֶכּוֹל חָלָל.
אַרְצָה כָּרַעְתִּי, עַל פָּנָיו כּוֹנַנְתִּי, וְנַעַר
אֶחָד, כָּל כַּלְבֵי צַיָּדֵי מִצַּדָּיו הִשְׁלִיחַ,
וַיָּנָס וַיִּפֹּל לְפִי חִצִּי, כְּבֵדוֹ חָצָה,
וַיָּזָב דָּמוֹ, וְאִכָּר אֲשֶׁר גַּרְזֶן הֵדִיחַ
עָלָיו, מוֹתְתֵהוּ כָּלָה. דּוֹב נוֹרָא זֶה עֲדֵי
כִּי צָלַח הַפַּעַם בְּיָדִי מְאֹד הֶפֶץ צֵידִי;
שָׂשׂ וְעָלֵז כְּמוֹ עַתָּה, זֶה כַּמָּה לֹא הָיִיתִי.

אסתר כִּי עָלָה הַצַּיִד בְּיָדְךָ, גַּם אֲנִי רָאִיתִי.
אָכֵן מַלְכִּי! הֵן חֵרַפְתָּ נַפְשְׁךָ לָמוּת;

הַאָמְנָם שָׁוֶה לַמֶּלֶךְ עֲשׂוֹת דָּבָר כָּזֶה?

בזימירז כָּל זֶה שָׁוֶה לִי, אֶסְתֵּר תַּמָּתִי יָפָתִי!
מְשׂוֹשׂ לֵב צַיָּד! תִּפְאֶרֶת אָדָם בַּיִת לָשָׁבֶת!
לֹא תְבִינִי לֹא תֵדְעִי, לֹא יְמַלֵּל לָךְ כָּל פֶּה;
גְּדוֹלָה שִׂמְחַת הַצַּיָּד בְּיַעַר הָאַלּוֹנִים
בְּמָצְאוֹ אַיָּלָה שְׁלוּחָה אוֹ דוֹב רַב אוֹנִים.
בְּאֶפֶס צַיִד חַיָּה אֶמְאַס תֵּבֵל וְצֶאֱצָאֶיהָ
כְּמוֹ בְּאֵין אֵשֶׁת-חֵן, מִבְּלִי אַהֲבָה בְּתַעֲנוּגֶיהָ.
הַאַף אֵין זֹאת יָנוּס סָרִיסִי וְגֶבֶר עֲמִיתִי?

ינום גברק כִּי אֲדוֹנִי מַלְכִּי! אֲשֶׁר רַק בְּךָ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתִי,
הֵן מַה טּוֹב וּמַה נָּעִים הִתְעַלֵּס בָּאֳהָבִים,
כְּבָר יֶהְגוּ הָגֹה הַיּוֹנִים אֲשֶׁר בְּפִיהֶן עֲגָבִים.

בזימירז הַיּוֹנִים! מַה-זֶּה דִּבַּרְתָּ, יָנוּס אִישׁ עֲצָתִי?

ינום גברק אֵשֶׁת חֵן אֲהוּבַת רֵעַ וּמֵעָלָיו סָרָה
תְּעִידֶן כִּי אֵין כְּמוֹ אַהֲבָתָן — זַכָּה וּבָרָה.

בזימירז (אל אסתר) אָמְנָם כֵּן הוּא, כִּי כְּטוֹב עָלַי לִבִּי בְּדוֹדַיִךְ
אֶקְרָא לָךְ: יוֹנָתִי! הַרְאִינִי אֶת מַרְאַיִךְ!
(שמאלו תחת לראשה)

א ס ת ר (כגאון) כֵּן הוּא אֲדוֹנִי!

אנדרזעי (אל קחן רוה בלאט)
הִנֵּה זֶה מַלְכֵּנוּ מִתְרַפֵּק עַל דּוֹדָתוֹ;
אֲהָהּ! עוֹד שָׁנִים רַבּוֹת לֹא יְחִי שָׁלוֹם בַּעֲצָמָיו
כִּי חֵילוֹ גַּם הוֹדוֹ יִתֵּן לְנָשִׁים מִיָּמָיו.

קחן רוה עַד מְהֵרָה זֹאת תַּצְעִידֵהוּ לִשְׂדֵה קְבוּרָתוֹ.

אנדרזעי אִשָּׁה יָפָה אֶסְתֵּר, דִּמְיוֹנָהּ כַּשּׁוֹשַׁנָּה.

קחן רוה הֲלֹא כֹה תֹאמַר אַנְדְּרָזְעִי: בָּרָה הִיא כַּחַמָּה;
מַה נָּקֵל לָהּ צוּד רַב-נְפָשׁוֹת עוֹד שָׁנִים כַּמָּה.

אנדרזעי הוֹי עַל אַכְזְרִיּוּתָהּ, כְּאַכְזְרִיּוּת בַּת הַיַּעֲנָה!
מִי יִתֵּן וּבָא חִישׁ שִׁמְשָׁהּ וְהָלְכָה קְדוֹרַנִּית
כִּי בְעָצְמַת כְּשָׁפֶיהָ, כֹּל הַסִּבָּה אֲחוֹרַנִּית.

בזימירז (אל אסתר) עוֹד מְעַט וְיָבִיאוּ הַצַּיִד אֲשֶׁר לָךְ הֵבֵאתִי,
מַטְעַמָּיו יִמְתְּקוּ לְחִכֵּךְ בְּמִשְׁתֶּה בְּיוֹם מָחָר.

ינום גברק הוֹי! הוֹי!

בזימירז (אל ינום גברק) מַה-זֶּה פָּנֶיךָ זֹעֲפִים? לָמָּה זֶה נֶאֱלַמְתָּ?

ינוס גברק   כִּי לֹא נֹאכַל מִצֵּידֵנוּ, דְּאָגָה מִלֵּאתִי.

כזימירז   הוֹי זוֹלֵל! הֲרַק אַךְ לְזֹאת עָלַי אֶרֶץ אָדָם הוּשַׂמְתָּ
לְמַעַן תְּמַלֵּא נַפְשְׁךָ וּבִטְנְךָ בַּאֲשֶׁר תִּמְצָא?

אנדרזעי (אל ינוס גברק)   שׁוּבָה יָנוּס מִדַּרְכְּךָ, פְּרוּעַ הוּא לְשִׁמְצָה.

ינוס גברק   הִנֵּה זֹאת מֵאָז נַפְשִׁי יוֹדַעַת נֶאֱמָנָה:
בַּעֲבוּר נֹאכַל וְנֵשְׁתְּ, נִשְׁמַת חַיֵּינוּ נִתְּנָה.

כזימירז   עַל-כֵּן הִקָּרֵא נָא לְמִשְׁתֶּה וְרַב לְךָ שָׂכָר.

ינוס גברק (אל אסתר)   בְּלֵב נִשְׁבָּר אֲבַקְשֵׁךְ: תְּנִי לִי לִלְקֹט פְּתוּתֵי לֶחֶם
מִלַּחְמֵךְ. רַחֲמִינִי נָא נְשָׂאָה מִנִּי רֶחֶם!

אסתר   הוֹאִילָה נָא וָבוֹאָה אֲדוֹנִי בְּלֵב שָׂמֵחַ;
הִקְדַּמְתַּנִי יָנוּס, חֶפְצְךָ זֶה חֶפְצִי אָנִי,
הֱיֵה נָא בְּעֹזְרֵי בְּעָרְכִּי שֻׁלְחָן, רֹאשִׁי אַל יָנִיא.

ינוס גברק   מַה-יָּקָר חַסְדֵּךְ מַלְכָּה, עָלַי גֶּבֶר צָלֵחַ!

כזימירז   עֵקֶב כִּי זֹאת עָשְׂתָה לְךָ, תַּכִּיר לָהּ טוֹבָתָהּ;
אַחֲרֶיהָ יֵט לִבְּךָ וְהָשִׁיבָה לָהּ כֶּאֱמוּנָתָהּ.

ינוס גברק   כֵּן, אֲנִי בְּכָל לְבָבִי אֶעֱבֹד לַמֶּלֶךְ וְלַגְּבִירָה.

אנדרזעי (אל לבו)   קָרוֹב יוֹם, תּוּשַׁר בְּאַרְצֵנוּ אַךְ זֹאת הַשִּׁירָה:
„כָּל יְקָר וְתִפְאָרָה, לְבוּשֵׁי מַלְכוּת וּמַחֲמַדִּים
הֵם כֻּלָּמוֹ מוּעָדִים אַךְ לְעַבְדֵי הַיְּהוּדִים".

כזימירז (בקול)   אַנְדְרֵזֶעִי אַנְדְרֵזֶעִי!

(אנדרזעי הולך וקרב)

גִּבּוֹר הַצַּיִד! נְחֵה אֶת עַבְדֵי הַמִּירְתָה,
יָנוּס יְהִי פֹה. אֲנִי אֵרֵד רֶגַע הַגִּנָּתָה.

אנדרזעי (משתחוה)   כִּדְבָרְךָ אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ עַד מְהֵרָה אֶעֱשׂ.

(כלם נכונים לצאת)

מחזה ג.

כזימירז (רואה את יהודה)
הֲשָׁלוֹם יְהוּדָה הַזָּקֵן, הֲשָׁלוֹם לְמִסְחָרְךָ?
הֲכֵן עֹשֶׁר וָהוֹן עָתֵק צָרַרְתָּ בִּצְרוֹרְךָ?

יהודה (משתחוה למלך)   בָּרוּךְ יְיָ! עוֹד בְּחַיִּים חַיָּתֵנוּ עָלֵי אֲדָמוֹת.
אִם צָרְכֵי מְרֻבִּים וְשׁוֹנִים, לָמוֹ אֵין סְפוּרוֹת,
צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצָא, כָּאֵשׁ עֲצוּרִים בַּעֲצָמוֹת,
חַסְדֵי מַלְכֵּי אֻזְכְּרָה, יְקָרִים בְּרַבִּים דּוֹרוֹת.

כזימירז אֲעַשִּׁירְךָ, יַעַן עֲבוֹדָתִי בְּלִבְּךָ נוֹגַעַת.

יהודה יוֹם יוֹם אֶתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ מַלְכִּי וּבְעַד אַרְצְךָ.

(מראה בלוטן) גַּם נַעַר זֶה יִתְפַּלֵּל בִּשְׁלוֹמְךָ וְיִרְצְךָ.

כזימירז בֶּן מִי זֶה הָעֶלֶם?

יהודה זֶה נִינִי, אֲדוֹנִי מַלְכִּי, הוּא יֶאֱהַב אוֹתְךָ.
בְּאָחֲזוּ אוֹתָנוּ צִירִים כְּצִירֵי אֵשֶׁת לֵידָה
אֲשֶׁנֶּן-לוֹ: „הָיִינוּ חֶרְפָּה בְּתוֹךְ קָהָל וְעֵדָה
אַךְ אֱהוֹב אֶת מַלְכֵּנוּ הַטּוֹב בָּרְכֵהוּ בְּרָכָה"
וּבְכֵן אוֹהֵב הוּא אֶת הֲדַר כְּבוֹד מַלְכוּתֶךָ.

כזימירז (אל לוטן) גְּשָׁה הֲלוֹם, חַי יְיָ כִּי יָפִיתָ בִּתְמוּנָתֶךָ!
הַאוֹהֵב הַמֶּלֶךְ אַתָּה בֶּאֱמֶת וּבְתָמִים?

(לוטן מתנפל לפני המלך ומנשק ידו בשפתים דולקים)

לוטן מַאֲמִין אֲנִי בְּמַלְכִּי כְּמוֹ בֵּאלֹהֵי הַשָּׁמַיִם!

כזימירז עַל מָה זֶה תֶּאֱהָבֵנִי, עֲנֵה יְפֵה עֵינַיִם!

לוטן כִּי מֶלֶךְ צַדִּיק אַתָּה בְּמַמְלָכוֹת וַעֲמָמִים.

כזימירז (בלשון רכה) מַעֲנֵה חָכְמָה בְּפִיךָ, יַד הָאֱלֹהִים תְּרוֹמְמֶךָּ.
כַּאֲשֶׁר תִּגְדַּל, לְפָקִיד מִכְהֵה-מִלְחֵי אֲשִׂימֶךָּ.

(כלם יוצאים מלבד המלך ואסתר)

מחזה ד.

כזימירז (יושב על מושבו)
בְּחֶבְרָתֵךְ אֶסְתֵּר, לֹא אוּכַל הַלַּיְלָה שֶׁבֶת;
בֵּיתִי אָשׁוּבָה, כַּאֲשֶׁר דִּבְרֵי מַלְכוּת נְחוּצִים
נְכוֹנוּ לִקְרַאת בּוֹאִי מְיוּמָּיִם שָׁמָּה.

אסתר דְּבָרְךָ זֶה מַלְכִּי יְהִי לִי לְאוֹת כַּעַס וְעַצֶּבֶת.

כזימירז אִם בְּצַיִד יְבַל מֶלֶךְ יָמָיו, לַעֲבוֹדָה חֲרוּצִים,
יְמַן לוֹ לֵילוֹת עָמָל וִיגִיעַת רוּחַ וּנְשָׁמָה.
שָׁם כְּבָר יְחַכֶּה לִי הַמַּזְכִּיר בִּכְלְיוֹן עֵינַיִם
וּבְיָדוֹ סִפְרֵי חֻקִּים וּתְעוּדוֹת דּוֹר דּוֹרִים
אֲשֶׁר בָּהֶם עֲצוֹת מֵרָחוֹק וְתוֹרוֹת הַחַיִּים
כְּתוּבוֹת לִבְנֵי בָנִים, בְּיַד הַסְּגָנִים וְהַחוֹרִים;
שָׁם בַּמִּסְדְּרוֹן יֵשֵׁב חֲכַם חָרָשֵׁי הַבּוֹנִים
חֹשֵׁב מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה וּבְתַחְבֻּלוֹת נְבוֹנִים
אֵיזֶה עִיר וּמִגְדָּל לְבַצֵּר בְּחוֹמָה נִשְׂגָּבָה

וְשַׂר הָאוֹצָרוֹת יִמְנֶה לוֹ כֶּסֶף בְּיַד רְחָבָה ;
כֻּלָּם אֵלַי יְיַחֵלוּן , אֲלֵיהֶם חִישׁ אֵלֵכָה .

אסתר הֶעֱצַבְתַּנִי אֲדֹנִי ; בִּמְרִירוּת אֵאָנֵחָה .
בְּטֶרֶם תְּמוּנַת הוֹד מַלְכִּי אֶשְׂבַּע שָׂבֹעַ
יַעַזְבֵנִי , עַד מָתַי לֹא אֵדַע יָדוֹעַ .

בזימירז אַל נָא תִּתְעַצְּבִי אֶל לִבֵּךְ אֶסְתֵּר יָפָתִי !
הֲלֹא אָנֹכִי אֲשַׂמְּחֵךְ מָחָר בְּמִשְׁתֶּה שִׂמְחָתִי .

אסתר אָכֵן מַלְכִּי , בְּאַרְמוֹן מַלְכוּתְךָ תִּסְתַּתֵּרָה ;
עֲבוֹדָתְךָ כָּל הַיּוֹם כְּבֵדָה מִמְּךָ וְגָבְרָה
עַד מְאֹד , הֲקַל עָלֶיהָ מֵעָלֶיךָ אֲדוֹנֵנוּ
וּתְנָה מֶחֱצִיתָהּ עַל גְּדוֹלֵי וְרַבֵּי שָׂרֵינוּ .

בזימירז רְאוּ נָא , אֵיכָה תְּלַמְּדֵנִי בְּחָכְמָה זֹאת הַנַּעֲרָה !
שִׁמְעִי מְשַׁל קַדְמֹנִי קוֹלֵעַ אֶל הַשַּׂעֲרָה :
„נֶפֶשׁ בְּהֵמָה , אַךְ נֶפֶשׁ בְּעָלֶיהָ יוֹדַעַת" .
לוּא עַל פִּיךְ מָלַכְתִּי , אַךְ בְּצֶלֶם הִתְהַלַּכְתִּי ,
לִשְׂחוֹק וּלְלַעַג לְכָל עַמִּי אֲנִי אֱוִי הָיִיתִי
כַּאֲשֶׁר יִשְׂחֲקוּ בְּנֵי הָאָדָם לְכָל רֹעֶה אֱוִילִי ;
לוּלֵא יָדַעְתִּי כָּל הַקּוֹרוֹת אֶת מַלְכוּתִי ;—
כִּי מֵאָז בְּשֶׁמֶן מִשְׁחַת קָדְשֵׁנוּ נִמְשַׁחְתִּי
אֶת עַמִּי עָרַבְתִּי מִיַּד אֵל שׁוֹמְרִי וְצִלִּי .
אַחַר הָעָם כִּי יֵעָמֵד לְכִסֵּא שׁוֹפֵט רָמִים
יִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן רַק עַל מַעֲשָׂיו כָּל הַיָּמִים .
לֹא כֵן מֶלֶךְ ! עַל כָּל עַמּוֹ תֵּת חֶשְׁבּוֹן וָדַעַת .

(בחן שפתים)

הֲרָאִית כִּי אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהִים אָנֹכִי יָרֵא ?

אסתר אַל תִּבָּהֵל מִפָּנָיו תֵּלֵךְ אֶל מִשְׁפָּטוֹ ,
כִּי מָגֵן-עַמּוֹ הִנְּךָ , וְאַתָּה הוּא מִבְטָחוֹ .

(נופלת לפני רגלי המלך)

רְאוֹת פָּנֶיךָ הַמֶּלֶךְ נִקְרָה כִּי אֶקְרֶה
אֲדָמֶה אֶחֱזֶה בְךָ תְּמוּנַת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה
אֲשֶׁר בָּנָה מִקְדַּשׁ יְיָ בֵּית אֲרָזִים וָשַׁיִשׁ ,
בּוֹ יָרַד אֵל וּקְדוֹשָׁיו עִמּוֹ מִשְּׁמֵי מְרוֹמוֹ ,
הֵרִים מָרוֹם כִּסְאוֹ , מִמַּעַל לִבְנֵי עָיִשׁ ;—
הוּא הָיָה מֶלֶךְ חֲכַם לֵבָב וְצַדִּיק כָּמוֹךָ !

בזימירז (מקימה מעפר) חוֹי ! אוֹכִיחֵךְ יָפָתִי , לְעֵינַיִךְ אֶעֶרְכָה

כִּי נֶפֶשׁ מַלְכֵּךְ בְּחֶלְקַת לְשׁוֹנֵךְ תַּשְׁחִיתִי,
אַךְ לֹא אֶשְׁכַּח פְּעָלַי בַּחֲלָקוֹת לִי תָּשִׁיתִי.

(מעמיק מחשבותיו בלבו)

עַד הַיּוֹם אֶרֶץ פּוֹלִין טוֹבָה רַבָּה חֲסֵרָה,
עוֹד רַבִּים דְּבָרִים אֲשֶׁר אֵין לָמוֹ סְדָרִים,
וַאֲנִי תִקְוָה כִּי מָחָר בְּמוֹשַׁב יוֹעֲצִים וְשָׂרִים
נְאֻזְנֵם נְחַקְרֵם נְתַקְּנֵם עַל תִּלָּם, לֹא נְאַחֵרָה.

אסתר (בחפזון) הַתְתַקְּנוּ תְקָנוֹת גַּם בְּעַד הַיְּהוּדִים הַשְּׁדוּדִים?

(המלך נותן עיניו בה ואסתר נבהלה ואומרת ברעדה)

סְלַח נָא מַלְכִּי כִּי לִשְׁאֹל, עֹז בְּנַפְשִׁי הִרְהַבְתִּי:
הֲיָבוֹא לִפְנֵיכֶם זֵכֶר עֱנוּת עַם זוּ אָהָבְתִּי?

כזימירז אֵשׁ תּוּקַד בִּלְבָבֵךְ, נַפְשֵׁךְ תְּחַכֶּל לִמְלוּכָה
לָשֶׁבֶת בְּסוֹד מֶלֶךְ שָׂרִים וְיוֹעֲצֵי הַמְּדִינָה,
כִּי עוֹד תָּבִיאִי לָנוּ עֵצָה בַּכֹּל עֲרוּכָה
שָׁמֹעַ בֵּין הַנִּצִּים וּלְהַשְׂכִּילָם בִּינָה!

(מעביר ידו על פניה)

הַאָמְנָם אֶסְתֵּר, תֹּאבִי לִהְיוֹת גַּם שֹׁפֶטֶת?

אסתר (נכלמת) הוֹי! אָנֹכִי נַעֲרָה עִבְרִיָּה לֹא מְלֻמָּדָה
זְמִירוֹת אֶשְׁמַע מִכְּנַף הָאָרֶץ: „צְבִי לְמַלְכֵּנוּ!
הָאָח! כָּל עוֹד מַלְכוּתוֹ עַל אֶרֶץ נוֹסָדָה
לֹא תְאֻנֶּה רָעָה לְאִישׁ וָאִישׁ יֶלַד בְּאַרְצֵנוּ".

כזימירז טוֹב תַּעֲשִׂי אֶסְתֵּר, אִם כָּכָה תִּבְטְחִי וְתַאֲמִינִי
בְּדִקְדּוּקֵי עַמִּי וְשָׂרָיו, תּוֹמְכֵי יָדִי וִימִינִי.

אסתר (בשאתה עיניה) בִּי אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ! גַּם זֹאת אֲנִי אַאֲמִינָה
כִּי תַצִּיל יַד יְמִינְךָ גַּם בְּנֵי עַמִּי מִשַּׁחַת,
כְּמוֹ לְטוֹבַת יֶתֶר עַמְּךָ, יָדְךָ תָּמִיד אֱמוּנָה.
יְיָ יְשַׁלֵּם פָּעָלְךָ שֹׂבַע שְׂמָחוֹת וָנַחַת;
בִּזְכוּת תְּפִלַּת עַמּוֹ, בְּצִלְּךָ מָצָא מְנוּחָה
תַּאֲרִיךְ יָמִים תִּרְאֶה זֶרַע יִצְלַח לִמְלוּכָה.

כזימירז אָמֵן כֵּן יֹאמַר יְיָ! אִם יִוָּלֵד לִי בֵן
אֲאַבֵּד אֶת כָּל יוֹשְׁבֵי אַרְצִי זֶבֶד טוֹב וָחֵן.
אָכֵן הֲתֵלֵד לִי הַגְּבִירָה, זֹאת אֵשֶׁת בְּרִיתִי?
חֲשַׁשׁ תַּהַר, קַשׁ תֵּלֵד, לֹא בֵן מֶלֶךְ עַל כִּסְאִי!
וּכְבֵן אֶגְוַע עֲרִירִי, אַחֲרוֹן לְבֵית מַלְכֵי דוֹר דוֹר;
עֵינֵי מִי תֵרַדְנָה עָלַי דִּמְעָה עַל קִבְרִי?

לֹא יִסְפְּדוּ לִי: הוֹי אָבִי וְהוֹי אָחִי, בְּיָרְדִי בוֹר,
אַךְ אַחֲרִית בְּנֵי עַמִּי הִיא כָּל תִּקְוָתִי וְשִׂבְרִי.

אסתר גַּם בֵּן מָנוֹן יִהְיֶה לְּךָ. וְכִי תָבוֹא אֵלַי קֶבֶר
בְּכֶלַח, כָּל עַמְּךָ מַר יִבְךְּ עַל הָאֵיד וְהַשָּׁבֶר.
קַרְנֵי הוֹד מַלְכוּתְךָ לְדוֹרוֹת רַבִּים יַזְהִירוּ.
הָסֵר עֶצֶב מִלִּבְּךָ, פָּנֶיךָ יָאִירוּ
בְּשִׁבְתְּךָ לִימִין אֶסְתֵּר, בָּהּ אַהֲבָה אֵשׁ לְהָטֶת.

כזימירז הֲלֹא אַתְּ יָלַדְתְּ לִי בָנִים! הָהּ, מִי יִתְּנֵךְ כְּאֵשֶׁת
בְּרִית לִי, כְּבַת מֶלֶךְ, אַבִּיר בְּכוֹרֵךְ כִּסְאִי לָרֶשֶׁת?

אסתר אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ! מַה־זֶּה פִּיךָ דָּבָר יְדַבֵּר?
נַפְשִׁי תֵדַע מְאֹד כִּי הַיִץ מַבְדִּיל בֵּינֵינוּ;
רַב לִי הֱיוֹת לְךָ לְפִלֶגֶשׁ חוֹבֶקֶת בָּנֵינוּ,
הֲגַם לִמְלוּכָה אֶשָּׂא עַיִן, לָהּ שַׂבֵּר אֲשַׂבֵּר?

כזימירז אַף לְזֹאת אֹהֲבֵךְ אֻמְלָלָה, אַהֲבָה שִׁבְעָתַיִם,
עַל רֹב טוּבֵךְ וְעַל עַנְוָתֵךְ, שִׁבְרֵךְ כִּפְלַיִם
תִּקְחִי מִידֵי מַלְכֵּךְ, נַפְשׁוֹ וְרוּחוֹ תְּשׁוֹבֵבִי
מִיָּגוֹן וּדְאָבָה, שְׂפָתָיו בְּשִׂמְחָה תְּדוֹבֵבִי.

(קם ממקומו)

בָּא הָעֵת לָלֶכֶת! רְאִי רְסִיסֵי טַל בָּאָרוּ,
מֵעַל הַנַּחַל יָרֵחַ וְכוֹכְבֵי אוֹר יָזְרְחוּ!
יָנוּם! יָנוּם!

(ינום בא לפני המלך)

צַו אֶת הַנַּעַר וְיַרְבֵּשׁ קַל־מְהֵרָה אֶת הַסּוּסִים.

(ינום יוצא)

אסתר הַאֻמְנָם תַּעַזְבֵנִי?

כזימירז קַרְנָה בֶּן־שְׁמֹן זֶה, נָבוֹא מָחָר כֻּלָּנוּ.

אסתר (מתרפקת על המלך)

שְׁמַע־נָא אֲדוֹנִי, שְׁבָה נָא אִתִּי, לְבַךְ אֲשֶׁמֶת
לֵיל זֶה, כְּמוֹ לֹא שָׁכַח לְמִן הַיּוֹם בּוֹ נוֹדַעְנוּ.
זְכָר־נָא כִּי מָחָר נִפָּרֵד בְּזֶבַח נֶזְבַּח.
בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי הֵצֵא לָצוּד צַיִד חַיָּה וָעוֹף;
פַּעַם בְּאַרְמוֹן, כְּפַעַם בְּיַעֲרֵי הָאַלּוֹנִים,
רַק מִבֵּיתִי תוֹקִיר רַגְלֶךָ. „מִי יוֹדֵעַ סוֹף
וָקֵץ אַהֲבָתוֹ אֵלַי?" אֶחְשֹׁב חֶשְׁבּוֹנוֹת שׁוֹנִים,
בְּשִׁבְתִּי גַלְמוּדָה יָמִים אֲחָדִים, אִישׁ לֹא יֵרָא;

לְמְאוֹר פְּנֵי מַלְכִּי נִכְסֹף אֶכְסֹף עַד מְהֵרָה!
וְאִם בִּלְתְּךָ, בָּאִים לִרְאוֹת, אֱלֹהִים אֵלַי יַאֲנֶה,
אָז בְּשִׂמְחָתִי וּבְאָשְׁרִי זוּ, לֵב אִישׁ אַל יְקַנֵּא.

בזימירז: אֶסְתֵּר יָפָתִי! הַאִם בִּכְבוֹדֵךְ אִישׁ פָּגַע?

אסתר: אַךְ שָׁלוֹם לִי פֹּה, לֹא הָכְלַמְתִּי אַף כְּרֶגַע.
רַק לְפָנֶיךָ הִכַּל נַפְשִׁי, עַל לוּחַ לִבִּי חֲרוּתִים.
שֵׁב אִתִּי אֲדוֹנִי, מַחְלְפוֹת שְׂעַר רֹאשִׁי אֲפַתֵּחַ
כַּאֲשֶׁר אָהַבְתָּ מַלְכִּי, וְנִרְדִּי יִתֵּן רֵיחַ.

בזימירז: מַה יָּפִית וּמַה נָּעַמְתְּ!

אסתר: שְׁבָה עִמָּדִי.

בזימירז: עוֹד מְעַט יָנִיא רֹאשִׁי מַרְאֵה עֵינֶיהָ הַיָּפוֹת.
רוּחַ הַשָּׂטָן דּוֹבֵר בָּהּ מֵסִית מַדִּיחַ!
יָפְיֵךְ חוֹפֵף עָלַיִךְ הַיּוֹם כְּצִפֳּרִים עָפוֹת.
לוּלֵי אָצוּ בִּי מִשְׁפָּטִים, מֵהֶם הֵנִיחַ
יָדַי לֹא אוּכַל, כִּי עַתָּה עֲצָרַנִי קֶסֶם
שִׂפְתַיִךְ פֹּה, לָשֶׁבֶת אִתָּךְ אַתְּ יָפָתִי!

(מחבק לה)

אָמְנָם מִיָּמִים רַבִּים אִתָּךְ לֹא הָיִיתִי,
כִּמְעַט שָׁכַחְתִּי חִבּוּק יָדַיִךְ אֲשֶׁר בְּכֶתֶם
אוֹפִיר לֹא יְסֻלֶּה, וְאֵשׁ אַהֲבָתֵךְ כְּאַיִן נְשִׁיתִי.

אסתר: כָּל-אֵלֶּה אַזְכִּירְךָ אֲדוֹנִי, רַק שְׁבָה עִמָּדִי.

בזימירז: (בשחוק) לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֵךְ חָפַצְתִּי, אָכֵן אֵין לְאֵל יָדִי.

(אל הנער הנוהג בסוס)

הַקְרִיבֵהוּ הֵנָּה, כְּבָר בָּא הָעֵת לָלֶכֶת.

(אל אסתר) הֲיִי שָׁלוֹם! לִפְנֵי יְיָ תִּהְיִי אַתְּ מְבֹרֶכֶת!

אסתר: הַאֻמְנָם הוֹלֵךְ אַתָּה אֲדוֹנִי?

בזימירז: הִנְנִי הוֹלֵךְ, מָה אֶעֱשֶׂה? כֵּן מִשְׁפַּט הַמְּלוּכָה.

אסתר: בָּרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתְךָ מִמְּעוֹנִי!

בזימירז: עִרְכִי לְפָנֵינוּ לְיוֹם מָחָר מַשְׂאוֹת וַאֲרֻחָה.

(מרחיק)

מחזה ה.

אסתר (לבדה) גַּם אִמְרֵי-חֵן וְתַחֲנוּנִים לֹא עָצְרוּ כֹּחַ

לְעָקְבוֹ פֹּה, קָשֶׁה הוּא כַּבַּרְזֶל, דַּעְתּוֹ נְחוּשָׁה,
לֹא יָשׁוּב מִפְּנֵי כֹל, לֹא יִדְכֶּה לֹא יָשֹׁחַ!
וּבְנֵי אָדָם אֹמְרִים כִּי אֲנִי לְבוּשׁ מַלְכוּת לְבוּשָׁה
וְכָל חֶפְצִי יֵעָשׂ. לְמַלְכֵּנוּ מֶשֶׁלֶת זְרוֹעוֹ
כְּאַחַד בְּנֵי הָעֲנָק, יִבְחַר דַּרְכּוֹ וְיִגְמָר-אֹמֶר.
אִישׁ לֹא יֶעֱרַב לִבּוֹ, מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבוֹאוֹ
לִשְׁנוֹת אַחֲרֵי דְּבַר הַמֶּלֶךְ מִקְשָׁה כַּתֹּמֶר.
יוֹאֵל אֱלוֹהַּ, בְּיָדוֹ לֵב-מֶלֶךְ כְּפַלְגֵי מָיִם,
יַטֶּנּוּ לְטוֹבָתֵנוּ, יִכְרֶה לוֹ אָזְנָיִם.

(מחרשת רגע)

אַתְמַהּ מְאֹד, עַל מָה זֶה כָּל דִּבְרֵי הַיּוֹם לָעוּ?
שַׁלְמָה מוֹצָא שְׂפָתַי אָזְנַי לֹא שָׁמָעוּ?
טָרַף תְּחִנָּתִי עַל אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה בְּפִי שְׁגוּרָה;
אַךְ לֹא פִשְׁעִי הוּא! מִפָּנָיו אֵחַתָּה אָגוּרָה!
גַּם בְּאֵין כֶּתֶר מַלְכוּת בְּרֹאשׁוֹ, בְּלִי בִגְדֵי כְבוֹד,
מֶלֶךְ הוּא, גָּדוֹל בְּעֵינַי, עָלָיו נוֹרָא הוֹדוֹ.

(קהן רוה נכנס)

מחזה ו.

אסתר וקהן רוה

קהן רוה — הִנְנִי אֶסְתֵּר גַּיְזָא שְׁלָחַנִי אֵלַיִךְ הֲלוֹם,
בְּתֹם לְבָבוֹ הֶעְתִּיר עָלַי דְּבָרִים תְּמוֹל גַּם הַיּוֹם
כִּי דָבָר גָּדוֹל וְנָחוּץ דָּרוּשׁ לָךְ מִיָּדִי.

אסתר — כֵּן הוּא, דְּבָרִים רַבִּים וְשׁוֹנִים כְּמוּסִים עִמָּדִי.
שְׁבָה נָא עַל הַכִּסֵּא; הֵן אָנֹכִי לְךָ טוֹבָה!
הַאִם תַּעֲזָר-לִי קָהֵן רוֹהַּ, וְחַסְדְּךָ לֹא תַעֲזוֹבָה?

קהן רוה — (בקר רוח) שְׁאֵלָתֵךְ זוֹ מַה זֶּה עָשָׂה? אִם לָךְ אֶעֱזֹרָה?
הִנֵּה זֶה כַּמָּה פְּקֻדָּתֵךְ רוּחִי שָׁמָרָה;
לַעֲבֹד אוֹתָךְ בֶּאֱמוּנָה נַפְשִׁי הִתְמַכָּרָה.

אסתר — רַבִּי חֲסָדֶיךָ אֵלֶּה, בְּחַיַּי לְךָ אֶזְכֹּרָה.

קהן רוה — יוֹתֵר בִּקְשָׁה נַפְשִׁי, אַךְ לִבִּי לֹא אֶעֶרְבָה,
עַל כֵּן תִּשְׁפֹּךְ לִי כַּיּוֹם גַּם הַכָּרַת טוֹבָה.

אסתר — אוּלַי אָנִי זֶה בְּיָדִי, הָרַב לְהַשְׁלִיךְ יְהָבִי

עָלֶיךָ, אַךְ אִם תִּתֵּן אַתָּה לִי שְׁאֶלָתִי
אוֹקִירְךָ הַרְבֵּה יֶתֶר מִכַּסְפִּי וּזְהָבִי.

קחן רוה וּבְכֵן צַוֵּינִי, כִּי עֲבוֹדָתֶךָ רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.
הַאֲמִינָה לִי קָהַן רַוָּה, כִּי עוֹלָם לֹא אֶשְׁכָּחָה
גֹּדֶל טוּבְךָ, אִם מִסִּבּוֹת תִּתְהַפֵּךְ בְּתַחְבֻּלוֹת
לַעֲשׂוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל עַמִּי טוֹבָה וּבְרָכָה,
וְאָנֹכִי אֲשַׁלֵּם עָלֶיךָ כְּעַל כָּל הַגְּמֻלוֹת.

קחן רוה מָה הַדָּבָר, עָלָיו לִי תְּחַנְּנִי קוֹלֵךְ כָּכָה?

אסתר מָחָר יָבוֹא מִשְׁפַּט עַמִּי בְּסוֹד מֶלֶךְ וְשָׂרִים.
טוֹבוֹת יְדַבְּרוּ בְּנוֹ אַלּוּפֵינוּ הַיְקָרִים,
אַךְ סְפִּימֶק שַׂר הַבִּירָה נִצָּב לְשָׂטָן לָנוּ

קחן רוה הוּא יָרִיק לָכֶם עַד בְּלִי דַי, יָגוֹן וּדְאָגָה.
יָדַעְתִּי כִּי גֵיזָא יַט לֵב הַיּוֹעֲצִים כֻּלָּם
בְּלַהַג הַרְבֵּה, אַךְ כִּלְיוֹת סְפִּימֶק לֹא יִקְנוּ
בְּאֵלֶּה — אִישׁ קָשֶׁה הוּא —, יִתְיַצֵּב מִכּוּלָּם;
לֹא בִּמְחִיר וּבְשֹׁחַד וְלֹא בְחֹנֶף יַטּוּ לְבָבוֹ,
לֹא יַעַשׂ מִרְמָה, לֹא בְזָדוֹן אַף לֹא בִשְׁגָגָה.
צֶדֶק צֶדֶק יִרְדֹּף, עַל־כֵּן אֵיתָן מוֹשָׁבוֹ,
גָּדוֹל בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, כְּבוֹדוֹ חָדָשׁ עִמּוֹ.

אסתר הֲכִי קָרָא לוֹ אַכְזָר קְשֵׁה־לֵב מִבֶּטֶן אִמּוֹ?

קחן רוה שִׂנְאָתוֹ לַיְּהוּדִים גָּדְלָה עַד לַשָּׁמַיִם,
עֵינָיו מְפִיקוֹת לָכֶם קֶצֶף אֵימָה וָפַחַד;
לֹא הֵקֵל מֵעֻלְּכֶם כִּי אִם הִכְבִּד נְחֻשְׁתַּיִם
כָּל יִשְׁעוּ וְחֶפְצוֹ, עַל כֻּלְּכֶם טַף וְנָשִׁים יָחַד.

אסתר וּבְכֵן עוּצָה נָא עֵצָה, מַה לַעֲשׂוֹת אוּכָלָה.

קחן רוה לְנֶגֶד הַזָּקֵן הַזֶּה אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה,
לְמַחַץ לְבָבוֹ הֶעָקֹב מִרְמְכֶם אֵין תְּעָלָה,
כִּי רַק עִם אוֹיְבֵיכֶם בְּנֶפֶשׁ עֲצָתוֹ צְפוּנָה.

אסתר הַאִם מָאֵן תְּמָאֵן, קָהַן רַוָּה, לָעוּץ עֲצָתֶךָ?

קחן רוה אָמְנָם אֲנִי מִתְרוֹעֵעַ לוֹ, אַךְ בְּכָל מְחִיר חָזוֹן
הַטּוֹת אֲשׁוּרָיו מִנִּי דַרְכּוֹ לֹא אֶמְצָא לִי אוֹן.

אסתר וּמַה־תֹּאמַר? חַוֵּה נָא לִי דֵעֲךָ בְּחָכְמָתֶךָ?

קחן רוה לֹא אֵדַע, לֹא אוּכַל הָבִין בַּמֶּה אוֹשִׁיעַ.

אסתר — לֹא תֹאבֶה הוֹשַׁע לִי עַל כֵּן לֹא תֵדָעָה
עֵצָה וְתַחְבֻּלָה, הַגֶּד־נָא לִי אַל תְּכַחֵדָה.
כִּי אֵין נַפְשְׁךָ אֵלַי עוֹד, וַעֲצָתִי תִּפְרָעָה
הַכָּרַת פָּנֶיךָ הַזֹּעֲפִים תְּהִי בְךָ לְעֵדָה.

קחן רוה — הֲלֹא לְמַעֲנֵךְ עָשִׂיתִי עַד כֹּה גְדוֹלוֹת רַבּוֹת מְאֹד,
אָכֵן הָעֵמֶק רֶדֶת בִּמְצוּלוֹת לֹא אָעֹז עוֹד.

אסתר — הֵן רָאֹה אֶרְאֶה צָרָה קְרוֹבָה, אֱלֹהֵי קְדוֹשַׁי
יָגוֹן וַאֲנָחָה אַשִּׂיגָה, הָהּ רֹאשִׁי רֹאשִׁי!

קחן רוה — אַל תּוֹגִי נַפְשֵׁךְ, לָמָּה תִהְיִי כְּמִתְאַבֶּלֶת?

אסתר — אָפְסָה כָּל תִּקְוָה, אָבְדָה מִמֶּנִּי תוֹחֶלֶת!

(תשב לכסא, קחן רוה מתהלך הנה והנה, פתאם יתיצב לפניה)

קחן רוה — אָנֹכִי לִסְפִיטֶק אוּכַל, עַל עֲצָתֵךְ אוֹפִיעַ,
אִם כֹּה וְאִם כֹּה, יִפּוֹל בַּשַּׁחַת לוֹ אֶפְעָלָה;
אַךְ מַה־תְּהִי מַשְׂכֻּרְתִּי בַּעֲמָלִי, פִּיךְ אֶשְׁאָלָה.

אסתר — הֲלֹא אָמַרְתִּי לְךָ שָׁלִישִׁים: חַסְדְּךָ אֶשְׁמֹרָה,
זָהָב וָכֶסֶף לְמַכְבִּיר אֶשְׁקְלָה לְךָ אֶסְפֹּרָה;
יָדְךָ תִּמְצָא לְךָ אֵשֶׁת יְפַת תֹּאַר וַעֲשִׁירָה
מִבְּנוֹת מְרוֹם הָעָם, אֲשֶׁר בְּאַרְצֵנוּ הָאַדִּירָה
שֶׁבַע בַּיּוֹם לֵאלֹהֵי־מָרוֹם אֶתְפַּלָּלָה
כִּי יְשַׁלֵּם נְוַת צִדְקֶךָ וִיַעַלְךָ מַעְלָה מָעְלָה.

קחן רוה — (בזעף) יָדַעְתִּי אֶסְתֵּר כִּי אָהֹב לֹא תֶאֱהָבִינִי.
אַךְ לֹא פִלַּלְתִּי, כִּי לְרֹדֵף בֶּצַע תַּחְשְׁבִינִי.

(אסתר מבטת אליו בשממון)

נַפְשֵׁךְ מְאֹד יוֹדַעַת כִּי בְלִבִּי אֵשׁ יוֹקֶדֶת
לְמִן הַיּוֹם יְחַלְּתִינִי תוֹחֶלֶת נִכְזָבָה.
אַךְ הָפַךְ לַיְלָה, וְרוּחַ אַחֶרֶת נָשְׁבָה
בָךְ, לֹא מָצָאת בִּי חֵפֶץ וַתִּבְגְּדִי בוֹגֶדֶת:
וְעַתָּה הָהֵפֶךְ עָלַיִךְ, דַּרְכֵּךְ הִתְקַלְקָלָה
שֵׁנִית, וַתִּירְאִי פֶּן מָרָה תְהִי בָאַחֲרוֹנָה,
וַתְּבַקְשִׁי פָנַי, וַתִּשְׁאִי בִי שְׁבוּעָה וְאָלָה
לַעֲשׂוֹת לָךְ טוֹבָה בְּשֹׁחַד, רְאִי כִּי אֵין בְּפִיךְ נְכוֹנָה!

אסתר — לֹא אוּכַל הָבִין מְאוּם, קְחַן רוּחַ, מַה־זֶּה לְךָ הָיָה?

קחן רוה — אַתְּ הִיא מַחֲלַת לְבָבִי, אַתְּ אֲסוֹן חַיַּי וּפִידִי!

וַאֲנִי דִמִּיתִיךְ לְשִׁמְשִׁי , עֵינַי בָךְ חָזָיָה
חֲזוֹת הַכֹּל . כִּשְׁנָתַיִם זֶה כְּבָר עָבָרוּ
מֵאָז צַדְתִּינִי חֶרְמֵךְ , אַכְפֵּךְ עָלַי תַּכְבִּידִי ;
זֶה־לִי שְׁתֵּי שָׁנִים אִתָּךְ , עֲבַדְתִּיךְ עֲבוֹדַת עֶבֶד .
עֲבוֹדָה נָכְרִיָּה , — לִי נְכוֹנוּ מַכּוֹת שֵׁבֶט — ,
כִּי לְבַבְתִּינִי בְּעֵינַיִךְ , עָלַי שָׁפְרוּ .
רַבּוֹת נְבָלוֹת עָשִׂיתִי לְמַעַן אוּכַל גַּעַת
בִּקְוֻצּוֹתַיִךְ תַּלְתַּלִּים , כָּעוֹרֵב שְׁחוֹרוֹת ;
גֹּאַל כַּפַּי בִּדְמֵי נְקִיִּים בְּזָדוֹן וּבְדַעַת
בְּמִצְוַת פִּיךְ , אֶסְתֵּר ; אֶחֱלֹף חֹק אֶעֱבֹר תּוֹרוֹת .
וְעַל מָה כָּל־אֵלֶּה ? עַל מְאוֹר פָּנַיִךְ הַנְּעִימִים
וְעַל מַרְאֵה עֵינַיִךְ אֲשֶׁר יִצְפְּנוּ לְהַמִּימִים .
בְּאַחַת מֵעֵינַיִךְ , אֵלַי פַּעַם תִּשָּׂאִי ,
שְׁשֵׁאתִינִי שׁוֹבַבְתִּינִי וְאַתְּ לֹא תֵדָעִי ?

אסתר אֵיזֶה רוּחַ רָעָה אֲשֶׁר עָלֶיךָ עָבְרָה ?

קחן רוה הִנֵּה עוֹדָהּ שְׁאֵלַת : מַה־זֶּה אוֹתִי קָרָה ?
צוֹד צָדַתְנִי כַּצִּפּוֹר לֹא אוּכַל הִמָּלֵט ;
כֵּן אָרְחוֹת עִמָּךְ : דַּיָּג עָרוּם יְהוּדִי יוֹלֵד ,
בַּאֲשֶׁר נַהַל נִכְפָּשׁ , שָׁם תַּשְׁלִיךְ יָדוֹ חַכָּה .
אֲנִי הַגֶּבֶר , עַל שָׁרְשֵׁי רַגְלֵיכֶם הִתְחַקָּה .
אֲגַלֶּה אֶת כָּל נַבְלוּתְכֶם לְעֵינֵי זֹאת הַשָּׁמֶשׁ ,
— כֹּה יִתֶּן לִי אֱלֹהִים חַסְדּוֹ בֹּקֶר וָאֶמֶשׁ — ,
עַל מַעֲשֵׂיכֶם בְּמַחְשָׁךְ עֵינֵי מֶלֶךְ אֶפְקָחָה
קַל מְהֵרָה , עַד יוֹצִיא מִשְׁפָּט לְזֹאת הַמִּשְׁפָּחָה .

אסתר כַּדָּבָר הָרַע הַזֶּה לֹא תַעַשׂ יָדֶךָ .

קחן רוה יִרְעַם יְיָ בַּשָּׁמַיִם וְיִפְרְצֵנִי פֶּרֶץ ,
כִּי אֵין לִי חֵפֶץ עוֹד בַּחַיִּים מָרִים עֲלֵי אֶרֶץ .
חַסְדֵי מֶלֶךְ וְטוּבוֹ גָּדְלוּ עָלַי מִיָּמָיו ,
עַל כֵּן אֲגַלֶּה לוֹ נִכְלֵיכֶם אֲשֶׁר נִכַּלְתֶּם
אַתְּ וִיהוּדָה וְגִיזָא וְכָל יֶתֶר אוֹיְבָיו וְקָמָיו ;
בְּאוּלָם מִשְׁפָּטֵנוּ חֶבֶל נִמְרָץ חִבַּלְתֶּם ;
זֶה כַּמֶּה עֵינֵי הַשָּׂרִים בְּשֹׁחַד תְּעַוֵּרוּ .
וְרַק חֻקּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַרְמוֹן יִשְׁתַּמְּרוּ .
סְפָסָרִים וּסְגָנִים עֲפַר רַגְלֵיכֶם יְלַחֵכוּ .
בְּשֶׁקֶר וּבְמִרְמָה לְאוֹר נֹגַהּ זְהַבְכֶם יְהַלֵּכוּ .

יְגָרְשֵׁנִי הַמֶּלֶךְ מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּאַרְמוֹנוֹ
אַךְ גַּם אוֹתָךְ, אֶסְתֵּר, יְגָרֵשׁ בְּאַפּוֹ וַחֲרוֹנוֹ,
וְזֶה כָּל חֶפְצִי, בַּאֲשֶׁר שַׂמְתִּינִי כְּלִי לְמַעֲשַׂיִךְ
וַתְּמוֹגְגִינִי תּוּשִׁיָּה אַחֲרֵי־כֵן בְּיָדַיִךְ.
חֲמֻדוֹת תֵּבֵל כֻּלָּהּ, כְּאַיִן וּכְאֶפֶס נֶחְשָׁבוּ
בְּעֵינַי, אַחֲרֵי אֲשֶׁר אֲהָבַיִךְ לִי נִכְזָבוּ.
הִנְנִי הוֹלֵךְ אֶל הַמֶּלֶךְ וּבָא אֵלַיִךְ
כְּאוֹר הַבֹּקֶר, אוֹ לֹא יוֹסִיף עוֹד רְאוֹת פָּנָיִךְ.

(יפנה לצאת)

אסתר (על לבה) פֶּן יְבַצַּע אִמְרָתוֹ וְחֶפְצוֹ, תְּבֻעָתַנִי אֵימָה.
אֲהָהּ! חַיַּי וּמוֹתִי נָתַתִּי בְּיַד מְהִיר חֵמָה!
(קוראה לו) קְהָן רֶוֶה!
(שב אליה) נִשְׁתָּעָה, נִרְאָה, לִבֵּנוּ נָשִׂימָה.
(תראהו מקום לשבתו)
הַאֻמְנָם תָּעֹז תּוּכַל אֲהוּבַת מַלְכְּךָ אֱרֹב
עֲלוֹת מִשְׁכָּבָיו וְהַלֵּל יְצוּעוֹ פַּחַז כַּמַּיִם?
עֶבֶד בַּאֲדוֹנָיו אֵיכָכָה זֶה יִרְהַב רָהַב?
נֶאֱמַן בֵּית מֶלֶךְ חַסְדוֹ, הֵיךְ יָרִים יָדַיִם
לִבְגֹּד בּוֹ בֶּגֶד בּוֹגְדִים וַעֲשׂוֹת חַטַּאת זִמָּה?

קהן רוה אַל תַּעֲמִיקִי שְׁאָלָה לְאִישׁ אֻמְלָל, יָדָיו אֲסוּרוֹת
בַּעֲבוֹתוֹת אַהֲבַת אִשָּׁה הָעַזָּה כַּמָּוֶת;
פָּנַי פְּנֵי לְהָבִים, בִּלְבָבִי לַהֲבוֹת אֵשׁ עֲצוּרוֹת...
לְמַרְאוֹת עֵינַיִךְ לִי תִּהְיִי! בְּדָם וְאֵשׁ צָרֶבֶת
בְּרֶצַח וְנָקָם אֶלָּחֵם בָּךְ נָחָשׁ עֲקַלָּתוֹן.
שִׁמְעִי אֶסְתֵּר, לְפִי דְבָרֵךְ וּמִצְוַת שְׂפָתַיִךְ
נָכוֹן אָנֹכִי לִשְׁפֹּךְ גַּם דַּם אָדָם חִנָּם,
אֵשֵׁב בְּמַאֲרַב חֲצֵרִים לְמַעַן הָבִיא פִּיד וְאָסוֹן
עַל אֲשֶׁר תְּצַוִּי, דָּם וָאֵשׁ עַל רֹאשׁ כָּל אוֹיְבַיִךְ,
הִכֵּיתִי בְשִׁגָּעוֹן וּשְׂעִפַּי נְבוּכִים הִנָּם.
אָכֵן אַתְּ תּוּכְלִי הַעֲלוֹת לִי מַרְפֵּא וַאֲרוּכָה,
אֵלַיִךְ תִּרְדְּפֵנִי רוּחַ וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת.
יָדַעְתִּי כִּי לֶעָפָר מָוֶת יַד מֶלֶךְ תִּשְׁפְּתֵנִי,
אַךְ יְמַהֵר יָחִישׁ מוֹתִי וּמָצָאתִי מְנוּחָה.

אסתר הֵרָגַע נָא וָדֹם כִּי פַּחְדְּךָ מְאֹד יְבַהֲלֵנִי.

קהן רוה יוֹרִיד מֶלֶךְ־בַּלָּהוֹת נַפְשִׁי לִבְאֵר שַׁחַת,

אַךְ בַּאֲ־בַיִךְ אֶתְעַלְּסָה נָא פַּעַם אַחַת...

(נגש אליה)

אסתר (בקול מצוה) הוי עֶבֶד מֶלֶךְ! לָגֶשֶׁת בִּי אַל תִּקְרְבָה!

(קחן רוה עומד נבהל)

לֵךְ וְהַגֵּד לַמֶּלֶךְ כֹּל אֲשֶׁר נַפְשְׁךָ יוֹדַעַת,
גַּם שִׂימָה לִי עֲלִילוֹת שָׁוְא וְכָזָב מֵרוֹב כַּעַס;
אֶבְחַר הִנָּתֵן לְבֹשֶׁת וּלְחֶרְפָּה בְּיַד מֶלֶךְ,
יְגָרְשֵׁנִי אִם עַל בָּנִים וַאֲחַזִּיקָה בַּפֶּלֶךְ,
כְּצִפּוֹר נֹדֶדֶת אַרְחִיק נְדוֹד אֶצְמָא אֶרְעָבָה,
אוֹ נְקוֹם אַתָּה מִנִּי נְקָמָה גְּדוֹלָה וְנוֹרָאָה
אַךְ בִּמְחִיר שְׁתִיקָתְךָ לֹא אוּכַל אֶטַּמָּאָה.

(בחרפה ובוז)

אֲבָל בְּטֶרֶם תֵּלֵךְ רָכִיל, תּוֹצִיא עָלַי דִּבָּה
זְכָר-נָא וְשִׂימָה עַל לִבְּךָ מָה אַחֲרִית הַנְּסִבָּה.

קחן רוה (אל לבו) כֵּן הוּא! לֹא עֵת-בּוֹא, עֵת דְּבָרֵנוּ לְהִגָּלוֹת—

(בקול רם)

שְׁבִי פֹּה אֶסְתֵּר! הִנֵּה מֵעַתָּה אֶשְׁקֹטָה.
שִׁכְחִי הֲלוֹם וְאַל תִּזְכְּרִי אֵלֶּה דִּבְרֵי הַנְּבָלוֹת,
שְׂאִי לְחַטַּאת שְׂפָתַי וּסְלָחִי. וְעַל דְּבַר זֶה הָאִישׁ
סְפִיטֶק אֲשֶׁר נִדְבַּרְנוּ, אֶתְחַכְּמָה לוֹ מֵעַתָּה.

אסתר יִתֵּן יְיָ עֵצָה טוֹבָה בְּלִבְּךָ מַהֵרָה חִישׁ!

קחן רוה וּבְכֵן שָׁלוֹם עָשִׂינוּ לָנוּ, שְׁלוֹם אֱמֶת וְנָכוֹן?

אסתר אִם רַק בֶּאֱמֶת בּוֹ חֶפְצְךָ, אוֹתִי תִּרְצֶה וְתָחוֹן.

קחן רוה טוֹב הַדָּבָר מְאֹד, אֶהְיֶה בְּעֶזְרֵךְ בְּכָל מְאֹדִי.

(הולך מעליה)

אסתר (לנפשה) אַךְ לַשָּׁוְא יַשְׁלֶה נַפְשׁוֹ בִּי וִיבַל עִתּוֹתָיו —
וִיהוּדָה יְחַסְּדֵנִי בְּכָל זֹאת כִּי אַמְתִּיק סוֹדִי
עִמּוֹ בָּאֳהָבִים, וְיַשְׁמִיעֵנִי תָּמִיד תּוֹכְחוֹתָיו.

(משאת עיניה השמימה)

לְמַעַן בָּנַי עֲשִׂי כָּל זֹאת, בִּשְׁשִׂים עֵדִי! —

———

מערכה שלישית.

בית המועצות בארמון המלך בקראקא.

(יהודה נכנס ומביט סביביו).

מחזה א.

יהודה (לבדו) לֹא בָא אִישׁ הֵנָּה עֲדֶנָּה. הַיּוֹם בְּאוֹר הַבֹּקֶר
צִוַּנִי עֲמֹד פֹּה בָּאַרְמוֹן בָּזֶה הֶחָדֶר,
בַּאֲשֶׁר יִקָּבְצוּ שָׂרִים יוֹעֲצִים גֹּדְרֵי גָדֵר,
בְּאָזְנֵיהֶם יְסַפֵּר הַמַּזְכִּיר חַטָּאֵי הַיְּהוּדִים.
הַמִּשְׁפָּטִים מִי יוֹדֵעַ? לָצֵאת עָלֵינוּ עֲתִידִים

(מעמיק עצה)

בְּיָדְךָ יְיָ הַכֹּל, לִגְדֻלָּתְךָ אֵין חֵקֶר!

(נכנס גיזא)

מחזה ב.

(יהודה וגיזא)

גיזא דַּע לְךָ יְהוּדָה, הַמֶּלֶךְ יְחַכֶּה לִקְרָאתֶךָ'

יהודה נָכוֹן אֲנִי לִקְרָאתוֹ.

גיזא יוֹתֶר מִן מוֹעֵד הָאֲסֵפָה עַל אֹדוֹתֶיךָ;
חָפְצוּ לְדַבֵּר אִתְּךָ, בְּטֶרֶם שָׂרִים יֵשְׁבוּ
בִּכְסְאוֹת לְמִשְׁפָּט. דַּבֶּר-נָא בְּאָזְנָיו דְּבָרִים בְּרוּרִים
אִמְרֵי-חָכְמָה וָיֹשֶׁר עַל אָפְנֵיהֶם דְּבוּרִים.
זְכֹר כִּי יַנַּאי שָׁם; עַל סִפְרוֹ כֻּלָּם יִכְתֹּבוּ.
הֲרִימָה יְהוּדָה פְּעָמֶיךָ וְאַחֲרַי בֹּאָה.

יהודה כָּמַר מִפַּחַד זֶה בְּשָׂרִי, אוֹיָה לִי אוֹיָה!
מַה שָּׁלוֹם צְפוּנֵינוּ, עֲלֵיהֶם הִתְיָעֲצוּ עַד הֵנָּה?

גיזא שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָהֶם, אֵין דָּבָר, חֵי נַפְשֶׁךָ!

יהודה לֵאלֹהֵי מָרוֹם תּוֹדָה וּתְהִלָּה אֶתֵּנָה.

(יוצאים, ועל המפתן יפגשום ספיטק ואנדרזעי)

מחזה ג.

(ספיטק ואנדרזעי)

מַה-זֶּר הַמַּרְאֶה, מָקוֹם שָׁם גִּיזָא גַּם יְהוּדִי שָׁמָּה,

מִיָּדָם צָרָה גְדוֹלָה תְּשִׁיבֵהוּ לָאֲדָמָה.
כִּיהוּדִי כַּשָּׂטָן, אַךְ מֵסִית הוּא וּמַדִּיחַ.

ספיטק יְהוּדִי לֹא יַסִּית אֶת גֵיזָא, כִּי אִם גֵיזָא אוֹתוֹ.

אנדרזעי אוּלַי גַּם זֶה אֱמֶת, אִם אָמְנָם מוֹצָאוֹ הוֹכִיחַ
גֵיזָא, מִימֵי עוֹלָם, עַל גֶּזַע הָאֶפְרָתִים
הַהַגְּרִים הִתְיַלֵּד, וַיִּתֵּן לָנוּ אוֹתוֹ, —
לְיָדְךָ אֶתְקַע, כִּי הוּא בֶּן-צוֹעֲנִים נִמְאָסִים.

ספיטק דְּבָרֶיךָ נְכוֹחִים.

אנדרזעי גֵיזָא זֶה שַׂר אַרְזָתֵנוּ, הוּא אָדָם בְּלִיַּעַל.
שְׂפַת צוֹעֲנִים גַּנָּבִים יָדַע, יִשְׁמַע שָׁמוֹעַ;
בְּאָזְנַי שְׁמַעְתִּיו מְדַבֵּר אֶת חֶבֶר מוֹעֲלֵי-מַעַל
אֵלֶּה בִּלְשׁוֹנָם, מֵהֶם לֹא נִגְרַע גָּרֹעַ.

ספיטק הַאֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר?

אנדרזעי אֱמֶת אַבְטִיחֲךָ, כִּי לֹא יָדַע אִישׁ מֵאִתָּנוּ
בְּגָנְבוֹ אֶת לִבֵּנוּ, הוֹנֵנוּ וְכָל אֲשֶׁר לָנוּ;
כְּסוּתֵנוּ לְעוֹרֵנוּ גַּם הִיא אֵינֶנָּה בְּטוּחָה.

ספיטק כֻּלָּנוּ יִשְׁלֶה, מִלְּבַד נוֹשֵׂא הוֹד הַמְּלוּכָה.

אנדרזעי מִי יַגִּידְךָ אִם לֹא תִשְׁגֶּה אֲדוֹנִי בְרֹאֶה?
כְּנָחָשׁ בְּתוֹכֵנוּ יִתְרוֹצֵץ, בְּרָב-כֹּחוֹ צֹעֶה;
הַיְאֻמַּן כִּי יְסֻפַּר: מַלְכֵּנוּ הַיּוֹדֵעַ
לֵב הָאָדָם, יִבְחַר יְקָרֵב נָבָל פּוֹשֵׁעַ?

ספיטק מַלְכֵּנוּ אוֹהֵב עַד מְאֹד אֶת אֲחוֹתוֹ אֱלִישֶׁבַע.
אִשָּׁה קַלָּה בְּדַעְתָּהּ אַף כִּי בָאָה בַּיָּמִים,
בְּעֵינֶיהָ מָצָא גֵיזָא חֵן וָחֶסֶד פִּי-שֶׁבַע
וַתִּתֵּן לוֹ פֶּה מַהְלְכִים, וַתַּתֵּר דַּרְכּוֹ תָּמִים.

אנדרזעי כָּל יָמָיו עָמְדָה לוֹ הַצְלָחָתוֹ הַנִּפְלָאָה,
מָצָא הוֹן, מָצָא אִשָּׁה נָאָה וּמַשְׂכֶּלֶת,
אַךְ בְּיָמִים לֹא כַבִּירִים הוֹרִיד אֶת הַנַּהֲלָאָה
וְהָאֻמְלָלָה, בִּדְמִי יָמֶיהָ בְּיָגוֹן שְׁאוֹלָה
— שָׁם יִשְׁמְרוּהָ מַלְאֲכֵי יָהּ מֵחֲמָתוֹ הַמְּשַׁכֶּלֶת —
וַתִּוָּתֵר בִּתָּהּ חַנָּה עַלְמָה טוֹבָה וְיָפָה;
אָכֵן הִיא תְנַחֲמֵנוּ, טוֹבוֹת לָנוּ תִגְמוֹלָה
תַּחַת רָעוֹת אָבִיהָ, צֵאתוֹ תִּשְׁטְפָה.
אִם תֵּיטִיב צְעָדֶיהָ, אִם לֶכֶת תִּתְחַכָּמָה

בָּהּ נַעַשׂ חַיִל רַב, תִּקְוָתֵנוּ רוֹמֵמָה.

ספיטק — תִּקְוָתְךָ מַה הִיא?

אנדרזעי — רָז כָּמוּס אֲגַלֶּה לָךְ, אַךְ דְּבָרִי זֶה הַסְּתִירָה,
אֲשֶׁר אֲנִי, יַנּוּם וּקְרִיסְטִינָא חָדְוּ סוֹד הַמְּתַּקְנוּ;
הוֹשִׁיב אֶת חַנָּה בַּחֲצַר לְבֻזּוֹב בַּטִּירָה
תַּחַת אֶסְתֵּר הַיְהוּדִיָּה, עֵצָה הֶעֱמַקְנוּ.

ספיטק — וְגֵיזָא מַה יֹּאמַר?

אנדרזעי — כְּבָר שָׁמַע גֵּיזָא עֲצָתֵנוּ, לֹא הֵנִיא אוֹתָהּ.

ספיטק — מָה אָמַר? נְכוֹחָה, הָהּ! בְּרְחוֹב כָּשְׁלָה כִּשָּׁלוֹן!
אָב יִמְכֹּר בְּיָדָיו אֶת בִּתּוֹ לְחֶרְפָּה וּלְקָלוֹן!

אנדרזעי — כְּאָב כַּבַּת! רַק לוֹ, לְיוֹלַדְתָּהּ אוֹכֵל דְּמוּתָהּ!
בְּהַעֲלִים מֶלֶךְ עֵינָיו, לְעַבְדּוֹ תִּתֵּן דוֹדֶיהָ,
הִנֵּה גַּם לְקָחֵן-רַבָּה תֶּאֱרוֹב, תִּשָּׂא עֵינֶיהָ.
עַל נֶפֶשׁ בִּתּוֹ אָצַל גֵּיזָא מֵרוּחוֹ וְטִבְעוֹ,
דָּמוֹ, דַּם הַצְּוֹעֲנִים, נוֹזֵל בָּהּ כְּנַחֲלֵי מָיִם.

ספיטק — גַּם קָחַן רַבָּה יְלוּד הַגְּרִית הוּא, מִשָּׁם אָרְחוֹ וְרִבְעוֹ;
עַמִּים זָרִים לְרוּחֵנוּ יִפְרְצוּ מְאֹד בְּהוֹבֵנוּ,
אַשְׁכְּנַז, בִּיהָם וְהָגָר, עָלֵינוּ הַדֶּרֶךְ סָגַר,
זְרוֹעוֹת שִׁטְפָם יִשְׁטְפוּ אַרְצֵנוּ מֵאַפְסַיִם.

אנדרזעי — אָמְנָם יַעֲלַת-חֵן הִיא חַנָּה וְאַיֶּלֶת אֲהָבִים.

ספיטק — יֵקַר לְמֶלֶךְ דַּם אֶסְתֵּר, מִפְּנוֹת אֶל רְהָבִים.

אנדרזעי — נִחְיֶה וְנִרְאֶה. הַיּוֹם בְּמִשְׁתֵּה אֶסְתֵּר בְּהֵיכָלָהּ
עַפְעַפֵּי חַנָּה יִבְחֲנוּ לֵב מֶלֶךְ, הֲגַם פָּעֳלָה,
וְהִיא כַּהֲדָרָהּ, כְּפֹרַחַת נִצָּה עָלְתָה,
מָרוֹם תִּשָּׂא עַיִן, בְּקוֹמָהּ בְּאֶסְתֵּר כְּצָרָתָהּ.

ספיטק (בקר רוח) מִי יֹאמַר לָהּ מַה-תַּעֲשִׂי? עֵינֶיהָ לָהּ הֵנָּה!

אנדרזעי — זְכָר-נָא דִּבְרֵי אֵל, אֶל בִּינָתִי הִשָּׁעֲנָה:
אַנְנַא תִּירַשׁ גְּדֻלַּת אֶסְתֵּר הֲדָרָהּ וְאַרְמוֹנָהּ
וּמֶמְשֶׁלֶת הַיְּהוּדִים כְּלִיל תַּחֲלוּף כְּרָגַע.

(בכבד ראש) — הֲגַם יָדְךָ תִּכּוֹן עִמָּנוּ לְהָסִיר הַנֶּגַע?

ספיטק — מַה-זֶּה דִּבַּרְתָּ? בִּקְהַלְכֶם אַל תֵּחַד כְּבוֹדִי!
עֲצַתְכֶם רָחֲקָה מֶנִּי, לֹא מִמֶּנָּה וְלֹא מֵהֲמוֹנָהּ!
עֲשׂוֹת אֹיְבִי לֹא בְּסֵתֶר, הִסְכַּנְתִּי מֵעוֹדִי,

עַד הֱיוֹתָם אֵפֶר תַּחַת כַּפּוֹת הָרַגְלָיִם,
אַךְ מִתְּמוּךְ בְּזִמָּה וּנְבָלוֹת אֶנְעַר כַּפָּיִם.

אנדרזעי וַאֲנִי אֶגְאַל כַּפַּי בְּעָוֹן, לֹא אֵבוֹשָׁה,
כֹּל אוֹכַל אֶעֱשׂ, בַּאֲשֶׁר הַמַּטָּרָה קְדוֹשָׁה.

ספיטק (על לבו, בהביטו על אנדרזעי בנפש דאבה)
אֵלֶּה מַעֲשֵׂי קְרִיסְטִינָא... הוֹי! תַּהְפֻּכוֹת לֵב נָשִׁים
יַהַפְכוּ אוֹר לְחֹשֶׁךְ, וְנֹפֶת לִמְרוֹרַת נְחָשִׁים.

(ינוס גברק נכנס פתאום)

מחזה ד.

(ספיטק, אנדרזעי וינוס גברק)

ינוס אוֹיָה אֲדוֹנִי, אוֹיָה אֲדוֹנִי, כִּי רֹדֵף אָנֹכִי,
מְבַקְשֵׁי נַפְשִׁי יִרְדְּפוּ אַחֲרַי, עֲזָבַנִי כֹחִי.

אנדרזעי רוֹדְפֶיךָ מִ׳ וּמִי הֵם, כִּי כָכָה תִּירָאֵם?

ינוס יְהוּדִים!

אנדרזעי הֲגַם לִיהוּדִים לֹא תוּכַל, יָדְךָ לֹא תִמְצָאֵם?
בּוּז לְךָ לַעַג לְךָ! הֶן-עַם הַדּוֹמֶה לְאַרְנֶבֶת!
עֲדַת יִשְׂרָאֵל בִּגְבוּרָתָהּ לָרִיב נִצֶּבֶת,
מִפְּנֵי מַטֶּה וְשֵׁבֶט אַף כִּיַד אַחַד הַנְּעָרִים
כִּבְנֵי אַוָּז יָנוּסוּ, יִצְעֲקוּ „הָהּ" מְעֻבָּרִים.

ינוס לֹא אֶסֹּג כְּלִמּוֹת וָבוּז, אֲסַפֵּר לָכֶם כְּרָגַע
כִּי כִמְעַט הָיִיתִי בְּכָל רָע, קְרָנִי פֶּגַע.
מֵהֵיכַל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּלַבְזוֹב, זֶה מְעַט סַרְתִּי,
בְּצֵאתִי, הֶבֶל וְרַעְיוֹן רוּחַ עָלוּ עַל לְבָבִי,
וָאָצוּר עַל קִיר הַהֵיכָל בְּפֶחָם כְּאֹהֲבִי
וְהִנֵּה צֶלֶם דְּמוּת מִגְדָּל עֵץ גָּדוֹל וָרָם
–עָשׂוּי לִתְלוֹת עָלָיו רוֹצֵחַ, כָּל שׁוֹפֵךְ דָּם–
וְרַב מוֹרֶה לַעֲדַת יְהוּדִים עַל הָעֵץ תָּלִיתִי;
מִתַּחַת לְצוּרָה, בְּיַד חָרוּצִים צַרְתִּי,
רָשַׁמְתִּי אֵלֶּה הַדְּבָרִים, תָּו זֶה הִתְוֵיתִי:
„זֶה הַשַּׂעַר לְאֶסְתֵּר, מַלְכַּת בְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם,
בְּמִרְמַת שׁוּעָלִים עֲרוּמִים, נֶפֶשׁ מֶלֶךְ צָדָה.
יְהוּדִים שְׁפָלִים הִתְפַּלְּלוּ לְאֵל הַשָּׁמַיִם
כִּי כְרַבָּה זֶה תְּהִלַּת אֶסְתֵּר, בֶּגֶד בָּגָדָה".

ויהי כהתענגי על מראה דמות זו יצרתי
וארא פתאם שלשה יהודים אלי קרבים,
מאין ומתי באו הלום לא ידעתי.
אחד מהם דבר עזות, דברים מעצבים:
„למה זה ארמון מלך בפחם תעוללה?"
התאפק לא יכולתי, וזקנו גרעתי,
וירימו קול זעקה. מה עוד תשאלו שאלה?
להם חרבי החזקה על פניהם עופפתי,
צורה לא הודעתים, שפוך דם לא חפצתי
אף כי יהודים הם, בדם פעמי לא רחצתי.
עליתי על סוסי, גם הם סוסיהם עלו;
ואפן והנה רודפים אחרי, לא יחדלו
בני עם נועז אלה, לא רגזו אף לא חלו,
עד שער המלך דלקוני, עד הלום נרדפתי!

אנדרזעי זה פרי דרך מלכנו, לפי חסדו נקצרה.
מטוב לב ומרב כל, יהודים יתהוללו
לשלוח יד בשרים מלך, לא ייראו מורא,
ראשם ירימו על, אף בלב עולות יפעלו.

ינוס הן אמנם אנכי גמולם בראשם השיבותי,
משוט לשונם אירא, פן חמת מלך העירותי.

ספיטק אני אני אעמד ליסינך, לפניו אצדיקך.

אנדרזעי (אל ינוס) אכן בפני אסתר לאיש אחר תתהפכה,
המתופף בביתה בחרת, בו תסתפחה.
אל אחת הכהנות, עם משרתיה חלקך;
הלך מעיניה, תרע לה השחיתה.
ידעתיך המהפך, כאלה עולם עשית.

(מחזיק באזניו)

ינוס אמנה בפניה אך בחלקות לה אשיתה,
כי הנה יפת עינים היא, עגלה יפהפיה,
אבל ברכתי לראשה, בקיר היכלה כתבתיה.

(מביא ידו למעלה לאמר: תלוה)

(בורזאנטא כהן הראש נכנס, נשען על מטהו, אנדרזעי וינוס נברק מנשקים ידו לטו פיהם).

מחזה ה.

בודזנטא, ספיטק, אנדרזעי וינוס גמדק.

בודזנטא (אל ינוס) שִׂים נָא לִי כִּסֵּא לָשֶׁבֶת, כָּל עוֹד בִּי כֹּחִי.

(ינוס שם לו כסא, ישב עליו)

ינוס מַה לְּךָ אָבִי? אִם אוֹכַל אֶשְׁאָלְךָ אָנֹכִי.

בודזנטא כְּאֵב נֶעְכָּר בְּרַגְלִי, הִתְהַלֵּךְ בָּהּ לֹא אוּכָלָה.

ינוס פֶּצַע הַיַּיִן הוּא, גַּם אֲנִי כְּאֵב זֶה אֶסְבְּלָה.

בודזנטא אַךְ אִישׁ בַּעַר אַתָּה, מֵרִים קָלוֹן וְאִוֶּלֶת!
מַלְכֵּנוּ יִמְשֹׁךְ בְּשַׂר לוּצָיו, יְפַנְּקֵם מִנֹּעַר.

ינוס (ישאף רוח) עוֹשֶׂה רְצוֹן אִישׁ וָאִישׁ כַּאֲשֶׁר נַפְשׁוֹ שֹׁאֶלֶת.

אנדרזעי (בלאט באזני ינוס)
הַחֲרֵשׁ וְדֹם גֶּבֶר לֹא הָדָר לְךָ וָתֹאַר!

בודזנטא חֲדָשָׁה צָמְחָה לַמֶּלֶךְ, זֶה עַתָּה נִהְיָתָה,
תּוּכַל תְּשַׁנֶּה כְּחֲזוּתוֹ וַהֲלִיכוֹת אַרְמוֹנוֹ.

אנדרזעי הַאֻמְנָם זֹאת הִיא, עַתָּה עַל לִבִּי עָלָתָה
כִּי יָלְדָה לוֹ הַמַּלְכָּה בֵּן, יַעֲמֹד עַל מְכוֹנוֹ?

ספיטק בֵּן? לְמִי? אֵין זֶה כִּי אִם נִבְרָא יֵשׁ מֵאַיִן.
הִנֵּה זֶה שָׁנִים אֲחָדוֹת, הַמֶּלֶךְ לֹא יְדָעָהּ;
בְּזַרְנֹבִין הָעִיר תֵּשֵׁב, לֹא תִרְאֵהוּ לָעַיִן.

ינוס (על לבו) אֶל אִשָּׁה נַפְשָׁהּ שׁוֹקֵקָה, אֵין שׁוֹבֵר צִמְאָהּ.

ספיטק אָכֵן מַה־הִיא זֹאת הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר נַעֲשָׂתָה?

בודזנטא נְשִׂיא נְשִׂיאֵי הַכְּהֻנָּה, הוּא אָבִינוּ קְדוֹשֵׁנוּ,
רָאֹה רָאָה עֳנִי הַמַּלְכָּה בְּשִׁבְתָּהּ שׁוֹמֵמָה,
וַיְצַו בְּחֶזְקַת יַד קָדְשׁוֹ עַל אַלּוּף לְרֹאשֵׁנוּ
כִּי יְגָרֵשׁ כָּלָה מִבָּתֵּי מְשׁוֹשׂוֹ נְשֵׁי הַחֵן
וְאֵשׁוֹת הַזִּמָּה אֲשֶׁר בָּהֶם מָצְאוּ לָמוֹ קֵן;
יִזְנֶה כְּמוֹ דָוֶה, „צֵאֶנָה“ יֹאמַר לָהֶן בְּחֵמָה,
יֵיטִיב דְּרָכָיו וּמַעֲשָׂיו, יִחְיֶה חַיִּים חֲדָשִׁים,
יִרְאֶה עִם אַדֶּלְיָדָה, הִיא חֲבֶרְתּוֹ וְאֵשֶׁת בְּרִיתוֹ.
עוֹד זֹאת צִוָּה קָדוֹשׁ כֹּהֲנֵינוּ: יִזְכֹּר אַחֲרִיתוֹ
וְאַל יַכְשִׁיל רַבִּים בַּחֲטָאָיו לֵאלֹהִים וַאֲנָשִׁים.

ספיטק הֲתַגִּיד לוֹ זֹאת אֲדוֹנִי מָחָר בְּסוֹד שָׂרִים וְעֵדָה?

בודזנטא אֶשְׁלַח לוֹ דְבָרַי בְּיַד מַלְאָכִי לְעֵת אַחֶרֶת.

עת מְצוא צִיר אֱמוּנִים, הַכֹּל יַגִּיד לֹא יְכַחֵדָה.

ייוס (לנפשו) אֶרְאֶה כִּי שְׁנַת תְּשׁוּבָה עַל מַלְכֵּנוּ נִגְזֶרֶת.

אנדרוזעי (על לבו) לֵב הַמֶּלֶךְ לֹא יִמַּס, לֹא יֵרַךְ כַּקָּנֶה,
יִקְרָא בּוּדְזַנְטָא שֹׁד, חָמָס יִצְעַק וְלֹא יֵעָנֶה.

בודזנטא אַחֲרִית דָּבָר מִי יַגִּיד? הֲיֵט אָזְנוֹ לְתוֹכַחְתִּי?
גַּם לִי גַּם לְשׁוֹלְחִי לֹא יִשְׁמַע, עַל מָה בָּטַחְתִּי?

ספימק מֶלֶךְ טוֹב הוּא, אַךְ מַה-גָּדְלָה אַהֲבָתוֹ לְנָשִׁים!
הֵן הִנֵּה תוֹרַדְנָה דוֹמָה גַּם חַכְמֵי חֲרָשִׁים.

ספימק אֶל מִי דָמָה? אָבִיו הֲלֹא בְחָכְמָה עָשָׂה מְלוּכָה
עַל עַמּוֹ, לֹא חָשַׁב אִשָּׁה, לֹא יָדַע מְנוּחָה.
אִישׁ מִלְחָמָה הָיָה מִנְּעוּרָיו עַד יוֹם מוֹתוֹ,
מָגֵן וְצִנָּה וְחֶרֶב שְׁלוּפָה מְנָת חֶלְקוֹ וְכוֹסוֹ.
רוּחוֹ כְּנַחַל שׁוֹטֵף, לִבּוֹ כְּלֵב כְּפִיר אֲרָיוֹת,
עַל מְרוֹמֵי שְׂדֵה מִלְחָמָה הִתְחוֹלֵל כַּסָּעַר.
עִם אַשְׁכְּנַז לֹא הִשְׁלִים, שָׁת שָׁת הַשָּׁעַר,
כְּשַׁחַל הִתְנַפֵּל עָלָיו, וַיְפַלַּח כְּלָיוֹת!
יָדוֹ בְּעֹרֶף אוֹיְבָיו רַבִּים וַעֲצוּמִים מֶנּוּ,
בִּגְבוּרוֹת יֵשַׁע יְמִינוֹ נְתָנָם לָדוּשׁ כֶּעָפָר,
כְּמַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הָלַךְ לְפָנָיו, צְעָדָיו סָפַר,
וַאֲנַחְנוּ עִמּוֹ עַל כַּפַּיִם נִשָּׂאנוּ!
בְּיָמָיו רְפֵה-כֹחַ וְחַלָּשׁ אָמַר גִּבּוֹר אָנִי.
כְּהֵילֵל בֶּן שַׁחַר הֵאִיר עַל הָעָם הַפּוֹלָנִי.

(בעצבון)

מֵאָז בּוֹאוֹ שָׁלוֹם, יָנוּחַ עַל מִשְׁכָּבוֹ,
נִיהּ הָהּ! נֵר גִּבּוֹרִים יִדְעַךְ, יִכְבֶּה כָּבֹה;
כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאוּ, שְׁנוֹת רָאִינוּ רָעָה,
אַנְשֵׁי שֵׁם, כְּבוֹד-גִּבּוֹרִים בְּבֶצַע כֶּסֶף מוֹכְרִים
מְלֻמְּדֵי מִלְחָמָה יְקַנְאוּ בִּכְבוֹד עֹשֶׁר סוֹחֲרִים,
תַּחַת חֶרֶב פְּתוּחָה, אַמַּת הַמִּסְחָר בָּאָה
עוֹלָמֵנוּ חָשַׁךְ, פָּנֵינוּ מְאֹד הִשְׁתַּנּוּ,
כָּל מַעֲשֵׂינוּ אַךְ לְזִכָּרוֹן בְּסֵפֶר נִתָּנוּ.
הֵן כְּזִימִירְז גַּם הוּא חָכָם נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים
אַךְ חֶרֶב נָאוְתָה מְלָאָה חֲלוּדָה בְּיָמָיו,
שָׁלוֹם יַעֲשֶׂה לָאַשְׁכְּנַזִּים הָאֹרְבִים לְדָמָיו,
לֹא יִשָּׂא חֶרֶב אֶל אוֹיְבִים רַבִּים מְעַבְּרִים

וְאֶרֶץ מוֹלַדְתֵּנוּ אֲהָהּ! תֵּרֵד מַטָּה מָטָה;
רַק בִּמְגִלּוֹת סְתָרִים יֶהְגֶּה מִנְּעוּרָיו וְעַד עַתָּה
גַּם מַעְצָד וּמַקְצֻעוֹת בְּיָדָיו כָּל הַיָּמִים
כְּמוֹ אָמַר לִבְנוֹת לְעַמּוֹ בֵּית קִבְרוֹת עוֹלָמִים.

(ילאט את פניו)

אנדרזעי אָכֵן רַבּוֹת פָּעַל הַמֶּלֶךְ וְעָשָׂה לָנוּ!
רְאֵה נָא אֲדוֹנִי, בָּתֵּי תְפִלָּה לָרוֹב יִבָּנוּ,
חוֹמוֹת בְּצוּרוֹת רַבּוֹת שָׁנָה שָׁנָה יְחֻנְּכוּ,
עָרֵי חֹרֶב יְחֻדָּשׁוּ, מִדְבָּר לְעֵדֶן יֵהָפְכוּ.
בְּאֶרֶץ, בָּהּ בָּתֵּי עֵץ, מֵהַמֶּלֶךְ אָבִיהוּ
יָרַשׁ נַחֲלָה, אִם לֹא כַּזִּימִירְז אֵפוֹ מִי-הוּא?

ספיטק (רתת) הֵן אֲבוֹתֵינוּ עָרֵי מִבְצָרִים לֹא קוֹמֵמוּ,
בְּכֹחָם וּגְבוּרָתָם גָּבְרוּ, יְדֵיהֶם רוֹמֵמוּ,
קְשָׁתוֹת וְשִׁרְיוֹנוֹת-נְחֹשֶׁת הָיוּ עֲלֵיהֶם חוֹמָה,
כַּבִּירֵי כֹחַ לֵב הָיוּ וַיֵּלְכוּ רוֹמָה.
כְּלֵי מִלְחֶמֶת אוֹיֵב, בִּידֵיהֶם הָיוּ שְׁבָבִים,
לְעֻמַּת אֵלֶּה הַגִּבּוֹרִים אֲנַחְנוּ כַּחֲגָבִים.

בודזנטא הָהּ הַיָּמִים הָהֵם חָלְפוּ עָבְרוּ וְאֵינֵימוֹ.
אִירָא בִּימֵי רָע אֵלֶּה, פֶּן תֶּחֱנַף הָאָרֶץ
תַּחַת יוֹשְׁבֶיהָ, פָּרְקוּ עוֹל, תּוֹרוֹת עָבְרוּ
אַחֲרֵי לִבָּם יֵלְכוּ, לֶאֱמוּנָה לֹא יִגָּבְרוּ.
בְּעֵת עֲוֹנָם קֵץ יִקְצוֹף יְיָ קֶצֶף עָלֵימוֹ
יַךְ תֵּבֵל חֵרֶם, יָבוֹא עָלֶיהָ הַקֶּרֶץ.

(נכנסים גיזא וקחן רוה)

מחזה ו.

בודזנטא, ספיטק, אנדרזעי, גיזא, קחן רוה ויגוס גברק.

גיזא (אל בודזנטא) הֲשָׁלוֹם לַאֲדוֹנִי, הֲשָׁלוֹם לְהַדְרַת כְּבוֹד כְּהֻנָּתוֹ?

(מנשק ידו)

בודזנטא אֵין שָׁלוֹם בַּעֲצָמַי, אֵין שָׁלוֹם, גֵּיזָא אֲדוֹנִי!
קחן רוה הִנֵּה נָא אֲדוֹנִי, מֶלֶךְ יֵצֵא מִמְּעוֹנָתוֹ
בְּעוֹד רֶגַע, לְמַעַן הִתְיָעֵץ בְּשֶׁבֶת תַּחְכְּמוֹנִי
אֶת שָׂרָיו שַׂר הָאוֹצָר וּמַזְכִּיר הַמְּדִינָה.
עַתָּה יִשְׁמַע עַצְמוֹת יְהוּדָה, יִבְחָנֵם בְּבִינָה,

ספיטק — הַאוֹתוֹ יַחְקֹר ? הֲגַם נַפְשׁוֹ בְּסוֹדֵנוּ תָּבוֹא ?

קחן רוה — הוֹצֵא הַיּוֹם מִשְׁפָּט לַיְהוּדִים גָּמַר בְּלִבָּנוּ .

(כל הנאספים תמהים ומשתאים)

אנדרזעי — עֲלֵיהֶם יְיָ יִתֵּן קוֹל , יַרְעֵם בַּשָּׁמָיִם !

ספיטק — לְהֵרָשׁוֹת פִּתְאֹם כָּאֵלֶּה הֶחֱרַשְׁנָה אָזְנָיִם .

בודזנטא (בקצף) — אֵיךְ הָיָה הַדָּבָר ? הֲלֹא זֶה יוֹם הִתְאַסַּפְנוּ
יוֹם נוֹעַץ נָצוּר נִמְנָה קָדְשֵׁי־כַהֲנֵנוּ ?

ספיטק — וְלֹא לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּטִים לַיְהוּדִים הָאֻמְלָלִים .

קחן רוה — דִּבְרֵי הַמַּעֲשֵׂר וְהַתְּרוּמָה לְיוֹם אַחֵר יִדָּחוּ .

ספיטק — אֵיךְ סָבְבוּ פְּנֵי הַדְּבָרִים ? רַעְיוֹנַי נִבְהָלִים !

בודזנטא — וּבְכֵן מִפְּנֵי יְהוּדִים , מְשָׁרְתֵי אֱלֹהִים יָשׁוּבוּ ,
בְּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט לַעֲלוֹת יַחַד , הֵמָּה יִצְנָחוּ ?

קחן רוה — הַמֶּלֶךְ וְהַמַּזְכִּיר , הַלַּיְלָה לֹא יָשָׁנוּ ,
בֵּינוֹ בִּסְפָרִים עַד נִטְפֵי זֵעָה יָזוּבוּ
מֵעַל מִצְחָם , עֵת בְּעַד אֶשְׁנָב פְּנֵי שַׁחַר קָרְנוּ ;
אֵדַע נֶאֱמָנָה כִּי הַמֶּלֶךְ חַיִל אָזַר ,
תֵּת לַיְהוּדִים סֵפֶר מִשְׁפָּטִים , אֹמֶר גָּזַר .

ספיטק — לֹא תִקְרֶאנָה כָּאֵלֶּה , אֲנִי בְחַרְבִּי נִשְׁבַּעְתִּי ,
הַהֲפֵכוֹת וְזָרוֹת כָּמוֹהֶם בְּאָזְנַי לֹא שָׁמַעְתִּי .

ינום — כִּי יִהְיֶה בְיָדִי , כִּי עַתָּה כֻּלָּם הוֹקַעְתִּי .

ספיטק — רַב טוּב לְבֵית יִשְׂרָאֵל יַד מַלְכֵּנוּ עָשָׂתָה
וְיַד יִשְׂרָאֵל לְעַמֵּנוּ בּוֹר שַׁחַת כָּרָתָה .
מִי יוֹדֵעַ אִם לֹא עָלֵינוּ עוֹד יִמְשֹׁלוּ
הַמֹּשְׁלִים , מֹשֵׁל הָאִכָּר הָרַחֲמָן וְהַנָּחָשׁ ?

בודזנטא — עֲשׂוֹת טוֹבָה לְפֶתֶן חֵרֵשׁ , לֵב אִכָּר תָּם רָחַשׁ
וְאַחַר נְשָׁכוֹ . זֶה הַגְּמוּל נְחָשִׁים יִגְמֹלוּ .

(נכנס באריטשקא הכהן) .

מחזה ז.

בודזנטא , באריטשקא , ספיטק , אנדרזעי , גיזא , קחן רוה וינום גברק .

באריטשקא — יְהִי נָא שֵׁם אֲדוֹנֵינוּ מְבֹרָךְ מִשְּׁמֵי שְׁמֵי רָמוּ !

כל השומעים   מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם!

ג י ז א   תָּמִיד יִקַּח לְשׁוֹנוֹ כְּמוֹ לָעָם יִנְאַם נְאֻמוֹ

באריטשקא   (אל בודזנטא) תְּעוּדוֹת הַמַּעֲשֵׂר צַרְתִּי בְּיָדִי הֲלוֹם הֵבֵאתִי,
אֶרְאֶה כִּי מִן הַמּוֹעֵד לֹא הוֹחַרְתִּי מְאוּמָה.
הִנֵּה הִנָּם! אָנָּא קְחֵם הוֹדִי וּשְׂאֵתִי!

(נותן לו את התעודות בכבוד ובמורא)

חֲזַק נָא בְּעַד מִשְׁפְּטֵי הַכְּהֻנָּה, לְמַעֲנָם עַתָּה קוּמָה!

בודזנטא   שָׁמְרֵם עוֹד אִתָּךְ כִּי הַמּוֹעֵצוֹת הִשְׁתַּנּוּ
לְפֶתַע פִּתְאֹם, אֲשֶׁר לֹא קִוִּינוּ, לֹא הֶאֱמַנּוּ.

באריטשקא   לָמָּה זֵכֶר הַמַּעֲשֵׂר לֹא יַעֲלֶה וְלֹא יָבוֹא?

אנדרוזעי   לַיְּהוּדִים יִתֵּן הַמֶּלֶךְ חֵלֶק מִיָּמָיו
בְּרֹאשׁ מְרוֹמֵי הַמְּדִינוֹת, לְחֶרְפָּה וּלְשִׁמְצָה בְּקָמָיו.

ס פ י ט ק   (הולך וקרב) הַיּוֹם מִשְׁפְּטֵי הַיְּהוּדִים אוֹר עוֹלָם יֵצְאוּ
וְסִפְרֵי מַעַשְׂרוֹתֵיכֶם לְיוֹם אַחֵר יֵחָבְאוּ.

באריטשקא   (אל בודזנטא) הַעַל אֵלֶּה תִּתְאַפַּק אָבִי אֲבִי קָדְשִׁי?

בודזנטא   לוּ גַּם אָעִיר כָּל חֲמָתִי, אַפִּי לֹא אָשִׁיבָה,
לֹא יֹאבֶה הַמֶּלֶךְ, לֹא יִשָּׂא פְּנֵי שֶׁמֶן רֹאשִׁי.

באריטשקא   הֲיִהְיֶה דָּבָר זֶה? הֲגַם כֹּהֲנֵי יְיָ יַלְעִיבָה?

בודזנטא   הַמֶּלֶךְ עוֹמֵד עַל דַּעְתּוֹ, לֹא יָנֻעַ לִבּוֹ.

באריטשקא   מָתוֹק שִׂפְתֵי כֹהֵן הָרֹאשׁ יַט גַּם לֵב אַבִּיר.

בודזנטא   אֶרְאֶה כִּי לֹא תֵדַע לִבּוֹ וְכֹחוֹ הַכַּבִּיר.

ס פ י ט ק   חֶפְצוֹ חָזָק מִסֶּלַע אַף כִּי רַב מְאֹד טוּבוֹ.

באריטשקא   בִּי אֲדוֹנִי! מִי רָאָה בָּזֹאת? מִי שָׁמַע שֶׁמַע?
מִקְדַּשׁ יְיָ מְחֻלָּל וּמְגֹאָל וְנִבְזֶה נִיבוֹ!
מְשָׁרְתֵי אֱלֹהִים לִפְנֵי יְהוּדִים יִכְרְעוּ כָרוֹעַ?
זְרוֹעַ בְּזִימִירוֹ מְשִׁלָּה לוֹ בְּאֶרֶץ מַלְכוּתוֹ,
אֲבָל בְּמַמְלֶכֶת הַכְּהֻנָּה, אָהָהּ גֶּבֶר עֲמִיתוֹ,
מֶלֶךְ כָּמוֹהוּ אֲשֶׁר יֹאמַר לוֹ: מַה תִּפְעָלָה?

בודזנטא (נבוך)   צָדַקְתָּ, באריטשקא, כִּדְבָרְךָ אֶעֱשֶׂה גַּם אוּכְלָה.

(על לבו)   כִּכְלִי אֵין חֵפֶץ בּוֹ אַחֲרֵי נֵחַ יְמִילֵנִי.

אנדרוזעי   אָמַר מֶלֶךְ בְּלִבּוֹ: קוֹל דְּמֵי יְהוּדִים יִצְעֲקוּ
אֶל יְיָ, כִּי עוֹשְׁקֵיהֶם בְּכֹחַ יִנְאָקוּ,
עַל בֶּן אָשִׁית לָעָם זֶה בֶּרֶשַׁע, שָׁלֵם יְזַכְּרֵנִי.

בארימשקא מִפְּנֵי מִשְׁפְּטֵי כְנֶסֶת קָדְשֵׁנוּ יִגְּשׁוּ הָלְאָה
דַּרְכֵי הַחַיִּים וְחֶפְצֵיהֶם לִמְתִים מֵחָלֶד,
מִנְּגַהּ אֵשׁ-דָּת לָהּ, כֹּל בֶּעָפָר יוֹלֵד
יִדְכֶּה יָשַׁח לָאָרֶץ, לֹא יְרוֹמַם מָעְלָה,
אַף כִּי עַם נִתְעָב וְנֶאֱלָח, עַטַלֵּפִים וַעֲקְרַבִּים
עַם זוּ יְהוּדָה שֶׁכְּחֵי אֱלֹהִים מִדּוֹרוֹת רַבִּים,
מוֹשִׁיעָם אֱלֹהִים חַיִּים עַל הָעֵץ הוֹקִיעוּ,
עַד הַיּוֹם עָרְפָּם יַקְשׁוּ, בַּחֹשֶׁךְ יֵשֵׁבוּ,
תּוֹרַת אֱמֶת וְאַהֲבָה אָבוֹת לְבָנִים לֹא יוֹדִיעוּ.
תּוֹמְלִים עֲלֵיהֶם חֵרְפוּ עוֹשֵׂיהֶם, קָלוֹן הֵבוּ.

אנדרזעי אִמְרֵי קֹדֶשׁ וֶאֱמֶת בְּפִיךָ אַךְ לַמֵּבִין נְכוֹחִים.

בארימשקא אֲבָל בְּאַחֲרִית הַיָּמִים תְּהִי דַת קָדְשֵׁנוּ נְכוֹנָה
כִּמְצָדוֹת סְלָעִים, לֹא תָבוֹא שָׁם יִרְאַת חוֹחִים.

(בקול עז) גַּם הֶהָרִים יָמוּשׁוּ, יִמּוֹטוּ גַּם הַסְּלָעִים,
יַחְלְפוּ כָּל בְּנֵי חֲלוֹף, תֹּאבַד תֵּבֵל וַהֲמוֹנָהּ,
כַּבֶּגֶד תִּבְלֶה אֶרֶץ, יִמָּלְחוּ שָׁמַיִם,
יִכְבּוּ מְאוֹרֵי אוֹר בַּגַּלְגַּלִּים הַנִּשָּׂאִים,
לְעֻמַּת דַּת-קֹדֶשׁ דּוֹרוֹת רַבִּים כְּיוֹם יוֹמַיִם,
כִּי חֶלְדָּהּ לָנֶצַח, וְהִיא לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת.

בודזנטא זֹאת אִמְרָתְךָ אֱמֶת וּבְהַרְרֵי קֹדֶשׁ נוֹסֶדֶת.

בארימשקא אַךְ כְּסִיל מִתְהַלֵּךְ בַּחֹשֶׁךְ, יָדוֹ יָרִימָה
בְּקָדְשֵׁי אֵל עוֹלָם, בְּדַת אֱלֹהִים תְּהִלָּה יָשִׂימָה.
כִּי מִי שָׁלַח יָדוֹ בִּקְדֻשַּׁת קְדוֹשֵׁינוּ וְנִקָּה?
מִשְׁפַּט מָוֶת לָאִישׁ הַזֶּה, לִשְׁאוֹלָה יִדְכָּא,
עֲוֹן קַיִן זֶה, וּבֶגֶד יְהוּדָה אִישׁ הַקְּרִיּוֹת.

(אל כהן הראש בענוה צדק)

אֱמוֹר נָא זֹאת בְּאָזְנֵי מֶלֶךְ בַּחֲדַר הַמַּשְׂכִּיּוֹת.

(יכפף ראשו על בודזנטא ומדבר אתו בלאט, עד כה ועד כה נאספים היועצים אחד אחד ויהיו לאגדות אגדות משוחחים בלחש).

ספימק (אל אנדרזעי) זֶה הוּא מַטִּיף הָעָם! מוֹרֵה צֶדֶק לַעֲדָתוֹ!

אנדרזעי כֹּהֵן הָרֹאשׁ יִמְחֶה מֵעַל מִצְחוֹ זֵעָתוֹ.

ספימק בַּרִימְשְׁקָא יִכְרֶה לוֹ אֹזֶן לִשְׁמוֹעַ כַּלִּמּוּדִים.
מִי יִתְּנֵהוּ לְיוֹעֵץ מְחוֹקֵק חֻקִּים וּפִקּוּדִים
אִישׁ אֱמֶת כָּמוֹהוּ אֵין בְּכָל הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים,

אנדרזעי לְבַרִימְשְׁקָא אֶרְאֶה עֲתִידוֹת, יִטַּע נִטְעֵי נַעֲמָנִים,

פְּאֵר כְּהֻנַּת הָרֹאשָׁה עוֹד יְכַהֵן בְּקֶרֶב שָׁנִים.

ספיטק: הֲלֹא גַם עַתָּה כֹּהֵן הָרֹאשׁ הִנֵּה הִנּוֹ ?

אנדרזעי: אֵיכָכָה זֶה ?

ספיטק: הֵן כְּבוֹדוֹ גָּדוֹל מְאֹד בְּמַחֲלַקְתּוֹ בִּכְהֻנָּתוֹ
אִם כִּי שַׁח עֵינַיִם הוּא, עֲגָבוֹ עֲרֵפוֹ וְחִנּוֹ
גַּם בְּעֵינֵי בּוֹדְזַנְטָא, אַלּוּפוֹ וְרוֹעֵה אֱמוּנָתוֹ;
עֵינָיו כְּבָר כָּהוּ מֵרְאוֹת, יָדָיו עַד מְאֹד רָפוּ
נֶפֶשׁ בַּרִיטְשְׁקָא וּלְבָבוֹ לֹא יִיגְעוּ לֹא יִיעָפוּ.

אנדרזעי: שָׁמַעְתִּי שָׁמָעְתִּי!

(אל ינוס גברק)

שְׁמַע נָא אִישׁ לָצוֹן! אוּלַי תוּכַל תִּתְלוֹצְצָה
גַּם לְבַרִיטְשְׁקָא כְּמוֹ לַאֲחֵרִים. גַּם נָא בְּנֶפֶשׁ חֲפֵצָה.

ינוס: מִפְּנֵי שְׁנַיִם אֶשָּׁמֵר, לֹא אֶחְמֹד לִי לָצוֹן:
בַּרִיטְשְׁקָא הָאֶחָד וְשֵׁנִי לוֹ מֶלֶךְ מֵפִיק רָצוֹן.

ספיטק: הַכְּאֵימַת מֶלֶךְ אֵימַת כֹּהֵן זֶה תְּבַעֲתֶךָ ?

ינוס: אַךְ יִלְטֹשׁ לִי עַיִן, לִבִּי עָמוֹק חֲרֶדֶת,
לְשׁוֹנִי לְחִכִּי דְבֵקָה, מִלָּה אֵינֶנָּה מְדַבֶּרֶת.

ספיטק: לֹא רַק אַתָּה, יֶשְׁנָם גַּם רַבִּים זוּלָתֶךָ.

אנדרזעי: (אל גיזא) הֵן בְּאַלְפֵי זָהָב וָכֶסֶף לֹא תִקְנֶה לְבָבוֹ;
מִתְּמוֹךְ בְּשֹׁחַד יְנַעֵר כַּפָּיו, יִרְגַּז מִמַּצָּבוֹ.

גיזא: קְנוֹת לֵב אִישׁ בְּבֶצַע כֶּסֶף לְנַפְשִׁי הִיא תוֹעֵבָה

אנדרזעי: אִם תַּאֲוָה הִיא לְלִבְּךָ אוֹ תוֹעֵבָה, לִי הִיא אַחַת
אַךְ זֹאת אֵדַע נְכוֹנָה כִּי רֹאשְׁךָ לֹא הֶחְיָבָה.
הִשָּׁמֵר מִבּוֹא בֵיתוֹ, פֶּן פְּנֵי זַעְפּוֹ תֵחַת.

גיזא: מִי בִקֵּשׁ עֵצָה מִמְּךָ כִּי לִי נִמְצֵאתָ ?

אנדרזעי: לוֹ אֶת פָּנָיו תֵּרָא, אָז בְּשֵׁבֶט פִּיו הִכְּךָ
מַכּוֹת חַדְרֵי בָטֶן, וְאַתָּה לִבְרוֹחַ נַחְבֵּאתָ.
עַז וְקָשֶׁה בַּרִיטְשְׁקָא לַאֲדוֹנִים, אַךְ טוֹב וְרַךְ לַהֲמוֹנִים

גיזא: (על לבו בזעם) הוֹי בֶּן מְרַצֵּחַ וְנָבָל! אֶפֶל יִקָּחֶךָּ!

בודזנטא: (אל גיזא) הִנֵּה רְצוֹנִי מִפְּנֵי רְצוֹן אֲחֵרִים אֲבַטְּלָה
הַפַּעַם, לְמַעַן הַשָּׁלוֹם, דִּבְרֵי אֲבַלְבֵּלָה.

(באריטשקא מנשק ידי בודזנטא ונפרד מעליו וכל העומדים
משתחוים למולו בכבוד)

בארישקא יהי יי עמך! (יוצא)

אנדרזעי (בהביטו אחרי בארישקא)
מים הולכים כשמן לאט,
שמתפים גם הררי עד.

ינוס אנוח עתה בצאתו ורוח גם לנפשי מעט.

(נכנסים: המלך, המזכיר, ווירזינק, ואחריהם סרים נושא ספרים, אתר הניחם על שלחן השרים היועצים).

מחזה ח.

(בודזנטא, ינוס סוכיווילק, ספיטק, אנדרזעי, ווירזינק, גיזא, קחן רוה, ינוס גברק, ויועצים אחרים).

כזימירז (אל ראש הכהנים)
שלום לך אישי כהן נכבד ומאד נעלה!
(בודזנטא קם ממקומו ומשתחוה)
קדמה פני בשלום, ספיטק אדם המעלה!
האם זמן רב חכיתם לקראת בואי הנה?

ספיטק כדברך אדוני המלך, לא זעיר כתרנו.

כזימירז מרוב עבודה הלילה לא ראינו שנה,
עד „נעביר המועד" כמעט בלבנו אמרנו.
(אל בודזנטא) הן כבר שלמה מלאכת הנזירים במוגילה

בודזנטא לבית זה נאוה קדש יי לשם ולתהלה.

כזימירז בעת האביב אחל עבודה חדשה וגדולה
בנות ארמון בפשדבורז, ובאפוטשנא בית תפלה
ואלה הערים אקיף חומה, בצרם אאמלה:
קונין, סנדומירז, רדום ואלקוש העיר הישנה,
בעת שלג וקרח יחלופו, לתשובת השנה.

בודזנטא מחשבתך כלה על כל כבוד ותהלה עולה.

כזימירז (אל ספיטק) על מה זה ספיטק ככה נאלמת דומיה?

ספיטק (בעצב) באשר החומות בצורות, שם הקשת רמה...
אהה אדוני מלכי! אפחד פחד ולא אבטחה
פן יקום בצרון תרבת גבורה ומלחמת;
פן יחלשו חומות האבנים אשר עצמו ככה,
רוח עם המלחמה, עד מהרה יהלוך תמם;
פן יחסו יסתתרו במחבא חומה נשגבת

יְרֵאִים וְרַכֵּי לֵבָב, שְׁפַנִּים וּבְנֵי אַרְנֶבֶת.

כזימירז הוי פְּקִידַי נְגִידַי! זֹאת מַחֲלַת נַפְשְׁךָ נוֹשֶׁנֶת,
תִּשְׁנָא אֶבֶן קִיר, תִּירָא יַד לְבֵנִים לוֹבֶנֶת.
הַשְׁקֵט סַפִּיטֶק! (אל בודזנטא)
אוּלַי בָּאָה הָעֵת לְהַמְתִּיק סוֹד?

בודזנטא כֵּן הוּא, בָּאָה הָעֵת בָּאָה זֶה זְמַן הַרְבֵּה מְאֹד.

כזימירז שִׁמְעוּנִי אֲדוֹנַי וּשְׁבוּ אִישׁ אִישׁ עַל מוֹשָׁבוֹ!
(יעלה על כסא מלכותו)
בְּשֵׁם הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ אִישׁ וּלְבָבוֹ
אֶפְתְּחָה פִי בְּעֵצָה וּשְׂפָתַי בְּמִשְׁפָּט וָצֶדֶק.

בודזנטא אָמֵן!

(כלם ישבו לכסאותם, המזכיר יניח ספר המשפטים, דממה כרגע)

כזימירז בְּמוֹשַׁב רוֹזְנִים וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה, יֻחַק בְּסֵפֶר
מִשְׁפְּטֵי הַמְּדִינָה הַיּוֹם, חוֹק הַמְּחַזֵּק בֶּדֶק.
מִשְׁפְּטֵי הַמַּעְשְׂרוֹת לְיוֹם אַחֵר יֵחָשֵׁבוּ,
הֲלֹא יֵאוֹת כֹּהֵן הָרֹאשׁ, נוֹתֵן אִמְרֵי שֶׁפֶר?

בודזנטא אִם כָּכָה יְצַו הַמֶּלֶךְ, מִי אֲנִי כִּי אֲמָאֵנָה?
הֲלֹא עַבְדְּךָ אֲנִי, לְקוֹלְךָ אֶשְׁמַע, לֹא אֶתְאוֹנֵנָה,

(בלחש) הָהּ לְיוֹם מָר! קָדְשֵׁי אֱלֹהִים מִלֵּב יִשְׁכָּחוּ!

כזימירז נִלְאֵיתִי בְּרוֹב עֲמָלִי, אֶבֶן גְּבוּל אֲבוּלָה
בְּכָל יְגִיעִי, אַחַת שְׁאַלְתִּי לְנֶגְדִּי שִׁוִּיתִי:
אִישׁ וָאִישׁ יוֹשֵׁב בְּאַרְצִי, בָּהּ יָדַי תִּמְשׁוֹלָה,
יִשְׁקוֹט יִבְטַח, פִּרְיָהּ יֹאכַל נַפְשׁוֹ יִשְׂבָּע,
לְכֻלָּם יֻתַּן מִשְׁפַּט צֶדֶק, אִישׁ לֹא יִגָּרַע,
כְּאַבִּירִים כַּאֲצִילִים בַּדִּין יַחַד אֶשְׁמָעָה,
עַל כִּסְאִי אֵשֵׁבָה, אֲזָרֶה בְעֵינַי כָּל רָעָה.
בָּנַי הֵם כֻּלָּם, אָב אֶחָד אֲנִי לְכָל הָאָרֶץ,
הַבְדֵּל וּפְרוּת בֵּינֵיהֶם לֹא אָבָה לָדַעַת,
כֻּלָּמוֹ נֶאֱמָנִים הֵם, אֵין בֶּגֶד וְאֵין פֶּרֶץ
עַל בֶּן חֵמָה אֵין לִי עַל אִישׁ, לֹא אֶכְעַס כָּעַס.
(בעינים לטושות)
אָמְנָם לֹא הַכֹּל יֶאֱהָבוּ מִשְׁפָּט זֶה עָשִׂיתִי,
אַךְ לֹא לָרִיק יְגִיעִי, לְתֹהוּ כֹּחִי לֹא כִלִּיתִי,
נַפְשִׁי תָגֵל בְּאַהֲבַת עַם הָאָרֶץ הַגְּדוֹלָה

אֶל מַלְכּוֹ, בָּהּ אֲרוֹמֵם, בָּהּ נִשָּׂא נִשֵּׂאתִי,
אַךְ הִיא מִשְׂגַּבִּי וּמְצוּדָתִי, לֹא אֶפּוֹלָה.

(בקול עז)

גְּבוּלוֹת אַרְצִי הִצַּבְתִּי עַל מְרוֹמֵי הַבִּצָּרוֹן,
בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת עָרֶיהָ, יָדַי כּוֹנְנָה,
לְמַעַן הֱיוֹת לָהּ שֵׁם עוֹלָם בָּעַמִּים יָד וְזִכָּרוֹן,
כַּאֲשֶׁר לָהּ יָאֲתָה מִימֵי קֶדֶם עַד הֵנָּה.

ספיטק — מִי יִתֵּן וְהָיָה פְּרִי עֲבוֹדָתְךָ לָהּ עֵץ חַיִּים!

כזימירז — פְּרִי עֲמָלִי לָאָרֶץ, יְהִי לְגָאוֹן וּלְתִפְאֶרֶת
יַעַן רַבִּים עַתָּה עַם הָאָרֶץ עִמָּדִי,
הָאִכָּרִים וְהַיְּהוּדִים הֵם. לְמִשְׁפְּחוֹתָם שְׁנַיִם
נֶאֱמָנִים יַחַד לְמַלְכָּם, עִמּוֹ הֵם מִשְׁמֶרֶת;
וַאֲצִילֵי הָעָם יַחְשְׁבוּ זֹאת לְעָוֹן רַב בְּיָדִי,
„מֶלֶךְ הֶהָמוֹן וַאֲסַפְסוּף" בְּשֵׁם לִי יִקְרָאוּ,
אַךְ אֵין פַּחְדָּם אֵלַי. לוּ גַּם בְּנַפְשָׁם בִּי יָקוּמוּ!
אָשִׁים גַּם עֲלֵיהֶם עֲבוֹדָתִי, יִבְנוּ יִטָּעוּ,
בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים יַעַבְדוּ לֹא יָנוּמוּ,
אִישׁ כְּפִי כֹּחוֹ יַעֲבֹד מֶלֶךְ וְאֶרֶץ מוֹלֶדֶת,
אָז יִפְחֲדוּ אוֹיְבֵינוּ פַּחַד, עַל לֹא יָרוּמוּ,
תָּעֹז יָדֵנוּ וְאַרְצֵנוּ לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת.

ספיטק — דִּבְרֵי פִי מֶלֶךְ חָכָם חֵן, שְׂפָתָיו יִשָּׁקוּ,
יִנָּצְרֵם אִישׁ וָאִישׁ, לָעַד בְּלֵב הָעָם יֻחָקוּ.

כזימירז — רַעְיוֹן זֶה כִּי אֶזְכְּרָה, לְבָבִי יִרְחַב יִרְהָבָה,
יִמְתְּקוּ מְרוֹרוֹת הָעֵת, יִיטַב רַע כָּל פֶּגַע,
כִּי בְאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי אוֹתָהּ נַפְשִׁי תֶּאֱהָבָה
עַמּוּדֵי גָזִית וּבַרְזֶל אָנֹכִי תִכַּנְתִּי.
קָרוֹב הַיּוֹם, יוֹם טוֹב לְאַרְצִי, עֵת בּוֹא הָרֶגַע
בְּכָל גְּבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת יָדִי מִשְׁטָר יְהִי וּסְדָרִים
יִכּוֹנוּ בְמַלְכוּתִי, בָּהּ תִּקּוּנִים רַבִּים תִּקַּנְתִּי,
מִשְׁפָּטַי יָשׁוּבוּ עַד צֶדֶק וּמֵישָׁרִים.
בַּיּוֹם הַגָּדוֹל הַהוּא, יוֹם טוֹבָה יוֹם אוֹרָה,
עַם יִשְׂרָאֵל לֹא אֶשְׁכַּח, מִשְׁפָּטָיו אֶנְצֹרָה
כִּי גַם הֵם מִשְׁתַּחֲוִים לַהֲדוֹם רַגְלֵי מַלְכוּתִי,
בְּעָנְיָם הַנּוֹרָא עֵינֵיהֶם וְנַפְשָׁם אֵלַי יִשָּׂאוּ.
וַאֲנִי שׁוֹמֵר נֶאֱמָן לְעַמִּי וּלְצֹאן מַרְעִיתִי,

חָפֵץ צִדְקָם וְטוּבָם, עוֹלָם עֲלֵיהֶם יִרְאוּ.

ספיטק הָהּ! מִי יִתֵּן וַעֲמַל הַמֶּלֶךְ יוֹעֵץ נְדִיבוֹת
יֵקַר בְּעֵינֵי יְהוּדִים, יָבִינוּ לָלֶכֶת נְתִיבוֹת.

כזים רז יוֹם זֶה עָדֵינוּ בְּטֶרֶם עוֹד יֶאֱתֶה יַגִּיעַ,
בְּטֶרֶם לְאוֹר בְּנֵי אָדָם כֻּלָּם מִשְׁפָּט אַרְגִּיעַ,
אֹמֶר גָּמַרְתִּי לְקַיֵּם לַיְּהוּדִים מִשְׁפָּטִים
מֵאָז לָמוֹ נְתוּנִים עַל פִּי בּוֹלֶסְלַב הַנָּשִׂיא.
נְחוּמַי נִכְמְרוּ יַחַד עַל לַהֶרֶג מָטִים,
בְּשִׁפְלָם זָכַרְתִּי לָמוֹ, הֲרִימָם עַתָּה בָּאתִי.
אֻמְלָל הַיְּהוּדִי מִלֵּדָה וּמֵהֵרָיוֹן,
יָמָיו מָלְאוּ כַּעַס, חַיָּיו עָמָל וּמַכְאוֹבִים.
אָנָּא שָׂרַי וְיוֹעֲצַי! שִׂימוּ לֵב בְּדַעַת וְהִגָּיוֹן.
עַתָּה יְחַו הַמַּזְכִּיר אֲמָרִים אֱמֶת בִּלְבָבוֹ קְרוֹבִים.

ינום סוכיווילק אִם גַּם יִשְׂנָא אִישׁ יְהוּדִים תַּכְלִית שִׂנְאַת מָוֶת,
יִרְאֵם בַּחוּץ יָדוּד מֵהֶם כְּמוֹ מִשֹּׁד וְצַלְמָוֶת,
יַכִּיר יוֹדֶה בְּכֹל זֹאת כִּי בְּנֵי אָדָם הֵם כְּמוֹהוּ,
הַמַּאֲמִינִים בְּאֵל אֶחָד נוֹטֶה תֵבֵל עַל תֹּהוּ.
הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבִים בְּאַרְצֵנוּ זֶה רַבִּים דּוֹרוֹת
וּלְאַט לְאַט הָיָה יִהְיוּ בָהּ לְבָנִים נֶאֱמָנִים,
אוּלָם לָהֶם אֵין חֻקִּים אֵין מִשְׁפָּטִים וְתוֹרוֹת,
תָּמִיד כָּל הַיּוֹם לִמְשִׁסָּה וּלְבִזְּיוֹם מוּכָנִים.
מִשְׁפְּטֵיהֶם נִתְּנוּ לָמוֹ מֵאָז, מִלֵּב נִשְׁכָּחוּ,
מִנְהָגֵינוּ הַיְשָׁנִים מִפְּנֵי חֲדָשִׁים הוּצָאוּ.
בְּהִשָּׁפֵט יְהוּדִים עַל עֲלִילוֹת יוֹם יוֹם יִצְמָחוּ,
הַשּׁוֹפְטִים יַטּוּ דִינָם אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּצוּ;
הַנֵּת נֶפֶשׁ הַגְּדוֹלִים אַךְ הַקְּטַנִּים יִשָּׂאוּ;
אִם יַסְגִּירוּם אִם יַקְהִילוּם אֵין מִי יְשִׁיבֵמוֹ.
לִבִּי כַּחֲלִילִים יֶהֱמֶה: לֹא אַחֲרִישׁ בְּדַיְמוֹ,
אַךְ מִשְׁפָּטִים יִתְּנוּ לְיִשְׂרָאֵל בָּם יַעֲלוֹצוּ.

בודזנטא לוּ שְׁמַעְתֶּם לִי, כִּי עַתָּה יָעַצְתִּי אַחֶרֶת:
אִם יֵשׁ נִשְׁמַת שַׁדַּי בַּיְּהוּדִים לְעוֹלָם נִשְׁמֶרֶת
לָמָּה זֶה יְמָאֲנוּ הָמִיר דָּתָם בְּדַת אֻמָּתֵנוּ?
הֲלֹא אַךְ זוֹ הִיא מְנִיסָם, לָנוּ יָד יִתֵּנוּ.
אוֹיְבֵיהֶם בְּנֶפֶשׁ הָרַבִּים לָמוֹ יְשַׁלְּמוּ,
מִשְׁפְּטֵי צֶדֶק וְחֻקֵּי אֱמֶת אָז לָהֶם יוּשָׂמוּ.

כִּי אֲדוֹנִי הַמַּזְכִּיר! הֵן מִמְּךָ לֹא נִכְחָדָה
כִּי לֹא אַחַת עַם זוּ מִיַּד רֹדְפָיו הִצַּלְתִּי,
אַךְ בִּרְאוֹתִי כִּי בֶאֱמוּנָה בְּשֶׁקֶר נוֹסָדָה
עוֹדֶנּוּ מַחֲזִיק לֹא יַרְפֶּה, לַשָּׁוְא הוֹחַלְתִּי
וָאֵדַע כִּי לֹא נָאוָה מִשְׁפַּט צֶדֶק לַיְּהוּדִים.
מַה־בֶּצַע כִּי נַצִּיל רְשָׁעִים מֵעֲוֹנֵי וּמְרוּדִים?

ספיסק
יְמוֹת עוֹלָם וּשְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר זָכוֹר נִזְכֹּרָה,
לַחֲקֹר אֲבוֹתֵינוּ מִקֶּדֶם נְכוֹנֵן נַחְקֹרָה
נִרְאֶה בַכֹּל, פִּשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל כִּי גָבֵרוּ,
לְחֶרְפָּה וּלְדֵרָאוֹן הֵם מֵאָז הִתְמַכֵּרוּ;
עוֹד בִּימֵי מִצְרַיִם עַל צַוָּארָם נִרְדָּפוּ,
לְבִלְתִּי רְבוֹתָם עוֹד, מֵי הַיְאֹר עַל רֹאשָׁם צָפוּ,
כִּפְנֵיהֶם קָצוּ מִצְרִים כְּמִפְּנֵי עַיִט וָפֶרֶס.
אַרְצָם כֻּלָּהּ הִתְעַתְּדָה לְאָבְדוֹן וָהֶרֶס.
בְּכָל מְקוֹם שִׁבְתָּם נֶהְדְּכוּ תַחְתָּם בְּקֶצֶף וּבִזָּיוֹן,
גַּם בְּנֵי רוֹמָא הַגִּבּוֹרִים בְּשִׂנְאָה אוֹתָם עָשׂוּ.
בַּעֲלוֹת רָעָתָם לְמַעְלָה רֹאשׁ בְּתֵבֵל הָאָרֶץ
כָּל עַמֵּי קֶדֶם שְׂנֵאוּהוּ תִּעֲבוּ וַיִּמְאָסוּ,
כְּמוֹ בְיָמֵינוּ עַתָּה שִׂנְאָה לָמוֹ פָּרְצָה פֶרֶץ
עַל רֹעַ מַעַלְלֵיהֶם, הָהּ! לֹא יוּכְלוּ נִקָּיוֹן.

יועץ א' בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם מִדַּרְכָּם לֹא שָׁבוּ.

יועץ ב' לָכֵן נְרִימֵם וְנוֹרֵם דֶּרֶךְ עָלָיו יִתְיַצָּבוּ.

יועץ ג' יַעַבְרוּ בָאֵשׁ וּבַמַּיִם לִרְבוֹת זָהָב.

יועץ ד' בְּנַפְשָׁם יָבִיאוּ לַחְמָם לְבִלְתִּי מוּת בָּרָעָב.

(המלך יתן אות כי ישתקו).

ספיסק
וּבְכֵן לֹא בְאֶפֶס, עַמִּים אוֹתָם יַעַשְׁקוּ,
יְשַׁלְּחוּם מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי, יִרְדְּפוּ יִדְלְקִי
אַחֲרֵימוֹ, עַד אֶפֶס מָקוֹם. כַּאֲשֶׁר נָאוֶה לְאִישׁ
אוֹהֵב בֵּיתוֹ, כִּי יְכֻנַּס בּוֹ נְחָשִׁים צִפְעוֹנִים
אוֹ יְזֹרֶה עָלָיו גָּפְרִית, יָבִיא קָלוֹן וָרִישׁ,
כֵּן נָאוֶה לְךָ מַלְכֵּנוּ, אַמִּיץ כֹּחַ וְרַב אוֹנִים,
לָתֵת חֻקִּים טוֹבִים וּמִשְׁפָּטִים נֶאֱמָנִים
לְעַם סוֹרֵר זֶה הַזְּקֵי מֵצַח וּקְשֵׁי הַפָּנִים.

(רעדה תאחז כל היועצים).

סימירו (אל אנרזעי) עַתָּה, שַׂר צִידִי, הִנֵּה חַוַּת דַּעְתְּךָ הַגִּידָה.

אנדרזעי – אַל נָא יִחַר אַף אֲדוֹנִי מַלְכִּי, כִּי אֲנִי עַבְדְּךָ
כִּי אָחוּ אֲנִי דֵעַ כְּדַעַת סְפִיטֶק פְּקִידְךָ;
אַזְכִּיר פִּשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל, עֲוֹנוֹת קֶדֶם אַשְׁמִיעַ:
מִימֵי אֲבוֹתָם הָרִאשׁוֹנִים בֶּגֶד בָּגָדוּ,
רַק בְּמִרְמָה וַעֲקְבָה בִּפְנֵי אוֹיְבֵיהֶם עָמָדוּ;
בְּנוֹת לוֹט עָשׂוּ תֶבֶל וְזִמָּה עִם אֲבִיהֶן יָלָדְנָה.
עֶרְוַת אָב גִּלּוּ, בְּתוֹרַת הָאָדָם נָשְׂאוּ יָדָן;
יַעֲקֹב עָקַב אֶת אָחִיו בְּפֶה חָנֵף וּרְמִיָּה,
עִם עִקֵּשׁ זֶה הִתְפַּתָּל לָבָן חוֹתְנוֹ וְדוֹדוֹ
עַד מִפָּנָיו לִבְרוֹחַ, הִמְתִּיק עִם נָשָׁיו סוֹדוֹ;
וְרָחֵל אִשְׁתּוֹ גָּנְבָה תְּרָפִים מִבֵּית אָבִיהָ.
אַף מַעֲשֵׂה דָוִד וּבַת שֶׁבַע אֵשֶׁת אוּרִיָּה...

בודזנטא אַל תִּגַּע בִּמְשִׁיחַ יְיָ! הֵאָלֵם דּוּמִיָּה!

ספיטק לֹא, כִּי מַעֲשֵׂהוּ זֶה לְחֶפְצֵנוּ דָרשׁ יִדָּרֵשׁ;

אנדרזעי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל זֶה מְהֻלָּל בִּנְעִים זְמִירוֹתָיו
גַּם אֲנַחְנוּ שְׁמוֹ נְרוֹמֵם בְּפִינוּ נְזַמֵּר תְּהִלּוֹתָיו,
גַּם הוּא תַּאֲוָה זָרָה הִתְאַוָּה, גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ
אִשָּׁה מִבֵּית תַּעֲנוּגֵי אִישָׁהּ וַיְחַלֵּל כְּבוֹדָהּ.
עֲוֹן אָבוֹת זֶה נִפְקַד עַל בָּנָיו אַמְנוֹן וְתָמָר...
לִפְנֵי מוֹתוֹ מָטָה מַלְכוּתוֹ, פָּנָה הוֹדָהּ
בְּקוּם עָלָיו אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ לִמְלוֹךְ בְּחַיָּיו אָמָר.
אַךְ לָבֵן מֶמֶר זֶה אַחֲרִית וְתִקְוָה לֹא הָיְתָה
כִּי אִם שְׁמוֹ לְהַכְרִית, כִּגְמוּל יָדוֹ לוֹ נֶעֶשְׂתָה.

יועץ א׳ הֶאָח! מַה מָּתְקוּ שְׂפָתָיו! אֲמָרָיו מַה נָּעֵמוּ!

יועץ ב׳ (בזעף אף) הִנֵּה מַה מֶּנּוּ יַהֲלוֹךְ וּמַה זֶּה נֶחְסָרָה
בְּשִׂים קִנְצֵי לְמִלִּין אֵלֶּה, פִּינוּ לֹא עוֹד נִפְעָרָה?

אנדרזעי עוֹד זֹאת עָשׂוּ אֵלֶּה הָאַכְזָרִים מֵרֶחֶם:
מְשִׁיחֵנוּ גּוֹאֲלֵנוּ הוֹקִיעוּ, בּוֹ נִלְחֲמוּ לָחֶם,
דָּמוֹ עֲלֵיהֶם יִטּוֹשׁ, דָּרשׁ יִדָּרֵשׁ מִיָּדָם,
עַל כֵּן שְׁפָלִים הֵם בָּעַמִּים בְּזוּיִם בָּאָדָם.
כִּתְבֵי קָדְשֵׁיהֶם יַעֲנוּ בָם עֲוֹנֵימוֹ,
כִּי רַבּוּ לְמַעְלָה רֹאשָׁם, כָּבְדוּ מְאֹד בֵּינֵימוֹ.
בְּאַרְצָם פָּרַח הַזָּדוֹן, צָץ מַטֵּה הָרֶשַׁע.
צְדָקָה נְסוֹגָה אָחוֹר, רָחַק מֵהֶם יֶשַׁע.

וּבְכֵן בְּנֵי עַלְוָה אֵלֶּה לֹא יִשְׁווּ בַחֲסָדִים
וּבְטוּבוֹת, יֹאמַר מַלְכֵּנוּ לַעֲשׂוֹת לָמוֹ;
הֲלֹא הֵמָּה רוֹעֵי הָרוּחַ וּמְרַדְּפֵי הַקָּדִים
פּוֹעֲלֵי אָוֶן כֻּלָּם, עֹשֵׂה-טוֹב אֵין אֶחָד בָּמוֹ.

כוימירז לֹא מֵחָכְמָה תִשְׁאַל לְקוֹרוֹת קַדְמֵי הַשָּׁנִים,
בַּעֲוֹן אָבוֹת רִאשׁוֹנִים לֹא יוּמְתוּ בְּנֵי בָנִים.

ספיטק (רותח) בַּעֲוֹן הָאָבוֹת! אֲהָהּ אֲדוֹנֵינוּ רַב הַחֶסֶד!
זָרוֹת אֶשְׁמַע הַפַּעַם, זָרוֹת לֹא נִשְׁמָעוּ,
הֲלֹא יָדַעְתָּ קֹשְׁט, דְּבַר אֱמֶת עוֹלָם יוּסָד,
אֲשֶׁר הָיָה כְּבָר בְּיָמֵינוּ, וְגַם עֵינֵינוּ רָאוּ
כִּי הָאֲוִיר וְהַמַּיִם הִשְׁחִיתוּ הִרְעִילוּ
הַיְּהוּדִים, גַּם בְּיַעֲרוֹת אֶרֶץ הָגָר הִבְעִירוּ
אֵשׁ לַהַט, מַכּוֹתָם אֶל עַמִּים רַבִּים הִפִּילוּ.
רָעָתֵנוּ יַחְפְּצוּ בְּלֵב, דָּם בְּמִסְתָּרִים יַגִּירוּ,
מַצּוֹתָם לֶחֶם עֳנִים בְּלוּלוֹת בְּדַם יְלָדֵינוּ,
זִכְרוֹנוֹת חַגֵּיהֶם הֵם זִכְרוֹנֵי רֶצַח וָדָם,
תַּכְלִית שִׂנְאָה יִשְׂנְאוּ אֵשׁ-דָּת זוּ כְּבוֹדֵנוּ,
בְּנֶשֶׁךְ וּבְתַרְבִּית יַעַשְׁקוּ, יְנַצְּלוּ עֲנִיֵּי עָם
כַּעֲדַת תּוֹלָעִים אֲשֶׁר תֵּרַדְנָה עַל הַפְּגָרִים
יֹאכְלוּ לְשָׂבְעָה וְהַיּוֹתֵר יָמִיקוּ יַבְאִישׁוּ,
כֵּן עֲדַת הַיְּהוּדִים הַנְּבָלִים יִגְזְרוּ לִגְזָרִים
בְּשַׂר עַמֵּנוּ וְעוֹרוֹ, וְחֵילוֹ מִבִּטְנוֹ יוֹרִישׁוּ.

וס סוכיווילק הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי: חֹק וּמִשְׁפָּט לָמוֹ דְרוּשִׁים,
גְּבוּל יָשִׂימוּ לְנֶשֶׁךְ קֵץ לַחֲמָסִים וַעֲנוּשִׁים.
וַאֲשֶׁר אָמַרְתָּ: הַיְּהוּדִים שׁוֹפְכִים בְּמִסְתָּרִים
דַּם נַפְשׁוֹת יְלָדִים, לָרוֹס אֶת סֹלֶת מַצּוֹתָם,
דְּבָרִים אֵלֶּה עֲדֵי בָאוּ וָאֶחְקֹר אוֹתָם,
וָאֶדְרְשֵׁם הֵיטֵב, וְהִנֵּה כֻּלָּם עֲלִילוֹת שְׁקָרִים.

כוימירז מִשְׁפָּט קָשֶׁה יִשְׁפּוֹט סְפִּיטֶק אֶת עַם הַיְּהוּדִים.
(אל וירזינק) עַתָּה בָּאָה הָעֵת לִשְׁמֹעַ מִפִּיךָ נְגִידִים.

וירזינק הֵן יְהוּדִים בְּעֵינַי כְּעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לֹא זַכּוּ
אַךְ גַּם כְּבַד-עָוֹן לֹא אֶרְאֶה, כֹּה יִמַּקּוּ,
גַּם טוֹב גַּם רָע נִמְצָא בָמוֹ כְּמוֹ בְכָל הָאָדָם.
לְאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם נִפְזְרוּ נָפוֹצוּ,
אַחִים הֵמָּה בְּכָל זֹאת, אִישׁ לְאָחִיו יִתְּנוּ יָדָם.

אם פה זדים יעשקום ישדו ירוצו,
עד מהרה יבוא עזרם מכנפות הארץ;
יד אויב תבואנו, לא תפרץ בם רב פרץ.
כל ישראל אחים המה, אחוה לא תופרה.
לא נתמה גם על חפצם לעשר יקר ותפארה.
למס יעבדו, חייהם עמל ותלאה,
אהבים למלכם! נאמנים בכל עת ובכל שעה.
אנשי מנוחה אלה לא ירעו לא ישחיתו
ראוים הם לתת למו חקים ומשפטים.

ינום סוביוילק — כן הוא, שבעי רגז ויגון הם, שוש לא ישישו
גם אני להם כפי שר האוצרות ועוד מעטים.

ספיטק — אף אני אודה לוירזינק דבריו ואמתו,
מבין דבר דבור על אפניו, דבר בעתו:
אמת הדבר, סללו להם היהודים מסלה
ישרה אחת בארץ כלה, לא יפרדו,
לבלע ולהשחית בגוים לעולל כל עלילה
ברשע ורצח. בידך מלכנו יפקדו
עתות עם ומדינה לעשות ככל חפצך במו,
אכן יועצי בשת זו לך בוגדים יקראו למו.

כזימירז — אנא שר ארמוני, על פיך אל תבהלה!

ספיטק — (יביט מאחריו) כבוד שר פלוני ואלמוני לא אבה אחללה.

ינום סוביוילק — (בקצף) בשם בוגד או כסיל ובער קעת יקראו
ליועצים אשר לא בדעת אחרים דעם ישאו.

כזימירז — מה מאד נעמו אמרי בינה לאזן שומעת.
ואתה שר הארוה מה תאמר התחוה דעת?

ביזא (במבוכה) — מה נבוכה ועפלה מאד זאת שאלת היהודים!
אם אמרתי אספרה כמו, אין לי לשון למודים.
אלה גם אלה אותותם אותות יתנו
ואני אל בינתך אשען, הוד כבוד מלכנו!

(שחוק בין היועצים)

כזימירז — כמו נראה בעיניך דבר גדול איננו!
(יעמיק לחשוב) שקלתי בכף מאזנים כל רע ורע
אשר הויתם, והנה אור המשפט הקדירו
מאד, אכן עיני מראות לא יוכלו השע.

אָנָא ספּיטֶק וְאַנְדְּרְזֶעִי, עָרְלות לְבַבְכֶם הָסִירוּ,
עֵינֵיכֶם בַּמִּשְׁפָּט לֹא לְנוֹכַח אֱמֶת יַבִּיטוּ.
כָּל שִׂנְאָה וְכָל דֵּעָה קְדוּמָה, פְּנֵי אֱמֶת יָלִיטוּ.
לַחֲרוֹן אַפְּכֶם אֵין קֵץ. נוֹרָא הוּא מִי יְכִילֶנּוּ?
עַל אַדְמַת פּוֹלִין מוֹלַדְתִּי מָצָאתִי יִשְׂרָאֵל
בְּיוֹם הִמָּשְׁחִי לְנָגִיד, נִתַּן כֶּתֶר מַלְכוּת בְּרֹאשִׁי;
לְמַעַן דַּעְתָּם, עֵינַי שַׂמְתִּי עַל הָאֲנָשִׁים הָאֵל
וְעַל דַּרְכֵּיהֶם, לֹא לְרָעָה וְלֹא לְטוֹבָה חַי קָדוֹשִׁי!
זֹאת אָשִׁיב אֶל לִבִּי וּמִשְׁפָּטָם אוֹר אוֹצִיאָה:
כִּי אֹרְחִים, לָהֶם שַׁעֲרֵי הָאָרֶץ נִפְתָּחוּ
עוֹד בִּימֵי אֲבוֹתֵינוּ, אִישׁ וְאִישׁ נַפְשׁוֹ בּוֹ חַיָּה,
לֹא יוֹסִיפוּ לְדַאֲבָה עוֹד, מִמִּשְׁפָּט לֹא יָקָחוּ.
בַּעֲמַל הָאָרֶץ הִנָּמוּ, עִם אָדָם יְנֻגָּעוּ,
עַל כֵּן גַּם פִּרְיָהּ וְטוּבָהּ יַחְדָּו יֹאכְלוּ יִשְׂבָּעוּ.
יָבוֹא יוֹם וְהָיוּ לְאֶזְרָחִים נֶאֱמָנִים.
הַיּוֹם הַהוּא לֹא יִרְחַק־חֹק! וּבְקֶרֶב שָׁנִים
הַזִּכְרוּ הוֹדִיעוּ אֶל אֻמָּתִי אָבוֹת לְבָנִים.
בַּקְּשׁוּ אֱמֶת בַּקְּשׁוּ צֶדֶק הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים!
חֻקּוֹת מִשְׁפְּטֵי הַיְּהוּדִים נָקוּמָה נְקַיְּמָה,
אֲנִי וְיוֹעֲצַי כֻּלָּם אֲשֶׁר בְּאֻלָם הַמִּשְׁפָּט נוֹעָדוּ
הֲלֹא יְדַעְתֶּם הֲלֹא הֲבִינוֹתֶם חֻקִּים אֵלֶּה מָה הֵמָּה
עַל מָה אֲדָנֵיהֶם הָטְבָּעוּ וְעַל מָה נוֹסָדוּ?

(בקול עז)

וּבְכֵן עַל פִּי יְיָ וְכָל קְדוֹשָׁיו צָו אֶתְּנָה
חֹק עוֹלָם לָשֵׂם לָנוּ לִתְהִלָּה וּלְתִפְאֶרֶת.
אָנָּא הַמַּזְכִּיר! הָבָה הַחוֹתֶמֶת הֵנָּה,
נִכְתֹּב וְנַחְתֹּם מִשְׁפְּטֵי צֶדֶק לָעַד לְמִשְׁמֶרֶת.

ינוס סוכיוילק (אל ינוס גברק) לְכָה נָא יָנוּס, חֹתֶם הוֹתֵם הַגִּישָׁה!

(ספיטק ירעש ממקומו)

ספיטק בְּשֵׁם מְשִׁיחֵנוּ, אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, אַשְׁבִּיעֶךָ,
רַחֵם נָא עַל פּוֹלִין אַרְצְךָ וְעַל עַמְּךָ חוּסָה!
אָנָּא מַלְכִּי חֲדָלָה נָא רֶגַע אֱסֹף יָדֶיךָ,
הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תָּבִיא עָלֵינוּ יוֹם מְבוּסָה!
זְכֹר נָא פֶּן יֹאכְלוּנוּ בְּכָל פֶּה אֵלֶּה הַתַּנִּים,
פֶּן יָשִׂימוּ קִבְרֵנוּ כַּמֵּתִים בָּאַשְׁמַנִּים.

כזימירז כִּי עַתָּה בִּפְנֵי עַם הַיְּהוּדִים עִמְדוּ עַמְדוּ!
אָנֹכִי מָגֵן לְעַמִּי, בַּל תִּקְרַבֵם עוֹלָתָה.
כָּמוֹהֶם בְּכָל מַאֲמַצֵּי כֹחַ עִבְדוּ עָבְדוּ.
הַהֵם יַעֲשׂוּ תוּשִׁיָּה וּבָכֶם אֵין עֶזְרָתָה?

ספיטק לֹא נָאוָה לְאָרִי הַלֹּחֵם עִם שׁוּעָל מְחַבֵּל,
וִיהוּדִי עָרוּם הוּא כְּשׁוּעָל אוֹ מַשְׁחִית כַּכָּם.
לֹא מַחוֹמֶר אֶחָד קֹרְצוּ כָּל הָעַמִּים מֵאָז.
וְאַתָּה הוּא מַלְכֵּנוּ, כִּסֵּא כְבוֹדְךָ אַל תְּנַבֵּל
בְּזַרְעֶךָ זְמֹרַת זָר בִּנְטָעֶיךָ הַנַּעֲמָנִים,
הֲלֹא אַתָּה הוּא עֶצֶם מֵעֲצָמֵינוּ וּבָשָׂר
מִבְּשָׂרֵנוּ, מֶלֶךְ בֶּן מְלָכִים מִקַּדְמֵי שָׁנִים,
חֲמוֹל עַל עַמְּךָ פֶּן יִקָּרַע לִקְרָעִים שְׁנֵים-עָשָׂר.

(מתנפל לפני רגלי המלך ואנדרזעי כורע על ברכיו)

אנדרזעי אָנָּא מַלְכִּי! מַעֲשֶׂיךָ אַל תְּמַהֵר אַל תָּחִישָׁה!

(בודזנטא נושא סמל משיחם בידו).

בודזנטא בְּזִכְרוֹנוֹת קָדְשֵׁנוּ אֵלֶּה אֲבִיאֲךָ בְּאָלָה,
פֶּן תַּשְׁפִּיל הַגְּבוֹהַּ וְהַגְבֵּהַּ הַשְּׁפָלָה,
דַּת יִשְׂרָאֵל עַל דַּת נַצֶּרֶת פֶּן תְּרוֹמֵמָה.

ספיטק (לרגלי המלך) לְשֵׁיבָתִי הַבֵּט וּפְצָעַי אֵין מָזוֹר לָהֵמָּה!
כִּי אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, רֶגֶל עַמְּךָ תָּשִׂים בַּסַּד:
יֶחֶרְפַּת אַרְצְךָ וּקְלוֹנָהּ לֹא יִמָּחוּ לָעַד!

(כל השומעים ישתוממו יתמהו והמלך קם ממקומו).

ינום סוכיוילק (אל המלך) חֻקּוֹת יְהוּדִים נַחְשֹׁךְ לְיוֹם אַחֵר, לְעֵת אַחֶרֶת.

וירזינק אָנָּא דְּחֵן נָא פֶּן יִגְדְּלוּ חָרוֹן וּמְגֶעֶרֶת.

כזימירז הִנֵּם אַתָּה וְוֶרְזִינֶק יַחְדָּו תָּכוֹנוּ עִם כֻּלָּמוֹ.

(מעמיק מחשבותיו בעצבון).

אֶרְשֹׁם בִּכְתָב אֱמֶת בְּתְעוּדוֹת דִּבְרֵי הַיָּמִים
כִּי לֹא בָאָה עוֹד עֵת רָצוֹן לִפְנֵי שָׂרֵי הָרָמִים
לָתֵת לַיְּהוּדִים מִשְׁפְּטֵי בְּנֵי אָדָם וַעֲמָמִים
עַד כִּי יָבוֹא מוֹעֵד, עֵת-בּוֹא לְחֹן אוֹתָמוֹ.

ספיטק לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ יְצַו יְיָ מַלְאָכָיו!

כזימירז הָס! הָס! כָּל אִישׁ מֵעָלַי אָנָּא חִישׁוּ הוֹצִיאוּ!

(כלם יוצאים חוץ מקהן רוח).

גַּם יַד סוּבִיוִילְק אִתָּם, כֻּלָּם עָלַי כְּפֶרֶץ רָחָב
יֶאֱתָיוּ; לְהָבִין הֲגִיגִי, לְבַב חָכְמָה לֹא יָבִיאוּ.

(ברוח גבורה)

אַךְ דְּבַר אֱמֶת וָצֶדֶק יָקוּם יַעֲמֹד לְעוֹלָמִים!

קחן רוה (על לבו) עוד הַיּוֹם יָמוּת לְשַׁחַת סְפִּיטֶק אִישׁ הַדָּמִים.

מערכה רביעית.

חדר משכית בהיכל לובזוב.

מחזה א.

כזימירה, אסתר, ספיטק, אנדרזעי, קריסטינא, ניזא, וירזינק, קחן רוה, ינוס גברק, נשים כבודות, לוצים, מתהולל, תלמידים ואצל הפתח נערים משרתים. קול שרים ונוגנים. נשים לבושות מחלצות. שאון עליזים אוכלים ושותים והוגגים.

משחק א׳ (ישיר) הֶאָח! הֶאָח! יַיִן הָבוּ תֵּנוּ!
נֵשְׁתְּ נִסְבְּאָה לְשָׁכְרָה, יִיטַב לִבֵּנוּ,
נִתֶּן-נָא בַּכּוֹס עַיִן וְנִשְׁכְּחָה
עָמָל וּדְאָגָה יָגוֹן וַאֲנָחָה.
הָבוּ יַיִן! הָבוּ יָיִן!
בְּמָחוֹל מְשַׂחֲקִים כִּי נֵצֵאָה
נִשָּׂא רַגְלֵינוּ, נֵיטִיב גֵּהָה,
לִבֵּנוּ יִשְׂמַח יִשְׂבַּע רָצוֹן,
נַשִּׂיג שָׂשׂוֹן נֶחְמָד לָצוֹן.
הָבוּ יַיִן הָבוּ יָיִן!
הֶחֱלוּ שָׁרִים חֲמַת מִיָּיִן,
אֵין עִמָּהֶם אוֹר הָעַיִן,
בְּשִׂמְחָה רַבָּה כֻּלָּם יְהוֹלוּ,
חָכָם וּכְסִיל אַרְצָה יִפּוֹלוּ.
הָבוּ יַיִן הָבוּ יָיִן!

משחק ב׳ הַיַּיִן יַדְלִיק כָּל הַחוֹרִים,
יָחֹגּוּ יָנוּעוּ הַשִּׁכּוֹרִים,
יִגַּשׁ יִקְרַב אֶחָד הַסְּגָנִים
אֶל עַלְמָה רַבָּה לְבוּשָׁה שָׁנִים,
לָצֵאת בַּמָּחוֹל הֵם מוּכָנִים;
בָּרִאשׁוֹנָה יִצְעָדוּ, לְאַט לְאַט,
יְסַלְסֵל שְׂפָמוֹ, יַבִּיט יָבוֹשׁ מְעַט,

אַחַר יְחַבְּקוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ,
בִּמְחוֹלַת מַחֲנַיִם יֵצֵאוּ.
הַלְּבָבוֹת יַחְדָּו יִתְלַכָּדוּ,
יָגִילוּ יִרְחֲבוּ אַף יִפְחֲדוּ,
עֵינֵי הָעַלְמָה אַרְצָה שָׁחוּ
דְּמֵי הַיַּלְדוּת בְּקִרְבָּם יִרְתָּחוּ.

(יוצאים במחול ומתהולל יראה).

מתהולל: אֶבְרָא לָכֶם בִּקְסָמִים וּנְחָשִׁים
אֶרֶץ חֲדָשָׁה וְשָׁמַיִם חֲדָשִׁים.
וְעוֹד אַרְאֶה אֶתְכֶם רַב-נִפְלָאוֹת,
גַּם אֲקַבֵּץ הֵנָּה רוּחוֹת רָעוֹת.

התלמידים בְּנֵי עֲנִיִּים וְאֶבְיוֹנִים כֻּלָּנוּ,
לְשַׂמַּח לֵב הַקְּרוּאִים בָּאנוּ,
לִפְנֵיהֶם נְשַׂחֲקָה, וְנָתְנוּ
אִישׁ אִישׁ אֲגוֹרוֹת כֶּסֶף לָנוּ.

(משחקים לפני הקרואים ואחר השחוק יקראו נדבות)

זנוס (בקול רם) עַתָּה יִדַּמּוּ יִשְׁחוּ כָּל בְּנוֹת הַשִּׁירָה,
יִקַּח לְשׁוֹנוֹ יִנְאַם נְאֻם סְפִּיטֶק שַׂר הַבִּירָה.

(דממה וספיטק קם ממקומו)

ספיטק הֵן לִכְבוֹד מַלְכֵּנוּ כּוֹס יְשׁוּעוֹת זוֹ אֶשָּׂאָה,
לְחַיֵּי הַמֶּלֶךְ וּשְׁלוֹמוֹ שֵׁכָר נִסְבְּאָה.
שְׁנוֹת מַלְכוּתוֹ בָּאָרֶץ יַעֲטֵר רָצוֹן וָהוֹד,
יַצְלִיחַ וְיַשְׂכִּיל מַלְכֵּנוּ שָׁנִים רַבּוֹת מְאֹד.

כל הקרואים יְחִי הַמֶּלֶךְ! כַּזִימִירְז מַלְכֵּנוּ לְעוֹלָם יְחִי!

כזימירז (אל אסתר) אָהַבְתִּי כִּי אֶשְׁמַע קוֹל שְׁאוֹן עַלִּיזֵי גַאֲוָה.

ספיטק (אל אנדרזעי) כָּל הַיּוֹם תָּמִיד הֲלֹא תִתְאַוֶּה נַפְשִׁי הָאַוָּה
לְהֵרָאוֹת אֶת מַלְכִּי לָדַעַת גֹּדֶל הָאַהֲבָה
תְּאֱהָבֵהוּ תְּרַחֲמֵהוּ נַפְשִׁי כָּל עוֹד אֶחְיֶה,
כִּי הוּא בֶּן וְלַדִּיסְלַב הַמֶּלֶךְ גִּבּוֹר הָאָרֶץ,
אֲשֶׁר גָּדַר גְּדֵרֵינוּ תָּמִיד וַיַּעֲמֹד בַּפָּרֶץ.

אנדרזעי הִנֵּה לְחַיֵּי מֶלֶךְ אֶשָּׂא גַם אֲנִי כּוֹס זְהָבוֹ.
יְחִי אָבִינוּ מְגִנֵּנוּ! יְחִי לָעַד לִבְּבוֹ!

כל הקרואים יְחִי אֲדוֹנֵינוּ הַמֶּלֶךְ! יְחִי כַּזִימִירְז לְעוֹלָם!

אסתר (אל המלך) תִּרְעַשְׁנָה הוֹמוֹת הָאַרְמוֹן לִשְׁאוֹן הֲמוֹן קוֹלָם.

וירזינק נָאוָה לִי לָשֵׂאת כּוֹס חַיִּים פַּעַם שְׁלִישִׁיָּה:
יְחִי הַמֶּלֶךְ גְּדָל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילִיָּה!

(הקרואים ישתו לחיי איש מרעהו והמלך ישותת עם אסתר)

ינום שִׁמְעוּ נָא הַקְּרוּאִים! הִנֵּה בָּרֵךְ יִקַּח שַׂר
הָאַרְוָה עַל כּוֹס יְשׁוּעוֹת מָלֵא מֶסֶךְ לֹא מַר.

(בתוך החדר יראה גיזא וכוס גדולה בידו).

גיזא הִנֵּה לְחַיֵּי הַמֶּלֶךְ כֻּלָּנוּ שָׁתִינוּ,
קוּמוּ שָׂרִים שְׁתוּ גַּם לְחַיֵּי בַּעֲלַת הַבַּיִת
הַיָּפָה בַּנָּשִׁים, כָּמוֹהָ לֹא רָאִינוּ.
נֹפֶן אַדֶּרֶת הִיא, הֲדָרָהּ וְהוֹדָהּ כַּזַּיִת.

(מבוכה בין הקרואים).

אנדרזעי (אל ספיטק) בְּיַד הַשִּׁכּוֹר הַזֶּה עָלָה הַחוֹחַ.

ספיטק (אל ינום גברק) הַלְשִׁיר כְּסִילִים זֶה זִמְּנוּ קוֹלְךָ בַּכֹּחַ?

ינום (בהכיתו בגיזא) תְּמַכֵּק לְשׁוֹנְךָ בְּפִיךָ, צוֹעֲנִי עָרוֹם וְאִישׁ הַכְּבָיִם.

כזימירז תּוֹדַת לִבִּי לְךָ נְתוּנָה גֵּיזָא שַׂר הָאֲוֵרוֹת!
(אל לבו) שְׂפָתָיו דֹּלְקִים וְלִבּוֹ מִי זֶה יְחַפֵּשׂ בַּנְּעָרוֹת?
(נושא כוסו) גַּם אֲנִי אֶשְׁתֶּה לְחַיֵּי אֶסְתֵּר בַּנָּשִׁים יָפָה!
(כל הקרואים) תְּחִי אֶסְתֵּר תְּחִי! תַּאֲרִיךְ יָמִים לָנֶצַח נְצָחִים.

קריסטינא (אל אנדרזעי) עַתָּה בָּאָה הָעֵת לְאַנְנָא, לַהֲבִיאָהּ הֵנָּה,
כִּי תֵרָאֶה אֶת פָּנֵינוּ, אוֹת לְיָנוּם תְּנָה

(אנדרזעי ירמז לינום גברק ההולך וקרב אל פתח החדר).

ספיטק (אל קחן רוה) לָמָּה זֶה קָחַן, מִשְׁמִים בְּתוֹכֵנוּ תֵּשֵׁבָה?
לָמָּה נֶאֱלַמְתָּ וְיַיִן לֹא תִשְׁתֶּה כָּמוֹנוּ?
הִתְעָרֶב-נָא אִתִּי כִּי צְפוּנֶיךָ נְכוֹנוּ
לִפְנֵי יַחְדָּו הַפַּעַם, גֶּבֶר מְסוֹבֵב נְקֵבָה!

(ימסוך לו יין)

לְחַיֵּי נַפְשְׁךָ קָחַן רַוֵּה אֶשְׁתֶּה-נָא כּוֹסִי רְוָיָה,

(קול שאון בפתח)

מַה-זֶּה הַשָּׁאוֹן? מַה קוֹל הַמְּהוּמָה הֶהָמִיָּה?

קחן רוה (אל לבו, בשתותו כוסו)
כָּל הָאָרֶץ וּמְלֹאָהּ לַהֲלוֹם יַיִן נְתוּנָה,
אֶשְׁתֶּה אֶסְבָּאָה, רַע לֹא אִירָא, יָדַי אֱמוּנָה.

ינום גברק (מבקיע בתוך ההמון)
פַּנּוּ מָקוֹם אֲדוֹנַי, לְבַת מֶלֶךְ יְרוּשָׁלָיִם!

(אחרי ינוס נברק תתהלך אננא עוטה לבוש יהודיה עשירה ופניה לוטים).

מחזה ב.

הקודמים ואננא

בזימירז מִי זאת מִבַּעַד לְצַמָּהּ אֵלֵינוּ נִשְׁקָפָה?

וירזינק הִנֵּה הִיא מִסְתַּתֶּרֶת, כִּסְּתָה פָּנֶיהָ.
מַה יָּפוּ וּמַה יָּפווּ זְרוֹעֵי יָדֶיהָ!

אסתר (על לבה) מִי זאת?

בזימירז הַאֻמְנָם תִּתְחַמֵּק, מַרְאֶיהָ לֹא תַרְאֵנוּ?

ינוס (אל אננא) הַרְאִינוּ הוֹד מַרְאַיִךְ וְעֵינַיִךְ הַיָּפוֹת.
(אננא תניע ראשה כמו ממאנת).
לֹא תֹאבֶה כִּי תְמָאֵנָה, חִידָה הִיא בְּעֵינֵינוּ.

בזימירז חֶלְקַת צַוָּארָהּ תָּעִיד בְּיָפְיָהּ, כִּי אֵין בָּהּ מוּם
וְכִי מְפֻנָּקָה הִיא מִנֹּעַר לֹא תֶחְסַר כָּל מְאוּם.

אסתר שְׁמָר-לְךָ אֲדוֹנִי מִפְּנֵי נָשִׁים עֵינֵיהֶן מְעֻלָּפוֹת.

קריסטינא (אל אננא) הַאִם הִנָּךְ אַחַת מִבְּנוֹת יוֹשְׁבֵי הֶעָרִים?

אננא לֹא.

קריסטינא הַאַתְּ הִיא בַּת אַחַד הַטַּפְסְרִים הַיְקָרִים?

אננא כֵּן הוּא.

קריסטינא אִמְרִי נָא לִי, בִּתִּי, הַאָהַבְתְּ אֶת מַלְכֵּנוּ?
(אננא תנענע לה ראש)
(אל המלך) הִנֵּה הִיא אוֹהַבְתְּךָ הוֹדֵנוּ וּכְבוֹדֵנוּ!

בזימירז הִנֵּה זאת קוֹמַת הַנַּעֲרָה לְתָמָר דָּמְתָה.

קריסטינא (אל אננא) הַבְּעוּלַת בַּעַל אַתְּ אִם נַעֲרָה לֹא אֹרָשָׂה?

בזימירז גְּשִׁי הֵנָּה מִתְחַמֶּקֶת, הֲלֹא אַתְּ יְפַת עֵינַיִם?
(אננא הולכת וקרבה)

קריסטינא הֲתֹאבִי הֱיוֹת לַמֶּלֶךְ לְשִׁפְחָה רוֹחֶצֶת רַגְלַיִם?
(תנענע לה בראשה)

אסתר (בזעף) עַד אָנָה? שִׂימוּ קִצֵּי לְמִלִּין מַרְבִּים הָבֶל!

אנדרזעי (אל ינוס נברק) עֻגְבַת מַלְכֵּנוּ זָעַף תִּזְעַף הַפַּעַם,
לֹא יֶעֱרַב לָהּ שְׂחוֹק זֶה, לֹא תִמְצָא בוֹ טוּב טָעַם.

בזימירז (אל אננא) הֲתִתְּנִי אִשָּׁה הָסֵר מֵעָלַיִךְ הַצָּעִיף ?
הָבָה נָא אֶחֱזֶה בָּךְ, אַךְ מְעַט עֵינַי בָּךְ אָעִיף.

(ינום גברק מסיר צעיפה).

הקרואים אַנְנַא הִיא ! נְעִימוֹת אֵלֶּה לְגֵיזַא נָפְלוּ חֶבֶל.
תְּחִי אַנְנַא, תְּחִי בַּת גֵּיזַא, תַּעַל מַעְלָה מָעְלָה !

בזימירז (אל אננא) הֲתֵדְעִי כִּי מַרְאַיִךְ נָאוֶה וְיָפְיֵךְ מְאֹד נַעֲלָה ?
שְׁבִי נָא לִשְׂמֹאלִי, אֵלַיִךְ אֶשְׂמְחָה אֶצְהָלָה.

(אננא תשב לשמאל המלך ולימינו אסתר).

הִנֵּה בִּמְסִבֵּי אַרְמוֹנִי אַתְּ תִּמָּצְאִי
וְלָמָה זֶה עַד הַיּוֹם לִי בְּשֵׁם לֹא תִוָּדְעִי ?

אננא בַּחֲדַר הוֹרַי שָׁם אֲבַלֶּה יָמַי, בָּדָד אֵשֵׁבָה.

בזימירז עָמָל הוּא בְּעֵינַי כִּי הוֹד יָפְיֵךְ יִשָּׁכֵב לְמַעֲצֵבָה
בְּמִסְתָּרִים, בִּמְקוֹם עֵין רֹאִים עַד לֹא תְּשַׁזְּפֵהוּ.

אננא (תוריד ראשה) אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ !

(אסתר קמה ויוצאת בלאט מן החדר).

מחזה ג.

הקודמים חוץ מאסתר.

בזימירז (אל אננא) שׁוֹשַׁנָּה פֹּרַחַת אַתְּ אַנְנַא, יָדֵךְ הַמִּישִׁינִי.

קריסטינא (על לבה) הֶאָח ! צוּד צָדַתְהוּ, בְּעֵינֶיהָ הִקְהַתְהוּ.

בזימירז (בהחזיקו ביד אננא)
תְּנִי נָא תוֹדָה יָפָתִי, דַּבֵּר אֱמֶת הַגִּידִינִי,
הֲלֹא בַּסֵּתֶר נִפְתָּה לִבֵּךְ עַל אִישׁ אַחֲרָיו מָשְׁכֵךְ.

אננא כֵּן הוּא !

בזימירז הֲגִבּוֹר מִלְחָמָה הוּא, יְפֵה מַרְאֶה וָתֹאַר
צָעִיר לְיָמִים, אוֹ רַךְ וְעָנֹג מְפֻנָּק מִנֹּעַר,
מַה־שֵּׁם הָאִישׁ כִּי אֵדַע אֲשֶׁר בְּעַפְעַפָּיו לְקָחֵךְ ?

אננא אָמְנָם כֵּן, גִּבּוֹר כֹּחַ הוּא אַךְ לֹא לְיָמִים צָעִיר.

בזימירז הַאִם זָקֵן הִנֶּנּוּ ?

אננא לֹא, גַּם זָקֵן אֵינֶנּוּ.

בזימירז הָאִישׁ כְּגִילִי הוּא וּכְשָׁנַי גַּם שָׁנָיו הֵנָּה ?

אננא – כֹּה אֲדַמֶּה גַּם אֲנִי עֵת אֶל זֶה לִבִּי אֶתֵּנָה.

כזימירז — מִי יְדַבֵּר בָּךְ נִכְבָּדוֹת אֵל? מִי לָךְ אֹזֶן יָעִיר?

אננא — אֵין אִישׁ עַל לִבִּי יְדַבֵּר בְּשֵׁם הָאִישׁ בּוֹ אָבְחָרָה.
כִּי לֹא נוֹדְעָה לוֹ אַהֲבָתִי בְּלִבִּי נִסְתָּרָה.

כזימירז — הַעַל כְּבִיבָיו נוֹרָא הוּא כִּי מִפָּנָיו תִּירָאִי?

אננא — הֵן, אָיוֹם וְנוֹרָא הוֹד מַרְאֵה בְּחִירֵי מִקְרָאִי.

כזימירז — הֲקַרְנַיִם לוֹ כְּקַרְנֵי שֵׁדִים מוֹרְדֵי אוֹר שַׁחַר?

אננא — קַרְנַיִם מִיָּדוֹ לְהוֹד מַלְכוּת... אַל־נָא תַחַר
עָלַי אַפְּךָ אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ עַל עֹז פָּנָי!

(פי המלך ימלא שחוק)

כזימירז — כֵּן אָרְחוֹת כָּל הַנָּשִׁים מִבֶּטֶן מִנֹּעַר,
אִם לֹא הֲתָלִים וּלְשׁוֹן סֵתֶר, בְּהִתְחַפְּשֵׂךְ לְפָנַי,
עִמָּךְ הָיוּ, לְהִתְפַּלֵּא בִּי בְּמָאוֹר וָזֹהַר
מַרְאֵךְ, נִגְלוּ לְעֵינַי פִּתְאֹם בַּחֲזוֹן אֲהָבִים
חֲזוֹן שָׁוְא וּמִקְסַם חָלָק יְסוֹדוֹ חֹנֶף וּכְזָבִים

אננא — בְּאָזְנֵי מַלְכִּי דִבַּרְתִּי אַךְ אֱמֶת מִלֵּב נוֹבַעַת.
חַי נַפְשִׁי כִּי חוֹלַת אַהֲבָה לְמַלְכִּי וְגֹוַעַת
אֲנִי מִיָּמִים רַבִּים, בְּמִסְתָּרִים נַפְשִׁי תַעֲרֹגָה;
אִוִּיתִיךָ בַּלַּיְלָה לְאוֹר נֹגַהּ הַכּוֹכָבִים.
אִם תֶּהְדָּפֵנִי מִלִּבִּי, נַפְשִׁי הָרֹג תַּהֲרֹגָה,
כִּי בַמַּיִם אֶטְבָּעָה אוֹ חָנֹק אֵחָנֵקָה.

כזימירז — הֲזֶה יְהִי גוֹרָלֵךְ, מְנַת מִדֵּיךְ לָךְ תֵּחָלֵקָה?
מִי אַתָּה הַר הַגָּדוֹל בִּפְנֵי תַעֲמֹד לְמִכְשֵׁלָה?
הַאֲמִינִי לִי אַנְנָא, לְאִשָּׁה וְאִשָּׁה יְפַת עֵינַיִם
יֵשׁ מְסִלּוֹת בִּלְבָבִי, לַעֲשׂוֹת כֹּל נַפְשָׁהּ שְׁאֵלָה.

אננא — לִבִּי בְיָדְךָ אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ כְּפַלְגֵי מָיִם.

(משוחחים בלאט)

קריסטינא — (אל אנדרזעי) מַה־תֹּאמַר נַפְשְׁךָ עַל דְּבָרֵנוּ זֶה בְּרֵאשִׁיתוֹ?

אנדרזעי — מִי יִתֵּן וְהָיָה כֵן עוֹד וְלֹא יֵרַע בְּאַחֲרִיתוֹ.

כזימירז — (אל ינוס גברק) אָנָה אֶסְתֵּר הָלְכָה?

ינוס גברק — יָצְאָה חֲדַר הַמַּעֲרָכָה.

אנדרזעי — (אל קריסטינא) הִנֵּה נָא אֶסְתֵּר מִתְעַבֶּרֶת וּבוֹטַחַת.

קריסטינא — וְהַמֶּלֶךְ שָׂמֵחַ בְּאַנְנָא הִנּוֹ שְׂבַע נַחַת.
כְּמוֹ נִשְׁכְּחָה כֻּלָּהּ מִלִּבּוֹ זֹאת הַיְּהוּדִיָּה.

כזמירז (בקול רם) פַּנּוּ מָקוֹם לִמְחוֹלוֹת! נֹגְנִים קוֹל הַשְׁמִיעוּ!
(אל אננא) אִתָּךְ אֵצֵא רִאשׁוֹנָה בְּמָחוֹל לְקוֹל הַתְּרוּעָה.
(אל ינוס גברק) כָּל נֵבֶל יִמָּלֵא יַיִן! הָרֵקִים הַסִּיעוּ!

ינוס קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה יַחַד נִשָּׂא נָרִימָה,
יְקֻדַּם מַלְכֵּנוּ, אַחֲרָיו נָקוּם חֶפְצוֹ נַשְׁלִימָה.

כזמירז מָתַי תָּבוֹאִי אֵלַי אַנְנַא פָּנַי תֵּרָאִי?

אננא פְּקֻדָּתְךָ מַלְכִּי תִּשְׁמֹר רוּחִי כָּל יְמֵי צְבָאִי.

כזמירז מַה יָּפִית וּמַה נָּעַמְתְּ אַנְנַא רַבָּתִי חֵן!

(המשרתים מעתיקים את השלחנות הצדה; הנוגנים ייטיבו נגן; כזמירז ואננא יוצאים צמדים במחול; אנדרזעי, גיזא, ינוס גברק ורבים קרואים שמחים במחולות; ספיטק, קריסטינא ווירזינק משותחים עם אנשים שונים, וקחן רוה עומד מצד החדר).

קריסטינא (אל ספיטק) מָה-רַבָּה הַתִּפְאֶרֶת! עַיִן לֹא רָאֲתָה כֵן!

ספיטק מְחִיר אֵלֶּה שְׂכִיּוֹת הַחֶמְדָּה וְרַבֵּי הַיְקָרוֹת
יְשַׁלֵּם בְּכֶסֶף מָלֵא וֶירְזִינֶק שַׂר הָאוֹצָרוֹת.
(בלעג) הֲיָפִית בְּסֵתֶר גַּם לִבֵּךְ עַל חַדְרֵי הַמַּשְׂכִּיּוֹת?

קריסטינא שָׂשׂוֹן לִבֵּךְ אֲדוֹנִי הַשָּׂר עוֹלֶה הַיּוֹם לְמָעְלָה.

ספיטק לוּלֵי זָקַנְתִּי, יָצָאתִי עוֹד הַמַּעְגָּלָה
בְּרֹאשׁ הַנָּשִׁים הַשַּׁאֲנַנּוֹת בַּמָּחוֹל הוֹמִיּוֹת,
עַל אֲשֶׁר לֹא פִּנִּיתִי הַיּוֹם לִבִּי לְבַטָּלָה.

קחן רוה (לנפשו) עַתָּה יֶהֱמֶה הַשֵּׁכָר, אֶתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים!

קריסטינא (אל ספיטק בתמרת לצון)
הֲלֹא תִשְׂמַח אֶסְתֵּר בִּרְאוֹתָהּ בְּמוֹשַׁב הַשָּׂרִים
גַּם אֶת פָּנֶיךָ סְפִּיטֶק הוֹלְכִים בְּמִשְׁתֵּה שְׂשׂוֹנָהּ?

ספיטק הֵן רַק עַל פִּי הַמֶּלֶךְ אֲנִי קָרוּא אֵלֶיהָ,
בַּאֲשֶׁר נַפְשׁוֹ תְּאַוֶּנִּי שָׁם אֵלְכָה אַחֲרֶיהָ.

קריסטינא לָמָּה זֶה נִמְנָעָה אִשְׁתְּךָ מִבּוֹא הָאַרְמוֹנָה?

ספיטק סִבּוֹת מְסִבּוֹת שׁוֹנוֹת עֲצָרוּהָ מִבּוֹא הֲלוֹם;
מִשְׁתֵּי מַלְכֵּת לִבְזוֹב לֹא נָאווּ לִנְוַת בֵּיתִי.

קריסטינא (אל לבה) הוֹי נָבָל! לְשׁוֹנְךָ כְּתַעַר מְלֻטָּשׁ! פִּיו לֹא יֵדַע בְּלוֹם.
(פונה אל וירזינק) אֵי אִשְׁתְּךָ אֲדוֹנִי וּבִתְּךָ? שְׁאֵלוֹת מְלָאתִי!

וירזינק (בנפש טובה) הַמֶּלֶךְ בְּרֹב חַסְדּוֹ וְטוּבוֹ לֹא קְרָאָן הֵנָּה.

(קריסטינא הולכת מעליו בחרי אף).

וירזינק (בגשתו אל ספיטק) רַב הֲדַר הַמִּשְׁתֶּה, בּוֹ לֹא אוֹכַל דָּפִי אֶתֵּנָה.

ספיטק — כָּל הַנָּשִׁים הַפְּרוּעוֹת לְשִׁמְצָה פֹּה נִקְבָּצוּ.

וירזינק — (בשחוק) רַגְלֵי נְשֵׁי הַכָּבוֹד הַהַרְמוֹנָה לֹא רָצוּ.

ספיטק — זֶה עַתָּה עַל דְּבַר בּוֹא קְרִיסְטִינָא אֹזֶן לָהּ כָּרִיתִי.

(נאנח) — צַר לִי עַל בַּעְלָהּ הַשָּׂר זֶה לְרֵעַ אוֹתִי!

וירזינק — הוֹי עַל אַנְדְרְזֶעִי, עֲפַר רַגְלֵי אִשְׁתּוֹ יְלַחֵכָה!

ספיטק — מְשֹׁלֶת בּוֹ כְּמוֹ עַל הַמֶּלֶךְ אֶסְתֵּר תִּמְשֹׁלָה.

וירזינק — מַה־תְּדַמֶּה וְתַמְשִׁיל אֶל מֶלֶךְ אִישׁ דַּל חֵלֵכָה?

ספיטק — צֶדֶק וֶאֱמֶת! שָׁכַחְתִּי כִּי תִיגַע אַף תַּעֲמֹלָה
כָּל יָמֶיךָ לְהַצְדִּיק מֶלֶךְ, אוֹר לְחֹשֶׁךְ תַּהֲפֹכָה.
(מעביר ידו על טוב צוארו).
לֵב טוֹב בָּרָא לְךָ אֵל, וּבְכֵן מִי לְךָ יֶעֶרְכָה?

(המלך ישב לכסא אחרי כלותו לחול עם אננא. על ידו עומד אנדרזעי).

כזימירז — סְבִיבֵי אַרְמוֹנִי שׁוֹשַׁנָּה זוּ אֵיךְ הִסְתַּתָּרָה!

אנדרזעי — זֶה שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה שָׁנָה תּוֹפַע עָלֶיהָ נְהָרָה.

כזימירז — הַאֻמְנָם? (אל לבו) רֶגַע קָטֹן עָלֶיהָ הִתְעַנַּגְתִּי.

(אל ינוס גברק) — הַשְׁקֵנִי נָא מִיֵּין הָרֶקַח בּוֹ חָשָׁקְתִּי.

(אסתר נכנסת הדורה בלבושיה, עדייה ופרחיה ונגשת אל קחן רוה).

מחזה ד.

הקודמים ואסתר.

אסתר — (אל קחן רוה) הֲיֵשׁ אֶת נַפְשְׁךָ קָחַן לָצֵאת עִמִּי בְּמָחוֹל?

קחן רוה — (אל לבו) הֵן אַתְּ לִי תִהְיִי, אוֹתָךְ יָדִי תִּנְחַל נָהֹל!
(יוצא עמה במחול)

כזימירז — (אל אנדרזעי) הַגִּידָה נָא לִי שַׂר צִידִי, אָן אֶסְתֵּר הָלָכָה?

אנדרזעי — הִנֵּה בִּמְחוֹלוֹת עִם קָחַן רֵוָה לְחֶבְרָה אָרְחָה.

כזימירז — הֲדוּרָה בִלְבוּשָׁהּ! מַה נָּאוָה וּמַה נָּעֲמָה!

אנדרזעי — צִיצִים וּפְרָחִים עָדְתָה, אֵין מִסְפָּר לָהֵמָּה!

כזימירז — אֵין בָּזֶה כָּל מוֹתָר, לֹא אֵרֶא כָּל מִגְרַעַת.

אנדרזעי — אַף קְצֵה לַחֲלִי־כֶתֶם אֵינֶנָּה יוֹדַעַת.

(קחן רוה ואסתר עוברים במחול אצל המלך).

בזימירז (במאור פנים) מַה יְפֵיפִית אֶסְתֵּר, אַתְּ שׁוֹשַׁנַּת הָעֲמָקִים!

קריסטינא (אל ינוס גברק) הֲלֹא מְרַקֵּד אַתָּה, צֵא-נָא עִם אַנְנָא הַפַּעַם
בְּמָחוֹל מְשַׂחֲקִים, הַרְאוּ כֹּחֲכֶם, רוּצוּ כִּבְרָקִים
לְמָרוֹת עֵינֵי קָהָן רַוֶּה וְאֶסְתֵּר סָרֵי הַטָּעַם.

ינוס (יחטף את אננא) פַּנּוּ מָקוֹם לָנוּ, סוּרוּ נָא מִנִּי דָרֶךְ!

(כל העומדים יפנו להם מקום, קחן-רוה יחול עם אסתר, וינוס גברק עם אננא).

בזימירז (יתענג למראה עיניו) מַה-נָּאוֶה זֶה הַמַּרְאֶה וּמַה-נֶּחְמָד מְאֹד!

קריסטינא (אל המלך) אֶסְתֵּר תִּתְנַגֵּשׁ לְקָהָן בְּלִי חֹק וָעֶרֶךְ.

בזימירז תִּשְׁמֹר חֻקּוֹת הַמְחוֹלְלוֹת עֲרוּכוֹת בְּכָל צַעַד.

קריסטינא אָכֵן לֹא תִשְׁוֶה לַצְּעִירָה מִמֶּנָּה לְיָמִים
הֵיטִיב צְעָדֶיהָ בַּמָּחוֹל בַּהֲרִימָהּ פְּעָמִים.

בזימירז הֲגַם מְחוֹלְלוֹת תְּסַלֶּינָה לְפִי מְעַט וְרֹב הַשָּׁנִים?
לֹא בָלְתָה אֶסְתֵּר גַּם הִיא, כִּי אִם מְלֵאָה עֲדָנִים.

קריסטינא בַּת עֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה הִיא וְיוֹתֵר מֵהֵנָּה.

בזימירז וַעֲלוּמִים בִּמְאוֹר פָּנֶיהָ כְּמוֹ בַת לָךְ הָיְתָה.

קחן רוה (אל אסתר) הִנְנִי שִׁכּוֹר עַתָּה, עַל עֵינַי חֶבְלֵי שֵׁנָה.

בזימירז הֶאָח! מַה יָּפוּ פְּעָמֶיהָ! עֵינִי בָּהּ חָזָתָה!

קחן רוה עֵת לִי שֶׁבֶת מְרַקֵּד, עֵת מְנוּחָה וּמַרְגּוֹעַ.

אסתר הוֹשִׁיבֵנִי עַל יַד הַמֶּלֶךְ, נָדִיב וָשׁוֹעַ!

קולות קוראים תְּחִי אַנְנָא, תְּחִי בַּת גֵּיזָא כִּי נִצְחָה נִצֵּחָה.

אנדרזעי (אל המלך) רַב כֹּחַ צְעִירָה מִכֹּחַ לְיָמִים כַּבִּירָה.

קריסטינא גַּם קַלָּה מְנָהּ בְּרַגְלֶיהָ וְדַרְכָּהּ צָלֵחָה.

בזימירז (אל אסתר) מַה לָּךְ כִּי נֶעֱצַבְתְּ? הַהֶלְאוּךְ הַמִּשְׁתֶּה וְהַמְּחוֹלוֹת?
עֵינַיִךְ תִּדְמַעְנָה! הַבְּשֶׁל אֵלֶּה הַקּוֹלוֹת?

אסתר (בלאט) אָכֵן שְׂנֵאתַנִי אֲדוֹנִי מַלְכִּי וְלֹא אֲהַבְתָּנִי.

בזימירז אֵי זוֹ מַחֲשֶׁבֶת רָעָה עַל לִבֵּךְ עָלָתָה?

אסתר אֵי הָעֲגָבִים בְּאָזְנֵי אַנְנָא לְשׁוֹנְךָ הִגָּתָה?

בזימירז אַךְ שָׁוְא תִּתְעַצְּבִי, חִנָּם בְּאָזְנַי תִּתְאוֹנְנִי.

אסתר לְכָה מַלְכִּי נֵצֵא הַגִּנָּתָה, שָׁם נִשְׁאָפָה
רוּחַ צַח וָטוֹב, אוֹ אֲגַם הַמַּיִם נֵצֵאָה.

(המלך קם עם אסתר, פתאם תעמוד למולם אננא ופניה מפיקים שחוק אהבים).

אסתר (אל אננא בזעף) הֲלֹא אֶת קָהַן-רַוָּה תְּבַקְּשִׁי, עַל פָּנָיו אַתְּ נִשְׁקָפָה,
הִנֵּה הוּא עוֹמֵד שָׁם; אֵשׁ אַהֲבָה עֵינָיו יִזְרוּ
דֶּרֶךְ הֵנָּה, כְּמוֹ לְיוֹנָתוֹ נַפְשׁוֹ נִכְסָפָה.
(אל המלך) הֵן חוֹלַת אַהֲבָתוֹ הִיא, עוֹד מְעַט וְהִשְׁתַּגָּעָה.

כזימירז הַאָמְנָם הִתְנוּ אֲהָבִים אַף אֹמֶר גָּמָרוּ?

אסתר תַּעֲגוֹב עַל מַרְאֵהוּ זֹאת הַנַּעֲרָה הַיָּפָה
תַּחַת שֶׁמֶשׁ בֹּעֵרָה נִצָּתָה הִבְשִׁילָה,
אִם לֹא יָבוֹאוּ בְּמָסֹרֶת הַבְּרִית עַד מְהֵרָה
מִי יוֹדֵעַ אִם לֹא בְלֹא-עֵת אוֹתוֹ תַּכְשִׁילָה.
(אל המלך) קָהַן רַוָּה נֹצֵר דַּרְכּוֹ, אָכֵן אוֹתוֹ סוֹבֵבָה
אַנְנָא עַל כָּל דְּרָכָיו וְכָל צְעָדָיו הִיא שֹׁמֵרָה.

כזימירז (אל אננא) הַאֱמֶת הַדָּבָר כִּי אֶת קָהַן רַוָּה נַפְשֵׁךְ אָהֵבָה?

אננא (בחמה גלויה) שֶׁקֶר עָלַי טָפָלָה, אַף בְּלֵב עוֹלוֹת תִּפְעָלָה.

אסתר הָפְכָה! אֱמֶת דְּבָרַי, כְּבָר נִגְלָה נוֹדַע בַּשְּׁעָרִים.
(אל אננא) מַה-תִּתְבּוֹשְׁשִׁי בְּאַהֲבָה וָחֵן לַלֵּב נִמְסָרִים?
מִי זֶה יִמְנָעֵךְ מַלְכַּת אַחֲרָיו אִם בּוֹ רָצִית?
(מורה באצבעה על קהן רוה)

אננא לֹא! לֹא אַחֲרָיו אֵלֵכָה, כִּי אִם פֹּה אֵשֵׁבָה.

אסתר אֵין זֹאת אַנְנָא כִּי אִם אַהֲבָתֵךְ אַתְּ תַּחֲלִיפִי,
תְּמִירִי סָרִים בְּמֶלֶךְ, מֵחָכְמָה זֹאת עָשִׂית,
כִּי טוֹב זֶה מִזֶּה נַפְשֵׁךְ תָּבִין תֵּדַע עַד מְאֹד;
אָכֵן אָפוּנָה אִם יָאֲתָה לְנוֹשֵׂא כֶּתֶר וָהוֹד
לָקַחַת אֵשֶׁת רֵעוֹ, שְׁאֵרִית עֹגֵב וָדוֹד.

אננא (בתתה קולה בבכי)
אֲהָהּ! בִּלְשׁוֹן תַּרְמִיתֵךְ, אֶסְתֵּר, אֶרֶץ תַּחֲנִיפִי!

כזימירז (אל אסתר) הַחֲרִישִׁי וָדֹמִּי אֶסְתֵּר, חִדְלִי לָךְ חֲדָלִי!

אסתר (בבכי ואנקה) רְאֵה-נָא מַלְכִּי וַאֲדוֹנִי בְּרֹב עָנְיִי וַעֲמָלִי!
הֲלֹא בְיַד אֵשֶׁת זוּ לֹא תֵדַע בֹּשֶׁת, מִשְּׂאֵתִי
יָעֲצוּ אוֹיְבַי לְהָדִיחַ, וְאוֹתָךְ שְׁמִי לְהַשְׁכִּיחַ.
מֵרֵאשִׁית זֹאת יָדַעְתִּי, לְמַעַנְךָ הוּבָאָה בֵּיתִי
לְשָׁתְלָהּ בּוֹ תַּחְתַּי, עַל יַד מַלְכִּי פֹּה תַּפְרִיחַ.

כזימירז (בזעף) הַנִּיחִי לִי אֶסְתֵּר, גַּם לָהּ אָנָּא הַנִּיחִי!

אסתר אָנָּא אֲדוֹנִי! מֵרֹב כַּעְסִי הוּתִי וְשִׂיחִי

דִּבַּרְתִּי עַד כֹּה. הֲלֹא תֵדַע צָרַי מָה רַבּוּ,
עַל נַפְשִׁי קָמוּ, עַל חַיַּי נוֹעֲדוּ נָסַבּוּ
וְאַתָּה מַחֲרִישׁ שׁוֹמֵעַ לְקוֹל יוֹעֲצֵי הַבְּלִיָּעַל!

(הקרואים קרבים למדברים)

בזימירז שְׁמַע נָא יָנוּס! אַתָּה פֹּה הַמּוֹצִיא וְהַמֵּבִיא,
הַמְּזִמָּה נְצֵא, הוֹרֵה נָא לִפְנֵי הַקְּרוּאִים.

ינוס (אל המשרת) פְּתַח זֶה הַשַּׁעַר, הַסַּע הַבְּרִיחַ מִמָּעַל.

בזימירז (בלאט) שִׁמְעִי נָא אֶסְתֵּר, הַרְפִּי מֵאַף, מֵרִיב שְׁבִי,
כַּעַס וְחֵמוֹת יֵהָפְכוּ לְמַשְׁחִית הוֹד הַבְּרוּאִים.

(אל אננא) עַל אַהֲבָתֵךְ לְקָחַן לֹא אֵין מַה זָּמָּה,
הַנְּשׂוּאִי לוֹ אַנְנָא וּבְקוֹלוֹ שִׁמְעִי שְׁמָעָ.

(אל קריסטינא) הֲלֹא בְעֶזְרֵיהָ הָיִית, יָדֵךְ עִמָּהּ תִּכּוֹנָה,
הֵן בְּשַׁדְכָנִים אַתְּ תָּמִיד הַחָכְמָה וְהַנְּבוֹנָה.

ינוס (על לבו) הָאָח! עַתָּה יֵצְאוּ כֻּלָּם וְעַל רֹאשָׁם יְדֵיהֶם.

בזימירז לְכוּ וְנֵצְאָה הַמְּזִמָּה, נִתְעַנְּגָה עַל מַרְאֵיהֶם.

אנדרזעי (אל לבו) וּבְכֵן אֶרְאֶה, עָרְמַת קְרִיסְטִינָא וְזִמַּת נִכְלֶיהָ
כְּבָר עָלוּ בַתֹּהוּ, מֵאֶפֶס כָּל פְּעָלֶיהָ.

(המלך הולך הגנתה ואחריו אסתר, ינוס גברק, קריסטינא, אננא ואנדרזעי ועוד רבים קרואים. מבעד לדלתים הפתוחות נראו המים לאור זרח הירח. הנשים והגבורים יוצאים צמדים. על שלחן אחד יושבים ספיטק ווירזינק ועוד שרים נכבדים משוחחים ומדברים איש את אחיו; על שלחן אחר שותה גיזא עם קרואים אחרים וגם קחן רוה יושב עם גיזא).

מחזה ח.

ספיטק, וירזינק, גיזא, קחן-רוה וקרואים אחרים.

(מרחוק נשמע קול שרים ונוגנים).

קחן רוה קַל מְהֵרָה אָפִיקָה, אַעַשׂ זֹאת הַמְּזִמָּה,
בְּעַד אֶסְתֵּר אֶתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת רָעַת רָעָתָה.
שָׁתָה שִׁכּוֹר אָנֹכִי, נַפְשִׁי לֹא אֵדָעָה,
אָבֵן אָחוּשָׁה, אֵשׁ הַפָּחָה בְּעַצְמוֹתַי עֲצוּרָה,
לָכֵן אָחִישָׁה אֲמַהֵר מַעֲשַׂי, לֹא אוֹחִירָה
עוֹד, כִּי בַעֲשׂוֹתִי לְמַעֲנָהּ מַעֲשֶׂה זֹאת הָרָעָה:
אַשְׁקֵהוּ סַף רַעַל, אֲשַׁכְּרֵהוּ יֵין תַּרְעֵלָה,

אָמְשְׁכֶה בְּחַבְלֵי חַטֹּאתַי בַּעֲבוֹתוֹת רֶצַח,
אַחֲרַי תֵּלֵךְ, כִּי תִדְבַּק, לֹא תִפָּרֵד נֶצַח.
(שם עיניו על ספיטק.
הֵן כְּבָר שָׁתָה וְלָעָה, חָכְמָתוֹ וְדַעְתּוֹ חָדֵלָה.
(לוקח את הכד ומוכך מסכו, אחרי כן נותן מר לתוך הכד)
(הולך וקרב אל ספיטק.

ספיטק (ורבים קרואים חונים סביב לו)
עוֹד זָכֹר אֶזְכְּרֶנּוּ, עוֹלָם לֹא אֶנְשֶׁנּוּ׳
מִתַּחַת לַפְּלוּבְצִים קָרָה הַדָּבָר וַיֵּאֵת;
בְּאוֹר הַבֹּקֶר, חֶשְׁכַת עֲרָפֶל כִּסְּתָה פָּנֵיהוּ...

קחן רוה (אל ספיטק) הִנֵּה נָא אֲדוֹנִי, שְׁתֵה-נָא יֵין הַגָּר מְנֹאדִי.

ספיטק (בשחוק) סָבְאֵהוּ אָהָה, מָוֶת אֵין בּוֹ. נַפְשְׁךָ יוֹדַעַת.
(קחן רוה שותה מוצה כוסו, אחר ימלאנה יין תרעלה, ספיטק לוקח אותה מידו ומעמידה לפניו.
לָמָּה זֶה לֹא יָצָאתָ הַמַּיְמָה גַּם אָתָּה?

קחן רוה מְצָאתִי שָׁמָּה טוֹב טוֹב לִי שִׁבְתִּי פֹּה עָתָּה.

ספיטק שְׁבָה-נָא עִמָּנוּ קָחַן זֶה אָהַבְתִּי בְּכָל מְאֹדִי!
(קחן רוה יושב עמם וספיטק מוסיף לספר)
אָז בַּמַּעֲרָכָה בַּשָּׂדֶה רוֹמְנוּ נִשָּׂאנוּ,
מוֹרָא מַחֲנֵה הָאַשְׁכְּנַזִּים עוֹד לֹא יְרֵאנוּ,
כִּי הֲמוֹן אַבִּירִים גִּבּוֹרִים הָיָה אִתָּנוּ;
הַרְחֵק כִּכְבְרַת אֶרֶץ גְּדוּדֵי הָאוֹיֵב חָנוּ,
וַנִּכּוֹן לָבוֹא עֲלֵיהֶם בֶּטַח, פִּתְאֹם לְפֶתַע,
וַנַּעֲרֹךְ מַעַרְכוֹתֵינוּ בְּמִשְׁטָר וּסְדָרִים
וְהַמֶּלֶךְ אִמֵּץ לִבֵּנוּ בְּאֹמֶר וּדְבָרִים:
„הִתְחַזְּקוּ וִהְיוּ לִבְנֵי חַיִל בַּמִּלְחָמָה,
שִׁפְתוּ עַם אַשְׁכְּנַז לַעֲפַר מָוֶת אֶל הָאֲדָמָה!
הִנָּקְמוּ בָהֶם בָּנַי, נִקְמַת „מְדִינוֹת הַיָּם" *)
אֲשֶׁר לָקְחוּ מִיָּדֵנוּ בְּחֶרֶב הֶרֶג וָדָם,
הַכְרִיתוּ כַּלֵּה בְּנֵי עַוְלָה אֵל וְשִׁסְעוּם שֶׁסַע
עַל אֲשֶׁר שֹׁד מַלְכֵינוּ יִינָקוּ, חֶלְבָּם יָמוֹצוּ,
וּבְכֶתֶר מַלְכוּתָם כָּל הַיּוֹם פֶּרֶץ יִפְרֹצוּ".
וַיִּפְּלוּ פְּנֵי הַנִּגְמָד **), אוֹר עֵינָיו קָדְרוּ

---

*) Pomorze היא פאממערן. **) תואר לאבי המלך הגדול כזימ רז.

וַיִּשָּׁאֵן הַשָּׁמַיְמָה — הַבִּיטוּ וְנָהָרוּ:
„שִׁבְחֲךָ יָהּ וּמִשְׁעַנְתְּךָ אֵין חֵקֶר לְהֵמָּה,
נֹקֵם וְנוֹטֵר לְצָרֶיךָ אַתָּה וּבַעַל חֵמָה,
עֲשֵׂה בְּכֹחֲךָ הַגָּדוֹל, כִּי מָחֹה אֶמְחֶה כָּלָה
גְּדוּדֵי זֵדִים אֵלֶּה, בְּהַפִּילִי עֲלֵיהֶם בֶּהָלָה".
זֹאת תְּפִלַּת מַלְכֵּנוּ, גַּמֵּד נֶאְזָר בִּגְבוּרָה,
הִרְהִיבַתְנוּ בְּנַפְשֵׁנוּ עֹז, לֹא עוֹד נָגוּרָה;
אָז תָּקְעוּ בַּשּׁוֹפָרוֹת וְהָכֵן הַכֹּל מְהֵרָה
וַנִּפֹּל עַל מַעַרְכוֹת אוֹיֵב בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה,
עַל מַצָּב חָזָק מְצוֹר, יָדֵנוּ גָּבֵרָה,
הֶחָלוּץ וְהַמַּשְׁחִית מִגַּרְנוּ לְאֶרֶץ תַּחְתִּיָּה;
הִפְנוּ הָאַשְׁכְּנַזִּים עֹרֶף, לָנוּס כִּפְנֵינוּ
בְּשִׁבְעָה דְרָכִים, אִישׁ לְעֶבְרוֹ נִדְחֲפוּ נֶהְדָּפוּ.
אָז יִזְנַב בָּם בְּחֹזֶק יָד, וּנְצַחְתִּי בֶּן עַמֵּנוּ,
הָיָה לוֹ הַמּוֹעֵד עִם הַמֶּלֶךְ כָּתוּב בַּסֵּפֶר.
מִפָּנִים וּמֵאָחוֹר רִשְׁפֵּי קֶשֶׁת עָפוּ
עַל רֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיְבִים, שְׁאֵרִית חֵמוֹת תָּגוּר.
אַךְ יָדֵנוּ רָמָה וַתָּעֹז, עַד כִּי הִדְבַּרוּ
תַּחְתֵּינוּ, וַנְּשִׁימֵם לָדוּשׁ כֶּעָפָר וָאֵפֶר.
מֵחֲמַס אַרְצֵנוּ וְנִקְמַת מוֹלַדְתֵּנוּ הַיְקָרָה
לֹא חָמַלְנוּ עַל חַבְרֵי מְרֵעִים, לֹא חָסָה עָיִן,
שָׁפַךְ דָּמָם כַּמַּיִם מֻגָּרִים בְּמוֹרַד הָהָרָה,
אַךְ שְׂרִידִים מְעַטִּים שָׂרְדוּ חַיָּתָם עוֹד בְּחַיִּין.
וּבְכֵן מִבְּלִי מֵשִׁים כַּגִּבּוֹרִים נָפָלוּ
עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה, לָאָרֶץ קֹדְרוּ אֻמְלָלוּ;
לְעֵת עֶרֶב אֵין קֶשֶׁב עוֹד, אַךְ שֶׁקֶט וּדְמָמָה,
נַשְׁכִּימָה בַּבֹּקֶר וְהִנֵּה כְּדוֹמֶן עַל הָאֲדָמָה
מֻשְׁלָכִים חֲלָלִים כַּגְּלָלִים, אֵין קֵצֶה לַגְּוִיָּה,
וְשַׁעַר אוֹיְבֵינוּ בְּנֶפֶשׁ הָאָח! יֻכַּת שְׁאִיָּה.

וירזינק הֲלֹא הַמַּכָּה הַלָּזוּ דִּבַּאתֶם לְעוֹלָמִים?

אחד הקרואים הַאֻמְנָם הַמַּגֵּפָה הַזֹּאת לָמוֹ הָיְתָה
מִידֵי וְנִצְחִי הַבּוֹגֵד בְּעַמּוֹ רַבִּים יָמִים?

ספ טק יָדוֹ בְּעַם אַשְׁכְּנַז מְדִיחוֹ נְקָמוֹת עָשְׂתָה,
אֲשֶׁר הֱסִיתוֹ לִבְגֹּד בְּעַמּוֹ לְשַׁקֵּר בֶּאֱמוּנָתוֹ,
כִּי אַחֲרֵי שׁוּבוֹ נִחַם, כִּפֵּר עַמּוֹ וְאַדְמָתוֹ.

וירזינק בְּנַפְשׁוֹ וּבְדָמוֹ, כִּי שְׁפָפוּהוּ אֲצִילֵי הָאָרֶץ.

ספיטק תְּהִי מְנוּחָתוֹ כָּבוֹד! — אֲסַפְּרָה אֶל נֵס וָפֶלֶא:
מוּל פְּנֵי הַמִּלְחָמָה הַחֲזָקָה פָּרַצְתִּי פֶּרֶץ
בָּאוֹיֵב, לֹא הִכּוּנִי לֹא פִּצְעוּנִי בְּכָל אֵלֶּה,
אֵין זֶה כִּי אִם מִשְּׁמֵי הַשָּׁמַיִם לִי נִלְחָמוּ.
מִצִּדִּי הִכָּה בַּאֲלָפָיו, הַפִּיל לֹא קָמוּ
רַוֵּה גִּבּוֹר דִּגְלֵנוּ, לְיָמִים צָעִיר עוֹדֶנּוּ,
הוּא הָיָה אֲבִי זֶה הָעֶלֶם, כְּבֵן לִי אֲאַמְּצֶנּוּ

(מורה באצבעו על קחן רוה)

שָׁם מִתַּחַת לִפְלַבְצִים, הֲלֹא אָזְנְכֶם שָׁמָעָה,
הִצַּלְתִּי נַפְשׁוֹ מֵחֶרֶב עָדֶיהָ נָגָעָה,
מָן הוּא וְהָלְאָה בְּרִית עוֹלָם בֵּינֵינוּ נִכְרָתָה,
לְעוֹלָם לֹא שָׁכַח טוֹבָה, מִיָּדַי לוֹ הָיְתָה,
וְלִפְנֵי מוֹתוֹ כְּצֵאת נַפְשׁוֹ, בְּטֶרֶם הָלַךְ וְאֵינֶנּוּ,
בִּקְשַׁנִי כִּי עַל בְּנוֹ זֶה עַיִן לְטוֹבָה אָשִׂימָה;
כִּדְבָרוֹ מֵאָז עֵינַי מִמֶּנּוּ לֹא אַעֲלִימָה.
אַף כִּי אֶת קְרוֹבָיו גִּדֵּל, כְּבֵן בִּטְנִי אֹהֲבֶנּוּ.

(מרים כוסו אל פיהו)

(קחן-רוה אוחז בידו)

קחן רוה אַל נָא אֲדוֹנִי, אַל תֵּשְׁתְּ עוֹד יַיִן פֶּן לְךָ יָבֵעַ.

ספיטק (בשחוק) מִי אַתָּה הַצָּעִיר כִּי אוֹתִי תְּחַוֶּה דֵּעַ?
הַאֲנִי זְקַן בֵּית הַיַּיִן מִמֶּנּוּ אֶבְלַע?
נַחְנוּ הַזְּקֵנִים נִגְבַּר בִּשְׁתִי מִכֶּם הַצְּעִירִים,
לֹא יֶהֶלְמֵנוּ יַיִן, בּוֹ לֹא יֹאחֲזוּנוּ צִירִים.
עַתָּה אָקוּם לִשְׁתּוֹת לְחַיֶּיךָ רֵעַ בֶּן רֵעַ!

(מגביה כוסו).

יְחִי קַחַן מַחְמַד עֵינַי, הָלֹךְ וְגָדֵל יֵלֵךְ!
יְדִידִי בֶּן יְדִידִי אֲבִיהוּ וְרֵעֶה הַמֶּלֶךְ!

(שותה כוסו).

וירזינק בְּכָל דְּרָכָיו יַשְׂכִּיל קַחַן, בְּכָל מַעֲשָׂיו יַצְלִיחַ!

ספיטק גְּשָׁה-נָא וַאֲחַבֶּקְךָ גַּם רֵיחַ אַפְּךָ אָרִיחַ!

(מחבק לו).

זֹאת הִיא נֶפֶשׁ יְקָרָה אֵין בָּהּ מִרְמָה וְעַוְלָתָה,
בֵּן כָּמוֹךָ כְּאָבִיךָ מֵחֲלָצָיו יָצָאתָ.

וירזינק — אַךְ לָמָּה זֶה, קָחָן, פָּנֶיךָ כֹּה חָוָרוּ?

קחן רוה — רָבִּי הַיַּיִן וְהַשֵּׁכָר אוֹתִי עָבָרוּ.

ספיטק — אַךְ מְעַט קָט הָיָה סָבְאֲךָ זֶה עַד כֹּה שָׁתִיתָ,
אִם אַתָּה לוּ שְׁמָעֵנִי, הֵא לְךָ שְׁאֵרִית יֵינִי
שְׁתֵהוּ מְצֵהוּ וְרָוַח לְךָ, יְגוֹנְךָ מִלֵּב הָנִיסָה.

קחן רוה — (בקול מוזר) אָמְנָם כֵּן, אַךְ הוּא יוּכַל הוֹעִיל מִמְּבוּכָתִי?

ספיטק — הֲלֹא צִוִּיתִיךָ לִשְׁתּוֹת חֶמֶר, שְׁמַע לְאִמְרָתִי!

קחן רוה — (על לבו) אֵלִי! אֵלִי!

(מרים בחפזון את כד היין וידיו נעות ומפילו לארץ).

ספיטק — הִנֵּה נָא קָחָן, עֹנֶשׁ גָּדוֹל נָשֹׂא תִּשָּׂא,
מֶסֶךְ טוֹב אַף נָעִים שַׂמְתָּ לְמִרְמָס וּמְבוּסָה.

קחן רוה — (נחפז לקום) אֵצֵא הַגִּנָּתָה, לְאוֹר יָרֵחַ אֲהַבְבָה.

ספיטק — (מושיבהו על מקומו).
שְׁבָה-פֹּה, אֲסַפֵּר קוֹרוֹת אָבִיךָ זֶה יַלְדֶּךָ
וְקוֹרוֹת הוֹרָתְךָ, תְּמוּנָתָהּ גִּשָׁה נָשִׁיתָ,
(כִּי בְמוֹתָהּ רַק בֶּן שְׁנָתַיִם-תְּמִימוֹת הָיִיתָ)
עַל חִין עֶרְכָּהּ וְהוֹד יָפְיָהּ יוֹדְעֶיהָ תָּמָהוּ,
הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ וְאָרְחוֹת בַּעְלָהּ בַּשְּׁעָרִים נוֹדָעוּ;
אַהֲבָתָהּ לְאָבִיךָ כְּאַהֲבַת נְשֵׁי-חַיִל נִפְלְאָתָה,
נַפְשָׁהּ דָּרְכָה עֹז וּגְבוּרָה בְּכָל אֲשֶׁר פָּנָתָה,
אֵשֶׁת-חַיִל כָּמוֹהָ בִּמְלוֹא אַרְצֵנוּ אָיִן;
מֵעֵבֶר לְנְהַר דוּנָה אֵשֶׁת מַחְמַד עַיִן
זֹאת הוּבְאָה הֵנָּה. וַיְהִי הַיּוֹם וְרוּחַ קִנְאוֹת
עָבַר עָלֶיהָ, אֶת אִישָׁהּ קִנְּאָה, אַךְ לֹא דְמָעוֹת
יָרְדוּ עֵינֶיהָ כְּכָל הַנָּשִׁים, יָדָהּ לְמַאֲכֶלֶת
שָׁלְחָה, בִּזְרוֹעוֹ תְּקָעָתָהּ, וְרַגְלָהּ בְּדַם טוֹבֶלֶת.
כָּמוֹךָ כָּמוֹהָ, כְּתָאֳרָהּ כֵּן תֹּאַר פָּנֶיךָ,
אָכֵן רוּחָהּ בְּךָ — נַחֲלַת אָבִיךָ קָנֶךָ.

(גיזא מראה הגנה).

גיזא — י' רְאוּ נָא שָׁם בְּחָבִיּוֹת בּוֹעֶרֶת לֶהָבָה!

(על שפת הנחל בוערות חביות מלאות זפת, מי הנחל אדומים כדם, קמים איש ממקומו רק ספיטק מתנודד ומתחולל).

ספיטק — הָחֳלֵיתִי הָחֳלֵיתִי! אוֹי לִי! אֵשׁ בְּקִרְבִּי עֲצוּרָה.

(חרדה בבית).

וירזינק — מָה הָיָה לְךָ סְפִּיטֶק? דַּבֵּר וַעֲצָה לְךָ הָבָה!

ספיטק עָלְפָה עָיְפָה נַפְשִׁי, אַל נָא מִזֶּה תְּסוּרָה!

וירזינק מַהֲרוּ הֵנָּה הַמְשָׁרְתִים! חוּשׁוּ הֲלוֹם לְעֶזְרָתָה!

רבים קוראים אוֹיָה לָנוּ! פַּלָּצוּת תֹּאחֲזֵנוּ וּבְעָתָה.

ג י ז א מַה־מְּאֹד עֻוְּתָה שֻׁנְּתָה תְּמוּנָתוֹ!

וירזינק אָנָה הָלַךְ רוֹפֵא בֵּית הַמֶּלֶךְ אַיֵּהוּ?

קחן רוה (על לבו) סַם הַמָּוֶת יִפְעַל פְּעֻלָּתוֹ.

ספיטק (בקול נחבא) הִנְנִי מֵת! הִנְנִי מֵת!

וירזינק מִי יוֹדֵעַ אוּלַי תִּקְוָה עוֹד לֹא אָבָדָה?

ספיטק קִרְאוּ לַמֶּלֶךְ וּלְאַנְדְרְזֶעִי מֵרֵעֵהוּ,
יָבוֹאוּ וְאֶרְאֵם בְּטֶרֶם מֵהֶם אֶתְפָּרָדָה.

וירזינק (אל המשרת) רוּצָה וְקָרְאֵם בְּעוֹד עֵת!

קחן רוה (אל לבו) עַיִן בְּעַיִן אֶרְאֶה, חַיָּיו רֶגַע יְקֻפָּדוּ.

ספיטק הָהּ! לַכֹּהֵן! לַכֹּהֵן עַד מְהֵרָה לִי קִרְאוּ!

וירזינק (אל משרת) קְרָא לְבַרִיטְשְׁקָא, בִּמְסִבֵּינוּ אוֹתוֹ עֵינַי רָאוּ

ספיטק „יְיָ" אֲשֶׁר בְּיָדְךָ נַפְשׁוֹת הָאָדָם הָפְקָדוּ
פְּדֵה גַּם נַפְשִׁי הַחוֹטֵאת מִיַּד שְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה!

וירזינק מַה־גָּדְלָה הַצָּרָה, מָה רַבָּה הַתַּאֲנִיָּה!

ספיטק אֲהָהּ! הַכְּמוֹת אַחַד הַנְּבָלִים גַּם אֲנִי אָמוּתָה?
מִיָּדְךָ יְיָ כָּל זֹאת, אָכֵן אַתָּה עֲשִׂיתָה!
(בצאת נפשו).

וירזינק (אל העומדים) אַךְ עוֹד רֶגַע אֶחָד וְיָצְאָה נַפְשׁוֹ הַטְּהוֹרָה.
(יתרדו אל הבית אסתר, אנדרזעי, קריסטינא, ינוס גברק ועוד רבים).

מחזה ו.

(ספיטק גוסס, אנדרזעי, וירזינק, קחן רוה וינוס גברק, אסתר קריסטינא, נשים כבודות, גבורים ומשרתים רבים).

א ס ת ר (בקול צעקה) אֲהָהּ יְיָ! מַה זֶּה יָדְךָ הוֹיָה בְּצֵל קוֹרָתִי?

אנדרזעי (נופל לרגלי ספיטק)
הָהּ רֵעִי רֵעִי! אַךְ חָיֹה תִּחְיֶה לֹא תָמוּת,
הָיֹה לֹא יִהְיֶה כַּדָּבָר הַזֶּה הַנּוֹרָא!
דָּרוּשׁ אַתָּה מְאֹד לְכָל חֶפְצֵי אֶרֶץ מוֹלֶדֶת,
לֹא אַאֲמִין כִּי נַפְשְׁךָ הַיְקָרָה דּוּמָה יוֹרֶדֶת

וּדְבַר מוֹתְךָ מֵעֵינֵינוּ נֶעֱלָם אַף כָּמוּס.

ספיטק וְאַיֵּה הַמֶּלֶךְ?

אנדרזעי הַמֶּלֶךְ יָצָא מִזֶּה וַיָּשָׁב הָאַרְמוֹנָה.

ספיטק אָנָּא בָּרְכֵהוּ בִּשְׁמִי בִּרְכָתִי הָאַחֲרוֹנָה.

אנדרזעי עוֹד נַצִּילְךָ סְפִּיטֶק, נִפְדְּךָ מֵרֶדֶת שָׁחַת.

ספיטק שָׁוְא יְהִי עֲמַלְכֶם אָחִי, הוֹלֵךְ וְקָרֵב הַמָּוֶת,
מֵרֹב חַטֹּאתַי לֹא הִתְוַדֵּיתִי אַף אַחַת
וְלֹא נִחַמְתִּי עֲלֵיהֶן, עוֹד מְעַט אֶשְׁכֹּן צַלְמָוֶת...

אנדרזעי (אל וירזינק) הִנֵּה נָא נֵר נִשְׁמָתוֹ יִדְעַךְ יִכְבֶּה כָּבֹה!

ספיטק שָׂבַע יֵין תַּרְעֵלָה וָמָוֶת, אֱלֵי קֶבֶר אָבוֹא.

אנדרזעי הֲלֹא שְׁמַעְתֶּם? סַף בַּעַל הִשְׁקוּהוּ וַיְמִיתוּהוּ.
רֶצַח אָיֹם וְנוֹרָא, שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן לֹא רָאוּהוּ!

(נכנס בארישקא הכהן).

מחזה ז.

הקודמים ובארישקא.

אנדרזעי (אל בארישקא) הַשְׁקֵהוּ נָא כּוֹס יְשׁוּעוֹת, הַמֵּף לוֹ תַּנְחוּמִים.

בארישקא (אל המת) חַטֹּאתֶיךָ כֻּפְּרוּ וַעֲוֹנוֹתֶיךָ סָרוּ,
אֶת פְּנֵי יְיָ תִּשְׂבַּע נַפְשְׁךָ שְׂמָחוֹת בַּנְּעִימִים
בִּמְקוֹם כָּל קְדוֹשָׁיו תְּמוּנָתוֹ יַבִּיטוּ וְנָהָרוּ.

(ישית ידו על עיני ספיטק).

אנדרזעי תְּהִי נַפְשׁוֹ צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים לְעוֹלָמִים.

וירזינק בְּיָדְךָ יְיָ נַפְקִיד רוּחֵנוּ כָּל הַיָּמִים.

בארישקא לִכְבוֹד נִשְׁמַת הַמֵּת הַעֲלוּ הַדְלִיקוּ נֵרוֹת!

(המשרתים מדליקים הנרות).

וירזינק (אל בארישקא) בְּיַיִן מִשְׁתֵּהוּ הָהּ! בַּעַל וָמָוֶת נְתָנוּ.

אנדרזעי דְּבַר בְּלִיַּעַל זֶה יֵחָקֵר יִדָּרֵשׁ בָּנוּ,
בְּאוֹר הַבֹּקֶר נִשָּׂא הָאַרְמוֹנָה גּוּפָתוֹ,
מְקוֹם זֶה לֹא לְפִי כְּבוֹדוֹ הוּא, הַהוּא יִשְׁכּוֹן חֲצֵרוֹת?
עַתָּה שְׂאוּ נָא רִנָּה וּתְפִלָּה בְּעַד נִשְׁמָתוֹ.

(יכרע על ברכיו).

קחן רוה (קרב אל אסתר) הַעַל זֶה שַׁמְּתְּ עֵינַיִךְ? לַמֵּת תִּתְבּוֹנְנִי?

אסתר סוּר, חֲדַל מִמֶּנִּי, מִפָּנֶיךָ יְרֵאָה אָנִי.

קהן רוה אָכֵן שְׁנֵינוּ אֲנַחְנוּ, דַּם נָקִי זֶה שָׁפָכְנוּ.

(אסתר נופלת על כסאה, כל העומדים על המת יכרעו לפניו על ברכיהם, דממה בבית).

מערכה חמישית.

בבית המלך.

מחזה א.

(המלך יושב קודר על כסאו ולפניו עומדים: וירזינק, אנדרוזעי קריסטינא וינוס גברק).

כזימירז (אל וירזינק) הוֹסֶף-נָא וֶירְזִינֶק יַקִּירִי, הוֹסִיפָה סַפֵּרָה.

וירזינק צִוָּה לְהָבִיא לוֹ כֹּהֵן לְהִתְוַדּוֹת לִפְנֵי מוֹתוֹ.
אִם אָמְנָם קוֹלוֹ נֶחְבָּא, בְּכָל-זֹאת לֹא חָשַׂךְ אוֹתוֹ
מִתְּפִלָּה לְאֵל חַיָּיו, לְשׁוֹנוֹ בְּחִכּוֹ דִּבֵּרָה:
„רַבּוּ חַטֹּאת נַפְשִׁי כָּבְדוּ עָצְמוּ מִמֶּנָּה,
בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי, בְּסֵתֶר כְּנָפֶיךָ קַחֶנָּה"
וְעַל מוֹתוֹ, פַּלְגֵי מַיִם עֵינֵינוּ יָרְדוּ.

כזימירז לֹא עֵינֵיכֶם לְבַדְּכֶם, גַּם עֵינַי אֲנִי תִּדְמַעְנָה
עַל בָּחוּר מֵעַם זֶה. טוֹבוֹת רַבּוֹת אָבְדוּ
מֶנּוּ בְּמוֹתוֹ, רַב גָּדְלָן שִׂפְתֵי-מִי תַּבַּעְנָה?

וירזינק בְּצֵאת נַפְשׁוֹ, מְסֹבִיב לוֹ רַגְלֵינוּ עָמְדוּ,
רֹאשֵׁנוּ לָחֳלִי. וְלִבֵּנוּ לֵב אִשָּׁה מְצֵרָה.
רַק כִּלָּה אַחַת: „הָרְעַלְתִּי" עַל פִּיו נִשְׁמָעָה
וְעֵינָיו עָצְמוּ וְנִשְׁמָתוֹ מִקִּרְבּוֹ יָצָאָה.

כזימירז בְּשֵׁם הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אוֹתִי מִכָּל רָעָה
הִנְנִי נִשְׁבָּע: נְקַם דָּמוֹ אֶקַּח לֹא אֲאַחֵרָה.
לְפִי חֶרֶב נְקָמֶת יִפּוֹל, אוֹ יִתָּלֶה עַל עֵץ
נָבָל זֶה, רוֹצֵחַ נֶפֶשׁ שַׂר וְגָדוֹל בַּסֵּתֶר;
הָאִישׁ אֲשֶׁר יְגַלֶּנּוּ יִשָּׂא לִפְנֵי חֶסֶד אֵין קֵץ.

אנדרוזעי אֲנִי אֲמַצְאֵהוּ אָנֹכִי גַּם אֶצְבַּע,
כִּי רַק יַד יְהוּדִים בְּגֹרַל בְּמַעַל זֶה הָיְתָה.
אֲדוֹנִי מַלְכִּי! רַק הֵמָּה פוֹנְנוּ חִצָּם עַל יֶתֶר
לִירוֹת לְסַפִּיטֵק אוֹיְבָם בְּמוֹ אֹפֶל קַרְנוֹ גָבַע

כָּה נִגְחַם יַחְדָּו אֶתְמוֹל, אִתָּם מִלְחֶמֶת עָשָׂה
בְּסוֹד מֶלֶךְ וְשָׂרִים. בַּבֹּקֶר הֲדָפָם בְּשִׂנְאָה וְאֵיבָה,
וְלָעֶרֶב כֶּרַע נָפַל בְּיָדָם, שָׁכַב לְמַעֲצֵבָה.

כזימירז מָה־אוֹת תִּתֵּן כִּי דְבָרֶיךָ נְכוֹחִים וּנְכוֹנִים?

אנדרזעי רַק הַיְהוּדִים בְּכוֹס יֵינוֹ רֹאשׁ פְּתָנִים נָתָנוּ!
וְאִם לְאוֹתוֹת? הָבָה אֶתְּנָה לְמַלְכִּי אוֹתוֹת שׁוֹנִים:
בְּצֵאתִי תְּמוֹל בַּחֲצִי הַמִּשְׁתֶּה אֶל חֲצַר הַבִּקְרָה,
פָּגַשְׁתִּי בִיהוּדִי צָעִיר, עֵינָיו לֹא שַׁאֲנָנוּ
בְחוֹרֵיהֶן, פָּנָיו חָוָרוּ, וְרוּחוֹ סוֹעֲרָה;
כִּרְאוֹתוֹ כִּי עֵינַי שְׁזָפַתּוּ וַיִּתְחַבֵּא
בֵּין בִּרְכַּיִם אֵצֶל פִּנַּת קִיר עַד מְהֵרָה;
אֵין זֶה כִּי אִם אַחַד הָרֹצְחִים אֲשֶׁר עָצְמוּ
וַיִּרְבּוּ לְמַעְלָה בְּלִבּוֹ, שָׁם יְדֵיהֶם רוֹמֵמוּ:
גַּם אָז בְּעֵת מוֹת סְפִּיטֶק: „יְהוּדִי הוּא הָרוֹצֵחַ"
בְּנַפְשִׁי שִׁעַרְתִּי. אָכֵן לֹא מִלִּבִּי אֶתְנַבֵּא,
שְׁאַל־פִּי־אִשְׁתִּי וְתַגֵּד אַחֲרִית רֶצַח לֹא יְסֻלַּח.

קריסטינא אָמְנָם מַלְכִּי! בְּצֵאת הַקְּרוּאִים בִּמְחוֹלַת מַחֲנַיִם
רָאִיתִי בְּעַד הַדְּלָתוֹת הַפְּתוּחוֹת לִרְוָחָה,
עַל יַד הַנְּעָרִים יוֹצְקֵי הַיַּיִן בְּמַעֲרָכָה,
וְהִנֵּה יְהוּדִי וִיהוּדִית יָפִים וְטוֹבֵי עֵינַיִם,
(עַל צַוָּארָהּ הוֹד עִיר־זָהָב וַחֲרוּזֵי פְּנִינִים)
עַיִן לָטְשׁוּ לִסְפִּיטֶק, מִנּוּ רֶגַע לֹא גָרְעוּ,
בְּהִתְלַחֲשָׁם שְׂפַת לֹא יָדַעְתִּי אָזְנַי שָׁמְעוּ,
אֵין־מִי יַעֲמֹד בְּסוֹדָם, לִלְשׁוֹנָם אֵין בָּנוּ מְבִינִים.

אנדרזעי רֶצַח אָיֹם וְנוֹרָא, עָלָיו רַק הֵמָּה חֲשׁוּדִים.

כזימירז כָּל זֶה לֹא יוֹכִיחַ עוֹד, כִּי רוֹצְחָיו הֵם יְהוּדִים.

אנדרזעי אֲדוֹנִי מַלְכִּי! אִם לֹא אֵפוֹא, וּקְרָא־נָא אֶת אֱלֹהֶיךָ,
מִי מֵאִתָּנוּ יִמְצָא לְבָבוֹ לַעֲשׂוֹת לְעֵינֶיךָ
אֶת הַנְּבָלָה הַזֹּאת? אָנָּא אַל נָא תְּבַקֵּשׁ בְּתוֹכֵנוּ
אֶת הָרוֹצֵחַ. הֵן סְפִּיטֶק לֹא הָיָה אוֹיְבֵנוּ!
הוּא הָיָה אוֹיְבָם; וְדָבָר זֶה נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים,
כִּי כָל אוֹיְבֵי הַיְּהוּדִים מִידֵיהֶם נִגְזָרִים.
אָנָּא מַלְכִּי! הֵן עַבְדְּךָ סְפִּיטֶק רַבּוֹת שָׁנִים,
עַל טוֹבַת מַמְלַכְתְּךָ נָתַן נַפְשׁוֹ גַּם דָּמוֹ,

נִפְלְאַתָה אַהֲבָתוֹ לְמַלְכּוֹ מֵאַהֲבַת בָּנִים ,
מָסַר נַפְשׁוֹ עַל מוֹלַדְתּוֹ , עֵדוּת בְּעַמּוֹ שָׂמוֹ
וְעַתָּה הָהּ ! לִפְנֵי בְּנֵי עַוְלָה נָפַל מִצִּדֶּךָ ,
הַעַל אֵלֶּה לֹא תִפְקֹד-בָּם , לֹא תִנָּקֵם יָדֶךָ ?
סְלַח-נָא אֲדוֹנִי לָעוּץ עֵצָה לִבִּי עֲרַבְתִּי :
(כִּי רַק יְהוּדִים רְצָחוּהוּ , אֶת אֲדוֹנִי הִתְעָרַבְתִּי) ,
בָּאֵשׁ הַשָּׁפֵט אֹתָם , חַיִּים בָּהּ יַעֲבֹרוּ ,
בְּשָׂרָם עֲלֵיהֶם יִכְאָב , וְאֶמֶת שִׂפְתֵיהֶם יִנְצֹרוּ .

בזימירז
לֹא יִבָּצֵר מִמְּךָ מְזִמָּה , לֹא תִכְבַּד תַּחְבֻּלָה ;
מַהֵרָה אֶת אֶסְתֵּר וְקָהֵן , יָבוֹאוּ זְבֻלָה .

אנדרזעי
לֹא אָפוּנָה כִּי קָהֵן חֹלֶה שָׁכַב לְמַעֲצֵבָה ,
שֹׁאַת פִּתְאֹם בָּאַתְנוּ , עַד נַפְשׁוֹ נָגָעָה ,
לְאָב הָיָה לוֹ סְפִּיטֶק , סְבָלוֹ עַד זִקְנָה וְשֵׂיבָה ,
מִשְׁנֵה שִׁבָּרוֹן הָשְׁבַּר , הוֹי הֹוָה נוֹרָאָה !

בזימירז
כְּרֵעַ כְּאָח לִי כָּל יָמַי עִמּוֹ הִתְהַלַּכְתִּי ,
שָׁנִים רַבּוֹת מְאֹד עִמּוֹ שָׁלַמְתִּי הִסְכַּנְתִּי ,
בְּשִׁיתִי עֵצוֹת בְּנַפְשִׁי , אֵלָיו מִלַּי עָרַכְתִּי ,
נַפְשׁוֹ הַזַּכָּה אֲנִי כְּבֹחֵן זָהָב בָּחַנְתִּי . —
הָהּ ! אֵיךְ יָמוּתוּ אַנְשֵׁי חַיִל רַבֵּי פְּעָלִים !
אֵלִים חֲסִינִים כָּמוֹהוּ יִפְּלוּ כְּאַחַד הַשְּׁפָלִים !

אנדרזעי
דַּעַת זֹאת פְּלִיאָה מִמֶּנּוּ , לָהּ לֹא נוּכָלָה ,
אָדָם לָמָוֶת יוּלָּד , מִסְפַּר יָמָיו חֻצָּצוּ .

בזימירז
(אל וירזינק) הַאִם רַבּוּ הָאוֹצָרוֹת בְּיָדְךָ נִקְבָּצוּ ?

וירזינק
מָלֵא הָאָרוֹן , הָאוֹצָרוֹת רַבּוּ לְמָעְלָה .

בזימירז
קְבֻרָה גְדוֹלָה תְּהִי לִסְפִּיטֶק , מְלֵאָה הָדָר וָהוֹד
לָמוּת מוֹת גִּבּוֹר מִלְחָמָה נַפְשׁוֹ עָרְגָה מְאֹד ,
לָכֵן יֵצְאוּ הַגִּבּוֹרִים , נֹשְׂאֵי כָּל הַדְּגָלִים ,
שָׁרִים וּנְגָנִים יְקַדְּמוּהוּ בִּנְגִינוֹת מִלְחָמָה ,
מֶשֶׁק כְּלֵי הַנֶּשֶׁק וְנַחֲרַת סוּסִים צַהֲלִים
תִּשְׁמַע אָזְנוֹ , וְתָגֵל נַפְשׁוֹ בָּאָרוֹן שָׁמָּה ,
לֹא יִנָּחֵם גַּם בְּמוֹתוֹ עַל עָבְרוֹ עֲבוֹדָתִי .
בַּאֲרוֹן כֶּסֶף צָרוּף הַנִּיחוּ נָא עַצְמוֹתָיו ,
מָגֵן וְחֶרֶב תְּנוּ עָלָיו , שִׂימוּ כָּבוֹד אוֹתוֹתָיו .
כְּבוֹד גִּבּוֹרֵי הָאָרֶץ יְלַוֻּהוּ אֱלֵי קָבֶר ,
וּלְכָל הָעָם יִפְרְשׂוּ עַל אֵבֶל זֶה הַגֶּבֶר ,

עֲרוּם בָּרוּת גְּדוֹלָה, לְנַחֲמָם ־עַל מוֹת אִישׁ ־עֲצָתִי.

(וירזינק יוצא).

מחזה ב.

כזימירז, אנדרזעי וקריסטינא.

בזימירז (אל אנדרזעי) עַתָּה לְכָה ־עִם אִשְׁתְּךָ, נַחֲמוּ נָא זֹאת הָאַלְמָנָה,
אִמְרוּ נָא לָהּ בִּשְׁמִי כִּי בְּרִית שְׁלוֹמִי לָהּ נֶאֱמָנָה
וּלְבַב הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַוַּי ־עַל שִׁבְרוֹנָהּ;
חֲצִי יָמַי נָתַתִּי כֹּפֶר אַלּוּף נְעוּרֶיהָ
לִפְדּוֹת נַפְשׁוֹ מִיַּד שְׁאוֹל, לַהֲשִׁיבָהּ אֶל מְכוֹנָהּ;
הַגֶּד נָא לָהּ כִּי נֶפֶשׁ בַּעְלָהּ מְאֹד יָקְרָה
בְּעֵינַי, נִכְבְּדָה וַאֲנִי אֲהַבְתִּיו אַהֲבָה בָּרָה.
זֶה כַּמָּה ־עַל נַפְשִׁי לֹא נֶהֶפְכוּ צִירֶיהָ
וְלֹא נֶעֶצְבָה ־עַל מוֹת אָדָם, כָּמוֹהָ עַתָּה
בְּאָבְדַן סְפִיטֶק מְכוֹן כִּסְאִי, הֵן אַתָּה יָדָעְתָּ! —
אֶתְפַּלֵּל נָא בְּעַד נִשְׁמָתוֹ, בַּל תֵּרֵד שְׁאוֹל מַטָּה.

(אנדרזעי וקריסטינא יוצאים, וקחן רוה נכנס, קודר הולך).

מחזה ג.

כזימירז וקחן רוה.

בזימירז (בתפלה) נְסָה עָלָיו יְיָ אוֹר פָּנֶיךָ אוֹר עוֹלָמִים,
סְלַח־נָא לַעֲוֹנוֹ, אֲשֶׁר הֶעֱוָה כָּל הַיָּמִים;
אָנָּא מַהֵר־נָא הֲבִיאֵהוּ אֵלֶיךָ הָאֹהֱלָה,
יְסַפֵּר תְּהִלָּתְךָ לְנֵצַח נְצָחִים אָמֵן־סֶלָה".

(אל קחן רוה) הִנֵּה־נָא קָחֵן, שַׂר וְגָדוֹל נָפַל הַיּוֹם בָּנוּ!
(נותן עיניו בו וקחן רוה ירגז תחתיו).
שְׁבָה־נָא, אֵין בְּךָ כֹּחַ, כִּלְיוֹתֶיךָ יִשְׁתּוֹנָנוּ.

קחן רוה לִפְנֵי הֲדַר כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ ־עַל רַגְלַי אֶעֱמֹדָה.

בזימירז לְךָ הָיָה סְפִיטֶק כְּאָב רַחֲמָן, וְלִי כְּאָח כָּרֵעַ,
מֵת עָלֵינוּ פִּתְאֹם, אֵיכָכָה — אֵין יוֹדֵעַ;
פִּתְאֹם לְפֶתַע! אֵין זֹאת, קָחֵן, כִּי אִם סַף בַּעַל
הִשְׁקוּהוּ קֶדֶרוֹן, מִי יִתֵּן וּבְיָדִי תַּעַל

לִמְצוֹא הָרוֹצֵחַ, וְהוֹרַדְתִּי חֲמָסוֹ עַל קָדְקֳדוֹ,
שְׂפָתַיִם לֹא נִשְׁמְעוּ אַעַשׂ בּוֹ, אָשִׁיב כִּגְמוּל יָדוֹ,
לְמַעַן יֵדְעוּ שַׁדּוּן וְעַל דְּבַר מִשְׁפָּט נִשְׁקָדָה.

קחן רוה   הַאֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֶשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה?

כזימירז   אִם אָמְנָם אַנְדְרֶזֶעי יְדַמֶּה יַאֲשִׁים אַף יְחַיֵּבָה
אֶת רֹאשׁ הַיְּהוּדִים בַּעֲוֹן רֶצַח זֶה וָמַעַל,
יִתֵּן אוֹתוֹתָיו אוֹתוֹת, לַדָּבָר יֵשׁ רַגְלַיִם;
אָכֵן רוּחִי יְחַפֵּשׂ, לֹא אוּכַל זֹאת אַאֲמִינָה,
נִדְרֹשׁ נַחְקֹר הֵיטֵב, לֹא נוֹכַח לְמִשְׁמַע אָזְנַיִם,
עוֹד מְעַט תָּבֹא אֶסְתֵּר הֲלוֹם, אֲמָרֶיהָ אַאֲזִינָה,
אֵדְעָה מִפִּיהָ אִם הָיוּ שָׁם יְהוּדִים הַלַּיִל
וְכַמָּה מִסְפָּרָם; אֶחְקְרָה לָדַעַת בִּינָה.
וְגַם אַתָּה קָחַן כּוֹנֵן לַחֲקֹר פִּי, הֱיֵה לְבֶן חַיִל,
פֶּן אֶמְעַל בַּמִּשְׁפָּט, פֶּן אֶשְׁגֶּה דִּין בִּשְׁגָגָה,
הֱיֵה עוֹזֵר לִי, נֶאֱמַן בֵּיתִי, עַל מִשְׁמַרְתְּךָ עֲמֹדָה,
הַט אָזְנְךָ לְכָל אִמְרֵי-פִיהָ, אוּלַי תִּתֵּן תּוֹדָה.
אוּלַי יִוָּדַע דְּבַר אֱמֶת מִפִּי זֹאת הַמְעֻנָּגָה.

קחן רוה   הִנְנִי הִנֵּנִי!

כזימירז   לֹא אַאֲמִין, כִּי גַם אֶסְתֵּר בְּרֶצַח הִתְעָרְבָה.
אָכֵן חוֹבָתָהּ הִיא, גַּלּוֹת עִקְּבוֹת הָרוֹצֵחַ
אֲשֶׁר בְּסֵתֶר אָהֳלָהּ הִסְתּוֹפֵף, הִסְתַּתֵּר אִתָּהּ.
לָקַחַת נֶפֶשׁ סְפֵיטֶק, שַׂר שֹׁקֵט וּבוֹטֵחַ.

(אסתר נכנסה).

מחזה ד.

כזימירז, קחן-רוה ואסתר.

קחן רוה   שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָךְ אֶסְתֵּר! שָׁלוֹם רַב עָלַיִךְ!
עַתָּה מִקָּרוֹב נִדְבַּרְנוּ עַל אוֹדוֹתַיִךְ.

אסתר   עַתָּה בָּאתִי, פְּקֻדַּת מַלְכִּי רוּחִי שָׁמְרָה.

כזימירז   אֶרְאֶה גַּם עָלַיִךְ רוּחַ עֶצֶב עֲבָרָה,
כֻּלָּנוּ הוֹלְכִים קְדֹרַנִּית, בְּקֶרֶב צְעָקָה וְצָרָה;
אָמְנָם אֵין בְּיָדֵינוּ לְהָשִׁיב אֲשֶׁר קָרָה נִיאַת.
אַךְ עָלֵינוּ לִדְרֹשׁ וְלַחְקֹר, נִרְדְּפָה לָדַעַת.

AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

אֶת הָרֹצְחִים הַנְּבָלִים הָאֵלֶּה, מִי הֵמָּה?
הֲיָדַעַתְּ אוֹתָם?

אסתר מִי? הַאֲנִי אֵדָעֵם?

כזימירז כֵּן הוּא, רַק אַתְּ תֵּדְעִי שְׁלוֹם קְרוּאַיִךְ כֻּלָּמוֹ,
כִּי מִי יַעֲרֹב עֲרֻבָּה לְכָל הַקּוֹרוֹת אוֹתָמוֹ
בְּצֵל קוֹרָתֵךְ בִּלְעָדַיִךְ? אֶשְׁפֹּט בְּאַף וּבְחֵמָה
מְרַצְּחַי סַהַר אֵלֶּה, לֹא אֶחְמוֹל לֹא אֲרַחֵמָה.

אסתר אָנָּא מַלְכִּי!

כזימירז לְמַעַן דַּעַת זֹאת בַּחֲרִי נָא לָךְ דֶּרֶךְ נְכוֹנָה,
שַׁאֲלִי וְדִרְשִׁי כַּאֲשֶׁר תִּמְצָאִי, אַף שַׁלְּמִי
שָׂכָר טוֹב לִמְרַגְּלִים חֶרֶשׁ, לְמוֹ רֹצְחִים הִתְחַכְּמִי;
כִּי אֵיךְ אֶתֵּן לְמוּתַת שָׂרִים אִתָּךְ בִּמְעוֹנָה?

אסתר לֹא יָדַעְתִּי, אֲדוֹנִי, לֹא יָדָעְתִּי!

כזימירז גַּם אָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי.
אָכֵן אֲחַפֵּשׂ לִבְזוֹב בִּירוֹת וְאֵדַע יָדֹעַ,
אֶחְפֹּשׂ כָּל חַדְרֵי אַרְמוֹנֵךְ פִּנָּה וּמִקְצוֹעַ,
אֶהְפֹּךְ הָרְמוֹן מִשֹּׁרֶשׁ, יִתְעַרְעֵר עַד הַיְסוֹד,
הַאֹחַז בְּמִשְׁפָּט יָדִי לִנְקֹם נְקַם רֶצַח וָשֹׁד.

אסתר אָנָּא אֲדוֹנִי, הוֹדִיעֵנִי דֶּרֶךְ זוּ אֵלֵכָה!

כזימירז זִכְרִי נָא מִי שָׁם הָיָה מִבְּנֵי עַמֵּךְ אֶתְמוֹל,
אוּלַי עַל שָׁרָשֵׁי רֶצַח הִתְחַקִּית יָמִין וּשְׂמֹאל?

אסתר לֹא אֲחַפֵּד אִישׁ וָאִישׁ, בְּרָעָה פִּי לֹא אֲשַׁלֵּחָה;
יָשְׁבוּ שָׁם יְהוּדָה וְנֶכְדוֹ, פְּקִידֵי מִכְרֵה-מַלְחֵךְ,
שְׁתֵּי נַעֲרוֹתַי וְחַתְנֵיהֶן. עַתָּה יְחַפֵּשׂ רוּחֵךְ...

כזימירז אֲבָל רֶצַח נוֹרָא נִהְיָה שָׁם: לֹא נִשְׁמַע כָּמוֹהוּ,
בְּמִסְדְּרוֹן שָׁם אִישׁ מֵת בְּבַד, מִי יָכוֹל עֲשׂוֹהוּ?

אסתר מְצוֹא עֲוֹן חֶרֶב בָּאֲנָשִׁים הָאֵל לֹא אוּכָלָה.
אֲהָהּ מַלְכִּי! יָרֵאתִי פֶּן יִתְגּוֹלְלוּ יִתְנַפָּלוּ
עַל אַחַי אֵלֶּה חִנָּם, עַל לֹא אָוֶן פָּעָלוּ.

כזימירז אִם לֹא אֵפוֹ, מִי הֵם, הֲלֹא אַתְּ תַּעֲמִיקִי שְׁאָלָה.

אסתר לֹא יָדַעְתִּי, מַלְכִּי, מַדּוּעַ זֶה רַק הֵמָּה,
מִתּוֹךְ רַבִּים קְרוּאִים שֶׁהָיוּ שָׁם בְּאַרְמוֹנִי
הָרְגוּ לְסַפִּיטֶק? הֲרַק אַךְ בִּגְלַל רֹב הַמִּשְׁטֵמָה

עַל דַּלִּים וַאֲמֻלָּלִים, יְהוּדִים בְּנֵי הָעֹנִי?
אָנָּא אֲדוֹנִי, בַּקֵּשׁ אֶת הָרוֹצֵחַ בֵּין אֲחֵרִים!

כזימירז שִׁמְעִי נָא אֶסְתֵּר, הֵן בְּבֵיתֵךְ עַל יַד הֵרִים
בְּרֶצַח-סְתָרִים. עַל סִפּוּק שַׂר גָּדוֹל בְּמַלְכוּתִי;
עַתָּה הִשָּׁבְעִי נָא בֶּאֱמוּנַת אֹמֶן בְּרִיתִי
הַנֶּאֱמֶנֶת לָךְ, הַאֻמְנָם לֹא תוּכְלִי תָעִידִי
בְּמִשְׁפַּט מָוֶת זֶה, לֹא רָאִית אַף לֹא יָדַעַתְּ,
מִי הוּא הָרוֹצֵחַ? אָנָּא דְּבַר אֱמֶת הַגִּידִי!
לְמוֹ מַעֲנֵה-פִיךְ, נַפְשִׁי תֶּחֱרַד יֹאחֲזֵנִי רָעַד.

אסתר (בקול כחולה) אָנָּא אֲדוֹנִי...

כזימירז הִנֵּה נָא אֶסְתֵּר, בְּמַעֲמַקֵּי לְבָבִי בַּקֶּרֶב
יוֹשֵׁב עַתָּה הַשָּׂטָן, הַחֹשֵׁד אַף בִּכְשֵׁרִים.
לָכֵן פְּנֵי אִישׁ אַל תִּשָּׂאִי, שִׂימִי פִּיךְ כְּחֶרֶב
חַדָּה, דַּבְּרִי נָא דְּבַר אֱמֶת וַאֲנִי לָךְ אַאֲמִינָה.
(דומיה, והמלך פותח פיו בריגש).
מַה-תִּתְמַהְמְהִי עַד בּוֹשׁ? הֵן אֵלַיִךְ אַאֲזִינָה!

אסתר (על לבה כנואשת) אֵלִי! אֵלִי! הַאָבִיא עַל אִישׁ זֶה הַקֶּרֶץ?

כזימירז מַה-זֶּה תַּחֲרִישִׁי, תּוֹרִידִי רֹאשֵׁךְ לָאָרֶץ?
(יחכה לה רגע קטן, אחר יתן עליה בקול נגיד ומצוה)
בְּשֵׁם יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מַהֲרִי הִשָּׁבֵעִי!
אִם לֹא תֵדְעִי לָךְ בְּכָל אֵלֶּה, אָז תֵּרָגֵעִי.

אסתר נִשְׁבַּעְתִּי נִשְׁבָּעְתִּי!

כזימירז הֲגַם בִּשְׁלוֹם חַיֵּינוּ בְּאַהֲבָתֵנוּ נִשְׁבָּעַתְּ?

אסתר (בקול נמוך) כֵּן הוּא.

כזימירז גַּם בִּשְׁלוֹם בָּנֵינוּ, צְעָרִם רַבַּת לָךְ שָׁבַעַתְּ?

אסתר אָח! (ברב כח) כֵּן אֲדוֹנִי.

קהן רוה (על לבו) הִנֵּה אָלָתָהּ אֵלָה וְכַחֵשׁ זֶה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים!

כזימירז הֶאָח, נָפְלָה מֵעַל לִבִּי אֶבֶן מַעֲמָסָה!
אַךְ מַה-זֶּה רוּחֵךְ סָרָה, פָּנַיִךְ נִזְעָמִים?
תִּרְגְּזִי אֻמְלָלָה כְּצִפּוֹר בִּמְצוּדָה נִתְפָּשָׂה?
(מדבר על לבה דברי אהבים).

אסתר אַךְ זֶה חָלְיִי מְעַט הוּא, וְאֶשָּׂאֶנּוּ עַד אַרְגִּיעָה.

בזימירז (אל קחן רוה) עַתָּה לַמִּשְׁפָּט אֵשֵׁב, אָחֵל אַף אֲבַצֵּעַ.
כָּל הַיְּהוּדִים הָהֵמָּה, מַהֵרָה הֲלוֹם הָבִיאָה;
שִׂים עֲלֵיהֶם מִשְׁמָר, מִפִּיהֶם דְּבַר אֱמֶת יִוָּדֵעַ.

אסתר (על לבה) מַה־תֹּאמַר נַפְשִׁי לַעֲשׂוֹת? אוֹיָה, אֵימָה חֲשֵׁכָה!

בזימירז (אל קחן רוה) הַיְּהוּדִים הַחֲשׁוּדִים יִדָּרְשׁוּ יֵחָקֵרוּ.

(נכון לצאת).

עַתָּה אֶל הַשַּׂר הַמַּזְכִּיר אָקוּמָה אֵלֵכָה;
וְאַתָּה הֲבִיאֵם הֵנָּה כֻּלָּם לֹא יֵעָדֵרוּ.

(יוצא).

מחזה ה.

קחן־רוה ואסתר.

אסתר אוֹי נָא לִי! אַלְלַי לִי! כִּי הָיִיתִי מְשֻׁגַּעַת,
עַתָּה אָבִין מְשׁוּגָתִי, עָשִׂיתִי בְּלִי דָעַת.

(נחפזה לרוץ אל הדלת).

אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ!

קחן רוה (אוחז בה ומשיכה אחור).

הוּחַרְתְּ מִן הַמּוֹעֵד, הֵן הָעֵת כְּבָר עָבָרָה!
עַתָּה יִוָּכַח הַמֶּלֶךְ כִּי אָלָה וּרְמִיָּה
פִּיךְ מָלֵא. לָמָּה זֶה עֵדוּתֵךְ בִּלְבָבֵךְ לֹא נִגְמְרָה
בְּעוֹד מוֹעֵד? אֶת מִי תַּרְשִׁיעִי? עֲמָלֵךְ שָׁוְא וָהָבֶל.
עַתָּה הוֹכְלִי תְּבִיאִי עוֹד שַׁמָּה וּשְׁאִיָּה
עַל אֲחֵרִים, וּבְנֵי עַמֵּךְ לֹא תוֹצִיאִי מִכֶּבֶל.

אסתר אַתָּה הַצִּילֵם! פֶּן בַּעֲוֹנֵינוּ יִגְוָעוּ.
הֵן בִּגְלָלְךָ קָחַן, לְשׁוֹנִי מִרְמָה הִצְמִידָה;
כִּי לֹא יָכֹלְתִּי הַרְשִׁיעֶךָ. עֵינֶיךָ רָאוּ, —
בְּחֶרְפַּת נֶבֶל נַפְשְׁךָ לִשְׁאוֹלָה אֵיךְ אוֹרִידָה?
אַתָּה עֵדִי כִּי נַפְשִׁי לְךָ זָכֹר זָכָרָה
כֹּל אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לִבְנֵי עַמִּי בְּעֵת צוּקָה וְצָרָה.

קחן רוה לֹא לָהֶם לֹא לָהֶם כִּי אִם אַחֲרַיִךְ מִלֵּאתִי,
לְמַעֲנֵךְ לֵב הַמֶּלֶךְ בְּשִׂפְתֵי מִרְמָה הִטֵּיתִי,
בְּרַבִּים וְכֵן שְׁלֵמִים בִּגְלָלֵךְ רָכִיל הָלַכְתִּי,

גַּם כַּפַּי נְגֹאֲלוּ בְּשֹׁחַד, נִשְׁחַתִּי נֶאֱלָחְתִּי,
מַה-לִּי וְלִבְנֵי עַמֵּךְ? יִקָּחֵם אֹפֶל וְצַלְמָוֶת!

אסתר בִּשְׁאָל הַמֶּלֶךְ כִּי נָפְלוּ עָלַי אֵימוֹת מָוֶת,
דַּעְתִּי כִּמְעַט עֲזָבַתְנִי, בְּכָל זֹאת לֹא שָׁכַחְתִּי
אַהֲבָתֵךְ אֵלַי... אַף כִּי זָרָה הִיא וּמוּזָרָה,
אַף כִּי אוֹהֵב נוֹרָא אַתָּה וְאַחֲרִיתְךָ מָרָה,
יָדְעָה נַפְשִׁי, כִּי הַרְשִׁיעֲךָ לֹא לָהּ יָאָתָה,
כְּלִי לְמַעֲשֵׂה מִשְׁפָּט חָרוּץ לְךָ הֱיוֹת לֹא אוּכְלָה;
אָכֵן זֹאת הָרָעָה עַל לִבִּי לֹא עָלָתָה,
כִּי יַפְגִּיעוּ עֲוֹנְךָ בִּנְקִיִּים... נַפְשִׁי נִבְהָלָה!

קחן רוה אַל תֵּעָצְבִי אֶסְתֵּר חִנָּם, אַל נָא תִּתְעַצָּבִי!
לוּ רָצְתָה נַפְשֵׁךְ, עֵצָה מֶנּוּ לֹא אָבְדָה
לְהַצִּילָם מִמָּוֶת; עַל דַּרְכֵּךְ הִתְיַצָּבִי,
בָּהּ דָּרְכוּ בְּנֵי עַמֵּךְ מֵאָז, מֶנִּי לֹא נִכְחָדָה:
שָׂרִים אֵלֶּה תְּשַׁחֲדוּ, וְאֵלֶּה רַחֲמִים תְּבַקֵּשׁוּ;
גַּם אֲנִי לְבַב מֶלֶךְ, שָׂרִים וְסָרִיסִים אֲיַחֲדָה,
לְצַדְּקָם בַּמִּשְׁפָּט, אַף עֹנֶשׁ לֹא יֵעָנֵשׁוּ,
אָכֵן שְׂכָרִי מִיָּדֵךְ מַה יְּהִי, כִּתִי אֵדַע?
הֲרַק קַבֵּל תְּקַבְּלִי, וְתֵת מְאוּמָה לֹא תוּכְלִי?
אָנֹכִי שַׂמְתִּי בְּכַפִּי נַפְשִׁי וּמְנָת גּוֹרָלִי,
גַּם חַיַּת סְפִּיטֶק לַמְּמִתִים יָדִי נָתָנָה,
אִישׁ אֵין בָּאָרֶץ כָּמוֹנִי לוֹ לֵב מַתָּנָה!

אסתר מַה-תִּקְצַר נַפְשִׁי מְאֹד בַּהֲצִיקְךָ לִי בִּדְבָרִים!

קחן רוה הֲלֹא אַתְּ אֲהַבְתִּיךְ מְשַׁכְתִּינִי בְּחַבְלֵי הַקֶּסֶם,
וְחֵן הוּצַק בְּשִׂפְתוֹתַיִךְ כַּחֲלִי הַכֶּתֶם,
בָּךְ הִתְלַכַּדְתִּי מְאֹד, עוֹלָם לֹא אֶתְפָּרֵדָה,
אִם לַחַיִּים וְאִם לַמָּוֶת, יַחְדָּו נִוָּעֲדָה.
רַק אַךְ בְּעֵינֵי יְיָ הִנְנִי רוֹצֵחַ בְּמִסְתָּרִים,
אָכֵן לָךְ אֶסְתֵּר לֹא חָטָאתִי לֹא עָוִיתִי.
כִּי לוּ גַּם יְהוּדִים אֲחָדִים לַשַּׁחַת יִקְרְבוּ
לְעֻמַּת טוֹבַת רִבְבוֹת אֲחֵיהֶם בַּמֶּה נֶחְשָׁבוּ?
הֵן בִּסְפִּיטֶק הַצּוֹהֵר לָכֶם כָּלָה עָשִׂיתִי!

אסתר חַטַּאת שָׁאוּל חָטָאתָ, הָהּ! מַה-נּוֹרָא הָרֶצַח!

קחן רוה עָלַי הַחַטָּאת הַזֹּאת, לֹא עָלַיִךְ תְּבֹאתָה!

אוּלָם אַתְּ הֲסִירוֹת בְּיָדַי מִכְשׁוֹל מִדֶּרֶךְ עַם
יִשְׂרָאֵל, עַתָּה יְמִינוֹ רוֹמֵמָה, חַיִל עוֹשָׂה.
לָךְ יֵצֵא שֵׁם גָּדוֹל בְּעַמֵּךְ, יִנּוֹן לָנֶצַח,
בִּנְשֵׁי הַחַיִל מִימֵי קֶדֶם תְּבֹרְכִי גַּם
אַתְּ מִנָּשִׁים, כִּיהוּדִית וְאֶסְתֵּר הָרִאשׁוֹנָה,
מִיָּדִי לָךְ יִהְיֶה כָּל הַכָּבוֹד וְהַגְּדֻלָּה
הַזֹּאת, וַאֲנִי לְדֵרָאוֹן כְּסוֹרֵר צְחִיחָה אֶשְׁכֹּנָה!

(ישרק בשפתיו כמשתוקק).

מַה חֶפְצִי בִּכְבוֹדִי אַחֲרַי? הַאֵין דֵּי הַגְּמֻלָּה
לִפְעֻלָּתִי לְעַמֵּךְ, בִּרְוֹת אָרְחָה דוֹדֵיךְ
הַטּוֹבִים לִי מִרְחֲבֵי גַן עֲדָנִים בַּמְּרוֹמִים?
עַל כֹּל יָקַרְתְּ בְּעֵינַי, לֹא אֵבוֹשׁ בְּבוֹאִי עָדַיִךְ

(מחזיק בה ונושק לה).

אסתר (תתחמק מבין זרועותיו בחזקת היד)
גֶּשׁ־הָלְאָה רוֹצֵחַ שׁוֹלֵחַ יָד בִּשְׁלוֹמִים!
תַּכְלִית שִׂנְאָה שְׂנֵאתִיךָ בְּלִיַּעַל וְאִישׁ דָּמִים!

(דומית ממשכה).

קהן רוה אֲמָרִים אֱמֶת אֵלֶּה וְכַעַס לְנַפְשִׁי אֶבְחָרָה
מֶחֶלְקַת לְשׁוֹנֵךְ, שֶׁקֶר כִּזַּבְתְּ כָּל הַיָּמִים;
אָכֵן מֵעַתָּה אוֹי אוֹי לָךְ, אַחֲרִיתֵךְ מָרָה!

(נכון לצאת).

אסתר הוֹי נָבָל וָבֹגֵד! עָמַדְתָּ פֹּה כְּאֶבֶן דוֹמֵם
עֵת הִשְׁבַּעְתִּי: לֹא יָדַעְתִּי וְעַתָּה הוֹלֵךְ הַגֵּךְ,
לֶאֱסוֹר אֲנָשִׁים נְקִיִּים בְּזִקִּים לְאַבְּדָם וּלְהָמֵם?

קהן רוה אַחַיִךְ לֹא אַכִּיר, אֲנִי פִּי מֶלֶךְ אֶשְׁמֹרָה,
פִּיהוּ צִוָּה עָלַי, מִצְוָתוֹ לֹא אֶעֱבֹרָה!

אסתר הֲתוֹבִילֵם כַּשֶּׂה לַטֶּבַח, לֹא תָחוֹס עֵינֶךָ?

קהן רוה עַיִן לֹא חָסָה עַל סְפִיטֶק, לֹא תָחוֹס עַל יְהוּדִים.
קֶטֶב שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן בְּקִרְבִּי, לֹא רַחֲמִים וַחֲנִינָה!

אסתר הִתְרַגְּזָה, כִּי בְחֶמְלָתִי עַל עֲנִיִּים מְרוּדִים
מָטִים לַהֶרֶג, כְּבוֹדִי לֶעָפָר אַשְׁכִּינָה,
וּלְתַאֲוָתְךָ אֶתְמַכֵּר מִתִּגְרַת יָדֶךָ?

קהן רוה לֹא, אָנֹכִי לֹא בֶן אֲדָמָה, לֹא אֵלֶּה מַחְשְׁבוֹתַי,
אָכֵן זֹאת יָדַעְתִּי, כִּי נִלְכַּדְתְּ בִּשְׁחִיתוֹתַי!

הִנֵּה אֶסְתֵּר יְדִידוּת נַפְשִׁי מְעַט מְעַט בָּאת בְּכַפִּי,
רַבַּת יָקַשְׁתִּי לָךְ . . . גַּם שַׂר הָרַגְתִּי בְּאַפִּי.

אסתר
אִם עַתָּה הִנְּךָ בְּעֵינֶיךָ גִּבּוֹר מְנַצֵּחַ,
אוֹדֶה לַמֶּלֶךְ עַל הָאֱמֶת, מִי הוּא הַמְרַצֵּחַ,
אִם לֹא אָז כְּסוּפָה וָסַעַר יֶאֱתֶה אֵידְךָ?

קהן רוה
מִי־פֶתִי יַאֲמִין לָךְ עַתָּה אַחֲרֵי שְׁבוּעָתֵכִי?
נַסִּי־נָא זֹאת הַפַּעַם וּרְאִית בְּרָעָתֵכִי
אֲשֶׁר תָּרֵעִי לִבְנֵי עַמֵּךְ עוֹד הַרְבֵּה יָתֶר.
סְפִּיטֶק הָיָה אִישׁ חַסְדִּי מָגִנִּי וּמֵטִיבִי,
מֵרִבְבוֹת הַגִּבּוֹרִים בְּעֵינָיו דָּגוּל הָיִיתִי,
וְאֵין מוֹתָתִי אֲנִי, אֵת עִם נְדִיבִים מוֹשִׁיבִי,
אֲהַבְתִּיו בְּחַיָּיו אֲכַבְּדוֹ בְּמוֹתוֹ, טוּבוֹ לֹא נָשִׁיתִי?
וּכְבֵן נִכְהַם עוֹנְכֶם גַּם אִם תְּכַבְּסוּ בַּנֶּתֶר.

אסתר
שֹׁמּוּ שָׁמַיִם עַל זֹאת! אֵיךְ לֹא תֵדַע בֹּשֶׁת!

קהן רוה
לוּא גַם עֵדוּת פִּיךְ כִּי לַמֶּלֶךְ תֵּאָמֵנָה,
וַאֲנִי אָבַדְתִּי, לֹא יָדַעְתִּי אֵיךְ תִּתְכַּנֵּנָה
בְּעֵינָיו, מִבְּלִי דַעַת בָּאֵר הֵיטֵב הַנְּסִבָּה,
שֶׁהָיְתָה מֵעִמִּי לַעֲשׂוֹת זֹאת הַשַּׁעֲרוּרִיָּה?
אֵיכָה תוּכְלִי, מִבְּלִי הֱיוֹתֵךְ כְּמוֹצִיאָה דִבָּה
בְּעֵינָיו, תָּבִינִי לוֹ, כִּי חִנָּם אֵין גְּמוּל וְתוּשִׁיָּה,
עָשׂוּ יָדַי כָּל אֵלֶּה? הֲתָשִׂימִי מִצְחֵךְ נְחֹשֶׁת,
לֹא תִכָּלְמִי לֹא תֵבוֹשִׁי לְהַגִּיד, כִּי אֲהַבְתִּיךְ
אַהֲבָה עַזָּה, מִמֶּנָּה יָצְאוּ מָוֶת וָרַעַל
לִסְפִּיטֶק נְגִידֵנוּ, וּכְבֵן גַּם יָדֵךְ בַּמָּעַל?
בְּהִוָּדַע לַמֶּלֶךְ סוֹדֵנוּ בַּמֶּה סְבַבְתִּיךְ,
יֵרַע לְעַמֵּךְ רָעָה גְדוֹלָה וְאֵין מַצִּיל מִיָּדוֹ,
כָּלָה יְגָרְשׁוּ מֵאַרְצוֹ, יֶהֶרְסוּ מִמַּעֲמָדוֹ,
אָז גַּם דִּמְעוֹת עֵינַיִךְ לָמוֹ לֹא יוֹעִילוּ,
אַף שְׁבוּעֵי שְׁבוּעוֹתַיִךְ הַצֵּל לֹא יַצִּילוּ,
כִּי כְבָר נִבְזָבוּ. אֵין מָנוֹס לָךְ מִלְּבַד אַהֲבָתִי!

אסתר
הָעָם פֹּעַל אָוֶן וְרֹצֵחַ כָּמוֹךָ עַתָּה
אֶאֱרַח עוֹד לְחֶבְרָה, אַחֲרֵי הוֹדְעִי חֶרְפָּתִי?
לֹא אֹבֶה לָךְ בְּעַד כָּל כֹּפֶר רֶדֶת שְׁאוֹל מַטָּה!
טָעִיתָ קֹהֵן מְאֹד בִּמְזִמּוֹת זוּ חָשַׁבְתָּ.
יְהִי מָה! אֲנִי אֲגַלֶּה עֲלִילוֹת הִשְׁחַתָּ הִתְעַבְתָּ.

קהן רוה אַגִּיד לְךָ מֵרֹאשׁ, עוֹד הַיּוֹם הוּשַּׂם מוּעָקָה
בְּמָתְנֵי הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר עָמְדוּ שָׁם עַל הַיָּוֵן;
מִתַּחַת מַלְקָחֵי־בַרְזֶל יַשְׁמִיעוּ קוֹל צְעָקָה...

אסתר וְאַתָּה תַּעֲמֹד מִנֶּגֶד לֹא תֵכַהּ לְךָ עָיִן?

קהן רוה רָעוֹת גְּדוֹלוֹת מֵאֵלֶּה רָאוֹת רַבּוֹת אוּכָלָה;
אוּלַי אֶרְאֶה גַּם רֹאשֵׁךְ מוּסָר מֵעָלַיִךְ
אֶסְתֵּר, וָלֹא – תִּזְרִי מִלְּבְּזוֹב וָהָלְאָה.

אסתר וּלְבָבְךָ לֹא יֶחֱרַף לֹא יֵרַךְ עַל כָּל אֵלֶּה?

קהן רוה אֶשְׁקְטָה וְאַבִּיטָה עַל שֹׁד וָשֶׁבֶר בִּגְבוּלַיִךְ!
אַתֶּם אֲשֵׁמִים בְּכָל זֹאת! אַנְדְרֶזֶעִי הוּא יוֹעֵץ פֶּלֶא.

(בקול מתריד) הוּא יוֹדֵעַ הָאֱמֶת! אַךְ אַתְּ הִיא הַמַּרְעֶלֶת!
כִּי מֵאָז רְאִיתִיךְ הִרְעַלְתְּ נַפְשִׁי, אָדָם אֹכֶלֶת!
בְּשִׁקּוּר עֵינָיִךְ. לְעֵת כָּזֹאת הַרְבֵּה קִנֵּיתִי
אֲשֶׁר אוּכַל לִדְרֹשׁ מִיָּדֵךְ שְׂכַר לִפְעֻלָּתִי;
אֲהוּבָתִי תִּהְיִי אוֹ שִׁפְחָתִי חֲרוּפָתִי!
כְּעֵינֵי הַכֶּלֶב אֶל יַד אֲדוֹנָיו כֵּן עֵינַיִךְ
אֵלַי תִּהְיֶינָה נְשׂוּאוֹת, וְקַשּׁוּבוֹת אָזְנַיִךְ
לְכָל הֶגֶה מִפִּי יֵצֵא. נַפְשֵׁךְ בְּנַפְשִׁי קְשׁוּרָה.
עַתָּה הִרְאִי בְּמַעֲשַׂי מָה נֶאְזָר אֲנִי בִגְבוּרָה!
הִנְנִי הוֹלֵךְ לַעֲשׂוֹת לְעַמֵּךְ כַּאֲשֶׁר צִוֵּיתִי.

(יוצא).

מחזה ו.

אסתר לבדה.

(מחרשת ומעסקת מחשבותיה).

אסתר עַתָּה יִשָּׁפְכוּ דְּמֵי נַפְשׁוֹת אֶבְיוֹנִים נְקִיִּים!
דְּמֵי בְּנֵי עַמִּי, הַנְּפוּצִים בָּאֲרָצוֹת וְאִיִּים
הַאֻמְנָם אֶתֵּן תּוֹדָה? הֲאוֹעִיל מֵחַטָּאתִי?
לֹא יַאֲמִין לִי עוֹד – אָבְדָה מִמֶּנִּי אֱמוּנָתִי;
קָהֵן יַכְזִיבֵנִי עוֹד יַעֲנֶה בְּפָנַי בַּחַשׁ,
בִּלְשׁוֹנוֹ יַכֵּנִי כְּצִפְעוֹנִי אֵין לוֹ לָחַשׁ.
אָהָהּ! מִכָּל עֲבָרַי אֶרְאֶה בַלָּהוֹת וְחַתְחַתִּים,
בְּאַחֲרִיתִי אֶהְיֶה נְבָלָה, וְיוֹדְעֵי צִדְקִי מְעַטִּים.

(אנדרזעי ובאריטשקא נכנסים).

מחזה ז.

אנדרזעי ובאריטשקא; ואסתר בפנת הבית.

אנדרזעי (אל באריטשקא) בַּתַּר־נָא לִי זְעֵיר, אָשׁוּבָה אֵלֶיךָ כְּרָגַע. (יוצא).

אסתר (על לבה) הָאִישׁ הַזֶּה לְשִׁכְּים הוּא בְּעֵינַי, בְּבֵיתִי כְּנֶגַע! עוֹר פָּנָיו יָכֵל מַרְאִי, עֵינָיו נָמַקּוּ!

באריטשקא (אל לבו) זֹאת אֵשֶׁת הַזִּמָּה! דְּבָרֶיהָ מִשֶּׁמֶן רַכּוּ!

אנדרזעי (בשובו) כְּבוֹד הֲדַר מַלְכוּתוֹ רֶגַע עָלֵינוּ יֵרָאֶה; הַנֶּפֶשׁ מְעַט. עֲמָלוֹ רַב עָלָיו, לָאֹה יִלְאֶה לָשֵׂאת מַשָּׂא מַכְאוֹבָיו עַל מוֹת סְפִּיטֶק עֲמִיתוֹ.

באריטשקא הִנֵּה נָא עַל זֶה בֵּית הַמֶּלֶךְ עַתָּה בָאתִי.

אנדרזעי הַאָמְנָם בָּאתָ לְדַבֵּר עַל דְּבַר מוֹת זֶה הַנָּשִׂיא?

באריטשקא כֵּן הוּא, גַּם עַל אוֹדוֹת עִנְיָנִים אֲחֵרִים רַבִּים.

אסתר (לנפשה) רַבּוֹת רָעוֹת יִתְנַבֵּא עָלַי לִבִּי בַּהֲמִיתוֹ! מִי יִתֵּן וְאוּכַל לָצֵאת מִמְּעוֹן נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים!

(דומיה ממשכה; באריטשקא מדבר עם אנדרזעי, פתאם בא המלך, ואחריו משרתיו עושי רצונו).

מחזה ח.

כזימירז, באריטשקא, אנדרזעי, וסריסים עומדים בפנה.

כזימירז (ישב לכסא וידבר אל באריטשקא)
הַאָמְנָם בִּמְלֶאכֶת כֹּהֵן הָרֹאשׁ הִנֵּה בָּאתָ,
לָמָּה זֶה בְּעַצְמוֹ מִבּוֹא אֵלַי יִמָּנֵעַ?
בְּיַד שָׁלִיחַ, זְאֵב־עֶרֶב נַפְשׁוֹ לֹא יִשְׂבָּע.

באריטשקא עַל פִּי סִבּוֹת רַבּוֹת מִיָּדוֹ זֹאת הָיְתָה.

כזימירז הַסִּבּוֹת הָאֵל מָה־הֵן, אָנָּא לִי הַגִּידָה!

באריטשקא אֵין שָׁלוֹם לוֹ מִפְּנֵי חָלְיוֹ, גַּם אֲנִי אָעִידָה.

כזימירז אַךְ נִפְתָּל וְעִקֵּשׁ בְּאִמְרֵי פִיךָ, לֹא יֵאָמֵנוּ.

(בזעף) מָה הֵם הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׂם בְּפִיךָ קְדוֹשׁ עַמֵּנוּ?

באריטשקא שָׁקֹל שָׁקַל בְּמֹאזְנֵי שִׂכְלוֹ וְרֹחַב חָכְמָתוֹ,
נִמְצָא כִּי בְרוֹצְחֵי סְפִּיטֶק בְּמִשְׁפָּחָה שִׁמְחָתוֹ

הָיוּ רַק הַיְּהוּדִים, רַק עַמָּם בְּמִשְׁפָּט תָּבוֹא!

כזימירז הַאֻמְנָם הוּא כֵּן יְדַמֶּה, כָּכָה יַחְשֹׁב לְבָבוֹ?
הֵן דָּבָר בָּרוּר לֹא נוֹדַע בָּזֶה עַד עָתָּה.
אָכֵן חֵקֶר הַדִּין יְגַל אֱמֶת כְּסֻתָּה בָּעֲלָטָה.

באריטשקא לִנְקֹם נְקַם דְּמֵי סְפִיטֶק אֵלֵינוּ יִצְעָקוּ.

כזימירז אֲנִי אָנֹכִי אַעַשׂ שְׁפָטִים בָּרֹצְחִים, לֹא יִנָּקוּ;
יִשְׁקֹט בּוּדְזַנְטָא בִּמְכוֹנוֹ. בִּמְנוּחָה יִישַׁן שְׁנָתוֹ.

באריטשקא כֹּהֵן הָרֹאשׁ רוֹאֶה בָּרֶצַח זֶה פֹּה קָרָה,
כִּי עַם הַיְּהוּדִים לַמָּרוֹם קֶרֶן יָרִימוּ,
בָּהּ עַמֵּנוּ יְנַגְּחוּ סְבִיבֵיהֶם מְאֹד נִשְׂעָרָה,
וּבְכֵן לְיַדּוֹתָהּ עַד מְהֵרָה, יַפִּיל תְּחִנָּתוֹ.

כזימירז (בקצף) אֶל מִשְׁאֲלוֹתָיו אֵל, שׁוֹפְטֵי צֶדֶק לֵב יָשִׂימוּ.

באריטשקא עוֹד זֹאת כֹּהֵן הָרֹאשׁ רוֹאֶה, כִּי מְאֹד נִשְׁחָתָה
כָּל הָאָרֶץ, עַד נֶפֶשׁ הַנָּצְרִים נָגָעָה
תַּבְלִית הַיְּהוּדִים; מִכַּעַס עֵינוֹ כָּהָתָה.

כזימירז גַּם אֲנִי אֶתְעַצֵּב כָּמוֹהוּ עַל זֹאת הָרָעָה,
אָכֵן אֲלֵיכֶם הַכֹּהֲנִים הַמִּצְוָה וְהַתּוֹרָה
הוֹרוֹת אֶת הָעָם בַּדֶּרֶךְ, הֱיוֹת לְמוֹפֵת לָמוֹ.

באריטשקא נַחְנוּ הַכֹּהֲנִים עוֹשִׂים כְּכָל אֲשֶׁר כֹּחַ נֶעֱצָרָה,
אוּלָם הוֹאִילָה נָא גַּם אַתָּה לַעֲצֹר בְּמוֹ...
מֵהַגְּדוֹלִים יִרְאוּ הַקְּטַנִּים וְכֵן יַעֲשׂוּ עָשֹׂה.
עֵינֵי עֲבָדִים אֶל יַד אֲדוֹנֵיהֶם לִשְׁמֹר פְּקֻדָּתוֹ,
וְהֵיכָלְךָ מַלְכֵּנוּ מָלֵא זִמָּה מִפֶּה לָפֶה,
עַל כֵּן יְצַו הָאָב הַקָּדוֹשׁ, עֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה עַל כָּל זָח!

כזימירז מַה־זֶּה אָנֹכִי שׁוֹמֵעַ?

באריטשקא רוּחַ הָאָב הַקָּדוֹשׁ יְדַבֵּר בִּי הַפַּעַם,
מִלַּת קַלְמָן הַשִּׁשִּׁי מֵאֲוִינְיוֹן עַל לְשׁוֹנִי,
מְגִלַּת־סְתָרִים שָׁלַח אֶל בּוּדְזַנְטָא בְּבֵהֶר זַעַם
לְשָׁמְרְךָ מַלְכֵּנוּ מֵהֲמִית אָוֶן וָעֹנִי
עַל מַלְכוּתֶךָ. עַד־כֹּה חִכִּינוּ בִּדְבָרִים...
אָכֵן לַכֹּל זְמָן, וְעֵת לְדַבֵּר הִנֵּה הִגִּיעָה;
כָּל עוֹד בּוֹ נְשָׁמָה, יֵשׁ תִּקְוָה לְגֶבֶר לוֹ קְבָרִים.
אוּלָם תֵּצֵא רוּחוֹ אֵין עֵצָה לוֹ וְאֵין רְפוּאָה.
מַעֲשֶׂיךָ מַלְכֵּנוּ לְעַמְּךָ יָרֵעוּ יַשְׁחִיתוּ.

אֵין קֵצֶה לְתַאֲוָתְךָ , לְתְשׁוּקָתְךָ אֵין קֶצֶב ;
גָּרֵשׁ פִּלַגְשִׁים וְלוֹצְצִים בַּחֲלָקוֹת לְךָ יָשִׁיתוּ ,
עֲדַת מְרֵעִים וּנְבָלִים כִּסֵּא מַלְכוּתְךָ יַקִּיפוּ
הַבְרַח-נָא מֵעָלֶיךָ , לַעֲלוֹז עוֹד לֹא יוֹסִיפוּ ,
וְזֹאת הַמִּפְלֶצֶת , סֵמֶל הַקִּנְאָה וְהַקֶּצֶף ,
הַהוֹלֶכֶת בְּרֹאשׁ כֻּלָּהֶם , אֶסְתֵּר הַיְהוּדִיָּה ,
זָרָה הַלְאָה כְּמוֹ דָוָה , סוֹרֶרֶת הִיא וְהוֹמִיָּה ׳

(אסתר תסתתר מצד כסא המלך) .

כזימירז הוי כֹּהֵן קְשֵׁה-פָנִים ! הֲגַם אֶת מַלְכְּךָ תְּדַבֵּר קָשׁוֹת ?׳

באריטשקא אֲמָרִים אֱמֶת , בְּאָזְנֵי מוֹשֵׁל בְּיָוֵן מְצוּלָה טֹבֵעַ ,
אֲדַבֵּר מֵעַל מִזְבְּחִי , לֹא אִירָא , לֹא אֶכָּנֵעַ ,
מִצְחִי אָשִׂים נְחוּשָׁה וּפָנַי כְּבַרְזֶל עֲשׂוֹת ,
עַל אֹדוֹת שְׁתֵּי בָנוֹת , אֶסְתֵּר לַמֶּלֶךְ יָלָדָה ,

(סופק את כפיו)

עוֹדֶן מְגֻדָּלוֹת בְּדַת הַיְהוּדִים וֶאֱמוּנָתָם ,
חֵטְא לֹא נִשְׁמַע מִיּוֹם אֶבֶן-נֹצְרִים נוֹסָדָה !
נֹצְרֵי תוֹרַת מְשִׁיחַ אֱלֹהִים הִנָּם בְּרָעָתָם ,
תַּחַת יָדְךָ הַקָּשָׁה . עַל אַנְחָתָם כָּבֵדָה ;
שֶׁעֲרוּרָה נִהְיְתָה בְּאַרְצֶךָ . לְבֵלְשַׁאצַּר דִּמִּיתָ ,
מַחֲמַם כֹּהֲנֵי הָאָרֶץ וּקְדוֹשֵׁי קָהָל וְעֵדָה
תְּכַסְּךָ בוּשָׁה , כְּמוֹ בֶן-אֱלֹהִים עַל הָעֵץ תָּלִיתָ ;
בַּעֲשׂוֹתְךָ לְמוֹקִיעָיו טוֹבוֹת רַבּוֹת וְנֶאֱמָנוֹת ,
מִשְׁפְּטֵי אֶזְרָחִים יִקְחוּ בְּאָדָם מַתָּנוֹת ;
אַרְצְךָ תְּשַׁחֵת יָדְךָ , חוֹרֵיהֶם תְּמַלֵּא טָרֶף .
שִׁית לִבְּךָ לַאֲמָרַי , בְּטֶרֶם תִּמָּלֵא סָאתֶךָ ,
עַד לֹא יְשֻׁלַּם עֲוֹנְךָ יְבַשֵּׁל קְצִיר חַטֹּאתֶיךָ ;
עִתְּךָ קְרוֹבָה לָבוֹא ! גּוּרָה לְךָ מִפְּנֵי חֶרֶב !
חֶרֶב פְּתוּחָה וְגַם מֹרְטָה עָלֶיךָ נְטוּשָׁה .
עַל הַטֵּאת נַפְשְׁךָ , לְקַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ חֲרוּשָׁה !

כזימירז גּוּר לְךָ מִתְעַבְּרִי מִפְּנֵי חֲמַת מֶלֶךְ הָאָרֶץ
פֶּן יְבוֹאוּךָ מַלְאֲכֵי מָוֶת , וְאַתָּה הַקֹּרֶץ !

(פלצות בבית ; הסריסים ידחקו איש את רעהו בפתח ; אסתר נשענת על הקיר ונדהמה) .

באריטשקא (בקול עז) אַךְ צִירֵי מֶלֶךְ בַּלָּהוֹת כֹּה יִמְשְׁלוּ יָשְׁרוּ
בְּאָהֳלֵי רֶשַׁע , יוֹשְׁבֵיהֶם לַבֹּשֶׁת נָזוֹרוּ ;

מִי יִתֵּן וַעֲרַעֵר יִתְעַרְעֵר זֶה אַרְמוֹן בָּבֶל
הֶחָדָשׁ, מָעוֹן לְאֵשׁוֹת הַזִּמָּה וְהַתֶּבֶל,
לִפְנֵיהֶן מְלָכִים יִשְׁתַּחֲווּ, רֹאשָׁם יוֹרִידוּ;
הֲמוֹן נָשִׁים נְצוּרוֹת לֵב, בּוֹ רַב-שְׂמָחוֹת תִּשְׂבַּעְנָה,
טוּב הָאָרֶץ יֹאכֵלוּ, אַלּוּפֵי נְעוּרִים יַפְרִידוּ,
עַד שֶׁהַמַּלְכָּה גֹּרְשָׁה מִבֵּית תַּעֲנוּגֶיהָ,
גַּלְמוּדָה תֵּשֵׁב, תֵּבְךְ בְּאָהֳלָהּ, תִּשְׂבַּע רוֹשׁ וְלַעֲנָה!

כזימירז דֹּם! שְׁמוֹר לְשׁוֹנְךָ, לְשׁוֹן אֶפְעֶה, פֶּן פַּלֵּג אֲפַלְּגֶהָ!

באריטשקא הִנְנִי קוֹרֵא לְךָ מַלְכִּי לְהַחֲזִירְךָ בִּתְשׁוּבָה
שְׁלֵמָה, מִדַּרְכְּךָ הַסּוֹרֵרָה וְהַשּׁוֹבֵבָה,
הַשְׁלֵךְ חַטַּאת זִמָּתֶךָ אַחֲרֵי גֵוְךָ וְשׁוּבָה
בְּטֶרֶם יָבוֹא יוֹם-יְיָ, עֵת רָעָה וּמַעֲצֵבָה;
גְּמוּל עַל גֵּאִים יָשִׁיב אֱלֹהִים, לֹא יָחוּס לֹא יְרַחֵם;
דֶּבֶר הַוּוֹת יְשַׁלַּח בָּכֶם וִישַׁחֲכֶם בַּקֶּרֶב,
עֲלֵיכֶם יַרְעֵם אֵל קוֹל רַעְמוֹ בֹּקֶר וָעֶרֶב,
צְבָא נִקְמָתוֹ בָּכֶם יְשַׁלֵּחַ לֹא יִתְנַחֵם;
בִּרְכוֹת הָאֲדָמָה יָאֹר, לֹא-תִתֵּן עוֹד יְבוּלָהּ,
מְאוֹרֵי אוֹר עֲלֵיכֶם יִכְבּוּ, יִיבְשׁוּ מֵי הַנְּחָלִים,
חֹשֶׁךְ-אֲפֵלָה יְכַס עֵין כָּל הָאָרֶץ מִגְּבוּלָהּ,
לְעַמְּךָ בְּהִתָּעוּתוֹ, לֹא יִשְׁלָיוּ אֹהָלִים,
יַעַזְבוּם כַּאֲשֶׁר הֵמָּה וְלַמָּוֶת יֵצֵאוּ.
זֹאת חַטַּאתְכֶם! עוֹד מְעַט יָמֶיהָ יִמָּלֵאוּ.

כזימירז (כמו לנפשו) בְּטֶרֶם תָּבוֹא נְבוּאָתוֹ, אַעַשׂ בּוֹ נְקָמָתִי,

באריטשקא שְׁמַע-נָא מַלְכִּי, הַאֲזִינָה הַפַּעַם אִמְרָתִי,
הִנְנִי מֵעִיד בְּךָ, אִם לֹא תָשׁוּב וְלֹא תִנָּחֵם
עַל עֲוֹן עֲקֵבֶיךָ, בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ,
אָז יָקוּמוּ בְךָ הַכֹּהֲנִים, יֵצְאוּ לְהִלָּחֵם
אִתְּךָ בְּרֹב כֹּחָם, עַד הֲרִימָם מֵעַל רֹאשֶׁךָ
הָעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לְךָ אִמְּךָ הַנֶּאֱמָנָה
עִמְּךָ בִּבְרִית שְׁלוֹמֶךָ בִּגְלַל הַשְּׁבוּעָה הַיְשָׁנָה,
אֲשֶׁר יַתִּיר לָמוֹ נְשִׂיא הַכֹּהֲנִים בְּרֹב קָדְשָׁתוֹ
לֵאמֹר: „אֵין אֲדוֹנִים לָאֵלֶּה, אִישׁ לְאֹהָלָיו פּוֹלָנִים!"
וְאוֹתְךָ מַלְכִּי יַךְ חֵרֶם, יַרְבִּיץ בְּךָ אָלָתוֹ,
עָרֵי מִבְצָרֶיךָ יַהֲרֹס, יְשִׂימֵם לְגַל אֲבָנִים,
בְּשֵׁבֶט פִּיו וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו מִן גַּו יְגָרֶשְׁךָ,

וּמִתֵּבֵל יְנֻדֶּךָ כְּאַחַד רִשְׁעֵי אֶרֶץ,
וְנִהַמְתָּ בְּאַחֲרִיתְךָ בְּבוֹא עָלֶיךָ הַקֵּרֶץ;
זְכָר-נָא אֱלֹהַּ מַלְכִּי, בְּטֶרֶם יָבוֹא שְׁמְשֶׁךָ!

(המלך קם פתאם ממקומו בעוזז חמתו).

כזימירז גֶּשׁ-הָלְאָה כֹּהֵן מַמְרֶה, עַל נַפְשְׁךָ הִמָּלֵט;
בְּרַח-לְךָ פֶּן-הָאֹחַז יָדִי בְּעָרְפְּךָ וּתְפַצְפְּצֶךָ!

באריטשקא (בנחת) אַף אִם הָרֹג תַּהַרְגֵנִי, תְּכַל בִּי חִצֶּיךָ
לֹא אֶבָּהֵל, כִּי לְכָךְ נוֹצַרְתִּי וָאִוָּלֵד;
אֱמוּנָה אֵל-אֱמֶת תְּעוֹדְדֵנִי, תְּנַחֲמֵנִי בְּעֵת צָרָה.
הִנְנִי הוֹלֵךְ – מִטַּמְאַת בֵּיתְךָ חָצְנִי אֶנְעָרָה.

(יוצא, וכל השומעים יוצאים אחריו מתהלהלים).

מחזה ט.

כזימירז (לבדו).

כזימירז רוּחַ מַחֲנִק בְּחֶדֶר, רוּחַ צַח בּוֹ אָבִיאָה!

(פותח את החלון, ישב אל ידו; קחן רוה נכנס).

קחן רוה הִנֵּה-נָא עֲדַת הַיְּהוּדִים בָּאָה הַמִּסְדְּרוֹנָה,
שָׁם יַחְקְרוּם יִדְרְשׁוּם אַנְדְּרֶזְעִי וְנֵינָא בַּבָּאָה,
אַךְ לַשָּׁוְא יִתָּעוּ, בְּפִיהֶם אֵין תְּשׁוּבָה נְכוֹנָה.

כזימירז (בחמת רוחו) בַּרִיטְשְׁקָא הַכֹּהֵן הָיָה פֹּה וְעַל פָּנַי בֵּרְכַנִי...
יִבְטַח בְּמִשְׁחַת קָדְשׁוֹ אַף יָעוֹז בִּכְהֻנָּתוֹ,
אָכֵן לֹא אֲנַקֵּהוּ, בְּרֹאשׁוֹ אָשִׁיב רָעָתוֹ.

(דממה) הִנּוֹ בְיָדְךָ, יָרְהוּ הַלַּיְלָה בִּנְהַר גַּנִּי!

(קחן רוה נסוג אחור כאיש נדהם).

מָחָר הָעֶבֶר יַעֲבִירוּ בָּאָרֶץ הַשְּׁמוּעָה:
„בַּרִיטְשְׁקָא חֵרֵף מַלְכּוֹ מֵת", כִּי חִלֵּל בְּרִית וּשְׁבוּעָה.

(קחן רוה יוצא, ואנדרזעי נכנס).

אנדרזעי דְּבַר אֱמֶת לֹא יָצָא כִּפִּי הָרְחוֹקִים מִצְדָקָה,
כָּל עוֹדָם בַּמֶּרְחָב, אֵין בְּמָתְנֵיהֶם מוּעָקָה.

כזימירז. כִּי עַתָּה יוֹדוּ עַל הַחַטָּאת, בְּעַנּוֹתָם בְּיָד חֲזָקָה!

מערכה ששית.

בית המלכות.

מחזה א.

כזימירז וינום סוביווילק נכנסים.

כזימירז כַּאֲשֶׁר יַעֲצְתִּי הִיא תָקוּם פְּעָמֶיךָ לְדֶרֶךְ
תָּשִׂים עַד מְהֵרָה, אַל-נָא תְבוֹשֵׁשׁ, אַל תְּאַחֵרָה.

ינום סוביווילק מָחָר בְּאוֹר הַבֹּקֶר אֶפּוֹנֶה, דְּרָכַי אֲשָׁרֶךָ.

כזימירז זִכְרוֹן מַסָּעֲךָ רִפְאוּת הוּא לְנַפְשִׁי הַמְּצֵרָה.

ינום סוביווילק כִּי אֶצְלְחָה בִּמְלַאכוּתְךָ סָמוּךְ לִבִּי בָּטוּחַ.

כזימירז גַּם בְּצַוְּךָ הַכֹּהֵן בְּדַרְכְּךָ עִמְּךָ יִלָּוֶה,
יִסְעוּ עִמְּךָ הַגִּבּוֹרִים, אַנְשֵׁי בָם הָרוּחַ;
בְּעוֹד חֹדֶשׁ יָמִים אֲוִינְיוֹנָה הָעִיר תֶּאֱתָיו,
תִּרְאוּ פְּנֵי נְשִׂיא הַכְּהֻנָּה בְּאַרְמוֹן שָׁתוּל כְּנָהּ.

ינום סוביווילק יְמֵי מַסָּעֵנוּ לֹא יֶאֶרְכוּ לֹא יִרְבּוּ.

כזימירז לֹא יָשִׁיב פָּנֶיךָ רֵיקָם, כֵּן יֵחָשֵׁב לְבָבִי.

ינום סוביווילק טוֹב הוּא וּמֵטִיב קְלֵמֵן הַשִּׁשִּׁי אָבִינוּ.

כזימירז הוֹדַע לוֹ כִּי עַבְדּוֹ אֲנִי, עָלָיו אַשְׁלִיךְ יְהָבִי,
הוּא אֲדוֹנִי, וּלְפָנָיו אֶשְׁתַּחֲוֶה כָּל הַיָּמִים,
אַחַר, תֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן לְפָנָיו בֶּאֱמֶת וּבְתָמִים,
עַל אֹדוֹת מוֹת הַכֹּהֵן בַּנָּהָר רְמִינוּ.
הַגֶּד-נָא לוֹ, כִּי כֶּתֶר מַלְכוּתִי בַּשַּׁחַת
לֹא נִטְבַּל, בְּדַם נָקִי מֵעוֹדִי לֹא גֹאַלְתִּי,
אָנוּס הָיִיתִי בְּמוֹתוֹ, אָוֶן בְּזָדוֹן לֹא פָעַלְתִּי,
חִלֵּל נֵזֶר מַלְכוּתִי, לְהָמִית דָּתוֹ אַחַת;
שְׁנוֹת מִשְׁפָּטֵי וְחֻקֵּי מַמְלָכָה לֹא אוּכְלָה,
כִּי אֵיךְ אֶסְלַח לְמֵפֵר בְּרִית עוֹלָם לְבוֹזֶה אֵלֶּה?
וּבְכֵן עַל פִּי מִשְׁפַּט הַמְּלוּכָה, זֶה הַגֶּבֶר
כְּהֶרֶג הֹרוּגֵי מַלְכוּת הֹרַג, מָצָא לוֹ קָבֶר.

ינום סוביווילק זֶה שְׁלֹשָׁה יָמִים עַל מוֹתוֹ חָלְפוּ עָבְרוּ.

כזימירז כָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ כֻּלָּם לְעוֹלָם נִשְׁמְרוּ;
גַּם אֲנִי כְּאַחַד מֵהֶם עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה.
בִּידֵי אֲדוֹנִים רַבִּים הָאָרֶץ לֹא נִתָּנָה,

בְּצֵל יַד רוֹעֶה אֶחָד, שֶׁקֶּטֶת הִיא וְשַׁאֲנַנָּה,
עַל כֵּן אֶלְבַּחִיק הַמּוֹרְדִים פָּעֳלָם אָמְדָה.

ינום סוביוילק דִּבְרֵי אֱמֶת אֵלֶּה לְעֵינֵי אָבִינוּ אֶעֶרְכָה.

כזימירז כְּמוֹ חוֹטֵא בְּהִתְוַדּוֹתוֹ, מִפָּנָיו אֶכָּנֵעַ,
אִם יִסְלַח לַעֲוֹן אַשְׁמָתִי, אֵדַע עֲשׂוֹת נְכוֹחָה,
אֲקַבֵּל עָלַי גְּזַר דִּינוֹ, דָּבָר לֹא אֶגְרַע;
תְּרוּמָה גְדוֹלָה אָרִימָה לְקָדְשֵׁי הַמִּזְבֵּחַ,
גַּם שְׁנֵי בָתֵּי זְבוּל לִנְזִירִים לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת
אֶבְנֶה בְּחֵפֶץ כַּפַּיִם, עַל מְלַאכְתָּם אֲנַצֵּחַ,
בְּכֶסֶף וְזָהָב אֲצַפֵּם, מֵעַל לִמְרוֹמֵי קָרֶת;
אֶשְׁתַּחֲוֶה וְאֶתְוַדֶּה לָאֵל בֹּקֶר וָעֶרֶב,
אַךְ אֶטַּהֵר מֵחֵטְא, כִּבְסָנֵי מֵעֲוֹנֵי יֶרֶב.

(בקול עז) אָכֵן עָבַד עַל פִּשְׁעוֹ וּמֶרְיוֹ לֹא יְכָלְתִּי!

(אנדרזעי נכנס).

מחזה ב.

הקודמים ואנדרזעי.

אנדרזעי הֵן זֶה יָמִים שְׁלֹשָׁה נְתוּנִים אֶל הַמַּהְפֶּכֶת
הַיְּהוּדִים הָהֵם הַחֲשׁוּדִים בַּעֲוֹן הָרֶצַח,
מִכְוַת-אֵשׁ נִתְּנָה בִּבְשָׂרָם וְדַאֲבָתָם הַמְּמֻשֶּׁכֶת
לֹא פָתְחוּ עוֹד פִּי-קְשֵׁי-הַלֵּב וְחִזְקֵי הַמֵּצַח.

ינום סוביוילק מִי יוֹדֵעַ אוּלַי חַפִּים הֵמָּה מִפֶּשַׁע!

אנדרזעי בַּד כַּפֵּיהֶם יִגַּל כַּמַּיִם בְּקֶרֶב יָמִים;
אַךְ חִצֵּי הָרָעָב יְפַתְּחוּ חַרְצֻבּוֹת רֶשַׁע
וּקְשֵׁי עָרְפָּם, יָצוּמוּ נָא כְּשָׁבוּעַ תְּמִים
וִיסַפְּרוּ לָנוּ דִּבְרֵי הָרֶצַח כֻּלָּהֶם.

כזימירז עֲשֵׂה בָם כִּדְבָרְךָ, אַךְ מִיַּסְּרֵם חֲדַל הַיּוֹם!
הֲלֹא יָצָא יְהוּדָה הַזָּקֵן מִבֵּית הַכֶּלֶא?

אנדרזעי לֹא.

כזימירז אִם כֵּן אֵפוֹא הוֹצִיאָה מִמַּסְגֵּר שֵׂיבָתוֹ.

אנדרזעי נַעַר עִבְרִי יְפֵה-תֹאַר וָרַךְ הַפְּלֵא וָפֶלֶא
רָאִיתִי אִתּוֹ שָׁם, לֹא אוּכַל רְאוֹת בְּרָעָתוֹ,
בְּמֶלְקָחַיִם כִּי יְבִיאוּ נַפְשׁוֹ הָרַכָּה
יְהַלֵּךְ הֶמָּם כְּמוֹ שַׁבְּלוּל, קוֹלוֹ דְּמָמָה דַקָּה,

בְּמַכְאוֹבִים אֲנוּשִׁים כָּאֵלֶּה עוֹד תֵּצֵא נִשְׁמָתוֹ.

כזימירז הֲלוֹטָן שְׁמוֹ?

אנדרזעי כֵּן, בְּשֵׁם לוֹטָן יִקָּרֵא.

כזימירז יָדַעְתִּי מֵאָז יָדַעְתִּי אֶת זֶה הָעֶלֶם.

(מעמיק לחשוב מחשבות)

אָכֵן הֲלִיכוֹת הַמִּשְׁפָּט לְמַעֲנוֹ לֹא אֲעַקֵּלָה:
עֲוֹן רֶצַח מָצְאוּ לוֹ, כִּסֵּא דִינִי לֹא אֲנַבֵּלָה.

(אנדרזעי יוצא).

מחזה ג.

כזימירז וינוס סוכיווילק.

כזימירז אָמְנָם מַזְכִּירִי, הוֹן עָתֵק וִיקָר נָתַתִּי
לְאִישׁ אֲשֶׁר אִמְרֵי אֱמֶת וָקֹשֶׁט יוֹדִיעֵנוּ.

ינוס סוכיווילק עַל מִשְׁפַּט דָּמִים זֶה, גַּם אֲנִי רַבּוֹת תָּמַהְתִּי,
„תּוֹדָה לֹא נָתְנוּ עַד כֹּה”, עֲוֹנָם בָּם מִי יִרְאֵנוּ?

כזימירז הַאָמְנָם אֲחַפֵּשׂ הָרוֹצֵחַ בְּתוֹךְ בְּנֵי בֵיתִי,
אִם בִּמְשָׁרְתֵי אַרְמוֹנִי? הֵן כֻּלָּם נֶאֱמָנִים
וִידוּעִים לִי, שׁוֹמְרִים לְרֹאשִׁי בְּבוֹאִי וּבְצֵאתִי!
מַה-זֶּה קֻמַּט מִצְחֶךָ? לָמָּה תִּרְעַם פָּנִים?

ינוס סוכיווילק מִי יוֹדֵעַ אִם יְדֵי יְהוּדִים דָּם זֶה שָׁפָכוּ?

כזימירז אִם לֹא אֵפוֹא מִי הוּא? אֲנִי אֶת נַפְשִׁי אֶשְׁאָלָה
שְׁאֵלָה זוֹ רַבּוֹת פְּעָמִים, מְצוֹא מַעֲנֶה לֹא אוּכָלָה,
יָרֵאתִי פֶּן לַיְהוּדִים חִנָּם תָּפְתֶּה עָרְכוּ.

ינוס סוכיווילק אַף גַּם אִם יְאֻמַּן כִּי לְנֶפֶשׁ אוֹיְבָם צָפְנוּ
הַיְהוּדִים, גַּם אָז בְּלִבְּזוּב זְמָמָם לֹא הֵפִיקוּ.
אֲנִי עָקֵב שֹׁחַד עֲבָדָיו בִּבְרוּתוֹ רֹאשׁ נָתָנוּ;
וְהַשֵּׁנִית: הַיְהוּדִים מֵאָז עֵצוֹת יַעֲמִיקוּ
לְהַסְתִּיר עֲוֹן חַטָּאתָם, עִקְּבוֹתָיו לֹא יִוָּדֵעוּ,
נִזְהָרִים מְאֹד בְּדַרְכֵיהֶם, לְאִטָּם יִתְנַהֲלוּ,
נְקַם-פִּתְאֹם לֹא יֵדְעוּ, מְעַט מְעַט מַעֲשִׂים יְבַצֵּעוּ;
חֲכָמִים מְחֻכָּמִים כָּמוֹהֶם אֵיכָה יוֹאֵלוּ
לַהֲרֹג בְּעֶרֶב אוֹיֵב, עֲלֵיהֶם קָם בַּבֹּקֶר

כַּלָּבִיא, וְכָאֲרִי הִתְנַשֵּׂא לִגְזוֹל מִשְׁפָּטָם ?
אִם אָמְנָם מוֹתוֹ חָבוּשׁ בְּטָמוּן אֵין חֵקֶר,
אֶפְצַר בְּךָ מְאֹד: יֶשְׁנוֹ נָא דֹרְשֵׁי מִשְׁפָּט מִבְטָם.

כוזמירז עוּצָה עֲצָתֶךָ וְאֶשְׁמָעֶנָה, דִּינָם לֹא נִגְמַר עֲדֶנָה.

ינוס סוכיוילק הִנֵּה מְרַגְּלִים דְּרוּשִׁים לָנוּ בְּאַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ.
יַחְפְּשׂוּ קֶרֶב וָלֵב הַנְּעָרִים בּוֹ יְשָׁרֵתוּ,
אוּלַי נִמְצָא בְּתוֹכָם רוֹצֵחַ בֶּטַח יֵלֵךְ,
בְּשׁוֹפְטִים יִתְקַלֵּס, יָדָיו עַל סְפִּיטֶק הוּתָתוּ;
לֹא נוּכַל הִתְגּוֹלֵל רַק עַל הַיְהוּדִים לְבַדָּם,
אִוֶּלֶת הִיא וְעָוֹן לְהַלְבִּישָׁם קְלָלָה כְּמַדָּם.

כוזמירז כָּכָה יֵעָשֶׂה לְכָל רְצוּצֵי מִשְׁפָּט בָּאָרֶץ,
יַד כֹּל הוֹיָה בָּהֶם לְרָעָה, תִּפְרָץ-בָּם פָּרֶץ.
חַיֵּיהֶם רָעִים וּמָרִים מֵאָז מֵעוֹלָם,
תּוֹשַׁע לָמוֹ זְרוֹעִי, אֶעֱמֹד לִימִינָם וּשְׂמֹאלָם.
בְּשׁוּבְךָ מִדַּרְכְּךָ קֹדֶשׁ אֶחְתֹּם בְּעֶצֶם יָדִי,
תֵּת לָמוֹ מִשְׁפְּטֵי צִדְקִי, זֶה בַּמֶּה אוֹתִי;
וְקֶבֶר סְפִּיטֶק וְזִכְרוֹ עוֹדָם חֲדָשִׁים עִמָּדִי,
הֵמָּה יַעַצְרוּנִי מֵהָקִים עוֹד הַיּוֹם בְּרִיתִי.

ינוס סוכיוילק כֵּן, יִשְׁמְרֵנוּ יְיָ מִצַּלְמָוֶת וְלֹא סְדָרִים,
כִּי הֵם בְּעֶבְרֵי מְלָכִים וְעַמִּים הוֹלְכֵי מֵישָׁרִים,
אַף כִּי גָּזֵל מִשְׁפָּט, עֹשֶׁק רָשׁ וּפֹעַל עָוֶל
מְדִינָה יַהֲרֹסוּ, בָּם חֶבֶל נִמְרָץ לָהּ יְחֻבָּל.

כוזמירז אָהַבְתִּי כִּי אֶשְׁמַע עֲצוֹתֶיךָ הַמַּחְכִּימוֹת!
(נכנס קחן רוה).

מחזה ד.

כוזמירז, ינוס-סוכיוילק, קחן-רוה, ואחרי כן בא גם יהודה.

קחן רוה הִנֵּה נָא יְהוּדָה הַזָּקֵן עֹמֵד בֶּחָצֵר.

כוזמירז מַה-זֶּה, קָחַן, פָּנֶיךָ כַּשֶּׁלֶג הִלְבִּינוּ?

קחן רוה מֵעֵינַי הִדַּד שְׁנָתִי, מֵעַפְעַפַּי תְּנוּמוֹת.

כוזמירז (אל המזכיר) מֵאָז מֵת סְפִּיטֶק, כְּאֵב אָנוּשׁ בְּעַצְמוֹתָיו יֵעָצֵר
לִבּוֹ. פָּג מֵאָז הִתְעַלְּפוּ עַל קִבְרוֹ רָאִינוּ,
וּמַכְאוֹבוֹ נֶעְכָּר בְּקִרְבּוֹ נִרְאָה לָעַיִן,

לֹא יוּכַל לָשׁוּב לְאֵיתָנוֹ לִשְׂמוֹחַ בַּחַיִּין.

ינוס סוכיוילק יַעַבְרוּ יְמֵי הָאֵבֶל וְהָיְתָה לוֹ הָרְוָחָה.

כזימירז אֱמָר-נָא לִיהוּדָה הַזָּקֵן, כִּי יָבוֹא הֵנָּה.

(קתן-רוה יוצא וכרגע שב עם יהודה).

יהודה (מנשק ידי המלך) עַל כַּפּוֹת רַגְלֵי מַלְכִּי אֶשְׁתַּחֲוֶה, אֶפְתְּחָה
פִּי בְּתוֹדָה עַל רֹב חַסְדְּךָ עָלַי, וְאֶתְחַנְּנָה
אֵלֶיךָ מַלְכִּי עַל נֶפֶשׁ אַחַי הַנְּקִיִּים,
פֶּן יְשַׁפְּתוּם לַעֲפַר מָוֶת עַל לֹא חָמָס עָשׂוּ;
דָּם לֹא שָׁפְכוּ יְדֵיהֶם, חִנָּם אוֹתָם מַרְשִׁיעִים.
יַגִּישֵׁם אֲדוֹנִי מַלְכִּי לִפְנֵי רַב הָעֵדָה,
יִלְבְּשׁוּ בְּגָדִים לְבָנִים, בְּגִדֵי קֹדֶשׁ יִתְכַּסּוּ,
בְּשֵׁם יְיָ יִשָּׁבְעוּ שְׁבוּעָה וּתְהִי בָם לָעֵדָה,
יַאֲלוּם אָלָה וְחֵרֶם הַכְּתוּבִים בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה!
וְאִם יֵחַתּוּ מִפְּנֵיהֶם, רֹאשָׁם בְּחֶרֶב גְּזֹרָה!

כזימירז (אל המזכיר) מַה-תֹּאמַר נַפְשְׁךָ עַל זֶה? אֶת פִּיךָ אֶשְׁאָלָה.

ינוס סוכיוילק טוֹב הַדָּבָר, יַשְׁבִּיעוּם בִּשְׁבֻעַת הָאָלָה.

יהודה אָנָּא מַלְכִּי! אַל נָא יְיַסְּרוּם עוֹד מוּסָר אַכְזָרִי
לֹא יַעֲצֹר אָדָם כֹּחַ שְׂאֵתוֹ רַבִּים יָמִים.
נֶכְדִי אַבִּיר-בּוֹר רַךְ וְצָעִיר נָקִי אַף תָּמִים,
הַכָּרַת פָּנָיו תַּעַן בְּתֻמּוֹ בְּנִקְיוֹן כַּפָּיו,
יָתוֹם מִנְּעוּרָיו, אֹכֵל לַחְמוֹ בְּזֵעַת אַפָּיו;
מִכָּל עֲמָלִי רַק הוּא הָיָה חֶלְקִי וּשְׂכָרִי,
הוּא יְכַלְכֵּל שֵׂיבָתִי, עַל עֵינַי יָשִׁית יָדוֹ,
תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ רֶצַח, וְאֶרֶב-דָּם אֵין עִמָּדוֹ.

כזימירז הַאֻמַן לִי יְהוּדָה, כִּי חֶמְלָה בְּחֵיקִי תָנוּחַ,
הָסִיר עִצָּבוֹן מִלֵּב זָקֵן, בְּכָל לֵב חָפַצְתִּי;
הָבֵא אֶת הָרַב הַנָּה, בְּטֶרֶם יוֹם יָפוּחַ,
אַחֲרָיו יוּבְאוּ אַחֶיךָ בַּזִּקִּים, כֵּן חָרַצְתִּי!
שְׁבוּעַת יְיָ יַשְׁבִּיעֻמוֹ, אוֹתָהּ אֶקָּחָה,
עֵצָה אַחֶרֶת אַיִן; אֲסִירִים בֵּיתָה אֶפְתָּחָה.

(קם ממקומו).

עַתָּה בּוֹאָה אִתִּי, וַאֲנִי אֲצַוֶּה עָלֶיךָ.

ינוס סוכיוילק (אל המלך) וּבְכֵן הָעֳמַד דָּבָר, בֹּקֶר אֲוִינְיוֹנָה אֵלֵכָה.

(כזימירז יוצא משמאל, ויגוס סוכיוילק מימין לבית, וקתן רוה נשאר לבדו).

מחזה ה.

קחן-רוה. אחרי כן באה אסתר.

קחן רוה (לבדו) הָהּ! אֲנָשִׁים נְקִיִּים בְּזִקִּים יֵאָסְרוּ וְיִיָּסֵרוּ
וַאֲנִי הָרוֹצֵחַ עוֹדֶנִּי בָּרְחָבָה הוֹלֵךְ!

(אסתר באה במרוצה).

אסתר אַיֵּה-נָא הַמֶּלֶךְ? אָנָה פָּנָה הַמֶּלֶךְ?

קחן רוה יוֹשֵׁב הוּא בְּלִשְׁכָּתוֹ, שָׁמָּה דֹּרְשָׁיו יִנְהָרוּ.

(אסתר קרבה אל דלת הלשכה ושבה על עקבה).

מֶה הָיָה לָךְ אֶסְתֵּר, הַאֶת הַמֶּלֶךְ אַתְּ יְרֵאָה?

אסתר אַחַי, אֲסִירֵי עֳנִי וּבַרְזֶל, יָמוּתוּ בְּבוֹר-שָׁאוֹן!

קחן רוה עַד מְהֵרָה כֻּלָּנוּ לָאָרֶץ נִגָּדֵעָה.

אסתר וְאַתָּה הוּא מַלְאָךְ אַכְזָרִי מַשְׁחִית בְּמַשָּׁאוֹן!

קחן רוה לֹא אֲכַחֵד עוֹד רָעַת רָעָתִי תַּחַת לְשׁוֹנִי,
לֹא אַחֲרִישׁ עוֹד, אֶתְוַדֶּה לַמֶּלֶךְ עַל עֲוֹנִי.

אסתר אֲהָהּ קָחַן! הֲלֹא כֻּלָּנוּ לַטֶּבַח תַּכְרִיעַ?

קחן רוה יָדָעְתִּי!

אסתר הֵן גַּם נַפְשְׁךָ אַתָּה בִּיוֵן מְצוּלָה תַּטְבִּיעַ!

קחן רוה גַּם זֹאת יָדָעְתִּי.

אסתר אֶל יַרְכְּתֵי-בוֹר אַתָּה צָפוּי, אֶל גֵּיא צַלְמָוֶת!

קחן רוה מִי גֶבֶר לָנֶצַח יֶחִי, וְלֹא יִרְאֶה מָּוֶת?

(אסתר מביטה אליו בתמהון).

אסתר מַה הִיא זֹאת הָרָעָה, אֲשֶׁר אֵלֶיךָ נָגָעָה?

קחן רוה נִלְאֵיתִי כַּלְכֵּל עֲוֹנִי, עַד כֹּה טָמוּן בְּחֻבִּי,
אֵצֵא מִדַּעְתִּי, אוֹ נַפְשִׁי כַּפִּי תִּטְרֹפְנָה,
מָוֶת לֹא יְבַעֲתֵנִי, חֲבָלָיו לֹא יִירָא לִבִּי,
כְּמוֹ אִירָא רוּחוֹת רָעוֹת עַל פָּנַי תַּחֲלֹפְנָה,
יוֹמָם וָלַיְלָה תָּמִיד לְנֶגֶד עֵינַי הֵמָּה.
אֵין לִי חֵפֶץ עוֹד בַּחַיִּים, כִּי אֵין מְתֹם בִּבְשָׂרִי,
מִכְשׁוֹל-לֵב יְדַכְּאֵנִי, מוּסַר כִּלְיוֹתַי אַכְזָרִי.

אסתר מָה אֻמְלָלָה לִבָּתְךָ, דַּעְתְּךָ מֶה עָצְמָה!

קחן רוה בְּדַם נָקִי נִגְאֲלוּ כַפַּי, בֶּעָוֹן אֶצְבְּעוֹתַי,
אֶשְׁאַל לָמוּת נַפְשִׁי, מָוֶת מֵעַצְמוֹתַי;

אִם אָמְנָם אֵדַע, כִּי גַם בַּשָּׁמַיִם שָׁמָּה
כְּבוֹד יְיָ לֹא יַאַסְפֵנִי, בְּחַסְדּוֹ לֹא יַרְאֵנִי,
אִשִּׁי, אֵשׁ תָּפְתֶּה, לֹא תִכְבֶּה, לְדֵרָאוֹן תְּשִׂימֵנִי;
בְּטֵלָה כִּי כֹּל תְּשׁוּקָה לְחַיֵּי-בְשָׂרִים עַל הָאֲדָמָה,
גַּם יָפְיֵךְ לֹא אֶחְמֹד עוֹד, כִּי הוּפְרָה הָאֲבִיוֹנָה.

אסתר וּבְכֵן מַה-חֶפְצְךָ עַתָּה? הֲשִׁיבֵנִי תְּשׁוּבָה נְכוֹנָה!

קחן רוה תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה עַל חַטָּאתִי, עֹנֶשׁ וְתוֹכָחוֹת.

(בקול דממה):

הֲתֵדְעִי אֶסְתֵּר, חֶלְקִי בַּחַיִּים מַה הוּא עַתָּה?
חֶזְיוֹנוֹת לַיְלָה יְבַעֲתוּנִי, מַרְאוֹת נֶאֱלָחוֹת,
קוֹל מַלְאֲכֵי רָעִים בְּאָזְנַי, עוֹלֶה מִשְּׁאוֹל מָטָּה;
דְּמוּת מִשְׁתֵּה לִבְזוּב, בַּחֲלוֹמִי לְעֵינַי יַעֲרֹךְ
בְּכָל לַיְלָה וָלַיְלָה, לֹא יִתֵּן לְעֵינַי שֵׁנָה,
אָזְנַי תִּשְׁמַעְנָה קוֹל נִגּוּנִים מְלֵא הוֹד וְחִין עֶרֶךְ.
וּסְפִּיטֶק נוֹשֵׂא כוֹסוֹ, מִיַּיִן הִתְרוֹנֵנָה
נַפְשׁוֹ, וַיִּקְרָא: „לְחַיֶּיךָ רֵעַ בֶּן רֵעַ!";
לַשָּׁוְא יָגַעְתִּי לִגְזֹל מִיָּדוֹ כּוֹס חֲמָתִי,
הָיִיתִי כְּגֶבֶר אֵין אֱיָל עָיֵף מְאֹד וְיָגֵעַ.
חֲלוֹמוֹת-מְחִתָּה אֵלֶּה יַרְבּוּ שִׁבְרִי וְהַוָּתִי!

אסתר גַּם לְשֵׁמַע אֹזֶן שְׁמַעְתִּים, שַׂעֲרַת בְּשָׂרִי תְסַמֵּר.

קחן רוה לֹא אַחַת וּשְׁתַּיִם נִמְשְׁכוּ, הֲתֵדְעִי עַד כַּמָּה?

אסתר (מכסה פניה) מֵאַיִן זֹאת אֵדָעָה? תַּחֲזִיקֵנִי שַׁמָּה!

קחן רוה (באזניה) עַד הַבֹּקֶר! אַף גַּם בְּהָקִיץ יוֹמָם אֶשְׁתַּמֵּר
מִפַּחַד פִּתְאֹם, כְּפַעַם בְּפַעַם אֶבָּהֵלָה.
הַיּוֹם רָאִיתִי אֶת סְפִּיטֶק, חָגוּר כְּלֵי מִלְחָמָה,
עוֹמֵד לְפָנַי, נוֹרָא מְאֹד, עֵינוֹ כָּהֲתָה חָדֵלָה,
פָּנָיו חָוְרוּ מֵרַעַל הִשְׁקִיתִיו אָז שָׁמָּה.

אסתר אֵלִי! אֵלִי!

קחן רוה נָתַן עָלַי בְּקוֹלוֹ, קוֹל שְׁאוֹן זַעַם וּפְחָדִים:
„חֵי מְרַצֵּחַ מַכֵּה רֵעַ אָבִיו בַּמִּסְתָּרִים!"
נִרְדַּמְתִּי וָאֶדֹּם כָּאָבֶן, רְגָעִים אֲחָדִים
הִבַּטְתִּי רָאִיתִי בוֹ, אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים.

אסתר הָהּ מָה רַב מוּסַר שַׁדַּי, מָה עָצְמָה תוֹכַחְתּוֹ!

קחן רוה כִּמְעַט שֶׁעָבְרָה מִמֶּנִּי הַמַּרְאָה הַלָּזוֹ,

וְאֶחֱזֶה מַחֲזֶה בַּרִיטְשְׁקָא, כֹּהֵן מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ
מְלֶאכֶת קֹדֶשׁ יְיָ, וּמְאוֹר פָּנָיו הַדַּלִּים,
נִשָּׂא אִתִּי בִּצְנָה, שְׁמֻרוֹת עֵינָיו יֶאֱחֹז
לַמָּרוֹם בִּתְפִלָּה, וַאֲנִי מְטַבְּעוֹ בִּגְאוֹן גַּלִּים,
בֵּרַךְ כָּל יוֹשְׁבֵי חָדֶל, וְאוֹתִי קִלֵּל קְלָלָה
נִמְרֶצֶת, וַיָּנַע לְבָבִי כְּנוֹעַ עֲצֵי יָעַר.
עוֹדֶנִּי עוֹמֵד וְהִנֵּה דְמוּת לוֹטָן הַנַּעַר
הָאֻמְלָל, מְלֵאָה חַבּוּרוֹת פֶּצַע, וּמְחוֹלָלָה
מִפְּשָׁעַי, מֵעוֹנוֹתַי לָאָרֶץ מְדֻכָּאָה,
עַל פְּנֵי חָלְפָה, כִּמְעַט נַפְשִׁי יָצָאָה.
הָהּ, תַּבְנִית יָד בְּצִיצַת רֹאשִׁי תִּקָּחֵנִי...
אָנָּא אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם! אָנָּא רַחֲמֵנִי!
אִנָּעֵר בְּקוֹל זַעֲקַת שֶׁבֶר וְחַרְבִּי אֶקָּחָה,
בְּאֵלֶּה אֲגָרֵשׁ פְּחָדַי אוֹ יָד בְּנַפְשִׁי אֶשְׁלָחָה.

אסתר הַאַף אָמְנָם תֹּאמַר לִטְרוֹף נַפְשְׁךָ בְּאַפֶּךָ?

קחן רוה כֵּן הוּא, אִישׁ אֵין בָּאָרֶץ יוּכַל שְׂאֵת מַכְאוֹבִים
כָּמוֹנִי, מוֹתִי נִגְזַר עָלַי בַּשָּׁמָיִם.

אסתר אֶשְׁמַע קוֹל מִצְעֲדֵי הַמֶּלֶךְ, לָבוֹא הֲלוֹם קְרוֹבִים
אֵינֶנִּי יְכוֹלָה לִרְאוֹתוֹ עַתָּה לָעֵינָיִם.

(נחפזה לצאת).

קחן רוה הִנֵּה הִיא נָסָה! אַךְ לִי אֵין מְנוֹס מִפַּחַד
לְבָבִי, מִלְּבַד גֵּיא הַתֹּפֶת וְגֵיהִנֹּם יָחַד.

(ידום כרגע).

אִם אָמְנָם יֵרַע לִי שָׁמָּה הַרְבֵּה יֶתֶר מְאֹד,
אָכֵן פְּנֵי יְשֶׁנוּ, עֵינַי לֹא תִרְאֶינָה עוֹד
דְּמוּת סְפִּיטֶק בְּמוֹתוֹ, כִּי אִם מַלְאֲכֵי מַשְׁחִית לְבַדָּם.

(מוציא רעל מחיקו).

(אל לבו) הֵא לְךָ שְׁאֵרִית רַעַל, הִשְׁקִיתָ סְפִּיטֶק בְּכַפֶּךָ,
עַתָּה כָּל בַּלָּהוֹת צַלְמָוֶת יַחְלְפוּ יֵלְכוּ לָמוֹ. —

(נותן סם המות לתוך פיו. אחרי כן נכנסים כזומירז ויהודה).

מחזה ו.

כזומירז, קחן-רוה ויהודה.

כזומירז (אל יהודה) לְךָ לְשָׁלוֹם! נַפְשִׁי הָעֵל לְהִגָּאֵל מֵעֹל בְּנֵי עָנִי!

(יהודה יוצא, המלך יושב על כסאו ומעמיק חשוב).

(על לבו) מָחָר בְּאוֹר הַבֹּקֶר יִסַּע הַמַּזְכִּיר אֲוַנְיוֹנָה.

קחן רוה (לנפשו) עַתָּה אַגִּיד לוֹ סוֹדִי, בְּלִבִּי לֹא אֶצְפּוֹנָה.

(קרב אל המלך).

אָנָּא מַלְכִּי רַב-חֶסֶד, שְׁמָעֵנִי נָא אֲדוֹנִי!
דִּבַּר אֱלֹהִים לִי אֵלֶיךָ, עַל עָוֹן אֶתֵּן תּוֹדָה.

כזימירז דַּבֵּר קָהֲן, דַּבֵּר נָא, כִּי שׁוֹמֵעַ אָנֹכִי.

קחן רוה הַתֶּר-נָא אֲסוּרִים אֵלֶּה, אַפַּיִם לְךָ אֶקֹּדָה
וַאֲבַקֵּשׁ עַל נַפְשָׁם, בַּל תְּמוּת חִנָּם לַשַּׁחַת;
רַב לִי מִלַּעַג לְמַסַּת נְקִיִּם, כֹּחַ אֲבָנִים כֹּחִי!

(המלך ירגז תחתיו).

הָהּ! יָדִי הוֹרִידָה אֶת סְפִּיטֶק לִשְׁאוֹל מִתַּחַת!

כזימירז אַתָּה! מַה-זֶּה יְדַבֵּר פִּיךָ מִלִּין בְּלִי דָעַת?

קחן רוה כֵּן הוּא אֲדוֹנִי, יָדִי וְלֹא יַד אַחֵר זֹאת עָשָׂתָה.
חַי יְיָ! מָוֶת שַׂמְתִּי בְּכוֹסוֹ לְחַיָּיו שָׁתָה;
סְפִּיטֶק הַשַּׂר הַגָּדוֹל, הָהּ נִגְזַר מִיָּדִי,
בְּזָדוֹן הִכְחַדְתִּי קִימוֹ בְּסַם שָׁמוּר עִמָּדִי.

כזימירז אַתָּה עָשִׂיתָ זֹאת? הַאֱמֶת אָזְנִי שָׁמָעַת,
אַתָּה הוּא רוֹצְחוֹ, בֶּן מַכֵּה אָבִיו בִּצְדִיָּה!
גַּם בֹּשֶׁת לֹא יָדַע, כִּסְדֹם יַגִּיד חַטָּאתוֹ.

קחן רוה עֲלִילָה זוּ הִתְעַבְתִּי, עַל פִּי אֶסְתֵּר הַיְפֵה-פִיָּה.

(המלך מתנודד).

בְּיָפִי עֵינֶיהָ בְּיִפְעַת פָּנֶיהָ הֵדִיחָה
אוֹתִי מֵעַל אֱלֹהֵינוּ וּמֵעַל תּוֹרָתוֹ,
בְּרֹב כִּשָׁפֶיהָ מְשָׁכַתְנִי לָלֶכֶת בְּכַף פְּעָמֶיהָ.
בְּשַׁלְּחָהּ בִּי חִצֵּי עֵינֶיהָ, מִלִּבִּי הִשְׁכִּיחָה
בְּרִית-אַחִים וְאַהֲבַת רֵעִים, לֹא זָכַרְתִּי אַחֲרִיתִי,
עֲבוֹדַת עֶבֶד עֲבַדְתִּיהָ, אַף מְרַגֵּל לָהּ הָיִיתִי,
בַּעֲבוּרָהּ בְּעֶבְרֵי-פִי פַּחַת קְנֵי קִנַּנְתִּי,
עַתָּה אֵלְכָה בְּשַׁעֲרֵי שְׁאוֹל בְּחַטַּאת קְסָמֶיהָ,
קָסְמָה לִי בְּהוֹד יָפְיָהּ וְחִנָּהּ עִמָּם הִסְכַּנְתִּי!

כזימירז הֲלֹא נִשְׁבְּעָה לִי, כִּי דָבָר אֵינֶנָּה יוֹדַעַת?

קחן רוה לַשָּׁוְא נִשְּׂאָה שֵׁם יְיָ! לֹא נִכְחָד מִמֶּנָּה
דָּבָר, כַּאֲשֶׁר יָדְעָה מְאֹד נַפְשָׁהּ הַמַּרְשַׁעַת.

כִּי אִישׁ יְמִינָהּ אֲנִי וּכְאִישׁוֹן עֵינַי אֶנְצְרֶנָּה;
פַּעַם בְּשֹׁחַד פַּעַם בְּתַחֲנוּנִים הִטֵּיתִי
לֵב רַבִּים שָׂרִים לְמַעַן אָחִיהָ הַנְּבָלִים
לַחֲרִישׁ מֵהֶם אוֹ לַעֲמֹד לִימִינָם בְּעֵת צָרָה;
לֹא אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם רַבִּים בִּלְשׁוֹן הִכֵּיתִי.
כִּרְאוֹתָהּ, כִּי כָל מְזִמָּה מֶנָּה לֹא נִבְצְרָה,
דִּבְּרָה אֵלַי לֵאמֹר: אֶחָד הוּא סְפִּיטֶק רַב פְּעָלִים
הַנִּצָּב לְשָׂטָן לָנוּ, הֲגֵהוּ נָא מִן הַמְּסִלָּה
עַד מְהֵרָה. וּסְפִּיטֶק הַשָּׂר לוֹ נָאוָה הַתְּהִלָּה:
שֹׁחַד לֹא לָקַח, פְּנֵי אִישׁ לֹא נָשָׂא מֵעוֹדוֹ;
חֵן וָחֶסֶד נָשָׂא לְפָנֶיךָ, רַב מְאֹד כְּבוֹדוֹ,
וּבְכֵן עֵצָה אַחֶרֶת לְפָנַי לֹא הָיְתָה,
כִּי אִם לְהָרְגוֹ בְּעָרְמָה, לַעֲשׂוֹת זֹאת הַמְּזִמָּתָה.

כּוּזִימִירְז אוֹי לִי! הַשְׁנֵיכֶם שֶׁאֲהֵבָה נַפְשִׁי קְשַׁרְתֶּם קָשֶׁר?

קְתָן רוּהּ (בקול כאוב מארץ)

כֵּן הוּא, אֲנַחְנוּ שְׁנֵינוּ. בְּהִתְוַדּוֹתִי הַפַּעַם
מַלְכִּי לֹא אָבָה לִנְקֹם בְּאֶסְתֵּר נָקָם בְּזַעַם;
אָכֵן לְמַעַן הָאֱמֶת אֶת כָּל לִבִּי הִגַּדְתִּי,
עַתָּה יָנוּחַ לִי בְּקִבְרִי, עַל גְּדִישׁוֹ שָׁקַדְתִּי.

כּוּזִימִירְז בְּךָ בָּטַחְתִּי כָּל יָמַי, לֹא רַבּוּ כָּמוֹךָ
בְּמַלְכוּתִי, עַל כֵּן אוֹתְךָ מִשֹּׁרֶשׁ אֶהְפֹּכָה,
מִשְׁפַּט מָוֶת אֲשַׁפְּטֶךָ, יֹאכְלוּךָ בְּנֵי נָשֶׁר.

קְתָן רוּהּ מִשְׁפָּטִי כְּבָר יָצָא מִלְּפָנַי, לֹא אַטְרִיחַ
מַלְכִּי בְּמִשְׁפָּט, לְעֵינָיו קַל מְהֵרָה אָמוּתָה;
סַם מָוֶת בָּלַעְתִּי, קְרָבַי כְּסִיר יִרְתִּיחַ;
בּוֹ סְפִּיטֶק מוֹתַתִּי, עַד יַרְכְּתֵי בוֹר אָנוּסָה!

(נופל לארץ).

כּוּזִימִירְז הִנֵּה הוּא מֵת!

קְתָן רוּהּ אָהָהּ מַלְכִּי! רַחֲמִים לֹא אֲבַקֵּשׁ, כִּי נֶפֶשׁ רָצַחְתִּי
אָכֵן אַחֲרֵי מוֹתִי, בְּהִקָּבְרִי קְבוּרַת כְּלָבִים,
אָנָּא שָׂא-נָא עֲוֹנוֹתַי, בְּעֵט בַּרְזֶל נִכְתָּבִים;
הֵן עֲוֹנִי לֹא כִסִּיתִי, הַשְׁמִיעֵנִי: סָלַחְתִּי!

(גוסס).

(המלך סופק את כפיו וסריסים באים).

כזימירז הַבְהִילוּ לְהָבִיא הֵנָּה אֶת אֶסְתֵּר עַד מְהֵרָה!

(הסרים יוצא).

(נכנס אנדרזעי).

מחזה ז.

כזימירז, אנדרזעי, קחן-רוה גוסס, ואחרי כן בא יהודה.

אנדרזעי הִנֵּה בָּאוּ הָאֲסִירִים מִבֵּית הַכֶּלֶא.

(רואה את קחן רוה נפל ארצה).

אוֹיָה לִי! מַה־זֹּאת תִּרְאֶינָה עֵינַי? מָה אֵלֶּה?

כזימירז זֶה הָרֹצֵחַ! שָׁלַח רְצוּצִים חָפְשִׁים, סַר שִׁבְרָה!

(נכנס יהודה).

יהודה אֲהָהּ אֲדוֹנִי מַלְכִּי! קוֹטֶן נֶכְדִּי מֵת לְעֵינַי בְּבֵיתִי.

אנדרזעי מִשְּׁעוֹת רָעוֹת פֶּן יְבוֹאוּנוּ מְאֹד יָרֵאתִי!

כזימירז עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ, בָּאָה הַקְּפָדָה!

יהודה כָּל עוֹד נַפְשׁוֹ בּוֹ הוֹצִיאוּהוּ מִבֵּית הַסֹּהַר.

(בקול בוכים)

עַתָּה אֶתְאַבֵּל עַל עֶלֶם רַךְ אֻמְלָל מִנֹּעַר,
מַר אֵבְךְּ כָּל יָמַי, עֲדֵי לְמֶלֶךְ בַּלָּהוֹת אֶצְעָדָה,
עָפָר אַעַל עַל רֹאשִׁי, יָחֵף וְשׁוֹלָל אֵלֵכָה
שַׂק אָשִׂים בְּמָתְנַי, כָּל הַיּוֹם תָּמִיד אֲקוֹנֵן: אֵיכָה
מֵת עֶלֶם יָקָר עַל פְּנֵי בְּמַכְאוֹבִים רָעִים!
אֵיךְ אָבַד מִמֶּנִּי מֵשִׁיב נַפְשִׁי בְּשֵׂיבָתִי!
בָּכֹה אֶבְלֶה יֶתֶר שְׁנוֹתַי, אֶהְגֶּה אַךְ נְכָאִים.

אנדרזעי (בקול דממה) עֶלֶם זֶה נְקִי אָבַד. דּוֹמֶה לוֹ לְבָתִּי.

כזימירז (אל קחן רוה) אַתָּה סִבּוֹת בְּכָל אֵלֶּה הַנְּפָשׁוֹת הַנְּקִיּוֹת?

(אסתר באה) אַךְ הִיא הָיְתָה בְּעוֹכְרֵיהֶן, רַבַּת רָעוֹת עֲלִילִיּוֹת!
עַתָּה תֹּאחַז בְּמִשְׁפָּט יָדִי, בּוֹ בְּכִסְאִי אֶעֱמֹדָה.

(אסתר עומדת לפני המלך).

מחזה ח.

כזימירז, אנדרזעי, יהודה, אסתר וסריסים, אחרי כן בא גם וירזינק.

כזימירז (אל אסתר) פֹּה שֹׁכֵב לְמַעֲצֵבָה קְהַן עַבְדִי מְשָׁרְתַנִי,
וְשָׁם בָּעִיר נוֹפֵל לוּטָן זֶה הַמֵּת הַשֵּׁנִי,
דְּמֵי שְׁנֵיהֶם בְּרֹאשֵׁךְ יָשׁוּבוּ, חֲמָסָם עַל קָדְקֳדֵךְ
אֲשֶׁר בְּבֶגֶד בֹּגְדִים וּמִרְמָה הֲרַגְתָּם יָדֵךְ.

אסתר רֹאשִׁי רֹאשִׁי! מַה־זֶּה תְּדַבֵּר מַלְכִּי וַאֲדוֹנִי?
אֶשְׁתַּגֵּעָה! אֵצֵא מִדַּעְתִּי! בְּפִי תִּמַּק לְשׁוֹנִי!
הַאָנֹכִי הֲרַגְתִּים אִם מוֹתָתִים בִּרְמִיָּה?

כזימירז יַעַנְךָ חֲבֵרְךָ זֶה יְדִידֵךְ, נֶאֱלַם פֹּה דוּמִיָּה.
הוּא הוֹדָה עַל הָאֱמֶת, הִתְוַדָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ.

אסתר שְׁמָעֵנִי אֲדוֹנִי מַלְכִּי כַּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אוֹתוֹ.

כזימירז תּוֹדָתוֹ הָיְתָה הִנֵּה, לַשָּׁוְא דְּבָרִים תַּעְתִּירִי,
הֵן בְּאָלָה וְכַחַשׁ סְבַבְתִּינִי פַּעַם אַחַת!

אסתר אֲהָהּ! נְפוּגוֹתִי וְנִדְכֵּיתִי! אָנָּא מַלְכִּי אַדִּירִי!
אָכֵן חֵטְא חָטָאתִי, לַשָּׁוְא נַפְשִׁי נָשָׂאתִי,
הוֹצִיאוּנִי נָא אֶל תּוֹךְ רְחוֹב הָעִיר, גַּל אֲבָנִים
גָּדוֹל עָלַי הָקִימוּ, הָאָרֶץ מִתַּחַת
תִּרְוֶה מִדָּמִי, אַף תֹּפֶת אֶהְיֶה לְכָל פָּנִים,
שָׁם אֱלֹהַי תָּפַשְׂתִּי, נַפְשִׁי עָלַי תִּשְׁתּוֹחַח!
נִסְבַּלְתִּי וָאֶשְׁנֶה מַלְכִּי מִירְאָה מִפַּחַד.
בְּרֹגֶז רַחֵם זְכוֹר, נִחוּמֶיךָ יִכָּמְרוּ יָחַד,
לִשְׁמוֹעַ אִמְרֵי אֱמֶת, אֵלֶיךָ אֶחְפֹּץ הוֹכֵחַ:
סְפִיטֶק הַשַּׂר מֵת בְּלֹא דַעְתִּי, אֲשֶׁר לֹא כִרְצוֹנִי,
דְּבַר מוֹתוֹ שָׁמַעְתִּי וַתִּרְגַּז בִּטְנִי בִּמְכוֹנִי,
אָכֵן תּוֹצָאוֹת לַמְּבוּכָה מְצוֹא כֹּל יָדַעְתִּי;
הַמְשֻׁגָּע הַזֶּה נָתַן עָלַי עֲבוֹתִים חֲזָקִים
וּלְשׁוֹנִי הִשְׁקִיעַ בְּחַבְלֵי־בַרְזֶל מְרֻתָּקִים,
הַגֵּד דְּבַר אֱמֶת לֹא יָכֹלְתִּי, בְּיָהּ נִשְׁבַּעְתִּי!

(משרתי המלך ישאו את גופת קהן־רוזה).

כזימירז עוֹד הַיּוֹם אֶסְתֵּר מֵאַרְמוֹן לִבְזוּב תֵּצֵאִי!

אסתר הַלְעוֹלָמִים אֶזְנַח בֵּיתִי, שׁוּב לֹא אוֹסִיפָה?

כזימירז לָעַד לְעוֹלָם! חֻקִּי לֹא אֲשַׁנֶּה לֹא אַחֲלִיפָה!

אסתר הָרְגֵנִי נָא הָרֹג, אֶבְחֲרָה מָוֶת מִיָּדְךָ
מִהְיוֹת שְׂנוּאָה נִדָּחָה וַעֲזוּבַת דּוֹדֶיךָ.
אִם סְלִיחָה עִמְּךָ אַיִן, אָנָּא דּוֹדִי וְרֵעִי,
הֲמִיתֵנִי בְּשֶׁצֶף קִצְפְּךָ, פֹּה קִבְרִי שִׂימָה,
כִּי אֵיכָכָה אוּכַל וְאֶחְיֶה עוֹד בִּלְעָדֶיךָ?
לֹא אוּכַל! מָוֶת אֲבַקֵּשׁ! אָרִיד בְּשִׂיחִי וְאָהִימָה!

כזימירז לְכִי לָךְ, שָׁכַחְתִּי אַהֲבָתִי, לֹא אָפִיר מִשְׁפָּטִי;

אסתר לֹא אֶשְׁכָּחֲךָ לָנֶצַח, וְאַתָּה הוּא שִׁבְרִי וּמִבְטִי;
(מתרפקת על המלך בתחנונים).
אֶזְכְּרָה מַלְכִּי בְּחַיַּי, אֶהֱמָיָה וְאֶכְסְפָה,
לִשְׂבֹּעַ נְעִימוֹת בִּימִינְךָ, בְּעוֹדִי לֹא אֶשְׁכָּחָה;
זָכְרָה לִי חֶסֶד נְעוּרַי, בְּעוֹד עָלַי חוּפָּה
אַהֲבָתְךָ הָרִאשׁוֹנָה, וְדוֹדַי לְךָ מְקוֹר הַבְּרָכָה...
רִאשׁוֹנוֹת אֵלֶּה זְכָר לִי אַתָּה מַלְכִּי וַאֲדוֹנִי!
הַאָמְנָם תְּגָרְשֵׁנִי מִבֵּית תַּעֲנוּגַי מְעוֹנִי?
אַל נָא תְּיַסְּרֵנִי בַּחֲמָתְךָ מוּסַר אַכְזָרִי!

בזימירז הֵן אַתְּ נִתַּקְתְּ הִשְׁלַכְתְּ מִמֵּךְ עֲבוֹתוֹת אַהֲבָתִי,
אֱלִית שָׁוְא בֵּאלֹהִים, וַתְּשַׁקְּרִי בֶּאֱמוּנָתִי,
אַחַת דָּתֵךְ לָצֵאת מִזֶּה! לֹא יָשׁוּב עוֹד דְּבָרִי!

אסתר אָמְנָם כֵּן, עָשִׂיתִי נְבָלָה, לְמִרְמָה נִשְׁבַּעְתִּי,
אֱמֶת הַדָּבָר... עֲוֹנִי כִּי רַב הוּא בְּנַפְשִׁי יָדַעְתִּי,
הֵן הוּא יַרְשִׁיעֵנִי גַּם פֹּה גַּם בַּשָּׁמַיִם,
אוּלָם אוֹהַבְךָ הוֹד מַלְכִּי כָּל עוֹדִי בַּחַיִּים!

כזימירז צְאִי לָךְ!
(נותן אות, יהודה וינוס נברק קרבים אל אסתר).

אסתר (הודפתם מפניה) כֶּתֶר לִי זְעֵיר מֵאֹהַב אַכְזָר רַחֵם לֹא יוּכַל!
אֶשָּׁקָה־נָּא אַךְ הַפַּעַם לְמוֹ כַּפּוֹת רַגְלֶיךָ.
(כורעת על ברכיה).
הֱיֵה שָׁלוֹם מַלְכִּי, יָחִיד אַתָּה לִי דּוֹד וָרֵעַ!
גָּדוֹל אֲסוֹנִי מֵעֲוֹנִי וְהַוָּתִי מֵחַטָּאתִי!
(המלך יסור מפנה והיא הולכת אליו שחות).
קְחָה נָא אֲדוֹנִי מִפִּי אֶת בִּרְכָתִי תּוֹדָתִי
הַיּוֹצֵאת מִלֵּב עָמֹק עַל כָּל תַּגְמוּלֶיךָ,
עַל אוֹצָרְךָ הַטּוֹב, פָּתַחְתָּ לִי בְּרוּחַ נְדִיבָה.

עַל הָאַהֲבָה אַף עַל הַגְּרֻשָׁה, תּוֹדָה אָשִׁיבָה.

יהודה (בחמלה) סוּרִי מִזֶּה אֶסְתֵּר, הֲלֹא כֵּן צִוָּה הַמֶּלֶךְ.

אסתר (תפרש כפיה ברוח נשברה)

בָּרְכֵנִי נָא הוֹד מַלְכִּי בְּטֶרֶם מִזֶּה אֵלֵךְ.

(ינוס גברק ויהודה מוציאים את אסתר והמלך מביט אחריה).

כוזימירז (על לבו) מַנְעַמֵּי הַחַיִּים הַפַּעַם מֶנִּי אָבָדוּ!

(באנחה גדולה) הוֹי, הוֹי! שְׁלוּחֶיהָ מַה מְּאֹד עָלַי יִכְבָּדוּ.

(כל הפריסים כלם יתכנסו ובתוכם וירזינק).

וירזינק (אל אנדרזעי) הֲרָאָה אַתָּה כִּי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ מְאֹד נָפָלוּ?

אוֹת הוּא, כִּי לְרָעַת הָאָדָם אֵין גְּבוּל וְאֵין קֵץ,

מֵהַכְאוֹת לֵב צַדִּיק כָּמוֹהוּ לֹא יֶחְדָּלוּ.

אנדרזעי בְּנִכְלֵי הַיְּהוּדִים כָּל אֵלֶּה, יוֹרֵם אֱלֹהִים חֵץ!

וירזינק הִנֵּה שָׂהֲדִי בַּמְּרוֹמִים, לֹא אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם

אֲנִי עָמַדְתִּי לִימִינָם, עַל יַד כִּסֵּא דִּינָם,

אוּלָם בְּהַכְעִיסָם לֵב מֶלֶךְ אֶרֶךְ אַפַּיִם

אָמַר לָהֶם: יִקָּחֵם אֹפֶל, יַחַד נִינָם!

אנדרזעי עֵת-רָצוֹן לַיְּהוּדִים עַתָּה חָלְפָה עָבָרָה,

לֹא-תַשִּׂיגֵם עוֹד צְדָקָה, קְרוֹבָה לָמוֹ צָרָה.

(נכנס המזכיר).

כוזימירז (אל ינוס סוכיוילק) הִנֵּה נָא מַזְכִּירִי, הִצְדַּקְתָּ אֶת הָאֲסִירִים,

נִגְלְתָה עָלֶיךָ הָאֱמֶת, בְּדַבֶּרְךָ צִדְקָתָם,

וְהָיָה זֶה לָנוּ אוֹת חָדָשׁ כִּי כָל עוֹד עֲצוּרִים

לָמוֹ מִשְׁפְּטֵי צֶדֶק, חֻקּוֹת הָאָדָם וְהַחַיִּים,

נַצְדִּיק רָשָׁע וְנַרְשִׁיעַ צַדִּיק מְהַר-יָדַיִם;

עַל-כֵּן מַהֵרָה הִנֵּה סִפְרֵי הַחֻקִּים חוֹקַקְתָּ

לַיְּהוּדִים, הַאִם מְתֻקָּנִים וּנְכוֹנִים הֵמָּה?

ינוס סוכיוילק כֵּן, אֲדוֹנִי מַלְכִּי, עֲרוּכִים הֵם בַּכֹּל וּשְׁמוּרִים.

כוזימירז הֲבִיאֵם נָא אֵלַי קַל מְהֵרָה, דְּבָרִי אֲקַיְּמָה.

אנדרזעי מַה-זֶּה אָזְנִי שָׁמָעַת? הָהּ בָּא בָא הַקֵּרֶץ!

וירזינק (על לבו) „מֶלֶךְ גָּדוֹל" הוּא, אֵין כָּמוֹהוּ בְּכָל הָאָרֶץ;

כוזימירז מִשְׁפְּטֵי לְאוֹר הַיְּהוּדִים הַשְּׁדוּדִים כְּרֶגַע אַרְגִּיעַ.

(המזכיר, וירזינק, אנדרזעי, וכל העומדים משתחוים לאפי המלך ארצה במורא ובהדרת קדש.

(נסתם החזון).

בת חיל

ספור מקורות אחינו בני ישראל בימי הבינים בארץ ספרד.

נעתק חפשי משפת אשכנז

על ידי

יצחק בן משה רומ״ש

רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חָיִל וְאַתְּ עָלִית עַל כֻּלָּנָה (משלי ל״א כ״ט)

דבר אל הקורא.

הספור הזה אשר אנכי נותן לפניך היום הוא אחד מספורי הַשָּׁרוֹן אשר יצאו מתחת ידי החכמים הנודעים: דר׳ ל׳ פיליפזאהן, דר׳ א׳ ט׳ גאלדשמיד ודר׳ הערצפעלד בשפת אשכנז במאסף „אינשטיטוט" לעורר אהבה לספרות ישראל. ומלבד שהספור הזה הוא טוב ויפה מאד ולא יבא בו כל דבר פגול — דברי עגבים ואהבים, כי אם מוסר השכל, הוא גם טוב ומועיל להטות את לבב בני הנעורים אל עמנו לאהבה אותו ולדבקה בו — בימינו אלה דבר נחוץ הוא לדאבון לבנו —. הציר אשר עליו יסב הספור הזה הוא אחד מראשי חכמי ישראל אשר חי בימי הבינים בסוף המאה הארבע עשרה בארץ ספרד. ויהי הראש והראשון לכל יועצי המלך ושריו. ומלבד שבאהבתו העזה אל בני עמו העיר את כל כחו להגן עליהם מצורריהם — צוררים לישראל הוא דבר היה הוה ויהיה — ולהרים קרנם בכבוד, היה גם איש ירא אלהים ולא סר מתורת משה ודת ישראל ימין ושמאל. ממנו יראו הצעירים לימים כי גם אחרי גלות ישראל מעל ארמתו וממלכתו נשבתה, גם אז לא עם בזוי ושפל ולא עם — לא — היה, היה כאשר ידמו רבים מבני הנעורים הרחוקים מספרות ישראל ותולדתו העתיקה, ועל כן צור מחצבתם להם לחרפה ובוז ושם ישראל לקלסה. גם יראו ממנו לדעת כי דת ישראל לא היתה מעולם לשטן בדרך החכמים האמתים מלעלות עַל לתור האדם המעלה —.

ובראותי את כל אלה אמרתי בלבי שהוא שורק נעים הנכון וכשר לטעת אותו בכרם ה׳ צבאות — בספרות שפת קדשנו, כי כאן הוא מקומו...

הן אמנם כבר נעתק הספור הזה לשפת קדשנו, אבל ההעתקה ההיא סרת טעם ומשחתה בה, עד כי הוד הספור היפה הזה נהפך בה למשחית ואבן חן אבדה לספרותנו. על כן הנפתי ידי אני להעתיקו מחדש. ומלבד שגברתי חילי להעתיקו בשפה יפה וצחה עד כי עמד טעמו בו וריחו לא נמר כאלו לא הורק מכלי אל כלי, מלבד זאת הוספתי במקומות לא מעטים דברי חן הנאותים והמתאימים לגוף הספור, גם שניתי במקומות אחדים אשר ראיתי שהשנוי בהם לטובה.

ואקוה כי הקורא המבין יודה כי לא אתהלל בשקר, וספרי זה יפיק רצון ממנו ויזכירני לטובה.

המעתיק

א.

ארץ ספרד אשר לפנים ישבו בה אחינו בני ישראל על גרם מעלות ההצלחה והכבוד, עד כי כאחוזת נחלת אבותיהם נחשבה להם ויעשו בה חיל עד להפליא: אלה ברחב לבם ושאר רוח למו בחכמת המדינה ובהליכות המלוכה, אלה גבורים מלמדי מלחמה, ובאמץ רוח ואמונת לב חרפו נפשם למות על שדה מלחמה להגן על מלכם וארץ מולדתם, אלה בחקרי לבם הגדולים בחקר אלוה ובשאר החכמות והמדעים, עד כי אזר חכמתם נגה על כל יושבי אירופא, ואלה מליצים ומשוררים אשר בשירי תפארתם יעירו רגשי עדנים והגיוני-יה בלב ונפש פנימה עד היום הזה — ארץ ספרד, אשר בתקופת שנים אחרי כן עבר עליה רוח קנאה ויהפך לב עמה לשנא את אחב״י ותקיאם ותגרשם מן גוה בזעף אף, בחמה ובאכזריות כפריצי חיות — הארץ הזאת היא מקום המוערה לספורי, שמה אנהגך אביאך קורא נכבד.

ויהי בימי דון יואן מלך קאסטיליה — כחמש מאות שנה כבר חלפו הלכו להן — היה איש יהודי בוסווילא קרית מלך קאסטיליה ושמו יוסף בן אפרים, והיה האיש ההוא תם וישר וירא אלהים, חכם לבב ונבון דבר, גם לא מנע ה׳ ממנו עשר ונכסים רבים. ויהי כהודע למלך כי האיש הזה נאמן רוח הוא ומהיר במלאכתו ויפקידהו על כל אוצרות המלוכה. וכראות המלך כי כל חפצו יצלח בידו, אהבהו מאד ויגדלהו וינשאהו מעל כל השרים אשר אתו. הוא היה הראשון לכל יועציו ושריו, ראש כל הפחות ופקידי הממלכה, הוא היה הנאמן בכל בית המלך ובכל ארץ ממשלתו, סוף דבר, הוא לבדו היה רוח החיה באופני הממלכה, ובלעדו לא הרים איש את ידו ואת רגלו בכל הארץ. גם אמנם לא בשוא נתעה המלך בבטחו בו, כי בכל עת מצא ראה שרוח דון יוסף נאמנה עמו ומעולם לא שקר באמונתו, וכל חפצו ומגמת פניו להרבות טוב הארץ ולהגדיל תפארתה. ולא המלך לבד ידע זאת, כי אם גם נכבדי הממלכה וחורי הארץ הישרים בלבותם, החרדים על טוב הארץ באמת ומבינים דבר המלכות לאשרו, גם דלת עם הארץ נפשם ידעה מאד כי דון יוסף ברחב לבו ובשאר רוח לו, באהבתו לאמת וצדק ובתבונות כפיו הריק שפע ברכה וטוב על כל ארץ קאסטיליה.

ויהי היום באחד מימי הקיץ — היום רפה לערב, אך השמש עוד לא באה בשפרירה השמים להנפש מעמל דרכה הרחוקה, כי אם הופיעה עוד בכל גאונה והדרה על פני הנהר קוואדאלקוויוויר וקרני הודה נוצצו ככוכבי אור בממיו הזכים והטהורים בעצם השמים לטהר, כאלו גברה שארית חילה להראות כי לא ענה כחה בדרך הרחוקה. גם הרוח המרחפת על פני יסווילא עודנה בעצם חמה, ויושבי הקריה חכו בכליון עינים לקר הערב (הסובב ובא בארץ ההיא חיש רגע אחרי סור חם היום הבוער כאש) לצאת את העיר ולשוח בשדה לשאוף רוח צח, תחת רוח הקטב השם מחנק לנפשם בהיותם כלואים בבתיהם וסרוחים על ערשותם כל היום — העשירים על מטת שן בהיכלי

(ח״ז)

ענג והדלים על יצוע תבן באהלי חשך ועני — ואז שבת שבתון בכל העיר וכל מלאכה לא יעשה בה, זולתי בחדר משנה המלך המלאכה לא שבתה — בעת ההיא ישב דון יוסף בחדר מלאכתו אל שלחן יקר מאד מעשה ידי חרש חכם ויעש מלאכתו בחפץ כפים: כתב וחשב חשבונות, חפש וקרא מכתבים ממכתבים שונים, מהם השיב על מקומם ומהם לקח שנית ויקראם עוד הפעם. רגע יצא הגה מפיו ויבטא בשפתיו, רגע התקצף ופניו רעמו ורגע שחק ופניו צהלו, כל עין חוזה בו כי גדולים חקרי לבו ומחשבות עמוקות התרוצצו בחבו.

גם אמנם נעים מאד לעשות מלאכה בחדר כזה. הוא וכל כליו היו מעשה ידי חרש חכם, יריעות בצבע רקמתים מעשה חושב ורוקם תלויות מעל החלנות להסך בעד קרני השמש החוגרת שארית כחה לפני בואה; שושנים ופרחים מפרחים שונים אשר שיא ראשם לספון יגיע בכלי אבני שיש יקרים יתנו ריח ניחוח בכל החדר וישיתו צלם כחרש מצל. וכל הדורך על המפתן, ברגע דרכו יראה לדעת כי יד אשה משכלת וטובת טעם הויה בזה, ובתבונת לבה וטוב טעמה תשים משטרה בכל הבית ובכל כליו בקטן ובגדול. הדסה בת דון יוסף משא נפשו — רק היא יחידה וזולתה לא היה לו בן או בת, ואשתו מתה עליו — בתולה כבת עשרים שנה המשכלת והיפה בעלמות, היא צופיה הליכות הבית ותשים עינה ולבה לכל סדריו להיות ערוכים ודרושים לחפץ אביה באהבתה אותו מנפשה; היא ידה תשקה את השושנים ואת הפרחים בבקר בבקר, היא תביא את כלי הבית איש איש על מקומו ותמחה את האבק מעליהם, היא תערך את כל ספרי אביה ומכתביו במערכת ותכין את קסת הספר וכל כלי הכתיבה, להיות נכון לפניו כל הדרוש לחפצו.

בעת ההיא בשבת דון יוסף אל השלחן ועושה מלאכתו, ישבה הדסה על מטה כבודה ותיטב את ראשה. קוצותיה תלתלים השחרות כעורב יורדות על כתפיה הלבנות כשן. עיניה מפיקות חן ושכל ונוצצות מבעד לגבותיהן הארוכות והשחרות, ככוכבים מבעד לחשכת הלילה. על שפתיה האדומות כשושנים משחק תמיד שחוק נעים פרי רוחה הנדיבה ולבה הטוב. ולרגעים תשא עיניה אל אביה; חזות פניה הוכיחה עליה כי קצרה נפשה לשבת בדד ולדום עד כלות אביה את מלאכתו, וכאשר יוסיף לחשב מחשבות ולקרא מכתבים, כן תרבה חמת רוחה וכן תגדל.

„המלחמה האחרונה עם המורים בלעה עוד הפעם הון עצום", בטא דון יוסף בשפתיו, וברב שרעפיו בקרבו הניע את ראשו הלבן כצמר נקי. „אוצר המלוכה ריק, ולא אדע איך למלאותו, איך ימנה החסרון הגדול מבלי העמס עול כבד על צואר העניים והאביונים הנמקים גם בלעדי זאת בעני וחסר כל. דון יואן הוא כמות ולא ישבע, כסף כל ישעו וכל חפצו; אבל חלילה לו מה' לעשות כדבר הזה לחזק את ידיו לגזול את פת הלחם היבש מפי האלמנות ויתומיהן הרעבים ללחם כל היום, איככה אוכל וראיתי בגזל מאיש אין-אונים את משכבו מתחתיו והוא יתגולל ערום ויחף על ערמת תבן! לא, זאת היה לא תהיה! חלילה לי מה'! ומה? אם גם זאת הפעם אקריב חון רב מכיסי... האשום לבי לזאת? היא — הוסיף לדבר בקול דממה דקה ויבט על הדסה בסתר פנים למען אשר לא תתבונן כי אליה ירומזון מליו — „היא... הלא ידעתי אותה ואה לבבה הטוב עם רוחה הנדיבה, היא תצניע לכת ולא תלך בגדולות ובנפלאות ובמעט תמלא את ספקה".

ככלותו לדבר את דבריו הניח את עטו ואת המכתב אשר בידו על השלחן וינפש כמעט. ויהי אך ראה ראתה הדסה כי אביה שבת ממלאכתו, חדלה גם היא לעשות

מלאכהה וכאילה שלוחה מהרה אליו. בחן ואהבה חבקה את צוארו• „היום אכפת עלי עוד הפעם לחכות עליך בכליון עינים זה זמן כביר מאד" — אמרה הדסה כמתאוננת ותצחק בחן אשר הוצק בשפתיה".

„האמיני לי בתי היקרה" — השיב דון יוסף אמ־יו לה — „לו היו עתותי בידי, כי עתה בכל לבבי ונפשי הקדשתי אותן לך, וכל תפצי ותאותי היה לשיח עמך ולהשתעשע בך מאז הבקר עד הערב, אבל•הלא תדעי בתי, כי גם אני, גם עתותי אין בידי, מספר רגעי חצוצ, כי קדושים המה לארץ מולדתנו ולשלומה. ואת בתי מחמד נפשי, בשבתך בדד בחדרך המתיקי מתק רעים עם הגיוני לבך, ואותם שימי למתי סודך, המה הנה הנם הנאמנים מכל הרעים בתבל ארצה, אך קרא תקראים והמה לפניך יעמדו, ומכל נאמני רוח יכסו המה סודך".

„אולם לא יותר מעסטעללא", אמרה הדסה, וצחק נעים עבר על־שפתיה.

„הן עסטעללא", אמר גם דון יוסף. „ראי בתי, הן את בפיך הגדת עתה כי יש לך רֵעָה, ולמה זה התאונני כי את בודדה? הלא עסטעללא אוהבתך כנפשה עם אשר..

הדסה לא נתנתהו לכלות את דבריו, ותאמר: „אמנם כן אבי, אעדה גאון ותפארת כי קניתי לי רעה כמוה".

„העל כן בתי, לגאון לך תשימנה, יען כי בת מלך היא?" אמר דון יוסף וילטש עיניו לה ולא גרע ממנה רגעים אחדים, כאלו אבה לחפש בהן כל חדרי לבבה.

„אין זאת אבי", אמרה הדסה בהדר גאונה. „לא אל רום תפארת מכרותיה ומולדתיה אשים לבי, כי אם אל נדבת לבה ויקר רוחה; גם אהבתי אליה תשיב אל חיקי בכל נפשה ומאדה".

„אמנם כן בתי, עסטעללא נדיבת לב וטובת שכל היא; ואם כן איפא ידידות נפשי, אם רק אל כבוד בת המלך פנימה — אל נדבות רוחה ותמת לבה תשיתי לבך; אם רק סגולות נפשה אלה, אשר להן לבד עז ותעצמות להרים ולהעלות את האדם לתור אדם המעלה, הנה הטו את לבבך אליה לאהבה אותה ולדבקה בה, כי עתה בתי, גם אני אעדה גאון ותפארת כי לי בת אשר בחרה לה רֵעָה*) כעסטעללא, וכל איש לו הצדקה להתהלל במתת אלהים כזאת — בבת כמוך אשר לה רעה כמוה".

„האינך רואה אבי", אמרה הדסה ועל פניה הופיעה נהרה, „כי יום יום תעשה עמי אותות חדשים לאהבה ותחלק עמי חלק כחלק בכל תענוגותיה ושעשעיה? גם אתמול הכינה לי ענג ושעשעים. ומדעתה כי בהגלות לי הענג פתאם תגדל שמחתי, ושעשועים משנה יהיה לי, הערימה לכחד ממני הדבר כל היום עד בוא עת מצא, וקץ לא היה לעליצות נפשה, בראותה כי ערמתה הצליחה לה לשעשע נפשי פתאם ולהוסיף לי ענג על ענג". לשמע דבריה פני דון יוסף נהרו, והכרת פניו ענתה שלבו יאמין אמונה אמן לדברי בתו כי עסטעללא תאהבנה כנפשה. ובדברה את דבריה האחרונים העמיד את

---

*) בחרתי לכתב המשקל „רֵעָה", הנקבה מן „רֵעַ" ולא „רַעְיָה" או „רֵעוּת" כי המש' „רַעְיָה" לא יאָמר כי אם ביחס אל דודה, ורק הדוד יקרא את אהובתו „רַעְיָה". אבל לא אשה את אהובתת. והמש' „רְעוּת" איננו מורה אהבה ורעות, כי אם היחס בין אשה ובין אחותה. לכן הרבוי במקומות המורים אהבה ורֵעות יבוא מן היחידה „רֵעָה" כמו אנכי ורֵעוֹתַי שופטים יא ל"ז) גם: אחריה „רֵעוֹתֶיהָ" (תהלים מה טו) ולא „רַעְיוֹת" מן „רַעְיָה גם לא „רְעוּיוֹת" מן „רְעוּת" כמו „גָלֻיוֹת" מן „גָלוּת".

(ח"ג)

פניו ויבט אליה כשואל המחכה לְמַעֲנֶה, והדסה בראותה זאת הוסיפה ותאמר: בלכתנו אתמול לפנות ערב, אני והיא לשוח בגנת ביתן המלך כיום ביום, ראיתי את פניה והנה דבר לאט עמה, כי לבה ירחש דבר טוב ושמחה חדשה מתנוססת בחכה; בכליון עינים חכתה לבוא העת אשר נרכב שתינו יחד כפעם בפעם על שפת הנהר; והנה תחת שני הסוסים אשר רכבנו עליהם תמול שלשם הביא הנער משרתה שני סוסים אבירים דוהרים מסוסי עֲרָב, שחורים כעורב, לא ראיתי כמהם ליפי, דמות אחד לשניהם, גדלם, מראם מערכת גויתם אחד עד כי לא נכר איש לפני אחיו. „אבי קנה לי אחד משני הסוסים הנחמדים האלה", אמרה עסטעללא, „אבל איככה תוכל נפשי התענג בו ואת רעתי לא תחלקי עמי חלק כחלק בתענוגי? על כן לא נחתי ולא שקטתי, עד כי נערי מצאו לקנות גם לך, אחותי, סוס כסוסי, ואך עתה כי צלח חפצי, התענג בו נפשי ואשבע שבע שמחות. ומה יעלץ לבי עת כי נרכב שתינו יחד ואנשי שֶׁבֶת *) השואפים חדשות לרגעים לא ידעו להבדיל ביני ובינך. אך השמרי הדסה פן תרימי הצעיף מעל פניך, ואז — הוסיפה דבר לצון — ואז יתנוני הרואים להדסה אחותי תמתי".

לשמע דברי הדסה הביט אליה דון יוסף בחן ונחת, ושחק נעים עבר על שפתיו. והיא הוסיפה דבר ופניה האדימו ונהרו מעליצות נפשה פנימה, ותאמר: „וגם אמנם ברכבנו שתינו בחוצות העיר מתעלפות היטב בצעיפנו שמענו אנשים מתוכחים ומתערבים איש את רעהו להגיד מי משתינו בת המלך ומי בת היהודי".

„והמלך? היש גם את לבבו ישר ושלם עמך כאשר לבב בתו עם לבבך?" שאל דון יוסף.

„יש ויש" אמרה הדסה. „בבואי אל היכלו אני לבדי ואתה אין אתי ישאלני לשלומי ולשלומך לאמר: מה עושה עבדי הנאמן, בחירי רצתה נפשי בו?"

„יתן ה' כי חני אשר נתן בעיני המלך לא יסוף טמני לעולם", אמר דון יוסף בקול דממה דקה ויאנח דום ממעמקי לבו.

כשמע הדסה את הדברים האלה והאנחה אשר התמלטה מלב אביה, חרדה מאד וכל יצורי גוה התפלצו, ותאמר בקול ענות עצבת לב לאמר: „ומה? האם הירא כי המלך..."

„חלילה לי מה' מירא מפני אדם", ענה דון יוסף בקול ענות אֹמץ. „לעשות רצון אלוה חפצתי, ולמה אירא? הירא את ה' לא יירא רע!"

„ומה זה הדברים אשר דברת זה עתה לאמר: יתן ה' כי חני... ומה האנחה אשר התמלטה מלבך בדברך את הדברים האלה? הלא דבר הוא? אנא אבי רוח אפי, הואילה נא לבאר דבריך באר היטב, ואל תדבר אלי בחידות; הלא ידעת כי עלמה אין אונים ורפת כח הנני ובכל זאת לכלכל דבר מר במראה ולא בחידות נקל לרוחי, אבל לנשא כל מאומה ושפק התולתו, זאת לא אוכל, השפך ישפתני לעפר מות, ועתה אבי..."

„האם לא ידעת בתי ידידות נפשי, כי אני השר היושב ראשונה במלכות, יהודי הנני, חטר מגזע העם הנתן לחרפה ולקלסה בכל הארצות?" אמר דון יוסף מר בחמת רוחו.

„אולם לא פה בארץ קאסטיליה!" ענתה הדסה.

„הן אמנם לא בגלוי" — ענה דון יוסף ויאנח — „אבל בסתר מה רבו צרינו גם בארץ

---

*) אנשי בטל. עיין רש"י, באור וגזעניוס על הפסוק רַהַב הֵם שָׁבֶת (ישעיה ל'ז') ואצה"ש ש' שָׁבַת (ח"ג)

הזאת; מה רבו השוטמים והעוינים אותי; כי כסילון ממאיר וקוץ מכאיב בעיניהם לראות איש יהודי קרוב למלך וכתו רעה נאמנה לבת המלך יורשת-העצר".

„גם אם יש ויש מרעים כאלה וכאלה המבקשים רעתך למה תירא? האמנם יש לאל ידם לעשות עמך רעה, עם איש כמוך אשר המלך חפץ בך?" אמרה הדסה ותבט אל אביה בחן ובתחנונים.

„לו היה המלך איש מושל ברוחו וכביר כח לב", ענה דון יוסף, „כי עתה סמוך היה לבי ולא יראתי רע, אבל אם לבו רך כרונג, מתהפך כחמר חתם ורוחו ינוד כקנה במים, הסמוך לבי בטוח על משענת הקנה הרצוץ הזה? הן אמנם דון יואן טוב לב ונדיב רוח הוא, אבל גבר נמהר ופוחז, פוסח תמיד על שתי הסעיפים, רגע ברצונו — חיים וחסד, ורגע באפו — מות ואבדון, ולב מי זה נכון בטוח כי אהבתו העזה לא תהפך (ישמר ה') על פי דבה אחת ודבר שטנה אחד למשטמה ואיבה נצחת? הן אמנם לי ולנפשי לא אדאג ולא אשית לבי, כי גם המלך אדם הוא ולא אל, וגם לך בתי לא אדאג, גם את אדם ככל האדם, גם... אך לבני עמי נשבר לבי בקרבי, מי ינן עליהם מעברת צורריהם? מי יצילם מזעם אף הזדונים? וכאשר עתה יש לאל ידי להועיל לאחי ולהיות עליהם סתרה, וגם אמנם צלח בידי להגדיל תפארתם וחנם בעיני העמים אשר אנחנו יושבים בקרבם והכינותי שלומם וטובם בארץ כיתד במקום נאמן, כן איומה ונוראה תהיה מפלתם (ישמר ה') אם יפגיע המלך בי את חמתו לפתע פתאם; רגע באפו יהרס ויאבד את כל פעלינו ואת כל עמלנו אשר עמלנו אני ורעי אנשי המופת זה שנים רבות. וכאשר עתה ירבה המלך להפליא חסדיו עמדי ולהריק שפעת טובו עלי בלי חשך, כן תגדל דאגתי ותרבה חמת רוחי; וכהקיר ביר מימיה כן יקרו לרגעים חזיונות נוראים ושעפים איומים בלבבי ולא אוכל מלט נפשי מהם גם רגע — חזון לבי יחזה לי רק רע ולא טוב, גם..."

עוד לא כלה דון יוסף את דבריו והדלת נפתחה פתאם ואשה זקנה משרתת הדסה באה בבית.

„מה זאת?" שאלה הדסה בחרון, כי חרה לה על כי הפריעה אותה משיחתה עם אביה, והזקנה פתחה את פיה לענותה, אבל הדסה נחפזה לשאול שנית ותאמר: „מה לך יואננא?".

„אנא גברתי", ענתה המשרתת, „שמה בחוץ עומדת אשה עניה ומיחלת לדבר עם אדוני, אביך".

„העמי?" שאל דון יוסף. „תבוא נא!".

„אבל היא מגאלה מאד ולבושה בגדים צואים ובלויי סחבות", אמרה המשרתת, „על כן מאנתי לתתה לבוא הביתה, אך באמרה כי לא תסור מזה ותלין כל הלילה לפני השער עד כי תראה את פני אדוני, נכמרו רחמי עליה וג..."

„תני לה לבוא יואננא", אמר דון יוסף בחפזון ופניו זעפו, כי קצתה נפשו בעתרת דבריה.

משרתת הדסה השתחותה ותלך, ואשה עניה ועצובת רוח, צלם דמות העני והמחסר באה ההדרה המלא פאר והדר, יגון וכאב אנוש נשקפים מעל עיניה אשר כמעט נמקו בחוריהן מבכי, עוללים בוכים מחזיקים בכנף בגדה מכל עבריה ויונק על זרועותיה.

„מה בקשתך, לא נחמה?" שאל דון יוסף בקול ענות חמלה ורחמים כי נכמרו רחמיו על האשה ועל עולליה.

„נפשי בשאלתי ועוללי בבקשתי!" צעקה האשה תמרורים בקול מאריב נפש השומע, כי הציקתה רוח בטנה, ועד כה כלאה בכל מאמצי כחה את רותח המר, „אנא אדוני הנדיב, הצילה נא!"

„מה לך, עניה סערה?" שאל דון יוסף נדהם ונבהל לקול זעקת האשה. „אולי נפש חוטאה את ואת עונך תשאי?"

„נפש חוטאת?" אמרה האשה במלתו על לשונה ובשחוק התמרורים נורא לכל רואיו ותסוג אחור. „לא אדוני, אל תתן את אמתך לפני בת בליעל וחוטאת, זכה אני ולא עון לי, אבל... מי יודע אולי בימים יבואו... אולי? לא לא, כי אם באמת אעזבה נתיבות צדקה ואטה ארחות עקלקלות מי יאכפו עלי עניי ומרודי ונלאיתי נשוא יגוני ועצבי!"

„אם כן אפוא הגידי נא לי את אשר קרך", אמר דון יוסף „הכי יגהה הרופא מזור מהחולה, כל עוד לא ידע חליו, ואיך אושיעך אני טרם אדע מה קרה אותך?"

„ידי עבדיך", ענתה האשה, וזרם דמעות זרמו עיניה, „נטויות לחבל ולנקש כל אשר לי, אך לא, שאני אדוני, לא כן אדבר, לא נטויות, כי אם כבר לקחו בחזקה כל אשר לי, והיום אמר עבדך גאנצאלא מארטין, אם לא אשלם את המכס עד בוא השמש ימכר גם את ביתי הקטן הנשאר לי לפלטה..."

„מה?" קרא דון יוסף ברגש ופניו האדימו כתולע. „מה? גאנצאלא מרטין?"

„הן אדוני", ענתה האשה במר רוח, „גאנצאלא מארטין, את ביתי הקטן הוא מבקש למכור, זה כל הוני ורכושי אשר השאיר אישי לי ולעוללי אחרי נפלו במלחמה בעד ארץ מולדתנו, אנה אני באה ומה אעשה לילדי אלה?"

דון יוסף ברב שרעפיו בקרבו צעד צעדי און אחת הנה ואחת הנה לארך ולרחב החדר, כאלו עם לבבו למד את ארכו ואת רחבו, ולרגעים נשא את עיניו אל הדסה אשר אחרי שיחתה עם אביה שבה אל שלחנה לעשות מלאכתה, אבל עין בעין נראה שלבה לא הלך אחרי מלאכתה, כי אם קשבה רב קשב לדברי אביה ודברי האשה אשר כמים מאררים באו במעיה ויהפכו את הוד פניה למשחית.

„זאת הפעם השלישית, לא, הפעם הרביעית אשר זעקת גאנצאלא באה אלי", אמר דון יוסף בקול דממה כמדבר אל לבו. „יעבר עלי מה, לא אתן לנבלות כאלה מהלכים בארץ: אחשך את בן הבליעל הזה מלדכא אביונים ועניים תחת רגליו ואשים מעצר לרוח זדונו מהתעולל עלילות ברשע כאות נפשו. האם למען מלאות כיסי בוגדי בגד ובני בליעל כסף אפזר מדי שנה בשנה הון רב מהוני ורכושי?" אחרי כן פנה מהר אל האשה וישאל אותה לשמה. וישב אל השלחן ויכתב מלים מספר על ניר ויתן אל האשה ויאמר: „הספר הזה יהיה עליך סתרה, עניה סערה, מכל שוד וחמס. בבוא אליך משרתי גאנצאלא תני להם את הספר הזה והמה ייראו לנגעת בך ובכל אשר לך. ואל רכושך אשר גזלו מידך אל תשיתי לבך ואל תדאגי לו, עלי דאגתך, אני אשיבנו לך מחוט ועד שרך נעל. אך אחת אשאל מאתך: שימי מחסם לפיך ונצרה על דל שפתך, השמרי לך מדבר עלי עם כל איש מטוב עד רע, לא עלי גם לא על אחרים זולתי, אל תגידי דבר מכל אשר דברתי עמך, כאלו לא אנה לך כל רע, ואז אהיה מגן ומחסה לך ולכל הנאנחים והנאנקים, ועל ידי יושע לכם — כל עוד אשר יהיה לאל ידי להושיע לכם" — הוסיף לדבר בדממה.

האשה שמה את הספר בצלחתה ותשלח את ידה להחזיק בידי הנדיב הזה לנשקן מנשיקות פיה, אבל הוא לא נתנה ויאמר: „לכי נא בתי, ישמר נא ה' אותך ואת ילדיך מעתה ועד עולם".

בבוא משרתי גאנצאלא אל האשה האלמנה והיא נתנה להם את הספר הכתוב בידי דון יוסף לא דברו דבר, כי אם שבו מהר אל אדוניהם גאנצאלא ויתנו לו את הספר.

(ח״ג)

ויהי אך שום שם עיניו עליו חורו פניו. עודנו קורא אותו ועבד דון יוסף בא ויקרא אותו לבוא אל אדוניו.

היום רד מאד וגאנצאלא בא אל דון יוסף. זמן כביר שת עצות בנפשו ויחשב מחשבות לצמיד מרמה ולעטות חמסו ואונו במעטה הצדק והישר, וגם אמנם מצא את שתאבה נפשו, ולא נבצרו ממנו מזמות לסבב בכחש ובמרמה את דון יוסף, ואלו עמד למשפט לפני אחד השופטים, כי עתה הצליחה לו ערמתו לעור את עיניו ויצא צדיק בהשפטו, אולם לא כן בעמדו למשפט לפני דון יוסף החוקר והמבין דבר לאשרו, כל לשון רמיה תקום לפניו למשפט לא תצלח, ערומים נגדו נכלי נוכלים ומזמות פעלי און, וקוריהם לא יהיו לבגד.

„גם זאת הפעם אשא את עונך ולא אשיב לך כגמול ידך", אמר דון יוסף בקול חרד מעברה וזעם ופניו רעמו. „גם לא אגלה את אזן המלך משפטך ודרכך את העם ואת עבדיו הנאמנים, כי דרכך הרעה ממני לא נכחדה, וכזביך ושקריך לא יוליכוני עוד שולל. אכן זאת איעצך גאנצאלא, ברח לך מסיווילא, הרחק נדוד מארץ קאסטיליה, ואל תעלה על לבבך את הארץ אשר צדק ילין בה, בה תרמית לבך והות נפשך כתמן תגלינה גם לעיני עוללים ויונקים, ולך־לך אל ארץ אשר בה האמת נעדרת ורבו רודפי שקר, שמה ידיך־רמיה תעשינה תושיה ושמה תמצא מרכבות כבודך".

בכל העת ההיא אשר דבר דון יוסף את דבריו הוריד גאנצאלא את ראשו לארץ וידכה וישח כעבד נכנע מפני אדוניו מבלי ענות דבר, והרואה לעינים חשב כי נכנע באמת ושב ונחם על רוע מעלליו, אבל אלו היה איש הרואה ללבב, כי עתה ראה את הסער הגדול והנורא אשר התחולל בקרבו: בלבו התגעש והמה כהמות ימים בעת סופה וסערה; הסער הזה לא היה סער נחם ומכשל לב, כי אם סער נקם ושלם; כל הלילה לא שכב לבו, העמיק מחשבות, התהפך בתחבלות ויגכל נכלים איך לנקום שבעתים מדון יוסף היהודי.

נעזבה נא קורא יקר, כמעט רגע את גאנצאלא ונשובה להדסה השבה אל שלחנה לעשות מלאכתה.

דברי דון יוסף אשר דבר עמה עוללו עלילות ברעה לנפשה מאד מאד, כי היא הבינה שדבריו קשט אמרי אמת הטה, ולא היה קץ למצוקת לבה ותוגת נפשה מדאגה מדבר פן יאתה לה הפחד אשר פחד אביה.

הנה הגבר כי תשוח עליו נפשו מחזון לבו אשר יחזה לו כי רעה נגד פניו, או פחד פתאם כי יבהלנו, כביר כח לב הוא לכלכל עצבו ורגזו, כי אומץ לבו יחזקנו ויאמצנו, יחשב מחשבות ויבקש, גם ימצא נחומים לו לעודד את נפשו השוחחה, יבליג על יגונו, יעזב שיחו וכעשו ונפשו תשוב למנוחתה. לא כן האשה, לבבה רך ויחסר לה כח לב גברים, ולעמת זאת רגשי לבה עזים וחזקים מרגשי לבב גבר, והרעה נגד פניה תשוה לנגדה בעצם תמה —, היא לא תעצר כח למלט משא נפשה, ורוחה לא תוכל כלכל מצוקת לבבה, ולא תמצא מנוחה והרוחה לנפשה הנוגה, כי אם בהכינה לבה לה' ונפשה תשא אל אל בשמים, בשפך לפניו שיחתה; או אז ירוח לה... כן היה עם הדסה. אביה כבר נם שנתו, גם יואננא אמהה כבר ישנה ותתענג בחלמותיה הנעימים, אך הדסה לבדה לא ישנה, נגדדה שנתה מעיניה, ותשב בגנת הביתן אשר לאביה לבקש מרגוע לנפשה הנוגה, והרוחה למצוקת לבה בתפלה וצקון לחש אל אל מרנין לב נדכאים. מעולם עוד לא נסתה הרכה והענוגה למצוקות לב כאלה; מעולם עוד לא השתוחחה נפשה עליה כמו בלילה הזה; גם מעולם עוד לא הבינה ולבה לא רחש ברכת ה' הצפונה בתפלה זכה היוצאת מקרב ולב עמוק, כמו עתה. אחרי שך חמת רוחה ונפשה שבה

למנוחתה לקחה את כנורה ומנגינות נעימות הגביהו עוף אל שפריר השמים.

ב.

מכל עבדי דון יוסף ומשרתיו עושי דברו היה גאנצאלא הקרוב אליו. בתקופת ימים מספר גדלהו וינשאהו מעל כל משרתיו ממלאי פקודתו; גם אמנם לא לחנם מצא גאנצאלא חן בעיני דון יוסף, כי גאנצאלא היה איש משכיל בחכמה ונבון דבר, גם היה מהיר במלאכתו, ובכל עת ורגע עמד הכן לעשות מלאכת אדוניו בהשכל ודעת, וכל חפץ דון יוסף צלח בידו. נפשו ידעה מאד כי כל מאויי דון יוסף וכל ישעו וחפצו להרבות שלום ארץ מולדתו ולרומם קרנה, לכן העיר גאנצאלא את כל כחו להיות כלי למעשהו ולחפצו, למצא חן בעיניו; ודון יוסף בראותו את כל אשר גאנצאלא עושה לו בשכלו ותבונתו, חשב בלבבו כי מעשיו הטובים עדים נאמנים המה גם על תם לבו וישרת רוחו. וישמח בלבו כי הקרה ה׳ לפניו עבד נאמן ורב תבונות יחד, על כן בטח לבו בו. ובתקופת הימים שם כמעט חצי משמרתו ומשרתו על שכמו: הפקידהו על נפות רבות וישימהו לפחה עליהן. אבל האדם גם אם יחכם מכל האדם, אדם הוא ולא אל ויראה אך לעינים ולא יראה ללבב. גם דון יוסף ראש כל חכמי קאסטיליה, גם הוא נתעה בשוא ולא ידע כי גאנצאלא אך ערם יערים, נפשו לא ישרה בו, רוחו לא נאמנה אתו, וכל מעשיו הטובים לא ממקור אמונה יצאו, כי אם ממקור אכזב, ממקור אהבת הבצע; הוא שם עיניו ולבו אל הממשלה העצומה אשר ימשל דון יוסף אדוניו ברוח המלך ואל העז והעצמה אשר בידו. ואהבתו את דון יוסף היתה אך לעינים, ובלבו, מלבד שלא אהב אותו, כי גם שנא שנא אותו תכלית שנאה מקנאתו בתפארת גדולתו ובממשלתו הרבה. ומי הוא? איש יהודי חטר מגזע עם בזוי ושפל אשר (לפי דעתו ומחשבתו) אין לו כל צדקה ומשפט לזאת, ומה גם להיות לו יתר שאת ויתר עז ממנו, הנוצרי מלדה ומבטן.

ימים רבים הערים הנוכל הערום לכסות את שנאתו במשאון, לרמות את אדוניו ולעטות את תרמיתו במעטה הצדק; אבל מקץ הימים נלאה נשא לעשות במחשך מעשיו, ובראותו כי אדוניו יאמין בו אמונה אמן, וחשב כי אמונתו בו כיתד תקועה במקום נאמן אשר לא תמוט לנצח, החל למעול מעל במשמרתו הנתונה לו במתנה, וגם לא בסתר. משל בענין רע מאד, בגאוה ועזות, לחץ והונה, על זקן ונער הכביד עלו ולא שם רחמים גם לאלמנה ויתום, עד כי שכח חנות וגם לא זכר אחריתו, וכל מגמת פניו היתה רק שוד וחמס, כאשר ראינו למעלה — וזאת לא היתה הפעם הראשונה, כן שמענו מפי דון יוסף —. ועתה, אף כי ראה שחמס ידו ואונו נגלו לאדוניו וכל ערמתו ותרמיתו לא תצלהנה לו לכסותם ולמחות פשעיו העצומים, וגם ראה את נדבת רוח אדוניו כי לא העיר עליו חמתו להשיב גמולו בראשו, בכל זאת לא השיב אל לבו לאמר: אדוני הצדיק ואני הרשע, הוא גמלני טובה ואני גמלתיו רעה, אשובה מדרכי הרעה, אכף ואכנע מפניו וצדק צדק ארדף למצוא שנית חן בעיניו ולקנות לבו כראשונה, לא, זאת לא עלתה על לבו, כי אם חשב מחשבות נקם ושת עצות בנפשו למצוא תחבולות לנקם נקם מאדונו; כי זדון לבו השיאהו שלא נאוה לו, נוצרי, לעבוד את איש יהודי, ומה גם לשאת ממנו חרפה, ומחשבתו זאת לא רפתה מעליו ותך שרשיה בקרב לבבו; על כן העמיק עצות ויתנכל לנקם נקמת כלמתו ביהודי ולהדיח את חרפתו בדמי שנוא נפשו.

ויחכה בכליון עינים לעת מצא אשר תמצא ידו לבצע מזמותיו, וגם חיש מהר באה העת אשר לה נכספה וכלתה נפשו.

ענינים רבים וגדולים אכפו על דון יוסף ללכת בדרך מרחוק ולעזב את סיווילא שבועות אחדים; הימים האלה היתה העת שקוה גאנצאלא, כי היתה לו עת מצוא לנכל נכלי און ולהצמיד מרמה גם להוציא את מחשבתו הרעה לפעלה ולהדיחה על אדוניו היהודי. ובעת אשר עיני המלך כלו מיחל לדון יוסף כי ישוב הביתה, עלץ לב גאנצאלא, כי לבו היה נכון בטוח שהפיק זממו ועצתו נעשתה.

נעזבה נא כמעט קט את גאנצאלא ונסורה לראות את שלום הדסה הבודדה במועדה בתקופת הימים אשר נסע מזה אביה מחמד לבה ורוח אפה.

הימים האלה היו לה ימי עני וחשך, כי רק אביה נשאר לה מכל משפחתה: אח ואחות לא ידעה כי מתו עוד לפני הולדה, גם אמה מתה עליה בימי ילדותה, על כן היתה נפשה קשורה בנפש אביה, הוא היה חיי רוחה, ובלעדו לא ידעה נפשה, ועל כן שבעה נדודים כל ימי הפרדו מעליה והיא ישבה בדד בחדרה.

ויהי היום אשר ידעה כי בו ישוב אביה הביתה, השכימה בבקר; היום הזה היה לה יום טוב ושמחה, בידעה שהיום תחבק את אביה מחמד נפשה ותפל על צוארו אחרי הפרדו מעליה זה שבועות אחדים, אשר כשנות נצח הרות עמל ויגון הנטו בעיני בת רכה וענוגה האוהבת את אביה אהבה נצחת ודבקה בו בכל לבבה ובכל נפשה.

גם אמתה יואננא אשר לא נסתה בזאת לקום בבקר השכם ולא למדה לגזל שנתה מעיניה, השכימה היום בבקר, כי זאת הפעם חזקה עליה מצות גבירתה, יען שהיא שבעה נדודים כל הלילה ושנתה נדדה מעיניה, על כן לא הניחה לישון גם לאמתה, גם יען כי יום בוא אביה היה לה יום טוב וששון, רצתה ללבוש היום בגדי חג ולעדות עדיה, ולחפץ הזה דרושות לה ידי אמתה וגם זמן לא מצער.

„היום תקשרי על צוארי את מרגלותי הגדולות" אמרה הדסה אל אמתה, בעוד שהיא היטיבה את ראשה.

„המרגליות ?" שאלה האמה ותשתאה לה.

„ולמה זה תשתאי לי, יואננא ?" אמרה הדסה ותצחק. „האם לא תדעי את המרגליות אשר הביא לי אבי בשנה העברה מארץ איטליה; ידעתי כי נעים לו מאד בראותו אותי והמרגליות קשורות על צוארי, על כן יראה היום ותתענג נפשו".

„מרגליות, הלא סמל דמעות הנה" אמרה יואננא בקול דממה ובשפה רפה.

„אל תיראי יואננא, טובת לב, תהיינה נא המרגליות סמל דמעות, כי גם אמנם אבכה ועיני תרדנה דמעות, אולם דמעות גיל וששון. או הגם אמנם תאמיני בהבלי השוא כי המרגליות סמל דמעות תוגה הנה ? היהיה היום הזה, יום בוא אבי, יום יגון ואנחה ? לכי לכי פתיה, הומיה את כילדה קטנה אין לב".

„בי גברתי, אל נא תקצפי עלי. לא מלבי דברתי זאת, כי אם את אשר שמעתי מפי רבים הגדתי לך. וממעמקי לבי אתפלל אל ה' כי ישמר אותך מיגון ובכי ואל ישביתו משוש לבך; זה היום תהיי אך שמחה, בו השמחי ותעלזי בכל לב לקראת בוא אביך הנדיב והישר באדם. מי האיש היודע את אביך ונפשו בל תכסף ותכלה לראותו אחרי הפרדו מעליו זה זמן כביר, אף כי אני! הן, אם זכרתי חסדי אביך הרבים אשר הפליא לעשות עם אישי הידוע חלי ועם גאמעץ בר בטני, ובידינו אין כל מאומה להשיב לו על כל תגמלהי עלינו, וגבהלתי, ולבבי יתר ממקומו; הה, כל מאומה אין בידינו, כי אם .."

„החרישי יואננא טובת לב, אנא החרישי ואל תוסיפי לדבר עוד בדבר הזה!" אמרה הדסה בשפתי חן ונעם. „הרגעי יואננא, ודמי, הן רב נמולך שנמלת לאבי

על החסד אשר גמל עליכם: אמונת לבך, תם רוחך ואהבתך הנאמנה, הנה הנם גמולך שנמלת לנו״.

„בי גברתי נדיבת לב, ניד שפתי אל תחשכי נא״, דברה האשה תחנונים. „אנא הניחי לי להביע רוחי בדבר הזה, כי מה ינעם לי בזכרי את כל אלה; ובכל עת אשר תדרך רגלי לפני ערש דוי אישי ורואה אנכי כי לולא חסדי אביך, לולא ידו הפתוחה תמיד לרוחה להפיק לו כל צרכו, כי עתה כבר גוע בחליו, אז ראש תנחומותי כי אשפך לפניך את לבבי״.

„לא לנו, לא לנו, כי אם לבנך גאמעץ בן החיל תני תודה״, ענתה הדסה נדבה. „לולא היה...״

„אולם מי הרים קרנו? מי הרימהו מאשפתות ויושיבהו עם בני נדיבים, האם לא אביך הנדיב?״ אמרה האמה בשפתים דולקים. „לולא חסדי אביך העצומים, לולא הציגו לפני המלך ולא דבר עליו טוב לפניו, כי עתה מנהיג חמור היה כל הימים וינוע כל ימי צבאו בין הררי ישימון. ועתה האח, הוא כבודי ומרים ראשי, תהלתי וזר תפארתי, ומי פעל ועשה כל זאת, הלא אביך איש החסד? הוא ולא אחר; הוא הפיל לו חבלים בנעימים ויקחהו אחר כבוד לעמוד לפני המלך אשר זאת לא יאתה כי אם לבני רוזנים ודגולים מרבבה. הן, שרתי העדינה, לו יכלת את לחפש חדרי לבבי, כי עתה ידע לבבך את רגשי לבי; לו ראית בעיניך את רב אֹשרי בבוא אלינו גאמעץ לפנות ערב לבוש בגדי כבוד ויקר ומספר לי את כבודו וטובו וכי הוא נושא חן וחסד לפני המלך ולפני דון יוסף, ונותן לאביו שקלי כסף או גם זהב הנתונים לו מידי החורים והסגנים, לו ראית את כל אלה בעיניך שרתי, כי עתה לא אמרת: החרישי יואננא, ואת ניד שפתי בל השכת מלהביע לך, שרתי, את כל תודת לבי״.

דברי האמה אשר יצאו מקרב ולב עמוק ואשר נדברו ברגשי אם רחמניה נגעו עד נפש הדסה, רחמיה נכמרו אליה ולא יכלה להתאפק ולעצור בעד דמעותיה.

„אבל שמעי נא שרתי״, הוסיפה האמה ותאמר: „אתמול הביא גאמעץ שקלי זהב הרבה מאד. לבבי חרד ממראה עיני, מאד מאד חרד לבבי, התבונני נא שרתי, שקלי זהב רבים מאד!... שאלתי את פיו אנה לקח את כל העשר הזה? והוא...״

„ומה זה ענה?״ שאלה הדסה את אמתה בעמדה רגע מדבר.

„לא ענה דבר, כי אם הוריד את ראשו לארץ״, אמרה האמה ואנחה התמלטה מקרב לבה.

„אל תיראי יואננא, אל תיראי״, אמרה הדסה. „גאמעץ עלם ישר וירא אלהים הוא, ולא ישלח בעולתה ידו ולא יעשה עשר ולא במשפט —. ראי נא יואננא, הן דברת את כל דבריך, עתה חושי ומהרי להלבישני, כי התמהמהנו הרבה בדברינו ועסטעללא תחכה לי״.

אחשבה למותר להכביר מלין לספר ולערך לפני הקורא את עדי העדים ואת בגדי התפארת והמחלצות אשר לבשה הדסה היום ואת הוד יפיה, אך באחת אמר: לבשה בגדי מלכות, וכמלכה ביום הנתן כתר מלכות בראשה היתה כלולה בהדרה ויפיה, עד כי כל רואיה אליה התבוננו ויתפלאו. עבדים לבושי מכלול נשאוה בכסא יקר להיכל המלך. ברדתה מן הכסא באה רעתה עסטעללא לקראתה, ואחרי אשר חבקו ונשקו אשה את אחותה הלכו שתיהן יחדו לחדר עסטעללא.

עתה אשר הדסה כבר באה בחדר עסטעללא רעיתה, נעזבה נא אותה שמה, כי מה יתן ומה יוסיף לנו לדעת את אשר עשו ואת אשר דברו, גם הלא מודעת לכל דברת שתי עלמות יפות צעירות לימים; טוב מזה לשית לבנו לדעת הנעשה בעת הזאת בחדר המלך הגדול דון יואן מלך קאסטיליה.

(ח״ז)

המלך לא ישב לבדו בחדרו, גאנצאלא מארטין עומד לפניו, אך אין דובר דבר, בכל החדר השלך הס; המלך ישב דומם ותפוש ברב שרעפיו בקרבו, פניו רעמו וחזותו הוכיחה עליו כי לבו יסער בקרבו כים סוער. פתאם קם מכסאו ויצעד בצעדי און אל גאנצאלא העומד שחוח וכפוף כאגמון.

„ואתה עודך מחזיק בעדותך?" ענה המלך ואמר בקול רם וחזק. ומבלי תת לגאנצאלא לענותו הוסיף ויאמר: „ואתה באחד כי כנים דבריך ואין בהם נפתל ועקש?"

„לא זאת בלבד, מלך הארץ", אמר גאנצאלא, „כי אם גם אשבע בדם משיחנו גואלנו".

„גם בשבועה הזאת אין די להוכיח כי עדותך נאמנה", השיב המלך אחריו, אחרי החרישו רגעים לא מעטים. „היום רבו בני בליעל הנקלה בעיניהם שבועת ה' ולשונם מהירה לשא את שם אלהים וכל קדושיו עמו לשוא, למען בצע בצע, או למען הדית רעה על רעיהם היושבים לבטח אתם. גאנצאלא, גאנצאלא! ידע תדע, אם אמת בפיך ונכונה דברת, אזי מות יומת הבוגד מות נבלים, אבל אם שקר ענית בו, דע כי..."

„הן אחת דברתי, המלך הגדול, ושתים זו השמעתי", ענה גאנצאלא בקול נמרץ, „כי אסיר את מסוה הצדק מעל פני דון יוסף ואבלע פני הלוט הלוט עליו, ואשלש כי אגלה את נבלותו לעיני המלך ושריו ולעיני כל העם, אך אם תתן עז בידי וימינך תתמכני להוציא את הדבר אשר החלותי לפעלו".

„הן, לו יהי כדבריך!" אמר המלך. „גם שכרך הרבה יהיה מאד, אם אמת נכון הדבר כי הצלתני מידי בוגד בגד. אך ראשונה השכילני בינה איך הוצאת תעלמה לאור ואיך נבעו לך מצפוניו אשר נצפנו מנגד עיני זה זמן כביר".

„האם נפלאת היא?" ענה גאנצאלה. „הלא מודעת לך, אדוני המלך, כי מני אז נאמן אנכי בכל ביתו, אין דון יוסף רואה את כל מאומה בידי, בראותו שכל חפצו בידי יצלח. בראשונה עבדתי אותו בכל כחי ובכל לבבי ונפשי סרתי אל משמעתו, כי דמיתי שבעבודתי אשר אעבדנו אעבד אותך, המלך; תהלות האיש הזה אשר שמעתי מפי רבים ונכבדים, ורב צדקותיו אשר הביעו מקטן ועד גדול עורו בתחלה את עיני, עד כי און ראיתי ולא התבוננתי, אך מעט מעט נפקחו עיני וארא כי בשוא נתעיתי; אז נתתי אל לבי לשים עיני על דרכיו ולהתחקות על שרש דבר נמצא בו, עד כי בתקופת הימים כל ערמתו ותרמיתו כתמן נגלו לעיני וכל עלילותיו ברשע ערומות הנה נגדי". ואחרי החרישו כמעט רגע ויבט בפני המלך התפוש עוד ברב שרעפיו בקרבו הוסיף ויאמר: „כי אדוני המלך, ידבר נא עבדך עוד דבר אחד באזני אדוני: מי העשיר את דון יוסף? ומאין עשה את כל הכבוד הזה והאוצרות אין מספר הממלאים את ביתו?"

„כל העשר אשר לו עשה במשפט ובצדק, וכל ההון אשר מצא לא ימצא בו כל עון וכל חטא", אמר דון יואן. „שאר רוחו לעשות מקנה וקנין, רחב לבו לעשות תחבלות לפעל גדולות ונצרות, כשרונו וחריצותו לכל, וה' עמו, כל אלה יחד עשו לו את החיל אשר בגללו רעה עינך ותקנא בו, לפי דעתי".

„אני מקנא בו?" קרא גאנצאלא בגרון ויעמד פניו כמשתאה לדברי המלך. „גם לי אצל אלהים ברכה ויברך אותי בהון ועשר, גם אני בחסד אל לא במסכנות אוכל לחמי, וריש ועני לא ידעתי גם אני, ומעט הזהב אשר לדון יוסף יותר מאשר לי איננו שוה בעיני לקנא בו בעבורו. אבל בזאת אשר הדמה אדוני המלך, כי ההון והרכוש אשר לו רכש ביגיע כפיו ובישרת לבב ככל עשירי הנוצרים, דע נא — שא נא אדוני לדברי עבדך — כי בשוא נתעית. הן אמנם פה בסיווללא ובכל המקום הקרוב אל משכן כבודך אשר עיניך הצופות משוטטות בם תמיד לא יערב את לבו ולא יזיד לבצע בצע מעשקות,

(ח"ו)

אבל בנפות הרחוקות ממך, שמה יעשוק, יונה ויגזל כאות נפשו לעין השמש. שאל נא אדוני את שבי לֶעאַן וַאלַבּאַרבֶּיָען ויגידו לך, ולשמע דבריהם פלצות האחוך; בנשך ובתרבית אשר יקח ימוץ את דם נקיים ויפשיט את עור אנשים צדיקים וישרים מעליהם. שאל נא את אצילי קאסטיליה וחוריה, ויגידו לך, כי כמעט כל הנכסים הגדולים והטובים חבלים המה בידי היהודים, וביותר בידי דון יוסף בתשלום נשך חמשים וגם מאה שערים, עד כי גאלה לא תהיה להם לעולם: כי בצוק העתים כאשר יציק להם מחסר הכסף, ילחצם הוא בחזקה, עד כי המה בידו כחמר ביד היוצר, ובידו להטותם אל כל אשר יחפץ; ולקץ הימים יצלח לו לרשת את כל ארץ קאסטיליה הטובה, אשר זאת כל ישעו וכל חפצו".

„אלו כנים ונאמנים היו דבריך, הלא נפלאת היא בעיני, מדוע בכל הימים הרבים אשר נתתיו לשר רכוש הממלכה לא נגלתה עד כה גם אחת מכל הנבלות הרבות האלה אשר פיך יענה בו?" שאל המלך. „מדוע לא לקחה אזני עד כה שמץ דבר מתועבות כאלה אשר יוכיח עליו חרפת בצעו ואשר בו אדע כי עדותיך נאמנו?".

„נקל לנבון דעת זאת", ענה המלשין בשובה ונחת, „משמרתו הנכבדה והמשרה הגבוהה אשר על שכמו תעמדנה לו לתת חתיתו על רכי הלבב, ובזאת אשר יתפאר ויתהלל כי ימשל ברוחך, אדוני המלך, ממשלה עזה, מירא הוא את כל כי כלה יעשהו אם יגלה את סודו לרעהו, על כן אין גולה את אזנך, המלך, וכל עלילותיו ומזימותיו הרעות והרבות ממך נכחדו".

בכל העת אשר דבר גאנצאלא החריש המלך ויקשב רב קשב, והכרת פניו ענתה כי החל לפסח על שתי הסעפים ולבו נטה להאמין לדברי גאנצאלא, והוא בראותו זאת הוסיף אמץ ויוסף לדבר: „אדוני המלך הואיל לאמר כי גם ה' היה עמו, על כן גדל ויעשיר. הואילה נא אדוני המלך, לשים לב לדבריך, היתנך לבך להאמין כי ברכת ה' ההיה במעשי ידיו? במעשי ידי יהודי אשר ימאס את תורת משיחנו הקדוש ואותו ענו אבותיו באכזריות וחמה, וימת בידם מות נבל? חלילה מה' השופט צדק לנקות את זרע המרעים, בני המשחיתים ששלחו ידם במשיחו אשר שלחו עלי תבל ארצה לכלא הפשע, להתם החטאת ולהאיר לארץ ולדרים עליה; אם עודנו אוהב ה' אה עם ישראל ועינו עליהם לטובה כדבריך, אדוני המלך, מדוע ייסרם קשה ויוכיחם באף ובחמה? מדוע תרדפם קללת אלהים ותשיגם על כל מדרך כף רגלם, עד כי לא ימצאו מרגוע ומנוח לכף רגלם בכל הארץ? לולא מאס בם ה', כי עתה לא נתן את רוחו בלב כל העמים לרדפם על צואריהם, לגרשם בזעף אף ולהקיא אותם כקיא צואה מן ארצות מושבותיהם, כי אם נתן את חנם בעיני העמים להרגיעם בקרבם ולהיות עליהם סתרה. ימים יבואו ואתה, אדוני המלך, תראה לדעת כי אך להוכחות על עונם ולרעתם נתן ה' את חן העם הזה יושב סיווילא בעיניך המלך, אך למען הוסיף ליסר אותם שבע באחרונה, כי כרוב לטובם כן ירבה גאונם ויגבה לבבם ויוסיפו פשע על פשע, עד כי עונותיהם ירבו למעלה ראש, אז יחשף ה' את זרוע קדשו ליסרם שבע על חטאתיהם וישוב לדכאם ולשימם כעפר לדוש".

„דבריך עתיקים וכבר אבד עלימו כלח", אמר המלך אשר אמונתו בדון יוסף עוד לא נכחדה כלה מלבו, „הדברים האלה כבר נשאו רבים על פיהם מלפניך ורבים אחריך עוד... אך הגד נא לי, איך נודע לך הדבר כי הוא מבקש את נפשי?".

„שמע נא אדוני המלך", אמר גאנצאלא. „אחד הנערים העומדים לפניך, גאמעץ שמו, הוא בן למשרתת הדסה בת דון יוסף, אותו בחר דון יוסף לבצע את מזמתו בידו":

„גאמעץ?! נער טוב וישר הוא, ולבבי לא יתנני להאמין כי יואיל להיות כלי

(ח"ז)

משחית לחבל ביד זדים", אמר המלך. „הוא מצא חן בעיני מכל נערי שרי המדינות *) העומדים לפני, הכרת פניו הענה עליו כי הוא עלם ישר ובן חיל".

„אמנם כן אדוני, הוא נער טוב וישר", ענה גאנצאלא בשובה והשקט כפעם בפעם, „אכן כמעט נטיו רגליו מדרך הישר, וזה הדבר: דון יוסף עשה חסד עם אביו ואמו, גם אותו הרים מאשפות, כי הציגו לפניך, ועל פיו היתה שומה כי לקחת את הנער אחר כבוד לעמוד לפניך ולשרתך כאחד מבני החורים והסגנים — הנוכל עשה זאת מראש למען יהיה הנער כלי בידו לעשות את מזמותיו — ע"כ הצליחה לו להנוכל הזה לפתותו, ויעור את עיני הנער התם בברק הכסף והזהב, ומצלצלי הרהבים ושטי כזב אלה נחבא קול אלהים הקורא בלב הנער: ירא את ה', וסור מרע! וכן, חפץ הנחש הערום הזה צלח בידו. גאמעץ נפתה למזימותיו וישבע לו לבלתי גלות סודו לכל איש ולבלתי דבר דבר על אדות הדבר הזה גם עם אמו. אך יד ה' היתה בזאת כי יגלה לי סודו, למען הציל את נפש משיחו מרדת שחת... ויהי היום ואני נקרה נקראתי בחצר המלך וארא בשחוק הכדורים אשר שחקו נערי שרי המדינות, וגם גאמעץ בין המשחקים; ובעמדי שמה ראיתי והנה ביד הנער גאמעץ שקלי זהב רבים מאד, ובהיותו הוא לבדו שאלתיו מאין לקח את הזהב הרב הזה? הלא לא בן חורים ולא בן סגנים אתה, אמרתי לו, כי אם בן איש רש וחולה? לשמע דברי חורו פניו, כי נפשו עוד ישרה בו והמזמתה עוד לא הכתה שרש בלבו, ויכבר עלי מלים אין בינה בשפת עלגים, וזאת העירה את רוחי עוד יתר הרבה לדרש ולחקר את הדבר לאשרו, ראשונה נסיתי להציל מפיו דבר אמת בדברים טובים ונחמים, אך כאשר ראיתי כי דברי הטובים לא עשו פרי, גערתי בו ואתן עליו חתית, או אז הודה הנער על פשעו ויגד לי את האמת בקול בוכים".

„הנה חפץ אחפץ לדבר עם הנער פה אל פה ולשמוע את דבריך באזני מפיו". אמר המלך. אף כי דברי גאנצאלא הנאמרים בקשט אמרי אמת באותות נאמנים ובטעשים מוכיחים הפכו משרש את אמונתו בדון יוסף, בכל זאת עוד נע לבבו. „יבא גאמעץ לפני".

דון יואן אחז בפעמון לקרוא אחד הנערים.

כשמוע גאנצאלא את הדברים האלה מפי המלך נפעמה רוחו ופניו חורו, ומטבוכת נפשו פנימה נחבא קולו, אבל כמעט רגע הבליג על מבוכתו וימשל ברוחו, ובשובה ונחת כפעם בפעם אמר אל המלך: „לא כן אדוני המלך, כתר נא זעיר, עד כי תצא מחשבתו הרעה לפעלה, אז... הלא תדע אדוני כי בשוב דון יוסף מדרכו הלא יאכל על שלחנך..."

עוד הטה מדברים ושוטר הסף בא ויאמר: „דון יוסף מחכה לפקודתך המלך".

השמועה הזאת היתה כרעם ונפץ לאזני גאנצאלא. נפשו נבוכה בקרבו והוד פניו נהפך למשחית, אך כח לבו הכביר למשל ברוחו, הוא שעמד לו להשיב נפשו למנוחתה ולהסתיר מבוכתו מעיני המלך.

„האם שב מדרכו?" אמר המלך כמשתאה. „יבא" — ואך יצא יצא שוטר הסף נתן המלך אות לגאנצאלא וינף ידו לפתח חדר משכיתו ויאמר לו בקול דממה: „גאנצאלא, לך נא אל חדר משכיתי ומשם תלך דרך הפתח השמאלי לבית המדרגות היורדות מן הארמון חוצה. היום אתה קרוא אל שלחן המלך".

גאנצאלא אחרי השתחויתו אל המלך פעמים רבות, פנה וילך דרך חדר המשכיה אשר הראה לו המלך ולבו שמח וטוב עליו.

---

*) פאזען: המה הנערים בני הסגנים ושרי המדינות העומדים לפני המלך לשרתו. ועיין באור (מלכים א' כ' י"ד).

(ח"ו)

בדרוך דון יוסף על המפתן הלך המלך לקראתו צעדים אחדים ויקדם את פניו באהבה כפעם בפעם; אך אלו עמד איש מאחריהם ויתבונן בשום לב, כי עתה ראה ויבן, כי זאת הפעם לא הביע המלך את רוחו לפני דון יוסף כתמול שלשם, כי אם נזהר מאד בדברו וישמר את כל מוצא שפתיו לבלתי הוסיף ולבלתי גרע, וכן בדבר דון יוסף הקשיב רב קשב ויתבונן אל כל מלה וכל הגה אשר יצאו מפיו, כאלו פלס את כל דברי דון יוסף וכל הכל נדף מפיו בפלס ובמאזנים. הן אמנם גם מדון יוסף לא נכחד הדבר וגם הוא התבונן כי דבר המלך איננו עמו כתמול שלשם ויתמה בלבו, אך ענותו לא נתנתהו לשאול את פי המלך פשר דבר, ובלעדי זאת הן כל הגיוני לבו וכל מעיניו היו ערוכים ושמורים רק לטובת ארץ מולדתו, ולכל הנוגע אל עצמו ואל בשרו לא שת לבו, לכן לא עצבו דבר המלך ויוסף להודיע לו את כל מלאכתו אשר עשה בתקופת הימים האלה, את כל אשר ראה ומצא בשאר מדינות המלך. סוף דבר, ערך לפניו חשבון נכון ונאמן מכל אשר פעל ועשה בימי מסעו לטוב ארץ מולדתו ולטוב הממלכה והמלך.

אזני המלך היו קשובות רב קשב לדברי שר האוצרות ורכוש הממלכה, ולעתים בדבר דון יוסף דברים הנוגעים אל המלך לו לבדו שנו פני המלך וכחשכת עלטה כסתם.

„היום אתה קרוא אל שלחני", אמר המלך אל דון יוסף, „ושמה תוסיף לספר לי על כל אשר ראית ושמעת בדרכך אשר עשית עתה".

„בי ארוני המלך", אמר דון יוסף, „אם מצאתי חן בעיניך, הפלה לי חסדך זה ליום אחר, והיום הנה לי לשבת בביתי. עמל הדרך הרחוקה והרבה ענה כחי עד מאד ואני נהייתי ונחליתי מאד מאד, ואין לי להנפש ולנוח מעט, על כן יהי נא חסדך אדוני המלך, לתתי לשבת בביתי ימים מספר ולשעשע נפשי את בתי הדסה, ואז אחליף כח ואשובה להקדיש כחי ואוני לעבודת ארץ מולדתי ולעבודתך, מלך הארץ".

לשמע הדברים האלה נבהל המלך ויסער לבו, ולא יכל להתאפק ולהכחיד את רגשי לבבו אשר העירו בקרבו דברי דון יוסף האחרונים, כי זכר את דברי גאנצאלא... אך אחרי שוב רגע משל ברוחו ונפשו שבה למנוחתה וידבר בשובה ונחת לאמר: „לא דון יוסף! אל תשיב את פני, אות נפשי היא כי תאכל עמי היום לחם, ימים רבים נפקד מושבך אל שלחני".

כראות דון יוסף כי חזקו עליו דברי המלך ורצונו אין להשיב, לא הוסיף דבר עוד בדבר הזה. וככלותו לדבר את כל דבריו השתחוה אל המלך ויצא מפניו.

אז, אחרי אשר ערך לפני המלך אדוניו חשבון נכון וישר מכל אשר פעל ועשה בימי מסעו לבקר את שאר מדינות המלך, או אז פקד האב את בתו היחידה כל תקותו ומשא נפשו בחלד, לחבקה בזרועותיו ולהמתיק עמה מתק שפתים אחרי הימים הרבים אשר נפרד מעליה. זמן כביר ישבו האב ובתו יחדו על המטה ויתענגו בשיחתם, וביותר לא שבעה הדסה מלספר לאביה את כל הקורות אשר נקרו ויאתיו לה בכל הימים אשר ישבה בדד בלעדו. אחרי כלותם את כל דבריהם ערך דון יוסף לעיני בתו את כל כלי חמדה היקרים אשר הביא לה לשעשע נפשה: אבנים יקרות, רבידי זהב, בגדי שש וארגמן וכלי צב עם פטורי ציצים מעשה חרש חכם ועוד כדומה. והדסה שבעה מהם שבע שמחות וענג, וביתר שאת כי כל אלה מיד אביה נתנו לה.

ג

ויהי אחרי עבור עת הצהרים כשך חמת השמש וסריסי המלך הבהילו להביא את דון יוסף אל שולחן המלך. הן אמנם בזה אין כל חדש, כי כמעט יום יום היה קרוא אל

המלך לשבת אל שלחנו ותמיד ישב מצד המלך וכן גם היום, ובכל זאת לא ככל הימים היום הזה. ברב כח הסתיר המלך מעיני דון יוסף את סערת רוחו הסוער בקרבו. ודון יוסף, אף כי ראה והתבונן שפני המלך איננו עמו כתמול שלשם לא שת לבו לזאת, בידעו כי לבבו זך בלי פשע. אבל מה השתאה ויבהל בנשאו עיניו מסביב אל הקרואים, והנה גם גאנצאלא בתוכם — בראשונה לא האמין למראה עיניו וידמה כי התולים עמו, אולם גאנצאלא עבדו בעברת זדון העמיד את פניו נגדו, למען שעיניו את עיניו תראינה. עתה הראה לעיני אדונו הראשון את מצחו העז והחזק מצר ויבלע פני הלוט הלוט עליו ויסיר את מסוה הצדק אשר נתן על פניו בהיותו עבדו. דבר בפני אדונו עתק בגאוה ובוז ויעז פניו עד בלי די, למרות עיני דון יוסף.

השלחן היה ערוך ומלא דשן מזן אל זן; מעדנים וממתקים תוצאות אדמת ספרד הפוריה למיניהם בכלי כסף וזהב מעשי חרש חכם כללו הדר השלחן. כל הקרואים אכלו ושתו לרויה ונפשם התענגה בדשן. אך אחד הקרואים ישב ביניהם ולא טעם כל מאומה מכל מאכלי התאוה. האחד — הוא דון יוסף. זה דרכו מאז עמד לשרת בהיכל המלך לבלי התגאל במאכל אשר לא יאכל על פי חקי דת ישראל; לא נפתה לבו על כל מעדני מלך, גם לא שת לבו לזאת פן יהי ללעג ולקלס לסביבותיו. סוף דבר, כל יקר וכל חמודות תבל, גם כל פחד ומחתה לא יכלו לו להדיחו מדרך ה' ולהטותו מדת ישראל, וגם הפיק רצון מן המלך על לבבו הנאמן עם אלהיו והחזיקו במעז דת אבותיו.

המלך ודון יוסף נדברו איש אל רעהו וימתיקו יחדו מתק רעים. ברגע הזה שכח המלך את כל הדברים אשר דבר זה לא כביר עם גאנצאלא — עתה לא היה דון יוסף בעיניו כבוגד ומבקש נפשו, כי אם כעבדו הנאמן בכל ביתו מימי קדם והיושב לימינו תמיד.

בעת ההיא כדבר המלך עם דון יוסף וגם כל השרים היושבים על השלחן נדברו איש אל רעהו, והנה נאמעץ עלם יפה עינים וטוב ראי לבוש שני עם עדנים כמשפט נערי שרי המדינות נגש אל מקום מושב המלך וישם לפניו על השלחן קערה מלאה דשן ומעדנים, מאכל תאוה למלך. לו התבונן איש אל העלם וישגיח אליו בשום לב, כי עתה ראה שרעה נגד פניו: עיניו שוטטו בכל סביביו בחפזון ובבהלה, פניו האדימו וחורו חליפות, וכל חזותו הוכיחה עליו כי רעה בלבו.

ויהי אך שלוח שלח המלך את ידו לקחת מן המטעמים אל פיו, והנה קול המולה דקה כקול המון מתלחשים נשמע מקצה השלחן מתחת ואחריו קול גאנצאלא הקורא בכח לאמר: „הרף נא, מלך הארץ, מות בקערה!".

דון יוסף נבהל משמע אזניו וממראה עיניו, וכאיש מכה בשגעון הביט אל כל הנעשה סביבו. הקרואים קמו מכסאותם וילטשו עיניהם לו.

„מה זאת? מה זה שמעו אזני?" שאל דון יוסף כאיש נדהם, ועיניו דלו רגע למלך ורגע לגאנצאלא.

בהיכל המלך השלך הס ודממה כדומית מות בחדר האוכל, אין דובר דבר ואין מוציא הגה מפיו. מהם אשר ידעו מראש מה תהיה אחרית הדבר, ומהם אשר לא ידעו ויחכו בכליון עינים לראות אחריתו. כה חלפו הלכו להם רגעים מספר ושפתי הקרואים סגרו, אך עיניהם פקוחות וערוכות על דון יוסף אשר ישב על מקומו כחולם בהקיץ מבלי דעה אנה יסתיר את עיניו מעיני הקרואים הלטושות לו. אז פנה אליו המלך ויקרא בקול נמרץ לאמר:

„הנה הגד הוגד לי, דון יוסף, כי בגדת כי בגד בוגדים ותתנכל אלי לקחת את נפשי!".

(ה"נ)

פני דון יוסף נהפכו לירקון, כחו עזבהו וכל רוח לא קמה בו להשיב שואלו דבר כזאת לא שער בנפשו ולא עלתה על לבו.

„על ידי המטעמים האלה, כי שמת בהם רוש", הוסיף המלך לדבר ויורה באצבעו על הקערה אשר שם גאמעץ לפניו, „על ידי המטעמים האלה זממת לקחת את נפשי!".

לשמע הדברים האלה הקיץ דון יוסף כישן, כי דברי המלך האחרונים במדקרות חרב חדרו חדרי בטנו וחמתו נצתה בו כאש יוקדת ויקרא בעז חמתו לאמר: „מי הוא זה בן הבליעל, מלך הארץ, אשר הזיד לשים את כבודי לכלימה ושמי לחרפה? מי הוא זה ואיזה הוא הנבל אשר ערב את לבו לטפל עלי שקר ונבלה כזאת?"

„גאנצאלא וגאמעץ בן יואננא אמתך", ענה המלך בשובה והשקט.

„גאנצאלא?" שנה דון יוסף את דבר המלך בלעגי שפה ובצחוק מוזר היוצא מנפש דאבה — „אמנם, אדוני המלך, אם תואיל נא להאמין לדברי נבל, זד ובליעל, אזי לא אנסה דבר להצדיק נפשי, כי נבחר לי לשאת ולסבול שפטים אכזרים וענוים קשים מלהקל כבודי להוכח עם גאנצאלא ולענות על דבריו!"

„לא עם גאנצאלא, כי אם עמי! האם גם לי, אני המלך, תמאן להשיב דבר?" אמר המלך בחרון אף, כי גאון דברי דון יוסף העלה את חמתו — „דבר, אם תדע להצדיק את נפשך!".

„ומה? אם כל הדבר הזה אך קורי עכביש וחמת עכשוב הוא?" אמר דון יוסף בקול ענות גאון ועצב יחד, „אם השטנה הזאת אך נכלי נוכל ותרמית לב איש מרמה הוא החושב להפיל את רעהו בשוחה אשר כרה לו ולהבנות ממפלתו? ומה..."

המלך לא נתן לדון יוסף לכלות את דבריו ויאמר: „אז אשיב לבן הבליעל הזה כגמולו. אולם הלא פיך ענה תמיד כי גאנצאלא עבד נאמן הוא, אתה פיך..."

„בי אדוני המלך", אמר גאנצאלא, „הנה אות נאמן אתי להוכיח כי אמת בפי ולא שקר עניתי בו".

כשמע הקרואים את דברי גאנצאלא נשאו עיניהם עליו ונפשם נכספה וכלתה לראות אחרית דבר.

„ומה האות?" אמר המלך בקול ענות חרון ועצב.

„יאכל נא דון יוסף את המטעמים האלה", ענה גאנצאלא, ועליצות נפשו פנימה הופיעה נהרה על פניו, כאיש אשר על אויבו התגבר וידכאנו תחת רגליו מבלי הוסיף קום. כי בזאת השיג את דון יוסף בין המצרים: אם יאכל, הלא מות ימות באין מרפא, ואם ימאן לאכול, הלא הוכיח עליו פשעו לעיני השמש ולא יהיה לו פתחון פה להכזיב עדותו.

לשמע הדברים האלה חרדה מות ופלצות אחזו את דון יוסף, כל רוח לא קמה בו, דמיו בעורקיו קפאו, והוא היה לאבן. כי הבין וראה היטב כי נלכד בפח אשר טמן לו אויבו בנפש.

„טוב הדבר מאד!" אמר המלך.

כמדקרות מחט בבשר המתעלף תהיינה לו לישועה להשיב אליו רוחו, כן דברי המלך אלה הועילו להשיב רוח דון יוסף אליו ולהעירו מתרדמתו ומתמהון לבו. ויאמר בשובה ונחת: „הלא ידעת, אדוני המלך, כי עברי אנכי, וכל ימי חיי עוד לא בא בפי כל מאכל אשר לא יאכל על פי חקי דת אלהי אבותי, כאשר רבות ראית בשבתי אל שלחנך; ואין דבר בארץ אשר יעצור כח להטות אותי מדרך זו הלכתי בו מעודי עד היום הזה".

(ח"ג)

„בזאת צדקת מאד, דון יוסף", אמר המלך. „חלילה לי מה' לאכף עליך להפר את מצות דת אלהיך; דת אל אשר לכל גוי וגוי קדושה בעיני כדת אלהי, ולא אחטא לאלהים להדיחך מן הדרך הטוב, בו הלכת כל ימי חייך, אך לי עצה אחרת לנסות הדבר מבלי חלל את דת אלהי אבותיך: הנה אנסה בכלב", ובדברו פנה אל אחד מעבדיו העומדים לפניו ויאמר להביא כלב.

הכלב הובא והמלך נתן לו מן המטעמים אשר לפניו. כנשר חש לאכול את מאכל התאוה, אבל ככלותו לאכול הלך סר וזעף, רבץ באחת מפנות הבית, וכעבר רגע המה וינאק.

כל הקרואים החרישו ויתמהו איש אל רעהו, ובכליון עינים חכו לראות סוף דבר. „אבן בצפיתם לא היתה מטרה ותכלית אחת לכלם: מהם אשר שנאו את דון יוסף בלבם ותעלוזנה כליותיהם בנכלי גאנצאלא, חכו לראות במפלתו; מהם אוהביו ומכבדיו ונפשם עגמה לו, יחלו לראות צדקו כנגה יצא, ומהם, אף כי לא שנאוהו, בכל זאת יען כי יהודי הוא שמחו לאידו ונפשם נכספה לראות כי יצא רשע בהשפטו.

ויהי כעבור רגעים מספר והכלב המה וניאק ביתר עז וישבע נדודים: טלל ברגליו ויז קצף מפיו, עוד רגע קטן והנה התהפך בצירים, וחבלים אחזוהו, עוד רגע ובטנו צבתה מאד, ואחרי אשר התיפח וינאק עוד רגעים אחדים נפח נפשו.

„הן אמנם מות במטעמים האלה", אמר דון יוסף, אחרי כלות המראה האיום הזה, „אבל בזאת..."

גאנצאלא לא נתן לו לכלות את דבריו ויאמר: „על פיך טסך גאמעץ רוש במטעמים האלה, גאמעץ, ענה בו נגד המלך ונגד שריו!".

„אמת נכון הדבר", אמר גאמעץ באמץ רוח, כי גאנצאלא חזק ואמץ את לבו בעפעפיו. „אני... נפתיתי... פתני... ואפת".

העלם נפל ארצה לרגלי המלך בבכי ויפרש ידיו מבלי יכלת להוציא דבר מפיו.

דון יוסף הביט על כל הנעשה כאיש נדהם, ועיניו שוטטו בכל אשר לו מסביב כגבר מכה בתמהון, ולא ידע נפשו, אם רואה הוא את כל זאת בהקיץ, ואמת נכון הדבר, או רק חלום חזיון לילה הוא. נפעם ונאלם כאבן דומם עמד בין אויביו וצוררי נפשו; עיניו ראו את עיני המלך יוצאות מחוריהן מחרון ועברה וטוזרות זקים חצים ומות בלבו; עיניו ראו את גאנצאלא השמח לאידו והעזות העזה והנמרצה שחברה יחדו עם חמת עכשוב אשר בפניו ילינו; אזניו שמעו את דברי גאמעץ העונה בו פשעו ומעלו בפניו, הנער המסכן אשר הוא בחסדו הרימהו מאשפות, — הן כל אלה דים הנמו להוליך אנוש שולל ולבקק רוח איש אובד עצות לנקות נפשו מדבה איומה ונוראה אשר הוציאו עליו אויביו מבקשי נפשו.

„הנני סולח לך", אמר המלך כדברים טובים ונחומים אל הנער הבוכה. „ידעתי כי לא במרד ולא במעל עשית זאת, כי אם לבך נפתה על מזמות הבוגד ועל יפעת הכסף וברק הזהב הרהבים ושטי כזב. ברך את ה' אשר סבב את פני הדבר למנעך מבוא ברדים, שוב אליו בכל לבבך ובכל נפשך והרבה אליו הפלה כי יעביר את חטאתך". ואל גאנצאלא אמר:

„מהיום והלאה נתתי אותך על כל ארץ קאסטיליה, על פיך ישק כל עמי ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל הארץ; אני אודיע את כל עבדי כי אתה הצלת את נפשי ממות ואצום כי ישמעון לקולך ולא ימרו את פיך, כי אתה כפי תהיה".

גאנצאלא נגש אל המלך ויקד וישתחו.

(ח"ב)

„והזד הארור הזה", הוסיף המלך ויאמר — ובעברה וזעם לטש עיניו לדון יוסף אשר עמד עוד עד כה כמשוגע וכגבר עברו יין מתגרת יד קשי יומו — „הזד הארור הזה הנו הוא בידך; השיבה לו כגמול ידיו. הסירו אותו מעל פני!"

שני אנשי צבא חלוצים עמדו הכן למלא את מצות המלך ויבהילו להוציא את ידיד המלך ואהוב נפשו אסור בנחשתים מבין העדה השמחה לאידו.

וגאנצאלא קרץ בעיניו אל אנשי הצבא להובילהו חשים, והוא מהר אחריהם ואחרי שנוא נפשו אשר נפל בעצומיו. הוא ידע מאד להסתיר עליצותו מעיני המלך אדוניו, בעת אשר נפשו עלזה במסתרים כי בצע הרעה אשר זמם ויעש נקמתו באיש חרמו; הלך שחוח ופניו זעפים, כאלו שבר אדונו הראשון והדבר המר אשר קרה ונודע למלך נגעו עד לבבו ונפשו.

לא כן המלך, הכרת פניו ענתה על דאבון לבו ועל תוגת נפשו פנימה בהגלות נגלות לו מעל ומרד נורא אשר לא שער בנפשו ולא עלה על לבו; וביתר שאת עגמה נפשו כי האיש אשר בגד בו בגד בוגדים, זה הוא איש עצתו אשר האמין בישרו ובאמונתו אמונת אומן זה ימים רבים. וכאשר שמח גאנצאלא במסתרים על שבר דון יוסף אשר עמד לשטן לו בדרכו הרעה, כן דוה לב המלך ונפשו נוגה כי אבד לו רגע אחד אוהב ורע נאמן מימים רבים. ורוחו לא יכלה כלכל מוסר כלמתו וחרפתו לעיני שריו ועבדיו, כי נתעה בשוא להאמין ברשע וחנף אשר החניף אותו בחלקות זה ימים ושנים.

רגעים לא מעטים אחרי צאת גאנצאלא מאת פני המלך וכבר הרחיק ללכת, שלח המלך מהר אחד מעבדיו להשיבו אליו, ויאמר לו: „גאנצאלא, אך את נפשו שמור, כי אף אם אותותיך אין לנכר והראיתי לדעת כי עדותך נאמנה מאד, בכל זאת לבי יסיתני עוד בשפק, ובעיני המקרה הזר הזה עוד ערפל חתולתו... ומי יתן והיתה זאת אך חלום חזיון לילה, או כי אתה שקר דברת, בכל לבבי ונפשי סלחתי לך".

ואף כי הדברים האלה היו לגאנצאלא כמרורת פתנים בקרבו וכמדקרות חרב בחדרי בטנו, בכל זאת לא הפילו אור פניו והודו לא נהפך, כי כחו הכביר למשול ברוחו עמד לו להסתיר מבוכתו מעיני המלך ויעמד את פניו, כאלו גם נפשו עגמה לדבר הזה.

ויהי בעת ההיא אשר גאנצאלא שמח בלבו על עשותו מזמות לבו ועל נקמתו אשר נקם באיש חרמו ושנוא נפשו; בעת ההיא אשר דון יוסף הודח משאתו וירד פלאים מגרם מעלות הצלחתו רגע אחד: הובל בנחשתים כנבל ופושע, בחרפה ובוז לעיני אויביו מבקשי נפשו וישכב למעצבה בבור תחתית, בעת ההיא ישבה הדסה בבית תפארתה שקטה ושאננה ותשעשע נפשה ברעיונות נעימים ובחזיונות עליזים, אין יגון ואין אנחה בחדרי לבבה.

האדם הוא יליד התולדה. כאמה בנה, דרך אחד ורוח אחת להמה: לפני סופה וסערה — שקט ודממה, ולפני שבר וכשלון — השקט ובטחה. הן אמנם פעמים רבות לב אדם יחזה לו האותיות לאחור, ותוגת לבב פתאם מבלי דעת פשר דבר תגל אזנו עוד ימים וירחים מראש כי רעה נגד פניו, רוחו עליו התעטף ונפשו עליו תשוח, אבל רגעי מספר לפני בואה ינוסו יגון ואנחה ורוחו צהלה ושמחה. והנה — ברגעי המרגוע והשקט תפל עליו הוה לא ידע, פתאם לפתע יבוא שברו; משמים לא עבות ירדו חזיז ונפץ ומשנה שברון ישבר. אך אשרי האיש אשר ברעתו לו כח ועז בלבבו למשול ברוחו, להבליג על יגונו ולהשיב אל לבו דעת ותבונה להתחקות על שרשי רגל אידו אשר כונן להשחיתו; האיש הזה מאושר הוא בעצם רעתו; כי הוא ישוב אל מקור כל הרעות והטובות — אל אל מוצא הצדק והטוב, וזאת נחמתו בעניו, כי יראה לדעת

(ת"ג)

שלא בשנאת ה' אותו ייסרנו, כי אם מאהבתו אותו יוכיחנו, למען נסותו ולמען צרף וטהר את לבבו. ותנחמות אלוה תוסיפנה לו אמץ לאחוז הדרך הטובה והישרה לטוב לו כל הימים.

בעת ההיא אשר ישבה הדסה שלוה ושקטה בחדרה, נפתחה הדלת ויואננא אמתה באה דחופה ומבוהלה, ידה על ראשה ותתן את קולה בבכי תמרורים.

„מה לך יואננא ?" זעקה הדסה בחרדת מות ותקם מכסאה. יואננא עמדה ולא ענתה דבר, כי העתיקו ממנה מלים ושפתיה נאלמו.

„הלא תדברי !" קראה הדסה בקול גדול. „מה היה לך ? חזקי ואמצי נא יואננא אחובתי ! הרגעי ודמי עניה סערה, הגידי נא לי מה היה לך, אולי אנחמך..."

בלי שפק הדברים הטובים והנחמים האלה עוללו עוד יותר לנפש האמה המרה והנוגה, ורחמיה על גברתה העדינה והנדיבה נכמרו עוד יתר הרבה, כי לשמע דבריה הטובים הרבתה לבכות וזרם דמעות כזרם מים כבירים זרמו עיניה, ומנהמת לבה נחבא קולה ולשונה כלה נאלמה.

„המת אישך ?" אמרה הדסה בקול ענוה חן ותחנונים כי עגמה נפשה לאמתה.

„הה, גם נפשי יודעת מאד תוגתך ודאבון לבך" — אמרה בקול דממה דקה — „אמי מתה עלי, אבל אם ואבל בעל אלוף נעורים, גם יגון הלב באבדן כל נפש אהובה, הה, נוגעים עד הנפש. הה, ידעתי גם ידעתי זאת, כי גם אני נסיתי בזאת, אך התנחמי נא נפש נוגה, יגונך, עצבונך ודמעותיך בל יעוררו רפאים, ולקול זעקתך בל יקיצו שוכני עפר. ראי נא, עתה מאושר הוא בשמים, פה בארץ עמק הבכה חליים רבים נשא ומכאבים מרים סבל, ועתה התענג נפשו בשכר אמת, בפרי מפעליו הטובים אשר יקצר במרום שמה ! זאת ידעתי נאמנה. קומי נא יואננא והביעי לי את רוחך, כי אם ישיח איש את תוגתו ועצבת לבו, ימצא תנחומים לנפשו ורוח לו, לא כן אם יסתירן בלבו, תביאנה רקב בעצמיו ומנפש עד בשר תכלינה אותו. הביעי נא לי רוחך, שפכי נא לבך לפני, למה זה תחרישי ותדמי ? הלא תגידי לי !".

יואננא נשאה ראשה ותבט בפני גברתה הנעימים המפיקים חן וחמלה ותלטש עיניה לה כאיש מכה בשגעון ותען בקול דממה דקה ובלשון עלגים: „את גברתי שגית, הה אלהים..."

„ומה זה כה נבהלה נפשך ?" שאלה הדסה ונפשה כלתה לשמע מה בפיה. „איזה אסון רע מזה קרה לך, יואנ..."

ברעדה ופלצות אחזה יואננא בידי הדסה ותאמר: „אביך..."

„מה ? אבי ?" זעקה הדסה בקול מר. „דברי יואננא !".

„אביך גברתי, אסור בבית הכלא", אמרה יואננא בקול חרד, ותשא את ראשה. „לב הותל הטך לחזות מהתלות, וחזון לבך תדברי", אמרה הדסה בצחוק ונפשה שבה למנוחתה.

„לא גברתי עדינה, לא חזיתי מהתלות, ולא חזון לבי אדבר, כי אם אשר ראו עיני" ענתה האמה. „אמנם כן, אביך הובל אסור בנחשתים מארמון המלך לבית הכלא".

„ומי ערב את לבו לעשות זאת ?" נתנה הדסה בקולה, ועוד לא האמינה לדברי אמתה. „מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לשים כבוד אבי לכליטה ?!"

„גאנצאלא מארטין" ענתה יואננא בשפתים רועדות ובלשון עלגים.

כשמוע הדסה את שם גאנצאלא התמלטה מפיה זעקת שבר ופניה כסה צלמות כאלו הכוה נפץ ואבן ברד.

„הלכתי מחדר עסטעללא", הוסיפה יואננא ותאמר — „אחרי הגישי לה את המנחת

השלוחה לה מידך, וברדתי מעל מדרגות האבנים, ראיתי סביב למעלות העולות לחדרי המלך קהל רב, אנשי צבא אחוזי חרב סביב לאביך ועל ידיו ורגליו צללו נחשתים. שאלתי את אחד העומדים שמה: מה זאת? ויען ויאמר: היהודי דון יוסף בקש לשלח יד במלך וישם רוש ורעל בלחמו, אולם הדבר נודע לגאנצאלא מארטין ויגד למלך. ועתה יושב להיהודי גמולו ביד גאנצאלא".

„הן הוא הדבר אשר דברה עסטעללא!" אמרה הדסה מר בחמת רוחה. „הן לא שנתה עסטעללא ברואה, באמרה לי היום לפני הצהרים לאמר: לבי יגיד לי כי דברי גאנצאלא ואבי אשר דברו היום יחד אות לרעה המה. האם ראית את גאנצלא, יואננא?".

„הן ראיתיו", ענתה יואננא. „הוא רכב לא־רחוק מאחרי אנשי הצבא אשר הובילו את אביך".

הדסה הורידה ראשה לארץ ותשב שוממה רגעים אחדים׳ אחרי כן התאוששה והקיצה כישנה ותען ותאמר: „קראי הנה את הנערים וישאוני בכסאי אל המלך" —, אבל לא, פן תמשך הרבה, עלי לחוש ולמהר, ארוצה ברגלי, גם לא אחליף שמלותי ובבגדי אלה ארוצה אל המלך ואפלה לרגליו ואראה, אם יקשה את לבו ואם יעצר כח לאטום אזנו מזעקת בת שכולה ואמללה! בואי יואננא, ושלחיני עד ארמון המלך".

הדסה אחזה בזרוע אמתה ותמהר אל הפתח. פתאום נפתחה הדלת, והנה — גאנצאלא מארטין עומד על סף הבית. הדסה נדדה לאחור צעדים אחדים. פניה כסה צלמות, שפתיה צללו בזלעפות מות תחזיקו בידי אמתה יואננא. אך חיש מהר התאוששה ותמשל ברוחה. ותאמר לגאנצאלא הבא לקראתה: „מה לך פה? אין עתותי בידי, הנני נחפזה ללכת..."

„גבירה עדינה, עתה לא תוכלי לצאת מן הבית", אמר גאנצאלא בשובה ונחת, כדרכו מני אז להיטיב פנים ולהחליק לשון.

„האם באמת תדבר זאת? האם באמת ידמה לבבך לכלא אותי בבית? מי הוא זה אשר יערב את לבו לצות עלי כזאת?" אמרה הדסה בגאון וגאות.

„אני, אני גאנצאלא מארטין!" ענה גאנצאלא עזות. „אני הנני מלאך שלוח במלאכות המלך לדרוש ולחקור את מכתבי אביך, גם אקחם עמי, אם יהיו דרושים לחפצי".

„ומה, אם אני בתו לא אתנך לעשות חפצך?" קראה הדסה בקול חרד מעברה וזעם, כי העזות אשר העז איש הרשע בפניה המרתה את רוחה ותכעיסנה תמרורים.

„אז גבירה עדינה, ארבה לך תחנונים עד כי תעתרי לי, ואם לא, אזי גם זאת אעשה: אפול ארצה לרגליך וגם בכה אבכה, עד כי תעשי עמדי חסד ותרציני" —. ענה גאנצאלא בלעג וקלסה. „ואם גם זאת לא תושיע לי. אז..."

„אז תושיע ידך לך", מלאה הדסה את דברי גאנצאלא בגאוה ובוז. „אם כן אפוא עשה כאשר צוך המלך". ובדברה לקחה את צרור המפתחות ותפתח תבות שונות בשלחן הכתיבה אשר לאביה לדון יוסף.

הנה לפניך את אשר תבקש!" אמרה הדסה. „וגם כסף וזהב אם תאוה נפשך, גם לזאת תושיע ידי לך". ומגאנצאלא הערום כנחש לא נכחדו השנינה והקלסה הלוטות בדברי הדסה.

ויען ויאמר: „עוד לא עת־בוא לקחת כסף וזהב, ובעתה אחישה, בוא אבוא, לא אחר". ובדברו משש את כל תבות השלחן, פתח ספרים רבים וכתבי תעודות, ספרים רבים קרא ורבים טמן בצלחתו. וככלותו מלאכתו ויכון לצאת, אמר: „שלום לך שרתי יפתי, אני אגיד לאביך כי בת חיל את; לעת הזאת תנחומים כאלה דבר בעתו המה".

דברי לעג ועתק בגאוה ובוז כאלה ובעת צרה ויגון לא יכלה כלכל גם רוח גבר

בעוז, אף כי רוח עלמה צעירה לימים ורכה כהדסה. על כן אך שמוע שמעה את הדברים האלה נהפכו פניה לירקון ורטט החזיקה, אנחה התמלטה במעמקי לבבה ותפל שדודה לארץ ותתעלף.

גאנצאלא לא נראה עוד בבית, הוא נחפז ללכת.

ד.

עבר יום כלה ערב ויאת לילה, והעיר סיווילא שקטה כמקדם.

הקורות הנוראות והנצורות אשר נקרו ויאתיו ביום הזה, עוללו מאד לנפש יושביה והרגיזו את רוחם, אכן בבוא הלילה נחו שקטו כלם איש איש על משכבו, ואך מעטים נחלו על שבר דון יוסף; רבים שכבו על ערשותם עליזים ושמחים לאידו, ורבים אשר לא שמחו, אבל גם לא עגמה לו נפשם ונמו שנתם בהשקט ובמנוחה כתמול שלשום.

אשרי האיש אשר שנתו לא נגזלה מעיניו; מה טוב לגבר אשר דרכו נסתרה וכל אוהביו ומיודעיו עזבוהו כי השֵׁנה בל תעזבנו, תנחמהו על ערשו, תשא אתו בשיחו ותשיב את נפשו העיפה והנוגה, גם אם אך למצער —. לא כן דון יוסף, ככל אוהביו ומיודעיו כן גם השנה עזבתו: שנתו נדדה מעיניו ותנומה רחקה מעפעפיו. ראש כל שרי המלך היושב ראשונה במלכות ישב חשך בחדר צר על קרש קשה ונשקף בעד האשנב, עיניו למרום אל הירח הנשקף מבעד לעבים אשר ישיתו חשך סתרו, והוא כגבור יגבר חילים להמלט מני החשך לרוץ ארחו ולהגיה אורו על שפריר השמים; רגעים לא מעטים לא גרע דון יוסף אתעיניו מהמראה הנפלא הזה וישמור עקבי הכדור הגדול הלבן כלבנת הספיר, עד כי נגלה לעיניו בכל הדר יפעתו, ויאמר אל לבו: „הלא מופת הוא לנפשי; כמהו כמני חשך ישופני, כמהו כמני חשכת עבים תכסני, אך מי יודע אם אעצר כח כמהו להמלט מני חשך ועוד יזרח בחשך אורי! —" עוד זמן כביר מאד הביט על הירח ברוב שרעפיו בקרבו וישם כל מעיניו בו, עד כי כמעט שכח את כל עניו ועמלו, ולולא צלצלי הנחשתים אשר נתנו חתיהם עליו בכל עת הניעו ידיו או רגליו, אזי לא הכיר את מקומו וישכח כי שוכב הוא למעצבה בירכתי בור. אפס גם כל הצרות והתלאות האלה: הנחשתים הכבדים ובור העוני לא עצרו כח להמס את לבבו ולדכא את רוחו; נפשו לא השתוחחה, רוחו לא התעטפה גם פניו לא נפלו, גם כל אנחה לא התמלטה מלבבו וכל הגה והי לא עברו פיו. כי אמון רוחו, תמתו וישרו סמכוהו, ולבו היה נכון בטוח כי נכלי גאנצאלא הנבל והבוגד והמרמה אשר הצליחה בידו לרמות את המלך ולהתל בו, מהרה יגלו וכגמולו ישולם לו. גם בטחונו בה' אשר בטח בו בכל עת ולא הרפה ממנו רגע נתן תקוה בלבו כי לא ירף ה' את חסדו ממנו ויהפך לו את הרעה לטובה. אך בזכרו את הדסה מחמל נפשו ויבהל: רוחו עליו התעטף ונפשו השתוחחה, וישיח עם לבבו לאמר: הה, מה אעשה לבתי! לו עמי היתה, כי עתה שפכה לפני את לבבה ורוח לה, והקל מעלי אידי; אמצתיה במו פי ותמצא נחמים לנפשה, ועמל שכחתי, אבל עתה הה, מי ינוד לה, מי ינחמה ולפני מי תשפוך שיחה? האם לא תכלינה עיניה מבכי ולא תגוע ביגונה? אנא ה' אל רחום, הסך נא לה באברתך והיה סתר לה לבלי תכלה מטרורת הפתן האכזר גאנצאלא הטר ממות. ואם אני חטאתי לך ובתוכחות על עוני תיסרני, תהי נא ידך בי, אך את נפשה שמור, חוסה נא וחמל עליה כי זכה היא בלי פשע ונפשה חפה ולא עון לה!"

והדסה איפה היתה? האם מהרה אל המלך להתחנן אליו ולבקש על נפש אביה, כאשר אמרה אל אמתה יואננא?

לא, כחה עזבה ולא יכלה למוש ממקומה. זמן כביר שכבה מתעלפת; גם בשוב

רוחה אליה לא היה בה כח לעמוד על רגליה, ותשכב על מטתה מרה בחמת רוחה, נגועה ומוכת יגון ועצב, כשושנה נובלת מוכת שרב ושמש. גם אם עמד המלך לפניה, לא יצא הגה מפיה לבקש על נפש אביה, מבלתי יכולת לפתוח שפתיה. גם לו בא אביה ברגע הזה, גם אז לא היתה מלה בלשונה לאמר לו שלום ולהודות לה' על פדות נפשו; לבה חלל בקרבה, זמותיה נתקו ועל כל סביבה אך תהו ובהו, עד כי לא ידעה נפשה אם חיה או מתה הנה. אך רגש אחד רחש לבבה, הוא היה רוח החיה בתוכה ויחם את לבה, עד כי היה כאש עצור בעצמותיה, הנה הוא — רגש נקם ואיבת נצח לגאנצאלא איש הדמים המבקש את נפש אביה וידכא לארץ חיתו.

כלה שארה ולבבה, ונפשה מרה לה; רוח דמיונה החזק בנשים מאשר באנשים, וביתר שאת בעלמות, ברא לה בלהות צלמות; וכהקיר ביר מימיה, כן הקרו בלבה שעפים איומים חדשים לרגעים ותשוה לנגדה את הימים יצרו כמלאכי זעם ועברה ויפילו עליה אימת מות: ערצה לקול משק בגדה וחרדה לרוח אפה, גם צלה היה לה למחתה, ולכל מראה עיניה אך אימים ופחדים לנגדה. במצוקות לב כאלה ודאבון נפש חלפו עברו לה שעות אחדות. אכן לא יגיעת בשר ועבודת ידים לבד תיגענה את האדם ותרפינה את יצורי גוו, כי אם גם רגז לב ושבר רוח יחלישו אותו ויכשילו כחו; עצב ורוגז, יגון ובכי ייגעו וילאו את האדם עוד ביתר שאת וביתר עז, ונפשו הנפלאה והנבהלה תכסף ותכלה למנוחה ומרגוע. גם הדסה עיפה מאד ונפשה הנוגה נכספה וכלתה למנוחה, ולסרות רצונה והפצה סגרו שמורות עיניה ותישן.

ויהי אך נמה שנתה, והנה פתאם הקיצה ותצעק צעקה גדולה ומרה. בחרדת מות חרדה ממטתה ותעמוד על רגליה: עיניה חזו תמונת אדם באה בחדר מטתה. אך בראותה כי תמונת אשה היא הבליגה על חרדתה ונפשה שבה למנוחתה, ותקם ותגש אל האשה הבאה. בגדיה עליה כבגדי נשי אחד העם, על ראשה מגבעת שחורה וצעיף עב כסה את פניה.

„מי את? ומה בקשתך?" שאלה הדסה בחן ונועם.

האשה לא ענתה דבר, כי אם הסירה את הצעיף מעל פניה.

„עסטעללא!" — !

„הדסה"!

קראו העלמות כאחת ואשה נפלה על צואר אחותה ותחבקנה אשה את רעותה. „לכי נא שבי", אמרה עסטעללא, אחרי אשר התפרצה ברב כח מבין זרעות הדסה רעתה. „שבי נא הדסה, עיפה ורפת כח את" — אמרה עסטעללא שנית בחן ותחנונים.

העלמות ישבו יחדו על המטה, ידיהן הרכות והענוגות אחוזות אשה בידי רעותה, וזמן לא מצער הביטו אשה אל פני אחותה כאלמות ואין דוברות דבר, כי מעוזז רגשי לבן העתיקו מהן מלין.

אך הדסה, יען כי נגע דבר אביה עד נפשה ולבה, התאוששה ותפתח את פיה ותשאל בקול דממה דקה לאמר: „היש בשורה בפיך? היש אתך נחומים לנפשי, עסטעללא, טובת לב?" —.

„אל ירך לבבך, ידידות נפשי, ואל תאמרי נואש!" אמרה עסטעללא, „עתה עוד אין נכונה בפי להגיד לך. גם אני נבהלתי ונפעמתי לשמועה הרעה הזאת, עד כי..."

הדסה לא נתנתה לכלות את דבריה ותאמר בקול גדול: „מי כמוך קרובה למלך, הלא בהו יחידתו את, היכסה ממך, מחמד לבו, את סודו הנוגע עד לבי ונפשי, אחרי שיודע מאד כי כל הנוגע עדי נוגע גם עד לבך, ידידות נפשי? אין זאת, ממך לא העלים אביך את כל אשר בלבבו על דבר אבי, אך תיראי לגלות את אזני, פן אחר

(ח"ג)

ואבהל לשמע השמועה הרעה ויבלע לי; אל תיראי, עסטעללא מחמד לבי, הגידי נא לי ואל תכחדי ממני דבר; אל תיראי, לבי לב אריה, חזק מצור ולא אחת מכל אשר תגידי לי, גם אם אפסה כל תקוה וכלתה הרעה מעם אביך לבוא על אבי ועלי, הגידי נא לי!".

„האמיני נא לי, ידידות נפשי", ענתה עסטעללא בקול חרד, כי נפעמה מדברי הדסה — „האמיני לי, רעתי כנפשך, כי לא אדע מטוב עד רע. וכאשר אין דבר אשר עצר כח למנוע ממני הענג לבשר לך טוב, לו היתה בשורה בפי, כן כל דבר לא עצר בעדי להגיד לך גם דבר רע, אם ידעתי; כי רק אז יכלתי לנחמך כאשר עם לבבי המלא אהבה נצחת אליך. היום בבוא השמועה הרעה באזני היה עם לבבי למהר אליך ולגלות את אזנך, כי אמרתי, אם תשמעי השמועה הרעה מפי רעתך לא תעוללי עלילות ברעה לנפשך, כאשר אם שמעת מפי זר; אבל לא ידעתי נפשי, איכה נהיה הדבר כי לא יכלתי לבצע את מחשבתי עד עתה. רגע אמרו לי משרתי כי הרחובות תהיסינה מאדם ורעש גדול בעיר, על כן אין לצאת מן הארמון, פן יקרני אסון וגם שומרי ראשי לא יהיה לאל ידם להגן עלי, וכל דברי אשר דברתי אליהם מטוב עד רע לא הועילו לי, באמרם כי מצות המלך היא לבלתי המש מחדרי היום, ורגע אמרו כי דבר לאבי לדבר אלי, אך עתה עתותיו אין בידו. וכן ישבתי למרת רוחי בחדרי, עד כי רפה היום לערוב. בעת ההיא באה אלי יואננא — נפלאת היא בעיני איך הצליח לה להתגנב ולבוא אלי בינות לשומרי המלך אשר נוספו עליהם היום משנה — ותגד לי כי את כבר יודעת כל אשר קרה היום לאביך וכי גאנצאלא היה בביתך ואת התעלפה וכחך עזבתך. את יואננא צויתי ללכת הביתה ואני לבשתי את בגדי ואכין ללכת אל אבי להלות את פניו כי יגיד לי בפיו פשר דבר ולדעת את אשר בלבבו על דבר אביך, אבל גם זאת לא הצליחה לי, כי לא נתנוני לבוא אליו, באמרם לי כי ענינים גדולים ונכבדים עתה למלך וכי שיח ושיג לו עם גאנצאלא, ועל דבר גדולות ונצורות ידברו, והמלך צוה אשר כל איש בקטן כגדול לא יערב את לבו לבוא אליו להפריעהו ממעשיו. הדבר הזה חרה לי עד מות, אבל לא היה לאל ידי לעשות כל מאומה, כי אם לעשות עצה ותחבולה לבוא אליך, ואחרי אשר העמקתי מחשבות זמן לא מעט, זאת מצאתי: בכליון עינים חכיתי לבוא חצות הלילה, אז בקשתי את משרתי הנאמנים לי — אחד מהם הוא פעדרא אשר עבד את אביך שנים רבות ומאד נאמנה רוחו עמו — אשר לבבי נכון בטוח בהם כי לא יגלו את סודי, לשלחני אל ביתך, ואני התחפשתי ולבשתי בגדי נשי אחד העם, למען אשר לא יכירני איש כי אני בת המלך. וכן הצליחה לי לבוא אליך עתה".

„אין אומר ואין דברים בפי להביע לך תודת לבבי על חסדך הרב, עסטעללא ידידות נפשי" — אמרה הדסה ותחבק את רעתה בזרועותיה.

„לא בזאת חפצתי", אמרה עסטעללא וצחוק נעים עבר על שפתיה. „בתודתך עוד לא תמלא נפשי, כי אם בזאת חפצתי כי תשמעי בקולי לאשר אצוה אותך".

„בכל אשר יהיה לאל ידי לעשות" — ענתה הדסה.

„את אשר אין בידך לעשות לא אשאל ממך", אמרה עסטעללא. „הנני שואלה מעמך ללכת אחרי".

„ואנה?" שאלה הדסה.

„לארמון המלך אבי", ענתה עסטעללא.

„מה?" קראה הדסה בקול גדול ותבט אל רעתה בעינים סורות חרון ותמהון יחד. „לארמון המלך אביך? הבאת אלי לצחק בי?!"

„חלילה לי מה' לצחק בך", ענתה עסטעללא. „אכן אצוה אותך ללכת אחרי", הוסיפה לדבר בקול נגיד ומצוה, „וברגע הזה כי מספר רגעינו חצוי".

„ומה לי שם בארמון המלך?" שאלה הדסה ותלטש עיניה לעסטעללא. „מה לי בבית אשר מתוכו גרש אבי בקלון ובבוז כאחד הנבלים? איככה אוכל לדרך על מפתן הבית הזה? האם אלך שמה למען נשא משנה את חרפת אבי וכלמתו אשר נשא שמה?"

„הזה הוא פרי אהבתנו הנאמנה, כי תתנני לבת בליעל לצחק בך רעתי כנפשי, ביום אידך — וגם לבקש חרפתך?" אמרה עסטעללא במנוד ראש ופניה רעמו. „אך חמה אין לי עליך, כי ידעתי שמ־ב שיחך וכעשך דברת זאת. לא לשית עליך חרפה ובוז שאל אשאל מעמך ללכת אחרי, כי אם להצילך ולהגן עליך מחמס גאנצאלא ומן החרפה והבוז אשר בידו וביד משרתיו עושי רצונו לשום עליך. הלא כמני כמוך ידענו מראש כי גאנצאלא איש חמסים הוא ובן בליעל אשר אין מעצור לרוחו לעשות כל תועבה וכל נבלה. וכאשר איננו יקר בעיני איש כזה כבוד איש תם וישר, כן לא יירא ולא יחת לגאל כפיו בעשק וגזל, ונכון הוא לשלוח ידו בחיל איש חרמו ורכושו, ומה לו אם בזאת יפגיע גם בכבוד עלמה רכה וכבודה, הלא נבל כמהו גם לכבוד עלמה נקיה וענוגה ילעג".

כשמוע הדסה את הדברים האחרונים אשר דברה עסטעללא רטט החזיקה ועצמותיה רחפו.

ועסטעללא בדברה באש קנאתה לרעתה לא התבוננה זאת ולא חדלה מלדבר: „אולם בביתי תשכני בטח ושאננה מפחד חרפה וקלון. כל אבני יקר וכל המכתבים אשר השאיר אחריו גאנצאלא תבלעי ותצרי במטפחת ותקחי עמך אל בית מושבך החדש ושמה תשבי עד יעבר זעם. גם זאת דעי נא: גאנצאלא יעיר חמת כל העם על בני דתך — זאת הגידו לי נאמנה — ודלת עם הארץ החשכים ישרפו ויהרסו את בתי היהודים, וגם על בית אביך אשר אנחנו יושבות בו עתה לא יפסחו, אך לזאת אל תשיתי לבך, כי כזה וכזה תאכל הרשעה, והצדק כנגה יצא; הן אמנם, יש אשר יארכו הימים עד כי יגלה הצדק, והאמת נעדרת ימים רבים, אבל לא לעולם תעז יד השקר ולא לנצח יד הרמיה רוממה; יש אשר ימים רבים חשכת השקר תכסה ארץ ועבי הרשעה יעיבו שמים, אולם פתאם יבוא יום והנה צדק משמים נשקף ואמת מארץ תצמח; יבוא יום ועיני אבי תפקחנה וידע להבדיל בין אמת לשקר ואז..."

הדסה גברה חילה להשביח שאון לבבה ולעצר את דמעותיה, אבל לא עצרה כח וכזרם מים כבירים שטפו וזרמו דמעות עיניה.

„אל תבכי הדסה, התאוששי נא ידידות נפשי" — אמרה עסטעללא בחן ותחנונים. „עשי נא כאשר דברתי, אספי את כל חפציך היקרים ובואי עמי, כסא לשאת גם אותך עומד הכן בבית. הליטי נא את פניך והתחפשי היטב למען אשר לא תודעי לכל איש וה' יהיה בעזרנו".

„אבל המלך?" אמרה הדסה בקול חרד.

„המלך בל ידע שבתך בחדרי", ענתה עסטעללא. „ואת אל תצאי מחדרך ולא תגלי לכל איש, כי אם למשרתת זקנה ולמשרת אחד אשר הכינותי לך — הוא פעדרא הידוע לך — ושניהם נאמני רוח ויכסו סודנו כהמשרתים העומדים בירכתי הבית וטחכים לשאת אותנו אל הארמון".

הדסה אמצה כחה והבליגה על יגונה, וכחפזון פתחה את התבות ואת הארגזים, והיא גם עסטעללא לקחו מתוכם את כל דבר חפץ ותצרנה בחריטים. בבוא הדסה אל השלחן אשר עליו עשה דון יוסף את מלאכתו נשאה קולה ותבך בכי תמרורים. „אהה ה' אלהים, אבי, אבי!" זעקה סרה. „השיבה נא לי, אל רחום, את אבי!"

הן כבר הגיעו שתיהן, עסטעללא והדסה, לפתח הבית, והדסה נשאה עוד עיניה ותבט על חדרה הנחמד לה ואשר בו חבקה אביה היקר לה מנפשה תמיד בזרועותיו.

(ח"ג)

זבדרוך רגלה על מפתן הבית קראה פתאם : „איה יואננא אמתי הנאמנה?" — „בבית בעלה אצל בנה", השיבה עסטעללא בדברים קצרים. „אל תוסיפי לדרש ולשאול עוד, העת אצה, נרוצה ונלכה, עוד מעט והשחר עלה, ואם יכירנו איש אז אבדנו, כלנו אבדנו!"

באשון לילה ואפלה ודוממים כאבנים נשאו סריסי המלך שני כסאות בשוקי סיווילא ויכינו צעדם לארמון המלך. איש שואף חדשות אשר קרה מקרהו עבור בעת הזאת בשוק עמד וישא עיניו על הולכי חשך אלה, אולם אך למצער הביט אליהם, חיש מהר פנה וילך לו לדרכו, כי בתקופת יום האתמול ראה ושמע חדשות גדולות ונצורות הרבה כנפשו שבעו, עד כי נקלה היה בעיניו לשים לבו זמן כביר אל המקרה הקטן הזה.

חצות הלילה כבר עברה והדסה ועסטעללא באו בשלום לארמון המלך. ואיש זולתן וזולתי נושאי כסאותיהן לא ידעו דבר.

„ויואננא? איה יואננא?" שאלה הדסה זה לא כביר בצאתה מביתה.

„אצל בנה", ענתה לה עסטעללא; — אמנם כן הדבר: יואננא יושבת אצל בנה, אצל בנה החולה מאד מאד. גאמעץ שכב על ערש דוי, על יציע תבן, נגוע במחלת הקדחת ומכה בתמהון.

הלא מודעת זאת להקורא כי גאמעץ בן יואננא היה כלי החמס ביד גאנצאלא לחבל את דון יוסף איש חרמו ובו עשה טמותיו. לב גאמעץ נפתה על הזהב הרב אשר נתן לו גאנצאלא העבד לדון יוסף. העלם הצעיר מאד לימים ותמים הלב אשר מרמת ערומים זרה לו, לא ידע להזהר מתרמית גאנצאלא איש הרמיה ויפל בפח אשר טמן לו, וגם נשבע לו לכסות סודו עד רדתו הקברה. וגאנצאלא אשר ידע את העלם זאת תמת לבו היה לבבו נכון בטוח כי לא יחלל העלם את שבועתו לעולם וסודו לא יגלה לנצח. אך באחת נתעה ושגה הרבה מאד, מבלי שים אל לבו כי נקל להדיח גבר תמים מדרך הטוב ולצודנו בחרם רשע רגע אחד, אבל כבד מאד לחבל רוח נקי, להשחית את דרכו ולהכביד את לבו לנצח, עד כי יהפך לרשע מתהלך באשמיו ולא ינחם באחריתו; כבד מאד הדבר וחדל לעולם.

גאמעץ היה תם וישר מלדה ומבטן ולא ידע שקר וכזב; מרמה ורשע היו מוזרים לו, כאשר למדיחו גאנצאלא יושר וצדק. הן אמנם לבו נפתה על מזמות הרשע והבליעל ולא עצר כח לעמוד לפני ערמת הנחש הערום, אבל תם לבו ורוחו הנאמן לא עזבוהו; ורוח הנאמן הלא הוא קול שדי הנתן בקרב ולב אדם לו למנה ולטוב לו, הוא קול שדי אשר לא ידום ולא ישקוט נצח, הוא השופט צדק אשר לו נתכנו כל מעללי איש המיסרנו על עלילותיו ברשע ונותן לו שכר אמת על עשותו טוב — קול שדי זה הרעים בכח בלב הנער, וטכשל לבו ההעורר כצפעוני בקרבו רגע קטן אחרי עשותו הרשע. כשטף מים כבירים כי יעצר רגע הלא יחליף אחרי כן את כחו משנה וישטף ביתר עז, כן קול שדי אשר בלב הנער, אחרי כי נחבא רגע החליף כחו משנה וירעם בקרבו נוראות. מצוקה מסתרת הציקה את רוחו בלתי סרה, אימה ושממון מלאו את חדרי לבבו ויערץ לצל גוו, גם תמונתו היתה לו לחגא, כי כקול שופר שמעה נפשו בלי חשך לאמר: „בן מביש, זד ארור, אתה כרית שחת לאיש חסדך ומטיבך ותתמכר לעשות הרע לאיש צדיק תם וישר דורש שלומך וטובתך כל הימים, אשר הריטך מאשפות לתור אדם המעלה!"

רוח הנער האמלל לא יכלה בלכל מצוקות לב כאלה ויחל: קדחת איומה ונוראה אחזתו, ויבקש מאת המלך לתתו ללכת לבית אביו. בקשתו נתנה לו. וזמן לא כביר אחרי אשר דון יוסף הובל בנחשתים בבית הכלא על פי עדות שקר אשר ענה בו הוא,

(ח"ו)

שכב לצד אביו החולה נדהם ונפעם ומכה בתמהון; ואמו יואננא בשובה מן עסטעללא ובשמעה את האסון אשר קרה את בנה הלכה לביתה לשית עינה על בעלה ועל בנה החולים, לשמור עליהם ולכלכלם יחד.

ויהי כשמע גאנצאלא את הדבר הזה כי חלה הנער מאד ותפעם רוחו בקרבו מאד מאד. וגם אמנם לא לחנם פחד לבבו, כי לא דבר ריק הוא; נפשו ידעה מאד את רוח האדם, ולא נכחד ממנו כי גם רשע עריץ וזד אשר התמכר לעשות רע כל ימיו, לעתות בצרה תפל עליו אימתה, ונפשו בקרבו תבהל, וביותר שאת בשכבו על ערש דוי ויראה כי כחו יעזבנו וקרוב לבוא יומו, אז ישים לבו על דרכיו, וכל עלילותיו הרעות תתיצבנה לנגד עיניו כמו חיות וקימות ותעברנה לפניו כמשלחת מלאכי זעם; מוסר חטאתו כקול רעם תשמע נפשו ומכשל לבו לא יתן לו מנוח ומרגוע רגע; בעת ההיא ישים אל לבו ויתבונן כי יש אלהים שופטים המביא במשפט את כל מעללי איש וגם את הגיוני לבו, ולא ימצא נחומים לנפשו כי אם בזאת, להודות על פשעיו, ורק זאת כל נחמתו בעניו, כי יקוה אם ינחם על רעתו וישוב אל ה׳ בכל לבבו באמת ובתמים, גם יודה על עונותיו ויעזב דרכו, ירחם, וגם עוד יפלו לו חבלים בנעימות נצח — בברכות שמים אשר יקוה כל אדם לנחול מיד ה׳ הנותן התקוה הזאת בלבו — ואחרי אשר גם רשעים ופושעים מבטן זה דרכם למו, אף כי הנער גאמעץ התם והישר אשר עד כה עוד לא נגאלה נפשו בחטאת ופשע. על כן כשמע גאנצאלא כי הנער גאמעץ חלה פתאום, נפלה עליו אימתה ופחד ורוחו נבהלה, כי נפשו ידעה מאד את מוצא מחלתו ואחריתה מה תהי, ואז מה תהי אחריתו גם הוא....

גדולת גאנצאלא הלכה הלך וגדלה לרגעים: בעיני המלך היה הוא המציל את נפשו מרדת שחת, לכן גדלהו ונשאהו מעל כל השרים אשר אתו והריק עליו שפע כבוד ויקר עד בלי די, גם כל העם מקטון ועד גדול עטרוהו כבוד וברכה, כדרך ההמון להוקיר ולכבד את ידידי ההצלחה ונכבדיה. בכל המקום אשר הופיע בכבודו כתרוהו המונים המונים, איש איש התאוה תאוה לראות את הצולח ואת המאשר הזה ולשים את עינו עליו. אבל גאנצאלא לא פנה ולא שת את לבו לכל אלה בעת הזאת, וכל זה לא שוה לו בזכרו את מחלת הנער גאמעץ, כי אם שמר את הנשף ובכליון עינים חכה לעת בוא חצות הלילה, בעת הנכונה ללכת לבית יואננא אשר שם שכב גאמעץ ועין אדם לא תראנו.

חצות הלילה באה וגאנצאלא בא ביתה יואננא. ויהי כראות יואננא העניה הסוערה את גאנצאלא בא הביתה נבהלה מאד, ומבלי חשבון ודעת צעקה צעקה גדולה ומרה עד מאד ותהי כנציב שיש וכאבן דומם.

„דון גאנצאלא!" נתנה העניה בקולה ותספק כפיה. „מה לך כי באת אלי?"

האשה יואננא לא הסכינה עוד לראות את גאנצאלא בתור האדם המעלה ומשנה למלך, היא למדה לראותו בתור אדם יוצא ובא בבית דון יוסף אדונה לשמע פקודיו לעשותם.

גאנצאלא החריש רגעים אחדים ולא פתח את פיו. מבלי התפשט מעליו את המעיל אשר עטהו מרגליו עד לחיו, ומבלי הסר מעל ראשו את כבע הכבוד הנהדר בנוצות תפארה נגש אל ערש דוי אשר גאמעץ שכב עליו סרוח כבול עץ.

העלם נם שנתו בעת הזאת.

„המלך אוהב את בנך מאד מאד", אמר גאנצאלא, כי התאנה לקחת דברים עם יואננא ולהגיד לה את דבר בואו, למען לא יפלא בעיניה בואו לביתה, ומה גם בעת כזאת — „והוא צוה עלי כי אלך בעצמי לדרש את שלומו: ועתה השלום לו?"

(ח״ג)

„הה, אד ני, נדיב הלב", אמרה האשה יואננא ועליצות נפשה פנימה הופיעה נהרה על פניה לשמע דברי גאנצאלא. „הה, אדוני, חולה הוא, חולה מאד מאד; כל הערב שכב כבול עץ בחם הקדחת, מבלי דעת נפשו; רוחו תעה, דבריו לעו, ובלתי סרה יבטא בשפתיו הבל וריק, תפל ורעות רוח".

„בלי שפק דברי הבל וריק על דבר הדברים הנדברים והנעשים בין נערי שרי המדינות העומדים לפני המלך," אמר גאנצאלא בשובה ונחת, בחפצו לדעת הציר אשר עליו יסבו דבריו, כי זאת מודעת שחולי הקדחת על לשונם תמיד שרש דבר מחלתם.

„לא אדוני, פיו יפצה הבל תמיד על דבר רוש, רעל, כסף וזהב הרבה ומבטח בוגד, גם לא אחת ולא שתים נקב את שם אדוני והתקצף וקלל" — ענתה יואננא.

דברי יואננא אשר דברה בתמתה היו כמדקרות חרב בחדרי בטן גאנצאלא, לבו המה לו כהמות ימים ומעיו סערו כים נגרש, בכל זאת שמע את דבריה בשובה והשקט וגם עז פניו לא שנה, כי כחו הכביר להתאפק ולמשול ברוחו היה לו תמיד לישועה כנודע.

ויואננא הוסיפה ותדבר: „יש אשר המחלה תקל את ידה מעליו, רוחו הרעה מעליו תסור ורוח לו, אז תשוב נפשו למנוחתה וישיב אל לבו דעת ותבונה; עוד לפני שעה אחת — הן לפני שעה אחת, סרה מעליו רוחו הרעה וישכב שקט ושאנן ויחזק בידי ויאמר: הה, אמי, רשע ופושע אני!". נבהלתי לשמע אזני ואשאלהו: „מה עשית בני, מה פשעך ומה חטאתך?" אבל לא שמע ולא הבין עוד את דברי, בינתו הסתתרה וישב לדבר דברי תפל וריק ולבטא בשפתיו את הדברים: רוש, רעל, כסף, מבטח בוגד!..."

גאנצאלא לא נתנה לכלות את דבריה ויחנן קולו ויאמר: „קראי נא את הרופא, אשה טובה; כעלות השחר חושי לקרא את הרופא; כל הדרוש למחלת בנך וכל מחסרו עלי, כי בנך גאמעץ הוא עלם ישר ונבון דעת והמלך חפץ בו, ובעיני הוא..."

יואננא בתמת לבה האמינה כי הנחש הערום הזה הוא באמת כרוב סוכך ומלאך מושיע לבנה, על כן לא נתנתהו לכלות את דבריו ותאמר: „בי אדוני נדיב הלב ורב החסד, מה אשיב לך על כל תגמולך עלי? במה אכף ואשלם לך על כל הטוב והחסד אשר אתה עושה עם בני מחמל נפשי ועמדי, אשה רפת כח ועצובת רוח?"

„רב לך, אל תוסיפי דבר עוד בדבר הזה!" אמר גאנצאלא וינף ידו כמשפט אדם המעלה. „אלי אל תשימי לבך, למה לי תשלום גמול? טוב לך לדאג לבנך החולה ולסעדנו על ערש דוי".

בדברו הביט שנית אל העלם וימשש את ראשו לראות אם גברה מחלתו וידם רגעים אחדים. אחרי כן אמר אל יואננא: „תני נא לי צלחית קטנה מים טהורים, אתן לו צרי להשיב את נפשו, אקוה כי השקוי הזה ישיב חמו והקדחת תקל ידה מעליו".

יואננא נחפזה ללכת, למען הביא מהרה את המים אשר דרש גאנצאלא. ברגע הזה נשמע קול חולה מירכתי הבית, קול נאקה ומתיפח.

„התשמע אדוני", אמרה יואננא בשובה עם המים, ובידה האחת הגישה לגאנצאלא צלחית מלאה מים ובידה השנית מחתה את דמעות עיניה. „אישי הנענה, אשר לרגעים צירים וחבלים יאחזוהו, מתיפח, הוז, מה רבו מכאוביו! הה, קרוב קצו! אך מה אתאונן, האם לא נבחר לו מות מחיים מרים כאלה. יאסף ה' את רוחו ואת נשמתו אליו בשלום!"

„אם כן למה זה את עומדת פה? חושי ומהרי אל אישך," אמר גאנצאלא בקול נגיד ומצוה. „מהרי וחושי לו לעזרה, אל תעמדי!"

יואננא מהרה אל אישה, כאשר צוה עליה גאנצאלא. ויהי אך הפנה הפנתה

יואננא את שכמה ללכת, וגאנצאלא הוציא חיש מהרה מצלחתו בקבוק קטן ויטף נטיפים אחרים בצלחית המים אשר הביאה לו יואננא, אחרי כן נגע בידו בלט בכתף הנער, גאמעץ הקיץ משנתו, ובראות את גאנצאלא יושב אצלו עוה את פניו ויבקש להסתיר את ראשו תחת השמיכה.

אבל גאנצאלא אחז בידו ויאמר לו בדברים רכים וטובים: „שתה נא בני, השקוי הזה ישיב את נפשך וירוח לך, שתה, שתה נא בני".

גאמעץ שלח את ידו בחפזון לקחת את הצלחית, כדרך חולי הקדחת השואפים למים לכבות את אש הקדחת הקודחת בקרבם, ויקח את הצלחיה וישם אל פי.

גאנצאלא שמח בלבו ופניו צהלו.

אבל שמחתו היתה עדי רגע, אך נגע נגעו שפתי החולה בשפת הצלחית, הסירה חיש מהר מפיו ובחפזון ובבהלה השליכה ארצה.

„מות מית!" צעק הנער בקול גדול. „המלך מבקש להשקני כוס רעל, לא לא, אתה אדוני, מבקש להשקני את כוס הרעל! — הא לך זהב, זהב רב — אין לי חפץ בזהב..." אחרי הדברים האלה נפל העלם עיף ויגע על ערשו.

גאנצאלא נבהל למשמע אזניו. כי דמה שהדברים האלה אשר דבר גאמעץ בחמו, דבר בהשכל ודעת, וכמכה בתמהון ובשגעון עמד המרצח מבלי דעת מה. נבהל ונדהם הביט על יואננא רגעים אחדים לדרש ולחקר, אם שמעה גם היא את דברי בנה, אולם בראותו כי לא משה ממקומה ויבן כי היא לא שמעה מאומה, שב רוחו אליו וירם את הצלחית מעל הארץ ואת הבקבוק הוציא שנית מצלחתו ויבקש לצקת רסיסים אחדים בצלחית ולנסות שנית להתה לגאמעץ, והנה יואננא אשר ישבה אל ערש בעלה קמה ממקומה בחפזון ותגש אל גאנצאלא, ובשתי ידיה החזיקה בידיו, ותזעק זעקה גדולה ומרה: „הוי אדוני, חושה לעזרתי, הה, אישי גוע, הה, הוא הולך למות, הושיעה נא אדוני, בא קצו, הה, נפח נפשו, התפלל נא בעדו בצאת רוחו ונשמתו!"

ויהי אך עמד עמדה ולא דברה עוד חלץ גאנצאלא את ידיו מתוך ידיה ובחרדה נבהל ונחפז לנוס החוצה מחדר הריש והעני, ואך אחרי הרחק הרחיקו רגליו כמאה צעדים ממקום היגון והבלהה, עמד וישאף רוח.

המרצח העריץ הזה, האכזר ואביר הלב אשר מצא און בלבו לרצח נפש נער תם ונקי, המרצח הזה לא עצר כח לעמד ולראות מות ישרים! מי יתכן רוח האדם!

ג

בלילה ההוא נדדה שנת בת המלך ותשבע נדודים עד הבקר. אהבתה לרעתה הדסה היתה עזה כמות, על כן צרת הדסה ואידה נגעו עד לבבה ויעוללו עלילות ברעה לנפשה מאד, עד כי נגזלה שנתה מעיניה ומנוחה לא מצאה. אחרי אשר שלחה את הדסה אל החדר אשר הכינה לה והיא נשארה לבדה בינון לבה, הלכה להרגיע ולנות אל חדר משכבה — אבל לא לגויתה הנהלאה בקשה מנוחה ומרגוע, כי אם לרוחה ונפשה, למען אשר תחליף כח לשית עצות ולהפך בתחבולות, לבחר ולצרף את המחשבות הרבות אשר חשב לבה לגלות תמת לב דון יוסף ונקיון כפיו לעיני השמש, למען הציל את הדסה ידידות נפשה מרעתה ומתגרת יד אסונה הקשה; מחשבות עמוקות הגה לבבה, מחשבות אשר הכבידו על נפשה משא לעיפה ואשר גם רוח גבר לא יכלכלן כי אם ברב כח, אף כי רוח עלמה רכה וענוגה. אבל הה, כל המחשבות

הרכות האלה היו אך מחשבות שוא וכל מועצותיה אך הבל נדף, מחשבות ועצות אשר בהן ידיה לא תעשינה תושיה ולא תוציאנה לאור משפט; מהן אשר הפילו עליה אימה פן תסכן היא נפשה בהן, מהן אשר בידן להרע יותר מאשר תיטיבנה. ומהן אשר יארכו מאד הימים עד כי תצאנה לפעלן; וכן ראתה כי נפשה צללה במצולות ים תחבלות ומחשבות עמוקות באין דרך לצאת מהן. כן שכבה כל הלילה למעצבה מבלי תת שנת לעיניה ולעפעפיה תנומה; אך השחר, בחמלתו על עלמה עדינה ובת מלך, מלט את נפשה ממצוקתה ויפיל תנומה נעימה על עיניה אשר הניחה את רוחה מעט והרגיעה את עורקיה אשר לא שכבו כל הלילה...

אבל בבקר בהקיצה משנתה ושמה לבה אל כל המחשבות אשר חשבה בלילה ואל העצות אשר יעצה ואשר מאסה בהן הקיצה גם מצוקת לבה, ורב שרעפיה בקרבה לא נתנו דמי לה, עד כי גמרה בלבבה לפול לרגלי אביה — „הלא בתו יחידתו אני" אמרה בלבבה — להפיל תחנתה לפניו ולהשביעו באהבתו אליה להשיב אל לבו דעת ותבונה כי אך בשקר התעהו גאנצאלא וכי כל דבר העלילה אך מרמה היא אשר הצמיד לחבל את דון יוסף שנוא נפשו ולהדיחו משאתו אשר כרקב הוא בעצמותיו וגם להבנות מחרבנו. ותקו בלבבה כי אהבת אביה לה העזה, לה עוז וכח לנתק קורי עכביש הרמיה אשר ארג גאנצאלא הבוגד לבגד בוגדים; וגם אם לא יצלח לה להשיב לב אביה אל דון יוסף כבימי קדם, הלא בלי ספק תצליח לה להשיב מסנו אפו ועזוז חמתו הבוערה כאש בקרבו. כה יעצוה כליותיה וכן גזרה אומר בלבבה, והעצה הזאת הניחה מעט את רוחה ונפשה.

ועתה אחרי אשר נפשה שבה למנוחתה, האם הלכה לראות את שלום רעתה הדסה אשר ישבה בדד בחדרה ואשר בשלה היה הסער הגדול בלבבה? הלא בלי ספק גם לה לא ערבה שנתה וחלומות נעימים לא שעשעו נפשה? לא, היום בבקר לא הלכה לראותה. הן אמנם נפשה דאבה מאד לבלתי שחר את פני הדסה עצובת הרוח ולבלתי דבר אל לבה דברים טובים ונחמים, גם לא היה לה כל שטן בדרכה לצאת חרש מחדרה וללכת לחדר הדסה הנסתר, בכל זאת התאפקה ומשלה ברוחה ולא שחרה את פניה היום בבקר, כי אמרה בלבבה: איך אלך אליה ובשורה אין בפי, הלא אוסיף יגון על יגונה, על כן טוב לחכות עד כי אל בשורה טובה אבוא אליה מלהראות עתה את פניה ריקם; ולבה היה נכון בטוח כי תצליח בדרכה אשר היא הולכת אל אביה.

והדסה אשר כלתה כל הלילה ביגון ובכי ועיניה כלו מיחל לבקר, בבואו חכתה בכליון עינים לבוא רעתה עסטעללא; ובראותה כי הבקר פנה ועסטעללא לא באה, גם על פי עבדיה לא הודיעה לה כל מאומה, השתוחחה נפשה ורוחה עליה התעטפה, ותתעצב אל לבה ותנחם כי שמעה לעצת עסטעללא ותלך לארמון המלך. לו ישבה בביתה, כי עתה הלא זאת היתה נחמתה בעניה, כי לא היה לה מעצר לשוטט בחוצות העיר, ואולי הצליחה לה לבקש ולמצא מקום מושב אביה מחמד לבה ורוח אפה ולראות את פניו, אבל פה בארמון המלך היא כלואה כבבית הכלא ולא ערבה את לבה גם להרים רגע את יריעת החלון או לפתוח את דלת חדרה, מיראה פן יודע מקומה לבוגדי בגד הסרים למשמעת גאנצאלא ולשכיריו עושי רצונו העוטרים אותה מסביב.

ועסטעללא? האם הלכה אל המלך להתחנן אליו ולבקש מלפניו על דון יוסף? הן, המלך נעתר לה לקחת עמה דברים, ועוד לפני הצהרים כאשר שאלה. לפני לכתה לבשה בגדי מלכות ותעד עדי עדים: מצותה חזקה על אמתה להיטיב היום את ראשה ולקלוע את מקלעת שערותיה בהדר ויופי ביתר שאת מבכל הימים ולענד על צוארה ועל ראשה כל אבני יקר אשר לה, כי נפשה ידעה מאד שרצון אביה הוא בבואה אליו

לראות את פניו תבוא בעדי עדיים ולבושה הוד והדר כאשר יאתה לבת מלך; ומני אז היה לה רצונו לקו וחפצו למשקלת, ומה גם עתה, ברצותה להפיק רצון מאת אביה המלך... וגם לבה היה נכון בטוח כי הפיק רצון ממנו. לכן בכל העת אשר אמתה היטיבה את ראשה והלבישה אותה את בגדי תפארתה ואת קשוריה היה רוחה צהלה ולבבה שמח, כי שותה לנגדה שמחת הדסה רעתה ועליצות נפשה בראותה את אביה מחמד לבה ומשא נפשה השב אליה מבית הכלא. אבל לב אדם יחשב וה׳ יפיר...

ויהי אך הכן הכינה את צעדיה ללכת אל אביה נפעם רוחה ולבה נסער בקרבה כאניה סערה ביום סער וסופה, ברכיה פקו, כאלו הרימה את פעמיה לגשת אל כס המשפט לפני שופט עריץ ואביר לב. וביתר שאת מה פחד וחרד לבה בבואה אל אביה וְהחדרה ותרא כי לא הוא לבדו יושב בחדרו: גאנצאלא עומד לפניו בשובה ונחת, בפניהו תלין מרמת ערומים כמשפטו תמיד, ובראות עיניו את עיניה עבר שחוק על שפתיו לאמר: „דרכך מני לא נסתרה, והיא לא תצלח!"

„מה שאלהך ומה בקשתך?" אמר דון יואן אל בתו בבואה. „הן הפצרת בי לתת לך מועד לדבר עמך, הלא לך לדעת בתי, כי בימים האלה אין עתותי בידי וכי עתה לי ענינים רבים וגדולים מאלה אשר בגללם אצה בי להטות אזני לדבריך הנובעים בלי שפק ממקור הבל וכסל ילדים".

„אבי", קראה עסטעללא בקול חרדה, „נפלאו ממני דבריך! אם אני הפצרתי בך לשמע את דברי, הלא תדע כי לא דבר ריק הוא, כי אם..."

המלך לא נתנה לכלות את דבריה, ויאמר: „אם כן אפוא דברי נא את דבריך".

עסטעללא לטשה את עיניה לגאנצאלא ותפן אל אביה ותאמר: „הדברים אשר לי לדבר עמך אבי, לך לבדך המה ואין לזרים אתך".

„דון גאנצאלא עבדי הנאמן הוא", אמר המלך בקול נמרץ. „ואם נבעו לו מצפוני לבבי אני, תוכלי להגיד לי בפניו הצפון בלבך גם את; גם האם לא נדע גם אני גם גאנצאלא את אשר בלבבך לדבר עמי? הדסה בקשה ממך להצדיק בעיני את אביה וכי אנקנו מעונו".

כשמוע עסטעללא את הדברים האלה חרדה ונבהלה מאד, כי חשבה בלבה שבוגדים ומלשינים בסתר עקביה ישמרו והמה גלו את סודה לאביה, אך חיש מהר הבליגה על חרדתה, אמצה את רוחה ותען ותאמר:

„כן הדבר, מצאת את סודי, אבי; אמנם הדסה בקשה ממני לדבר עמך; בכל זאת חלילה לי להצדיק את דון יוסף ולחלות את פניך לנקותו אם אמת נכון הדבר כי פשע. אך עם לבבי לשאלך, אב יקר, ולדעת מה פשעו ומה חטאתו כי כה חרה יחרה אפך בו? ומה האשם אשר תשים אשם נפשו? ואם חקרת ודרשת היטב ומצאת כי אמת נכון הדבר שפשע בך? אולי אך קורי עכביש ומרמת ערומים הוא אשר הערימו עליו אויבי נפשו להפילו במהמרות כל יקום? הלא זה דון יוסף אשר עמד לפניך זה ימים רבים ולא מצאת בו כל דבר רע וכל עול, ואיך נהפך פתאם לבוגד ולפושע? ואיה אפוא האיש אשר רוחו נאמנה עמך כמהו?".

בדבר עסטעללא את דבריה האחרונים האדימו פניה ותבט חליפות, פעם על המלך ופעם על גאנצאלא.

גאנצאלא הבין מאד לטי ירזמון מליה ולא נמלצו לחכו, וביתר שאת שריש דבר הלאט בהן היה לו כמדקרות חרב בבטנו, ולא נפלאת היא; ובכל זאת עז פניו לא שנה כיד אמץ לבו הטובה עליו למשול ברוחו בכל עת.

„איכה תערבי את לבך להבינני וללמדני באורח משפט?" אמר המלך בזעף אף.

„חלילה לי ללמדך באורח משפט, ואיך אבער ואכסל לאמר כי נבונותי וחכמתי סמך, אב יקר", אמרה עסטעללא בענוה־צדק. „אך זאת אחשבה למשפט כי לי הצדקה להיות לפה ולמליץ לתם דרך ולהגיד לאדם ישר ישרו, ונפשי קותה מאד כי האמן תאמין לדברי בתך כאשר..."

המלך לא נתן לה לכלות את דבריה ויען בלשון רכה לאמר: „ואיה אפוא עצמותיך ובמה תוכיחי כי נאמנו דבריך כי דון יוסף תם דרך הוא ואדם ישר?".

„האם לא נסיתו זה עשר פעמים?" ענתה עסטעללא בחם לב. „האם לא עבדך זה שנים רבות באמונה, בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו, כאשר שמעתי מפיך ולא מפי זר? האם לא קנה את לב כל עבדיך ולב כל עמך באהבתו את האמת ואת הצדק ובאהבתו לעשות משפט ומישרים?"

„אבל מה תעני על המרד ועל המעל אשר הוכיחו על פניו אתמול ואשר..."

„הוכיחו על פניו?" מר צרחה עסטעללא, מבלי תת למלך לכלות את דבריו, כי בינגון לבה הרב כמעט שכחה כי לפני המלך היא נצבת ופיו הוא המדבר.

„הן הן, הוכיחו על פניו!" ענה המלך בחם לב ופניו רעמו. „דון גאנצאלא" הוסיף המלך לדבר — „התבונן בו ראשונה את האון ואת המעל הזה ויגל את אזני, וגאמעץ נשבע שבועת ה' כי אמת נכון הדבר, והמכתבים אשר נמצאו בכלי דון יוסף הוציאו את התעלומה לאור והאמת נגלתה כשמש בצהרים".

לשמע הדברים האלה נבהלה עסטעללא וכל עצמותיה רחפו.

„אם כן אפוא אמת נכון הדבר כי דון יוסף בגוד בגד באבי, ובאמת גדול עונו מנשוא —" השיחה עם לבבה. „הה, הדסה ידידות נפשי, הה אמללה, אבדת אבדת!".

המלך לקח מכתב מעל השלחן ויתנהו לבתו ויאמר: „בו תראי לדעת נאמנה כי אבי רעתך הדסה זמם לקחת נפשי והתנכל אותי להמיתני, וזאת גם זאת, אם לא יצלח להפיק זממו, אזי ימסר אותי וכל ארץ ממשלת ידי ביד מלך המוירים; המכתב הזה הוא מכתב יד אבומאליק שר הצבא אשר על עם הסאראצענים מארץ מאראקא. קראי נא אותו ותקפצי פיך, וכלמה תכסה את פניך כי היית לפה ולמליץ לנבל ולבוגד כזה".

עסטעללא קראה את המכתב בשום לב ופניה הלכו הלוך וחורו, וככלותה לקראו אמרה באנחה:

„מה איום ונורא, אם אמת נכון הדבר כי דון יוסף בגד בך בגד, אולם.. ומה, אם המכתב הזה איננו כתב אמת, כי אם מעשה תעתועים, ואך מעשה ידי זרים הוא..."

לו עמד איש מנגד ברגע הזה ויתבונן היטב אל פני גאנצאלא, כי עתה ראה בפניו נצורות ונפלאות: פניו נהפכו לירקון, שפתיו התלכדו ולא התפרדו ועיניו הקטנות והירוקות שוטטו בחוריהן וערוכות על קרקע הבית. זאת הפעם עזבהו כח לבו אשר היה תמיד בעזרו להשביח שאון לבבו והמית רוחו, והכרת פניו ענתה בו כי לבו יחיל בקרבו. אך זאת היתה לו לישועה כי גם המלך גם עסטעללא שמו כל מעיניהם בשיחתם ולא שתו לבם אליו, על כן נסתרה מבוכתו מעיניהם.

המלך נפעם ונכלם מהדברים אשר דברה עסטעללא ואשר שערה בנפשה, ודבריה חדרו חדרי בטנו כמדקרות חרב ויעירו כל חמתו עליה. מה הפכפך וזר דרך המלך! ימים רבים בטח לבו בדון יוסף, הוא היה הנאמן בכל ביתו ויאמן בו כבדבר אלהים, ורגע אחד סר חסדו ולבבו ממנו, ואמונתו בו היתה כלא היתה. יען מה? יען כי האמין אמונה אומן לכל דברי גאנצאלא המלשני בסתר את דון יוסף עבדו הנאמן; ולבבו לא הסיתו בשפק לספק באמונת גאנצאלא איש הדמים ומרמה אשר ידע לקנות את לבו בלשון רמיה ולמשוך לו חסדו בחלק שפתיו; הן לא עלה על לבו לחשוב פן יתעט

גאנצאלא בדברי שקר; גם אמנם לא נפלאת היא, כי איך יעלה על לב המלך התם והישר, אשר דרך תרמית מוזרה לו, לחשוב כי השחית התעיב עלילה להדיח עלם תם-דרך מדרך הטוב לענות סרה באיש חסדו, וזאת לא זאת גם לכתוב מכתבים בשם דון יוסף?

„שימי ידך לפה והחרישי בתי!" גער בה המלך בזעף אף. „רב לך, אל תוסיפי דבר עוד בדבר הזה. הן עון דון יוסף נגלה לעיני השמש, והוא עונו ישא. ואת אל תוסיפי עוד להתרועע עם בתו הדסה ולקרא אותה רֵעָתֵךְ, גם את פניה אל תוסיפי לראות עוד. שמעי בתי, ושימי זאת בלבבך, ואם לא, אסיר את אהבתי ואת חסדי מעמך עתה לכי!".

עסטעללא החרישה ולא ענתה דבר. אלו היתה היא ואביה לבד בבית וגאנצאלא לא עמד לנגדם, כי עתה נפלה לרגלי אביה והרבתה לבכות עד כי דמעותיה הרכו את לבבו ויעתר לה, אבל לעיני האיש הזה, לעיני גאנצאלא שנוא נפשה, נאלמה לשונה, העתיקו ממנה מלים, ורוחה עליה התעטפה, גם חבשו עיניה מבכי, והדמעות מנחמי האדם ביגונו כאבן בקרבה התחבאו. בלב נשבר ונדכה ובאפס תקוה יצאה מחדר אביה אשר מלאה תקוה באה בו. או אז בבואה לחדרה ואין איש עמה, אז נפתח עין דמעותיה ותפרצנה כפרץ מים ותבך בבכי תמרורים מאין הפוגות בצר רוחה ומר נפשה על צרת דון יוסף ועל רעתה הדסה ידידות נפשה.

„איכה אשובה אראה את פני הדסה?" אמרה בלבה. „מה אומר ומה אדבר לה בבואי אליה? הה, מה טוב ונעים היה לי, לו כן היתה כאשר קויתי לשוב אליה ולאמר לה: „אביך זך בלי פשע ונקי הוא מאלהים ומאנשים!". אפס לו ידעתי נאמנה כי דון יוסף באמת נקי בלי עון, אזי היה לבבי נכון בטוח כי הצדקתיו וגליתי את צדקתו לעיני השמש. ואז חשתי, רצתי אל הדסה לבשרה טוב ולהשמיע ישועה —, אבל מי יודע, אולי באמת לא עלילת שוא היא, אולי באמת מָעַל מעל באבי והשפיל נפשו לעשות את הנבלה הזאת!... אולם, לא לא, לבבי לא יתנני להאמין בדבר הזה, חלילה לאבי הדסה מעשות נבלה כזאת! אך מה לי לאדיב את נפשי בשפק? הלא הדסה יודעת זאת מאד, כי דון יוסף לא העלים ממנה דבר מקטן ועד גדול, אשאל את פיה והיא תגיד לי את האמת, היא לא תכחד ממני; הן, כן אעשה, ואם באמת מעל דון יוסף את המעל הזה, אזי בל אדרש מעם אבי לעשות משפט, כי אם אדרשה ממנו לעשות חסד, ובזאת לא ישיב אבי את פני, הלא חפץ חסד הוא".

כשמע הדסה מפי עסטעללא את הדברים אשר דברה עם המלך ואת אשר ענה לה, השתוחחה נפשה ותשב עד דכא, ולא היה בה עוד כח לעמוד על רגליה.

„אם כן אפוא, הניחי לי ואלכה!" אמרה הדסה בבכי תמרורים. „אם אני חטאתי וה' הפגיע בי את עוני, אַת מה חטאת? למה תשאי אַת את עוני? למה תעירי עליך את חמת אביך המלך ותתגרי ברעה? הניחי ואלכה לי, פה צר לי המקום, פה הנני גועת ביגון לבבי, פה נפשי תתמוגג בצרת אבי, ולרגעים יחרד לבי פן אגלה לאיש, הרפי ממני רֵעָתִי, ואלכה לי! אתחפשה ואתנכרה ואסובבה בשוקים וברחובות, אבקשה את אבי עד כי אמצאנו, ואך ראה אראה את פניו, אז, עסטעללא אהובת נפשי..."

„אל נא ידידות נפשי", אמרה בת המלך בקול חרד מנהמת לבה ותחזק ביד הדסה, מבלי תת אותה לכלות את דבריה. „אל תאמרי נואש, חזקי ואמצי נא כי עוד יש תקוה, כתרי נא זעיר עד יעבר זעם ועוד תשובי לראות טוב, אם..."

„אם?" שאלה הדסה בחרדה ותתר ממקומה. „למה ירזמון מליך?".

„אם אביך זך בלי פשע!" — מלאה עסטעללא את דבריה בלשון עלגים ובשפה רפה, ואת יד הדסה לחצה בידה.

הדסה התפרצה בחזקה מיד עסטעללא ותצעק צעקה גדולה ומרה עד מאד:

„הגם אַת עסטעללא? גם אַת! גם אַת מזמות תחמסי על אבי, לבבך גם את נפתה על מזמות גאנצאלא. הה, אבדתי אבדתי, זאת לא דמיתי ולא עלתה על לבי מעולם!".

„הן לבי לא יזעף עליך כי בקצפך תוכיחני ומוסר כלמתי תשמיעיני" ענתה עסטעללא בשובה והשקט. „ידעתי כי מרוב שיחתך ותוגתך דברת אלה; וגם עתה לא אחדל — ומתוכחתך לא אַחת — מלדרוש ממך האמת. הגידי נא לי, האם לא הגיד לך אביך מאומה, או האם לא התמלטו מפיו מלין אשר ירוזמון אל עון האשמה אשר ישיאו עליו עתה? האם לא הגיד לך כל מאומה על דבר עם הסאראצענים? דברי נא, התבונני ושימי על לבך, אולי שכחת, תני נא לי תודה רעתי, כי בדברך דבר אמת כאשר עם לבבך יהיה לאל ידי לסכל את עצת גאנצאלא" הרעה. הלא מודעת לך כי אבי מלך חסד הוא, איש טוב ונדיב לב, ודורש חסד עוד לא שב נבלם ממנו. השיבי נא אל לבך, עשי נא זאת למען טובתך וטובת אביך, הנני מחלה את פניך, הדסה ידידות נפשי!".

בכל העת אשר דברה עסטעללא את דבריה ישבה הדסה דומם, ראשה הורד לארץ ומעיניה זרמו דמעות כזרם מים כבירים, אך בכלות עסטעללא את דבריה האחרונים, התנשאה מעל מושבה כארי ותעמוד על רגליה ותענה ואמרה קול רם:

„חי אל אמון וקדוש בוחן כליות ולב, כי אבי חף ולא עון לו בדבר הזה וזך בלי פשע!".

ויהי אך כלה כלתה הדסה את דברה האחרון, והנה קול שאון והמולה גדולה נשמע בחדר, קול הקריה הומה וההמון הולך הלוך וקרוב אל ארמון המלך. עסטעללא הרימה בלט את יריעת החלון ותרא צבא רוכבים לפני הארמון ובתוכם שבוי במלבושי נכרים. אנשי הצבא השתקשקו בחרבותיהם, וסוסיהם האבירים הלמו בעקבותיהם, המו ושאפו ויז קצפם על הארץ.

„הובילוהו אל המלך"! קראו בקול רעש גדול כל העם ההולך הלוך ורב לרגעים, עד כי נאספו להמון גדול אין מספר. השבוי היה אחד מעם הסאראצענים.

עסטעללא נחפזה לרוץ מן חדר הדסה, מדאגה מדבר, פן תבוקש ותמצא בחדר הזה.

„אל תשקיפי בעד החלון, הדסה", אמרה עסטעללא בצאתה, „פן תגלי לאיש, שבי פה".

אבל הדסה לא שמעה את דבריה. כאבן דומם ישבה על כסאה, ראשה הורד על שתי ידיה ולבבה חשב ונפשה לא ידעה מה.

בין כה וכה באו אנשי הצבא עם השבוי אל תוך הארמון והובאו לחדר דון יואן. גאנצאלא עודנו עמד לפני המלך. זה זמן כביר חלף הלך לו מאז יצאה עסטעללא מאת פני המלך וידיה על ראשה, וגאנצאלא עוד לא הניח את מקומו.

ויהי אך יצא יצאה עסטעללא, עוד לא ירדה מעל המעלות והמלך הוסיף לדבר את דבריו עם ידידו ואהובו החדש. „מתי דברת עם דון יוסף?" שאל המלך את גאנצאלא אשר בכל העת שעמדה עסטעללא לפני המלך לא יכול השב רוחו, עד כי העיפה עינו בכל החדר מסביב וירא אל נכון כי עסטעללא יצאה ואיננה.

„הן היום בבקר השכם", ענה גאנצאלא וישאף רוח חדש.

„האם נתן תודה כי הוא בידיו כתב את המכתב הזה?" הוסיף המלך וישאל ועפעפיו בחנו את גאנצאלא.

„הן אדוני המלך", אמר גאנצאלא באמץ לב, כי רגע בעזרו להבליג על מבוכתו ועל רפיון רוחו. „גם בפיו מלא כי אמת נכון הדבר שהוא בידו כתב".

המלך החריש רגעים לא מעטים מבלי הוציא מפיו גם הגה, ואך הוסיף להביט על גאנצאלא מבלי גרוע עיניו ממנו, ופניו קדרו כמו השמים המתקדרים בעבים. כל עין חזתה בו שאף כי חרה אפו בבתו, בכל זאת דבריה עוללו לנפשו מאד וחדרו חדרי לבו ולא שבו ריקם.

„ומה משפטו על מעלו אשר מעל? חוה דעך ואשמעה" — אמר המלך אחרי החרישו זמן לא מצער ברוב שרעפיו בקרבו, ועד כה עוד לא גרע רגע עיניו מגאנצאלא.

„אחד מצבא אויבינו הנלחם בנו כי יפול בידנו, אחת דתו להמית", אמר גאנצאלא בלשון ערומים. „כי הוא בקש את נפשנו, ונפש תחת נפש, ואם אחד מצבאותינו יפול ביד אויבנו כמשפט הזה יעשה לו. ואף כי, אם נשיב אל לבנו לא נמצא בו עון וחטא משפט מות, כי הלא דין מלכו ימלא ומשפט ארצו יתמוך, גם לא יבגד בגד, כי לא במחשך מעשהו ויודעים אנתנו להזהר ממנו, וכמהו כמנו עושים גם אנחנו, ובכל זאת הנקה לא ינקה, אף כי דון יוסף אשר הרבה להרע: הוא בגד בארץ מולדתו ובמלכו אשר הפליא חסדיו עמו ויקחהו אחר כבוד, לו נגלו כל תעלומות לב המלך וכל סתרי הליכות המדינה והממלכה, והוא העמיק והסתיר עצתו הרעה וישם חשך סתרה, הלא עונו גדול מנשא!"

„אם כן אפוא משפט מות לו?" אמר המלך — „כן הוא משפטו אשר חרצת עליו, דון גאנצאלא?".

„הן, זה משפטו, כן אחשבה למשפט צדק", ענה גאנצאלא באמץ רוח. „והנה פה הוא —" ובדברו את דבריו הוציא גליון מצלחתו ויאמר: „הנה ספר הפלילה (אורטהייל) וזה משפטו אשר נחרץ עליו, ואם אך אתה המלך, תמלא בכהב ידך, מות יומת!"

המלך לקח את הגליון ויקרא, ובכלותו לקרא הניחו על השלחן מבלי דבר דבר, והכרת פניו ענתה בו כי רבות מחשבות בלבו, וכה עברו רגעים לא מעטים — הרגעים האלה היו רגעי עמל ועוני לגאנצאלא, וזעה קרה נזלה מעל פניו — עד כי פתח את פיו ויאמר: „אני בפי אדבר עם דון יוסף". פני גאנצאלא נהפכו לירקון וכל עצמותיו רחפו. זאת הפעם גם אומץ לבו היה לו לא לעזר ולא להועיל למשול ברוחו כפעם בפעם, ומבוכת לבו כתומה על פניו נגלתה וגם מעיני המלך לא נעלמה, ופניו רעמו. ואחרי אשר התריש שנית רגעים אחדים הוסיף ויאמר בקול ענות אוי-רצון:

„אני בפי אדבר עמו, ואם יתן תודתו בפני, אז כגמול ידיו יעשה לו וימות מות ערלים; מחר יובל אלי אל הארמון, ועד כה שמר נא את נפש האיש הזה, משמרת הוא עמך, הלא שמעת את דברי, גאנצאלא!"

ככלות המלך לדבר את הדברים האלה פתח שומר הסף את הדלת ויגד לו על דבר השבוי אשר הביאו אנשי הצבא, האמור למעלה. המלך קם מהר מכסאו, וגאנצאלא הלך סר וזעף לביתו.

ו.

ויהי ממחרת וסיוולא קרית מלך קאסטיליה המה ורעשה. כל חוצותיה ורחובותיה מלאו צבאות אנשי מלחמה חלוצים וערוכים למלחמה, איש איש חרבו שלופה בידו והולכים הלוך ושרים שירי מלחמה; מכל פנות העיר התקבצו ובאו יושבי שער השואפים לחדשות, איש את רעהו ידחקו לראות ולשמוע ראשונה את החדשות הנעשות ונשמעות בעיר, גם שאר יושבי העיר רצו הטונים המונים רצוא ושוב מבלי דעת מה, עד כי היתה העיר כמרקחה; כאלו בהפך לילה נהפכה לעיר אחרת ולא נודעה כי קרית מלך היא.

אנשי הצבא אשר הביאו אתמול את הזאראצעני השבוי אל המלך הודיעו גם כן כי חיל מאראקא כבר ועצום פשטו על גבול ארץ קאסטיליה, ואם לא יחיש המלך לשלח לנגדם חיל כבד לשפת הים להגן על היושבים שם מתגרת יד הזאראצענים ולגרש את עובדי האלילים האלה עד מעבר לים, יחריבו את הארץ ויעשוה כלה ושממה.

סר וזעף ישב המלך דון יואן בחדר מלכותו. זאת הפעם גדולה הרעה הנשקפה על ארצו מכל הרעות אשר באו עליה בימי קדם. לפי דבר אנשי צבאו ועל פי עדות השבוי כבר פשט חיל מאראקא על חלקה גדולה מארץ קאסטיליה, גם חיל האויב גדול ועצום מאד מאד, על כן אין הדבר כי יחלץ חשים חיל כבד ועצום אשר לו זרוע עם גבורה לעמוד לפני האויב העז והעצום — אבל אוצר המלך ריק אין בו כסף, בעת אשר כסף בהמון נחוץ לו מאד מאד. הן אמנם לא דבר חדש הוא כי אוצר המלך ריק, ותמיד חסרון לא יוכל להמנות היה באוצר המלך, וביותר, זהב וכסף עובר כלה ספו תמו מן האוצר, אולם עד כה לא שם לבו לזאת; בכל עת אשר כסף היה דרוש לחפצו, אז ידע כי דון יוסף לימינו והוא ימצא מוצא לכסף; גם כי קרתה לו מלחמה העתידה לבלוע הון עתק ועצום, גם אז שקט ושאנן, כי לבו היה נכון בטוח שדון יוסף שר הרכוש בחכמתו ובתבונת לבו ידע פשר דבר לכנס כסף ולמנות החסרון מבלי הכבד אכפו על עם הארץ. אבל לא כן עתה כי דון יוסף איננו, ובלעדו לא יכול לפנות ימין ושמאל: לרבים מחיל צבאו דרושים בגדים חדשים ולרבים מהם כלי נשק חדשים, ומה גם צדה ומזון לחילו הגדול. ועל מי זה ינוס לעזרה בצוק העתים האלה? עתה, עתה בצר לו, זכר את ידידו מקדם וישם את כל מעיניו בו, אך האם זכר אותו לדבר עמו למען דעת נאמנה אם נקי וזך הוא בלי פשע או לא, כאשר אמר לגאנצאלא? לא, כי אם — לבקש ממנו עצה ועזרה בצרה. אפס זאת היתה לו לפוקה ולמכשול לב, איך ישא פניו אל עבדיו ואל כל העם? הלא יגלה לעיניהם כהגלות נגלות אחד הרקים? אנה יעזב כבודו? אבל מה לו לעשות? לבקש עזרה מידי גאנצאלא? מגאנצאלא אהובו וידידו החדש מצילו ופדהו מרדת שחת, ואת אשר גדל ונשא מעל כל השרים? אמנם כן, גאנצאלא היה בעיניו כמצילו ממות, בכל זאת לא היתה נפשו אליו, וחזון לבו הזהירו מלהאמין בו אמונת אומן כאשר האמין לדון יוסף. אך אחרי אשר חשב מחשבות רבות וישית עצות בנפשו זמן כביר וכל עצה ממנו אבדה, או אז גמר בלבו לקרא אליו את גאנצאלא.

ויהי כראות המלך את גאנצאלא ויעמד את פניו כאלו שש בלבו לקראת בואו, ויאמר: „דון גאנצאלא, איש מצליח אתה! רואה אנכי כי ההצלחה תאיר פניה אליך והעת משחקת לך; לך חשה באה עת מצוא, בעוד שאחרים זולתך כלו עיניהם מיחל לה ותוחלתם נכזבה, עת מצוא להראות לעיני השמש גלוי לכל כי המלך וכל עמו לא בשוא בתעו בבטחם בך וכי רוחך נאמנה עם מלכך ועם ארץ מולדתך —"

גאנצאלא הערום כנחש נפשו ידעה מאד כי אם אמנם היה בעיני המלך כמציל את נפשו מרדת שחת וגם המלך גדלהו וינשאהו מעל כל שריו ועבדיו, בכל זאת לבו לא היה אליו כאשר היה אל דון יוסף, והדברים הטובים האלה אשר דבר אליו המלך אך בלב ולב דבר, יען כי צר לו עתה והוא דרוש לחפצו, גם ידע מאד מה המלך שואל מעמו, לכן כשמעו את הדברים הטובים אשר דבר אליו המלך שש ועלז בכל לבבו ונפשו ויאמר בלבו: „אך זה היום שקויתיו, עתה יצלח לי חפצי להטות לבב המלך אלי לאהבה אותי ולדבקה בי, גם לכלות חמתי באיש חרמי וגם בעמו, עם עברתי"; ועליצות נפשו הופיעה נהרה על פניו, אך חיש מהרה הצליחה לו למשול ברוחו ולהסתיר עליצותו מעיני המלך כמשפטו תמיד לכלא רגשי נפשו פנימה במבוכתו ובשמחתו;

ואך הפטיר בשפה ויצחק צחוק ערומים, ויען בקול ענות ענוה לאמר: „יהי נא חסדך אדוני המלך, להגיד לעבדך במה כחו גדול להראות זאת לעיני המלך ולעיני עבדיו".

„הלא ידעת כי עניני ממלכתנו בעת הזאת ברע המה מאד", אמר המלך ואנחה התמלטה ממעמקי לבו, „מסבות מסבות שונות תאכפנה עלינו לעשות מלחמה לעמוד על נפשנו, וזאת הלא מודעת כי עצה וגבורה למלחמה, אבל אפס עצה וגבורה אם אפס כסף".

„העל חסרון כסף מתעצב המלך אל לבו ורוחו סרה? נפלאת היא בעיני!" אמר גאנצאלא כמשתאה ועל שפתיו עבר צחוק ערומים. „הלא ראש ארץ קאסטיליה אתה, מלך הארץ, המברכת והעשירה בכל הארצות! ואיה אפוא כל הון ועושר קאסטיליה, אם אינם באוצרותיך, המלך!"

„בשוא נתעית גאנצאלא", אמר המלך ויניע ראשו. „רואה אנכי כי לא ידעת את ארצי, וכל הנעשה בה מוזר לך; ארצי, אמנם כן, עשירה, אבל לא אוצרותי: מעולם לא רדפתי ולא בקשתי למלאות אוצרותי כסף, ומה לי לעושר? כל רכוש ועושר קאסטיליה ארץ ממשלת ידי לא באוצרותי המה, כי אם בידי החורים והאצילים ובידי עם הארץ".

„ובידי היהודים", אמר גאנצאלא חשים, כי אך לדברים האלה חכה לשמוע מפי המלך, ויחלטם ממנו, „צוה נא לחפש שנים או שלשה בתי היהודים, ואתה תמצא מוצא לכסף ומקום לזהב די והותר לעשות מלחמה יובל תמים, האין זאת. מלך הארץ?"

„נפשי יודעת זאת מאד", אמר המלך ויאנח דום. „היהודים הנה הנם מני אז בסומכי נפשי בכסף וזהב בצר לי, ותמיד המה הראשונים הזלים זהב וכסף מכיסם בעת כי תם הכסף מאוצרותי, ועתה זאת הנה היא כל מגורותי ודאגתי, פן תאכף עלי המלחמה לבקש עזר גם עתה מבני עם דון יוסף אשר השלכתיו מעל פני, אם שאר רוח לך אין, ואתה אינך מהיר במלאכתך כמוהו להביא עצה ולקנות תחבלות להכין לי ארבע או חמש מאות אלף שקל כסף מבלי העמס על העם עול כבד".

„בי אדוני המלך", אמר גאנצאלא וצחוק מכאיב לב ונפש עבר על שפתיו — „אם באמת תדמה אדוני, כי הכסף אשר נתן דון יוסף התמיד מכיסו נתן, כי עתה, אל יחר אפך בעבדך, שגית מאד; היהודי הנוכל והכילי הזה נתן כסף מכיסו? ! צחוק עשה לי המלך — שאני אדוני! — הנקל היה בעיני היהודי הזה לחבל בגד העני והאביון, שמלתו לעורו, מתת אחת מאבני החן הרבות אשר על ראש בתו וצוארה; אם לאיש כזה יקרא מהיר במלאכתו וחרוץ במעשיו — לאיש ערום ומרמה היודע לגנוב לב תמימים למצוא חן בעיניהם ולעשות לו שם תפארת בזעת אף עניים ובדמי לבב אביונים, אזי יאמין לי, מלכי הנדיב, כי אז נבחר לי להיות איש מסכן ורש, מלעמוד לפני המלך ולעשות לי שם ועושר רוזנים".

המלך החריש ולא ענה דבר, והכרת פניו ענתה כי דברי גאנצאלא באו בלבו ולא שבו ריקם. בראות גאנצאלא כי מצא חפצו ויוסף אומץ ויאמר: „הן מלך הארץ, יש לאל ידי להביא רגע אחד את פרשת הכסף הדרושה, אך שאני אדוני, כי רק בזאת אאות לך, אם שאלתי תנתן לי".

„ומה שאלתך?" שאל המלך.

„יתן נא לי אדוני המלך ספר גלוי כתוב וחתום בשמו כי אתה נותן לי כח לדרוש את פרשת הכסף אשר נשיתי מאוצרות יהודים אחדים אשר אבחר לי אחרי כן".

המלך ידע מאד מה עבדו הנאמן שואל מעמו וחפצו לא נכחד ממנו, אך אמר בלבו: „אקוה כי זאת לא תקום ולא תהיה וחפצו לא יצלח להקים מזמות לבו להיות

כנשה ולנגוש את היהודים שנואי נפשו לשלם את נשיי, אשר זה ראש כל מאויו, כי לבי נכון בטוח בה' שידנו תעוז על צרינו ולנו תהיה התשועה, ואז השלל והבז אשר נבוז לנו מאויבינו יהיה די והותר לשלם לו את נשיי ולכל צרכי המלחמה — על כן עתה אשא פניו גם לדבר הזה, ועד עת יתברך בלבבו כי בצע מזמתו".

„הן לו יהי כדבריך, גאנצאלא", ענה המלך — „אתה תביא את מכסת הכסף חמש מאות אלף שקל זהב, והספר הגלוי הכתוב והחתום בשמי אשר אתה מבקש ינתן לך היום, זה גם עתה. חושה ואל תתמהמה, הלא ידעה כי הדבר נחוץ מאד ואין להתמהמה".

כשמוע גאנצאלא את דברי המלך עלץ לבבו ופניו צהלו. מעיני המלך לא נעלמה עליצותו, ויאמר בלבו: ישמח נא לבבו עד עת קץ. ובראות המלך כי עוד לא ימוש ממקומו פנה אליו ויאמר: „רואה אנכי כי עוד דבר לאט עמך, גאנצאלא!"

וגאנצאלא כפף כאגמון ראשו כעבד נכנע ויען ויאמר: „הנה חכם אתה אדוני מדניאל. אמנם עוד שאלה אחת אשאלה מאת אדוני המלך: יתן נא גם אותי לצאת למלחמה על אויבינו עם שאר אנשי המלחמה, כי נפשי תכלה ותכסף לבוא ולהלחם באויבי אדוני המלך".

„אם תאוה נפשך לצאת בצבאותינו, הבה, עשה כאות נפשך!" ענה המלך וצחוק עבר על שפתיו, „ואם אתה בחציך תכה את אבומאליק גבור הזוראצענים — הלא שמעתי עליך לאמר כי אתה גבור משכיל לדרוך קשת ולירות בחצים — אז לך הצדקה לבקש ולשאל מעמי כל אשר בלבבך, ואני אמלא את כל חפצך אשר תשאל, אך אם יהיה לאל ידי למלאות".

ויקוד גאנצאלא וישתחו למלך.

ויוסף המלך ויאמר: „צו את שוטרי העם לקרא בכל חוצות העיר לאמר: „מי האיש אשר יכה את שר צבא הזוראצענים את אבומאליק גבורם, לו הצדקה לבקש ולשאול מעמי חסד, ואני לא אמנענו ממנו".

„עבדך שומע לכל אשר יצוה אדוני המלך", אמר גאנצאלא במתק שפתים ויכון לצאת. אך לפני צאתו אמר אל המלך: „חיש מהר יביאו עבדי את מכסת הכסף אשר אמר המלך ואז יואיל אדוני לתת לי את הספר הגלוי, ומחר אשים את פעמי לצאת עם חיל הצבא להלחם באויבי אדוני המלך".

„יצליח ה' את דרכך אשר אתה הולך..." אמר המלך ויקם מעל כסאו.

בצאת גאנצאלא מבית המלך, הלוך הלך וישתחו פעמים רבות עד גשתו אל הפתח ויצא ויסגר את הדלת מאחריו. מיום הולדו עוד לא היה שמח וטוב לב כביום הזה. לבו היה נכון בטוח כי טובו בידו ואשריו כוננו ולנצח לא ימוטו.

עוד בעצם היום הזה עברו השוטרים בקרב העיר ויקראו בכל חוצותיה ורחובותיה לאזני עם הארץ ולאזני כל עם המלחמה לאמר: „מטעם המלך, מי האיש אשר יכה את שר צבא הזוראצענים, את אבומאליק, לו הצדקה לשאול ולבקש חסד מאת המלך, והוא לא ימנענו ממנו".

גם ביום הזה שלח גאנצאלא למלך את פרשת הכסף חמש מאות אלף שקל זהב, והמלך נתן לו את ספר הגלוי כתוב וחתום בשמו, ולמחר יצא גאנצאלא את העיר סיווילא וילך בראש חיל גדול ועצום עושי מלחמה הששים לקראת נשק ושמחים להלחם באויבי ספרד ארץ מולדתם.

(ה"ג)

ו.

ימים לא מעטים חלפו הלכו להם ודון יוסף עוד שכב למעצבה כלוא בבור תחתיה, עיניו כלו ונפשו בו התעטפה מבלי העת את עתו ואת אשר נגזר עליו או אשר יגזר. המלך שם כל מעיניו בשדה המלחמה, שמה היו כל מחשבות לבו ערוכות ושמורות ואך המלחמה מלאה את כל חדרי לבו; גם גאנצאלא לא היה בעיר, על כן לא נפלאת היא כי דון יוסף נשכח כמת מלב ועל משפטו לא נעשה דבר, לא לשבט ולא לחסד. אך זאת היתה נחמתו בעניו, כי עתה סר מעליו עול סבלו ומר המות — לראות יום יום את פני גאנצאלא שנוא נפשו השמח לאידו ואשר בעברת זדון בא אליו יום יום והעז פניו לקראתו, למען הרעימו ולהמרות את רוחו, ועתה לא ראה את פניו, כי אם את משרתיו עושי רצונו אשר פניהם העזים לא היו לו למורת רוח כפני אדונם הנבל והזד הארור.

ועסטעללא? האם גם היא שכחה את דון יוסף ולא עשתה דבר למענו ולמען בתו רעתה כנפשה? הן אמנם לא עשתה למענם דבר, אבל לא יען כי שכחתם, כי אם יען אבדה כל עצה מִמנה ונפלא בעיניה לעשות בעדם מאומה, וצרות לבבה הרחיבו והגדילו כמעט מצרות דון יוסף והדסה. ימים רבים חלפו הלכו להם ופני הדסה לא ראתה, כי איך תבוא לראות את פני רעתה ובשורה אין בפיה, גם אמרה בלבה: „אם אבוא לראות את פני הדסה, הלא תפציר בי בלתי סרה לתתה לצאת מן הארמון, ואני ידעתי מאד כי אם תפציר בי לא אעצר כח להשיב את פניה, ובצאתה מן הארמון תסובב בעיר בשוקים וברחובות לבקש את שאהבה נפשה — את אביה, תדרש ותשאל את כל הבא לקראתה, אולי יודע מקומו איה הוא, ואם יכירנה איש כי בת דון יוסף היא, אזי גם אהבתי אליה לא תהיה עליה סתרה מכלמה ובוז, ותעלולים התעלל גם יתעללו בה, כי מלבד שהיא בת דון יוסף אשר בקש לשלוח יד במלך, להשקותו כוס רעל, מלבד זאת הלא בת יהודי היא, וזה לבד די לשפוך עליה בוז וקלון ולהשליך עליה שקוצים, כי כבר צלח חפץ גאנצאלא להעיר כל חמת עם הארץ על היהודים, עד כי העניים זעקו חמס על היהודים ויאמרו כי המה מקור ענים ורישם, והחולים — כי המה מקור חלים, והחשוכים הלא ערלי לב המה ובהם גם אנשי בליעל אשר לא ידעו בושת, ואין מעצר לרוחם, ולא יבושו ולא יחתו להפשיטנה ערומה ברחובות קריה לפני קהל ועדה". ועל כן חשבה שאין לה טוב כי אם לחדול מלהראות את פני הדסה. ואף כי על זה היה דוו לבה ונפשה עליה אבלה לבלתי ראות את פני רעתה ידידות נפשה אשר הסכן הסכינה מימי ילדותה לראותה יום יום, ומה גם עתה בעת צרתה, בכל זאת התאפקה ותגמר בלבה לבלתי ראות את פניה, עד כי תהיה בשורה בפיה. יום יום קותה עסטעללא לטוב ותאמר: „היום הזה יום טוב הוא ואל בשורה טובה יבוא", ובבוא השמש ותקותה לא באה, קותה נפשה ליום המחר, וזרח השמש ובא השמש ותקותה היתה לה למפח נפש. על דבר דון יוסף לא ידעה ולא שמעה מאומה, כי כל מחשבות המלך ושריו וכל הגיונם היו על שדה המלחמת, ועל דון יוסף אין משים לב ואין דובר דבר, והיא חדלה מלראות את פני רעתה עצובת הרוח כל עוד אשר לא היתה בפיה בשורה טובה לשמח את לבה ולחדות בשמחה את פניה.

ויהי היום בבקר השכם ועסטעללא כבר קמה ממשכבה, כי שנתה נהיתה עליה ותשב על כסאה תפושה ברוב שרעפיה בקרבה ונעצבה אל הדסה, והנה שומר הסף בא ויאמר לה כי אשה עומדת בחצר ומחלה את פניה לשמע את דבריה, ותאמר: „תבוא". ותבוא יואננא.

(ח"ג)

כי נא גברתי העדינה", אמרה יואננא בחפזון ובקול תחנונים — „את גברתי הדסה אנכי מבקשת זה חמשה עשר יום ולא מצאתיה, הלא היא היתה רעתך וחברתך, ואולי עוד גם עתה, על כן, אנא בת המלך, אולי תדעי את מקומה איה, יהי נא חסדך להגיד לי, נפשי תכסף ותכלה לדבר עמה — , לא לא, מה ארבר, הן דברי לעו, נחוץ הדבר לדבר עמה וגם חיש מהר ואין לאחר, כי דברי נחוץ מאד מאד".

„ואם לא ידעתי", אמרה עסטעללא ותלטוש עיניה לה, כאלו בקשה לחפש חדרי בטנה, כי יראה פן בערמה, במלאכות אויבי דון יוסף עושי רצון גאנצאלא באה לחפש מחבא הדסה.

„אם כן אפוא עלי המצוה ללכת אל המלך", אמרה יואננא באומץ לב.

„מה החדשות והנצורות אשר לך לגלות את אזן המלך ?" שאלה עסטעללא ותלטוש עיניה שניה ליואננא לבחנה בעפעפיה, ומבלי גרע עיניה מהמשרתת הוסיפה ותדבר במרמה לנסותה לאמר: „עתה אין לבוא אל המלך, אולי למחר או לעת אחרת תנתן לך שאלתך לראות את פני המלך גם אולי תוכלי..."

יואננא לא נתנה את עסטעללא לכלות את דבריה ותאמר:

„לא, לא גברתי, אחרי אשר לא אוכל לראות את פני גברתי הדסה, אזי אלכה אל המלך ברגע הזה, יעבר עלי מה, כי אין הדבר מאד מאד לדבר עם המלך ברגע הזה ואין לאחר".

„אולי תוכלי לגלות לי את סודך ?" שאלה עסטעללא בלשון רכה, וצחוק נעים עבר על שפתיה, „הלא ידעת כי מעודי היתה גברתך חברתי ורעתי ואהבתיה כנפשי, וגם עתה נפשי קשורה בנפשה, ואם ברגע הזה כבד ממני הדבר לראות את פניה, אולם בעוד רגעים אחדים לא יבצר ממני לראותה ולהגיד לה את דבריך. מה לך להגיד לה ? הגידי נא לי, אל תיראי יואננא !"

יואננא החרישה רגעים אחדים, והכרת פניה ענתה בה כי פוסחת היא על שתי הסעפים, ומחשבותיה התרוצצו בקרבה אם להגיד לעסטעללא או לחדל — אחר כן נשאה עיניה ותבט בחרדה על כל החדר מסביב, כאלו יראה פן יש אזנים לכותל, ותאמר בקול דממה דקה לאמר:

„התדעי גברתי העדינה", ובדברה העיפה עיניה שנית בכל החדר, „התדעי, גברתי העדינה ? דון יוסף זך בלי פשע, ואך הנואות ועלילות שקר שמו לו !"

„מה ? האאמין למשמע אזני ? את ידעת כי דון יוסף חף מבלי עון ותחרישי עד כה ? וגם לי גם להדסה לא הגדת ?!"

„לא ידעתי עד עתה", ענתה יואננא בשובה ונחת. „אך לפני רגעים אחדים גלה גאמעץ בני את אזני והתודה את עונו בבכי, ואני חשתי ולא התמהמהתי לבקש את הדסה גברתי ולגלות את אזנה, אך בקשתיה ולא מצאתיה".

„הגידי נא לי יואננא, מה היה הדבר", אמרה עסטעללא וחזות פניה הוכיחה על תאות נפשה לדעת כל שרש הדבר.

יואננא הוסיפה להביט בכל החדר ועיניה שוטטו בכל זויות הבית ופנותיו, כאלו יראה פן תגלינה הנה את סודה, ובקול כאוב מארץ אמרה: „דון גאנצאלא הדיח את בני גאמעץ בחלקות !"

„מה תאמרי, יואננא ? גאנצאלא הדיח את בנך ?" שאלה עסטעללא בחפזון ובבהלה.

„הן, אמת נכון הדבר", ענתה יואננא. „דון גאנצאלא הדיח את בני התם והישר בחלקת לשונו, באמרו לו למשוך לו חסדי המלך והשרים בדברו עליו טובות לפניהם, וכי דון יוסף הלא יהודי הוא אשר לא יאמין בגואלנו במשיחנו הקדוש ואשר אבותיו

ענוהו בענוים קשים ואכזריות חמה, ועל כן המצוה על כל נוצרי הנאמן לרתנו לנקום ביהודים את נקמת דם גואלנו משיחנו, ועוד דברים כאלה. גם זהבו וכספו אשר בם מלא את כיס בני יום יום עורו את עיניו ויסלפו את דרכו לרע, עד כי לב בני נפתה למזמותיו וחפצו צלח ביד בני התם לשום על דון יוסף עלילות שקר ולהלשין עליו לפני המלך אביך".

לשוא עט וכל הדברים ינעים להביע שמחת לבב עסטעללא בשמעה את הבשורה הטובה הזאת אשר לא קותה; הן אמנם גם מראש היה לבה נכון בטוח בצדקת דון יוסף ונפשה קותה מאד כי יבוא יום וצדקו כנגה יצא, אבל לבבה פחד פן ימשכו הימים וברוב עמל ותלאה תצא תעלומה לאור, ובתקופת הימים האלה דון יוסף והדסה יכלו באפס תקוה ונפשם ברעה תתמוגג, והנה לפתע פתאם, בלי כל עמל ותלאה עמדו להם רוח והצלה, זאת לא קותה. משמחת לבה התהוללה כמשגעת ולא עצרה כח להשביח שאון רוחה. וגם עתה עוד לא האמין לבה למשמע אזניה והדמה כי כל אלה אך חלום הזיון לילה הוא, על כן הוסיפה לחקור ולדרוש הדבר, ולבה נחפז לדעת הכל על נכון.

„האם באמת הגיד לך גאמעץ את כל הדברים האלה אשר הגדת לי? ואת שמעת באזניך את הדברים האלה מפיו?" שאלה עסטעללא בחפזון ועיניה לטשה למשרתת הדסה, כאלו נפשה אותה לחדר בחדרי לבבה ולבחן כליותיה ולבה.

„גאמעץ בני הגיד לי את כל אלה בפיו", ענתה יואננא ותספר לעסטעללא את כל אשר קרה את בנה בכל הימים האלה מהחל ועד כלה: מחלתו, מבטא שפתיו ומדברותיו בעזוז חום הקדחת וכי גאנצאלא בא לבקרו באשון חשך לילה וינסה להשקותו שקוי רפאות, והוא לא אבה לשתות; לא היה דבר אשר לא ספרה לה. ותוסף יואננא ותאמר: „לב בני הישר הכהו, כליותיו יסרוהו, ומכשל לבו לא נתן מנוחה ומרגוע לנפשו, עד כי רוחו לא יכלה כלכל את מוסר חטאתו ויגלה את סודו, אז רוח לו — הן אמנם דון גאנצאלא הביא אותו באלה וגאמעץ נשבע לו שבועת ה' לבלתי גלות את סודו לכל איש כל ימי חייו, אבל אני השכלתיהו בינה כי אין עון ופשע לעבור שבועה כזאת אשר נשבע להרע לרעהו ואיש חסדו, וה' יסלח לו. — והנני משביעך בה' גברתי העדינה, לבלי הגד את דברי לגאנצאלא".

„הרגעי יואננא, אל תיראי", אמרה עסטעללא במתק שפתים ותכרע על ברכיה ותאמר: „ברוך אתה ה' כי הוצאת תעלומה לאור ותבלע פני הלוט, הלוט על הבוגד יהזד הארור ואת נבלותו ואת זדון לבבו הרע גלית לעיני השמש, ונקיא ותם הצלת מנפול לפני בני עולה; יראו צדיקים וישמחו והזדים בוגדי בגד — וייראו, וידעו כי יש אלהים שופטים בארץ". בקום עסטעללא מכרע על ברכיה ותחזק בידי יואננא ותאמר: „עתה לכי נא עמדי ואני אנהגך אביאך אל גברתך".

„התדעי בת מלך, גברתי איה היא?" נתנה יואננא קולה ופניה צהלו מששון וגיל.
„הסי, אל תרימי את קולך", אמרה בת המלך. ותוסף ותאמר אליה בלט: „אל תגידי לאיש איה ראית את גברתך, ראי הזהרתיך; יבוא יום — וקרוב הוא — גם הדבר הזה יוצא לאור, ואז בל תיראי ובל תחתי להגיד לאזני כל —, אך נלכה נא ואל נתמהמה פה".

עסטעללא הוליכה את יואננא הנבהלה למשמע אזניה ולמראה עיניה בעד חדרים מחדרים שונים, דלתים רבות נפתחו לפניהן ונסגרו אחריהן, עד כי באו למקום חשך. אחרי אשר עברו את המבוא הזה באו לפתח קטן. פה עמדה עסטעללא ותוציא מפתח מצלחתה ותפתח בו את דלת החדר אשר בו ישבה הדסה. אבל בבוא עסטעללא החדרה והנה — הוי זועה, החדר רק, הדסה איננה! —

(ח"ג)

„אהה ה' אלהים, איה הדסה ?!" זעקה עסטעללא בקול חרד מנחמת לבה ועיניה שוטטו בכל החדר מסביב לראות היטב אם לא התלים עמה, כי פג לבה ולא האמינה לראות עיניה.

גם יואננא נבהלה ותעמוד על מקומה כבמסמרות נטועה מבלי יכולת להוציא מפיה מלה ואך העיפה עיניה בכל החדר — לקץ רגעים מספר קראה בקול: „הנה מכתב!" ותורה באצבעה על השלחן. עסטעללא חשה אל המכתב כנשר חש לאכול, בידים מהירות פתחה אותו ותקראהו בחפזון ובבהלה לאמר:

„עסטעללא ידידות נפשי"

„פה במקום הזה השקט לא יכלתי, כל היום וכל הלילה נדודים שבעתי ומנוחה לא מצאתי, כהמות ימים המו מעי בקרבי, נלאיתי כלכל את סערת לבבי, נגרשתי כאניה סוערה בזעף אף גלי ים זועף ביום סופה וסערה; גורל אבי המר המר רוחי, וכקול רעם בלבבי צוה עלי בחזקה משבת עוד במקום הזה אשר יושביו לא ידעו את נפש אבי הישרה, את רוחו הנאמן ולבבו התם, וגם את אליו מתנכרה, רק אחד מצאתי אשר לבו הבין וידע את אבי ואת תמת לבו ואשר נפשו דבקה בו ולא שכח חסדיו עמו, לבו רחש מכאב לבבי ודאבון נפשי, הוא נשא אתי בשיחי כל ימי שבתי פה, ידו הושיעה לי להמלט מזה והוא בקש לי כלי נשק ושמלות גבר, בהן התחפשתי עד כי איש לא יכירני ובהן אוכל לסובב בשוקים וברחובות, מבלי יבלע לי, לבקש את אבי רוח אפי עד כי אמצאנו. אל תבקשיני ואל תדרשי לשכני כי לא תמצאיני; לא למעני אבקש זאת מידך כי אם למענך: לי תהיה זאת לא לעזר ולא להועיל, ולך פן יבלע והוספי יגון על יגוני. סלחי נא לי, רעתי אהובת נפשי, כי עצבתי את רוחך ולא כחסדך וגמולך עלי השיבותי לך, אבל היום כל צדקה, כל אמת וכל אהבה, זולתי אהבתי לאבי, מוזרות הנה לי ולנפשי; נפשי לא תשמע כל קול וכל רגש, לבד קול אבי הקורא אלי מבית כלאו, הוא ימלא כל חדרי לבבי באין מקום לכל מאומה זולתו.

„עוד שאלה אחת אנכי שואלת מאתך, והנני משביעתך לפני הפרדי מעליך, ואולי לנצח, באהבתנו העתיקה והנאמנה כי לא תשיבי את פני: הלא את תביני ותדעי את האחד אשר היה לי לעזר להמלט ולצאת מזה, אנא חמדת נפשי, אל יחרה אפך בו ואל תשאי עליו חטא בדבר הזה, כי לא במרד ולא במעל למען הכעיסך, גם לא מאהבת בצע עשה זאת, כי אם מתמת לבו ומישרת נפשו מבלתי שכח את חסדי אבי אשר הגדיל לעשות עמו לא יכול לראות בצרת נפשי, ומבלתי יכולת להשיב את פני. לבי נכון בטוח בנפשך הטובה וברוחך הנדיבה כי תסלחי לו וגם אל תראי לו פנים נזעמים, למען אשר לא ישא עון בגללי ותהי זאת לי לפוקה ולמכשול לב כל ימי צבאי. זאת בקשת רעתך אוהבתך בכל לבבה ובכל נפשה עד בוא חליפתה, הדסה".

ככלות עסטעללא לקרוא את המכתב נשאה קולה בבכי ותבך רגעים לא מעטים, אחרי כן התאוששה, באמרה ללבבה: „עתה עת לעשות ולא לבכות", מחתה דמעה מעל פניה, הטיבה מעט את ראשה ותקרא אל יואננא בקול עז לאמר:

„עתה יואננא, נלכה נא אל המלך!" ובהתמהמה יואננא כרגע משכה אותה בחזק יד.

ח.

גאנצאלא ישב באהל יקר העשוי לו ולהשרים עושי רצונו בקצה שדה המלחמת

רחוק מן המערכה וייטב את לבו במסבת אוהביו ורעיו השותים שכור, ואנשי המלחמה נלחמו באויביהם הזאראצענים. המלחמה היתה חזקה מאד, דם נשפך כמים. חיל צבא קאסטיליה חרפו נפשם למות וילחמו בגבורה ובאומץ לב כאריות, אבל גם הזאראצענים לא טמנו את ידיהם בצלחת וילחמו גם הם ביד חזקה ובאומץ לבב, לא נופלים מחיל צבא קאסטיליה. אבומאליק שר צבא הזאראצענים פניו הולכים בקרב, ובאשר הוא שם. שם נפל האויב שדוד. איש איש מגבורי צבא הספרדים לא נלחם את קטון וגדול כי אם את אבומאליק, אך אליו שמו את עיניהם ואת לבם; איש איש דרך קשתו ויכונן חציו המרעלים אל לב קצין הזאראצענים, אבל אליו לא נגעו ויהי שלם בלי כל פגע, כאלו עם חצי האויב בריתו. בגאון ועוז, פניו כאש לוהט וקולו חוצב להבות אש רכב על סוסו האביר הדוהר והשוטף אל מול פני המלחמה החזקה; רגע פקד צבא המלחמה ורגע נלחם בגבורת ידו ככל שאר אנשי הצבא, בזאת עורר את גבורת אנשי צבאו ויאמץ את לבם לקראת המלחמה, עד כי מגדול ועד קטן נלחמו בזרוע עוז כגבורים משכילים. בכל זאת גם ידי הספרדים לא רפו ויאמצו גם הם את לבם לקראת המלחמה. זמן כביר פסחה המלחמה על שתי הסעפים, רגע עזזה יד הספרדים ורגע יד הזאראצענים. אבל כעבור הצהרים, ועין בעין ראו כי יד הזאראצענים רמה והמה השיגו המלחמה על אויביהם הספרדים: הספרדים עפו להורגים, ופרץ על פרץ פרצו הזאראצענים במערכותם, עד כי רבים מחיל צבא הספרדים הרסו לנום: והנה — לפתע פתאם נוע התנועע אבומאליק על סוסו כשכור ויפול לארץ מתגולל בדמו. נושאי כליו וכל הגבורים חשו לעזרתו, אבל לשוא, מכת מות הכה, וכעבור רגע נפח נפשו וימת. קול ענות גבורה ורעם תרועת עוז וישועה נשמע במערכות הספרדים; חיל צבאם החליפו כח ותחי רוחם. גם החלשים והנפצעים החליפו כח, אזרו חיל ויחגרו שארית כחם וירוצו המערכה, ואנשי החיל באומץ לב כסער מתחולל חשו ויפשטו על מערכות האויב ויכו בהם מכת הרג ואבדן; כי הזאראצענים, בראותם כי מת גבורם ונשבר מטה עזם רפו ידיהם וימס לבבם, ובמערכותיהם היתה מהומה ומבוכה ומבוסה, כל אשר לו רגלים נס מנוסת חרב, איש באחיו כשלו וחרב איש היתה ברעהו; חרבות, קשתות, חצים ורמחים השלכו ויהי לשלל בידי הספרדים עליזי גבורתם אשר הריעו וירדפו את אויביהם וישסו את מחניהם. השמש באה וקרני אורה האחרונים הופיעו נהרה על שדה ההרגה המלא גויות אין קצה; פה שכבו חללים נפוצים על פני הארץ כאבני השדה, פה נערמו חמרים חמרים כערמות תבן ושמה נשמע קול אנקת חללים מתיפחים ונפחים נפשם; צלם דמות בלהה וצלמות על כל פני השדה. — ושמה חיל צבא קאסטיליה חוגגים ושותים יין חמסים אשר חמסו ובזזו מן הזאראצענים יושבי ארץ הנגב. וביתר שאת לא היה קץ לעליצות גאנצאלא ולשמחת לבבו בבוא אליו הבשורה הטובה כי יד הספרדים רמה ותעז על צריהם, כי שוה לנגדו את הכבוד הגדול אשר יתן לו המלך וכל העם, ועתה היה לבו נכון בטוח כי יקנה כלה את לבב המלך ויתן לו עוז לעשות עם דון יוסף ועם עמו כאשר בלבבו ובנפשו, אשר זה ראש כל מאויי לבו.

„איה אפוא גבור החיל אשר הכה את קצין הזאראצענים, את אבומאליק? קרא בקול עוז כנגיד ומצוה. „אני אביאנו אל המלך ושכרו יהיה הרבה מאד".

אנשי צבא הביאו לפני גאנצאלא איש מלחמה לבוש שריון קשקשים, על ראשו כבע נחשת ועליו מרחפת נוצה יקרה לגאון ותפארת, בתי ידיו ברזל ומן כבעו סרוחה מצחת נחשת ופניו לא יראו.

„מי אתה?" אמר גאנצאלא אל גבור החיל אשר הצניע לכת וישם סתר פנים. „הראני נא את מראיך והגידה לי מה שמך".

(ח״ג)

„הן אעשה כדבריך", אמר איש המלחמה, „אולם לא פה, לא במקום הזה, כי אם בבואנו העירה ולפני המלך, ואתה אדוני כתר נא עד כה".

„הן אמנם", נתן גאנצאלא קולו בכעס וחרון, כי נכלם מדברי איש המלחמה אשר השיב את פניו ריקם מבלי הגד לו מי הוא. „לא אירא ולא אחת לפגע בכבוד גבורים אשר ימרו את פי, ויש לאל ידי לאכף עליך כי תשמע בקולי, אך יען כי עשית היום תשועה גדולה בספרדים, לכן אני נושא את פניך, גם רואה אני כי אחד משועי הארץ וחוריה אתה".

„יחי הגבור!" קראו וענו פה אחד כל אנשי המלחמה העומדים על שדה המלחמת.

„יחי הגבור, יחי הגבור!" שנו וישלשו כל אנשי הצבא.

„עתה איש איש על סוסו!" קרא גאנצאלא בקול נגיד ומצוה. „נמהרה ונחישה לסיווילא לבשר את מלכנו הנדיב את התשועה הגדולה הזאת, כי אם נתמהמה עוד ומצאנו עון". ואחרי כן שם פניו אל הגבור המסתתר ויאמר: „ואתה גבור החיל בוא אלי ורכב לימיני, למען בבואך העירה יראוך יושביה ויקדמו את פניך בתודה".

איש איש מאנשי הצבא עלה על סוסו ויסעו דרך הרים ובקעות, דרך כרים ושדות, שמחים, חוגגים ומריעים אל סיווילא קרית המלך בירת ארץ קאסטיליה.

ט.

הלא, אתם הקוראים, עוד לא שכחתם כי עסטעללא ויואננא משרתת הרפסה הלכו אל המלך, גם מגמת פניהן בלכתן לא מוזרה לכם, ובלי ספק לא שכחתם גם זאת, כי עדות השקר אשר ענה גאמעץ בדון יוסף איש חסדו היתה לו לפוקה ולמכשול לב, ובלי חשך יסרוהו כליותיו, עד כי נלאה נשוא ונפל למשכב ויחלה מחלה עזה, וכפשע היה בינו ובין המות, כי רוחו לא יכלה כלכל מצוקת נפשו וסערת לבבו הגדול מנשוא, אך בגלותו את סודו, ראשית חטאתו, רפתה ממנו מחלתו וחיש מהר שב לאיתנו. על כן בבוא עסטעללא עם יואננא אל המלך ותגדנה לו את דבר בואן נקרוא נקרא גם גאמעץ לבוא אל המלך.

ויהי כשמוע המלך את נכלי גאנצאלא ואת זדון לבו הרע חרה אפו וחמתו בערה בו כאש, וביותר שאת חרה אפו בשמעו מפי גאמעץ את כל פרשת הדבר: כי גאנצאלא העיר את כל כחו וגבר את חילו להטות את לבב הנער אליו למען בצע את מזמתו הרעה אשר יזם על דון יוסף: פעם התחניפו בחלקות והבטיחהו לדבר עליו טוב לפני המלך ופעם נתן עליו חתית, וכן ענה את נפשו ימים רבים בחלקות ובמוראים, עד כי לא עצר כח לעמוד לפני מדיחו ונרצה לו לענות סרה בדון יוסף. גם הראה גאמעץ את המלך זהב רב הנשאר עוד בידו מהזהב אשר נתן לו גאנצאלא מדיחו. ויואננא לקחה את הזהב ותציקהו לרגלי המלך ותאמר:

„אלו כלתה הרעה על דון יוסף ויצא רשע בהשפטו, ואני ידעתי כי יד בני היתה בזאת וכי הוא סבב בנפש נדיב הנדיבים, כי עתה מנוחה לא מצאתי וירדתי ביגון שאולה". כה אמרה יואננא ודמעות כזרם מים נגרו מעל לחייה.

כשמוע המלך את דברי יואננא נכלם מאד, כי מדבריה שמע את מוסר כלמתו, ואך עתה התבונן מאד וירא כי היה פוחז ונמהר במעשיו וכי נפתה כיונה פותה על מזמות גאנצאלא ויתמכר בידו להיות כלי חובלים לחבל ענוים ולעשות מזמתו הרבה.

„עסטעללא", אמר המלך אל בתו בחן וחסד. „חדלי בתי, מדאוג לדון יוסף, תחת בשתו וכלמתו, תחת עצבו ורגזו יפיק מִמני רצון וחסד שבעתים; לא אשית לבי לזאת לנקום נקמת כבודי המחלל בידי גאנצאלא הנבל, גם לא לזאת אשים את לבי ליסר את הזד הארור הזה על רעתו ועל אשר הזיד ללכדני בפח תרמיתו ולשחק בי כצפור, כי אם אשים את כל מחשבותי וכל מעיני להתרצות אל דון יוסף אוהבי הנאמן, וכל חילי אגבר לכפר את פניו ולהטות את לבבו אלי לאהבה אותי כמקדם; כי אמנם אני חטאתי לו ואשגה הרבה מאד והוא צדיק וטוב ממני. ואַת בתי, מהיום הזה והלאה עוד תוסיפי אהבה על אהבתך לרעתך הדסה ונפשך תדבק בנפשה עוד יתר הרבה; אמנם אחשבה למותר להעיר ולעורר את אהבתך אל הדסה, כי בלעדי זאת אהבתך אליה עזה כמות ואת נכונה לתת נפשך כופר נפשה. אך מי יתן ויכולתי לחקר ולדעת אל נכון איה מקומה מאז ברחה מחדר שבתה. זאת לבד תעציב רוחי, ובזאת תערב שמחתי אשר אשמח בלבי בזכרי את שמחת דון יוסף אוהבי הנאמן ואת עליצות נפשו, עת אני בידי אפתח את בריחי הברזל מבור כלאו, ואני בידי אובילהו הביתה בכבוד והדר לעיני כל בני עמי".

„ומתי תהיה העת הזאת, אבי?" שאלה עסטעללא בקול ששון וקול שמחה. „מתי תעשה, אב יקר, את מעשה הצדקה הזאת?"

„בשוב גאנצאלא מן שדה המלחמה", ענה המלך.

„האם עד כה תחכה לחננו?" קראה עסטעללא כנואשה ותבט אל אביה ותתמה על דבריו. „האם עד העת ההיא עוד תתעטף עליו רוחו בבור הכלא? או האם תספק עוד בתמת לב דון יוסף ועוד לא נכון לבך בטוח בצדקתו וישרת נפשו? העוד עם לבבך לדרוש ולחקור אם אמת נכון הדבר? האם לא תדע כי גאנצאלא הערום כנחש ועז הנפש יכחש ויכזיב כל עד אשר יענה בו כחשו? וגם שבועת ה' האם קדושה היא בעיני נבל ובן בליעל כזה אשר זמם להשחית ולהשמיד איש צדיק אדונו ואיש חסדו? גם יכחש, גם ישבע לשקר, ואני — אירא מאד; אנא אבי, מעשה צדקתך אל תאחר, הוציאו לחפשי היום, עוד עתה ברגע הזה, כי אך בזאת תרצה את העול הנעשה לו".

המלך הקשיב בקול תחנוני בתו ובקול תחנוני לבו גם הוא. המלך חש ולא התמהמה וילך, ואחריו נהרו המונים המונים מכל העיר מקצה, ויגדע את בריחי הברזל לבית הכלא אשר שם סגר דון יוסף על מסגר, ויובילהו הארמונה בכבוד גדול בתוך המון רואים אשר קדמו את פני היוצא לחפשי בקול תרועה ובקול ששון.

דון יוסף בכל עת שבתו בבור לא כהתה רוחו ופניו לא שנו לרעה. הן אמנם שער ראשו וזקנו גדלו פרע ופניו מאד חורו, אבל הודו לא נהפך למשחית, כי רוחו הנדיבה הופיעה נהרה על פניו, עיניו לא כהו כי אם נוצצו ככוכבים מזהירים מזוהר נפשו הטהורה. אבל בשאלו איה הדסה ויענוהו כי לא נודע מקומה איה, אז נפלו פניו ויהפכו לירקון, ראשו הוריד לארץ ויזעק זעקה גדולה ומרה וימרט שער ראשו כאיש נואש ואובד עצות. לשוא נחם אותו המלך ויאמר לו כי צוה לבקשנה בכל העיר ובכל הארץ וכי לא ישקט ולא ינוח עד כי ימצאנה, כל זאת לא הניחה רוחו ולא אבה להתנחם, ויבחר לו מות בקירות בית כלאו הלחים מלראות בעיניו אבדן בתו העדינה משא נפשו ושארית כל תקותו בארץ.

בעת ההיא שב גאנצאלא עם חיל הצבא לקרית המלך סיווילא — ראשית כל דבר מהר אל המלך, הוא והגבור המסתתר עמו.

המלך ישב על כסאו לבוש בבגדי מלכותו ועסטעללא לימינו וכל שריו ועבדיו נצבים עליו לימינו לשמאלו, כי כבר באה הבשורה הטובה לאזניו כי חיל צבאו התגבר

על אויביו וכי איש מתנכר עשה את התשועה הגדולה הזאת, על כן אסף אליו את כל שריו ועבדיו רואי פניו ויחכה לבוא גאנצאלא עם הגבור המתנכר.

בבוא גאנצאלא קדם המלך את פניו, אבל לא באהבה רבה ובתרועה כאשר קוה.

„יתבשר נא אדוני המלך" אמר גאנצאלא — „כי ידי התגברה על אויבנו אבומאליק, ומה יעלוץ לבבי, להביא לך, אדוני המלך, את הבשורה הטובה הזאת!"

„ומי איפוא הוא הגבור אשר הכה את הגבור את קצין הזאראצענים?" שאל המלך. „כי לו, אך לו נאוה עטרת כבוד".

גאנצאלא נתן אות בידו והגבור המתנכר נגש אל המלך.

„אם יש לך דבר לשאול ממני", אמר המלך — „שאל ואני אתן לך, וגם אם יש בך חטא משפט מות, חטאתך הכפר ושאלתך תנתן לך".

הגבור הסיר את מצחת הנחשת מעל פניו ויפול לרגלי המלך ויזעק: „הושיעה אדוני המלך, צדק צדק!"

המלך נבהל למראה עיניו, עד כי חרד מעל כסאו ויתן בקולו קול עוז: „מה?! הרואה אני נכונה, או זרות תראינה עיני?"

„הדסה!" קראה עסטעללא ותפול על צוארה.

„הן, הן את הדסה, גברתי העדינה!" פתח המלך ואמר, אחרי עבר תמהונו ואחרי אשר קמה לדממה המולת שריו המשתאים והנבהלים למראה עיניהם. „לא לך לשאול ממני צדקה וחסד, כי אם עלי המשפט לבקש מעמך סליחה: סלחי נא לי עדינה, כי נסכלתי ואשגה הרבה מאד!"

הדסה הביטה אל המלך כחולמת בהקיץ, כי נבהלה לשמע אזניה ולא ידעה פשר דבר.

המלך לא דבר דבר, כי אם נתן אות לאחד מעבדיו, העבד יצא ודון יוסף בא.

הקוראים, מה מאד אותה נפשי לערוך לפניכם ולספר לכם שמחת האב והבת בהראותם, אבל כל הדברים יגעים, לשוא עט סופר מהיר, גם שפתי נאמנים קצרו מלהביע זאת לכם, על כן אחדל.

גאנצאלא לא עצר כח לעמוד על מקומו ולראות את המראה הזה הנעים והנורא גם יחד, וירם את פעמיו לסור מעל המראה הזה. אבל המלך נתן בקולו לאמר:

„לא כן גאנצאלא, עמוד פה! אתה הכבדת את לבך ואמצת את רוחך להתעולל עלילות ברשע, להוציא דבה על איש צדיק ולכרה שחת לאיש חסדך, לאיש תם וישר, אב ליתומים ומשגב לדך אשר ברוחו הנדיבה והישרה ובכשרון ידיו השפיע שפע ברכה וטוב על כל ארץ ממשלת ידי, על כן אמץ גם את רוחך והתאזר עוז לראות ולהביט בעיניך בעזוז יד הצדק על הרשע ויד האמת והיושר על כחש ואון. דע גאנצאלא, בצאתך את העיר והיית בשדה המלחמה, בעת ההיא נגלה נגלו לי תרמית לבך וכל עלילותיך הרעות אשר התעללת בי, מלכך, לסבבני בכחש ובמרמה, למען הדיח את הרעה על דון יוסף עבדי הנאמן ואיש חסדך. עתה ערום שאול לבבך נגדי. דע נא גם לו חרפת נפשך למות על שדה המלחמת בעד מלכך וארץ מולדתך — אמנם רחוק מנבל ובן בליעל צדק כזה, וחדל לעולם, אולם גם אם נקרה נקרתה כזאת — גם אז לא כפר לך העון הזה ואתה נשאת את עונך. אצבע אלהים היא גלתה לעיני את עלילותיך הנאלחות והנתעבות, ומהיום הזה והלאה לא תצלח לך, נחש ערום, להזות נטפי רוש ורעל על נקיים וצדיקים ולהכות בלשונך, לשון אפעה, נאמנים וישרים מלבותם". כה דבר המלך בחם לבבו ובעוז רוחו.

(ת"ג)

דון יוסף והדסה לא שמעו את דברי המלך, המה יצאו מחדר המלך וילכו לחדר אחר רק אין בו איש, לשפוך את לבבם לפני ה׳ המגלה עמוקות מני חשך, הסך באברתו להמימי דרך ואשר רגע באפו וחיים ברצונו, גם לשיש בשמחתם וזר לא יתערב בתוכם. ועסטעללא טובת הלב הרכה והעדינה, אשר מעולם ששה לעשות צדק והבט אל עמל ועוני לא יכלה, זאת הפעם הקשיחה לבה ותשיש בכל שמחת לבב על אבדן גאנצאלא, ובכל אות נפשה ראתה במפלת הנבל ובן הבליעל הזה. ובעת ההיא אשר משרתי בית המשפט הוציאו מטעם המלך את הבוגד ובן הבליעל מן הארמון, החזיקה עסטעללא ביד המלך והאמר: אבי, עתה עלינו לשבח ולהודות ליושב מרום כי הוציא את התעלומה לאור בעהה, בטרם התנגפו רגליך על דרכי חשך לעשות מדחה — להאביד צדיק בצדקתו —״

יואננא קצרה ברנה את פרי אמונתה ותם לבה. מהיום הזה והלאה היתה היא הנאמנה בכל בית דון יוסף, וכדון יוסף כהדסה ששו לעשות עמה טוב ולהשיב על כל תגמוליה עליהם, גם אהבה וכבדה אותה הדסה כאם, גם גאמעץ שבע מפרי אמונת לבו, כי על פי מליצת דון יוסף נתנה לו משמרת גאנצאלא ויהי לו לדון יוסף כבן.

וגאנצאלא אחרי שובו משדה המלחמה לקרית המלך בכבוד גדול בתור גבור ומנצח, ולבו היה נכון בטוח לעלות על על כל שרי המלך ולדכא תחת רגליו את דון יוסף שנוא נפשו ולהכחידו כלה מן הארץ, נכחד הוא מן הארץ וימת מות ערלים ונבלים על המטבח.

כן יאבדו כל אויביך ה׳ כל אויבי האדם יציר כפך והנברא בצלמך!

שימעלי

ספור

מאת „שלום עליכם״

א.

שימעלי אחי.

כמו חי עוד נצב לנגד עיני! את עיניו הטלאות והשחורות אשר הפיצו איש, שערות ראשו העגול, השחורות כעורב, אשר נצבו כמסמרות, תמונתו העליזה, שפתו הנמהרה וכל יצורי גוו, כל ימי חיי לא אוכל לשכח אם כי גלים ומשברים הרבה עברו מהעת ההיא: ומי יודע אם נשמתו איננה צרורה כבר בצרור החיים? אם מכבר לא יציץ ציץ על גל קברו?..

על אודות שימעלי אדבר! על אודות אחי שימעלי, אשר צעיר הייתי ממנו כעשר שנים, על אודות שימעלי אשר אזכרהו כחלום חזיון לילה.

(ח״ג)

שימעלי „בן-רשף"! נודע בשמו בעודנו נער את ילדי החדר, שימעלי „אש אוכלה", קראוהו בימי בחרותו, ושימעלי „שקץ" היה שמו בכל העיר, עת נשא אשה ויגרשנה, ויוסף ויקח אשה, וישב ויגרש גם אותה, ולא חדל להיות איש ריב ומדון לכל יושבי העיר אחד לא נעדר, ולהסתולל במו ולעולל למו עלילות, וגם אחד לא היה בכל העיר אשר לא עמד כעצם בגרונו, אשר לא היה כרצח בעצמותיו, עד כי כל באי שער עירו מנעו רגלם מנתיבתו, ומעט מעט החלו לשאת פניו ולירוא ממנו...

הוי רכי לב שפלים! לשוא פחדו פחד לא היה פחד! כמו באמת היה שימעלי נורא על כל סביבותיו, וידו לאל היתה לחבל ולהרע! איש טוב כמוהו, בעל נפש יקרה ולב בשר ורוח נדיבה כשימעלי לא מצאתי עוד! את קשיתתו האחרונה, בלעו מפיו, גם שמלתו לעורו נכון היה בכל עת לתת לכל איש אשר הראה לו פנים נזעמים ורוח נכאה, נשבעתי כי באיש כמוהו נמצא „את מי לאהוב".

ובכל זאת בעיני כל רואיו לא נשא חן וחסד, לא אדע מדוע? בשל מה? ובשל מי?

— חפצך להיות שימעלי? לא! לא תהיה שימעלי! בטרם תגדל להיות כמוהו אקדים להכין לך קבר, ואורידך חיים שאולה! התשמע בן ממר?

דברים בוטים כאלה עלי היה לשמוע כפעם בפעם מפי אבי עת הכיר בי אותות אי — רצון ללמודי (כי מי מבני גילי שבע רצון מלמודו? הלא רק אנוסים היינו על פי הדבור!)

— מה הפצך מהילד? — קראה אמי אשר היתה מגן בעדי — שימעלי שמעון! מה זה תשמיעהו מוסר כלימתו תמיד? הוא לא יהיה כשימעלי בישע אלהים! אל רחום וחנון הוא! בידו יכאיב, ובימינו יחביש, ולא אוסיף לדאבה עוד. אקוה כי יהי שומרי ומצילי! אך אם הרביתי חלילה לפשוע, אם לא נותרה לי זכות אבות מעט מזער!.. אל תוכיחני באפך על דברי אלה אב הרחמים!

— זלאטי התראי? התתבונני? שימעלי הנהו! עצם מעצמי!

— כן? עוד עולה הוא על שימעלי! זכרי נא דברי אלה יענטיל!

— בי פראדיל, אל תתחרי בו! העוד לא למדת לדעת את שימעלי?

— מדוע זה תגורי מפני שימעלי, ציפה?

— התדעי בריינדיל? צדקה ציפה אשר תשט מעליו ותעבור, את אחי שימעלי לא טוב לבוא במשא ומתן!..

כה נדברו ביניהן חמש אחיותי: זלאטה, יענטיל, פראדיל, ציפה, בריינדיל, כלן בנות בוגרות אשר מכבר הגיעה עתן עת דודים. בפי יושבי העיר נודעו בשם „בנות צלפחד" כי זה משפט הערים הקטנות להוסיף לכל איש כנוי על שמו לבל יומר חלילה טוב ברע, ולבל תבוא חלילה תקלה על ידי זה לכלל ישראל: למשל אם ימצאו בעירי שלשה, אשר שם בעריל נקרא עליהם ושם משפחתם איננו גלוי וידוע לכל, הלא נחוץ הדבר לעשות הבדל ביניהם! ועל כן מצאו יושבי העיר התחבולה ויקראו את האחד בשם בעריל „דיא נאז" חוטם, בגלל אשר יחטם תמיד וישמיע נחרו בדברו ובשבתו דומם, באכלו, בשכבו, ובקומו; ואת השני בשם בעריל „קאטער" (החתול) בגלל שפמו הלבן אשר היה כשפם החתול; ואת השלישי נקרא בשם בעריל „דיא מויד" (הבתולה) כי היה קולו דק ונעים מאד כקול נערה בתולה, וכאשר נשמע קולו מחדר השני מבלי ראות את פניו אז לא יכול איש האמין כי קול גבר הוא, גבר בא בשנים כבעריל „דיא מויד" אשר מכבר מלאו לו חמשים שנה.

כן כן הוא. שם שימעלי אחי היה לחגא לכל בני העיר, ולהורי — מוסר שדי תקלה ופרעניות, מדוע? מה פעל? הגנב? כחש? רצח? או רדף זמה?

אל תשאלו ארוני, אל תתמהו על החפץ! בימים ההם, המה ימי החשך גם האושר (ח"ג)

לבית ישראל; עת הונח לו מכל איביו מסביב, וישקוט על שמריו, ולא ידע עמל ותלאה, צרה ודאגה מחוץ... מצאוהו דאגות בביתו; דאגות אשר בדא מלבו, דאגות אשר רק העהועי ילדות הנה! בני עירי לא מצאו להם דאגה אחרת כי אם רק אשה שימעלי הציץ ונפגע... כי אמנם בקראו איזה ספרי השכלה במסתרים, החל רוח החופש לפעמו, מנהגים רבים לא מצאו חן בעיניו, על בני דור הישן הביט בעין בוז בהיותם בעיניו כפראים, כסכלים אין לב, כחמורים, ויאהב רק להתוכח, לדבר משפטים ומפיו עפו המלים: „השכלה"! „סבלנות"! „פנטיזמוס"! וכדומה, וישלח רסן מעל פיו יישם תהלה גם בקדושים, ופעם הרהיב עוז בנפשו להגיד בבית המדרש, כי גם הנשים לא בהמה הנה להן, וכי גם להן משפט אדם, ו„אהבה" לא רעיון רוח היא כי אם „אחת מבנות השמים"! אהבה! התבינו? בימים ההם להזכיר בשם אהבה!..

דבר נפלא ממני אשר גם היום לא אדע פשרו! אבי הקפדן אשר הפיל תמיד חתיתו על כל בני ביתו ונירא מפניו כמפני מלך בלהות, כמו נחת מפני שימעלי! כי רק שלא בפניו הרעיש עליו שמים וארץ, תבל ומלואה, ויקללהו קללה נמרצת, ויחכה למותו לראות גל קברו; ובפניו — הוריד את עיניו והוטמו יחד; לא העיר למוסר אזנו, ולא דבר עמו למטוב ועד רע.

על כן אשפוט: אם לא נפגשו שניהם פעם ותוצאות הפגישה הביאו לאבי לבב חכמה לבל יוסיף התגרות ברע...

ואמי? היא ברחמי אם דאגה לו תמיד, ותשם עליו עין לטובה, ותתן לו מתן בסתר, מספר קשיטות נחשת, ותותיר לו ממבחר הזבח, ותכין לו תמיד מכנסים חדשים וכתונת לבנה, ואז קללה את קשי יומה, ובדמעות על לחיה התאוננה על מוסר שדי, על שימעלי בנה, על שימעלי אשר..

ב.

שימעלי מרעיש עולם.

אך פתאום באה תמורה חדשה בחיי אחי, פני הדברים שנו מאד, שם שימעלי המנאץ היה לשם ולתפארת ורבים נשאוהו על שפתיהם כל היום.

— ומה יכהוב לכם שימעלי בנכם?

— הפעם, מה תאמרו על אדותו? על אדות שימעלי?

— הפללתם כאלה? העלה על לבכם על אדות שימעלי כזאת?

— ננג.. שימעלי! הוי שימעלי! שימעלי! שי-מע-לי!..

כה דברו על אדותיו באזני הורי יום יום, וכל הנה יצא מפיהם עצר בקרבו התלהבות, עונג ומה גם קנאה, אשר אחשוב למשפט, כי הרגש האחרון עמד תמיד בראש.

אבל אחת היא, שימעלי עלה בעירנו על מדרגה גבוהה מאד אשר רבים וכן שלמים יעמלו תחת השמש כל ימי חייהם להציג כף רגלם עליה ולא יוכלו, יכשלו ויאבדו..

בעת ההיא נודעו בעירי הקטנה עוד איזה גבורים אנשי שם אשר בני העיר לא חדלו מדבר אדותם, אולם הגבור הזה — שימעלי בנצחונו הגדול והנפלא השפיל ערכם ויהיו כאין לפניו.

בכל רחוב, בכל פנה, במקהלות, בבתי כנסיות נשמעו רק שמות: סקובליוב, הורקא, אסמאן פחה, סולימאן פחה, פליבנה, סטאמבול, שימעלי, גם שם שימעלי לא נפקד בתוכם!

הלא תבינו אדוני, כי אערוך מלתי על אדות המלחמה האחרונה בשנת 1876-7

היא מלחמת רוסיה האדירה עם התוגר, אשר אחי שימעלי הצליח גם הרויח יותר ממנו. חסכל הזה — ישמעאל — אבד אז בענין דע הרבה גלילות, רבוא רבבות כסף וזהב, רבבות אדם ובהמה, מלבד עמל וחרפה מכל עבר... ושימעלי, רק במקלו עבר את הדוגיי, ובזמן קצר נשמע כי שימעלי עשה חיל, שימעלי אסף אוצרות קרח, רכוש גדול, שימעלי היה גביר אדיר בעל רבוא רבבות!..

נשמע? הלא גם נראה! שימעלי החל לפקוד את הורי במכתבים נעימים משמחי לב ונפש, לבשרם בשורות טובות, לשלוח להם גם מעט כסף גם תשורות!

שימעלי מצא עבודה אצל אחד ממכיריו, פקיד אחד הסוכנים! אצל סוכן אחד הקבלנים! אצל הקבלן בעצמו! ויהי למנהל עסקיו אחרי כי מצא חן בעיניו, עד כי הצליח בידו להיות קבלן בעצמו! ויעש לו שם בארץ.

מכתביו החלו בעשרות שקלים, במאות, באלפים, ברבבות, וברבו רבבות כלו!

ההצלחה שחקה לו מאד בכל אשר פנה! אל כל אשר נגעה כף ידו, צבר כסף וזהב בחפניו, במגרפות, וימלא זהב חוריו, וימלא אמתחות הרבה הרבה מאד, אולם עיני מי ראום? אנה באו? איפוא חלפו נגוזו? איך עשה לו עשרו כנפים פתאום? אל אלהים הוא יודע!

– שובה הביתה בן יקיר! — התחנן אליו האב במכתבו — הביתה שובה בני הנחמד, שימעלי יקירי! עד מתי? עד מה? רב לך בני, רב! שובה לבית אביך, עם רכושך המעט אשר חננך אלהים! התישב בעיר מולדתך, קומם לך בית מרכלת, יסד לך מסחר על יהדות נאמנים, קח לך אשה כחפץ לבבך, כאשר תאוה נפשך, וראית חיים נעימים את אשת חיקך וילדיך! שמח לב אביך הנוגה, בני! השב נפש אמך אשר בימים האחרונים — לא עליך — רופפו עמודי גויה, מעט שעול, מעט לשכב על מטתה, אולם מצמיח ישועות ובורא רפואות, יחננו לראות בנועם הוד פניך הנחמדים במהרה בקרוב ונזכה כלנו לשמוע ישועות ונחמות על כלל ישראל אמן סלה.

אבי קבל מכתב ארוך משימעלי תשובה על מכתבו.

„הורי הנאהבים והנעימים! את קולכם שמעתי מארץ רחוקה, מהררי הבלקן, לבי ובשרי ירננו לכם הורי היקרים תודות וברכות מאליפות, ועיני נוזלות דמעות גיל וגעגועים, והנני להשלים חפצכם, כי כאבן השואבת תמשכני פקודתכם אחריכם, נכספה וגם כלתה נפשי לראות באור פניכם, ברמעות אחבקכם ואריוכם דמעות גיל ונשיקות פי, בכליון עינים אחכה ליום המאושר, לשעה, לרגע אשר אדא על כנפי נשרים אליכם לשמח לבכם הורי היקרים, לשוש עם כל אוהבינו יחד בשעה מוצלחת אמן.

„בזה הנני שולח לכם: 0000 שקל כסף, מטפחת טורקית לאמי היקרה, המטפחה יקרה היא בערכה מאד, התבוננו נא וראיתם כי היא רקמת זהב ומשי ומחירה 000 שקל כסף, שמלת בקר טורקית לאבי וסנדלי-בקר מרוקמות זהב, כסנדלי גבירי רומניה, גם חמש שמלות משי ארום בעד חמש אחיותי ולטה יענטיל פראדיל ציפה בריינדל, על שוליהן והזיהן רקמת נטיפות-זהב ופנינים, מלאכה נפלאה ויקרה (כן תלבשנה בנות מונטינגרה העדינות;) ולאחי שלום הנני שולח עט סופרים יקר, כלו פז, גם תער סופרים אשר הנצב הוא זהב טהור (ידעתי כי אוהב הוא צעצעים כאלה!), גם צלם דמות תבניתי הפאטאגרפי לבוש באדרת תורקית וכפה בעלת טלילת זהב על ראשי, והתמונה השנית — היא תמונת הגיניראל, הגיניראל שלי אשר פעמים רבות דברתי במכתבי על אדותיו".

„כעת יחנו צבאותינו" בגלילות הבלקן ו„אנחנו" נכונים ללכת הלאה קרימה, „אנחנו" נבטח ולא נירא רע כי „חילנו" רב הוא — תהלה לאל — מחיל האויב כפלים, את

המצודות אשר „לכדנו" כאין המה, כמר מדלי מול אלה אשר נכונים „אנחנו" ללכוד בישע אלהים — גם ההרים הרמים והנשאים, (הה מה נורא מראה הררי אל וסלעי מגור אלה!) יעם הבאשי-בוזיקים האדיר האיום והנורא, אשר נפגוש על דרכנו לא יחרידונו מאומה, נשחק נלעג למו! ואם רק „נלכוד" את פליבנה אז גב קסטאמבול נבוא כמבוא עיר מבוקעה, „ובידינו" תפול, אוחילה לאל!! ואז כנשר יטוש עלי אוכל אפרוש כנפי וארא לביתכם הורי היקרים".

„הודיעוני נא מהנשמע בעירנו, וחדשות טובות משלומכם ומעמדכם, דרשו בשמי לשלום אחיותי הנחמדות זלטה, יענטיל, פראדיל, ציפה, בריינדיל, לשלום אחי, ושלום דודי דן גם דודי אייזיק (מה שלום זקנו?) ודודי הערציל (העזים עודן חולבות?) ודודתי דאברוש, ודודתי נחמה (האם גם היום שפתיה נעות?) ולאבי הזקן ואמי הזקנה ולכל קרובינו ושכנינו, ולרבי ר' מאיר קאץ ולרבי מאנוש רופא, ולזקני הארוך ולאשתו הפרענית, המורטת לחיי שכנותיה, ותשא במרום קולה, גם לרפאל שמש ור' חיים לאקש, כלם יעמדו על הברכה עם כלל ישראל אמן סלה".

ג.

נדמה נדמה שימעלי.

אם „אנחנו" לכדנו פליבנה זאת ידע כל איש, אולם שימעלי אנה בא? שימעלי איהו? אכן, שמועה שמענו ברומניה, בחצי האי הבלקני, שימעלי, הרעיש עולם... קבלן... רבוא רבבות... שורים... דקי-בשר... לא נתקבלו... משפט... מאומה...

מענות כאלה השגנו מאת כל אלה, אשר שבו „ממערכות המלחמה", ונפלא הדבר כי כלם שמעו כי היה שימעלי; אבל מי שימעלי? מה שימעלי? איה שימעלי? נסתר ונעלם מנגד עיניהם, וגם אחד לא ידע נכונה.

כל איש בתבל — ומה גם היהודי — אי-נקי הוא מצר ואויב. בכל עיר ימצאו הולכי בטל דוברי כזב, הולכי רכיל מתכבדים בקלון רעיהם, ושמחים לאידו וכו', ועל כן לא נפלא היה בעינינו כי השמיעו בעירנו על אדותיו חדשות שונות יום יום, ספורים והגדות: שימעלי אבד כל הונו בצחוק הקלפים, שימעלי המיר דתו כי הגינירל לקחהו להתן לבתו, שימעלי אבד כספו בענין רע, ועל כן הרחיק נדוד לאמעריקא ועוד ועוד... אבל להעת שורש דבר נמצא בשימעלי לא עלתה בידנו.

בכל זאת לא נפל לבנו עלינו! ומה גם אבי, לבו נכון היה ובטוח, כי אם גם יתמהמה בוא יבוא לא יאחר! אם לא היום, אז מחר, ממחרת המחר, ואחרת לא עלה על לבו כי יבוא במלהחות מלאות זהב, ואמתחות שקלי זהב ולירות טורקיות, — אך מדוע בושש לבוא? נסה פעם לבו להטותו בשפק — אז זניע ראשו ויאמר: אין דוחקין את השעה.

— מה נשמע על אודות בנכם, על אודות שימעלי?

— מה נשמע? הנה הצליח — בלי עין הרע — בלי שפק שמעתם, הוא מצא חן בעיני „הגינירל" ומאז יעשה חיל, בכל אשר יפנה יצליח, הוא הולך וטוב, וטוב, וטוב! וטוב!!

— אכן, אבל מדוע זה לא ישוב הביתה? עת היא!

— עת לשוב הביתה! ספור המעשה עוד הפעם! עת היא, לו הגיעה העת כי אז לא אחר גם רגע קטן! בלי ספק לא הביא עוד חשבונותיו עם הגיניראל במשטר נכון... חשבונו אודות השורים ואת הכל באשר לכל... האם צחוק הוא, את הגינירל?...

(ח"ג)

— איפוא ?

— שמה !

— אי שמה ?

— שמה במקום המלחמה !

איזה מלחמה ? איפוא מלחמה ? מכבר שבתה המלחמה ויהי שלום בארץ. כעת יזכור את המלחמה !...

הוי רעי לב ! אנשי דמים ומרמה ! עונג נעים לעמוד על דם רעכם ! לראות איך דמו שוטף כנחלים, וכבודו לארץ ישכון !

גם היום אחשוב למשפט כי אדוק היה אבי באמונתו בשיבת שימעלי הביתה, במלההות מלאות זהב, ואמתחות מלאות שקלי זהב ולירות טורקיות, עד כי לא הבין את נכלי האנשים הטובים והישרים אשר הלאוהו יום יום בשאלותיהם. בטחונו באושר בנו, עור את עיניו, ולא ראה איך כלם יתלחשו עליו מאחורי ערפו, ויניעו ראש ויאנחו, ויאנקו.

הוי איש מאושר, ואב אובר אמלל !

לא כן היתה אמי, היא הטיבה לדעת, ולהבין, ולשמוע, ובטחון אבי ותקותו הקות שוא לא מצאו קן בלבה, והנס פעם לכנס עמו בדברים, ולהרוס לאט לאט ברוח פיה את מגדליו אשר בנה לו ברוח, אבל הוא — אבי — בשמעו אמרי פיה, התמרמר אליה וישפוך עליה עוזז חמה, ומאז לא נועזה עוד לדבר על אודות שימעלי מטוב ועד רע.

— ומה תהי אחרית צאצאינו — בנותינו אלה ? פנתה אמי אליו בשאלתה זאת כפעם בפעם, ובטרם גשתה לדבר אליו כבר נקוו מים סביבות בת עינה — שטף דמעות.

— מה תהי ? איזה אחרית ? — שאל אבי גם הוא בהשענו על הספה עטוף בשמלת הבקר הטורקית, וסנדלי רומניה על רגליו, תפוש במחשבותיו על אודות שקלי הזהב, והלירות הטורקיות.

— ומה ? תשאלני, זלטה יענטיל ופרדיל הנה מכבר באו בשנים, ועליהן היה לעמוד לפני שנתים ימים תחת החופה, וגם לציפה ובריינדל כבר נאוה להיות מאורשות לאנשים, עד מתי ? עד מתי ?

— ומה אותה נפשך הפעם ? אחפוץ לדעת !

— מה תהפוץ אם כמוני, אם לבנות בוגרות ? חמש בנות והאחת גדולה מרעותה !

— למה זה תרחקי את השעה ? חכי נא מעט, חכי עד כי יבוא שימעלי ! או אז נפקח עינינו על דרכנו, ובנותינו הנשאנה לאנשים, לפי כבודנו !

— חכינו מעט, חכינו הרבה יותר מדי ! אללי לי ! אוי לנפשי !..

— אם חכינו זה זמן הרבה, עלינו לחכות עוד מעט ! השמעת ? דבר על לב אשה ! כרגע המרר בבכי ! למה זה תבכי ? מדוע תשוח עליך נפשך ? מנעי עיניך מדמעה ! הלא יודעת הנך כי הדמעות לא לרצון הנה לי !

אמי פנתה ותלך לה בעינים צבות ואדומות מבכי, ואבי השתרע על הספה, מקטרתו בין שיניו ועיניו הביטו נכחן על הקיר, אשר עליו תלויות שתי התמונות במסגרות זהב, התמונה האחת היא תמונת שימעלי אחי בכפה טורקית בעלת מלילת זהב, על ראשו, והשניה היא תמונת הגינירל „שלו" ברוב מטבעות ואותות כבוד על חזהו.

(ח"ג)

ד.

אבי לקח לו אשה חדשה.

— גשה נא הנה בני, קרב נא אל מטתי ואחבקך בטרם אמות! אחיך הגדול איננו כי לקח אותו אלהים ואתה יחיד נשארת לי! הקדיש האחד!

בדברים קורעי לב אלה פנתה אלי אמי שעות אחדות בטרם מותה, ותרטיבני בדמעות עיניה הרותחות.

קול נהי בכי ויללה! אמי מתה! הובלה לקברות! שבעה! שלשים! התבוננתי בפני אבי ואראה והנה זקנה קפצה עליו פתאום, וכמו עשרים שנה נוספו על שנותיו, בשערות ראשו וזקנו השחורות כעורב זרקה שיבה, נחפו בכסף, נכפפה קומתו, פניו העגולים והיפים דלו מאד וימלאו קמטים קמטים, וידיו הרכות והלבנות החלו לרעוד, איש זקן!.. ואנכי לא ארע אם מלאו לו אז חמש וארבעים שנה; כה ירד פלאים אחרי מות אמי אשר אהבה כבעל ישר וכאב ישר אם גם שם מתגו בפיה... ויראו חיים נעימים כחצי יובל שנים.

ובכל זאת לא חרפהו לבו לקחת לו אשה חדשה כעבור ששה חדשים אחרי מות אשת נעוריו!

משלח ידו הלך הלוך ודל מיום ליום, עסקיו הלכו אחורנית ירדו מטה מטה, בעת אשר אחיותי עלו מעלה מעלה בקומתן יום יום, ועליהן היה לעמוד תחת החופה ביום אחד, וכאשר הביא השדכן את אחד הצעירים לביתנו „לראות" את הכלה בא במבוכה, מבלי דעת על מי ישים עיניו תחלה, ובמבוכתו זאת יצא מביתנו לבלי שוב עוד. כן קרה את האחד, השני, השלישי, הרביעי וכו'.

הדבר הזה פעל על נפש אבי לרעה מאד ואשתו החדשה שתה נוספות על יגונו. היא היתה כרקב בעצמותיו, ותאכלהו כעש. מלבד אשר כאם חורגת שלחה כל מגפותיה אל לבנו, עוד הוסיפה להכעיסהו תמרורים ולקצר ימיו בדברי נאצה, על אודות: „הבן בעל הרבבות אשר יחבק אשפתות, או ישא תבות עצי גפרית למכירה". בימים הראשונים לא עצר ברוחו, וישיב חרפתה אל חיקה שבעתים, אולם אחרי אשר הסכין לשמוע דברי הוות, ובהוכחו כי ביתו יהי רבץ קטטה ומדנים, נס מהמערכה, ועל כל דברי נאצותיה לא הוציא גם הגה מפיו, וישא במנוחה גורלו, אך אל הקיר נשואות היו עיניו, אל הקיר אשר עליו תלויות שתי התמונות: שימעלע בכפתו הטורקית בעלת מלילת הזהב והגינירל „שלו" באותות הכבוד על חזהו.

ה.

הַזּוּגִים

מזל טוב! מזל טוב! שתי אחיות הבכירות — זלאטה! יענטיל — הנן נערות מאורשות, אחרי כי זוגיהן חבו עליהן ארבעים יום קודם יצירתן!

אמנם השדוכים האלה היו שדוכים נהדרים בכבוד, נאים למקום, ונאים לבריות. חתן זלאטה היה משרת נושא סבל באחד מבתי המרכלת, והשני — חתן יענטיל — היה „כלי זמר"!

שני „החתנים" האלה נתנו לבני עירנו ענין לענות בו, ימים, שבועות, ירחים; בשוק, ברחוב, בבית המדרש, בבית הרחצה והמקוה — להבדיל —, בחדר מלמדי, היו לשיחה: „לולא היו יתומות, לו היתה אמן כי אז לא נפלו בגורלם"! ואנכי אם כי ילד הייתי, ילד רך שוקד על דלתי „החדר" בכל זאת נחתו הדברים כחצים שנונים עמוק עמוק אל לבי, ויפלחו כליותי, ונפשי ירעה לי מאד, עד כי בערב ההוא עת נכתבו התנאים, ואנכי ישבתי הדור בלבושי על יד השלחן, התפרץ מגרוני קול בוכים נורא, מבלי יכולת התאפק.

— מדוע זה תבכה בני? — נחמני אבי בנדבות פיו — הנה ממתקים ומרקחת!

— אין חפץ לי בממתקים, לא אתאוה מרקחת!

— ומה זה אותה נפשך?

— הניחוהו בעריסתו, כי חבלי שנה נפלו על עיניו — ענה איש צעיר כבן חמש ועשרים שנה, בעל חוטם אריך, ושתי כפות ידיו הרחבות והגדולות מגואלות ורטובות ביזע.

— הניעו עריסתו ויישן! — הגיד חלקו חתן יענטיל הכלי זמר, בחור רם הקומה בעל שפתים עבות, ודלת ראשו עבותה.

נכלמתי מאד לשמוע דברי בוז וקלסה אלה, ראיתי כי יהתלו בי על אשר נועזתי לשבת אצל השלחן כאחד מהם, ולא עצרתי עוד כח למשול ברוחי ואקרא בזעם אפי:

מ-ש-ר-ת-ו-ק! כלי-זמר-וק.

ובדמעות על לחיי נמלטתי מהשלחן, ומאז, מליל התנאים — הבדילה קיר שנאה נוראה ביני ובין שני החתנים האלה, ומדי בקרו בביתנו נסתי מפניהם כמפני שעירי שאול, אל אשר נשאוני עיני: אל בית המדרש, אל חדר מלמדי, אל מגרש העיר, רק לבלי ראות פניהם.

מכאובי אבי, כעשו והותו וקשי יומו, אוכל לשער בנפשי רק כעת, כי אז עוד ילד קטן הייתי. מיום ליום קפצה עליו זקנה, מיום ליום כפף גיוו ותשוח עליו נפשו, ורק באנח ונאנק, נס לחו וייבש כחו, דעך כפשתה כהה בלי אומר ודברים, בלי הוציא הגה מפיו, רק בהביטו בדממה על הקיר אשר עליו תלויות היו שתי התמונות...

ואולם את חתן זלאטה המשרת, עוד יכול היה נשוא. הוא היה איש עבודה ויחי מעמל כפיו, ומה גם כי התיצב בתפארת אדם, הוא אהב לצאת בעקבות המדה: ללבוש כתנת מגהצה, קרסי זהב קשורי הצואר, נעלי-יד על כפות ידיו הגדולות המגואלות וכו' ויאהב את אחותי אהבה עזה כאהבת החתול את חמאת הבקר... כי ביום שבת ומועד או גם בערב לפעמים עת הונח לו מעבודתו הקשה לא גרע עיניו רגע ממנה וישמור צעדיה. לאבי לא חלק הכבוד הראוי למחותן, גם לא הביט עליו כעל אבי אהובת נפשו, ולא בא עמו בדברים (כי מה יכול לדבר אתו?) כמו זר היה בבית, אולם לזאת לא שם אבי את לבו, כי אז לא הפריעהו ממחשבותיו, ויכול היה לשאת במנוחה את מצוקותיו ולהביט בלי הפוגה על המקום ההוא אשר נראו: תמונת שימעלי בכפתו הטורקית בעלת מלילת הזהב, ותמונת הגינירל „שלו" באותות הכבוד על חזהו.

אבל השני, חתן יענטיל, אשר שפתיו היו עבות ודלת ראשו עבותה, הוא עמד עליו לכלותו! הוא הרחיב פצעי לבו, הפליא מכותיו ויקצר ימיו.

„הכלי-זמר" הזה לא נגן בכנור, ולא פרט על פי נבל, כי החצצרה — חצצרת נחשת-קלל נפלה בגורלו, ואחרי כי בעירנו הקטנה נקרו „חתונות" רק פעמים או שלש פעמים בשנה — שבת אחרי חג השבועות, שבת נחמו, ר"ח אלול — ועל כן ישב בטל כל היום או סבב בחוצות קריה... אך מאז בא בברית את אחותי ישב כל היום בביתנו ויאחר בנשף וכל העת ההיא ישב ויחצצר בחצצרתו אשר החרישה אזנינו ותהומנו

(ח"ג)

ותאבדנו ויהשרוט בבשרנו שרטת לשמוע הקולות השונים, התקיעות והתרועות והשניונות אשר הלוך הלכו וחזק, עד אשר היה עלינו לעזוב את הבית, וגם אחיותי אשר מעודן אהבו לשמוע קול כנור עגב וחליל -- נסו לקולו, רק איש אשר כח אבנים כחו ובשרו נחוש, יכול להביט עליו במנוחה, להביט על שפתיו העבות ושתי לחייו אשר התנפחו, מראה פניו אשר נהפך לתכלה וחכליל עיניו אשר יצאו מחוריהן מרוב תקוע והריע — מבלי התפוצץ מרוב צחוק; אך יענטיל היתה האחת אשר ראתה, גם הקשיבה ותשא כל אלה! אך יד האהבה עשתה זאת, האהבה בעצמת כשפיה! כי שפתים עבות, לחיים מתנפחות, פנים ממראה התכלת ועינים אדומות יוצאות מחוריהן בעיני העגל מכלל יופי המה! קסם נפלא! ותרועת החצצרה ושריקותיה הנה רינת בני אלהים, קול ערב, לוקח נפשות!..

בכל פעם אשר אבי האמלל ראה בעד החלון את חתנו זה בשפתיו העבות, דלת ראשו העבותה והחצצרה תחת כנף מעילו נקפא דמו בקרבו, ופניו נהפכו לירקון, אולם לא עזב את הבית כמונו; וישב על מקומו, כמו קבל באהבה את יסוריו אלה, לשאת במנוחה גורלו המר. הוא היה יהודי תמים עם אלהיו, איש ישר, יודע תורה גם הגה במושכלות, גם חרוץ ונבון דבר, אפס כי תקוה כוזבה ובוגדה הוליכתהו שולל: תקותו על אודות שימעלי. בדבר בנו היה משמר הבלי שוא כאחד הפנטיקים. הוא לא חדל מהאמין גם רגע כי שימעלי שוב ישוב אליו, במלתחות מלאות זהב, באמתחות מלאות שקלי זהב ולירנה טורקיות, ובאותות כבוד... לא חלף יום מבלי אשר לא שאל מכתב מפקידי הפאסט, לא עברה, עגלה, מרכבה, עגלת צב אשר לא רץ לקראתה להתבונן אולי ימצא שימעלי בתוכה, אולי יסע? אבל שימעלי לא כתב, שימעלי לא נסע, תמונת שימעלי תלויה היתה על הקיר בנשאו כפה טורקית על ראשו וטלילת זהב ממעל לה, יחד את תמונת הגינירל שלו באותות כבוד על חזהו, ועל שתי התמונות האלה הביט האב האמלל בבטחון, באמונה, בתקוה. כל כלי ביתנו כמעט נמכרו בלחם, כלי עץ, נחשת, כסף וזהב, גם כרים וכסתות; רק שתי התמונות האלה נשארו לפלטה, נשארו תלויות על הקיר.

ו

התיאטרון העברי.

דָּגִים גַּם דָּגִים,
הַיּוֹם דִּיגוּם הַדַּיָּגִים!
דָּגִים הַיָּם,
כֹּה יוֹסִיפוּ לִי שְׁנוֹת הַיָּם?
הוֹצְמַאךְ הוּא מַכֶּה בַּסַּנְוֵרִים.
מַה תֶּחֱשׁוּ יְלָדִים? הִתְאַזְּרוּ כַּגִּבּוֹרִים!
לְבִיבוֹת חַמּוֹת, אֵידֶלִיךְ קְנוּ!
לְבִיבוֹת חַמּוֹת, מִשְׁכוּ וּקְחוּ!!

שירי עם אלה, אשר לא אפונה כי אזניכם לקחה שמץ מנהם נשמעו אז בכל גבולות ישראל, בכל בית. בשוקים וברחובות, בבית הכנסת. על ספסלי בעלי המלאכה,

בכל מקום . . . בחורים גם בתולות, זקנים עם נערים כלם נשאו על דל שפתם „הלידליך" האלה מהחזיונות הנודעים בשם „קלדוניה" (מכשפה), „שני קוני־למיל" וכאלה, בכל תפוצות ישראל נשמע רק מהיאטתרון העברי של אברהם גאָלדפאדן ;

עת טובה ומאשרה היתה העת ההיא! באנחה ושבר רוח נביט אחרי הימים הטובים, ימי האשר והמנוחה אשר לא ידענו אז איך להכיר ולהוקיר ערכם!...

בעת ההיא מצא לו המשורר הלאומי הדגול מרבבה בכשרונו, אברהם גאלדפאדן, שעת הכשר לכונן תיאטרון עברי לאחיו העברים, אשר נסע בארץ לארכה ולרחבה, ובכל מקום בואו מוקטר ומוגש היה לשמו, ויקדמו פניו בתודה. התיאטרון מלא היה תמיד מפה אל פה, לא רק מבני עמו כי גם בני הארץ באו שעריו, בהיותם צמאים לדעת מה הוא תיאטרון עברי? אבל עד מהרה הוכה התיאטרון העברי לבקעים, לשבבים, לרסיסים, המצחקים איש איש לעברו תעו, איש איש אסף לו להקת מצחקים, אשר ממנה יצאו עוד להקות, ולהקות קטנות, עד אין מספר; וכל הולך בטל אשר ידע רק „פרק בשיר" שפת לצון, אם גם היה מחלת מצרים, צרעת ממארת, התלקטו אליו חניכי חיטים אהדים ושפחות אחדות אשר ברחו מפני גבירותיהן, ואם רק שננו לשונם לשיר:

„לְבִיבוֹת הַמֵּוֹת אֵידְלִיךְ קְנוּ
לְבִיבוֹת הַמּוֹת מִשְׁכוּ וּקְחוּ!"

ויהיו ללהקת מצחקים, ויסעו בערים ובעירות, לערוך חזיונות, ולשיר „לביבות חמות". אבל באשר כי כלם היו בני עוני בעלי קיבות רקות, והרעבים והנענים האלה בבואם אל אחת העירות, ואך ירדו מהעגלה ויציגו כף רגלם על סף „האכסניא" התנפלו כזאבים על „הלחם" למלא בטנם, אחרי אשר גם שכר העגלה אשר הובילה אותם היה על בעל „האכסניא" לשלם ולהכין להם גם כחמר מלבוש ודיקורציות אשר השאירו בעיר הראשונה, ועל כן פרה בעל האכסניא השני החפצים אשר השאירו ביד הראשון, והשלישי מיד השני, והרביעי מיד השלישי וכן הלאה עד כי באחרונה נמלטה הלהקת הרעבה באשון לילה ובבקר לא נודע מקומם איה וידי בעל האכסניא האמלל היו על חלציו. אולם הלהקה האחת עשתה „פליטה" והשניה באה, ומי שלא ראה את הנעזבים והמשלחים לנפשותם, את הנפשות האובדות, הנענות והרעבות, את הגויות הערומות והפרומות, את הרגלים היחפות, את הפנים הדלים והירוקים אשר לפעמים נמצאו ביניהם בעלי כשרון, חרוצים, עליזים ומלאי־חיים, האיש הזה לא ראה מעודו את העני בשבט עברתו...

ראשית דבר התחברו העניים העליזים האלה את חברת ה„כלי זמר" אשר גם המה הנם עניים מרודים אביונים נדכאים, כי מצא מין את מינו. אין רֵע לאביון, כאחיו האביון השני, ואין אוהבים בהבל אשר יחפצו איש איש את קרבת רעהו כהעניים... ויחד ראו חיי עונג וגיל. בעל האכסניה כרה להם יום יום כרה גדולה (כי מה יכול לעשות?) ופפירוסים לקטרת מקיף החנוני, ובני הלהקה חיים! חיים של ששון! בכל פנה ההנוססו מודעות: „תיאטרון גאלדפאדן"!! בכל פינה נשמע: מצחקים, אקטורים! אקטריסות! גאלדיני! (קאלדוניה) שני קוני לעמיל! והבחורים והבתולות השמיעו קולם:

דָּגִים גַּם הָגִים!
הַיּוֹם דִּיגוּם הַדִּיגִים" ! וכו'

(ע״ג)

ז

להקת מצחקים בעירנו!

בבקר לא עבות אחד והנה החתן אחותי „הכלי זמר" בדלת ראשו העבותה ושפתיו העבות, וחצצרתו בידו, בא בחפזון ובקצר רוח הביתה, כנרדף על צוארו ויבשר לנו בשורה משיבת נפש, כי: להקת מצחקים באה לעירנו: ארבעה אקטיורים, ושתים אקטריסות, אשר עוד בליל אתמול עשו יחד עם הכלי־זמר את „הבחינה" לחזיון „המכשפה". ומבלי חשוב הרבה שם את החצצרה בין שפתיו העבות, עד אשר מראה פניו נהפך לתכלת, ועיניו יצאו מחוריהן ותתאדמנה, וישמיע לנו ממנגינות „קאלדוניה" אשר באו כשמן בעצמותינו ויביאו לנו עונג בלי מצרים, וכה הפעלה נפשנו עד כי כתרנוהו מסביב, ובקול אחד קראנו: הבה לנו פתקאות! השיג למעננו פתקאות!

פני „הכלי־זמר" נהרו לשמוע שאלתנו, וצחוק קל עבר על שפתיו העבות כמו התענג על המקרה אשר יוכל להראות לנו אותות אהבתו וימהר ויצא, ובעוד שעות אחדות הביא לנו ארבע עשרה פתקאות, אשר השיג מאת המצחקים חנם אין כסף, אנחנו: אני וחמש אחיותי: זלטה יענטיל פרדיל ציפה בריינדיל, אמי חורגתי, אשר בגלל התיאטרון התהדרה בבגדי שבתה ותתקשט כאשה צעירה לימים, חתן זלטה ושלשת רעיו המשרתים ושני אחיו הקטנים ואמו הזקנה אשר לעת זקנתה התאותה תאוה לראות את התיאטרון, ונלך כלנו בזקנינו ונערינו וטפינו לראות את „גאלדוניה".

ארוה גדולה היא ארות פרץ בעל אכסניא. על השער נראו שני קלעים בלים ומטלאים עשוים משקים ישנים; בתוך הארוה, ממול השער, על יד כותל המזרחי, הוקמה במת קרשים וכרותות עץ, אשר מסך „יולדת" ארגמן הורד עליה, ובתוך ספסלי קרשים דבוקים במסמרות ונשענים בטוטות עץ. על תקרת הארוה ממעל שכנו כבוד איזה תרנגולים ומטולם על התקרה השניה ישבו זוגותיהם — איזה תרנגלות —; מסביב להארות התאבקו נערים שובבים מבני החברה הלבנה, סקלו באבנים, עפרו בעפר, ויתגרו בכלבים בכל עובר, וביניהם גם איזה אנשי צבא מחיל האינוואלידים ונערות אחדות מבנות האכרים, אשר פצחו אגוזים ויפצלו חרצני קשואים ולרגעים הרימו קולן ותצחקנה בקול אדיר וחזק ותשרוקנה, ותצפצפנה, ואנשי החיל התגרו בהן לרגעים, וישלחו בהן יד — אלה תולדות התיאטרון!

השמש בא והתיאטרון מכבר מלא מפה לפה, כל הנאספים ישבו — לא על מקומם עפ"י המספר — גם עמדו צפופים, איש איש נשען בארבות ידיו, בזרועותיו על שכם רעהו, על ראשו, על ערפו, איש את רעהו דחקו, ובצד ובכתף הדפו, ויריבו, ויקללו, ויחרפו איש את רעהו וישיחו ביניהן עד כי לא נשמעו מנגינות הכלי זמר למצער; אם גם חצצרת חתננו אשר הסב את ראשו הצרה וטבטי עיניו אשר יצאו מחוריהן עופפו אל פני „הכלה" — הרעישה בקול אדיר איום ונורא, שפתיו העבות ולחייו התנפחו, מראיהם נהפך לתכלת עד כי השחירו כשולי קדרה, ואנחנו דמינו כי עוד רגע והשבץ יאחזהו — אבל מה כח חצצרה לעמת התוף?.. מעבּצי התופף פישט על פני התוף כגבור פרש על שדי קטל, ויצלצל במצלתים בכל כחו עד כי קרס כרע תחתיו וראשו — קדקוד שער לבן — נחבא (מעבצי הוא איש צעיר ומשום מעשה שהיה הלבינו שערותיו על כן יקרא בשם: מעבצי הנהק) רק שתי כתפותיו נראו איך הן עולות ויורדות מעלה ומטה, זאת תרום וזאת תשפל; עצבי התרנגולים והתרנגלות הרפים אשר ישבו על התקרה ממעל לא יכלו נשוא וההמולה את הרעש הנורא וישקשקו כנפיהם וירדו על ראשי הנאספים, ואז התפרץ קול צחוק אדיר כמו רעם כלי תותח ואתריה זעקה אשר הקיפה את הארוה

(כלומר התיאטרון) הו־הא! — הא־הו! ומי יודע תוצאות הרעש לולא הורם המסך מעל הבמה אשר עליה הופיעו...

האמנם? הידרוש ממני הקורא כי אספר לפניו את כל פרטי החזיון כמו ואתאר לפניו את התיאטרון בכל מכל כל? מי זה לא שמע ולא ראה את התיאטרון של גאלדפאדן? מי מאתנו לא שמע את שיריו הנחמדים? זאת אזכור גם היום כי בראותנו בפעם הראשונה את מערכי החזיון התפעלה נפשנו מאד עד כי לא ידענו נפשנו, ונהי כמשגעים, מחאנו כף רקענו ברגל ונרעש ונגעש ונפרק את הספסלים, ונעשה את הארוץ (כלומר את הה־יאטרון) לשממה להל... וכחצי שעה אחרי תום החזיון עוד קראנו בכל עוז הידד! בים! הוצמאך! הידד הוצמאך!

ח

שימעלי הופיע ויעלם:

כתום החזיון היתה הרוחה מעט בהארוה — בהתיאטרון —, המון הנאספים שבו איש איש הביתה ברצון, שלא ברצון — המה הגברים והנשים אשר עליהם להעיר שחר לצאת בבקר איש איש לפעלו, או לצאת השוקה, לסחור לשאת ולתן, אולם אנחנו בני „החדר", בני „חברה לבמה" הנקל היה בעינינו לעזוב כה מהרה את התיאטרון מבלי ראות פני המצחקים והמצחקות אשר הפליאו לעשות, להתחפש, ולהתנכר, ומה גם הרוכל העור והגבן אשר שר:

הוּצְמַאךְ הוּא מַכֶּה בַּסַּנְוֵרִים
מַדּוּעַ תֶּחֱשׁוּ יְלָדִים טְהוֹרִים?
קְנוּ קְנוּ בְּנֵי רוֹזְנִים וְשָׂרִים,
מַקְלוֹת תִּפְאָרָה שׁוֹטִים יְקָרִים!
פְּנֵיכֶם אַל יֶחְפָּרוּ
קְנוּ קְנוּ מִכֹּל אֲשֶׁר תִּבְחָרוּ!

אנחנו בני חברה לבנה לא התעצלנו לעלות על הבמה תחת יריעת הארגמן ונרא את האקטיורים והאקטריסות, מהם פשוטים ועורים, מהם לבושים עד חצים, אלה לבשו „התחתונים" ואלה שמלתן לעורן, ואיך השתוממנו לראות את הוצמאך, אהוב נפש העם, כי פשט את טעילו הארוך, גבנונו הרם והנשא, הפאות והזקן ועוד ועוד.

— הראיתם חברה? — קראנו איש אל רעהו — ההתבוננתם? הנה הנה הוצמאך!

— הוצמאך! הוצמאך! הביטה נא וראה! הנה ישליך פאותיו וזקנו כזית נצתו! הפאות והזקן לא לו המה! כי גלוח הוא!

— גלוח הוא, הוצמאך! הוצמאך הוא גלוח!

— מה תאמר על גבנונו? לא גבנון הוא כי אם כר נוצות, הוי, הוצמאך! הוצמאך!

— אכן כר מלאה נוצות הוא, הוי, רמנו הוצמאך!

— אנכי אתפוצץ מצחוק להביט עליו, על הוצמאך! אנא סמכוני!

בעת אשר השתעשענו בשיחתנו לא שמה לנו חברת המצחקים את לבם, כי עשו א חלוקה ביניהם.

הגדול בהם מנה את הכסף ויתן לאיש איש חלקו.

(ח"ג)

— מה זאת שלייענזאהן? ששה עשר שקל בסך הכל ולא יותר? מה שהלמת אשר אחלום, על ראשם יחול! טפו!!

ומה זה תדמה העכטינביין? העיר הקטנה הזאת היא שרידה העפוש מימי קדם, שרפה תבוא עליה!

— האם בדעת תדבר? הלא התיאטרון מלא היה, כלם עמדו צפופים!

— מה תאמרו אתם על החכם הזה, על וואסערקאפ? חריף גדול הוא בלי עין הרע! הוא ישאל כמו לא ידע אשר רק החלק העשירי שלם מחיר הפתקאות ותשעה חלקים באו בלי מחיר. כשלשים נפש הביא בעל הבית! כעשרים התגנבו, טרף יהיו לשני החלי רע!

— מה זאת, לחלק פתקאות חנם אין כסף? — קראה אחת האקטריסות אשר מחלפות ראשה היו פרועות וחזיה נשקף מבעד לאפודתה אשר לא הוברה עוד בכפתוריה, ובידה האחת החזיקה פאה נכרית.

— לכי ושאלי את פי הלא-יצלח הזה, את קארפענקאפ!

— במה פשעתי אני?

— התשאל עוד ממזר? האם לא נתת לבת בעל הבית הגרושה חמש פתקאות? מה זה תחשוף שניך?

— ואם אתה נתת לבעל החצצרה, בעל השפתים העבות ארבע עשרה פתקאות בכל זאת לא אגע לרעה בשחין ראשך!

— ובשחין ראשך אתה נגעתי? הא לך מסרק וסרקהו!

— ישרוק בשרך מלך בלהות!

— מה ולמה זה תריבו חנם? הדבר אבד! אל תיראו, הנה מצאנו „שכר טוב" שקל וחצי לכל אחד, מלבד הכסף אשר שלחנו להביא יי"ש, גם עוגות סולת, הנה היי"ש, והנה העוגות!

— שתו ושכרו דודים, ישר מהבקבוק, שתו וחיו ואל תעצבו!

— ה! הוצמאך התנפל על הבקבוק ועוד רגע ועשה עמו כלה!

בדברים אלה נהדף הוצמאך ממצבו ובימינו העוגה, ויכשל ויפול עלינו, ונוסף לצחק ונקרא קול אחד: הוי, הוצמאך הוא מוכה בסנורים!

והוצמאך לא שמע ולא התבונן ויעש את שלו! הוא ישב על הרצפה ויעש נקמות בהעוגה! כפי הנראה, לא סרה ממנו תאות האוכל חלילה, ואחרי כלותו חמתו בהעוגה שם ארבות ידיו על שתי ברכיו, ואת ראשו שם בין שתי כפות ידיו, וידום! כמו חשב מחשבות וילטוש לנו שתי עינים שחורות, מבריקות ומפיצות אש כעיני זאב, ומבטי עיניו אלה עצרו כח להכחיד כרגע כל רגשי גיל מקרבנו ונחדל מהתל בו.

העינים השחורות המפיקות נוגה ואש, הראש העגול ושערותיו השחורות, אשר נצבו כמסמרות בקומה זקופה לא מוזרים היו לי! מתמול שלשום נודעו לי. איפוא ראיתים? מתי? אצל מי?

— שמעו נא ילדים! — פניתי אל רעי — הנני נשבע כי הוצמאך זה הוא שימעלי! כאשר יהודי אני!

— איזה שימעלי? משוגע! מי ומה שימעלי?

— שימעלי אחי, שימעלי! אשר הרחיק נדוד אל מקום המלחמה! מדוע לא תדעו? אחי שימעלי אשר שלח לי תשורתו תער סופרים זהב!

בדברי הדברים האלה, התעורר הוצמאך וירץ אלי, ויכונן עלי רגע מבטיו — המבט הזה לא אשכח כל עוד נשמתי בי! המבט הזה עצר בקרבו פחד! נוחם! חמלה!

אולם בטרם אספתי נפוצות מחשבותי להתודע אליו ולקראהו בשם: (כי נוכחתי אז כי היה שימעלי אחי), נמלט פתאום כברק באישון לילה, ואיננו! לא ארע: איך? מתי? אנה?

ט

בשורה טובה.

ביום המחרת ספרתי לאחותי זלאטה הבכירה את כל הקורות אותי עם הוצמאך, ואתאנח מאד; זלטה ספרה ליענטיל, ויענטיל — לפרדיל, פרדיל — לציפה, וציפה — לבריינדיל והאחרונה אשר היתה דברנית ותאהב ללכת רכיל ולגלות סוד, לא יכלה עצור במלין ותגלה כרגע את הדבר לאמנו החורגת, אשר חשה אל החדר השני, אשר בו שכב אבי על הספה ועיניו היו נשואות אל הקיר, אשר עליו תלויות היו שתי התמונות, ותבשר לאבי הבשורה.

— מזל טוב! קראה ועיניה הפיצו אש נקם — מזל טוב, סקאציל בא! הנה אבדתך נמצאה! הבן יקיר הנה בא!

אבי התעורר מהרה בחפזון ויקם וילטוש עליה עיניו בתמהון.

— הביטה נא איך ילטוש עלי שתי עיניו? בול עץ! התשמע את אשר אנכי דוברת אליך, שימעלי הנה בא! הנה נמצאה המציאה!

— הא? מה? מי? שימעלי??? שי-מע-לי???!!

בדברים אלה החל לרוץ בחדר הנה והנה ויעביר כף על כף ואחרי כן השליך מעליו אדרתו וילבוש את מעיל שבתו השחור ויחליק מעט את שערות ראשו וזקנו הלבנות וייטיב את שפת כתנתו תחת צוארו ויחליק עוד הפעם את זקנו, כמו נכון היה לקבל פני אחד השרים הגדולים אשר בארץ.

בהביטנו על מחזה תוגה זה, נהפך לבנו בקרבנו, ברכנו כשלו וידינו רפו, זעה קרה הרטיבה את בשרנו ועינינו קמו בחוריהן, ונעמוד כפסילי אבן מבלי דבר, ומבלי נוע, גם אשתו אשר ידה עשתה כל אלה, הבירה עותתה, פניה הלבינו כסיד, וגם מפיה היא נעתקו מלים, וכאשר התאמצה ותתאושש מעט, החלה לדבר על לבו ולספר הדבר כמו: את התיאטרון את הוצמאך אשר הכרתי וכו׳ אבל אבי לא שמע ולא הקשיב גם דבר מכל שיחתה הארוכה, רק חבר שולי מעילו השחור בכפתוריו ויפתחם בלי הפוגה.

— הכן? התראו? ההגדתי לכם לעשות סדרים בחדרי הבית? הנה שניהם ישכנו פה שימעלי והגינירל!

— מה זה תדבר אבי היקר? האלהים עמך! האם לא תקשיב את אשר נדבר אליך?

— מדוע לא אשמע? מדוע לא אקשיב? אטיב לשמוע! שימעלי בא? שימעלי עם הגינירל „שלו"? אודך אלי! ארוממך אלהי! מהרו והביאו חפציו, את המלתחות! אך השמרו מאד! הביטו בעין פקוחה! הנן מלאות שקלי כסף, אדרכמוני זהב, ולירות טורקיות! הנקלה זאת בעיניכם? מהלל שמך! אל עושה פלא! — — — — — —

— —

— —

ענן חשך וערפל עלו על ביתנו ויעיבו את חלונותינו, ימי חשך וצלמות הגיעו לנו, ירחי שוא ולילות עמל מנו לנו! כל יום קללתו מרובה היתה משל חברו; המחרת נורא ואיום היה מה „אתמול" ימי מחתה ובלהות צרות ומצוקות, ימים ארוכים, ארוכים מאד!

אבי האובד נשאר לעד במצבו זה: לבוש במעיל שבתו השחור ויחכה לבוא

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

שימעלי את הגינירל! דומם בלי דברים, בלי הוציא הגה, בלי אנחה, כרחל לפני גוזזיה עמד לפני מעניו, רופאים, יהודים טובים, תתרים, מכשפים, בעלי שם; דומם מבלי הרים קול, מבלי צעוק מעצמת מכאוביו נשא את מכותיו ומכאוביו בעת דשו בעקרבים את בשרו, ויצרבוהו, וישפכו מים קרים על ראשו וירעיבוהו ויענוהו...

הוא לא חדל לחכות לבוא שימעלי את הגינירל, וכה היה עד רגעיו האחרונים, עד אשר שלח לו אלהים רפואה שלמה ויקחהו אליו מתבל צרה, מעמק עכור מלא צרות ותלאות עד אין מספר.

* * *

י.

אחרית מעציבה.

אנה בא הוצמאך?

איננו! נגזר אבד! כמו ירד תהומות!...

ממחרת, ביום השני אמרו לערוך פעם שנית על הבמה החזיון קאלדוניה או „גאלדוני" כאשר אמרו בני עירנו, אך פתאום יצא הקול כי הוצמאך, הוצמאך העור והגבן, „לא יצלח" זה ברח באשון לילה ואיננו! ואין יודע: אנה? מובן מאליו כי בלעדו, בלתי הוצמאך היה כל החזיון כאין, ועל כן נמלטה בלילה השני גם הלהקה כלה כאיש אחד, לאסון רבי פרץ בעל אכסניה; האמלל הזה רושש על ידם, כי יותר מעשרים שקל אבדו לו בענין רע!

הספורים וההגדות אשר נשמעו אחרי כן בעירנו על אודות הוצמאך, על אודות שימעלי, על אודות בית אבי, שונים היו איש מרעהו, שיחותיהם ומשפטיהם היו תהום רבה ועל כן לא אזכרם עוד, וגם את הרדיפות והתלאות הנוראות אשר המיטו עלינו בני עירנו ישראל רחמנים בני רחמנים ואשר עוללו בעפר קרננו, אשכח, אך יזכרם אלהינו לטובה!

כה היתה אחרית התיאטרון העלז בעירנו! זאת היא האחרית המעציבה מאחי העלז והשמח. מאחי שימעלי!!

איכה שימעלי? איכה אחי? איפוא נשאוך גלי ים החיים הזועף? מעבר ים האטלאנטי? בארץ החדשה? ההנך עוד הפעם אש אוכלה? או תשא חסר וכפן? תמכור עצי גפרית? הנך פעדלאר?.. או... הנך כבר בעולם האמת? שימעלי! אך יהיה איך שיהיה, עת להפרד מכם אדוני הקוראים.

עַל אֵם הַדָּרֶךְ

מאת

אברהם זינגער

א.

ספונים בבתיהם, סרוחים על ערשותם הוזים שוכבים עוד כל יושבי העיר קליפה הקטנה אשר בארץ פולין ושנתם עוד ערבה עליהם. דומיה שקטה ושאננה שוררת בחוץ ורק רסיסי המטר הדק אשר יערפו בלי פוגה מעבי שחקים ישקו בקול דממה דקה על גגות הבתים המכוסים ברעיפי עץ, ולרגעים יעבטו ארחותם מפני הרוח המנשב בם להתופף גם על לוחות החלונות. גם המשכימים קום לצאת לפעלם ולעבודתם עודם שוכבים בחיק המנוחה בחבוק ידים איש איש תחת שמיכתו העבה, כי כמעט עברה השעה השלישית אחר חצות לילה. חשך ואפלה מנדח בחוץ וגם בתוך הבתים אשר כנרדמים גם הם יעמדו תחת שמיכת הלילה השחורה המכסה עליהם ממעל.

באשמורה הזאת נשקף אור כהה רק מבעד חלון אחד הקרוע בחדר קטן באחד הבתים הבנוים לא להלפיות אשר גם מבית גם מחוץ לא ירהיבו עין רואה. האור הקטן הזה המתנוצץ כפשתה כהה בעצלתים כחושב לדעך ולכבות, יגלה לעינינו תמונה מעציבה ומחזה מדאיב נפש בתוך החדר הצר הזה. באחת מפנותיו החשכות והמכוסות בקורי עכביש על ערש דוי שוכבת למעצבה אשה מצרה ודויה; היא מוטלת עליה כבול עץ מבלי נוע באחד מאבריה, יצורי פניה חמרמרים וחורת מות חופפת עליהם, עצמותיה שפו ועורה צפד עליהן, עיניה היו סגורות עד חצין, ידיה החשופות והמוטלות על שמיכתה אשר עליה דלות ורעות, ותהי נחשבת כמתה. אך לא מתה עדנה, עוד נשמת שדי תחיה את הנפש הנענה הזאת, עוד שואפת היא בכבדות רוח חיים בקרבה, עוד ישמע קול נחרת ריאתה והמון מעיה אשר ככנור מנופץ מנגן בקרבה. אמנם חיה היא עדנה, אך כבר התוה המות תו על מצחה כי לו היא, ועוד מעט ויתקפנה לנצח להכריתה מארץ החיים.

על ידה לפני שלחן קטן הנשען אל קיר החדר, אשר עליו עמדו צלוחיות ובקבוקים קטנים מלאים שקוים ופסות נייר מכפלות — ישבה בתה, עלמה כבת השע עשרה שנה מלאה הוד עלומים; גזרת אפה הקטן, לבן מצחה הצח מחלב, חן שפתיה הדקות ומכנה גויתה, כל אלה יחד היו כתבנית פסל אשר פסלו יוצרו להרהיב עין וחפצו בידו הצליח. היא ישבה על משמרתה בלילה להשגיח אל אמה החולה ולהדרש לה בכל עת לסעדה על ערש דוי, ראשה היה תמוך על יד ימינה הנשענה על פאת השלחן, ובהסגר שמורות עיניה בנפול עליה תרדמה התנועעה על מושבה כנוע עץ היער בעבור רוח חרישית בעבי דליותיו וקוצות תלתלי ראשה לא סדורות נפלו על חזה כשריגי גפן סורחת. זה שלשה ימים מאז גברה מחלת אמה, ובכל העת הזאת לא נתנה שנה לעיניה (ה"ג).

ולעפעפיה תנומה וגם את שמלותיה לא פשטה מעל בשרה, ורק עתה בראותה כי ישנה היא אמה השקיעה עוד מעט אור העששית לבלי יבקיע עפעפי החולה הישנה להעירנה ויד התרדמה עצמה אשמורות עיניה גם היא ותנמנם. על מושבה רגעים אחדים... אך הנה נעורה העלמה מתרדמתה כמו יד נעלמה העירתה ותחזק לשבת הכן על מושבה ותעביר ידה על עיניה, וכמו קצף קצפה על נפשה ועל רפיון רוחה מבלתי יכולת להתאפק משנה התנודדה ותאנח חרישית, עיניה הביטו חליפות פעם אל אמה נשמת אפה ותקותה בחיים ופעם אל אחיה הילד הישן בערשו בשנת הילדות התמימה ורוח שקט ומנוחה מרחפת על פניו הנעימים, ואימה חשכה נפלה עליה ותדכא לעפר נפשה. „ערבה עליך שנתך, אחי הקטן, ילד המים נפש — הגה רוחה הקשה בקרבה ולאור העששית הכהה התנוצצו דמעותיה היורדות מגלי עיניה — ישן אתה, ילד נחמד, ומלאך הרחמים באברתו יסך לך וכל עצב ויגון לא ידע לבך ולא יגעו עדיך, ישן אתה ולא תבין גורלך המר, לא תראה ולא התבונן אל הענן הכבד העולה להקדיר ולהחשיך שמשנו עוד טרם יזרח, טרם התענגנו על אורו, לא התבונן אל השואה הבאה מרחוק לכסות את שמינו, אל הגלים הנוראים אשר יהמו יחמרו לבלענו ולהורידנו תהום רבה. הה ליום, לא יעלה ולא יבא! אמללים אנחנו, אחי הילד, עלי תבל בלעדיה; הנה היא תקותנו האחת, עולמנו, אשרנו וכל בה חיי רוחנו, בנבלה נבול גם אנחנו, נקמול, שרשנו כמק יהיה ותקומה לא תהי לנו. הה, אבי יתומים המלא רחמים! — הוסיפה לדבר אל לבה ושתי בבות עיניה למרום השקיפו — הבט משמים, השקיפה ממעון קדשך וראה ענינו, שמעה נא צקון לחשי, הסר ממנו שבטך ואל נא באפך תיסרנו עוד. הן לא עברה שנה אחת מאז קחתך את אבינו מעל ראשנו לחסות בצלך, עליון, והנה עלה הכורת גם על אמי לקטפה מארץ החיים. גער נא במלאך המשחית וירף ידו מבלע, ה' עליה תחיה, חמול נא, רחם נא על יתומים אומללים כמונו ולא נוסיף לדאבה עוד. ואם גזרה היא מלפניך לכבוש רחמיך ולשלח את האם, קחה נא גם את הבנים אשר נפשם בנפשה קשורה, אסוף נא גם רוחם אליך ולא נהיה למפגע לנו, כי למה תתן חיים למרי נפש אשר יקר בעיניהם המותה..."

היא לא הבלינה על רוחה אשר הציקתה ותתיפח בקול דממה דקה ותאנח חרישית לבלי העיר את החולה. אך מה מאד זעף עליה לבה עוד הפעם בראותה כי החולה פקחה את עיניה השקועות בחוריהן והמפיקות אימת מות ותור מבטיהן עליה.

— מה לך בתי כי תבכי? — שאלה החולה בשפל קולה — הלא חיה חיה עודני ותקותי האמצני כי שלום שלום יבואני בזמן מצער מאד, הן רק חלי הוא ואשאנו. אל נא, רחל בתי, אל נא תבכי ואל תשתוחח עליך נפשך.

— בכה לא אבכה, אמי היקרה — ענתה רחל למען הרגיע את רוחה ודמעתה על לחיה.

— שכבי נא בתי, שכבי לנוח מעט מעצבך ורגזך — צפצפה החולה אמרתה עוד הפעם —

הנה זה ימים אחדים אשר נדדה שנה מעיניך. הן לא ינום ולא יישן שומרי שם בשמים והוא יסעדני על ערש דוי, ואם הוא לא ישמר איש שוא ישקד שומר, הנה כי בן בתי, הוא ירחמני ויקימני עוד מחליי לראות באור החיים, לבי סמוך בטוח...

— יואל אלה ויחליפך למעננו, אמנו, למען יהומיך אשר עיניהם לך תלויות ובך חסיה נפשם, כי אל חנון הוא וברגז רחמים יזכור, חיי, חיי אמי כי לך יאתה, עליך עוד לגדל את פריך האחוז ודבוק בך — רחל השחה ראשה אל מטת החולה ותשק ידה היבשה במו פיה, ובקוטה פרץ זרם דמעות מעיניה והסב פניה אחורנית להכחידן מעיני

אמה ולמחותן בכפה. הדומיה לקחה עוד הפעם מקומה בחדר. החולה נאנקה דומיה רגעים אחדים ועיניה הכבדות הביטו אל ספון החדר במבוכה, שפתיה נעו מבלי הוציא כל הגה ומלה מפיה, ואחר כן אמרה בעמל.

— הן ידעתי, הנני מרגישה כי בלילה הזה החלפתי כח ובדי עורי חזקו מעט, ולולא הכאב בקרבי, לולא היה לבי חלל בקרבי, או אז עצרתי כח לקום ולעמוד על רגלי הכן וגם לצעוד בצעדי און כאחד האדם.. אך פה בתוך לבי כעלוקה מוצצת דמי וחלבי, גם ראשי לחלי.. כל הבית סובב סובב הולך למראה עיני.. אח. הלא הוא עומד.. הנורא על כל סביביו, משגיח מן החלון.. הגידי, מי הוא כי איראנו.. שלחי את החתול מנגד עיני.. הלא תראי.. הנה הוא לוטש עיניו הירקרקות לי... הנה הוא שולח צפרניו החדים לשרוט שרטת בבשרי ולפלח כבדי, שלחיהו נא... הה מה אנוש הוא הכאב... אל נא, רחל, אל נא בתי, שבי על מקומך.. מהרי, מהרי, המציאי לי שמלתי, הנה היא תלויה ביתד על הקיר.. הה, כל הפשתה והסמר כבר נמכרו, ואנכי אחרתי היום לישון...

החולה הוסיפה עוד לגמגם ולדבר בשפתיה מלים אין תבונה בם אשר הלכו אימים על בתה השומעת, ואחר כן סגרה שפתיה החורות ותחרק שן מבלי דעת ותהי נבוכה מרוב חמה בה, ובמצב כזה שכבה עד הבקר. —

בהיות הבקר נראה את רחל האמללה בלכתה הלך ובכה עם הרופא המסהר ללכת לפניה לבית משכן אמה ולחדר הורתה. ברחובות העיר כבר החלה תנועת החייב להתעורר ולפעל פעולתה: אלה הלכו להתפלל תפלת שחרית בבית ה' ואלה-לפעלם ולעבודתם. רחובות העיר לא רצופים באבנים היו מלאים רפש וטיט והמטר הדק לא חדל עוד לרדת, כי ימי הסתו היו אז וירח בול עמד עוד על במת הזמן. מכנפות גגי הבתים השפלים נטפו דלפים טורדים בלי פוגה, כל הכותלים היו רטובים מחצים ולמטה, עלים נדפים, נבלים וסחופים אשר נפלו מעל ענפי העצים בשלכת התגלגלו אנה ואנה, עצבת נצחת רחפה על כל התולדה מסביב. האויר היה אויר משחת ומות בכנפיו לכל ידועי חלי, כקטב הוא ישוד צהרים וחרבו מעופפת להפיל חללים מחולי הריאה, השדפון והירקון אשר ביניהם התחשבה גם אם רחל.

כבוא רחל עם הרופא אל החדר הגישה לו כסא לשבת עליו. הרופא הסיר את אדרתו מעליו וישב להתבונן אל פני החולה אשר חורת מות כבר השתרעה עליהם, ויאחז בכפה לדעת מדרגות חמה בלי אומר ודברים. ועיני רחל בחנו בין כה וכה את פני הרופא להכיר ולדעת את הרושם אשר ישאר עליהם מן הבקור והראיון הזה, אך לא הבינה דבר לאט עמו על דבר מצב שלומה ובסודו לא באה נפשה, כי הרופא היה אחד מאלה בעלי הנסיון היודעים לעות את יעף דבר, להסתיר מחשבתם בטמון ולנכר אותותם אף אם ידעו נכונה כי כבר אפסה כל תקוה להחולים המבקרים על ידם להנצל משחת בלי-נצפוים למות הנמו. הוא ראה ויתבונן כי אין עוד צרי ותרופה להקים את החולה הזאת מחליה וכי נבערה, נסרחה כל חכמת הרפואה לרפאותה ולנהות מטנה מזור, אולם למען הרגיע רוח העלמה אשר ידע צרת נפשה ולהסתיר מטנה אסונה הנורא הקרב לבוא, פנה אליה בהצהילו מעט פניו וישאל לאמר:

— הגידי נא לי, התוספי לתת לה מן השקוי אשר צויתיך עליו ביום אתמול?

— כן, אדוני הרופא — ענתה רחל בשממון ועיניה הישירה עוד נגדו לבחנהו — אך הגידה נא לי אדוני, מה מלול?

— הן טוב טוב לה היום מאתמול. ואף אמנם כי חמה עלה מעט, אך אין רע, כי עוד אחת מעט וירד ממעלותיו אשר עלה ושבה ורפא לה.

(ה״ג)

— והיום לא תכתוב לה ארוני עלה לתרופה ?
— אין כל חפץ וצורך בו . מן השקוי אשר צויתיך אתמול תשקה אותה כף-אכל אחת לשלש שעות, וראה תראי כי עוד תחלם ותחזק ותאריך ימים על פני האדמה .
— כן יאמר ה' — ענתה רחל בקול בוכים ועיניה מלאו דמעות .
— אמן . . . כן יהי רצון מלפניו . . . ענו גם שפתי החולה ברגע הזה ועיניה חכבדות שוטטו כה וכה כמו הקיצה כמעט משנתה .
— מה שלומך היום ? — שאל אותה הרופא בהביטו עליה בעינים מפיקות חמלה ויכף אליה ראשו לשמוע מענה פיה .
— אדוני הרופא . . . אתה ידעת ממני — ענתה החולה בלחש — אדמה, אדמה כי . . . אך קול מליה נחבא ותאנק דום .
— בטחי והאמיני על דברתי כי שוב תשובי לאיתנך והיית אם לבניך . עוד תשבעי עונג ונחת מבתך הנחמדה אשר גדלת ורבית ותצאי במחול ביום כלולתה ושמחת לבה .
— לו יאמנו דבריך, אדוני הרופא, יואל נא אלוה וירפאני כי חפצה חיים אנכי, לא למעני, כי אם למען אלה . אמנם גם אנכי ידעתי נפשי כי יד מחלתי הוקלה מעלי מעט, אך הגידה נא בטובך מה זאת . . . הן כצפעוני יפריש, ילחך דמי לבבי וחמתו שותה רוחי, כל קרבי יחמרו יהמיון, וכמו אש, אש תפתה תוקד בעצמותי ומוחם יחרה .
— כל זאת כליל תחלוף והעבור בעתו וטוב לך — נחם אותה הרופא בהתעתדו ללכת .
כעבור רגעים אחדים עזב את החדר ויצא . אך אחריו יצאה גם רחל : היא חפצה לדעת נכונה את משפטו החרוץ על החולה, כי אף אם הוא שם לו סתר פנים ויתן תקוה טובה בלבה בדברים טובים דברי נחומים, בכל זאת פג לבה להאמין בם ורות בטנה הציקתה להציל מפיו דבר אמת . ולפני שער החצר בקשה את פניו לסלוח לה על הרהיבה עוז בנפשה להעמידהו, ואחרי כן אמרה בקול התחנה :
— הגידה נא לי בטובך, אדוני הרופא, את האמת, היש לה תקוה לקום מחליה או אין, ואדעה מה חדלה אני .
הרופא עמד על מקומו וידום מבלי דעת מה להשיב לה, ויבט גם הוא עליה בעינים שואלות, כמו גם הוא חפץ לשאל את פיה אם להשיב לה נכונה או לסבבה בכחש עד אשר יענה לה העתיד את האמת תחתיו, אך אחרי הטיבו עליו את אדרתו אמר באחרונה :
— הן בסוד ה' לא באתי, עלמה יקרה, החיים בידו ורק התקוה נהן לבני אדם . אולם אשר חזיתי אני בעיני בשרי לפי הבונתי המעט אותה הגדתי לך . .
— בי אדוני, חוסה נא, חמל נא ! — קראה רחל בשממון בפרשה כפיה כמתחננת על נפשה ותתיצב לקראתו — הגידה אדוני הרופא, גלה את המסך למען אראה את האמת הנוראה, שפוך חמתך עלי, כסחי ומאום רמסני תחת כפות רגליך ואנכי לא אתנך לאחוז דרכך מן הוא והלאה עד אם תגיד לי נכונה .
בראשונה לא מצא הרופא את לבבו להגיד לה קשט דבר אמת הצפון עמו, אך כאשר חזקו עליו דבריה לא יכל עוד התאפק, ואחרי הביטו עליה בעינים מפיקות חמלה ורחמים אמר : בתי, חזקי ואמצי רוחך לשאת במנוחה את אסונך הנורא הקרוב לבא ; חכמת הרפואה התבלעה ואפסה עוד כל עצה ותבונה להקימה להחיה, רק ה' אשר בידו נפש כל חי והמחזיר נשמות גם לפגרים מתים הוא יוכל לשלח לה עזרתו מקדש וממרום יסעדה . ואת בתי חיי בטוב ובנעימות נצח, הן כל אדם למות יולד,

זמיום גיחו מבטן אמו כבר עומד המות ומחכה לו; אך אשרי אדם אשר התקוה תשעשעהו בהיותו בחיים ובה ישנה תמיד.

הרופא חלף עבר ורחל נשארה על מקומה נדהמה ונבוכה, עיניה חשכו מראות, ברכיה כשלו וראשה כבד עליה; היא לא עצרה כח ללכת ולשוב הביתה, ותשען על מזוזת שער החצר ותשם כפיה על פניה ותרד בבכי תמרורים ותתיפח, ובתוך מי הרפש אשר מתחתה נמהלו גם דמעות עיניה החמות. היא לא הרגישה ולא שתה לבה גם אל המטר ההולך ומתגבר, גם שמלתה עליה רטבה, גם מחלפות ראשה נמלאו רסיסי טים, והיא לא ידעה ולא התבוננה. כעשרה רגעים עמדה כה על מקומה ותמרר בבכי בהתעטף עליה נפשה; אך באחרונה הבליגה עלי יגונה ותמח דמעה מעל פניה ותשב החדרה ותשב על מקומה על יד מטת החולה נוגה ושוממה, ראשה היה מוטת וכפוף אל חֲזֶהָ, ידיה היו משולבות על ירכיה ועיניה המלאות דמע הביטו אל אמה אשר כל עוד נפשה בה, אשר עוד אחת מעט תלך בדרך לא תשוב עוד ועמה גם כבודה היא כעוף יתעופף. אך הנה התעודדה החולה ותתאמץ להחזיק ביד רחל ותאמר בקול נפסק לרגעים מקוצר רוח: — הגידי נא לי בתי, העוד טרם באה תשובת דודך על מכתבך אשר הריצות אליו גם עד היום?

— לא באה. אך הרגעי אמי, כי אין הדבר שוה לשית אליו לב.

— הוי על אביר לב כזה המתעלם מבשרו, מאחותו העניה... אך יהי ה' עמו ושלום לו. בשובי לאיתני בקרוב, אז בידי אכתוב לו דברים כמתלהמים, משפטים אדבר עמו וכל מרי שיחי, כעסי וחמתי אשפוך עליו וידע את תנואתי.. אבל מה לך, בתי, כי תבכי? העוד הפעם תשובי לאולתך? העוד הפעם... — החולה לא עצרה כח לכלות דבריה כי אֲחָזָהּ השעול.

ברגעים האלה הקיץ הילד, בן־פורת כבן חמש שנים, משנתו, וישב על ערשו ויגרד שערות ראשו כדרך הילדים ויבקש מרחל אכלו בקול בוכים. אך האחרונה לא שעתה הפעם אל דבריו ותוסף לשבת על יד אמה חמדת נפשה אשר למצער תראה עוד פניה פה בארץ החיים.

— בתי — אמרה החולה אשר קול הילד הגיע גם לאזנה — בתי, שמעי נא לקולו, האכיליהו, השקיהו, היי לו את לאם כעודני שוכבת לעצבה על ערש דוי.

רחל קמה מםקומה בראגה ושממון ותגש אל הילד והלבישהו ותחבוש כובעו על ראשו ותרחץ פניו וידיו במים, ואחר הוציאה מתוך ארגז השלחן פרוסת לחם חטה ותתן לו ויאכל. עתה הרבתה רחל לבכות ביתר עוז, עתה בחבקה את הילד ובלחצה אותו אל לבה בזרועותיה היו עיניה למקור דמעה ותבך במסתרים נפשה באין הפוגות; אך קולה לא נשמע למען הסתיר את מבוכתה מהחולה. הילד התמים בראותו כי רחל בוכיה על צואריו נתן גם הוא בבכי קולו מבלי דעת מדוע ולמה. והנה נשמע עוד הפעם קול החולה; רחל מהרה אליה.

— הגישי אלי את שמעון בני ואנשקהו — צותה החולה בקול חלש ושפל. רחל עשתה את מצותה ותקח את הילד על זרועותיה ותושיבהו על פאת מטת החולה. עתה צותה החולה את רחל להושיבה על מטתה ולתמכה בכרים, ותעש כן. אחר כן נסתה את כחה לחבק את הילד ולנשקו, אך לא מצאה די אֱיָל לעשות זאת, ותתנודד כה וכה באין אונים, ותחת נשיקות פיה אמרה בקול רועד ושפל: יחנך אלהים בני ושא ממנו ברכה... השכביני בתי... השכביני... תמכיני נא... כן, כן בתי.. עתה יקח נא מעט מים.. אך לא, לשוא... קחיהו נא מזה... אישן, אנוח מעט ורוח לי...

אך הה, דבריה אלה היו האחרונים, נרדמה נרדמתה לעד ועם תקותה לקום לתחיה.
(ח"ג)

ככל חולי השרפון — יחד גועה. כשמוע רחל דברי אמה אלה ובראותה את פניה אשר שנו, הבינה כי רגעי חייה האחרונים הגיעו והמהר כחץ מקשת לקרא לשכנות, ובקול מר צורח באה אל הבית הקרוב להודיע את שברה והותה, ולקול בכי תמרוריה נקבצו באו יחדו עוד נשים אחרות מן הרחוב, והיא רצה כמשוגעה נבוכה ונדהמה וידיה על ראשה, ותגז שערותיה, ותתופף על לבבה, ותשום ותשאף יחדו. בשובה לבא אל חדר אמה נסו נשים אחדות לחסום הדרך בעדה ולהוליכה מזה אל אחד הבתים האחרים, אך היא התפרצה ביניהן בחזקה בקראה בקול רועד קורע לב: שעינה ממני! תנינה לי לגשת אל אמי, אל נשמת אפי! לא אסור מזה! הן כמוכן כמוני ידעתי את אסוני הנורא, ידעתי כי סר מר המות לגזול ממני את הורתי ותשובותיכן תשארנה מעל! חפצה אנכי לראות פניה עד רגעה האחרון, שעינה ממני! — ובקראה זאת פרצה החדרה. פה נאנקה דום ותתיצב לפני הקיר ותשען אליו ותעמוד בכבד ראש וידיה על חלציה בהביטה אל פני אמה אשר כל אות חיים לא נראה בם. עיני הגוססה היו פקוחות, אך הן עמדו בארובותיהן ולא התנועעו, שפתיה היו חורות-כהות, ידיה המוטלות על השמיכה כמטילי עופרת רעדו, ומקרב לבה נשמע קול נחרתה המחריד נפש שומע. רחל בהרגישה כי גם כחה היא יעזבנה ועוד מעט תתעלף, עזבה את החדר ובעמל יצאה לאולם הבית, ואחת הנשים הצובאות פתח הבית הגישה לה מעט מים ותשת מהם ותשב רוחה. ויהי היא עושה כה וכה והנה אחיה הילד יוצא מן הבית ובוכה בקול ובשתי כפיו ימחה דמע עיניו, ותמהר אליו ותקחהו על זרועותיה ותקרא מר: „גם אתה אחי הקטן, ילד הם, ששוני ואסוני, עצמי ובשרי בחיים, נחמתי וצרתי, גם אתה בכה תבכה עתה, גם לבך ירחש דבר מר! הוי, אל זועם, איככה לא חמלת גם על צפור רך כזה? איככה הסתרת פניך ותקח ממנו גם את המשענה האחרונה אחרי קחתך ממנו את תומך גורלנו, את אבינו לפני שנה אחת? אללי לנו! עתה אל מי נפנה לעזרה? מי ישמע קולנו בקראנו מן המצר? מי יאספנו אל ביתו לכלכלנו בלחם ובמים? נשברה אניתנו בלב ים, שקעה שמשנו ולא תצא עוד! אימה חשכה, מגור מסביב, עלטה ואפלה מנודח, אללי לנו!"

כל המון הרואים את התמונה המעציבה הזאת שרקו וינודו להם וירדו גם הם דמעות מרעתם את ענותם וצרת נפשם, אסונם הנורא וגורל חייהם המר לימים יצרו. אך הנה נגש אליה אחד מאגודת הגברים אשר עמדו לפני הבית בחוץ, ובדברים רכים השתיק את הילד וינחם גם את רחל בדברי נחומים ויפצר בה ללכת אחריו. עתה לא עקשה עוד רחל את ערפה וכרחל נאלמה הלכה בעקבות האיש בנהלה את אחיה בידו עד בואם אל אחד הבתים העומד לא הרחק מזה.

בין כה וכה עשו הנשים את החסד האחרון עם המתה, וכעבור שעה אחת אחרי שוב רוחה אל האלהים הושב גם עפרה לאדמתה אשר ממנה לקח.

מתי מספר הלכו אחר מטתה ללותה לבית עולמה, כי המטר לא חדל עוד לרדת וכל אלה אשר הכרחם לא עמד עליהם כנוגש ישבו בכבוד איש איש בביתו. השפכו העננים האלה גם הם דמעותיהם בלי פוגה על אסון היתומים? הלבשו השמים קדרות בעלות צעקת האמללים אליהם? העל שברם גם כל התולדה התאבלה? — לא, לא על צרתם כל אלה התעצבו! אין יודע ואין שומע ואין מבין מהם צרת נפשם והותם. כאדם גם אלה ביד ה' הם, ושבועות חקות שם להם יוצרם מרחוק לעשות עבודתם ופעולתם חליפות לעתים. לקול תתו המון מים בשמים יעלו העננים וימטירו על אדם רב, וברצונו יעצרו השמים ולא יהיה מטר. פעם הצהיל התולדה פניה ותתיפה ככלה בעדייה, ופעם תתנצל מתכשיטיה ותרעים פניה. לכל חליפה, לכל תמורה תחת השמש וגם לבני אדם על פני האדמה: אלה ישמחו ואלה יאנחו, אלה יצהלו ואלה יתאבלו, זה יפרח וישגשג

וזה יבול ויקמול, זה יעלה ויצמח וזה יפול וירד דומה והארץ בריחיה בעדו — ומאת ה׳ תהיה זאת ונפשו אותה ותעש. —

ב.

רחל ישבה בבית האיש אשר מְשַׁכָּה חסד אחריו רק רגעים אחדים עד אשר הצליח בידה להשתיק את הילד ולהרגיעו, וגם היא הלכה אחר מטת אמה הלך ובכה ונעה עד בואה אל בית מועד לכל חי אשר מחוץ לעיר, ואחרי שפכה מרי שיחה וכעסה ודמעות שליש על קבר אמה הלת שבה בין יתר האנשים והנשים האחדים אשר נדב לבם לדכא רגליהם אחרי המטה — העירה. אימה חשכה נפלה עליה ופחד קְרָאָהּ בראותה את בית משכנה, את חדרה בפעם הזאת, כמו כל מלאכי זעם ובלהות צלמות, כל שעירי שחת שאול ואבדון ירקדו שם. הה, מי תכן את רוחה הנעכר ברגעים האלה? מי יתאר ויספר כמו אף שמץ דבר ממשא נפשה ויגון לבה החלל? כל אלה אשר הלכו עמה ללות את המתה שבו איש איש אל ביתו, אל משפחתו, אל אבותיו, אל בניו, קרובו, דודו או מסרפו, ואל מי שבה היא? — אל ארבעה כותלי חדרה הריקים והאלמים אשר ראו באסונה ויהיו כעדים נאמנים בהלקח ממנה עטרת תפארתה! רגעים אחדים עמדה בחצר ותבט בעינים מפיקות תמהון לבב וחרדות על החדר: הלא בצל קורתו דעכו כבו שני מאורותיה הגדולים, מן החדר הזה באה עליה סופה ותפרפרנה וממנו נפתחה עליה הרעה אשר אין על עפר משלה. מאד מאד פחד ורגז לבה לבא אליו עתה, אך אנה איפוא לה ללכת? מה לה פה ומי לה פה, בעיר הזאת? הלא בחדר הזה כל הונה ורכושה המעט הנשאר לה מאבותיה כיתר הפליטה, אי לזאת עליה להתאושש, לאמץ את רוחה, לחזק ידיה ולעשות בחפץ כפיה יען כי היא הבכירה, אחת ואין שנית לה, ואם אין היא לה — מי לה? וכמו יד נעלמה הרפה אותה פנימה. בראותה מטת אמה הריקה התנפלה עליה כשדודה ובקול מר צורח צעקה בקול נהי ומספד, אך עיניה לא דמעו, כי כבר חרב, יבש מקור דמעתה, ותנשק את הכרים אשר עליהם שכבה אמה ואת השמיכה אשר התכסתה בה, ותתעטף עליה נפשה ותהי נרדמה בלי הרגש ודעת; ובמצב כזה היתה כחצי שעה. אחרי כן התאוששה ותשב על הספסל אשר לפני השלחן, ועיניה נתעו על כותלי החדר הדוממים והנעצבים, וכל כלי או בגד אשר ראתה עינה, הלכו עליה אימים ויעלו על דמיונה רעיונות מבהילים ושעיפים נוראים אשר דכאו לעפר נפשה, זכרונות נעימים מאשרה והצלחתה בימים עברו ומחשבות חשכות לימים יבאו והעתידים להיות. —

ראובן אביה היה סרסור ואיש מסכן. מצב הסרסורים וארחות חייהם בערים הקטנות ידועים לכל, שם לא תחיה המלאכה הזאת — אם לסרסרות מלאכה יקראו — את בעליה בכבוד ולא תפיל את חבלם בנעימים כי יעשרו ויעשו און להם. מבקר עד ערב יָפְתָה ראובן בחייו ברחובות העיר קליפה ובבית לא שכנו רגליו; פעם אל המלון פלוני אל האציל האלמוני אשר נטה שם ללין, פעם בשוק, פעם ברחוב, ופעם דכא את רגליו גם חוצה לעיר לכפרים וחצרות. בהתאסף יושבי הכפרים והערים מסביב עירה קליפה לימי השוק, אשר היו בה פעמים בכל שבוע, היה הוא המתוך ואיש הבינים בכל מקנה וקנין ומשלח יד, וכל עבודה קשה בענין הזה לא כבדה מטנו לעשות למען בני ביתו הנאהבים והנעימים לו. האמת נתנה להגיד כי חבה יתרה לא היתה

בלבו לעבודתו זאת, כי כנצר מגזע משפחה נשאה התימר בכבוד אבותיו ולפעמים עטה כמעיל גאוה לאמר: „חלא גברא רבא אנא וסני לי מלתא", אך אם ההכרח נוגש — מי יתקומם לקראתו? והוא יצוה — ומי לא ישמע לו? לו השיגה יד ראובן הון ורכוש או אז עמדה לו דעתו לעשות גם הוא מקנה וקנין כאחד הסוחרים ועורבי מערבה בהיותו איש מזמות וחרוץ בעבודתו; אך מה תועיל הדעת אם הצרור נקוב? ובכן נאלץ להיות עבד לרבים אשר מהם לחמו נמצא. ואף אם לפעמים הצליח חפצו בידו להרוית שקלים אחדים גם בשעה אחת, אך הלא היו גם ימים רעים לו אשר לא ראה פרוטה בעיניו, ועל כן היתה חוה חברתו ואשת בריתו לעזר כנגדו, ואף בהיותה ידועת חולי מעורה, חגרה בעוז מתניה כאשת חיל ובכל ימי השוק שמה את כלי זינה, המאזנים וקנה-המדה עליה וכגבור ערוך מלחמה יצאה אל השוק לשוטט אנה ואנה לסחור ולקנות כל אשר תמצא ידה: שומשמין, קצח, כמון, קנבוס, פשתה, סמר, וכל המינים אשר הביאו האכרים העירה למכור ומחירם לא יעלה על מספר הזהובים והמטבעות המקשקשים בצלחת בגדה. אלה הם קצות דרכי חייהם; ואף אם חיים כאלה אינם קרואים חיי ענג ושעשועים, אך מחסר וכפן לא יראו, ויהיו שמחים בחלקם. בנים היו להם שנים: רחל הבכירה אשר עלתה כפורחת וכתמר שגאה ושמעון בנם הקטן אשר חננם ה' כעבור שלש עשרה שנה אחרי לדתם את רחל. שני הבנים האלה היו כל שמחתם וששונם, שעשועיהם וכבודם בחיים. הלא כה אמרו האבות האלה תמיד: „אין חפץ לנו בעושר, כבוד ויקר לא נחפוץ; הנה אלה הם אשרנו, כבודנו ועשרנו". רחל היתה באמת ראויה כי יכבדוה ויאהבוה מישרים לא רק אבותיה כי אם גם כל יודעיה ורואיה, כי מלבד יפיה וחין ערכה אשר חנן אותה הטבע ביד נדיבה, דפק בקרבה לב טהור ונפש עדינה נוספה בה, ומאד נמלץ עליה משל החכם „תפוח זהב במשכיות כסף". עליה השליכו אבותיה כל יהבם ויחתרו בכל עוז לגדלה ולרוממה כבת נדיבים ומורמים מעם, להחכימה, להשכילה ולהשלימה בכל המעלות, ללמדה קרא וכתב בשפות אחדות, גם להתפור, לרקום ולעשות מעשה צעצועים טפתילי תכלת וארגמן, גם לצאת במחולות ככל חקי הנגינה וגם לפרוט על פי העוגב. סוף דבר: רחל היתה כל יכולה ובללתם יחד. אך ככל אדם שתום העין אשר איננו רואה את הנולד וממנו נצפנו עתים, לא למדוה אבותיה מלאכה אחת קלה ונקיה עד תכליתה למען תראה בה ברכה לעת מצא, ובכל המעלות וההשלמות אשר כללו בה לא נוכל לכנותה ולאמר כי היא זאת: תופרת, חושבת, רוקמת, משכילה אל דבר אמת או מנצחת בנגינות, ובכן קלקלה אהבתם אותה את השורה. היא היתה בעלת כשרונות נעלים, אך כשרונותיה לא התפתחו במלאכה אחת להעלות פרח ולשאת פרי ישוה לה, ודמיונה היה כקרן-בן-שמן אשר זרעו בו כלאים מזרעים שונים למיניהם אשר כל אלה יחד צמחו וישגשגו, המטר השקם, הטל רום, הארץ גדלה ואין יתרון בם לבעליהם כי אם ראות עיניו, לא לאכול לשבעה ולא למכסה עתיק.

בהגיע לרחל שנת החמש עשרה מצאה הדאגה מסלות בלבבם מה לעשות לבתם ביום שידבר בה, כי אף בהיותה עלמה יפיפיה ושאר רוח לה במדעים שונים דרושים יהיו למענה איזה מאות שקלי כסף אשר הם רק הם יענו לה חתן נעלה הראוי לתתה לו בחיקו ואין כל תקוה נשקפת להם להרים משכר שניהם תרומה גדולה כזאת בפעם אחת. ועל כן שתו עצות בנפשם ויחליטו להרים משכרם סך ידוע בכל שבוע אחד לאחד למצא חשבון, והסך הזה יהי קדוש למענה. כן גמרו אומר ויקם, ובמרוצת שנה אחת קבצו סך נכבד ואת כסף התרומה הלוו לאחד העשירים בעיר אשר ידעו כי מצבו איתן, זמן הכסף הזה לא לקחו מאומה ולא שלחו בו יד כי קדוש הוא לבתם, ואת החק אשר

שמי להם לקבץ בכל שבוע בכסף התמיד שמרו לעשות גם מן הוא והלאה תמידים כסדרם וגם מוספים כהלכתם. וישמח לב ראובן על ההמצאה היקרה הזאת כמוצא שלל רב, ויתברך בנפשו ויתהלל וישתבח בעיר באזני מכיריו תמיד לאמר: „עוד ראה תראו בעיניכם כי ראובן הסרסור, ראובן המסכן, העבד לרבים, האסקופה הנדרסת, ראובן זה יקח חתן לבתו אשר עשירים יראוהו וישתחוו לו, גבירים, אדירים יתנו כבוד לשמו ויקנאו בי לאמר: הגדיל ראובן לעשות עם בתו; כי לא כבנותיכם בתי, וראויה היא לכך". ויוכל היות כי חפצו בידו הצליח לעשות זאת לו נתן לו ה׳ חיים לאורך ימים ולא קדמהו המות טרם הוציאו מחשבתו הטובה לפעולת ידים, אך „רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ היא תקום" ומעשי אנוש ותחבולותיו מהבל הם גם יחד. ויהי היום וראובן שב אל ביתו סר ועצוב רוח ולא אכל לחם אף אם כל היום לא טעם פיו מאומה מרוב טרחו ועמלו. כאשר שאלו אותו רעיתו ובתו: מה לו? ענה כי חש הוא בראשו ובלי תפונה רוח צנה פגעה בו ואחרי אשר ינוח מעצבו ורגזו בלילה יחדל הכאב ושב ורפא לו. למחרת בבקר התכחש להן ויאמר כי סר ממנו כאבו, וילך לו למלאכותיו, אך לעת הצהרים שב עוד הפעם אל ביתו ויודיע צערו לאשתו ובתו כי חש הוא כאב אנוש בצד שמאלו. הרופא נקרא לבקרהו ויאמר כי מחלתו כבדה, מחלת דלקת הריאה היא, וחוה ורחל נבוכו. שני שבועות ימים התהפך ראובן במכאוביו על מטתו, כסף למכביר פזרה חוה לרופאים לרפאותו ולהחלימו, אך הם לא העלו ארוכה לנפשו ומחלתו מאנה הרפא ותורידהו בדמי ימיו שאולה.

מות ראובן בעצם תקפו ובמלא שפקו הביא רקבון גם בשרשי חיי חוה וישם קציר לימיה. היא היתה — כאשר ידענו כבר — ידועת חולי ורפת כח מעודה, אך בעוד אשר אישה חי על פני האדמה והוא משך בעול הפרנסה לא באה כל דאגה בלבה להרוס מוסדותיו, ובנפש חפצה היתה לעזר לימינו בכל אשר היתה לאל ידה; אולם עתה בנפול עמוד התוך וכל משא החיים הרגישה על שכמה לא יכלה עמוד; טרחה ומשאה, עמלה ויגיעת נפשה, דאגתה לאישה המת ולבניה החיים אשר לא תוכל לכלכלם בלחם ובשמלה הביאו מרך ודאגה נצחת בלבה וישחיתוהו ועמידי גויתה רופפו. כשמנה ירחים אחרי מות אישה נסתה את כחה למשוך בעלה הכבד ממנה עד אשר נפלה שדודה ותעל על המטה אשר לא ירדה עוד ממנה.

בלב רחל באה חכמה גם אחרי מות אביה ללמד ידיה למלאכה אחת לאשורה; אך כבר אחרה את המועד והשעה לא הספיקה בידה להוציא את הרעיון הטוב הזה לפעולה, כי שבר על שבר קְרָאָהָ, הוה על הוה באתה בשנה אחת עד אשר לא יכלה להתבונן אל נפשה ואל עולמה הקטן, ועתה במות עליה גם אמה לא יכלה לתקן את המעות, כי מי יכלכל את צרכיה? מי ינהלה בלחם ובשמלה עד אשר יצליח חפצה בידה להשתלם במלאכה אחת ומעמל ידיה תשבע לחם? הן בעיר קליפה אין לה כל קרוב או גואל לחמלה עליה ולספחנה אל ביתו עד לעת קץ, כל בני משפחתה מפוזרים ומפורדים בערים שונות וגם הם לא לעשירים ימנו. אמנם לו נשאר בידה הכסף אשר צברו למענה אבותיה בחייהם, או אז אולי הביאה עצה עשתה פלילה לבלתי השאר על אם הדרך עזובה ושוממה באין מורה ומנהל לה ולהגיע למחוז חפצה, כי הכסף יענה את הכל; אך הוי איד ופיד! הן שתים רעות יעשה המות גם עם המתים ההולכים למנוחות גם עם החיים אשר יעזבו אחריהם לאנחות ותקלל חלקתם בחיים, כי מן הראשונים יגזול את הנפש ומן האחרונים — את הרכוש, את היקום אשר בלעדו גם הם כמתים יחשבו. המחלות אשר עברו על נפשות אבותיה ויצעידום למלך בלהות, לבכור מות, בלעו גם את הונם ורכושם, ומיתר הפלטה אשר נשאר בידה סך כסף מצער וכלי בית

קטני הערך עליה לשלם את החובות אשר השאירו אחריהם ולכלכל את נפשה ונפש אחיה הקטן עד אשר יערה עליהם רוח ממרום להציבם על דרך טוב. ובכן דרך אחת לה — לשום אל דודה היושב בעיר ווארשא פעמיה, ואת אשר יהיה שם — העתיד יראה. רע רע מאד היה עליה המעשה לנסוע אליו, מדעתה כי איש אביר לב הוא, ומה אות כי גם על כל מכתביה אשר הריצה אליו בנפול אמה היא אחותו למשכב נענתה ממנו רק פעם אחת ותשובתו לא השביעה אותה רצון, כי גם הוא התאונן על רע מצבו ואין לאל ידו להושיע לה ברב או במעט, — אך מה לה לעשות אחרת? לעת כזאת אין לה רוח והצלה ממקום אחר, ולא יתכן כי גם עתה יקשיח לבו ממנה להעלים לעתות בצרתה ובכן גמרה בנפשה לאחוז דרכה אליו —

עברו שבעת ימי האבל כאשר יעברו גם שבעת ימי משתה ושמחה; הכל אשר לכל בולע העבר כתהום רבה ואיננו מלא, גם שמחה, גיל וחדוה, גם אבל, יגון ובכי, והחי יתן אל לבו לזכור את כל אלה ולצפון זכרונם במחבא רוחו ובמסתרי נפשו, ועיניו לפנים, לנוכח יביטו. ורחל החלה לעשות הכנות לדרכה, וראשית דבר היה לה למכור את החפצים אשר לא מצאה בהם חפץ במחיר אשר ישוו עליהם הקונים „בטובם ובחסדם" ולמלא רצון הנושים רצון.

מרחוק עמדו כל הנצים, העיט והעופות הטורפים האלה ויצפו לטרף כל ימי האבל, וכמעט חלפו עברו מצאו להם שעת הכושר להתנפל על היונה החלשה והאמללה אשר ישבה בסתר המדרגה ותקשקש בכנפיה למרוט נוצותיה ולמלא טרף פיהם...

מן הזריזים המקדימים למצוה כזאת „ולעשות כלי חפץ בעוד הברזל חם" היתה בעלת הבית אשר באחת מעליותיו מצאה רחל משכן לה. היא באה בנשף בערב יום הראשון אשר קמה רחל מהתפלש בעפר, בבאה החדרה נקתה אז רחל אחד הבגדים מחלאה ואבק אשר נפלו בו לאור העששית במסרק־שער אשר בידה. היא לא שתה גם לבה אל הבאה החדרה ומבטי עיניה הרטובות טבעו בבגדה אשר בידה לנקותו מן הכתם אשר מצאה על אחד מבתי זרועותיו. הבאה נגשה אל השלחן ותשב על הספסל אשר לפניו, ותחבקה את ידיה על לבה כדרך הנשים היודעות נהי טרם פתחן במשל פיהן, נאנחה ותצפצף אמרתה במנוד ראש לאמר: — דמע תדמע עינך, יונתי תמתי; ארחמך, ארחמך, ומי אכזר יודע את גורלך המר כיום ולא יבך עמך? אמנם אסון נורא, שבר גדול מנשא, איד ופיד כתמם באו לך, יתומה עזובה ואמללה. מה אעידך וארמה לך הבת רחל? הן גדול כים שברך, אוי...

היא דברה את הדברים האלה בדאגה ושממון כמו עוד מעט ונתנה גם היא בבכי קולה. רחל לא ענתה דבר ותוסף לעשות מלאכתה ברמעות שליש מבלי העיף גם עין על המדברת. והאשה אחרי אשר החרישה רגעים אחדים הוסיפה לתנות על לבה בקול מלא רחמים וחנינה עוד לאמר: — אך מאת ה' היתה זאת, הכל בידי שמים, בלעדו לא יעשה דבר בתבל ארצה, ומה אנוש כי יביא את אלוה במשפט להוכיח דרכו על פניו? הוא צדק ומשפטו צדק ומוסר שדי אל נמאס. הן „יקר בעיני ה' המותה לחסידיו" כתוב גם בספר „קרבן מנחה" הקדוש. ועליך לדעת בתי, כי כל הכתוב בספרי קדשנו אמת ונכון הוא. הוא קרא אליו השמימה את אבותיך החסידים והיקרים יען כי יקר היה בעיניהם מותם, ואתכם השאיר בחיים — הלא יקרים בעיניו גם חייכם, ולא יעזבכם לנצח. הוא אבי יתומים ודין אלמנות וידו רב להושיע לאמללים וקשי יום אשר עולם חשך בעדם. הלא תראי, הלא תדעי כי גם אנכי אלמנה חיה ואם ליתומים קטנים. זה לי חמש שנים מאז עזבני אישי כי לקחהו אלהים ורע רע היה אז גורלי מגורלך בתי,

יען כי גם כסף לא השאיר בידי אחרי מותו לכלכל את יתומי בלתי אם הבית הזה, ובכל זאת הלא...

— ואבותי אני ההשאירו מטמונים בידי ? — שסעה רחל את המדברת ותאנח מר.

— האמנם איזה מאות שקלי כסף לא מטמונים יקָראו. אך הלא רב הוא סך כזה למעַנכם עד עת לקץ.

— שגגה היא לפניך, דבורה. — ענתה רחל בשממון בהניחה את הבגד אשר כבר נקה ותקח שמלת אשה תחתיו לנקותה. — לו נשאר לי סך כזה אחריהם, אז... אך הה, מה לי הכסף ומה לי הזהב אם הם, אבותי היקרים ירדו דומה וירד אחריהם כבודי, הודי וששון רוחי ? הה אבותי, אבותי! לו מתי תחתיכם, לו חצבתם אתם לי קבר ותשימו עפר על עיני לבלתי ראות ברעה אשר נגד פני ולבלתי היות מטרה לכל הצרות המתרגשות לבא לעולם! מי לי ומה לי בכל מרחבי תבל ? אללי לי! שם, שם בבית מועד לכל חי, בין אבני בור, בין רגבי עפר עולל גם קרני, אורי וישעי יחד על עפר נחת! — נפש רחל השתפכה עליה והתיפח ותיבב מאד.

אבל מה בצע, מה יסכן לך, יקירתי, אם תרבי בכי ? את אשר תבלע הארץ בלועה לא תשוב תקיא עוד. הלא הנותן חיים לכל חי הוא יתן גם לחיים הוצאות, ובכן מנעי, יקירתי, קולך מנהי ועיניך מן דמעה. התאוששי והבליגי עלי יגונך ולא תוסיפי לדאבה עוד, כי הנך צעירה לימים ועוד תראי ותשבעי נחת בעולמך. גם דודך בווארשא לא יעזבך ולא יתן למוט רגליך. הן שמעתי כי כסף תועפות לו ואיש טוב לבב ובעל רוח נדיבה הוא. הלא אליו תסעי, האף אין זאת ?

— כן, דבורה היקרה — ענתה רחל במחתה דמעה מעל לחייה ואנחה קורעת לב פרצה מקרבה.

— ומתי תשימי לדרך פעמיך ?

— בעוד זמן מצער אחרי אשר יצלח חפצי בידי למכור את החפצים ולקחת כסף מחירם.

— הידעת, סגולתי, כמה מגיע לי שכר דירתכם בביתי ? — שאלה דבורה את שאלתה אשר בגללה רק בגללה סרה אליה הפעם.

— ידעתי, ידעתי — עשרת כסף.

— כן בתי, עשרת כסף בעד מחצית השנה הזאת, ועוד חמשת כסף נשארה לי אמך, מנוחתה כבוד, חיבת ממחצית השנה הראשונה אשר לא שלמה לי במועדו...

— האמיני לי, דבורה — אמרה רחל במבוכה בהביטה אליה בתמהון — האמיני לי, כי על דברת חמשת הכסף אשר תדברי לא ידעתי מאומה. הן כל החובות אשר לא שלמה אמי בחייה ידעתי, כי היא הגידה לי אותם אחד אחד גם בימי חליה וארות חמשת הכסף אשר תשי בי לא הגידה לי דבר. פליאה דעת ממני...

— ובכן תחניני לאחת הנבלות לגזול יתומים חנם ? אל נא, בתי, אל נא תתני לחטוא את בשרי...

— ומה זאת איפוא באמת ? הן בינתי תסתתר ודעת לא אוכלה.

— אין זאת כי אם שכחה אמך. הן חלילה לי לטפול עליה שקר או זדון לב, ידעתי כי היא, עליה השלום, היתה אשה ישרה ותמימת דרך, אך מחלתה, בתי, מחלתה השיבה זכרונה אחור ותשכח שכח.

רחל עמדה על מקומה מבלי הוציא כל הגה ואֹמר מפיה רגעים אחדים, ותחשוב מחשבות לזכור נשכחות אולי צדקה דבורה ממנה, ואחרי אשר לא מצאה כל מסך

לדבריה ענתה כחשה בפניה, ומריבה קטנה התעוררה ביניהן. אך אחרית המדון היה כי דבורה ברוב דברים ולהג הרבה הוציאה לאור „צדקה" כי אֵם רחל שכחה את החוב הישן ורק היא מרוב רחמיה וחמלתה על יתומים אמללים תותר להם ותוציא ישן מפני חדש. חמת דבורה שככה ותדבר עוד הפעם דברים רכים בקול רחמים וחנינה, אך לב רחל המה בקרבה ורוחה הנה נכאים על זדון לב האשה הזאת, כי מכבר ידעה את רוחה וקצות דרכיה, ערמתה ומזמת לבה.

— וראי נא — אמרה דבורה בין יתר דבריה — עוד זאת אעשה עמך אות לטובה, כי לא אקח מידך כסף ונתת לי כלי-בית מחירו, כי ארחמך בתי, ארחמך. — ובדברה זאת העיפה עיניה על המיחם העשוי מנחשת קלל ועל המנורות המלוטשות והעשויות ממתכת כסף-סינים העומדים על אחת השדרות בפנת החדר.

„הטובה" אשר אמרה דבורה לעשות היתה רעה מאד בעיני רחל והצעתה זאת העציבה את רוחה, מדעתה כי היא ברחמיה וברוב חסדה לא תתן לה אף חמישית מערך החפצים אשר תקח לה בנשיה, ותען ותאמר: — מקרב לבי אהודך דבורה על טוב לבך, כי טוב תתי לך את נשיך במיטב כספי...

— אחר כל זאת אחזה לי אני כי עודך ילדה. הלא את הכלים האלה מכר תמכרי אל אשר יתן כסף מחירם, אחת היא לך, על כן אמרתי לי יהיו בשכר דירתכם. הלא לי משפט הבכורה לקנות אותם מידך מאשר לאחר, אחד מן השוק...

— פה אין כל חוקה ומשפט — חרצה רחל אמר בהביטה על דבורה בשאט נפש — כל אשר ירבה במחירם לו הצדק והמשפט וידו על העליונה.

— מאד הואלתי לדעת, למשל, מה תחפצי מחיר המורות הללו? — שאלה דבורה „הרחמניה" בשלחה אצבע אל השדרה ועפעפיה בחנו את רחל.

— את המנורות הללו לא אמכור בעד כל מחיר, ואם יתן לי איש מלא ביתו כסף וזהב מחירם בוז אבוז לו: זכרון אמי הֵנה לי, ולעד לעולם אוקירם כחיי, כנפשי, כנשמת אפי.

— יהי לך אשר לך, בתי — ענתה דבורה בעוותה את פניה — חלילה לי לאכוף עליך. והמיחם הזה - הוסיפה לשאל — והמיחם הזה המכר ימכר או אולי גם אותו תצפני עמך „לזכרון"?...

— מכר אמכרהו; אך דעי לך כי זה חדש הוא ומחירו אשר נתנו בעדו הוא — שמונה כסף.

— חא-חא-חא, ילדה! — בזה, לענה לה דבורה — אמנם חדש הוא ועיני הרואות אותו בחדרכם מאז אויתם אותו למשכן לכם זה חמש שנים!

— אל נא דבורה תרחיקי עדותך. כי רק זה שנה אחת אשר קנהו אבי טרם מותו במחיר אשר אמרתי. ואנחנו לא מצאנו בו חפץ אחרי מותו כי לא לשתות טהעע חמד לבבנו בכל השנה, כי רוינו דמעותינו וחמת שדי שתתה רוחנו, אללי לי.

— אבל אל תדמי בנפשך כי שקל ישקלו על ידך די מחירו כסף כאשר אמרת; אם יש את נפשך אנכה לך שני כסף במחירו.

לב רחל התחמץ בקרבה ויתר ממקומו בשמעה זאת וכמעט אמרה להשיב חרפת דבורה אל חיקה, אך התאפקה ותכלא רוח זעפה, ולמען שום קץ למסחר כזה קראה מנהמת לבה:

— שמעי נא דבורה, טימי לא הייתי תגרנית ולא ידעתי ערך לחפצים, יוכל היות כי גם המחיר הזה אשר קצבת על המיחם איננו שוה; אך אנכי לא אעמיר על דעתי דבר ולא אמכור מן החפצים האלה מחוט ועד שרוך נעל. בחיי אבי היה ר' ברוך ידידו ואיש

(ח"ג)

בריתו, אותו אבקש למכור את כל אלה על דעתו לפי ראות עיניו, עמו תדברי, תסחרי בנפשך, ואנכי לא ידעתי מאומה כי אטנם „ילדה" אנכי כאשר אמרת...

דבורה עמדה על מקומה ותתבונן בפני רחל בעינים מפיקות בוז ותנועת צחוק מכאיב לב עברה על דל שפתיה כשוחקת ורוגזת גם יחד.

אך בכל זאת — אמרה באחרונה — הלא תתני לי הרשיון לקחת את המיחם הזה עמדי להראותו לאחד הצורפים. האף אין זאת? ואל תחמסי עלי מזמות כי יש את נפשי לעשקך כח, יסר ייסרני יה אם יש עול בלבי. — ומבלי קחת רשות מרחל הורידה את המיחם מעל השדרה, ובעשותה כה וכה ראתה עינה מכתש נחשת-קלל ועוד איזה כלי ותאספם אליה. — זכרי, זכרי את הכלים אשר אקחם היום עמי, מחר אשיבם לך בתי ועשית בם כטוב וכישר בעיניך. אח, הנה שכחתי לשאלך, מה שלום אחיך הילד? הנה הוא ישן בערשו (היא נגשה אל הילד ותשקהו), מה נעים הוא מראהו, בן פורת, ילד שעשועים הוא, יברכהו ה'. הוי, צר לי עליך, יתום קטן ואמלל; אך לא יעזבכם אל הרחמים. ליל מנוחה לכם, בנים יקרים, וערבה עליכם שנתכם. — אחרי כלות דבורה דבריה אלה לא שכחה גם לגעת באצבעות ימינה את המזוזה ותשק ידה למו פיה ותצא. —

כעבור ימים אחדים היתה המכירה הגלויה. החדר הקטן הזה היה מלא אנשים ונשים מדלת העם הקופצים לקנות חפצים בזול וביניהם לא נפקד גם מקום דבורה מכרתנו. רחל ישבה בירכתי החדר נוגה ועצובה ועיניה ראו וכלו בהמכר חפצי אבותיה, אונם והונם, עמלם ויגיעם לאחרים. ר' ברוך, איש כבן ארבעים אשר פרקו היה נאה וזקנו מגודל, ישב ראש וגליון וקסת הסופרים לפניו לרשום מחיר כל חפץ ומי קונהו, הגברים המו והנשים צפצפו והתלחשו ביניהם איש את רעהו ואשה את רעותה. כלים וחפצים שונים עברו מיד ליד, זה גרע וזה הוסיף, זה חלל וזה הלל; שם עמד אחד הגברים ויבחן ויבדק בגד אחד פנים ואחור ורעהו גלל ספר אחד עלה עלה לבדו, פה עמד איש ויפצל פצלים בארון עץ לראות אם אין משחתו בו ופה יתופף השני באגרטל נחשת אחד, האשה הזאת בחנה איזה סיר נחשת אם אין בו נקבים נקבים ורעותה החזיקה שמלת אשה ותנערהו ותהפכהו בידיה.

— ה' עמך ר' ברוך, שני זהובים בעד ספר-תפלות כזה? הלא עליו אבד כלה!

— אם תחפוץ שלשה שקלים בעד הבגד הזה קח רצון, ר' ברוך, הלא בלה הוא מזקן ומלא הוא כתמים עד אפס מקום!

— אנכי אוסיף חמישיתו עליו!

— לך הוא, לך הוא!

קולות כאלה צללו באזני רחל השוממה ותחריש ונפשה במסתרים בכתה. אך פתאום התעוררה ממקומה, פניה רעמו מחרון אף וכעס ותרגז תחתיה: היא ראתה את דבורה אוחזת את המיחם וקוראת בתקיפה לאחת הנשים: „לי הוא, לי הוא, הן כבר קניתיו ונתתי כסף מחירו!"

— אנכי, אנכי היא הגברת על עמל אבותי! — קראה רחל בשצף קצף בגשתה אל דבורה ותוציא שלל דבורה מידה — אל אשר אמכור ימכר, וידך את, דבורה, לא תגע בו, כי לא לך הוא, לא קנית אותו מידי ולא נתת לי כסף מחירו, ואת עשרת הכסף אשיב לך ולא אברח מטך בהחבא!

דבורה עמדה גם נצבה על מקומה כעמוד שיש ופניה אדמו מבשת וכלימה ותב: לרחל בלבה. הוי, בת נעות המרדות, אמרה בקרבה, דבר ברור הוא לי כשמש כי בין הבנות חשובבות המפזרות דרכיהן לנכרים תהיי גם את בווארשא, גם פניך, פני בת

בליעל, גם נפשך העפלה והעזה עונות בך משובתך." — וכרגע באפה הפנתה שכמה כאומרת להנח את מקומה ולצאת, אך... אך הלא עת כנוס היא; ובהעבירה על פניה תנועת צחוק מהול ברגז, נגשה אל השלחן אשר לפניו ישב ר' ברוך ותאמר: — הן גם במעלליה גם בדבריה תתנכר רחל, מעשה ילדות נראה בה אף אם משכילה ומלמדה היא. אך אנכי אליך, ר' ברוך, אנכי אשיחה.

ר' ברוך כפר את פני דבורה הנכלמה וישביעה רצון, והכל בא בשלום על מקומו.

ביום ההוא עדי נשף נמכרו כל החפצים והכלים לדורשיהם ויש אשר לקחו מהם חלף חובותיהם, ומה השתוממה רחל ותתעצב אל לבה כי לסך מצער מאד עלה מחיר כל הכלים והחפצים, אך לפיה שמה מחסום ובלבה קברה את דאגתה. ובכן שבע הזאב כנפשו, אך הכבשה לא נשארה בתומתה...

טרם אחזה רחל לווארשא דרכה המתיקה סוד את ר' ברוך כדת מה לעשות בכסף המעט אשר נשאר לה, ותוצאות הסוד הזה היו: להשאיר חלק גדול ממנו למען אחיה הילד אשר יוצג פה בעיר קליפה על יד הרחמנים בני רחמנים לגדלו ולחנכו, והמותר תקח היא לה להוצאות דרכה ויתר צרכיה הנחוצים לה, כי הלא אל דודה אחי אמה היא נוסעת והדוד הזה לא יעזבנה ולא יטשנה וטוב לה, והילד הזה הוא משלח ונעזב ומרבים צרכיו, ומה אם גם כסף לא יהיה? מי יענה לו את כל אלה זולתו? כן יעץ ר' ברוך לעשות וכן יקום.

במרוצת הימים אשר ישבה רחל עוד בעיר מולדתה הואילו רודפי הצדקה והחסד בעיר לתתה לאיש ברחמם עליה, אך דעת לנבון נקל את הנכבדות אשר ידברו אלה העושים נפשות לפורחות „לשם מצוה"; בחלומותיהם ובדבריהם זרו רק מלח על פצעיה האנושים ומכותיה הטריות, ואוי אוי לעלמה עדינה ויקרת הערך הבאה למדרגה כזאת! גם נמצא איזה אלמן כבן חמישים אשר משכה חסד ולבבו חשק בה לקחתה לו לאשה, אך מלבד שנותיו — וזבדהו ה' זבד טוב בבנים ובבנות זקנות מרחל לימים, וגם להיות כקורא דגר ולא ילד מאנה נפשה... ובכן לא מצאה רחל דרך אחר ישר לפניה כי אם לנסוע ווארשאה אל דודה, ובו בחרה.

בדמעות שליש מהולות בדמי לבבה, בנפש נכאה ומלאה יגון ומכאובים ירדה בבכי בחבקה בפעם האחרונה את אחיה הקטן ובהעתירה עליו נשיקות פיה טרם הפרדה ממנו. לבה נבא לה דבר מר ולא ידעה מה נבא. איש לא הלך אחריה לשלחה ולתת לה את ברכתו, לא חבקוה ידי אבות רחמנים, לא נגעו בה שפתים בוערות באהבת אמת, אין קורא אחריה: הוי בתי והוי הודה! ורק לבה היא המה בקרבה ותהגה במחבא רוחה הקשה: „הוי אבי והוי אמי! מי יגלה עפר מעיניכם וראיתם את בתכם אשר טפחתם ורביתם נודדת ללחם איה"...

ג.

והעיר ווארשא היא נודעת לשם ולתהלה, היא עיר גדולה לאלהים, קריה הומיה, תשואות מלאה ועליזה, רבתי עם ושרתי בערי פולין, אליה המון אדם רב ינהרו לרגל מסחריהם לערוב מערבה מערים שונות בארץ רוסיא המעשירה. בה בנוים כמו רמים להלפיות מגדלים, עופל ובחן, חומות בצורות ובנינים שונים מרהיבי עין בשיא תפארתם ובהוד קומתם אשר בוניהם כללו בהם את יפים וחכמותם בהם תרוגה. חוצותיה,

רחובותיה ושוקיה הרבים ישקו, יהמו ויצהלו מהמון אדם רב, משאון הרכב המתהוללים ומשתקשקים אנה ואנה, מצלצלי שמע וצלצלי תרועה אשר יריעו ויצלצלו מנהיגי המרכבות והצבים הנהוגים בסוסים אבירים על מסלות הברזל הבנויות כמעט בכל רחוב מקום שם המון אדם רב יעברו יחלפו. בה שתולים בנוה פרדסים וגני-עדן צומחים עצים רעננים וארזים רמי הקומה אשר שם הוקמו על תלם פסלי עץ ואבן חטובים בטוב טעם ודעת וכל מיני צעצועים, ציונים, אלילים, תרפים מפיקי קסם והוד הנושאים על פניהם חותם תבנית הזקנה ואותות לאחור בימי קדם קדמתה, תמונות קדושים וקדושות, גבורים וגבורות אשר נתנו חתיתם בארץ החיים באמץ גבורת זרועם ויעשו להם שם וזכר עולם לא יכרת עד דור אחרון על עפר יקום. תמונת העיר היא עליזה וצוהלת כלה כמו כל יושביה טובי לב משתה תמיד ובכל יום ויום להם חגים ינקפו; ואם אמנם גם בין כל עליזי גאוה אלה ישנם גם אורדי יום העוררים לויתן ועולם חשך בעדם, כי לא יחדל אביון מקרב כל עיר, אך הכרת פניהם לא תענה בם על צרת נפשם בקרבם לעין רואה הרואה רק לעינים ולא ללבב, ובטלים הם האמללים והנדחים בעיר ההומיה הזאת כטפות קטנות בין משברי גלי הים ושאון דכים.

בנשף בערב יום באה רחל שערי ווארשא. היא גמרה בנפשה לבלי סור ישר למ:זין דודה, וברדתה מעל מרכבת הקטור שכרה לה מרכבה להביאה העירה ותבקש את העגלון להובילה „למלון אורחים לדלת העם" ללין שם הלילה, וביום המחרת הדרוש לשכנו. בהביטה בעד חלונות המרכבה אשר ישבה בה על פני הרחובות הצוהלים, בראותה את האור היקר הזורע מסביב ממאורי הגז המבריק אשר לא ראתה מימיה, את החניות והאוצרות הנחמדים ושלטיהם המפיקים פאר וכבוד לקראת המאורות, התאוששה מעט ונפשה דרכה עוז. „האמנם, אמרה בלבה, האמנם בעיר כזאת איבד בעניי מבלי מצא לי כל עבודה ברעתי ובתבונת כפי להחיות נפשי? האמנם בין כל עליזי גאוה אלה אהיה אבלה יחידה מבלי עשות תושיה"? — וכשביב תקוה טובה ההנוצץ במחשבי נפשה; אך עד ארגיעה שב אליה היאוש, אשר כתושב היה בלבה, לקחת מקומו, ויגה את רוחה, ומבלי משים נטפו עיניה דמעות לתמהון לב יתר הנוסעים עמה בתוך המרכבה. בין כה וכה הטה העגלון את סוסיו לאחד החצרות ויעמידם לפני המלון אשר בתוכו.

משרת המלון מהר אליה, כדרך כל המשרתים אשר הסכינו לרוץ לקראת האורחים במחשבה תחלה על סוף מעשה, וגם הניף ידו אל כובעו לאות כבוד וענוה; אך אחרי התבוננו אל בגדי האורחה הצעירה אשר לא אטרו כבוד ואל צקלונה אשר ענה בה על עניה ורישה, הוריד את ידו וגם הביט עליה בשאט נפש, ובעצלתים ובלי חפץ שלח ידו אל צקלונה לשאת אותו הביתה.

— אל נא, אל נא, בידי אנטלהו ואשאהו — אמרה רחל בקחתה את צקלונה תחת זרועה ותלך ותבא אחרי המשרת אל החדר המראה לה.

עמל נפשה העיפה מדרכה הפיל חבלי שנה על עיניה ותשכב לנוח ותנם שנתה —

ביום המחרת בהיות הבקר הלכה לדרוש לשכן דודה לפי הכתבת אשר ידעה מכבר, אך בבואה למחוז חפצה נוכחה מפי יושבי החצר ההוא לדעת כי זה שבועות אחדים אשר העתיק דודה את משכנו מזה, אולם הם בל ידעו את מקומו איה, ועל כן נאלצה לדרוש אחריו בלשכת רשימת-השמות אשר בעיר, ויודע לה כי משכן דודה היום הוא על רחוב הוילוני — ותלך שמה.

הרחוב הוילוני איננו אחד הרחובות המרהיבים עין בתפארתם. הבנינים העומדים שם משני עבריו יזכירו תמונת עיר מחוז קטנה, כי אינם בנוים כמו רמים במכפלות

תחתיים, שניים ושלישים, ורק במקומות אחרים עומדות חומות בעלות שתי קומות ומתנשאות בקומתן על הבנינים השפלים העומדים להן מסביב. שאון מרכבות ושעטות פרסות סוסים לא ישמע ברחוב הזה בהיותו בירכתי העיר הרחק משאונה ועלז בה. שם יראו גם גני־ירק וקשואים, גדרי עץ ואבן ארוכים בין בית לבית, גם פרות, עזים ועופות שונים למיניהם שוטטים שם אנה ואנה באין מפריע ומפניע בשקט ובבטחה; ואף אמנם כי הרחוב הזה רצוף באבנים, אך הנקיות והטוהר לא ישתמרו בו כראוי ועל אבני הרצפה התעלם בעת ההיא רפש וטיט בכל מקום.

הבית אשר אליו דרשה רחל ותמצאהו, עמד כמעט בקצה הרחוב. היא באה לאולם צר אשר החשך ישופנו ובמשוש כפיה מצאה את כפת המנעול לדלת המעון ותבא הביתה ותתיצב נוכח פתח התא בביאה מבלי הרהיב עוז בנפשה לגשת הלאה טרם האמר לה „עלי הנה". כלי התא היו נאים, אך הם לא היו מוצגים איש איש על מקומו בסדר ובמשטר נכון. על כסאות אחדים אשר חברו יחדו כמין מטה לפי שעה נמו שנתם שני ילדים וישמיעו קול נחרתם ונשמת אפם; על הכר אשר מראשותם ישב חתול קטן בשקט ובבטחה וילקק את כף רגלו, ועוד חתול קטן אחד השתעשע בסרח העודף מכנף השמיכה אשר נסרחת מעל הילדים הישנים עד קרקע הבית. מבעד פתח החדר השני אשר לא היה סגור כראוי, נשקפה תמונת אשה אשר כמעט קמה משנתה אף אם כבר עברה השעה העשירית, ועוד לא שטה עליה שמלותיה. אך בהגיע לאזנה קול דפיקת הדלת בהסגרה נגשה אל פתח חדרה ותשלח ראשה מן הפתח, ובראותה את התמונה המוזרה לה העומדת בביאה הפכה את ערפה ותסב פניה ממנה בשאט נפש, ותקרא בקול אשר גם רחל הקשיבה קשב רב קשב לאמור: — אח, אח, על אלה הנפשות הפורחות! כמעט אתא בוקר, כמעט יצאה השמש על הארץ, והנה גם מנוח לא יתנו וכארבה יעופו להריק את הפרוטה האחרונה מן הכיס, הב, הב! לפנים בישראל דפקו רק העורים והפסחים על הפתחים, ועתה גם עלמות בריאות כפרות הבשן פושטות יד! אין מאומה בכיסי לתת לך וגשי לך הלאה לשלום! — הוסיפה לקרא בפנותה עוד הפעם אל העומדת ותסגור דלת החדר אחריה.

בקולות וברקים הלמו הדברים האלה את ראש רחל ורוב עצמותיה פחדו, ותתנודד. „אם לא צחוק מכאיב לב הוא? — אמרה בלבה — לעניה סוערה תחשבני האשה הזאת. אך אולי שגיתי ברואה ולא פה הוא משכן דודי." — זאת חשבה ותגמר בנפשה לעמוד על מקומה ותצפה לראות מה תשיב לה האשה הזאת בפעם השנית. כעבור רגעים אחדים יצאה האשה מחדרה לבושה בשמלותיה, על פניה רחפה תנועת רגז ומעיניה נשקף זעף לבה בהביטה על רחל בשאט נפש, ותקרא:

— העודך פה? הלא אחת דברתי כי אין פרוטה בכיסי לתת לך!

— לא לבקש נדבת ידך באתי אליך, אשה כבודה — ענתה רחל כמעט בקול בוכים — ואולם היטיבי נא בחסדך להגיד לי, הפה הוא משכן האדון דוד גרינפעלד?

— פה. אך מה לך ולו? — שאלה האשה ועפעפיה הישירו נגדה.

— מכתב יש לי אליו, ונפשי תאוה מאד לעשות עמו חוזה.

— מכתב? חוזה עמו? ואנכי דמיתי כי... אך באי החדרה — דברה האשה עתה רכות, ואחרי אשר נתנה לרחל כסא לשבת עליו וגם היא ישבה לקראתה הוסיפה: — וממי הוא המכתב אשר תאמרי?

— המכתב הוא מ... מאחותו חוה הגרה בעיר קליפה — ענתה רחל בשפה רפה.

האשה עותה עוד הפעם את פניה, כי לא זאת חכתה לשמוע מפיה.

— הן מכתביה כבר היו לזרא באפנו — אמרה ברוגז — מה תדמה שם בלבה

הנפש השוקקה ההיא? התאמר כי תפושי זהב וכסף אנחנו כי תלאנו בדבריה תמיד למלא את צרורה הנקוב?

עתה הבינה רחל כי הדוברת עמה היא אשת דודה, אך אחרי הכירה מדבריה את „האהבה" אשר ירחש לבה לאמה המתה לא מצאה את לבבה לכנותה בשם דודה, ועל דבריה האחרונים ענתה: — השקטי נא במכונך, אשה כבודה, כי מן הוא והלאה לא תוסיף עוד להלאות אתכם במכתביה, כי כבר מלא צבאה וה' המציא לה מנוחה נכונה בעולם אשר גם העניים לא ידרשו מאומה ולא יהיו על רעיהם ואחיהם למשא. — את הדברים האלה דברה רחל בעים רוחה ובלב נדכא, ועיניה מלאו דמעות.

— המתה חוה? — שאלה האשה והכרת פניה ענתה בה כי חידיעה הזאת לא העציבה את רוחה ולא הניעה את לבבה עד מאד.

— היא לא מתה, כי אם הלכה למנוחת עולם וטוב לה, אך רע ממנה ליתומיה האמללים אשר הם בחייהם קרואים מתים...

— ואת היא בתה?

— כן הוא לאסוני.

— ותבואי עתה לבקש עזרה בצר מדודך — ודודך חמק עבר ולא יכירנו עוד מקומו פה בעיר ווארשא.

— ואנה פנה דודי? — שאלה רחל בעינים מפיקות שממון ודאבון לב.

— דודך, דודך, אח, אח — נאנחה האשה — יואל ה' ויצו לו את הברכה באשר הוא שם. צוק העתים צנפהו צנפה ויטלטלהו כדור ארצה אמיריקא זה ירח ימים.

כרעם בלי תותח נפוץ פתאום באזני רחל בשמעה את הידיעה הזאת, כי תקותה האחרונה, מבטה האחד לאל היה, פניה הלבינו כמו ספחד פתאום, עיניה נתעו ותתנודד.

— הה, מה אמולה לבתי! — התפרצה זעקת שבר מעמקי לבה בפרשה ביאוש כפיה.

— הנה כי כן הוא — הוסיפה האשה לדבר רתת — עתה תדעי כי אין לך לבטוח עליו, ואת אשר לא האמנתם את ואבותיך למשמע אזניכם מרחוק תאמיני עתה למראה עיניך מקרוב כי גם לשלומנו מר לנו מר, ומה אות כי הרחיק נדוד ארחות ימים להור מחיה לו ולנפשות בני ביתו. אמנם היו לנו ימים טובים אשר ידנו היתה רוממה ותעש חיל, אך הימים ההם כבר צללו בתהום הנשיה ואין זכר למו, ועתה עת רעה היא לנו אשר גם נפשנו עלינו למשא. הלא עיניך הרואות צר מעוננו כשבתי עם בני ביתי צפופים פה ברחוב הרפש והחלאה הזה ותוכלי להוציא משפט צדק גם על חיינו וגורלנו. הה, הכן היה מצבנו גם לפני ארבע שנים? אם לול קטן כזה אוינו גם אז למשכן לנו? אך באחת אדבר: הן קצרה ידי מהושיע לך בדבר או במעט וגם לאספך אל ביתי לתת משכן לך לא אוכלה; בעיניך תראי זאת ונוכחת.

— הה מה אמללה אנכי — נאנחה רחל עוד הפעם מנהמת לבה — אין זאת כי אם ה' חפץ דכאני ולהפגיע בי כל עמל ותלאה. מה לי לעשות עתה? אל מי אפנה? מי ינחני בעצתו בעיר הזרה לי הזאת? אויה לי.

— עשי כטוב בעיניך: שובי אל עיר מולדתך או השארי פה בעיר הזאת אם ידך רב לך בחכמה או במלאכה, כי כל הארץ לפניך, ואנכי על דברי אישנה ואמר כי קצרה ידי מהושיע לך בעוד אשר מחסורי אני גדול ונורא מאד. אם אחי אמך הוא איש בריתי אשר יזבלני הלא בנים לי ממנו, כן יחיו, אשר עלי לאמנם, לחנכם ולגדלם, ולהעלות על ראשי דאגת אחרים מאנה נפשי, כי דיה לי צרתי אני אשר לא אוכל להמיט צנאתי ממנה.

— ובכל זאת הרפי מאף ועזבי חמה, אשה כבודה — התעוררה גם רחל אף אם נפשה מרה לה. — הן לא אוטל עליך כחתף למרות רוחך ואכפי עליך לא יכבד.

— חמה אין לי, ואולם את האמת הנה חכי לטען דעת... — זאת דברה האשה ובפנים נזעמים קמה ממושבה ותעזוב את רחל לבדה ותבא אל החדר השני.

כל אשר לב רגש בקרבו, כל בעל נפש מתפעלת מצרת אמלל נדח ידע ויבין גם צרת נפש רחל ברגעים האלה. בלב הוגה אימה וברוח סוערת עזבה את הבית הזה במחשבה תחלה לבלי שוב אליו ולהוסיף עוד ראות פניו ופני האשה אשת דודה אשר התנכרה לה ותחתה בדבריה גחלים על ראשה. עוד טרם נוכחה לדעת נכונה אם אשה רעה היא מטבעה או גורלה המר הקשיח את לבה לדבר כזאת באזניה, אך תמונת פניה השאירה רושם בלבה ותעיר בקרבה געל נפש ומשטמה אליה. ברב עמל שדכה דרכה בשובה אל בית מלונה אבלה ושוממה. בבואה החדרה לא טעמה בפיה מאומה כי זהמתו חיתה לחם אף אם השעה הראשונה אחר הצהרים היתה אז, ותתנפל על המטה ורעיונות מרעיונות שונים השתרגו עלו על דמיונה וידכאו נפשה. דודה חמק עבר! הה, הדבר הזה גם על לבה לא עלה לחשוב טרם שומה לדרך ווארשא פעמיה. הן על דודה זה לא בטח לבה כי הוא יהיה לה למשען ותומך גורלה לכלכלה ולנהלה בכל הדברים הדרושים לה וגם לדאג לאחריתה כאב לבתו; זרה היתה לה המחשבה הזאת, היא חשבה רק לשמוע עצה טובה מפיו ולמצא משכן לה בביתו עד אשר יצליח ה' חפצה בידה למצא לה כהונה או משמרת בעיר לכלכל את נפשה בדעתה ובתבונת כפיה, ולמפח נפשה — איננו פה! ורעיתו היתה לה כמתנכרה ובשאט בנפש קדמה פניה. לו ידעה זאת מראש, או אז... או אז לא עזבה את עיר מולדתה להיות כצפור נודדת וכעוטיה בעיר נכריה לה אשר ארחות יושביה ומשפטי חייהם זרים לה. — לשבת בקליפה? בעיר השוממה והעזובה ההיא? להיות סוכנת לאלמן זקן אשר עליו אבד כלח? או אשה לאחד הבטלנים אשר הציעו לה שם? הה, גם זאת רעות רוח ורעה רבה!...

מחשבות כאלה וחליפיהן וחליפי חליפיהן עברו לפניה לאלפים, ובאחרונה גמרה בנפשה אומר כי לא טוב לה לשוב על עקב דרכה קליפתה, וטוב טוב לה לשום בווארשא קנה ותקותה אמצה את לבבה כי בעיר רבת התכונה הזאת לא תתם לגוע ומצא תמצא לה חית ידה בעתו. הן לא כלי אין חפץ בו הִנֶּה, כי כביר מצאה ידה במדעים שונים, ואם לא ירצה ה' את דרכה ויצו עליה את האסון לשמור צעדיה לא המלט ממנו, אם תפסק שמים שם הוא, ותציע שאול — הנהו. הרעיון הזה לא נתן לה לשכב על מקומה ויעודדנה ויקים אותה על רגליה לסובב עיר ולמצא משכן לה, ואחר תוכל לדאוג גם על מצבה. ואחרי אכלה מן הצידה אשר היתה לה עוד באמתחתה יצאה עוד הפעם מחדרה. —

מן השעה הזאת עדי ערב דכאה רגליה ברחובות העיר ותקרא את ההודעות על כל פתחי שע״ים מקום שם יש חדר להשכיר ולא מצאה משכן למענה. אמנם היו משכנות, חדרים ועליות מרוחות להשכיר לאלה אשר ירבו מחירם, אך לא לה הם, לא לעלמה אמללה כמוה לשבת כבוד בתוכם בעוד אשר דרכה נסתרה וגם לחם אין לה לעת כזאת למלא נפשה כי תרעב. היא בקשה לה פנה אחת קטנה רק להניח ראשה וצקלונה הונה ורכושה בחיים, וכזאת לא הקרה ה' לפניה ביום הזה.

בכל החוצות והרחובות אשר עברה לא ראתה ולא מצאה כל מודע ומכיר לדבר עמו ולשאל עצה מפיו; מכל המון האנשים והנשים אשר עברה ביניהם גם אחד לא שת אליה לב, איש לעברו פנה, וכלם מוזרים לה. גם בבית מלונה אין שואל אותה מה לה פה ומי לה פה, וכמו כל האנשים אשר תראה באולם הבית מדי עברה יביטו עליה

בזעם ותרון. אמנם היו גם אלה אשר שתו אליה לבם, אך הם היו הרוכלים החוזרים עם סלי מרכלתם על הפתחים אשר לרגעים שלחו ראשם בעד הפתח לשאלה אם לא תקנה מהם דבר מה, ואחד ממשרתי המלון אשר סר אליה לדרוש ממנה את תעודת מסעה להראותו ולהצינו בבית הפקידות.

ביום המחרת אחוה עוד הפעם את דרכה לשוט בעיר ולהתהלך בה, אך הפעם הבינה כי הסכילה ביום אתמול עשו בבקשה משכן לה בראש הומיות, ומדעתה את הרחוב הוילוני כי שם ישכנו בני דלת העם שמה שמה פעמיה. ואמנם בפעם הזאת לא כתתה לשוא רגליה כי הצליח ה' חפצה בידה: על שער אחד הבתים השפלים אשר ברחוב ההוא קראה הודעה קצרה כתובה בדיו מחוק על פסת ניר לאמר: „פה ישנו חדר אחד להשכיר במחיר מצער מאד", ותחי רוחה. בבואה הביתה לא מצאה שם בלתי נערה אחת קטנה משעשעה ילד קטן בוכה ומישנתו בערשו. הכרת פני הבית וכליו ענתה בעני בעליו ורישו. החדר אשר בו עמדה רחל אמנם היה רחב ידים, אך צחנתו עלתה באפה ואויר משחית שרר בו. לפני אחד מקירותיו עמדו שתי מטות מרפדות במרבדים אשר לא הפיקו חן אשה אצל רעותה, לפני החלון האחד אשר בחדר הזה עמד שלחן קטן נשען אל הקיר, ולפניו — שלשה כסאות עץ משוחים בששר אדום; בפנת החדר עמד ארון עץ גדול, ועל ידו היה הערש אשר בו יבך הילד בקול מתיפח וימאן הנחם. מן החדר הזה נשקף עוד חדר קטן אשר המחתות, המרחשות והסירים הנראים מתוכו העידו בו כי הוא חדר הבשול. שכם אחד עם חדר הבשול הזה היה עוד חדר קטן אשר דלתו היתה סגורה, ותבן רחל כי אל החדר הזה רמזו דברי המודעה. מפי הנערה הקטנה נוכחה לדעת כי אב אין לה, ואמה בעלת הבית הזה היא מוכרת חלב ובבקר בבקר היא סובבת עיר למכור חלבה לדורשיו.

עוד רחל עונה דבריה עם הנערה הזאת, והדלת נפתחה ואל הבית באה אשה כבת ארבעים שפלת הקומה ודלת הבשר. שמלתה אשר עליה היתה נאלחה ומרוב השומן אשר נבלע בה היתה מוצקה כרקוע-פחים, על ראשה התעלמה מטפחת עבה אשר מתחתה נשקף שביסה אשר עליו אבד כלח, בידיה הביאה כד חרש גדול ועוד פחים קטנים אשר הם היו לה למשורה. בבואה נשאה את כליה אלה אל חדר הבשול ותציגם שם, ואחרי כן שבה הביתה, לקחה את הילד על זרועותיה ותגש אל רחל.

— האם לקראת בואי הנך מחכה פה בביתי? — החלה היא ראשונה בענות כבוד בהביטה אל רחל בעינים מפיקות רצון.

רחל הגידה לה את חפצה פה על דבר החדר העומד להשכיר בביתה.

— אמנם כן ישנו כזה בביתי — ענתה האשה ותבט אליה משפלי המדרגה — אך אפונה מאד אם ייטב בעיניך החדר הזה, כי אשר אחזה לי אני הנך בת נדיבים, ואיככה תאוי חדר קטן וצר בביתי למשכן לך? אך למה תעמדי על רגליך, עדינה? — הוסיפה בהגישה לה כסא — שבי נא מעט, כי על כן באת בצל קורתי.

זאת היא הפעם הראשונה אשר ראתה רחל לפניה נפש מפיקה רצון ושלום בעיר הזאת, וכמו הוקל מעט מעל לבה נטל יגונה.

— ובכל זאת — ענתה על דברי האשה אשר הרהיבוה — ובכל זאת תאוה נפשי לשום עיני עליו אולי אמצאהו טוב ונכון לפני.

— הבה יקירתי — ענתה האשה בהעבירה צחוק קל על דל שפתיה ובגשתה אל דלת החדר ותפתחנה — הבה וראי את שכית חמדתי וחדר תענוגי, ואם תחפצי בו הנה הוא לפניך.

רחל נגשה ותתיצב נכח פתח החדר ותעיף עינה בו. החדר היה ריק, רק יציע

ארד ושלחן קטן עמדו איש על יד רעהו בתוכו לפני החלון; הטיח אשר על כתליו היה מטושטש ונשחת, והנקודות השחורות אשר על בדקיו העידו כי גם הפשפשים יתגודדו בסתר המדרגה ובחגוי הטיח התפל יתחבאו. לא נאדר היה מראה החדר הזה אך לא איתן היה גם מצב רחל ושניהם התאימו יחדו. אז נדברה עם האשה על דבר המחיר ותרץ אמה. אולם אחרי אשר שאלה האשה אותה בדבר חיי משפחתה ותוכח לדעת כי עודנה נערה בבתוליה, מצא החשד מסלות בלבבה אולי היא אחת „הנפשות הפורחות" ולא ישרה נפשה בה. את החשד הזה הגדילו עוד יותר בלבה יפי רחל, קסם חנה וגם בקשה לה מעון בקצה העיר ברחוב הזה. בראשונה לא מצאה את לבבה ונפשה לא דרכה עוז לשאל את פיה על זה כי נקוטה בפניה, אך באחרונה לא יכלה להתאפק ולכלא את רוחה, וטרם צאת רחל מביתה נגשה אליה ותעמידנה לפני הפתח ותאמר: — כהרי נא לי זעיר וסלחי ברב טובך בשאלי אותך אם... אם... חי נפשי כי לא אוכל להעלות זאת על שפתי. אך הדבר נחוץ לי מאד לדעת אם למצער תמימת... התמימת דרך את?

רחל עמדה משתאה ומשתוממה בשמעה את השאלה הזאת כי לא ידעה אל מה ירמזון מליה.

— לא אבינה לשכל מליך; האמנם הכרת פני ענתה בי בעיניך על עותתי וחמס ידי? הן מימי לא גנבתי ולא גזלתי, לא עשיתי לאיש רעה ואין עול בכפי... אך בארי לי דבריך.

— זאת לא זאת, אך... פעמים מאליפות הנני מבקשת סליחתך — הן חפצה נפשי לדעת אם... אם אינך מאלה העלמות המעבטות ארחותן... הן אשה ישרה אני ועם הטימות אתמם.

— כי עתה הנה נא ידעתי — ענתה רחל בהכלמה מעט —. יהי לבך אשה יקרה סמוך בטוח כי תמימת דרך הנני גם אני, ואם שדי המר לי, אך בתומתי אחזק וכבודי יקר בעיני.

— הן זאת חשבתי למשפט לשאל את פיך, עלמה יקרה, יען ידעתי דרך עם הבנות השובבות בעיר הזאת ועמך הסליחה; הן זרה הנך לי מתמול שלשום ועל איש זר יאמר ההמון „כבדהו וחשדהו". ועתה יהי צאתך ושובך הלום לשלום.

רחל יצאה מאת פני האשה האלמנה ללכת אל בית מלונה לעשות חפציה. בעברה לפני בית משכן אשת דודה חרקה שן בחרות אפה בה ותסב עיניה מנגדו לבלי הבט גם אל חלונותיו.

כעבור שעות אחדות כבר הכירה מקומה בבית האלמנה אשר בו נעשה עמה חוזה מן הוא והלאה. —

ד.

עתה התבוננה רחל אל נפשה לחשוב דרכה בעיר הזאת ואת המעשה אשר תעשה למצוא לה חית ידה. ימים אחדים אחרי העתיקה את משכנה אל בית האלמנה לא הגידה לה אי מזו עיר היא, מה ראתה על ככה או מה הגיעה לבא הנה ומה מעשיה פה. והאלמנה, אף אם כבר נוכחה לדעת נכונה כי עלמה מצניעה לכת ותמימת דרך היא, בראותה כי את אלה תצפון בלבבה לבלי הגד לה, לא שתה לבה אליה לגלות

נסתרות ולפענת נעלמים ככל יושבי הערים הגדולות אשר אינם בעלי נפש שוקקה להתחקות על מעשי רעיהם היושבים לבטח אתם. עיר קטנה אשר יושביה בה מעט היא כלה כמשפחה אחת גדולה וכשבת אחים ישבו יחדו וכמעט אין דבר נסתר ונעלם לאיש אשר לא ידע רעהו ממנו; כל אחד יתתור בכל עוז לדעת מעשי אחיהו, הליכות ביתו וארחות חייו ולפעמים גם את אשר יאכל ארוחתו ארוחת תמיד. בסור אחד האורחים ללון בעיר שוקקה נפש כל אחד מיושביה לדעת אי מזו עיר הוא, אנה פניו מועדות, מה הוא משלח ידו, מה שמו, שם משפחתו, אשתו ובניו וכל שיחו ושיגו, ארחו ורבעו. לא כן בעיר גדולה אשר כל חצר בו, כל בית או גם כל חדר הוא עולם קטן בפני עצמו. שם ישכנו רבים תחת ספון אחד, וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ, ואיש לא ידע את רעהו ולא ישים אליו לבו לדעתו. אם שמן חלקך בחיים ועל טוב תתענג אין לזר חלק עמך, ואם עני וריש גורלך — לבדך תשא ונפשך עליך תאבל.

באחרונה גמרה רחל בנפשה לספר באזני האלמנה הזאת את מצבה וכל אשר אתה אחרי הוכחה לדעת כי אשה טובת לב היא, כי לא טוב היות האדם לבדו ובודד במועדיו בעיר נכריה אשר רבי דרכיה כמו זר נחשבו לו, וטובה אחות לצרה. ואף אם עניה ואביונה היא, אך הלא ידע תדע הליכות העיר, ואולי תוכל להושע על ידה בשמעה מפיה עצה טובה מה לה לעשות לימים יצרו, והיתה היא לה מורה דרכה ללכת אל מחוז חפצה. והנה פעם אחת בערב עת עשתה האלמנה בחפץ כפיה בחרר הבשול להדיח את כדיה ולשטפם במים, נגשה אליה רחל ותספר לה את כל לבה. בתוך יתר דבריה ספרה לה גם על דבר דוד גרינפעלד דודה אשר בושה כי בטחה בו, באה עדיו ותחפר, ועל דבר רעיתו אשר התנכרה לה ולא נתנה לה משכן בביתה אף לזמן מצער. האלמנה התעוררה ותאנח במנוד ראש.

— הן ידעתי, ידעתי את אסתר ועצמה לא נכחד ממני — אמרה בהציגה את הכד אשר בידה על הקרקע ותקח אחר תחתיו — ידעתי דרך עמה כי לא רוח נדיבה נוססה בה עוד בשכבר הימים; הן גם לפני שנים אחדות בהלו עוד נר ההצלחה עלי ראשה נשאתי אליה את חלבי למכור. אך ידע תדעי, יפתי, כי לא מזדון לבה, כי אם מצרת נפשה ומרפיון ידה נתנה לך היום כתף סוררת ולא הפיקה לך נפשה, כי מר לה מר. הלא תצחקי, תלעגי בלבך לאשה נבערה כמוני בשמעך משפטי עליהם, אך אנכי את אשר ידעתי אגיד, כי רק מהם ועליהם נפתחה רעתם, הם הביאו את הצרה הזאת על נפשם במעלת רוחם ובגאון לבם כי גא מאד, ולכל לראש — אסתר בעיניה הרמות ובנפשה הרחבה. הן עשירים ובעלי הון, כאשר ידעתי, לא היו מימיהם. דוד דודך היה איש הבינים בין סוחרי בר, ושכרו היה נכון לפניו תמיד גם לאכול לשבעה וגם לעשות יתרה ליום רע; אך הם לא כן עשו כי כרוב לטובם אז הרבו כבוד ביתם לפארהו בכלים יקרי הערך, לשכור להם דירה נאה ומפוארה על גפי מרומי קרת, להיות מן היושבים ראשונה על במת-ישחק ולפזר כסף למכביר על כל תענוגי הבל והחפצים אין מועיל במו אשר ראתה עין אסתר ותחמדהו. אך לא כל העתים שוות, כי בנפול מסחר הבר נפלו עמו גם החוסים בו; אולם אלה אשר ידם עשתה חיל מצאו להם ענינים אחרים לענות בם כי הכסף יענה את הכל, לא כן אלה אשר לא עשו יתרה להם בימים הטובים, כי הם כרעו נפלו ולא הוסיפו קום, ומאלה האחרונים הלא הוא גם דודך אשר מחסורו אכף עליו להרחיק נדוד ארצה אמיריקא בשטף הזמן אשר ינער רבים שמה, ואסתר נעזבה פה לאנחות במצור ובמצוק, והיא מר לה. הלא את משכנה היום ראו עיניך וממנו תוכלי להוציא משפט ישר על השאר. אך נעזבה נא עליה שיהנו כי לא בה בעזרתך, ונענה דברינו על אדותיך. הגידי נא לי יפתי לאיזו

(ח״ג)

חכמה או מלאכה למדת ידך ואדעה לכלכל דברי במשפט ולעוץ לך עצתי אמונה אל מי תפני ומאין יבא עזרך. הלא ידעת יקירתי כי עיר גדולה כווארשא היא רבת התכונה, ולכל חכמה, מלאכה או עבודה ישנם סרסורים מיוחדים הנמצאים לאשר ידרשום למלא רצון איש ואיש, ואשרי שבא הנה ומלאכתו בידו או חכמתו בתוך מעיו.

— הן כביר מצאה ידי מדעים ודברים שונים שהזמן חדש — ענתה רחל — הן ידעתי קרא וכתב בשפות אחדות, מעשה חושב ורוקם, ידעתי לתפור, לקשור ולענד צעצועים בתבונת כפים וגם הנני מטיבה לנגן ולפרוט על פי העוגב.

— כי עתה תשמח ותגל נפשך — אמרה האלמנה — כי גם פה לא תאבדי דרך ומצאת את מחיתך בכבוד, על כפים ישאוך ושכרך יהי נכון לפניך תמיד. אך מאד הואלתי לדעת — הוסיפה על דבריה — במה ממדעיך תבחרי לטוב לך?

— הן יש את נפשי למצא לי פה כהונת מורה להורות אחת הבנות בבית נדיב לפרוט על פי העוגב. ומה תאמרי, צפורה? ההדרש אדרש לכהונה כזאת פה בעיר?

— ומדוע איפוא לא? הן רבות בנות עושות חיל בחכמת הנגינה פה ועינן בטוב תראה. פה ישנן גם לשכות מיוחדות אשר שם תבואנה הדורשות והדרושות לבעליהן ושבעות רצון תצאנה משם במצאן את בקשתן בעזר בעלות הלשכות האלה העונות בענין הזה.

האלמנה הגידה לה מקום אחת הלשכות האלה ותקרא לה בשם את גברת הלשכה.

— האח מה טוב ומה נעים! — קראה רחל בעליצת נפש ופניה נהרו מעט — מחר ובאתי גם אני שמה למצא חפץ והייתי גם אני ממשחרות פניה.

כן נדברו שתיהן והאחרנה בנשף ההוא לשבת בהמתיקן סוד ובהתיעצן יחדו, ולב רחל פחד ורחב מעצת האלמנה אשר ישרה בעיניה וכן גמרה בנפשה לעשות, והיתה זאת ראשית דרכה בעיר הזאת, ואם זאת לא הצלחה אז תתיצב על דרך אחרת אולי תמצא חפץ ביתר החכמות אשר רכשה לה להביא לה לחם חקה.

ביום המחרת אחרי אכלה ארוחת בקר חשבה למשפט להחליף שמלותיה וללבוש כבוד, כי אין לבא אל הלשכה בלבוש לא נאוה, ואף אם לפי חכמתו ודעתו יהולל איש, אך הלא לפי ערך בגדיו יקדמו פניו. בגדיה החמודים לא עלו על בשרה זה כשנה תמימה מאז באו עליה תלאות וצרות רבות כתמן במות עליה אביה כבודה ומרים ראשה, ובלבשה אותם עתה בלא חמדה, זכרה את ימי אשרה והצלחתה בשבתה בבית הוריה מוקיריה ומחונניה אשר אז לבשתם ככבוד בששון לבב ובעליצת נפש בראותה כי גם הם, אבותיה, מתענגים עליה ופניהם יהרו מזיו פניה וחין ערכה; בהם, בבגדיה החמודים האלה, יצאה לשוח עם רעותיה וחברותיה בין שדרות העצים הצומחים במגרשי העיר על דרך המלך, ביערי חמד המכתירים אותה מסביב ובכל מקום שם והלכו תרבית אנשים שואפי רוח. ועתה הה, עתה היא לובשת אותם בצרת לבה במצור ובמצוק לבלתי הכלם בעיני הגברת אשר תלך אליה לבקש על נפשה אולי תמציא לה הרוחה להיות לה לחם לאכול בעיר הנכריה הזאת. על הבגדים האלה עלה כבר אבק כי לא חלו בם ידיה לנקותם ימים רבים, ובהתיצבה כה נגד הראי מרקה אותם במסרק־השער בכחה ועצם ידה כמו חפצה להעיר עליהם כל חמת רוחה הסוערת ולשפוך עליהם חרונה ורוח לה. והנה נגשה אליה האלמנה ובשלחה ידה להטיב מקלעות שער ראשה על ערפה אמרה: — מה לך רחל כי התעצבי כה אל לבך ורוחך סרה עתה?

— הה צפורה — ענתה רחל באנחה — האמיני לי כי על אפי ועל חמתי הנני שמה עלי את בגדי אלה הפעם, כי עלי להתעטף בלבוש שק...

— זאת לא זאת, יפתי. עליך ללבוש מלכות, כי לך יאתה. האח, מה יפית

ומה נעמת! הלא פניך כפני כרוב מלאים זיו ומפיקים הוד, עיניך כעיני יונים מרהיבות נפש, וקומתך דמתה לתמר נחמד לעין. ברוך ה׳ שלא עשני איש — חמדה האלמנה לצון לה — כי אז גם נפשי דבקה בך בעבותות אהבה. הסירי כעס מלבך והיית רק שמחה!

— לשמחה מה זה עושה לי היום? הן כבר גלה גיל ממני, ומי יודע אם ישוב עוד אלי להרנין את לבבי כקדם.

— אבל כתבי נא דברי אשה אלמנה ועניה על לוח לבך, צפני אותם בזכרונך: עוד ברוכה ומאשרה תהיי בארץ וכל תלאותיך אשר עברו על נפשך כמים עברו תזכרים. היה ביום יביאך ה׳ אל המנוחה ואל הנחלה וזכרת את נבואתי אשר נבאתי לך, כי פי דבר.

— מי יתן והיתה זאת — ענתה רחל בצאתה כלילה ביפי פניה והדר שמלותיה החוצה ללכת אל לשכת דורשי עבודה. —

בבואה אל הלשכה אשר הגידה לה צפורה מצאה שם באחד מתאיה הפתוח לרוחה שתי עלמות אשר אחת מהן פרטה על פי העוגב העומד לפני החלון, והשניה, עלמה כבת חמש עשרה שנה, ישבה על ידה ותכרה אזנה לשמוע נגינתה, ועוד שתי נשים, אשר האחת מהן היתה כבת ארבעים לבושה באדרת-שער יקרה והשניה צעירה ממנה לימים, ישבו לבדן אשה אצל רעותה ותשוחחנה יחדו, מי מהן היא נות הלשכה לא ידעה רחל, כי אף אחת מאלה לא פנתה אליה לקבל פניה מרוב חושן בהן, זאת בנגינתה, זאת בשמיעתה ואלה בשיחתן, ותהי כנבוכה מבלי דעת אל מי מארבעתן תפנה. אולם באחרונה, אחרי עמדה על משמרתה רגעים אחדים ותצפה לראות מי מהן תשית אליה לבה, נגשה אליה האשה הצעירה בחפזה ותקדם פניה באהבה וברצון ותאמר: „סלחי נא, כבודה, כי מאין עתותי בידי לא שתי אליך לבי. הכבדי נא ושבי רגע עדי שובי אליך לדבר עמך ולהמצא לך בבקשתך.״ — ובדברה זאת מהרה עוד הפעם אל הראשונה לענות דבריה עמה. ורחל ישבה בין כה וכה לבדה על הכסא אשר הראה לה ותשמע בנגן המנגנת ובשיחת הנשים אשר לקחו דברים ביניהן על דברת הפורטת. עתה ידעה רחל ורוח מבינתה ענה כי העלמה הפורטת עומדת עתה על המבחן בחכמתה זאת באזני הגברת ובתה העלמה. כעבור רגעים אחדים כלתה הפורטת את נגינתה ותקם ממקומה לשמוע משפטה אשר יחרץ עליה, אך על פניה לא נראה כל אות יגון ועצב כמו יודעת היא נכונה כי ידה רוממה ולה הכבוד והנצחון.

— טוב ונעים — אמרה האשה הלבושה אדר היקר אל המנגנת בפנים צוהלים — האמת נתנה להגיד: נגינתך ותבונת כפיך הפיקה ממני רצון. ומה תאמרי את, בתי? — הוסיפה בפנותה אל העלמה הצעירה השניה אשר כמעט קמה גם היא מלפני העוגב. העלמה הניעה ראשה לאות כי גם היא תרצה עמה ותסכים לדעתה.

— הלא מראש הגדתי לך, גבירה נכבדה, כי העלמה הזאת מנצחת בנגינותיה היא, להוליך איש שולל שנאה נפשי — התהללה נות הלשכה באזני הגבירה ופניה נהרו.

ובדברן כה באו יחדו אל ההא השני. ורחל נשארה על מושבה לבדה; קנאה גדולה קנאה בעלמה המאשרה הזאת בלבה בראותה ובשמעה כי כל שבחה אמרו בפניה על תבונת כפיה בחכמה הזאת ועולם מלא טוב ואשר נכון לפניה בבית העשירה הזאת, ולעומת העלמה הזאת אשר באמנה מטיבת נגן היא נפל בה לבה היא מדעתה כי ידיה לא תעשינה תושיה כמוה. אך הנה יצאו הנשים והעלמות עוד הפעם מן התא אשר ישבו בו רגעים אחדים, והאשה העשירה עם שתי העלמות התעהדו ללכת לדרכן.

— הלא תעשי עמי חוזה היום בביתי, ליזא? — שאלה העשירה באחזה בכפת המנעול.

(ח״ג)

— כן, כן, גברתי הנכבדה — ענתה נות הלשכה הנקראת ליזא בהשתחות לה. והעשירה עם שתי העלמות יצאו מן הבית.

עתה פנתה ליזא אל רחל, ובשבתה על ידה בפנים מאירות לקחה עמה דברים.

— החפץ לך בי, עלמה יקרה?

— חפצה אנכי, גברת נכבדה, למצא לי גם אני כהונת מורה לחכמת הנגינה על העוגב.

— האח, בכל חפץ לבבי נכונה אנכי לשרתך ולמצא לך כהונה כזאת בנקל הן ראמות היא לעשירותינו חכמת הנגינה על העוגב וממיטב כספן הן משלמות למורות-פורטות, הלא ראית כי כמעט המצאתי לאחת העלמות כהונה בבית העשירה אשר ישבה בביתי כמעט. אך הגידי לי, עלמה נכבדה, הידעת לפרוט על העוגב ככל חקי תורת הנגינה?

— ידעתי, ידעתי — ענתה רחל אף אם לבה הסיתה בשפק.

— כי עתה הטיבי נא והשמיעיני את קול נגינתך למען דעת לבקש לך כהונה כפעלך וכתבונת כפיך. הנה העוגב הזה, כאשר תחזינה עיניך מישרים, על משמרתו הוא עומד תמיד למבחן, וזה דרכי מאז להעמיד על הבחינה את העלמות הבאות אלי לשחר פני מראש למען הכבוד...

רחל הסירה את מגבעתה מעל ראשה ואת מעילה פשטה מעליה ותשב לפני העוגב. לבה נע ויקפץ בקרבה ובאצבעות רועדות החלה לפרוט על יתרותיו אחת הנגינות. ליזא ישבה מצדה על מושבה ועיניה בחנו אותה בנגנה, אך לרגעים עותה פניה וכל תנועותיה ענו בה כי נגינת רחל לא הפיקה ממנה רצון.

— אמנם אצבעותיך הטיבו לפרוט לו השתלמת בחכמה הזאת — הוציאה ליזא את משפטה על רחל אחרי כלותה את נגינתה — אך אשר אחזה לי למדת למצער אצבעותיך לצאת במחולות המחנים על יתדות העוגב, ועל כן הוצאה קולות לא צלולים וישרים אשר לא ינעמו לאזן בוחנת.

— האמנם נגינתי לא תצלח לכל? — שאלה רחל ובלחייה נראה אדם חכלילי מכלימתה וחרפת לבה הנע והנד בקרבה.

— זאת לא זאת, אך... אך הלא שמעת מה נעימים וצלולים הם הקולות והשברים היוצאים מן העוגב בשבת עלמה מטיבת נגן לפניו. הן „יראת בעלים על מלאכתו", יאמר המשל. ובכן, יקירתי, לכהן פאר בחכמתך זאת בעלמה הזאת לא תוכלי, הלא גם פיך יענה בך זאת.

— ובכל זאת — אמרה רחל בלב דוי — אדמה כי דעתי המעט העמוד לי להורות לנערה קטנה ראשית חכמת הנגינה.

— אמנם כי כן הוא, אבל מה טוב ומה נעים היה לו ידעת את החכמה הזאת לאשורה או אז בלי כל עמל שבעת ממני רצון. אך אל יפול בך לבך — הוסיפה על דבריה בראותה את מבוכת שוחרתה — הנני מבטיחתך הבטחתי אמונה כי אבקש ואמצא לך כהונת מורה ראשית חכמת הנגינה.

ובבטחון זה שבה רחל נוגה אל בית מלונה.

מן הוא והלאה בקרה רחל בלשכת ליזא ואותה יום יום דרשה אם המציא לה את בקשתה, בבקר היא באה ותשב שם שעה או שתים ותשב על עקב דרכה. ובתוחלת מטושכה כזאת עבר לה ירח ימים בתהו ואפס תקוה. עיניה ראו וכלו לפעמים כי רבות בנות ונשים צעירות ימים תשבענה רצון על ידי ליזא והיא תהיה כעטיה על משמרתה בצפיתה תצפה ותקוה לישועה ואין, באחרונה לא יכלה עוד גם ליזא להוליכה שולל

בהבטחותיה, ופעם אחת בקבלה את פניה בביתה אמרה לה: „למרות רוחי אחזה לי כי רק לשוא תדכאי רגליך, עלמה יקרה, בלכתך אלי לפקוד את נוי, כי בכל עמלי למצא לך כהונה לא הצליח חפצי בידי והבל יגעתי: תן להן, תן לכל אחת מנצחת בנגינות ומזמרת משכיל".

— ובכן תאמרי לי נואש? — שאלה רחל ועיניה מלאו דמעות.

— ומה אפוא לי לעשות? הן לא בידי טובך ולא בי האשם הלוי.

— אנא, גברת נכבדה — חננה רחל קולה בלב חלל וקרוע — הואילי נא בטובך לעשות עמדי חסד ואמת להמציא לי הרוחה מכהונה אחרת אם ידעת, ומטיטב כספי שלם אשלם לך בעד עמלך. אולי ידעת בית שם דרושה מורה שפות, הן זרה אנכי בעיר הזאת והליכותיה כמו כן זרו לי ולא ידעתי אל מי לפנות — ורחל חשבה למשפט לספר באזני ליזא קצות דרכיה ודברי ימיה ברוח נעכר ונפש נכאה עד אשר גם לב ליזא השומעת המה לה, יחד נכמרו רחמיה עליה.

— חי נפשי, עלמה עדינה, כי בצרתך גם לי צר, אך בדבר הזה אין לי כל יד ושם. אולם בכל זאת — הוסיפה אחרי החרישה וחשבה מחשבות רגע — השאירי את כתבתך תחת ידי והיתה שמורה עמדי לעת מצא, כי מסבות מתהפכות [ביד המקרה. ולמענך, עדינה, אתאמץ להביא לך תועלת באשר תהי לאל ידי, כי אנכי ידעתי נפש הגרה בארץ נכריה.

רחל נשאה לה ברכות מאליפות מעמקי לבבה על טוב לבה, ותתן לה את כתבתה ותשתחו בענות כבוד ותצא.

עתה החלה רחל להתראות פנים ולעשות חוזה עם הסרסורים והסרסורות הנותנים כהונות למורים ומורות. „צפרים אחרות גם שירים אחרים שרות"; הסרסורים החדשים נתנו ללבה גם תקוה חדשה והבטחות חדשות מקרוב באו זה בכה וזה בכה, אך דבריהם גם הם נשא רוח, לקח הבל, כי ימים חלפו, שבועות נגזו ומשמרת כהונה עוד טרם מצאו לה. ובין כה וכה עמד המחסור האכזר כנגדה כאיש מגן וחרבו שלופה בידו ויאכף עליה לבקש מקור למחיתה, כי לא טוב היות אוכלת ואיננה עושה בעוד אשר כספה המעט הולך הלך וחסר מכיסה ושם איננו שב ללכת. המחסור לא נתן לה לשבת אהל ולשקוט במכונה, ובכל יום ויום התהלכה אל הסרסורים ולעתים לא רחוקות שחרה גם את פני ליזא אשר הבטיחה לה להמליץ בעדה באשר ידרש. גם קראה את המודעות הנדפסות במכתבי העתים היוצאים לאור בעיר לראות ולדעת איה מקום שם ידרשו מורה, ופעם לא חסה עינה גם על שקל כסף אחד להרפיס הודעה ממנה באחד ממכתבי העתים אולי ממנה תושע. והנה בבקר אחד מצאה מודעה אחת באחד מהם כי בבית אחד ידרשו מורה לילדים בשכר טוב ובמזון סעודה אחת בצהרים. ומבלי העביר גם שעה אחת להבל אחרי קראה את המודעה חזאת מהרה ללכת שמה, פן יקדם את הכהונה הזאת אחר או אחרת, לפי הכתבת הנדפסה במכתב העתי ההוא.

אך מה בושה כי בטחה, מה חפרה בבאה אל הבית ההוא אחר האור המתעה!

— סלחי לי עלמה, בשאלי אותך: איככה השיאך וימלאך לבך לבא אלי להיות מורה לבני אם גם באור דברי המודעה הקטנה אשר קראת לא הבינות? הלא כתוב הדר הוא שם כי מ ו ר ה אנחנו מבקשים ולא מורה? — בדברים בוטים כמדקרות חרב, בדברי לעג והתולים כאלה קדם פניה המודיע,* בשבתו על יד רעיתו על ספלים מלאים חמים לשתות ועל פניו רחפה תנועת צחוק ולצון.

— מה לך לעטות פני עלמה גרה כלימה במהתלותיך? — נערה בו רעיתו היושבת לימינו כראותה את כלימת הבאה — הן כל אדם באשר הוא אדם ירגז לנפשו.

(ת"נ)

וכשאני לעצמי אמר כי על דעתי אחת היא לנו, וטוב קחתנו לבנינו גם מורה אם רק הורתה בתוך לבה ויודעת היא להורות הלמידיה בלשון למודים ובטוב טעם ודעת. הלא כן דברתי באזניך לא אחת ולא שתים.

— אין חכמה לאשה רק ללדת בנים ולא להורותם — ענה האיש ויצחק מטוב לב.

— ובכל זאת הלא רבים יספחו גם מ ו ר ו ת לבניהם בבתיהם?

— ואמנם דרך זה כסל למו, ולא כמחשבותיהם מחשבותי והשקפתי אני על המין היפה.

— הוי, זכרו נא הגברים האכזרים, כתבו זאת על לוח לבכם כי עוד יבאו ימים אשר גם נשים תצעדנה עלי שור ומרומים תשכונה, ואתם, גברים, עפר רגליהן תלחכו ואפים ארץ השתחוו להן. רדו שבו מעל במותיכם!

— הוי, רעיתי, הימים ההם עוד ירחקו חק.

— לא, לא ימשכו! ידנו רוממה. יד הנשים תעשה חיל!

והנה התעוררה בין האיש ואשתו מחלוקת לשם „שאלת נשים" העומדת על הפרק, ויתוכחו, ויריבו, ויתקוטטו ביניהם בדברים חוצבים להבות אש מספרים, ממאספים וממכתבי עתים שונים אשר קראו ושנו שניהם. האיש הביא ראיות והוכחות מדברי ימי עולם ומהליכות דור ודור בימי קדם, והאשה אשרה והוכיחה על דבריה הצודקים בראותיה מארצות ומדינות שונות בימים האלה ובזמן הזה אשר שם נשתוו הנשים עם האנשים וזכות אחת להם בעניני הממלכה, בהנהגת המדינה ובהליכות עולם. ורחל עומדת על מקומה ושומעת את כל זאת, אולי טרם תפתר „שאלת נשים" הבכיה לדורות בכלל, תפתר שאלת עולמה הקטן בשעה הזאת בפרט אם תהי יד האשה על העליונה, וכל דבריהם היו בעיניה כטיח הפל. היא לא ידעה לגמור בנפשה אם לחכות עד כלותם ובוחם והקולות יחדלון או לעזבם לנפשם.

— ומה משפטכם החרוץ עלי, אדונים נכבדים? — שאלה בקול שפל, כי לא יכלה עוד להתאפק.

— הלא אחת דברתי לך כי מ ו ר ה אנחנו מבקשים — השיב לה האדון בהביטו עליה מגבוה.

— אל תשעי אל דבריו. הגידי לי במה כחך גדול? — אמרה הגברת.

— לא, לא, אין את נפשי — חרץ האדון באחרונה בהניעו לרחל את ידו לאות כי „הרשות" בידה לגשת הלאה.

והצא בשממון.

„הה, לו נסה דבר אליהם, לו היתה נפשם תחת נפשי, או אז לא שמו לבם, לא נשאו נפשם לענות בשאלת נשים, או אז ידעו גם את נפש העניים והאמללים ולא טחנו עוד את פניהם". הנה והמה לב רחל בקרבה בעזבה את הבית וברדתה מעל המעלות בפחי נפש.

ה.

ובכל זאת לא נואשה רחל מתקוה בגלל חטפנע חמר והחרפה הרעה הזאת. הן נפשה ידעה מאד כי רבות בנות מורות בני יושבי העיר וגם רבים יתנו להן הבכורה ויבכרון על המורים וגורלן בנעימים. ואם האיש הזה, אשר לא יהדר פני נשים, השיב פניה ריקם ויעטנה כלימה אין לשום אליו לב כי „אין כלל בלא פרט" יאמר ההמון. אך זאת היתה דאגתה, דאגה גדולה מנשא: איה איפה תמצא לה כהונת מורה ומתי,

מתי תפקד מאת ה׳ בפקודת ישועה ורחמים — ומצבה, הה, מצבה ירופף מיום ליום!

אך הנה בא היום שקותה, שמעה ראתה. בשובה פעם אחת משוט בעיר ומהתהלכה בבתי הס־סורים והסרסורות אל בית מלונה קדמה צעירה את פניה בשמחה ותגש אליה בפנים צוהלים.

— רחל יפתי, — קראה לה בכנויה האחד אשר בו כנתה אותה המיד ללבבה ולהרהיבה — הנה זה כמעט קט הביא נושא המכתבים מכתב אליך. לבי אומר לי כי טוב יבשר, ולולא הייתי שתומת עין מבלי הדעת, או אז, חי נפשי, קרעתי את התכריך מעל והבינותי בו לדעה פשר דבריו אף אם עלי זעף לבך, כי מישרים אהבתיך וטובתך אדרוש — ובדברה זאת נגשה אל השלחן ותוציא מארגזו את המכתב החתום ותתנהו על יד רחל. ורחל לא שמה לבה גם אל חתימת הבי־דוהר לדעת מאין הוא בא ותמהר ותקרע את הכריכו ותעיף עינה על השם ליזא החתום מתחת המכתב. אז ברכה נפשה אותה וכל קרביה — את שמה על טוב לבה וגודל רחמיה. המכתב היה בן טורים אחדים אשר בו הודיעה אותה ליזא טובת הלבב כי בבית איש אחד המודע לה דרושה מורה לשתי בנות שפה פולנית ושפת צרפת, ואם ידה רב לה בשתי השפות האלה תמהר ללכת שמה ותספח אל הכהונה הזאת, כי כבר הגידה שם את תהלתה ואל נכון לא ישיבו פניה ריקם. רחל לא פשטה מעליה גם את מעילה, ורק רגע אחד העיפה עינה בראי להבט אל תמונתה וטעם בגדיה עליה ותצא.

בבואה אל הבית ההוא קדמה פניה נות הבית, אשה כבת שלשים וחמש, בחדוה וידידות ובעינים מפיקות רצון, ותקרא אותה החדרה לשבת כדרך הארץ. רחל הגידה לה מה היא מטרת בואה אל ביתה.

— האת היא העלמה אשר הגידה לי ליזא אתמול תהלתך? והיא שלחתך הנה? — שאלה הגברת.

— כדבריך, גברתי הנכבדה, כן הוא.

— אמנם הרבתה ליזא להלל ולשבח אותך לפני. אך ההגידה לך, הידעת את אשר נדרוש מאת המורה אשר תורה את בנותי?

— כן, הגידה.

— ואת עשה תעשי ויכול תוכלי?

— בכל נפשי ומאודי אתאמץ להפיק מטך רצון, גברתי הנכבדה.

— אם כן אפוא אבטח באמונת ליזא ובדברתך אמונה את, ועוד היום תוכלי להטיף לקחך לבנותי השתים, ובטחי גם את בי כי שכר טוב אתן לך על פעולתך במצאי בך חפץ כלבבי.

עוד הן מדברות ומן החדר השני יצאה נערה כבת שתים עשרה שנה יפת מראה לבושה מחלצות ושמלות קצרות עד מתחת לברכיה וערוכות בטוב טעם, ותדבק אל אמה ובחבקה בידה הענוגה את גויתה הביטה אל האורחה הזרה לה.

— ראי נא בתי — אמרה האם — הנה העלמה היושבת עמנו בזה היא תהי מורתך ומלמדתך להועיל מן הוא והלאה. התודעי עמה.

התלמידה נגשה בענות כבוד ובעינים מפיקות תום ורצון אל מורתה החדשה ותשתחו.

לב רחל שמח ועלץ בקרבה כי ישועתה הנה באה, רחם רחם אותה יוצרה מרחוק וישלח לה עזרתו מקדש על ידי ליזא היקרה בנשים, ובלבה כבר חשבה על דבר השכר הנאה לתת לה על עמלה, טובה וחסדה. ועוד ביום ההוא החלה בשעה טובה וצלחה להורות את תלמידותיה, הנערה הזאת ועוד נערה אחת צעירה ממנה, בחדר בודד אשר יעדו להן ללמוד בו.

(ח״ג)

אך הוי רעה חולה! גם אחרי הלקח הראשון אשר הטיפה רחל לתלמידתה הבכירה ראתה ותתבונן לדאבון לבה כי לקחה הפעם עטרה לנפשה שאינה הולמתה ימעטה ודלה היא חכמתה ודעתה למען הנערה הזאת. הן אמנם שפת פולנית ידעה רחל לאשורה ולתכליתה אחרי קראה בה ספרים רבים ומכתבי-עתים שונים, ודקדוקה היה שמור ושגור על שפתיה בעוד אשר תלמידתה זאת ידעה רק לדבר בה כן וראשית למודים בספרותה; אך לעומת זאת נחשבו רבי תורת הדקדוק בשפת צרפת כמו זר לרחל, יען כי בנעוריה בבית אביה לא למדה את השפה הזאת בסדר ובמשטר נכון. היא קראה ספרי צרפת מעט רק למען הבין לשכל מליהם ותאמר בלבה כי השפה הזאת כבר השלמה לה וחפצה בידה יצליח גם להורות ולהשמיע לקחה בה לאחרת, — בעוד אשר תלמידתה זאת כבר ידעה רב בניניה וגזרותיה אשר הורוה מורותיה הראשונות. פעמים רבות נקוטה רחל בפניה וחרפה שברה לבה מבלי דעת להשיב לתלמידתה תשובה נכונה על שאלותיה הצודקות אשר נפלאו נשגבו ממנה; נפתולים רבים נפתלה לסבב אותה בכחש ובדברים אשר אין להם שחר שלא כהלכה, אך התלמידה לא היתה כיונה פותה ולא שבעה ממנה רצון ובקרבה צחקה לענה לה, ולפעמים הוכיחה גם את משוגת מורתה על פניה. במורת רוח, עמל ותלאה כאלה עבר לרחל שבוע ימים בהורותה את תלמידותיה השתים, אך נפשה מ״ה היתה לה מאד, בדעתה כי ימיה לא ימשכו וסוף סוף יגאצו את תורתה ותידח משאתה אשר לא תוכל בה עמוד; ולמען קדם פני הכלימה הצפויה לה, השיבה אל לבבה כי טוב לה לעזוב בנפשה את כהונתה זאת אשר לא תהי תפארתה בה מאשר יאמר לה: „רדי שבי בתולת בת רחל״.

אולם אחרית הדבר הזה באה בדרך אחרת. ויהי בבואה ביום הראשון לשבוע השני לחדר הלמודים כפעם בפעם ותחכה שם לקראת תלמידותיה, והנה באה הבכירה לבדה ותחת להביא ספרי למודיה וגליונותיה לכתוב הביאה שטר כסף מכפל בידה ותתן אותו על יד רחל ותאמר: „הנה זה הוא שכר תורתך לך אשר הוריתינו שבוע אחד, אשר שלחה לך אמי באמרה כי מן הוא והלאה שכרה למעננו מורה צרפתית להורנו שפת עמה, ושפת פולנית יורנו . . . יורנו אחינו״. — רחל לא דברה דבר אף אם נפשה ידעה מאד כי הנערה תסובבנה בכחש והדברים שמה אמה בפיה, והעזוב את החדר בכבד ראש. באולם הבית נפגשה עם הגברת ובהכלמה מפניה השפילה מבטי עיניה ארצה.

— צר לי מאד עליך — אמ״ה הגברת — אך הלא מראש לא בסתר דברתי והגדתי לך מה אנכי דורשת ממך . . . ושלום לך. — כן דברה אמרתה ותגש אל פתח החדר. ורחל חלפה הלכה לה בלי אמר ודברים ורק בקרבה השתפכה מררתה. —

מלאה יגון ושבעה רוגז מן הפגעים הרעים אשר מצאוה השיגוה על דרכה, הכדורים והחצים אשר ירדו בה בראשית צאתה ללחום מלחמת חיה הכרע הבריעוה, המסו את נפשה, השפילו את מעלת רוחה והכניעו את לבבה עד מאד. עתה גמרה בנפשה בלי חפץ להיות אומנת או מורה לילדים קטנים ראשית למודים. הן לילדים קטנים לא ידרש לא דקדוק שפת צרפת ולא למודים אחרים גדולים, וגם חכמתה ודעתה היא תמצא להם. בדבר הזה קמה לה צפורה האלמנה לעזרת ותבטיח לה לדרוש ולחקור מקום שם ידרשו אומנת אחרי כי מלא כל העיר כבודה. ואמנם רק בעמלה ובעזרתה נפתח לרחל עוד הפעם פתח תקוה, ימים אחדים אחרי התפטרה מכהונתה, בבית אחד מאילי הכסף ו„הכוכבים המזהירים״ על שמי העיר לפי דברי צפורה.

— הלא פי המדבר אליך, רחל יפתי — אמרה צפורה בתוך יתר דבריה בהביאה את הבשורה הזאת לרחל, ופניה נהרו בהיותה בעיניה כמוצאת שלל רב — הלא פי המדבר אליך כי מקרב לבך תודי את ה׳ והברכי את שם קדשו בהנתן לך מהלכים אל

הבית הרם והנשא ההוא. שם גדולה, כבוד ויקר, ואין קצה לתבונה. אומרים אמר כי בבית ההוא — לא יאמן כי יספר — כי בבית ההוא רבים מכליו מוצקים רק מכסף ומזהב טהור, כי מרבדיהם וכתנותיהם — פסים ומשי יקר וכי כל...

— רב לך, רב לך, צפורה — שסעה אותה רחל באנחה — הן להם כספם ולהם זהבם וכל רכושם, ולי אני האמללה מה חפץ בהון זרים?

— אל נא תאמרי זאת יפתי, הלא תדעי פתגם ההמון: „קרב לגבי דהינא ואידהן". הן את בחכמתך ובתבונתך תתאמצי למצא חן בעיני בני הבית, והיה כעבור ימים רבים וראו את פעלך, דעתך וצדקתך וידעו כי עלמה מלמדה את, והעלוך מהיותך אומנת לסופרת ומסופרת למנהלת באחד מבתי מסחרם, ואז... אז תבורך חלקתך בחיים ומאשרה תהיי על פני האדמה. אך זאת כי אם ראה ה' בעניך וירחמך להוציאך מיגון לשמחה ומאפלה לאור גדול.

— לא לי, צפורה, לא לי יוכיח ה' אשר כזה — ענתה רחל במנוד ראש ולבה צחק ורגז מדברי האלמנה הבונים חרבות לה ומגדלים פורחים באויר — הן עיני לא רמו ועפעפי לא ינשאו אל המרום ממני; והיתה רק זאת תקותי ושאלתי כי יספחוני אל ביתם להיות לי רק לחם לאכול ובגד ללבוש.

כעבור שעה אחת אחר השיחה הזאת נראה את רחל בעלותה על גרם המעלות, אשר עליהן פרושות יריעות מעשה רוקם כמראה הקשת בענן, באולם בית העשיר „הכוכב המזהיר" המצויר בציורים שונים מרהיבי עין ותבנית כל בהמה מחקה על קירותיו. ביד רועדת אחזה בכפתר יתד הפעמון ותמשכהו. הדלת נפתחה ותבא הביתה ותתיצב בבאה נכח פתח התא המפאר בכלים נחמדים, במראות מצוחצחות ורמות הקומה, בתמונות ובכל מיני צעצועים עשוים לפאר וכבוד. והנה אשה בריאת בשר וטובת מראה, אשר הכרת פניה המלאים ענתה בשמחת לבה ושערותיה היו עשויות ומסולסלות בטוב טעם כאחת הצעירות, אף אם חזותה הוכיח עליה כי כבר עברו לה שלש רביעיות משנות אדם על פני האדמה, — יוצאת לקראתה מן החדר השני, ומעבי גבה, כבד משאה ורב חלבה צעדה כבר־אווז שמנה ואבוסה אחת הנה ואחת הנה, ותקרב אל רחל. ותשתחו לה רחל בענות כבוד והעבה ענתה לה גם היא בתנועה קלה.

— מה לך פה? — שאלה העבה בשפת פולנית.

— האכבד הכעם לקחת דברים עם כבוד הגבירה? — שאלה רחל גם היא פולנית בהרהיבה עוז בנפשה לצער צעדים אחדים מסקוטה והלאה.

— אנכי היא הגברת. אך מה לך פה? הדבר לך אלי?

— אליך, גברתי הנכבדה, באתי היום לשאל את פיך דבר מה.

הגבירה הואילה לקרא לרחל לשבת על אחד הכסאות לפני השלחן העגול העומד באמצע ההא אשר לפניו חשתרעה גם היא בגויתה המסבלה על כסא אחד. רחל הגידה לה את חפצה בשפל קול התחנה ותחכה לתשובתה.

— אמנם דרושה לנו אומנת לנכדי בני בתי, אך... — הגבירה לא השלימה דבריה ולא בארה אל מה תרזום המלה „אך" התלויה על בלימה ועומדת, ואחרי החרישה רגע שאלה: — ההיית מימיך אומנת לילדים קטנים לאמנם ולחנכם?

— את האמת אגיד ולא אכחד — ענתה רחל ברעדה — כי זאת היא הפעם הראשונה לי להיות אומנת; אולם לבי סמוך ובטוח כי חכמתי המעט תעמוד לי להיות אומנת ומורה ראשית למודים לילדים קטנים.

— ההשלמת חק למודיך באחד מבתי הספר לעלמות?

(ה"נ)

השאלה הזאת היתה לחידה בעיני רחל ולא ידעה מה להשיב לה ונבלבה אמרה: „הגם לגמולי מחלב עתיקי משדים דרושה חכמת בית הספר?"

— את חק למודי לא השלמתי בבית הספר — ענתה באחרונה.

— הן לו השלמת, או אז ספחתך בתי לבנותיה הבכירות למורה, ועתה מה תהא עליך? לספחך לאומנת לילדים הקטנים והם... — עוד הפעם לא כלתה הגבירה דבריה וקול מליה נחבא, ואחרי העלותה כיחה וניעה פתחה את שפתיה ותוסף: — הגידי נא לי, אי מזה עם את?

— עבריה אנכי.

— עבריה, עבריה — גמגמו שפתי הגבירה בהסבה עיניה מנגדה — אם עבריה את בקשי לך כהונת אומנת בבית אחר: אנחנו לא נאסוף אל ביתנו אומנות עבריות, לנו דרושה אומנת פולנית מלידה ומבטן לחנך לילדינו על פי דרכם לדבר צחות בשפת עמה.

— הלא גם אני ידעתי לדבר כן בשפה הזאת?

— לו יהי כדבריך, אך הלא ע ב ר י ה את. אולם על דעתי אסף אספתיך, אפס כי נפשי יודעת מאד כי בתי לא תחפוץ בך... ובכל זאת אנסה דבר אליה לשאל את פיה.

הגבירה קראה ולקול קריאתה יצאה מאחורי המסך המכסה את פני הפתח אשה צעירת ימים לבושה כבוד בהחזיקה ביד ילד כבן חמש.

— העלמה הזאת — הראתה הזקנה על רחל — באה לבקש על נפשה לספחה אל ביתנו לילדיך, התחפצי בה והיא — ע ב ר י ה?

— מאנה נפשי באומנות עבריות ללמד את בני „תורה ומצות"! — קראה הצעירה ותשב אל החדר אשר יצאה משם. והעבה הורתה באצבעותיה ותקרוץ בעיניה לרחל באומרת: „הלא תראי כי פה לא יכירך מקומך".

במפח נפש, בפיק ברכים ובלב מלא יגון ומכאובים עזבה רחל את הבית הזה ותצא החוצה, וכנבוכה ושכורה הלכה על רצפת הרחוב מבלי חשוב גם דרכה לפניה מרוב חמתה ומבוכתה והיטב חרה לה עד מות. „הה, צרה גדולה ורעה רבה חדשה מקרוב באה אשר לא שערתי, לא פללתי ולא עלהה על לבי! — הנה בה רוחה הקשה בלכתה אם וראשה מושה ארצה — עבריה אנכי, ובכן מוזרה הנני לאחותי העבריות במוני ומקומי לא יכירני בביתן; עבריה אנכי, ובכן שם עמי לי לחגא, למכשול ולדראון גם בעיני בנות עמי. הן לו יצאתי ממעי הפולנים, הרוססים, האשכנזים או לו גם הצוענים, או אז משכוני חסד ויקחוני אחר כבוד לכ ה ו נ ת א ו מ נ ת הרמה והנעלה, ויען כי בת עמי אני, יען כי שם ע ב ר י ה נקרא עלי אין עוד חפץ בי, וגם חכמתי, דעתי ותבונתי מהבל הן גם יחד" — בהגיגה כה מנהמת לבה ומחמת רוחה עברה מבלי משים מרחק רב מבית הגבירה אשר עזבה ולא שתה לבה לדעת אנה הובילוה רגליה. באחרונה עמדה מלכת ותתבונן סביבה, והנה רגליה עומדות לפני שער הברזל בקרבת הגן הסקסוני. הרוח הקר אשר התחולל בחוץ וישליך קרחו כפתים ויחדור עד נפש אכף עליה למהר לכת, ותרחיב צעדיה ללכת הלאה אל בית מלונה.

— ומה ענוך שם? — קפצה האלמנה בשאלתה אל רחל אשר כמעט עברה על ספתן ביתה נוגה ושוממה.

רחל לא ענתה דבר ממצוקת לבה ויגונה. צפורה הבינה כי ריקם שבה רחל וחפצה לא הצליח בידה, ויצר גם לה מאד.

— לא חפצו בך, יפתי? לא חפצו? — שאלה שניה בקול עצב.

(ח״ג)

— ע ב ר י ה אנכי — ענתה רחל בשפל קולה הרועד מקור וקפאון.

— ובכן? ובכן? לא אבינה יפתי, לא אבינה לרעך מרחוק. הביניני פשר דבר.

— ע ב ר י ה אנכי, ובכן אין חפץ להם בע ב ר י ו ת. הנה לך דברי גלוים די באר.

— אם כן איפוא יקחם אופל, ולך יעמוד רוח והצלה ממקום אחר. אלהי הע ב ר י ם, יהי שמו מבורך, חי לעולם והוא לא יעזבך ולא יטשך.

וצפורה הבטיחה לבקש ולמצא לה כהונת אומנת לילדים קטנים במקום שם יאספו אומנות גם מבנות הע ב ר י ם. אך בין כה וכה שש הזמן כגבור לרוץ ארחו ומשוך אחריו בכחו ובעוצם ידו עוד ימים רבים זה אחר זה, ועמל צפוריה היה לשוא למרות רוח שהיהן כי לא מצאה לה את מבוקשה באשמת גורל רחל הרע והמר או בעון הדור..

ורחל נלאתה מאד להיות אסירת התקוה וממושכה וממורטה בתוחלתה מחלת לבה. אמנם לו היה בצלחתה כסף די הוצאותיה עד בא גאולתה ותמורתה, או אז הוסיפה עוד לקוות לתשועת ה' בקו-קו עד אשר ישלח לה עזרתה בצר לה ויתן לה משאלות לבה, כי אמנם גשם ברכה, טל תחיה היא התקוה לנפש שוקקה וללב אמלל הנובל בעניו. אך הה איד ופיד! גם אחרי אכלה לחם צר במצור ובמצוק, אחרי המעיטה בהוצאותיה ואחרי כל העמל והתלאה אשר רבת שבעה לה נפשה, לא נשאר לה מכל כספה אשר לקחה עמה מקליפה עיר מולדתה בלתי ע ש ר ה שקלי כסף, ומעשרת הככף האלה עליה לכלכל נפשה, להשביע רצון את קיבתה אשר לא התבונן אל עני בעליה ולא תאמר הון, לשלם שכר מעונה וגם להקן את נעליה אשר מרוב עסותה אותן על רצפת אבני הרחובות בהליכותיה הרבות כבר פצו פה להתאונן עליה, ולקנות אחרים חדשים תחתיהם — הלא יפלא ממנה לעת כזאת. מה לה לאמללה הזאת לעשות עתה? מאין יבא עזרה? מי ירחמה ומי ינחמה? הן כבר כלה, בלה כמעט כל אוצר מדעיה וחכמותיה אשר רכשה לה ולא ראתה בהם ברכה לנפשה. מה היה בכחה לעשות לטובתה ולא עשתה? היא חשבה ותקותה שעשעה מראש להיות מורה לנגינה — ולא עלתה בידה, לשפות — ולא עלתה בידה, שם לא חפצו בה יען כי ע ב ר י ה היא ולא ע ב ר י, פה — יען כי עבריה היא ולא פ ו ל נ י ה, ולכל לראש הה, יען כי אין בכורה בענבי השכלתה, דעתה וחכמתה, וגם היא לא ידעה נפשה! אולם עוד שביב תקוה אחד התנוצץ לפניה באור מתעה, עוד חכמה אי מלאכה אחת טמונה בגנזית אשר עוד טרם הוציאה אותה משם לנסות בה כחה: בנעוריה בבית אביה למדה את ידיה גם להפור על נקלה, ותאמר בלבה אולי יצלית ה' חפצה בידה במלאכתה זאת להאסף בבית-מלאכה אחד בפעם הזאת, אולי... אולי אם במעלת רוחה לא עשתה תושיה — ידה היא תסמכה ובתבונת כפיה תעשה חיל...

ימים אחרים כתתה רגליה בבתי המלאכה לתופרות ותתהלך מרחוב אל החוב ומבית אל בית אתר ועבודה לא מצאה לה, יען כי רבות מהתופרות התאוננו רע באזניה על צוק העתים ועל חשעה הרעות אשר על כן יבצר מהן לספחה אל פועלותיהן כי אין המלאכה דיה גם להן, ויש אשר דרשו ממנה דברים ותנאים אשר לא יכלה לעמוד בהם. אך הנה באחרונה הקרה ה' לפניה אשה תופרת אחת המחזקת אוצר בגדי-נשים למכור, אשר אספה אותה אל בית מלאכתה בין יתר פועלותיה, ולב רחל פחד ורחב.

„את שכר פעלך אקב לך אחרי ראותי מעשה ידיך, כי כן דרכי מעודי" — אמרה הגברת-התופרת לרחל בתתה לפניה גזרי רקמת-צמר להפור ותלך לה.

כל הפועלות היושבות סביב לשלחן עליזות, שמחות וטובות לב, מהן התלחשו

חדש בניהן על „החדשה" הזאת, על רחל, ומהן נתנו בשיר קולן מטוב לב, ורק היא לבדה עצובה וקשת רוח וכאבלה היתה בין העליזות האלה. בראותה את רקמת-הצמר הנתונה לה אחזה רעד. ומה אם חלילה אקלקל? הלא אז מרה תהי אחריתי, כי מלבד אשר לא אבא על שכרי, עוד מכספי שלם אשלם ודמי הרקמה מידי יבקש". כן חשבה בנפשה ותרף ידיה לבלי החל את המלאכה הזאת, ותחלה את פני התופרת לתת לה מלאכה אחרת ורקמה נרועה מן הראשונה מדאגה בדבר פן תוציא מתחת ידה דבר שאינו מתוקן בפעם הראשונה. בדבר הזה נתנה ענין לפועלות הרואות זאת לענות בו, להתלחש עוד יותר וגם לצחק ולהרבות לעג על משבתי „החדשה". בקשת רחל אף אם לא ישרה גם בעיני התופרת, בכל זאת מלאה את חפצה יען כי „חדשה" היא ומשפטה צדק, ותתן לה רקמה אחרת נרועה מן הראשונה להתפור מעיל עליון לאחת הנערות, ותשב רחל על מלאכתה לפני השלחן מקצהו. לבה נע בקרבה ויהי להולם פעם וגם תקוה גם יאוש מצאו מסלות בחדרי נפשה; הלא זאת היא הבחינה הראשונה אשר בה תלוי גורלה אם לשבט או לחסד תמציאנה הגברת-התופרת! — עיני הפועלות אשר ישבו סביבה אליה השגיחו, אליה התבוננו לרגעים, גם אחת מאלה לא באה עמה בדברים ולא נתנו לה כל פתחון פה, כמו משטמה נצחת בלבן עליה וכלן עליה התמלאו, מדוע ולמה? — פליאה דעת גם ממנה. אך גם היא לא שתה אליהן לב, כי מה לה ולהן? אחת היא לה גם קנאתן, גם שנאתן וגם אהבתן, כי לא מידן לחמה ימצא, ורק אחת היא דאגתה: יואל ה' ויתן את חין מלאכתה בעיני הגברת ובא שכרה לפניה לכלכל את נפשה וגם להרים ממנו תרומה לעת מצא. הדאגה הזאת מלאה את כל חדרי לבה וכל רעיונותיה ומחשבותיה היו אחוזים ודבוקים בה, ותעש בחפץ כפיה ולא גרעה עינה ממלאכתה כל היום. פעמים אחדות נאלצה לגזור תפירותיה ולהתפור אותן עוד הפעם, ולפעמים בא גם השפק בלבה מבלי דעת מה ואיך לעשות, אך לשאל את פי הפועלות לא הרהיבה עוז בנפשה פן תהיה לבוז וללעג בעיניהן. ובכן נדחה ממנה תושיה ומלאכתה גם בעיניה לא מצאה חן, ונפשה מרה לה...

עבר יום הסתו הקצר ויאת לילה והיא לא שבתה מעבודתה אף רגע אם גם חשה כאב אנוש במפרקתה ובשכמה אשר לא נתן לסבל מטיה, ותהי מחרישה ומשתאה לראות את אשר תגזר עליה הגברת בבוא פקודתה לפניה.

בשעה העשירית בערב כבר עזבו הפועלות את מלאכתן וכל אחת מהן חלפה הלכה לה לביתה, ורק היא ועוד עלמה אחת אשר היה עליה לגמור מלאכתה אחרו לשבת. עתה שתה הגברת לבה גם אל „החדשה" ותקרב אל השלחן אשר היא יושבת עליו.

— ואת גם אחרי עשותך כל היום וכל הערב על המעיל עוד טרם כליה אותו? — שאלה הגברת — אך הבה הראיני נא את פועל כפיך... ובדברה זאת לקחה את המעיל מידי רחל ותתבונן בו ותבט על פני כלו — ותשליך אותו מעל פניה על השלחן בשאט נפש ותוסף ברגזו קולה: — ורוח מבינתך את לא יענך כי לפועלתך אין ידים! ראי נא ודעי כי שחת את המעיל הזה אשר כל מלאכת מחשבת איתנה דרושה לו: הביטי זראי, פה קצר המצע מהשתרע ופה סרח העודף, בית-צוארו הוא כרמות אוזן החזיר ושפתיו כעין בני מעים מסולאים, הלא עתה עלי לגזור את כל תפירותיך ולשנות את כל מערכתו למרות רוחי! לא, יקירתי, לא לי את.

פני רחל פעם אדמו כתלע ופעם חורו כסיד חליפות לרגעים מחרפה אשר שברה לבה בשמעה דברי הגברת ומשפטה החרוץ עליה. ספיה נעתקו מלים ולשונה לחכה דבקה, כי גם בנפשה ידעה את עותתה ותצדיק עליה את הדין.

— אשר אחזה לי טאלה להליכני שלל — הוסיפה הגברת לדבר בעים רוחה —

וזאת לא תצלח; אך אתמה מאד, מה הגיעך לעשות כזאת אם תכונת מלאכת התפירה נפלאת ממך? לא, יקירתי, לא פה יכירך מקימך, כי עד אשר תבואי לתבונתה להוציא דבר מתוקן מתחת ידך עליך ללמוד עוד כשנתים ימים, ובית מלאכתי אני לא לחניפות הוא להעמיד צופים ומביטים עליהן להביט בשבע עינים על כל תפירה אשר הן עושות. ובכן בקשי לך עבודה בבית תופרת אחרת מקום שם תוכלי להשתלם באומנות הזאת.

— הואילי נא, גברת נכבדה, — צפצפה רחל אמרתה באחרונה בקול רועד — כתרי לי זעיר, אנכי בידי אתקן את המעות...

— אין את נפשי — ענתה התופרת בקחתה שנית המעיל, סטל הקנאה, ותפשילהו על אחד המוטות — לכי לך אל ביתך לשלום כי הנה השעה העשתי עשרה הגיעה, ואין חפץ לי לא בקלקלתך ולא בתקנתך.

בעינים מלאות דמעות שמה רחל את מעילה עליה ותתכס בשמיכתה ותתעתד לצאת, אך התופרת עצרתה ותוציא מצלחת בגדה מטבעות כסף אחדות ותתן אותן על יד רחל באמרה: — הן זה הוא שכר יומך כי לא אחפצה כי תעבדיני חנם. — ובדברה זאת נפטרה מרחל בתנועת ראש ותתן לה עוו״ף.

„הה מה אמללה אנכי!״ — בכה לב רחל בקרבה בלכתה בחוץ לשוב אל בית משכנה.

שאון העיר החל כבר לשקוט מעט מעט, גם הרחובות המלאים תשואות כל היום לא המו עוד בהמולה ובסאון סואן ברעש, כי תנועת השוטטים והמרכבות הלך הלכה וחדל. ברקיע השמים הטהורים התנוצצו רבבות כוכבי נשף, רוח צר וקר נשב בחוץ ויחדור עד נפש. ברחוב הוילוני שררה כמעט דומיה נצחת ורק מרחוק הקשיבה רחל קול שאון מעט מהמרכבות המשתקשקות שם כקול מי השלות הזורמים במורד, ולפעמים הגיע לאזנה מבעד דלתי חלונות בתי המרזח אשר ברחוב הוילוני קול המאחרים בנשף על היין כסבאם סבואים. דלת בית משכנה פתחה לה הנערה הקטנה. בבית התנוצצה העששית באור כהה לא להפיץ אור על פני הבית כי אם להגיה חשכו, כי האלמנה נמה כבר שנתה תחת שמיכתה בהתחממה אחרי הנדודים אשר שבעה נפשה בסובבה עיר בקור וצנה עם כדי חלבה. בחשך רפדה רחל את יצועה גם היא, התהפכה על משכבה פעמים אחדות ברעיוני אפל ובעתה, ותישן גם היא שנת האובדים המתוקה עליהם. —

אתה בוקר. האלמנה קדמה אשמורות וכבר השכימה קום משנתה ותלך להביא את חלבה מכלכל נפשה מחוץ לעיר כדרכה תמיד, למען תשוב העירה בעוד מועד למכור „סחורתה״ לדורשיה טרם שתותם חמי בקר. ובקום רחל משנתה הציצה בעד חרכי דלת חדרה ותרא אותה בבאה הביתה, במהרה לקחת כבר לחם מעל השלחן ותשימהו בצלחת בגדה, בגשתה חרש אל ערש הילד הישן ותתבונן בו ובקחתה בחפזה את כדיה המלאים בשתי ידיה ותצא מן הבית. לב רחל קנא קנאה גדולה גם באשה האלמנה הזאת לאמר: „הלא עניה היא, עניה סוערה לא נחמה ואם לילדים קטנים, אך את טרפה תביא בכבוד, מעמל כפיה תשבע לחם וגם נפש ילדיה תשביע. ואני מה? — בריה אמללה אשר בראני יוצרי להיות למפגע לי ולמשא על נפשי ויתנני ביד השטן המשחית לשחק בי כצפור. אך האם לא אוכל גם אני לשאת כדי חלב על זרועותי למכור ברחובות? הלא בכל יום אראה עלמות צעירות כמוני נושאות מאכלים שונים בסליהן ובהם תבואתן טובה, הטובה אני מהן? אולם הה, גם זאת יבצר ממני לעשות ואין לאל ידי, כי מפנקה אני מנער ומימי לא נתתי לסבל שכמי. אמנם כלן מאשרות, כלן יודעות ללכת נגד החיים לטובתן, ורק אנכי, אנכי היא האמללה, כלי אין חפץ בו. מה בצע,

מה יסכן לי בחכמתי המעט כי נבוניתי? מה לי הנגינה, ההשכלה, התפירה והרקימה אשר בלותי בכלן כאחת כל ימי ילדותי? מה חפץ לי בהן אם בכל אלה יחד לא אמצא לי לחם חקי בעת צרתי?״

כעבור שעות אחרות שבה האלמנה אל ביתה בכדים ריקים ודרור קראה לנפשה, ובראותה את רחל היושבת נוגה ושוממה בחדרה קרבה אליה ותאמר: — לו שמעיני, רחל יפתי, הסירי כעס מלבך, הלא עלמה חכמה את וכעס בחיק כסילים ינוח.

— הה, צפורה היקרה, אבל מה תהי אחריתי עתה? הה, נסתרה דרכי ממני וגם ה׳ שכחני.

— אל נא תדאגי, יפתי, ואל תשתוחח עליך נפשך. עוד מצא תמצאי לך חית ידך פה. הלא העיר הזאת היא כתהום רבה, רבים הם הדורשים בה ועצומים גם דורשיהם ולא ידעו אלה מאלה, ובעתו ישבעו גם הדורשים והדרושים רצון, כי יד המקרה תאספם יחד.

ו.

„הכל תלוי במזל״, כן נמנו וגמרו חכמים מחכמים מאז מעולם וכל בעלי הנסיון אשר ראו זאת בעליל, כי נסה דבר אליהם, הסכימו להם. ובכן אין חכמה, אין עצה ואין תבונה לאיש אשר דרכו נסתרה ובמזל רע נולד על פני אדמות, כי אם יעניקוהו כסף וזהב — יהפכו לחרשים בכיסו, יתנו לו מטה ציץ ציץ — והיה לנחש בידו, ישקוהו יין — ולמרורות פתנים יהפך בקרבו. אמנם כן, הכל תלוי במזל; אך יש מזל תלוי גם בבעליו, במעשי ידיו וכשרונותיו, ועינינו הרואות כי רבים יאבדו בלי דרך יען כי לא למדו מילדותם חכמה או מלאכה אל תכליתה להיות כלי חפץ לרבים ולנפשו — לתועלת, ופרי דעהם בוסר ובבסרו יעמד ולא יבשיל לעולם. הלא לא סגרה העיר בריחיה בעד רחל ורבות לחיים תוצאות, אך ידיה אסורות, רגליה לנחשתים הוגשו ולא תוכל לגשת אל עץ החיים ולאכול מפריו. ועל כן קללה את יומה אשר בו לעמל יולדה, וגם היו רגעים רגעי צרה ותוכחה אשר מרוב יגונה וכעסה, מחמת רוחה וצרת נפשה גם את — סלח נא לה אל רחום וחנון! — גם את זכרון אבותיה שוכני העפר לא ברכה: „הלא הם רק הם היו בעוכרי נפשי״ התאוננה בלבה בהתעטף עליה נפשה, „הם הציגוני ככלי ריק אין חפץ בו. מדוע לא למדוני מילדותי מלאכה אחת המחיה את בעליה?״ —

עברו ימים, חלפו שבועות, גם ירחים נגוזו והיא עוד לא נושעה. כבר בא האביב כליל כל פאר ויחדש פני אדמה; כל עץ ואלון, ציץ ופרח, מהארז החסון עד האזוב בשפלה כלם הקיצו לחיים, התנערו מעפר, כי האביב הקימם להתחיה, הוא פתח את ידו וישביע לכל אלה רצון. העיר ווארשא כלה צוהלת שמחה לקראת האורח הנעלה ציר הטבע הזה, רק לרחל האחת לא הביא האביב כל מרפא בכנפיו ורחוקה רחוקה ישועתה עוד. צפורה האלמנה אשר עד העת הזאת נחמה אותה על נקלה בדברים טובים דברי נחומים כאשר תנחם אם את בתה, בראותה כי מצבה הולך ורע מיום ליום ואין כל תקוה נשקפת לה להטיבו, דאגה עליה גם היא מאד ותתעצב אל לבה ומקור תנחומיה יבש. אך במה יכלה אשה אלמנה עניה, אשר גם לחמה בנפשה תביא ובזעת אפה תמציא טרף לילדיה, במה יכלה להושיע לרחל האמללה? הן כל אשר היה ביכלתה לעשות למענה עשתה בחפץ לבב: את שכר משכנה בביתה לא דרשה ממנה

(ה״ג)

ולא היתה עליה כנוגשת, יען ידעה כי עוד מעט וכלתה פרוטה מכיסה, בראותה אותה באכלה לחם יבש נתנה לה מחלבה בהקפה וגם הפצר הפצירה בה תמיד לאמר: „הלא לא מתנת חנם הנני נוהגת לך, וממיטב כספך שלם תשלמי לי בטועדו". גם לא הוקירה רגליה לרוץ למענה לכל קצוי העיר אם רק ראתה או חשבה בנפשה כי תקוה נשקפת לה משם. גם רחל בראותה את רחמי צפורה הזרה לה עליה, את כל טובה וחסדה אשר היא עושה לה, כבדתה כאם רחמניה ותאהבנה בכל מאודה ובכל נפשה, ואת רחשי לבה המלא תודה לה הראתה בפעל כפים בהיותה צופיה הליכות ביתה: להסיק את התנור, לשפות הסיר, לטאטא את הבית וגם לשעשע את הילד בחיקה בעת אשר צפורה לא היתה בבית. מעודה לא עשתה מלאכות כאלה בבית אבותיה, מעודה לא נגעו ידיה הרכות והענוגות במטאטא לטאטא בו, בכד לשטפו ובסיר לשפותו, כי בטוב מצב אבותיה עשת זאת שפחתם, וברוע מצבם היו ידי אמה מלאות עבודה; ועתה בהפיך עליה הזמן את ידו, באכוף עליה האונס, עשתה היא את כל אלה בנפש חפצה אף אם העבודה הזאת כבדה ממנה עד מאד כי לא הסכינה עמה מעודה. בהתאונן עליה צפורה לפעמים ובהתקוטטה עמה על עשותה זאת ולא לכך נוצרה, קראה כמעט בקול יליל כמבקשת על נפשה: „כי צפורה, תני לפעולתי ידים ואל הפריעיני, הנני רואה עתה נכוחה כי רק מעבודה קשה כזאת, מעבודת שפחה חרופה לחמי אמצא מאין עוד דרך אחרת לפני, והיה לי ביתך בית־למודי ללמד את ידי לעשות ולעבוד טרם אשמע קול גערת גברתי באזני בהתעמרה בי. לא למענך, כי אם למעני, למען נפשי האמללה הנני עושה זאת!" —

בימים האחרונים נהרס מצבה עד היסוד בו ומחסורה השפילה עד עפר, עד המדרגה אשר אין למטה ממנה, כי גם כספה אפס ואזל מכיסה וצרורה היה נקוב. אך להודיע את צערה לצפורה לא מצאה את לבבה, ורק נפשה במסתרים בכתה בהוציאה לפעמים מאמתחתה אחד מבגדיה או עדייה ובנשאה אותו בסתר לבלי תשופנה עין צפורה אל פלוני אלמוני המלוה לתתו לו בעבוט למען קחת מידו כסף על לחמה לחם צר, עד בא גאולתה ותמורתה והפדם מידו... —

פעם אחת כנטות צללי ערב ישבה נוגה ושוממה בדד בחדרה תפושה ברוב שרעפיה בקרבה ותשקיף בעינים מלאות יגון בעד לוחות החלון על השמש השוקעת מכנף הארץ. צפורה לא היתה אז בבית והנערה הקטנה בתה השתעשעה עם אחיה הילד ברחוב לפני הבית. רחל מרוב חושה בה ורגשי רוחה אשר הרקיע לשחקים על כנפי דמיונה היתה כחולמת ולא שמעה ולא ידעה את אשר לה מסביב. אך פתאום התעוררה כמו מתרדמתה העזה מהיד אשר נגעה בה, והנה אשה זרה וטזורה לה נצבת לקראתה כמו ברגע הזה עלתה מתחת קרקע הבית, כי לא שמעה גם בבואה הביתה. האשה הזאת היתה כבת שלשים, לבושה בגדי כבוד ורוח חדוה וששון רחפה על יצורי פניה המלאות והטובות, ומעיניה נשקפה ערמה ומזמה.

— האת היא העלמה רחל? — שאלה בשבתה על היציע אשר לפני הכותל.

— אני היא — ענתה רחל בהטביעה מבטי עיניה באשה הזאת.

— ומעיר קליפה את?

— מעיר קליפה. אך מי הגיד לך, אשה כבודה, את שמי ושם עירי?

הזרה לא החישה את תשובתה לשואלת, ותוציא בין כה וכה מטפחת מצלחת בגדה ותשב בה על פניה כחפצה להתקרר מעט ותתמוך את ראשה על זרועה הנשען על קצה השלחן, ובהעיפה עיניה החודרות על רחל אמרה בצחוק קל: — הלא אחת היא לך, עלמה יקרה,

(ח"ג)

אם תדעי את שם המגיד לי את אלה או אין, ורב לך אם אנכי סרתי אליך ומצבך נגע עד לבי.

— האח, קראה רחל בעליצת נפש ופניה נהרו מעט, — במה אכף לך, אשה כבודה, ואיזה מלים אבחרה לי להודות לך? קטנתי מאד, קטנתי מכל החסד הזה.

— הלא כהונה תבקשי לך בעיר הזאת, האף אין זאת?

— כן הוא, אשה נכבדה.

— ועוד טרם מצאת לך?

— הה, לו מצאתי לי כזאת, או אז לא ישבתי בבית הזה במצור ובמצוק.

— ואמנם איככה תשכן, איככה תענה נפש עדינה, עלמה יפהפיה כמוך בצר מעון, בקבר אשמנים כזה, — אמרה הזרה בהעיפה מבטי עיניה בגעל נפש על כל פנות החדר הקטן מסביב. — לעלמה נחמדה לעין כמוך — הוסיפה בהתבוננה באחרונה אל רחל — נאוו היכלי ענג והפארה וחיי אשר ונחת.

— דבריך ירהיבוני מאד, אשה כבודה. — ענתה רחל ותור מבטי עיניה החודרות כליות ולב עליה מבלי דעת תהלתה מה זו עושה עתה.

הזרה החרישה רגעים אחדים ובין כה וכה העיפה עיניה על שמלות רחל אשר עליה ועל פני כלה. רחל ראתה זאת ותכלם מבלי משים.

— הידעת רחל? הן כהונה יש לי למענך, כהונה אשר עליה תברכני נפשך.

— והיית מברכה גם מאת ה׳, אשה כבודה.

— מאשרה תהיי, זאת ידעתי נאמנה.

— ומה תהי עבודתי שם?

— עבודתך? הן כל עבודה לא יעמיסו עליך, כצפור דרור תחיי, תלבשי כבוד, תאכלי מעדנים וגם כסף ירבו לך...

— מליצה חידות לי דבריך — ענתה רחל וינע לבה בקרבה.

— אך לכי נא עמדי אל המקום אשר אראך כי קרוב הוא, ובדרך אספר לך את כל ונוכחת ולא יהיו עוד דברי כחידות בעיניך.

— הואילי נא והגידי עתה, וסלחי לי אם אומר לך נואש מלכת עתה עמך — אמרה רחל אחרי אשר בלבה בא חשד על דברת האשה הזאת ותם דרכה.

באחרונה קמה האשה ממקומה ותגש אליה ותלחש על אזנה דבר לאט חרש. רחל נבהלה, נעוהה משמוע, עפעפיה התנודדו ולא יכלה עוד הבט בפני האשה ברוח שקט ובחרות אפה בה קראה: — אין את נפשי להיות „צפור דרור"! מעמל כפי ומעבודתי אביא לחמי ולחם סתרים לא ינעם לי!...

— הלא ברעב, בחסר ובכפן הגועי פה ואין מרחם ואין מנחם אותך.

— סורי, סורי, שטי מעלי, אשה טמאת השפתים! — קראה רחל שנית בחרי אף — אל נא יכמרו רחמיך עלי, לא אנכי היא אשר את מבקשת, פרשי מכמרתך וצודי צידך במקום אחר אולי שם תצלחי! — ובקראה זאת קמה על רגליה לקראתה כחפצה להכניע את אויבתה תחתיה.

— כי עתה התפלשי בעפר הלול הזה — אמרה הזרה בפנותה עורף ותעזוב את הבית. ורחל עמדה עוד על מקומה נדהמה ושוממה כהולמת רעם, את כפה הניחה על חזה כמו חפצה להרגיע את רוחה הסוערת ואת לבה אשר קפץ והתנודד בקרבה. „אוי, אוי לי כי הבאתני אל זועם עד הלום! קראה אל נפשה מנהמת לבה; אך כזאת היה לא תהיה כל עוד רוחי בי ונשמת שדי תחייני! תבחר מחנק נפשי, ברמי ימי ארד דומה, אתן למות גויתי ולא אתן את כבודי לכלימה ולדראון עולם!" —

מכל הדבר הזה לא ספרה לצפורה מאומה, אך למן היום ההוא יראה לנפשה ללכת יחידה ברחוב הוילוני לילה, ובאכוף עליה ההכרח לעבור בו בנשף בערב יום התבונננה מלפניה ומאחריה בחרדות ובבהלה כמו אורב עומד לה בחוץ ותחת שואה יתגלגל עליה את נפשה לקחת. מה מאשרה היתה בעיניה לו השיגה ידה לשכור לה מעון ברחוב אחר ולשמור למצער את נפשה מלכד, אך הכסף מאין ימצא לה ואיה איפה תמצא תמורת צפורה הטובה לה כאם בעת צרתה? מרוב דאגתה ועצבונה מעוצר רעה ויגון דלה מאד, פניה חורו עוד יותר מאשר היו והודה נהפך למשחית, בלתי אם הקסם אשר בעיניה והחן המוצק על שפתיה עוד השתמרו בה. בהביטה פעם אחת בראי נבהלה מצלם דמות פניה כמו גם את מראה לא הכירה ואימה נפלה עליה. „האמנם, אמרה בלבה, האמנם גם השדפון סר אלי ויתן יד לדאגתי לאכול את בשרי בכל פה? יכרו על דמי וחלבי? האמנם הם יהיו כהני און להקריב לבכור שטן את נפשי בעולה תמימה?" —

היאוש הנורא הבא כחתף בלב בן תמותה אחר כל פגעי הזמן וכל מלאכי זעמו אשר התרגשו לבוא עליו, הוא מלא עתה את כל חדרי לבה, עתה נתנה את לבה ליאש מכל תקוה ותוחלת ממושכה, אשר ההוחלת הזאת כבר אכלה את כספה ואת אמתחתה השמה, ותגמור בנפשה לבקש לה בית אב אחד לעבוד שם עבודת שפחה. את ההחלטה הזאת הודיעה לצפורה אשת בריתה, והאחרונה הבטיחה לה אמונה כדרכה תמיד „לבקש ולמצא" למענה בית אב אשר שם לא יכבידו עליה אכפם. ומה שמח לבה בקרבה בשוב צפורה בבקר אחד למעונה משוט בעיר והתהלך בה עם כדי חלבה ובשורה בפיה כי בבית אחד מנכבדי העיר יבקשו עלמה לשרת אותם בשכר טוב, כי עבודת הבית שם מצער היא וכי כבר העלתה אותה על ראש שיחתה עם הגברת.

— אמנם ידעתי — אמרה צפורה בשפה רפה — ידעתי כי לא לעלמה עדינה ויקרת הערך כמוך לשרת אנשים זרים ולהקרא בשם „שפחה", אך לא טוב היותך במצב מורה מאד כיום הזה, ושם ייטב לך וידעת שלו בבטנך. הן להיות שפחה חרופה בבית איש אחר גם אנכי לא יעצתיך מדעתי כי ענוגה ורפת כח את, אך שם... שם תהיי רק כצופיה הליכות ביתם וכבודך חדש עמך...

— אחת היא לי כצופיה כשפחה, ומה מאשרה הייתי עתה בעיני לו היתה לאל ידי לעשות את כל אשר השם „שפחה" דורש ממני — ענתה רחל ושתי דמעות התנוצצו בין ריסי עיניה. —

האדון והגברת, אשר באה אליהם רחל ביום דברה את צפורה, היו שניהם אנשים צעירים לימים ההולכים לרוח העת החדשה; הם ישבו בהיכלי ענג מפארים בכל שכיות החמדה, אכלו מעדנים, שתו ממתקים כרוב לעשרם וכטוב למצבם, ולא מנעו את הטוב גם מאנשי ביתם. שם העלתה הגברת לפני רחל שאלות ממין חדש: הידעת לשפות הסיר בטוב טעם? הידעת לאפות, לצלות, לעשות מעשי מרחשת, רקיקים, לביבות, צפיחית בדבש? — ידעתי, ידעתי, היתה תשובת רחל על כל השאלות האלה בהעמידה על דעתה בחכמת הבשול והאפיה אשר רכשה לה בבית צפורה האלמנה. ומה היה לה לעשות? — הגברת נקבה לה שכרה ותרץ עמה. —

קשה מאד היתה על רחל פרידתה עם צפורה אוהבתה ומאד מררה בבכי בנפלה על צואריה טרם צאתה מביתה, ותחבקנה ותעתר עליה נשיקות פיה בלא אמר ודברים, כי מקצר רוח קצרה גם לשונה בחכה ושפתיה נאלמו. ועוד ביום ההוא עזבה את בית מעונה הצר העומד בירכתי העיר ותמצא קן לה בבית אדוניה הרם והנשא העומד על גפי מרומי קרת.

(ח"ג)

בעיני שפחות אחרות המבקשות להן ענג באבוס בעליהן, במאכל ובמשתה ובלחם אבירים אמנם היה היה הבית הזה לגן-עדן והאדונים — למלאכי שלום, לכרובים הסוככים בכנפיהם עליהן וגם עבודת הבית לאל נחשבה להן, כי אמנם צדקה צפורה האלמנה בכל דבריה ומשפט צדק הוציאה על אדוני הבית. אך לעלמה ענוגה אשר לא עלה עליה עול ולא עבד בה מעודה, לנפש עדינה אשר לא שלחה ידיה מימיה בעבודת הבית ומערכות התנור והכירים, היה הבית הזה כמקום תפתה, האדונים כמלאכי בלהות וכל מלאכה ועבודה קלה כעבודת פרך בחמר ובלבנים, וידיה גם פה לא עשו תושיה. פעם הפכה את הסיר על פיו על האח מבלתי יכלת להרימו, פעם נכוו ידיה ברותחים, פעם שברה את הכד על המבוע ופעם הקדיחה את תבשילה. סוף דבר: לא עבר לה רגע בלי פגע. בכל אלה העירה עליה חמת הגברת עד להשחית לפעמים ותשמע נערה נאצות וקללות נמרצות; אך ברית כרתה לפיה להיות כרחל נאלמה כי עת לחשות היא, והגברת האריכה אפה ותחטם לה. קצה נפש רחל בלחם אבירים וזהמתו חיתה גם מאכלי תאוה, ותדל מאד כאשר היתה.

אולם ענג אחד מצאה לה בבית הזה: כי גם אדונה גם גברתה אהבו עשות ספרים הרבה מאבירי הסופרים והחוזים להבין בם לעתים ולשעשע את נפשם, וכאשר ינוח לרחל מעצבה ורגזה ומן העבודה הקשה, התגנבה גם היא אל מלתחת הספרים ותוציא משם אחד מהם לקרא בו בהחבא. והנה פעם אחת מצאה ספר אחד פולני אשר בו השכיל הסופר להציג בצבעים אמתים חזות קשה מאשה צעירת ימים אמללה ואובדת דרך, גולה וסורה כמוה, אשר מרוב צרותיה ותלאותיה מאסה בחייה ותטרוף נפשה בכפה. על הספר הזה שפכה רחל דמעות כמים מדי קראה בו, העתירה עליו נשיקות פיה, שמתהו כחתם על לבה, נשאתהו, חבקתהו כאשר יחבק וינשק איש את אוהבו ומחמל נפשו. בו הכירה את רעותה, את חברתה האמללה והנדחה, העזובה והשכולה כמוה. את הספר הזה קראה ושנתה פעמים רבות, והרושם אשר נשאר בלבה מקריאתה אותו נתן אמץ לדמיונה לתאר ולהציג לפניה את תמונת האמללה ההיא כנפש חיה בצלמה ובתבניתה, ותהגה בה יומם ולילה, גם בהקיץ גם בתנומות עלי משכב. — לא מחזה שוא ולא מקסם כזב הוא הספור הזה — אמרה תמיד בלבה — מבשרי אחזה זאת. ואמנם האם לא הטיבה לעשות בהביאה קץ לימי חיי עניה וצרתה? ומדוע לא אעשה גם אני כמוה? האם תקוה טובה נשקפת לי? ואם לא זאת אפוא למה זה אנכי? מה קצי כי אאריך נפשי?" — הרעיון הנורא הזה לא סר ממנה, ותתהלך תמיד כצל ורוח רעה מבעתה וכל מעשיה היו כמעשה המכונה בלי דעת וחשבון עד אשר הוסיפה עוד אש ועצים על חמת הגברת הבוערת. — „השלך אשליכך מביתי כנצר נתעב! שפחות בעלות דמיון שנאה נפשי!" — קראה עליה הגברת לא אחת ולא שתים. אך דמיונה גבר עליה מגערת גברתה בה; היא לא יכלה לשכוח את רעותה, את אחותה לצרה, ובהיות ידיה מלאות עבודה פעל דמיונה את פעולתו בעצם תקפו.

ויהי היום ואדוני הבית הואילו לעשות נשף חשק בביתם לכבוד האורחים הנכבדים הנכונים לבא אליהן מאחת הערים לבקרם בביתם. לאדוני הבית היתה אורה ושמחת ויקר, ולרחל — צרה, עמל ומתלאה, כי עוד ימים אחדים לפני בא הנשף והאורחים הנכבדים היו ידיה מלאות עבודה מרבה להכיל לה עד אשר לא יכלה עמוד בה, כשל כח סבלה, ידיה כבדו עליה וכל בדי עורה כמו התמוללו. אך הנה בא נשף החשק. השלחן בתא סביבו ישבו האדונים וישתעשעו וישתעו עם קרואיהם ואוהביהם האורחים — היה ערוך ומפואר בכלים מכלים שונים, מטעמים וממתקים; בחדר השני יצאו נערים ונערות לבושי מכלול במחולות המחנים. והנה רחל באה אל התא ועל כפיה היא נושאת

אגרטל אשר עליו התנוססו ספלי חמים ומאכלי תאוה שונים להציגו לפני הקרואים על השלחן. הכרת פניה הרעים ענתה בה כי חולה וכואבת היא עד אשר אין אונים ואמץ בידיה גם לשאת את המשא הזה, אך מי ישית לבו לשפחה? מי ישא לה פנים לדרוש בשלומה? והנה כמעט קרבה אל השלחן למלט משאה כשלו רגליה בסרח שמלת אשה אחת אשר ירטה הדרך לנגדה ותשמוט, וכל הספלים עם אשר בתוכם נפלו מעל האגרטל ונפוצו ברעש על רצפת הבית המגוהצה. קול צחוק נורא פרץ מפי כל המסובים ומהם גם כף מחאו כטוב לבם ביין ויקראו הידד; גם האדון והגברת הרבו צחוק עם קרואיהם למען הכבוד. אך הוי! הגברת צחקה בצחוק מכאיב לב ובקרבה היה ערוך תפתה, ומרוב חמה בקרבה אדמו פניה כתלע ובעינים מפיקות זועה הביטה אל רחל הנדהמה העומדת על מקומה כבול עץ מבלי דעת מה לעשות מרוב מבוכתה. הגברת החרישה, אך דומיתה זאת היתה כדומיה השוררת טרם התחולל רוח סופה וסערה גדולה וחזקה, ומדומיתה זאת פחדה רחל פחד יותר מגערותיה בה בקול ענות גבורה.

— חטאתי! — פרץ קול רועד מלב רחל הנרעשה והנפחדה בנשאה עיני חנינה מלאות דמעות אל ארוניה ואל כל המסובים. לב אחדים מהמסובים נמלא רחמים וחמלה עליה בראותם את חרפתה וצרת נפשה ומהם עוד צחקו על משבתיה; והגברת... הגברת צותה עליה לאסוף את שברי הספלים ולנקות את הרצפה בקול שוקט ובוטח כמו הדבר לא נגע בלבה. שיחת המסובים שבה לקדמותה, מטעמים ומעדנים אחרים הובאו על השלחן, אכל ושתה ונשף החשק לא היה לחרדה בעבור זאת...

אך כמעט הלך הלכו להם הקרואים איש איש לביתו התפרצה הגברת כלביה זועמה ומלאתי חמה וקצף ברעש אל בית המבשלות אשר שם עשתה רחל בחפץ כפיה בהיותה עמלה ועיפה, ותרעים בקול גאונה עליה, ותמלא פיה חרפות וגדופים עליה אשר אין להעלותם על הגליון מפני הכבוד, ותגעש ותרעש בקול פחדים ובדברים כמתלהמים אשר כחצים שנונים, כחרבות חדות ירדו חדרי לב רחל הנאלמה כרחל לפני גוזזיה. והנה קמה הסערה לדממה באחרונה. הגברת אחרי שפכה כל חרון אפה וזעמה עליה, אחרי העירה עליה כל חמתה והוציאה כל רוח בטנה אשר הציקה לה, פנתה שכמה לצאת מחדר המבשלות, ורק טרם צאתה הוסיפה: — עתה את שפחה נמבזה, נרפה ועצלה, ליני פה הלילה ולמחרת בבקר לכי לך אל כל אשר ישאך רוחך. החשיתי, החרשתי, התאפקתי עד היום; אך הנה בא הקץ, הקיץ עליך". — ובדברה זאת יצאה ותלך לה אל חדר המטות לנוח ולנום שנתה כי ראשה, ראש אשה חלשה, סובב סובב הלך מיין המשומר אשר גם היא שתתה מעט לכבוד האורחים והקרואים.

גם רחל הלכה לנוח מעט מעצבה ורגזה ומן העבודה הקשה אשר עבד בה. גם ראשה סובב סובב הלך, אך לא מן האדום האדום; גם היא היתה שכורה — ולא מיין. ואף אמנם כי נפשה היתה עיפה מאד ובשרה עליה כאב, בכל זאת לא חזקה עליה יד השנה כי דאגתה ודמיונה גברו על התרדמה. היא באה חשבון עם לבה מה היא אפוא, מה היה לה, איפה היא ומה תהי אחריתה, ובדמעתה ערשה המסתה. שעיפים נוראים בעננים אופל וחשך ידודון ירודון על שמי דמיונה והם הבריעוה והשיחוה. „אמנם צדקה הגברת — הנה בה רוחה — בא הקץ, הקיץ עלי. הן לא לעמל האדם יולד, כי אם לראות בטוב, לראות חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים שהם קרואים חיים בראו יוצרו מרחוק. ואם עולם חשך בעדו והאסון יאחז בעקבו לסול עליו ארחות אידו, אות הוא לו כי גם ה' חפץ במותו. ומה יקר המותה עתה בעיני: הן אנכי אמלט משא חיי מסמני זבמותי לא אגה כל נפש, לא אמרה כל רוח ולא אעציב כל לב. איש לא יבך עלי. לא ירד בבכי וגם נפשי אני עלי לא תאבל, כי כלי אין חפץ בו הנני. לא לי, לא לי

(ח"ג)

ברא ה' את עולמו, לא לי תזרח השמש; אמנם בא הקץ, הקיץ עלי קץ כל בשר"— ובהיותה כה כחולמת בהקיץ או כבערה בחלום, והנה תמונה מרחפת מעל ערשה, ככרוב הסוכך נהדרה בתפארה ושוליה מלאים כל חדר המטבחים. מה יקר מראה, מה נעים תבניתה. אך לא כרוב היא התמונה, הלא היא תמונת האשה הצעירה אשר בה תשגה תמיד... והנה דובבו שפתיה, ספרה לה את כל לבה, כל הגות רוחה, מצבה, שיחה ושיגה...

עבר לילה ויאת בקר. רחל הנבהלה מכל רעיונותיה וחלומותיה אשר ראתה בתנומות עלי משכב עושה עוד הפעם בידים רפות את מלאכתה, והנה כבוד הגברת הופיע אל בית המבשלות. אך אין גבה לה ואין יראה לה על פניה עוד כמו בנשף בערב יום אתמול.

— עתה, רחל, אין לי עוד כל חפץ בך והנך יוצאת לחפשי ממני. — הדברים האחדים האלה יצאו מפי הגברת לא בכעס וחמה וגם לא ברצון ורוח שוקטה, כי אם בקול נגידה ועשירה העונה עזות לאמתה אשר על דבריה אין להשיב ומשפטה משפט חרוץ.

— בי גברתי הכבודה — חננה רחל קולה — נכי לי משכרי בעד הנזק אשר עשיתי והבאתי לך, ואל נא תגרשיני מהסתפח בביתך, כי עזובה ושכולה אנכי בעיר הזאת.

— את שכר עבודתך עמי הנני משלמת לך בלי כל נכיון, ואת עזב תעזבי את ביתי, כי לא אוכל תת לשפחות כסף חנם.

— גברתי הכבודה, רחמיני נא...

— הן רבים הם המבקשים רחמים בצוק העתים האלה ואותך לא אספתי אל ביתי מחמלתי עליך או מחפצי לעשות אותך כשלט בחלון ביתי לראוה בך ולמשוך את עין העוברים בחוץ אל חנותי ברוב קסמיך... אך אחת היא, הן "לא תצלחי לי, על כן מאסתיך. כלה ונחרצה.

עתה לא הוסיפה עוד רחל לענות דבריה עמה, מפיה נעתקו מלים ורק אנחה קורעת לב התפרצה מקרב לבה ותאנק דום. וכעבור רגעים אחדים עזבה את הבית...

„אנה אפנה הפעם ללכת?" שאלה את נפשה בעמוד רגליה ברחוב ומבטי עיניה העו סביבה. אך תשובה על השאלה הזאת לא מצאה בלבבה, נפלאה, נבצרה ממנה. אל צפורה האלמנה לא הרהיבה עוד עוז בנפשה ללכת כי רבות עשתה למענה ותגדיל עליה חסדה גם עד העת הזאת. את כספה המגיע לה על שכר מעונה וחלבה עוד טרם השיבה לה; היא בטחה בלבה כי בבואה על שכויה תשיב לצפורה את נשיה וגם את הפציה היא תפדה מיד המלוה פלוני האלמוני, אך לא אבה ה' — ואיככה תוכל והכבידה עליה אכפה עוד והיא זרה לה? — „אל אסתר, אל אשת דודי!" באה פתאום מחשבה בלבה, ותשם דרך שם פניה. אך בבואה אליה לא רותה נחת ולא שבעה רצון ממנה, כי לאסונה קבלה אסתר מכתב מאת אישה בימים האחרונים אשר בו הוא מתאונן רע על מצבו המורה מאד בארץ החדשה, וכאשר בקשה רחל ממנה לתת משכן לה בביתה העירה עליה את כל חמת רוחה, כעשה ואתה — ותעזבנה לנפשה. מבית משכן אסתר הלכה למרות רוחה ורצונה אל בית משכן צפורה, אך בבית מצאה אז רק את הנערה הקטנה והילד הישן בערשו על ידה.

— השלום לך רחל? השלום? — שאלה הנערה לפי תמה ותנועת שמחה נראתה על פניה בראותה את מכרתה.

— שלום, שלום, איה אמך? איה צפורה? צפורה האלמנה? — התמלטו מפי

רחל דברים דחופים ומבוהלים זה אחר זה בשבתה על הספסל לפני פתח הבית:
— כרגע בא תבא אמי, חכי פה רחל, חכי, הנני ללכת לבקשנה ולמצאנה. האח, לו ידעה כי הנך עתה בביתנו! — והנערה קמה בחפזון ממקום מושבה ותאמר ללכת לקרא את אמה.
— שבי, שבי תחתך — אמרה רחל בקומה פתאום ממקומה ותעיף עיניה סביבה כמו נבהלה מפחד פתאום ובעתה — הנני הולכת מזה. הגידי לאמך כי רחל היתה פה, רחל האמללה — ובדברה זאת מהרה לצאת במבוכה גדולה והמהון לבב, וכמו רוח צרר אותה בכנפיו....
כל היום ההוא סבבה שוקים ורחובות מבלי תת כל חשבון לנפשה אנה פניה מועדות, כי היא לא ידעה עוד לבקש חשבונות רבים; מרוב יגונה, דאגתה ומורת רוחה הלכה שולל אל כל אשר נשאוה רגליה ורוח עועים היה מסוך בקרבה.
לעת ערב פגשה בה על רחוב הלבן האשה הזרה אשר ראתה אותה לפני שבועות אחדים במענן צפורה. הזרה החזיקה בה ותעמודנה התחיה.
— אנה תלכי רחל? את מי תבקשי פה?
— את המאשרה, ידידתי, את המאשרה — ענתה רחל ועיניה הפיקו ברק מהולל ונבוך.
— אולי את המאשר תבקשי? לכי עמדי ותבורך חלקתך בחיים...
— את המאשרה, ידידתי, את המאשרה — שנתה רחל אמרתה בהשמטה מידיה בחוקה והתבולל בין השוטטים ברחוב.
„אין זאת כי אם יצאה מרעתה ורוח עועים מסוך בקרבה" — אמרה הזרה אל נפשה בהביטה אחריה רגע ותלך גם היא לדרכה.
בנשף בערב יום היבילו רגלי רחל אותה אל הפרור הקרקובי, ותשב שם על ספסל אחד בין העצים השתולים שם בנוה בתוך הרחוב; עיניה ירדו דמעה, מחשבות מבולבלות ורעיונות זרים אשר אין להם שחר השתעפו והתרוצצו בדמיונה בלי סדר, ועצמותיה רעדו מקור ומצנת לילה. אחדים מהעוברים לפניה, אשר עינם תשמר נשף לבקש אהבה, חשבוה לקדשה ובת שובבה המפזרת דרכיה, הם שרקו לה התבוננו בה ויעברו הלאה. במצב כזה ישבה על מקומה שעות אחדות עד אשר קם שאון העיר לדממה. באחרונה התעודדה ממושבה ובצחוק פרוע קראה אל נפשה: „אל המאשרה, רחל, אל המאשרה! שם יכירך מקומך!" — וכנשואה על כנפי רוח הלכה הלך וטפף עד בואה אל שפת הנהר הקרוב למקום ההוא.
דומית לילה שרתה על כל ככר הנהר. מעל ראשי החומות הבצורות והמגדלים הנשאים הבנוים לתלפיות משני עברי הנהר עולה מלכת השמים לממשלת הלילה ואור יקר וקפאון היא זורעת מסביב, בשקט ובבטחה תתהלך על חוג שמים בין רבבות כוכבי נשף וכל צבא המרום במרום, ומנוגה נגדה התרוצצו כעין רצי כסף במי הנהר הנגרש השקט לא יוכל. רחל עמדה על רמת החוף רגעים אחדים ועיניה נתעו על פני הנהר. ובדמיונה — והנה כמו רוח אלהים מרחפת על פני המים ותמונה לנגד עיניה, תמונה נפלאה מלאה זיו ומפיקה נגה: בין גלי הנהר, אשר ככסף מזוקק מראיהם, כתבנית אשת נעורים מלאתי קסם ורבת ההוד ראתה עינה ותכיר מראה. הלא היא העלמה אשר בה היה כל הגיגה ובחלום דברה עמה, היא היא ולא אחרת. כבבודה בת מלך היא מעולפת ספירים, סוגה באבני שהם וממשבצות זהב לבושה, יעבדוה משברי ים וגליו ישרתונה, יחרדון ויחפזון לעשות רצונה. והנה היא קרובה, בעיניה תלבבנה באהבה וזרועותיה שלוחות אליה לחבקה ולנשקה...
(ח"ג)

„הנני אליך רעותי המאושרה!" פרץ קול ענות מעמקי לב רחל בפעם האחרונה, ליה רעדו, התנודדו — ותצנח הימה...

הגלים השיקו רגע במקום מפלהה ואחר שבה הדממה לקדמותה.

כיום המחרת נדפסה במכתבי העתים המקומיים בין יתר החדשות הצומחות בעיר בעתותי לילה גם הידיעה הקטנה, כי מן הנהר משו בבקר גוית עלמה צעירת ימים ואין יודע מה שמה, אי מזו עיר היא ומה אכף עליה לשום קץ לחייה. הקוראים עברו על הידיעה הזאת במעוף עינם מבלי משים ובין רגע שכחוה; אך מה נבהלה נפש צפורה האלמנה, מה נע לבה בקרבה בבוא אליה השמועה המעציבה הזאת! ימים רבים מררה בבכי ולא נתנה פוגת לעיניה, יען כי היא רק היא לבדה ידעה כי זאת הנטבעה היא — רחל האמללה.

בספורי זה נפלו השגיאות האלה

צד	שורה	טעות	תקון
64	20	לא רצופים	אשר אינם רצ׳פים.
65	2	יְכַּתה	יְכַּת
70	7	לאורך ימים	ואורך ימים.
71	15	ולמלא רצון הנושים רצון	ולהשב׳ע את הנושים ר׳גון.
73	20	המורות	המנרות.
74	26	ותנערהו ותהפכהו	ותנערה ותהפכה.
89	24	להורנו	להורתנו.

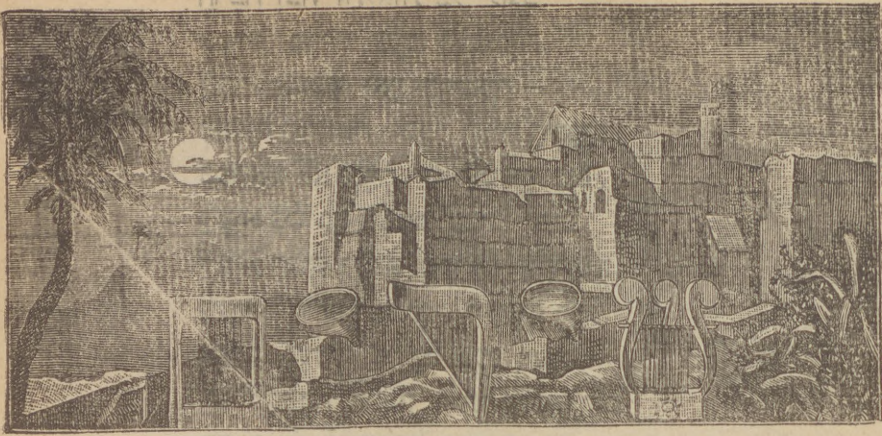

דגל מחנה יהודה *)

ישראל ואורייתא — חד הוא (זוהר)

הגם אתה ישראל עמי בכופרים ?
אתה אבי־הנביאים וראש לסופרים ?
הגם מפיך האמונה אבדה, נכרתה ?
ואתה הלא דגלה באהבה נשאת
בין להבות אש ומים כבירים,
בין פריצי חיות וגוים אדירים,
בין אריים ולבאים וזאבי ערב,
בין נחשים צפעונים וחיתו־טרף,
בין חרב ומות, שד וקרץ,
מקצה הארץ ועד קצה הארץ —
מחורב, דרך הירדן וירושלים,
מרומא ועד הנה – זה שנות אלפים ?

———

ובדגל קדשך זה — אותו רום נשאת —
עשית אותות ומופתים, חדשות בראת.
בו ממשפחת רועים היית לעם
ומעבדי צוען לגוי חכם גדול ורם,
בו היית נס לעמים ואור לגוים,
מטיף לפראים ומורה לתועים,
כהן לאל עליון ומחוקק לאומים,
זקנים ממך לימים, גדולים ועצומים;
בו לבשת עז, הכנעת עמים נוראים
מבן־נון וישי — עד בני החשמונאים.
והוא גם היה לך למגן למחסה וצל
בימי צרה ועני, בזה גלות החל,
ויאזרך חיל לשאת חרון וקצף.

*) כתבתי במוצאי ר"ה תרמ"ח בבוא השמועה המעליבה במכ"ע, כי רבים מצעירי הימים מאחינו כפרו בברית אבות.

חֶרְפָּה וָבוּז וּתְלָאוֹת בְּלִי קֶצֶב
בְּפָרַס, מָרוֹקוֹ, גַּלִּיָה וְאַסְפַּמְיָה,
קֵדָר, אַשְׁכְּנַז וְאִיֵּי בְּרִיטַנְיָה —
בְּאַסְיָה וְאֵירוֹפָּה — בְּכָל קְצוֹת הַשָּׁמַיִם,
כְּמוֹ אֵשׁ לֹא נִכְוֵיתָ, לֹא שְׁטָפוּךָ מַיִם.
לַשָּׁוְא כִּלּוּ בְךָ חִצֵּיהֶם עַמִּים רַבִּים,
לַשָּׁוְא הִכּוּךָ בְּלָשׁוֹן, בְּקוֹצִים וַעֲקְרַבִּים,
לַשָּׁוְא הִדְרִיכוּךָ מְנוּחָה, הִשְׁקוּךָ רַעַל,
נְגָעוּךָ, פְּצָעוּךָ עַל כָּל שַׁעַל וְשַׁעַל —
הֵם לְמַעֲצֵבָה יִשְׁכָּבוּן. וְאַתָּה עַל חַלְלֵיהֶם
תִּדְרֹךְ עֹז. תִּצְעַד עַל קִבְרֵי פִּגְרֵיהֶם...
סְבִיבֶיךָ עַמִּים קָמוּ גַּם נָפָלוּ,
צָצוּ מַמְלָכוֹת, פָּרְחוּ גַּם נָבָלוּ,
כָּלוּ וְאֵינֵימוֹ — בַּחֹשֶׁךְ יָדַמּוּ
וְאַתָּה? — הוּא וּשְׁנוֹתֶיךָ לֹא יִתָּמּוּ:
כִּי תוֹרָתְךָ עַצְמוּתְךָ וְעַצְמוּתְךָ תוֹרָתֶךָ,
הִיא חַיֵּי רוּחֲךָ, הִיא אֹרֶךְ יָמֶיךָ
וּבִלְעָדָהּ מֵת אַתָּה, פֶּגֶר מוּבָס הִנְּךָ.
בָּהּ גּוֹי קָדוֹשׁ אַתָּה וּמַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים
וּבִלְעָדֶיהָ צֹאן אָדָם הִנְּךָ וְאֹרְחַת צְעָנִים!...

שָׁוְא יַטִּיפוּ לְךָ נְבִיאִים מִקָּרוֹב בָּאוּ:
„שָׁכַב וָמוּת, כִּי שְׁנוֹתֶיךָ מָלָאוּ,
שְׁלִיחוּתְךָ מִלֵּאתָ, נַעֲשְׂתָה מְלַאכְתֶּךָ,
כָּלָה נְבוּאָתְךָ וְצֵא, אֵין חֵפֶץ עוֹד בְּלִקְחֶךָ!“
שֶׁקֶר הֵמָּה הַדּוֹבְרִים אֵלֶיךָ, יִשְׂרָאֵל!
הָכִי בָאוּ וַיָּקוּמוּ דִּבְרֵי חוֹזֵי־אֵל:
„וּמָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעַת אֶת אֲדֹנָי,
וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבַע נֶפֶשׁ כָּל חָי“,
„וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ“ „אָב אֶחָד לָנוּ“
„חֻקָּה אַחַת וּמִשְׁפָּט אֶחָד לְכֻלָּנוּ“

„וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ, (נָמֵר וּגְדִי יַחַד“
„לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב, לֹא יֵדְעוּ פַחַד“?

שׁוּר נָא קֶדֶם וּמַעֲרָב, צָפוֹן וְיָמִין —
אִם נִמְלָא תַּפְקִידְךָ? בָּא קֵץ הַיָּמִין?
הֶעָלָה הֶעָנָן? וּבְמוֹשְׁבוֹתֵינוּ נָגַהּ הָאוֹר?
הֶאָפֵס מֵץ? וְלִשְׁבוּיִים קֹרָא דְרוֹר??

לֹא, עוֹד לֹא בָאָה נְבוּאָתְךָ יְהוּדָה!
עוֹד רְחוֹקָה מִמְּךָ הַגְּאוּלָה הַיְעוּדָה.
לָכֵן — לְמַסָּעֶיךָ, יִשְׂרָאֵל, בַּאֲרָצוֹת וְיַמִּים!
שָׂא נֵס צִיּוֹנָה, הָרֵם דִּגְלְךָ בָּעַמִּים!
פְּתַח סִפְרְךָ וּקְרָא בוֹ יוֹמָם וָלַיִל,
קְרָא בְגָרוֹן אַל תַּחְשׂוֹךְ, קְרָא בְחָיִל,
וְיִהְיוּ דְבָרֶיךָ לְפַטִּישׁ וּלְהֹלֶם פַּעַם,
לְחֵץ שָׁנוּן, לְחֶרֶב מְרוּטָה, לְבָרָק וָרַעַם.
עַד יִכָּרֵת זָדוֹן, עַד יַעֲבוֹר זָעַם,
עַד יַחֲלוֹף לַיִל וּבְמוֹשְׁבוֹתֵינוּ יִגַּהּ אוֹר,
עֲדֵי יִתּוֹם שֹׁד, וְלִשְׁבוּיִים יִקָּרֵא דְרוֹר.
וְיָשׁוּב הַזְּאֵב לְרִבְצוֹ וְלִמְעוֹנָתָם חַיְתֵי טֶרֶף,
וְיָשׁוּב הָאָדָם לְפָעֳלוֹ וְלַעֲבוֹדָתוֹ עֲדֵי עָרֶב...

לֹא, עוֹד לֹא בָאָה נְבוּאָתְךָ יְהוּדָה!
לָכֵן שְׁמֹר תּוֹרָה, עַמִּי, וְצוֹר תְּעוּדָה,
בָּהּ הָיִיתָ לְעָם — זוֹ כֹּחֲךָ לֵאלֹהַּ —
כִּי הִיא גְבוּרָתְךָ, הִיא תְעוּדָתְךָ מִגָּבֹהַּ:
תּוֹרָתְךָ עַצְמוּתְךָ וְעַצְמוּתְךָ תּוֹרָתֶךָ
וּבִלְעָדֶהָ מֵת אַתָּה, פֶּגֶר מוּבָס הִנְּךָ,
בָּהּ גּוֹי קָדוֹשׁ אַתָּה וּמַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים
וּבִלְעָדֶיהָ צֹאן אָדָם הִנְּךָ וְאֹרְחַת צְעָנִים!...

אברהם יעקב פאפירנא.

צפור נודדת

סביב עוד עקבות החורף נכרו,
חוצות ורחובות שית שלג עטפו,
ענפי העצים מקרח סמרו,
על חלקת הנחל הנערים עפו.

אך רוח חן נשף מהר משפים,
גם עקבות הזמיר בחוץ נודעו,
במרומים טהר שפריר השמים,
צפרים בגדוד על העצים נעו.

ושדמה שוממה נגדי השתרעה,
על ידה מטה עוד נקפה הפלג,
צפור עליה בדד נדה נעה,
שחרה לטרף על חלקת השלג.

פתאום אתא קפץ כלב נובח,
וברצח גז חיש אל צפור נודדת,
והיא מהרה עפה בשארית כח,
למחוז חפצה מרום לעץ חורדת.

הכלב השחור רדף אחריה,
והיא גזה שטה על פני השלג:
עוף לא הגביהה, סמרו כנפיה,
ותחש לברוח אל חוף הפלג.

כלב שחור למה תרדוף ברצח
צפור גלמודה מקרח רועדת?
המעט כי תרעב תסמר מקר נצח,
למה תרדוף באף צפור נודדת?!

אך כלב יהיר רחם לא יודע
בחמת רצח רץ אחרי עוף פורח,
הנרדף כחץ הרוח בוקע:
בל ידביקנו עז נפש נובח!

אל שיא ענף עץ הצפור הגיעה
ותעמוד הכן על משגב גבה,
שרקה צפצפה רני פלט השמיעה:
מלב עמוק נתנה תודה לאלוה...

* * *

כן גם בגולה בת־ציון נודדת:
סביב לה ישב רוח קר וקרח,
בישימון חלדה כצפור בודדת,
שדמתה נצמתה, אין ציץ ופרח.

וכנפיה סמרו מקר החורף,
על שלג וכפור גלמודה דורכת:
תקפץ מעץ אל עץ, תתור לטרף,
ושכולה אמללה תמם הולכת.

ככלב שם ישוט עובר צורח,
ובקצף יקפץ על גולה עניה:
יחרץ־לה לשון בל־יחשך לנבח,
יתעולל ברשע על תמה ונקיה.

אחריו עדת כלבים עזי הנפש
יהמו ינועו יחרקו שנים,
וילידי שם ילחצו ירקו כרפש:
ירצו השמידם מתחת שמים...

נודי הרך צפור אל מבטח נצח,
אל עץ חייך אל תורת אלוה:
שמה לא תגע בך רעה ורצח,
שם שאנן מפחד תשכון גבה!...

אהרן אליהו פומפיאנסקי.

נֵר־תָּמִיד

בְּבֵית־מִקְדַּשׁ־מְעַט, בְּיַרְכְּתֵי הַבַּיִת,
מְנוֹרָה שָׁם קְטַנָּה מֻצֶּקֶת,
וּמְלֵאָה הִיא שֶׁמֶן־זַיִת,
וְיוֹמָם וָלַיְלָה הֹלֶקֶת.

וּמְפִיצָה אוֹר קִפְאוֹן כֵּהֶה
מִסָּבִיב לְכָל עֲבָרֶיהָ,
וּפִיחַ וְעָשָׁן הִיא מְלֵאָה
וַחֲלוּדָה תְּכַסֶּה פָּנֶיהָ.

„מִי אַתָּה, הוֹי נֵרִי, מִי אַתָּה,
לָמָּה כֹּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ?
מַדּוּעַ אַךְ חֶשְׁכַת עֲלָטָה
פָּרַשְׂתָּ לְמָסָךְ עָלֶיךָ?" —

— אַל תִּרְאֶה שֶׁשְּׁחַרְחֹר כֹּה אָנִי,
אַל כְּסוּי־עֲפָרָה תִּרְאֵנִי,
גַּם אֲנִי אוֹר אֱלוֹהַּ עָטָנִי,
וְ„עֵת־זָהָב" גַּם בִּקְרָה מְעוֹנִי:

בְּבֵית מִקְדַּשׁ־יָהּ, נִשָּׂא וְנָאוֹר,
כְּלִיל־יוֹפִי, נֶחְמָד אַף נָעִים,
בֵּין צִצִּים מְצֻפֵּי זָהָב טָהוֹר,
וְתִמֹרוֹת וּמִקְלְעוֹת פְּקָעִים;

בִּמְנוֹרַת זָהָב נֶהְדָּרָה
מַעֲשֵׂה מִקְשָׁה נִפְלָאָה,
שֶׁבְּשֵׁשֶׁת קְנֵי הוֹד וְתִפְאָרָה
וּבִגְבִיעִים וְכַפְתֹּרִים מְסֻלָּאָה;

שָׁם בִּמְקוֹם אֵלֶּה הָעֲדָנִים
מָכוֹן לְשֶׁבֶת בָּחַרְתִּי,
מִשֶּׁמֶן הִצְהַלְתִּי פָּנִים
וּלְאַחַי מִכְּבוֹדִי הֵאַרְתִּי.

אַחַי, הֵם שֵׁשֶׁת הַקָּנִים,
אוֹר גָּדוֹל אַךְ בִּי הֵם רָאוּ,
וּלְמוּלִי כִּתְמוֹל נְשׂוּא פָנִים
תָּמִיד הִשְׁתַּחֲווּ, כָּרָעוּ.

וּבְכָל יוֹם תָּמִיד פַּעֲמַיִם
כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן בִּקְרָנִי,
וּבְכָל יוֹם בֵּין הָעַרְבַּיִם
בְּתֹם וֶאֱמוּנָה שֵׁרְתָנִי.

וּבְכָל יוֹם אָזְנַי קָשָׁבוּ
קוֹל תְּרוּעַת כִּנּוֹרוֹת וּנְבָלִים,
וּלְאַפַּי רֵיחָם יָהָבוּ
נְרָדִים, כְּפָרִים וַאֲהָלִים.

עַתָּה עָזוּב, שָׁכוּחַ,
הֵן אֵשְׁבָה בְּאַחַת הַפִּנּוֹת,
וְקוֹדֵר וּמְלֹא עַצְבַת־רוּחַ
אֶשְׁמַע אַךְ נְהִי וְקִנּוֹת.

אֵין קְטֹרֶת נְרָדִים וּכְפָרִים,
אֵין מִקְלְעוֹת זָהָב וְתִמֹרוֹת;
אֵין קוֹל עֲנוֹת שָׁרוֹת וְשָׁרִים,
מְצִלְתַּיִם, נְבָלִים, כִּנּוֹרוֹת.

אֶרְאֶה רַק צַלְמֵי בַּלָּהוֹת
וּדְמָעוֹת כַּמַּיִם נִגָּרוֹת,
אֶשְׁמַע אֲנָחוֹת נוֹרָאוֹת
יוֹצְאוֹת מֵרוּחוֹת נִשְׁבָּרוֹת.

עַל כֵּן סְבִיבוֹתַי אֲפֵלָה,
עֲרָפֶל, שִׁמָּמוֹן וְצִיָּה;
לוּ בְיַד הַמָּוֶת אֶפֹּלָה
וּמִפָּנַי אָז כִּסָּה שְׁאִיָּה. —

— — — — — — — — —

„— הוֹי נֵרִי! חֲדַל נָא מְנֹהַּ,
הָסֵר מִלִּבְּךָ עַצֶּבֶת,
לָמָּה תֶּחֱטָא לֵאלוֹהַּ
לְבַקֵּשׁ מָנוֹחַ בַּמָּוֶת.

לֹא יִשָּׁמַע לְךָ אֵל מִגָּבוֹהַּ,
תְּפִלַּת הַשָּׁוְא תְּפִלָּתֶךָ,
לֹא תָמוּת, תִּתֹּם לִגְוֹעַ,
כַּאֲשֶׁר לֹא יָמוּת עַמֶּךָ.

גַּם בְּעַמְּךָ נִמְצְאוּ נְבָלִים
תּוֹעִים מִדַּרְכְּךָ הַנְּכוֹנָה,
הַמִּתְאַמְּרִים לְרַבֵּי פְּעָלִים
שְׁלוּחֵי הַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה....

אֵלֶּה בַּעֲלֵי דֵעָה טְרוּפָה
רוֹאִים הֵם רַק אֶת הַמָּוֶת
כִּמְקוֹר כָּל יֶשַׁע וּתְרוּפָה
לְנֶפֶשׁ יִשְׂרָאֵל כּוֹאֶבֶת.

אֲבָל עוֹד כָּל יְמֵי הַשָּׁמַיִם
עֲצָתָם תְּשֻׁקַּץ כַּשֶּׁרֶץ,
לֹא נִמַּח מִסֵּפֶר הַחַיִּים,
לֹא יֹאבַד זִכְרֵנוּ מֵאָרֶץ.

כִּי „אוֹר־תָּמִיד“ הוּא אוֹר אֱלוֹהַּ,
אוֹר תּוֹרָה וֶאֱמוּנַת אָבוֹת,
אוֹר הַשֵּׂכֶל, הָבִין וְיָדַע,
יִבְעַר כָּאֵשׁ בְּקֶרֶב הַלְּבָבוֹת.

וְזֶה הָאוֹר, אוֹר הָאֱלוֹהַּ
הַבֹּעֵר בְּקֶרֶב הַלְּבָבוֹת,
הוּא יֵלֵךְ הָלֹךְ וָנֹגַהּ
עַד עוֹלָם, עַד דּוֹרוֹת רְבָבוֹת.

וְכָל עוֹד זֶה אוֹרֵנוּ־הַתָּמִיד
לֹא יִכְבֶּה, לֹא יִשְׁקַע,
גַּם קַרְנְךָ, נֵרִי, נֵר־תָּמִיד
גַּם קַרְנְךָ לֹא יִגָּדַע.

כִּי יִזָּכֵר לְךָ עַמְּךָ חַסְדְּךָ
בַּמִּקְדָּשׁ, מִדּוֹרוֹת עוֹלָמִים,
וְלַסּוֹף עַד לֹא בָא זְמַנְּךָ,
לָכֵן, לֹא יִתְּנֶךָ כָּל־יָמִים.

אִם אָמְנָם גָּדוֹל שִׁבְרֵךְ
כְּשֶׁבֶר עַמְּךָ הַגָּדוֹל כַּיָּם,
כִּי שָׁנָה הוּעַם אוֹרְךָ
מֵאָז הָיִינוּ לֹא־עָם *),

אַךְ יֵשׁ יוֹם — אֶרְאֶנּוּ לֹא עַתָּה —
וְ„אוֹר־תָּמִיד“ בַּלֵּב יִתְלַקַּח — —
וְאַחַר אִתְעֲרוּתָא דִלְתַתָּא
יָשׁוּב גַּם אוֹרְךָ לִזְרוֹחַ.

חֲדַל לְךָ, אֵפוֹא, מְנֹהַּ,
הָסֵר מִלִּבְּךָ עַצֶּבֶת,
לָמָּה תֶּחֱטָא לֵאלוֹהַּ
לְבַקֵּשׁ מָנוֹחַ בַּמָּוֶת.

---

*) להוציא מלבן של המועין, עלי להעיר, כי אין כוונתי פה לפסוק הלכה כמ"ד „ישראל לא עם"...

לֹא יִשָּׁמַע לָךְ אֵל מְבוּכָה,
תְּפִלַּת הַשָּׁוְא תְּפִלָּתֵךְ,
לֹא תָמוּת, תִּתֹּם לִגְוֹעַ
בַּאֲשֶׁר לֹא יָמוּת עַמֵּךְ.

עוֹד יֵשׁ יוֹם – אֶרְאֶנּוּ לֹא עַתָּה –
וְאוֹר־תָּמִיד בַּלֵּב יִתְלַקַּח,
וְאַחַר אִתְעֲרוּתָא דִלְתַתָּא
יָשׁוּב גַּם אוֹרֵךְ לִזְרוֹחַ. –

יעקב קאפלאן.

הָעֲרָבִי בַּמִּדְבָּר *)

כָּאֳנִיָּה תִּצְלַח בְּמַיִם אַדִּירִים,
תְּצַלּוּל תְּהוֹם, תַּעַל, תִּתְבּוֹסֵס.
תִּגְזוֹר הַמַּיִם גְּזָרוֹת סַפִּירִים
וְתֶחֱצֶה עַד צַוָּאר, וְתִתְנוֹסֵס –
כָּכָה בַּמִּדְבָּר יִצְלַח הָעֲרָבִי
מֵרֹאשׁ צוּרִים דַּרְכּוֹ בִּסְעָרָה,
בָּמֳתֵי סוּסוֹ יִדְרוֹךְ כַּלָּבִיא,
וּכְבֶן קֶשֶׁת יַחֲלוֹף מִדְבָּרָה –
מִדַּהֲרוֹת סוּסוֹ תָּחִיל הָרָמָה,
מִפַּלְשֵׁי־חוֹל יַחַץ לִשְׁנַיִם.
יַרְתִּיחַ כְּסִיר עַפְרוֹת אֲדָמָה
כְּאֵשׁ־שַׁלְהֶבֶת תִּבְעֶה מַיִם –.

הַלְאָה סוּסָתִי! – תָּעוּף כַּנְּשָׁרִים
נְתִיבַת־מִדְבָּר, מִנִּי רֶגֶל נִשְׁכָּחָה,
כַּתַּנִּין בַּיְאוֹר תַּחַץ מִשְׁבָּרִים
מִשְׁבְּרֵי־חוֹל תַּרְתִּיחַ כַּמֶּרְקָחָה.
מֵהַלְמוּת רַגְלֶיהָ יִתְמַלְּטוּ לַפִּידִים,
תַּרְקַע וְתִבַּקַּע בֶּטֶן אֲדָמָה,
עַפְרוֹת־חוֹל יַעֲלוּ כָּעַמּוּדִים
וְיִצָּנְפוּ צְנֵפָה כַּדּוּר שָׁמָּה.
שְׁחוֹרָה סוּסָתִי כִּשְׁחוֹר הֶעָבִים,
וּבְמִצְחָהּ בַּהֶרֶת אַחַד הַכֹּכָבִים;
בְּצַוָּארָהּ רַעְמָה, קְוֻצּוֹתֶיהָ תַּלְתַּלִּים,
הוֹד נִזְרָהּ אֵימָה, רַגְלֶיהָ גַּלְגַּלִּים,
רַגְלֶיהָ לְבָנוֹת כְּשֶׁלֶג מֵרָמָה
וְתִנָּעֵר כַּסּוּפָה כַּנְפוֹת אֲדָמָה. –

פַּנּוּ דֶרֶךְ, הָרִים, עֲמָקִים,
הַלְאָה סוּסָתִי, רֶגֶל־הַבְּרָקִים!

שָׁוְא תִּמְשְׁכֵנִי, תָּמָר־סַנְסִנִּים!
תַּחַת כִּפָּתֵךְ, כִּפַּת־שַׁאֲנַנִּים;
שָׁוְא תִּתְיַפֶּה, שָׁוְא תְּלַבְּבֵנִי,
מִמְּשׁוֹשׁ הַרְכִּי הַאַתָּה תַּעַצְרֵנִי?
הַתָּמָר יִבָּהֵל וְיִסּוֹג אֲחוֹרַנִּית
יָלִיט פָּנָיו וְיֵרֵד קְדוֹרַנִּית –
כִּפּוֹת הַתְּמָרִים יִשְׂחֲקוּ לְמִשְׁבַּתִּי
וְאָנֹכִי נִמְלַטְתִּי – סוּפָה גְּנַבְתִּי!

---

*) בעקבות מ יצקעוויטש.

סַלְעֵי־מָגוֹר מְזֵרֵי־חֵמָה
שַׁעַר הַמִּדְבָּר לְפָנַי יַסְגִּירוּ,
סְבִיבוֹת שִׁנֵּיהֶם בַּלָּהוֹת אֵימָה,
וּבְקוֹל רַעַם לִלְשׁוֹנָם יַגְבִּירוּ:
„פֶּתִי אֵין לֵב, אֵי תְעוֹפֵפָה?
„פֹּה הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׂרוֹף לִשְׂרֵפָה,
„בַּחֲמַת־אִשָּׁהּ לִבְתָרִים תְּבַתֵּר;
„מֵרוּחַ זִלְעָפוֹת, אַיֵּה תִּסְתַּתֵּר?
„פֹּה לֹא יִשְׂגֶּה הַתָּמָר הַתַּפּוּחַ,
„אֹהֶל אֵין לָשֶׁבֶת, צֵל לָשׂוּחַ;
„אַךְ שֶׁמֶשׁ וְכֹכָבִים — אֵין גַּן וְשָׁרוֹן;
„פֶּתִי אֵין לֵב, שׁוּבָה לְבִצָּרוֹן!"

שָׁוְא סַלְעֵי־מָגוֹר תַּפִּילוּ אֵימָתָה!
סוּסָתִי קַלָּה, רַגְלֶיהָ סוֹפְתָה —
הֶתָעִיף עֵינַי — וְהִנֵּה לִרְגָעִים,
סָפוּ, תַּמּוּ, נָסוּ הַסְּלָעִים.

הָעַיִט שָׁמַע הַקּוֹל בָּרָמָה,
וַיַּעַט חִישׁ וַיְקַדֵּשׁ מִלְחָמָה,
וַיְמַהֵר לִשְׁתּוֹת דַּם חָלָל,
לִזְלוֹל בְּשָׂרִי וּלְחַלֵּק שָׁלָל, —
יְצַלְצֵל בִּכְנָפָיו, יִקְרָא מָרָה,
וַיְדַלֵּק אַחֲרַי כְּמוֹץ סְעָרָה.
מִסָּבִיב לְרֹאשִׁי יַכְתִּיר פְּעָמִים,
וּמִקּוֹל רַעֲמוֹ תְּצִלֶּינָה אָזְנַיִם:
„פֶּגֶר מוּבָס! אָדָם שְׁפַל עֵרֶךְ!
„הַתְבַקֵּשׁ, הוֹלֵל, בִּישִׁימוֹן דֶּרֶךְ?
„מִרְעֶה דֶּשֶׁא פֹּה לְסוּסְךָ אָיִן,
„מַה תְּבַקֵּשׁ גֶּבֶר שְׁתוּם־עָיִן?
„פֹּה הַמִּדְבָּר, אֵין עֵמֶק וָשִׂיחַ„
„כְּגַלְגַּל בַּסּוּפָה פֹּה תוֹעֶה הָרוּחַ.
„פֹּה לֹא יַעֲבוֹר אֲנִי וְשַׁיִת,
„פֹּה מַרְבֵּץ לְתַנִּים, נָתִיב לָעַיִט!" —
כֹּה יִלְעַג, יִזְעַק וַיְבַגֵּד בֶּגֶד
אָרְחוֹת אֵדוֹ יָסוֹל עֲלֵי הַפָּעַם.
עַיִן בְּעַיִן נִצַּב לִי מִנֶּגֶד
וַיִּלְטוֹשׁ צִפָּרְנָיו וַיִּזְעַם זָעַם —
וּמִי הַיָּרֵא? — לֹא אָנִי — הָעַיִט:
כַּצִּפּוֹר מִפַּח נָשָׂא כְּנָפַיִם,
מֵאֵיתָן קַשְׁתִּי וּמֵחֲמַת הַצַּיִד,
הִמְלִיט נַפְשׁוֹ וַיִּפַּק שָׁמַיִם;
הֶתָעִיף עֵינִי, וְהוּא בּוֹרֵחַ
וּבִכְנַף־אֶבְרָתוֹ מָרוֹם צוֹלֵחַ.
מֵרָחוֹק אֲשֻׁרֶנּוּ בִּמְרוֹם הֶעָבִים,
כַּצִּפּוֹר, כִּזְבוּב וּכְאַחַד הַחֲגָבִים.
תָּמָר, סְלָעִים, עַיִט, פַּנּוּ דֶּרֶךְ!
הֲלָאָה סוּסָתִי, סוּס יְקַר עֵרֶךְ.

מִכְּנַף מִדְבָּר, מִקַּצְוֹת הָרִים,
אֵד עוֹלֶה כְּאַחַד הַנְּשָׁרִים,
יְדַלּוֹק אַחֲרֵי שָׁם בַּשָּׁמַיִם
וַיִּתְחַר עִם סוּסִי קַל־הָרַגְלַיִם —
יִתְעָרֵב בִּמְרוֹמִים לִפְרוֹץ פֶּרֶץ
כָּמוֹנִי עִם סוּסִי פֹּה עַל הָאָרֶץ,
יִרְדֹּף, יְדַלֵּק לְרֹאשִׁי מִמַּעְלָה,
וּבַשָּׁמַיִם יִשְׂחַק וְיָשִׂים בִּי תָהֳלָה:
„אֵיפֹה, הוֹלֵל, תִּרְדֹּף שָׁמָּה?

„שָׁם עַצְמוֹתֶיךָ יִחָרוּ מִצָּמָא,
„שָׁם רוּחַ זִלְעָפוֹת, מַעְיָנוֹת לֹא יָזוּבוּן,
„כָּל הַבָּאִים מִשָּׁם לֹא יָשׁוּבוּן!" —
לַשָּׁוְא אֵד, לַשֶּׁקֶר תְּיַסְּרֵנִי,
לִבְלִי חַת כַּבַּרְזֶל הִנֵּנִי! —
עָיֵף מִצִּדּוֹ הָאֵד יִתְגַּלַּע
וַיִּשְׁכַּב בְּבָשְׁתּוֹ עַל שֵׁן־סָלַע.
רָאִיתִי מֵאַחֲרַי בֶּעֱזוּז נֶפֶשׁ,
וְהִנֵּה הָאֵד שָׁם יִרְבַּץ וַיִּנָּפֵשׁ,
עוֹז פָּנָיו שֻׁנּוּ מִשּׁוֹאָה וָשֶׁבֶר,
אָדְמוּ, הִלְבִּינוּ — וַיַּתַע כַּחֲלוֹם,
תָּאֳרוּ חָשַׁךְ מִשּׁוֹכְנֵי־קֶבֶר,
וַיֵּלֶךְ הָלוֹךְ נָמוֹג וַהֲלוֹם...

כְּעַרְעָר בַּמִּדְבָּר נָשָׂאתִי עֵינַיִם,
וּכְעָשָׁן נִמְלָחוּ סָבִיב שָׁמַיִם,
וּלְאֶרֶץ אַבִּיט, שׁוֹאָה וּזְוָעוֹת,
סָגַר הַמִּדְבָּר — אֵין תּוֹצָאוֹת,
בְּחַבְלֵי־שֵׁנָה פֹּה הַטֶּבַע סְגוּרָה,
רֶגֶל אֱנוֹשׁ פֹּה לֹא עָבָרָה,
מָגֵן פֹּה לֹא יֵרָאֶה וָקֶשֶׁת,
כָּל בּוֹ נְשָׁמָה, פֹּה יֵרָא לָגֶשֶׁת...
אֵל אֱלֹהִים! אֵינֶנִּי פֹּה בּוֹדֵד,
בֵּין נִבְכֵי חוֹל, מִי שָׁם מִתְגּוֹדֵד?
כְּאַנְשֵׁי־מִדּוֹת, כִּדְמוּת גְּבָרִים...
הֲתָעוּ מִדֶּרֶךְ? הֲיֶאֶרְבוּ בְּמִסְתָּרִים?
הֲיֵשְׁבוּ בְּמַאֲרָב שָׁם הָאֲנָשִׁים?
אִישׁ בְּאָחִיהוּ יִגְּשׁוּ וַיִּדְחָקוּ...
אוֹי לִי, שָׁם עֲדַת־פָּרָשִׁים,
וְסוּס וְרוֹכְבוֹ מִמְּטִיל בַּרְזֶל הֻצָּקוּ...
אֶקְרַב — וַיַּעֲמֹדוּ, אֶקְרָא — נֶאֱלָמוּ.
שַׁמָּה תֹּאחֲזֵנִי — אֲהָהּ נוֹרָאִים!
גְּוִיּוֹת־מֵתִים שָׁם יִתְקוֹמָמוּ;
שָׁמָּה הָאָרֶץ תָּקִיא רְפָאִים.
סַעַר מִתְחוֹלֵל יִנָּעֵר שָׁם אֲדָמָה
וְיוֹצִיא חֵיל בְּלָעָהּ — הָאֲנָשִׁים
מִתְּהוֹם יַעֲלוּ וַיִּצָּפְרוּ שָׁמָּה
עַל פִּגְרֵי־גְמַלִּים גָּלְמֵי־פָרָשִׁים...
מִמָּרוֹם גֻּלְגֹּלֶת אֶל חוֹרֵי־עֵינַיִם
גַּלֵּי־חוֹל גּוֹל יִתְגַּלְגָּלוּ,
וּמֵחֲלַל הַקָּנֶה וּמִבֵּין הַשִּׁנַּיִם
סוּעָה וָסַעַר חוֹל יִתְחוֹלָלוּ,
וְעֶצֶם לְעֶצֶם הוֹלֵם פַּעַם
קוֹל סוּעָה, קוֹל שׁוֹאָה, קוֹל רַעַם;
„אֻמְלָל! אֻמְלָל!!"
מֵאַחֲרַי שָׁמַעְתִּי הַקּוֹל הוֹלֵךְ וְחָזָק
וַתֵּרֶא סוּסָתִי חִישׁ, קַל כַּבָּזָק ——
סְלָעִים, עַיִט, מֵתִים, פַּנּוּ דֶּרֶךְ!
הָלְאָה סוּסָתִי, סוּס יְקַר עֵרֶךְ!

רוּחַ־זִלְעָפוֹת מִתְהַלֵּךְ בִּישִׁימוֹן,
כְּמֶלֶךְ בַּלָּהוֹת קַרְנָיו יְרוּמוּן.
מֵרָחוֹק יְשׁוּרֵנוּ, יַעֲמוֹד, יִשְׁתּוֹמֵם,
יָשׁוּב יִתְפַּלֵּא בִּי — יִתְקוֹמֵם,
יָשׁוּב, יִשְׁרוֹק, יִתְנוֹפֵף תְּנוּפָה
וְעַל סְבִיבוֹתָיו שָׁב גַּלְגַּל בַּסּוּפָה.
עֲדֵי יִתְבּוֹנֵן, וְיִנְהוֹם בְּאַפּוֹ:
„מִי שָׁם הָרוּחַ מִתְהַלֵּךְ בְּגַפּוֹ?

„אַחַד אַחַי הַקְּטַנִּים בַּחַיִּים,
„קֵרֵחַ, גִּבֵּחַ וּקְצוּץ־כְּנָפַיִם —
„מַה לְּךָ רְמוֹס חֲצֵרִי, הוֹלֵל!"
וַיִּתְנַפֵּל עָלַי פִּתְאֹם וַיִּתְגּוֹלֵל:
„עֶצֶב נִבְזֶה, שֶׁקֶץ תֹּהוּ, מְדוּשָׁתִי!
„אֵיךְ הִתְעָרַבְתָּ לִדְרוֹךְ נַחֲלָתִי?" —
כְּנֵץ עַל צִפּוֹר עָלַי יִתְגּוֹלֵל
וּבְסַעַר קֶטֶב סָבִיב יִתְחוֹלֵל,
יִשְׁאוֹף צַמִּים *) מֵאוֹצְרוֹת אֲפֵלָה
וִיטַלְטְלֵנִי בְּצִיצִת רֹאשִׁי טַלְטֵלָה,
לַעֲפַר מָוֶת כִּמְעַט יִשְׁפְּתֵנִי
וַיַּכְבִּיד אַכְפּוֹ עָלַי וִיפַרְפְּרֵנִי —

אָז בָּאַתְנִי הָרוּחַ, פָּרַצְתִּי,
וּמֵעֲפַר־אֶרֶץ כַּשַּׁחַל נֵעַרְתִּי.
בְּאֶגְרוֹף בַּרְזֶל מָתְנָיו מָחַצְתִּי,
וּכְהַדּוּשׁ מַתְבֵּן דַּשְׁתִּי, פּוֹרַרְתִּי.
שְׁאֵרוֹת חֵמוֹת חָגַר הָרוּחַ
וּלְהִלָּחֵם עַל נַפְשׁוֹ יִשְׁאַג, יַצְרִיחַ.
אָכֵן לִלְבָבוֹ הַמַּגֵּפָה שָׁלַחְתִּי,
וְלִנְתָחָיו לִנְתָחָיו אוֹתוֹ נִתַּחְתִּי...
לַשָּׁוְא יִתֵּן קוֹלוֹ, קוֹל מְהוּמָה,

מִפְּנֵי תְנוּפַת יָדִי אֵין תְּקוּמָה,
יִתְעוֹלֵל, יִשְׁתַּגֵּעַ, יִדָּכֶה, יָשׁוּחַ,
וַיִּכְרַע תַּחְתָּיו שָׁדוּד אֵין כֹּחַ...

אָז שָׁאַפְתִּי רוּחַ, נַפְשִׁי וָאַרְגִּיעַ,
בִּמְאוֹר עֵינָיו יַשְׁקִיף עָלַי רָקִיעַ,
עָלַי רַק יַבִּיטוּ כָּל כֹּכְבֵי־רָמָה,
כִּי בִּלְעָדַי אֵין פֹּה כָּל־נְשָׁמָה.

הֶאָח, מַה נָּעִים לִשְׁאוֹף פֹּה רוּחַ־חַיִּים!
צָרוֹת לִבִּי יַרְחִיבוּ מֶרְחֲבֵי־שָׁמַיִם.
כָּל רוּחוֹת עֵדֶן, כָּל בִּשְׂמֵי־עֲרָבִי
אֵין דֵּי לִנְשָׁמוֹת אַפִּי לְמֶרְחֲבֵי־לְבָבִי.

הֶאָח מַה נָּעִים לִשָּׂא פֹּה עֵינַיִם!
לִרְאוֹת אֵין קֵצֶה עַד בִּלְתִּי שָׁמָיִם.
רָחַב לִבִּי, נַפְשִׁי מָלְאָה גִּיל —
מֶרְחַב־יָהּ, אֵין קֵץ, אֵין גְּבוּל!

הֶאָח מַה נִּשְׂגָּב לְפָרֵשׂ פֹּה כַּפַּיִם!
וּבִזְרוֹעוֹת נְטוּיוֹת לְחַבֵּק שָׁמַיִם,
לִפְרוֹץ צָפוֹנָה, קֵדְמָה, נֶגְבָּה, יָמָּה
עַד אַפְסֵי אָרֶץ, עַד קַצְוֵי אֲדָמָה!
כַּנֶּשֶׁר תִּצְלַח נַפְשִׁי מַעְלָה, מָעְלָה
וְתִצְלוֹל וְתִשְׁחֶה בְּיַם־יְיָ — סֶלָה!

נתן נטע סאמועלי.

*) חול מדבר הנקרא „זאמום".

תְּפִלָּה לִמְחַבְּרִים

מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל (ז"ל).

כָּל נֶהֱנֶה מִיגִיעוֹ זוֹכֶה וְנוֹחֵל שְׁנֵי עוֹלָמוֹת:
גּוּפוֹ מְכֻבָּד בָּזֶה, וְנַפְשׁוֹ בָּעוֹלָם הַנְּשָׁמוֹת;
גַּם פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל לְחַיֵּי עוֹלָם מְזֻמָּנִים,
רַק עַל פְּלֵיטַת סוֹפְרֵינוּ, מַחְכִּימֵי מַצְדִּיקֵי הַבְּרִיּוֹת
נִקְנְסָה מִיתָה עוֹלָמִית, חַיֵּי צַעַר וַעֲנִיּוֹת,
יִהְיוּ רמדי"ם, ריבש"ם, עֲנָוִים אוֹ רַבָּנִים.

חֵן מָקוֹם עַל יוֹשְׁבָיו, חֵן סְפָרִים עַל מְחַבְּרֵיהֶם,
חָבִיב מֶשִׁי עַל לוֹבְשָׁיו, יִסּוּרִים עַל מְקַבְּלֵיהֶם,
חִבָּה כְּפוּלָה וִיתֵרָה מְחַבֵּב כָּל כּוֹתֵב וְסוֹפֵר
יִסּוּרָיו וְחִבּוּרָיו שֶׁיָּגַע בָּהֶם בְּעֶשֶׂר אֶצְבְּעוֹתָיו,
מְקַבְּלֵם בְּאַהֲבָה מִיַּד הַמָּקוֹם וְאֵינוֹ מִתְרַעֵם עַל מִדּוֹתָיו;
בְּלֹא שְׂכָרָם הוּא מוֹדֶה וּבְלֹא הֵם מַכְחִישׁ וְכוֹפֵר.

מְחַבֵּר שֶׁכַּוָּנָתוֹ הָאֱמֶת, הַשָּׁלוֹם וּכְבוֹד שֵׁם שָׁמַיִם,
לְשֵׁם מָמוֹן אוֹ פְּנִיּוֹת אֵינוֹ מְטַמֵּא אֶת הַיָּדַיִם,
בִּקּוּר וְלִגְלוּג עָלָיו אַהֲבָה, לוֹעֵג לְקַנְטוֹר וְנִצּוּחַ,
(כָּעֲקָרָה שֶׁנִּפְקְדָה וּמַקְשָׁה לֵילֵד עַד שֶׁגּוֹסֶסֶת,
עִם יְצִיאַת הַוָּלָד נוֹשְׁקָתוֹ וְעִם בַּעְלָהּ מִתְפַּיֶּסֶת)
שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, הוּא סִפְרוֹ, וּמוֹצֵא בְּעַצְמוֹ קוֹרַת רוּחַ.

* * *

אַשְׁרֵי מְחַבֵּר מַחְבֶּרֶת וּמוֹדִיעַ שֶׁאֵינָהּ לִמְכִירָה,
וְאוֹי לִמְחַבֵּר מַחְבֶּרֶת שֶׁפּוֹשֵׁט יָדוֹ לְקַבֵּל מְחִירָהּ,
נוֹדֵד וּמְחַלְּקָהּ לָרַבִּים, מַטִּילָהּ עַל הֶהָמוֹן,
כִּמְקַוֶּה מֵהֶם שְׂכַר טוֹב וּמְצַפֶּה לְתַשְׁלוּמֵי מָמוֹן.

סְבוּרִים הֵם הַקּוֹנִים שֶׁכָּל מְגַמָּתוֹ הֵם הַדָּמִים,
שֶׁלְּשָׁמָם וּבִשְׁבִילָם לְבַד שָׁם לֵילוֹת כַּיָּמִים,
שֶׁכְּדֵי לְבַקֵּשׁ פְּרוּטוֹת בָּדַק בְּחוֹרִין וּבִסְדָקִים,
וּכְדֵי לִמְצוֹא צוּרַת מַטְבֵּעַ חֲקוּקָה בֵּין הַפְּרָקִים.
אוֹי לוֹ, אוֹי לִשְׁנוֹתָיו וְאוֹי לְרֹעַ גּוֹרָלוֹ
אִם בָּאֵלֶּה יַחְשְׁדוּהוּ וְאִם כֹּה יְחַלֵּל עֲמָלוֹ;
לִהְיוֹת גּוֹרֵף בִּיבִין אוֹ שֶׁתֵּהָפֵךְ שְׁלִיָּתוֹ
הָיָה נוֹחַ לוֹ מִלִּשְׁמוֹעַ כָּזֹאת עַל יְגִיעָתוֹ!

מִי כִּמְחַבֵּר וְלִבּוֹ, וּמִי כָמוֹךָ, חֵי הָעוֹלָמִים,
יוֹדֵעַ לְמַעַן מִי וּמָה שָׂם לֵילוֹת כַּיָּמִים?!
מַר מִמָּוֶת בְּעֵינָיו לַעֲשׂוֹת סִפְרוֹ סְחוֹרָה,
מַר מִמָּוֶת בְּעֵינָיו לִחְיוֹת וּלְהִתְפַּרְנֵס מִתּוֹרָה,
אֲבָל מַה יַּעֲשֶׂה, אוֹיָה, וְהַחַיִּים וְהַקֵּיבָה
וּבְנֵי בֵיתוֹ תְּלוּיִים בּוֹ וְאִשְׁתּוֹ הָרְעֵבָה
יַעֲבִירוּהוּ עַל דַּעְתּוֹ וְעַל דַּעַת קוֹנוֹ,
בַּאֲשֶׁר יוֹלִיכוּהוּ יֵלֵךְ נֶגֶד חֶפְצוֹ וּרְצוֹנוֹ!

* * *

קְרַע רֹעַ גְּזַר דִּינָם, רַחוּם שׁוֹמֵעַ תְּפִלּוֹת!
הַמְעַט מֵהֶם יִסּוּרֵי גֵיהִנּוֹם? צַעַר גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת?
הַמְעַט מֵהֶם חִבּוּט קְבָרוֹת וּשְׁאָר מִינֵי פּוּרְעָנוּת?
הַמְעַט מֵהֶם דְּקִירוֹת קַנְטְרָנִים מְפַטְפְּטִים וּבוֹטִים?
הַמְעַט מֵהֶם רִנּוּן וְלַעַג שֶׁל שׁוֹטִים וְהֶדְיוֹטִים?
הַמְעַט מֵהֶם בִּקֹּרֶת חֲצוּפָה, בַּעֲלַת לַעַג וְלֵיצָנוּת?...

מְשַׁנֶּה סִדְרֵי בְרֵאשִׁית! מַחֲלִיף עֲרָבִים לִמְאוֹרוֹת!
כְּבֹשׁ כַּעַסְךָ מֵעֲלוּבִים אֵלֶּה וְאַל יְדוֹנוּ לְדוֹרֵי דוֹרוֹת;
תֵּן חֶלְקָם בְּגַן עֵדֶן, זַכֵּה לֶעָתִיד מִזַּכֵּי הָרַבִּים,
פַּרְנְסֵם בְּכָבוֹד מִיָּדְךָ, לֹא עַל יְדֵי הַרְפַּתְקָאוֹת!

אל תצריכם לידי אחרים, לידי חתומים והלואות!
ולא יזיקום ארס נחשים ועקיצת עקרבים!...

נתון לדפוס מאת ש"י איש הורוויץ.

שיר ושבחה

אל כבוד הרב הגדול, סופר ובלשן, החכם השלם והמצוין, כל צפון סוכר, ולכל תכלית חוקר, רבי שמואל יוסף פין נ"י ליום מלאת לו שבעים שנה.

עוד מסביב חשך גם צללים
מראש עפרות תבל עד רום רקיע
עוד בני היקום נרדמים כחללים
וקול נחרתם אימה, ארץ הבקיע;

עלה עמוד השחר ויפץ קרנים
על עמק אילון הבקעה הנרדמה
ויפח באפה רוח חיים
ותהי לנפש חיה על האדמה.

אחריו יצאה השמש בהלה
ותשפך חם ואור בעז וחיל
לענג אין אמר ולנחת — מלה,
אין חשך עוד, אין אפל וליל.

בכנפיה הביאה מרפא ותעלה
לפרח לצמח מארז עד חוח,
לזיז שדי ולכל נפש חבלה
לעיפים וכשלים ועשוקי כח.

אך השמש אל מקומו שאף זרח
בכל התולדה העלה ויורדת
ובעמדה לא תמצא מנוח
כי התמורה כל היקום לוכדת.

השמש נטה הולכת ויורדת
לקצות שמי אילון לקצבי ההרים.
שם היא עוד נצבת עומדת
ובאור פניה תאיר לארץ ולדרים.

ובכן פרחי הוד נתני ריח!
זיז שדי גם עוף כנף,
שושנת עמקים גם סלון וחוח
וכל עץ פרי מצמרת עד ענף!

חלו נא יחד פני יוצר השמש
כי לא תכבה וקויה לא ידעכו.
לא יועם זהרה לא יכסנה אמש
וקרני אורה לעד לא יחשכו.

חלו: מי יתן ויהי כבימי יהושע
כי תעמד השמש ולא תשוב אהלה,
תהל תופיע עוד באור זרוע
ומקומה אל תנח אל תזוז סלה!!

* * *

עמק אילון היא ווילנא הקרת
עליה ראשונה הפיץ השחר קרנים,
עדי קרא לה אז שם תפארת:
ציון המצינת בליטא — ירושלים.

קרית סופרים היא מהור דור
אם לבינה ולחכמה ערש,
נר לתושיה ולתורה אור
בעוד לאחיותיה רוח אחרת.

השחר חמק, קרניו הסתתרו
בהגלות השמש באור שבעתים;
החכמים שהיו בימים עברו
הועם אורם משמש צהרים.

מי הוא המאור הגדול שמש עתנו?
אתה הוא רבי שמואל יוסף פין!
אתה הוא אור ישראל, הרם כנסתנו,
כי איה כמוך איש מלא רוח בין??!

בספריך שפת הקדש כשושנה פרחה,
שגשגה ותעל כמו גפן אדרת,
עיני רבאתים ראו בם ברכה
כי שפת קדש חכמה גורת.

אמרי אמת ושפה לנאמנים
נתת לשנות דור ודור,
על נדחי ישראל החדשים והישנים
השכלת הצלחת להופיע אור.

בקריה נאמנה הגדלת תושיה
פעל צדק פעלת למתים ולחיים;
אצרך – משגב לשפה העבריה,
לבאר טובו תאלמנה שפתים.

בכרמל בשרון נטעת ברושים רעננים
גם פרחי הצפון נתנו קטרה,
שם יזל גם מעין גנים
להשקות שדות החכמה והתורה.

דעתך ארכה מארץ ורחבה מים
מקפת כל תקופות דברי הימים,
ישתוממו סופרי ישראל ההגים בם
ויאמרו: כמוך לא היה עוד לעולמים!

בהגדות והלכות הנך מעין נבע,
בכל דבר חכמה מחקר והגיון,
גם בלשונות חול אתה שומע,
כמוך אין נפרץ החזיון!

אלה הם קצות מפעליך, נטף מים,
ולספר כמו אין לאל ידי;
שפל הנני, ואתה נשא ורם
וכף רגלך גדלה גבהה מקדקדי.

אך קצות מפעליך נראו לעין,
ומה רבו עוד אשר תרקם במחשבה!
לעמתם הגלוים הלא אך כאין,
כמספר האחד מול רבבה.

ברעיון הישוב, שם קדמה מזרחה
כנסת ישראל תלך ותסע לאורך;
כי באשר אתה, שם צוה יי הברכה,
כי אתה הוא מאור ושמש לדורך.

ובכן נהלה נא יחד פני יוצר השמש
כי לא תכבה, וקויה לא ידעכו,
לא יועם זהרה, לא יכבנה אמש
וקרני אורה לעד לא יחשכו.

נחלה: מי יתן ויהי כבימי יהושע
כי תעמד השמש ולא תשוב אהלה.
תהל תופיע עוד באור זרוע
ומקומה אל תנח, אל תזוז סלה!!

איו"ב ממינסק.

הַפֶּרַח וְהַשִּׁירָה

(תַּרְגּוּם)

מַה־יָּפִית פֶּרַח נֶחְמָד, תַּאֲוָה לָעֵינָיִם,
וּמַה־נָּעַמְתָּ בְּהוֹד שְׁלַל צֶבַע רִקְמָתַיִם!
זֵר־זָהָב סְבִיבוֹתֶיךָ כְּכֶתֶם פָּז יוֹפִיעַ,
סַפִּיר גִּזְרָתֶךָ – כְּמַרְאֵה תְּכֵלֶת הָרָקִיעַ;
מִכְּלֵי עָלֶיךָ יַזְהִירוּ כְּלִבְנַת צֶמֶר צַחַר
וּפָנֶיךָ יַאְדִּימוּ כְּאֹדֶם הֵילֵל בֶּן־שָׁחַר!
אֵי־מִזֶּה בָּאתָ, אֹרֵחַ? מֵאַיִן לֻקָּחְתָּ?
הַאִם מִזְּבוּל שְׁחָקִים לָאָרֶץ הָשְׁלָכְתָּ? –
„לֹא בֶן־שָׁמַיִם אָנֹכִי, כִּי־אִם יְלִיד אֲדָמָה,
שָׁם בְּסֵתֶר מַעֲבֵה הַכִּכָּר תַּבְנִיתִי רֻקָּמָה".
– אִם־כֵּן מַרְגָּלִית טוֹבָה זַרְעוֹ אוֹ אֶבֶן יְקָרָה,
מִכִּלְיוֹתֵיהֶן יָצָאתָ לְהִתְנוֹסֵס בְּתִפְאָרָה?
„גַּם הוֹלֵד מֵחֲלָצֵי אַבְנֵי יְקָר לֹא נוֹעַדְתִּי,
מִזֶּרַע שָׁחוֹר לֹא־הָאֵר לֹא־הָדָר נוֹלַדְתִּי,
וְרַק אַחֲרֵי בְּלוֹתִי בְּמַחְשַׁכֵּי בִצָּה וָרֶפֶשׁ
מִבֵּין רִגְבֵי עָפָר יָצָאתִי לְהַצְהִיל כָּל־נֶפֶשׁ" –
הִנֵּה כִּי־כֵן זֶרַע דְּאָגָה, עֶצֶב וְשֶׁבֶר רוּחַ
תּוֹךְ מַעֲמַקֵּי לֵב הַמְשׁוֹרֵר כִּי יִפּוֹל יָנוּחַ,
שָׁם יַךְ כַּלְּבָנוֹן שָׁרְשׁוֹ, גִּידֵי בַדָּיו יְסֻבָּכוּ.
וּבְקֶרֶב יָמִים מִשִּׂפְתוֹת הַמְשׁוֹרֵר יִצְמָחוּ;
אָז תּוּלֶד שִׁירָתוֹ, עֵין חַשְׁמַל מַרְאֶיהָ
וּכְאַבְקַת רוֹכֵל תִּתֵּן רֵיחָהּ, יִזְּלוּ בְשָׂמֶיהָ!

ד"ר ש. מאנדעלקערן.

לִידִידַי ה'....

בִּנְךָ אִם תְּיַסֵּר יַסְּרֶנּוּ בְּסֵתֶר חֲדָרֶיךָ
פֶּן תְּגַלֶּה עֶרְוָתְךָ, יַעַלְצוּ בְךָ אוֹיְבֶיךָ;
כִּי תוֹכִיחַ אָחִיךָ הָעִבְרִי תְּאַלְּפֶנּוּ דַעַת
דַּבֵּר לוֹ בִּשְׂפַת עֵבֶר, אָזְנוֹ שֹׁמַעַת.
מַה־בֶּצַע אִם בַּחוּץ תִּתֵּן עָלָיו קוֹלֶךָ
כִּי יִשְׂחַק לָךְ, יִלְעַג, יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ.
הוֹרֵנוּ אִם יֵשׁ תִּקְוָה אַף יַסֹּר יַסְּרֶנּוּ,
אַךְ גּוֹי וֵאלֹהָיו אַל תִּמְאַס עֵת תְּלַמְּדֶנּוּ.
מוּמֵי עַמְּךָ מוּמֶיךָ, כִּשְׁרוֹנָיו כִּשְׁרוֹנֶיךָ,
כְּבוֹדוֹ הוּא כְּבוֹדְךָ, וּקְלוֹנוֹ קְלוֹנֶךָ.
אַל תַּלְשֵׁן אָחִיךָ אֶל גּוֹי זָר, עַם אַחֵר.
שׁוּבָה מִדַּרְכֶּךָ, שׁוּבָה אַל תְּאַחֵר.
אַךְ אָז בִּלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת רוּחֲךָ תָּעַר,
עֵת תִּלָּחֵם תְּדַבֵּר אֶת אוֹיְבָיו בַּשָּׁעַר...

נפתלי זאב טור.

הַמְשׁוֹרֵר

אֵיךְ אֶדּוֹם וּמֵעַי כַּכִּנּוֹר יֶהֱמָיוּ
רַעֲיוֹנַי יְעִירוּנִי יֶאֱתָיוּ יִבְעָיוּ;
אֵיךְ אַשְׁלִיךְ אֶת עֵטִי וְאֶשְׁבּוֹר הַלּוּחוֹת
וּמַה יַּעֲנֶה אֶל אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת?

לוּ אוּכַל וְאֶטְבּוֹל אֶת עֵטִי בַּדָּם
וְאֶשְׁפֹּךְ אֶת נַפְשִׁי עַל הֶעָלִים:
עוֹד לִבִּי מָלֵא שִׁירָה כַּיָּם
וּלְשׁוֹנִי רִנָּה כַּהֲמוֹן גַּלִּים.
אַךְ מִשְׁבְּרֵי יָם יִשָּׁבְרוּ בִּגְדוֹתָיו
וְנֶפֶשׁ הַמְשׁוֹרֵר תִּתְעַטֵּף בְּאֶצְבְּעוֹתָיו.

נפתלי זאב טור.

נאד של דמעות

קְבֻצַּת כתובות שעל גבי הקברים

כתובות בידי

יהודה ליב גאָרדאָן.

אמר יל"ג: לזכרון החיים המהלכים תחת השמש ומע"ירדם במספר ימי חיי הבלם אין שמירה מעולה יותר מן הכתב שעל גבי קברם. ועינינו הרואות כמה יגיעות ייגעו סופרי דברי הימים לשוטט ולבקש ולאסוף ולכנוס את הכתובות החרותות על המצבות ולהוציא מהן רמזים וידיעות לקורות הדורות מראש; האין טוב אפוא בהיות כתובות כאלה ערוכות בידי כותביהן מגלות מגלות, למען אשר ימצאו בם דורשי הרשומות לעתיד לבא את מבוקשם והוקל מעליהם עבודתם.

על כן לא חדלתי גם אני מלקבץ את הכתובות א"ר יצאו מתחת ידי זעיר שם זעיר שם במשך יותר משלשים שנה ואשר לא נכנסו באספת „כל שירי" הנדפסים, והצבתי אותן לבדהנה בחוברת מיוחדת. וכמין במינו נוספה עליהן קינה הדשה על מות ידיד נעורי המשורר מיכה יוסף לעבענזאן, אשר מצאתיה בין כתבי כתובה ושמורה אתי עוד משנת תרי"ג ולא באה בדפוס עד כה. את כל נטפי הדמעות האלה קבצתי יחד ושלחתים לבעל האסיף (יוסיף ולא יסיף!) לשום אותו בנאדו, הלא בספרתנו לשום שם ושארית בתוכנו לנפשות הפורחות אשר הלכו למנוחות, ואשר לשמן ולזכרן הכתובות ההן ערוכות. ואולי ימצאו בכמה מהן דורשי הרשומות בימים הבאים גם איזה ידיעות נחוצות לדברי ימינו ותולדות בני דורנו ותברכני נפשם בגללם.

א.

מִי יַגִּיד לָךְ הַבַּת־פָּאנִיוֶעז עַל גֹּדֶל הַשֶּׁבֶר
יוֹם צֵאת מִמֵּךְ הַכְמַת נָשִׁים וַתֵּרֶד פֹּה קָבֶר ?!
נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל יוֹם הַפּוּרִים, מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה שָׁבָתָה,
דַּלִּים סָפְדוּ בְּכָל רְחֹבוֹת, אַיֵּה עֶזְרָה בְּצָרָתָה ?
לְעֻמָּתָם כְּמַעְיָנִים, עֵינֵי שְׁלֹשֶׁת בָּנִים יוֹרְדוֹת מַיִם
בָּנוֹת שָׁלֹשׁ עֲדִינוֹת תִּשֶּׂאנָה קִינוֹת עַד לֵב הַשָּׁמַיִם;
תּוֹכָם יֵשֵׁב אֲבִיהֶם הַשָּׂב וְנַפְשׁוֹ מָרָה הוֹמִיָּה:
„אֵיכָה בָּדָד יָשַׁבְתִּי!“ יִקְרָא כְּבֶן־חִלְקִיָּה;
לְקוֹלוֹ בְּנֵי שִׁלֵּשִׁים וְרִבֵּעִים יְמָרְרוּ בַּבֶּכִי
עֲלֵיהֶם תֵּהֹם כָּל הָעִיר וְדִמְעוֹת עַיִן עַל כָּל לֶחִי.

זַעֲקַת רַבִּים הֵן לֹא תִבֶז אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם
רְאֵה בִּכְיֵנוּ וּצְרוֹר רוּחָהּ אִתְּךָ בִּצְרוֹר הַחַיִּים.

בשנת: „ויתאבלו העם מאד".

[מינדל בת אלעזר, אשת ר' תנחום אהרנשטם, אם חותנתי,
מתה ונקברה ביום הפורים תרט"ו].

ב.

[אח ואחות מונחים תחת אבן אחת; על האבן ציור מראה ספיר כזהר הרקיע
ושני כוכבים מזהירים בו].

מָוֶת, חָרֵשׁ מַשְׁחִית, מַה־גָּבַרְתָּ מָה־עָצַמְתָּ!
אַתָּה יָדְךָ אָח וְאָחוֹת בְּקֶבֶר אֶחָד פֹּה שַׂמְתָּ
יַחַד יִשְׁכְּבוּן בְּפִי פַחַת וְרִמָּה אַחַת תְּאַכְּלֵם יַחַד –
רִמָּה הַנִּמְבְזָה, אַהֲבַת אַחִים אֵיךְ תַּפְרִיעִי בְּלִי פַחַד ?
בֵּן יְבַת בְּקֶבֶר אֶחָד – רְאוּ בְּנֵי אָדָם וּרְעָדוּ!
הֲגַם בַּיְלָדִים יָבֹא רֶצַח וְכִזְקֵנִים לַמָּוֶת יִצְעָדוּ ?
רְאוּ בִּפְאַת יָם קֶבֶר אַחֵר – מִי זֹאת בּוֹ שׁוֹכָבֶת ?
זֹאת אִמָּם זְקֵנָתָם אֲשֶׁר קִדְּמָתַם יְמֵי מִסְפַּר בַּמָּוֶת
לָכֵן תֵּבְךְּ הָאֵם, דְּמָעוֹת שָׁלִישׁ כָּל יוֹם, מֵאֲנָה נֹחַם קַחַת:
מוֹת שְׁנֵי יְלָדֶיהָ וּמוֹת אִמָּהּ בְּחַיֶּיהָ תִּבְכֶּה פַּעַם אַחַת.
נְהִי יַכְבִּיר אֲבִיהֶם הַנִּכְבָּד בְּקוֹל חוֹדֵר לֵב וּכְלָיוֹת,
פַּלְגֵי מַיִם מִן הָעֵינַיִם תּוֹרַדְנָה אַרְבַּע אֲחָיוֹת
נֶאֱנָחִים שְׁנֵי הָאַחִים וְכָל יוֹדְעֵיהֶם זָקֵן וָנַעַר.

חִתְמוּ פִּיכֶם וְחִתְמוּ עֵינֵיכֶם, אַל תְּשַׁעֲרוּ שַׁעַר:
שָׁם טֹהַר עֶצֶם הַשָּׁמַיִם וּשְׁנֵי כוֹכָבִים יָאִירוּ —
רְאוּ נָא וּפְנֵי מֵאִיר וְחַיָּה בִּפְנֵיהֶם תַּכִּירוּ.

ג.

יְמֵי חַיֶּיךָ אֲהָהּ לֹא הִגִּיעוּ לִשְׁנוֹת גֶּבֶר
פִּתְאֹם נִפְתְּחוּ חַגְוֵי סֶלַע וַתִּמְצָא בָּם קָבֶר.
בַּת תֵּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה עֲרִירִי חָלַפְתְּ
יַד שַׁחֶפֶת עַזָּה יָמַיִךְ הִקְצִירָה וְנֶאֱסַפְתְּ
יָצָאת וַתִּטֹּשׁ אָבִיךְ וְאִמֵּךְ אַחַיִךְ וְאַחְיוֹתַיִךְ

צַעֲקָתָם הַמָּרָה לֹא הֵסִירָה אֶת מַר מוֹתֵךְ.
חֲלַצְתְּ אִשְׁתְּךָ לִבְלִי תֵחָלֵץ וְאַתָּה לֹא חֻלַּצְתָּ;
קַלִּים הָיוּ יָמֶיךָ וּצְדָקוֹת רַבּוֹת קִבַּצְתָּ.
שְׂכַר פְּעֻלָּתְךָ יוֹצֵר רוּחַ אָדָם יְגַמְּלֶךָ
תְּהִי נַפְשְׁךָ צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת אֱלֹהֶיךָ.

ד.

תַּנְחוּם אַיִן, מָרֵי נֶפֶשׁ קוֹנְנוּ!
נֶאֱסַף אִישׁ חַסְדְּכֶם כָּל רָעֵב מַשְׂבִּיעַ,
חוֹלֵק עִם עָנִי, כָּל אֻמְלָל מוֹשִׁיעַ;
מִי יוֹשַׁע עַתָּה? עַל מִי תִּשָּׁעֲנוּ?
בִּגְבוּרוֹת בָּא — וּלְצִיּוֹן עִיר קָדְשֵׁנוּ
נִכְסַף עֲלוֹת. „שָׁם — אָמַר — אַרְגִּיעַ".
מָוֶת קִדְּמוֹ; פֹּה קֶבֶר לוֹ הִצִּיעַ.
אֵיכָה, כֵּן יַעַזְבוּ כָּל חֲפָצֵינוּ!

יוֹם חֹדֶשׁ טֵבֵת אֶל אַחֲרִי״ת הִגִּיעַ
רַבּוּ עֲזוּבָיו הַנָּחָם מֵאֵנוּ
הִי בָּנָיו וּבְנוֹתָיו מִי זֶה יַבִּיעַ?!
כַּתְּרוּ־נָא אֲבֵלָיו, רוּחֲכֶם יַרְגִּיעַ!
הֵן פְּעָלָיו הַטּוֹבִים עָלָיו יָגֵנּוּ
נֹכַח שׁוֹפֵט צֶדֶק בִּמְרוֹם רָקִיעַ.

(תנחום בן מאיר הכהן אהרנשטאם, אבי חותנתי;
מת ר״ח טבת בשנת: הה כי נאסף איש החסד).

ה.

חֶמְדַּת נָשִׁים, הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם שִׁבְעַת עוֹלָלַיִךְ
בָּנוֹת וּבָנִים, רַכִּים וּקְטַנִּים, אֲשֶׁר הִשְׁאַרְתְּ אַחֲרַיִךְ!
תַּאֲנִיַּת אִישֵׁךְ, תִּשְׁמַע נַפְשֵׁךְ, וּבְכִי אַחַיִךְ וְאַחְיוֹתַיִךְ
הֶנֶּה כָּל מַכִּירַיִךְ, וְכָל בְּנֵי עִירֵךְ, הַיּוֹדְעִים צִדְקוֹתַיִךְ,
הַנֶּאֱנָחִים, מִבְּלִי הִנָּחֵם, עַל מוֹתֵךְ בִּימֵי עֲלוּמַיִךְ:
תֹּמֶר פֹּרַחַת, אֵיךְ נִגְדַּעַתְּ לַשַּׁחַת! אֵיכָה בְּאִבָּם נִטְּשׁוּ בָּדַיִךְ!
נֶפֶשׁ תְּמִימָה, אֵיךְ כְּאִישׁ מִרְמָה, לֹא חָצִית יָמַיִךְ!

חַלִּי נָא הָאֵל, כִּי יוֹאֵל, וִיהִי אָב וְדַיָּן לִיתוֹמַיִךְ
וְיִתֵּן לָהֶם נִחוּמִים, וִינַהֲלֵם בְּרַחֲמִים, וִיגַדְּלֵם כְּמַאֲוַיַּיִךְ
מִפָּנָיו עֹז וָכֹחַ, יִשְׁלַח שָׁלוֹחַ, גַּם לִשְׁאָר אֲבֵלַיִךְ
וְנַפְשֵׁךְ הַיְשָׁרָה, תְּהִי צְרוּרָה, בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת אֱלֹהַיִךְ!!

ו.

חַיָּה בָּרָקִיעַ אַתְּ נֶפֶשׁ תַּמָּה וִישָׁרָה !
הֲלֹא בַּעֲלוּמַיִךְ מַתְּ וּבַצָּהֳרַיִם שִׁמְשֵׁךְ קָדָרָה
עוֹד לֹא תַּם אִבֵּךְ, עוֹד פָּרַחַתְּ כַּחֲבַצֶּלֶת
נָגַע בָּךְ חֶרְמֵשׁ הַמָּוֶת – וְהִנָּךְ נוֹבֶלֶת !
עֲקֶרֶת הַבַּיִת אֵיךְ אִישֵׁךְ וּבֵיתֵךְ נָשִׁית

בִּשְׁנַת תֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים אֵיךְ אָרְחֵךְ כָּלִית.
יְלָדַיִךְ הָרַכִּים נְטַשְׁתְּ עַד לֹא גִּדַּלְתְּ
צִדְקוֹתַיִךְ חָדְלוּ עַד לֹא פִּרְיָן אָכַלְתְּ.
חַיָּה בָּרָקִיעַ אַתְּ, שָׁם מֵאוֹצַר אֱלֹהַיִךְ
קַבְּלִי שְׂכַר צִדְקָתֵךְ וְחַלִּי בְּעַד יְלָדַיִךְ.

ז.

אַלּוֹן בְּעוֹדוֹ רָטוֹב הִפַּלְתְּ מָוֶת
אִישׁ בְּלֹא יוֹמוֹ הוֹרַדְתָּ גֵּיא צַלְמָוֶת ;
בְּצֵאת נַפְשׁוֹ לֹא נָתְנוּ כֹּפֶר פִּדְיוֹנוֹ
טוּב לִבּוֹ וְיָשְׁרוֹ עָשְׁרוֹ וְהוֹנוֹ,

יַגִּיעַ כַּפּוֹ עָזַב סַחְרוֹ וּמַעֲרָבוֹ
הָהּ גַּם אִשְׁתּוֹ וְטַפּוֹ – מַחֲמַדֵּי לְבָבוֹ
וַיִּפָּרֵד מֵאֲנָשָׁיו וַיֵּצֵא לָשׂוּחַ
בִּנְאוֹת הָרָקִיעַ בְּמֶרְחֲבֵי הָרוּחַ.

(אברהם אבלי בן טוביה מאנשיוויץ, מת י׳ א״ש תרי״ט).

ח.

לוּינְזַאם יְלָדַתֵּךְ
עִיר טעלז גִּדְלַתֵּךְ
בְּקָאוֹוְנָא חָיִית
עִם בַּעַל נְעוּרַיִךְ
וּבְבֶּרלִין עָלִית
אֶל בֵּית אֱלֹהַיִךְ.

פֹּה יֶהְגוּ יְיֵלִילוּ
יִתְיַפְּחוּ יַזִּילוּ
יְקוֹנְנוּ עַל אִמָּם
גַּם אֲבִיהֶם עִמָּם –
אֵיךְ צִפּוֹר טְהוֹרָה
הָהּ אֵם טוֹבָה וִישָׁרָה
יוֹם הוֹלֶדֶת בַּעְלֵךְ
נָטַשְׁתְּ עִירֵךְ וְאָהֳלֵךְ
דָּאֲבָה נֶפֶשׁ אֲבֵלַיִךְ –
אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם צִדְקוֹתַיִךְ

גּוֹזָלִים אֻמְלָלִים,
דִּמְעָה כַּנְּחָלִים
בְּלֵ״ב יָמֶיהָ נִגְזָרָה
כִּי עֲטֶרֶת הוּסָרָה.
נָטַשְׁתְּ אֶפְרוֹחַיִךְ ?
אֵיךְ עָזַבְתְּ יְלָדַיִךְ ?
לְיוֹם מוֹתֵךְ בָּחַרְתְּ
וּבְאַדְמַת נֵכָר נִקְבַּרְתְּ.
מִי יְנַחֵם אוֹתָם ?
וְיוֹבִישׁ דִּמְעוֹתָם !

(פיינא הינדא דעואל בת ר׳ ליב עליאשאוו, מתה בל״ב שני חייה ותנוח בברלין).

ט.

אֵיכָה בִּמְקוֹם רִפְאוּת הַמָּוֶת מָצָאתָ
בְּבֶרְלִין הַמַּעְטִירָה לְהֵרָפֵא עֵת בָּאתָ!
רָאשֵׁי רוֹפְאֶיהָ אֵיךְ לֹא הֶעֱלוּ תְעָלָה לְמַחֲלָתְךָ!
הַרְחֵק מֵאוֹהֵב וָרֵעַ, מֵעִירְךָ וּמִנַּחֲלָתְךָ,
מֵאִשְׁתְּךָ מִבִּתְּךָ וּמִבִּנְךָ אֲשֶׁר אָהָבְתָּ
נִלְמוֹד בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה אֵיךְ קֶבֶר לְךָ חָצַבְתָּ!
רְאֵה עֲזוּבֶיךָ אֵיךְ מִבְּלִי הִנָּחֵם יִבְכָּיוּ
שַׁאוֶועל תִּזְעַק: רֹאשִׁי, רֹאשִׁי! וְכָל יוֹדְעֶיךָ יֶהֱמָיוּ
וְהָעֲנִיִּים וְהָאֶבְיוֹנִים מְבַקְשִׁים מֵשִׁיב נַפְשָׁם וָאָיִן.
נַאֲקַת בְּנֵי בֵיתְךָ מִי יָכִיל, מִי יָמֹד דִּמְעוֹת הָעָיִן?
בִּזְכֹר שִׁמְךָ דִּמְעָתָם תָּבוֹא וְלִרְגָעִים יִזְכְּרוּךָ:
נֶפֶשׁ נְדִיבָה, לֵב טוֹב וּמֵטִיב, וְרוּחַ נְמוּכָה,
דָּבֵק בַּחֲכָמִים וִירֵא אֵל מֵרַבִּים וּפוֹעֵל צֶדֶק וָיֹשֶׁר
נִכְבָּד בְּיִשְׂרָאֵל וּבָאָדָם, עָמֵל וְעֹשֶׂה בְּמִשְׁפָּט עֹשֶׁר
יָגַעְתָּ וּמָצָאתָ אַךְ מִטּוּבְךָ פֹּה לֹא שָׂבַעְתָּ
אַרְבָּעִים וָתֵשַׁע שָׁנִים רַק חָיִיתָ — וְגָוַעְתָּ.
לֵךְ אֵפוֹא בְּכֹחֲךָ זֶה לִפְנֵי אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת
וּבֹא עַל שְׂכָרְךָ בְּצֵל שַׁדַּי, שָׁם עַל מֵי־מְנוּחוֹת.

אברהם גרשון בן דניאל (קאפעלאנסקי) משאוועל, ינוח בברלין [ה' אב תרכ"ג],

---

י.

רְאִי חַיִּים לָנֶצַח אִמֵּנוּ הַנְּעִימָה
בַּת טוֹבִים, אֵם עֲדִינָה, נֶפֶשׁ תְּמִימָה:
תְּנִי נַחַת וּמַרְגֹּעַ לַעֲצָמַיִךְ הָעֲיֵפוֹת
אַחֲרֵי הַרְבֵּה נְדוּדִים שָׁטְנָה אַף מַדְחֵפוֹת.

הֵן פֹּה אֵין מַכִּיר לָךְ, פֹּה גַּלְמוּדָה נִשְׁאַרְתְּ,
כִּי בְּעִיר אַחֶרֶת מַתְּ וּבֵין זָרִים נִקְבַּרְתְּ:
הַרְקִיעִי אֵפוֹא מִקִּבְרֵךְ זֶה לִשְׁחָקִים
נוּחִי שָׁם נֶצַח בְּחֵיק הוֹרַיִךְ הַצַּדִּיקִים.

(חותנתי רחל בת תנחום אהרנשטאם הכהן, מתה ונקברה בעיר שאוועל ביום ו' ג' חשון תרכ"ד).

יא.

בְּנִקְרַת צוּר זֶה יוֹנָה תַּמָּה נִסְתָּרָה
אָבִינוּ רַב הַמַּעֲלָלִים, בַּעַל נֶפֶשׁ יְקָרָה
הִרְבֵּינוּ בְּכִי אַךְ נֹחַם יִסָּתֵר מֵעֵינֵינוּ.
אַחֲרֵי לֶכְתְּךָ סָר גִּילֵנוּ, דָּאֲבָה רוּחֵנוּ!

סוֹחֵר הָיִיתָ וּבַתּוֹרָה וְחָכְמָה עָמַלְתָּ
עֲנָוָה הִרְבֵּיתָ וְכָבוֹד וִיקָר נָחַלְתָּ,
דֶּרֶךְ אֲבוֹתֶיךָ אַנְשֵׁי הַשֵּׁם דָּרַכְתָּ
לָכֵן יִגְדַּל שִׁבְרֵנוּ עֵת מִמֶּנּוּ הָלַכְתָּ

ואתה — נצח תנוח ופרקת בשמים
משא ועל חייך בשנים ששים ושתים.

(כ"ה טבת תרכ"ד).

בנציון אברהם בן הרב אלכסנדר סענדר לונץ משאועל, חתנו של הר"ר ישראל גארדאן מווילנא.

יב

ישב עליון קבל בזבול קדשך
נפש אבינו השבה אליך!
בנעימות אלהים יראה נחת וישע
עקב זרע לצדקה בשנים ששים ותשע.
דרך ישרים ללכת אהבה נפשו
בין ישרים הושיבהו והשב גמולו בראשו.

(יעקב זבולן בן אליעזר דיללאן, שחלי"ח ביום ג' כ"ג אייר תר"ל בווילנא).

יג

אם לפי יגוננו הרב וגדל השבר
לבכות נבוא היום על זה הקבר
יחרב מקור דמעה, מעין העינים,
הנהר יהיה לאגם, הגל לגל מים,
ואנחנו לא נחיה עצמות אבינו
במקום קדוש זה לו קבר כרינו.
נגיד רב דעת, שב הולך תמים,
ירא אל מרבים ורע לחכמים,
הגדלת שמך כי באמונה סחרת
ולדלים עשית על כן גם עשרת,
דלתיך לא סגרו למבקשי עזרך
הה, איך סגר ואין פותח קברך?
לבכי עשוקים חשת והושעתם —
יליל בניך איך לא תשמע לדעתם.
עלית למצוא מנוח בשמים
אחרי שנות רגז שמונים ושתים
שנא חיי גבר פה בעמק צרה —
נוחי שם על משכבך, נפש ישרה!

(אליהו בן יהודה ליב עליאשו, מפראגער).

יד

זנחתנו לנצח מחמל נפשנו
לא נוסיף לראותך אבינו רוענו!
מקרב בני ביתך כנפשך אהבת
נסעת לימים ולעולמים לא שבת.
פלגי מים יורידו ששת יתומיך,
נחל סוחף — אמם, אשת נעוריך.
בצרת נפשם יצירו רחוקים וקרובים
חיו קירות לבך ומעשיך הטובים.
זאת רנו מעט נחם מעט צרי בצרה:
פודה נפש חסידיו יפדה נפשך
בניות ברמה יציב חקיך
וישם טוב על ראשך נצח לעטרה.

(זלמן פנחס בן יצחק שטערן. בעל אחות חותני — ינוח בקאוונא).

טז

שלח מגלו המות ויתז בגן עץ זית
צפרים בצלו ישבו חרדו נדדו מקנם
בנוה ישרים שמה הי ומספד מבית
כי רטש ביום עברות ראשם ומגנם.
קול אשה מצרה על בעלה מתיפחת
נהי ענוי צאנה שבעת יתומים אתה,
קהל יודעיו גם הם נפשם נאנחת:
„זו צדקה וזו שכרה? — מיתה בלא עתה!?"
למת כזה אל תנודו, אל תספידו אותו
הן הוא נקרא „חי" גם לאחר מותו;
מלידה עד יום מותו זרע לצדקה
ובבואו עתה על שכרו — מה קול הצעקה?!

[שלמה צבי בן יששכר בער קאמענעצקי זצלה"ה מלידה, מת בג"ן שנים בפ"ב].

טז

פרי הדר בעודו סמדר
יד המות כרתה
בת עדנים בטו"ב שנים
אל יוצרה הועלתה

זיו יפיה יבלה בקבר, רוחה יתענג על אלהיה
לברכה יהיה נצח גם זכרה בלב יודעיה.

[פריידה בת ר' אליהו זייברלינג, מתה ביום ו' אדר תרל"ד בת י"ז שנים, בזיטאמיר (?)].

יז

מר יבכיון שלשה בנים, יעוררו זעקת שבר
שאגתם נתכת כמים, אנחתם כל גוף שוברת
הודם פנה, זיום פנה – אביהם ירד קבר
בניהם בכים יתהו אתם, תהם כל הקרת.
מקרב ביתו יצא לנצח בירכתי בור לנוח
איש מיחידי סגלה כמהו לא רבו בדורו,
ידיד יה ואנשים, רב פעלים ותם רוח
רצוי לכל אחיו לכל אשר נהנו מאורו.
שאלו תופשי התורה כי לא עמל לתהו
לאנשים כותרים פנו ויספרו אמונתו;
אכן סר מר המות, כי צדיק תמים כמהו
בערגות גן אלהים ימצא פרי צדקתו.

[משה בן מאיר שלאסבערג, נפטר ג' אדר תרכ"ח].

יח

(הציור: נאד מלא דמעות ושלהבת עולה מתוכו).

הנאד דמעות אם נמלא לא נכבה השלהבת
בקרבנו תוקד יום יום מיום לקחך המות.
התשכח רבה בשנים ואם בחכמה ודעת
רבת יפי וכלילת חן – בנעוריה גועת?
ימי שחרותך טרם כלו ויום חלדך פנה
רוחך אל האלהים השבת בעשרים וחמש שנה;
התקה אי טובתנו, נפלה עטרת ראשנו!
הלך הינעם שנתך בשמעך קול בכינו
אביך ואמך שני אחיך ותשע אחותיך
שמש ירח ואחד עשר כוכבים בוכים עליך,
תאנית אישך בעל נעוריך כנפשך אהבת
ילדים שלשה רכים אשר לנצח עזבת?
נפש עניה, מצאי לך מרגוע בשמים
ויצרור אלהים אותך אתו בצרור החיים.

[הנדא בת הר"ר ישראל ראטנער ואשת ישראל נעמצאוויץ הלכה לעולמה בשנת תרל"ט, ומנוחתה כבוד בוויען].

יט

זאב יטרף המות וכל החי טרפהו
ואלף שנים אם יחיה טורפו ישיגהו.

זה גורל כל אדם עלה גם עליך
אבינו, בשנת השבעים לשנותיך
בדרך אמוני ישראל אותנו אשרת
וחקי האלהים ומצותיו שמרת
אף לא פעלת עולה לאדם מימיך.
בתורה חשקה נפשך ובה כל מעיניך
נשף ושחר בבית אלהים מצאוך
ששה סדרי משנה על פיך שגורים
מפיך תקראם שם לישישים ובחורים
ובעת נאלמת ונעלמת כלם הספידוך.
אולם מארעך לא יסוף זכרך.
לא יעשק גם האל, בו האמנת, שכרך.

[זאב וואלף בן שמואל (לעווינסאן), ינוח על משכבו בקאוונא].

כ

טוביה עלה למרום שם קנו בין כוכבים
ויעזוב ארץ ותמודיה ולא פנה אל רהבים.
בחצי ימים הולך תמים כאיש דמים גועת
ילדיך לא גדלת ומיגיעך לא שבעת.
הנה ג"ל שנים עבר על גל קברך
ויטהר נשמתך וישטוף עפרך

בניה ישרים תשב על עם זקני שמים
חיי ארץ בעיניך ימאסו כמו מים
אך אותנו אב רחמן הן מלבך לא מחית
לא שכחנוך גם נהנו כאלו עוד חיית
מצבת אבן נקים אנחנו שנית על מקום נוחך
ואלהים יצרור עד קץ הימים אתו את רוחך.

(טוביה בן יחיאל מאנאשעוויץ, בהתחדש מצבת קברו בשנת השלשים ושלש למותו).

כא.

רוחך חי לנצח בעדן גנים
מקום כל ברי לב ינוחו שאננים
אמנו היקרה, אחת מבנות המעלה,
נפש טהורה, אשת חיל עטרת בעלה,
אם טובה לנו, אם לבני עני כלמו;

שבעים ושלש שנותיך שני שבע היו למו
ערמים הלבשת ורעבים השבעת
ותופשי התורה תמכת והושעת
ובבא עתה יומך לשוב לעפרך
יהלך צדקך לפניך להביאך אל [illegible].

(האשה רחל מאנאשעוויץ, בטוויראגגען).

כב:

נפשנו עגומה – מי ינחמנו
על מותך בילדותך מחמל עינינו;
מפחלת אסכרה נאנשת וגועת
ימי מספר טרם לשש שנים הגעת.

נעמי קראנוך כי מאד נעמת לנו
על שכלך על טובך על יפי והוד;
מרה נקראך אחרי עזבך אותנו
יען כי המר מותך לנו מאד!!

(הילדה נעמי בת ר' אליהו אפרון, נולדה ח"י טבת תרל"ח, וגועה י"א השוון תרמ"ד).

כג.

פ"נ

בעל בעמיו, נגיד לעדתו –
יתומיו מי ינחם וירנין אלמנתו?
בלא יומו מת פתאם, שב אל אדמתו,
כבוד אל אספו לתת לו כצדקתו.

(ר' בנימין בלאך, אחד מפרנסי הקהלה בספ"ב.– 24 יוני 1884)

כד.

עַל אָבְדַן רֹאשׁ הַמְּלִיצִים מַאפּוּ

בחמשים ותשע לשנות חייו, ביום הכפורים בשנת „כָּל יִשְׂרָאֵל יִבְכֶּה״ *).

אַב־הֲמוֹן סוֹפְרֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִתָּמּוּ!
בָּרָאתָ עוֹלָמוֹת וּבְרִיּוֹת נָאוֹת בְּדִמְיוֹנְךָ,
רוּחַ הַחֹזִים דִּבֶּר בָּךְ וּשְׂפָתָם בִּלְשׁוֹנְךָ —
הָהּ, אֵיךְ עַתָּה לָנֶצַח שְׂפָתֶיךָ נֶאֱלָמוּ!
מִי יָעִיר אַהֲבַת צִיּוֹן בִּלְבַב דּוֹר פָּרוּעַ?
מִי יִמְרֹט נֹצָה זָרָה מִכְּנַף עַיִט צָבוּעַ?
אַשְׁמַת הַשֹּׁמְרוֹנִים מִי יוֹקַע נֶגֶד הַשָּׁמֶשׁ?
פֶּדָגוֹג וּמוֹרֶה מִי יְהִי? מִי יַגִּיהַּ אֶמֶשׁ??

אֶל עוֹלָם הַחֶזְיוֹנוֹת בּוֹ תָּמִיד חָיִיתָ
בֵּין הָרוּחוֹת הַמְסַפְּרוֹת לִשְׁכֹּן עָלִיתָ,
רוּחֲךָ הַכַּבִּיר מֵרַחֵף עַתָּה בֵּין כּוֹכָבִים
מֵעֲמַל נַפְשְׁךָ תִּרְאֶה תִּשְׂבַּע בְּאַהֲבִים
אַף זִכְרְךָ לְדוֹר דּוֹרִים יַעֲמוֹד בְּתוֹכֵנוּ
פָּעָלְךָ וַהֲדָרְךָ יֵרָאוּ עַל בָּנֵינוּ.

---

*) כתבתי לבקשת בנו ואינני יודע אם נחרתו הדברים האלה על קברו אם לא.

כה.

שָׁבַע רֹגֶז הִנֵּנִי, אֵין לִי מְנַחֲמִים!
רָטַשׁ הַמָּוֶת אֶת חַיַּי לֹא נָתַן לִי רַחֲמִים
יָצְאָה יָדוֹ בִּי וַיַּהֲרוֹס בֵּית מְגוּרָי
כִּי הֵנִיף צוֹר חַרְבּוֹ עַל אֵשֶׁת נְעוּרָי.
מִי יַזִּיל בֹּשֶׂם תְּעָלָה בִּלְבִּי הַפָּצוּעַ,
אַף מִי יַגִּיד לִי לָמָּה קָרָנוּ זֶה וּמַדּוּעַ?
רַק יָמִים עַל שָׁנָה אָרַךְ שְׁלוֹמֵנוּ,
אַחֲרֵי כֵן, בִּמְלֹאת לָהּ עֶשְׂרִים שָׁנָה,

נִתַּן יֶלֶד קָטֹן לָנוּ, בְּנֵנוּ בְּכוֹרֵנוּ,
אַךְ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ אֶת נַפְשָׁהּ נָתָנָה.

בֶּן אוֹנִי, בֶּן עָנְיִי! צַר לִי עָלֶיךָ,
כִּי תִגְדַּל — אַהֲבַת אֵם לֹא תְקַדְּמֶךָּ,
תֵּדַע קְרֹא „אָבִי״ וּקְרֹא „אִמִּי״ לֹא תֵדָע
כִּי יָתוֹם הִנְּךָ מִבֶּטֶן וּמִלֵּדָה.
וּמָה אֶעֱנֶה לְךָ בִּרְבוֹת הַיָּמִים
כִּי תִגְדַּל וְתִשְׁאַל: אִמִּי אַיֶּהָ?

במה אצדיק בעיניך פעל הצור תמים
כי קצץ בנער את פתיל חייה ?!

עז אתה המות – האהבה עזה ממך;
באהבת נעורים לא תשלוט ידך:
גם מעבר לקבר, מארבות השמים שמה,

מצרור החיים בה נפשה עתה צרורה
עוד תביט אלי שרתי*) ההדורה
תביט ותאהבני כימי היותה על האדמה.

(שרה רייכה טייזיל, בת אפרים אנתיק,
מתה כמבכירה, ביום כ"ז טבת שנת התרמ"ב).

*) שע"פ שיש לו גם הוראת שם המין יבא גם בכנוי, וכן הוא אומר: לולא חרשתם בעגלתי (שופטים י"ד י"ח) כלו' לולא דברתם עם אשתי ששמה עגלה (ר"ש פרחון).

כו

יודעי סודות פתרו לנו סוד זה החתום:
שלוחי מצוה הן אינם נזקין בהליכתם
למה אפוא קרה אסון את אבינו מורנו
בנסעו לעיר הבירה כשליח עירנו
אל ראשי ישראל המבקשים לעמם ישע בצרה;
שם בשפכו שיחו לפניהם ברוח נשברה
מעצר רעה ויגון ומחסר בריות גופא
על פני כל אחיו נפל וימת מיתה חטופה:

רצוי ליוצרו היה, צדיק חסיד וקדוש,
לכן מת בנשיקה בסוד „בקרבי אקדש"
יען כי נגש העם וכמו תבן נדוש
נאסף הצדיק מפני הרעה, ונפשו הנהלאה
גן עדן עלתה ושם מנוחתה מצאה.

[המנוח ר' יוסף שלמה בן אריה ליב שמערלינג בא במלאכות קהל מאהילוב ע"ג דנעפר לאספת שלוחי הקהלות אשר היתה בימי המיניסטר איגנאטיוב, ובישיבת האספה בבית הבאראן גנצבורג ביום ג' אייר תרמ"ג, מדי דברו בהתלהבות עזה על מעמד בני עמנו המורה מאד, נשבר לבו מקרבו ופלצות אחזתהו וימת על פני כל הנאספים, ונקבר בכבוד גדול במעלה הקברים אשר בעה"ם].

כז

[על קבר ר' מרדכי פלונגיאן, מ"כ בווילנא].

מרגשת דכי הים אל החוף באתי
פה אמצא המנוחה לה נפשי נשאתי!
לא עוד בזרוע עזו הסער יתקפני
ומגל אל גל כבדק יטילני.

נחת לא ידעתי כל שבעים שנותי –
גם בתורה עמלתי ימי ולילותי
ידי גם לפרי עץ הדעת שלחתי
אך מפרי עץ החיים מעט טעמתי

נטעתי „כרם", „בן־פורת" הצמחתי,
בניתי „תלפיות", עם „קהלת" התחכמתי –
„שבט אלה" נשאתי כל הימים.
למדתי, למדתי, כתבתי, הגהתי
מכל עבודתי לחם לא שבעתי –
הבה לי שכרי תמים, הצור תמים!

כח

על קבר הבאראנעססע חנה גנצבורג.
(נאספה אל עמיה כ"ג כסליו תרל"ז).

המדת נשים היית, אשה עטרת בעלה,
בת–יקר הודיה ואם שוקדת על קנה
וכל זה גז נצח ברגע ויבא רגז בן־לילה,
בערב היינו שמחים ולבקר – קינה.

כט

על קבר הבאראן יוסף גנצבורג
(נאסף אל עמיו ביום ח' שבט תרל"ח).

יגון וספוד בכל נאות יעקב!
כל ימיך בעד עמך עמדת בפרץ
ולמליץ היית לו במלכות הארץ,
הה, עוד ישענו לא בא ויומך הגיע –
איה אפוא למליץ לנו במלכות הרקיע.

ל

על קבר העלם מרדכי
בנו של הבאראן נפתלי הירץ גנצבורג
(נאסף אל עמיו כ"ו כסליו תרל"ט).

בגן צבור גל מראש עפרות תבל
ושר־דכי עלה בו פרח כתמר
ותכהו תולעת בעלות השחר
וייבש המר – אך ריחו לא נמר:

[מקום שם קבר למשפחת בית גנצבורג בפאריז, אשר שם ינוחו על משכבותם העצמות החביבות האלה, צר מהכיל כתובות יותר גדולות מארבע שורות, ולכן בקשני הבאראן ר' נה"ג לכתוב מועט המחזיק את המרובה. — העלם מרדכי גנצבורג מת במחלת השחפת כבן עשרים, והוא בעל כשרונות טובים וביחוד היה לו יתרון הכשר לחכמת הציור, וציורים רבים מעשה ידיו להתפאר נשארו אחריו בבית אביו לזכרון].

לא

„יבא הנה וינוח שלום על משכבו
הולך נכחו ודובר אמת בלבבו!"
שוכני מרום כן הריעו לקראתך
עת בא יומך אבינו לשוב אל אבותיך.
בשמים רנה – ובארץ בכי ואנקה:
„הוי רבנו, גאון עמו, המורה לצדקה!"
ארבעים שנה שופט בישראל היית
לעמך גם לבני נכר משפט עשית
יען ידעוך לדין אמת ונקי כפים
האמינו בך ותקדש שם שמים
ועתה כי לקחך האלהים יבך עמך באנחתו:
מרי גלה ממני מי יביא לי תמורתו?

[הרב רבי יהושע בהרב הגאון ר' אליהו מריגאלע, והוא שפט את ישראל עשרים שנה בק"ק קלעצק ועשרים שנה בק"ק נישוויז, ונאסף אל עמיו בן ששים ותשע, בכ"ב אדר תרמ"ז].

לב

נצר תפארה נגדע מכרם בת־יהודה
נטע שעשועים משרידי דור העבר,
בר־אברהם, בר־אורין, נוצר תורה ותעודה
נדיב פועל צדקות, חכם ונבון דבר.
ימי אנוש מלאו לו בקחת אלהים אותו
קרוביו למה יבכו ומידעיו על מותו
הן עשיר נדיב־לב עזב רכושו על האדמה
לאכול מאוצרו הטוב גנז לו במרומים שמה.

(נתן נטע בן יאקל הענדלער, בלייפציג).

לג

זאת אשת בריתך ליטינך שובבת
ובן אהוב לך פה קדמך במות –
בקרב ביתך אתה, אבינו החביב!
נפשות זו אהבת עוטרות לך מסביב.
יחידך שאר לך וארבע בנותיך
עיניהם הכלות הלם נטויות אליך.

הֲמוֹן מַכִּירֶיךָ יוֹדְעֵי נַפְשְׁךָ וִיקָרָתָהּ
כָּל הַיּוֹדְעִים נֹעַם לְשׁוֹנְךָ בִּשְׂפַת עֵבֶר וּמְלִיצָתָהּ,
קְהִלַּת ריגא, בָּהּ שְׁלֹשִׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה יָשַׁבְתָּ,
אַלְפֵי תַלְמִידֶיךָ כְּנַפְשְׁךָ אֲהַבְתָּ —
פֹּה כֻּלָּם הֵנָּה הִנָּם, יְסֹבּוּךָ בָּרוּחַ;
לֹא לְמַעֲצֵבָה תִּשְׁכַּב, בְּקֶרֶב בֵּיתְךָ תָּנוּחַ!
אֶל אֲבוֹתֶיךָ בָּאתָ אֶל עַמֶּיךָ נֶאֱסַפְתָּ —
נַפְשְׁךָ מָצְאָה הַמְּנוּחָה אֲשֶׁר לָהּ נִכְסַפְתָּ.

[זאב וואָלף בן ישעיה הכהן קאַפּלאַן, שבחל"ח ביום כ"ד אייר תרמ"ז, וינות על משכבו בריגא].

לד.

בְּהִפָּתַח ביום ז׳ אדר תרל"ה (1 מארץ 1874) בית-עלמין החדש לקהלת ישראל בפטרבורג ויהיו הראשונים אשר הגיעו שם לקבורה שני אנשי חיל אשר מתו מחמת מלאכה בבית מעשה אבק השרפה אשר להמלכות, ותתלקח האש ותאכלם; ויקברום בני הקהלה בכבוד בקבר אחד במעלה הקברים, ויקימו עליהם מצבת אבן לזכרון וכתוב עליהם מלבד כתובת ארוכה בלשון רוסיא, הדברים האלה גם בשפת עבר:

אֶת מִשְׁמֶרֶת מַלְכָּם שָׁמָרוּ
וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַּיָּם
וּבְאֵשׁ פְּלָדֹת פִּתְאֹם נִחָרוּ
שְׂרֵפַת נְשָׁמָה וְגוּף קַיָּם
וּפֹה יַחַד בַּמָּוֶת נִקְבָּרוּ —
כָּל רֹאָם יֵדַע אַיָּם.

לה.

בנפול לפני בני עולה הקיסר החסיד אלכסנדר השני נ"ע (1 מאַרץ 1881) הניחו ראשי ב"י כפ"ב זר פרחים על ארונו, ושאלו את פי מה לכתוב על פתילי הזר, ויעצתים לכתוב חצי הפסוק איכה ד׳ כ׳: „רוח אפנו כו׳ עד בשחיתותם", שהוא לדעת חז"ל הקינה אשר נשא ירמיהו על יאשיהו המלך שנאמרו בו: ויורו המורים למלך כו׳ ויצק דם המכה... ויש בו מעין המאורע, ועוד היתה לי כונה אחרת בדבר ע"ד הרמז והסוד, והוא לכתוב את הפסוק הזה כזה:

רוח אפנו משיח ארני נלכד בשחיתותם

שם ההויה בלשון ארנות, כדי שיעלו ראשי התיבות **ראמאנב**, שהוא שם משפחת קיסרי רוסיא יר"ה. והנה מגישי המנחה קבלו את עצתי אבל לא נזהרו בשעת עשית המלאכה, והרוקם רקם את השם בה׳ ועל ידי זה נתקלקלו הר"ת ופרח לו הרמז והסוד ונשאר רק הפשט והדרש.

לו

תבנית המצבה: הר שרפה, נאות דשא וכל שיח השדה בתחתית ההר ואש מפיו תאכל.

יַקִּיפוּ צִמְחֵי חֶמֶד קִבְרְךָ וְלֶהָבָה מִתּוֹכָם עוֹלָה
צְמָחִים אֵלֶּה יְלָדֶיךָ הֵם וְהַלַּהַב תּוּגָתָם הַגְּדוֹלָה,
חֲבֶרְתְּךָ אֵשֶׁת בְּרִיתְךָ לְהִנָּחֵם מְמָאֶנֶת,
קִדַּמְתָּ לְעָזְבָם בְּלֹא־עֵת וְהוֹדָם וִיוֹם פָּנָה.
קְהִלַּת עִיר הַבִּירָה גַּם הִיא עָלֶיךָ מְקוֹנֶנֶת
אֶחָד מֵרָאשֶׁיהָ הָיִיתָ יוֹתֵר מֵעֶשְׂרִים שָׁנָה
רַבּוֹת עָמַלְתָּ בְּצָרְכֶיהָ וְרַבּוֹת עָשִׂיתָ
אוֹהֵב כָּל אָדָם, חוֹנֵן דַּלִּים וּנְדִיב לֵב הָיִיתָ
בִּתְבוּנַת כַּפֶּיךָ עָשִׂיתָ לְךָ חַיִל וּשְׁפַל רוּחַ נִשְׁאַרְתָּ
קִדַּשְׁתָּ גַּם שֵׁם שָׁמַיִם עֵת עַל עֲלִילַת־דָּם אָמַרְתָּ
אַךְ כָּל זֹאת לֹא הִצִּילַתְךָ מִמָּוֶת בִּדְמִי יָמֶיךָ –
וּמִי יִמְצָא מַשְׂכֻּרְתּוֹ שְׁלֵמָה בְּשָׁמַיִם יוֹתֵר מִמְּךָ?!

ר׳ יצחק קאראבקאו, נולד ג׳ אב תקצ״ד ונפטר ביום ב׳ חשון תרמ״ו.

לז

אָבִינוּ רוֹעֵנוּ! הָהּ, מַה זֶּה מִהַרְתָּ
אֶת יְלָדֶיךָ זָנַחְתָּ, יָרַדְתָּ קֶבֶר?
בְּבַ״ח שָׁנִים מְנוּחָה שְׁלֵמָה לְךָ תַּרְתָּ
וּבֵיתְךָ נִשְׁבָּר שֶׁבֶר עַל שָׁבֶר!

בַּעַל עֲטֶרֶת אִשְׁתּוֹ, אָב טוֹב לִילָדָיו,
רֵעַ נֶאֱמָן לְיוֹדְעָיו, חָרוּץ בְּמִשְׁלַח יָדָיו
שׁוֹחֵר דַּעַת וְסוֹחֵר נִכְבָּד כָּל יָמָיו,
טוֹב עַיִן, נְדִיב־לֵב, אוֹהֵב עַמּוֹ וַחֲכָמָיו –
יַחַד יוֹם אֶחָד כָּל זֹאת פֹּה קָבַרְנוּ;
נָסַעְתָּ לִמְנוּחוֹת וְלַאֲנָחוֹת נִשְׁאַרְנוּ

ר׳ אברהם איזיק בן שמשון בערענשטיין, נאסף בן נ״ח שנה ביום ו׳ אדר תרמ״ז.

לח.

מְנַחֵם

מֵשִׁיב נַפְשֵׁנוּ חָלַף מֵאִתָּנוּ,
נַחַת חָסַרְנוּ וְיָגוֹן מְצָאָנוּ.

מַדּוּעַ, נֶפֶשׁ חֲמוּדָה, מִהַרְתָּ בְּלֹא עִתְּךָ
נַחֲלָתְךָ וּמִשְׁפַּחְתְּךָ לַעֲזוֹב, אִשְׁתְּךָ וּבִתְּךָ?
בַּחֲצִי יָמֶיךָ, אָב רַחֲמָן, בִּשְׁלֹשִׁים וָשֵׁשׁ שָׁנָה,
נָטַשְׁתָּ בַּת קְטַנָּה יְתוֹמָה וְאִשָּׁה צְעִירָה אַלְמָנָה!
רַבּוֹת עָמַלְתָּ בִּמְעַט יָמֶיךָ בַּחֲרִיצוּת יָדַיִם
בֶּאֱמוּנָה וְיִשְׁרַת לֵבָב מוֹפֵת לָרַבִּים הָיִיתָ,
יָגַעְתָּ וּמָצָאתָ — וְלֶאֱכוֹל מִיגִיעֲךָ לֹא זָכִיתָ,
יוֹמְךָ עָלֶיךָ קָדַר בְּעֶצֶם צָהֳרָיִם.
פְּעָלֶיךָ הַטּוֹבִים הֵם הֵם הַצִּיּוּן לְךָ הַקִּימוֹת
רַבִּים אֲשֶׁר שָׂבְעוּ מִטּוּבְךָ בּוֹכִים עַל מוֹתְךָ
וּמְגִנַּת־לֵב בְּנֵי בֵיתְךָ, אַחֶיךָ וַאֲחוֹתְךָ —
קָצְרָה הָאֶבֶן הַזֹּאת מִלְּתַנּוֹת אוֹתָהּ!

יְשַׁלֵּם הָאֵל נִחוּמִים לַאֲבֵלֶיךָ עַל הָאֲדָמָה
נַפְשְׁךָ יַשְׂבִּיעַ בַּטּוֹב בְּגַן עֶדְנוֹ שָׁמָּה....

(מנחם נחום בן ר׳ יעקב פרומקין, נולד ט׳ באב תר״ם
ונפטר לחיי עד כ״ב אלול תרמ״ה).

אַחֲרֵי מוֹת

ידידי המשורר והמשכיל הנודע מיכה יוסף הכהן לעבענזאהן ז״ל.

(ליום השנה: מוש״ק ז״ך שבט שנת: אֲהָהּ, אֱנוֹשׁ רַמָּה!).

עוֹד תִּתְיַפַּח נַפְשִׁי, עֵינַי תִּבְכֶּינָה,
עוֹד רִגְשׁוֹת לִבִּי כַּהֲמוֹת יָם תֶּהֱמֶינָה
עָלֶיךָ מיכ״ל כִּי יָרַדְתָּ קָבֶר;
לוּ גָלוֹת עֵינַי אֲרֻבּוֹת שָׁמַיִם,
רַעְיוֹנַי עָבִים, מְלֵאֵי גֶשֶׁם מַיִם,
הַאוּכַל בָּכֹה דֵּי גֹדֶל הַשָּׁבֶר?

מִי יִתְּנֵנִי תַנִּים וּמְלוֹנֵי יָעַר,
מִי יִתֵּן קוֹלִי כִּילֵל רוּחַ סָעַר
אָז עָלֶיךָ אָחִי בָּכִיתִי נֶצַח;
וָאֶבְכֶּה אִתִּי כָּל סֶלַע כָּל אָבֶן
גַּם מָוֶת אַכְזָרִי אֶבְלִי אָז יָבֶן,
אָז יָבִין מַה־פָּעַל, מָה רַב הָרֶצַח.

אֵיךְ תִּנָּשֶׁה מיכ״ל אֵיךְ תִּשָּׁכֵחַ?
שֶׁמֶשׁ–יוֹמָם, סַהַר לַיְלָה זוֹרֵחַ,
כּוֹכָבִים יַזְהִירוּ בִּמְרוֹם רָקִיעַ,
הֵן כֻּלָּם אֶת שִׁמְךָ לָנוּ יַזְכִּירוּ,
פִּצְעֵי לִבֵּנוּ יַרְחִיבוּ יָעִירוּ,
יַעַן–עַל כֻּלָּמוֹ שִׁירְךָ הֵרִיעַ!

לוּ גַם מַרְאוֹת בָּם לוּ אֶעֱצוֹם הָעָיִן
לוּ גַם אֵרָדֵם אִישַׁן כַּהֲלוּם יָיִן
גַּם אָז לֹא אֶשְׁקוֹט לֹא אֵדַע מָנוֹחַ;
בַּחֲלוֹמִי קוֹל בֹּכִים נַפְשִׁי שׁוֹמַעַת
קוֹל בַּת־צִיּוֹן לִפְנֵי כֵס־יָהּ כֹּרַעַת:
„אֶת צִיץ תִּפְאַרְתִּי לָקַחְתָּ לָקֹחַ!"

כִּי שָׁם – בִּמְקוֹם הָעֵת לֹא עוֹד מְשַׁלֶּטֶת
שָׁם לַהֲדֹם אֵל בַּת־צִיּוֹן מִתְנַפֶּלֶת
עַל יֶתֶר גּוֹלֶיהָ רַחֲמִים דּוֹרֶשֶׁת;

וַתִּבְכֶּה אִתָּהּ אֶרְאֶלֵּי שָׁמַיִם
וַתִּכְבֶּה אוֹר יוֹם בְּרִסִיסֵי עֵינַיִם,
תַּהַס כּוֹכָבִים בִּתְפִלָּה וַאֲרֶשֶׁת.

עַד רַחֲמֵי אֵל וָזַעַם נִכְמְרוּ אֵלֶיהָ
וַיִּתֵּן לָהּ שָׂרִיד, נִיר אֶל גּוֹלֶיהָ,
וּשְׂפָתֵנוּ הִיא – אִתָּנוּ נִשְׁאָרָה:
„שָׂפָה תָּקִים עָם וּמְלוּכָה עֲטֶרֶת;
„מַלְכוּתֵךְ אָבְדָה, אָבְדָה כָּל תִּפְאֶרֶת –
„שִׁמְרִי הַשָּׂפָה!" אִמְרַת אֵל גָּזָרָה.

אָז הִתְנֶחָמָה מִיָּגוֹן וָאֵבֶל
וַתִּשָּׂא עַיִן אֶל כִּנּוֹר וָנֵבֶל
וּלְשִׁירָתָהּ כִּי כֹה מֵאָז נָעֵמָה;
עַל רַבִּים וּנְבוֹנִים הֶעֶרְתָה רוּחַ
לִפְרוֹט עַל נֵבֶל גַּם לַחְרוֹת עַל לוּחַ,
וּמיכ״ל גַּם אַתָּה אֶחָד מֵהֵמָּה.

מְקִירוֹת לִבְּךָ קוֹל נֵבֶל אֱלוֹהַּ
שָׁמְעָה בַּת־צִיּוֹן וַתִּשְׁכַּח כָּל נֹהַּ
עֵת בָּא הָרוּחַ וִיתָרָיו רָעָשׁוּ;
עַתָּה שָׁב אֶבְלָהּ וַיִּגְדַּל עַד מָעְלָה
כִּי בִצְפִירַת יוֹמְךָ בָּא לָךְ הַלָּיְלָה,
נִשְׁבַּר הַנֵּבֶל וַחֲבָלָיו נִמָּשׁוּ.

גַּם אֲנִי עוֹד אֶסְפְּדָה, עֵינַי תִּבְכֶּינָה,
עוֹד רִגְשׁוֹת לִבִּי כַּהֲמוֹת יָם תֶּהֱמֶינָה
עָלֶיךָ מיכ״ל כִּי יָרַדְתָּ קָבֶר;
אַךְ לוּ גַם עֵינַי אֲרֻבּוֹת שָׁמַיִם
רַעְיוֹנַי עָבִים, מְלֵאֵי גֶשֶׁם מַיִם,
הַאוּכַל בָּכֹה דֵּי גֹדֶל הַשָּׁבֶר?!

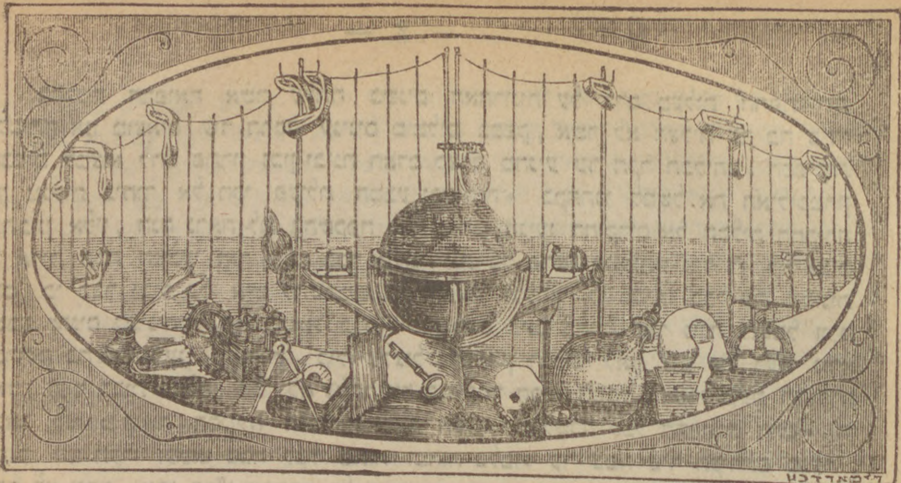

הלכות בקור חולים

מאת ד״ר יהושע מאנזאהן

אמר רב כל המבקר את החולה ניצול מדינה של גיהנם שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳, אין רע אלא חולה (נדרים מ׳ ע״א)

מה מאד היטיבו חז״ל אשר הסמיכו מצות בקור חולים על המקרא אשרי מ ש כ י ל א ל ד ל ; בדבר הזה הם מלמדים אותנו לדעת, כי בבואנו לקיים מצוה זו כראוי למען הקל מהחולה את חליו, כמאמרם ז״ל (שם) המבקר את החולה נוטל אחד מששים בחליו, אין אנו יוצאים ידי חובתנו בדבור בלבד שאנו באים לשאול בשלום החולה או לראותו בלבד, אבל החובה מוטלת עלינו ל ה ש כ י ל ולהתבונן אליו לדעת את מחלתו ואת צרכי רפואתו המסורים בידנו, כי עלינו מבקרי החולה לדעת איך להתנהג עמו ואיך לשמרו בעת שאנו לנים אצלו בלילה ובמה יוכל שומר החולה להועיל לרפואתו אחרי שהרופא המומחה עשה את שלו, או גם במקום שאין רופא מומחה מצוי. הידיעות האלה נחוצות מאד לכל איש החפץ להמנות בקהל חברה „בק״ח" או „לינת הצדק" וכדומה מן החברות הנוסדות בכל עיר ועיר בקרב בני ישראל לתכלית בקור חולים, אשר כל חבר מחויב לקיים את המצוה הזאת בגופו ולא יצא ידי חובתו בממונו, ובכלל תורה היא וללמוד צריך אותה כל בן משפחה אשר חביבים עליו בני משפחתו, אשר לא ימלט כי לא יקרה מקרהו לשמור מטת חולה בקרב חוג משפחתו. לתכלית הזאת הנני כותב את הפרקים האלה אשר בהם ימצא הקורא את הכללים הנחוצים לו לדעת לקיימם בפועל, וגם מלבד התועלת הזאת יעדתי למאמרי זה גם מטרה מדעית ולמודית למען הקורא המשכיל, והיו הפרקים האלה דבר שוה לכל נפש.

(ח״ה)

בחכמת הרפואה אשר עלתה בשנים האחרונות על גרם מעלות ההפתחות ושלמותה אנו מוצאים עוד הרבה ענינים מוטלים בספק, אשר לא הצליח עד כה בידי החכמים למצוא להם פתרון נכון ובינת האדם קצרה מהגיע עד חקר תכליתם. הספיקות ההן נוגעות ביחוד אל חקי פעולת הטבע וכחותיה. בקחתנו למשל את האיליקטרון להתבונן אליו, הנה נראה לנו בהשקפה ראשונה כי הגיעו החוקרים אל תכלית החקירה על אדות הכח הטבעי הזה, כי כבר מצאו את כל פרטי סגולותיו וכל רז לא אניס להם, כי כבר יכול כל איש להשתמש בו לחפציו ולערוך לו בביהו בכל עת חזיונות הטבע שונים למיניהם, כמו למשל ברק וחזיז רעם ביום בהיר, אור נוגה חשמל זורח למרחוק בחשכת הענן והערפל, קול צלצול הפעמון הנעים לאזן וגם קול רעם נורא מאד, ועוד רבות כאלה; בכ"ז לא עלתה עד כה בידי חכמי הטבע וחוקרי כחות התולדה לבאר לנו מהות הסגולה הנפלאה אשר היתה לנו לסבה לכל החזיונות ההם. הן אמנם הם חקרו ומצאו סבה לכל מחזה ומחזה בלבדו עד כמה שיד חקירתם מגעת, אבל לא יותר. אכן בכ"ז מסתפק כל חוקר בזה שמצאה ידו, ודי לו לערוך את המכונה האיליקטרית לנסות ולבחון את בחינותיו, להשיג את החזיון אשר הוא מבקש לעת הצרך, כי רק אליו הוא נושא את נפשו והוא כל מגמתו.

חכמי הכימיא יגידו לך, כי ע"י חבור והרכבת שני חומרים אוירים: יסוד המים (H) עם יסוד החומץ (O) זה בזה יברא מין חומר נוזלי אשר סמנו יסומן אצל החכמים ההם בסמן H_2O ואצלנו נקרא בשם: מים. החומר המורכב הזה איננו דומה לשני החומרים היסודים הראשונים לא בסגולתם הכימית ולא בטבעם החמרי המיוחד לכל עצם בפני עצמו וגם לא בתכונה הפיזיולוגית (ר"ל פעולתם בברואי החיים), ואין לו שום דמיון כלל. החכמים ההם יכולים להפריד עוד שנית את החומר המורכב הזה (המים) ולהפכו לחומרים אוירים כמו שהיו בתחלה וגם יכולים הם לעשותו לגוף מוצק וקשה — ר"ל להפוך את המים לכפור גם ביום חם בוער כתנור; אולם בכ"ז אין מי יגיד לנו מהות כח הטבע הגורם לנו לכל מחזות השנויים והתמורות האלה.

בכל החזיונות המנויים למעלה רואים אנו את האדם בתור פועל מנהל את המכונה (מעכאניק בלע"ז), אשר אם אך נגמרה מלאכת המכונה ומסודרה היא בכל אפניה וגלגליה כראוי, די לו לפועל זה להגיעה פעם אחת והיא הולכת ומתנועעה מאליה בלי עזרתו, וגלגליה עושים את מלאכתם כראוי ע"פ העודת כל אחד מהם. מובן מאליו כי על הפועל ההוא, הממונה לנהל את המכונה, מוטל לדעת ולהבין איך להניע את המכונה בתחלת התנועה, כי האיש שאיננו מומחה ובקי במלאכה זו, לא רק שלא יגיע אל המטרה הרצויה אבל יוכל עוד לקלקל את המכונה. על הפועל ההוא מוטל עוד דבר אחד — לדעת איך לתקן את המכונה שנתקלקלה; אמנם אין החובה מוטלת עליו לתקן בעצמו ובכבודו, כי אין הדבר מעכב אם יציה על בעל המלאכה המומחה לאותו דבר והראהו לדעת מה יתקן ואיזה חלק מן המכונה צריך תקון למען השוב המכונה לתנועתה וכו'. —

כל אשר הגדנו עד כה על אדות חכמי הטבע בכלל מוסב גם על חכמי הרפואה בפרט, והחובה אשר מנינו בפועל מנהיג ומנהל סדרי המכונה מוטלת גם על הרופא, אשר גם אותו נוכל לקרא בפה מלא בשם: פועל מנהל סדרי המכונה הנפלאה אשר אין דומה לה בתבל ארצנו ואין על עפר משלה בנוגע לבנין איבריה המשולבים והשונים למיניהם ולא בנוגע לפעולותיה הרבות והעצומות.

(ח"ה)

והנה אם אמנם גם הרופא לא יוכל לבאר עוד הרבה ענינים המוטלים בספק ולא נופל הוא בענין זה מחכמי הטבע וחכמי הכּימיא (הרופא בעצמו נמנה גם הוא במספר החכמים ההם, כי לצרכי הרפואה הוא משתמש בשתי החכמות האלה), אולם בכ"ז די לו אם יודע הוא למצא את החזיון הטבעי או הכּימי אשר הוא מבקש ועל ידי ההתגלות הזאת יכול הוא לתקן את המכונה הנפלאה (גוף האדם) שנתקלקלה. — הרופא העובד עבודתו בתור פועל מנהיג המכונה, זאת תעודתו: לעזור להטבע בעצמה לפעול את פעולתה בלי מפריע ולתת יד לגוף החולה להלחם כנגד המחלה, להתגבר על אויבו זה ולהכחידו, ולצאת מן המלחמה שלם בלי פגע. כן למשל בבוא הרופא אל החולה מחלת לב דופק בחזקה אשר סכנה נשקפת לו פן ייבש (פאראליזירט ווערדען) הלב מרוב עבודת הדפיקה החזקה שמביאה לידי חולשה ורפיון כח, מחויב הוא לצוות לתת להחולה סמי תרופה שסגולתם היא לחזק את הלב ולמעט את מהירות הדפיקה; או אם נקרא אל החולה מחלת הקיבה המכלכלת בקרבה מינים חמוצים יותר מדי אשר יפריעו בעד העכול, יצוה הרופא לתת להולה מיני מלח הבולעים את החומץ ומבטלים את פעולתו. ע"י הרחקת הסבה הגורמת את המחלה הצא הפעולה הכּימית או הפיזיולוגית (המיוחדה לאיברי החיים) למענה מאליה ע"פ תעודת הטבע, וגוף החולה שב ורפא לו.

אכן לא די בזה שהרופא מצוה לתת סמי מרפא שונים.

נחוץ הדבר לְהעמיד שומר על יד החולה אשר יפקח עין וישמור עליו כי תצא הפעולה הכימית או הפיזיולוגית ההיא למענה כראוי וכסדר הדרוש לה, כי זה הוא עיקר הרפואה. השומר ההוא יהיה הרופא בעצמו ובכבודו, ואולם אין זה מעכב ברפואה, כי הרשות בידו להעמיד תחתיו איש אחר למלאות מקומו, אם אך ידע האיש ההוא את תעודתו ואת הכללים שמנו חכמי הרפואה בשמירת החולה ומה הם הדברים אשר עליהם צריך הוא לפקח עין ולשים אליהם לב. תורת הכללים והחקים האלה לא רחוקה היא ממך ולא נפלאת היא כאשר ידמו בני האדם שאין להם כל מושג קל מחכמת הרפואה והענין זר להם, כי קרוב אליך הדבר בפיך ובלבבך לשמור ולעשות ככל אשר אורך. גם זאת לדעת כי האיש אשר הכללים האלה זרים לו ולא ישתדל ללמדם, לא רק שלא יביא תועלת להחולה שהוא בא לבקר, אבל יוכל להזיק לו ולאחרים, כי על נקלה יטיל ארס המחלה באנשים אחרים. ואם יאמר האדם להתרחק משמירת החולים ורק להניחם בלי כל שומר — הן אלפי מקרים באים מן הנסיון היומי וטפחו לו על פניו להראותו כי רבים חללים הפיל הדרך הזה ועצומים כל הרוגיו; גם כל האומר אשר די לו לחולה כי יבוא הרופא לבקרו מדי פעם בפעם ושומר מטתו יעמוד אצלו, ואיננו צריך עוד שיבואו רעיו ומכיריו לבקרו, אינו אלא טועה, כי הנה ע"י שכיבת החולה על מטתו והיותו כלוא בבית יהיה בעיניו כמו שהוא אסור בבית הכלא, ודומה הוא בעיניו כאלו היו ידיו אסורות ורגליו לנחשתים הוגשו ובודד הוא בחדרו נפרד ונבדל מכל בני האדם החיים חיי חפש על פני האדמה; והמחשבה והרעיון הזה בלבד גורמים רעה רבה לחולה ומעציבים את נפשו הנדכאה גם בלעדי זה לרגלי המחלה בעצמה, והעצבון אשר יוכל להסב מחלה גם לאיש בריא ושלם אינו דין שיפריע בעד רפואת הגוף שכבר חלה. כן מאד מאד נחוץ להשתדל לשמח את החולה, והדבר הזה אין ביד הרופא וגם לא ביד האיש השומר את מטתו תמיד אבל ביד האנשים הבאים מדי פעם בפעם לבקרו ולשאול בשלומו; המה יכולים לבדח את דעתו גם בדבר

הזה בלבד שהחולה רואה מדי פעם בפעם פנים חדשות ומסגולת החליפות והתמורות כאלה היא להרחיב דעת האדם; החולה יחדל לרגעים מחשוב על ארות מחלתו וישכח את מכאוביו, רואה הוא את עצמו כבן חורין לא כאסיר בבית הכלא ואיננו עוד בודד בחדרו, ועוד רגשות שמחה כאלה משיבים את רוחו הנהלאה והנדכאה.

בקור החולים נערך במערכה אל מול המחלה בעצמה מה היא החזקה או רפה; אם דורשת היא כי החולה ישכב במטתו במנוחה שלימה, אז מהראוי לבלי תת לאנשים זרים לבוא אל החדר לבקרו, והבאים לקיים מצות בקור חולים יוצאים ידי חובתם בזה שהם דורשים לשלום משפחת החולה ומשתתפים בצערה. אכן מבקרי החולים צריכים להתרחק מן הבקור התמידי אשר יהיה למשא על החולה וגם על המשפחה, וגם לא להתמהמה הרבה אצל החולה, כי כהמבקר התמיד כהמתמהמה הרבה יחדל מהרחיב דעת החולה ולהפך יעציב את רוחו; אכן כיוצא מן הכלל הזה נחשב הבקור התמידי בבית החולה אשר מעטים הם בני ביתו ומשפחתו והם נלאו כבר מנשוא את הטרח והעמל אצל החולה, אז רק אז מצוה על המבקר להתמהמה אצל החולה ולבקרו לפעמים תכופות, כי אז קשה פרידתו על החולה וגם על בני המשפחה אשר תקל מאתם עבודתם על ידי עזרתו. אכן מוטל על המבקר ההוא לדעת מה לעשות בעת הקצרה או הארוכה ההיא שהוא שומר את מטת החולה.

* *

*

בראש כל החקים שתקנו החכמים לשמירת הבריאות וגם להשיב את החולה לבריאותו נמנה טהרת האויר. האויר הזך והטהור עוזר לטהר ולהחיש את רפואת החולה ממחלות שונות למיניהן. וגם מעיני הישועה המביאים מזור ותרופה לחולים רבים הנה עיקר סגולת הרפואה שבהם הוא האויר הצח והנקי אשר ישאף שם החולה. ולעומתו האויר הנשחת המלא חלאה וזוהמא אשר ישאפו בני האדם יושבי משכנות צרים ומעונות חשך בשפל הבתים המלאים אדם רב או בחנויות ואהלים צרים ובלתי נקיים, מביא אותם לידי מחלות שונות אשר לא תרפאנה רק על ידי שאיפת אויר טהור ימים רבים. ביתר שאת נחוץ לשמור טהרת האויר ונקיונו בבתים שיש במו הרבה חולים יחדו, כי ההבל העולה מן החולים בעצמם משחית ומסאב את האויר וממלא אותו ריח רע. הזיעה, הרוק, הדם, השתן וכו', טרית המכה והחבורה, כל אלה מעלים צחנה ובאשה לקלקל ולהשחית את האויר בבתי החולים ונוסף עליהם גם סמי התרופות, הפחות וכדומה. במדה שירבה מספר החולים בחדר אחד, במדה שהמחלות קשות ובמדה שאין האויר הטהור יכול להכנס אל החדר, בה במדה תרבה השחתתו וקלקולו במהרה.

החובה המוטלת על האיש שמסרו בידו את המשרה להשגיח ולשמור את החולים הוא כי יהיה האויר טהור ונקי בכל עת; ואם ישחת האויר ידע איך לנקותו. — את האויר הנשחת אנו מכירים בעזרת חוש הריח. האדם מן השוק הבא אל הבית אשר האויר נשחת בו יוכל להרגיש הדבר על נקלה — כי גדול ההבדל בין האויר הטהור אשר שאף בשוק ובין האויר המלא איד משחית פה בחדר החולה. לא כן האיש היושב תמיד בבית אצל החולה; הוא איננו מרגיש במדה כזאת את האויר הנשחת. לכן מוצאים

אנו גם בזה תועלת רבה במצות בקור חולים, כי המבקרים הבאים מדי פעם בפעם חליפות לשעות יבירו וידעו ויעירו לדעת על נחיצות תמורת האויר הנשחת באויר צח ונקי.

מאד מאד צריכים להזהר לבלי ימצאו חולים הרבה בחדר אחד, רק אם החדר רחב וגדול מאד אשר לא יחסר בו אויר טהור לכל החולים. — מטאטאים במטאטא את רצפת חדר החולה בכל יום ויום, ובטרם העשות המלאכה הזאת זורקים על הרצפה חול לח כדי שלא יעלה אבק בעת שיטאטאיה, וצריכים לפנות ולנקות במטאטא גם את הרצפה מתחת המטה ובשאר המקומות המכוסים. ואם הרצפה הלקה ומצוחצחה (פּאַרקעט) צריכים לפקדה גם היא בכל יום לבלי השאר עליה אבק. אחרי הנקות הרצפה במטאטא צריכים לנקות מאבק את כל הבית, את התנורים, החלונות והמנעולים, בעזרת סינר מיוחד לזה או מטלית; ולא רק אחרי נקיון הרצפה אבל בכל עת הראות אי-נקיון על כלי הבית האלה צריכים לנקותם ולטהרם בשפשוף כראוי.

אין משהין בחדר החולה את היוצא מגופו אף רגע אחד יותר מכפי הדרוש. את העביטין של מי רגלים מוציאים מן החדר תיכף אחרי כל שמוש בהם ומנקים אותם היטב, יען כי מי הרגלים כשהם שוהים איזה שעה בכלי מעלים הם ריח רע מאד וגם העביטין בעצמם אם לא הטהרו כראוי משחיתים הם את האויר וממלאים את חללו של הדר החולה חלאה ווהמא. ולא רק מי הרגלים כי גם כל שאר הדברים היוצאים מן הגוף, כמ׳ ע״י ההקאה מן הקיבה, ע״י השיעול מן הריאה, רוק הפה או דם מן המכה וכדומה, כל אלה מעלים באשה באויר ומשחיתים אותו, ולכן צריכים להרחיקם תיכף מן הביה. ואם קרה המקרה שנהפך הכלי ונשפך מעט מן השופכין ההם על הארץ צריכים לשפשף תיכף את הרצפה במקום ההוא ולנקותה במטלית לחה.

אסור להטמין בחדר משכב החולה כתנות לחות או תיקי הכרים והכסתות הלחים ואין מיבשין אותן בחדר ההוא.

את התחבושת שהוסרה מן המכה או מן החבורה צריכים להוציא תיכף מחדר משכב החולה, ואין משהין שם את הסירות שמחממין בהם את התחבושות החמות, אבל מוציאין אותם ומרחיקין אותם מן החדר תיכף אחרי השמוש בהם.

גם המנורות שמדליקין להאיר את החדר מעלים הבל משחית את האויר. לכן צריכים להזהר לבלי העלות להב המנורה יותר מדי ואולם לא להקטינו יותר מכפי הראוי והדרוש.

בימים שמסיקין התנור צריכים להשגיח היטב לבל יראה ובל ימצא מאחורי התנור ועליו כל עץ וכל דבר אחר להתיבש.

העשן העולה מן הציגארים ושאר מיני מקטרות הטאבאק מזיק לחולים רבים ואין בו סגולה לטהר את האויר (כאשר ידמו רבים). לכן אסור להקטיר קטרת תועבה זאת בחדר משכב החולה.

גם אספת אנשים בריאים רבים בחדר אחד משחיתה את האויר, ולכן צריכים להשגיח לבל יתאספו אנשים רבים בחדר החולה.

הבאים לבקר את החולה צריכים לשום לב לזה שבהתאספם יחדו מסביב למטת החולה בחפצם להקל מעליו מחלתו הנה לא זו בלבד שלא יועילו לו אבל עוד יזיקו לו; מהראוי איפא לשומר מטת החולה לבלי תת להכנס בחדר הרבה מבקרים בפעם אחת אבל יכניסם לאחד אחד, ואם כבר התאספו יחדו אנשים אחדים אל תוך החדר צריכים

(ח״ה)

לטהר את האויר הנשחת על ידם תיכף אחרי צאתם מן הבית. רק בחדר שיש בו ארובה מיוחדת לנקות את האויר (ווענטילאטאר) מותר לתת למבקרים רבים להכנס יחדו.

ברצותנו להחזיק תמיד בחדר החולה אויר צח ונקי, צריכים אנו לנקותו ולטהרו פעמים אחדות בכל יום ויום. לתכלית הזאת מוצאים אנו אופן קל ופשוט: להכניס אל תוך החדר מדי פעם בפעם הרבה אויר חדש מן החוץ. את הדבר הזה עושים ע"פ רוב בעזרת הארובות (ווענטילאטארים) אשר בחלונות או בעזרת צנורות שונים המחוברים עם חלל ארובת העשן וכדומה. כל האופנים האלה אינם מביאים את התכלית הנרצה; אכן אין אנו מוצאים מגרעת בנקבי הבריחים העשוים בכל הדלתות מתחת, כי כאשר יפתחו הנקבים ההם ובאותה שעה יפתח גם חלון אחד מחלוני החדר אז נוע ינוע אויר הבית בלי הפוגות כמו במקום מפולש והוא מתחדש חליפות בכל רגע ורגע. אמנם העיקר באופני הטהרת האויר והחליפו באויר צח ונקי הבא מן השוק הוא לפתוח מדי פעם בפעם את החלונות בחדר החולה. הראוי והנכון הוא לפתוח את אשנבי החלונות אשר מלמעלה, אולם צריכים להזהר לבל יהיו שני החלונות הפתוחים מכוים נוכח מול זה. האויר המתחדש בחדר איננו מזיק לחולה בשום פנים, אכן אם יש בחדר ההוא חולה מזיע או אם צריך איזה חולה לחום, אז מכסים אותו במכסה ושומרים אותו לבלי יגלה גופו, ויש שמוסיפים על מכסהו עוד מכסה אחד או מוציאים אותו לחדר אחר, אבל אין סוגרין את חלונות החדר בעדו, כי האויר המתחדש דרוש לשאר החולים אשר בבית (בביה"ח הכתוב מדבר). בכלל נאמר כי החולים הצריכים שמירה מדוקת מפני צינה כל שהיא, מיחדים להם חדרים מיוחדים.

האויר שאנו מכניסים אל חדר החולה מן השוק צריך להיות נקי וקר מן האויר המצוי בחדר. לכן אין פותחין את החלונות בעת שהשמש זורחת ממולם ושולחת קרני אורה החמים בימי הקיץ ישר אל תוך הבית, או בעת שסער מתחולל בחוץ ומביא בכנפיו אויר אי-נקי מסביבות הבית. בעת ההיא אם נשחת האויר שבחדר וצריך להתחלף באויר אחר, טוב לפתוח את הדלתות ולא את החלונות. — יען כי ע"פ רוב סוגרים את החלונות בלילה לכן רואים אנו את האויר נשחת לפנות בוקר בעת שמטאטאים את הבית ומציעין את המטות, על כן חובה היא לפתוח את החלונות לשעה ארוכה בכל בוקר אחר העשות סדרי נקיון החדרים. בימי הקיץ החמים מאד צריכים להשכים בפתיחת החלונות ולסגרם עוד בטרם יחם מאד האויר אשר בחוץ וישחת גם הוא. גם אחרי הצהרים יש לפתוח החלונות אם אך מזג האויר בחוץ טוב. אם יש בבית החולים חדרים פנויים צריכים לפתוח את חלונותיהם לזמן ארוך בכל יום ויום למען יהיה האויר צח ונקי תמיד בהם והיו החדרים ראוים להכניס בהם חולים לעת הצרך.

כבר העירונו לדעת כי במדה שהמחלה כבדה ועלולה להטיל ארס באחרים ממהר האויר להשחת בבית משכב החולה ההוא ובה במדה מוטל עלינו להרבות חליפתו באויר נקי מן החוץ. באופן הזה טוב להשתמש באשנבים המיוחדים לזה הנקראים בשם „מנקיות האויר" (ווענטי-לאטארים), הקבועים בחלונות, ואולם אם אין מנקיות כאלה בחלונות טוב לפתוח את החלון ואת הדלת אשר ממולו; כי הנזק אשר נוכל להסב על ידי משיכת האויר בחלל מפולש קטן הוא מנזק הבא ע"י האויר הנשחת, ועל כנין זה יאמר: אין ספק מוציא מידי ודאי. נוסף על זה הוכיח הנסיון לדעת כי הקור ומשיכת האויר בחלל

שפולש מביאים לפעמים מרפא בכנפיהם לחולים ידועים שאחזה אותם הדלקת או מחלה מתדבקת. מובן מאליו כי כמו בכל דבר צריכים לשמור את המדה לבלתי הפריז עליה, כן גם בפתיחת חלונות בחדרי החולים צריכים לשמור מאד את הסדר והמדה והתכלית לבלתי הסב נזק.

נוהגים לטהר את האויר בחדרי החולים ע"י מיני קטרת שמקטירין בהם, כמו: מיני שרף שונים הנותנים ריח ניחוח בהקטרם, חומץ מעלה ריח נעים (acet. aromaticum) תערובות אמאניום חריף (Liq. ammonii caustici), מי-קעלן (Eau de Cologne) ועוד כאלה. מיני הקטרת האלה מרחיקים מן האויר אשר בחדר את ההבל וריחו הרע זאולם אינם מטהרים אותו מחלאתו המשחיתה, ולפעמים עוד יוסיפו להרע ולהזיק. הטוב שבמיני הקטרת שמנינו פה הוא החומץ.

האופן לטהר באמת את האויר מחלאתו היא להקטיר בו קטרת הממיתה את הברואים הקטנים יצורי ארס שמהם למחלה מתדבקת תוצאות. בראש מיני הקטרת שיש להם הסגולה הזאת ימנה האיד הכלארי אשר נוכל להעלותו באויר באופן קל ופשוט ע"י תערובת משקל לויט אחד של כלאר הסיד (Calc. chlorat.) בלוג אחד מים. את המים האלה זורקים על רצפת החדר או טובלים בהם מפות והולים בחדר ליבש אותן. במדה שיגדל השטח שנזרקו עליו מי התערובות האלה בה במדה מרבה איד הכלאר לעלות באויר החדר. לפעמים דרוש כי הרופא הבא לבקר את החולה וגם עוזרו ירחצו את ידיהם במי תערובות כאלה מדי בואם אל החדר; גם את החפצים להשמישי החולה: בגדי הצמר והפשתן שיכולים להכבס וכל דבר בלתי צבוע (מסגולת הכלאר היא להשחית את הצבע) יכולים להרטיב במי התערובות ההם כדי להמית את יצורי הארס אשר דבקו בהם.

ההתרשלות בשמירת כל הכללים האלה שמנינו פה להחזקת אויר טהור בחדר החולה היא חטאה גדולה ועון פלילי ושבעתים יוקם ע"פ רוב האיש החוטא ועונו ישא. כי המחלה המתדבקת אשר תפרוץ ע"י התרשלות שומרי מטת החולה בנקיון האויר מטילה ארס לא רק באנשים נקיים מעון זה אבל הדבק גם באנשים שעסקו ברפואת החולה ההוא ובשמירתו, אשר ידעו את חובתם ויזלזלו בה מרוב עצלות.

בדברנו הפעם על אדות האויר בחדר החולה מוצאים אנו לנכון להזכיר גם את מזג החום הדרוש בחדר ההוא. בכלל נאמר כי מזג חום האויר בחדר החולה צריך להיות מכוון אל מצב החולה ולעתות השנה: בקיץ ממעטים את החום בחדר החולה ומשתדלים כי יהיה לא חם ולא קר, ובימי הסתו מחזיקים בו מדרגת חום ממוצעת.

את האופן הראשון בימי הקיץ נמצא ע"י התנו את האויר להתנועע בלי הפוגות תנועה קלה לרגלי פתיחת שני מקומות מכוונים זה מול זה; גם מעמידים כלים גלויים מלאים מים קרים תחת מטת החולה, או זורקים מים קרים על רצפת החדר פעמים אחדות בכל יום ויום. את המים הקרים שמעמידים בכלי תחת מטת החולה צריכים להחליף מדי פעם בפעם, יען כי הם נשחתים בעמדם זמן ארוך ונותנים ריח רע לקלקל את האויר ולמלאותו חלאה וזוהמא. ואת האופן השני (את מדרגת החום הממוצעת בימי הסתו) אנו מוצאים ע"י הסקת התנור. כלל אמרו חכמי הרפואה, כי בחדרי החולים יותר טוב להחזיק את החום במדרגה נמוכה מאשר להרבות חום יותר מדי. מדרגת 14 במעלות רעמיור דיה תמיד בחדר החולה. חולים מוכי הסיפלים או מוכי שחין וכדומה צריכים אויר חם יותר מזה. חולי מחלת דלקת צריכים אויר קר מזה.

(ח"ה)

תולים על קיר חדר החולה כלי מירה מדרגת החום (טערמאמעטער) למען דעת בכל עת אם לא גבר החום בבית יותר מדי או אם לא חסר הוא ממדתו שקבעו הרופאים.

לבד מן הנקיון והחום הממוצע שצריך שומר החולה לשמור תמיד, מוטל עליו להשגיח גם על האור שבחדר ההוא. האור מביא חיים לגוף האדם. הנסיון הוכיח לדעת כי להרבה אנשים אשר עברה עליהם מחלה קשה והם שבים לבריאותם יביא להם אור השמש מרפא בכנפיו וחירגא דיומא מסי וממהר את רפואתם להיותה רפואה שלימה והם מחליפים כח על ידו. אכן קרני האור המאירים לעיני החולה יותר מדי מזיקים לעיניו ובפרט לחולה השוכב על המטה ממול החלון. באופן ההוא מוטל על שומר החולה להשגיח על זה שיהיו החלונות מכוסים תמיד בפרוכת המסך (ראלעטע) לבל יהיו החולים שקופים אל מול פני האור המזיק להם. מובן מאליו כי ביתר שאת צריכים לשמור את הדבר הזה אצל חולי העינים.

* *

*

החק השני שמנו חכמי הרפואה אצל שמירת החולה הוא טהרת גוף החולה בעצמו, להרחיק ממנו כל דבר חלאה וסחי ומאוס, לרחוץ את גופו במים מדי פעם בפעם, לסרוק את ראשו ולהחליף את בגדיו שיהיו לבנים בכל עת. כל הדברים האלה שומרים גם את הגוף הבריא לבלי תשלוט בו מחלה ואינו דין שצריכים לשמור אותם אצל החולים, אשר אי-הזהירות במו יכולים להביא נזק וסכנה לנפשם. תיכף בעת שפושט החולה את בגדיו בפעם הראשונה בבואו לשכב על מטתו, יוכל שומרו להשגיח ולהתבונן אל גופו אם טהור הוא. אם איננו צריך לרחוץ את בשרו במים, אם צריך הוא ללבוש בגדים לבנים וכו', וצריך להודיע את כל זאת להרופא, ואם מצא את גוף החולה בלתי טהור מן הכנם, מחויב הוא לטהרו ולנקותו תיכף.

החולה אשר איננו רפה כח מאד צריך להשתדל לרחוץ בשרו במים מדי פעם בפעם, לסרוק ראשו ולשטף ולמרק את הפה, ואם אין החולה רוצה בכך כופין אותו לדבר. והחולים רפי הכח מאד שאינם יכולים לעשות כל זאת בעצמם מחויב השומר אותם לרחוץ את ידיהם ורגליהם במים, לסרוק את ראשם וכו'. אם צריך שומר החולה לנגוע בעת ההיא בחלקי הגוף הכואבים מאד או שאחזם הדלקת, צריך הוא להשתדל לנגע בם בזריזות יתירה לבל יצער את החולה. החובה מוטלת על שומר מטת החולה שעושה צרכיו בשכבו על מטתו, לנקותו תיכף ולהחליף את כתנתו ואת הסדין אשר מתחתיו ואז יתבונן וישגיח על גוף החולה אם לא נראו בו סמני נגעי השכיבה...

נגע השכיבה הוא דלקת העור הבאה מן הלחיצה ע"י השכיבה הממושכה אשר ישכב החולה על מקום אחד והמצע אשר מתחתיו או חלק מן הכתונת נקפל ולוחץ על העור המכוון מול העצם הבולט מן הגוף, כמו עצם השדרה, עצם העורף, העקב, השכם וכדומה. ע"פ רוב תהי יד הדלקת הזאת בחולה רפה כח ואין אונים להתהפך בעצמו על משכבו מצד אל צד. הנגע הזה נראה בתחלה בתור אודם העור במקום אחר

(ח"ה)

ואחרי כן אם החולה שוכב עוד על מקומו, מוציא הנגע טריה, ואם ימים רבים ימשך הדבר במצבו והחולה איננו מתהפך על צד אחר, יהפך הנגע לבהרת תכלת-כהה אשר לא תרגיש את הנגיעה, והעור אשר עליה מתרומם ונבדל מן הבשר בתור נאד נפיח או בתור עור קשה ומתפצל. מסביב למקום הנגע נראה שאת ונפוח הבשר ודלקת. הנגעים ממין הזה הם מסוכנים מאד, ואם לא נחיש עזר ומרפא להחולה יוכל לבוא לידי רקבון הגוף כלו, ר"ל השחתת הדם אשר ממנה למות תוצאות.

ראשית חובת שומר מטת החולה רפה הכח היא להשגיח על הדבר ולשמור לבלי יבוא ה ח ו ל ה לידי נגע השכיבה, ולתכלית הזאת צריך הוא להשתדל להטות את לב החולה אל החפץ להתהפך על משכבו מצד אל צד מדי פעם בפעם, לבל ילחץ גופו יותר מדי על מקום אחד. אכן תועלת רבה מזו מוצאים אנו להשמר מן הנגע וגם לרפואת החולה שכבר היה בו הנגע, להיות שומר החולה זהיר מאד בהצעת המטה. אין מציעין תחת משכב החולה כרים וכסתות מנוצות העופות, אבל מציעין תחתיו כרים ממולאים שער סוס וסדין פשוט בלי קפול. מאד מאד צריך השומר להשגיח לבל יראה ולבל ימצא במטת החולה כל דבר אחר שאיננו דרוש להצעת המשכב, כמו למשל פרורין מן הלחם וכדומה. הכתונת אשר על בשר החולה תהיה פשוטה היטב מתחתיו לבלי תקפל בכל מקום ולא תהיה שפתו עבה וגם התפירות במקומות חבור חלקיו לא תהיינה עבות ומקופלות יותר מדי, ובפרט במקומות המכוונים אל אברי החולה אשר הוא שוכב עליהם תמיד. אם יתאונן החולה על כאב במקום אחד מאבריו אשר הוא שוכב עליהם, ממהרין להרחיק את סבת הכאב ע"י שמציעין תחתיו כרים ממולאים אויר או מים אשר זאת סגולתם הטובה כי הגוף השוכב עליהם איננו לוחץ על מקום אחד יותר מן המקום השני אבל כל אבריו נלחצים במדה ממוצעת שוה לכלם. אין מציעין מראשותי החולה הרבה כרים אבל משכיבין אותו באופן שיהיה גופו מוטל במצב ישר לבלי ישמט ממטתו מדי פעם בפעם ע"י גובה מראשותיו אל מרגלותיו הנמוכות והדבר יוכל לגרום חכוך על עצם השדרה המביא לידי נגע השכיבה. נוסף על אלה צריך שומר החולה ההוא להקפיד מאד על טהרת גופו. אשר באמת היא עבודה קשה מאד אצל החולים העושים צרכם בשכבם על מטתם או אצל המזיעים הרבה. את המקום אשר סבנת נגע השכיבה נשקף לו או אשר כבר היה בו הנגע צריכים לחבוש בתחבושת עופרת (Emplastrum Plumbi) או למשוח במשחת דבק. בעת שהעור אך החל להתאדם טוב לרחצו במים קרים שמזגו בהם מעט חומץ הלימאָן (ציטראָן) או יין שרף, גם מימי העופרת (Aqua Plumbi) שמזגו בהם מעט יי"ש או ספירט הקאמפאָר (Spir. Camphor.) טובים לרחוץ הנגע בתחלתו. ואם מקום הנגע כואב מאד חובשין אותו בתחבושת מימי העופרת הפושרין או מושחין במשחת הצינק (Unguentum Zinci). ואם. כבר החל הנגע להוציא טריה אז קשה הרפואה מאד ולא במהרה הבוא. אז משתמשים בשמן הטערבינטין ובמשחות הטערבינטין והקאמפאָר, הערובות הכלאר והסיד וכדומה.

*

*

נשובה נא אל חובות שומר החולה לעשות בעד החולה בעצמו.

השומר מטת חולה רפה כח מאד מחויב לתת לחולה את מיני המזון אשר צוה לו הרופא, ולעזור לו לאכלם, להתמך את ראשו בידו האחת ובידו השנית יושיט האוכל למו פיו. בעשוהו את מלאכתו זאת יזכור לבלי החיש את מעשהו אבל יאכילהו במתינות, לבלתי הושים לו את הכף השניה בטרם שהספיק ללעוס ולבלוע את הכף הראשונה, לבלתי תת האוכל אל פי החולה בטרם נפשר חומו. יזכור נא שומר מטת החולה כי עזרתו זאת הנתונה במתינות וברצון טוב אהובה להחולה יותר ממאה פעמים ככה במהירות ובלי רצון טוב. אם ישן החולה בעת הנתן ארוחת הצהרים אין להעיר אותו רק אם שנתו מזיקה לו.

יותר ממה שמוטל על שומר מטת החולה לעשות בדבר המזון מוטל עליו לעשות בצרכי השתיה: השומר מחויב לדעת איך להכין בעצמו, ע"פ הכללים המסורים לזה, מיץ גרש ש"ש, מיני טיי שונים, מיני מיחם וכדומה. את המשקים האלה צריך הוא להושיט אל פי החולה בכף אחרי הריטו ותמכו מעט את ראשו בידו האחת, כי בעת שישכב החולה אין לתת לפיו כל משקה, כי יקדים קנה לושט והמשקה יבוא אל קנה הנשימה ויעורר שעול. גם יזהר שומר החולה כי כל משקה אשר יתן אל פי החולה לא יהיה חם או קר יותר מדי ורק ע"פ הכלל ומדת החום אשר צוה הרופא כן יקום. אין לתת להחולה לשתות לתאוה יתר מדי. והיה כל משקה אשר יתאוה החולה לשתות הרבה צריך שומרו להזהר בו לבלתי תת לו רק מעט מעט, או ע"י עצרו בכלי לבל יטהו החולה למו פיו במדה מרובה או שיסירנו כולו מפי החולה וישוב לתת לו אחרי עבור רגע.

השומר את מטת החולה והמבקרו מוזהרין ושומרין אותו לבלי יאכל וישתה כל מאכל ומשקה אשר לא צוה הרופא, כי לא אחת ולא שתים קרו מקרי אסון על ידי אי־זהירות בדבר הזה וזלזול במצות הרופא ופקודתו, ויש אשר מת החולה ע"י אכלו בחפזון אכל אשר אסר עליו הרופא. מובן מאליו כי איסור גמור הוא על שומר החולה לבל יביא בעצמו אל החולה כל מין מזון אשר לא צוה הרופא לתת לו.

בנתינת סמי התרופה לחולה צריכים שומרי החולים ומבקריהם להזהר מאד ולשמור את פקודות הרופאים לכל פרטיהן, לבלתי החליף את הסמים זה בזה ולבלתי הוסיף על המדה. ואם החולה ממאן לקחת את סמי התרופה צריכים הם להשתדל להטות את לבו ולפתותו לזה, להשגיח היטב לבלי ירמה החולה ולבלי יונה את השומר ואת המבקר בקחתו למראית עין את סמי המרפא לפיו אבל לא יבלעם ואך הסב יסבו את פניהם ממנו הוא שופך אותם הצדה לבלי ירגישו בזה, לכן מהראוי להסב פני הדבר כי יוציא החולה איזה הגה מפיו תיכף אחרי קחתו את סמי התרופה.

בוללין וממרסין את סמי התרופה הנוזלים בטרם הנתנם לחולה כדי לערב את חלקיהם היטב זה בזה, ובפרט אם מסגולת סם התרופה היא אשר בעת נוחו בכלי נופלים חלקי האבק שבו על קרקע הכלי. ביתר שאת דרושה הבלילה לסמי התרופה שיש בהם תערובות מיני שמן, הנקראים בשם מיקסטורא (Mixtura). את אבקת התרופה (פולווער) צריכים לתת בתחלה אל תוך כף מלא מים ולבוללו היטב ושומר החולה צריך להשגיח לבלי יפול מן האבק ארצה לבל תחסר המדה, וגם לבלי ישאר ממנו מאומה על הכף. ואם נשאר מעט על הכף צריכים לתת עליו עוד מעט מים ולהשקות את החולה שנית. על הדבר הזה צריכים לשים לב ביותר, יען כי ע"פ רוב יש באבקת התרופה

(ח"ה)

המצית הרפואה העקרית אשר היא כבדה במשקלה משאר החלקים שהיא מעורבת בהם, ולכן היא נשארת על קרקע הכף ונמצא שהחולה שתה רק את החלקים שאין בהם משום רפואה אבל משום תשמישה של התרופה, ואין אנו מביאים אל החולה את ההכלית הנרצה. אחרי קחת החולה את אבקת התרופה משקין אותו פעם שנית מעט מים, ויש אשר האבק משחית את השנים ואת העור המכסה את הפה מתוכו ואז צריך החולה לשפשף את פיו במים אחרי קחתו את האבק. אם סמי התרופה הנתונים לחולה הם עשוים כמו עדשים הנבלעים בשלמותם צריך החולה לשתות עמהם מים, כי באופן הזה הם נבלעים על נקלה. אם צוה הרופא לתת לחולה סמי תרופה הנתנים בתור טיפות נוזלים, אשר ע"פ רוב הם סמי התרופה היותר טיבים, צריכים להזהר מאד בספירת הטיפות. מטיפין אותן על מעט מים או על מעט טיי או גם על פרור צוקר ואחרי הבלען משקין את החולה מעט מים או טיי. יש מיני טיפות התרופה אשר מסגולתן הוא להתיבש על נקלה ולהתהפך לאידים ולהתפזר באויר ולכן צריכים למהר את נתינתן לחולה, לבלי חסר על ידי המתינות את המדה הקצובה להן, כי בכל רגע ורגע אשר אנו משהין אותן על פני האויר הן הולכות ומתמעטות במדתן, ואת הכלי שהן נתונות בו צריכים לסגור מהרה. יש מיני טיפות התרופה שהן נוחות לאחוז בהן אש, וצריכים להזהר בעת נתינתן לבלי קרב להן נר דולק, לבלי יקרה אסון שרפה או למצער חרדת החולה אשר תבוא פתאם אם תאחז האש בתרופה.

* *

*

שנת החולה ומנוחתו.

השנה היא מתנה טובה להרבה חולים, יען כי בה ינוח החולה מרגזו וממכאוביו ויחליף כח. ביחוד מביאה השנה תועלת ומרפא בכנפיה לחולים אשר יסבלו מדוי המוח והעצבים. שומר מטת החולה ומבקרי החולים צריכים לדעת להבדיל בין שנה טבעית של אדם בריא אשר מרפא בכנפיה ובין שנה בלתי טבעית של חולה. האדם הבריא הישן שנתו הטבעית ינוח על מטתו מנוחה שלימה ושוכב על צדו או אפרקדן בלי נוע, אשמורות עיניו ופיו סגורים, ועל פניו שוכנת רוח מנוחה, שואף אויר דרך אפיו בלבדן וחוטמו לא ינוע ולא ינוד בעת הנשימה, ע"י הערה חיצונית הוא מקיץ משנתו על נקלה, ותוכף אחרי הקיצו משנתו הוא מתעודד ודעתו צלולה עליו. לא כן היא שנת החולה, ובפרט חולה הקדחת, מנוחתו נגזלה ממנו בטרם תסגרנה שמורות עיניו, והוא מתהפך מצד אל צד על משכבו בעת שנתו, לרגעים הוא מקיץ משנתו ולא אחת תהפרץ מפיו בעת ההיא אנחה הרת עצב וכאב אם מחלתו כבדה עליו, בדי פניו משתנים מתמונתם הטבעית וצבע עורם איננו צבע עור טבעי אבל מתהפך לגונין שונים לפי כובד המחלה ומהותה. הישן בעת הקדחת איננו סוגר אשמורות עיניו ופיו הפתוח עד החצי מוציא מדי פעם בפעם הגה ומלים בודדות שאינן מובנות, ולפעמים תכופות הוא חורק שניו, נשימתו מהירה מאד, ואם מחלתו היא מחלת איברי החזה אז תכבד עליו הנשימה והיא

קצרה ובלתי מספקת להכניס את האויר עמוק אל קרב הריאה; לפעמים ירבה השיעול בכל נשימה ונשימה והחולה מקיץ על ידו משנתו לרגעים.

כבר הגדנו למעלה כי השנה מביאה מרפא בכנפיה להרבה חולים; ודרושה היא להם עד מאד. תועלתה תרב לפי מנוחת החולה בעת שנתו. אם תקטן מדת החום והקדחת בעת השנה ההיא אז יזיע החולה מעט מעט, הנשימה תקל עליו מדי פעם בפעם. משנה כזאת אסור להעיר את החולה, כי אז מרגיש הוא בנפשו כאלו נתחדשה בריאתו וכחו יחליף כקדם. שנה ארוכה וחזקה יותר מדי תוכל לגרום יבושת מיצי הגויה ועצירת תנועתם וזיבתם באיברים ויוכל להביא לידי יבושת (פאראליז) האיברים בכלל. לכן צריכים להעיר את החולה משנתו זאת ובפרט החובה לעשות זאת בעת שמדת חים הגוף והקדחת לא תמעט הרבה על ידה ועל פני החולה נראים אותות שנה בלתי טבעית ומראות הזיונות בלתי שגורים. — יש אשר יישן החולה שנה ארוכה וחזקה אשר יכבד הדבר מאתנו להעירהו או כי לא נוכל כלל להעירהו, את החולים ממין זה קוראים אנו בשם „חטופי שינה" והמחלה תקרא בשם „שינה חוספת" (שלאפזוכט). מתכונת המחלה הזאת היא שתיכף אחרי העירנו את החולה משנתו הוא שב להרדם, איננו דורש אוכל לנפשו ואיננו מרגיש צרכיו הטבעים. מחלה כזאת אם תהיה בחול, הדלקת וביחוד בחולי דלקת המוח והריאה תתן אותותיה לרעה על מצב החולה בכלל ומתנבאה לעתידות רעות. את החולים ההם צריכים להעיר תמיד משנתם בין ביום ובין בלילה. — יש חולים אשר אנו מוצאים בהם ההפך מזה — נדידת שנה מעינם. מחלת חוסר שינה הביא גם היא בכנפיה רעות רבות, כי גוף החולה הולך ורפה משעה לשעה וכחו מתמעט לרגעים, העצבים הולכים וחסרים במהירות יתירה; החולים אשר עברה עליהם מחלתם בשלום והם מחליפים כח, אם תהי בהם יד חוסר שינה אות הוא כי המחלה הישנה תשוב אליהם במהרה או כי מחלה אחרת התקפם.

אחרי הגידי לכם את כל זאת מוצא אני לנכון לפני ללמדכם בזה דעת איזה אופני רפואה לשתי המחלות האלה: „שינה חוספת" „ונדידת השינה", למען תוכלו בבואכם לבקר את החולה להועיל לו לישנהו בעת חוסר השינה או להעירהו משנתו המרובה.

בנוגע לתרופה הראשונה (חוסר שנה) מונים חכמי הרפואה את האופנים האלה:

1) עריכת המטה והצעתה באופן טוב ויפה.

2) להסיר כל שאון קל מסביבות מטת החולה; אם נמצאים חולים אחרים בחדר אחד יוכל להיות כי שינת החולים האחרים ונחרתם הפריע את החולה הזה משנתו, ולכן מוציאין אותו לחדר מיוחד ומבדילין אותו משאר החולים, או שמוציאין מן החדר את החולה המשמיע קול נחרהו בעת שנתו.

3) להסיר מלב החולה את מחשבתו על אדות מכאוביו ולשטחו ולבדח את דעתו בספורים שונים אשר יקראו לפניו או יספרו לפניו.

(ח"ה)

4) להשתדל שיהיה אויר החדר קר, לתת להחולה בעת החום והשרב הגדול או בעת הקדחת, לשתות משקאות מקררים.

5) להחליף בזהירות יתירה את בגדי החולה אם הזיע גופו. גם העתקת החולה ממטתו זאת למטה אחרת או גם הפיכת הכרים והכסתות המוצעים תחתיו מועילה לו לייגן אותו על נקלה.

6) אם חבוש החולה תחבושת חריפה כמו למשל וועזיקאטאריום או כאשר קוראים אותו בפי ההמון בשם זבובי-הישפאניא, או כי יש פצע פתוח בגוף החולה, או איזה כאב אחר אשר לא יניח לו לישון, צריכים להשתמש באמצעים מיוחדים לזה להשקיט הכאב, למשות את הפצע במשחה מקררת וכדומה.

7) גם דרוש לפעמים לרחוץ בשר החולה במים פושרין.

ואם רוצים אנו להעיר את החולה משנתו מוטל עלינו בתחלה לקראו בשם בקול נמוך, להניד את גופו על נקלה בדרך כבוד וחבה. מאד מאד צריכים להזהר לבלי הניע את גופו בדרך כעס ובשאט נפש, כי החולה יחרד עי"ז וילפת ורעה רבה כרוכה בחרדתו זו. ורק אם לא ייקץ החולה משנתו ע"י תנועה קלה יש הרשות בידינו להנידו בחזקה. ואם בכל אלה לא נועיל להעירהו משנתו החוטפת ולהשיב אליו את עשתונותיו ותבונתו, צריכים לזרוק על פניו או לרחוץ פניו במים קרים. ולמען החזיק את החולה ער לבלי ישוב להרדם משתמשים באופנים האלה:

1) האויר אשר בחדר צריך להיות צח ונקי; ביום צריך להיות החדר מואר באור השמש ובלילה באור מנורה בהיר;

2) מגביהין את מראשותי החולה למען אשר ישב על מטתו, ומדי פעם בפעם עושים איזה שנוי בהצעת המטה למען תשונה גם שכיבת גוף החולה על מטתו;

3) מעירין את החולה ומעוררים את רעיונותיו מדי פעם בפעם ע"י שאלות שונות הדורשות מענה מפי החולה;

4) משקין את החולה לרגעים משקאות מקררים, ואם מאן ימאן החולה לשתות כופין אותו;

5) מעוררים מדי פעם בפעם את עצבי הריח ע"י התנו להחולה להריח חומץ אמטאני וכדומה מן הסממנים הנותנים ריח חזק;

6) מחככים את עורף החולה ואת כפות רגליו וגם שאר חלקי הגוף במנקיות (בירשטע) וחובשין אותו בתחבושת של חרדל (Papier Rigollot) או של חזרת וכדומה מן התחבושות החריפות.

* *

*

במה עוזרין לחולה המזיע?

ישנם הרבה חולים אשר הרופאים מעוררים בהם את זיעת גופם לתכלית הנרצה להם.

אין מעוררין את הזיעה ע"י תגבורת החום בחדר או ע"י כסוי גוף החולה בפרים (ח"ה)

וכסתות יותר מדי. בכלל נאמר כי די לצרך הדבר הזה חום ממוצע בחדר החולה וכסוי הגוף במסכה שגורה בלתי חמה מאד, ובלבד שלא יהיו האויר והמכסה קרים יותר מדי. גם שתית איזה משקה חם דיה לעורר את הזיעה בגוף. בנוגע לזמן הזיעה הנה השעה המוכשרת לזו היא שעת הבוקר. אין מעוררין את הזיעה פתאום ואין להאריך שעת הזיעה יותר מדי, ואין מפסיקין אותה פתאם ע"י קור. אחרי הזיע גוף החולה מנגבין אותו ומשפשפין אותו במטלית מתחת למכסהו ומלבישין אותו כתונת חמה יבשה ונקיה. מאד מאד צריך שומר החולה ומבקרו להזהר בשמירת הכללים האלה כי אי-זהירות במו יוכל להסב נזק רב לחולה והנסיון הוכיח לדעת כי הרבה פעמים קרה אסון לרגלי אי-זהירות זה.

אם צריך החולה בעת הזיעו לנקביו מוטל על שומר מטתו לתת הכלי המיוחד לזה אשר יחממו בתחלה ויכניסהו מתחת למכסהו וישתדל לבלי גלות את גוף החולה ללא צרך. לא אחת קרה המקרה אשר החולים שהיו נאלצים לקום ממטתם בעת הזיעה לעשות צרכם הסתכנו בנפשם וימותו או כי האריכו את מחלותיהם.

*　*

*

במה עוזרין לחולה להוציא רוקו וכיחו וניעו?

החולים מחלת הריאה מוציאין מדי פעם בפעם ע"י השיעול ליחות. עזרת שומר החולים ההם היא להשגיח כי האויר אשר בחדר משכבם לא יהיה קר מאד, והיה צח ונקי מכל אבק פורח. משקין את החולים ההם משקאות חמים ודבקיים, כמו למשל פרחי הטיי הנקראים בשם „בריסט טיי", מיץ גרש ש"ש וכדומה, ומשתדלים להטות את לב החולה לשתותם הרבה פעמים, ואם רפה כח הוא עוזרים לו. מקפידין על המשקאות ההם שלא יהיו חמים או קרים יותר מדי. החולה צריך לשבת על מטתו בעת שתותו את המשקים. מזהירין את החולים ההם בכל פעם כי יריקו את הליחות מקרב הגרון החוצה ומאד מאד יזהרו לבלי בלוע אותן. החולים יורקים את ליחותם אל תוך כלי זכוכית מיוחד לזה למען יוכל הרופא להתבונן אליהן בכל עת בואו לבקרם. את הכלי ההוא ממלאין עד חציו מים טהורים.

החולים אשר יזוב הרבה רוק מפיהם צריכים לשפשף ולרחוץ פיהם מדי פעם בפעם במימי התרופות אשר יצוה הרופא, ועל שומר החולה ומבקרו מוטל להשגיח כי לא יירק החולה את רוקו אל תוך כלי הרוק (שפייבעקען) השגורים, כי ע"י זה ישחת האויר בחדר וגם מעורר הדבר גועל נפש החולה בעצמו ומבקריו, אבל משתמשים בכלים מכוסים המיוחדים לזה או בכלים פשוטים אשר יכוסו במכסה תמיד.

צריכים להשגיח על החולה כי ישפשף היטב בכל פעם את פיו במכחול כפי מצות הרופא, ואם רפה כח הוא מבלי יכולת לשפשף את פיו בעצמו, מלאכתו זאת נעשית ע"י שומר מטתו או ע"י המבקר. אחרי השפשוף מנקים היטב את המכחול וטומנין אותו במקום מכוסה לבלי יזוהם. אם הרוק יזוב בשפע רב שומרין את החולה לבלי ישכוב אפרקדן ומה גם לבלי ישן בשכיבה זו, כי אז סכנה נשקפת לו מבליעת הרוק.

(ח"ה)

המזוהם והנשחת. אבל משכיבין את החולה ישן על צדו האחד באופן אשר תוכל שפעת הרוק לזוב ולצאת החוצה. שומרין חולים כאלה מן הצינה והקור כי מסוכנים הם מאד.

* *

*

במה עוזרין לחולה בעת הקיאו?

סבת ההקאה היא ע"פ רוב מחלת הקיבה, אף כי לפעמים היא באה גם לרגלי מדוי המוח וחולי המעים.

אין פה המקום לדבר על אדות רפואת המחלה הזאת, אבל אזכיר בזה רק את החובה המוטלת על שומר מטה החולה אשר צוהו הרופא לשתות סמי מרפא המעוררים את ההקאה לצרכי הרפואה, ובמה יעזרו לו מקריו:

1) צריכים להסיר מן החולה את בגדיו המהדקין את גופו, להתיר את חגורתו אשר במתניו וכדומה.

2) האויר אשר בחדר החולה ההוא צריך להיות ממוצע לא חם ולא קר מאד.

3) לאנשים בריאים ושמנים תקל ההקאה בעוד שלא בא כל אוכל או משקה אל פיהם, והאנשים החלשים והדלים מקיאים רק אחרי שתיתם איזה משקה, כמו טיי וכדומה או מיץ גרש ורוטב.

4) טוב להאיש המקיא לשכב על המטה בעת ההקאה, אכן צריכים להשגיח על זה שלא ירכין ראשו למטה יותר מדי, ואם רפה אונים הוא תומכין את ראשו ביד בעת הקיאו.

5) בתחלה כאשר ירגיש החולה את ההתעוררות להקאה ישתדל להשהה אותה ולעצרנה בכל יכלתו, ורק אחרי עבור רגעים ואין עוד בכחו להתאפק יקיא ואז תהיה ההקאה קלה ומרובה ובלי רגש חניקה בגרונו.

6) תיכף אחרי שישתה החולה את סמי התרופה לעורר ההקאה יתאפק משתית משקים אחרים, ורק כשמתגברת בו ההתעוררות מקרבו להקיא ירבה לשתות משקים פושרין. גם בעת שההקאה כבר החלה טוב לשתות את המשקים הפושרין, כמו: טיי קלה עשויה מפרחי השדה (Fl. Chamomi ilac) או גם מים פושרין בלי כל הערובות.

7) אם ההקאה מרובה יותר מדי וזמנה נמשך, משקין את החולה איזה משקה קר וחמוץ או מלעיטין אותו פתי כפור. גם הקאפע השחור או החומץ מביאין לפעמים את התכלית הנרצה לעצור בעד ההקאה היתירה.

8) מעמידין אצל מטת חולים כאלה כלי רחב מיוחד לזה לקבל את הקיא;

ותיכף אחרי ההקאה מסירין אותו מפני החולה ומנקין ומטהרים את המקום. ואם חפץ הרופא לראות את הקיא טומנין את הכלי במקום מיוחד ולא בחדר החולה;

9) החולה צריך לרחוץ ולמחות את פיו אחרי ההקאה, ואם טנף את בגדי מחליפים אותם בטהורים, ושומר המטה צריך להשגיח לבלי ישאר מאומה מן הסחי והמאוס בחדר החולה והכל יהיה מסודר על מקומו כבראשונה.

תורת הבריאות

מאת

דר' אהרן פאריעס

פרק ט *)

כלי השאיפה (אטהמונגס-ארגאנע)

כלי השאיפה הם שתי הריאות (לונגען) המונחות בחלל החזה, אחת מימין ואחת משמאל, בתוכן נמצא הלב המתקשר עמהם ע"י העורקים הגדולים היוצאים ובאים מן הלב אל הריאות ולהיפך. הריאה הימנית היא רחבה ביותר ויש לה שלש גזרות (אבטהיי-לונגען), המונחות זו על גב זו כעליות התקרה; הריאה השמאלית איננה רחבה כל כך ויש לה רק שתי גזרות. כל ריאה וריאה היא עטופה ומעוטה כלה משק אחד הנעשה מעור לח ורטוב תמיד הנקרא שק הריאה (פליירא), גם להלב יש שק כזה הנקרא שק הלב (הערצבייטעל). בהריאות ישנם שני מיני צינורים: צינורים המוליכים את הדם, וצינורים המוליכים את האויר. כמו שצינורי הדם שישנם בריאות לאלפים ולרבבות הם באים מצינורים אחדים גדולים ועבים המתענפים בדרכם הלאה והלאה עד אשר יתהוו מהם עורקים דקים כחוט השערה, כאשר בארנו למעלה, כמו כן גם צינורי האויר מקור מחצבתם בצינור אחד גדול, הוא הקנה (לופטרעהרע) המונח לפני הוושט בצואר האדם. הקנה הזה הוא נעשה טבעות טבעות אשר מספרן ט"ז עד כ' והם יתלכדו זאת זל"ז ע"י חבלים עלאסטים. הקנה הולך ויורד מן הצואר לתוך חלל החזה עד מקום הריאות, שם יתחלק לשני קנים קטנים ממנו מעט, אשר האחד מהם הולך לימין לתוך הריאה הימנית, והשני לשמאל לתוך הריאה השמאלית. הקנה הימני יתחלק עוד הפעם לשלשה קנים ראשים ההולכים אל שלש גזרות הריאה הימנית, ובכל גזרה וגזרה יתענף הקנה הראשי הבא אל תוכה לכמה קנים רבים ודקים מן הדקים, עד אשר יתראה לנו כמו אילן זה השולח ענפיו לכל צד ועבר עד אין ספורות למו; בקץ כל קנה וקנה אשר עוביו פחות מכדי מיללימעטער אחד נמצא **שק אחד קטן**, חלול ועגול וסגור מכל עבריו הנעשה מעור לח ורטוב תמיד, ועל פני כל השק הקטן סביב ומחוץ ימצאו עורקי הדם הרבים והדקים מאד מאד הנאחזים ומסובבים זה בזה ומכסים את פני השק כמו במעשה אורג מקורי עכביש. השקים הקטנים האלו נקראים **חלולי הריאה** (לונגענבלעסכען) ומספרם בגוף האדם עולה לערך 1800 מיללאנען. הקנה השמאלי יתחלק **לשני** קנים ראשים ההולכים אל שתי גזרות הריאה השמאלית ומתענפים שם באופן הזה בעצמו כאשר יתענפו קני הריאה הימנית. **בראש** הקנה המונח בצוואר ימצא **הגרון** (קעהלקאפף) והוא **כלי הוצאת הקול** (שטימם-ארגאן) שיש לו בנין נפלא מאוד, כאשר נבאר הלאה. כאשר יבוא הרוח דרך הפה והחוטם והגרון והקנה אל הקנים הראשים והשניים והשלישים וכו', ומשם אל הקנים הדקים ואל השקים הקטנים אשר בקצם, אז **ינופחו**

---

*) הפרקים הראשונים נדפסו בס' האסיף שנה ראשונה.
(ח"ת)

השקים האלו, כמו המפוח (בלאזעבאלג) הזה בבוא הרוח לתוכו, ולפי שהריאה כלה היא נעשית רק מהמון שקים קטנים כאלו אשר מספרם רבוא רבותים, ע"כ בהתנפחם תתנפח כל הריאה כולה ותתגדל, וכאשר ישוב הרוח ללכת החוצה הריאה תתקטן.

מאליו מובן שבאותה שעה עצמה שהריאות הן מתגדלות ע"י האויר הבא לתוכן גם חלל החזה הוא צריך להתגדל, כי הנה הריאות הן מונחות בחלל החזה וממלאות את החלל הזה עד אפס מקום ה"פ בו, וע"כ אם לא יגדל החלל הזה גם הריאות לא יוכלו להגדיל את עצמן, ועתה מי ומי הוא המגדיל את חלל החזה בכח? — מיתרי השאיפה (אטהמונגס-מוסקעלן) הם הם המגדילים בכחם את חלל החזה לכל צד, לארכו ולרחבו, ועי"ז גם הריאות יוכלו להתנפח ולהתגדל לארכן ולרחבן, כי עלאסטיות הנה. חלל החזה הוא מוגבל מלפניו ומלאחוריו מן עצמות הצלעות ועצמות חוט השדרה ומכסהן, מלמעלה הוא פתוח אל האויר דרך הקנה, ומלמטה יגבול אותו מיתר אחד גדול הנקרא מיתר המבדיל (Diaphragma), לפי שהוא מבדיל בין חלל החזה לחלל הבטן, כאשר בארנו בפרק ד'. המיתר המבדיל הזה הוא בתנועה תמידית, מלמעלה למטה ומלמטה למעלה, כשהוא מתנועע מלמעלה למטה אז יגדל חלל החזה בארכו ויקטן חלל הבטן, ועי"ז יש מקום להריאות להתנפח ולהגדיל את עצמן בארכן כאשר ישאפו רוח פנימה, וכאשר יתנועע מתר המבדיל מלמטה למעלה אז יגדל חלל הבטן ויקטן חלל החזה, והריאות הן מגרשות את הרוח אשר בקרבן החוצה; כמו כן יעשה ג"כ אם המיתרים המניעים את הצלעות ירחיבו את חלל החזה או יקטינו את קוטר רחבו. בזמן שהאדם הוא בריא אולם ובמצב מנוחה, מנוחת הגוף ומנוחת הנפש, אזי איננו צריך לעזר כל מיתרי השאיפה, ודי לו במקצתם, הגברים כשהם בריאים וערים ישאפו רוח בעזר מיתר המבדיל לבדו, והנשים רק בעזר מיתרי הצלעות העליונות, בזמן השינה גם הגברים ישאפו רוח כדרך הנשים.

השאיפה פי שנים ברוחה: שאיפת האויר פנימה אל תוך הריאות (איינאטהמען) אשר נקרא אותה בשם שאיפה, ודחיפת האויר מתוך הריאות החוצה ונכנה אותה בשם נשיפה (אויסאטהמען). השאיפה והנשיפה ילכו הלוך ושוב בלי הרף ובלי מרגוע מרגע הולד האדם עד רגע מותו. מיתרים אחדים מן מיתרי השאיפה הם ממונים על השאיפה, ואחרים מהם ממונים על הנשיפה אשר תתהוה ג"כ בעזר עלאסטיית הריאות. חשבו החכמים ומצאו אצל האדם הבריא הבינוני עפ"י הרוב 16 עד 20 שאיפות ונשיפות בכל מינוטע, אצל הולד הבריא בשנה הראשונה לימי חייו 16 עד 40 שאיפות, ובכלל נספור על שאיפה אחת ארבע דפיקות הדפק; בשעת העבודה ירבו השאיפות, כמו כן בזמן החום ובזמן עיכול המאכל. ישנן מחלות המרבות מספר השאיפות, וישנן הממעטות אותן: מחלות המוח ממעטות את מספר השאיפות ומספר הדפק, ולהיפך רוב מחלות הריאות וגם כל קדחת דלקת (ענטצינדונגס-פיעבער) אשר תגדיל את החום העצמי בגוף האדם עד 38 מעלות ויותר יגדילו ג"כ את מספר הדפק ומספר השאיפות. — וכשם שישתנה מספר השאיפות כן ישתנו ג"כ אופני השאיפה: השאיפה התמידית במצב הבריא הוא בדרך הלוך ושוב, שאיפה ונשיפה, שאיפה ונשיפה בסדר ובמשטר נכון (רעגעלמעסיגער ריטהמוס); אולם יש לך שאיפה קלה ושאיפה עמוקה, כשיתרבו השאיפות ע"פ הרוב הן קלות, וכשיתמעטו הן ע"פ הרוב עמוקות, יש לך פעולות פיזיאלאגיות רבות הנעשות בקרב גוף האדם, ברצונו ושלא ברצונו, אשר לפי ראות עיני האיש הפשוט אין להם שום יחס והצטרפות אל ענין השאיפה, ועכ"ז הפעולות האלו אינן רק אופנים שונים של שאיפות הריאות; להן יחשבו ד"מ: א) השיעול (הוסטען)

אשר יתרועע לחברה עם כל מחלות הריאות והגרון. השיעול הזה אינו רק דחיפת האויר מן הריאות ולחוץ בכח ובקול חזק הנשמע למרחוק, ולפי שהאויר נפרץ עליו פרץ לצאת מהרה מן הריאות ימשוך אתו בחזקה גם את הליחות והרטיבות אשר נקבצו ובאו ע"י איזה מחלה אל תוך חלולי הריאה ויאטמו אותם, ויהדוף אותן בכח החוצה; השיעול הוא א"כ פעולה פיזיאלאגית טובה ומועילה מאד הממונה על טהרת הריאות מכל ליחות ורטיבות מותרה ומכל דבר זר אשר יהין לבוא אל תוכן במקרה. — ב) העטישה (ניעזען) היא ג"כ דחיפת האויר מן הריאות החוצה בכח גדול ובקול חזק, רק באופן שהאויר ילך דרך החוטם ויטהר אותו. ג) השחוק (לאכען), יתהוה ע"י נשיפות רבות קלות הממהרות לצאת זא"ז ותבואנה לרגלי התפעלות הנפש בשמחה כנודע. ד) הפיהוק (געהנען), הוא שאיפה עמוקה מאוד, עפ"י הרוב אם האדם חפץ לישן והוא עיף ויגע, אם מעבודה גופנית או רוחנית. ה) האנחה (זייפצען) שעליה אמרו חז"ל שהיא „שוברת חצי גופו של אדם" היא שאיפה עמוקה באופן אחר, ותתהוה ע"י התפעלות הנפש מיגון ואבל; עוד יש אופני השאיפה הרבה מאוד, כמו היניקה, הבכיה, הגניחה (שלוכצען), ואין כאן המקום להאריך.

תעודת הריאות ופעולתן הפיזיאלאגית בכלל היא להכניס את יסוד החומצי שבאויר [1]) לתוך דם הגוף ולהוציא מן הדם את חומץ הפחמי, ונבאר את הדבר הזה בפרוטרוט. הנה כבר אמרנו בהרבה מקומות שהיסוד החומצי שבאויר הוא כביכול עילת כל העילות וסבת כל הסבות אשר בלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ממלכת החיים והצומחים, בלעדו לא יצמח שום צמח ולא יחיה שום חי, בלעדו הכבה כל בערה ורוב הפעולות הכעמיות יחדלון. אם נביא ד"מ עוף או כלב קטן או כל דבר חי אל כלי אחד גדול סגור ומסוגר מכל עבריו, באופן שכל רוח לא יוכל לצאת ולבוא בו (הערמעטיש), ונרחיק את האויר מן הכלי ע"י המכונה השואבת אויר (לופטפומפע) אזי העוף ימות מיד, וזה לפי שעם האויר הרחקנו ג"כ את יסוד החומצי שבו, והאות והמופת על זה שרק יסוד החומצי שבאויר הוא נצרך להחיות את החי ולא יסוד החנקי שבאויר, הוא, שאם נמלא עתה את הכלי הריק הזה ביסוד החנקי לבד ונשים בו עוף אחר אז ימות גם הוא מיד, אולם אם נרחיק עתה ממנו את יסוד החנקי ונמלא אותו רק ביסוד החומצי לבד ונשים בו את היציר החי לא ימות ויחיה ויהיה צהל ושמח כמקדם או גם יותר. כמו כן אם נציג נר דולק בכלי סגור מלא מיסוד החנקי לבד יכבה מיד, אולם אם נציג אותו בכלי מלא מיסוד החומצי לבדו, לא לבד שלא יכבה, רק להפך יאיר באור שבעתים מאור הנר הדולק באויר. אך גם זאת לדעת: בכלי סגור מלא מאויר או יסוד החומצי לבדו יחיה החי ויאיר הנר רק זמן קצר ואחר ימות או יכבה, ואם נבחן אח"כ את האויר שבכלי בבחינה כעמית, נמצא שהיסוד החומצי שהיה בו בתחלה חלף הלך לו מכל וכל ותחתיו בא חומר אוירי אחר, והוא חומץ הפחמי הממלא עתה את כל חלל הכלי הסגור. הבחינות האלו יורו אותנו לדעת כי חיות החי והדלקת הנר פתרון אחד לשניהם, וכשם שהנר דולק כמו כן נוכל לאמור ג"כ שהעוף דולק כל זמן שהוא חי, רק שהנר דולק בלהב ולפיד אש אוכלה והעוף דולק בלי להב ובלי לפיד אש; בנר ישרף השמן שבו, ובדבר החי ישרף הדם שבו; גם נבין לדעת את מהות ההדלקה, שהיא אינה רק התחברות יסוד החומצי עם

---

1) האויר הסובב אותנו ואשר נקרא אותו בשם „אויר" סתם הוא מורכב משני יסודות אוירים: מיסוד החומצי ומיסוד החנקי, כידוע לכל.

יסוד הפחמי שבנר לחומר אוירי מורכב הנקרא חומץ הפחמי, וההתחברות הזאת בעצמה תתהוה ג"כ בזמן שהעוף הוא שואף רוח ע"י הריאות שלו, רק פה תתהוה ההתחברות לאט לאט מאוד וע"כ הוא בלי אוד ובלי לפיד, ואצל הדלקת הנר תתהוה ההתחברות במהירות גדולה ובכח חזק חוצב להבות אש. העוף בשאפו ע"י הריאות את אויר הכלי הסגור יבלע את יסוד החומצי שבו, היסוד החומצי הזה הוא מתחבר בחלולי הריאה עם יסוד הפחמי שבדם אשר יזרום בעורקים הרבים והדקים הנמצאים שם, עי"ז יתהוה חומץ הפחמי אשר יפלוט אותו העוף לחוץ בנשיפתו; כל שאיפה ושאיפה הקטין א"כ את כמות היסוד החומצי שבכלי וכל נשיפה ונשיפה תגדיל את כמות חומץ הפחמי המתקבץ שם בכלי הסגור ולא יוכל לצאת החוצה. כמו כן יעשה ג"כ אצל הנר הדולק, עי"ז יתהוו שתי סבות למיתת העוף או לכבוי הנר אחרי זמן קצר, והן: א) חסרון יסוד החומצי; ב) ישות חומץ הפחמי בכלי הסגור, כי כמו שיסוד החומצי הוא מחיה את החי ומבעיר את הבערה, כמו כן חומץ הפחמי הוא ארס גדול ונורא הממית את החי ומכבה כל בערה, אויר המכיל בקרבו 1% חומץ הפחמי הוא מזיק לבריאות הגוף, ואם יכיל בקרבו 10% הוא ממית בלי חמלה, אשר ע"כ צריך האדם ליזהר מאד על טהרת האויר ולפתוח חלוני ביתו לרוחה בין בימות החמה ובין בימות הגשמים. — מה לך א"כ בין אויר השאיפה לאויר הנשיפה? — אויר השאיפה הוא קר ויבש ואין בו חומץ הפחמי, אולם אחרי אשר יתמהמה איזו רגעים בהריאות יתחמם שם עד 37 מעלות, יקבל שם אד מים וחומץ הפחמי ויאבד שם איזה כמות מן יסוד החומצי שלו, באופן שאויר הנשיפה אשר נפלוט ברוח פינו החוצה הוא חם ולח ויש בו 5% חומץ הפחמי ולעומת זה אבד 5% מן יסוד החומצי. בכל שאיפה ושאיפה ישאב אדם בריא בינוני בערך 500 קוביקצענטימעטער אויר לתוך ריאותיו, וכבולעו בשאיפתו כן פולטו בנשיפתו; במשך 24 שעות יבלע האדם הבינוני בערך 750—700 גראַם יסוד החומצי ויפלוט בערך 900—800 גראַם חומץ הפחמי גם 300 גראַם מים ע"י ריאותיו. בשעה שהאדם עובד עבודה גופנית הוא בולע יסוד החומצי עד ג' או ה' פעמים יותר מבשעת המנוחה, בימי הנערות הוא בולע יותר מבימי הזקנה, הרזה ודל הבשר הוא בולע יותר מהאיש השמן; החיות אשר יישנו שנת החורף (ווינטערשלעפֿער) אינן בולעות בזמן תרדמתן רק $^1/_{20}$ מכמות יסוד החומצי שהן בולעות הדיר; הסבה לכל זה כמעט מובנה מאליה, כי כמו שמכונת הקיטור בזמן שהיא עובדת עבודה יתירה היא צריכה להסקה יתירה, כמו כן גם הגוף החי בזמן שהוא עובד יותר צריך להסקה יתירה, הדם הולך ורץ בתקופתו במהירות גדולה וגם ישרף מהרה, הרבה יתר מבזמן המנוחה. — גם לפי גודל הגוף החי תגדל כמות יסוד החומצי הנצרך לקיומו. ישנן חיות קטנות מיקראָסקאָפיות שאין להן כלי־שאיפה כלל, כי מפני קטנן דיין בכמות קטנה של יסוד החומצי הנכנס להוכן מעל גבי עורן, גם החומץ הפחמי יצא בדרך הזה החוצה, וזה נקרא שאיפת־העור (הויטאטהמונג), כי הנה בכל מקום שאתה מוצא בגוף החי דם או שאר ליחות אָרגאַניות ואויר נוגעים זה בזה שם אתה מוצא ג"כ שאיפה ר"ל הכנסת יסוד החומצי והוצאת חומץ הפחמי, ולפי שהעור יש בו ג"כ עורקי דם רבים מאד והוא בנגיעה תמידית עם האויר הסובב אותו, ע"כ אנו מוצאים שאיפת העור גם אצל החיות הגדולות שיש להן ריאות, אך כאין וכאפס תחשב לטול שאיפת הריאות. אדם בריא בינוני יפלוט ד"מ דרך העור במשך כ"ד שעות רק 4 גראַם חומץ הפחמי לעומת 900 גראַם דרך הריאות, ובליעת יסוד החומצי דרך העור עוד פחות מזה; עכ"ז שאיפת העור לא לדבר קטן־תחשב אף היא, ואם נפריע אותה ממלאכתה על איזה אופן שיהיה, נסבב עי"ז חולאים רבים ונאמנים כידוע, וזה לפי שהעור יפלוט

(ה"ה)

ג"כ דרך נקבי הזיעה אד מים עד 600 גראַם במשך כ"ד שעות, וגם הרבה יותר מזה בזמן החום ובזמן העבודה, וחוץ לזה יפלוט העור ג"כ אַמאָניאַק ושאר חומרים מזיקים לגוף. אצל הצפרדע תגדל שאיפת העור כ"כ עד אשר תוכל למלא מקום הריאות על איזה זמן, כאשר בחנו חכמי הפיזיאָלאָגיע ויכרתו את שתי הריאות מן גוף הצפרדע והוא לא חדל לחיות עוד ג' או ד' ימים, וזה לפי שעור הצפרדע הוא לח ורטוב תמיד ויש בו עורקים רבים מאד.

שאיפת הריאות היא נעשית בגוף האדם מדעתו ושלא מדעתו, ברצונו וגם למרות רצונו והיא עומדת תחת ממשלת העצבים. מקום אחד קטן ישנו במוח הגלגלת הנקרא מוח הארוך (Medulla oblongata) הממונה על כל עניני השאיפה והוא מכונה אצל חכמי הפיזיאָלאָגיע בשם מרכז השאיפה (אַטהמונגס־צענטרום), כי אם נדקור בסכין דק באותו מקום אז כרגע תחדל השאיפה והחי ימות עד מהרה. מן המרכז הזה תצא א"כ הפקודה אל כל מיתרי השאיפה והנשיפה דרך העצבים המיוחדים להם לעבוד עבודתם וגם יורה להם איך יעבודו, אם במהירות או לאט לאט, בחזקה או לא וכדומה. כל זמן שהעובר במעי אמו מרכז השאיפה הוא במצב התרדמה ולא יפעול מאומה, אך ברגע צאת הולד מרחם אמו לאור עולם, אז תכף ומיד יתעורר המרכז הזה משנתו ויקום כגבור לעבוד עבודתו בלי הרף ובלי מרגוע עד יום מותו, ומי זה אשר יעיר אותו משנתו? — חסרון יסוד החומצי שבדם הולד בעת לידתו הוא הוא המעורר את מרכז השאיפה לפעולתו התמידית, כי הנה כל זמן שהולד ברחם אמו ונקשר שמה ע"י עורקי הדם שבטבורו עם עורקי הדם של רחם האם הוא שואף את יסוד החומצי שבדם האם, ר"ל הוא ממלא חסרונו מיסוד החומצי הנמצא בדם האם המתערב עמו, אולם בעת לידתו כאשר יסתתמו עורקי הטבור (נאַבעלגעפֿעסע) ויבש עי"ז מקור היסוד החומצי, אזי מרכז השאיפה ירגיש מיד את החסרון הזה ויכריח את מיתרי השאיפה להגדיל את חלל החזה, אשר עי"ז יפהחו חלולי הריאות והילד יצעק צעקה גדולה ומרה וישאף את שאיפתו הראשונה.

פרק י

בלי העיכול (פֿערדויאונגס־אָרגאנע)

בן זומא אומר: כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לחם לאכול? זרע וחרש וקצר ורקד... ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני (ברכות נ"ח)

המאמר הנכבד הזה שאנו שומעים יוצא מפורש מפי תנא המשנה לפני כמה מאות שנים יעלה על זכרוננו היום כאשר נחל לדבר על כלי העיכול ומעשיהן. ובאמת גם אנחנו נוכל להתפלא ולאמר ככה: כמה יגיעות יגע הגוף החי בטרם יהפוך את המאכל אשר יאכל ואת המשקה אשר ישתה לדם ולגידים, לעצם מעצמיו ולבשר מבשרו! כמה אָרגאַנים שונים וכמה פעולות פֿיזיאָלאגיות שונות נצרכות לזה! אנחנו נקח את הלחם והבשר בכפינו או במזלג אשר בידינו ונשימם למו פינו, שם יקבלו אותם השינים, שנים ושלשים במספר, ויטחנום הדק היטב, מריקי הרוק (שפייכעל־דריזען) ישפכו עליהם ליחותם בעת הטחנם וירטיבום עד אשר יעשו לחים ורכים ונוחים להבלע, אז יאחזום מיתרי הלוע (שלונד־מוסקעלן) והלשון וידחפו אותם מן הפה והלאה דרך הוושט אל בית המבשלים, הוא האיצטומכא (מאַגען), שם יתמהמהו איזו שעות בחומץ האיצטומכא (מאגענזיירע) אשר בו ימס הבשר כהמס דונג מפני אש, מן

האצטומכא ילכו ויסעו הלאה דרך רחוק מאד, דרך המעים הדקים אשר שם ישפוך הכבד (לעבער) עליהם את מררתו (גאללע), אח"כ ילכו דרך המעים הגסים אשר יסובבו בלכתם את המעים הדקים, לאט לאט ילכו, לא יחישו בלכתם, עי"ז יתמהמהו איזו שעות בליח המעים (דארם-זאפט) המתנגד בטבעו לליח האיצטומכא, שבאיצטומכא ימצא ליח חומץ (זויערר זאפט) וליח המעים הוא אלקאלי [1]), כל אשר לא נמוג מן הליח החומץ ימוג וילך מן הליח האלקאלי, כה ילכו הלאה הלוך ונסוע למטה וכלכתם הלאה כן ימקו וימסו יותר ויותר והעורקים הרבים והדקים הנמצאים על פני המעים ינקו את המון הלשד הזה היוצא מן המאכל ויבלעו אותו ויהפכו אותו מעט מעט לדם עד אשר לא נודע כי בא אל קרבם, ורק הפסולת אשר לא יוכל להעכל, ר"ל אשר לא נמס לא בחומץ האיצטומכא ולא בליח האלקאלי של המעים ילך החוצה דרך פי הטבעת שבאחורי הגוף — וכל הפעולות הפיזיאלאגיות הרבות והנפלאות האלו הנה הנם מעשים בכל יום ונעשות כולן מעצמן בקרב גוף האדם בשכבו ובקומו, בלכתו ובצאתו ואינן מפריעות אותו מאומה ממעשיו, כי הוא אינו יודע ואינו מרגיש כל זה, לא מיניה ולא מקצתה, האם לא לפלא תהיה זאת בעינינו?

והנה טרם נבאר את כלי העיכול ומעשיהם לכל משפטיהם וחוקותיהם בפרט, נקדים נא לדבר איזו דברים על אודות המחיה בכלל. תכלית המאכל והמשתה היא בשתים, באחת להוליד חום ותנועה, ובשנית למלא את חסרון הגוף אשר יתהוה ע"י הפעולה התמידית שבו וגם להגדילו בימי עלומיו. נתאר נא לנו במחשבתנו מכונה אחת אשר נצרך להחם אותה תמיד עד 37 מעלות החום ואשר חוץ לזה חלקיה הפרטים, כולם או מקצתם, יהיו בתנועה מעכאנית ויעבדו עבודה' מעכאנית כמעט תמידית, הלא נכרח להעלות על מזבח המכונה הזאת תמיד גחלים ועצים לטען הסיק אותה. הגוף החי הוא ג"כ מכונה כזאת, חומו העצמי עולה תמיד בין בקיץ בין בחורף עד 37 מעלות, חלקים מיוחדים שבו כמו הלב, מיתרי השאיפה וכו' הם עובדים עבודה מעכאנית בין ביום בין בלילה, מלבד מיתרי הידים והרגלים ושאר כלי התנועה שהם עובדים רק בזמן שהאדם הוא ער, מאליו מובן שמאפס ואין לא יולדו חום ותנועה תמידית, הגוף החי הוא א"כ צריך להסקה תמידית והיא נעשית ע"י המאכל והמשתה אשר נביא בקרבו, כמו שנביא גחלים ועצים להגדיל את מדורת המכונה; אך המאכל והמשתה הם מיועדים ג"כ למלאות את חסרון הגוף; והתמלאות חסרון הגוף כיצד? הן אנחנו רואים תמיד לפנינו גוף שלם לא חסר ולא מלא? — הגוף החי דומה בענין זה לממלכה שלמה או אל גוי שלם, כמו שבגוי שלם ובממלכה שלמה יש בם חיי הכלל וחיי הפרט, מיתת הכלל ומיתת הפרט, כמו כן בגוף החי יש בו חיי הכלל וחיי הפרט, חיי הכלל הם ארוכים הרבה יותר מחיי הפרט ובמות הפרט לא ימות הכלל. ממלכה שלמה ד"מ שיש בה עשרה מיליאָנען נפשות פרטיות תוכל להיות ולקום על תלה כמה מאות שנים אף שכל נפש ונפש שבה לא תחיה יותר משבעים שנה וגם פחות מזה, וזה לפי שמקום המתים ימלאו הנולדים, ואם מספר הנולדים יעלה על מספר המתים, כאשר כן הוא בהכרח, אזי תגדל הממלכה ג"כ ברבות הימים; הממלכה בכללה לא תרגיש מאומה מכל זה, היא לא תתמלא בהולד איזו מאות נפשות ולא תחסר במיתתן, ועכ"ז התחלפות והתחדשות האנשים הפרטים שבקרבה הוא דבר הכרחי

---

1) כל ליחה שטעמה חמוץ והיא מהפכת את צבע התכלת מן נייר-הלאקמוס (לאקמוס-פאפיר) לאדום נקראת אצל חכמי הכעמיע „חומץ" (זיירע), וכל ליחה שטעמה כטעם מי-אפר והיא מהפכת את צבע הלאקמוס מאדום לתכלת נקראת אלקאלי.

(ה"ה)

לקיום הכלל, ואם תבטל ההתחלפות מאיזה סבה שתהיה יבטל הכלל. הגוף החי הוא מורכב ג"כ מאלפי אלפים מילליאָנען ל ש כ ו ת (צעללען) שונות, כמו לשכות הדם, לשכות המתרים, לשכות העצבים, לשכות המכסים (דעקצעללען, עפי־טעלוען) ועוד ועוד, כל לשכה ולשכה היא כעולם קטן בפני עצמו, כחיה שלמה פרטית, חיותה הוא חיוה פרטית אף שהיא עובדת תמיד עבודה מיוחדת אל הגוף וסרה למשמעתו, ומיתתה ג"כ מיתה פרטית, חיי הלשכה הפרטית לא יארכו כ"כ כמו חיי הגוף השלם, היא תמות הרבה קודם ממנו ומקומה תמלא לשכה חדשה אשר תולד תחתיה; וכה תתהוה תמיד בגוף החי השלם מיתה פרטית ומקומית של הרבה לשכות והולדת לשכות חדשות הממלאות מקום הראשונות, הללו נוצצים והללו נובלים מבלי שהגוף השלם יודע ומרגיש מכל זה מאומה. בימי הילדות והבחרות מספר הלשכות הנולדות הוא רב ועצום ממספר הלשכות המתות, וע"כ י ג ד ל הגוף בכללו, בימי הבינים מספר הנולדות ישוה בגדלו אל מספר המתות וע"כ לא יגדל הגוף יותר, ובימי הזקנה מספר הלשכות המתות יעלה על מספר הנולדות והגוף ירד מטה מטה. כל זה נקרא אצל החכמים ה ת ח ל פ ו ת ה ח ו מ ר י ם (שטאָף־ווּעקסעל), ויותר נכון היה לכנותו בשם ה ת ח ל פ ו ת ה ל ש כ ו ת, אך בחקירות ובבחינות כעמיות אין מקום „ללשכות" רק „לחומרים". — אם נשאול עתה: ו ה ל ש כ ה ה ח ד ש ה מ א י ן ת מ צ א? ואי זו מקום לירתה? ע"ז אנו מוכרחים להשיב: הלשכה החדשה מקור מחצבתה ב מ א כ ל ה ג ו ף ו ב מ ש ת ה ו, הלחם והבשר והמים וכו' המה יובילו את כל החומרים הנצרכים לבנין הלשכות, המה יכינו העצים והאבנים ליסד הבית. אם נבחון את הלשכה בבחינה כעמית לדעת ולהבין ממה היא מורכבת, נראה עד מהרה שיש בה הרבה מינים של חומרים שונים: יש בה חומרים אָרגאנים וחומרים בלתי ארגאנים, לחומרים הארגאנים יחשבו: א) מיני לובן הביצה (אייוויים קערפער), ב) מיני השומן (פעטטע), ג) מיני הדבש (צוקער־אַרטען); לחומרים הבלתי ארגאנים יחשבו: א) המים; ב) מלחים שונים וביחוד מלחי הקאַלי והנאַטראָן, גם ברזל, שיד ועוד; מבלעדי החומרים האלו הלשכה לא תקום ולא תהיה. כל החומרים האלו צריכים א"כ להיות ג"כ במאכל ובמשתה, וכן הוא באמת, כי בבשר ובחלב, בגבינה, בדגים ובבצים אנו מוצאים כל מיני לובן הביצה; מיני השומן אנו אוכלים בחמאה, בשמן זית, בשומן הבשר וכו'; מיני הדבש אנו אוכלים בכל מיני פירות ובכל פרי האדמה למינו, כי גם הלחם וכל מעשה אופה עשוי מקמח וסולת יהופך בכלי העיכול לדבש ענבים (טרויבען־צוקער) כאשר נבאר הלאה. גם מלחי הקאלי והנאַטראָ הברזל והשיד וכו' הם נמצאים בכל המאכלים הנזכרים, ואת המים אנו שותים בכל עת מצוא. המאכל היותר טוב ומועיל לבריאות הגוף הוא א"כ מאכל הנעשה מ ת ע ר ו ב ו ת כל אלו המינים הנזכרים, מאכל שיש בו לובן הביצה ושומן ודבש, וע"כ אמר הכתוב „כי לא על ה ל ח ם לבדו יחיה האדם", וכמו כן נוכל לאמר שלא על הבשר לבדו ולא על השומן לבדו יחיה האדם, „כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם", ר"ל על כלם ביחד. והנה לובן הביצה הוא מורכב מד' יסודות: מיסוד החומצי והמימי והפחמי והחנקי, אולם מיני השומן והדבש אין בם יסוד החנקי רק ג' יסודות הראשונים, ע"כ יחלקו המאכלים ג"כ לשני מינים באופן כזה: מאכלים ש י ש ב ם יסוד החנקי (שטיקשטאָפהאלטיגע), ולהם יחשבו כל מיני לובן הביצה, ומאכלים משוללי יסוד החנקי (שטיקשטאָפלאָזע), ולהם יחשבו כל מיני השומן והדבש, ולא ראי זה כראי זה, כי מיני לובן הביצה תעודתם הראָשית היא למלאות את חסרון הגוף, ר"ל להוליד לשכות חדשות חיות וקימות במקום הנשחתות אשר לא תצלחנה עוד למלאכה, אולם משוללי יסוד החנקי תעודהם הראָשית היא להוליד חום ותנועה; ע"כ כשיעבוד האדם עבודה יתירה צריך להוסיף לו במאכלו ממיני השמן והדבש ולא ממיני לובן הביצה.

(ח"ה)

נשובה נא עתה לבאר בפרוטרוט את כלי העיכול ומעשיהם. הם מתחילים בפה ונומרין בפי הטבעת, ונוכל לחלקם לארבעה חלקים: א) ראשית העיכול שהוא מן הפה עד האיצטומכא; ב) עיכול האיצטומכא; ג) העיכול בבני מעים הדקים; ד) העיכול בבני מעים הגסים.

א) הפה הוא השער הגדול שהכל נכנס אליו, ומסך לשער הזה: השפתים, שהרבה מלאכות להן, הן עשויות לניקה ולנשיקה, לשחוק ולשריקה, למבטא — ולשתיקה. מבנין הפה נוכל ללמוד כמה צמצם הטבע במקום והרבה בפעולות, כי כל נקודה ונקודה שבפה יש לה תלי תלים של פעולות פיזיאָלאָגיות טובות ומועילות. מלבד המאכל והמשתה אשר יבוא דרך הפה, יצא ויבוא שם גם האויר לכלי השאיפה, בפה יתחזק הקול היוצא מן הגרון, בפה ימצאו כלי המבטא, חוש הטעם, מריקי הרוק, טוחני המאכל, מיתרי הלוע וכו׳, מוצא אחד לפה אל הקנה והוושט אשר מתחתיו, ומוצא אחר אל הנחירים אשר ממעל לו, טוחני המאכל הם ל״ב השנים, ט״ז עליונים וט״ז תחתונים, המה יטחנו וילעסו את המאכל בעזרת מתרי הלעיסה (קויא טוסקעלן) אשר ירחיקו ויקריבו בכח את הלחי התחתון אל הלחי העליון ועמהם ביחד את השנים התחתונים אל העליונים. מיתרי הלעיסה הם מיתרים קצרים וחזקים מאד וישתרעו מן הלחי העליון אל התחתון. ומקומם בצדי הלחיים מימין ומשמאל מתחת להעור, וכבר הזכרנו למעלה שגרעיני אפרסקין (פפירזיכקערנע) שהאדם מבקע אותם בשניו בכח מיתרי הלעיסה לא יוכלו להשבר מבלעדי כח של ב׳ מאות ליטרות, באותו הזמן שהשנים לועסים יריקו מריקי הרוק (שפייכעל-דריזען) את ליחותם על המאכל וירטיבו אותו באופן שיהיה לח ורך ונוח להבלע. הרוק הוא חומר נוזלי ויש בו רק אחד אחוז למאה (1%) חומרים מוצקים המותכים בקרבו, והם מלחי הקאַלי והנאַטראָן והשיד והמאַגנעזיא וגם מעט מזעיר לובן הביצה, חומרים כאשר נמצא אותם בכל שאר ליחות שבגוף; אולם חוץ לזה נמצא ברוק ג״כ חומר אחד חשוב מאד הנקרא חומר שאורי (פערמענט) שיש בכחו להפוך כל מיני קמח (שטערקע-מעהל) לדבש ענבים. אם נקבץ איזו כמות של רוק הפה בכלי זכוכית ונשים בו מעט קמח, אז לאחר ג׳ או ד׳ שעות לא נמצא מאומה מן הקמח והתחיו נמצא מתיקות מעט אשר מקורה בדבש ענבים, כאשר תורה הבחינה הכּעמית; ומה גם אם נחמם את הרוק שבכלי על 37 מעלות כאשר הוא בפה ונשים בו איזו פתותי לחם, ר״ל קמח מבושל, תחת הקמח הבלתי מבושל, אז לא נצרך להמתין איזו שעות רק כרגע יהפך הלחם לדבש ענבים. הלחם א״כ שאנו אוכלים וכל מעשה אופה וכל מיני בצק ועריסה, כמו לביבות וכדומה, יהפכו מקצתם או רובם בעודם בפה לחומר נוזלי מתוק המכונה דבש ענבים (טרויבען-צוקער). הרוק שבפה הוא א״כ הראשון לליחות העיכול (פערדויאונגס-זעפטע), אך פעולתו לא תשתרע על מיני השומן ועל מיני לובן הביצה כ״א על מיני בצק בלבד. — מריקי-הרוק (שפייכעל-דריזען) שבפה הם שלשה במספר, האחד ימצא תחת הלחי, השני תחת הלשון, והשלישי מצד הלחיים וקרוב לאוזן; להם עצבים (נערפען) מיוחדים הממונים על הרקת הרוק. אם נעורר את העצבים האלו ע״י זרם עלעקטרי אז יריקו המריקים רוק הרבה בלי שום אוכל ובלי לעיסה. העצבים האלו הם מתעוררים תמיד בזמן טחינת המאכל ע״י השנים, גם אם נשים לפינו איזו דבר הפועל פעולה חזקה על חוש הטעם, איזו דבר חריף או מר או מתוק, יתעוררו עצבי-הרוק ויצוו במפגיע על המריקים להריק רוק גם בלי לעיסה, ולפעמים די לנו להעלות על מעלות רוחנו זכרון איזו מאכל מתוק או חריף אשר יטעם לחכנו למען הריק רוק. כן דרך העצבים וכה פעולתם, הם אחוזים ומסובבים זה בזה, ואם נעורר את האחד יתעורר גם השני הקרוב אליו, ע״י התעוררות עצב הטעם

(ח״ה)

(געשמאַקסנערף) שבלשון יתעוררו ג"כ עצבי־הרוק, ולפי שעצבי־הרוק מקור מקצתם במוח הראש, ע"כ דיה המחשבה שבמוח והתפעלותו מזכרון איזו דבר מר או מתוק להעיר ולעורר את עצבי הרוק שיפעלו פעולתם גם בלא עתם, פעולה כזאת היא שכיחה מאד אצל העצבים ונקראת פעולה חוזרת (רעפּלעקס־ווירקונג), כאשר נבאר הלאה בפרק העצבים. — גם הלשון שבפה יש לה פעולות פיזיאָלאָגיות רבות, ולא על חנם נאמר עליה: „חיים ומות ביד הלשון", היא אחת מכלי המבטא, בה ימצא חוש הטעם, גם תפעול פעולה נכבדה מאד בענין בליעת המאכל. הלשון בעצמותה היא מורכבת ממיתרי־בשר רבים ודקים אשר ישתרעו בה לארכה ולרחבה ולעוביה, וע"כ תוכל להתנועע לכל צד במהירות גדולה בזמן האכילה ובזמן הדבור (ביחוד אצל הנשים, כנודע ליודעי חן), וכמה גדולה וחשובה הנועת הלשון ומפעלה נראה מזה שעצב מיוחד מן עצבי המוח ממונה עליה. והוא הנקרא עצב הלשון. הלשון עטופה ומעוטה כולה בעור לח ורטוב תמיד (שליימהויט) ועל פני העור הלח הזה ימצאו גבנונים גבנונים קטנים (קליינע היגעלכען) ורבים מאד אשר בם חוש הטעם ימצא קן לו, ועל אדותיו נדבר הלאה בפרק החושים. ממעל להלשון תשתרע החיך (גוימען) אשר חציה הראשון הפונה לפנים מול השפתים הוא קשה ובנוי מעצמות מכוסים מעור לח, וחציו השני אין בו עצמות רק מיתרי בשר בלבד, וע"כ נקרא חיך הרך או מסך החיך, לפי שהוא מבדיל בין חלל הפה לחלל הנחירים, והוא יוכל להתנועע מלמעלה למטה ומלמטה למעלה; כשהוא מתנועע מלמעלה למטה אז חלל הפה יבוא בהצטרפות עם חלל הנחירים והאויר יוכל לצאת ולבוא דרך האף והפה לכלי השאיפה, אולם כאשר יתנועע מלמטה למעלה אז יבדיל המסך ביניהם מכל וכל. תמונת הלשון הוא משלש בעיגול מעט, ראש המשלש פונה לפנים מול השפתים, וקו היסודי של המשלש הזה הנקרא שרש הלשון (צונגענוואורצעל) הוא נקשר בעבותות עלאסטיות אל מכסה הגרון (קעהלקאָפּף־דעקעל) אשר מתחתיו ואל חלקי החיך הרך אשר ממעל לו ומשני צדיו. בליעת המאכל תתהוה באופן הזה: אחרי אשר המאכל יטחן הדק היטב ע"י השנים ואחרי אשר ירוטב היטב ע"י הרוק יקובץ ויאוסף כלו ע"י תנועת הלשון ושאר מיתרי הפה לערמה אחת עגולה אשר תנוח על פני הלשון בתוך, הלשון תגביה עתה את ראשה למעלה מול החיך הקשה ותוריד את שרשה למטה מול הגרון, עי"ז תעשה הלשון כמו קרש משופע והערמה העגולה המונחת עליה בתוך תתגולל כגלגל מעל פני הלשון ותעבור על מכסה הגרון אל חלל הוושט, שם יאחזוה מיתרי הוושט וידחפו אותה הלאה הלאה למטה עד האיצטומכא; והנה אמרנו למעלה שמוצא אחד לפה אל הקנה והוושט ומוצא אחר אל הנחירים, ע"כ למען לא יבוא המאכל בזמן הבליעה לא אל הקנה ולא אל הנחירים, עשתה הטבע בחכמתה והציגה שומרים על כל המוצאים האלו, מעבר לזה יש מכסה מיוחד על הקנה הנקשר עם שרש הלשון אשר עליו יעבור המאכל כמו על מעברה בלכתו אל חלל הוושט, ומעבר לזה מסך החיך יגביה את עצמו בזמן הבליעה למעלה מול מוצא הנחירים ויסתום אותו למען לא יבוא מאומה אל קרבם. —

ב) עיכול האיצטומכא. האיצטומכא הוא שק גדול ורחב, תמונתו כזאת*) ויש לו שתי פיות, מבוא האיצטומכא אצל א' דרך בו יבוא המאכל אליו מן הלוע, ומוצא האיצטומכא אצל ב' דרך שם יצא המאכל ממנו אל המעים הדקים. חומר השק הזה הוא נעשה משתי מערכות (שיכטען): המערכה הפנימית היא נעשית מעור לח ורטוב (שליימהויט),

א *

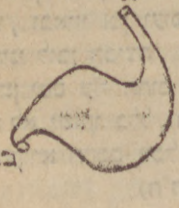

ב

(ח"ה)

והמערכה החיצונית הוא מבשר חלק, ר"ל ממיתרים חלקים (גלאטטע מוסקעלן) הפועלים - פעולתם תמיד שלא ברצון האדם ושלא מדעתו; המיתרים האלו הם משתרעים שם בדרך שתי וערב לאורך השק ולרחבו וע"י התקצרותם יוכלו להקטין את חלל האיצטומכא לכל קוטריו. בזמן שהמאכל יתמהמה בשק האיצטומכא המיתרים האלו הם עובדים עבודתם בלי הרף, הם מסבבים בו את המאכל מן הקצה אל הקצה ולשים אותו כמו שהאדם לש בעריסתו, אצל הפיות וסביב להן התעבב מעט מערכת המיתרים באופן שע"ז יעשו שתי מסגרות לשק האיצטומכא, והם המה הנקראים מ י ת ר י ה מ ס ג ר (שליעסמוסקעל), מסגר אחד למ ב ו א האיצטומכא אשר יסגור על המאכל שלא יקיא אותו האדם בזמן שהמיתרים לשים אותו ומקטינים את חלל האיצטומכא ע"י התקצרותם, ומסגר אחד למ ו צ א האיצטומכא למען לא ימהר המאכל לצאת ממנו אל המעים הדקים בטרם יתבשל כל צרכו בחומץ האיצטומכא, עפ"י הרוב יתמהמה המאכל בו עד 7 שעות גם לא יעזוב כל המאכל כלו את האיצטומכא בפעם אחת, רק כפעם בפעם יפתח מוצא האיצטומכא ומקצת המאכל אשר כבר התבשל יצא אל המעים הדקים, אח"כ יסוגר, וכן יפתח ויסוגר הרבה פעמים עד אשר במשך 7 שעות יצא כל המאכל מן האיצטומכא אל המעים, על פני כל העור הלח והרטוב שבמערכה הפנימית ימצאו מריקי־לח האיצטומכא (מאגען־זאפט־דריזען), הם נאדות קטנים מיקראָסקאָפיים המצופים בפנים בלשכות מיוחדות אשר יוציאו מקרבן את הלח בכל זמן עיכול המאכל ורק בעת שהאיצטומכא הוא רק ישבתו מעבודתן. הלח הזה הוא לח המוצי (זויערער זאפט) ויש בו חומצים שונים, ואלו הם: חומץ־מי־כלאָרי (כלאָר־וואססערשטאָף־זיירע), חומץ הפאָספאָר, חומץ הגפרית וחומץ החלב, והראשון שבהם הוא היותר חשוב מכולם. מלבד החומצים האלו יש בלח האיצטומכא חומר שאורי אחד הנקרא פעפסין שיש בכחו לפעול על כל מיני לובן חביצה ולהפוך אותם ממצב המוצקי למצב הנוזלי אשר ע"ז יעשו מוכשרים להבלע בעורקי הדם, כי הנה תכלית כל המאכל היא שיהפך לדם וא"כ צריך טרם כל שיהיה במצב הנוזלי, וזאת פעולת הפעפסין, הוא יהפוך את לובן הביצה המוצקי לחומר נוזלי הנקרא פעפטאָן, הפעפטאָן יחדור דרך דופני העורקים ויבוא לתוכם ושם יהפך לדם. הפעפסין לא יפעול פעולתו זאת רק אם ימצא בלח חמוצי ולא בלח אַלקאַלי, את כל זה יורה אותנו הנסיון הפיזיאָלאָגי. אם נקח חתיכה קטנה מן העור הלח שבאיצטומכא של איזה חיה או בהמה שחוטה ונשים אותה בכלי שיש בו ליטער אחת של מים מחוממים על 38 מעלות ונוסיף על זה גראַם אחד של חומץ מי כלארי שהוא אחד אחוז לאלף מן המים, אז יש בכח המים האלו לעכל בשר וכל מיני לובן הביצה בזמן קצר, ר"ל הבשר ימס בם ויהפך לפעפטאָן, מים כאלו יכונו מ י־ע י כ ו ל־מ ל א כ ו ת י ם (קינסטליכע פערדויאונגספליססיגקייט), והם יורנו בחוש את כח המעכל הנבלל בעור הלח שבאיצטומכא, מלבד זה יקר מקרה פעמים לא מעט שאיזה אדם יפצע ע"י סכין חד או ירה יירה עליו מקנה המורים והכדור יחדור עד תוך האיצטומכא, וחכמי הפיזיאָלאָגיע השתמשו במקרים כאלו והביאו דרך הפצע חתיכות קטנות של בשר ושל מיני מאכל שונים מתפרות בשקים קטנים של משי מלאים נקבים נקבים באופן שליח האיצטומכא יוכל לבוא דרך הנקבים ולגעת במאכל המבוא בקרבו, למען יראו בעיניהם איזו מאכלים יעוכלו, ובאיזו זמן יעוכלו וכדומה, והם מצאו ג"כ שליח האיצטומכא יעכל את הבשר וכל מיני לובן הביצה, אולם מיני השומן ומיני הקמח לא ישונו במאומה על ידו, מלבד שהשומן ימס ע"י החום כמו שימס ג"כ חוץ לאיצטומכא אם יחומם על 37 מעלות, ומיני הקמח לא ישוקו כלל, ומקום עיכולם בפה ובמעים הדקים והגסים כאשר נראה הלאה. והנה הקורא החכם יוכל להתפלא ולשאול שאלה נמרצה לאמר: אם אמת ונכון הדבר

שהאיצטומכא תעכל את הבשר א"כ מדוע לא תעכל האיצטומכא את עצמה? הן גם היא איננה רק בשר ודם? — ע"ז נשיב ונאמר: הן הזכרנו כבר שהפעפסין לא יוכל לעכל רק אם ימצא במים חמוצים, אולם ליח האיצטומכא החומצי לא ימצא רק על פני העור הלח שבאיצטומכא ולא בקרבה פנימה, ונהפוך הוא שבקרבה יסתעפו עורקי דם רבים מאד, והדם הוא ליח אַלקאַלי כנודע, וא"כ הדם האלקאלי אשר יזרום בקרבה תמיד יגן עליה שלא תעוכל מליחות עצמו, באופן שגם עליה נוכל לאמר: „הנה האיצטומכא בוערת באש והאיצטומכא איננו אכלה", אולם אחרי מות הגוף כאשר תחדל תקופת הדם באמת תוכל האיצטומכא לעכל את עצמה, כאשר הראה בנסיון הפיזיאָלאָג הגדול הצרפתי קלאָד בערנארד, הוא האכיל כלב אחד אכילה גסה ואחר עבור ג' או ד' שעות בזמן שעיכול המאכל עלה עד מרום קצו ומריקי־ליח־האיצטומכא הרבו לשפוך ליחותם החוצה — המית פתאום את הכלב והביא תכף ומיד את גוף הכלב המומת אל ארגז אחד מחומם על 38 מעלות למען יתמהמה שם בחום איזו שעות, ואח"כ כאשר נתח את פגר הכלב לנתחים כמשפט ובדק את אבריו, מצא באמת שלא לבד האיצטומכא רק גם הכבד ובני המעים הדקים הקרובים אל האיצטומכא היו מעוכלים עיכול גמור לכל משפטיו וחקותיו, כי נהפכו והיו למסוס נוסס.

ג) העיכול בבני מעים הדקים: בני מעים הדקים הם נעשים מנאד אחד ארוך מאד אשר תחלתו אצל מוצא האיצטומכא ותוצאותיו בבני מעים הגסים, הנאד הזה לא ילך בקו ישר רק בדרך עקלתון, הוא ילפת ארחות דרכו ויכפיל את עצמו איזו פעמים כאשר תורה לנו התמונה השעמאַטית;

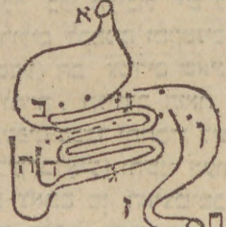

א) מבוא האיצטומכא
ב) מוצאו
ג) בני מעים הדקים
ד) מוצאם בהגסים
הו"ז) בני מעים הגסים
ח) פי הטבעת

ארך הנאד הזה הוא גדול ארבע פעמים מאורך בני מעים הגסים, לעומת זה האחרונים רחבים הרבה יתר ממנו. אצל האדם ארכו 6 עד 8 מעטער ועוד יותר מזה אצל הבהמות שאינן אוכלות בשר רק ירק עשב בלבד; גם הוא נעשה משתי מערכות כמו האיצטומכא: המערכה הפנימית היא עור לח ורטוב תמיד, ומערכה החיצונית הוא ממתרי בשר חלקים המשתרעים בדרך שתי וערב לאורך הנאד ולרחבו. פעולת המתרים האלו הוא לגרש את המאכל הלאה והלאה למטה, לוא לא היו נמצאים רק מתרי אורך בלבד, אזי בעת התקטנות חלל הנאד ע"י התקצרותם, המאכל היה נגרש מקצתו למטה ומקצתו למעלה, ולוא לא היו נמצאים רק מתרי רוחב בלבד, אז המאכל לא היה נגרש ממקומו כלל וכלל, מן ההכרח א"כ שיפעלו שניהם ביחד, בראשונה יתקצרו מתרי הרוחב, עי"ז יסגירו על המאכל שלא יתנועע לאחוריו למול האיצטומכא, ואח"כ יתקצרו מתרי האורך ויגרשו את המאכל הלאה ולמטה, וזה אשר נקרא תנועת המעים Peristaltik, והיא איננה תנועה תמידית, רק תנועת מַסָח, ר"ל תנועה ומנוחה חליפות, גם פה נמצא שתי מסגרות: מתר המסגר אצל מוצא האיצטומכא יחשב למסגר אצל מבוא בני מעים הדקים, ומסגר כזה ימצא ג"כ אצל תוצאותם אשר למסגר יחשב למבוא בני מעים הגסים. על פתי כל העור הלח שבמעים ימצאו מריקי רוק המעים (דאַרם־זאַפט־דריזען) קטנים ורבים מאד, חוץ לזה ימצאו בו גבנונים וקמטים (צאָטטען אונד פאַלטען) הרבה מאד, וע"כ הוא איננו חלק רק כֻלו כאדרת שער. הגבנונים הם חלולים מבפנים ועל פניהם ימצאו עורקי דם רבים, הגבנונים האלו הם יונקים את לשד המאכל ואוצרים אותו בחלוליהם, ומשם ילך דרך עורקים מיוחדים הנקראים עורקי דם הלבן (לימפ־געפעסע)

אל עורקי הדם האדום ויתערב עמו ויהפך ג"כ לדם. — מלבד המריקים הקטנים והרבים הנמצאים על פני העור הלח בתוך המעים ישנם ג"כ שני מריקים גדולים בחלל הבטן מחוץ למעים אשר ישפכו את ליחותם דרך צינורים מיוחדים אל המעים הדקים ופועלים פעולה גדולה ורבה בענין עיכול המאכל, והם: א) הכבד עם המרה (לעבער אונד גאַללע); ב) מריק רוק הבטן (בויכשפייכעלדריזע).

הכבד הוא אָרגאַן גדול עומד בפ"ע, משקלו אצל האדם 100 עד 120 לאָטה, הוא מונח בחלל הבטן בצד הימין, מלמעלה הוא נוגע בשטח התחתון של מיתר המבדיל ונקשר עמו שם, ומלמטה הוא נוגע בשטח העליון של הכליה (ניערע) הימנית ובמעים, מראהו מראה כהה אדמדם (רונקעל־ברוין־ראָטה) ויש בו ג' מיני עורקים: א) עורקי דם כמו בכל מקום אחר שבגוף, באופן שעורק דופק אחד יבוא מן האַארטאַ ויחדור בהכבד ויסתעף בו לאלפי אלפים עורקי השער אשר יתחברו ויתקשרו שוב לגדולים ולגדולים ביותר עד אשר יצא מן הכבד עורק בלתי דופק אחד גדול המוליך עמו את הדם השחור והנשחת; ב) עורקי השער (פּפאָרטאַדערגעפעסע) הם יתהוו באופן זה: עורק בלתי דופק אחד, גדול כאצבע, שהתהוה ע"י התחברות והתקשרות כל עורקי השער שבטחול (מילץ) ושבאיצטומכא ושבבני המעים הדקים והגסים גם יחד ואשר יוליך א"כ עמו את הדם השחור והנשחת מכלם, יחדור דרך שער אחד קטן שבכבד ויסתעף בה עוד הפעם לאלפי אלפים עורקי השער אשר יתחברו ויתקשרו שוב לעורקים בלתי דופקים העוזבים את הכבד. הדם שבטחול ושבכל כלי העיכול יש לו א"כ שתי תקופות, ר"ל יתחלק ויתחבר שתי פעמים מעורקים גדולים לקטנים ומקטנים לגדולים ויתבשל א"כ שני פעמים. ג) עורקי המרה (גאַללע געפעססע) הם צנורים שאינם מוליכים דם רק ליחות המרה, הוא ליחות אַלקאַלית, צהובה ומרה. הליחות הזאת תתהוה ע"י פעולת לשכות[1] הכבד; כל עורקי המרה המסתעפים בכבד יתחברו לשני צנורים גדולים אשר האחד מהם מוצאו אל שק המרה (גאַללען־בלאַזע) והשני העומד בצירוף עם הראשון מוצאו אל בני מעים הדקים קרוב למקום צאתם מן האיצטומכא. שק המרה יש לו ג"כ עור לח ורטוב מבפנים ומערכת מתרים חלקים המשתרעים לאורך ולרוחב השק מבחוץ. השק הזה הוא כמו אוצר קטן (Reservoir) להמרה, הוא יאסף בקרבו כל טפה וטפה מן המרה אשר תבוא מן הכבד דרך הצנור הנזכר למען אשר כמות גדולה ממנה תהיה מוכנת ומזומנת לעת הצורך להשתמש בה. עת הצורך הזה הוא ברגע אשר יבוא המאכל מן האיצטומכא אל המעים הדקים, ברגע הזה יתקצרו המתרים החלקים אשר בדופני שק המרה, ועי"ז תשפך המרה דרך הצינור השני הנ"ל אל המעים הדקים ותפעול שם פעולתה על המאכל. — ואיזו פעולה תפעול המרה בדבר עיכול המאכל? — כאשר חתרו החכמים בכל עז לברר וללבן את פעולת המרה ותעודתה הפיזיאָלאָגית בדרך הנסיון והבחינה, מה עשו? לקחו להם חיות ובהמות שונות (ע"פ הרוב כלבים ושפנים), דקרו בסכין קטן וחד דרך דופן בטנם עד שהגיע לחלל שק המרה והעמידו שם קנה ארוך באופן שליחות המרה תשפך החוצה ולא תבוא אל המעים למען יראו וידעו איך יפול דבר, ומה מאד השתוממו לראות איך הכלב או השפן הנפצע לקק בלשונו את מררתו הנשפכת לארץ בתאוה רבה ועצומה כאילו היתה מערני מלכים וכאילו לא היה טעמה מר ממות

---

1) כל אָרגאַן ואָרגאַן יש לו לשכות מיוחדות הפועלות פעולות מיוחדות, כמו כן לשכות הדם מסוגות על המחיה והטהרה, לשכות המתרים על התנועה המעכאנית. לשכות המריקים שבאיצטומכא יוציאו את הפעפסין וכו' וכו'

(ח"ה)

כנודע לכל. הנסיון הזה הראה א"כ למדי שליחות המרה היא נצרכת מאד לגוף וכמעט א"א לו להתקים בלעדה, כמו שא"א לגוף להתקים בלי מלח הבישול, אשר ע"כ ילקקו ג"כ כל הבהמות והחיות את המלח בכל מקום שימצאו אותו בתאוה גדולה. כאשר עצרו החכמים אח"כ בעד הכלבים הנפצעים ללקק בלשתם את המרה הנשפכת, רבים מהם מתו אחר זמן קצר, אחרים חיו זמן רב בלתי ליחות המרה, אכלו ושתו כמקדם, אך אכילתם היתה אכילה גסה מאד, מאכל רב מאד היה נצרך לשבור רעבתם, וכמעט תמיד היו רעבים אף שאכלו שבעתים מכפי שאכלו קודם לכן; חוץ לזה לא היו יכולים לעכל את מיני השומן שהאכילום וכאשר באו דרך הפה כן יצאו דרך פי הטבעת בלי שום שינוי, עוד זאת ראו והתבוננו שגללי צואתם של הכלבים האלו היו סרוחים באופן נורא מאד, כי העלו באשם כפגר מובס אשר עלה בו רקבון זמן רב. מן הנסיונות האלו למדו חכמי הפיזיאָלאָגיע שלשה דברים: א) פעולת המרה הוא לעכל את כל מיני השומן. ישנה מחלה אחת הנקראת מחלת הירקון (געלבזוכט), היא תתהוה ע"י סתימת הצינור ההולך מן שק המרה אל המעים, באופן שהמרה תעצר מלבוא אל המעים, עי"ז התערב עם הדם בכל אפסי הגוף והגוף יקבל בסבת זה את הצבע הירוק (גרינגעלב, געלב), אצל חולים כאלו נמצא באמת שכל מיני השומן שאכלו הם יוצאים עם גללי הצואה כמו שבאו דרך הפה, בלתי משונים ובלתי מעוכלים; ב) המרה תעכב את רקבון המאכל בתוך המעים, מבלעדי המרה המאכל היה מקצתו נאכל ומקצתו נרקב, ע"י הרקבון היו עולים אדים מעופשים בתוך המעים והיו מנפחים אותם, והיו מסבבים ג"כ כאב גדול גם מחלות רבות ונאמנות כנודע; גם אצל החולה במחלת הירקון הצואה סרוחה היא עד למאד והוא איש מכאובות וידוע חולי תמיד, ג) ולפי שהמרה תעצור בעד הרקבון ותסבב עי"ז שהמאכל יאָכל עיכול גמור כלו ולא רק מקצתו, ע"כ תעזור ג"כ שלכלכלת הגוף לא יהא נצרך מאכל יותר מדאי ושיסתפק במעט; יש לה א"כ להמרה ג"כ פעולה עקאָנאָמית, — ואותן לשכות הכבד בעצמן אשר יולידו ע"י פעולתן את ליחות המרה יוציאו ג"כ מקרבן חומר אחד מתוק מעט הנקרא גליקאָגען (Glycogen), הוא חומר משולל יסוד החנקי והרכבתו העצמית היא כהרכבת מיני הקמח; ע"י חומר שאורי שישנו בכבד יהפך תכף ומיד אחרי לדתו לדבש ענבים, וזה האחרון יתערב בדם וישרף עמו בגוף.

מריק רוק הבטן הוא ג"כ אָרגאַן גדול עומד בפני עצמו, מקומו בחלל הבטן מלאחורי האיצטומכא, הוא ארוך וצר וצינור אחד המוליך את רוקו יוצא ממנו ויורד ונוקב את דופן המעים הדקים קרוב למקום צאתם מן האיצטומכא ושופך לתוכם את ליחותו באותו הרגע אשר יבוא המאכל מן האיצטומכא אל המעים. הרוק הזה יש בו ג' מיני חומרים שאורים שונים, והם: 1) חומר שאורי אחד שיש בו תכונת רוק הפה. ר"ל שיש בכחו להפוך כל מיני קמח ועמילן (שטאַרקע, Amylam) לדבש ענבים; 2) חומר שאורי אחד שיש בו תכונת לח האיצטומכא, ר"ל שיש בכחו לעכל כל מיני לובן הביצה; 3) חומר שאורי אחד שיש בו תכונת המרה לעכל כל מיני השומן; הליח הזה הוא א"כ היותר חשוב ונכבד בכל ליחות העיכול, כי הנה כל הליחות האחרות הנזכרות אין בכחן לפעול רק על אחד משלשה מיני המאכל, והליח הזה הכל יכול וכוללם יחד. — ליח המעים הדקים בעצמם, ר"ל הליח היוצא מן המריקים הקטנים והרבים הנמצאים על פני כל העור הלח שבתוכם הוא ליח אלקאלי ויש בו ג"כ מעט מזעיר משתי התכונות הראשונות הנ"ל, אבל התכונה השלישית לעכל את השומן אין בו כלל וכלל.

ד) העיכול בבני מעים הגסים: תחלתן אצל מוצא המעים הדקים וסופן בפי הטבעת, הם יסובבו בלכתם את המעים הדקים, החלק הראשון מונח בחלל הבטן בצד הימין ועולה מלמטה למעלה עד שטח התחתון של הכבד, החלק השני הוא משתרע מימין לשמאל עד

(ח"ה)

תחת האיצטומכא, החלק השלישי הוא יורד מלמעלה למטה ואח"כ יסלף את דרכו כמין 8 ראָמאנית עד שיגיע למקום פי הטבעת (ראה את הצורה השעמאַטית) ושם ימצא המיתר המסגר האחרון והחזק מכל אלה שהיו לפניו. גם המעים הגסים הם מצופים בפנים בעור לח ורטוב ומבחוץ במתרים חלקים ההולכים לאורך ולרוחב. על פני כל העור הלח ישנם ג"כ מריקים (דריזען) קטנים אבל מעטים ודלים בערכם ובמספרם, גם אין לך פה לא גבנונים יונקים ולא קמטים, במעים הגסים לא נכיר עוד את מראה המאכל שנכנס דרך הפה לפי שכבר ההפך לגללי צואה אשר יתנועעו בכבדות ולאט לאט למטה עד שיצאו חוצה דרך פי הטבעת. גם ליח המעים הגסים הוא מעט ודל בכמותו ובאכותו, ובאמת אין בם יותר שום כח עיכול רק מעט מזעיר.

כמות כל ליחות העיכול אשר תשפך לתוך המעים הדקים והגסים במשך 24 שעות היא גדולה מאד; אם נאחד את כמות לח האיצטומכא ולחות המרה ולחות מריק רוק הבטן הגדול ולחות כל המריקים הקטנים והרבים הנמצאים בעור הלח של המעים הדקים והגסים גם יחד ממשך 24 שעות אז יעלה משקלן לפי בחינות חכמי הפיזיאָלאָגיע ומחקריהם עד $\frac{1}{20}$ ממשקל כל הגוף כלו; לוא כמות גדולה כזאת של ליחות גופנית היתה נשפכת החוצה בכל יום עם גללי הצואה, אזי אבד הגוף אבדה גדולה, אבדה שאינה חוזרת לבעלה בשום אופן; אך באמת כל הלחות הללו אינן נשפכות החוצה, רק חוזרין שוב לבעליהן, הן יוצאין מן הגוף במקום אחד ונכנסין שוב לתוכו במקום אחר, הן יוצאין מן הגוף ע"י הורקת המריקים (אַבזאָנדערונג דער דריזען) ונכנסין שוב לתוכו ע"י יניקת היונקים (אויפזויגונג), היונקים האלו הם הגבנונים (צאָטטען) הקטנים והרבים כחול שעל שפת הים שהזכרנום למעלה, ובכלל כל העור הלח שבכלי העיכול מתחלתו ועד סופו הוא מוכשר ליניקה; לחות העיכול הן סובבין א"כ בתקופתן רצוא ושוב כמו שהדם סובב בתקופתו, ורק אם יחדל כח היניקה ע"י איזה מחלה שבמעים, אז יתהוה השלשול (לאַקסיערען) אשר על ידו יחלש הגוף מאד מאד כידוע לכל, וזה לפי שהגוף יאבד הרבה ליחות הנצרכת לקיומו.

פרק יא

כלי ההוצאה (אויספיהרונג־אָרגאַנע)

בכל מקום שאתה מוצא הכנסה שם אתה מוצא ג"כ הוצאה, וכשם שהגוף מכניס לתוכו חומרים אוירים ונוזלים ומוצקים, בשאיפתו במשתהו ובמאכלו, כן הוא מוציא ג"כ מקרבו חומרים אוירים ונוזלים ומוצקים. אדם בריא בינוני ד"מ אשר משקל גופו עולה עד 70 קילאָגראַמם הוא מכניס לתוכו במשך 24 שעות את היסוד החומצי של האויר בערך 800 גראַם, חומרים נוזלים שונים כמו חלב, מים, יין, טהעע וכדומה בערך 2400 גראַם, וחומרים מוצקים שונים בתור מאכל לערך 1000 גראַם (1 קילאָ), סכום כל ההכנסה 4200 גראַם; ולעומת זה הוא מוציא מקרבו במשך הזמן הזה מים ע"י ארגאַנים שונים בערך 2520 גראַם, חומרים אחרים שונים בערך 1680 גראַם, סכום הכל עולה ג"כ 4200 גראַם. — מי ומי הם האָרגאַנים המוציאים? יש לנו בגוף האדם שני מיני כלי ההוצאה: 1) כלי הוצאה שפעולתם תמידית או תדירית, והם: א) הריאות; ב) בני המעים; ג) הכליות (ניערען); ד) העור (הויט) המכסה את כל פני הגוף מן הקצה אל הקצה. — 2) כלי הוצאה שפעולתם איננה תמידית ותדירית ואשר יעברו עבודתם רק לעת מצוא ובשעת הכושר, והם: ה) כלי ההולדה באיש; ו) כלי הלדה באשה.

(ח"ה)

ז) שדי האשה; ח) מריקי הדמעות (טהרענען-דריזען) אשר בעינים; ולפי „שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם" ע"כ נתחיל בראשונים:

א) הריאות כבר בארנו בפרק ט' שהריאות הן מכניסות את יסוד החומצי שבאויר לתוך הגוף ומוציאות ממנו את הומץ הפחמי, הריאות הן א"כ כלי ההכנסה וכלי הוצאה ביחד. במשך 24 שעות הן מכניסין לתוך הגוף בערך 800 גראַם מיסוד החומצי ומוציאין ממנו בערך 1000 גראַם חומץ הפחמי אשר בהם נכלל 200 גראַם מיסוד הפחמי, חוץ לזה הן מוציאין בזמן הנ"ל גם 300 גראַם אד מים. הריאות הן א"כ כלי ההכנסה וההוצאה עבור החומרים האוירים לבדם.

ב) בני המעים. גם על אודותם כבר דברנו בארוכה בפרק הקודם ומהם נדע ג"כ שהם כלי ההכנסה וההוצאה ביחד: כלי ההכנסה בעבור החומרים המוצקים והנוזלים וכלי ההוצאה למוצקים בלבד. הם מכניסים לתוך הגוף את המאכל והמשתה ומוציאים את גללי הצואה שהם במצב הבריא ע"פ הרוב מוצקים. משקל גללי הצואה של אדם בריא בינוני אשר משקל כל גופו הוא 70 קילאָ במשך 24 שעות עולה לערך 200 גראַם, ואף שתמונתם תמונת החומר המוצקי עכ"ז אין בם חומרים מוצקים באמת (כמובן הכעמי של המלה) רק 50 או 60 גראַם והשאר מים, וזה נמצא אם ניבש אותם באויר רותח ויבש של איזו תנור אופה שחומו עולה עד 110 מעלות החום, עם גללי הצואה וריחוק מן הגוף פסולת המאכל אשר לא נתן להעכל, מעט מלחות המרה, וביחוד הומרי הצבע (פארבשטאָפּע) שבמרה וגם מעט או הרבה מלחות המעים.

ג) הכליות, הן מיועדות להוצאת השתן מן הגוף, מונחות בחלל הבטן מאחורי בני המעים הגסים, אחת מימין ואחת משמאל לעמוד השדרה, שטחם הפונה חוצה הוא גבנוני (ערהאבען, קאָנוועקס), ושטחם הפונה פנימה הוא קערורי (האָהל, קאָנקאַף) בשטח הפנימי של כל כליה וכליה בתוך נראה שלשה צינורים גדולים: עורק דופק אחד גדול המוליך עמו דם נקי וטהור יבוא מן האַרטאַ ויחדור בפנים הכליה ויסתעף שם לעורקי השער (האארגעפעסע). עורק בלתי דופק אחד המוליך עמו את הדם השחור והנשתת מן הכליה יצא ממנה החוצה, והצינור השלישי הוא מוליך את השתן מן הכליה והוא יורד למטה עד מקום שלחופית השתן (אורין-בלאַזע) ויחדור בחללה דרך חור אחד קטן אשר בדופנה. שלחופית השתן מונחת בתחתית הבטן בחלל אגן הסהר (בעקען-העהלע), היא עגולה וארוכה מעט (לענגליך-רונד) ומצופית מבפנים בעור לח ורטוב ומבחוץ במתרים חלקים, ויש בה שלשה נקבים הקרובים זה לזה כמו שלשה הראָשים במשלש אחד קטן, שנים מהם מקבלים את שני הצינורים המוליכים את השתן מן הכליות והם נמצאים בתחתית עומק השלחופית בדופנה הפונה לאחור, והם אינם נקבים עגולים פתוחים תמיד לרוחה, רק כמין סדקים או בקיעים ארוכים מעט וחודרים בעוביו של דופן השלחופית בדרך אלכסון מלמעלה למטה, והנקב השלישי יקבל צינור אחר אשר תעודתו להוציא את השתן מן השלחופית ולחוצה מן הגוף, הצינור הזה מוצאו אצל הזכר באבר התשמיש, ואצל הנקבה בפרוזדור הרחם. גם בדבר קטן כזה כמקום מעמד הנקבים האלו בדופן שק השתן ואופן בנינם אשר לקל הערך ידמה לנו בהשקפה ראשונה נראה גודל חכמת הטבע ופלאי מפעליה הבנוים כולם על אדני השכל הטהור בלי דופי ובלי מגרעת. לא מקרה היא שמקום הנקבים בתחתית עומק השק ולא בראשו, כי הנה השתן יורד דרך הצינורים הנ"ל מן הכליות אל שק השתן תמיד בלי שום הפסק, טפה אחר טפה, אולם האדם איננו משתין בכל רגע רק איזו פעמים ביום אחרי שיתמלא השק לכל הפחות עד החצי, לוא היו הנקבים בראש השק, אזי כל טפה וטפה היתה נופלת מטרום פסגת השק בצלצול וכקול בלתי נעים לאוזן השומע

(ח"ה)

בקול הטפה הנופלת אל המים, ולפי שזאת היתה נעשית תמיד, ביום ובלילה בלי שום הפסק ובלי מנוח, אזי באמת כל אדם היה יכול להשתגע ממשמע אזניו — ולוא היו הנקבים פתוחים לרוחה ועגולים כמו במקום אחר, אזי השתן היה יכול לחזור לאחוריו ולהיות „לסילון החוזר", ע"כ הם נבנים כמו סדקים ארוכים ואלכסונים היורדים מלמעלה למטה בדופן השק, באופן שהשתן בנקל יזרום לתוך השק, אבל לא על נקלה יחזור לאחוריו, לפי שהסדק בעצמו העשוי כעין מסגר משופע (שיעפּע קלאַפּפּע, ווענטיל) יסגור עליו את הדרך. — המתרים החלקים הנמצאים בדופן החיצוני של שק השתן הם ממונים על סגירת השק והרקתו, יש בו א"כ מיתר המסגר מסביב למוצא הצינור השלישי, על ידו יסגר השק ולא יפתח עדי בוא פקודת הרצון מן המוח שבגלגלה להשתין. ולולא המיתר הזה היה האדם צריך להשתין כמעט בכל רגע ורגע, כאשר כן יהיה באמת בעת אשר יחלה המתר הזה במחלת האין־אונים (לעהמונג); חוץ לזה יש בדופן השק מיתר ההרקה, חוטי המיתר הזה הולכים לאורך השק מראשו ועד סופו, וכשיתקצרו יריקו את השתן מן השק בכח וביד חזקה, באופן שהשתן יורה כחץ, ולולא הוא היה השתן שותת ויורד ברפיון והיה נצרך לזה זמן רב.

הכליות בעצמן יש להן בנין נפלא מאד. אם נחצה את הכליה לארכה משטחה הגבנוני למול שטחה הקערורי ונביט בשום לב על בנינה הפנימי בעזרת כלים מגדילים שונים, נראה עד מהרה שהיא נעשית כמעט כולה כרובה מן צנורים צנורים דקים כחוט השערה, הצינורים האלה נקראים צינורי השתן (האַרן־רעהרכען) ומספרם בבל כליה לערך שני מיליאָן. מספר רב ועצום מהם יתאספו יחד ויהיו לאגודה אחת אשר תמונתה כעין הפיראמידע. ראש הפיראמידע פונה לפנים מול חלל אחד בכליה הנקרא אגן הכליה (ניערען־בעקען), ושטח היסודי (באַזיס) של הפיראמידע פונה לחוץ ונוגע שם בחלק החיצוני של הכליה הנקרא קליפת הכליה (ניערען־רינדע). בראש כל פיראמידע ימצאו נקבים רבים קטנים מאד והם מוצאי צינורי השתן שבפיראמידע לתוך האגן; באגן יאוספו אספה כל הטפות הקטנות והדקות אשר יטיפו צנורי הפיראמידע ומן האגן יוליך אותן הלאה הצנור הגדול המוליך את השתן מן הכליה לתוך שלחופית השתן אשר הזכרנו אותו למעלה. פיראמידען כאלו ישנם בכל כליה וכליה משמונה עד חמש עשר במספר. בתוך הפיראַמידע ילכו צנורי השתן בקו ישר מקבילים (פּאַראַלעלל) אלה לעומת אלה, אולם בקליפת הכליה ילפתו ארחות דרכם (שלענגעלן זיך) וקצם יגיע שם עד כדורים קטנים הנקראים כדורי מאַלפיגי (ע"ש החוקר האיטאליאני שגילה אותם בראשונה). הכדור הזה הוא נעשה כולו מעורקים דקים אשר צנוף יצנפו בו צנפה (איינען קנייעל בילדען). עורק דופק דק יכנס לתוך הכדור ויסתעף בו לעורקי השער אשר יתאחדו שוב לעורקים גדולים מהם מעט, ואלה יסתעפו עוד הפעם לעורקי השער טרם יתאחדו לעורקים בלתי דופקים, ותקופה כזאת ראינו ג"כ אצל הכבד. צנורי השתן יש להם בפנים טרצפת לשכות מיקראָסקאָפּיות מסודרות זו אצל זו אשר תגיע עד הכדור והכדור בכלל. הלשכות האלו יש להן כח מיוחד, והוא: להוציא את חומר השתן. — ואיך יהוה השתן בכליות? — בכדורי מאַלפיגי ראינו שעורקי הדם יסתעפו שם שני פעמים לעורקי השער, ע"י יעמוד שם הדם תחת דחיקה ולחיצה גדולה, ממש כמו תחת המכבש, וע"כ חלק גדול מן החומרים הנוזלים שבדם, כמו המים והמלחים השונים הנמסים בקרבו, יוכרח לצאת מן העורקים דרך דופניהם, ולפי שכדורי מאלפיגי הם עומדים בצירוף עם צינורי השתן, ע"כ בהכרח יקבלו המה את החומר הנוזלי הזה שהוא השתן ויוליכו אותו הלאה לתוך אגן הכליה.

השתן הוא חומר מימי, צהוב מעט (געלבליך), זך וצלול במצב בריאותו של האדם

יעבור בימי חליו, גם חמוצי מעט ויש בו החומרים הללו: א) מים; ב) חומר השתן (האַרן־שטאָף); ג) חומץ השתן (האַרן־זיירע); ד) חומרי הצבע שבשתן; ה) מלחים שונים וביחוד מלח הבישול, גם מלחי הקאַלי והנאַטראָן והשיד והמאַגנעזיא, הם המלחים הנמצאים תמיד בדם ובכל ליחות שבגוף; נוסף לזה יש בו בשתן חומץ הגפריתי (שוועפעלזיירע), חומץ הפאָספאָרי, חומץ הפחמי, אַמאָניאַק מעט מאד, ועוד חומרים הרבה שאין כאן המקום לפורטם ואשר ישתנו בכמותם ובאיכותם לפי המאכל והמשתה ולפי מצב הבריאות. החומר היותר חשוב ואשר לא יעדר לעולם בשתן הוא חומר השתן, ואחריו במעלה חומץ השתן, שניהם יש בם יסוד החנקי והם הפסולת אשר תתהוה על ידי התחמץ מיני לובן הביצה, ר"ל ע"י שרפתם בדם והתחברותם עם יסוד החומצי, ולוא נשארו בגוף כי אז יהלה במחלות רבות ונאמנות וביחוד במחלת האורעמיע (Uraemia) והוא תערובות הדם עם חומר השתן, ע"כ יגורשו מהר מן הגוף ע"י הכליות תכף ומיד אחרי לדתם; הלשכות אשר בהנה ירוצפו צנורי השתן וכדורי מאלפוגי יש בהן כח מושך מיוחד אל החומרים האלה והן מושכות אליהן את חומר השתן וחומץ השתן מן הדם הזורם בכדורי מאלפיגי ומגרשות אותם אח"כ ביחד עם המים הנסחטים מן העורקים על ידי הדחיקה והלחיצה הגדולה אשר תשתרר בכדורי מאלפיגי גם השתרר כאשר בארנו. כמות חומר השתן אשר יוציא אדם בריא בינוני במשך 24 שעות הוא בערך 30 גראַם, וחומץ השתן רק 1 גראַם, וכל מה שנרבה להביא ממיני לובן הביצה לתוך הגוף במאכלנו ובמשקנו כן ירבה וכן יפרוץ חומר השתן וחומץ השתן במי־רגלינו. חומר השתן בנקל ימס במים ויהפך לנוזלי. אולם חומץ השתן אך בכבדות גדולה ובכמות קטנה מאד ימס במים. וע"כ אם תתהוה בגוף האדם מאיזה סבה כמות גדולה של חומץ השתן, אזי לא תלך תמס במי הרגלים ותשאב בתמונת החומר המוצקי ותסבב ע"ז יצירת אבנים בכליות או בשלחופית השתן הנקראים בשם אבני השתן. המחלה הנודעת בשם „גיכט" או „פדוגרה" (Podagra) תתהוה ג"כ ע"י חומץ השתן, וביחוד אצל האנשים האוכלים הרבה בשר ושותים יין למדי ואינם עובדים עבודה גופנית רק מעט מזעיר; לפי שהאנשים האלה הם מרבים להביא לתוך גופם ממיני לובן הביצה יותר מדי צרכם תתרבה כמות חומץ השתן, ולפי שהם אינם עובדים עבודה גופנית ע"כ זרם הדם אצלם איננו זורם בחזקה ובמהירות גדולה כמו אצל האנשים אשר יעבדו עבודת עבד, רק לאט לאט יזרום הדם ובכבדות יתנהג בתקופתו, ועי"ז ישאר חומץ השתן מונח בפרקי הידים והרגלים וביחוד בבהונות הרגלים ויסבב כאבים גדולים ונוראים. — כמות כל השתן אשר יוציא אדם בריא בינוני במשך 24 שעות הוא בערך 1200 עד 1500 גראַם, והשתנה מאד לפי כמות המשקה אשר נביא לקרבנו, לפי מצב הבריאות של הלב והכליות לפי חום האויר הסובב אותנו וכו'. כאשר יחלו כלי תקופת הדם אז יתמעט השתן, כמו כן יתמעט ג"כ אצל מחלות הכליות. אם נשתה הרבה אז נשתין ג"כ הרבה, ומותרות המים שבדם יצאו חוצה דרך הכליות; בימי החורף נשתין עפ"י הרוב הרבה יתר מבימי הקיץ, לפי שע"י חום האויר הסובב אותנו בימי הקיץ נזיע הרבה ונוציא א"כ חלק גדול ממותרות המים שבדם ע"י העור. אך לא לבד מותרות המים שבדם תצאנה החוצה דרך הכליות, גם מותרות חומרים אחרים, מותרות המלחים וגם הפסולת וכל מיני חומרים המזיקים לבריאות הגוף אשר יתהוו בתוכו או יובאו לתוכו מחוץ דרך כלי ההכנסה, כלם כרובם יעזבו שוב את הגוף דרך הכליות; אם נשים מלח הרבה במאכלינו ותתהוה עי"ז שפעת מלח בדם, אז המלח בעצמו יעיר ויעורר את הצמאה, כנודע לכל, והכליות תוצאינה את מותרות המלח עם מותרות המים ביחד; כמו כן יעשה עם מותרות מלחי הקאַלי והנאַטראָן והשיד וכו'; חומר השתן וחומץ

השתן הם ארסים (גיפטע) מזיקים לבריאות הגוף אשר יתהוו ע"י פעולת הגוף בעצמו והם יצאו דרך הכליות החוצה. גם ארסים אחרים שונים אשר יובאו לתוך הגוף בזדון או בשגגה, באונס או ברצון, ימצאו עד מהרה במי־הרגלים, לפי שהכליות ממהרות להוציא החוצה כל דבר מזיק לגוף, ולפעמים לא מעט הן מוציאות את הארסים במהירות גדולה כל כך עד שלא יוכלו לסבב שום היזק לגוף; ישנו ד"מ ארס אחד נורא מאד הנקרא Cewraze אשר אם נביא אותו לתוך דמה של בהמה או חיה גסה דרך העור (ר"ל אם נזה מן הארס תחת העור או לתוך העורקים) באופן שיתערב תכף עם הדם אזי ימות החי במשך איזה רגעים, אולם אם נביא את הארס הזה בעצמו לתוך הגוף דרך האיצטומכא, אז לא ימות החי, לפי שהגוף כבולעו דרך האיצטומכא כן פולטו תכף ומיד דרך הכליות, ועי"ז הארס לא יוכל להתאסף בדם בכמות גדולה כל כך הראויה להמית גוף חי גדול. על הכליות נוכל א"כ לאמר שהן כמו כברה (זיעב) להדם, כי הן מוציאות ממנו כל המותרות והפסולת שבו, ועי"ז ההרכבה הכעמית של הדם תשאר לעולם שוה בכמותה ובאיכותה לא תחסר ולא תעדיף.

ד) העור (דיא הויט): הוא מכסה את כל פני הגוף מן הקצה אל הקצה, רק אצל פיות הגוף הוא הולך ומתהפך מעט מעט לעור לח ורטוב. הצורה אשר תבוא אח"כ תראה לנו את שטח עוביו של העור, אם נחתוך חתיכה דקה מן העור לעוביו ונביט עליה דרך כלי זכוכית המגדיל עשרים עד שלשים פעמים אז נראה שהעור הוא מורכב מארבע מערכות (שיכטען) המונחות זו על גב זו כעליות התקרה, והן; 1) העור העליון (אבערהויט, Epidermis) או העור הקרני (פערהארנטע הויט), הוא החלק החיצוני המונח למעלה, אין בו לא עורקי דם ולא עצבים, והוא נעשה כלו מלשכות המכסות (דעקצעללען) העליונות שבהן תחרבנה ותיבשנה עד מהרה מפני החום והאויר ונופלות מאליהן, ולשכות אחרות חדשות הצומחות תחתיהן ממלאות מקומן; כאשר נרחוץ את גופינו במים ובבורית נרחוק אותן, ועי"ז יאבד הגוף בכל יום אלפי אלפים לשכות יבשות ונובלות וגם זאת להוצאת הגוף תחשב. במערכה הזאת נראה נקבים רבים קטנים מאד והם מוצאי צנורי הזיעה. 2) תחתיה נראה את המערכה השנית הנקראת רשת מאלפיגי (מאלפיגים נעטץ) ע"ש החוקר הנ"ל, היא נעשה כמין רשת מלאה נקבים ויש בה עורקי דם ועצבים הרבה מאד, היא לחה ורטובה תמיד ובה תצמחנה הלשכות החדשות המיועדות למלאות מקום הלשכות הנובלות והנופלות במערכה הראשונה. 3) תחתיה נראה את המערכה השלישית הנקובה בשם „ארוגת הקישור" (בינדעגעוועבע), לפי שהיא נמצאת בכל מקום שבגוף והיא מקשרת את כל האברים והגידים והעצבים והמתרים וכו' וע"ז ואין לך ארגאן או עצב או מיתר וכדומה שאינו מכוסה ממנה, היא נעשית מחוטים חוטים דקים מקבילים ואין להם שום פעולה פיזיאלאגית מיוחדת ותעודתה היא רק למלאות את המקום שלא יהיה נקוב וחלול, לתת רוח בין הדבקים ולרפד בה את כל הארגאנים. פה בעור מרופדים בה צנורי הזיעה.

4) תחתיה נראה את ארינת השומן (פעטטגעוועבע) ונודע למדי שהארוגה הזאת איננה שוה בכמותה אצל כל האנשים. אצל האנשים השמנים העושים פימה עלי כסל היא עבה ביותר ואצל הרעים ודלי הבשר היא דקה מאד אך איננה חסרה מכל וכל; יש לך מקומות רבים בגוף האדם אשר בם נעדרת תמיד גם אצל השמנים ביותר, והם: שמורות העינים, תנוך האוזן, החוטם, אודם השפתים, שק האשך (האדען זאקק) ואבר המשמיש בזכר, בכל המקומות האלו ארינת השומן היא היתה רק למשא כבדה מנשוא לא הביאה שום תועלת; לעומת זה נראה קובץ שומן הרבה במקומות רבים שבגוף שהאדם נשען עליהם בישיבתו או בעמידתו, או במקומות שהאדם טוען עליהם משא,

(ה"ה)

AKADEMIA KÖNYV

המקומות האלה הם נדחקים ונלחצים ביותר וארוגת שומן עבה מגינה עליהם. במקומות אחרים קובץ השומן מעגל את צורת האברים ומיפה אותם, וזה ביחוד אצל הנשים; חוץ לזה השומן הוא מן החומרים שאינם מוליכים את החום רק בכבדות גדולה (שלעכטע ווערמעליימער), הוא מגין א"כ על הגוף שלא יתקרר במהרה.

והנה בצורה שתבוא אח"כ נראה ג"כ צנורים ארוכים אשר בקצם התחתון המונח במערכה הרביעית צנוף יצנפו צנפה (קנייעל בילדען) וראשם יגיע למעלה עד פני המערכה הראשונה, הצנורים האלו הם מוליכים את הזעה ונקראים א"כ צנורי הזעה, גם הם מצופים בפנים בלשכות מיוחדות אשר פעולתן היא להוציא את הזעה מן הדם, מספר צנורים האלו לא מעט הוא, חכמי הפיזיאָלאָגיע ספרו ומצאו ארבע מאות צנורי הזעה עולים על אצבע אחת מעוקבה בעור הגב והעורף ושנים עד שלשה אלף על אצבע אחת מעוקבה בכף היד. מוצאי הצנורים עומדים שם צפופים בקוי הכף (האנד ליניען) הם המה הקוים הנודעים לכל ואשר עליהם ידברו נפלאות ויחזו עתידות למו כל הנשים הזקנות והמכשפות והאובות והידעונים; מספר כל צנורי הזעה שבעור האדם עולה לערך שני מילליאָנען וחצי! מעתה נוכל להבין עד היכן מגיע כח הצנורים האלו ופעולתם בגוף האדם! אדם בריא בינוני העובד עבודת פרך בחום השמש בימי הקיץ יוכל להחסיר ממשקל גופו ע"י הוצאת הזעה עד שתים שלש ליטרות (פפונד) במשך שעה אחת; כשיסתתמו צנורי הזעה מאיזה סבה שתהיה יבואו על הגוף מחלות רבות ונאמנות; בחנו החכמים ומשחו את עור השפן (קאַנינכען) מקדקדו עד כף רגלו משחה עבה (לאַק, פירניס) המסתמת את כל מוצאי צינורי הזעה והשפן מת בזמן קצר מאד, לפי שלא היה יכול להוציא זעתו החוצה. עם הזעה אנו מוציאים מן הגוף דרך העור כמות ידועה של מים, עפ"י הרוב יפלוט העור אדימים פי שנים מאשר תפלוטנה הראות באותו הזמן והוא 600 גראַם במשך כ"ד שעות, ובשעת העבודה בימי החום הרבה יותר מזה; חוץ לזה נוציא עם הזעה החוצה כמות קטנה של חומץ הפחמי, עפ"י הרוב 4 גראַם במשך כ"ד שעות, גם חומר השתן, אַמאָניאַק מעט מאד, כמות קטנה של איזו חומצי השומן (פעטטזייערען) אשר על ידם תקבל הזעה פעמים לא מעט ריח נודף בלתי נעים לאף המריח, כל החומרים האלו מלבד המים הם מזיקים לבריאות והוצאתם יפה לגוף. — הוצאת הזעה עומדת גם היא תחת ממשלת העצבים, ישנם עצבים מיוחדים הממונים על הוצאת הזעה ויש בידינו לעוררם ע"י סמים ידועים הפועלים עליהם או גם להחליש כחם ע"י סמים אחרים מתנגדים בפעולתם. הסם הנודע בבית הרוקח בשם פילאָקאַרפין (Pilocarpin) הוא ירבה מאד את זעת הגוף, וההפך יפעול הסם אַטראָפין (Atropin) אַגאַריצין (Agaricin) ועוד; גם החום יפעול על עצבי הזעה באופן מחייב, ר"ל ירבה את הזעה ולהפך יפעול הקור באופן משולל. ע"כ יש בכח האדם (וגם בכל נפש חיה) להחזיק את חומו העצמי תמיד על מעלה אחת, לא יחסיר ולא יעדיף על 37 מעלות החום בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, בין באיקלים החם ובין באיקלים הקר, לפי שאם חום האויר הסובב אותנו יעלה מעלה אז נרבה להזיע זעה ועי"ז מתקרר הגוף, ולהפך בשעת הקור לא לבד שלא נעלה זעה רק גם עורקי הדם שבעור יתכווצו ויתקטנו באופן שהדם יסוג אחור מעל פני הגוף ויסתתר באברים הפנימים ולא יתקרר כל כך. — מלבד צנורי הזעה נמצא עוד על פני העור את מריקי הדשן (מאַלגדריזען), את השער והצפרנים ואת גבנוני חוש המישוש (טאַסט הינעל) ונבאר אותם פה בקצרה. מריקי הדשן הם כמו כל המריקים האחרים שבגוף צנורים קטנים מצופים בפנים בלשכות מיוחדות מולידות את הדשן, כאשר יתמלאו הצינורים דשן על כל גדותיהם יצא הדשן החוצה על פני העור וידשן אותו ויעשה אותו חלק ומלא זוהר,

(ת"ה)

במקומות שיש בם שער ודשן ויחליק גם את השער, מריקי הדשן ימצאו כמעט על כל פני העור מלבד בכף היד והרגל; השער נמצא ג"כ כמעט על כל פני העור מלבד בכף היד והרגל, הוא משונה בכמותו ובאכותו לפי מקום מצבו בגוף, שערות הראש הן ארוכות ודקות, שערות הזקן והערוה הם עבות ביותר, בשאר מקומות שבגוף הם קצרות ודקות; מראה השער הוא צהוב (בלאָנד) או שחור או אדום, שערות האנשים השוכנים באיקלומים החמים הם עפ"י הרוב שחורות כעורב גם מראה עיניהם שחור, האנשים השוכנים באיקלימים הקרים והבינונים יש להם עפ"י הרוב שערות צהובות ומראה עיניהם תכלת (בלויא). ע"י הבחינה הכעמית נמצא בשער את יסוד הפחמי והמימי והחנקי והגפרותי גם את יסוד הברזל, בשערות האדומות יש הרבה גפרית; השערות הן עלאַסטיות, אוהבות למשוך אליהן את אד המים הנמצא באויר (היגראָסקאָפיש) והן נחשבות אל מיני החומרים שאינן מוליכות את החום ואת העלעקטריות רק בכבדות גדולה (שלעכטע לייטער דער ווערמע אונד עלעקטריציטעט); תעודתן הפיזיאָלאגית הראָשית בגוף החי הוא א"כ להגן עליו מפני הקור ומפני הליחות שבאויר, השער הנמצא על גבות העינים (אויגענברויען) יקבל בקרבו את הזיעה הנוטפת מן המצח ולא יתנה לרדת תוך העינים, שערות העפעפים ישמרו את בבת העין שלא יפול לתוכה אבק וכל דבר זר; שערות הראש והזקן הן מיפות ג"כ את תואר פני האיש או האשה ונעשות לעדי עדיים — אם נביט על השער דרך מיקראָסקאָפ מגדיל 350 פעמים נראה צורה כזאת......

.... אשר תראה לנו שחוט השערה הוא מורכב משלש מערכות והן: א) המערכה החיצונה היא מחומר הקרני (הארן שטאָף); ב) המערכה השניה היא מלאה שרטוטים ועקודים (שטרייפען); ג) המערכה האמצעית הנקראת מוח השער (מארק סובשטאנץ) היא מלאה לשכות רכות ודקות מרבי הצלעות; בימי הזקנה והשיבה יהפך השער לבן ויקבל זוהר הכסף המזוקק שבעתים, וזה לפי שאז יחרב מח השער והלשכות תאבדנה. ע"ז יהפך השער לצנור חלול אשר יבוא האויר לתוכו וע"י שבירת קרני האור היוצאים ובאים דרך המערכה החיצונה הקרנית (שהיא שוברת את קרני האור ביותר) לתוך האויר (שאינו שובר את האור רק במדה חלושה מאד) שבפנים השער החלול יתהוה המראה הלבן וזהרו כידוע ליודעי חוקי האָפטיק. השערות אין להן לא עורקי דם ולא עצבים ועכ"ז גם צמיחתם גם נפילתם עומדת תחת ממשלת העצבים. לפעמים לא מעט ימרט הראש והזקן ויהי קרח אחרי מחלות הטיפוס והסיפילוס והאבעבעות (פאָקען) ועוד, כמו כן נודע למדי איך ימרט הראש אצל האנשים הרואגים הרבה והעובדים עבודה רוחנית במדה יתרה.

על ארות גבנוני חוש המישוש שבעור נדבר הלאה אצל החושים.

האסיף

הששי. לשנת תר"ן.

נגמר בדפוס יתר מרוב הספר. כולל מאמרים מובחרים וספרים שלמים.

ימצא לדורשיו באמצע החרף הזה, ומחירו 1 רו"כ 25 קאפ' בלי פארטא, ועם פארטא 1,50 רו"כ. ונשלהו גם בפאסט-נאכנאהמע.—

בבית מערכת האסיף

נמצאים למכירה הספרים האלה:

האסיף השני (לשנת תרמ"ו).	מחירו	1,50 רו"כ
האסיף השלישי (לשנת תרמ"ז).	"	1,50
ארץ חמדה עם מפת אה"ק.	"	—40
המאסף. אסף מאמרים יקרים.	"	—60
ספר זכרון. תולדות גדולי חכמי הדור.	"	—75

כל כתבי יהודה ליב גארדאן

החלק הראשון יצא לאור ונשלח לכל החתומים. החלק הזה יכיל **אחד עשר ספורים**, ואלה הם: א) העצמות היבשות (על הספור הזה באה הרשות מאת הסבכר להיות נדפס רק פעם אחת ולא יותר); ב) ולא ביד חזקה; ג) רחמי אם; ד) כף רגל עגל; ה) שניהם כאחד טובים; ו) מלך טפש; ז) רבקה מוכרת החמאה; ח) המעורב בדעת; ט) קפיצת הדרך; י) בעבור נעלים; יא) מעלות ומורדות.

הספר נדפס בדפוס משובח ומראהו החיצון מהודר כראוי לו, וע"ד ערכו הפנימי לא נכביר אמרים. חזקה על ראש סופרי עמנו בדורנו שהוציא מתחת ידו דבר מתוקן. מחיר החלק הראשון 1 רו"כ, לקונים חמשה עקז' בבת אחת 4 רו"כ. למו"ם הנחה הנונה כנהוג. האדרעססא למשלוח מכתבים וכסף:

Одесса, I. X. Равницкому. — Odessa, I. Ch. Rawnitzki.

המו"ל י. ח. ראבניצקי, ש. ד. הארנשטין.

יצא לאור הדפוס ספרי במת ישחק או: משא גיא החזיון ע"ד בתי המשחק בכלל ובווארשא בפרט. מחירו 30 קאפ'. גן פרחים 1 רו"כ. האמונה והשכלה 15 קאפ'. מפה מגלה 50. מכתבים משר של ים חמשה חלקים כל חלק 50 קאפ'. להשיגם בכל בתי מסחר הספרים בווארשא. יהושע מזח.

הצפירה

שנת השש עשרה

מכתב עתי מדיני מדעי וספרותי

יוצא לאור מדי יום ביומו.

בהצפירה היומית יבואו: ידיעות מדיניות, תלגרמות ודברי הימים. חדשות בארץ ובחו"ל. השקפות שבועיות ומאמרים ראשיים בעניני הזמן הנוגעים אל כלל ישראל. חדשות בישראל והשקפות על מצב אחינו בכל ארצות פזוריהם. דברי סופרים ומאמרים אשר תקופתם על כל קצות חיי היהודים. מכתבים מקהלות אחב"י. ידיעות העולם והטבע, מאמרי חכמה ומדע מאת חכמים וחוקרים מובהקים. קרית ספר, מאמרים וחקירות ספרותיות ומאמרי בקרת ועטילן של סופרים. הדשות שונות מכל הנעשה והנשמע בעולם המדע וההמצאות. ידיעת מסחר וחרשת המעשה, שער התבואות ומחירי השטרות. ילדי יום. מילי דעלמא. תבלין וענינים שונים. פעליעטאנים וספורים המושכים את הלב.

הננו עמלים לשכלל את „הצפירה" מיום ליום, למען יתאחדו בה המועיל והנעים; ות"ל כי פעולתנו רצויה, והצפירה נושאת חן וחסד בעיני כל קוראיה.

מחיר הצפירה ברוסיא: לשנה 8 רו"כ, לחצי שנה 4 רו"כ, לרבע שנה 2 רו"כ. לחדש אחד 75 קאפ'.

בחוץ לארץ: באשכנז 24 מארק, באסטרייך 15 פלארין, בשאר ארצות 30 פראנק, באמעריקא 8 דאלאר. החפץ שנשלח לו לחו"ל ג' ג' עלים בפעם אחת בכל שבוע ינוכה לו ⅙ מן המחיר הנ"ל *).

האדרעססא:

רעדאקציא הצפירה, ווארשא (באותיות רוסיות או רומיות).

*) ע"פ חוקי הפאסט אין זה נוהג ברוסיא.

ספר **אות זכרון**

לאלכסנדר פאן הומבאלדט

קורות ימי חייו, מסעיו וספוריו, מאת חיים זעליג סלאנימסקי

תוכן הספר הזה ועניינו הוא השקפה כללית על ידיעות העולם וכל ענפי חכמה הטבע, בביאור נכון וקל. נדפס מחדש בדפוס הדר ונייר יפה. מחירו לאחדים 40 קאפ' ולמו"ס ראבאט הגון כנהוג, ויוכלו להשיגו בבית מערכת הצפירה, ווארשא קרולעווסקא № 49.

יסודי העבור

והוא

סדר חשבון עבור השנים לבני ישראל

חקותיו ומשפטיו, קורותיו ותולדותיו מזמן התורה עד גלות בבל, ועלותם מבבל, ימי הסנהדרין והנשיאים שבארץ ישראל עד אחר חתימת התלמוד, וזמן התיסדות חשבון העבור על פי מולד אמצעי.

ונלוו בסופו לוחות מועילים ונכונים למצוא בנקל כל דבר חפץ.

לוח הקביעות משנת ד"א ת' עד שנת ה"א תרס"ג, לוח חלוף ימות חדשי הישראלים על ימי חדשי הנוצרים משנת ד"א ת' עד שנת ה"א ת"ש, ולוח למצוא על פיו כל יום מחדשי הנוצרים באיזה יום מימי השבוע הוא בא, בכל שנה משנות הנוצרים שעברו ושיבואו.

לוח לקויי המאורות עד סוף שנת 1900.

נדפס פעם שלישית בהוספות באורים והערות הרבה

מאת

חיים זעליג סלאנימסקי

מחירו לאחדים 50 קאפ' ולמו"ס ראבאט כנהוג.

אדרעססא

Въ Редакцію „**Гацефира**“ Варшава, Королевская 49.
Redaction **Hazefirah**, Warschau, Królewska 49.

ווילל יוה ספיק אינגליש

שיטה מובחרה ללמד את השפה האנגלית בלי עז"ת מורה. כולל: שיחות שונות, ספורים קלים ומכתבים, גם ספר־מלים שלם (מכלכל לערך 5000 מלים). עם כללי הקריאה.

מאת יוסף סלאנימסקי

מהדורא שניה. מחירו 50 קאפ' ולמו"ס ראבאט הנון.
נמצא להמכר בבית מערכת הצפירה (קרולעווסקא 49).

יצא לאור על נייר טוב ובציורים יפים, ספור

דיא קליאטשע

הוא הספר השני בההוצאה החדשה של כל כתבי

מענדעלע מוכר ספרים

מחירו 1 רו"כ

וביחד עם הספר הראשון **פישקע דער קרימער** א' רו"כ וחצי, להקונים סכום רב ראבאט כנהוג. מהס' **דער פריזיון** עם תמונת המחבר, שנדפס בסכום מצער ע"י מוקיריו בפט"ב, נמצאים עתה אך עקזעמפ' מעטים, ומחירו 1 רו"כ.

האדרעססא

Соломону Моисеевичу Абрамовичу, Одесса, Базарная ул. д. № 91.

שירי שפת עבר

ספר שני

מאת דר' **שלמה מאנדעלקערן** בלייפציג

מחירו במעטפה יפה 80 קאפ', ובכרך נחמד 1 רו"כ. בעסטרייך 80 קרייצער או 1 פלארין. לקונה 5 ספרים בבת אחת, ינתן הששי חנם. וכן גם מחיר **שירי שפת עבר** ספר ראשון. למו"ס הנחה גדולה.

האדרעססא

Dr. S. Mandelkern, in Leipzig.

שפה אחת לכלנו

ספר המלמד את השפה העספעראנטית בלה"ק. מחירו 20 קאפ' ועם המשלוח 22 קאפ'. בעד 5 עקז' 1 רו"כ. נמצא להמכר בבית מערכת האסיף (מאריאנסקא 5).

„דיא וועלטשפראכע"

ספר המלמד את השפה העספעראנטית בלשון יהודית המדוברת (זארגאן) מאת **הנ"ץ**. מחירו 20 קאפ' ועם המשלוח 22 קאפ'. בעד 5 עקז' 1 רו"כ. נמצא לטכירה בבית **מערכת האסיף** (מאריאנסקא 5) ואצל הנ"ץ ע"פ האדרעססא

Г. Наймановичу, Варшава, Твардая 25.
H. Najmanowitz, Warschau, Twarda 25.

ספר

חיי העולם הבא

על פי דרכי הטבע והבריאה, לפי דעת הפלוסופים האחרונים.

שטה חדשה וחקירה כוללת ומקיפה את כל התולדה כלה ואת כל הבריאה בתבל וסדר השתלשלות הנבראים, ומביאה את האדם לידי הכרה והבחנה לדעת איך תחיינה הנשמות בעולם הנצח אחרי צאתן מן הגוף.

מאת מיכל וועבער

נדפס בדפוס מהודר מאד ועל נייר יפה עד להפליא

מחירו 1 רו"כ ועם המשלוח באחריות 1 רו"כ 10 קאפ'

נמצא להמכר בבית מערכת האסיף (מאריאנסקא 5)

ואצל המחבר ע"פ האדרעססא

M. Веберъ, Варшава, Грибная 9.

M. Weber, Warschcu, Grzybowska 9.

ספר מצרי שאול

ע"ד המות המדומה. מאמרים מחוכמים וספורים אמתים, ממתים רבים אשר הקיצו ממות לחיים ויהיו לנס, ונותן עצות טובות ומאושרות בעדות הרופאים איך להשמר ולהנצל מהקבר חיים.

מאת אלעזר דוד פינקעל.

מחירו 25 קאפ' בלי פארטא. עם פארטא 30 קאפ'.

אדרעססא

Э. Д. Финкелю, Варшава, Зѣльная 11, кв. 10.

E. D. Finkel, Warschau, Zielna 11.

חדשים גם ישנים

אספת ספורים, מחזות ותמונות, מאת דוד ישעיה זילבערבוש:

האספה הזאת נדפסה במספר מעט, תכיל שמונה באגען בנייר מהודר ובדפוס משובח, ומחירה (עם הפארטא) באוסטריא 50 קר׳, ברוסיא 40 ק׳ וברומניא 1 פראנק ועשרים באני.

נמצא להמכר ברוסיא: בבית מערכת האסיף (ווארשא, מאריאנסקא 5) ובבימ"ס הספרים של האלמנה והאחים לעווין-עפשטיין (גענשא 5).

באוסטריא אצל המחבר D. S. Silberbusch, in Kolomea, (Galizien)

ואצל המו"ס א. פויסט (ק־אקא).

וברומניא אצל מ. ברוינשטיין M. Braunstein, Jassy, (Strada Socola 4)

ספר מנחת ערב

אספת מאמרים שונים, דברים בעתם, דרושים לכל הפציהם ותוכם רצוף בינה בדברי חכמינו ז"ל וחידותם, הליכות חיי הרוח וממשלתו על חיי הבשר, ספחת הרוח, מחשבי קצין וקצם ועוד ענינים כאלה מיוסדים על אדני האמת.

מאת קלמן שולמאן.

מחיר הספר לאחרים 40 קאפ׳ ולמו"ס ראבאט הגון.

האדרעססא להמחבר: קלמן שולמאן, ווילנא — Kalman Schulmann, Wilno.

בית מסחר ספרים

של יעקב פאשעלעס, בפראג: (באהמען)

Jacob W. Pascheles, in Prag (Böhmen) altstädter Ring Nr. 930 I., K. K. Münzamt.

בבית המסחר הזה נמצאים כל מיני ספרים בכל מקצעות הספרות הישראלית, בין בלה"ק ובין בשפות העמים. גם ספרים יקרי המציאות, ציצית, טליתים, הפלין, מחזורים סדורים, חומשים. ספרי תורות חדשים ומתוקנים, פרוכות יקרות, ועוד ועוד.

בית המסחר עושה מעשהו באמונה ובישר, כאשר יעידו כל אלה אשר באו עמו בברית ויראו פעלו. החפצים ברשימת ספרים של בית המסחר הזה יודיעו חפצם ויקבלו את הקאטאלאג חפשי.

בית מסחר ספרים

של א. פויסט בקראקא

Buchhandlung A. Faust, in Krakau (galizien).

בבית מסחרי ימצאו למכר ספרים שונים בין בלשה"ק ובין בשאר השפות ונוגעים לחכמת ישראל, ספרים יקרי המציאות, ככתוב ברשימה הגדולה (קאטאלאג) אשר הוצאתי לאור בימים האלה, המכילה כעשרת אלפים ספרים שונים.

על אמונת בית מסחר הספרים שלי יעידו כל אלה אשר כבר באו עמו בברית המסחר, בחנוהו גם ראו פעלו.

עס דרוקט זיך אונ ווירד פינקטליך צושיקט דיא אבאנענטען ראש חדש אדר הבע"ל.

דער „הויז-פריינד“, דריטטעס בוך.

הערויסגעגעבען פון מ. ספעקטאר

פרייז 1 רובעל, 1 רובעל 25 קאפ׳ מיט פארטא, אויף גוט גלאנסירט פאפיער 1 רובעל 75 ק׳.

אבאנענטען וואס שרייבען אוים ביז ניי יאהר (1890) בעקוממען אומזיסט א פרעמיע, א גאנץ ווערק פון אונזער בעריהמטען פאלקס־פאעט, אונטער דעם נאמען:

שירי מיכל גארדאן, יודישע ליעדער

דיא פרעמיע איז שוין אין גאנצען פערטיג פון דרוק אונ אויף חנוכה ווירד זיא צושיקט דיא אבאנענטען.

ווער עס פערלאנגט דעם אינהאלט פון דריטטען „הויזפריינד“ זאל זיך ווענדען צום הערויסגעבער ווירד עס איהם גלייך הערויסגעשיקט אומזיסט.

אדרעססע פון הערויסגעבער:

Варшава, Милая № 4. въ Редакцію „Гаузфрайндъ“ М. Спектору.

דארט געפינט זיך אויך צו פערקויפען: א וועלט מיט קליינע וועלטעלעך (ראמאן) פרייז 50 ק׳. א ראמאן אהן א נאמען (צווייטע אויפלאגע) 30 ק׳. יודיש (ערצעהלונג) 35 ק׳. יום טוב-דיגע ערצעהלונגען—20 ק׳. דער הויז-פריינד (ערשטעס בוך) 1 רובעל, אויף גוט פאפיער—1 ר׳ 50 ק׳. דער הויז-פריינד (צווייטעס בוך) 1 רובעל, אויף גוט פאפיער—1 רובעל 50 קאפ׳.

אללעאגראפישע בילדער:

הר ציון (12 ווערשקעס דיא ברייט אונ 16 דיא לענג) פרייז 1 רובעל.

דון יצחק אברבנאל (8 ווערשקעס דיא ברייט אונ 12 דיא לענג) 1 רובעל.

כותל מערבי (8 ווערשקעס דיא ברייט אונ 12 דיא לענג) 1 רובעל.

על נהרות בבל (6 ווערשקעס דיא ברייט אונ 8 דיא לענג) 50 קאפ׳ מיט פארטא.

פאר דיא אבאנענטען פון „הויז־פריינד“ ווירד אראבגעגעבען 30 פראצענט.

בבית דפוסי רחוב מילא נומר 4

הנני מקבל להדפסה ספרי פלפול, ספרי השכלה וכן גם ספרים בשפת זשארגאן. המחברים לא יצטרכו להרבות בהוצאות לבוא בעצמם לווארשא, כי יוכלו לשלוח אלי את ספריהם דרך הפאסט ואני אדפיסם בהגהה יפה ואשתדל להפיק רצונם בכל מה דאפשר. גם אקבל לדפוס כרטיסים, חשבונות, פירמות ובלאנקעטען עבור סוחרים וקאמיסיאנערים, הכל במקח השוה.

המדפיס מאיר יחיאל האלטער.

האדרעססא

М. И. Гальтеръ, Варшава, Милая № 4.

אסף המזכיר

יכלכל רשימה שלמה ומודעה ברורה מכל הספרים, החבורים ומכתבי עתים אשר יצאו לאור בכל חלקי הבל במשך שנות תר"מ—תרמ"ז ממחברים בני ברית ואינם ב"ב, הן אותם הכתובים על טהרת לשון הקודש, הן בכל השפות החיות, ספרים חדשים מקרוב באו גם ספרים ישנים מחדש נדפסים, בצירוף שמות (אדרעססען) של רבנים, מטיפים, מורים, שליחי צבור, מחברי ספרים, אוהבי חכמת ישראל ותומכיה, מסודר ונערך בסדר ומשטר נכון ובמערכת אלפ"א בית"א להועלת מוכרי ספרים בכלל, להופשי תורה, לדורשי רשימות ולקהלות עם קדש בפרט.

מאת **חיים דוד ליפפא** מו"ס פה קרית וויען המעטירה

הספר יוצא לאור במחברות, ומחיר המחברת 70 קר', או 1 מארק 20 פפ'.

האדרעססא

Ch. D. Lippe, Wien II, Praterstrasse 13.

אודיע נאמנה בקהל החכמים הנבונים הרבנים השלמים, כי כאשר הקדשתי כל כחי ומוחי וכל עתותי לתכלית הספר אסף המזכיר, פתחתי לי בית מסחר ספרים אשר ממנו מחיתי נמצאה, לכן הנני קורא אליכם אישים נכבדים חובבי עמנו, חכמינו וספרותנו: אנא הואילו פנו אלי עת תמצאו חפץ לקנות ספר או ספרים ברב או במעט והיתה נפשי בגללכם; ובחנוני נא בזאת ונוכחתם לדעת כי לא ארבה עליכם במחיר, ולא אכביד עליכם בתנאי קודם למעשה כמנהג התגרין הנהוג גם אצל מוכרי ספרים, באשר נפשי יודעת מאד את נפש רוב תופשי התורה, חובבי חכמת חכמינו כי לא על שושנים רפד יצועם, ורבם או כלם אין בידם טובם לשלם על יד את המחיר הקצוב. לכן א ח ת דברתי להוזיל מחיר הספרים כפי יכלתי, וזאת ש נ י ת כי אקל על הקונה ככל אשר תהיה לאל ידי ועל פי דעתי את הקונה, ועוד זאת ש ל י ש י ה כי הספרים אשר ידרשו אצלי, אם גם יהיו בפאתי ארץ וים רחוקים, משם אחפשם ואשיגם, למען קוני ישבעו רצון וכל חפצם אמלא.

חיים דוד ליפפא וויען II, פראטערשטראססע 13.

ראה זה חדש!

יצא לאור לוח־יומי או לוח־טרף (אברייס קאלענדער) לבני ישראל יושבי רוסיא ופולין.

Еврейско-Русскій Отрывочный Календаръ

לשנת 1890 למספר האזרחים, בשפות: רוסית, אשכנזית, פולנית, עברית ויהודית המדברת, זריחת החמה ושקיעתה, ואורך היום בכל ימות השנה ע"פ אופקים שונים בכל מרחבי ארץ רוסיא, ימי הזכרון שקרו בהם מאורעות גדולות בדברי ימי ישראל, עם מורה ימי החדש לפי ימי השבוע להיהודים ולעמים מראשית שנת ה' תר"ן עד סוף 1890, וכל דבר חפץ ככל הלוחות אשר בשפות איירופא הנחוצים מאד לכל בעלי עסק.— הלוח הזה היחיד במינו והחדש בעברית נערך בשים לב אל כל צרכי בני עמנו היהודים ואנשי מעשה.

מחירו לאחדים בווארשא 40 קאפ'. פארטא: ע"י קרייצבאנד 10 ק' וע"י פאסילקא לפי מרחק המקים. לקונים למסחר ראבאט כנהוג. מי שלא ישלח המחיר עם פארטא בשלימות לא אשלח לו הלוח. עם נאלאזהמען (נאלאזנע־פלאטעזין) אשלח להקונים 10 עקז' כשאקבל דמי קדימה 20 פראצ'. השולחים פאסט מארקין, לא ידביקום אל הנייר ולא אחת אל אחת.

נמצא להמכר אצל המחבר ומו"ל אפרים בן דוב ראסקין, ע"פ האדרעססא הזאת:

עד 1טען נאוועמבער, ווארשא נאלעווקי 39 קוו. 44 ואח"כ ליעקאטערינאסלאוו.

Афраиму Раскину, въ Екатеринославѣ. או Aphraim Rasskin, in Ekaterinoslaw (Russland,

B
88. ט.

האסיף

תרמ״ט